

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE  
ȚĂRILE ROMÂNE  
VOL. III

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA“  
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI PO-  
LITICE

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la  
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ al Academiei de  
Științe Sociale și Politice format din: Maria Holban,  
Maria Matilda, Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul  
Cernovodeanu și Ion Totoiu .

# CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. III

*Volum îngrijit de:*

*MARIA HOLBAN*  
(redactor responsabil)

*M. M. ALEXANDRESCU-  
DERSCA BULGARU*

• *PAUL  
CERNOVODEANU*



EDITURA ȘTIINȚIFICĂ, BUCUREȘTI, 1971

**Îngrijitorul seriei din partea editurii:  
ELENA CURTOV**

**Coperta și supracoperta:  
VAL MUNTEANU**

## INTRODUCERE

\*

Perioada cuprinsă între urcarea în scaunul Țării Românești a lui Petru Cercel și acțiunea de eliberare de sub dominația otomană prin sabia lui Mihai Viteazul se caracterizează printr-un contact mai strâns al țărilor române cu lumea occidentală care se găsea confruntată în acest răstimp cu probleme deosebit de grave. Acestea erau provocate de înaintarea turcilor în Europa și de acțiunea Contra-Reformei.

Țările române ocupau o poziție-cheie pentru statele din centrul și apusul Europei datorită așezării lor geografice între Imperiul otoman sub a cărui suveranitate se aflau și între Ungaria habsburgică și Polonia. Țări occidentale ca Anglia și Franța, interesate în evoluția evenimentelor din Europa centrală și răsăriteană, vor încerca prin diferite mijloace, inclusiv intervenții la Poartă, să aducă la cârma Țării Românești și Moldovei domni ce le erau favorabili și care le puteau ține la curent cu desfășurarea politicii turcilor.

Sub domnia lui Henric al III-lea (1574—1589), care nu renunțase la titlul său de rege al Poloniei, considerînd pe urmașul său Ștefan Bathori (1575—1586) ca un uzurpator, Franța a sprijinit candidatura lui Petru Cercel de la care aștepta servicii mari. Prin înscăunarea acestui domn introdus în felul de viață al apusului, începe o domnie influențată de spiritul Renașterii. Noul domn se înconjură de străini, ca genovezul Franco Sivori, cu a cărei relație de o reală valoare informativă se deschide volumul de față.

După sfîrșitul tragic al lui Petru Cercel (1583—1585), Franța și-a îndreptat atenția asupra Moldovei încă mai importantă pentru ea prin vecinătatea cu Polonia. Dar după izbucnirea crizei interne (1587—1593), agravată prin stingerea dinastiei de Valois (31 iulie 1589), ce va fi urmată de criza externă determinată de războiul cu Spania (1595—1598), prestigiul Franței la Constantinopol a scăzut în așa măsură încît nu a mai putut interveni cu eficacitate în treburile românești.

În asemenea împrejurări numai doi călători francezi vin în țările noastre și aceștia doar din inițiativă proprie. Foarte bun cunoscător al antichității clasice, învățatul Jacques Bongars în trecerea sa prin Transilvania manifestă interes pentru inscripțiile latine. La întoarcerea sa din Palestina, François de Pavie, baron de Fourquevaux, străbate Moldova, călătorind de-a lungul Prutului spre Polonia ce căpătase o deosebită notorietate în Occident, după aventura polonă a lui Henric al III-lea.

În locul Franței, care nu mai poate influența politica otomană și, prin aceasta, soarta țărilor noastre, crește la Constantinopol rolul Angliei. Sub rodnică domnie a Elisabetei I (1558—1603), englezii pătrund în Levant, unde se instalează o companie de negustori — întemeiată la 11 septembrie 1581 — iar, pe de altă parte, întrețin legături strînse cu Polonia și cu regiunile baltice, intrate în sfera Companiei Răsăritului cu sediul la Gdansk.

În această politică generală de pătrundere spre răsărit se încadrează în chip firesc primele contacte oficiale dintre Anglia Elisabetană și Moldova lui Petru Șchiopul (1582—1591), care oferea negustorilor englezi posibilitatea de a asigura un trafic de mărfuri între Marea Neagră și Marea Baltică.

După John Newberie (vezi *Călători*, vol. II), Moldova și chiar Țara Românească au fost străbătute în anii 1586—1594 de oameni de afaceri englezi, dintre care numai Henry Austell (1586), William Harborne (1588) și Fox, însoțitorul lui Harrie Cavendish (1589), au lăsat scurte relații, unele nu lipsite de interes sub raportul informațiilor de ordin economic.

Tot pe plan economic, Harborne, devenit din simplu agent al Companiei Levantului (1579—1581) un adevărat ambasador (1583—1588), recunoscut de sultan, a avut un rol important, izbutind să obțină de la Petru Șchiopul un privilegiu comercial (26 august 1588). Pe plan politic, strădaniile urmașului său, Edward Barton, unite cu ale aceluiași domn, vor împiedica dezlănțuirea unui război între turcii marelui vizir Sinan pașa și polonii cancelarului Ján

Zamoyski. Moldova ajunge astfel să joace un rol însemnat în politica europeană într-un moment de criză.

Un rol de o mai mare însemnătate avea să revină, la sfârșitul veacului al XVI-lea, celor trei țări române, unite într-o acțiune comună ce va prefigura unirea politică realizată de Mihai Viteazul. Cadrul general îl constituie în ultima decadă a veacului al XVI-lea problema luptei împotriva turcilor, problemă care ajunge să frământeze din nou cele două mari forțe ale lumii medievale: Papa și Împăratul.

Pierderile materiale și de influență suferite de papalitate de pe urma mișcării protestante și calvine și zădărnicia tuturor încercărilor de a readuce la catolicism ținuturile contestate a constrâns biserica romano-catolică să reia ofensiva în răsărit. În această acțiune Papa s-a folosit de noua miliție catolică cu organizația de fier a iezuiților care își ascundeau fanatismul sub o foarte abilă acțiune diplomatică și cultural-educativă. Preocupați de câștigarea pentru catolicizare a țărilor din răsăritul Europei, iezuiții s-au bucurat în Transilvania de trecere în timpul minorității lui Sigismund Báthory, datorită autorității regelui Poloniei Ștefan Báthory (1575—1586) care conducea politica principatului ca tutore al nepotului său. Colegiul iezuit de la Cluj-Mănăstur își desfășura acțiunea de propagandă la adăpostul activității sale didactice, sub cîrmuirea rectorului Ferrante Capeci. Propaganda catolică se întinde în orașele ardelenne, cuprinzînd chiar unele centre din Banatul ocupat de turci, după cum rezultă din informațiile transmise de provincialul Poloniei G. P. Campani. În cursul vizitei sale canonice în Transilvania, provincialul constată că deși catolicismul era atacat în țară, totuși numărul catolicilor sporea „tot mereu mai mult ca vinul după ce au fost călcați strugurii”. Dar în urma morții regelui Ștefan Báthory (12 decembrie 1586) s-a produs o reacțiune care a dus la promulgarea decretului pentru izgonirea iezuiților, dat de dieta de la Mediaș (decembrie 1588). Abia în 1591 a venit în Transilvania iezuitul de origine spaniolă, Alfonso Carrillo în calitate de teolog, devenind apoi duhovnicul tânărului principe Sigismund Báthory. Rolul acestui iscusit diplomat este relevat pe larg în nota biografică ce însoțește relația.

În Moldova, sub înrîurirea albanezului italianizat Bartolomeo Brutti, Petru Șchiopul cheamă pe iezuiții izgoniți din Transilvania pentru asistarea spirituală a catolicilor, de origine maghiară din jurul orașelor Roman și Bacău. Propaganda catolică, patronată de nunțiul apostolic din Polonia, Annibal de Capua, se folosea de misionari italieni și de iezuiți poloni, de cultură latină, din Casa Societății lui Isus, întemeiată la Liov pentru a limita influența protestanților susținuți în trecut de Iancul Sasul (1579—1582).

Cu concursul nunțiului apostolic din Polonia și al arhiepiscopului de Liov Dimitrie Ján Solikowski, agenți catolici conduși de Stanislaw Warszewicki, rectorul colegiului iezuit din Liov, pătrund în Moldova. Între anii 1588—1591 țara aceasta devine teatrul unei propagande iezuite, după cum rezultă din



cele două relații — una semnată de Warszewicki însuși, cealaltă anonimă — amîndouă publicate în volumul de față.

În aceeași vreme, Țara Românească era lăsată în grija ordinului franciscanilor care s-au bucurat de trecere și după fuga lui Petru Cercel, fiind sprijiniți de urmașul acestuia, Mihnea Turcitul (1583—1591). Aici va activa misionarul Francesco Pastis, a cărui relație, inclusă în volumul de față, cuprinde date sumare asupra stării catolicismului în Moldova și Țara Românească ce corespund cu informațiile transmise ulterior de Bernardino Quirini.

În Transilvania Sigismund Báthory, care numai de nevoie aprobase decretul dietei de la Mediaș (decembrie 1588) făcea demersuri secrete la Roma pentru a ieși din criza pricinuită de alungarea iezuiților.

Perfect informat despre situația din răsărit, fostul nunțiu apostolic din Polonia, Hippolito Aldobrandini, devenit papa Clement al VIII-lea (1592—1605), s-a folosit de trecerea prin Roma a favoritului lui Sigismund Báthory, Ștefan Josica, spre a trimite în această țară pe protonotarul apostolic Attilio Amalteo cu misiunea de a stăruii pentru rechemarea iezuiților.

Cu venirea lui Attilio Amalteo, primit ca un adevărat nunțiu, începe seria trimișilor apostolici care ne-au lăsat știri prețioase asupra situației din Transilvania. Dar pe cînd Amalteo avea misiunea tainică de a convinge pe principe să readucă pe iezuiți, urmașul său Alexandru Komulović (Comuleo) venit cu titlul de legat, urma să cîștige pentru marea ligă anti-otomană pe Sigismund Báthory și pe rivalul lui Petru Șchiopul, Aron Vodă înscăunat pe tronul Moldovei cu sprijinul ambasadorului Angliei la Constantinopol, Edward Barton, ce urmărea pe această cale să obțină restituirea bisericilor protestante. Comuleo trebuia să obțină și ajutorul efectiv al împăratului Rudolf al II-lea, căruia îi revenea misiunea de a apăra creștinătatea împotriva islamului.

Inițiativa papală se desfășoară tocmai în momentul cînd împăratul, a cărui autoritate fusese știrbită prin Reformă în Germania, avea interes să-și recîștige prestigiul în Imperiu. O acțiune antiotomană „pro universa respublica Christiana” era de natură să-i îngăduie să-și întindă stăpînirea și asupra Ungariei turcești și chiar asupra Peninsulei Balcanice, prin izgonirea turcilor din Europa. Pentru atingerea acestui dublu țel, Rudolf al II-lea s-a hotărît să intensifice lupta împotriva Semilunei cu care Imperiul se găsea virtual în conflict încă de pe vremea lui Soliman cel Măreț.

Succesul acestei cruciade atîrna însă de participarea țărilor române ce constituiau, prin așezarea lor și prin potențialul lor economic și militar, o importantă bază strategică.

Paralel cu acțiunea întreprinsă de primii nunți apostolici cu sprijinul influentului iezuit Alfonso Carrillo pentru a schimba orientarea politicii Transilvaniei prin înlăturarea partidului nobiliar pro-turc, s-au întreprins și pe linie imperială, habsburgică, negocieri cu domnii români Aron Vodă și Mihai Vi-teazul spre a-i atrage în alianța anti-otomană. În acest scop, Rudolf al II-lea

s-a folosit de agenți cu legături vechi în țările române ca negustorii raguzani Giovanni și Pascal dei Marini Poli, autori de scrisori ce aruncă o lumină vie asupra vieții de la Curtea lui Mihnea Turcitul în anii 1587—1589, precum și asupra relațiilor diplomatice dintre Habsburgi pe de o parte, Sigismund Báthory, Mihai Viteazul și Aron Vodă pe de alta.

Asistăm astfel, în ultima decadă a veacului al XVI-lea, la o adevărată invazie de italieni sau de scriitori de limbă italiană, raguzani și croați. Toți aceștia vin în calitate de trimiși apostolici ca Attilio Amalteo, de nunți apostolici, ca Alfonso Visconti, de soli ca Davilata venit să felicite pe Sigismund Báthory pentru căsătoria lui, de însoțitori ai acestora ca Cesare Viadana, sau de simpli agenți, ca aventurierul raguzan Paolo Giorgi, autor de planuri îndrăznețe pentru răscularea bulgarilor din sudul Dunării împotriva stăpînirii Porții.

La castelul de la Alba Iulia, transformat într-o curte a Renașterii târzii, se întâlnesc și alți italieni cu rosturi statornice. Se continua astfel o veche tradiție inaugurată în Transilvania de regina Isabella, de origine italiană prin mama ei Bona Sforza, și urmată de principele Ioan Sigismund Zápolya ce se înconjurase de consilieri italieni (vezi relația lui Gromo în *Călători străini*, volumul II). În capitala sa, Sigismund Báthory, crescut de iezuiți italieni și unguri, formați în universitățile din Italia și ca atare iubitor de tot ce era italian, strânsese numeroși italieni. Printre aceștia erau cunoscutul arhitect și inginer militar, Simon Genga, — al cărui raport cuprinzând o descriere a Transilvaniei (vezi A. Veress, *Documente*, III, p. 268 ș.u.) de tipul relației scurte alcătuite de Gromo (vezi vol. II) nu ne-a parvenit — și istoricul Giorgio Tomași, care în lucrarea sa principală folosește atât observațiile sale personale cât și informații obținute în calitatea sa de secretar al principelui. Alături de acești italieni de seamă întâlnim la curtea de la Alba Iulia și slujitori mai mărunți, ca muzicantul Pietro Busto, autor al unei așa-zise „scrisori” cu scop de propagandă, cuprinzând o descriere-prospect, geografică și istorică a Transilvaniei.

Pe de altă parte, participarea țărilor noastre la războiul „cel lung” dintre imperiali și turci (1591—1606) a determinat trimiterea de către ducele Ferdinand I de Toscana, membru al Ligii Sfinte, a unui întreg contingent de ostași italieni sub conducerea renumitului căpitan din Siena, Silvio Piccolomini. Operațiile militare la care au luat parte în cursul campaniei din 1595 au prilejuit o mai bună cunoaștere a acestor teritorii devenite teatru de război (Țara Românească) sau amenințate să fie invadate de turci (Transilvania). Rod al operațiilor militare este complexul de relații (Descrierea expediției celor o sută de toscani), rapoarte și scrisori (Silvio Piccolomini, Filippo Pigafetta) în care se cuprind informații asupra aspectului general al Transilvaniei și Țării Românești, asupra căilor de acces pe apă și pe uscat, asupra configurației terenului și mai ales asupra potențialului economic și militar al țărilor române, precum și asupra orientării politice a factorilor lor de răspundere.

Din partea ardelenilor dispunem de „scrisoarea“ cu scop de propagandă a lui Peter Pellerdi care exagerează vădit rolul lui Sigismund Báthory în alungarea turcilor, așezând pe planul al doilea contribuția lui Mihai Viteazul și trecând sub tăcere pe aceea a italienilor.

Din partea turcă, ne-a rămas mărturia spaniolului Diego Galán care, în situația sa de rob al lui Mami pașa, a asistat la campania marelui vizir Sinan pașa în Țara Românească, redând ambianța luării sale de contact cu realitățile românești. În aceeași categorie a mărturiilor creștine din lagărul turc se cuvine a fi așezată și relația lui Nichifor Parasios, vărul soției creștine a lui Sinan pașa și totodată vicar al patriarhului Ieremia al II-lea al Constantinopolului în cursul celei de a treia păstoriri (1587—1592) a acestuia, relație ce cuprinde unele date interesante asupra stăpînirii turcești în Țara Românească după lupta de la Călugăreni. Însuși marele vizir, într-una din foarte puținele sale scrisori, a descris expediția sa din 1595 cu scopul de a se dezvinovăți pentru înfrîngerea suferită, ce va avea mari repercusiuni asupra evoluției ulterioare a raporturilor dintre țările române și Imperiul otoman.

Am încercat să arătăm împrejurările care au prilejuit trecerea prin țările noastre, într-un interval foarte scurt ce acoperă abia un deceniu și jumătate, a unor autori de relații de călători veniți în scopuri diferite din Europa occidentală și meridională. Numărul acestora covârșește pe acela al autorilor de asemenea relații veniți din nord-est — reprezentați, în afară de iezuiții poloni trimiși în Moldova în cadrul puternicei acțiuni a contra-Reformei, doar de solul Andrei Lubienecki. Faptul acesta se explică din punct de vedere istoric prin interesul acordat țărilor noastre în legătură cu lupta anti-otomană.

### *Valoarea documentară a relațiilor de călătorie.*

Relațiile de călătorie incluse în volumul de față diferă după natura, conținutul și valoarea lor documentară. Unele relații au un caracter obiectiv, autorii mulțumindu-se să înregistreze observațiile lor sau informațiile primite fără a le comenta, pe cînd altele îmbracă un caracter personal, autorii luînd poziție față de situațiile din țările noastre pe care le judecă prin prisma condiției lor sociale și formației lor intelectuale, morale și religioase.

Din prima categorie fac parte relațiile cu caracter istorico-geografic, ca descrierea Moldovei din 1587 sau ca descrierile celor trei țări române incluse de Giorgio Tomasi în cartea sa.

În a doua categorie a mărturiilor directe se înscriu:

a) rapoartele și dările de seamă întocmite de soli (Andrei Lubienecki, Davilata, Matyas Kis), de nunți apostolici (Alessandro Comuleo, Alfonso Visconti)

de misionari (Ferrante Capeci, Stanislaw Warszewicki, Francesco Pastis), de ostași (Mihail Horváth, Silvio Piccolomini, Pavel Piaskowski);

b) scrisori ca cele ieșite din pana fraților Giovanni și Pascal dei Marini Poli;

c) jurnale de călătorie ca cel ținut de Jacques Bongars, de Lestar Gyulafi, de Ioan Czimor Decsi;

d) relații întinse, uneori cu caracter de monografie ca memorialul lui Franco Sivori.

Este evident că valoarea acestor scrieri atâră atât de bogăția și noutatea informațiilor cuprinse în ele cât și de veracitatea lor, de spiritul de observație și de simțul critic al autorilor, de efortul acestora de a pătrunde în complexitatea realităților românești, atât de diferite de cele din țările lor de baștină precum și de posibilitatea lor de a înțelege în mod just informațiile culese de la alții.

De aici a provenit necesitatea de a supune aceste scrieri atât de diferite unei analize critice prezentate fie în cadrul notelor biografice (vezi biografiile lui Alfonso Carrillo, Mihail Horváth, Cosimo Capponi, Giuseppe Pisculo), fie în observații critice separate (vezi anexele la textele lui Attilio Amalteo, Giovanni dei Marini Poli, Pietro Busto). S-a încercat astfel să se dezvăluie textele redactate în scopuri de propagandă („scrisorile“ lui Petru Pellerdi și Pietro Busto) și să se detecteze împrumuturile nemărturisite sau influențele exercitate de lucrări de largă circulație ca Chorographia lui Reicherstorffer sau operele geografilor italieni Magini și Botero (vezi biografiile lui Comuleo, Capeci, Tomasi). S-a căutat de asemenea să se deosebească mărturiile directe obținute „de visu“ de către călători de informațiile culese de la alții, în cursul șederii lor în țările noastre (vezi biografia lui Giuseppe Pisculo), să se releve spiritul lor de observație (vezi biografia lui Capeci) și gradul lor de obiectivitate (vezi biografia și observațiile critice anexate la textul lui Giovanni dei Marini Poli). În măsura posibilităților, s-a încercat să se identifice autorii unor relații anonime (Descrierea primei misiuni iezuite în Moldova, Descrierea călătoriei celor o sută de toscani) și să se stabilească etapele redactării unor texte.

Pe baza acestei analize complexe și multilaterale s-a putut ajunge la stabilirea importanței relațiilor de călătorie cuprinse în volumul de față care, în majoritate, cuprind mărturii directe de un interes deosebit pentru istoria perioadei respective.

În fruntea acestora se situează memorialul lui Franco Sivori care poate fi considerat ca o adevărată monografie asupra Țării Românești în penultimul deceniu al veacului al XVI-lea. Scris într-un stil viu și colorat memorialul cuprinde știri noi despre viața și activitatea lui Petru Cercel în timpul peregrinărilor acestuia ca pretendent și apoi ca fugar și captiv în Transilvania. În stadiul actual al cercetărilor, nu putem însă deosebi informațiile culese

direct de Sivori în calitatea lui de secretar domnesc de știrile pe care le-a putut reproduce din izvoare ce nu ne-au parvenit. Dacă surprindem unele omisiuni cu privire la cîrmuirea internă a lui Petru Cercel, unele inexactități în arătarea relațiilor domnului cu boierii și chiar unele nepotriviri între diferitele părți ce par a fi alcătuit memorialul, în schimb însemnările lui Sivori cu privire la bogățiile naturale ale țării — printre care se semnalează pentru prima oară existența petrolului —, la producția agricolă și la veniturile domnești ne oferă posibilitatea de a cunoaște mai bine viața economică îmbelșugată a Țării Românești. De asemenea descrierea locurilor pe unde a trecut Sivori ne ajută să reconstituim aspectul orașelor Giurgiu, București și îndeosebi Tîrgoviște ce a cunoscut o dezvoltare deosebită din inițiativa lui Petru Cercel, mare admirator al orașelor italiene.

Pentru Transilvania nu dispunem de o relație atît de cuprinzătoare ca cea a lui Franco Sivori, care alături de unele date statistice include descrieri de ceremonii și amănunte asupra felului de viață al românilor. Totuși din informațiile cuprinse în prima parte a „scrisorii“ lui Pietro Busto și în lucrarea lui Giorgio Tomasi se poate reconstitui aspectul geografic, economic, demografic, social și religios al Transilvaniei în timpul domniei lui Sigismund Báthory. Astfel, „scrisoarea“ lui Busto avînd un caracter de propagandă cuprinde o descriere-prospect în care se pune accentul pe aspectul țării, pe bogățiile ei naturale, pe înfățișarea populației.

Mai importantă este lucrarea lui Giorgio Tomasi, întemeiată pe informații de ordin economico-financiar obținute de autor în calitatea lui de secretar al principelui precum și pe observații directe dobîndite în timp ce întovărășea pe Sigismund Báthory cu prilejul vizitei acestuia în orașele ardelenene.

Aspecte mai puțin cunoscute ale condițiilor din Transilvania ne sînt dezvăluite de un grup de scrisori și rapoarte datorite provincialului Poloniei G. P. Campani, rectorului Ferrante Capeci, misionarilor iezuiți Valentin Ladó, Girolamo Fanfano, Andreas Busau și Massimo Milanese.

S-a subliniat faptul că Ferrante Capeci, așează în fruntea locuitorilor din Transilvania pe români pe care îi socotește ca cei mai vechi, atribuindu-le însă greșit o origine italiană și . . . longobardă (!) în loc de latină.

Alături de informații privind cîrmuirea țării în timpul minorității lui Sigismund Báthory și de amănunte asupra psihologiei principelui care dau cheia incoerențelor lui ulterioare, datele cele mai bogate cuprinse atît în rapoartele lui Capeci cît și în scrisorile lui Campani și ale altor iezuiți privesc în special situația catolicilor, concentrîndu-se asupra activității colegiului din Cluj-Mănăștur, turburat de conflictul dintre poloni și unguri și grav dezorganizat de groaznică epidemie de ciumă (1585) descrisă de Andreas Busau și de Massimo Milanese.

În contrast cu aceste relații care — cu excepția lui Milanese — nu dau informații de ordin economic, este raportul baronului Felician de Herberstein

care luase în exploatare minele de la Capnic lângă Baia Mare. Deși redactat tendențios pentru a obține luarea în arendă a minelor principelului din centrul Transilvaniei, raportul acesta cuprinde amănunte prețioase asupra tehnicii extragerii minereului de aur din minele de la Zlatna, Abrud și Brad, precum și asupra prelucrării diferitelor minereuri, vădind o experiență reală. Din acest punct de vedere raportul redactat în 1585 se dovedește a fi o completare prețioasă la raportul comisarilor imperiali din 1552 (vezi volumul II al colecției de față).

Cu relațiile călătorilor francezi Jacques Bongars și François de Pavie baron de Fourquevaux se continuă seria jurnalelor de călătorie ce cuprind descrierea localităților străbătute cu semnalarea aspectelor demne de a fi reținute în special sub raport economic. Acest aspect interesează aproape tot atât de mult pe eruditul Bongars — preocupat însă și de monumentele și inscripțiile latine din Transilvania (vezi epistola dedicată lui Guillaume Lenormand) — cât și pe baronul Fourquevaux care releva ieftinătatea unor produse alimentare. Amândoi dau informații asupra sarcinilor financiare impuse țărilor noastre de regimul dominației otomane, relevând starea de sărăcie a țăranilor supuși, asuprirea celor puternici.

Tabloul pitoresc trasat de Fourquevaux care se arată interesat de limba, portul și moravurile moldovenilor își află o completare în descrierea anonimă a Moldovei din 1587, întocmită probabil de un iezuit pentru a informa pe papa Sixt al V-lea asupra posibilităților românilor de a porni împreună cu cazacii împotriva turcilor, slăbiți de înfrîngerile din Persia. Astfel se explică accentul pus pe potențialul economic, financiar și militar al Moldovei precum și indicarea cuantumului haraciului, peșcheșurilor și contribuțiilor extraordinare plătite atât de Petru Șchiopul cât și de Mihnea Turcicul.

Față de varietatea și bogăția de informații cuprinse în aceste relații, jurnalele întocmite de călătorii englezi Henri Austell și William Harborne și de solul maghiar Lestar Gyulafi se dovedesc sărace, avînd aspectul unor itinerarii seci.

În schimb, scriitorul maghiar Ioan Czimor Decsi povestind peripețiile călătoriei sale prin Moldova se arată interesat de aspectul țării, sărăcită de dubla exploatare a domnului și a turcilor și relevă traiul mizer al locuitorilor în care recunoaște de asemenea — ca și autorul textului de propagandă iezuit din 1588 — pe urmașii coloniștilor aduși de romani ce vorbesc o limbă latină stricăță.

Informațiile acestea se întregesc, sub raportul economic de amănuntele cuprinse în jurnalul lui Fox, însoțitorul lui Harrie Cavendish, preocupat în special de probleme legate de cultura pămîntului.

Chestiunea religioasă care ocupă un loc important în legătură cu acțiunea Contra Reformei este prezentată în scrisoarea rectorului colegiului din Lublin, Stanislaw Warszewicki, venit în Moldova la cererea lui Bartolomeo Brutti

pentru a începe o acțiune de propagandă catolică. Amănunte asupra demersurilor care au precedat venirea acestei misiuni și asupra primirii ei de Petru Șchiopul precum și asupra măsurilor luate de domn în sprijinul catolicilor, sînt cuprinse într-o relație cu caracter de propagandă alcătuită pe baza unor rapoarte mai amănunțite probabil tot de Warszewicki. Spre sfîrșitul veacului, știri despre catolicii din Țara Românească și din Moldova cu indicarea bisericilor de care dispuneau sînt cuprinse în relația sumară a „gardianului” franciscan al bărăției din Tîrgoviște, Francesco Pastis. Pe alt plan, dispunem de „cartea” patriarhului de Constantinopol, Ieremia al II-lea, care descrie împrejurările ridicării mănăstirii lui Mihai banul (Mihai Viteazul) la București și de jurnalul diacului moscovit Trifon Korobeinikov, însoțitorul negustorului Ivan Matveevici Misenin într-o călătorie spre Constantinopol și Muntele Athos. Pe lîngă caracterul său de itinerar alcătuit pentru orientarea călătorilor ruși în drum spre capitala Imperiului Otoman, această relație ieșită din pana unui rus cuprinde scurte observații asupra bisericilor din Iași precum și amănunte de un interes real asupra audienței la Aron vodă.

Urzeala țesută în jurul acestui domn ce a dus la înlocuirea lui prin Ștefan Răzvan, este descrisă pe scurt în scrisorile lui Giovanni dei Marini Poli. Pe linia schimbării domnilor în acea epocă sînt informați mai pe larg despre instalarea lui Ieremia Movilă la Iași prin jurnalul expediției lui Ján Zamoyski. Din confruntarea acestui text, necunoscut în istoriografia română cît și în cea polonă, cu cronică atribuită lui Bielski, — cercetătorul I. Corfus a ajuns la identificarea autorului în persoana lui Pavel Piaskowski care a jucat un rol în evenimentele relatate. Aceasta conferă jurnalului o valoare documentară incontestabilă.

Partea cea mai importantă din volum este însă reprezentată de o întreagă literatură asupra Transilvaniei. În scrisorile misionarului iezuit Alfonso Carrillo, alcătuite prin prisma intereselor ordinului său religios, cît și în corespondența trimisului papal Attilio Amalteo, se dau detalii asupra frămîntărilor de la curtea din Alba Iulia, marcate prin dezbinările dintre Sigismund Báthory și verii lui, indicați de papa Clement al VIII-lea ca sprijinitori ai acțiunii de restituire a drepturilor catolicilor (vezi relația lui Amalteo). După împăcarea principelui cu frații Báthorești prin mijlocirea lui Amalteo (vezi observațiile critice anexate la textul acestuia) s-a produs îndepărtarea de la curte și apoi uciderea autorilor dezbinării. Aceștia erau consilierii Paul Gyulai și Ioan Galfy, calvini, dușmani ai rechemării iezuiților pentru care activa Carrillo, mergînd chiar pînă la pregătirea acestui asasinat politic urmat mai apoi de sîngeroasa represiune de la Cluj (1594) a așa-zisei „conspirații” a lui Balthasar Báthory.

Episodul acesta ce face parte din lupta lui Sigismund cu partida anti-habsburgică, este prezentat în scrisoarea cu caracter de propagandă a lui Pietro Busto (vezi observații critice asupra acestui text) și în rapoartele lui Carrillo și Amalteo. Se integrează în politica de duplicitate, oscilări și tergi-

versări a principelui, ce urmărea să scuture suzeranitatea sultanului cu sprijinul imperialilor. Asupra dilemei în care se afla Sigismund doritor să joace rolul unui erou al creștinătății, dar cuprins de panică în fața consecințelor unei rupturi pe față cu turcii, sîntem informați din scrisorile lui Carrillo, din rapoartele nunțiului Comuleo cît și din relația agentului raguzan intrat în slujba Habsburgilor, Giovanni dei Marini Poli. Acesta avea legături adînci în țările noastre și ca atare a fost însărcinat cu misiuni pe lîngă Aron Vodă, Mihai Viteazul și Sigismund Báthory.

Se impune însă o mare rezervă în folosirea scrisorilor și rapoartelor, bogate în informații și aprecieri adesea contradictorii, lăsate de acest agent inteligent, abil și bine informat dar cu o comportare foarte dubioasă, fiind gata să joace un rol dublu (vezi nota biografică) și să-și schimbe atitudinea în funcție de interesele sale de moment. E destul să menționăm insinuările strecurate împotriva lui Mihai Viteazul și învinuirile de trădare față de creștini aduse împotriva lui Aron Vodă, prezentat ulterior tot de el ca o victimă a credinței față de Habsburgi. Aceeași lipsă de consecvență o vedește „Giva“ cînd susține o campanie de denigrare a domnilor care nu-l va împiedeca să denunțe ulterior abuzul săvîrșit împotriva drepturilor celor mai sfinte ale Țării Românești prin tratatul de la Alba Iulia (20 mai 1595). Exemplele acestea și altele, relevate în nota biografică a lui „Giva“, arată că știrile transmise de acest agent trebuiesc supuse unei analize critice pătrunzătoare înainte de a fi folosite.

Climatul de incertitudine de la curtea din Alba Iulia, propice intrigilor și uneltirilor, este prins de nunțiul apostolic Alfonso Visconti, trimis în calitate de sfătuitor al lui Sigismund spre a frîna inițiativele necugetate ale acestuia și a-l menține neclintit în hotărîrea de a lupta pentru cauza creștinătății.

Din caracterul acestei misiuni încredințată de Curia papală ce urmărea cu înfrigurare evenimentele din Transilvania rezultă natura diferită a rapoartelor lui Visconti. Unele sînt publice, înregistrînd numai știri oficiale sau exprimînd punctul de vedere al principelui, astfel că constituie în ansamblu un fel de buletin informativ. Altele sînt particulare, secrete și ca atare scrise cu mare prudență, urmînd a fi completate prin expuneri verbale. De aceea, se impune ca informațiile, uneori deosebit de prețioase privind situația critică a Transilvaniei prinsă ca într-un clește între turci și imperiali, să fie folosite de asemeni numai după o analiză atentă de tipul celei care a permis, de pildă, descoperirea adevăratei scrisori ce a provocat destituirea și executarea atotputernicului cancelar ardelean Josica (vezi biografia lui Visconti).

Aceste rapoarte întocmite de nunțiul Visconti cu o deosebită abilitate diplomatică ne dezvăluie și aspectele negative ale campaniei împotriva lui Sinan pașa (1595), rezultînd din nulitatea militară a lui Sigismund, din lipsa de organizare a taberei ardelene, din disensiunile ivite între italieni și nobilii maghiari care refuză chiar să continue expediția.



În contrast cu aceste deficiențe, relevate de un observator imparțial ca Visconti, sînt rapoartele și dările de seamă întocmite în lagărul ardelean cu scopul de a lăuda pe principe și de a pune în evidență importanța numerică și valoarea militară a armatei lui atît prin indicări de cifre exagerate și prin aprecieri laudative ce întreceau cu mult realitatea, cît și prin subaprecierea oștirii lui Mihai Viteazul. Un exemplu grăitor al acestor procedee ni-l înfățișează corespondența lui Cosimo Capponi, curteanul lui Sigismund, și scrisoarea cu caracter apologetic a lui Petru Pellerdi care exagerează vădit pretinsele însușiri militare ale principelui, sub ochii căruia scria, micșorînd contribuția lui Mihai Viteazul și ignorînd rolul toscanilor din corpul expediționar al lui Silvio Piccolomini.

Aportul italienilor este însă relevat de un grup de relații, rapoarte și scrisori ieșite din pana unor ostași ca vestitul căpitan Silvio Piccolomini sau ca autorul relației anonime din octombrie 1595, a unui arhitect militar și istoric de talia lui Filippo Pigafetta căruia i se poate atribui cu multă probabilitate relația expediției celor o sută de toscani (vezi nota introductivă la relație) în care narațiunea se împletește în chip firesc cu descrierea vie și colorată a locurilor ce au străbătut.

Trebuie relevat de altfel că toate relațiile italiene, deși se referă la o campanie militară, nu descriu numai operațiile propriu-zise, ci redau împrejurările și întreaga ambianță a luării de contact a autorilor lor cu realitățile românești. Este cazul rapoartelor, redactate într-un stil simplu și concis, de același Pigafetta despre campania din 1595, cuprinzînd narațiuni vii a unor stări de lucruri și episoade puțin cunoscute, alături de descrierea ținuturilor și cetăților văzute de el (Tîrgoviște, Giurgiu) sau despre care obținuse informații de la localnici (Timișoara). Amănuntele topografice observate în cursul campaniei sînt valorificate și în „scrierea pentru apărarea Transilvaniei” în care Pigafetta descrie drumurile de pătrundere eventuală a turcilor în această țară.

Mai obiectiv decît Pigafetta care atribuie succesul operațiunilor militare numai ostașilor italieni, subliniind lipsurile conducerii militare maghiare, Silvio Piccolomini aduce unele corective, recunoscînd de pildă lipsa de disciplină a corpului său expediționar. De altfel scrisorile sale, mai sărace în știri și mai bogate în laude la adresa principelui care exercita un fel de control al știrilor transmise în străinătate — după cum se arată în volum —, nu stăruie atît asupra operațiunilor militare cît asupra greutăților de aprovizionare care ar stînjiene continuarea campaniei și mai ales asupra situației italienilor, suspectați de nobilimea maghiară ostilă războiului (vezi și relația lui Cesare Viadana).

Știrile transmise de membrii corpului expediționar își găsesc unele completări în datele cuprinse la textul de valoare inegală al franciscanului Giuseppe Pisculo care descrie lucrările de fortificație făcută de turci la Bucu-

rești și la Tîrgoviște asupra cărora ne-au fost lăsate date mult mai amănunțite de Nichifor Parasios.

Cu narațiunea acestui exarh patriarhal care a însoțit pe marele vizir în campania din Țara Românească se face trecerea spre un alt grup de relații, alcătuite în lagărul turc de oameni de naționalități, formații și situații atât de diferite ca albanezul turcizat, Sinan pașa, sau ca robul spaniol Diego Galán. Din pana acestora au ieșit relații de o valoare cu totul diferită.

Astfel, scrisoarea lui Sinan, redactată sub zidurile cetății Giurgiu unde se retrăsese fugind dinaintea oștilor lui Mihai Viteazul și Sigismund Báthory, are caracterul unei pledoarii ce urmărea să arunce răspunderea înfrîngerii asupra întîrzierii tătarilor și lipsei de credință și disciplină a trupelor otomane care au părăsit, în cea mai mare parte, Tîrgoviștea și l-au silit să renunțe la apărarea orașului București spre a lua calea retragerii.

Memoriile — recent puse în circulație de Al. Giorănescu — ale spaniolului Diego Galán, rob pe galerele turcești, dau informații noi asupra operațiunilor militare din 1595 ca acțiunea flotei otomane pe Dunăre despre care nu există nici un alt izvor — și evocă rolul lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Mai importante sînt însă datele asupra dezastrului economiei românești, provocat de distrugerea recoltei și de ridicarea oamenilor și vitelor de către turci. Deși cuprind și unele inexactități și exagerări de cifre — semnalate în nota biografică — și deși autorul vedește uneori o înclinare către descrierea literară în detrimentul veracității, totuși memoriile lui Galán rămîn un izvor ce nu va putea fi ignorat de istorici. De altfel, au un merit unic, anume de a reda mentalitatea unui creștin izolat printre turci care se simte legat prin comunitatea de origine, soartă și credință de români a căror victorie o dorea.

Figura eroului de la Călugăreni pe care Galán ni-l înfățișează în vîltoarea luptei, ne apare în relația solului polon Andrei Lubienecki în toată tragedia soartei sale de străjer al Dunării, amenințat din afară de invazia hoardelor turco-tătare iar în interior de trădarea boierilor săi.

Reproducerea convorbirii tainice în care domnul a dezvăluit solului polon toată amărăciunea poziției sale, fiind perfect informat asupra planurilor turcești de transformare a țărilor române în pašalcuri, are o importanță deosebită pentru înțelegerea măreței figuri a lui Mihai Viteazul care fără a aștepta ajutor de la Împăratul creștin, nici de la principele Transilvaniei, nici de la domnul Moldovei, accepta totuși să se măsoare cu turcii lui Sinan. Căci Mihai era înainte de toate un mare conducător militar în cel mai deplin și mai înalt înțeles al cuvîntului, gata să apere pînă și cu prețul vieții sale dreptul la autonomie al Țării Românești.

Încheiem această prezentare a volumului de față cu constatarea că relațiile incluse aduc elemente noi și adeseori semnificative ce vor contribui la

cunoașterea istoriei atît de frămîntate a ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea.

Este de datoria noastră să amintim contribuția prețioasă a regretaților profesori P. P. Panaitescu și I. Totoiu care au lucrat, încă de la început, alături de noi. De asemenea, aducem mulțumiri colegilor noștri I. Corfus, Marina Vlasiu, Eugenia Chișcă-Tîstu și Alvina Lazea pentru bunăvoința cu care au răspuns solicitărilor noastre.

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU  
doctor-docent în științele istorice

## FRANCO SIVORI

(c. 1560? — după 1589)

\*

Datele biografice care urmează sînt aproape toate extrase din reminiscențele vioaie și colorate ale vicisitudinilor întîmpinate de Sivori, de la plecarea sa din Genova la sfîrșitul lui februarie 1581 ca pârtaș al aventurii lui Petru Cercel și pînă la despărțirea sa de el la Veneția în iulie 1589. O clipă îl mai aflăm și la persoana a treia menționat în scrisoarea lui Vincenti (redată în volumul de față). Apare și în cîteva scrisori ca purtător de cuvînt al domnului întemnițat. Dar aceste mențiuni trecătoare nu ne lămuresc asupra lui. Și nici elogiul său atît de convențional cuprins de Squarcialupi, medicul italian al principelui Transilvaniei, în epistola dedicatorie a lucrării sale *De fontium et fluviorum origine ac flexu* închinată lui Petru Cercel (tipărită la Cluj în 1585). Un pasaj este consacrat conaționalului Sivori lăudat pentru *iudicii dexteritate, morum elegantia, vitae integritate*... în sfîrșit pentru darul generos al vorbirii (*facundia*). Abia dacă aflăm că el era t n r (*iuvenis adhuc*) și de bune speranțe și c  se m ndrea cu neamul său ales (*summam illius in liberam et inclyta urbe nobilitatem*) (Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I n. 112, p. 52). Așadar va trebui să folosim (dar cu prudență) datele

propriei sale versiuni. El era fiul unui negustor avut din Genova Benedetto Sivori. Trimis la Messina încă de mic pentru a se deprinde cu negoțul, el se afla din anul 1579 iarăși înapoi în casa părintească rîvnind însă la alte orizonturi. Nu l-a putut cunoaște atunci pe viitorul domn, cu care ajunsese să lege cunoștință părintele său prin intermediul lui Padre Parizola din mînăstirea Carmeliților din Genova mai înainte de plecarea lui Cercel de aici prin 1577 sau 1578. De fapt el nu se alătură aventurii acestuia decît în momentul cînd aceasta prinsese consistență. Pretendentul sprijinit de regele Franței și pornind la drum trimite din Turin un fel de invitație părintelui Parizola să-i facă rost de un împrumut. Totodată făgăduiește cele mai mari onoruri și bogății oricărui gentilom care ar vrea să intre în slujba sa. În aceste condiții a pornit Franco spre Veneția cu binecuvîntarea întregii sale familii și cu o scrisoare de credit pentru suma de patru mii de „scudi d'oro”, destinată noului său stăpîn. Această sumă era destul de importantă pentru resursele de atunci ale negustorului genovez. Franco mai era însoțit și de un călugăr carmelit trimis de acel P. Parizola pentru a primi darurile făgăduite, de cum s-ar înscăuna viitorul domn. De acum încolo se împletesc vădit două povestiri oarecum distincte, una, principală, avînd ca figură centrală persoana domnului și alta punînd accentul pe caracterul aventuros sau dramatic al episoadelor descrise. La acestea trebuie să mai adăugăm un alt element împrumutat de aiurea pentru a aduce o notă de pitoresc în plus întregii povestiri, anume descrierile fusușite din lucrarea lui Ramberti despre Turcia.

La Constantinopol, Sivori ar fi ajutat cu sume mari (60 000 de ducăți), garantate de el, finanțele nesigure ale lui Cercel. El și-ar fi riscat și propria siguranță pentru a contribui la evadarea unui conațional ținut prizonier de aga ienicerilor. În sfîrșit, mai sînt amintite și certurile pentru întîietate între tinerii și neastîmpărații auxiliari ai pretendentului, și arbitrajul cam ciudat al lui Germigny acordînd preeminență venețienilor și genovezilor pentru că oricare din ei poate să ajungă la demnitatea supremă de duce al republicii. Dar tot interesul povestirii se polarizează în jurul lui Petru Cercel viitorul domn. Nu știm însă cît de adevărată este hotărîrea acestuia de a fugi din Constantinopol în Franța fără a-l preveni pe ambasador, încredîndu-se numai în Sivori pentru a-i pregăti plecarea clandestină, și nici cît este de veridică întrecerea de amabilități între Petru Cercel numit în domnie și Mihnea, fostul domn, cu care s-ar fi întîlnit la Constantinopol cînd s-ar fi schimbat între ei chiar daruri și complimente, măcar că tot cam pe atunci agenții lui Cercel stăruiau pentru deportarea cît mai departe a domnului mazilit. Și tot astfel ne putem întreba care este realitatea cu privire la refuzul lui Sivori după înscăunarea lui Cercel de a fi numit mare postelnic, dregătorie ocupînd locul al patrulea în ierarhia Țării Românești, după afirmația sa. Curînd după venirea sa în Țara Românească domnul vrea să-l trimită pe Sivori în solie la regele Poloniei (noiembrie 1583) și mai apoi în Franța. Dar nici unul din aceste planuri nu s-a realizat. Din scrisoarea lui Vincenti s-ar crede că decepția lui Sivori era atribuită de el ambasadorului francez Germigny. Sivori descrie cu lux de amănunte singura sa solie, purtată la curtea de la Alba Iulia, cu toate satisfacțiile ei. Deși ulterior pomenește în alt loc de demersurile făcute atunci pe lîngă iezuiți pentru a cere să fie trimiși doi părinți ai ordinului în Țara Românească în scop de propagandă, *această informație lipsește din textul consacrat zilelor soliei*. Mai departe inter-

pretarea dată de el însărcinării sale de a conduce la iezuții de la Roma, la studii, pe cei doi nepoți de soră ai domnului, pe lângă alte patru vlăstare ale mării boierimi în vederea aducerii Țării Românești la credința catolică, oferă unele ciudățenii. Pasajul acesta din urmă pare adăugat îndată după cuvintele *apprendessero lettere et la lingua et costumi italiani*, avînd spre întărire fraza, amintită mai sus, despre cererea acelor doi propagandiști iezuți de către domn. Este destul de curios faptul că Sivori trebuia să meargă la Roma spre a-i conduce acolo, și spre a trata *chestiuni secrete* cu papa, după (!) încheierea soliei sale la regele Franței. Sivori mai adaugă la urmă că trimițînd pe tinerii fii de boieri în Italia, domnul avea un fel de chezășie a fidelității părinților lor, idee care seamănă foarte mult cu cea expusă de Possevino atît în *Transilvania*, cartea V, cap. 9, cît și în corespondența sa.

Partea aceasta ținînd de pregătirea soliei în Franța și la Roma face trecerea spre evenimentele legate de fuga lui Cercel. Memoriul acordă o foarte mare importanță intrigii beglerbegului Greciei, socotind-o determinantă pentru hotărîrea domnului de a trece în Transilvania. Acesta ar fi avut dimpotrivă intenția fermă de a se duce în Turcia pentru a recăpăta domnia. Unele amănunte ale comportării ceașului par de asemenea destul de curioase. Dar cum se puteau împăca aceste presupuse prime intenții ale lui Cercel cu tot bănetul pe care îl strînsese anume pentru a și-l însuși? Intriga beglerbegului a precipitat desigur lucrurile, dar pe o pantă existentă.

: Capitolul despre exodul din Țara Românească și despre încercările întîmpinate de fugari la intrarea în Transilvania reunește firul celor două povestiri din Memorial. După despărțirea sa de domn, oarecum întîmplătoare, apar pe planul întîi tribulațiile proprii ale lui Sivori. Amănuntele planurilor de evaziune pentru eliberarea lui Cercel, precum și stratagema născocită pentru ocuparea militară (!) a cetății Chioar vădesc o fantezie care riscă să ascundă fondul unui devotament real, dovedit de corespondența purtată atunci de el cu papa, cu împăratul, cu regele Poloniei etc. în interesul stăpînului său. În povestirea sa, Sivori își arogă oarecum rolul principal în acțiunea pentru eliberarea lui Cercel. Toată această porțiune este destul de prolixă, în contrast cu tratarea călătoriei în Polonia. Sînt arătate drumurile sale la Cracovia și la Varșovia și apoi la Grodno unde se afla regele, demersurile pe lângă nunțul papal și pe lângă provincialul iezeit, audiența la Ștefan Báthory, apoi, după moartea acestuia, intervenția pe lângă Ján Zamoyski, pe care l-ar fi cîștigat făgăduindu-i o mită însemnată etc. Observăm în această parte a Memorialului o mai mare precizie a datelor, care este prezentă și în arătarea itinerarului urmat de domn după evaziunea sa de la Hust la 10 septembrie (Plecarea de la Cașovia în decembrie 1587 spre Viena unde ajunge în ianuarie 1588, apoi trecerea la Veneția, sosirea la Roma în martie și apoi din nou reîntoarcerea la Veneția în ianuarie 1589, în sfîrșit plecarea lui Cercel spre Constantinopol în iulie 1589).

În general se constată o tratare inegală a diferitelor părți ale Memorialului. Am crede că el este format din fragmente aparținînd unor momente deosebite și răspunzînd unor condiții diferite.

Fragmentul privind solia din Transilvania a fost redactat probabil îndată după reîntoarcerea lui Sivori, în chip de raport către domn. Cel privind intrigile beglerbegului și

contraofensiva domnului, insistând asupra dorinței domnului de a merge la Poartă avea probabil scopul să convingă curtea franceză de intențiile curate ale domnului. Este posibil ca Sivori să fi folosit chiar conținutul scrisorilor redactate în acel moment, despre care se amintește și în Memorial. Fragmentul relativ la călătoria în Polonia a putut să aibă la bază un carnet de însemnări sau chiar o dare de seamă redactată pentru domn.

Partea principală a Memorialului adică cea privindu-l pe Cercel, se caracterizează de la un capăt la altul printr-un ton elogios. Avem portretul său fizic, sublinierea unor gesturi generoase, ba chiar spectaculoase, accentuarea unor realizări socotite superioare (înălțarea palatului, a bisericii, repararea mai multor locașuri religioase etc.), dar despre guvernarea internă propriu-zisă nu se pomeniște nimic, nici despre dispoziția poporului supus la biruri atât de mari pentru a scoate sumele imense pierdute apoi în Transilvania. Boierii ar fi fost încântați de noul domn, deși din spusele lui Harborne se știe că erau nemulțumiți de sistemul introdus de el de a le storce bani cu nemiluita (vezi scrisoarea lui Harborne în volumul de față). Poporul de rînd ar fi aprobat tot ce făcea domnul! Dar în alt capitol este vorba de starea nenorocită a țăranilor dependenți de pe moșiile boierilor. Cu mare trudă ei abia pot să-și agonisească hrana și banii pentru plata birului... Și în fraza următoare se arată că veniturile domnului se urcă la un milion de scuzi pe an. Rezultă deci că Sivori era conștient de unele lucruri pe care însă nu vrea să le spună. Moșiile domnești sînt pomenite doar incidental. Despre țăranii de pe ele nu se vorbește. Trebuie lămurit de altminteri că pasajul despre țăranii aparține părții descriptive care, deși se integrează aparent în text, în realitate constituie un capitol aparte de circa șapte-opt pagini începînd cu fraza *La Valachia e provincia molto grande*... Am fi ispitiți să credem că această scurtă privire asupra pămîntului cu bogățiile și veniturile sale, și asupra locuitorilor cu obiceiurile, ocupațiile, firea, limba și credința lor, în sfîrșit cu regimul politic sub care se aflau — avea de scop să însoțească diferitele memorii prezentate în numele domnului unor ocrotitori posibili, în speță papei și poate și împăratului, demonstrînd marile resurse ale țării.

Aceste memorii trebuiau să cuprindă numai ce era susceptibil de a impresiona favorabil pe eventualii sprijinitori ai domnului pribeag. Memorialul inițial a putut fi întocmit, în esență, prin 1588 cînd umbla Cercel pe la Roma. Atunci au fost introduse laudele iezuiților, intențiile domnului de a catoliciza țara etc. La acest memoriu s-a adăugat epilogul din 1590 cu sfîrșitul lui Cercel și hotărîrea lui Sivori de a se întoarce la Genova. Cu uciderea lui Cercel, memoriul în forma amintită mai sus își pierde orice rațiune. Dar putea fi adaptat unor noi cerințe, transformat în așa-zisul Memorial. Acum probabil a fost scrisă sau amplificată partea referitoare la aventurile lui Sivori. Tot acum, după toate probabilitățile, au fost incluse împrumuturile nemărturisite din cartea lui Ramberti, semnalate de V. Cîndea în 1968. Iată titlul cărții *Libri tre delle cose dei Turchi*... Vinegia 1539, reeditată în 1541, 1543, 1545 (pentru amănunte bibliografice, vezi C. Göllner, *Turcica*... I, 1961).

Această sporire a textului era făcută poate în vederea publicării sale. El a rămas însă netipărit. Intitulat *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del signor Benedetto dopo la mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia* se păstrează în ms,

în Biblioteca Vaticană (fondul Ferraiuoli, nr. 43). A fost publicată cu o introducere amănunțită de Ștefan Pascu în anexa la lucrarea sa: *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. al. XVI-lea*, Cluj, 1944, pp. 135—277. Informațiile cuprinse sînt de un interes cu totul excepțional, atît pentru împrejurările mazăririi și fugii lui Cercel și ale jefuirii și întemnițării sale în Transilvania, cît pentru condițiile economice și financiare din Țara Românească rezultînd din crunta apăsare a dominației otomane. Vor trebui însă considerate critic, întrucît pot fi observate și unele inexactități de amănunt. Ar trebui întreprinse și unele cercetări în arhivele italiene, și în primul rînd genoveze, pentru a reconstitui cadrul familial și social al memorialistului, cuantumul averii părintelui său din care acesta putea împrumuta cu bani pe viitorul domn, legăturile cu negustorii din Pera, contactele cu lumea de la Constantinopol etc.

De Sivori s-au ocupat: Gr. Tocilescu, *Petru Cercel*, București, 1874, p. 62; N. Iorga, *Breve storia dei Romeni con speciale considerazione delle relazioni coll'Italia*, București, 1911, p. 94; R. Oritz, *Per la storia della Cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p. 164; A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1931, p. 52, nr. 112; Al. Ciorănescu, *Notă despre Petru Cercel*, în „Revista istorică”, XXXI (1935), nr. 7—9, pp. 254, 264—270; N. Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, vol. XIII (1936), fasc. 1—3, p. 65; Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, pp. 9—11; Virgil Cîndea, *Le modèle vénitien de la relation de Franco Sivori sur son voyage à Constantinople en 1581*, în „Studia et Acta Orientalia”, VII (1968), pp. 237—241.



[PLECAREA SPRE  
ȚARA ROMÂNEASCĂ<sup>1</sup>]

p. 166 [Plecarea din Constantinopol are loc în ziua  
p. 167 — de sînta Maria din august, 15 august după sosirea lui Pătrașcu, fratele mai mare al domnului, adus din Rodos cu mare cinste. Acesta cedează spontan drepturile sale la domnie lui Petru Cercel. Este un principe foarte liniștit, mai aplecat spre cele ale spiritului decît ale lumii. Este bun, blînd. El poftește la masă pe 5—6 dintre însoțitorii mai favorizați ai domnului și le împarte diferite daruri. Sivori primește o spadă împodobită cu aur, o haină de brocart de aur foarte bogată, cum se poartă în Țara Românească].  
... Pornind la drum, alaiul urma în ordinea aceasta: în frunte pășeau vreo cinci sute de pedestrași români toți îmbrăcați la fel parte halebardieri

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Ștefan Pascu ca anexă la lucrarea *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, publicată în „Biblioteca Institutului de istoria națională de la Cluj”, t. XII, 1944, p. 169, și urm. Au fost folosite și unele din notele lămuritoare însoțind textul.

și parte archebuzieri cu steagurile lor și cu tobe, veneau apoi trei sute de turci foarte bine <echipați> călare, cu armament ușor, cu steagurile lor, cu tobe, trîmbe și alte instrumente obișnuite la turci, care făceau un mare vuiet, după aceea stindardul Sultanului, și apoi cincizeci de călăreți constînd din escorta și camerierii domnului. Urmau apoi marele cancelar<sup>2</sup> (= logofăt) al țării și marele spătar care poartă spada domnului, după care, la o depărtare de 10—12 pași, urma măria sa călare, înveșmîntat regește, alături de care era marele scutier al sultanului<sup>3</sup>, personaj de mare vază și cinste care trebuia să-l însoțească pe domn pînă în Țara Românească pentru a-l pune în stăpînire și a-l încorona. După domn la oarecare distanță, erau purtați de căpăstru treizeci de cai arabi și turcești de foarte mare preț, împodobiți peste tot cu aur și argint, și apoi urmau noi ceilalți italieni și francezi împreună cu doi nepoți ai mării sale, și mulți boieri mari ai Țării Românești, cu toții foarte bine rînduiți la locurile care le fuseseră hotărîte; și după aceea veneau // mulți gentilomi greci și la urmă (*nella coda*) vreo 500—600 de călăreți români și greci, trupă nu prea grozavă (*gente mediocra*) și în fiecare zi de drum se mai alătura lume venită din Țara Românească în întîmpinare încît pe la jumătatea drumului puteam fi cam vreo 7 000 de persoane, apoi mai erau acolo multe trăsuri și carete și cai de povară care mergeau cu vreo două mile mai înainte cu bagajele tuturor, cu corturi (*pavaglioni da campagna*) și cu bucătăria domnului și toate într-o ordine ce nu poate îndeajuns fi laudată... etc.... Cînd am ajuns la Dunăre era o zi minunată de frumoasă; în acea zi am fost poftiți noi, italienii și francezii, la masă de către marele scutier al sultanului care ne-a ospătat în chip strălucit.

În acel timp treceau fluviul toate persoanele de mai mică importanță împreună cu bagajele și trăsurile pe niște luntre teșite, care slujesc la aceasta: și s-au și întins corturile de cealaltă parte a Dunării pentru a se face acolo popasul de noapte. Locul de trecere în acest punct al Dunării are o lărgime cam de o milă italiană și se întîmplă uneori naufragii din cauza furiei vînturilor. Cînd am trecut eu fluviul, vremea era foarte liniștită, și astfel au trecut mai toți de partea cealaltă, și nu mai rămăseseră în urmă decît măria sa împreună cu marele scutier al sultanului cînd s-a ridicat deodată o furtună dinspre nord-est (*greco et levante*) cu atîta apă pînă în cer, încît părea că lumea întregă vrea să se scufunde. Dar cum spre seară s-au ivit semne că furtuna s-ar potoli și nu era de partea aceastăaltă vreo posibilitate de a-l găzdui peste noapte pe domn, el a hotărît deci să se îmbarce împreună cu marele scutier pe o barcă și suita sa (*li suoi paggi*) în alta... Și în sfîrșit au sosit teferi, uzi de tot, mulțumind lui Dumnezeu și acolo am găsit pre-

<sup>2</sup> La 5 septembrie 1583 în această dregătorie este Petru (vezi *Doc. ist. Rom. B.*, XVI, 5).

<sup>3</sup> *Gran Scudiere* (vezi mai jos n. 16).

gătite destule gustări cu pește de Dunăre atît de bun și tot atît de gustos ca cel de mare. Și după cină s-a potolit vremea, și s-a înseninat și a fost atît de liniștită, cum nici nu am fi putut spera vreodată.

[*Sosirea în Țara Românească*]

p. 169

Am pornit așadar din Giurgiu<sup>4</sup>, schelă a Țării Românești pe Dunăre, pentru a merge spre București<sup>5</sup>, oraș unde își aveau principii reședința în vremurile din urmă, pentru a fi mai aproape de hotarul turcesc<sup>6</sup>. A doua zi ne-am întîlnit cu marele ban<sup>7</sup>, care e cum am spune în limba noastră locuitorul la conducere în lipsa principelui, dar care atunci cînd e domnul de față rămîne doar ca guvernator al unei provincii numite Craiova<sup>8</sup>. Venise însoțit de mulți oameni cu vază ai țării călări, în cea mai bună rînduială și care numărau cam vreo 400. În ziua următoare am ajuns în orașul București, căruia nu-i dau numele de cetate (*citta*), deoarece nu are episcopie<sup>9</sup>, așezare bine înzestrată dar fără altceva vrednic de luat în seamă<sup>10</sup> decît o prea frumoasă mănăstire, așezată pe o înălțime și clădită de voievodul Alexandru<sup>11</sup>, tatăl lui Mihnea<sup>12</sup>. De altfel în afara palatului principelui, de mărime potrivită, casele sînt în cea mai mare parte ridicate din lemn și lut<sup>13</sup>, mici dar bune de locuit. Există apoi multe prăvălii bine îndestulate cu tot felul de mărfuri, iar în mijlocul orașului curge un mic rîu<sup>14</sup> plăcut ochilor.

Lîngă oraș, pe cînd voiam să ne facem intrarea <cu alai> — ceea ce s-a petrecut în ziua de 9 sau 10 septembrie 1583<sup>15</sup> — ne-a ieșit înaintea tot

<sup>4</sup> *Giorgiu*.

<sup>5</sup> *La terra di Boccocest*.

<sup>6</sup> Mircea Ciobanul a strămutat capitala țării la București.

<sup>7</sup> *Bano Grande* (vezi *Doc. ist. Rom. B.*, XVI, 5 primul document în care apar boierii lui Petru Cercel. Mare ban de Craiova este Mihalcea).

<sup>8</sup> De citit: Oltenia.

<sup>9</sup> Mitropolia se afla la Tîrgoviște, iar episcopiile la Rîmnic și Buzău. *Civitas* înseamnă de obicei oraș reședință episcopală.

<sup>10</sup> Sivori trece cu vederea Biserica Domnească, ridicată de Mircea Ciobanul dincolo de Dîmbovița (N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, I, pp. 145—146; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 195).

<sup>11</sup> Alexandru II Mircea (1568—74, 1574—77) a zidit biserica cu hramul sf. Troiță din jos de București pe care a refăcut-o din temelie nepotul său Radu Mihnea, cunoscută apoi sub numele de mănăstirea Radu Vodă (N. Iorga, *Istoria Bucureștiului*, 1937, p. 40; N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 250—251).

<sup>12</sup> Mihnea Turcitul (1577—1583).

<sup>13</sup> *Legname e crate*.

<sup>14</sup> Rîul Dîmbovița.

<sup>15</sup> La 8 septembrie 1583 după *Germigny* (*Hurmuzaki*, XI, p. 182).

poporul, bărbați și femei, pe o câmpie mare, în chip atît de sărbătorec și cu atîta bucurie, că se vedea limpede cît de dorită era înălțimea sa de poporul său.

### [Incoronarea]

După ce înălțimea sa a fost întovărășită pînă la palat, fiecare s-a dus la gazda sa să se odihnească. A doua zi, îndată // suindu-se principele pe tronul său sub un baldachin, avu loc ceremonia încoronării, care a fost cu mare fast, după cum este obiceiul în această țară. După aceasta scutierul<sup>16</sup> sultanului<sup>17</sup>, care-l întovărășise, a ținut o mică cuvîntare boierilor și poporului care se adunase în piața din fața palatului, poruncindu-le, dacă țin la mila sultanului, să dea ascultare și credință principelui lor legitim, căruia sultanul i-a restituit stăpînirea acelei țări. După ce i s-a pus pe cap înălțimii sale un calpac<sup>18</sup> de brocart de aur, după obiceiul Țării Românești, lucrat cu nestemate întocmai ca o coroană, veniră unul după altul prelații și boierii cei mai de seamă, cu toți ceilalți nobili ce se găseau la curte, pentru a se închina<sup>19</sup> înălțimii sale în semn de ascultare. În vreme de 15 sau 20 de zile, s-au înfățișat toți ceilalți nobili pentru a face aceeași supunere.

p. 170

### [Răsplătirea lui Sivori]<sup>20</sup>

În acel timp, turcii plecaseră spre Constantinopol, lucru ce ne-a dat mai multă înlesnire în ce privește locuințele și găzduirea. Înălțimea sa se îngriji îndată să primim cu toții cele trebuitoare traiului, care ne erau aduse din belșug acasă în fiecare zi. După ce s-a odihnit cîteva zile, înălțimea sa și-a așezat treburile țării și dregătoriile; m-a chemat apoi într-o zi în camera sa. Lăudînd cu vorbe frumoase slujbele și credința mea și arătîndu-mi gîndul ce avea de a mă folosi la treburi ce-i erau de mare folos, îmi spuse că nu va putea fi niciodată încredințat de a fi făcut destul pentru mine, ca să răsplătească măcar o mică parte a meritelor mele după dorința sa. Dar cu timpul și după împrejurări, se vor putea vedea lămurit bunele sale gînduri. De-

<sup>16</sup> *Scudiere*. Este desigur unul și același cu marele scutier amintit mai sus (v.n. 2). E vorba de micul imbrohor care a însoțit pe Petru Cercel în Țara Românească, fiind destituit la înapoierea sa la Constantinopol (*Hurmuzaki*, XI, *doc. cit.*).

<sup>17</sup> Murad al III-lea, sultan otoman (1574—1595).

<sup>18</sup> *Beretta*.

<sup>19</sup> *A baciari li piedi*.

<sup>20</sup> Titlu corespunzînd mai bine decît cel din volum: „Cele dintîi măsuri interne” cu conținutul acestui capitol consacrat în întregime elogierii lui Sivori. L-am redat în toată prolixitatea sa pentru a se vedea mai clar spiritul „Memorialului” de față.

oarece acum trebuia să dea dregătoria de mare postelnic<sup>21</sup>, care este una din cele 12 dregătorii de seamă ale țării și cea de a patra în ordinea întâietății, socotind că se cuvine să-mi facă această cinste și judecându-mă potrivit pentru // o atare sarcină, voia să-mi dea mie acea slujbă. Eu am mulțumit, cât am putut mai supus înălțimii sale, rugându-mă să-mi lase cinci-gase zile de gândire și apoi îi voi da răspunsul dacă mă socotesc potrivit. După multe discuții plăcute mă înapoiai acasă, plin de gânduri felurite. Pe de o parte, demnitatea ce mi se oferea mă ispitea; pe de altă parte, mă reținea gândul la lucrurile ce se puteau întâmpla, ca de pildă de a ridica împotriva-mi boierimea țării, care nu m-ar fi putut răbda pe mine, străin, în acea demnitate, ca și dorința ce o aveam de a nu mă amesteca în treburile statului, pentru a fi liber la orice hotărâre. Dar ceea ce mă făcea să stau cel mai mult la îndoială erau sfaturile tatălui meu și ale domnului Niccolo, fratele meu, care prin scrisori repetate mă îndemneau să mă feresc de a stârni invidia. Din cauza acestor considerente, stăpânindu-mă și înfrângându-mi dorințele, m-am dus într-o dimineață la înălțimea sa și i-am mulțumit mult pentru atâta dragoste și bunăvoință ce mi-o arată cu orice prilej și mai ales pentru faptul de a fi avut gândul a mă ridica la acea demnitate. Amintindu-mi însă de sfaturile mai marilor mei și avînd în vedere dorința de a nu stârni invidia boierilor țării prin dobîndirea atît de grabnică a unor demnități ce li se cuveneau lor, rugai pe înălțimea sa să încuviințeze refuzul meu la o atare sarcină, deoarece cea mai mare cinste pentru mine ar fi întotdeauna faptul de a mă bucura de milostivirea sa fără a dori demnități mai mari decît acelea pe care mi le poate încredința la nevoie în afară, ca solii sau alte sarcini asemănătoare care ar fi de folos, iar eu nu doream altceva decît să-i slujesc mereu pe toți și să fiu cel mai mic dintre toți. Înălțimea sa stînd puțin la gânduri asupra acestui fapt îmi răspunde în acest fel: „Eu te-am știut totdeauna un om înțelept, și acum nespun de înțelept cînd îți văd reținerea, nevoind să te amesteci în treburile statului, ca unele ce aduc adesea ură și invidie; eu n-am vrut să nu îți fac acea propunere, pe care mi se pare că eram dator să ți-o fac și să te las să hotărăști asupra-i. D-ta ai refuzat-o și eu te laud pentru acest lucru și rămîn foarte mulțumit pentru aceleași motive pe care // le-ai arătat, deoarece doresc să fii iubit de toți și nu pizmuit, cu toate că lîngă mine, invidiile nu-ți vor putea face nici un rău; spui că vrei să fii cel mai mic la curte; cu această cumpătare și smerenie vei fi cel mai mare și vei vedea acest lucru cu timpul“. Și astfel mi-a dăruit două haine foarte bogate din brocart, doi cai cu harnașamentele de argint auriu, un iatagan turcesc cu teaca lucrată cu plăci de aur, care sînt semne ce se folosesc pentru a arăta cea mai mare favoare în această țară; mi-a dat apoi zece mii de scuzi din venitul așezat

<sup>21</sup> *Gran Cameriere*, redat de Șt. Pascu ca mare cămăraș. Dar în text se specifică expres că ar fi a patra din cele 12 mari dregătorii din țară.

asupra vănilor, ocnelor și pescăriilor <lăsat> la libera <sa> dispoziție și mi-a hărăzit pe timp de 4 ani beneficiile din zeciuiala dărilor <sup>22</sup> unei provincii numite Buzău<sup>23</sup> care-mi putea aduce un venit de 12 000 de scuzi<sup>24</sup> pe an. Căci este obiceiul în Țara Românească ca principii, pentru a răsplăti pe boieri și pe alți favoriți, să le dea grija de a ridica și de a duce la curte toate veniturile țării, dând unuia grija unei provincii și altuia a alteia, după bunul plac al principelui. Acesta, după un vechi obicei, pentru osteneala de a strânge veniturile acordă zeciuiala din tot ce scoate aceluia căruia i s-a făcut favoarea de a-i încredința grija. Mai sus numita provincie a Buzăului ce-mi fusese dată era una din cele mai bune și bogate ale țării . . .

[Urmează descrierea pregătirilor pentru a trimite pe Sivori ca ambasador în Polonia. Dar din pricina încordării relațiilor dintre turci și poloni, Sivori este trimis în Transilvania.]

### *Obiceiurile de Crăciun și de Paști*

Sosise Crăciunul, care în această țară se sărbătorește în chip deosebit. Oamenii își fac daruri unul altuia, iar toți dușmanii se împacă. Și toți cei mai de seamă din țară și mulți chiar dintre cei mai mici în rang vin la curtea principelui pentru a i se închina, aducând daruri, care un lucru, care altul. La rîndul său, [principele] // dăruiește veșminte tuturor curtenilor, dregătorilor, slujbașilor și oștenilor, care se ridică la 1 500 de inși, fiecăruia după treapta sa, onora țesături de mătase, altora stofe de lînă<sup>25</sup>. Oamenii de acolo stau în ajunul Crăciunului în biserică la slujbe, ajutînd la cîntat preoților, care țin ritul ortodox vechi. A doua zi principele dă veșminte și de mîncare tuturor cerșetorilor din oraș. Apoi întreaga boierime și poporul întîlnindu-se se sărută unul cu altul și petrec toate aceste zile în ospete, sărbătorire și cîntece, după obiceiul lor. Adeseori se îmbată, nesocotind acest lucru — după cît am văzut — drept păcat. Aceeași solemnitate are loc apoi de Paști.

p. 173

p. 174

### *[Mutarea reședinței la Tîrgoviște]*

Sosind luna februarie a anului 1584, înălțimea sa a hotărît să-și schimbe reședința sa și să se retragă într-un oraș numit Tîrgoviște<sup>26</sup>, la o depărtare de o zi și jumătate de București, fiind un loc mult mai ales și mai îndemînă, unde își aveau pe vremuri reședința principii; către acesta am plecat cu toată curtea. Și într-adevăr am găsit locuințe mult mai bune și mai mîndre, o mai mare

<sup>22</sup> *Decime delli tributti.*

<sup>23</sup> *Busa.*

<sup>24</sup> *Dodeci millia scudi . . .* (Vezi și ceva mai sus: *dieci millia scudi*).

<sup>25</sup> Vezi relația lui Vincente din volumul de față.

<sup>26</sup> *Tergovist.*

îmbelșugare de lucruri trebuitoare și o așezare mult mai frumoasă și plăcută, bine și bogat populată. Aici s-au strămutat de asemenea toți negustorii și meșteșugarii din București, astfel că au ajuns atât de mulți împreună cu cei localnici, că se găseau orișice fel de mărfuri, cu toate că veneau din țări foarte îndepărtate. Orașul era îmbelșugat cu toate cele, îndestulat cu apă bună, cu puțuri și fântâni, și pe lângă palatul principelui curgea un rîu încântător<sup>27</sup>. Aerul este acolo nespus de bun și curat; așezarea prea frumoasă, încît ni se părea că am făcut un schimb deosebit de bun.

Palatul principelui, clădit de strămoșii săi, este de proporții mari<sup>28</sup> și de o arhitectură îngrijită; a fost de îndată mărit de către înălțimea sa care i-a adăugat camere frumoase și mîndre. A pus să se facă // cu mare osteneală și cheltuială, pe esplanadă<sup>29</sup>, o fîntînă, aducînd apa de la un izvor depărtat de oraș cu nu mai puțin de patru mile, trecînd-o pe sub pămînt prin niște jgheaburi groase din lemn de brad; principele a pus în același timp să se înalțe o biserică frumoasă<sup>30</sup> alături de palat, astfel că pe un pod acoperit, înălțimea sa putea intra în biserică din camerele sale, fără să fie văzut. A pus de a dres multe biserici<sup>31</sup> și tuturor le-a dat întreținerea pentru preoți și îndeosebi<sup>32</sup> a dat venituri bune pentru șase călugări din ordinul sf. Francisc, ce aveau o biserică frumoasă<sup>33</sup> în care se slujea după ritul roman, unde mergeam noi toți italienii<sup>34</sup>, francezii<sup>35</sup> și mulți ragusani care fac negoț în Țara Românească. A pus să se facă apoi cuști nespus de mari și frumoase pentru a ține sălbăticiuni<sup>36</sup> și mîndre grădini italienești, care erau așezate chiar lângă palatul său. Și a făcut totul cu atîta grabă, că părea o minune. În mai puțin de șase luni totul era dus la desăvîrșire, lucrînd mai bine de 1 000 de oameni

<sup>27</sup> Ialomița.

<sup>28</sup> Bongars care a văzut palatul, puțin după fuga lui Petru Cercel, îl socotește mic, dar frumos.

<sup>29</sup> *Sopra la piazza.*

<sup>30</sup> Este Biserica Domnească mărită de Matei Basarab și transformată din nou în epoca fanariotă.

<sup>31</sup> Petru Cercel a reparat mănăstirea lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș, biserica din Șcheii Brașovului și a ridicat mănăstirea Mislea și biserica din Căprești-Argeș.

<sup>32</sup> Acest sfîrșit de frază pare introdus ulterior în text (vezi în notița noastră biobibliografică observațiile privind unele interpolări semnificative întrevăzute de noi în textul lui Sivori. În nici un caz nu putea fi considerată acea biserică *una bella chiesa*).

<sup>33</sup> Bărăția unde se slujea „alla romana“.

<sup>34</sup> Printre aceștia era și poetul Francesco Pugiella, secretarul domnului (vezi S. Guazzo, *Dialoghi piacevoli*, Veneția, 1586, p. 15; I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, București, 1919, pp. 34—35), Francesco Vincenti, negustorii Tommaso și Giacomo Alberti și alții.

<sup>35</sup> Ca Berthier din Lyon, secretarul dat de curtea franceză lui Cercel și pe care îl regăsim apoi la Constantinopol ca agent al regelui Franței ținînd locul lui Germigny plecat în Franța, Mellier de la Constance, François Ponthus de la Planche, Dominique Perot.

<sup>36</sup> *Seragli de metter salvaticine*. Este vorba de o menajerie pentru animale sălbatice și nu de sere cum se interpretează de editor (*op. cit.*, p. 43).

neîncetat. Toți boierii cei mari s-au apucat apoi, urmînd pilda principelui, să ridice o clădire. Astfel că iute, iute, s-a mărit mult orașul care este capitala întregii țări. Și aici își are reședința arhiepiscopul lor pe care îl numesc în limba română vlădică<sup>37</sup>. Acesta are o minunată biserică lucrată în mozaic<sup>38</sup> și un frumos palat cu grădină. Poate avea un venit de 10 000 de scuzi pe an.

După el vin doi episcopi, nefiind mai mulți în Țara Românească, adică episcopul de Buzău<sup>39</sup> și episcopul de Rîmnic<sup>40</sup>. Fiecare dintre ei poate avea un venit de 4 000 de scuzi pe an.

*[Situația geografică: pămîntul, întindere, producție, împărțire administrativă, impozite, venituri domnești, tributul. Bogăția de vînat, vînători, subsolul, mine, ocne, bitum, metale, chihlimbar]*

Țara Românească este o provincie foarte mare, deoarece în lungime se străbate în 14 zile, iar în lărgime în unele locuri în patru și în altele în șase zile. E udată de-a lungul ei de // fluviul Dunărea, dincolo de care se găsește Bulgaria. Către munți se învecinează cu Transilvania și cu Moldova. Țara, în cea mai mare parte este șeasă, destul de friguroasă, dar foarte rodnică, astfel că fără mult meșteșug la semănatul grînelor și fără a îngrășa prea mult pămîntul, o măsură de sămînță dă 25 și 30 de măsuri cînd anul este bun. Are multe dealuri bogate în vii, care produc mari cantități de vinuri de mare preț, albe și roșii. Este adevărat că muntenii nu știu cum să le păstreze, astfel că după trecerea unui an ele se prefac în oțet; acest lucru se întîmplă din lipsa lor de grijă și nu din vina vinului. Este atîta belșug de vin că o butie de patru vedre<sup>41</sup> se cumpără cu trei sau cel mult patru scuzi. Într-adevăr e atîta belșug de alimente de orice fel și sînt atît de ieftine<sup>42</sup>, încît cu puțina cheltuială cineva poate ține o curte numeroasă. Această ieftinătate purcede și din faptul că Țara Românească este puțin populată față de mărimea ei, deoarece din cauza deselor schimbări de domnie, încetul cu încetul locuitorii pleacă mutîndu-se în alte țări, astfel că începînd din Transilvania<sup>43</sup> și mergînd pînă în

p. 176

<sup>37</sup> Vladica. Era atunci mitropolit Varlaam.

<sup>38</sup> *Lavorata a mosaico*. E vorba, probabil, de fațadele în cărămidă aparentă ale vechii mitropolii din Tirgovîște, începută de Neagoe Basarab și terminată de Petru Cercel.

<sup>39</sup> Atanasie, episcop de Buzău (1553—7, c. 1587).

<sup>40</sup> Mihai, episcop de Rîmnic, apoi mitropolit (1586).

<sup>41</sup> *Una botte di quattro barili* „Barilul” de vin valora la Genova 79,50 litri.

<sup>42</sup> Această ieftinătate nu este un semn al belșugului, ci al mizeriei și lipsei înfiorătoare de numerar.

<sup>43</sup> Explicare simplistă a constatării existenței populației românești din Transilvania, Sivori, asistînd la exodul boierilor lui Petru Cercel, trage de aici concluzii iluzorii.



apropiere de Austria, cutreierînd prin Ungaria superioară și inferioară găsești nenumărate sate locuite de oameni din acest neam.

Țara Românească este împărțită în 16 județe întinse<sup>44</sup>, în care se află 21 de târguri<sup>45</sup> mari negustorești. În fiecare din acestea se găsește un pîrcălab<sup>46</sup>. Toate pricinile însemnate vin însă la judecată în fața principelui și a sfatului său, deoarece puterea acestor guvernatori este mărginită, neavînd nici unul dintre ei dreptul de a osîndi la moarte, în afară de marele ban<sup>47</sup>, care, cum am spus, este dregătorul cel mai însemnat după domn. Acesta își are reședința într-o provincie care e cît jumătate din țară, numită Craiova<sup>48</sup>.

Există apoi mii de sate, care își au toate stăpînul lor deosebit în afară de cele ce sînt ale domniei. Sînt boieri în Țara Românească cari stăpînesc cîte 50 de sate și au sub ei mai bine de o mie de țărani dependenți<sup>49</sup>, care sînt foarte rău tratați de stăpînii lor<sup>50</sup>, din care cauză cu greu pot să agonisească prin munca lor cele de trebuință traiului și să plătească birul obișnuit către principe care este de doi pînă la zece scuzi<sup>51</sup> pe an, pentru unii mai mult, iar pentru alții mai // puțin. Vorbesc de capul de familie. Birul acesta se plătește în trei rate, cîte puțin de fiecare dată. Astfel că împreună cu aceste dări și cu zeciuiala grînelor boierilor sau a altor oameni înstăriți, și cu ocnele, care dau un venit de 40 000 de „scuzi“ pe an, cu vămile care dau un venit de 60 000 de „scuzi“ și cu arendarea multor pescării care dau un venit asemănător, veniturile domnului se ridică la peste un milion de scuzi pe an. Aceste pescării primesc peștele din Dunăre. Atunci cînd zăpezile se topesc, ea se umflă într-atîta, încît revărsîndu-se peste maluri inundă o mare întindere de pămînt, care rămîne ca o mare și aici se prinde o mulțime nesfîrșită de moruni și alți pești mari; și este îndeosebi o mare bogăție de crapi care sînt așa de mari și de groși încît pot ajunge să cîntărească 80 de livre. Acești pești, tăiați în lung în patru bucăți, sînt sărați și puși la afumat și ies așa de buni și de gustoși ca și șunca; se trimit la Constantinopol, unde sînt foarte prețuiți.

<sup>44</sup> *Grossi contadi.*

<sup>45</sup> *Terra grossa de mercato.*

<sup>46</sup> *Governatore.*

<sup>47</sup> Informația este confirmată atît de del Chiaro (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914. Tradus de Cris. Cristian, Iași, 1929, p. 32) cît și de Dimitrie Cantemir (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, București, 1901, p. 468).

<sup>48</sup> De înțeles Oltenia.

<sup>49</sup> *Vassalli.*

<sup>50</sup> Vezi și constatările lui Harborne despre mizeria creată de lipsa de numerar. Acesta desigur era pompat de biruri.

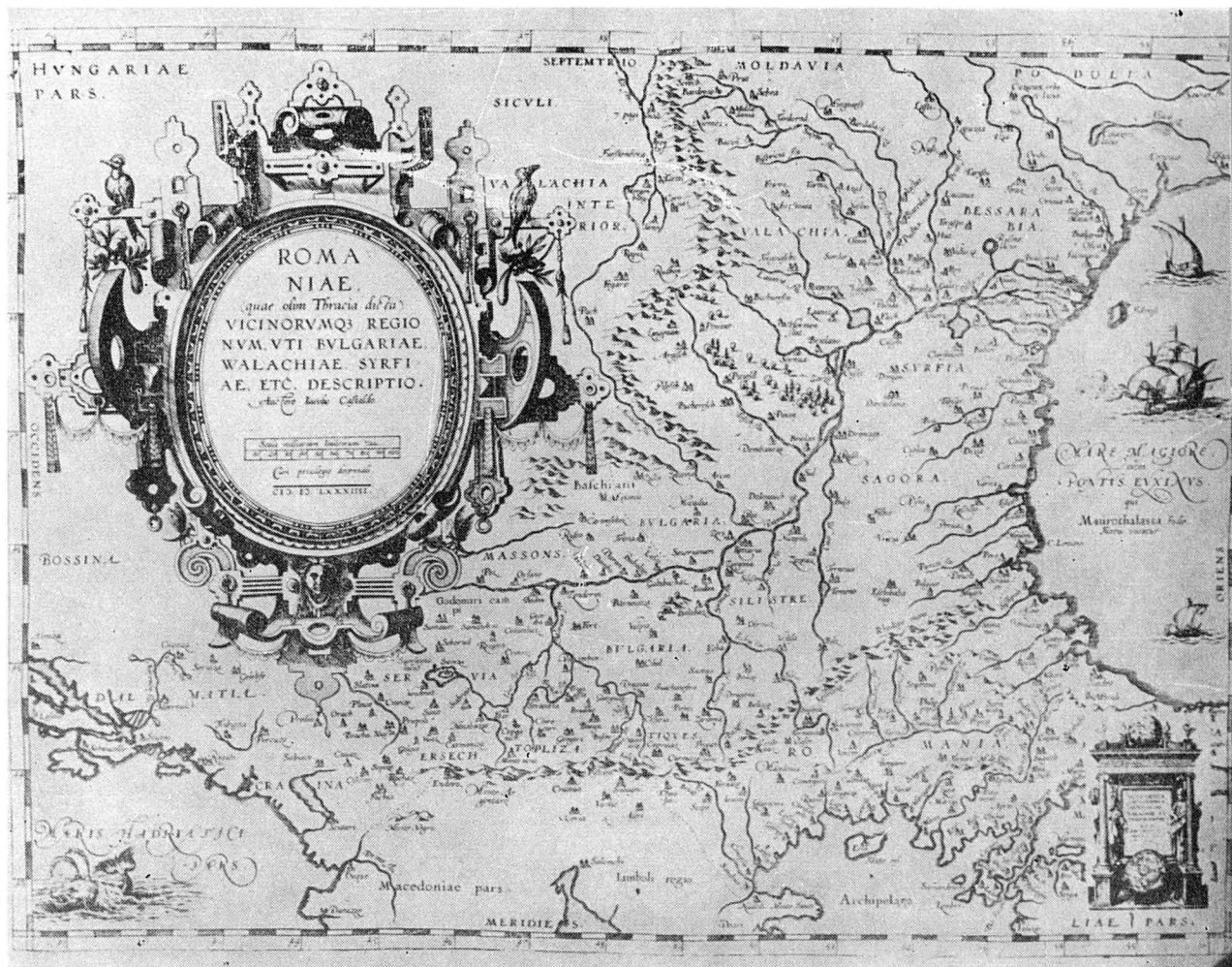
<sup>51</sup> *Scudi.* Ar trebui urmărită valoarea acestei monede la Sivori. Vorbind de împrumutul dat de Benedetto Sivori lui Petru Cercel, el precizează că este de 4 000 de *scudi d'oro*. Aici ceva mai departe apreciază tributul sultanului la 150 000 de *scuti*. Dar Germigny menționează 140 000 de *ducați*.



Petru Cercel

Petru Cercel (frescă de la mrea Căluu) și iscălitura sa (reprodusă din Hurmuzaki, *Documente ...* vol. XI, p. 181)

quattordici giornate, e per larghezza in alcuni loes guatto et  
in altri sei giornate, e bagnato per lungo dal fiume Danubio,  
oltre il quale è la Bulgaria, verso li monti confina con la  
Transilvania, e con la moldavia, il paese per la maggior  
parte è piano, assai freddo, ma fertilissimo, a tale che senza  
troppo arte, seminando li grani con non ingrassare molto  
li campi, vna misura per ordinario ne rende venticinque  
e trenta, quando è conueniente annata, la molte colline  
piene di vigne che producono abbondanza de preciosissimi  
vini bianchi e rossi, e vero che li Valacchi non li fanno  
conservare, di modo che passato l'anno vanno in aceto  
e ciò viene per la loro poca diligenza, e non da differo del  
vino: e tanto l'abbondanza, che vna botte di quattro barili  
si sauera per tre o, al più quattro scudi, et in uero il  
vivere d'ogni casa, è tanto abbonante e bon mercato  
che con poca spesa l'omo può tener molta corte, procedendo  
anche in parte tanta larghezza, da non esser la Valachia  
attento la sua grandezza, molto popolata, concio sia  
che per questa spesse mutacioni de Principi à poco à poco  
quei populi vaddino prendendo l'abitacione in altri paesi,  
a tale che cominciando dalla Transilvania, per andar  
sino vicino all'Austria, caminando per la Ongaria superiore  
e inferiore, se ne trouano di questa gente infiniti Villaggi  
abitati: — E diuisa la Valachia in sedeci groci  
contadi, in quali sono vintivna terra grossa da mercato  
In ogn'vna di quale, li è vn Governatore, ma però li  
giudicij di tutte le cose importanti uengono denanzi  
al Principe e sus consiglio, perche chi Governatori  
tengono le loro limitacioni, non sauendo nessun di chi



Harta Peninsulei Balcanice și a țărilor române la 1584 de Iacob Castaldo (Cabinetul de hărți al bibliotecii Academiei R.S.R.).

← Fila din manuscrisul lui Franco Sivori 1583 (reprodusa din Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*).



Sultanul Murad al III-lea  
(reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica...*, Frankfurt, 1596).

Principele plătește sultanului un tribut de 150 000 de „scuti”<sup>52</sup> pe care îi trimite pînă la Constantinopol în luna mai; el cheltuiește apoi alți 150 000 de „scuti” în daruri pe care le trimite pașalelor, sultanelor și altor fețe de seamă, căci fără de acestea nu ar putea domni. Cheltuiește apoi la curtea sa vreo 250 000 de „scuti” pe an, dînd tain la o mulțime nenumărată de persoane, care slujesc la curte, ținînd 1 000 de oșteni, adică 300 de lăncieri și 700 de archebuzieri pentru garda sa. Din restul banilor poate să-și pună de o parte dacă nu are datorii de plătit, cum se întîmplă adeseori din cauza marilor datorii<sup>53</sup> cu uriașe dobînzi pe care le fac la Constantinopol cînd sînt investiți ca domni: dar pot plăti aceste sume într-un an sau doi.

În această țară se găsesc multe animale sălbatice, ca iepuri<sup>54</sup>, cerbi, căprioare, mistreți, vulpi, lupi și urși, se află potîrnichi (. . .)<sup>55</sup> fazani, găini, gîște și rațe sălbatice, turturele, prepelițe și sturzi și alte păsări mici în mare număr, astfel că se pot face ușor minunate vînători. Între altele, am luat parte la o mare<sup>56</sup> vînătoare a principelui la care s-au prins vreo 270 iepuri, zece-doisprezece lupi și 60 de vulpi înconjurîndu-se pentru acest scop cu gard o pădure cu un ocolîș de 2 sau 3 mile.

Există în această țară mine de aur socotite foarte bogate, dar nu îndrăznesc să le pună în lucru de teamă că, o dată cheltuiala făcută și lucrul pornit, turcii să nu le ia pentru ei; totuși în anumite locuri sapă pămîntul cu mare ușurință și găsesc acolo grăunțe de aur. De asemenea apa dintr-un rîu<sup>57</sup> ce curge pe la poalele munților cu minerale duce cu sine multe grăunțe de aur pe care le culeg cu un anumit meșteșug. Din partea care revine principelui se pot scoate pînă la 20 000 de ducați pe an.

Sînt acolo munți ce conțin un bitum din care prin curățire scot smoală, din alții scot ceară neagră; aceasta totuși arde foarte bine și cu puțină pricepere s-ar putea albi; cum însă ei scot mare belșug de ceară din fagurii de miere, nu se îngrijesc de acest lucru.

Alți munți conțin chihlimbar din care se fac mînere de cuțite și mătăanii.

---

<sup>52</sup> *Scuti cento cinquante millia*. De observat că aici peste tot este vorba de *scuti* nu *scudi*. Ambasadorul Franței la Constantinopol de Germigny, aprecia în 1585 tributul Țării Românești la 140 000 ducați (Hurmuzaki, *Supl. I/1*, p. 80). Vezi discuția chestiunii la M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX* în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, II, pp. 31—32.

<sup>53</sup> Trimisul Spaniei la Constantinopol, Bartolomeo de Pusterla, arată că Petru Cercel făgăduise sultanului 200 000 de ducați și demnitarilor otomani 300 000 de ducați (A. I. Ciornescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 89, doc. nr. CLXXXII, 1 iulie, 1583).

<sup>54</sup> *Conigli și lepri*.

<sup>55</sup> *Nencallini* (?)

<sup>56</sup> *Generale*.

<sup>57</sup> Este vorba de rîul Lotru.

Am văzut mătăanii minunat lucrate, de grosimea puțin mai mică decât a unei nuci și care strălucesc ca niște pietre scumpe.

Se mai găsesc mine de fier și alte metale, totuși în nici unele nu se lucrează; numai în cele de sare lucrează răufăcătorii osîndiți pe viață, cum ar fi la noi condamnații la galere. Sarea este foarte albă și foarte bună și se scot bolovani așa de mari, încît am văzut unul în greutate de 25—30 de cîntare<sup>58</sup>; seamănă cu marmura cea mai bună și muntenii se distrează făcînd din ea farfurii, cești, lighene, sfeșnice și alte lucruri asemănătoare ce reușesc așa de bine parcă ar fi din marmură. Trebuie însă păzite de umezeală. Se găsesc de asemenea cîmpuri pline de „recanizzi”<sup>59</sup> cărora nu le acordă nici o importanță.

*[Populația, caracterizarea ei. Imbrăcămintea, produsele pe care le exportă, felul de trai, religia. Starea de dezarmare față de turci.]*

Muntenii sînt prin firea lor oameni nestatornici, îndrăgind<sup>60</sup> norocul și mai degrabă se lasă pe tînjală fără a se îngriji să deprindă un meșteșug sau să practice vreo artă. Populația mijlocie<sup>61</sup> și țărani se îndeletnicesc cu munca cîmpului iar boierii cu slujba la curte, cu călăritul, cu întreceri ostășești și cu vînătoarea. Sînt mai curînd neînimoși și de aceea de mică ispravă la război<sup>62</sup>. Acest lucru se poate în parte pune pe seama mării strășnicii cu care sînt ținuți de principii lor ca și a faptului că sultanul i-a oprit de o bucată de vreme încoace să se războiască, căci altminteri, fiind voinici și zdraveni, ar trebui să fie viteji ca moldovenii, vecinii lor, cu care sînt aproape de același neam. Sînt oameni fără carte și altă <învățătură> și de aceea foarte închipuiți, crezînd că nu mai sînt alții pe lume mai mari ca ei și cînd pot se poartă destul de autoritar.

La început, boierii acestei țări se arătau față de mine foarte invidioși, văzîndu-mă atît de favorizat de înălțimea sa, și erau foarte bănuitori. Totuși

<sup>58</sup> Cantara, unitate de măsură.

<sup>59</sup> Neidentificat.

<sup>60</sup> *Gente volubile, amici di fortuna e piu presto otiosi, non curandosi de industriarsi ne di far alcuna arte.* În această caracterizare Sivori se referă mai întîi la nestatornicia politică a boierilor *amici di fortuna*, apoi la faptul că nu există meșteșugari și artizani români, fapt pe care îl atribuie unei lipse de interes și nu împrejurărilor vitrege existente.

<sup>61</sup> *La gente mediocra.* Aici în sensul mai degrabă de oameni mărunți.

<sup>62</sup> Această apreciere generală cu totul vagă este infirmată de propriile mărturisiri prîvind devotamentul sau vitejia românilor în diferite împrejurări. De pildă cînd este urmărit în Transilvania și se socoate în primejdie, el cere unuia din tinerii slujitori români ai domnului ca acesta să-i dea calul pentru a putea fugi. Acesta i-l dă de bunăvoie și se oferă să-l și însoțească cu toată credința (p. 215 a textului italian; vezi în versiunea noastră textul din dreptul notei 193). Tot astfel cînd este vorba de pregătirea evaziunii lui Cercel, el apelează la „una dozene di bravi giovani, la maggior parte Valachi” (p. 260 din textul italian).

încetul cu încetul, purtându-mă foarte îndatoritor, i-am îmblânzit și mi-a ajutat mult la aceasta faptul de a fi învățat limba lor. [Dar însuși domnul l-a lăudat la un ospăț povestind boierilor toate obligațiile pe care le avea față de el, și preamărind modestia lui care l-a făcut să refuze dregătoria de mare postelnic! După aceea boierii s-au împrietenit cu el și fiind ei oameni mai degrabă neîndrăzneți (*pusilanimi*) i se adresau lui când voiau să obțină o favoare de la domn! Acest pasaj destul de lung care întrerupe firul expunerii, a fost interpolat în textul inițial mai coerent. Firul este reluat după aceea.]

Muntenii nu fac negoț și de aceea negustoria este purtată de ragusani, greci și evrei și ceva turci, care aduc stofe de lână, mătăsuri și brocarturi, folosite pentru veșmintele bărbaților și femeilor de seamă, care se îmbracă cu multă strălucire. Oamenii de stare mijlocie se îmbracă cu stofe de lână și de „carisca”<sup>63</sup> și ceilalți, care sînt cei mai mulți, cu un fel de dimie<sup>64</sup> albă, dar aleasă.

p. 180

Felul îmbrăcăminții bărbaților este frumos și impunător, cu haina lungă întocmai ca a polonilor, ungurilor și turcilor, totuși mai aleasă. Pe cap poartă niște pălării „*alla schiavona*”, cum de altfel poartă și polonii și ungurii. Călăresc foarte bine pe cai foarte frumoși, turcești și arăbești, căci cei din țară sînt buni mai degrabă pentru război, pentru trăsură și pentru căruțe, decît pentru a fi întrebuințați în oraș. Bărbații sînt de statură falnică, mai curînd decît altfel și poartă bărbi lungi. Femeile se îmbracă aproape <toate> după moda turcească, cu rochii lungi, fuste, iar pe cap poartă niște năframe de bumbac foarte albe, încît par a fi turbane turcești, care le stau foarte bine; sînt femei cu pielea albă, frumoasă și fermecătoare la vorbă.

Din Țara Românească se scot piei de bou în mare cantitate, ceară, miere, unt, brînzeturi, grîu și orz, vite, pești afumați și sare. Pieile și ceara se trimit la Ancona <fie> încărcate pe asini pînă la Ragusa, fie duse pe Dunăre cu bărcile pînă la porturile Varna și Constanța, care sînt la Marea Neagră, și aici ele sînt încărcate pe corăbii care, străbătînd această mare, merg mai întîi la Constantinopol și apoi <de aici> la Ragusa<sup>65</sup> sau Ancona. Alimentele și sarea se trimit la fel pe Dunăre la sus-numitele porturi și de aici pleacă spre Constantinopol.

Muntenii obișnuiesc mult să facă mese mari cu multă mîncare și băutură și la banchetele lor e multă muzică după obiceiul lor, mai curînd barbară decît altminteri. Mîncările lor sînt alese și // bine gătite; cu toate acestea prin-

p. 181

<sup>63</sup> Neidentificat.

<sup>64</sup> *Arbasi*, adică cuvîntul turcesc de *abd* (dimie).

<sup>65</sup> Erau două drumuri de comerț ce legau Țara Românească de Ragusa: însemnatul drum pe uscat ce trece prin Vidin îndreptîndu-se spre sud-vest și drumul pe apă, pe Dunăre și Marea Neagră pînă la Constantinopol, și de acolo pe Marea Egee și Marea Adriatică.



cipele obișnuia să mănânce totdeauna feluri gătite italienește și ținea în acest scop servitori italieni și francezi foarte iscusiți.

Muntenii sînt oameni foarte atenți la lucruri mărunte<sup>66</sup>; cred în visuri și în prevestiri; nu se îngrijesc prea mult de conștiința lor, deoarece trăiesc mai curînd după legea firii decît după religie. Și ca oameni lipsiți de știință de carte și care n-au cine să-i învețe cum trebuie să trăiască creștinește, ei nu socot drept păcat multe lucruri grave, sau se prefac și consideră că nu le știu. În schimb, sînt foarte grijulii cu posturile mici și mari, astfel că s-ar lăsa mai bine să moară decît să calce o zi de post, chiar dacă ar fi siliți la acest lucru și de foame, și de boli necruțătoare.

Au multe mănăstiri foarte frumoase, de călugări din ordinul sf. Vasile, cu venituri din moșii și mori. Între altele, este o mănăstire numită Argeș, împodobită cu marmură frumoasă și de o mîndră arhitectură, care poate fi asemuită cu frumoasele mănăstiri din Italia. Au de asemenea multe biserici îngrijite de preoții lor, oameni cu prea puțină carte, care își păstrează ritul lor<sup>67</sup> mai mult prin tradiție decît prin carte.

Oamenii din Țara Românească în <bună> parte sînt fără arme. Orașele toate sînt fără ziduri și nu există nici o cetate, toate fiind dărîmate de turci, care nu lasă să se mai clădească vreunele, pentru ca țara să nu li se poată împotrivi, ceea ce nici nu poate face, căci deși la nevoie s-ar putea ridica în acea țară pînă la 40 000 de călăreți, fiind însă înconjurați de turci și de aliații lor, muntenii nu ar putea să le țină piept singuri, fără de alte alianțe.

*[Felul de judecată în Țara Românească, principele, boierii, țărani, limba, șfetnicii]*

Principele ține judecăți în toate zilele și dă ascultare tuturor în cea mai bună rînduială și astfel se isprăvesc repede procesele, atît cele civile cît și cele penale, nefiind altă lege decît voința principelui; acesta se călăuzește după vechiul obicei al țării, din care își ia îndeobște exemplele de urmat, cît și după sfatul celor 12 boieri de frunte care iau parte împreună cu înălțimea sa la judecată. Boierii nu au drept de vot, ci își spun doar părerea și principele hotărăște după // buna lui socotință<sup>68</sup> și este ascultat și cinstit de popor ca un dumnezeu și tot ceea ce face este privit ca bine făcut: „*Quia Dominus fecit*“<sup>69</sup>. M-am minunat cu cîtă măiestrie și cu cîtă rînduială își arată pricinile lor în-

<sup>66</sup> *Gente scrupulosa*, aici cu sensul de superstițioși, atenți la posturi etc. În același sens se exprimă și geograful italieni contemporani.

<sup>67</sup> *Conservano il loro ritto più per traditione che per scritture.*

<sup>68</sup> *Beneplacito*. Aceasta era și părerea lui Possevino care își închipuia că de aceea ar fi mai ușor de convertit la ritul (confesiunea) roman.

<sup>69</sup> Căci domnul <I>-a făcut.

întea principelui, atît cei mari cît și cei mici, fără nici un pic de teamă sau încurcătură. Și țărani au obiceiul, înainte a se înfățișa la judecată, să se tragă deoparte într-un loc singuratic în fața unui copac și să-și rostească de mai multe ori plîngerea ca și cum ar fi în fața principelui; și astfel, bine pregătiți și după ce au cercetat în mintea lor ceea ce trebuie să spună, se înfățișează și-și arată cu mult șir păsul lor. Și cînd principele stă la judecată, cei ce îi vorbesc, fie mari fie mici, stau în genunchi; tot așa în multe alte împrejurări, acesta fiind obiceiul în acea țară.

Boierii țin multă slujitorime, și cînd merg undeva au după ei o întregă droaie foarte bine îmbrăcată. De dormit ei dorm ca și turcii, adică pe jumătate îmbrăcați, culcați pe covoare așternute pe jos; deși mulți dintre boieri și-au schimbat mult obiceiul, după pilda principelui și a noastră a celorlalți.

Limba lor este ca și cea din Moldova, țara vecină. Este un amestec în parte de latinească, în parte de italiană, în parte de greacă și în parte de slavonă, totul împreună făcînd o limbă barbară. Ei scriu cu litere sîrbești, adică slavone, și actele cele mai importante le scriu în limba sîrbească, așa cum le scriu noi în limba latină. Sînt un neam care învață repede orice limbă și se găsesc mulți dintre ei care vorbesc patru sau cinci limbi. Și fiind vorba de aceasta, nu voi lipsi de a arăta minunata inteligență a principelui, care vorbea minunat și scria limba latină, italiană, franceză, greacă, turcă, sîrbă, polonă și română.

Sfetnicii principelui sînt schimbați după bunul lui plac și acei care au fost dregători rămîn totdeauna cu multă cinste și vază. Am povestit așa fără șir o parte a obiceiurilor acelei țări, căci pentru a le povesti pe toate în șir ar fi nevoie de o mai mare pricepere ca a mea.

[Sivori nu uită să spună că domnul se sfătuia cu el în orice chestiune.]

### *[Relații cu Transilvania]*

p. 183

Socotind înălțimea sa că cu toată protecția de care se bucura din partea regelui Franței<sup>70</sup>, puțin ajutor ar fi putut căpăta în caz de nevoie, fiind de parte o țară de alta, temîndu-se pe de altă parte de lipsa de credință a turcilor, care ar fi putut să-l scoată din domnie, deoarece începuseră să fie bătători din pricina măreției și vitejiei sale, gîndi că este nevoie să lege o strînsă legătură cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, ca fiind un vecin de hotar cu o armată puternică și cetăți întărite la care să poată afla ajutor în orice întîmplare nenorocită. Și se gîndi că ar fi bine să încerce să ia în căsătorie pe sora lui<sup>71</sup> în care scop, în luna septembrie 1584, înălțimea sa

<sup>70</sup> Henric al III-lea, rege al Franței (1574—1589).

<sup>71</sup> Griselda, căsătorită în 1585 cu Ján Zamoyski.

mă trimite cu o solie<sup>72</sup> la acel principe care era nepotul lui Ștefan Báthory, regele Poloniei.

Solia mea de ochii lumii era de a cere pe câțiva boieri<sup>73</sup> fugiți din Țara Românească și care se aflau în Transilvania, dar în realitate trebuia să tratez într-ascuns despre acea căsătorie, după însărcinarea orală și scrisă primită de la înălțimea sa. Îmi dădu șase nobili ca însoțitori, 12 oșteni călări și altă slujitorime în afară de a mea; îmi dădu de asemenea bani cu dărnicie pentru a mă pregăti de drum și a avea de cheltuială în călătoria care a ținut opt zile. Plecând de la Țirgoviște spre Alba Iulia<sup>74</sup>, reședința principilor Transilvaniei, cu instrucțiunile înălțimii sale și obișnuitele scrisori de încredințare, am pornit cu două carete și restul oamenilor călări, fiind însoțit pînă în afara orașului de mulți nobili și boieri mari<sup>75</sup>. După două zile am ieșit din Țara Românească trecînd munții ce despart o țară de cealaltă și care sînt foarte abrupte și greu de urcat, astfel că în unele locuri drumul este atît de greu, încît a trebuit să fie trase caretele cu frînghii spre vârful muntelui<sup>76</sup>, trecînd peste // anumite schelării de lemn puse în aceste trecători în acest scop, drept scări. Ajuns la loc șes, am călătorit jumătate de zi și am sosit la Brașov<sup>77</sup>, oraș din Transilvania, mic dar foarte frumos și cu clădiri frumoase, locuit de sași care se cîrmuiesc ca republică, recunoscînd doar pe principele Transilvaniei ca mai-marele lor și plătindu-i în fiecare an dările lor. Am fost primit de către jude și jurați cu multă cinste și mi s-a dat o casă bună de locuit și frumoasă, oferindu-mi-se multe tratații<sup>78</sup> și <fiind> ținut pe cheltuiala lor timp de două zile cît am stat în oraș. După ce mi-au dat o călăuză am plecat spre Alba Iulia. Am trecut prin multe sate și locuri întărite, frumoase și prin orașul Sibiu<sup>79</sup>, mare și frumos, care și el este stăpînit în același chip de sași, de la care am primit aceleași onoruri și daruri. Am sosit puțin după aceea într-un alt oraș locuit de asemenea de sași, numit Sas Sebeș<sup>80</sup>, unde mi s-a povestit că un tînăr de 18 ani fusese osîndit să fie spînzurat a doua zi, deoarece fusese găsit amestecat în furtul unor cai. Făcîndu-mi-se mare milă de rudele sale, oameni cumsecade, care m-au rugat să le dau o mîină de ajutor pentru ca acest tînăr să nu moară,

---

<sup>72</sup> Ca răspuns la marea solie trimisă de Sigismund Báthory la sfîrșitul anului 1583.

<sup>73</sup> De fapt, Petru Cercel a cerut în repetate rînduri în cursul anului 1584 extrădarea boierilor Ivașcu, Dumitru vornicul, Stanciul logofătul etc. (vezi Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, II, pp. 257, 262, 284, 299—302).

<sup>74</sup> *Alba Giulia*.

<sup>75</sup> *Gentil homini et baroni*.

<sup>76</sup> Muntele Pietra Craiului.

<sup>77</sup> *Brassovia*.

<sup>78</sup> *Rinfrescamenti*.

<sup>79</sup> *Cebinio*.

<sup>80</sup> *Sassebeș*. Sebeșul Săsesc.

am rugat cu multă stăruință pe judele<sup>81</sup> acestui oraș să binevoiască să contribuie ca să se amîne execuția cu șase zile, pînă să pot ajunge la Alba Iulia, unde speram să obțin milostivirea principelui, pentru ca să i se dăruiască viața tînărului; mi s-a împlinit dorința cu multă bunăvoință. A doua zi am plecat la drum și am ajuns la patru mile de Alba Iulia, și dînd de știre despre sosirea mea astfel cum este obiceiul solilor în acele părți, m-am oprit la locuința ce-mi fusese dată. Îndată mi-au venit în întîmpinare patru nobili și altă suită călare, din porunca prea ilustrului domn Alexandru Kendy<sup>82</sup>, unul dintre președinții țării care mi-au făcut cunoscut că // principele lor era plecat la trei-patru leghe depărtare de oraș, la vînătoare, dar că i se va da de știre de venirea mea și că sperau că întoarcerea nu va zăbovi.

p. 185

Am intrat în orașul mic dar bine întărit, unde mi s-a dat mie și nobililor mei o casă bună, care slujește de obicei solilor. Un secretar și doi nobili ai principelui au fost trimiși ca să mă însoțească și să se îngrijească de toate cele trebuitoare pentru întreținerea mea.

Și cum încă din Țara Românească legasem prin scrisori o strînsă prietenie cu domnul Wolfgang Kovácsóczy<sup>83</sup>, mare cancelar și al treilea președinte al țării, om de cea mai mare greutate și înțelepciune, care petrecuse mult timp la învățătură la Padova și cunoștea foarte bine limba italiană, am fost vizitat de el și poftit, a doua zi, la masă în casa sa între noi, pentru că principele neavînd să se întoarcă decît după două zile, noi să putem să tratăm pînă atunci despre multe lucruri ce aveam sarcina să i le aduc la cunoștință, ca unei persoane de mare sprijin pentru principele nostru, deoarece el împreună cu domnul Alexandru Kendy și cu domnul Ladislau Szombory<sup>84</sup>, erau cei trei regenți ai țării, din pricina nevîrstniciei principelui Sigismund,

---

<sup>81</sup> Judele de oraș era ales, spre deosebire de judele regesc numit de principe. Autoritatea asupra tuturor sașilor era exercitată de judele regesc de Sibiu, Albert Huet. Vezi F r. T e u t s c h, *Der Sachsengraf Albert Huet*, Hermannstadt 1875.

<sup>82</sup> Magnat al Transilvaniei, cancelar sub Ioan Sigismund Zápolya, apoi consilier intim al lui Ștefan Báthory. În a doua fază a regentei pentru tînărul Sigismund Báthory, exercitată printr-un triumvirat (1583—1585), el a fost președintele acestui guvern, ceilalți doi fiind cancelarul Kovácsóczy și vistierul Szombory. Foarte bogat dar zgîrcit, autoritar și dîrz, a fost după aceea șeful partidului care se opunea unei politici antiturcești. A fost executat în august 1594 acuzat de așa-zisa conspirație de la Cluj. Curînd după aceea au fost uciși în închisoare și cei doi gineri ai săi: Baltazar Báthory și cancelarul Kovácsóczy. Pentru așa-zisa conspirație, vezi mai jos relația lui Busto din volumul de față. Pentru date biografice, vezi K ö v á r y, *Erdély nevezetesebb családai* (Familiiile de seamă din Transilvania), Cluj 1854, pp. 154—156.

<sup>83</sup> Wolfgang Chovachiochy (Kovácsóczy sau Kovachoczy) (1540—1594), cancelar al Transilvaniei, membru al consiliului de stat și apoi al triumviratului; vezi nota precedentă. Vezi S z á d e c z k y L a j o s, *Kovácsóczy Farkas életrajza 1576—1594*, Budapest, 1891.

<sup>84</sup> Zombory, Ladislau Sombory (sau Zsombory), descendent al unei vechi familii nobile din comitatul Cluj, a fost om de încredere al lui Șt. Báthory; mai tîrziu e consilier de stat și din 1583 unul din triumviri (vezi L. K ö v á r y, *op. cit.*, p. 249).

care pe atunci nu depășea vârsta de 14 ani. M-am dus și am fost primit cu toată curtenia și prietenia și servit în mod strălucit după moda italiană. După-masă am tratat despre mai multe lucruri și i-am dat un pumnal cu lamă de Damasc și teacă de aur împodobită cu rubine și cu peruzele mărunte, în valoare de vreo 1 000 de scuzi, pe care mi-l încredințase principele ca să i-l dăruiesc din partea sa.

Și la întoarcerea mea acasă m-am sfătuit cu el ce trebuia să fac ca să pot scăpa de la moarte pe acel tânăr despre care am amintit mai sus. M-a lăudat mult pentru acest lucru, ca fiind o faptă bună și m-a sfătuit să-l cer fără sfială ca o milostivire a principelui, așa cum am și făcut la întoarcerea sa. Și înălțimea sa mi l-a dăruit cu toată dragostea, deoarece nu fusese condamnat pentru // o vină prea mare; astfel scăpat de la moarte, l-am redat părinților spre nesfârșita lor bucurie.

La întoarcerea principelui mi s-a sorocit audiența pentru a doua zi și mi s-a făcut cinstea ca în seara dinainte să defileze în ordine sub fereastra mea toți ostașii gărzii sale; deoarece veniseră de afară însoțind pe înălțimea sa. Era un lucru frumos de văzut căci merg 1 000 de archebuzieri toți îmbrăcați în haine de aceeași culoare<sup>85</sup>, și au tras multe salve de archebuze și <erau> și 200 de călăreți ușor înarmați.

A doua zi dimineața a trimis 4 nobili călare împreună cu 50 de archebuzieri pedestri, care trebuiau să mă însoțească la audiență. În timp ce mă pregăteam să încalec calul meu mi s-a adus un altul din partea principelui, foarte bine echipat; am încălecat pe acesta, lăsînd să fie dus de mîna calul meu, alături de un prea frumos cal arab, vînat rotat, în valoare de 1 000 de scuzi pe care domnul nostru îl trimitea în dar înălțimii sale. Descălecînd în curtea palatului am intrat într-o sală foarte mare<sup>86</sup>. Am găsit aici lume multă, între care numeroși nobili și cîțiva din magnații țării care se aflau în acea vreme la Alba Iulia<sup>87</sup>, unde avusese loc puțin înainte o dietă pentru treburile țării.

Am trecut prin mijlocul lor și am intrat într-o încăpere largă unde se găsea principele, un tinerel șezînd sub un baldachin și în jurul lui stăteau în picioare cu pălăriile în mîna domnul Alexandru Kendy, primul președinte, domnul Ladislau Szombory al doilea <președinte> și marele cancelar<sup>88</sup>,

---

<sup>85</sup> Trabanții, oastea permanentă a țării, aveau uniforma albastră, de aceea și erau numiți trabanții albaștri.

<sup>86</sup> Vezi în volumul de față și descrierea audienței lui Amalteo la Sigismund în 1592.

<sup>87</sup> Dieta de la Alba Iulia s-a ținut între 20—25 septembrie 1584. Vezi Szilágyi Sándor, *Monumente Comitalia Regni Transilvaniae*, III, Budapesta, 1977, pp. 208—210, doc. nr. XXIX.

<sup>88</sup> Adică W. Kovacsóczy.

al treilea. După ei era domnul Giorgio Blandrata<sup>89</sup>, medic piemontez, om cu multă iscusință și pricepere, care făcea parte din consiliul de stat al înălțimii sale și domnu Ioan Gálfi<sup>90</sup>, majordomul său, împreună cu alți secretari și slujbași și în spatele meu, erau acei nobili și magnați care se găseau în sală. Închinându-mă în fața înălțimii sale, am fost îndată rugat să-mi pun pălăria și să mă așez în fața sa; după câteva cuvinte anume potrivite, pe care le pregătisem și care au ieșit // bine, mi-am îndeplinit solia privind lucrurile ce puteau fi tratate pe față și am cerut pe o altă zi o audiență secretă, pentru celelalte însărcinări ale mele. Am fost ascultat cu multă bunăvoință, eu vorbind în limba italiană și tălmăcindu-i-se principelui în limba maghiară de către un tîlmaci al său. Înălțimea sa mi-a răspuns pîntr-același <tîlmaci> cu multe vorbe afectuoase și-mi spuse că a doua zi, în audiența secretă, voi putea înfățișa și restul misiunii mele, după care mi se va da răspunsul cît se poate de repede. Și după ce am înfățișat calul, care stătea în curtea castelului, am plecat însoțit pînă acasă de mulți nobili și puțin după aceea am fost vizitat din partea principelui și tratat cu multă curtenie cu felurite bunătăți și, la fel și din partea domnilor președinți.

M-am întors a doua zi în aceeași ordine cu aceeași suită la audiența secretă, la care, alături de principe, nu erau decît cei trei președinți. Și am arătat ceea ce aveam de spus și m-am întors așteptînd să fiu chemat pentru a primi răspunsul. În tot acest timp am făcut vizite președinților, tratînd cînd cu unul, cînd cu altul în fiecare zi, timp de 15 zile cît am stat la acea curte.

Eram vizitat din partea principelui, care îmi trimitea felurite bunătăți, și salutată de magnați. Într-o sîmbătă seara, principele trimise doi nobili de la curtea sa ca să mă poftescă să prînzesc cu dînsul a doua zi cînd mi se va da răspunsul, ca să mă pot întoarce cînd voi voi în Țara Românească. Duminică dimineața m-am dus în alai frumos la biserică<sup>91</sup> unde oficiau părinții iezuiți; principele care sosise stătea pe o estradă, sub un baldachin. Făcîndu-mi semn, m-am apropiat de el și am ascultat liturghia. Lîngă el, dar

<sup>89</sup> Giorgio Blandrata, născut în 1515 la Saluzzo, a fost în slujba reginei Poloniei Bona Sforza și apoi a fiicei acesteia Isabella Zápolya, mama lui Ioan Sigismund (vezi relația lui Gromo în volumul II al colecției de față pp. 323, 324, precum și cea a lui Possevino).

<sup>90</sup> Giamus Galfi. A fost *cubicularius supremus* în timpul minorității lui Sigismund Báthory. Este menționat în mod favorabil de I. Leleszi și Possevino, deși era de religie calvină. Devotat principelui el este dizgrațiat în 1592 și executat în 1593 la instigația lui Carrillo (vezi relația acestuia în volumul de față și L. Kőváry, *op. cit.*, p. 94, precum și Elek Yakab, *Kocsárdi Gálfa János és a Báthoryak*, în „Szazadok”, t. 29, Budapesta, 1895, pp. 785—817).

<sup>91</sup> Catedrala sf. Mihail ridicată la sfîrșitul secolului al XII-lea și restaurată în anul 1287.

mai jos ca mine, stătea domnul Ștefan Báthory<sup>92</sup>, fratele cardinalului Báthory<sup>93</sup>, vărul principelui, sosit în ajun la curte și cu care ne vizitasem mai înainte la locuințele noastre, cu dovezi de multă dragoste și curtenie. Terminându-se liturghia, principele a plecat la palat iar eu la casa mea așteptând să fiu chemat, lucru ce s-a întâmplat îndată, când a venit o suită numeroasă de călăreți. Adus înaintea înălțimii sale, mi s-a dat răspunsul // în sensul dorinței principelui meu, cerându-se doar răgaz pentru încheierea căsătoriei, pînă ce se va fi dat de știre regelui Poloniei, căruia trebuia să i se anunțe acest fapt, fiind vorba de o nepoată a sa<sup>94</sup>; în rest a fost cu totul de acord. Apoi spre marea mea bucurie și mulțumire, am fost însoțit <de nobili> pentru a merge la masă. Aceasta era așezată într-o sală mare și gătită după moda italiană; după socotința mea, marele cancelar care cunoștea obiceiurile italienești era cel care pregătise totul. După ce și-a spălat mîinile, principele<sup>95</sup> s-a dus să se așeze și după obiceiul său a luat loc la mijlocul mesei. Am fost așezat lîngă el, la dreapta lui, iar la stînga domnul Ștefan Báthory, vărul său, după care stătea medicul Blandrata, consilierul înălțimii sale, iar după mine stătea domnul Gabriel Báthory<sup>96</sup>, fratele domnului Ștefan; în fața principelui, la mijloc de cealaltă parte a mesei, ședea domnul Alexandru Kendy, în fața domnului Ștefan Báthory — marele cancelar, iar în fața mea — domnul Ladislau Szombory, președinte al țării, cum am spus, apoi pe rînd cei 6 nobili munteni care erau cu mine și alte 18 persoane, toți domni iluștri ai țării. La o mică depărtare de masă, de la un capăt la altul al sălii, stătea o ceată de nobili de curte înșirați toți în picioare și descoperiți; într-un colț se aflau mulți muzicanți cu instrumente după moda italiană cu un sunet ne-spūs de suav, căci principele ține totdeauna la dînsul un număr de astfel de muzicanți<sup>97</sup>, bine plătiți. Au fost lăsați lîngă mine doi pași ai mei pentru a mă servi și un ungar care vorbea italienește. Principele mi-a spus cu multă afecțiune în limba latină, pe care o posedă foarte bine, că să fiu vesel, deoa-

<sup>92</sup> *Steffanno Battori.*

<sup>93</sup> Andrei Báthory.

<sup>94</sup> Regele și-ar fi dat consimțămîntul tocmai la începutul anului 1585 (vezi mai jos, după n. 99 solia lui Francisc Kendy). Căsătoria trebuia să aibă loc în primăvară... Dar în aprilie fugea Petre Cercel. Tînăra Griseldis a fost dată de rege cancelarului Zamoyiski.

<sup>95</sup> Era în vîrstă de 11 ani.

<sup>96</sup> Probabil o greșeală a lui Sivori. Este desigur vorba de Baltazar Báthory, frate cu Ștefan și cu Andrei (fiii Margaretei Mailat, căsătorită cu Andrei Báthory) care va fi ucis de Sigismund pentru complot, în 1594. (Pentru amănunte vezi relația lui P. Busto). Un Gabriel nu există în familia Báthory decît în generația următoare: viitorul principe al Transilvaniei (născ. 1598), fiul lui Ștefan, cel amintit aici.

<sup>97</sup> Printre aceștia se afla prețuitul compozitor padovan Baptista Mosto (vezi Eugenio Kastner, *Un compositore italiano alla corte transilvana nel secolo XVI*, Budapesta, 1921.

rece el mă vede cu mare bucurie și dorește să-mi arate atîta cinste ca și cum aș fi solul regelui Poloniei, unchiul său, atît pentru că eram solul domnului Țării Românești, pe care-l iubește ca pe un frate, cît și pentru că eram italian, popor căruia îi păstrează o mare afecțiune, deoarece principele Cristofor<sup>98</sup>, tatăl său, a fost tratat cu multă cinste în timpul cînd a stat ca particular în statele noastre. Apoi a adăugat că // transilvănenii la banchete închină mult în sănătatea altuia totuși îmi îngăduie să mă port după obiceiul meu și să beau numai cît îmi va fi voia, fapt pentru care am mulțumit înălțimii sale. În sunetul feluritelor instrumente, am avut parte de un banchet regesc, după moda italiană.

Am stat la masă cu mare veselie și de cîte ori principele sau eu duceam paharul la gură, în curtea palatului oștenii trăgeau o salvă de archebuze însoțită de sunete de trîmbiță și de tobe. Terminîndu-se banchetul care ținea de peste patru ore, ne-am ridicat de la masă și am intrat într-o încăpere mare, unde am fost poftit să mă așez în fața principelui; în jurul nostru stăteau în picioare, descoperiți, cei trei președinți și prea ilustrul domn Ștefan Báthory. Am intrat în multe discuții curtenitoare, vorbind despre toate lucrurile de pe lume, cu care prilej, mulțumită lui Dumnezeu, m-am înfățișat în așa fel că au rămas toți foarte mulțumiți de mine. Înopțindu-se am fost însoțit pînă acasă de mulți nobili de curte ai principelui, cărora le-am făcut ceva daruri, unuia un lucru, altuia altul; oștenilor le-am dat bani, deoarece dărnicia principelui meu mi-a dat puțința să mă port cu cinste.

Puțin după aceea au sosit acasă din partea principelui, șambelanul său împreună cu prea ilustrul Marcello Squarcialupi<sup>99</sup> italian, medic al înălțimii sale, cu un dar constînd dintr-o cupă mare și frumoasă de argint aurit, cu capacul lucrat în flori de aur după moda germană, în valoare de 200 de scuzi, un iatagan turcesc cu teaca în catifea roșie împodobită toată cu plăci<sup>100</sup> de aur, în valoare de alți 150 de scuzi; damascuri și mătăsuri violete pentru cîte o haină după moda de acolo pentru fiecare din cei șase nobili ai mei și postavuri violete de Veneția pentru cîte o haină pentru fiecare din ceilalți oameni ai mei. Domnul Marcello a însoțit darul cu aceste cuvinte: „Principele meu vă spune să primiți acum deodată acest mic dar ca semn al dragostei ce vă poartă și că atunci cînd se va ivi prilejul vă va arăta dovezi ale bunăvoinței sale“.

Am primit apoi în dar din partea celor trei președinți niște cupe obișnuite de argint aurit precum și cîteva prea frumoase pistoale aurite. În luna

<sup>98</sup> Cristofor Báthory, principe al Transilvaniei (1576—1581).

<sup>99</sup> Marcello Squarcialupi, medic italian al principelui. A dedicat o carte lui Petru Cercel. Despre el vezi și relațiile lui Capeci, Campani și Bongars din volumul de față. Este și autorul unei cărți *Despre Comete* publicată în 1571 (vezi Lynn Thorndyke, *A History of magic and experimental science*, vol. VI, p. 183).

<sup>100</sup> Piastre.



următoare, am fost poftit de domnul doctor Blandrata, consilierul înălțimii sale, în casa sa la o masă bogată, la care au mai fost poftiți domnii Ștefan și Gabriel Báthory<sup>101</sup>, verii principelui, care vorbesc bine italiana. Luându-mi rămas bun de la toți, am plecat către seară cu mare alai, întovărașit toată ziua următoare de către domnul Gabriel Báthory cu alți călăreți. În drum ne-am petrecut tot timpul vînînd cu șoimi rațe sălbatice de care am găsit foarte multe în drumul <nostru> prin bălți și mici rîuri.

Luându-mi rămas bun de la acești domni, în șapte zile am fost înapoi în Țara Românească unde am aflat de la cîțiva oameni de aproape ai mei, care au venit să mă întîmpine, că viața domnului nostru fusese în primejdie din pricina unei boli neașteptate dar scurte, care i-a venit puțin timp după ce am plecat de la înălțimea sa.

Deși auzisem la Alba Iulia oarecare zvonuri despre acest lucru, dar cum nu veneau de la oameni de vază nu le-am dat crezare; mi s-a spus însă că se însănătoșise. Cum îi expediasem de la Brașov un curier cu o relație pe scurt a succesului ambasadei mele, am mers pe îndelete spre Tîrgoviște, unde am fost întîmpinat de mulți nobili veniți din porunca înălțimii sale; am aflat că mersese de dimineață la niște grădini, pentru a se odihni. Puțin după aceea au venit în întîmpinarea mea cîțiva boieri și alți oameni de curte ai înălțimii sale, cu porunca să mă duc să-l găsesc la acele grădini, unde sta nerăbdător să mă aștepte. Am făcut lucrul acesta și am fost primit cu multă bucurie de către înălțimea sa și sărbătorit de către toți acei boieri care se găseau acolo.

Retrăgîndu-mă apoi cu înălțimea sa deoparte, i-am dat seama cu amănuntul despre negocierile mele, de care s-a arătat foarte bucuros. Înălțimea sa fiind încă după boală și șezînd în pat, i-am ținut tovărășie aproape pînă la miezul nopții, discutînd mereu despre lucrurile din Transilvania și arătîndu-se a fi foarte mulțumit de serviciile ce i le-am adus. Mi-a // spus să încep să mă pregătesc, deoarece în primăvară se gîndea să mă trimită ca sol la regele Franței, pentru a-l saluta, ceea ce nu făcuse încă.

După aceea m-am întors foarte mulțumit acasă, peste drum de palat, unde aveam și acolo cvartirul meu. A doua zi dimineață pe cînd voiam să ies, au sosit doi camerieri ai înălțimii sale cu un dar din partea sa, anume un cal arab frumos, bine echipat, o haină de brocart de aur țesut cu mătase roșie, de o minunată lucrătură, o haină de mătase roșie căptușită cu samur și una de damasc violet, pentru care am mers la curte ca să mulțumesc înălțimii sale. După aceea și-a pus tot gîndul să mă trimită în Italia și în Franța, hotărîndu-se să trimită cu acest prilej o sumă de bani, dar numai să purced cît mai tainic cu putință, spre a nu da de bănuț <supușilor> săi din țară și nici turcilor cum că scoate oficial bani din țară.

---

<sup>101</sup> Vezi n. 92.

Noi eram în luna octombrie 1584 și pînă în luna februarie 1585 nu s-a întîmplat nimic deosebit decît că eram neconținut folosit de alteța sa la treburile mai grele<sup>102</sup> și favorizat atît cît aș fi putut dori. Și în acest timp a venit în Țara Românească, prea strălucitul domn Francisc Kendy<sup>103</sup>, comite de Cluj<sup>104</sup>, solul principelui Transilvaniei, avînd a trece apoi la Constantinopol ca ambasador pe lîngă sultan. De cum am fost înștiințat de venirea acestuia, principele fiind dornic să-i arate toată cinstea cu putință îmi dete mie și domnului François Ponthus de la Planche<sup>105</sup>, nobil francez, însărcinarea de a-l primi, de a-l escorta<sup>106</sup> și de a-l îndestula cu tot ce se putea.

Am mers să-l vizităm cu un prea frumos alai, după ce i-am pregătit dinainte una din casele cele mai bune și l-am însoțit pînă acolo. În <cele> opt zile pe care le-a petrecut aici, i s-a arătat toată cinstea și curtenia cu putință. Și într-adevăr era un nobil cu o fire atît de aleasă și atît de // îndatoritoare și curtenitoare, încît eu îndeosebi nu mă puteam sătura de a-l trata cu toată cinstea convenită. I-am dat în casa mea, lui și tuturor nobililor săi, un banchet bogat cu toate acele serbări felurite care se puteau face prin țările acelea. Și s-a legat între noi o prietenie așa de mare și de strînsă, că el, la rîndul său, m-a îndrăgit nespus de mult, încît a fost și un mare noroc că l-am cunoscut, după cum se va vedea din urmarea povestirii, prin dovada de adevărată prietenie pe care mi-a arătat-o, în mersul vremii, în nevoile și necazurile mele. I-am dăruit un frumos cal arab cu tot harnașamentul său, pe care l-am găsit mai bun. Alteța sa l-a ospătat regește și l-a încărcat cu daruri de foarte mare preț, oferindu-i ca distracții vînători prea frumoase și cinstindu-l cum nu se putea mai bine dimpreună cu toată curtea. Și alteța sa a fost încunoștiințată de numitul ambasador din partea principelui său că se primise răspunsul regelui Poloniei, cu consimțămîntul său de a se săvîrși căsătoria, tratată de mine, și că maiestatea sa va trimite la primăvară un ambasador pentru a asista, în numele său, la nunta care se putea pregăti pentru luna viitoare.

Și mi se pare nimerit să arăt că, prin sume mari de bani, se ajunsese cu sultana<sup>107</sup>, soția pașalei<sup>108</sup> și cu mama acelei nobile Perote pe care sultana

<sup>102</sup> Este destul de curios că Sivori nu arată în ce constau aceste treburi grele. În afară de soliile sale pregătite dar netraduse în fapt, și de cea solemnă în Transilvania din toamna anului 1584 nu pomenește de o însărcinare specială în afară de cea a perceperii birului și a vămilor din districtul ce-i fusese încredințat.

<sup>103</sup> Fratele lui Alexandru Kendy, președintele comisiei de regență, va fi executat o dată cu el la Cluj în august 1594.

<sup>104</sup> *Kolosvar.*

<sup>105</sup> *Della Plancia.*

<sup>106</sup> *Corteggiandolo.*

<sup>107</sup> Fatima, fiica lui Selim al II-lea.

<sup>108</sup> Siavuș pașa, croat de origine, a fost de trei ori mare vizir (decembrie 1582 — decembrie 1584, martie 1586—1588, aprilie 1592 — februarie 1593).

voia să o dea de soție<sup>109</sup> alteței sale, ca să nu se mai vorbească de acea <căsătorie>; dar nu s-a putut ajunge nici la căsătoria din Transilvania, din cauza întâmplărilor nenorocite care s-au ivit în luna lui aprilie, cum voi spune mai apoi.

A plecat apoi domnia sa prea strălucită în călătoria sa la Constantinopol și pînă în luna februarie 1585 nu s-a mai întîmplat nimic de seamă în Țara Românească. Se purcedea în acest timp la strîngerea birurilor din țară și eu, prin birarii mei, puneam să le strîngă pe acelea din județul Buzău care-mi fusese încredințat, după cum am mai spus, de către alteța sa, din dijmele căruia și din alte venituri ca din vămi, pescării și din ocne, ajunsesem în timp de aproape doi ani cam la 40 000 scuzi, din bunăvoința și nespusa dărnicie a unui principe atît de mărinimos care începea în acel timp să fie din nou însuflețit de dorința de a mă trimite în Italia și în Franța. Și pentru a nu stîrni gelozia turcilor, i s-a părut nimerit a face cunoscut sultanului<sup>110</sup> că dorea să se arate recunoscător față de regele Franței pentru ocrotirea pe care i-o dăduse mereu și pentru că dobîndise domnia sa mulțumită maiestătății sale prea creștine, cerînd voie sultanului de a trimite o solie strălucită, cu daruri și dovezi de recunoștință. Și către sfîrșitul lunii februarie, alteța sa a primit răspuns de la sultan cum că îi îngăduie să facă acest lucru; de aceea, chemîndu-mă și împărtășindu-mi această veste, mi-a spus că sosise clipa pe care o dorea ca să mă cinstească și să-și arate recunoștința și față de domnul Benedetto, tatăl meu, pentru împrumutul<sup>111</sup> pe care i-l dăduse la timp; alteța sa mi-a mai spus că m-a ales ca ambasador pe lîngă regele creștin, că deci urma să plec pe la jumătatea postului Paștilor și că a hotărît să mă trimită cu foarte mare strălucire<sup>112</sup>. Și mai mult chiar <mi-a spus> // că mă vor întovărăși șase tineri, fii ai celor mai de seamă boieri ai țării, printre care și doi nepoți ai săi<sup>113</sup> din partea surorii sale<sup>114</sup>, pentru ca la întoarcerea mea din Franța în Italia, după ce îmi voi fi îndeplinit toate însărcinările, să mă duc la Roma pentru a trata alte misiuni secrete cu sancțitatea sa papa Grigore al XIII-lea și să las apoi, în acel oraș, pe cei șase tineri boieri în ocrotirea părinților iezuiți care să se îngrijească de toate nevoile lor, ca ei să-și însușească atît limba și cultura cît și obiceiurile italienești și să prindă dragoste de credința catolică, deoarece socotea că acesta

<sup>109</sup> Vezi mențiunea acestui proiect de căsătorie la A. I. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 90, doc. n. CLXXXII, 1 martie 1583.

<sup>110</sup> Murad al III-lea (1574—1595).

<sup>111</sup> *Comodi di danari*.

<sup>112</sup> *Molto alla grande*.

<sup>113</sup> Probabil Radu Bidiviu și un frate al acestuia (vezi I. C. Filitti, *Mama și soția lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1939, p. 4).

<sup>114</sup> Maria, soția lui Radu sau Tudor din Drăgoești, (*ibidem*).

ar fi un foarte bun mijloc pentru dorința fierbinte pe care o nutrea alteța sa de a-și readuce țara la adevărata religie, căci acele popoare trăiau după ritul grecesc<sup>115</sup> după cum am mai spus. Și încă de când am fost în Transilvania, m-am pus în legătură, din porunca alteței sale, cu părinții iezuiți care urmau să trimită doi din ei în Țara Românească pentru ca, încetul cu încetul, să ajungă să pună piciorul în țară și să îndeplinească pentru slujba domnului Dumnezeuului nostru ceea ce îndeplinseseră în alte țări, cu mireasmă de mare sfințenie; și ei îmi împărtășiseră hotărârea lor de a-i trimite cât vor putea mai repede, căci așteptam pe curînd de la Roma mai mulți tovarăși de ai lor.

Ținerea tinerilor boieri la Roma // și trimiterea și a altora ar fi folosit la păstrarea în credință și în statornicie față de alteța sa a părinților lor, căci știind ei că fiii lor sînt în mîna sa în Italia, aceste lucru ar fi fost o frînă la orice năzuință de schimbare; aceasta o spun din cauza firii nestatornice și schimbătoare a românilor.

p. 194

### [Relațiunile cu Franța]

Ca să mă întorc acum la cele ce spuneam, alteța sa se întreținea în fiecare zi cu mine despre felul în care trebuia să mă port în această solie și pregătea daruri bogate pentru maiestatea sa preacreștină, pentru regina mamă<sup>116</sup>, pentru regina<sup>117</sup> domnitoare, pentru ducele de Nevers<sup>118</sup> și pentru cîțiva alți principii și nobili, ca blănuri de samur de mare preț, cai arabi din cei mai frumoși, cu harnașamente de aur, cai de caretă<sup>119</sup> și săbii frumoase și iatagane turcești cu teaca lucrată în plăci de aur și mai ales o sabie și un pumnal pentru maiestatea sa regele, care aveau tecile bătute cu mulțime de rubine și diamante legate în aur, prețuind zece mii de ducați ungurești, făcute anume la Constantinopol în acest scop. Pregătise suma de o sută de mii de ducați de aur ungurești pe care trebuia să-i primesc pentru a-i duce la Genova, în mîna domnului Benedetto, tatăl meu, ca să-i depună în contul alteței sale la San Giorgio<sup>120</sup>, pentru a începe, după cum îi era dorința, să strîngă un tezaur în Italia, temîndu-se de accidentele care obișnuiesc să se producă în acele provincii ale Țării Românești, din cauza tiraniei turcilor. Avea de gînd să trimită și pe mai departe <bani> în fiecare an, cînd la Genova, cînd la Veneția și cînd la Roma; căci mai înainte nu avusese un bun prilej

<sup>115</sup> *Alla greca.*

<sup>116</sup> Caterina de Medici (1519—1589).

<sup>117</sup> Luiza de Lorena (1553—1601), fiica contelui de Vaudémont, soția lui Henric al III-lea.

<sup>118</sup> Ludovic de Gonzaga duce de Nevers (1539—1595), fiul lui Frederic al II-lea, duce de Mantova, unul din organizatorii masacrului din noaptea sfîntului Bartolomeu.

<sup>119</sup> *Cavali de chochio.*

<sup>120</sup> Vestită bancă din Genova.

de a face începutul, fiind împovărat de datoriile cu care venise de la Constantinopol, care fuseseră supuse la dobânzi uriașe, nefiind stinse cu totul nici acum, din cauza multelor cheltuieli pe care le avusese la venirea sa în domnie, măcar că poporul îi făcuse daruri foarte însemnate.

Mi-a dat douăzeci de mii de ducați ungurești pe care trebuia să-i fac să ajungă tatălui meu din partea sa și pe care îi trimitea în dar, ca răsplată pentru împrumutul pe care i-l dăduse prin mijlocirea mea la Veneția, declarând că prin aceasta nu voia să se socotească achitat și că îl voi vizita în fiecare an; și astfel cu // acești <bani> și cu alți patruzeci de mii pe care îi strînsesem, după cum am spus din darurile și miluirile pe care mi le făcuse alteța sa, duceam la noi acasă șaiszeci de mii de ducați de aur. Trimitea zece mii de ducați de aur reverendului părinte Fra Lorenzo Parizola<sup>121</sup> în semn de recunoștință pentru multele servicii și pentru bunele îndemnuri pe care le căpătase, prin mijlocirea sa, la Genova. Trimitea două mii de ducați de aur lui Paolo Battista Connio care îi făcuse tot la Genova mari servicii. Trimitea să se plătească anumite datorii ale sale la Veneția și îmi dăduse douăsprezece mii de ducați pentru cheltuielile de drum și tot atîția pentru a fi lăsați la Roma pentru întreținerea nepoților săi și a celorlalți patru boieri. Astfel că aveam un frumos transport de bani de dus împreună și cu darurile <încărcate> pe două care cu cîte șase cai de fiecare.

Cu pregătirea tuturor lucruri am ajuns pînă la începutul postului din acel an 1585 și plecarea era hotărîtă pe la jumătatea celui post. Fiece zi mi se părea cît o mie și trăiam cu așa mare teamă și frică, încît mi se părea că dintr-o clipă mi s-ar putea năruia această izbîndă, astfel că nu-mi găseam liniște și, pe deasupra, adeseori visam dezastre și furtuni, făcîndu-mă întrucîtva prăpăstios. Și în acest timp se apropia sorocul să plecăm, cînd — fiind vremea foarte friguroasă și drumurile pline de gheață și de zăpadă — au venit mamele tinerilor boieri care trebuiau să plece împreună cu mine, să vorbească cu alteța sa, stăruind cu multe rugăminți să binevoiască să-i lase să stea de Paști la casele lor, spunînd că omul pleacă de la capătul lumii pentru a se duce să serbeze acasă sărbătorile și că nu era nici un cuvînt ca noi, care eram atît de aproape de ele, să ne gîndim să plecăm, cu atît mai mult, cu cît timpul era încă atît de friguros. Spusele i se părură întemeiate alteței sale, <socotind> că nu trag greu douăzeci de zile mai mult sau mai puțin, și de aceea a vrut să facă voia acelor jupînese, măcar că, la toate acele bune temeieri cu care mi-a înfățișat dorința <lor>, eu am lăsat să se înțeleagă că era rău să amîni lucrurile o dată pregătite. Totuși așa a fost să fie<sup>122</sup> ca orice lucru să meargă foarte repede la prăbușire, după cum s-a <și> întîmplat.

<sup>121</sup> Care îl ocrotise la Genova și aștepta împlinirea făgăduielilor (întîrziată de moartea la Constantinopol a călugărului trimis de el pentru a-i aduce darurile).

<sup>122</sup> Sic erat in fatis.



Bulă sigilară a lui Mihnea al II-lea Turcitul (Cabinetul de numismatică al Academiei R.S.R.)



Bulă sigilară atribuită lui Petru Cercel (idem)



Țeavă de tun turnată sub Petru Cercel (Muzeul Militar Central din București)





Bulă sigilară a lui Petru Șchiopul (Cabinetul de numismatică al Acad. R.S.R.)

[Mazilirea lui Petru Cercel]  
[Împrejurările în care a fost mazilit]

În duminica dinaintea Floriilor, au fost primite pe de o parte scrisori de la Constantinopol de la capuchehaiele alteței sale care dădeau de știre că toate lucrurile mergeau bine iar pe de altă parte s-a lătit zvonul, prin știri din Moldova și din Transilvania, că principele fusese mazilit și că douăzeci de mii de turci erau pregătiți la hotare pentru a intra în țară, dacă alteța sa ar face vreo împotrivire. Măcar că această ultimă știre nu părea prea întemeiată, totuși l-a tulburat mult pe domn, chemându-mă și el în taină, m-a ținut cu el toată ziua aceea, vorbindu-mi de fel de fel de lucruri și printre altele mi-a dezvăluit o intrigă<sup>123</sup> pe care nu mi-o împărtășise mai înainte și care îl făcea să se teamă de vreo nenorocire, întrucât alteța sa era cu mare bănuială față de beglerbegul Rumeliei<sup>124</sup>, om foarte puternic la Constantinopol și care datorită dibăciei și istețimii sale, se bucura de mare trecere pe lângă sultan; căci, deși grija cîrmuirii privea pe marele vizir, care fusese pînă atunci Siavus pașa<sup>125</sup>, cumnatul însuși al sultanului, deoarece ținea de soție pe o soră<sup>126</sup> a acestuia, — dar întrucît acesta fusese scos cu puțin înainte din cauza unei răscoale a ienicerilor care se iscase la Constantinopol <și> pe care acel vizir nu o potolise prea iute, dar încă și mai mult pentru că se înțelesese cu un principe al tătarilor să pună să-l ucidă pe drum pe Osman pașa<sup>127</sup> care se întorcea din Persia<sup>128</sup> — <urma că> și din această cauză acest beglerbeg cîrmuia <singur> după bunul lui plac. Trebuie să se știe că acel <beglerbeg> fusese mai înainte agă al ienicerilor și că el fusese cel care ajutase foarte mult pe alteța sa pentru ca sultanul să-i dea domnia, după cum am povestit, și în afară de aceasta, împrumutase principelui înainte de plecarea acestuia de la // Constantinopol o sută de mii de scuzi, bani numărați<sup>129</sup> și alteța sa îi făgăduise să-i plătească două sute de mii peste doi ani. Și deoarece acest beglerbeg avea de la sultan încredințarea treburilor privitoare la cele <două> provincii — Țara Românească și Moldova — și deci și grija de a primi haraciul și peșcheșurile și de a pune să fie plătite datoriile

p. 197

<sup>123</sup> *Una pratica.*

<sup>124</sup> *Beglierbei della Grecia.* Era Khadim Mesih pașa.

<sup>125</sup> *Ciaus bassa.*

<sup>126</sup> Fatima Sultan.

<sup>127</sup> Osman pașa, mare vizir otoman (decembrie 1584—dec. 1585).

<sup>128</sup> În timpul războiului turco-persan (1577—1590) operațiile din Georgia (1577—1590) au provocat expediția turcilor din Crimeea condusă de Osman pașa care a înlocuit pe hanul rebel Mehmed Ghirai cu Islam Ghirai (21 aprilie 1584). După jefuirea Baghciseraiului de către fostul han, Osman pașa a fost trimis din nou în Crimeea, la Sinope, unde a petrecut iarna (1584—1585).

<sup>129</sup> *De contati.*

acelor principii, ca și de a da slobozenie de plecare<sup>130</sup> solilor sus-numitelor provincii, s-a întâmplat că mai înainte cu vreo trei luni aproape, trimițând alteța sa două sute de mii de scuzi la Constantinopol pentru împlinirea unei sume asemănătoare pe care o datora încă sultanului din cei cinci sute de mii din peșcheșul făgăduit când îi dăduse domnia, și ajungând aceste două sute de mii ca de obicei în mîna numitului beglerbeg ca să-i depună în vistierie, el — ca unul care credea că poate i se îngăduie orice — și i-a însușit drept plată a ceea ce îi datora alteța sa, și i-a scris că pentru nevoile sale îi prindea bine să facă astfel și ca să se îngrijească alteța sa cît mai curînd de alți <bani> pentru sultan. Alteței sale i s-a părut acest fel de a purcede foarte nepotrivit, atît pentru că nu era încă sorocul datoriei sale cît și pentru că i se părea prea mare îndrăzneala să-și însușească pentru sine ceea ce îi trimisese pentru stăpînul său. Totuși, deoarece trebuia să-și ascundă supărarea, i-a scris din nou cu multă cuviință, rugîndu-l să binevoiască să dea cele două sute de mii de scuzi sultanului, făgăduindu-i că îndată ce va fi strîns birul țării, ceea ce urma să se facă în scurtă vreme, măcar că datoria sa mai mergea încă înainte vreo opt luni, el se va îngriji totuși să-i fie plătită mai înainte de soroc dîndu-i chiar mai mult, dacă va fi nevoie. I-a scris și iar i-a scris de mai multe ori în această privință, dar beglerbegul nu a voit de loc să înțeleagă — ci și-a păstrat banii. De aici s-a născut o mare ură între ei. Din cauza neînțelegerilor care se iviseră și în această împrejurare principele s-a lăsat mînat de patimă, firea sa mărinimoasă neputînd răbda o asemenea silnicie. Și de aceea aflînd că sosise la Constantinopol, venind din Persia sus-numitul Osman pașa căruia sultanul îi dăduse demnitatea de mare vizir, încă vacantă, în locul cumnatului său Siavus pașa <și> aflînd // alteța sa că acel pașă privea cu ochi răi pe beglerbeg, ca fiind prea miluit de sultan, i se păru că sosise un bun prilej de a se răzbuna împotriva lui, dezvăluindu-i lui Osman necuviința aceuia <și> îndrăzneala de a-și însuși cele trimise de alteța sa sultanului. Și astfel îi trimise un sol român cu scrisorile sale și cu daruri; acesta, ajungînd la Constantinopol, află că numitul Osman fusese, puțin mai înainte, trimis din nou în Persia . . . Și a mai aflat solul că beglerbegul avea din nou <în samă> toate treburile acestor provincii și nu a știut cum să plece mai de grabă de la Constantinopol pentru ca beglerbegul care avea spioni să nu cadă la bănuiala că a venit să trateze cu Osman pașa; dar bănuind <aceasta> a poruncit să pună mîna pe el noaptea și aflînd în urma caznelor <la care a fost supus> despre gîndul dușmănos al principelui, a început să țeasă pînza trădării<sup>131</sup> pe care o voi povesti după aceea.

<sup>130</sup> *Dare espedicione.*

<sup>131</sup> Pentru alte motive, vezi și Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, p. 64, n. 240.

Aceste lucruri și altele asemănătoare ce mi-au fost dezvăluite în acea zi de alteța sa mi-au pătruns ca un cuțit în inimă, astfel că am intrat la mare bănuială să nu fie cumva adevărat zvonul care venea dinspre Moldova și Transilvania că principele ar fi fost scos din domnie. Și m-am străduit să înduplec pe alteța sa ca fără să mai așteptăm sărbătorile Paștilor să mă lase să plec și să pun la adăpost acești <bani> și încă o sumă și mai mare pentru orice nenorocire care s-ar putea întâmpla. Deci mi-a spus că-mi va da voie peste două zile, și că va spori suma de bani care trebuia dusă la Genova, și că pînă atunci, în acea noapte de duminică, să ne îngrijim să scriem la Constantinopol cu privire la unele lucruri care se iviseră, și să scriu pe italienește domnului de Germigny<sup>132</sup>, ambasadorul Franței, și altor fețe însemnate care înțelegeau limba aceasta, și el cu mîna lui va scrie altora pe grecește și pe turcește pentru ca toți să încerce, cu făgăduieli și daruri, să împace pe beglerbeg și să-l recîștige, căci alteța sa începea să se teamă tare de cele puse la cale de acesta, de a cărei dușmănie fusese înștiințat prin spionii săi. Dar nu a mai fost timp //, căci cu puțin timp mai înainte și fusese urzită trădarea.

p. 199

### [Pregătirea fugii lui Petru Cercel]

Am petrecut o bună parte din noapte scriind și pregătind scrisorile care-mi fuseseră poruncite și cînd s-a luminat de ziuă m-am dus la palat spre a le da la iscălit. Și ajungînd în anticamera alteței sale am înțeles de la postelnicul<sup>133</sup> său că dormea încă, deoarece scrisese toată noaptea.

Și astfel stînd acolo lîngă foc, așteptam să se trezească, cînd deodată auzii o larmă grozavă pe străzi, iar prăvăliile se închideau într-o goană nemaipomenită; am fugit iute în piață pentru a afla ce s-a întîmplat și mi-a spus un ajutor al vistierului că a sosit un ceauș<sup>134</sup> în orașul București cu vestea că alteța sa fusese scos din domnie, care fusese încredințată de sultan lui Mihnea vodă<sup>135</sup>. Îndată m-am dus la alteța sa care era în pat, spunîndu-i că deși nu mă lăsa inima să-i dau eu o veste atît de tristă, totuși el trebuia să o afle și i-am povestit faptul. Și puțin după aceea au venit în odaie alți obișnuiți ai curții<sup>136</sup> care i l-au adevărit. La acestea, alteța sa a răspuns foarte

<sup>132</sup> *Monsignor de Germigny* = Germigny de Germolles, ambasadorul Franței la Poartă (1579—1584).

<sup>133</sup> *Maestro di Camera*. E probabil Aldulea care l-a însoțit în Transilvania (*Hurmuzaki*, XV, p. 699 doc. n. MCCLXXXVIII, 17 octombrie 1585) unde fusese în misiune în 1584 (*Hurmuzaki*, XI/2, p. 828). În dregătoria de mare postelnic sînt amintiți Radul, Oprea, Staicu și Udriște din Mărgineni.

<sup>134</sup> Husein ceauș (V e r e s s, *Documente*, III, pp. 14, 16).

<sup>135</sup> Mihnea Turcitul.

<sup>136</sup> *Certiggiani* (în sensul de nobili de la curte = *courtisans*).

p. 200

liniștit: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului bine cuvântat<sup>137</sup>. Dar neavînd nici o îndoială că fusese la mijloc o trădare, și socotind că trebuia să se îngrijească să îndrepte cele ce s-ar mai putea <îndrepta> ceru să i se dea hainele ca să se îmbrace și trimise să-l cheme pe căpitanul gărzii sale căruia îi porunci să-și adune toată trupa<sup>138</sup> în piața palatului. Îmbrăcîndu-se în acest timp, a ținut apoi o mică cuvîntare soldaților spunîndu-le că auzise că ar fi fost scos din domnie și că el voia să asculte de sultan; dar, deoarece el era sigur că fusese la mijloc o trădare, voia să vadă cum merge treaba și de aceea avea nevoie mai mult ca oricînd de credința lor. Astfel cel care ar vrea să rămîna în slujba sa, să vină din nou să-i facă jurămînt și cel care nu vrea să-l <mai> slujească, să o spună pe față, căci îi va da slobozire să plece. Și poruncind el să fie adusă Evanghelia, au venit toți soldații pe rînd unul cîte unul să-i jure credință și nu a fost nici unul care să-i ceară slobozire de plecare, spunînd ei că erau cu toții gata să-și pună în cumpănă viața în slujba alteței sale; și erau soldați în parte greci, în parte sîrbi și în parte transilvăneni. A poruncit să li se // dea tuturor solda, împreună cu un dar potrivit. După săvîrșirea acestora adunîndu-se toți boierii la palat, arătau mare mîhnire și teamă deoarece se auzise că pătrunseseră mulți turci în țară, prădînd și săvîrșind mișelii, cum le e obiceiul, în timpul acestor schimbări <de domni>. Dar au fost luate de îndată de alteța sa toate măsurile cu puțință, cel puțin cu privire la orașul unde se afla, căci punînd să fie prinși mai mulți inși și spînzurați<sup>139</sup> pe loc, s-a părut că se potolește întrucîtva zarva<sup>140</sup>. Dar văzînd alteța sa că se apropie amiaza și ciaușul care adusese porunca sultanului nu i se înfățișa încă, fiind mai sigur ca oricînd că era o înșelăciune, a dat zvon că vrea să se ducă la București pentru o potoli tulburarea din țară și pentru a pedepsi pe sus-numitul ceauș, care răscolea întreaga țară cu aceste născociri mincinoase, susținînd că dacă acela ar fi venit într-adevăr din porunca sultanului, s-ar fi înfățișat pentru a-și arăta împuternicirea.

Răspîndindu-se acest zvon <și> ajungînd la auzul ceaușului prin spionii acestuia, deoarece el stătea într-un loc nu prea îndepărtat, luînd seama la ceea ce se făcea și se spunea, a trimis îndată înștiințare la curte că vine să-l găsească pe principe. De aceea alteța sa, după ce a dat drumul tuturor, s-a retras în cămărilor sale tainice și reținîndu-mă numai pe mine cu cîtiva din sfetnicii săi de încredere, a poruncit să se pună o pază bună pentru ca ceaușul să nu vorbească cu nimeni mai înainte de a vorbi cu alteța sa. Și astfel, poruncind ca el să fie primit, am înțeles de la prima privire că era o înșelăciune,

---

<sup>137</sup> *Dominus dedit, dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum.*

<sup>138</sup> *Militia.*

<sup>139</sup> *Impicare.*

<sup>140</sup> *Il tumulto.*

deoarece acel ceauș s-a tulburat așa de mult la față și la glas, încât abia putea vorbi. Totuși, fiind poftit de alteța sa să dea glas misiunii <cu care venise> a spus că sultanul l-a scos <pe principe> din domnie dînd-o din nou lui Mihnea Vodă, și că alteța sa trebuie să trimită la Constantinopol tributul său obișnuit și apoi să se ducă unde i-ar fi voia. Lucru de care s-a minunat alteța sa deoarece în asemenea împrejurări sultanul nu lasă niciodată pe domni să se ducă acolo unde le e voia, ci îi chiamă la Constantinopol pentru ca să stea sub autoritatea sa și să nu poată încerca vreo schimbare a lucrurilor. De aceea alteța sa a spus ceaușului că acestea nu erau căile obișnuite, dar că, totuși, să-i arate porunca sa în scris pentru a vedea voința sultanului; // și ceaușul, descheindu-și haina ca să scoată scrisorile pe care le avea în sîn, din zăpăceală, în loc de una a scos două <scrisori> și s-a descoperit că una era îndreptată către alteța sa și cealaltă către boierii și dregătorii Țării Românești. Și după ce le-a citit <domnul> pe amîndouă, a trimis pe ceauș sub pază bună în niște cămări anume ca să nu poată vorbi cu nimeni și, întorcîndu-se către noi <cei> care eram de față, ne-a spus că a prins firul trădării. Astfel a dat poruncă să fie chemați boierii și împlinindu-se porunca îndată, le-a zis tuturor: „Acest ceauș nu a adus nicidecum poruncă de la sultan, ci doar de la beglerbeg<sup>141</sup>, care îmi poruncește din partea sultanului să las domnia lui Mihnea voievod. Eu bănuiesc că i se strecoară sultanului știri răuvoitoare despre faptele mele; de aceea nu am de gînd să mă supun pînă ce nu voi trimite soli la Constantinopol pentru ca să afle de la sultan și de la pașalele sale dacă i-a poruncit să las domnia. Dacă va fi așa, o voi lăsa de îndată, dar nădăjduiesc că, după ce vor auzi îndreptățirile sale, și cu ajutorul prietenilor mei, nu voi fi scos din domnie, ci întărit în ea; de aceea să fie toți cu inima ușoară și să-și vadă în liniște de treabă, căci eu voi veghea ca să nu fie nici o tulburare“.

Atunci boierii nu i-au mai dat nici un alt răspuns, ci arătînd mare teamă, s-au dus la casele lor să prînzească și principele s-a așezat la masă și a pus pe ceauș să prînzească cu el și cu cîțiva din suita sa și cu mine. După prînz a trimis pe ceauș sub pază și m-a chemat sus într-un pridvor al palatului său spunîndu-mi că <din> cele două scrisori pe care le luase de la ceauș, una era îndreptată către el, beglerbegul poruncindu-i din partea sultanului să lase domnia, să plătească tributul și să se ducă unde vrea; cealaltă era îndreptată către boierii și dregătorii<sup>142</sup> țării; prin aceasta beglerbegul le porunca din partea sultanului, să ia armele fără nici o zăbavă și să pună stăpînire pe comorile domnului, încredințîndu-le ceaușului pentru a le duce la Constantinopol, și neapărat să ucidă pe alteța sa. Și să mai știe că dacă nu vor face astfel,

<sup>141</sup> Pentru manevrele beglerbegului Rumeliei, vezi *Hurmuzaki* (Supl. I/1, p 93, doc. CXLII, 9 aprilie 1585) raportul agentului francez Berthier de la Constantinopol.

<sup>142</sup> *Magistrati del Regno*.

vor cădea sub urgia sultanului, iar țara // toată va fi trecută prin foc și pară. Și apoi alteța sa a adăugat: „Domnul Dumnezeu nostru ne-a ajutat ca această scrisoare să ajungă în mîna mea, și ca ceaușul să fie pus sub pază, căci altfel am fi în cea mai mare primejdie; totuși putem spera o îndreptare, deoarece toate sînt înșelăciuni ale beglerbegului dar le vom lămuri prin solii pe care îi voi trimite mîine dimineață la Constantinopol<sup>143</sup>. Și după multe și felurite discuții, coborînd noi jos, am aflat că sosise un curier de la Constantinopol trimis alteței sale de către agenții săi, care stăteau la acea curte și îl înștiințau că acolo era îndeobște cunoscut că beglerbegul îi dăduse sultanului drept fapt sigur știrea pe care ar fi primit-o cum că alteța sa fugise încă de cîteva zile în Italia cu toate comorile din Țara Românească și fiind deci acea țară fără nimeni la cîrmă, era nevoie să fie numit cît mai curînd un principe acolo. Beglerbegul a folosit acest șiretlic<sup>143</sup> pentru că știa că sultanul nu l-ar fi mazilit pe principe pentru că ținea la el, și astfel pentru a avea autoritatea de a pune un altul după voința sa, trebuia să-i dea să înțeleagă că <acela> ar fi părăsit domnia. Nu era cuprins de nici o îndoială că s-ar putea descoperi<sup>144</sup> această înșelăciune, deoarece nimeni nu vorbește față în față cu sultanul și nici sultanul, care era un om puțintel la minte<sup>145</sup>, nu ar fi cercetat mai departe acest fapt din cauza încrederii nestrămutate pe care o avea în beglerbeg, după cum s-a și întîmplat, deoarece după ce s-a arătat uimit de fuga principelui — după cît au povestit servitorii săi — a spus beglerbegului să facă rost de un succesor, dîndu-i împrumutarea de a face cum va găsi cu cale.

În urma acestora ne-a venit în gînd că de aceea beglerbegul n-a cerut sultanului să poruncească în scris alteței sale ca să lase de domnie, deoarece i-ar fi putut răspunde: ce anume îl îndeamnă să ceară o asemenea poruncă o dată ce el arăta că principele a fugit. Pentru acest cuvînt a trimis beglerbegul însărcinările semnate de el, dînd poruncă în numele sultanului, iar pe de altă parte ordona boierilor să-l ucidă pe principe, pentru ca murind el să nu se mai poată da pe față înșelăciunea, // mai socotind apoi acel beglerbeg că va avea grijă cu oștile sale turcești ca să nu mai fie vorba nici-odată <de aceasta>.

Așadar, descoperind alteța sa înșelăciunea pe deplin, a pus din nou să fie chemați boierii la sfat, făcîndu-le parte de trădarea pe care o urzise beglerbegul <arătînd> totuși că se va dezvinovăți la sultan trimițînd soli care îl vor încunoștiința că el nu este fugit, așa cum fusese lăsat să creadă, ci că se află în țara sa pentru a o cîrmui cît timp va binevoi să i-o lase, cu acea credință și supunerea pe care le datora. Rămînea încredințat că în urma

<sup>143</sup> Vezi raportul lui Berthier citat mai sus, n. 136. Pentru alte plîngeri contra lui Cercel, *ibidem*, pp. 77 și 92.

<sup>144</sup> În textul publicat: *apurare* cu semnul întrebării (?) De citit *aperire*.

<sup>145</sup> *Homo di poco stoffa*.

acestei solii nu i se va mai lua domnia, ci va fi întărit în ea, iar beglerbegul își va primi pedeapsa, așa cum se cuvenea. Apoi alteța sa s-a străduit în fel și chip să liniștească pe boieri, foarte tulburați și înspăimîntați, deoarece se auzea că unele locuri din preajma orașului și fuseseră jefuite de turcii care intrau în oraș în cete numeroase, ceas de ceas. Și chiar în clipa aceea auzindu-se mare gălăgie, a sosit vestea că a intrat o bandă mult mai numeroasă<sup>146</sup> de a acestora, dar au fost repede uciși de ai noștri și risipiți. Totuși această larmă a făcut ca boierii mari și mici să-și piardă cu totul respectul, și îngenunchind în fața principelui, îl rugară să nu-i mai țină cu vorba, ci să încerce să se salveze pe sine și să-i lase și pe ei să-și caute scăparea, căci dacă ar mai zăbovi mult ar fi prea târziu, deoarece turcii ar veni în număr mai mare și ar jefui totul, punându-le în primejdie nu numai averea, ci și cinstea soțiilor și fiicelor lor. Principele ar fi vrut să-i liniștească și să-și urmeze planul de a nu se mișca pînă ce nu s-ar întoarce solii din Constantinopol, ceea ce poate ar fi fost salvarea noastră, dar boierii stăruiau în rugămințile lor, și începînd să lase la o parte respectul, cereau ca să li se dea altfel de porunci. Temîndu-se alteța sa de mai mare înfruntare și prin urmare de vreo răzvrătire, le-a spus: „Voi dacă vreți să vă dați pierzării cu mine împreună, eu vă voi face voia; să meargă fiecare să se pregătească, iar eu cum nu pot rămîne aici singur fără mare primejdie, sînt gata să pornim cu toții la Constantinopol ca să putem arăta cu toții de față înșelăciunea beglerbegului și nevinovăția noastră“.

Și astfel cum se făcuse ora trei din noapte, toți boierii s-au dus acasă să se pregătească cu gîndul de a fugi în Transilvania, țară învecinată cu Țara Românească, lăsînd pe alteța sa să se ducă la Constantinopol pe seama lui<sup>147</sup>.

Dar foarte curînd s-au înfățișat patru curieri din diferite părți<sup>148</sup> trimiși de comandanții raialelor<sup>149</sup> devotați alteței sale, dîndu-i de știre că beglerbegul pusese la trecătorile căilor ce duceau la Constantinopol un număr bun de spahii<sup>150</sup> care să-l omoare pe principe dacă ar fi vrut cumva să meargă la Constantinopol. Și după părerea noastră beglerbegul trebuia să fi făcut acest lucru de teamă ca uneltirea sa să nu fi fost urzită și astfel, prin vreo întîmplare, dregătorii țării să nu-l fi putut ucide pe principe, deoarece acesta ajungînd la Constantinopol, ar fi pricinuit pierzania beglerbegului. Și din această cauză încerca pe toate căile să-lucidă, dar nu a izbutit, căci alteța sa, după ce a primit aceste știri, și chemîndu-mă din nou în taină ca să mi le împărtășească, a adăugat că greu s-ar putea apăra de acei spahii deoarece, înainte de a trece Dunărea, la intrarea pe pămîntul turcilor, el tre-

p. 204

<sup>146</sup> *Con nominato di molto maggiore* = con numero di molto maggiore?

<sup>147</sup> *A sua posta.*

<sup>148</sup> *Bande.*

<sup>149</sup> *Signori de confini.*

<sup>150</sup> *Spacchi.*



buia să dea drumul oștirii sale, datina fiind ca principii străini să nu poată merge înarmați pe pământul turcilor fără primejdia de a cădea în vină <și> de a mai fi și măcelăriți de mulțimea turcilor care s-ar ridica îndată, potrivit cu obiceiul din acele locuri. Dar neputînd, din această cauză, merge la Constantinopol<sup>151</sup>, fără o primejdie vădită, el m-a întrebat ce l-aș sfătui în aceste împrejurări, deoarece noi vedeam acum că prea puțin s-ar putea el încrede în boierii lui, știind că fiecare vede mai mult de sine decît <se gîndește> a-și arăta credința pe care totuși el o așteptase<sup>152</sup>, cu toate acestea, de la ei, cu care se purtase întotdeauna foarte bine; eu i-am răspuns că din pricina tulburării în care mă aflam în urma atîtor întîmplări atît de stranii care au urmat în atît de puține ceasuri, nu eram în stare să-i dau nici un sfat; totuși cum nu se putea duce la Constantinopol fără primejdie vădită, nu vedeam altă scăpare decît să ia // drumul Transilvaniei pentru a intra în Ungaria, țară a împăratului, unde ne-am fi putut socoti în siguranță. La care alteța sa a răspuns că acesta era și gîndul său, deși se îndoia mult de credința transilvănenilor, ca fiind aliați ai turcilor și se temea că vor fi și ei puși în mișcare de beglerbeg, pentru nimicirea noastră, sub cuvînt de a-l sluji pe sultan<sup>153</sup>; și stăteam la îndoială, dat fiind vîrsta fragedă a principelui Transilvaniei, datorită căreia cîrmuirea țării se afla în mîinile președinților<sup>154</sup> și consilierilor care nu ar fi cu toții uniți în părerea de a-i lăsa drumul <deschis> și care nu ar mai ține seamă, în urma schimbării norocului, de căsătoria pusă la cale mai înainte; totuși în așa mare zor, nu vedeam o altă cale mai potrivită, măcar că primejdioasă; trebuia să se aleagă cel mai mic dintre rele<sup>155</sup> și avînd a duce cu noi multe bogății, am fi putut cîștiga bunăvoința celor care ne-ar fi fost potrivnici.

### [Fuga lui Petru Cercel în Transilvania]

După ce s-a luat această hotărîre, ne-am înviorat puțin și am petrecut toată noaptea strîngînd lucrurile cele mai de preț și punînd să fie încărcate în căruțe, și mai ales banii, întrucît se strînsese cea mai mare parte din dările stăpînirii. Se urcau cam la șapte sute de mii de scuzi bani gheață, dar în mare parte fiind bani de argint turcești și nemțești, deoarece de alde aceștia umblau

<sup>151</sup> Pentru această intenție, vezi raportul lui Berthier din 17 aprilie 1585 (*Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 95*).

<sup>152</sup> *Separate di loro* (= sperata di loro).

<sup>153</sup> La sfîrșitul lunii martie 1585, sultanul Murad al III-lea porunca lui Sigismund Báthory să aresteze și să trimită la Constantinopol pe Petru Cercel cu întreaga sa avere, vezi *V e r e s s, Documente, III, pp. 8—9*.

<sup>154</sup> = Regenților.

<sup>155</sup> *Conveniva del male allegger il manco*.

în Țara Românească, din această cauză cîntăreau foarte mult și ne pricinuiau foarte mari piedici, trebuind să fie cărați în care trase de cîte șase cai de fiecare car.

În sffrșit, făcîndu-se ziuă, — era într-o marți<sup>156</sup> de dimineață — alteța sa a trimis să cheme cincisprezece din boierii cei mai de seamă, printre care se aflau doi nepoți de ai săi, și le-a dat de știre că din cauza veștilor rele ce-i sosiseră <potrivit căroră> la trecerea Dunării i se pregătiseră niște capcane din partea turcilor, din porunca beglerbegului, din care se învedera o primejdie vădită de moarte, — el s-a hotărît pînă la urmă să plece chiar în seara aceea spre Transilvania, cu toate averile sale, pentru a trece apoi în // țara împăratului, în Ungaria, unde vom fi cu toții în siguranță. Toți i-au îmbrățișat picioarele de bucurie, mulțumindu-i din toată inima că nu voia să-i părăsească, avînd în vedere că ei și toți ceilalți boieri erau hotărîți încă mai dinainte să nu meargă la Constantinopol pentru următoarele primejdii pe care le prevedeau și se și pregătiseră cu toate bunurile, soțiile și copiii lor ca să treacă în Transilvania, întrucît alteța sa nu avea trupe, nici forțe, nici sprijin pentru a se putea împotrivi puterii turcilor și că acuma cînd auzeau că alteța sa socotește și ea acea cale drept cea mai bună pentru mîntuirea tuturor, ei nu mai puneau în cumpănă nici ostenele, nici primejdiile. Și trebuie să se știe că acei boieri nu se încredeau să rămîna în Țara Românească la venirea următorului domn, deoarece fiind ei slujitorii și părținitorii principelui nostru, se temeau pentru averile și viața lor, după cele ce văzuseră mai înainte că se întîmplase cu prilejul altor schimbări de domnie cu alți boieri care se încredințaseră îndurării noului domn. Răspîndindu-se așadar zvonul ca alteța sa vroia să meargă în Transilvania, au început să creadă toți cu tărie că se vor salva și astfel alteța sa a pus să i se încarce toți banii și toate lucrurile mai de preț pe mai multe care<sup>157</sup>, trase de cîte șase cai; și valoarea averii lui putea fi de peste un milion<sup>158</sup> cuprinzîndu-se aici și două care cu lucrurile mele în care pusesem, în patru cufere, cei patruzeci de mii de ducați ai mei și pe deasupra cei douăzeci de mii ce mi-i dăduse alteța sa pentru a-i duce tatălui meu, la care a mai adăugat încă alți patruzeci de mii, însoțindu-i de aceste cuvinte: „Dacă va voi Dumnezeu să scap împreună cu tezaurul meu care este foarte mare, familia ta se va bucura de acești bani, dar dacă îmi va merge rău <acești bani> vor fi și pentru mine și pentru voi“. A dat apoi o sută cincizeci de mii de ducați de aur, împărțindu-i la zece boieri din cei mai credincioși, pentru a împărți între mai mulți riscul, astfel că orice s-ar întîmpla, ei să se

p. 206

<sup>156</sup> Marți 16 aprilie 1585.

<sup>157</sup> Berthier raportează la 29 aprilie că Petru Cercel plecase cu 43 de care pline cu bani și lucruri de preț (*Hurmuzaki, Supl. I/1*, p. 96). Socotelile Brașovului menționează 48 de care.

<sup>158</sup> De scuzi.

p. 207 îngrijească să-l salveze; a poruncit apoi ca toți să fie gata de plecare în acea seară, deoarece mergînd toată noaptea, am fi înaintat atît încît să fie mai mică primejdia de a fi atacați de vreo ceată de turci, despre care veniseră vești că tot intrau mereu, în mare număr în țară. //

Mi-a spus apoi că voia să merg în fruntea tuturor, împreună cu bagajele mele — și mi-a dat optzeci de archebuzieri din garda sa pentru a mă apăra — și să vină împreună cu mine ceilalți italieni și francezi cu lucrurile lor și că dacă nu întîlnim nici o piedică în drum, să mă duc să aștept la Satu Mare<sup>159</sup>, cetate din Ungaria, supusă împăratului<sup>160</sup> și așezată la hotarele Transilvaniei; și că în trecerea prin Transilvania, dacă aș afla semne de bună prietenie, să mă duc să-i păzesc calea cu ajutorul atîtor nobili cu care legasem prietenie pe vremea cînd fusesem în solie la acea curte, făgăduind în numele alteței sale daruri unde mi s-ar părea că ar fi nevoie. Și astfel după ce a dăruit alteța sa, prin mîna mea, soldaților săi vreo zece mii de scuzi și a pus într-un cufăr odoare și giuvaieruri care puteau să prețuiască cam o sută de mii de scuzi, pentru a le avea mai la îndemîină la orice nevoie, a pornit la drum. Și eu, după ce mi-am așezat în patru cufere lucrurile mele, banii și alte lucruri mai de preț care puteau să valoreze cu totul cam cinci mii de scuzi — cu peste patru mii de taleri în bani numărați pentru a-i avea de cheltuială, pînă ce voi fi trecut primejdia — le-am încărcat într-o trăsură sprintenă, trasă de patru cai și mi-am pregătit o caretă bună cu alți patru cai, pentru a o folosi la orice nevoie, mai punînd să fie mînați o dată cu mine șase cai, doi arabi și patru turcești, nespuse de frumoși și de scumpi, cu doisprezece oameni, unsprezece români și un italian din Lucca, m-am dus cel dintîi în piața palatului, pregătit de plecare, către orele 22 ale zilei. Nu a trecut mult că s-au și adunat acolo boierii cei mai de seamă.

p. 208 Vremea, la ora aceea, era senină și foarte frumoasă iar după un ceas cînd s-a coborît alteța sa din palat pentru a încăleca a venit deodată o boare cam cețoasă cu belșug de zăpadă atît de mare, lată cît mîna, că parcă era un lucru nemaivăzut; toți s-au înspăimîntat, luînd o atare schimbare drept un semn<sup>161</sup>. Dar alteța sa fără a șovăi<sup>162</sup>, a pus să se pregătească // toate cele de trebuință și văzînd că din lipsă de cai, de care nu se putuse face rost în așa mare zor, nu putea lua cu noi, pentru apărarea noastră pînă la hotarele Transilvaniei, artileria pe care o ținea în piața palatului<sup>163</sup> său, pentru ca să nu rămîină ea în mîna turcilor, a poruncit îndată să fie ținută și să li se

<sup>159</sup> *Sachmar*.

<sup>160</sup> Satu Mare făcea parte în acea vreme din comitatele exterioare „Partium“ care erau supuse împăratului Rudolf al II-lea în calitatea acestuia de rege al Ungariei superioare.

<sup>161</sup> *Prodigio*.

<sup>162</sup> *Senza ponto invagliersi*.

<sup>163</sup> *Piazza* = porțiunea deschisă dinlăuntru unei incinte fortificate, corespunzînd unei curți interioare.

spargă afetele și să se ardă toate munițiile, ceea ce s-a făcut într-o clipă. Și către orele 24, adică la miezul nopții, ne-am pornit la drum. Și eu în frunte cu cei din ceata mea, cu garda de optzeci de archebuzieri care-mi fusese dată de alteța sa de care m-am despărțit cu cea mai mare duioșie și din partea sa și a mea; și rînd pe rînd veneau în urmă ceilalți boieri cu soțiile și copiii lor și cu lucrurile lor în care, trăsuri și carete, și după ei, principele cu oștirea sa de vreo opt sute de pedestrași și cinci sute de călăreți și cu totul puteam fi cam opt mii de persoane<sup>164</sup> cu cincizeci de care <încărcate> de lucruri și tezaure și cu trăsuri și carete <încărcate> cu femei și copii.

[*Sosirea în Transilvania*]

Am călătorit toată noaptea pe frigul cel mai cumplit și cu cea mai mare vitregie. Dar am avut parte totuși, cîteva ore, de lumina lunii; și miercuri la orele două după-amiază, am ajuns cu ceata mea la poalele munților Brașovului, care despart Țara Românească de Transilvania și care deși nu sînt prea înalți, sînt totuși anevoioși și prăpăstioși și foarte greu de trecut cu trăsurile, acestea trebuind să fie trase în sus, cu frînghii, prin forța brațelor<sup>165</sup>, cu ajutorul unor anumite lemne așezate peste tot în formă de trepte<sup>166</sup>, astfel că după ce am pus pe soldați la această treabă și am trecut peste munte toate lucrurile mele, ne-a venit vestea că a început să se arate, <venind> dinspre Moldova spre Transilvania, cete de turci pentru a ne tăia calea și am fost înștiințați de spioni că li se îngăduise trecerea prin Moldova de către Petru voievod<sup>167</sup>, principe al acelei țări și dușman al <principelui> nostru, căci era unchiul lui Mihnea voievod<sup>168</sup>, urmașul nostru, și toate aceste măsuri fuseseră luate din porunca beglerbegului care, după ce pornise trădarea, veghea prin orice mijloc ca să nu scăpăm. Cum mă aflam singur, numai cu optzeci de soldați, vestea despre această trupă m-a făcut să mă opresc pînă la ivirea alteței sale care a sosit către seară; și mergîndu-i eu în întîmpinare cu șase cai, el mi-a spus că avea cunoștința de toate și că făcusem bine că nu trecusem mai departe și că deoarece a văzut că toată lumea a trecut munții <puteam> să-mi urmez drumul pe care-l apucasem pentru că nu ar mai avea de ce să se teamă și m-a lăudat. De îndată ce voi fi ajuns la Cetatea Brașovului, să mă pun la adăpost

p. 209

<sup>164</sup> Numărul acesta pare disproporționat față de cifrele anterioare. Fr. Morosini aprecia, la 22 iunie 1585, că numărul însoțitorilor lui Petru Cercel depășea o mie. (Vezi *Hurmuzaki*, IV/2, p. 127, și *V e r e s s, Documente*, pp. 12—17).

<sup>165</sup> Vezi mai jos la Pigafetra, descrierea modului acesta de ridicare a carelor la punctul numit Piatra Craiului.

<sup>166</sup> *In forma de grandi* (= gradi?).

<sup>167</sup> Petru Șchiopul în a doua domnie (1582—91).

<sup>168</sup> Petru Șchiopul era fratele lui Alexandru II Mircea, tatăl lui Mihnea Turcitul.

cu lucrurile mele pentru ca să se poată simți și <alteța sa> mai în siguranță<sup>169</sup>. Și astfel m-am întors îndată la trupa mea, dar <între timp> se făcuse noapte. Iar la trecerea muntelui<sup>170</sup>, cum fiecare din boierii munteni voia să fie cel dintâi, s-a ajuns la cea mai mare zăpăceală și cum femeile și copiii coborâseră din trăsurile și mergeau pe jos pentru ca să fie trase trăsurile și caretele sus pe munți și unii fricoși au răspândit zvonul că soseau turcii — nu s-au mai auzit niciodată<sup>171</sup> asemenea gemete și vaiete și strigăte și larmă <ca ale acestor> femei și boieri care fugeau care aici, care colea pentru a se salva, în așa mare vuiet și învâlmășeală că nu s-a văzut cândva un lucru mai nenorocit. A trebuit ca principele însuși să se ducă de colo pînă colo, la lumina nenumăratelor făclii, să-i îmbărbăteze și să spulbere zvonul răspândit că ar veni turcii, dar cu toate acestea nu s-a putut aduce nici o rînduială. Dar în cele din urmă s-a ajuns totuși ca să înceteze întru cîtva plînsurile femeilor și învâlmășeala bărbaților, și alteța sa, poruncind să se suie <pe munte> două sute de soldați, a pus să tragă sus cu frînghiile toate carele, trăsurile și caretele și întorcîndu-se toată lumea la ordinea convenită, am pornit din nou la drum. La orele două înainte de ziuă aflîndu-mă lîngă niște trecători primejdioase, în desișul pădurii, alteța sa a poruncit să se oprească toți și să așteptăm <acolo> să se lumineze de ziuă. Nu pot să arăt în cuvinte chinul pe care l-am îndurat în tot restul nopții; nu îndrăzneam să facem foc pentru a nu ne trăda; nu mîncaserăm aproape nimic din cauza tulburării sufletești și îndeosebi eu, de la plecarea din Țara Românească pînă în clipa aceea, și nici măcar caii nu mîncaseră decît foarte puțin fîn și nici măcar nu dormiseră cîtuiși de puțin, nici nu se odihniseră // căci umblasem tot mereu pentru a ieși cît mai iute din Țara Românească și din locurile primejdioase, sperînd să ne întremăm cînd vom fi ajuns în Transilvania, astfel că eram morți de frig, de foame și de oboseală<sup>172</sup> și pe deasupra mai cădea și o burniță care îngheța . . .

*[Întîmplările principelui și ale însoțitorilor săi în timpul cît am stat în Transilvania]*

*[Purtarea Brașovenilor]*

Am ajuns la amiază într-un sat din Transilvania unde, părăindu-mi-se că mă aflu în afara atîtor primejdii, am luat împreună cu toți ai mei puțină hrană și, întremați, am mers spre orașul Brașov unde, — întrucît legaser

<sup>169</sup> *Per potersi meglio veder a piedi.*

<sup>170</sup> Muntele „La Cruce” care forma hotarul dintre Țara Românească și Țara Birsei. (Vezi *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum*, Brașov, 1847—48; p. 76).

<sup>171</sup> *Mi si senti* (= mai si senti).

<sup>172</sup> *Disaggio*, termen însumînd toate felurile de strîmtorări.

prieteni cu mai-marii <oraşului> pe vremea când treceam pe acolo ca sol — speram să mă opresc în acel loc şi să mă întremez pînă ce va crede alteţa sa că trebuie să merg mai departe. Dar ajungînd spre seară la porţile oraşului, iată o nouă nenorocire, căci le-am găsit închise din porunca judei şi obţinînd după multe rugăminţi să vină vreunul din prietenii mei sus pe ziduri ca să-i pot vorbi, în sfîrşit a apărut un medic <sup>173</sup> care vorbea italieneşte <sup>174</sup>, om de suflet şi care era foarte devotat principelui nostru şi prieten bun cu mine<sup>175</sup>. Acesta, cu lacrimi în ochi, a deplîns necazurile noastre, spunînd că judele<sup>176</sup> şi magistraţii oraşului erau nespūs de mîhniţi că nu ne puteau da ajutor şi nici adăposti, deoarece aveau de cîteva zile un ceauş în oraş<sup>177</sup> care îi ameninţa cu mînia sultanului dacă ar face altfel; în afară că preşedinţii Transilvaniei<sup>178</sup> le porunciseră să asculte de ceauş pentru ca să nu fie ponegriţi la sultan cu care voiau să păstreze prietenia şi alianţa. Eu m-am rugat şi m-am legat cu tot felul de făgăduieli cît am putut mai stăruitor ca să fiu lăsat să intru, spunînd că deşi eram în slujba alteţei sale, eram totuşi italian şi că nu aveam nimic de împărţit cu turcii, dar nu a slujit la nimic şi tot ce am putut dobîndi a fost ca magistraţii să poruncească într-ascuns medicului să-mi facă rost de găzduire // la o biserică<sup>179</sup> şi în casa unui pastor luteran <sup>180</sup>, aflată la o depărtare de 6 mile cel mult, unde fiind îndrumat am fost primit cu multă omenie, punîndu-mi-se la îndemînă toate cele de trebuinţă. Şi biserica aceasta era înconjurată de un zid ca un fel de mică cetate precum se obișnuieşte în aceste ţări. M-am îngrijit să-mi pun la adăpost <sup>181</sup> toate lucrurile şi cum am auzit că alteţa sa, văzînd că nu poate intra în Braşov, ocupase cu oamenii săi un sat<sup>182</sup> pentru a poposi acolo în noaptea aceea, am încălecat îndată şi m-am dus în grabă să-l regăsesc. Se pregătea tocmai să stea la masă şi astfel, după ce am cinat cu el, am început să vorbim despre întîmplările acestea din urmă, şi deoarece socotea că e o mare piedică pentru el faptul de a avea pe lîngă el pe acei boieri şi nobili munteni cu soţiile şi familiile lor,

p. 211

<sup>173</sup> Probabil medicul Paul Kertz, pomenit tot în vremea aceasta de Bongars.

<sup>174</sup> Această precizare dovedeşte că nu era vorba de italian, ci de cineva care vorbea italieneşte.

<sup>175</sup> Din vremea trecerii sale prin Braşov cu prilejul soliei recente cînd a fost sărbătorit două zile în şir de către jude şi fruntaşii braşovenilor.

<sup>176</sup> Lucas Hirscher.

<sup>177</sup> La Braşov se afla în adevăr ceauşul Husein, acelaşi care îl chemase pe Petru la Poartă. (Vezi *Socotelile Braşovului*, în *Hurmuzaki* XI, p. 380 (4 aprilie 1585) şi *Veress, Documente*, III, p. 14).

<sup>178</sup> Vezi raportul lor către Ştefan Báthory în care este numit şi celălalt ceauş Mustafa îndreptat direct către principe cu porunca sultanului (*Veress, op. cit.*).

<sup>179</sup> Biserica din Rîşnov.

<sup>180</sup> Parohul luteran din Rîşnov, Simon Massa.

<sup>181</sup> *Attes a metter in ricatto* (mai probabil *ricetto*, căci nu poate fi vorba de nici o operaţie de zălogire ci de o depozitare în loc sigur a lucrurilor aduse).

<sup>182</sup> Codlea.

dădu fiecăruia slobozire să se ducă și să-și găsească vreun adăpost în acel oraș sau cetate, după voia lor, căci în Transilvania fiind multe sate de români și ei avînd rude în ele, ar fi fost un lucru mai sigur pentru ei să se fi retras în acele părți, unde ar fi avut mai multă încredințare de a se putea salva împreună cu soțiile lor. Primind ei bucuros această propunere, au plecat de cum s-a făcut ziuă, care într-un loc, care în altul, și unora din ei le-a mers bine iar altora rău, pentru că au fost jefuiți<sup>183</sup>.

Rămînînd alteța sa fără bucluc cu oștirea sa și cu curtenii italieni și francezi, m-a convins să caut să încredințez medicului prietenul meu, ceea ce aș crede „și, pe scurt, să fac cum aș judeca mai nimerit cu toate bogățiile mele”, deoarece prevedea o nouă luptă, temîndu-se ca transilvănenii după ce au pus ochii pe atîta bogăție să nu se lase robiți de lăcomie și ca urmare să nu se poarte cumva cu necredință față de el. De aceea va căuta din toate puterile să mulțumească prin daruri pe acei care erau le cîrmă pentru ca să-i dea libera trecere spre a se duce în Ungaria, țară a împăratului. S-a luminat de ziuă și era într-o joi și am aflat prin diferite iscoade că transilvănenii se înarmau pentru a ne tăia calea spunînd că trebuiau // să asculte de poruncile date de beglerberg, în numele sultanului. De aceea părăindu-i-se alteței sale lucru primejdios că eu să stau despărțit de el, s-a luat hotărîrea să ne retragem cu toții în ordine într-o localitate<sup>184</sup> la mică depărtare de acolo iar mai apoi să trimită scrisori tainice președinților Transilvaniei, făgăduindu-le daruri mari ca să ne lase să trecem pe unde li s-ar părea lor mai ușor. M-am dus în locul unde se aflau carele mele și mai întîi m-am gîndit să încredințez o sumă oarecare de bani aceluia medic, dar el nu a vrut să o primească, spunînd că nu știe cum să mă servească, atît de mare era frica și zăpăceala în care se aflau cu toții în cetate. M-am dus deci în acea localitate unde tocmai ajunsese principele . . . care a scris îndată prin scrisori și trimiși tainici<sup>185</sup> președinților Transilvaniei, deoarece principele lor nu cîrmuia încă din cauza vîrstei sale fragede, oferindu-le mari bogății ca să-i dea drumul să se ducă cu cincizeci sau șaiszeci de călăreți ușori încărcăți cu o parte din comoara sa căci oricum dacă le-ar veni cumva vreo cerere de înapoiere<sup>186</sup> de la sultan, ei ar putea foarte bine să se scuze că au făcut tot ce era cu putință iar el le mai și lăsa atîta avere încît cu o parte din ea l-ar fi potolit pe beglerbeg.

Stăteam în așteptarea răspunsului de la Alba Iulia și în fiecare zi vedeam semne foarte rele, căci astăzi venea o veste, a doua zi alta și nu vedeam

---

<sup>183</sup> Printre aceștia erau: logofătul Miroslav, vornicul Danciu, Vasile vistierul, postelnicul Aldulea, armașul Danciu, aga Pavel ș.a. (Vezi Veress, *Documente*, III, p. 75; *Hurmuzaki*, XV/1, p. 699 și N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 218).

<sup>184</sup> *Terra*. S-ar părea că e vorba de altă localitate decît Codlea unde se oprise mai înainte.

<sup>185</sup> *Personne secrete*.

<sup>186</sup> *Richiamo*.

decît neorînduiala cea mai mare, căci soldații transilvăneni, puțin cîte puțin, îl părăsiseră pe principe; același lucru se vedea că făceau și grecii și nu rămăseseră credincioși decît două sute sau două sute cincizeci de ostași sîrbi<sup>187</sup> care totuși șovăiau în parte și așteptau să le vină vreun prilej de a jefui ceva bani. Tot astfel cea mai mare parte din cei optzeci de archebuzieri care îmi fuseseră încredințați m-au părăsit după pilda celor ai principelui, astfel că am rămas numai cu 15 oameni lîngă mine. Dar mi s-au alăturat opt sau zece francezi și printre alții domnul François Ponthus de la Planche<sup>188</sup>, nobil de mare virtute care avea cu el o jumătate de duzină de oameni vrednici și toți stăteau într-un mare cantonament, așteptînd ce va hotărî alteța sa. Și în // acele două zile de vineri și sîmbătă în care am stat acolo, au sosit dinspre orașul Brașov cîțiva nobili devotați principelui și prieteni cu mine care, venind să viziteze pe alteța sa și înțelegînd cît de puțină credință arătaseră ai noștri și cît eram de nepuțințioși și în ce primejdie ne erau comorile, temîndu-se și de vreo întîmplare năpraznică, l-au hotărît să pună undeva în păstrare acele comori, lucru pe care l-a făcut, dînd în taină o bună parte unor persoane de încredere. Și eu de asemenea am căutat să dau în păstrare din ce era al meu toată partea de care mă puteam lipsi, împărțind-o la mai mulți, și de asemenea am pus pe servitorii mei, oameni a căror credință o pusesem la încercare, să îngroape noaptea o parte într-o grădină a gazdei<sup>189</sup> mele și să o acopere pe deasupra cu paie pentru ca să rămîn cu mai puțin bucluc.

Dar nu a folosit la nimic căci totul s-a sfîrșit rău din cauza multelor cercetări pe care le-au făcut transilvănenii, după cum voi povesti mai apoi.

*[Fuga principelui și jefuirea comorilor]*

Sîmbătă seara alteța sa mi-a spus că i se trimisese vorbă din partea căpitanului<sup>190</sup> cetății Făgărașului<sup>191</sup> ca să se ducă cît mai curînd în acel loc, deoarece acesta era gîndul guvernatorilor Transilvaniei și că acolo se va chibzui asupra felului în care i s-ar putea da, cu mare băgare de seamă, libera trecere pentru a se duce în Ungaria. Alteța sa a dat așadar de știre că cu două ore înainte de a se lumina de ziuă, la sunetul trîmbiței, să fie fiecare gata de plecare și fiecare din noi s-a dus la cvartirul său. Dar la miezul nopții s-au dus la alteța sa oamenii care îi erau prieteni, vestindu-l în mare taină din partea

<sup>187</sup> Rasciani.

<sup>188</sup> Francesco Pontus della Planza.

<sup>189</sup> Albergo (în sensul mai degrabă de loc de găzduire decît de han).

<sup>190</sup> Cosma Horvath.

<sup>191</sup> fortezze di Fogoras. Mențione și la Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 90, doc. nr. CLXXXIV, 29 aprilie 1585.



judelui<sup>192</sup> Braşovului că atît acest oraş cît și toate locurile învecinate primiseră poruncă să se înarmeze a doua zi pentru a-l lua în prinsoare și a pune stăpînire pe averile sale, sub cuvînt că trebuiau să dea socoteală sultanului, și că de aceea îi dădeau de știre, căci avînd el forțe slabe și cum nu se putea apăra, să caute de îndată să ia hotărîrea care i s-ar părea cea mai nimerită în această împrejurare ca să nu fie apoi prea tîrziu. De aceea alteța sa, văzîndu-se în această strîmtoare, de care se temuse mereu, // îmbrăcînd niște straie țărănești<sup>193</sup> și luînd asupra sa cîteva giuvaieruri mai puţin împovărătoare și aproape două mii de ducați de aur, fără să mă mai poată înștiința nici pe mine nici pe alții . . . a ieșit pe o fereastră din dosul locuinței sale și a umblat toată noaptea pînă ce s-a aflat într-un sat de români<sup>194</sup>, în casa unui cioban<sup>195</sup>, unde a stat fără a fi cunoscut zece sau douăsprezece zile, așteptînd < să vadă > ce se va întîmpla cu noi și cu lucrurile sale.

Nu am aflat nimic despre această întîmplare și așteptam sunetul trîmbiței ca să fiu gata de plecare . . . Părindu-mi-se că întîrzie prea mult semnul de plecare, am trimis la cvartirul alteței sale pentru a afla ce face. Dar văzînd că nu sosește răspunsul și că veneau pe rînd niște cete mici de călăreți pentru a vedea ce fac eu, am intrat la mare grijă, astfel că temîndu-ne cu toții de vreo nenorocire, tovarășii mei au început să încalce pentru a se duce spre cvartirul principelui; și eu voind să fac la fel, iată că au venit cu strigăte și cu mare larmă<sup>196</sup> — și era un ceas înainte de < a se lumina de > ziuă — cam cincizeci și mai bine de soldați sîrbi<sup>197</sup> ai alteței sale călări, urmați de alți oameni care au intrat năvalnic în curtea locuinței mele și au luat cu forța de la slugi caii mei, luîndu-l și pe acela de care voiam eu să mă folosesc și au mînat înainte trăsurile, alungîndu-mă pe jos < și > îndemnîndu-mă să merg, spunînd că principele era plecat și că ei erau urmăriți de transilvăneni care voiau să-i omoare. Dar de fapt lucrurile nu stăteau tocmai astfel, căci aceștia s-au pus să jefuiască tot ce le venea la mîna și după ce au dus, precum am înțeles mai pe urmă, un car plin cu bani și cu lucruri scumpe într-o pădure pentru a și le împărți, această-laltă bandă a venit pentru a mă jefui; și au mers, conducîndu-mă în grabă, pînă ce am ajuns în pădure. Și fiind înștiințat de un român, sluga mea, care mă urma și care înțelegea limba sîrbească, cum că auzise o șoaptă printre soldați că îndată ce voi fi sosit în pădure mă vor ucide și-și vor împărți lucrurile mele, mi s-a strîns inima < de frică >.

<sup>192</sup> *Governatore di Brassovia* = Hirscher.

<sup>193</sup> „În straie săsești“ (vezi raportul președinților Transilvaniei citat la n. 173).

<sup>194</sup> La Hălchiu.

<sup>195</sup> După *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 77, în casa unui țaran din Hălchiu (Informația datorată probabil chiar lui Simon Massa).

<sup>196</sup> *Trepito*, corect: *strepito*.

<sup>197</sup> *Rasciani*.

M-am coborât încet, încet din caretă pentru a mă duce să mă ascund în niște tufișuri, dar trezindu-se soldatul de pază m-a întors iar la caretă, spunându-mi că nu va îngădui să mi se facă vreun rău; așadar luminându-se de ziuă, a apărut dintr-o dată altă bandă care s-a năpustit asupra mea, care cu iataganul, care cu archebuza, amenințându-mă cu moartea dacă nu le dădeam banii și giuvaierurile mele, la care lucru nu știam ce să spun, decît ca să ia ei carele, trăsurile și orice lucru care se afla în ele, lăsându-mi viața deoarece nu trebuiau să ucidă pe unul care cît timp a stat în Țara Românească îi ajutase cu atîtea miluiri și faceri de bine <stînd> pe lîngă principe, așa cum și făcusem într-adevăr. Și deci după ce mă amenințaseră, au dispărut fără să-mi facă vreun alt rău, ca unii care aveau ochii în atîtea părți încît nu știau în ce loc să se oprească; și a fost norocul meu că au apărut foarte curînd alți tovarăși de ai lor cu vestea că fuseseră duse într-o pădure două care de ale principelui cu peste șaizeci de mii de scuzi în bani și multe lucruri de preț și că și le împărțeau. De aceea cei care mă duceau, părăsindu-mă, au alergat la acel zvon. În acel răstimp, după ce mi-am revenit puțin în fire, au apărut vreo 30 de tineri români, servitori de ai palatului alteței sale, care mi-au povestit fuga principelui fără să-i știe cauza, nici măcar unde s-ar fi dus și că o mulțime de transilvăneni înarmați umblau și căutau în tot locul, cu sîrguință, comorile, ducîndu-le în cetatea Brașovului și că fuseseră găsite în grădina cvartirului meu sub niște paie, cîțiva saci de bani îngropați ca și în alte locuri . . .

Aflîndu-mă acum în acest loc<sup>198</sup>, am rugat pe unul din acei români să-mi dea calul său pentru ca să mă pot găti de fugă, și bunul tînăr mi-a îndeplinit voia, oferindu-mi cu toții să mă însoțească cu credință. Imbrăcîndu-mă deci pentru a nu fi recunoscut cu o haină veche de stofă verde <căpțușită> cu blană de miel, am încălecat, punîndu-i pe vizitii mei să apuce drumul care ducea spre Ungaria. Cînd, spre amiază, trecînd printr-o pădure, am văzut apărînd vreo cincizeci // din acei soldați sîrbi călare care veneau toți spre mine și erau toți încărcăți cu lucrurile și cu banii principelui pe care le jefuiseră din cele două care, și, salutîndu-mă mi-au spus că nu voiau nimic de la mine, întrucît aveau destule lucruri<sup>199</sup>; dar că desigur m-ar întovărăși pînă în Ungaria deoarece tovarășia mea le-ar aduce mai multă siguranță, căci trebuiau să treacă prin locurile de sub stăpînirea domnului Ștefan Báthory, și știind cît de prieten îmi fusese acel domn, ei nădăjduiau că din considerație pentru mine nu li s-ar face nici o greutate la trecerea prin locurile de sub stăpînirea sa<sup>200</sup>. În urma acestora am fost cuprins de mare speranță și am început

<sup>198</sup> *Ritrovando mi hora a quel regno.*

<sup>199</sup> Sîrbi jefuiseră două care ale lui Petru Cercel, în care se aflau banii haraciului (V e r e s s, *Documente*, III, p. 27, doc. nr. 14, 19 mai 1585).

<sup>200</sup> Este vorba de vărul lui Sigismund cu care se împrietenise în timpul soliei la Alba Iulia.

să-i ameninț . . . astfel că unul câte unul veneau să se dezvinovățească, spunând cu nu erau ei cei care se purtaseră rău cu mine. Am arătat că mă îmblînzesc și văzînd că patru din caii mei de preț erau duși de cîțiva flăcăi care se aflau cu ei, mi-am arătat dorința de a-mi fi înapoiați, ceea ce s-a făcut în acea clipă și ne-am îndreptat cu toții spre Ungaria.

Ajunseserăm către orele 20 în apropiere de cetatea Făgărașului unde aș fi avut de gînd să mă opresc în acea noapte dar, primind înștiințarea că dădeau tîrcoale comisarii aleși de regenții Transilvaniei cu oșteni pentru a popri și a ridica tot ce ar găsi din lucrurile principelui și ale însoțitorilor săi, și silit de soldații care mă însoțeau, m-am hotărît să-mi schimb drumul și să <-mi> urmez călătoria spre Ungaria prin locuri neștiute. Pentru aceasta trebuia mai întîi să trecem un rîu<sup>201</sup> și ajunși chiar pe malul acestuia, să ne îngrijim mai întîi de a trece trăsurile pe o luntre <cu fundul> teșit care stătea acolo pentru aceasta, căci rîul era foarte adînc și nu se putea trece prin vad fără primejdie. Pe cînd vedeam de îmbarcarea lor, a apărut o trupă de călăreți alergînd înspre noi, în goana cailor, unii cu lăncile întinse (?)<sup>202</sup> și alții cu iataganele scoase din teacă. Deci, deși soldații care mă întovărășiseră pe drum erau mai numeroși și mult mai bine înarmați, astfel că puteau nu numai să li se împotrivescă dar <chiar> să pună pe fugă pe dușmani, totuși cu toții au trecut rîul cu caii prin vad și m-au lăsat singur cu două slugi; un <italian> din Lucca și un român care au dat piept vitejește cu acei dintre ei care veneau asupra mea . . . Îmbărbătîndu-mă, mi-am avîntat în rîu calul care m-a dus ușor și sigur pe malul celălalt unde mă așteptau trei sau patru dintre oamenii mei, căci restul oamenilor și al soldaților fugiseră tot înainte în mare goană măcar că, după cîte am aflat mai apoi, au fost închiși de transilvăneni în niște trecători unde i-au despoiat de tot ceea ce păstraseră. Ajuns pe malul celălalt, ud tot din cap pînă în picioare, am văzut că cei doi oameni ai mei vorbeau prietenește cu acei care ne urmăriseră. Așadar am început să mă plîng de răul pe care voiseră să mi-l facă spunîndu-le că eram italian și slugă credincioasă a principelui Transilvaniei și prieten al multora dintre magnații de seamă ai țării.

Căpetenia lor mi-a spus că mă cunoaște, că ei nu au venit să-mi aducă vreo vătămare, ci dimpotrivă să îndeplinească poruncile președinților lor de a strînge<sup>203</sup> toate lucrurile pe care le-ar găsi că ieșiseră din Țara Românească<sup>204</sup> pentru a le duce în cetatea Brașovului unde se va ține seamă de dreptul fiecărui<sup>205</sup> și că n-ar fi vrut să-mi facă această neplăcere, dar că nu puteau

---

<sup>201</sup> Oltul.

<sup>202</sup> *In vesta.*

<sup>203</sup> *Ristallare.*

<sup>204</sup> Pentru socoteala banilor (vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, pp. 68—69 n. 255). Pentru îmbunarea ceaușului Mustafa (*ibidem*, n. 256).

<sup>205</sup> *Sarabbe tenuti regione.*

face altfel. Și întorcînd îndată trăsurile, au pornit spunîndu-mi că orice lucru va fi păstrat cu grijă.

Văzînd că nu pot face altfel am trimis cu ei pe un slujitor al meu ca să vadă ce va mai urma, pentru că rămăsesem din clipa aceasta lipsit de orice și nu mai aveam decît trei cai turcești cu harnașamentele lor și <niște> iatagane împodobite, valorînd unul o sută de scuzi. Văzînd apoi acolo în apropiere un sat, măcar că foarte sărăcăcios, dar nemaiputînd răbda mai departe umezeala pe care o simțeam pe mine, m-am refugiat în casa unui biet om, unde nu se găsea altceva decît o vatră, și am început încet, încet să mă usuc... aveam puțină pîine și am mîncat. Și pe cînd stăteam fără să știu ce hotărîre să iau, am auzit că un slujitor al domnului Cosma Horvat<sup>206</sup>, căpitanul cetății Făgărașului<sup>207</sup>, ajunsese în satul acela; bucurîndu-mă //, după atîtea nenorociri, de a vedea un om pe care îl cunoșteam, m-am dus să-l găsesc și m-am încredințat lui, dîndu-i unul din cele două iatagane și el m-a mîngîiat, îndemnîndu-mă să-l însoțesc în cetatea Făgărașului unde voi fi foarte bine primit și ajutat de stăpînul său. Și așa am încălecat și am ajuns acolo la miezul nopții. Acolo, văzînd că vine înspre mine căpitanul, pe jos, cu trupa sa pentru a mă recunoaște, de cum m-am apropiat de el am descălecat și salutîndu-l, i-am spus că de acum înainte mi se părea că mă aflu în siguranță, și că, nerămînîndu-mi din atîtea lucruri pe care le adusesem decît doi, trei cai pe care i-am arătat, i-am dat unul în valoare de 200 de scuzi. M-a îmbărbătat, spunînd că deoarece căzusem într-o nenorocire atît de mare, mai degrabă se cădea ca el să-mi facă daruri, decît eu lui; totuși l-a primit, urmînd ca să-mi dea la rîndul său un lucru mai de seamă.

M-a introdus apoi în cetate și mi-a făcut rost de îmbrăcăminte, de o casă bună și un pat și mi-a făcut toate înlesnirile care se pot aștepta de la un bun prieten; mi-a dat să înțeleg totuși că trebuie să scriu despre pățaniile mele principelui și regenților pentru că altfel, fără voia lor, el nu ar putea să mă lase să plec în voie cînd aș vrea, dar că nu e nici un motiv de îndoială, deoarece el cunoștea buna înclinare a principelui care-mi va reda libertatea și bunurile.

Am stat trei sau patru zile să mă odihnesc. Și în acest răstimp se spuneau tot felul de lucruri despre principele nostru, dar nici unul sigur. Am aflat că domnul François Ponthus de la Planche și ceilalți nobili erau în viață, dar că trecuseră prin multe primejdii; că li se luaseră toate bunurile și că se aflau la Brașov foarte mîhniți din pricina mea, deoarece auziseră că fusesem ucis; le-am dat îndată de știre printr-un curier despre salvarea mea și, odată cu răspunsul, mi-au confirmat că acei saci de bani pe care îi îngropasem în grădina cvartirului meu fuseseră găsiți și că puneau sîrguință

<sup>206</sup> Horvat. Vezi raportul său din 19 mai 1595 în Veress, *Documente*, III, pp. 25—27.

<sup>207</sup> Fugoras.

p. 219

și căutau cu atîta strășnicie comorile principelui și totodată a noastră<sup>208</sup> că pînă și acei saci pe care alteța sa pusese să-i scufunde în puțuri și în rîuri // lîngă niște mori, fuseseră pescuiți și scoși la iveală. Că ei pusese de asemenea să fie închiși acei oameni din Brașov care fuseseră în legătură cu alteța sa și cu mine și că aceștia, de teama caznelor, scosese la iveală banii ce le fuseseră dați în păstrare și că prin urmare li se luase totul; mi s-au scris și alte amănunte din care am început să înțeleg că aș fi întîmpinat mari greutăți pentru recăpătarea bunurilor mele. Totuși m-am hotărît să scriu amănunțit despre toate <acestea> principelui Transilvaniei și tot astfel și marelui cancelar<sup>209</sup>, prietenul meu, jeluindu-mă că fusesem atît de rău primit într-o țară prietenă . . . etc.

p. 220

Cancelarul răspunse scuzîndu-se că nu poate face nimic din cauza prezenței ceaușilor . . . iar cît despre libertatea mea, principele său porunca să-mi fie redată și să fiu onorat și ajutat pe cît se putea mai bine. Cît despre restituirea bunurilor, se va trimite neîntîrziat un comisar la Brașov cu mari împuterniciri pentru a cerceta totul și nu mi se va face nici o pagubă; mă îndemna și pe mine să mă duc la Brașov // cu căpitanul de Făgăraș ca să ne silim împreună cu acel comisar pentru a pune să fie regăsite și adunate<sup>210</sup> lucrurile ce fuseseră jefuite de propriii noștri soldați. Spre a ușura lucrurile pentru acel comisar și la stăruințele căpitanului, mi s-a părut foarte potrivit să mă duc cu el la Brașov. Ajungînd acolo, am aflat din gura acelor nobili francezi pe care i-am găsit acolo că datorită silinței și strășniciei folosite se și găsisse cea mai mare parte din bogățiile principelui și încă și bunurile mele și că toate lucrurile fuseseră aduse la Brașov, afară de o parte care era socotită de asemenea destul de importantă (care se ridica de asemenea la destul de mare preț<sup>211</sup> și care fusese ridicată de la soldații jefuitori de către magnații din Transilvania cînd acei soldați voiseră să treacă prin domeniile<sup>212</sup> lor). Fuseseră de asemenea despuiați de nobili și cîțiva boieri din Țara Românească pe cînd vroiau să se retragă în locuri mai apărute. Căzuseră și ei în același fel de nenorociri, fiind jefuiți de toate, și cum aceste bunuri ajunseseră în mîna unor atare nobili ar fi foarte greu să le poți ține socoteala. Căpitanul și cu mine am luat unele măsuri, dar destul de repede a sosit domnul Ladislau Szombory<sup>213</sup>, unul din președinți, care fusese ales comisar <și> cu care

<sup>208</sup> *Con nostro* (= del nostro?).

<sup>209</sup> Wolfgang Kovacsóczy.

<sup>210</sup> *Ristengere*.

<sup>211</sup> *Che pur si giudicava di qualita*.

<sup>212</sup> *Stadi*.

<sup>213</sup> *Ladislau Zombori*. Vezi părerea lui Bongars cum că înlocuirea comisiei de trei (triumviratul) printr-un guvernator unic, I. Géczy, s-ar fi datorat purtării nesatisfăcătoare a lui Szombory în această chestiune.

nădărduiam să mă înțeleg foarte bine și să fiu părtinit, deoarece în vremea când venisem ca sol <al domnului> legasem mare prietenie cu el.

Totuși lucrurile au mers altfel, întrucât în afară de dovezile de bunăvoință generală față de principe, <de fapt> mi-a fost potrivnic. Totuși, după câteva zile a poruncit să mi se înapoieze cele patru cufere cu argintărie și cu veșminte în care, de asemenea, se găsea rămășița celor 4 000 de taleri pe care îi puseseam ca să-mi slujească pentru cheltuielile călătoriei când am plecat din Țara Românească. Aceste lucruri mi-au fost înapoiate, dar nu chiar toate, căci se umblase prin năuntru. De altminteri toate lucrurile din cele două care au fost puse laolaltă cu comorile principelui, sub cuvânt că trebuie să fie ale sale și că trebuie să se dea socoteală sultanului. S-au mai înapoiat domnului François Ponthus de la Planche vreo două mii de taleri împreună cu lucrurile sale și argintul său iar celorlalți, unuia atât, altuia atât . . . //

p. 221

[Sivori hotărăște să plece împreună cu François de la Planche în căutarea lui Petru Cercel]

Și planul nostru a fost înlesnit de dragostea pe care mi-o purta prea strălucitul domn, contele Francisc Kendy care fusese primit cu cea mai mare cinste de către mine și de toți <când fusese> în Țara Românească. Acesta, fiind foarte mîhnit de nenorocirile principelui, pe care îl iubea peste măsură și de nenorocirile noastre, și fiind doritor să ne ajute pe viitor din toate puterile sale, mi-a trimis un om al său de încredere, îndemnîndu-mă să mă duc să mă întrezmez într-un castel al său . . .

. . . Am înștiințat despre această poftală pe domnul de la Planche și am primit-o foarte bucuros. În șase zile am ajuns cu lucrurile noastre recăpătate la Iernut<sup>214</sup> unde locuia acel domn, și am fost găzduiți de el și de soția sa, numita doamnă Judit Bebek cu cea mai mare dragoste . . . timp de opt luni, cît am stat în casa lui . . .

Acest domn era din sîngele principilor<sup>215</sup> Transilvaniei, foarte bogat în domenii, în giuvaeruri și în bani, darnic, mărinimos și de fapt unul din oamenii cei mai măreți și cei mai desăvîrșiți pe care i-am cunoscut vreodată . . . El a fost foarte nemulțumit că nu mi s-a dat ajutor la timpul și locul cuvenit de cei care cîrmuiau statul, susținînd că s-ar fi putut foarte bine mulțumi și sultanul și ajuta și pe principe fără a da loc vreunei bănuieli, dar că unii, dornici de a se înfrupta din lucrurile de preț ale alteței sale, încercaseră în fel și chip să le încurce pe toate. Astfel, în atare învălmășeală

p. 222

<sup>214</sup> *Radnot.*

<sup>215</sup> Este aici poate o confuzie între voievozii Transilvaniei și principii Transilvaniei. Sivori se referă la voievodul Transilvaniei Francisc Kendy care a jucat un rol important după moartea lui Ioan Zápolya și a fost executat în 1558 din porunca Isabellei Zápolya. La rîndul său și acest Francisc avea să fie executat la Cluj în august 1594, împreună cu fratele său Alexandru.

nu se putea ști unde au fost duse sau împărțite atâtea bogății, de vreme ce nu se predase ceaușilor sultanului, în bani și lucruri, mai mult de 150 000 de scuti<sup>216</sup> sub cuvânt că nu se găsisse o sumă mai mare de bani. Dar de fapt, se găsisse cea mai mare parte din ei, și era deci de presupus că mai-marii țării îi împărțiseră <între ei>, ceea ce îl făcea să se teamă că nu-mi voi mai putea niciodată recăpăta vreunul din lucrurile mele și că principele nostru, despre care aflase că fusese luat în prinsoare, nu va mai fi liberat vreodată, nici măcar n-o să mai iasă la iveală, pentru ca să nu ajungă vestea la sultan, care ar fi vrut să-l aibă în mâinile sale, și atunci s-ar fi aflat de la el multele averi pe care le adusese în Transilvania și ar fi fost prin urmare cerute de sultan. De aceea pentru a se ține toate aceste lucruri, el se temea nu numai de o întemnițare veșnică a principelui, ci poate chiar <și> de uciderea <sa> pentru a scăpa de el. Însă, ca <unul> nevinovat de tot acest rău, era gata să-i vină în ajutor, sfătuindu-[ne] mereu cum // s-ar putea redobândi libertatea celuiui principe și era hotărât, cu prilejul altor treburi ale sale, să meargă pînă în Polonia la regele Ștefan Báthory, ruda sa și să descopere maiestății sale tot ce se întîmplase . . .

p. 223

[*Intemnițarea lui Petru Cercel*]  
[*La Mediaș*]

Mi s-a dat ca veste sigură apoi că alteța sa era ținută sub pază în taină în cetatea Mediaș<sup>217</sup> pentru a fi trimis apoi în vre-un castel sigur și că fusese trădat de un orașean din Mediaș căruia i s-a dat pe față, avînd încredere în el. Acesta era un sas<sup>218</sup> care venind într-o anumită împrejurare în Țara Românească mulțumită ocrotirii unui camerier german cu mare trecere la domnie, fusese bine primit de alteța sa și dăruit cu un cal frumos, după cum era obiceiul său de a cinsti pe orice străin care ar ajunge în Țara Românească. Principele fugind s-a oprit cîteva zile neștiut de nimeni în casa unor ciobani. [Aici] a cules din zbor tot ce se vorbea despre el și <crezînd> în sfîrșit că ceaușul plecase și că prin urmare lucrurile se liniștiseră, s-a hotărît să treacă în Ungaria supusă împăratului, unde aflase că mi-aș fi găsit scăparea. Neîncrezîndu-se în nimeni, s-a dus singur<sup>219</sup>; cînd a ajuns

<sup>216</sup> *Scuti*. Prezidiul Transilvaniei în raportul său către regele Ștefan Báthory afirmă că s-au predat ceaușului Mustafa 105 000 ducați pe cînd Petru Cercel indica suma de 117 000 ducați (*Hurmuzaki*, III/1, p. 452). Francesco Morosini în raportul din 22 iunie 1585 menționează predarea a 14 care încărcate cu stofe și mobile și suma de 130 000 taleri (*Hurmuzaki*, IV/2, pp. 127—128).

<sup>217</sup> *Megeș*.

<sup>218</sup> Toma Koch, fiul judeului din Mediaș.

<sup>219</sup> A trecut prin Hălchiu și Măeruș (jud. Brașov) (*Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum*, pp. 76—77).

aproape de Mediaș, soarta sa cea rea i-a scos înainte pe acel sas care era fiul judelui din Mediaș și, părîndu-i-se alteței sale că date fiind îndatoririle pe care i le făcuse în Țara Românească putea să aibă încredere în el, i s-a destăinuit și dăruindu-i un diamant, l-a rugat să-i găsească un car ca să // poată merge în tihnă în chip de negustor prin Transilvania spre Ungaria. Sasul a făgăduit să-i îndeplinească cererea dar pe altă parte el a dezvăluit totul tatălui său care era, după cum am spus, judele cetății, și deoarece veniseră porunci strașnice din partea regenților ca acel care ar găsi pe principe să-l prindă, acest judecător fără să mai spună altceva a trimis douăzeci de oșteni înaintea principelui care l-au prins, ținîndu-l în acea cetate pînă ce vor lua o altă hotărîre.

În acest timp, regele Poloniei, tutorele principelui Transilvaniei, nepotul său, a schimbat felul de cîrmuire, scotînd din slujbă pe cei trei președinți și așezînd ca singur guvernator pe unul Ioan Géczy<sup>220</sup>, bărbat grosolan, foarte aspru și pornit și cu o fire foarte primitivă. Acesta, deoarece trebuia să fi fost învățat de acei care se înfruptaseră din bunurile principelui, se arăta mereu potrivnic eliberării sale și a tuturor celor care o urmăreau. De aceea cînd am început să-mi cer lucrurile mele, s-a ridicat împotriva mea cu atîta furie încît am înțeles că n-aș fi ajuns la nici o izbîndă și am socotit atunci că este bine să mă las păgubaș. Cu atît mai mult cu cît am primit în acea împrejurare o scrisoare de la alteța sa prin mijlocirea domnului Francisc Kendy (care, cu cîteva daruri, atrăsese de <partea> noastră pe unul din paznici) în care îmi scria că, în afară de faptul că se temea că nu aș putea redobîndi nimic, aș putea să-i primejduiesc eliberarea pe care nu nădăjduia să o dobîndească prin ajutorul meu, și că ar fi foarte îndatorat nu numai ca să nu cer eu restituirea dar încă să mă prefac, de ochii lumii, că sînt încredințat că tezaurele din Țara Românească fuseseră toate trimise sultanului, deoarece în acest fel, dacă ei nu s-ar teme că trebuie restituite, s-ar hotărî mai ușor să-l elibereze și mi-a dat încă multe sfaturi asupra celor ce trebuia să fac în slujba sa<sup>221</sup>. [Sivori îi răspunde înștiințîndu-l de viitoarea călătorie a lui Fr. Kendy în Polonia. Domnul așteaptă rezultatul unei intervenții la rege. Este asigurată o corespondență clandestină între prizonier și cei de afară.] Trebuia să mă arăt că nu știu de loc că era închis în Transilvania, prefăcîndu-mă că aștept să aflu vești în ce parte a fugit, pentru a nu supăra mai tare pe noul guvernator care adesea îi punea în vedere domnului Kendy

<sup>220</sup> Janus Ghici. Era fostul căpitan al Oradiei pomenit și de Ștefan Szanto, de Capeci și Campani.

<sup>221</sup> În textul publicat: *sua puitio* desigur citire greșită în loc de prescurtarea paleografică *Suitio* = *s<er>vitio*. Deci corect *in suo servitio* (vezi mai jos răspunsul lui Sivori „exponer la mia vita in servitio di Sua Altezza”).



să mă trimită afară din Transilvania, deoarece prezența mea în acele părți ar <putea> pricinui într-o zi vreo tulburare<sup>222</sup>.

Au trecut astfel aproape două luni și domnul Kendy [plecă] lăsându-ne pe noi ca pe niște stăpîni ai castelului său unde am fost întotdeauna tratați cu atîta curtenie. Pește alte două luni s-a înapoiat din Polonia și am înțeles că regele ar avea gînduri foarte bune cu privire la slobozirea principelui de ale căror nenorociri regele fusese foarte întristat; totuși veniseră la maiestratea sa atîtea rapoarte și atîtea opinii ale guvernatorului și ale consilierilor din Transilvania, arătîndu-i primejdia grozavă de a pune în libertate pe alteța sa din faptul că ar putea să ajungă vestea la sultan<sup>223</sup> sau la beglerbeg căruia îi spusese încă de două ori că nu ar fi adevărat că alteța sa ar fi fost închisă, — încît M.S. regele a hotărît să lase să treacă cîtva timp pînă ce această treabă s-ar mai potoli puțin și că apoi se va mai gîndi la chipul de a-l zlobozi.

### [La Chioar]

p. 226

În timpul acesta, cum ajunsese să fie cunoscută prezența principelui în acea localitate a Mediașului, guvernatorul Transilvaniei a hotărît // să se trimită în taină la Chioar<sup>224</sup>, oraș mic dar întărit, la granița Ungariei. Totuși lucrul nu s-a putut face în așa mare taină ca să nu-l aflu de la început, de aceea cum avusesem înlesnirea de a-i scrie, m-am gîndit cum aș putea-o dobîndi din nou. Am aflat foarte curînd că domnul căpitan<sup>225</sup> al acestei cetăți era catolic, — știindu-se că cea mai mare parte din transilvăneni erau eretici — și că acel căpitan avea mare prietenie pentru părinții iezuiți care locuiau la Cluj, oraș de frunte al Transilvaniei aflat la o depărtare de o zi de acea cetate; de aceea cu încuviințarea domnului Kendy ne-am dus, domnul François de la Planche și cu mine, la Cluj sub cuvîntul de a cumpăra unele lucruri ce ne trebuiau spre a ne pregăti pentru plecarea <noastră> la primăvară în Italia. Ajunși <acolo>, am aflat că rectorul colegiului iezuiților era reverendul părinte Ferdinando Capeci<sup>226</sup>, nobil napolitan, care ne-a primit cu multe vorbe bune și mîngîietoare. I-am povestit în șir toate pățaniile noastre și de asemenea <și pe> ale principelui, care au fost ascultate cu multă com-

---

<sup>222</sup> În textul publicat au fost intervertite două rînduri introduse în paragraful următor.

<sup>223</sup> Vezi răspunsul negativ al lui Ștefan Báthory dat lui Antonio Possevino în Veress, *Documente*, III, p. 69, doc. nr. 31, 8 iunie 1586.

<sup>224</sup> *Keivar*.

<sup>225</sup> *Capitano*. Era Christofor Kereszturi. Pentru rolul său în frămîntările din 1594, vezi relația lui Busto.

<sup>226</sup> Ferrante Capeci, „Italus Napolitanus“, vezi biografia lui în volumul de față.

pătimire, arătându-ne că în parte le cunoștea și îndeosebi știa de asemenea că alteța sa era ținută sub pază, în mare taină, în acea cetate de la Chioar, al cărei căpitan venea adeseori să se spovedească în acel colegiu, ceea ce am aflat cu mare bucurie. Și am zis că prin mijlocirea reverenței sale noi nădăjduiam să putem scrie alteței sale și să primim și răspunsuri, pentru care lucru a găsit un mijloc tainic și foarte iscusit, fără vreun amestec al căpitanului și fără a-i trezi vreo îndoială, dat fiind că era un om foarte bănuitor. Și după ce timp de 40 de zile am stat la Cluj, am scris de mai multe ori alteței sale și am primit și răspunsul, și dându-mi-se puțința de a scrie cât voiam, mi-am luat rămas bun de la părintele Ferdinand <și> ne-am întors la Iernut, la castelul domnului conte Francisc Kendy căruia i-am arătat ceea ce făcusem; și în timp ce așteptam, zi de zi, să vină hotărârea regelui // Poloniei, noul guvernator al Transilvaniei a fost cuprins de așa mare bănuială în privința noastră, încât a trimis să ni se pună în vedere, sub pedeapsă de moarte, să ieșim din acel stat pînă în 15 zile, poruncind și domnului Kendy să ne trimită de la el. Și astfel, după ce am stat aproape opt luni în casa amintitului domn Kendy ne-am luat rămas bun... și am ajuns în trei zile într-un oraș numit Baia Mare<sup>227</sup>, la hotarele Ungariei și lîngă cetatea unde era închis principele.

p. 227

Aici am stat o lună și jumătate încheiate, sub protecțiunea prea strălucitului domn Felician baron de Herberstein<sup>228</sup>, consilier al maiestății sale imperiale, care locuia cu familia sa în acele părți, deoarece el exploata minele de argint și de aur care fuseseră odinioară ale Fuggerilor<sup>229</sup>. Pe acestea le luase în arendă de la principele Transilvaniei căruia îi aparținea acest loc, Baia Mare, fiindu-i dăruit acestuia de regele Poloniei, unchiul său, care îl dobîndise de la împărat prin niște convenții încheiate între ei cu privire la anumite neînțelegeri, fiind mediator părintele iezuit Possevino<sup>230</sup>. Am fost primiți de acest nobil cu toate dovezile de curtenie și deși stăteam în altă parte cu locuința pentru toate celelalte nu a voit niciodată să consimtă să nu luăm mesele în casa sa, și ne-a fost de mare ajutor cu bunele sfaturi<sup>231</sup> <aduse> în folosul principelui pe care-l iubea mult din renume. Mi-a arătat de asemenea mare dragoste mulțumită recomandărilor stăruitoare făcute de domnul Francisc Kendy în scrisoarea sa de a ne veni în ajutor, pe lîngă faptul

p. 228

<sup>227</sup> *Nağibagna*.

<sup>228</sup> *Erbestan*, care l-a primit în mai și pe Bongars (vezi biografia lui în volumul de față).

<sup>229</sup> *Delli Fochori*. Este vorba de bancherii din vestita familie ajunsă la mare putere sub împărații Maximilian și Carol Quintul și care avusese un fel de monopol asupra extragerilor de metale prețioase și asupra baterii monedelor din imperiu. Pentru serviciile sale aduse lui Ștefan Báthory și favoarea sa la acesta, vezi tot acolo, precum și în *Călători*, II, p. 529.

<sup>230</sup> Vezi *Transilvania* de Antonio Possevino, cartea IV, cap. 10 și 11 (ed. de Veress, Budapesta, Cluj, 1913 și Bascaplé, Roma, 1935).

<sup>231</sup> *Boni raccordi e consigli*.

că el fusese foarte bine primit la Genova pe vremea cînd se ducea ca ambasador din Germania în Spania; de aceea arăta mare înclinare pentru nația noastră și vorbea cît se poate de bine italienește și franțuzește.

*[Incercările de evadare]*

A venit apoi și ziua în care m-am împrietenit atît de strîns cu domnia sa încît am putut să mă destăinuiesc lui și să primesc de la el sfaturi asupra planului încă dinainte gîndit de a încerca, pe orice cale mi-ar fi fost cu putință, să-l pun pe principe să fugă, deoarece nu se mai vorbea de eliberarea sa. De aceea printr-o scrisoarea tainică am dat de știre alteței sale despre cele ce aveam de gînd, căci legasem strînsă prietenie cu un frate al celui care îl slujea în cetate și acesta era cel ce-mi ducea scrisorile mele datorită unor daruri neîncetate și le făcea să ajungă pînă la alteța sa prin mîna fratelui său, făcîndu-ne rost și de răspuns.

Am scris așadar alteței sale să se facă luntre și punte, și prin daruri și făgăduieli să mi-l trimită într-o noapte pe omul care îl servea, pe nume Dumitru, punîndu-l să se prefacă față de căpitanul cetății că voia să se ducă la Alba Iulia.

Acest plan nu numai că a izbutit, căci după cîteva zile a venit Dumitru la mine, dar alteța sa mi-a spus în scrisorile pe care mi le adusesese acesta că mă puteam încrede în el, în toată voia, deoarece ei se și înțeleșeseră<sup>232</sup> cu privire la fuga sa, și că Dumitru se arăta gata să-l servească; și deci după ce vom fi pus la cale cu el treburile noastre cu mare băgare de seamă, să-i dau în scris făgăduiala de a-i plăti 5 000 de taleri dacă aș putea înfăptui, cu ajutorul său, eliberarea alteței sale.

Ne-am sfătuit o bună parte din noapte și la urmă ne-am învoit ca peste o lună cînd trebuia să se ducă la Alba Iulia căpitanul cetății, îmi va statornici o zi pentru ca, în noaptea aceea, să mă aflu cu // o bună ceată de însoțitori lîngă cetatea în care el se va sili să îmbete pe străjeri, avînd apoi să vină cu principele în locul unde l-am aștepta. Și învoindu-mă asupra acestora, după ce i-am făcut cîteva daruri și o făgăduială în scris pentru 5 000 de taleri ce trebuiau plătiți după ce va fi săvîrșită treaba, m-am apucat să îndeplinesc cîteva porunci ce mi le dăduse alteța sa prin scrisorile sale, și printre altele cea de a trimite oameni în grabă în unele părți din Transilvania cu scrisori de ale sale pe care le scria către doi nepoți ai săi și către alți boieri de frunte din Țara Românească, credincioși de ai săi, prin care <scrisori> le porunca să vină de îndată cu toții, sau o parte <din ei> la Baia Mare să

<sup>232</sup> Pare să rezulte de aici că inițiativa fusese a lui Cercel care l-a trimis pe Dumitru la Sivori pentru a-i da făgăduiala în scris cerută de el, și nu invers cum afirmă Sivori.

mă întâlnească, deoarece pentru a-și recăpăta el libertatea avea nevoie de ajutorul meu, ca de un om a cărui credință o încercase și că știam bine cele ce ar fi de făcut; de aceea trebuia neapărat ca ei să fie gata să îndeplinească <tot> ce le-aș porunci eu, cum ar fi să-i trimit fie într-un loc, fie într-altul, ca și de a mă îndestula cu bani de care aș avea nevoie și, pe scurt, le porunceam să mă asculte întocmai ca pe sine însuși, deoarece așa trebuia să se facă pentru eliberarea sa și că toți acei bani cu care m-ar îndestula, i-ar scădea din socotelile banilor ce le dăduse în păstrare la plecarea din Țara Românească și pe care îi scăpaseră de prăpăd, după cum fusese înștiințat de noi.

Nu au trecut nici cincisprezece zile și s-au înfățișat cu toții, arătând cea mai mare bucurie pentru știrile privitoare la principele lor pe care pînă atunci îl crezuseră mort, deoarece de atîta timp nu putuseră afla neîndoișos că ar fi în siguranță. Apoi m-au laudat foarte mult pe mine că înfruntasem așa mare oboseală și primejdii pentru a elibera pe alteța sa; mi-au arătat scrisorile sale<sup>233</sup> și mi-au spus într-un glas să preiau conducerea lor căci vor asculta de tot ce li se scrisese și că pentru libertatea alteței sale și-ar pune în cumpănă averile și viața.

Le-am mulțumit mult și le-am spus că voi face tot ce îmi stă în putință, cu sfatul și cu ajutorul lor, în acțiunea <hotărîță> pentru slujba principelui // și, deoarece cheltuisem mult cu multele daruri făcute aici și colo spre a cîștiga bunăvoința acelora, mă puteau ajuta și de acum înainte, <căci> nu-mi mai rămînea din ce era al meu decît o mie de dinari de cheltuielă, le-am spus că aveam nevoie de vreo 3 000 de taleri pentru cheltuielile trebuitoare, dînd fiecare din ei cîte o parte<sup>234</sup>, mai ales că le arătasem că spezele începeau să fie serioase, cu oamenii pe care trebuia să-i țin pe lîngă mine, atît pentru paza mea cît și pentru cele ce le puneau la cale și care se ridicau la 25 pînă la 30 și cîteodată pînă la 50 de oameni și mai bine. I-am îndemnat apoi să aibă întotdeauna la îndemîină banii gata pînă la cei 10 000 de taleri pentru orice nevoie care s-ar ivi, mai ales cînd ar reuși fuga alteței sale; și am pregătit toate lucrurile în cîteva zile, cu atîta drag și bună înțelegere, cum nici că puteam dori mai mult.

Dar cum am aflat că acel căpitan al cetății căzuse la bănuială din pricina vecinătății mele atît de strînse și a însoțitorilor pe care îi țineam, am socotit că pentru a-l scăpa de această teamă — și m-a sfătuit și prea strălucitul Felician — că ar fi bine să mă retrag în Ungaria într-un sat numit „Totfallu”<sup>235</sup> de sub stăpînirea prea strălucitului domn Ștefan Báthory —

<sup>233</sup> *Repartimente.*

Dar dacă erau cele trimise de domn prin Sivori, de ce mai trebuiau ei să i le arate? Tot acest pasaj are de scop doar lauda lui Sivori.

<sup>234</sup> În realitate s-ar părea că acesta a fost scopul principal al chemării boierilor.

<sup>235</sup> Tăuții de Jos (în com. Tăuții Măgheruș) sau Tăuții de Sus (azi înglobat în orașul Baia Sprie, jud. Maramureș).

nu cel numit mai înainte din Transilvania, ci un alt magnat foarte puternic din Ungaria — dînd zvon că voiam să mă duc în Italia după ce vor trece zăpezile și gheața care erau la culme. Acest sat era la o depărtare de mai puțin de o zi de drum de cetatea Chioar unde stătea închis principele. Prea strălucitul Felician și scrisese prea nobilului Ștefan Báthory, bunul meu prieten, să binevoiască a porunci, pentru înlesnirea și îndatorarea mea și a însoțitorilor mei, ca judele aceluia sat să ne primească și să ne fie binevoitor. Porunca s-a dat cu bunăvoința îndatoritoare ba s-a mai adăugat ca să fim tratați cu cinste și ascultați ca <și cum am fi> stăpînii aceluia sat unde am fost primiți și ținuți cum nu se poate mai bine timp de 40 de zile cît am rămas acolo.

p. 231

Întîlnindu-ne cu judele satului care pusese de la început să ne pregătească lucrurile cele mai bune, stăteam acolo cu toate înlesnirile, și cum aveam întotdeauna lîngă mine în ascuns pe fratele <ace>lui Dumitru care făcea slujba în cetate pe lîngă alteța sa, am scris principelui și i-am dat de știre despre tot ce se întîmplase și că eu mă trăsesem împreună cu boierii în acel sat și că am dat zvon că voiam să mă duc în Italia de cum s-o face vremea bună pentru a risipi bănuielele căpitanului, dar că îl așteptam pe Dumitru pentru a afla ziua cînd va fi pregătită fuga. La aceasta mi s-a răspuns că am făcut foarte bine că am purces astfel și că în curînd căpitanul va pleca la Alba Iulia iar Dumitru, în care căpitanul se încredea mult, va rămîne ca supraveghetor<sup>236</sup> al cetății, în urma cărui fapt va avea toată înlesnirea de a ține ceea ce făgăduise.

... Într-o joi am primit scrisori de la alteța sa și înștiințarea că era plecat căpitanul la Alba Iulia și că Dumitru îi făgăduia să-l ajute să fugă sîmbătă noapte. Și că deci să-l așteptăm cu 20 sau 30 de oameni călări, bine înarmați, în satul unde locuiam și să-i trimitem un cal bun turcesc împreună cu trei sau patru oameni îmbrăcați ca țărani care să-l aștepte toată noaptea la o anumită moară din apropiere, la o jumătate de milă de cetate, ca să-i slujească de călăuză, iar noi să pornim îndată bagajele noastre spre cetatea Satu Mare<sup>237</sup>, posesiune a împăratului, ca să ne fie acolo ținute în păstrare, ceea ce am și făcut. Și pentru a le păzi, am trimis pe un nobil florentin care stătea pe lîngă mine, numit Giovanni Masini<sup>238</sup>, om chibzuit și iscusit<sup>239</sup> și

---

<sup>236</sup> *Proveditore de la fortezza*. Afirmație în dezacord cu cele spuse mai înainte că acel Dumitru îl servea personal pe Cercel... etc. Vezi și mai departe încercarea lui Dumitru de a găsi un tovarăș de acțiune, precum și rolul căpitanului gărzii, adevăratul supraveghetor în lipsa căpitanului cetății. Vezi și mai departe calitatea celui pus pe lîngă Cercel după aceea.

<sup>237</sup> *Satmar*.

<sup>238</sup> Veress, *Documente*, III, pp. 89—91. Pentru restabilirea numelui corect, vezi Șt. Pascu, *op. cit.* pp. 72—73.

<sup>239</sup> *Di ricapito*.

apoi noi toți ceilalți am rămas acolo nestînjeniți pentru a-l putea însoți pe principe îndată ce ar fi ajuns în sat.

După ce am rînduit toate aceste lucruri și am pregătit un cal bun pentru alteța sa, înțelegîndu-mă cu boierii români ca să stea fiecare la locuința sa pentru a nu stîrni vreo tulburare, dar să fie în grajduri caili înșeuăți // cu tot echipamentul ca să poată porni de îndată la drum, și după ce am trimis doi oameni la o depărtare de trei mile, la o anumită trecătoare pe unde trebuia negreșit să treacă alteța sa pentru ca să vină îndată să dea de știre despre el și ca să încălecăm în acea clipă; și după ce ne-am făcut socoteală că în totul am fi cam 60 de oameni călare, bine înarmați, m-am închis în locuința mea cu domnul François Ponthus de la Planche, <avînd> inima strînsă de <grija a> ceea ce trebuia să se întîmple.

Am ajuns cu această strîngere de inimă pînă la miezul nopții și apoi pînă către ziuă, în care timp, dacă s-ar fi înfăptuit fuga, am fi putut aștepta pe alteța sa, <socotind> graba pe care ar fi pus-o, alergînd cu toată repeziciunea, pentru a putea trece prin teritoriul Transilvaniei noaptea. Văzînd așadar că la acea oră nu se vedea venind nimeni, apoi făcîndu-se orele trei și patru din zi fără de nici o veste, am început să ne temem cu toții de vreo nenorocire. În acea zi s-au întors cei patru oameni trimiși cu calul pentru alteța sa, raportîndu-mi că nu se arătase nimeni, decît că, auzind ei că s-a înapoiat căpitanul cetății, li s-a părut că ar fi primejdios să mai rămînă în acele părți, din care cauză am intrat la mare teamă și mai trecînd <încă> șase sau opt zile fără să ne vină nici o scrisoare de la alteța sa <și> nici un fel de veste, m-am hotărît să trimit la cetate pe un tînăr ce-mi era devotat sub cuvînt că ar vrea să vorbească cu niște soldați, cunoscuți de ai săi, pentru ca să afle ce se întîmplase. Mi-a făcut treabă foarte bună, căci s-a înapoiat în patru zile, spunînd că aflase că din cauza imprudenței și a temerii prea mari a lui Dumitru, se descoperise că el voise să-l ajute pe principe să fugă, căci el destăinuise acest lucru altuia pentru a-l avea de tovarăș, dar acela dezvăluise totul căpitanului gărzii care a trimis îndată după căpitanul cetății ce s-a întors din această cauză și, după fuga lui Dumitru, a poruncit să se pună mai mare strajă ca <să fie> mai multă pază în jurul principelui, și i-a dat pentru a-l servi pe un anume scrib cu numele de Miclos. Așadar... i-am trimis pe fratele lui Dumitru pe care-l țineam pe lîngă mine ca prin multe cuvinte ocolite și cu multe făgăduieli să-l hotărască să vină la mine într-o noapte. Ceea ce s-a și făcut și dîndu-i cîțiva bani, l-am hotărît să ducă scrisorile mele alteței sale și să-<mi> trimită răspunsul într-un sat vecin de acolo la o persoană ce-mi era devotată, prin mijlocirea căreia voi mai scrie și pe viitor, la nevoie. Și este vrednic de știut că aceste națiuni, adică cea transilvăneană și cea maghiară pot fi cîștigate foarte ușor cu aur, după cum mi se pare că sînt astăzi <și> toate celelalte <națiuni> din lume.

Am scris pe această cale alteței sale și puțin după aceea am avut răspunsul cu povestirea piedicii <întâmplăte> și alte lucruri care se întâmplaseră în legătură cu fuga sa și s-a arătat foarte mulțumit că am putut din nou să atrag de partea noastră pe paznicul său și m-a înștiințat că <acel> căpitan de Chioar, temîndu-se că am putea face în orice zi vreo tulburare<sup>240</sup> se pregătea, cu încuviințarea guvernatorului Transilvaniei pe care-l încunoștiințase <despre acestea>, să trimită într-o noapte mai mulți soldați în satul unde locuiam ca să ne ridice pe neașteptate și să ne ucidă; de aceea să ne îngrijim să plecăm din acel sat și să ne retragem într-un altul, mai depărtat.

[Sivori se laudă că aflase acest lucru încă de mai înainte prin spioni datorită dărniciiei sale... știa tot... își și pregătise apărarea (*con bone guardede*)... dar a socotit mai bine să se retragă.] Întîlnindu-mă iar cu toți boierii români, am hotărît să ne retragem într-alt sat mai depărtat cu o zi de drum, numit Subcetate<sup>241</sup>, iar patru din acești boieri urmau să se ducă în Transilvania, acasă la ei, atît pentru mai marea // lor înlesnire și din lipsă de bani, cît și pentru a nu trezi bănuielei mai mari. Și reținînd din ei numai pe unul din cei mai de seamă, în vîrstă de 50 de ani, numit banul „Micali”<sup>242</sup> și pe un altul numit Radul postelnicul<sup>243</sup>, ceilalți s-au retras acasă la ei în Transilvania, rămînînd ca să vină la orice semn al meu cu orice prilej i-aș chema. Acest ban „Micali” fusese omul cel mai însemnat din Țara Românească după principe, bărbat de o prea frumoasă înfățișare, de mult suflet și de mare experiență, și de asemenea și celălalt era un om foarte iscusit și astfel am mers cu ei și cu domnul de la Planche în satul celălalt numit Subcetate, cu gîndul de a-l lipsi pe căpitanul cetății de orice prilej de a ne ataca dar nu am fost scutit totuși de a trece într-o noapte prin cea mai mare primejdie, <anume> de a fi ucis de soldați transilvăneni<sup>244</sup> care mi-au înconjurat casa astfel că abia am avut timpul de a mă scoborî pe o fereastră în grădină; m-am ascuns pînă după ce se retrăseseră<sup>245</sup>, cînd s-a făcut ziua.

*[Intervenții la Praga și la regele Poloniei  
pentru eliberarea lui Petru]*

În acest sat am zăbovit două săptămîni și mai bine, și deoarece nu știam dacă voi putea avea mereu prilejul de a scrie alteței sale, i-am făcut o scrisoare foarte lungă... ca și mai sus (vezi n. 232). [Sivori își atribuie

<sup>240</sup> I. Géczy.

<sup>241</sup> *Varaglia* sat, com. Valcău de Jos, jud. Sălaj.

<sup>242</sup> *Bano Micali*. Este Mihalcea Caragea, originar din Chios, înrudit cu Buzesții și chiar cu Mihai Viteazul. A pierit gîtuit de unguri după omorîrea domnului român.

<sup>243</sup> *Postelnico Radulo*.

<sup>244</sup> *De soldati pure di Transilvani*.

<sup>245</sup> Aventură, probabil imaginară.

inițiativa corespondenței pe care o încearcă acum Cercel prin instrucțiunile pe care i le trimite. Ar fi după Sivori o acțiune sugerată chiar de el, care i-ar fi indicat anume ca sprijinitori în Polonia pe părintele Campani și pe Possevino și chiar pe papa Sixt al V-lea, cunoscut de Cercel de pe vremea când mai era cardinal la Roma, pe lângă alți cardinali, pe care va socoti el.]

Am avut, în puține zile, răspunsul alteței sale care-mi spuse că, dat fiind paza strictă în care era ținut după descoperirea fugii sale, nu avea nici înlesnirea, nici timpul de a putea scrie; totuși îmi trimise așa cum putuse el mai bine, câteva scrisori foarte scurte, adică una pentru papă, alta pentru prea strălucitul cardinal Madrucci<sup>246</sup>, alta pentru prea strălucitul cardinal de Como<sup>247</sup> și alta pentru strălucitul cardinal de Mondevi<sup>248</sup>, cunoscuții și prietenii săi, cărora le scria că nedîndu-se puțința de a povesti întîmplările și nevoile <sale>, dat fiind paza strictă sub care era ținut, de aceea tot șirul întîmplărilor le va fi scris pe larg de mine împreună cu tot ceea ce ar fi de trebuință pentru liberarea sa și că sanctitatea sa și domniile lor prea strălucite să binevoiască a-mi da o încredere deplină și netăgăduită ca fiind cel care cunoșteam adîncul sufletului său și care voi ști să le dau seama despre toate, potrivit dorinței sale. Pe deasupra mi-a mai trimis scrisori cu același conținut <adresate> către reverendul părinte Possevino care era pe lângă regele Poloniei și mi-a poruncit să scriu deosebit sanctității sale și acelor străluciți cardinali, trimițîndu-le scurtele sale scrisori de încredințare și să rog pe sanctitatea sa să scrie maiestății sale regelui Poloniei ca, în calitate de principe creștin, să nu îngăduie să fie reținut pe nedrept de către transilvăneni un principe care îi fusese întotdeauna // prieten și vecin bun, făgăduind că nu va mai căuta nici un lucru din comorile sale, prefăcîndu-se a crede că <ele> ajunseseră în mîinile turcilor și că, <fiind> liberat, va sta întotdeauna la porunca maiestății sale, stînd în atîrnarea sa, și pentru a o încredința despre aceasta, se va duce să locuiască în Polonia lângă maiestatea sa și va da și ostatici pe cei doi fii<sup>249</sup> nevîrstnici ai săi, care deși <fii> naturali, fuseseră primiți la succesiunea domniei Țării Românești pe vremea când domnea alteța sa mulțumită unor daruri mari pe care le trimisese în acel scop sultanului și pașalelor. Am uitat să vă spun la locul convenit că acei fii fuseseră salvați atunci când am plecat din Țara Românească în Transilvania și că domnul Francisc Kendy poruncise să fie duși la o moșie a sa<sup>250</sup> împreună

p. 236

<sup>246</sup> *Madrucci*. Ludovico Madruzzi (m. 2. IV, 1600), episcop de Trento, cardinal, legat apostolic în Germania.

<sup>247</sup> *Cardinale Como*, Giovanni Antonio Volpi, episcop de Como, cardinal.

<sup>248</sup> *Cardinale Mondevi*. Vincenzo Lauro (m. 20. XII. 1592), episcop cardinal de Mondovi.

<sup>249</sup> Marcu și Ionaș.

<sup>250</sup> *In suo pottere*.



cu dădacele<sup>251</sup> lor și cu o rudă a alteței sale care avea grijă de ei și însuși domnul Kendy îi luase sub ocrotirea sa și îi creștea<sup>252</sup> cu toată măreția și grija datorită principilor, ca și când ar fi fost fiii săi, într-o posesiune a sa numită Dătășeni<sup>253</sup> în apropierea castelelor sale, în casa domnului Ioan Szabó Sîrbul<sup>254</sup>, administrator al moșiilor sale. Pe fiul acestuia atunci un tânăr de 15 ani, numit Ioan Sîrbul<sup>255</sup> mi l-a încredințat tatăl său, punându-l pe lîngă mine cu mari recomandări. Ne-a fost de asemenea mult recomandat de domnul Kendy ca și când ar fi fost vorba de cineva din chiar sîngele său, încît am vrut să-i fac un serviciu folositor și prietenos și l-am luat cu mine în Italia, anume la Genova unde a făcut mari progrese atît la carte cît și la deprinderi bune, potrivit dorinței părinților săi.

Și ca să mă întorc la povestirea mea, alteța sa mi-a mai poruncit să însoțesc scurta sa scrisoare pe care o scrie părintelui Possevino în Polonia de o dare de seamă <a mea> despre toate cele ce i se întîmplaseră și să-l rog, ca pe unul care putea să se facă auzit de rege, să caute să-l convingă și să-l hotărăscă pe rege să-l libereze fiind gata de a primi condițiile care i s-ar // oferi. Dar pentru a preda aceste scrisori, alteța sa a poruncit ca cele îndreptate la Roma să fie duse de cei doi boieri români care se aflau lîngă mine, adică banul Micali și Radul și domnul de la Planche care avea însărcinarea de a spune din gură sanctității sale toate acele lucruri pe care nu le socotise cu cale de a fi așternute pe hîrtie. Și scrisorile îndreptate în Polonia către părintele Possevino au fost duse de domnul Giovanni Masini, florentin, și de asemenea el trebuia să completeze prin viu grai cele ce nu fuseseră socotite potrivite pentru a fi scrise pe hîrtie. Și despre mine scrisese alteța sa că nu voia ca eu să plec din acele locuri, dar că pentru mai mare siguranță să mă retrag în cetatea Satu Mare, de unde ar fi urmat să-i pornesc pe drum pe acești boieri; iar la întoarcerea lor de la Roma, îndată ce ar ajunge la Cracovia, oraș din Polonia, trebuiau să-mi trimită un curier pentru ca eu să trec în acele părți și de acolo să mă duc cu scrisorile obținute, după cum se spera de la sanctitatea sa, să regăsesc pe rege, căruia îmi mai porunca să-i fac, în numele său, făgăduielile pe care le voi arăta la timpul lor.

Iar în răstimpul în care acei boieri s-ar fi dus și s-ar fi întors de la Roma, alteța sa voia ca eu să mă opresc în cetatea Satu Mare, teritoriu al împăratului, unde aș putea sta în siguranță și chibzui mai departe dacă aș

---

<sup>251</sup> *Con le loro baile.*

<sup>252</sup> Pentru referințe, vezi Ș t. P a s c u, *op. cit.*, p. 90.

<sup>253</sup> *Datos* = Dătășeni, com. Cuci, jud. Mureș.

<sup>254</sup> *Gianus Zabo Ratiano.*

<sup>255</sup> *Giovanni Ratiano.* Oare este unul și același cu Ioan Racz, ajuns secretar al lui Mihai Viteazul pentru limba maghiară și pentru corespondența latină, care trădîndu-l pe drum a fost executat în 1599 după victoria contra lui Andrei Báthory?

putea pune la cale cu izbîndă, în vreun alt chip, fuga sa. Și în ultima din scrisorile sale încheia, spunînd că dacă nu voi fi putut dobîndi eliberarea sa nici prin protecțiile care se solicitau <nici> prin fugă, ultima sa voință era să trimit la Constantinopol pe domnul de la Planche care, ca francez, ar fi fost bine văzut de noul ambasador trimis în cele părți, în numele regelui prea creștin, numit domnul de Lancosme<sup>256</sup> ca să-i dea de știre despre întemnițarea sa în Transilvania, despre luarea averilor și despre toate celelalte împrejurări, pentru ca în urma acestor știri, sultanul să trimită să-l ceară de la transilvăneni, zicînd că mai bine vrea să se încreadă în turci, deși cu primejdia vieții, decît să rămînă astfel // rău tratat pe nedrept în mîinile acelor transilvăneni cărora nu le făcuse niciodată nici un rău și că spera să găsească mai multă milă la turci decît la acei transilvăneni. Aceste lucruri a voit să mi le scrie cu de-amănuntul, temîndu-se că într-o zi să nu se pună capăt putinței <de a scrie> și voia să-și liniștească mintea, înștiințîndu-mă de tot ce se afla în cugetul său.

După ce am luat cunoștință de cuprinsul acestor scrisori și l-am împărțit boierilor, ei au spus că erau gata să facă tot ceea ce ar atîrna de ei, dar că înainte de plecarea lor ar fi bine să trimitem să cheme și pe ceilalți boieri ca să vină pînă la Satu Mare, să ne putem sfătui împreună asupra tuturor treburilor, lucru pe care l-am făcut bucuros, scriind îndată la șase dintre ei și mai adăugînd ca, la venire, să aducă destui bani<sup>257</sup> pentru marile cheltuieli ce aveau să se ivească. Și deocamdată, deoarece nu stăteam prea în largul nostru în localitatea Subcetate unde ne aflam, ne-am retras într-o alta numită Medișa<sup>258</sup>, cale de o zi de Satu Mare, pentru a ne putea muta apoi în locul acela îndată ce am fi căpătat învoirea de la guvernatorul Ungariei<sup>259</sup> care era în acea vreme domnul Ferdinand, conte de Nogarola<sup>260</sup>, italian, căruia i-am trimis o persoană potrivită cu un dar destul de însemnat — așa cum se obișnuiește a se face în acele țări — pentru a dobîndi acea învoire, căci

<sup>256</sup> *Monsur de Lancosme*. Jacques Savary de Lancosme, nepotul unui favorit al lui Henric al III-lea, Villequiers, ambasador al Franței la Poartă (1584—1589) după Gernigny (cf. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, IV, p. 267, n. 293).

<sup>257</sup> Amănunt care reapare de cîte ori este vorba de chemarea boierilor, deși atunci cînd se retrage în localitatea Subcetate pomeneste de plecarea înapoi în Transilvania a patru boieri *din lipsă de bani!*

<sup>258</sup> *Megyas*. Sat, com. Gerăușa, jud. Satu Mare.

<sup>259</sup> Ungaria superioară, trecută în stăpînirea Habsburgilor după prăbușirea regatului Ungariei (1526).

<sup>260</sup> Ferdinand de Nogarola era fiul unui nobil veronez, fost ambasador al lui Carol al V-lea la Moscova. În calitate de căpitan de Satu Mare (1582—83) adusese unele servicii însemnate pe care le relevă Possevino în scrisoarea sa din 19 decembrie 1583 publicată de G. Bascapé, în „L'Europe Orientale“, XIV, 1934, p. 26, arătînd că se bucura de mare trecere pe lîngă împărat.

din nevoia ivită în vremea din urmă de a ține pe lângă mine mulți însoțitori, nu aș fi fost primit în acea cetate — loc de mare bănuială — fără învoire <anume>. În așteptarea ei, am fost vizitat în acea localitate Medisa de mulți nobili italieni și maghiari ce slujeau pe maiestatea<sup>261</sup> sa imperială în funcții de cinste în acea cetate Satu Mare și care ne-au oferit serviciile și ajutorul lor în orice treabă; și printre alții m-am împrietenit foarte strâns cu domnul căpitan Ottavio Spinola Caneti, nobil de al nostru genovez care din funcții neînsemnate, înaintase în funcții mari, privite cu cinste, în slujba împăratului și era acum vicecolonel al cetății și comanda acolo, și de asemenea m-am împrietenit cu domnul Frederic Pongratz, nobil maghiar care vorbea limba noastră și care era căpitan general al cavaleriei; // aceștia doi mi-au fost prieteni osebiți și de un mare folos în multe împrejurări.

p. 239

Apoi peste câteva zile s-a întors omul pe care îl trimiseseam la Cașovia, la guvernator, care mi-a răspuns cu foarte multă bunăvoință că mă puteam duce în voie împreună cu însoțitorii mei în cetatea Satu Mare, deoarece poruncise să fim primiți cu cinste și ajutați la orice nevoie. Și astfel m-am dus chiar la sărbătoarea Paștilor din anul 1586 în acel loc, unde am fost primiți cu multe atenții și cu multe dovezi de cinste și toți acei nobili italieni, germani și maghiari ne-au dat, care mai de care, banchete și ospete.

În sfârșit s-au arătat și boierii munteni pe care îi chemasem<sup>262</sup> și mi-au adus mai înainte de toate 3 000 de taleri de cheltuială. Sfătuindu-mă cu ei asupra mijlocului de folosit pentru a trimite <pe cineva> la Roma la sanctitatea sa, toți se arătau doritori de a merge acolo, dar le-am arătat că dorința alteței sale era ca să meargă acolo cei numiți mai sus; după ce am stat împreună câteva zile, am lăsat la hotărârea lor să rămână cu mine sau să se întoarcă la casele lor în Transilvania, pînă ce i-aș putea înștiința de eliberarea principelui. Au stat cu mine pînă la plecarea acelor nobili la Roma; pentru care lucru am pierdut o săptămână atît pentru a scrie <scrisori> deosebite sanctității sale și celor trei cardinali pomeniți arătîndu-le toate cele întîmplate alteței sale, cît și pentru a lămuri prin viu grai pe domnul de la Planche și pe boieri de felul în care să se poarte la Roma și să se înfățișeze înaintea sanctității sale. Și pentru ca să fie primiți la beatitudinea sa i-am recomandat prin scrisorile mele și prin niște scrisori ale părintelui Ferdinando Capeci, rector al iezuiților de la Cluj, către prea veneratul părinte Claudio Aquaviva, generalul iezuiților de la Roma. Și astfel, porniți cum nu se poate mai bine, au plecat cu trei servitori și le-am dat de cheltuială și pentru a se ajuta în orice nevoie a lor, o mie de ducăți ungurești. Am scris apoi în Polonia părintelui Possevino și părintelui provincial Gio<vanni> Paolo Campani, tri-

<sup>261</sup> În textul publicat punctuația e greșită, fraza mergînd în continuare după *Maestă Cesarea*.

<sup>262</sup> Sivori continuă să-și aroge și aici rolul principal. Dar aceasta i se pare totuși insuficient și de aceea înfățișează „stratagema” închipuită de el.

mișându-le // mica scrisoare de încredințare a alteței sale și rugându-i să binevoiască a ocroti o faptă atît de bună și să binevoiască să se îngrijească să înduplece pe maiestatea sa ca să nu se lase greu cu privire la această eliberare, pentru ca la sosirea mea în Polonia să găsesc lucrul pe jumătate făcut. Și l-am trimis pe domnul Giovanni Masini să ducă aceste scrisori împreună cu informații prin viu grai despre multe alte lucruri trebuitoare și i-am dat 250 de ducați pentru a-și acoperi cheltuielile, întrucît sus-numiții părinți se aflau atunci pe lîngă rege care stătea la Grodno, oraș din Lituania, la hotarele Rusiei moscovite. După ce s-a terminat cu aceste trimiteri, ceilalți boieri munteni și-au luat rămas bun spre a se înapoia acasă la ei, plecînd care încotro și a rămas cu mine doar unul din ei, om de mare iscusință, numit postelnicul Oprea<sup>263</sup>. Toate aceste trimiteri fuseseră făcute dîndu-se zvon despre alte lucruri decît despre cele pe care le încercam. Și am scris alteței sale ce se făcuse și că puțin timp după aceea voi vedea dacă îmi va putea reuși o stratagemă în care începusem să-mi pun nădejdea pentru eliberarea sa, fiind îndemnat de căpitanul Frederic Pongratz și de căpitanul Ottavio Spinola Caneti, cei pomeniți mai sus, dornici amîndoi să dobîndească favoarea alteței sale prin vreun serviciu deosebit. Și era <stratagama aceasta> că, așteptîndu-se prilejul ca acel căpitan al cetății Chioar unde era reținut principele să se ducă la Alba Iulia așa cum făcea uneori pentru treburi pe care le avea la curte, numiții căpitani să-mi dea cincizeci sau mai mulți soldați de ai lor, care să fie oameni aleși tot unul și unul, căroră eu aş pune să li se facă straie țărănești (!); căci purtîndu-se în acele ținuturi îndeosebi haine lungi, ei ar fi putut ascunde pe dedesubt fiecare cîte un pistol și, pe lîngă acesta, ar fi putut să-și mai poarte iataganul fățiș, după cum este obiceiul pentru oameni de orice fel. Acești soldați îmbrăcați ca țărani trebuiau să mîne niște care, arătînd a fi pline de grîu și de alte grîne pentru ca în ziua de marți cînd era obiceiul să se țină, în fiecare săptămînă, un bîlci în piața din fața cetății care era tîrgul aceluia ținut, să se apropie meșteșugit de poartă și pătrunzînd înăuntru o parte din ei sau <chiar> toți — după cum // vor putea izbuti mai bine — să o cuprindă, lucru care ni se părea nouă că s-ar putea face ușor, căci nu stăteau <acolo decît douăzeci <și> cinci sau treizeci de soldați care nu bănuiau faptul, astfel că> aceștia s-ar trezi luați pe neașteptate. Și îndată ce ar fi ocupată, noi cu trei sute de soldați călări sub conducerea căpitanului Frederic ne-am fi îndreptat într-acolo prin păduri pînă într-un sat locuit în cea mai mare parte de români, cam la o milă depărtare de cetate <de unde> la un semn al <oamenilor> noștri, am fi putut sosi într-o clipă și pune stăpînire pe <cetate> deoarece înăuntru nu era o garnizoană care ar fi putut opune vreo rezistență. Și după ce am fi eliberat pe

<sup>263</sup> Oprea postelnicul, trimis de mai multe ori de Petru Cercel cu misiuni diplomatice în Transilvania în anii 1583—1585 (*Hurmuzaki*, XI, pp. 826—828).

principe, am fi lăsat apoi cetatea ca să fie> ținută în numele împăratului, căruia îi aparținea în temeiul drepturilor și a reclamațiilor împotriva transilvănenilor, întrucât pe vremea împăratului Maximilian<sup>264</sup>, acesta o zălogise pe 30 000 taleri, pe care voind să-i înapoieze și să reia cetatea, transilvănenii se codeau pe motive de tot felul; și era multă vreme de când împăratul era tare supărat din această cauză și domnea între ei neînțelegere.

*[Incerări pe lângă guvernatorul Ungariei  
pentru eliberarea lui Petru]*

Împărtășind printr-o scrisoare acest gând alteței sale care și-a dat încuviințarea și însuflețindu-mă pentru acest plan, am poruncit să se facă în taină, în mai multe locuri, acele straie țărănești și așteptam să plece la Alba Iulia căpitanul cetății. Dar pentru a fi mai siguri despre toate, discutam între noi, sus-numiții căpitani și cu mine, dacă ar fi bine să-l înștiințăm <și> pe domnul conte de Nogarola, guvernatorul Ungariei pentru împărat, cum am mai spus. Și deși nu lipseau acei care erau de altă părere, aducând înaintea motive temeinice, ne-am înțeles totuși că trebuie neapărat să fie înștiințat.

Astfel că luând poșta, căpitanul Frederic Pongratz și cu mine ne-am dus la Cașovia unde sta domnia sa prea strălucită; povestindu-i lucru și acesta plăcându-i mult la prima vedere, ne-a amînat ca să mai discutăm altă dată, în altă zi, dar nu l-am mai găsit în prima sa dispoziție; // ne-a arătat că se teme de a face un lucru care ar putea aduce tulburare între maiestatea sa imperială și sultan cu care transilvănenii erau aliați și maiestatea sa în armistițiu; în încheiere, domnia sa prea strălucită a spus că dacă am fi săvîrșit <lucrul acela> fără știrea sa, ar fi fost mai nimerit; însă că odată ce a aflat despre aceasta, era dator, ca slugă a maiestății sale imperiale să înștiințeze mai întâi pe maiestatea sa pentru ca să ne dea consimțămîntul după cum spera că va și face deoarece înțelesese cît de bine era ticluită stratagema și cît de îndreptățit eram să o încerc.

Căpitanul Frederic și cu mine am fost foarte supărați de această piedică și ne-am căut să ne-am sfătuit cu contele în această privință dar, după ce am arătat domniei sale prea strălucite neplăcerile care puteau să urmeze din cauza întîrzierii, neputînd căpăta un răspuns mai bun, am încheiat rugîndu-l în sfîrșit să ne facă favoarea de a trimite, pe cheltuiala mea, un curier expres către împărat, pentru ca să-i putem cunoaște hotărîrea cît mai curînd. După ce a fost trimis curierul, căpitanul și cu mine ne-am întors la Satu Mare unde așteptau pregătite hainele și carele alegîndu-se în taină oamenii care trebuiau

---

<sup>264</sup> Maximilian al II-lea (1564—1576).

să fie folosiți; nu am dezvăluit lucrul decît numai la șase sau opt persoane mai de seamă, cărora le-am dat bani și le-am făcut mari făgăduieli. Dar norocul care întotdeauna m-a părăsit în toiuul unui lucru pornit — și cum nu sosise încă vremea hotărîtă . . . pentru eliberarea principelui — a făcut ca maiestatea sa să ridice chestiunea în consiliu; și nu numai că nu a aprobat-o de teama să nu strice convențiile pe care le avea cu sultanul, dar a poruncit domnului conte guvernatorul să mă facă să plec din Ungaria cu toți însoșitorii mei, fiind determinat la aceasta, după cum îmi scrisese domnia sa prea strălucită, și de o relație despre mine care fusese dată cu puțin mai înainte la curtea maiestății sale, cum că eu stăteam la Satu Mare cu o suită numeroasă și că nu se știa în ce scop, și că eu eram un om fără astîmpăr și pornit spre aventuri, că robisem sufletele tuturor acelor soldați cu dărnicia pe care o arătam, așa că domnul conte mi-a scris și mi-a adus la cunoștință porunca maiestății sale imperiale care îmi hotăra ca în opt zile, sub primejdia averii și a vieții, să ies din regatul Ungariei cu toți cei din slujba mea.

[Sivori aleargă la Nogarola. Dar acesta îi spune că] tot ceea ce ar putea face pentru mine ar fi să închidă ochii pentru vreo douăzeci de zile ca să pot pleca din Ungaria cu mai puțină trudă și zăpăceală.

M-am întors deci la Satu Mare foarte supărat și am trimis îndată un om în Transilvania la domnul conte Francisc Kendy, cerîndu-i ajutor și sfat asupra acestui fapt neașteptat; am scris de asemenea la doi boieri români ca să vină pînă la Satu Mare și să-mi aducă ceva bani. Și în acest timp, pe cînd așteptam răspunsul, a sosit înapoiindu-se din Polonia, domnul Gio<vanni> Masini pe care îl trimiseseam la părintele Antonio Possevino al cărui răspuns mi-l aducea, spunîndu-mi că încă de la zvonirea captivității principelui se hotărîse el de la sine să vorbească cu maiestatea sa regele Poloniei pentru eliberare, găsindu-l pe rege foarte bine dispus pentru aceasta, dar că aștepta un prilej bun pentru a înlătura bănuiala transilvănenilor că lucrul ar putea să ajungă la auzul sultanului; căci ei tăgăduiseră mereu că principele ar fi închis; și acel părinte scria că urma să vadă în curînd pe maiestatea sa, dat fiind că pentru serviciul ei trebuia să plece la Roma și cu prilejul pornirii sale la drum va aduce vorba cu tot dinadinsul despre // chestiunea principelui și va face acea îndatorire la care se socotea legat ca creștin, încheindu-și scrisoarea cu îndemnul să-mi păstrez voia bună și să am încredere . . .

Au venit apoi foarte curînd în Transilvania cei doi boieri români și mi-au adus cam o mie de taleri. Arătîndu-le cauza plecării mele, i-am îmbărbătat, spunîndu-le că nădăjduiam ca datorită scrisorilor pe care le așteptam de la Roma, alteța sa va fi cu siguranță eliberată și i-am reținut <pe lîngă mine> pînă la plecarea mea; apoi s-au întors la casele lor, așteptînd știrile

pe care urma să le trimit<sup>265</sup>. Am avut apoi răspunsul domnului Francisc Kendy care s-a arătat foarte supărat de porunca ce-mi fusese dată de a părăsi Ungaria și îmi scria așadar că dacă mi-ar veni la socoteală să rămân acolo, îmi trimitea scrisori către domnul Gaspar Magoczi, magnat din Ungaria și un foarte bun prieten al lui, căruia îi scria că de dragul său să mă primească cu oamenii mei în castelele sale și mai cu seamă într-un castel numit Munkács, cetate bună și puternică de unde nu era nici o teamă că m-ar putea captura cineva.

Aceste scrisori mi-au fost foarte plăcute și m-am hotărât să mă duc fără întârziere să-l găesc pe acel nobil și să mă opresc sub ocrotirea lui pînă cînd aș scrie și aș putea căpăta răspuns de la altele sa, căreia nu avusesem încă puțința să-i dau de știre despre această întîmplare.

Ne-am dus deci, luîndu-ne rămas bun de la Satu Mare în acel loc <întărit> Munkács...

[La Munkács este bine primit de Gaspar Magoczi, om de 80 de ani, care îi spune să se considere stăpînul castelului... etc. Îi scrie lui Cercel. Acesta îi vestește viitoarea sa strămutare din Chioar, fără a cunoaște noua sa destinație. Sivori mai invocă în Memorial ivirea unor cazuri de ciumă în chiar casa unde era găzduit pentru a-și justifica plecarea. Fiind de asemenea sfătuit în acest sens și de boierul care era cu el — al cărui nume îl dă ceva mai departe — un Radu deosebit de postelnicul Radu — el hotărăște să meargă împreună cu acesta la Cracovia să aștepte acolo reîntoarcerea celor doi boieri trimiși o dată cu Ponthus de la Planche cu scrisorile lui Cercel la papă. Plecați cu două trăsuri și escortați de 12 călăreți, ei sosesc după patru zile la Cracovia unde are loc întîlnirea așteptată. Sivori pleacă la 15 august la Grodno, oprindu-se la Varșovia la nunțiul din Polonia care îi recomandă cea mai mare discreție. Lăsînd pe boieri la Varșovia se îndreaptă cu La Planche spre Grodno, amîndoi îmbrăcați în haine mai simple (*habiti positivi*). Ei călătoresc cu o trăsură foarte ușoară (*una spedita careta*), ajungînd la Grodno (Grotna) în zece zile. Se duc la un han mai puțin cercetat și *noaptea* se strecoară la părintele Campani. A doua zi merg în audiență tainică la rege cu oarecare teamă (!) pentru că acesta ar fi aflat de planul lui Sivori de a ocupa cetatea Chioar!. Urmează relatarea audienței. Sivori înfățișează scrisoarea papii însoțind-o de o cuvîntare în limba italiană, tradusă pe latinește de Campani. Sînt concediați cu vorbe bune și trimiși să aștepte răspunsul la Cracovia. Mai era așteptată de rege doar reîntoarcerea lui Posse-

---

<sup>265</sup> Expunerea este destul de confuză. În ce direcție avea să plece Sivori, întrucît nu primise răspunsul lui Fr. Kendy, pînă atunci? El spune totuși că i-a reținut pe boieri pînă la plecarea sa! Am crede că într-o primă fază era vorba de plecarea în Polonia, și numai după primirea veștilor de la Fr. Kendy s-a îndreptat Sivori spre Munkács. Dar rămîne nedumerirea cu privire la reținerea boierilor pînă la plecarea sa anterioară comunicării lui Kendy.

vino de la Roma. Dar regele moare de apoplexie și Sivori află vestea aceasta la Crăciun. Boierii români descurajați anunță că se retrag în Transilvania; vor fi întotdeauna gata să răspundă la apel, dar nu vor mai putea da bani! Sivori rămîne la Cracovia împreună cu La Planche și cîțiva români „de mare credință și nădejde” . . . Este poate o întrebare ce anume mai putea spera de acolo o dată ce murise Ștefan Báthory care cîrmuia de departe Transilvania? Ce cuvînt ar fi putut avea în această chestiune Zamoyski, chiar dacă era cumnat cu tînărul Sigismund? Tranzacția încheiată acum indirect prin rectorul iezuiților din Cracovia, cu făgăduiala de a-i plăti acestuia o mie de „scuti”, iar marelui cancelar Zamoyski patruzeci de mii de „scuti” (garantați de o poliță solidară a lui Sivori și de la Planche, în cazul eliberării lui Cercel) pare un adevărat basm. Pentru mai multă credibilitate Sivori adaugă că se bizuie pentru plata acestor bani pe boierii români! Dar zăbava datorită frămîntărilor interregnului din Polonia și lipsa tot mai accentuată de bani impun alte soluții. Este trimis la Planche la Constantinopol pentru a acționa de acolo. Dar Sivori rămîne în Polonia. De acolo înțelege să conducă operațiile. Află de prezența lui Cercel la Hust dintr-o scrisoare a lui Kendy. Se convinge trimițînd pe un servitor al său în împrejurimi. Iarăși se stabilesc legături mulțumită unui soldat al cetății. Se pornește o corespondență cu prizonierul. Sivori precizează că și-a trimis servitorul cam la mijlocul lunii iulie 1587. Dar tot atunci află din Transilvania că cei mai mulți boieri români trecuți în Transilvania s-ar fi reîntors în Țara Românească cu banii pe care îi primiseră de la Cercel! Dintre boieri nu mai rămăseseră credincioși domnului decît banul „Micali” și cei doi Radu și încă vreo doi-trei. Anecdota reapare cu șiretlicul soldatului pentru a intra în contact cu domnul. Acesta îi scrie lui Sivori o foarte lungă scrisoare (!) ce se încheie cu cererea de a-i trimite vreo doisprezece oameni de nădejde și cu un cal bun turcesc care să-l aștepte într-un sat unguresc la două leghe de cetate patru luni în șir. Sivori *organizează lucrul de la distanță*, mai trimite și o scurtă scrisoare stăpînului său, și *rămîne mai departe la Cracovia!* Cînd află la 7 septembrie că domnul a fugit și se află liber la Cașovia rămîne mut de fericire. Aleargă la domn care declară cu emoție că lui îi datorește viața și libertatea, și nu s-ar putea plăti nici chiar dacă ar împărți cu el domnia! Interesul anecdotic este menținut de povestirea evadării . . . Sivori joacă din nou un rol de prim plan în negocierile cu guvernanții Transilvaniei dispuși la anumite sacrificii pentru a obține de la Cercel tăcerea asupra întemnițării sale și a jefuirii comorilor transportate de el în Transilvania. Din partea Transilvaniei era însărcinat să trateze Fr. Kendy, iar din a lui Cercel însuși Sivori. Suma oferită ar fi fost de 150 000 de ducați de aur, boierii români ar fi fost doritori să se ajungă la o înțelegere, dar contele de Nogarola l-ar fi îndemnat să ceară îndoitul acestei sume. Kendy ar fi propus să fie trimis Sivori la Alba Iulia pentru continua-



rea negocierilor. Dar Cercel a refuzat. În ultima fază Sivori îl însoțește pe Cercel în călătoriile sale pînă la plecarea spre Constantinopol. Pretextînd în Memorial vechea dușmănie a lui Hassan pașa, aga ienicerilor față de el pentru fapte petrecute după spusa sa cu șase ani în urmă, devotatul Sivori îl lasă pe Cercel să plece singur să-și înfrunte soarta la Constantinopol. De altminteri într-un pasaj din Memorial el se arată nemîngîiat de faptul că nu apucase să plece în solia sa în Franța cu cîteva zile mai înainte de fuga lui Cercel!]

## FRANCESCO VINCENTI

(? — după dec. 1583)

\*

Autorul scrisorii de față nu ne este cunoscut din alte izvoare. El era unul din însoțitorii lui Petru Cercel, fără ca să putem ști în ce moment i s-a alăturat. Expunerea situației pe care o dă aici răspunde desigur la întrebările lui Germigny din scrisoarea acestuia din 9 decembrie. Din cuprinsul dării de seamă trimise acum se poate vedea că ea îmbrățișează un interval mai lung în care ambasadorul a rămas fără asemenea informații, fiind nevoit a scrie el. Este sugestiv faptul că îi scrie lui, și nu direct domnului instalat de el, sau lui Franco Sivori. Pentru acesta din urmă o explicație s-ar afla în faptul că misiunea pe care i-o încredinșase domnul către regele Ștefan Báthory al Poloniei fusese contramandată din îndemnul ambasadorului. În adevăr între Henric III al Franței, plecat din Polonia fără a fi renunțat la coroana ei, și regele ales în locul său, nu existau raporturi de nici un fel, și nici un fel de bunăvoință. Se poate ca această contramandare să fi pricinuit o încetinire a corespondenței domnului (prin Sivori) cu protectorul mai puțin actual din Constantinopol. Din rapoartele lui Harborne, ambasadorul englez la Poartă, se știe că solul regelui preacreștin era de o mare și scan-

daloasă zgîrcenie. Ca atare s-ar părea că există o conexiune între două fraze aparent nelegate între ele din scrisoarea de față: anume știrea că domnul i-a dat lui Giacomo Alberti arenda vămile din Țara Românească și recomandarea lui Vincenti către beneficiar să nu uite „serviciul” cuvenit lui Germigny. Noi am traduce în termenii de azi acest „serviciu” printr-un comision asupra acestei tranzacții. Se vede limpede din alcătuirea frazei precedente că Germigny nu cunoștea pe Nevridi, și poate nici pe „Giannachi”, ci doar pe frații Tomaso și Giacomo Alberti. Probabil că și *il mio pachete* trimis de Vincenti lui Germigny prin „Giannachi” și Marzocco, vărul lui Giacomo, era tot un plocon și nu o simplă scrisoare. Alături de aceste indicii care merită să fie urmărite și mai departe, textul lui Vincenti aduce informații interesante cu privire la darurile făcute de domn marilor boieri, probabil boierilor de divan, pe care îi ospătează deoparte dîndu-le și daruri însemnate, spre deosebire de ospățul al doilea pe care îl dă altor 40 de boieri, cărora nu știm ce daruri le face, deoarece informația relativă la suma la care se ridică darurile (70 000) pare să fie o sumă globală cuprinzînd totalitatea gratificărilor acordate, și deci și cele ale celor 12 boieri mari.

Nu știm cum se împacă acest gest al domnului cu informația transmisă de Harborne la 27 ianuarie 1584 despre sistemul introdus de Petru Cercel de a storce bani de la marii boieri. (Tappe, *Documents concerning rumanian history* (1427—1601)... p. 45).

## CĂTRE AMBASADORUL GERMIGNY<sup>1</sup>

[Dare de seamă despre Petru Cercel]

*1583 decembrie 22, București*

... Excelența sa este sănătoasă și voioasă și f. 29  
foarte atentă și zeloasă pentru cultul divin. Face bună dreptate, nu stă nici-  
odată în inacțiune, își împarte timpul cu sîrguincioasă măsură, păstrează un  
stil, o ordine demnă de el, își cârmuiește și conduce statul cu atîta socotință  
și modestie, încît se miră oricine. Nu cedează nici la frig, nici la căldură,  
nici la foame, nici la sete, nici la orice alt neajuns, ci ține divan în fiecă zi  
în mod obișnuit pînă la amiază și adeseori și după aceea<sup>2</sup>, ascultînd cu bună-  
tate și pe săraci întocmai ca pe bogați, însă iubește și ocrotește mult sără-  
cimea, și nu îngăduie să i se facă vreo împovărare sau orice fel de împilare.

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul redat de A. Ciorănescu în anexa articolului  
*Nou despre Petru Cercel*, publicat în „Revista istorică”, XXI, 79, 1935.

<sup>2</sup> *Quindi*, editorul propune: pînă la chindie.

La 1 decembrie (după vechiul calendar, căci curtea se ține de stilul vechi) excelența sa, stînd la masă cu vreo 12 din marii săi boieri<sup>3</sup>, toți au fost dăruți, ba cu o haină de țesătură de fir căptușită cu samur, ba cu o haină de brocard căptușită și ea cu samur, ba cu una de țesătură de fir fără samur, și altora le-a dat cîte o haină de damasc „crașesin“<sup>4</sup> și de felurite alte culori, sau de postav fin, potrivit cu rangul persoanelor, astfel încît aceste daruri puteau costa cam două mii de ducați. În ziua de 6 a acestei luni, în ziua de sfîntul Nicolae, stînd de asemenea la masă cu vreo patruzeci de persoane, s-au închinat paharele cu diferite urări în sănătatea excelenței sale, printre care trei urări au urmat una după alta: prima în sănătatea sultanului, a doua în sănătatea maiestății sale preacreștine<sup>5</sup>, a treia și ultima în sănătatea mării voastre ilustrisime: și a făcut daruri de mai bine de 70 000 de bani gata<sup>6</sup>, astfel că acest domn nu numai că e iubit dar chiar adorat de popor, căci se vede clar că ei îl admiră și îl privesc ca pe un zeu venit pe pămînt . . .

Zilele trecute a venit aici domnul Tomaso Alberti<sup>7</sup> cu multe blănuri frumoase de samur, dintre care a dat o cantitate pentru blănirea unei haine a domnului principe, iar celelalte i le-a vîndut, iar excelența sa i-a dat două haine de stofă fină și de mătase și doi cai de preț. Și pe deasupra a dat domnului Giacomo, fratele acestuia, toate dările din Țara Românească, în tovarășia unui Hiot, numit Nicolo Nevridi<sup>8</sup> venit de cîteva zile din Moldova și se spune că va veni ca al treilea tovarăș Signor Giannachi<sup>9</sup>. Și cît a fost domnul Tomaso aici, eu i-am amintit din nou domnului Giacomo despre serviciul cuvenit mării voastre, care mi-a răspuns că va avea grijă. Altă dată, s-a spus că domnul Franco<sup>10</sup> era desemnat ca ambasador în Polonia, domnul Zuan de Polo<sup>11</sup> pentru treburile din Ragusa, iar Luca pentru a duce o scrisoare<sup>12</sup> în Franța, însă această însărcinare a lui Luca a fost „*una cannabusa*“. Despre domnul Zuan nu se mai vorbește, nu știu din ce cauză, apoi cît despre domnul Franco, cum va fi auzit marea voastră ilustrisimă, nu a mai mers în Polonia după cîte aud, pentru că d. principe și-a schimbat părerea potrivit cu cele ce i le-ați scris în contra acestei intenții, și desigur a rămas foarte încurcat<sup>13</sup> și

<sup>3</sup> *XII de suoi primati* (adică boierii de divan).

<sup>4</sup> Culoarea roșie-cărămizie foarte prețuită.

<sup>5</sup> Regele Franței Henric al III-lea de Valois.

<sup>6</sup> *Settanta millia di contanti*.

<sup>7</sup> Poate același care a călătorit prin Moldova în 1612 și 1613 cu mărfuri spre Liov.

<sup>8</sup> Vezi N. I o r g a, *Istoria Comerțului*, I, cartea a II-a. Nicolaie Nevridi, zis Domestric, grec din Constantinopol, era vameșul lui Aron pînă ce-l osîndi la moarte ca să-l despoaie. E numit și Nicoriță Nicoresii.

<sup>9</sup> Este desigur unul și același cu Ienache Simota, zis și Simion grecul, care va fi martor în procesul lui Petru Șchiopul cu Giovanni de' Marini Poli (vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 318).

<sup>10</sup> Sivori.

<sup>11</sup> Giovanni de' Marini Poli.

<sup>12</sup> *Qualche pacheto*.

<sup>13</sup> *Invaghito*.

pentru că nu a dobândit acea cinste și totodată pentru multele cheltuieli pe care le-a și făcut. Dar așa e de mare respectul pe care îl poartă măriei voastre, încât acceptă totul cu voie bună fără a se văita, deși sînt unii care zic că măria sa ilustrisimă<sup>14</sup> i-a împiedicat călătoria . . .

Dată în București 22 decembrie din 1583.

FRANCESCO VINCENTI

*P.S.:* [A primit în casa domnului Franco scrisoarea lui Germigny din 9 decembrie. Așteaptă cu nerăbdare să afle] că măria voastră a primit *il mio pacheto* trimis cu d. Giannachi, dar încredințat lui Giorgio Marzocco, vărul domnului Giacomo Alberti, venit împreună cu zisul domn Giannachi . . .

---

<sup>14</sup> Adică Germigny care apare aici la persoana a treia.

## G. P. CAMPANI

(? — după 1587)

\*

Iezuitul italian G. P. Campani, numit provincial al Societății din Polonia după moartea lui Francesco Suniero (în ianuarie 1580), are unele trăsături comune cu Possevino. Găsim la el același amestec de diplomat și de eclesiastic, de sentimentalism religios și de atenție îndreptată totodată spre realitățile materiale. Mai puțin sec ca Possevino, și mai caustic, avînd și o pătrundere psihologică reală și un oarecare simț al umorului care transpare în unele trăsături ale portretului noului rector Capeci, el pare mai degrabă interesat de oameni decît de probleme. În afară de propriile sale experiențe sau realizări, de care se mîndrește, punîndu-le într-o paralelă avantajoasă cu cele ale lui Possevino — el mai notează o serie de observații și informații care ne oferă un material prețios pentru surprinderea unor aspecte mai puțin cunoscute ale condițiilor din Transilvania. Ca și la Possevino observăm la el o tendință de a se opri la elemente de suprafață, necăuțînd cauzele unor neajunsuri și mulțumindu-se uneori cu soluții mai mult aparente. De exemplu în privința îndepărtării din Cluj a celui „Saxon” care îi „tulbura” pe magistrii iezuiți de la catedra colegiului arian rival, susținut de orășenii din Cluj. Se încrede foarte des în apa-

rențe înșelătoare. Nu descifrează dispozițiile reale ale viitorului guvernator Géczy, așa de plin de atenții la Oradea, dar pe care le va cunoaște apoi, fără mare bucurie, la a doua sa venire și ședere în Transilvania (noiembrie 1585 — ianuarie 1586). Nu-și dă seama că toată iubirea pe care o atribuie dregătorilor și nobililor pentru Leleszi este înșelătoare; nu e decît reflectarea ocrotirii categorice a catolicismului și a slujitorilor săi din partea regelui Ștefan Báthory. Moartea acestuia a însemnat și risipirea aceloră în noiembrie—decembrie 1588. În sfîrșit își propune ca cea mai glorioasă realizare, convertirea celor doi medici ai curții Squarcialupi și Blandrata, care nu ar fi putut fi decît formală, dar care în cazul acestuia din urmă ar fi constituit un triumf al bisericii romane asupra unuia dintre foștii capi ai „ereziei“ antitrinitariene.

Cele două călătorii ale lui Campani în 1585 au fost provocate în primul rînd de situația intolerabilă din sînul conducerii Colegiului, din cauza conflictului permanent dintre rectorul polon „Vangrovitius“ Wuyek) și părintele ungar Ștefan „Arator“ (Szántó) care denunța cu indignare regimul instituit acolo, iar apoi din nevoia de a frîna inițiativele prea generoase ale noului rector Capeci, pe care îl alesese și îl adusese la prima sa venire în Transilvania. Mai trebuiau împlinite și unele dorințe imperative ale regelui: adoptarea cît mai grabnică a noului calendar, punerea bazelor colegiului de la Alba Iulia, ba chiar întemeierea unui colegiu și la Oradea! Dar asupra acestui ultim punct Campani este ferm hotărît să nu-l urmeze pe rege, ci dimpotrivă, să obțină ca banii promiși în acest scop să fie afectați rezidenței din Oradea pentru nevoile sale. În ajunul plecării sale din Transilvania Campani nu reușise încă să rezolve problema destul de complicată a aflării unui succesor lui Leleszi. El sugerează corespondentului său, cardinalul Bolognetti, nunțiul apostolic de pe lîngă Ștefan Báthory (bineînțeles pentru ca acesta să comunice sugestia regelui), că rectorul Ferrante Capeci, ar fi persoana cea mai potrivită pentru a-l înlocui cu condiția să fie găsit un rector capabil pentru Colegiul de la Cluj. Totodată, sătul de oboselile unor călătorii atît de lungi și conștient de piedica reală constituită de imposibilitatea unor legături frecvente și statornice între puncte atît de depărtate, ca Alba Iulia și Cracovia, el propune în septembrie 1586 generalului iezuiților Aquaviva fie instituirea unei „provincii“ iezuite separate cu sediul la Cașovia, fie crearea unei viceprovincii a Transilvaniei.

Cu alungarea iezuiților din Transilvania încetează și contactul lui Capeci cu problemele acestui principat.



CĂTRE UN ADRESANT ANONIM DIN  
POLONIA<sup>1</sup>

1584 februarie 7, Alba Iulia.

[... Aflînd de sosirea sa, vin de pretutindeni să-l asalteze trimiși ai orașelor, satelor și nobililor ca să ceară preoți... orășenii din Tîrgu Mureș — nobilii din Turda].

Aici la Alba Iulia au venit vreo 30 de secui, nobili și domni de seamnă, numiți Lazar<sup>2</sup> și în fiecare zi stăruie pentru preot. Azi au fost trimiși doi nobili români din Lugoj și Caransebeș, provincie românească, spre a cere un preot pentru părțile acelea, adăugînd: „Dacă va veni cineva va avea de păstorit 60 de sate care nu vor să-și dea copiii ereticilor să-i boteze“. A venit azi din Timișoara un altul<sup>3</sup> în casa căruia și-a dat duhul cu pietate, părintele Sfon-

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress, în *Epistola et Acta Iesuitarum*..., II, p. 30.

<sup>2</sup> Lazár de Szárkegy.

<sup>3</sup> Un ragusan.

drata<sup>4</sup>, în ziua de 10 noiembrie 1583... zicînd că dacă am merge acolo am putea să trecem în cea mai mare siguranță în Bulgaria și Rascia<sup>5</sup> spre marele folos și mîngîiere a creștinilor... Voiam cu tot dinadinsul să ajung acolo pînă la Timișoara împreună cu părintele Valentin ungurul<sup>6</sup> și cu părintele Vangrovitiu<sup>6a</sup> care înțelege orișicît acea limbă slavă, sub cuvîntul de a recupera ce a lăsat acolo defunctul părinte Sfondrata: dar ne opresc ai noștri, zicînd că nu e voie să se meargă fără o scrisoare a principelui: și că „triumvirii”<sup>7</sup> nu ne vor da nicidecum scrisoare, și după aceea, dacă s-ar afla acest lucru ne-ar dăuna în comițiile viitoare și ar duce la îngrădirea puterii noastre, îngrădită destul și prea destul pînă acum de către articolele din Turda.

Am făcut un pas mai departe cu Squarcialupi<sup>8</sup> și Blandrata<sup>9</sup>. Acela mi s-a mărturisit oral și în scris. Celălalt mă tem este la pămînt și de neîndreptat... Ar vrea să i-l dau pe Maxim<sup>10</sup> pe lîngă sine, ca să îngrijească serios de el: oferă colegiului o pomană însemnată pentru acest lucru, și ca acesta să fie stăpîn pe lucrurile sale căci nu are pe nimeni devotat care să vrea să stea cu el și pe care să-l iubească... și cînd i se spune: „Dar Maxim este de altă religie, vreți oare să-l trageți la voi?” zice „Eu voi da legămînt în scris cu jurămînt că nu voi vorbi cu el despre religie” — „Dar Maxim se roagă mult —

<sup>4</sup> Iezuit care avusese grija catolicilor din regiunea Timișoara aflați sub jugul turcesc.

<sup>5</sup> Serbia.

<sup>6</sup> Valentin Ladó, iezuit plin de energie care a desfășurat o activitate neobosită în țara secuilor și în Banatul creștin și a secundat acțiunea lui Arator (Szántó) în regiunea Oradea.

<sup>6a</sup> Forma latinizată a numelui iezuitului polon Iacob Wuyek, rectorul Colegiului iezuit din Vilna, trimis în Transilvania în octombrie 1579 la cererea regelui Ștefan Báthory ca rector al Colegiului nou înființat la Cluj, (Vezi în *Călători*, II, aspecte ale regimului instaurat de el în colegiu).

<sup>7</sup> Adică cei trei președinți A. Kendy, L. Szombory și W. Kovacsóczy însărcinați cu guvernarea Transilvaniei în intervalul 1583—1585. Este a doua formulă adoptată în cursul minorității lui Sigismund Báthory și care constituie o etapă intermediară între guvernarea colectivă a senatului din intervalul 1581—1583 și concentrarea puterii în mîinile unui singur guvernator (I. Géczy) din faza finală 1585—1588.

<sup>8</sup> Medic italian al lui Sigismund Báthory, moștenit de acesta de la părintele său Cristofor Báthory, mort în mai 1581. Aparținea religiei reformate, și deși se arăta foarte îndatoritor față de iezuiți, aceștia căutau cu tot dinadinsul să pună pe lîngă principe un medic catolic. Jacques Bongars l-a cunoscut la trecerea sa prin Transilvania în 1585.

<sup>9</sup> Medic foarte priceput, el este totuși mai cunoscut ca adept și propagandist al unitarismului, la care ajunsese să-l convertească și pe Ioan Sigismund Zápolya (mort în 1571), predecesorul lui Ștefan Báthory, asupra căruia avea mare influență. A continuat să se mențină și sub acesta din urmă dîndu-i chiar un ajutor prețios cu prilejul alegerii sale de rege al Poloniei. Pentru viața sa aventuroasă pot fi spicuite izvoarele contemporane. O schiță sumară foarte bună e dată în *Enciclopedia italiana*.

<sup>10</sup> Iezuitul Massimo Milanesi din Florența cu oarecare cunoștințe medicale era în momentul acesta în vîrstă de vreo 55 sau 56 de ani. A fost pe rînd felcer, grădinar, primind felurite însărcinări gospodărești și administrative. Blandrata, bătrîn și singur, ar fi dorit să-l poată avea pe lîngă sine spre a-i purta de grijă, oferind chiar să-l facă moștenitorul său. (Vezi în volumul de față darea sa de seamă despre ciuma de la Alba Iulia în 1586).

„Și eu (zice el)“ m-aș ruga cu el, în bună învoială și ziua și noaptea, și chiar de zece ori pe zi dacă trebuie . . .“.

E uimitor cât de mult sînt atacați aici catolicii, și totuși sporesc mereu, mai mult ca vinul, după ce au fost călcați strugurii. Toată ziua vrea principele să fim cu el, și la prînz și la cină, dar nu mergem întotdeauna, sîntem înșă siliți să mergem adesea. Cu marele mareșal, domnul Galfi am ajuns de asemenea mai departe, ne iubește și ne favorizează, nu se deosebește prea mult în păreri de noi, am redus pînă în cele din urmă diferența la un singur articol: i-am dat cărți, imagini, concluzii: toate au fost bine primite . . . [Va merge la Oradea ducînd cu sine pe P. Ștefan (Szántó). Trimiși solemn anume împuterniciți de acolo au venit să ceară un preot] . . . Toate aicea sînt sigure din partea turcilor și se spune că nu au fost niciodată mai favorabile principelui. A poruncit ceaușului trimis (aici să se restituie tot ce au prădat jefuitorii<sup>11</sup> la Tușnad<sup>12</sup> în vremea în care ar fi trebuit să venim <acolo> dacă nu ne-ar fi făcut Dumnezeu să zăbovim . . .

Se dau aici trei cauze pentru care nu a fost promulgat noul calendar. 1) Prima: // nu au exemplare ale *Noului calendar*; ce bine dacă ar fi fost trimisă aici vreo mie de la Tyrnavia sau Cracovia! 2) Apoi că nu l-a primit încă Ungaria cu care au toate legăturile, deși eu cred că l-a primit <Ungaria> dar ei așa zic. Ultima și cea mai slabă — că e din cauza românilor, deoarece mai înainte se potriveau cu <calendarul> nostru în multe privințe, acum nu vor să muncească, deoarece ar trebui să muncească după calendarul gregorian. În sfîrșit într-un cuvînt cauza e că ei nu o fac de voie și totuși ei văd că sînt datori să o facă și Blandrata zice că hotărît vor fi siliți să-l primească pentru considerente politice, dacă nu pentru altele. Azi am aflat ca lucru sigur că a fost primit la Timișoara și în Bosnia, Rascia și Bulgaria nu numai de creștini, dar și de negustorii turci *propter communitatem orbis*. Nu știu dacă să-i cred?

Eu nu știu cînd voi putea să mă desprind din Transilvania: atît de multe îmi mai rămîn de făcut, și nu aș vrea — pentru că vin atît de tîrziu — // să par că vin în goană, și noul rector are mare nevoie de a fi călăuzit, deoarece în afară de cultura literelor și de pietate unită cu prudență, în chestiunile de afaceri și de obiceiuri septentrionale el este ca *tabula rasa*. Dar va fi luminat de Dumnezeu. [Mai are multe de făcut la Cluj, poate să-l trimită înainte pe Szántó și să vină apoi să vadă ce-a făcut acesta.]

<sup>11</sup> *Excursores*, bande de pradă venite de pe teritoriul turcesc.

<sup>12</sup> În Sălaj.

## CĂTRE NUNTIUL DIN POLONIA BOLOGNETTI

1584 februarie 10, Alba Iulia.

[E de trei săptămâni aici căutînd să scoată o hotărîre „contra unuia care ne tulbură”]<sup>13</sup> // Duc discuții pentru cumpărarea unei case pentru seminarul din Cluj, sau clădirea uneia noi, ceea ce poate ar fi mai bine... Caut tineri ca să-i duc la <seminarul din> Vilna: transilvani, români, secui, moldoveni<sup>14</sup> pînă acum am găsit doar doi: un secui și un transilvan... I se cer preoți la hotarul

p. 39  
p. 40

---

<sup>13</sup> Ioannes sau Petrus Saxonus fost iezuit, „renegat” și trecut în tabăra reformată, ajuns apoi în fruntea Colegiului arian din Cluj. În octombrie 1583 Possevino stăruie ca el să fie predat rectorului iezuiților sau alungat din principat. Il desemnează ca Ioannes Saxonus. Ulterior va fi numit Petrus Saxonus în reclamațiile și intervențiile rectorului Capetius și ale provincialului Campani din anii 1585 și 1586.

<sup>14</sup> Vezi în *Călători*, II, planul lui Possevino de a dezrădăcina pe tinerii căștițași pentru seminarul catolic, trimițîndu-i pe cei din Transilvania în Lituania și Polonia, și pe cei de acolo la Cluj.

hotarul turcesc.] Eri a fost aici acela în casa căruia a murit părintele Sfondrata <în Timișoara><sup>15</sup>. Îmi spune că e foarte ușor să merg acolo... Spune că s-ar putea face atîta bine, și mai degrabă acolo decît aici. [Squarcialupi... Blandrata... se arată foarte îndatoritori<sup>16</sup>.] Se spune că ar dori ca papa să-i îngăduie<sup>17</sup> să locuiască în Bologna, făgăduind să nu vorbească niciodată de religie și să se manifeste ca un catolic și să stea retras în casă numai pentru a nu muri în locurile acestea după ce le-a nenorocit...

[Principele este un *angiolo* *di Paradiso*... vioi, prudent, de nari speranțe. Îi cheamă mereu la masă etc. . . .]

### *Către același*

*1584 februarie 26, Cluj.*

p. 47

[A reușit cu triumvirii — acum toată ziua discută cu „senatorii“ Clujului. Aceștia au conciliabile între ei, vrînd poate să evite a da un loc anume pentru a se construi seminarul (ca anul trecut cînd au cumpărat o casă doar spre a o da cu chirie pe un an). La 25 II ei promet să amenajeze casa cumpărată (cu 300 de taleri) pentru 50 de elevi ca să slujească pe trei ani, în care timp se va clădi seminarul din alocațiile<sup>18</sup> prevăzute — și în sfîrșit au consimțit ca să îngăduie iezuiților să cumpere 4—5 case în jurul colegiului. Vor trebui să fie reclădite din nou sub ochii Colegiului în piața bisericii.] Slavă domnului am scăpat de „Saxon“<sup>19</sup> care se înfipsea în școala ariană și aducea cel mai mare prejudiciu colegiului și seminarului <nostru>. Curînd după ce i-am adresat o admonițiune părintească și am discutat de mai multe ori despre el cu prezidenți am obținut un decret pentru tot principatul, altminteri se însura aci și rămînea în acel lectorat; dar fără a folosi <decretul> sau a-l scoate la iveală, a vrut Dumnezeu ca el să fugă cînd a auzit că mă întorc de la Alba Iulia, astfel că nu a fost nevoie să aducem vreo atingere la acea blîndețe a spiritului atît de iubită de instituția noastră. [Peste 7—8 zile va pleca prin Oradea ducînd cu sine vreo 7—8 unguri și secui după dorința lui Possellino pentru seminarul din Vilna.]

<sup>15</sup> Vezi scrisoarea din 7 februarie în care dă aceeași informație.

<sup>16</sup> Nu a mai fost redat aici pasajul foarte asemănător cu cel din scrisoarea precedentă relativ la acești doi medici pe care ar fi vrut Campani să-i convertească.

<sup>17</sup> Dacă într-adevăr nutrea această speranță, arderea pe rug a lui Iacob Paleolog din anul următor avea să o spulbere.

<sup>18</sup> *Delle pensioni*, sumele anuale făgăduite de papă și de rege pentru acest scop.

<sup>19</sup> Petru Saxonul. (Vezi scrisoarea din 1 februarie).

## CĂTRE AQUAVIVA

/Dare de seamă recapitulativă/

1584 februarie 27, Cluj.

p. 50

[A plecat din Iaroslav, în Polonia, la 6 decembrie cu iezuiții destinați Colegiului de la Cluj. Erau cu toții împreună 14. Pe drum le-a distribuit sarcini corespunzând misiunilor viitoare — rectorul colegiului este și *rector itineris*, „minister“ (administrator), e cel care e acum în această calitate la Cluj (Martin Undó) — cel însărcinat cu încartiruirea e p. Petru, foarte îndemânic. L-a pus pe rector ca să le țină exerciții (spirituale) spre a-i încerca talentul „pe care l-am văzut a fi plin de memorie, dar confuză“. Drumul greu a durat 17 în loc de 10 zile. Succesul realizat pe lângă tânărul Ștefan Báthory despre care era părerea unanimă că s-a făcut eretic, având soția eretică. Ștefan Báthory a acceptat noul calendar, a sărbătorit nașterea domnului cu mare devoțiune etc., a rugat să i se trimită un preot la Șimleu, dar oînd a sosit acela el plecase de acolo și preotul s-a reîntors. A sosit la Cluj la 31 decembrie. Toate merg bine, dar se relevă lipsa unor locuințe calde precum și vexația prici-

p. 51

nuită iezuiților de către acel Saxon<sup>20</sup>] „căci atunci cînd l-am chemat la mine pe acel Saxon și a venit, i-am amintit de datoria sa, dar nu am vrut să-l arestez (ceea ce ar fi dorit ceilalți), ci l-am lăsat să plece liber, el nevrînd să rămînă, totuși făgăduind că va merge cu mine cînd voi pleca în Polonia. [Campani a fost la Alba Iulia, la principe și la prezenți<sup>21</sup>. A stat vreo patru săptămîni acolo cu bune rezultate // În chestiunea Saxonului au trimis scrisori de descripție și de exil, chiar mai strașnice decît fuseseră cerute.] Cînd ne-am înapoiat la Cluj și am pus ca să fie chemat, fugise (la început prezenții se lăsau greu mai ales cu privire la localul pentru seminar). Dar au fost bătute de Dumnezeu, ca egiptenii odinioară. Căci, lucru uimitor de spus, toți trei prezenții și-au îngropat fiecare din ei cîte un fiu (prunci nevinovați) cît mai eram noi acolo, și cel care ne ataca mai rău a suferit și un al doilea doliu și ceilalți se aflau și ei în așteptarea lui. Cînd în mod neașteptat am primit rezolvarea de la cancelar după toate dorințele noastre, el avea atunci în casă pe fiul său mort și neîngropat încă, iar celălalt, care a asistat la moartea a doi dintre ai săi, a fost silit să fugă de aceste morți repetate plecînd din Alba Iulia, încît restul senatului fără de acesta și-a dat hotărîrea în pricina noastră, ceea ce nu ar fi putut nicicînd face dacă ar fi fost de față... Am dobîndit tot ce cerusem iar în privința aceluia Saxon, chiar mai mult decît cerusem.

[Tot astfel, întîmpină bunăvoință din partea „senatului“ clujean. Acesta a dispus să se închidă o zi porțile orașului pentru a-l căuta pe Saxon, spre a-l preda lui Campani... // Obține facultatea de a cumpăra oricare casă din ulița din fața bisericii și a locului bisericii iezuiților.] Acest loc conține șapte case, care se cumpără ieftin, parte pentru <locuințele> iezuiților, parte pentru clădirea seminarului și facerea unui cimitir, căci... regele... temîndu-se că nu ar fi posibil să aibă cimitirul în oraș, a poruncit să se facă unul în fața zidurilor... [Încercările sale de a converti pe medicii Squarcialupi și Blandrata] // În colegiu merg toate bine, slavă Domnului. Noul rector este excelent, dar în materie de exercitare a autorității este *tabula rasa*<sup>22</sup>; este totuși docil; cît era de necesar să nu fi venit singur cu firea și înflăcărea sa italică ce se vădeau la el, dar a avut pe lîngă el un bun sfătuitor<sup>23</sup> (de n-ar fi prea din cale afară de bun!) care nu a trecut sub tăcere nimic din cele ce erau utile, ci le-a semnalat. Cîștigă experiență zi de zi, și ar vrea să rămîn și eu aici pînă la Paște, dar se împlinesc două luni [de ședere în Transilvania], și peste vreo săptămîină și ceva mă gîndesc să plec de aici la Oradea...

<sup>20</sup> Transfug de la iezuiți trecut la arieni și conducînd colegiul acestora în același oraș unde îi sfida pe foștii săi superiori.

<sup>21</sup> *Praesides*, așa-zisii triumviri Kendy, Szombory și Kovacsóczy.

<sup>22</sup> *In gubernio tabula rasa*, adică inexistent.

<sup>23</sup> *Monitorem*. Este părintele Martin Undó, ocupînd locul de *minister* cu atribuții de administrator, amintit mai sus.

[Zilnic vin delegații de prin țară să-i ceară preoți. Nu i-a putut satisface pe toți. Au venit din Șimleu și apoi din Tîrgu Mureș.] După aceea din Oradea. Aceștia le-am satisfăcut cererea, apoi din Turda, apoi din Finiș, apoi secuii din Ciuc: Au venit la Alba Iulia niște domni din fruntea lor numiți Lazar, însoțiți de 30 de nobili, venind la noi de trei și de patru ori și stăruind pînă le-am dat pe unul pentru păsările acestea, anume pe părintele Valentin (Ladó) fără noviciat, dar este hotărît un bărbat plin de sfințenie prin care Dumnezeu a săvîrșit minuni la Alba Iulia și a alungat demonii. După aceea românii<sup>24</sup> au trimis la mine doi nobili, zicînd că au avut un preot (din?) în Moldova (?)<sup>25</sup> care a fost descoperit a fi un impostor, fără hirotonisire, și mi-au cerut unul, invocînd motivul mării lor depărtări (fiind) chiar la hotarul dispre turci. Ce să mai spun? Chiar din Turcia a venit acel ragusan în a cărui casă a murit la Timișoara părintele Sfondrata . . . etc. [ca în scrisorile precedente]. La Alba Iulia lucrurile merg bine, însă părintele Ioan (Leleszi) este foarte dur cu toți membrii prezidiului, încît mă mir cum de rabdă ei autoritatea sa, căci părintele Lelesius este mai mult decît toți guvernatorii și el fără zgomot rînduiește <totul> pe lîngă principe: iar aceia fără el nu pot <face> nimic . . . dacă ar fi acolo cineva blînd și pașnic ar fi călcat în picioare, și acela, și principele, de către ereticii în mijlocul cărora trăiește.

[P.S. P. Lelesius cere să i se găsească un înlocuitor — el e foarte bolnav și crede că nu va mai trăi mult. A scris regele Poloniei să i se recomande noului rector blîndețe și oarecare toleranță, să nu pretindă dintr-o dată aici ceea ce vede în colegiile evolute de unde a fost trimis.]

*Către același*

*1584 martie 31, Iaroslav*

[Prezidenții se arată acum tot mai binevoitori pentru școala iezuiților (scrie Leleszi). Trebuie căutat un succesor pentru Leleszi care pe lîngă doctrină și pietate să mai aibă și mîndrie (*magnanimitas*). Cu smerenia ești călcat în picioare.]

p. 38

Am plecat din Cluj în miercurea de la miezii păsării. Am sosit la Oradea a treia zi, și i-am găsit sărbătorind cîșlegiul<sup>26</sup>, căci nu se schimbase încă acolo calendarul<sup>27</sup>. Așadar la aceeași masă noi mîncam mîncăruri cu

<sup>24</sup> Din Banat.

<sup>25</sup> *In finibus Moldaviae*. De corectat: *ex* în loc de: *in*?

<sup>26</sup> *Bachanalia celebrantes*.

<sup>27</sup> *Nondum enim mutatus est annus ibi*.



ulei, iar ei carne fără nici o supărare. [Orădenii au trimis mai înainte la Cluj să-i ceară un alt preot în locul lui G. Törös — trimis în iulie trecut de către rege și Possevino fără știrea lui Campani — și care zace din nou. Le-a trimis pentru începutul postului pe părintele Szántó cu un frate.] În duminica următoare (11 martie) care pentru noi (cei cu noul calendar) era duminica *Laetare*, iar pentru ceilalți duminica Quinquagesimei, am văzut adunat atîta norod, încît biserica nefiind mai mare decît biserica Bunei Vestiri (Annunciata) de la Roma, predica a trebuit să se țină în cimitir, ridicîndu-se acolo o treaptă din pietre și pentru cei mai nobili existînd niște adăposturi negreșit mai simple, alții punîndu-și sub cerul liber băncile lor care rămîn la nesfîrșit în ploaie și zăpadă, așa cum în alte locuri stau în biserică. Îmi evoca icoana scaldătoarei mîntuitoare<sup>28</sup>, căci la extremitățile cimitirului era răspîndită o mare mulțime de oameni bolnavi care vin la băile orădene<sup>29</sup>, desigur vestite, la o depărtare de o jumătate de milă, unde săracii sînt îngrijiți fără plată, iar duminicile vin în oraș să cerșească și să asculte cuvîntul lui Dumnezeu. Am fost primiți cu toată dragostea și cinstea de către ilustrul domn căpitan<sup>30</sup> care este a doua persoană în stat după principe [fuse în această funcție // Cristofor Báthory cînd era regele principe]. El își are fratele la învățătură la Cluj, și cum îl lăsasem pe acesta rău bolnav, părintele rector îi dăduse în taină împărtașania după ce îl spovedise. Ne-a primit la masă în mijlocul a vreo 20 de ofițeri („centurioni“) ai săi, toți calvini, așa cum e și el, dar foarte liniștit<sup>31</sup>, și deși era o zi de dulce pentru ei, totuși ținînd seama de noi, abia au apărut pe masă feluri gătite din carne, deși spuneam că ei pot să le mănînce fără nici o vină. S-a vorbit destul de mult despre religie, a ascultat totul. El arată bunăvoință pentru ai noștri. Cînd a știut că voi pleca, după ce mi-am luat bun rămas de la el, fără să ne așteptăm cîtuși de puțin la aceasta, a fost prezent la ora plecării în piața<sup>32</sup> <orașului> (?) împreună cu 60 de nobili ai săi și nu a pornit pînă ce nu am pornit și noi petrecîndu-ne vreo cinci mile italiene cu toții în semn de respect<sup>33</sup>. Ne-a dat și doi ofițeri cu două care și cu oameni de ai săi care să ne însoțească pînă acolo de unde am fi feriți de primejdie din partea turcilor.

[Cei din Oradea i-au cerut de 4—5 ori să meargă cu ei să aleagă un loc pentru colegiu<sup>34</sup> dar față de Cluj perspectivele realizărilor sînt slabe. Aici vin

<sup>28</sup> *Probatia piscina.*

<sup>29</sup> *Thermas Varadinenses*, azi Episcopia Bihorului.

<sup>30</sup> Ioan Géczy cu începere din 1577, — *N. Ed.*

<sup>31</sup> *Placidus valde*, adică nu fanatic. (Vezi mai apoi p. 88).

<sup>32</sup> *Area.*

<sup>33</sup> Provincialul observă cu melancolie că acesta nu a trecut încă la catolicism (!). Același Géczy, ajuns în 1585 „gubernator“ al statului, este, după toate mărturiile, autorul alungării iezuiților în decembrie 1588, la primul prilej după moartea regelui Ștefan Báthory.

<sup>34</sup> Pentru intenția regelui de a întemeia un colegiu la Oradea, vezi Veress, *op. cit.*, pp. 82 și 84.

15—20 de mii de creștini din „Turcia“ (adică din locurile ocupate de turci) pentru solemnități religioase și săvârșirea tainelor bisericești, dar ei nu rămân, ci pleacă înapoi. S-ar putea admite o „rezidență“ cu două școli pentru moment, dar în alt loc,] căci acesta (de acum) este cu totul în suburbie și nu numai în suburbie, dar chiar și la extrema limită a suburbiei, unde noaptea sînt puse străjile militare . . .

[A fost la Ecsed, la comitele Nicolae Báthory. Locotenentul acestuia a cumpărat de la creștinii săraci din „Turcia“ niște moaște ale sfintei Caterina, dar nu știe care sfîntă Caterina . . . Merge apoi la Kisvard<sup>95</sup>.]

În această călătorie am botezat trei copii, care fiind orfani, nu au avut pe nimeni care să se îngrijească de ei să fie botezați, iar ei erau fii de români și aduceau mari mulțumiri lui Dumnezeu.

p. 71

### *Către același*

*1585 decembrie 1, Cluj*

[Se află aici de două luni dar nu a terminat încă nici măcar vizitația colegiului. Au fost multe de făcut pentru a aduce studiile la nivelul cerut unei academii după dorința regelui. Prezența principelui și a curții a adus și ea oarecare piedică . . . acesta va pleca peste două zile . . . Leleszi a fost eliberat de grija conducerii fundației de la Alba Iulia. I s-a dat un frate „coadjutor“<sup>96</sup> care să-l îngrijească. I s-a mai dat ca „magistru“ al copiilor ce învață împreună cu principele p. Marcus . . . care îi va fi de ajutor // lui Leleszi la curte, însă singur nu ar fi bun pentru că e prea blînd din fire.] Este de mirare cît e de necesar ca părintele Leleszi să fie atît de sever cu guvernatorul și cu prezenții și cu toți consilierii, încît toți se tem de el și nu îndrăznesc nici să iasă la cîmp cu principele dacă nu trimit în prealabil să-i ceară voie, căci dacă nu ar fi astfel ar fi doborît bunul principe. De aceea este atît de necesară principelui, măcar și simpla lui prezență, chiar dacă ar zace de boală, numai să aibă pe cineva să-l ajute. [Au fost puși în toate locurile frații cei mai potriviți.]

p. 143

p. 144

Mai rămîne doar Oradea unde muncește părintele Arator (Szántó) singur, acolo bîntuie grozav ciuma . . . Se îngroapă 100 de oameni zilnic . . . și știm că ea e în toi nu departe de ai noștri, adică la vreo milă.

Seminarul s-ar umple de îndată dacă ar avea un local și locuințe, căci acum nobilimea dorește nepus de mult să-și aibă acolo copiii. Pîna acum a

<sup>95</sup> În Ungaria.

<sup>96</sup> Din personalul ajutător de frați, afectați muncilor manuale sau servile.

venit de două ori episcopul românilor<sup>37</sup> ca să-mi recomande pe nepotul său pe care l-am primit. Chiar și consilierii se roagă pentru copiii lor. [Părerea regelui și a lui este ca să câștige în felul acesta nobilimea, și atunci se va converti întreaga Transilvanie.] Voi recomanda rectorului să fie primiți mai mulți nobili. Până acuma sînt întreținuți peste 50 de adolescenți distinși.

Va afla aici un nou fel de bursieri<sup>38</sup> conform regulilor, adică hrănindu-se din masa gătită pentru noi, nu din resturi, ci din porții egale de carne, „me-nestres“, pîine și vin. Dar sînt vreo 80. Lucrul <în sine> este bun, dar modul <de aplicare> mai trebuie îndreptat, căci din bunătatea părintelui rector <seminarul> se umplea de oameni de orice fel, chiar de unii meseriași care veneau să învețe să citească, și cînd voia cineva să plece se retrăgea. Acuma voi reduce numărul la o cifră mai mică, să zicem // 50 de <elevi> aleși<sup>39</sup>. Ei au în grija lor înmormîntările, cîntatul în biserică și alte sarcini ale colegiului nostru, sînt buni toți și foarte curînd se fac catolici, după cum și în școli abia de găsești pe vreunul care să nu fie catolic. Chiar dacă vin ca eretici, curînd sînt aduși la conversiune . . .

[Colegiul iezuit a reușit să lipsească școala eretică de rectorul ei. Acesta s-a făcut nevăzut de trei zile, fiind căutat prin oraș pentru a fi predat provincialului. Celălalt, Franken, a fugit și numirea noului guvernator<sup>40</sup> e desigur bună pentru cîrmuirea principatului în ce privește politica, dar cît se poate de rea pentru religie. Își plimbă cu el peste tot predicatorul calvin plin de hulă. Ni-l aduce (aici) pînă la principe, apoi plecînd cu ceata sa îl redă predicii sale otrăvitoare. Își rîde de toate cele sfinte cu duhul blîndeții, ceea ce e poate mai vătămător decît cu dispreț manifestat deschis. [Provincialul nu a putut obține nimic de la el<sup>41</sup> în privința reclamației contra Saxonului, dar s-a adresat senatului mic<sup>42</sup>, și în parte prin amenințări, în parte făgăduind protecția sa pe lîngă rege a ajuns să dicteze el însuși în senat în auzul tuturor cele cuprinse în hotărîrea dată apoi de ei. Drumurile spre Oradea sînt oprite din cauza ciumei . . . Nu știe cînd va putea pleca<sup>43</sup>.]

---

<sup>37</sup> Vezi Possevino, *Transilvania*, ed. Veress, în „Fontes rerum transylvanicarum“, p. 64 despre cei trei episcopi ai românilor din Alba Iulia, Dej și Șimleu. Primul avînd rang de mitropolit.

<sup>38</sup> *Convictum*.

<sup>39</sup> *Selectorum*, selecționați după alte criterii decît ale rectorului.

<sup>40</sup> Același Ioan Géczy care îl primise cu arțta politețe la Oradea.

<sup>41</sup> Și în privința întemeierii unui colegiu la Alba Iulia, s-a opus nu provincialului care nu s-a amestecat direct în această chestiune, ci regelui, scriindu-i că principele nu va putea trăi la Alba Iulia dacă i se iau bunurile lui pentru colegiu (Veress, *op. cit.*, II, p. 158).

<sup>42</sup> *Minorem senatum*, adică „senatul“ orașului Cluj.

<sup>43</sup> Vizitarea colegiului s-a terminat la 29 ianuarie.

1586 ianuarie 15, Bistrița

[Este reținut în această margine a Daciei de treburi și de noroaiele drumurilor care împiedică mersul său la Oradea. L-a adus cu el pe Leleszi la principe de care vrea să-și ia rămas bun — dar după drumul (atât de obositor pentru acela) de trei zile de la Cluj la Bistrița, nu știe cum îl va putea duce înapoi. Acela suferă mult, veșnic zăcînd în pat sau șchiopătînd. E nevoie de noi preoți care să știe limba.]

... Rectorul (Capeci) cum nu se îngrijește de sănătatea sa și nu poate fi convins să se îngrijească, merge spre oftică. Ca bun muncitor (în via Domnului) și pios, nu-i lipsește nimic, dar ca rector bun, multe, unii socot chiar că totul; dar noi îl desăvîrșim<sup>44</sup> pe cît putem, și aceasta este în bună parte una din cauzele șederii noastre prelungite aici; toate le face din zelul său, și aproape nimic după un plan<sup>45</sup>, pe care nici nu-l știe și nici nu pare să-și dea oboseala să-l știe: așadar trebuie ca de la el să așteptăm negreșit lucruri bune și un zel bun; dar nu conform cu modul de a proceda al // societății.

p. 152

Nu pot să-l aduc la o oarecare precizie în tratarea afacerilor<sup>46</sup>, ci toate le face ca din întâmplare, nici nu scrie cînd are posibilitatea ca acum, ci se plimbă în sus și jos adîncit în gînduri, abia dă atenție vreunui lucru, iar dacă scrie, nu scrie cu precizie, nici cele ce sînt necesare, încît în mod fatal multe rămîn neștiute. Nu vor putea fi ținute precis<sup>47</sup> socotelile colegiului, căci dacă nu l-ar fi făcut atent Maximus n-ar fi vrut niciodată să creadă că trebuie să se dea socoteală și că au datorii ce depășesc o mie de taleri. El folosește banii Seminarului liber și cu libertate, și sînt multe (trăsături) de acestea pe care nu le scriu bucuros, pentru că mi s-ar părea că îmi bat joc de un sfînt, dar totuși sînt silit de regulă<sup>48</sup> să strecor cîte ceva sfinției voastre, și nu mă căiesc de (alegerea) sa<sup>49</sup>, căci știu că am la Cluj pe un sfînt care se sîrguiește pentru slava lui Dumnezeu. O, de-ar dobîndi și celelalte (însușiri) necesare unui bun rector, întrucît, dintre cei din afară care vin în atingere cu el, nu este aproape nimeni care să nu observe caritatea și sfințenia sa, pînă chiar și principele însuși, și guvernatorul și consilierii îl venerază și îl iubesc, și doresc ca el să fie cît de des pe lîngă principe, ba chiar dacă ar îndrăzni l-ar dori întotdeauna în locul cel mai potrivit precum cred după (retragerea lui) Lelesius pentru a obține roade bogate, dacă Clujul ar căpăta un rector

<sup>44</sup> *Excolimus* = îl prelucrăm.

<sup>45</sup> *Ex instituto*.

<sup>46</sup> *Rebus agendis*.

<sup>47</sup> *Relationes ... enumerari non poterunt*.

<sup>48</sup> Regula iezuită ridicase delațiunea la rangul unui principiu superior.

<sup>49</sup> *Poenitet me illius*.

mai apt, deoarece în august trecut chiar pe el mi l-a numit serenisimul rege<sup>50</sup>. Despre p. Lelesius, pe lângă faptul că simte o adîncă aversiune pentru această curte, dar acum înțeleg bine că el este atît de nenorocit pentru că nu poate într-adevăr colinda prin tot locul cu curtea care sub acest guvernator nu stă niciodată locului, ci cutreieră neconținut tot principatul, și mai ales în vreme de iarnă<sup>51</sup>. Îți făcea milă să-l vezi în zilele trecute pe jumătate mort, neputîndu-și folosi brațele și mîinile decît spre a fi chinuit de durerile cele mai sălbatice. În zilele de post nu mănîncă nimic, căci în afară de carne nu poate mîncă nimic, și el nu vrea să mănînce carne la curte ca să nu scandalizeze; așadar dacă ar fi la rînd cinci zile de post, el nu mănîncă nimic (afară doar dacă este acasă). Și mai se adaugă și aceasta: cînd vede că acum domnesc amăgitorii principelui, el, care a văzut zelul părintelui mort al acestuia, se consumă de zel și se chinuiește în tot chipul în mod uimitor și îi chinuiește și pe eretici de la cei mai mari pînă la cei mai mici, încît toți se tem de el și totuși îl iubesc, încît nu ar suporta ca să fie luat de la ei, fie că îl iubesc cu adevărat, fie că văd că atunci cînd este prezent ține în ordine toată curtea . . .

p. 153

// [Guvernatorul vrea să împiedice întemeierea Colegiului de la Alba Iulia, cu gîndul să-l poată atrage mai ușor pe Sigismund de partea reformatorilor, ca odinioară Ioan Sigismund Zápolya, dacă nu ar fi iezuiții<sup>52</sup>. Știind acest lucru regele Ștefan Báthory ține mult la întemeierea aceluia colegiu.] Chiar a mai dat regele celor din Alba Iulia, pe lângă o suburbie foarte bună, o mănăstire la o milă depărtare de Alba Iulia cu un sat<sup>53</sup> alăturat de iobagi români în număr de vreo 40 unde este atîta pădure și lemn, încît nu ar putea lipsi vreodată, și dă în fiecare an celor 8 frați ai noștri care stau acolo 800 de taleri și încă 100 pentru o trăsură cu 6 cai. Se mai dau de la curte pîine și vin și încă de altele ca să poată trăi acolo bine.

[Guvernatorul îndeamnă pe provincial să nu meargă la Oradea pentru că mor 100—120 de oameni pe zi.]

<sup>50</sup> Cu prilejul căutării unui succesor pentru Leleszi la cererea acestuia.

<sup>51</sup> Poate pentru că drumurile erau mai practicabile la vremea înghețului decît a no-  
roaielor.

<sup>52</sup> Deocamdată nu îi îngrijorează sentimentele religioase ale lui Sigismund, *pubertatis annos praestolantur*.

<sup>53</sup> *Villa seu pago adiuncto*.

## FERRANTE CAPECI

(1549—1587)

\*

Ferrante Capeci apare în catalogul fraților iezuiți, întocmit la 1 ianuarie 1584 cu privire la iezuiții din Transilvania, cu următoarea fișă: P. Ferdinand Capeci, italian, în vîrstă de 35 de ani, sănătos, a intrat în Societatea (lui Isus) la Roma în anul 1571. A studiat filozofia și teologia. A predat la Roma matematicile și filozofia. *Est professor* (ceea ce înseamnă că a depus jurămîntul celor patru legăminte, adică pe lîngă cele trei, comune tuturor ordinelor religioase, încă un al patrulea angajament privind pregătirea și activitatea didactică). Dintre iezuiții din Transilvania numai numele lui Leleszi și Wuyek mai sînt urmate de o mențiune asemănătoare. Mai precis, el era sicilian, după cum declară el însuși, cînd se referă la măiestria ecvestră a sicilienilor, și după cum arată și numele său de Ferrante, variantă frecventă a lui Ferdinand în Sicilia și Neapole. Desemnarea sa ca rector al Colegiului din Cluj se datorește în parte și faptului că era italian. În conflictul dintre iezuiții poloni și unguri ilustrat de duelul necurmat dintre rectorul Wuyek și iezuitul Ștefan Szántó (vezi *Călători*, II) animozitățile

se accentuaseră într-atâta, încît regele Ștefan Báthory a trebuit să recurgă la soluția numirii unui rector care să nu fie nici ungar, nici polon, ci italian. El nu vine din Italia, ci din Polonia unde a funcționat poate un timp la colegiul din Iaroslav, de unde pornește echipa de iezuiți în frunte cu provincialul Campani la 6 decembrie. Capeci însă nu pornește o dată cu ei, ci se afla la Cracovia unde însoțise poate pe nunțiu Bolognetti și de unde (Veress, *Epist. et Acta*, II, pp. 33—35) pleacă înaintînd foarte încet, așteptîndu-i în drum pe ceilalți plecați cu provincialul. La 18 decembrie poposeau cu toții noaptea la mănăstirea Lelesz. Iezuiții călătoreau cu trei care mari cu coviltir și cu cai de rezervă. Voiau să fie de Crăciun la Cluj. În realitate au ajuns doar pînă la Șimleu. Încă din timpul călătoriei, provincialul îl studia pe viitorul rector pentru a-i cunoaște „talentul“. De la început el îl declară *plenum memoriae, sed indigestae*. Ca spirit de organizare și de conducere, el este calificat drept *tabula rasa*, formulă care i se pare lui Campani atît de fericită încît o repetă de mai multe ori. Lipsa de metodă în administrația și gospodărirea bunurilor și veniturilor și modul de a ține socotelile sînt înfățișate într-o formă puțin caricaturală. Adevărul este că avea un optimism și o încredere în providență care îl scutea de grijile mărunte obișnuite. Ca crinii cîmpului și păsările cerului, aștepta minuni. Seminarul era accesibil tuturor chiar și meseriașilor care voiau să învețe să citească. Bursierii din așa-zisa *Casă a săracilor* nu mai primeau la masă doar rămășițele lăsate de bunii părinți, ci o masă asemenea cu a acelor. Se sporise și numărul elevilor. Acum ajunsese la 80. Dar la a doua venire a provincialului se fac schimbări. Numărul elevilor e redus la 50. Ei nu mai sînt lăsați să vină cînd vor, ci supuși unei reguli stricte. Și mai ales sînt „selecți“. Chiar de la pornirea sa rectorul fusese dat în grija iezuitului ungar, Martin Undó, care avea sarcina de „minister“ (administrator) al colegiului și de monitor al său. Acesta se achita atît de bine de îndatoririle sale, încît Campani se întreba dacă el nu este cumva un monitor prea perfect. Dar iată că în vara anului 1585 se produce un scandal care dă naștere la o adevărată criză în lumea iezuiților. Undó, cerut de Leleszi și mutat temporar la Alba Iulia ca paroh și predicator, dă prilej unor acuzații, poate exagerate, că ar compromite bunul nume al Societății, lăsîndu-se captat de una din penitentele sale. Dușmanii catolicilor fac mare vîlvă, dar aceasta nu e nimic pe lîngă vuietul stîrnit contra lui Undó la catolici. Leleszi, în prada unei adevărate crize de nervi determinată de suferințele sale fizice și de nemulțumirile acumulate în sufletul său împotriva sa și a celorlalți, strigă că vrea să plece, să fugă, blestemă ziua cînd a pus piciorul în Transilvania, îi acuză pe toți că ar fi răspunzători de cele întîmplate și trimite în Polonia provincialului Campani această revărsare clocotitoare (scrisoarea din 21 iulie 1585). În zadar încearcă rectorul să mai oprească cursul soartei lui Undó, căci, cerînd sfatul iezuiților săi, aceștia cu toții sînt de părere că el trebuie îndepărtat din Transilvania, și astfel în aceeași scrisoare el anunță lui Campani trimiterea acestuia, și totodată intervine pentru el socotind că hotărîrea în această chestiune nu-i mai aparține lui, ci provincialului (scrisoarea din 9 august 1585). Ulterior îi scrie rugîndu-l să nu-l trimită pe Undó la Roma și să nu-l alunge, ci să-l țină mai departe în Polonia. În mai 1586 intervine din nou (și cam tot atunci scrie și

Leleszi în același sens în numele său și al principelui). De astă dată folosește un argument nou. Dacă Undó ar fi împins la desperare va putea și el să se ridice contra Societății ca Petru „Saxonul“. De aceea nu trebuie procedat prea drastic.

În colegiu se accentua tot mai mult lipsa de părinți calificați cunoscători ai limbii ungare, necesară pentru funcțiile duhovnicești. Se ajunsese la ascultarea confesiunilor prin interpret! Dar predicile trebuiau totuși făcute pe înțelesul tuturor. Greutățile erau sporite de exigențele lui Leleszi, care l-a cerut mai întâi pe Undó de la Cluj, apoi după naufragiul acestuia voia morțiș la Alba Iulia doi preoți, unul ca să slujească și celălalt ca să predice, și stăruia foarte mult să-i fie trimis tocmai Valentin Ladó, care depunea o activitate uimitoare în Banat cu rezultate spectaculoase! Cu toate eforturile lui Capeci, Leleszi ajunge să nutrească pentru el o aversiune tot mai pronunțată. Și în timpul acesta o bună parte din iezuiți, suprasolicitați de un program prea ambițios, dădeau în oftică. Tot atât de insolubilă era și problema „coadjutorilor“.

Caritatea puțin cam pasivă a lui Capeci se manifestă în mai multe rînduri — prin intercesiuni ba în favoarea fostului rector, Wuyek, ba în cea a doi „coadjutori“: Simon Rasz și Ioan Psarski, pe care îi reține în slujbă, ba în a lui Undó. Când însă trebuiau luate hotărîri el nu se mai bizuia pe judecata proprie, ci o adopta pe a celorlalți.

Neîncrederea aceasta în propria sa judecată și lipsa de simț practic au fost cauza pasivității manifestate de el la ivirea primelor cazuri de ciumă. În loc să închidă școlile și să dispună într-un fel oarecare de elevii seminarului sau ai colegiului și de bursieri, a mers înainte cu programul normal, negînd oarecum realitatea și așteptînd de la cer o minune care n-a venit. Când au fost în sfîrșit închise școlile era prea tîrziu. Boala se propagase. Lipsa unor măsuri de izolare a sporit primejdia. Despre o medicație reală nu putea fi vorba atunci. În această privință relația lui Massimo Milanese este pe deplin edificatoare.

Printre victimele flagelului a căzut și Capeci, murind de ciumă la 31 iulie 1586. În Transilvania a trăit doi ani și 7 luni. Care este valoarea informațiilor din scrisorile sale? Trebuie făcută o deosebire între informațiile directe culese de el nemijlocit (și care merită toată considerația și cele culese din cărți sau din spusa altora și care sînt uneori greșit înțelese, de exemplu unele afirmații din Chorografia lui Reicherstörffer. Dovedind oarecare naivitate, el primește orice i se spune fără vreo cercetare critică. Credulitatea sa acceptă ca reale pseudominunile „produse“ în favoarea noului calendar alături de o serie de manifestări concrete ale necuratului. Cît privește simțul de observație, el nu-i lipsește, cum pare să rezulte din aprecierile lui Campani, căci uneori Capeci completează mai exact dările de seamă ale acestuia. De pildă, în vreme ce la Oradea Campani se transporta cu imaginația în vremurile biblice, evocînd, „scăldătoarea mîntuitoare“, Capeci observa că în timpul slujbei a dat o ploaie. Despre Géczy, care îl fermecase pe provincial cu atențiile sale, Capeci nu încearcă să-și facă iluzii, știind că nu le e prieten, ci dușman. Analizînd dispoziția populației de diferite categorii față de catolici și de iezuiți, el deosebește foarte clar starea de spirit a nobilimii de cea a orașenilor. Aceștia din urmă susțin colegiul lor din răspuțeri, luînd măsuri pentru păstrarea și sporirea auditorilor, cărora le asigurau întreținerea în condiții superioare. Nobilimea era mult mai puțin pătimașă.



Față de români are o atitudine de simpatie, regretînd că nu se poate consacra unei acțiuni de prozelitism catolic la ei. A constatat marea asemănare de limbă dintre graiul românilor și cel italian, asemănare încă și mai evidentă pentru sicilienii. În sfîrșit, cu privire la tînărul Sigismund, găsim la Capeci — alături de clișeele popularizate încă de Possentino despre pietatea copilului minunat — unele amănunte, înregistrate aproape subconștient, care dau cheia incoerențelor ulterioare ale „principelui prodigios”, de pildă complexul renunțării la principat.

CĂTRE NUNȚIUL DIN POLONIA  
BOLOGNETTI<sup>1</sup>

1584 februarie 10, Alba Iulia

[Plecat din Cracovia, a așteptat pe drum pe provincial, astfel că abia la 1 decembrie a intrat în Ungaria. Vede peste tot bisericile în ruine transformate în grajduri . . . // Peste tot oamenii afirmă că vor credința veche dar că sînt siliți de stăpîni să o țină pe cea nouă. Activitatea provincialului . . . val de conversiuni . . . Pînă la Șimleu nu a găsit decît două biserici avînd acoperiș, una catolică și una eretică.] La Șimleu<sup>2</sup> am sosit cu două zile înainte de Crăciun și împreună cu d. Ștefan<sup>3</sup> . . . am celebrat slujba nașterii domnului după calendarul nou. [Cei doi preoți unguri țin predici. Locuitorii cer să rămîină la ei unul din aceștia] iar soția<sup>4</sup> dom-

p. 33  
p. 34  
p. 35

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în *Epistolae et Acta iesuitarum* . . . vol. II, pp. 33—39.

<sup>2</sup> Somlyo, castelul nobiliar al Báthoreștilor „de Somlyo”.

<sup>3</sup> Ștefan Báthory, frate cu cardinalul Andrei Báthory și Baltazar.

<sup>4</sup> Susana Bebek de Pelsöcz era calvină.

nului Ștefan împreună cu sora ei, amîndouă eretice, au voit să asculte în casa lor o predică.

[Provincialul promite să trimită unul mai tîrziu, cînd va cunoaște nevoile întregii țări...] Ajunși la Cluj, ne-am oprit puține zile și iute am plecat la Alba Iulia, și aici am primit diverse delegații cerînd în numele lui Dumnezeu preoți. Prima a fost din Țara secuilor unde mai sînt vreo patruzeci de mii de catolici și mai bine, dar nu au preoți decît puțini, și poate nu toți buni. Cealaltă de la Oradea. Acest oraș are mulți catolici și vin aici mulți din regiunile supuse turcului, pentru liturghie și pentru sacrameinte. [Preotul trimis acolo, G. Töröss, s-a îmbolnăvit. Trimisul orădenilor așteaptă de multe zile răspunsul și stă cu o trăsură pentru a duce pe cel ce le va fi dat...]

Am primit o altă delegație oficială de la Lugoj și Caransebeș. Au venit și ei cu o trăsură ca să ia pe unul din ai noștri. Și această regiune se află ca și în mijlocul turcilor, și dintr-altă parte aleargă aici mulți creștini supuși turcului, așa cum am arătat la Oradea. Mai sînt și nobili care cer să fie vizitați... [E mare lipsă de preoți. Dar lucru mai de plîns... sînt și unii — despre care s-ar crede cel mai puțin că ar fi în stare de așa ceva — care caută să împiedice satisfacerea acestor cereri. Va arăta ulterior cine sînt aceștia și cum ar putea fi reprimată acțiunea lor.]

Calendarul nou, cu toate că a scris regele de atîtea ori, nu a fost încă primit. Doar d. Ștefan l-a primit în castelele sale, și în afară de el cîtiva catolici din Cluj și Alba Iulia, și cînd am făcut întrebare de ce nu au ascultat de rege, au răspuns că din lipsă de calendare, dar minciuna nu merge de parte<sup>5</sup>, puteau să pună să li se tipărească la Cracovia, ba mai mult! le-am oferit să le tipărim la Cluj, cu toate că tiparul e mult mai prost în acest oraș. Ne-au răspuns apoi că nu putea fi primit pentru două motive, unul că avînd Transilvania legături<sup>6</sup> cu Ungaria, s-ar crea o mare perturbare dacă s-ar primi (calendarul nou) aici, și nu în Ungaria, celălalt motiv e că o mare parte a supușilor din principat fiind români, și potrivit ritului grecesc ținînd calendarul vechi, aceștia nu s-ar potrivi la sărbători, și că nu ar fi drept să fie obligați la muncă în zilele de sărbătoare și cu atît mai puțin în zilele noastre de sărbătoare... Sînt motive aparente... etc.

[Împăratul a și poruncit să fie adoptat în Ungaria calendarul gregorian... Se aude că la Timișoara și turcii (!) ar fi redus zece zile din anul de față] etc. // [cît despre români] dacă nu țin nici o altă sărbătoare decît duminica<sup>7</sup> aceasta e la fel în cele două calendare — și pe deasupra în multe

<sup>5</sup> *La bugia ha i piedi corti.*

<sup>6</sup> *Havendo... commercio* (commercio poate însemna — și pur și simplu raporturi, legături — și legături de negoț).

<sup>7</sup> Presupunere sau propunere vădînd necunoașterea spiritului tradiționalist al românilor. Se face aici poate o confuzie cu sașii care într-adevăr nu țin decît duminica.

locuri sînt români care ne solicită, și dacă nu am fi împiedicați s-ar uni cîrînd cu biserica romană...<sup>8</sup> și pînă acum cîți preoți am trimis cu garanția noastră, toți au fost primiți. La Cluj, a venit un nobil catolic care nu a mai văzut de mult preot și a zis că în sîmbăta spre duminică a auzit o voce care îl chema și îl trezea zicînd că e ziua nașterii Domnului și că în acea zi vrea Domnul să fie slăvit și sărbătorit... și deci toată noaptea a petrecut-o în rugăciuni împreună cu familia sa... [Și era tocmai ziua de Crăciun după noul calendar!]

[Tînărul Ștefan Báthory a discutat mult cu el, și a declarat că i s-au risipit toate îndoielile cu venirea provincialului. Fratele lui, Gabriel<sup>9</sup>, a făgăduit să vină la Cluj să-l vadă... Ei sînt tineri... ar trebui observați de aproape.]

---

<sup>8</sup> Aceeași observație. Optimismul lui Capeci se hrănea cu zvonuri reconfortante, lipsite de orice precizie sau realitate.

<sup>9</sup> *Il magnifico Gabriel*. E vorba poate de Baltazar, întrucît nu sînt cunoscuți decît cei trei frați Ștefan, Baltazar și Andrei și sora lor Elisabeta, sau de un văr, care la unguri este adesea numit frate (vezi verii aceștia trei ai lui Sigismund, numiți adesea *frații* lui). Aflăm un Gabriel menționat la înmormîntarea principelui Cristofor, în 1581.

## CĂTRE CLAUDIO AQUAVIVA<sup>10</sup>

*1584 februarie 27, Cluj*

f. 56      [A sosit la Cluj la 1 ianuarie 1584. Primele  
trei săptămîni a fost ocupat cu exercițiile spirituale și l-a lăsat pe rectorul  
p. 57      rechemat să-și exercite mai departe funcția.] După aceea a fost nevoie să  
merg cu p. provincial // la Alba Iulia unde am stat vreo patru săptămîni.  
p. 57      La întoarcere am preluat sarcina de rector. [Despre Transilvania]  
[Dezmembrarea regatului Ungariei în trei părți după dezastrul de la  
Mohács.]

... Transilvania ... este a treia din <aceste> porțiuni ale Ungariei. Cea  
dintîi care e cea mai mare și cea mai bogată în locuitori, orașe și sate, este  
aceea care se află în stăpînirea sultanului. A doua este aceea care ascultă  
de împărat. A treia este Transilvania, care e mai la miazănoapte<sup>11</sup> și este

---

<sup>10</sup> Text italian.

<sup>11</sup> Corect: la răsărit.

muntoasă; cu toate acestea i se zice „regnum”<sup>12</sup> și poate aduna pînă la 40 de mii de călăreți. Domnul ei nu se intitulează rege, ci principe sau voievod<sup>13</sup> — ceea ce înseamnă guvernator — titlu rămas din vechime, din vremea cînd era unită cu Ungaria, căci pe atunci era cîrmuită de un voievod.

Transilvania este locuită de trei feluri de oameni, care toți vorbesc limbi deosebite: românii, care sînt locuitorii cei mai vechi și se trag din italieni și longobarzi<sup>14</sup>; de aceea limba lor se aseamănă așa de mult cu italiana modernă, încît se poate învăța bine în cîteva luni, după cum și ei învață ușor limba italiană; ba chiar, ei își zic români<sup>15</sup> și mulți susțin că au fost trimiși aici cei care erau osîndiți să scoată din pămînt metale<sup>16</sup>, care se află din belșug în această țară. Alți locuitori sînt ungurii, coborîtori din huni și sciți<sup>17</sup>: de aceea o parte a Transilvaniei se cheamă „Scitulia”, care astăzi e numită cu un cuvînt corupt, după cum susțin unii, „Siculia”. Al treilea fel de locuitori sînt germanii saxoni, veniți pe vremea lui Carol cel Mare<sup>18</sup>; aceștia păstrează încă limba saxonă deși foarte stricată; mai vorbesc și ungurește.

Dintre aceștia românii n-au orașe de seamă, și printre ei nu se află multă nobilime, ci locuiesc mai mult prin munți și sînt păstori. Și aceasta o spun despre românii din Transilvania, pentru că cei din Țara Românească și Moldova — țări în care nu locuiesc decît români — au mulți nobili și boieri<sup>19</sup>

---

<sup>12</sup> *Regnum* s-ar traduce la prima vedere prin regat sau altă noțiune de ordinea aceasta. De aceea se și lămurește îndată că acest regnum are în frunte nu un rege, ci un principe sau voievod. Concesiva *cu toate acestea* se leagă în realitate de fraza următoare: cu toate că i se zice regnum domnul ei nu se intitulează rege.

<sup>13</sup> Principe sau voievod (*principe o vaivoda*) indică un fel de egalitate între cei doi termeni. Lucrul nu este adevărat decît pentru o foarte scurtă perioadă. Ștefan Báthory se intitula la început: *voievod al Transilvaniei și comite al securilor*, întocmai ca voievozii Transilvaniei din vremea regiilor Ungariei. Tot astfel i se adresează și papa (2 iulie 1571) după alegerea sa de către dieta Transilvaniei la 24 mai 1571: *Transilvaniae vayvodae*. După alegerea ca rege al Poloniei formula se modifică oarecum: *Waivoda regni Transylvaniae et siculorum comes* (17 ianuarie 1576) spre a se opri definitiv la titlul: ... *electus rex Poloniae, magnus dux Lituaniae Russiae, Prussiae* etc. etc. *ac Transylvaniae princeps* (17 februarie). Pentru turci însă el este tot voievod al Transilvaniei. Titlul vechi rămăsese, însă interpretarea dată de Șt. Báthory era mai ambițioasă. Iar tînărul Sigismund nu va primi scrisorile adresate *voievodului*, ci doar *principelui Transilvaniei*. De aceea explicația titlului de voievod la Capeci cu trimiterea la voievozii guvernatori ai Transilvaniei de altă dată e cu totul greșită.

<sup>14</sup> Vezi și la Possevino, *Transilvania*, cartea I, cap. 3 pasajul despre dominația goților și a longobarzilor timp de 110 ani asupra Transilvaniei (!).

<sup>15</sup> *Essi si chiamano Romaneschi*.

<sup>16</sup> Amintiți în treacăt și de Possevino în „Comentariul” său despre Transilvania.

<sup>17</sup> Altă confuzie de astă dată între unguri și secui. La aceștia din urmă se referă cuvintele despre o descendență din *huni și sciți*. Iar această informație e luată din *Chorographia Transilvaniei* ca și prima frază despre români.

<sup>18</sup> Tradiție fără bază istorică, răspîndită în evul mediu. Menționată și de Possevino.

<sup>19</sup> *Signori*. Avem aici o paranteză a lui Capeci intercalată în pasajul inspirat din *Chorographie* care continuă cu fraza despre deprinderile românilor.

și orașe bune. În privința credinței, românii urmează pe ortodocși și pînă acum n-au putut niciodată fi molipsiți de molima ereziei. Se înțeleg bine cu catolicii; și de mă veți întreba, dacă, mergînd să le propovăduim doctrina noastră, ne-ar primi bine, voi răspunde: da, mai mult chiar, moldovenii primesc ori cîți preoți le trimitem, numai să garantăm că sînt preoți. Cît despre // deprinderile <lor>, românii au aici nume rău, ca și cînd toți ar fi tîlhari<sup>20</sup>; încît cine trece printre ei și nu este omorît sau jefuit agață o tăbliță <de mulțumire> la biserică. Cu aceștia, o părinte al meu<sup>21</sup>, s-ar putea face mult, și aceasta este o însărcinare, pe care eu mi-aș asuma-o bucuros, dacă n-aș avea alte datorii.

Ungurii sînt stăpîinii țării și cei mai prețuiți, încît cine omoară un ungar plătește cu mult mai mult decît dacă ar omorî un român; dat fiind că pentru moartea unui român se plătesc 18 florini, iar pentru a unui ungar 30. Cu toate acestea, n-am auzit niciodată în țările acestea despre omoruri și înjunghieri, cu toate că se găsește aici vin din belșug. Ungurii ardeleni sînt în cea mai mare parte oșteni, mai ales călăreți; de cînd am plecat din Neapole, n-am văzut oameni care să călărească mai bine ca ei. Oameni prea ageri la minte n-am văzut încă, dar nici n-am avut de a face cu mulți. Au puțină înclinare către artă, așa încît dacă n-ar fi sașii și alți străini, s-ar trăi aici *secundum ius gentium primitivum*<sup>22</sup>, cum spune biserica. Sînt oameni simpli și la ei nu este mare nici ura, nici iubirea sau prietenia. În privința credinței, cea mai mare parte sînt eretici și puțină scînteie de credință ce se mai păstrează este foarte slabă; aceasta mă miră, deoarece tenacitatea lor dovedită în atîtea nenorociri de tot felul presupune o pecetie religioasă puternică și vie. Se află totuși aici o întreagă provincie în care trăiesc acum peste patruzeci de mii de catolici<sup>23</sup>: aceea este secuimea<sup>24</sup> care a primit în mare parte erezia acum sub ochii noștri, din vina cui s-ar conveni mai puțin; și n-are cine să-i învețe pe bieții catolici care au mai rămas; au cîțiva preoți, pe care mai bine nu i-ar mai avea. Sînt fără conducător, fără călăuză, neștiutori și

<sup>20</sup> *Ladri*. Venit de foarte curînd în Transilvania, noul rector se documentează din Chorographia Transilvaniei a lui Reicherstörffer de unde adoptă și afirmația de mai sus, pe care o exprimă în felul său, închipuind bisericile pline de asemenea *ex voto-uri* (Vezi analiza textului Chorographiei din volumul *Călători*. I). Possevino în *Transylvania* adoptă și el caracterizarea dată de Reicherstörffer. Surprindem o serie de elemente care dovedesc că lucrarea lui Possevino înjghebată în 1583 (și rămasă inedită) a fost cunoscută în parte de Capeci, cel puțin porțiunea descriptiv geografică. Lucrul nu e de mirare, amîndoi fiind ieziuiți italieni și aflîndu-se în același timp în Polonia.

<sup>21</sup> Generalul ieziuiților Aquaviva. Este parcă un ecou al însuflețirii lui Possevino în scrisoarea sa către papă relatîndu-i despre misiunea sa în Transilvania și atrăgîndu-i atenția asupra însemnătății românilor (vezi Veress, *Epist. et Acta* I, pp. 280—281 din 12. IV. 1583 și *Călători*, II, relația lui Possevino).

<sup>22</sup> După dreptul primitiv al neamurilor <neluminate>.

<sup>23</sup> Cifră dată și de Possevino.

<sup>24</sup> *Sicilia*, de citit: Siculia.

fără o conștiință prea trează. Totuși s-au adunat în lunile din urmă și, neavînd episcop și nici <altă> căpetenie <religioasă>, au ținut singuri sfat, cu acel pic de voință de bine care le rămăsese, și au hotărît în sinodul lor să asculte de părinții Societății lui Isus<sup>25</sup> și astfel au venit la părintele Leleszi<sup>26</sup> ca să-i facă jurămînt de supunere. Bunul părinte, știind că nu poate primi asemenea jurămînt și pentru că totuși era bine ca ei să aibă o căpetenie <religioasă>, le spuse în cîteva cuvinte, la adunare, că i-a susținut totdeauna și-i va ajuta și în viitor, după puterea sa. Au plecat sărmanii, ca unii care și-ar fi luat un legămînt<sup>27</sup> și astfel dacă ei fac vreo greșală, părintele Leleszi îi amenință numai decît că-i părăsește, și ei îl ascultă. Lunile trecute a venit în aceste localități, cu sprijinul celor puternici, un predicator eretic, și părintele Leleszi a făcut o faptă de om netemător și a poruncit să-l înlătore de la amvon; urmarea a fost că nu s-a mai întors acolo niciodată.

Șașii au în țara aceasta șapte orașe, toate frumoase și // închise cu ziduri, și cu clădiri de piatră. Ei au înclinare pentru meșteșugurile cerînd iscusită și nu sînt atît de războinici ca unгурii. Sînt circumspecți nu caută prietenia altora, dar nici nu se feresc de ea. Unul dintre aceste șapte orașe este Clujul<sup>28</sup>, ba este chiar orașul de frunte al șașilor ca și al principatului; dar astăzi este locuit în cea mai mare parte de unгурi.

Cît despre domnia țării, atît regele Poloniei<sup>29</sup> cît și nepotul lui<sup>30</sup> se intitulează principe al Transilvaniei. Toate veniturile revin tînărului <principe>, dar totul se face după porunca regelui, care dacă vrea poate să dea, să facă și să desfacă, ca și cînd ar fi stăpînitorul absolut <al țării>. Poate scoate de aici și unele foloase, căci toată lumea spune că a fost mult ajutat de Transilvania, cu oameni și bani, în războiul pe care l-a avut cu moscovitul<sup>31</sup>. Țara aceasta era guvernată, după obicei, de principe sau voievod cu ajutorul unui consiliu de 12 senatori<sup>31a</sup>, bărbați nobili aleși din principat;

p. 59

<sup>25</sup> Iezuiți.

<sup>26</sup> *Lelesio*, educatorul lui Sigismund Báthory conform ultimei voințe a principelui Cristofor (vezi *Călători*, II, p. 456 și urm.).

<sup>27</sup> *Comme se fussero obligati*.

<sup>28</sup> *Claudiopoli*. Informația despre originea săsească a orașului e luată din *Chorographie*. Afirmatia greșită că ar fi orașul *principal* al șașilor, adică oarecum capitala lor, îi aparține lui Capeci.

<sup>29</sup> Ștefan Báthory, cu privire la titlu său vezi mai sus p. 99, n. 13.

<sup>30</sup> Sigismund Báthory cît trăia încă părintele său, voievodul sau principele Cristofor, a fost ales de către comiții (dietă) principe al Transilvaniei din porunca regelui (1581); aproape îndată după aceea a murit Cristofor (27 mai 1581).

<sup>31</sup> În anii 1579—1583. Consilierul Ioan Galfi, într-o scrisoare către cancelarul Poloniei, declară de asemenea, în legătură cu Ștefan Báthory, că demnitatea acestuia de rege al Poloniei a fost mai mult spre paguba decît spre norocul Ardealului, care ani de-a rîndul l-a ajutat cu bani și oaste împotriva moscoviților, fără să aibă vreun folos din aceasta (vezi *V e r e s s*, *Documente*, III, p. 87 și urm.).

<sup>31a</sup> Consilieri de stat — membri ai așa-numitului „*consilium principis*”.



acum regele a ales în locul acestora trei <bărbați> care se numesc președinți<sup>32</sup> și a înlăturat senatul<sup>33</sup>, nu fără a trece peste popor și nobilime; aceasta o știu foarte bine cei trei președinți, astfel că nu se cred prea în siguranță și încearcă, după cum se spune, să se lase de această însărcinare — ceea ce nu-i prea ușor de crezut. Primul din ei<sup>34</sup> are rang de magnificus<sup>35</sup>, mai presus de acel al nobilimii obișnuite; este eretic calvin și nu prea este binevoitor față de noi, și nu în ascuns, ci pe față; are darul vorbirii și e cu mare greutate; este bogat, cumpătat, bun tată de familie și se va abține de a ne face rău<sup>36</sup>, mai mult de teamă decât pentru alte socoteli. Al doilea este străin, anume dalmatin; acesta din doctor în medicină a ajuns cancelar al statului<sup>37</sup> și apoi al doilea președinte. Este priceput, vorbește italienește ca un italian; a păstrat portul italian pînă la Crăciunul acesta. Se arată la vorbă foarte prietenos cu noi și pînă acum nu s-a dovedit altfel, dar nimeni nu are prea multă încredere în el și este urît de toată lumea. În privința religiei se arată calvin și silește pe biata maică-sa, care este catolică, să urmeze aceeași religie; poate că în inima lui nu ține la nici o religie, deoarece se spune că el crede că sufletul este muritor. Al treilea, cu toate că este eretic, este tolerant și ne este prieten<sup>38</sup> și-și crește cei doi copii ai săi după legea noastră, unul la Alba Iulia cu principele, celălalt la Cluj.

Vă veți mira sfinția voastră că unii fără a fi calvini saueretici se prefac că ar fi. Părinte, se spune *ius regni late patet*. Cea mai mare parte din nobili sînteretici și cred // că ar întîmpina piedici<sup>39</sup> la intrarea în slujbe dacă s-ar arăta <a fi> catolici. Ba mai mult chiar, ei sînt încredințați că schimbarea religiei este un lucru foarte nevrednic, întra-atît încît mareșalul curții<sup>40</sup>, unul dintre cei ce poartă titlul de „magnificus“ și care este cel mai cu vază la Curte și în țară, avînd un frate catolic, îl îndeamnă mereu să rămînă statornic și să nu se arate ușuratic, schimbîndu-și religia. Și deoarece în timpul lui Ioan al II-lea<sup>41</sup> nu mai rămăsese nici o licărire de credință <catolică> la nobilime, ei merg înainte pe drumul bătătorit și socotesc că este o nevrednicie să dea înapoi.

<sup>32</sup> *Presidi*, tot una cu așa-zișii „triumviri“.

<sup>33</sup> Consiliul celor 12 consilieri.

<sup>34</sup> Alexandru Kendy. Va ajunge socrul lui Baltazar Báthory și va fi executat la Cluj în august 1594 împreună cu așa-numiții „conspiratori“.

<sup>35</sup> Ștefan Báthory acordase celor trei regenți titlul de „magnificus“.

<sup>36</sup> *Ci lasciera di far male*.

<sup>37</sup> Wolfgang Kovacsóczy.

<sup>38</sup> Ladislau Szombory (sau Zombory), consilier al principelui, arendaș al dijmelor Transilvaniei. În 1588 va protesta contra alungării iezuiților.

<sup>39</sup> *Haver un voto contrario*.

<sup>40</sup> (Ioan Gálfi) *marescalco del regno*, în alte locuri este numit *aulae praefectus*. Pentruuciderea lui în 1592, vezi biografia lui Carrillo, în volumul de față.

<sup>41</sup> Ioan al II-lea Sigismund Zápolya.

Principele<sup>42</sup> care este în vîrstă de 11 ani și foarte zelos în credința catolică, se luminează la față de bucurie cînd vede un catolic și tocmai dimpotrivă cînd vede eretici. Odată, sfînd de vorbă cu mulți nobili, a spus că dorește să se vadă cît mai de grabă vîrstnic, și întreat ce ar face dacă ar fi vîrstnic, a răsuns: „V-aș tăia capul la toți, dacă ați mai voi să rămînești în erezie“. În privința studiilor, potrivit ordinului regelui, el atîrnă întru totul de ai noștri<sup>43</sup>, astfel că nici președinții, nici consiliul<sup>44</sup> nu pot schimba cu nimic dispozițiile părintelui iezuit care are grija aceasta. Mai mult chiar, regele voia, ba chiar vrea, ca <și> în privința dormitului, a mesei, a plimbatului și, în sfîrșit, în toate privințele să atîrne <tot> de noi, ca și cînd ar fi un elev al seminarului sau al colegiului german<sup>45</sup>. Copilul ține la învățătorul său<sup>46</sup>, încît nu știu care e mai mare: iubirea sau respectul pe care i le poartă. Și dacă n-ar trebui să termin, aș putea să povestesc sfinției voastre multe lucruri care v-ar face plăcere. Vă voi povesti unul: se pare că acest copil a ajuns să-și dea seama că este iubit cu adevărat de ai noștri și că, în afară de ei, sînt puțini aceia în care să se poată încrede și care să-i vrea binele. Pe cînd ne aflam în Alba Iulia, dacă nu ne vedea la masă, se lipsea de multe ori să mai mănînce, după cum ne spunea medicul lui, și văzînd pe părintele provincial Campani, da semne de bucurie și începea să mănînce cu multă poftă. Este un copil de mari speranțe. Are pe lîngă el vreo nouă copii de aceeași vîrstă cu el sau ceva mai mari, toți nobili, care, deși sînt din părinți eretici, sînt crescuți în credința catolică, întocmai ca și principele, și aceștia sînt speranța Transilvaniei, căci chiar atunci cînd principele va fi vîrstnic, el nu va putea face mare lucru dacă nu va avea cu el nobilimea. Despre aceasta noi avem nu numai o părere ci și experiența lucrului, deoarece răsposatul principe Cristofor, fratele regelui și tatăl acestui principe, era un bărbat cu minte ageră și știa multe și dacă ar fi vrut, ar fi putut poate să fie voievod înaintea regelui Ștefan. Pe lîngă acestea, era foarte statornic în credință, mai mult decît ar putea // crede unii „ca unul care niciodată nu și-a îndoit genunchii înaintea lui Baal“<sup>47</sup>, lucru cu care puțini s-ar putea lăuda. Cu toate acestea, nu putea face cît ar fi trebuit, deși a făcut mult, și mai repet iarăși: mult. Dar despre aceasta voi scrie poate altădată, cînd voi arăta cum s-a înființat colegiul.

p. 61

Acești tineri sînt nouă la număr și eu aș dori să fie o sută, dacă ar fi cu puțință, și nici nu lipsesc acum nobili care să ne dea copiii lor, căci nu știu

<sup>42</sup> Sigismund Báthory.

<sup>43</sup> Adică de iezuiți.

<sup>44</sup> Senato.

<sup>45</sup> Seminarul pentru preoții unguri, înființat la Roma și pus sub conducerea iezuiților, unit după scurtă vreme de la înființare cu colegiul german sub numirea de *Collegium Germanicum Hungaricum*.

<sup>46</sup> Ioan Leleszi.

<sup>47</sup> *Qui numquam curvavit genua ante Baal*. Aluzie poate la unele compromisuri ale lui Ștefan Báthory înainte de alegerea sa ca rege al Poloniei.

cine nu s-ar folosi de un asemenea prilej. E în puterea părintelui Leleszi să primească mai mulți, <dar> pînă acum n-a primit mai mulți, din cauză că a fost împiedicat de unele treburi din afară și n-avea la îndemînă mai mulți frați de ai noștri care să-i țină în frîu: acum ne-am înțeles să primească <acolo> cît <de mulți> va putea.

Deoarece am început să vorbesc despre copii, nu voi să trec sub tăcere ce s-a întîmplat cu puține zile înainte de a ne duce noi la Alba Iulia. Jucîndu-se cu pajii săi, principele a început să le împartă dregătoriile statului; pe unul l-a făcut mare mareșal, pe altul cancelar etc. și pe unul l-a făcut episcop, așa, după cum i se păreau lui mai potrivii. Iar episcopul ales își da aere de autoritate și își cerea foarte serios episcopia. Trebuie să știți, sfinția voastră, că Alba Iulia, unde este reședința principelui, este chiar reședința episcopului și se numea odinioară episcopia de Alba Iulia, și veniturile sale, ca și ale canonicilor, au fost toate confiscate în timpul lui Ioan al II-lea<sup>48</sup>, astfel încît dacă ar fi să i se restituie bisericii astăzi averea sa ar fi mare încurcătură. La această întrebare, principele părea foarte stingherit — după cum mi s-a spus — și se scuza că nu putea deocamdată să-i restituie episcopia pentru că este prea tînăr și nu cîrmuiește după capul său, dar să aștepte pînă va fi mare. Acestea mi-au fost povestite de părintele Leleszi, dar după aceea, sînd noi de vorbă cu principele, el a spus că n-a răspuns copilului, ci chestiunii în sine, și că voise să spună mai mult decît se crede îndeobște. Căci ne-a spus: „<Cinstiți> părinți, acum stau eu în scaunul episcopului, și-mi pare un ceas lung cît o mie de ani pînă să ajung mare să-i las episcopului locul ce i se cuvine“. L-am întrebat pe părintele Leleszi dacă i-a trezit el principelui vreun scrupul în această privință, și mi-a spus că din gura lui n-a ieșit nici o vorbă care să-i fi dat principelui un asemenea gînd.

Ca să ne întoarcem la obiect, Societatea are trei locașuri în această provincie: Cluj, Alba Iulia și Oradea. În primul din aceste locuri se află colegiul, celelalte două sînt reședințe. Al patrulea locaș ar fi fost <la> Timișoara, dacă ar mai fi rămas în viață și cu vioiciunea minții părintele Bartolomeo Sfondrata<sup>49</sup>. Bunul părinte a murit la începutul lui noiembrie, după ce s-a împărțășit // cu sfintele taine, ca un creștin; căci s-a bucurat de atîta har, încît și-a păstrat cunoștința pînă la sfîrșit. Un catolic din Timișoara, în a cărui casă a murit, mi-a povestit despre aceasta; și am făcut în această provincie o slujbă pentru odihna sufletului său împreună cu cele două liturghii.

Sîntem la Cluj din ziua de 26. Cît despre școli, avem vreo șase profesori: doi de retorică, de greacă și dialectică, și patru de umanistică și gramatică, al șaptelea este cel care predă catehismul creștin, și acestea constau numai din

<sup>48</sup> Preciz în 1542, după moartea episcopului Statilius.

<sup>49</sup> Bartolomeo Sfondrata, iezuit, poate ruda cardinalului Niccolo Sfondrati, viitorul papă Grigorie al XIV-lea (1590—1591). Despre familia Sfondrati din Cremona, vezi *Calvi, Famiglie notabile milanesi*, Milano, 1875.

dezbateri contradictorii. Școlari avem între o sută cincizeci și două sute; mulți dintre ei sînt nobili și talentați, mai ales cîțiva poloni, veniți aici pentru <a învăța> limba și a fi sub supravegherea alor noștri, afară din patria lor.

În privința celor temporale, n-ar fi nici un rău dacă s-ar primi banii la timp. Anul acesta am obținut un heleşteu<sup>50</sup>, care ne-a fost dăruit de rege și care este de mare însemnătate și noi tragem nădejde ca, împreună cu acesta, să primim unul sau două sate, pe care dacă le-am avea — am putea întreține mai mulți frați. Regele a mai lăsat ca acei o mie de scuzi pe an, pe care-i dăduse principele, fratele său, pentru ridicarea școlilor — o dată acoperită întreținerea lor<sup>51</sup> — să fie folosiți pentru ridicarea colegiului, pînă cînd vor fi bani și pentru întreținerea sa.

În privința celor spirituale [frații sînt adevărați îngeri plini de rîvne] etc.

Cît despre cultul exterior<sup>52</sup>, predica se face în ungurește și în nemțește și se predă învățătura creștină<sup>53</sup>. La predica ungurească se adună pînă la cinci sute de oameni, aproape toți catolici; la cea germană, foarte puțini, și aceștia aproape toți eretici, dintre care, afară de doi, nu s-a convertit nimeni pînă acum...

[Urmează considerații asupra activității iezuiților.]

Acest oraș Cluj nu ne iubește prea mult // și nu pare vrednic de atîta osteneală din partea noastră, dacă ne gîndim la altele care ne dolesc.

p. 63

În timpul cînd ne flam aici, au venit deputațiuni publice de la Oradea, Lugoj, Caransebeș și din mai multe locuri din secuime, etc. Unii cu căruțe, pentru a duce cu ei pe cîțiva din ai noștri și unora li s-a împlinit voia, altora li s-a amînat <împlinirea>, făgăduindu-li-se însă pe viitor ceea ce cereau. Oradea și Caransebeșul împreună cu Lugojul sînt două locuri de trecere pe unde se merge din Transilvania în Ungaria cea supusă turcilor și în aceste localități s-ar aduna mare mulțime de creștini de sub stăpînirea turcească, dacă s-ar găsi acolo <frați> de ai noștri. Oradea este în Ungaria<sup>54</sup>, Lugojul și Caransebeșul sînt în „Valachia”<sup>55</sup>.

Au mai fost aici și alți nobili particulari<sup>56</sup>, care s-au rugat de ai noștri, măcar să-i viziteze puțin, și la care n-a fost încă nimeni trimis. [Sînt menționate diferite manifestări minunate în sprijinul noului calendar.]

<sup>50</sup> Lacul călugărilor (Barátoktava), menționat încă în 1581. (Vezi Veress, *Epist. et acta* . . . , I, 180). Are 8—9 mile italice în lungime — și o moară cu mai multe roți, odinioară aparținînd dominicanilor din Cluj. Actul de danie din 28 ianuarie 1583.

<sup>51</sup> A fraților.

<sup>52</sup> *Quanto all'esterno*.

<sup>53</sup> *La dottrina christiana*.

<sup>54</sup> Adică în comitatele exterioare numite „Părțile Ungariei anexate la Transilvania”, pe scurt: *Partium*.

<sup>55</sup> Așa se numea Banatul de Lugoj și Severin. Gromo îl numește „Valachia cisalpina”, spre deosebire de „Valachia transalpina” (Țara Românească).

<sup>56</sup> *Nobili particulari*, în opoziție cu delegațiile publice de mai sus.

Ceea ce ne-a trezit mai mult compătimirea a fost că eram rugați să mergem nu numai pentru a predica și a mîngîia, ci și ca să botezăm pe mulți, care, crescînd mari în chipul acesta, pier fără a fi botezați; acest rău s-a întins mult în această țară, deoarece s-a încuibat erezia, care zice că botezul nu este de trebuință; printre acești [eretici] este și respectatul<sup>57</sup> Blandrata, după cum se spune.

În seminar sînt doi <frați>: părintele Wolfgang<sup>58</sup> cu <încă> un frate. Pînă acum am avut puțini elevi pentru că nu aveam locuință. S-a poruncit să fie primiți mulți.

p. 64

Celălalt locaș al nostru este reședința din Alba Iulia, unde se află opt frați de ai noștri. P. Leleszi are grija principelui, un alt frate al nostru o are pe a tinerilor nobili ai principelui și am mai trimis acum un alt profesor, care a deschis din nou școala, și mi-a scris acuma că în prima zi a avut trei școlari și s-a bucurat mult că, în orașul unde // este tăgăduită Sf. Treime, a avut de la început acel număr sfînt de auditori. A doua zi a avut zece și, în sfîrșit, se înmulțesc într-atîta, încît cere ajutor făgăduind că, dacă va avea tovarăși <de muncă>, nu va mai lăsa nici măcar unul în școlile ereticilor.

În Alba Iulia avem o biserică unde se ține predică și la care vin trei pînă la patru sute de inși. La sărbători vine și principele, atît la liturghie cît și la vecernie, la care ai noștri cîntă cu mare solemnitate muzica cea mai frumoasă, deși se împotrivesc mulți dintre nobili. Avem acum în Alba Iulia 300 de familii catolice și vom avea cu mult mai multe, dar în țara aceasta domnește un mare rău: sînt atît de prinși de păcate <cum e> schimbarea soțiilor, jefuirea bisericilor<sup>59</sup>, încît după ce ai convertit pe unul la credința catolică, ajunge chiar mai rău decît fusese înainte, așa că ai noștri nu știu ce să mai facă.

În Oradea a fost pînă acum părintele Gheorghe Törös<sup>60</sup> cu un tovarăș, dar el îmbolnăvindu-se, orădenii au trimis să ne roage să le dăm un alt preot și astfel l-am trimis pe părintele Ștefan Szántó<sup>61</sup> cu un tovarăș.

[Urmează cuvîntarea — în limba latină — pe care a rostit-o delegatul către părintele provincial.]

Această cetate a Oradiei este de toată lauda, căci a păstrat mai mult ca oricare alta credința <catolică> și dacă nobilii n-ar fi opus atîta rezistență, nu s-ar <mai> afla acolo nici un eretic . . .

<sup>57</sup> *R do* (= reverendo) forma deferentă motivată de vîrsta înaintată a acestuia.

<sup>58</sup> *Wolfgangus*, iezuit, originar din Germania. A fost conducător al seminarului ungaro-german din Roma, apoi, în 1584 profesor la colegiul iezuit din Cluj. Vezi A. Veress, *op. cit.*, II, p. 25).

<sup>59</sup> Aluzie la divorț și secularizare ce nu erau admise de catolici.

<sup>60</sup> Gheorghe Törös, iezuit, cu studii de filozofie și teologie la Praga și Viena. Fost profesor la Pultava, apoi pe la 1584, misionar la Oradea. (Vezi Veress, *op. cit.*).

<sup>61</sup> *Arator*. (Vezi relația sa în *Călători*, II).

Despre fostul rector v-am scris într-altă scrisoare că e un om învățat plin de sfințenie etc. Azi mai zic încă cum că nu este om care să-l cunoască, dintre senatori și alții care să nu-l plîngă, și să nu-l roage pe provincial să-l lase aici. [Generalul iezuiților i-a scris lui Wuyek să asculte de provincial ca și cum ar fi fost în vină, dar provincialul s-a mirat pentru că n-a observat la el vreun act care să nu fie al unuia cu adevărat ascultător.] Vă spun acestea ca să-i scrieți spre a-i mai îndulci puțin amarul.

## CĂTRE IEZUITUL GIROLAMO PIATTI<sup>62</sup>

1585 martie 10.

p. 87 ... Sîntem împărțiți în țara aceasta în trei locuri: Cluj, unde e colegiul, Alba Iulia și Oradea, unde sînt doar „rezidențe”. La Cluj ne războim cu arienii, în celelalte locuri cu calvinii. Credința arienilor e mai detestabilă, dar calvinii — în ce privește oamenii — sînt mai perfizi decît perfidia însăși.

p. 88 Avem școlile la Cluj, și în ele 230 de școlari, // crescînd în anul acesta cu încă 70 de școlari, și ce e mai mult, toți sînt catolici, în afară de unii nou veniți în care punem tot atîta nădejde cît și în ceilalți. În majoritate sînt străini și nobili, căci orașenii, cu osebire cei ce sînt în dregătorii<sup>63</sup>, favorizează cît pot școlile eretice și au creat magiștri noi și i-au îndestulat bine, dîndu-le leafă bună, iar școlarilor locuință și hrană. Orașenii le gătesc lor mîncare în casă, că să nu vină la noi, totuși avem și cîtiva din oraș și dintre cei mai înstăriți,

---

<sup>62</sup> Text în limba italiană.

<sup>63</sup> *Che sono in magistrato* (este vorba probabil de dregătorii orașenești).

plebea săracă mai preocupată de hrană decît de studiu se trage înapoi de la ei. Școlarii noștri, precum am spus, sînt nobili și foarte neînfricați, și nu se tem să-și mărturisească credința înaintea oricui ar fi. Și așa și trebuie pentru a putea rezista insultelor și discuțiilor pe care le provoacă în fiecare zi gazdele lor. Și zilele acestea am văzut pe stradă patru tineri dintre nobili, alungați din casă pentru că nu au voit să mănînce carne într-o zi oprită de biserică . . . etc.

Destui eretici își dau copiii la învățătură la iezuți.

. . . Deși unii „miniștri“ (preoți) luterani . . . își dau fiii lor <sup>64</sup>, ei împărtășesc totuși ura comună contra noastră și se înțeleg mai degrabă cu ceilalți eretici, deși în articolele de credință diferă puțin de catolici, totuși minciuna se acordă mai degrabă cu minciuna decît cu adevărul. Mai e apoi punctul acesta: că noi nu îngăduim ca preoții să se însoare, și cum asupra acestui lucru ei sînt cu toții într-un gînd, li se pare că se înțeleg asupra ce este esențial, și că restul ar fi cu totul întîmplător. Și tot mereu primul cuvînt pe care îl spun contra noastră este: De ce nu ne însurăm.

Orășenii, mai ales cei care sînt în dregătorii, pînă acum în urmă ne-au fost foarte potrivnici: în clipa de față a rămas un anume lucru de care le e frică din partea noastră și tot mereu se tem să nu aducem vreo atingere privilegiilor lor, întrucît cum nobilii au multe scutiri<sup>65</sup> și alte privilegii pe care nici seniorii importanți nu le pot avea în Italia, ei nu îngăduie [să se așeze] în orașul (lor) nici un nobil, iar noi avem privilegiile pe care le au nobilii și sîntem înăuntrul orașului, astfel că pe tot teritoriul supus autorității noastre<sup>66</sup> — care e destul de întins — dacă se comite vreun delict<sup>67</sup>, ei nu îndrăznesc să facă judecată sau să aresteze pe cineva. De aceea dacă noi am vrea să fim rău intenționați contra lor am putea să facem tulburări în oraș: dar treptat, treptat lucrurile se liniștesc . . .

. . . În Alba Iulia nu a fost altul decît doar părintele Leleszi care îl instruia pe principe cu cîțiva „coadjutori“ și un predictor. În anul acesta am deschis școala punînd acolo doi profesori (maestri) de ai noștri, și lucrul a reușit. Ereticii aveau în școlile lor la vreo 80 de școlari, din care noi le-am răpit 70 și s-au mai adăugat și alții astfel că am întrecut suta: au luat măsuri dregătorii<sup>68</sup> (orășenești), aducînd profesori din afară, dîndu-le lefuri mari și dînd întreținerea școlarilor, și toate acestea din bunurile<sup>69</sup> bietului principe.

<sup>64</sup> Ca să învețe în școlile iezuite.

<sup>65</sup> *Franchiggia*.

<sup>66</sup> *Nostro distretto*.

<sup>67</sup> *Qualche maleficio*.

<sup>68</sup> *I magistrati*.

<sup>69</sup> *Della robba*.

p. 89

p. 91

p. 94



Cît privește poporul, avem mai bine de 400 de familii de catolici și ar fi mult mai multe dacă li s-ar da voie să locuiască acolo tuturor celor care vor acest lucru.

p. 94

Dar ceea ce interesează cel mai mult este principele, crescut în religia catolică, și care este de o mare însuflețire<sup>70</sup> și dacă ar fi să povestesc cu de-a mănuntul tot ce face și ce zice, ar fi lungă povestea. În dispute teologice este foarte aprig și dintre acești domni eretici nu este nici unul pe care să nu-l înfunde, numai să vrea să răspundă cinstit, dar adesea ei refuzînd (discuția) răspund pe dos și scapă de copil.

Cînd m-am despărțit de el acum cîteva zile mi-a spus: „Părinte, o! dacă mi-ar fi cumva îngăduit să merg în Anglia<sup>71</sup>, cît de bucuros m-aș duce“. Și apoi mi-a spus „Eu nu aș ști să predic, dar aș putea foarte bine să strig cu glas tare «Voi nu urmați credința cea adevărată» în așa fel ca ei să măucidă“.

Am primit în zilele acestea două scrisori: una despre minunile săvîrșite în Japonia, o alta despre moartea părintelui Ridolfo Aquaviva, și el [Sigismund] a spus unui camerier al său că voia să povestească în auzul tuturor<sup>72</sup> totul afară de minuni, pentru că acești oameni ai noștri<sup>73</sup> ar rîde de noi. A vrut ca să(i) fie citită [scrisoarea] despre părintele Ridolfo) și apoi cînd am venit eu m-a întrebat atîtea amănunte despre părintele Ridolfo — cum arăta la față, cum avea barba și atîtea lucruri, încît eu nu știam cum să fac față la toate.

p. 95

Mi-a povestit și un vis al său. „În noaptea aceasta, mi se părea, zicea // el, că parcă mă ducea mareșalul<sup>74</sup> și toată țara la biserică, și eu, ajuns la ușă, refuzam să intru zicînd că acea biserică nu era catolică“ și îi răspundea mareșalul: „Trebuie sau să intri sau să renunți la voievodat“ și scoțîndu-mi pălăria de pe cap o pune pe capul unui nobil al său zicînd «Fii tu principe» și eu plecam rătăcitor să fiu om de curte în slujba regelui Poloniei<sup>75</sup>, dar sosit acolo ei mă făceau rege“ etc. Acestea îmi dezvăluie ce gîndește el ziua, de are asemenea vis noaptea.

I-a trimis acum cîteva zile pontificele o cruce de diamante, care a fost primită de el și de toți seniorii cu cea mai mare bucurie, și în ziua de Crăciun înveșmîntat fastuos, cu crucea pontificelui purtată în chipul colanului Lînei de aur<sup>76</sup>, a venit în biserica noastră din Cluj, și a fost primul care s-a împărțășit, după el a urmat o bună parte din nobilii de la curte și apoi norodul catolic.

<sup>70</sup> *Di gran spirito.*

<sup>71</sup> Cel mai important și mai dinamic stat protestant din acel moment, unde nu puteau pătrunde iezuiții.

<sup>72</sup> *In publico.*

<sup>73</sup> *Questi nostri.*

<sup>74</sup> *dal Marescalco.* [I. Gálffy] *e tutto di Regno.*

<sup>75</sup> Unchiul lui Sigismund, Ștefan Báthory.

<sup>76</sup> *Tosone*, vestitul ordin al ducilor de Burgundia moștenit de Habsburgi.

Au venit să-i cînte școlarii eretici niște cîntece cum obișnuiesc ei și au început unul, slăvind duhul sfînt. Le-a poruncit să tacă întrucît ei tăgăduiesc că duhul sfînt ar fi Dumnezeu. Au venit acolo și școlarii noștri și le-a distribuit o pomană însemnată... [Generozitatea, pietatea sa... etc.]. Împreună cu el sînt crescuți vreo zece tineri dintre cei mai nobili, toți în spiritul catolic și sper că în curînd vor fi mai mulți...

[La Oradea credincioșii catolici ieșind de la biserică merg în procesiune prin oraș] și cînd au fost în fața bisericii eretice au început a striga cu glas tare *Jesu Maria* încît nu putea „ministrul“ (eretic) cu sinagoga sa să-și continue slujba... Aici vin la confesiune și la botez locuitori de departe, de la marginea dinspre turci de la o depărtare de vreo 18 leghe... ar prefera să le moară copiii decît să fie botezați de eretici.

Au venit și unii din părțile de sub turci<sup>77</sup> aducînd cu ei un tinerel șchiop în vîrstă fragedă, rugîndu-se de noi să-l sfințim preot pe acel copil. El nu cunoștea literele, dar era de o mare neînfricare și le ținea piept ereticilor și de aceea după părerea comună și a noastră și a ereticilor era socotit ca un nou Daniel. Și nu mă îndoiesc de loc că fără a cunoaște literele putea realiza mai mult decît mulți literați fără însuflețire<sup>78</sup>. Și au mai spus că pașa le-a poruncit sub pedeapsa pierderii nasului și a urechilor să nu aducă decît un preot al religiei celei vechi și că dacă îl vor aduce îi va da el întreținerea. Un altul tot turc a refăcut biserica de la temelie. Acest lucru mi se părea că oferă un prilej potrivit de a lega prietenie cu pașa și de a-i scrie, dar m-am abținut, căci acestea sînt *cose di stato molto zelose* și expuse la mare bănuială, dar lucrul ar fi fost de mare folos. Reverența voastră să-l întrebe pe părintele nostru<sup>79</sup> ce părere are în această privință. Am renunțat să-i scriu și principelui din Țara Românească<sup>80</sup> al cărui sol a venit zilele acestea la transilvan<sup>81</sup> și de îndată, ca bun catolic, a venit în biserica noastră și m-a salutat cu multă politețe. Din gură i-am oferit tot ce aș putea face spre slujba principelui său, dar m-am abținut de a-i scrie, deși împotriva dorinței mele. Principele este catolic și vorbește limba italiană așa bine ca unul dintre noi, are mulți italieni în serviciul său, și o țară mult mai mare ca Transilvania. Sînt nepătați de erezie, însă unii eretici din Transilvania care s-au dus la ei<sup>82</sup> să predice s-au apucat odinioară să discute despre religie cu niște frați de ai sfîntului Francisc<sup>83</sup> care, fiind simpli și neputînd răspunde, au cerut de îndată ca să li se trimită unul din frații lor mai învățați, și a venit unul Francesco — a cărui

<sup>77</sup> Din Banatul turcesc (Timișoara etc.).

<sup>78</sup> *Senza spirito*.

<sup>79</sup> Probabil Aquaviva.

<sup>80</sup> Petru Cercel, care a trimis ca sol pe Sivori, (vezi relația sa în volumul de față).

<sup>81</sup> Sigismund Báthory.

<sup>82</sup> *Da loro*.

<sup>83</sup> Franciscanii își aveau bărăția lor la Tîrgoviște.

amintire e binecuvîntată<sup>84</sup> și în fața principelui i-a dovedit (de minciună) și au fost imediat arși<sup>85</sup> și // din acea vreme încoace nu a mai îndrăznit să meargă acolo vreun eretic. Și pentru că vorbim despre turci, să vă mai spun încă una. A venit un sol de al turcilor la principe, și marele cancelar al statului<sup>86</sup> i-a spus să se reîntorcă la vechea sa credință pe care o avusese, căci solul, bietul de el, fusese odinioară creștin. Acesta a răspuns: „Și dacă aș vrea (să mă reîntorc) ce credință să adopt, când voi sînteți împărțiți în atîtea fracțiuni?” Și a zis cancelarul. „Părintele Leleszi (care era acolo) te va învăța”. Dar a răspuns turcul: „Dacă părintele Leleszi ține credința cea bună, de ce voi nu o urmați?”

---

<sup>84</sup> Formulă arătînd că e vorba de cineva care nu mai este în viață.

<sup>85</sup> Această pretinsă ardere a ereticilor nu se situează în trecutul apropiat, ci în vremuri lipsite de orice precizie, după cum rezultă și din cuvintele imediat următoare: *ne da quel tempo in qua*. E probabil că această informație i-a fost dată chiar de sol pentru a-i capta bunăvoința.

<sup>86</sup> Kovácsóczy.

## ASPECTE DIN TRANSILVANIA

\*

Fragmentele redatate aici înfățișează diferite aspecte ale vieții din Transilvania din intervalul 1584—1587 filtrate prin mentalitatea iezuită și centrate în jurul problemelor Societății lui Iisus. Deși este vorba în primul rând de *viața religioasă* (catolică) din Transilvania sau de împrejurări privindu-i direct pe ei, de exemplu înfățișarea ravagiilor ciumei în *mediul iezuiților*, aceste fragmente constituie totuși o mină bogată de informații relative la viața de toate zilele, la condițiile de trai, la nivelul moral și spiritual din acești ani, în ciuda interpretării mai înguste pe care o dau fenomenelor sociale atinse în treacăt. Pe lângă unele prezentări anonime, întocmite pentru organul Societății: „*Annuae litterae*”, și care poartă pecetea impersonală a ordinului, toate celelalte reflectă în oarecare măsură și personalitatea foarte variată a diferiților referenți. Aceștia trec prin fața noastră cu fizionomia lor particulară. Massimo Milanesi, italian mai în vârstă, exercitând toate meseriile de la infirmier pînă la subarhitect, este înzestrat cu o vervă amestecată și cu un simț savuros al comicului care răzbate din spusele sale, în care se amestecă superstiția și optimismul, un spirit de observație ascuțit și o bunăvoință nesfîr-

șită. Valentin Ladó în puterea vârstei, avînd în 1586 35 de ani, se evidențiază prin energia și eroismul său. Activează neobosit în secuime și în Bihor. Pornește apoi în Banat, unde *ține predici pe românește* pentru a fi înțeles, silindu-se să învețe limba poporului de dragul religiei. Rechemat din Banat, zace de ciumă, se însănătoșește, este alungat împreună cu ceilalți iezuiți în toiu iernii (1588) cînd trece în Moldova de unde se va reîntoarce în 1590. În 1595 va însoți armata creștină în Țara Românească. Intransigent și fără ascunzișuri, este într-un contrast izbitor cu iezuiții de tipul lui Carrillo.

Doi profesori ai colegiului, iezuitul italian Girolamo Fanfonio și colegul său originar din Prusia polonă, Andreas Busau, descriu înaintarea flagelului în mijlocul lor. Cel dintîi, *praefectus studiorum* la colegiul din Cluj, avea să cadă jertfă epidemiei la vârsta de 29 de ani. Celălalt, în vîrstă de 32 de ani, avea să se salveze, reușind să se refugieze împreună cu un mic număr de confrăți în cetatea Chioar. Relatarea lor întregeste prezentarea atît de vie și bogată a lui Milanesi care nu este numai un martor, ci și un participant activ la drama aceasta a luptei cu moartea. Ultimul din capitolul de față părintele Ștefan Szántó, zis și Arator, reappare acum în altă ipostază decît cea oferită de corespondența sa din anii 1581—1583 (vezi *Călători*, II, pp. 486—503) atît de prețioasă pentru cunoașterea dinăuntru a vieții Colegiului iezuit de la Cluj. După terminarea duelului din 1583 prin rechemarea rectorului Wuyek în Polonia, Szántó a cerut să fie trimis la Oradea, avanpost al misiunii catolice iezuite, pentru recucerirea vechii cetăți a catolicismului. Lupta dintre cele două tabere era extrem de îndîrjită. Puțin a lipsit ca să dobîndească cununa de martir. Dar mai erau și alte primejdii. Auxiliarii săi mureau unul după altul de extenuare fizică și de boală. La ivirea ciumei au fost mai toți secerăți. El însuși s-a îmbolnăvit, dar a scăpat. Pasajul pe care îl redăm aici aparține anului 1587, îndată după flagel. În el aflăm o dare de seamă a măsurilor luate de el pentru a înjgheba niște gospodării menite a asigura lupta contra foametei. Dar și mai prețioase sînt informațiile asupra condițiilor create de starea excepțională a prețului scăzut al vitelor etc. După decimarea iezuiților de ciumă a fost readus Wuyek din Polonia și a urmat un fel de coexistență cu el destul de chinuitoare pînă la alungarea misiunii din Transilvania, în iarna anului 1588. La rechemarea Societății de către Sigismund Báthory reappare Szántó pentru scurtă vreme, urmînd apoi al doilea exod al iezuiților în 1602.

Bucățile din acest capitol au fost grupate după un criteriu sintetic, ținîndu-se seama ori de cîte ori era cu putință și de elementul cronologic. Întrucît toate se află în Veress *Epistolae et Acta iesuitarum*, vol. II, nu s-au mai făcut trimiteri de fiecare dată, indicîndu-se marginal doar pagina respectivă din volum.

[SUPERSTIȚII ÎN LEGĂTURĂ  
CU CALENDARUL NOU<sup>1</sup>]

RELATIE ANONIMĂ

p. 42

[...Pedeapsă divină pentru căsătoriile celebrate după calendarul vechi<sup>2</sup> și care după cel nou cădeau în postul Crăciunului 1583. Două asemenea nunți au avut loc în cursul aceleiași săptămâni în Feneșul săsesc în două case deosebite.]

— Într-una din ele în chiar noaptea aceea în care să făcea nunta, fiul cel mai iubit al bărbatului care își mărita fata s-a îmbolnăvit și a doua zi a murit, și scurtă vreme după aceea au ajuns la așa mare neînțelegere între ei [mirii] încît mireasa a fugit de la mire și nu mai vrea să trăiască cu el. Iar în cealaltă un altul, care se însurase, a fost atacat deodată de demon

---

<sup>1</sup> Dintr-o relație anonimă din 1584 publicată în Veress, *Epist. et Acta*... după originalul aflat în arhiva Vaticanului cu indicația pe verso: „cîteva semne date de Dumnezeu întru aprobarea îndreptărilor aduse calendarului“.

<sup>2</sup> Calendarul iulian. Cel gregorian, introdus în 1582 din porunca papii Grigore al XIII-lea, nu era acceptat de reformați.

a doua zi și prăbușindu-se la pământ a început să facă spume la gură și să sufere rău de tot și să vorbească lucruri îngrozitoare și să vadă și să declare lucruri care se întâmplau în lipsa lui, și aceasta <a ținut> trei zile în șir; după trei zile s-au adunat la el rudele celui muncit <de diavol> // și mulți bărbați și femei, parte catolici, parteeretici. Însă demonul îl îndemna să nu-l primească pe Mihail Fazakas<sup>3</sup>, sau Olarul și nici să nu vorbească cu el, însă totuși acela a venit și el, în prezența căruia demonul nu a vrut să scoată nici un cuvânt. Atunci el <Fazakas> a îndemnat pe catolici care erau de față ca plecând genunchii lui Dumnezeu să se roage pentru acela, iar el într-ascuns a făcut semnul crucii pe fruntea celui muncit <de diavol> și atunci a început demonul să-l chinuiască mai rău ca înainte, încît toți care erau de față au fost stăpîniți de mare spaimă și opt bărbați din cei mai puternici abia puteau să-l țină. Și noi nu am încetat să ne rugăm pînă ce nu ar vorbi... [Este pus să recite tatăl nostru și abia poate rosti anumite părți. La fel, pus să spună crezul, se oprește la articolul despre duhul sfînt zicînd: „Nu mă lasă [demonul] să spun cele ce vreți“. În sfîrșit pus să se lepede de Satana, suferă mai crunt și se face vînat tot și negru (*totus videretur lividus et niger*) dar în cele din urmă diavolul fuge rușinat. Cel posedat care era eretic s-a făcut catolic după aceea!]

... O altă alungare a demonilor s-a întîmplat în mijlocul femeilor catolice din satul nostru care se numește Mănăstur la 23 ianuarie 1584. O femeie oarecare cînd s-a dus din grădină spre pădure, s-a întîlnit cu doi demoni, subțirei la trup, avînd înfățișarea și portul unor studenți<sup>4</sup> care au îndemnat-o ca în acea noapte să-l excludă pe bărbat din casă pentru ca să poată mai bine discuta ceva cu ea singură. Femeia întorcîndu-se acasă spre seară a încuiat ușa în lipsa bărbatului, și îndată au venit în casă cei doi demoni în chip de adolescenți, aducînd o funie, pe care au dat-o femeii, îndemnînd-o să se spînzure, și în vreme ce ea nu voia s-a întors bărbatul, a bătut în ușă, soția sa vine în grabă, îi deschide, îi spune că au fost la ea doi adolescenți care i-au adus funia și au îndemnat-o să se spînzure. Bărbatul încremenește și nu mai știe ce să creadă, socotește că soția lui aiurează sau a avut vreun vis grozav. Puțin după aceea demonii care mai întîi se manifestau <doar> ochilor<sup>5</sup> încep să persecute pe femeie în mod concret, îi iau mințile și o chinuiesc în chipuri uimitoare, îndemnînd-o neîncetat să se spînzure. În ziua următoare se adună vecinii și vecinele iar bărbatul aleargă la colegiu cerînd un preot care să asculte confesiunea soției bolnave. Este trimis un preot dar se întoarce fără a fi făcut nimica, punîndu-i totuși

<sup>3</sup> Convertit de curînd la luteranism. Este vorba probabil de un sas în ciuda formei maghiare a numelui.

<sup>4</sup> *Studiosorum scholasticorum*.

<sup>5</sup> *Visibiliter*, în contrast mai apoi cu *corporaliter*.

pe piept un *agnus dei* de ceară. Erau împrejurul ei multe femei catolice care se rugau, îi puneau sub cap ramuri binecuvîntate, și aprindeau lumînări sfințite. Demonii o îndemneau să arunce acel *agnus dei*, inelul binecuvîntat... etc... Catolicii vin din nou la colegiu cerînd un preot care să o exorcizeze. Atunci demonul a exclamat: „Iată vine acum, se roagă pe drum, o dacă // azi măcar nu ar fi venit, mîine te-aș fi luat de aici, dar este aproape și nu mai putem zăbovi“, și scuturînd-o așa tare că abia mai puteau femeile să o rețină — au ieșit demonii din trupul ei și au plecat pe fereastră, în timp ce ea spunea: *Laus Deo* (slavă lui Dumnezeu)!

Femeia a povestit toate acestea și toți, bărbați și femei, spuneau că *au văzut funia pe care o aduseseră demonii și au ars-o*. Și atît bărbatul, cît și femeia au afirmat în mod constant că niciodată mai înainte nu se văzuse în casă o asemenea funie.

În anul domnului 1584 la 11 ianuarie au venit la Cluj doi bărbați nobili din satul Petridul<sup>6</sup>, dintre care unul a cerut un preot care să meargă cu el în satul său ca să-i boteze fiul și să dea învățătură poporului simplu de acolo care nu mai auzise cuvîntul lui Dumnezeu de vreo 15 ani. Mi-a spus, fiind de față r.p. provincial și p. Ferdinand Capeci, rectorul, că tatăl său fusese „cubicular“ al regelui Mathias al Ungariei (!)<sup>7</sup> și a avut 17 fii; el fiind ultimul dintre ei, că tatăl său a trăit 120 de ani... etc. (înainte de moarte a îndemnat copiii să-și păstreze religia). Totuși ultimul a început să se clatine, dar cum nu a găsit pacea sufletească în niciuna din sectele (eretice) s-a întors la biserica romano-catolică. El a povestit că în noaptea Crăciunului *după noul calendar* din acest an 1583 a avut această viziune. Pe cînd se odihnea în pat a auzit un glas zicîndu-i: *Scoală-te și laudă-l pe Domnul, căci azi s-a născut Hristos care este adevăratul mîntuitor al lumii*. Și sculîndu-se împreună cu soția care avusese o viziune asemănătoare s-a așezat la fereastra casei privind plin de mirare cerul și lăudîndu-l pe Dumnezeu... Așa cum le-am auzit din gura lui, în prezența amintiților părinți <iezuiți> așa le-am povestit. [De altminteri și doctorul Blandrata a spus că accesul de podagră care îl apucă în fiecare an de Crăciun și pînă la Purificare (2 febr.), în anul acesta l-a apucat în ziua de Crăciun după noul calendar!]

<sup>6</sup> *Peterd*, azi Petrești în jud. Cluj.

<sup>7</sup> Mort în 1490 (!).



## VIAȚA RELIGIOASĂ<sup>8</sup>

MASSIMO MILANESI

Ieri <7 august> s-a întâmplat un lucru, care dacă ar mai urma și altele asemenea ar duce la naufragiul acestor puțini catolici care sînt aici. I s-a refuzat îngroparea în biserică unuia Francesco Teremi, omul cel mai cinstit din tot orașul, în vîrstă de mai bine de șaptezeci de ani, rămas nespus de statornic toată viața pînă la ultima suflare, în credința catolică, pentru care se spune că i-a fost ucis un fiu, și el locuia la cinci case de colegiu, și în timpul acestei din urmă boli s-a mărturisit și împărtășit în pat de trei sau patru ori... Simțind că moare a rugat pe p. Petru [să-l asiste. Acesta stă pînă noaptea... și promite să se întoarcă. Muribundul îl roagă să aibă grijă de trupul său după moarte, apoi expiră după două ore] și a fost îngropat de eretici cu cinste deosebită, bucurie și fast „tra porci”<sup>9</sup>, cu // atîta vaiet, suferință și confuziune, plîns și bocet

<sup>8</sup> Text italian adresat din Cluj provincialului Campani în august 1585.

<sup>9</sup> Printre eretici (!).

din partea soției, a rudelor și a tuturor catolicilor, că se făcea milă pînă și ereticilor înșiși... etc... [Comentarii aprinse, impresia în colegiu... etc.] După ce a refuzat părintele rector<sup>10</sup>, a plecat dis-de-dimineață la Mănăstur, fie pentru a nu mai fi plictisit, sau fiindcă era zi de recreație, sau pentru că voia să boteze acolo în taină pe nu știu ce tînăr nobil din școala eretică. Dacă ar fi rămas aici, se putea fără îndoială aduce o îndreptare, așa precum ar fi vrut să facă [după aceea] cînd rudele jignite s-au dus la eretici care au și început să sune clopotele...

... Voi spune ceva despre botez... Acel tînăr este fiul lui Wolfgang Cornis, secuiul, a cărui familie este foarte strălucită și însemnată, căci se întinde pe o bună parte a țării, poate chiar pe cea mai mare parte. Sînt cu toții ereticii cei mai convinși și puternici și cei mai înverșunați și mai mari dușmani pe care îi au ai noștri, și sînt în stare, dacă s-ar afla ceva [despre acel botez], să ne gonească din principat sub motivul unor inovații și tulburări ale religiei.

---

<sup>10</sup> Capeci.

## [ROMÂNII ȘI PROPAGANDA CATOLICĂ ÎN BANAT]<sup>11</sup>

VALENTIN LADÓ

p. 168

... Acum o lună cînd am venit la Caransebeș, am găsit acolo o mare mulțime de locuitori catolici, cam la trei mii, care erau siliți să-l asculte și să-l servească pe preotul [*ministrum*] eretic din cauza a opt nobili care sînteretici. Dar după venirea mea l-au părăsit pe preotul eretic<sup>12</sup> și doamna băneasă care se lăsase aproape de credința catolică s-a convertit, și s-a mărturisit și împărtășit împreună cu toată casa<sup>13</sup>. Iar domnul ban<sup>14</sup> este atît de binevoitor față de ai noștri, încît zi de zi nu a vrut să prînzească sau să cineze fără mine. Este un om foarte cum-

---

<sup>11</sup> Text latin adresat din Clujmănăștur provincialului Campani la 24 iunie 1586.

<sup>12</sup> *Domina Bana*.

<sup>13</sup> *Cum tota familia* (poate însemna și familie în sensul de azi și tot personalul casei).

<sup>14</sup> Gheorghe Palatics care va fi trimis la Mihai Viteazul în mai multe rînduri și va participa și la campania creștinilor în Țara Românească în 1595. Era ban de Lugoș și Caransebeș.

pătat și foarte vigilent și iubește mult de tot pe oamenii cumpătați și sobri. M-a rugat stăruitor <ca să-l las> pe fiul său de zece ani să vină la locuința mea ziua și să-l învăț să citească. Și la plecarea mea să-l las pe tânărul meu<sup>15</sup> pe care-l aveam cu mine să rămână în urmă pentru a-l învăța pe fiul său. Căci el nu vrea ca acela să fie inițiat de eretici plini de răutate. Am ascultat mai bine de 28 de mărturisiri, am botezat 18 copii. Am fost silit să țin predică pe românește, limba lor, din ziua de Rusalii tot mereu, căci puțini știu ungurește. Dumnezeu m-a inspirat ca să pot învăța limba lor și să-i pot ajuta. Nenumărați ar veni să se mărturisească de la Dunăre pînă aici dacă cu ajutorul lui Dumnezeu pot să învăț limba lor<sup>16</sup>. În ziua de duminică după sărbătoarea Sfintei Treimi am ținut predică și am făcut slujbă bisericească, după care toți locuitorii orașului împreună cu judele s-au dus la domnul ban, și în fața lui au declarat că nu mai vor să aibă un preot eretic, nici să plătească pentru el. Doar opt nobili vor un preot eretic. Domnul ban i-a trimis la principe. Iar cum judele orașului și tot „senatul<sup>17</sup>” au trimis doi nobili de seamă la principe ca să-l alunge pe eretic, pe care nu-l vor nicidecum. Și preotul eretic a venit aici la Alba Iulia să se plîngă. Vom vedea ce va urma cu ajutorul harului divin<sup>18</sup>.

Părintele Leleszi mi-a scris la Caransebeș să mă întorc la Cluj. Eu îndată am încălecat (?) <petrecut de> locuitorii orașului<sup>19</sup>, am lăsat acolo pe doamna băneasă și pe toți catolicii în cea mai mare tristețe. Rog pe reverența voastră dacă puteți să trimiteți pe cineva, măcar un învățăcel, ca să-i învețe pe fiii nobililor — căci acolo este o nobilime însemnată<sup>20</sup> și pe fiul domnului ban — care pentru fiul său face orice acuma — și ne ajută, măcar că este eretic, dar foarte potolit. O, de-ar putea să vadă reverența voastră acel popor catolic, cu cîtă cuvioșie ascultă slujba, în fiecare zi biserica este plină la liturghie, iar acuma <a rămas> fără liturghie. Dacă ați putea trimite un părinte de orice <neam> ar fi, ar învăța ușor limba lor. Sînt toți români vorbind românește. Au sacristia plină de odăjdii pe care mi le-au predat în mîinile mele. Din biserică am și alungat pe preotul eretic, dar s-a

<sup>15</sup> *Puerum* în sensul aici de tînăr auxiliar, corespunzînd oarecum sensului antic de slugă sau sclav.

<sup>16</sup> Acest *dacă* (lat. „si”) pare în contradicție cu fraza anterioară, afară dacă în fraza din urmă este vorba de o lărgire a cîmpului de activitate, înglobînd poate și pe sîrbii și bulgarii de la Dunăre, sau cumva acel „si” ar trebui tradus prin: odată ce.

<sup>17</sup> Consiliul orașenesc.

<sup>18</sup> În original punctuația e greșită, punîndu-se punct după *Albam* și obținînd astfel propoziția neinteligibilă: *Conquestum videbimus, quod succedit cum divina gratia* (?).

<sup>19</sup> *Ego nunc ascendi cum hominibus civitatis*, ar fi fost mai potrivit *tunc* decît *nunc*. S-ar părea că au fost omise cuvinte din frază. Poate de tradus cu: atunci am încălecat petrecut de orașeni? Completarea după versiunea noastră e dedusă cu probabilitate din context.

<sup>20</sup> *Magna nobilitas*.

dus din nou. Dacă nu vom putea să-i ajutăm <nu vom reține> pe nici unul. Niciodată nu va mai fi un prilej de a-i ajuta ca acum cînd și judele este catolic, și doamna băneasă s-a convertit și tot orașul este pornit împotriva ereticului. În numele lui Dumnezeu ajutați-i.

[Abia are timp să-și iscălească scrisoarea spre a o trimite cu curierii din Legea. Nici nu a intrat încă în colegiu.] Vom mai cîștiga încă o mănăstire dacă vom alergera în grabă<sup>21</sup>. Dumnezeu să vă țină și să vă aducă iute iar la noi, și să nu uitați de această chestiune a Caransebeșului. P.S. Întrebați-l pe acest om din Legea și vă va povesti despre Caransebeș.

---

<sup>21</sup> *Luto*, probabil *cito*.

[FLAGELUL LUI DUMNEZEU ASUPRA POPORULUI BÎNTUIT DE CIUMĂ ȘI DE FOAMETE]<sup>22</sup> p. 159

MASSIMO MILANESI

... S-a luptat acest nenorocit popor multe luni cu ciuma și cu foametea, care unindu-și forțele, nu i-au mai dat nici o oră de răgaz... etc. Nu se pot exprima nici prin grai, nici prin condei crudele și îngrozitoarele efecte ale foametei. Ciuma... a fost de astă dată ca un mieluşel, față de acea leoaică crudă căci... ea nu aleargă după fugari, ci îi lasă să-și urmeze calea<sup>23</sup>... Dar nu făcea la fel această fiară [foametea care îi urmărea în tot locul... Cîți români, retrăgîndu-se în munții cei mai amenințatori, păduroși și aspri și făcîndu-și în arbori cuiburi ca păsările, au scăpat de ciumă dar au fost apoi găsiți morți în ele chinuiți de foame? S-ar putea număra cu miile... Mulți ajung să se hră-

p. 161

---

<sup>22</sup> Text italian adresat din Cluj provincialului Campani la 29 aprilie 1586.

<sup>23</sup> Afirmație anterioară invaziei catastrofale a ciumei din iunie—iulie al aceluiași an.

nească din cadavre<sup>23a</sup> după cîte mi s-a spus și înnebunește lumea asaltată de foamete, și din cauza spaimei care îi stăpînește ei se omoară în mijlocul cîmpului, în case și pe străzi cu săgeți (?)<sup>24</sup> și cu împușcături de arce-

p. 162

O cîblă<sup>24a</sup> de grîu, care în anul trecut și potrivit cu obiceiul său valora de la 8 pînă la 10 sau 12 pui<sup>25</sup>, acum că mai avem trei luni pînă la recoltă se cumpără cu 5 taleri, în Oradea cred cu 10, căci se transportă din locurile acestea; de la varză încolo nu folosesc oamenii aceștia alt fel de legume, cum se obișnuiește prin alte locuri, iar dacă ar avea le-ar folosi azi, căci sînt siliți ca în loc de napi, păstîrnaci, „markew“ (?) și altele asemenea ce ar putea avea din belșug dacă le-ar semăna, să mănînce și să facă făină și pîine din scoartă de copac și din rădăcini de stuf și alte păcătoșenii care cresc în lacuri și în bălți, din care cauză se umflă și mor adesea cu bucata în gură. [Massimo e însărcinat să supravegheze el construirea Colegiului de la Alba Iulia.]

p. 162

[Urmare la scrisoare, după ziua de 18 mai]

[În ziua de duminică 18 mai Dumitru Arianul<sup>26</sup> predică dimineața împotriva treimii. La prînz un discipol explică noul catehism de curînd imprimat, și afirmă că Sf. Treime este o închipuire, o născocire a papii, cînd deodată]... au venit din cer asupra turnului bisericii la mic interval trei săgeți, cu așa grozav zgomot și vuiet, că tot acel norod a căzut la pămînt ca mort, și în turn — nu numai că au fost răsturnați mai bine de cincizeci de oameni trimiși să stingă focul care se aprinsese de săgețile întîia și a doua, dar au rămas pe jumătate arși de săgeata a treia — a cărei flacăară înfricoșătoare ce putea fi văzută de tot orașul era de formă triunghiulară — și au fost rău loviți și lipsiți de puțința de a mișca unul brațele, altul picioarele, și nu puțini din acea lume nenorocită //, dintre care un număr nesfîrșit de copii, purtați în brațe de părinți, au fost scoși ca morți din biserică. Ce a mai urmat apoi, nu am auzit, pentru că am venit la Alba

p. 164

<sup>23a</sup> *Molti și fanno (come ne vien riferito) sepolcri di cadaveri.* Este aici o exagerare evidentă ca și în pasajul precedent.

<sup>24</sup> *Con le frecchie* (sensul obișnuit e cel de săgeată. Aici e valabil pentru orice armă ascuțită).

<sup>24a</sup> *Cubulus* = găleată sau vadră. Se împarte în 8 „modii“. Cinci cîble alcătuiesc o urnă.

<sup>25</sup> *Polacchi* = pui de găină (vezi du Cange, *polaccius*).

<sup>26</sup> Superintendentul bisericii ariene, cu atribuții similare celor episcopale. Era cunoscutul Demetrius Hunyadi (= din Huedin) despre care pomenesc adesea iezuiții din Cluj.

Iulia. A mai căzut tot atunci și a patra săgeată pe a doua biserică ariană a lor din suburbie intitulată în vechime, biserica sf. Petru, unde a aruncat la pământ câteva bucăți din zid, dar pentru că era atunci închisă, nu a făcut altă pagubă însemnată.

[Predicatorul a fost primul care a fugit din biserică.]<sup>27</sup>

---

<sup>27</sup> Scrisoarea a fost trimisă mai departe de provincial lui Possevino la Viena.



[IMIGRANȚI BALCANICI MÎNAȚI  
ÎN TRANSIVANIA DE FOAMETE]<sup>28</sup>

MASSIMO MILANESI

p. 110

Pîna acuma s-au scurs în țară mai bine de zece mii de familii de bulgari, sîrbi, rascieni și croați, dintre care o parte va rămîne aici aflînd pămînt pe care să-l muncească, cealaltă cred se va îndrepta spre Boemia și spre părțile voastre<sup>29</sup>. Se moare literalmente de foame în această regiune pîna la Constantinopol<sup>30</sup>, și de aceea e și teama — după cum mi-au spus niște negustori greci care vin de acolo — că va rămîne lipsit de oameni tot acel pămînt. Cred că ai noștri vor primi ceva croați. Cu ceilalți nu se vor încurca, întrucît în majoritate sînt considerați a fi un soi rău de oameni.

---

<sup>28</sup> Text italian adresat din Cluj provincialului Campani la 8 august 1585.

<sup>29</sup> Polonia.

<sup>30</sup> În anul acela fusese o secetă cumplită și în Țara Românească, și Moldova.

## [MEDICINA LA CLUJ]<sup>31</sup>

MASSIMO MILANESI

p. 98

[Massimo Milanesi, infirmierul Colegiului iezuit de la Cluj, întreabă pe prepozitul general al iezuiților, Claudio Aquaviva, ce hotărâre a luat cu privire la asistența medicală care ar fi de dat, în afara colegiului, unor bolnavi externi, lucru cerut de către vizitatorul Societății, p. Carminata și de noul provincial [Campani], precum și de către cei doi rectori].

... Copiii și băieții care au fost în îngrijirea mea de 16 luni încoace, când a început mulțimea de bolnavi să alerge la colegiu, au fost în așa mare număr că nu li s-a putut ține socoteala, cum s-a făcut pentru bărbați și femei, al căror număr (dacă nu mă înșeală memoria) trece de 150, din care trei sferturi femei; văduve, măritate și fecioare, suferind de friguri acute

---

<sup>31</sup> Text italian adresat din Cluj prepozitului general Aquaviva la 15 aprilie 1585. Această descriere destul de vehementă avea de scop nemărturisit determinarea unui refuz chiar de la Roma, care să pună capăt stăruințelor vizitatorului și ale noului provincial.

„terțane, cvartane<sup>32</sup>, dropică, boala copiilor, de splină, de junghi de stomac, de amețeli... paralizie, palpitații și boală de inimă, gută, calcule, colică, hemoragii, catare, dureri de cap rebele, plăgi, abcese vechi și noi... și orice boală care se poate afla în spitale. Dintre acești (bolnavi) unii au murit, alții s-au lecut (sau) mai bolesc multă vreme în pat, după cum a vrut Dumnezeu, sau au meritat ei, sau va fi contribuit prostia mea<sup>33</sup>. Spun așa pentru că dintr-o slujbă foarte de jos // și umilă am fost făcut infirmier în primii ani ai primei mele probațiuni, am fost apoi promovat de superiori pînă la doctorat fără a fi studiat vreodată, sau știut măcar ce este medicina, decît doar de cîtăva vreme încoace cînd nevoia unor cazuri grave care mi s-au dat m-a făcut să-mi fie rușine de acest <fel de> doctor și de leacurile nenorocite <recomandate> ba din gură ba cu condeiul, de care m-am folosit și mă folosesc de azi pe mîine mai degrabă în felul unui magister Grillo care obișnuia să spună „Dumnezeu să ți-o dea bună“, decît după o practică potrivită medicinii.

După cum puteți prea bine cunoaște... pentru a putea însănătoși pe bolnavi a fost nevoie, și va fi întotdeauna nevoie, de a afla de la femei, și mai ales de la fete multe lucruri care le umplu de mare rușine ca să le spună, și încă și mai mult pe mine și pe tîlmacii noștri să le întrebăm, și sînt chiar dintre părinții noștri și dintre studenții (*studiosi*) externi (care mi se dau de cele mai multe ori ca tîlmaci) care absolut nu vor să mai tîlmăcească... Și dacă trecem mai departe, adesea se ivește nevoia de a le face să stea culcate în pat, pentru a palpa pîntecele întărit, regiunea splinei, a inimii, a deșertului<sup>34</sup>, a apăsa și observa cum se urcă hidropizia pe picioare în sus, a aplica ventuze pe pîntece pentru colici, sau plasturi și ungeri măcar prima dată pînă se mai luminează acești oameni stîngaci... etc... iar femeile stau în pat înfășurate într-o blană, cele mai multe fără cearșafuri, și toate fără cămașă (de care nu se folosesc nici chiar cînd sînt sănătoase)... așa că la fiecare vizită a bolnavelor trebuie să socotești că vei avea în fața ochilor... trupuri în bună parte dezgolite, lucru pentru noi preoții<sup>35</sup> de oroare nespusă, și pentru mine îndeosebi de mare tulburare a sufletului, pentru că nu pot să ajung să cred că acest lucru ar fi potrivit chiar pentru un preot oricît de puțin strict<sup>36</sup>, cu atît mai puțin unuia din Compania noastră, decît dacă l-aș afla în gura sau scrisoarea superiorului meu cel mai mare. Și dacă reverența voastră ar socoti că lucrul început trebuie să meargă înainte, atunci e nevoie de trei lucruri mai importante: să mi se dea un interpret care să mă întovărășească asiduu, capabil să-i ajute

<sup>32</sup> Cu accese în ziua a treia sau a patra.

<sup>33</sup> *La mia pecoraggine* = simplitatea mea, prostia mea...

<sup>34</sup> *Ipocondrii*.

<sup>35</sup> *Religioso* (preot sau călugăr).

<sup>36</sup> *Qualsivoglia piu libero religioso*.

pe bolnavi duhovnicește pentru ca din atâtea oboseli, cheltuieli și mizerii ale trupului să se tragă și un folos pentru suflete. Să se dea o sumă hotărâtă, pentru moment de cel puțin treizeci — patruzeci de taleri pe an, pentru a mă putea aproviziona la timp cu doctorii din Cracovia // și Viena, căci ce ar costa azi acolo 30 nu s-ar putea avea aici pe 200, și încă foarte învechite<sup>37</sup>, iar a vedea de bolnavi fără a le face tratamentul<sup>38</sup> și a le da în dar doctoriile, s-a dovedit că nu se poate face, fie ei săraci sau bogați sau de orice condiție ai vrea. În sfârșit să pună să se cerceteze atent câte drumuri trebuie să fac toată ziua de la un bolnav la altul pe drumuri bune și rele în tot orașul, dintr-o extremitate de suburbie în alta, să le pregătesc în colegiu leacurile și doctoriile, și — dacă s-ar socoti că este o ocupație și povară potrivite unui om de aproape șaizeci de ani — să mă elibereze de toate celelalte griji, chiar de cele privindu-i pe bolnavii noștri. Solicitudinea pentru aceștia, fără a avea timp ca să văd de ei cum ar trebui, și murmururile care adesea se pornesc că sînt părăsiți cei ai casei pentru cei de afară îmi aduc cea mai mare întristare pe care poate să o aibă viața mea...

---

<sup>37</sup> *Si cose avanzate alla vecchiaia.* Nu se arată moneda la care se referă în această frază.

<sup>38</sup> *Medicare senza fargli i rimedii.*

[CIUMA DIN TRANSILVANIA]<sup>39</sup>

GIROLAMO FANFONIO

p. 170  
p. 171

[Fiind eliberat de conducerea școlilor după venirea părintelui Andreas Busau, a rămas cu celelalte sarcini: lecții de filozofie, grija // mesei comune<sup>40</sup>, a congregației și a infirmeriei] sarcină care mi-a revenit după plecarea la Alba Iulia a scumpului Massimo de'Milanesi, și care — din cauza marelui număr de bolnavi și a lipsei de persoane știind să vadă de bolnavi — ar cere acum toată atenția unui om<sup>41</sup> și încă cu multă experiență. De acum o lună a început aici la Cluj să se manifeste ciuma, și ea merge crescînd, mor cam 25—30 de oameni pe zi. Dumnezeu ne-a ferit pînă acum, nici unul din ai noștri de aici nu s-a îmbolnăvit de ciumă, deși avem mulți bolnavi <de alte boli>. Cei doi părinți unguri care stăteau în

---

<sup>39</sup> Textul italian adresat din Cluj lui Cl. Aquaviva la sfîrșitul lui iunie 1586.

<sup>40</sup> *Convitto* — pentru întreținerea bursierilor.

<sup>41</sup> *Tutto un huomo*, adică un om care să nu mai aibă alte însărcinări.

Cluj nu mai sînt în stare de cîteva luni încoace să fie de ajutor sufletelor. [P. George (Törös)] e din nou paralizat, p. Petru scuipă sînge, a fost trimis la <cetatea> sf. Mihail, sat în vecinătatea Alba Iuliei dăruit anul trecut de către rege pentru viitorul colegiu Alba Iulia. Nu mai are mult de trăit. Confesiunile se ascultă prin interpret (!). Școlile au fost menținute de noi pînă acum, dar acum cînd cei mai mulți dintre școlari, mai ales nobilii, s-au împrăștiat de teama ciumei, cred că vom fi siliți să le lășăm de tot, și dacă am putea salva pe vreunii din Seminar și dintre cei de la masa comună<sup>42</sup>, nu va fi puțin lucru. Este foarte necesar, pentru ca să se poată deschide școlile, de cum va fi încetat ciuma. Îmi pare rău, pentru că în această risipire vom pierde mulți <elevi> cu vocație pentru Companie [Societatea iezuiților]... Pînă acuma nu a murit nici un catolic; azi a murit de ciură un școlar de al nostru polon, foarte iubit de maiestatea sa, care ea însăși l-a trimis aici la studii. Eu am ascultat confesiunea sa și chiar acum l-am și îngropat.

În Oradea, ciuma care părea potolită, începe din nou să sporească, și i-a și răpit părintelui Ștefan <Szántó> pe toți tovarășii: adică pe capelan... etc. pe un tînăr ungar lăsat acolo de rev. p. provincial într-un fel de stagiu de încercare (*probatione*) pentru a fi primit în Companie, cum cerea stăruitor... și pe părintele nostru Petru Szydłowski, polon, preot nou; [care învățase limba ungară pentru a putea ține predici și asculta confesiunile]. S-a molipsit de // ciură într-un sat spovedindu-i și botezîndu-i pe cei ciumați. A murit la Oradea în ziua de 17 a lunii acesteia.

A intrat ciurma în Alba Iulia care era păzită cu cea mai mare vigilență de către guvernatorul principatului, și a început cu ai noștri. În ajunul zilei sfîntului Ioan Botezătorul (23 iunie) a murit de ciură iubitul nostru Stanislav Jawicki, polon și el. Ceea ce îi mîhnește mult pe părintele Leleszi, și pe ceilalți toți, este imputarea făcută de nobili<sup>43</sup> în contra noastră că prin noi a intrat ciurma în Alba Iulia, și chiar la curtea principelui, acolo unde stau ai noștri; căci acest lucru exasperează mai rău sufletele celor de la curte și ale baronilor împotriva noastră... Chiar în această vreme, în momentul cel mai nepotrivit, orășenii din Cluj au stîrnit contra noastră un litigiu și o ceartă privind hotarele și limitele dintre Cluj și Mănăștur și au intrat cu mîna armată pe teritoriul nostru. S-ar fi vărsat fără îndoială mult sînge, dacă ai noștri nu ar fi oprit pe supușii lor de a rezista cu forța la violență. Ei vor să stăpînească și păzesc de multe zile cu soldați

p. 172

<sup>42</sup> Bursierii.

<sup>43</sup> Nobili, aici e vorba de nobilimea de la curte, în majoritate calvină și suportînd greu favoarea arătată catolicilor impuși de autoritatea regelui Ștefan Báthory.

Înarmați acest loc pe care îl pretind în chip mincinos de la noi. Ai noștri au protestat, dar cum între noi și curtea principelui nu sînt acuma raporturi, decît cu cea mai mare greutate, nu s-ar putea rezolva această chestiune așa de repede, și chiar după ce s-ar rezolva, nu ar putea decît să înstrăineze de noi sufletele orășenilor, dacă ar putea cumva să fie mai înstrăinate decît sînt <astăzi>; sînt cît se poate de aroganți și merită mai degrabă să fie umiliți cu forța decît îmbiați cu îmbunări, care știm din experiență că nu folosesc mai de loc . . .

[RAVAGIILE CIUMEI ÎN COLEGIUL  
DE LA CLUJ]<sup>44</sup>

ANDREAS BUSAU<sup>45</sup>

De mirare, sau mai bine zis de plîns este starea lucrurilor de la noi. Colegiul aproape că a pierit cu excepția puținora, care am fugit destul de târziu. Dumnezeu știe ce va mai fi cu noi. A început aici la Cluj să-și croiască drum ciurma prin iunie, și puțin câte puțin tot crescînd mai mult și mai mult a prins puteri. Iar părintele rector nu a prea vrut să închidă școlile, așteptînd tot mereu o stare mai bună. Totuși, însă foarte târziu, cînd au și început învățăceii să se îmbolnăvească și să moară, a închis școlile. Iar dintre ai noștri<sup>46</sup> cea mai mare parte s-a mutat la Clujmănăstur; cinci sau șase au rămas în colegiu. Dar iată că în ziua a doua sau a treia unul, anume Georgius Hauman, sacristanul colegiu-

p. 177

---

<sup>44</sup> Textul latin este adresat la 21 august 1586 din Chioar iezuitului Skarga, viceprovincialul din Polonia.

<sup>45</sup> Iezuit venit din Prusia polonă cu studii la Vilna. Intrat în Societatea iezuită la 1575, este în vîrstă de 32 ani în 1586.

<sup>46</sup> Dintre iezuiți.



lui (care poate venise gata molipsit din colegiu), a început să zacă, și în a treia sau a patra zi s-a stins de ciumă în Clujmănăstur. Al doilea apoi, M. Paulus Kiniski care rămăsese cu bursierii, molipsit de asemenea de ciumă, a murit în colegiu și ai noștri au rămas totuși în Clujmănăstur și în colegiu deși aceste locuri erau contaminate; și în tot locul, fără nici o izolare sau pază, unii părinți contaminați de ciumă vizitau atît pe ai noștri, cît și pe cei de afară, ascultînd confesiuni și <dînd> comuniunea, administrînd taina euharistiei, și în ciuda acestui fapt stînd în raport cu ceilalți; și iată că deodată au adus cu ei atîta boală și în Clujmănăstur ca și în colegiu, încît unul după altul, la început cîte doi sau și trei deodată, s-au îmbolnăvit de ciumă, și abia cinci dintre noi care am fost găsiți sănătoși ne-am strămutat în cetatea Chioar, la domnul Cristofor Kereszturi (acesta este căpitanul unei cetăți a principelui Transilvaniei, foarte bun catolic împreună cu soția lui care a fost convertită de noi de la erezia calvină), adică părintele Georgius Törös, măcar că beteag de un braț și infirm, părintele Andreas Busau, Simon din Poltava, Olaus și Gaspar din Transilvania, toți trei „coadjutori”<sup>47</sup>. Iar dintre toți ceilalți mai erau sănătoși Simon Rasz, Ioan Psarski, părintele administrator (*minister*), adică Mateus Strus și părintele Hieronim [Fanfonio]; dar iată că îndată a doua sau a treia zi după plecarea noastră Ioan Psarski a început să se simtă rău de asemenea și părintele administrator, și în sfîrșit părintele Hieronim... [Morțile s-au produs cam în această ordine dar nu s-au putut cunoaște precis zilele <de boală> pentru fiecare în parte.] Căci unii s-au stins în ziua a treia, alții a patra sau a cincea, cel mult a șasea în lunile iulie și august. G. Hauman la 17 iulie, P. Kiniski la 19, Albert Vokitski la 20, Albert Brantmaier la 28, Ioan Burman la 29, Urban Schiffer la 29 (acesta era tînăr de tot abia trecut de anul al 22-lea<sup>48</sup>, părea să fie o creație minunată<sup>49</sup> a naturii, absolut admirabil în orice fel de arte manuale, fie în lemn, fie în bronz sau fier în orice gen de lucrătură: cu strungul, cu ciocanul, cu briceagul, cu barda; era de neam din Prusia, executase și un altar cu totul excepțional cu cea mai mare rîvnă și picta cu artă proprie<sup>50</sup> ba cu culori, ba cu aur.

Părintele Ioan Ardolphus... a murit la 31 iulie, și în aceeași zi și reverendul părinte Ferdinand, rectorul, ale cărui virtuți ar trebui slăvite de altul

---

<sup>47</sup> Făcînd parte din personalul ajutător. Simon Domaslawski, în vîrstă de 30 de ani, era ba sacristan și bucătar, ba însărcinat cu cumpărăturile, Olaus (Olaf) Ioan, suedez de 20 de ani, slujea la bucătărie și la refectoriu, Gaspar din Alba Iulia, de vreo 30 de ani, era de meserie fierar.

<sup>48</sup> În catalogul din 1584 (*Veress, Epist. et Acta*, II, p. 20) e trecut ca avînd 27 de ani, probabil dintr-o confuzie între cifrele 1 și 7.

<sup>49</sup> *Monstrum*.

<sup>50</sup> Invățase să picteze la colegiu.

mai vrednic ca mine. Era, hotărât, un om de un spirit admirabil. Nu pot să arăt zelul său pentru câștigarea sufletelor. Câte treburi, cât de grele și cât de multe îmbrățișa el singur întotdeauna cu sufletul gata, și nu se tulbura nici nu se încurca de mulțimea nevoilor ce se iveau în același timp... etc. În august au murit Ioan Elbing, Michael Viller „Arcularius“<sup>51</sup> și tovarăș al lui Urban Schipper, Casimir care era deopotrivă și ungar și polon, Ioan Psarski (și acesta era un ungar bun; el era croitor, dar totuși cât se poate de prompt la toate serviciile casnice, înțelept, discret, cât se poate de vrednic a fi iubit, brațul <drept><sup>52</sup> // al părintelui rector și talmaciul său obișnuit. În nici unul din serviciile casnice la care a fost pus nu l-am găsit o dată murmurând sau mai puțin voios), Ioan Kredik, Matyas Zeleski, părintele Mihail, prefectul seminarului, părintele Hieronim Fanfoni la 17 august (care îi întrecea pe părintele Ardulf și pe părintele rector printr-un fel de suavitate și grație angelică pe care le citeai întotdeauna pe <fața sa>; prefect al congregației fericitei fecioare; prefect al școlilor, prefect al casei săracilor<sup>53</sup> și lector... de filozofie, având sufletul mereu egal și păstrând același spirit suav, bucuros, netulburat. Au murit și doi novici dintre cei 12 aduși în Transilvania de către părintele provincial, anume Valentin (Dyon), un tânăr de mari speranțe, și Stanislau Czecinensis.

p. 179

... Mai bolesc încă părintele Valentin Ungurul<sup>54</sup>, după cum am auzit în stare foarte gravă în colegiu, (și) în Clujmănăștur părintele administrator, tot astfel M. Nicolaus<sup>55</sup> (slav desigur, dar deopotrivă și ungar), și Laurențiu, coadjutorul; Stanislau Rodzinski care totuși s-a însănătoșit. Până acuma sănătoși pot fi numărați șase în totul; și noi cei numiți mai sus și Simon Rasz care a dus aproape pe toți ceilalți la groapă. La Alba Iulia au murit Stanislau coadjutorul<sup>56</sup> Paul... croitorul, Urban Elbing, coadjutori; // părintele Petru din Transilvania. La Oradea de asemenea doi: părintele Petru Szydłowski care putea să îndeplinească în Ungaria toate serviciile unui preot afară de predici<sup>57</sup>, și Valentin (din Sard) aurar, ungar din Transilvania.

p. 180

În Colegiul din Cluj nu mai e nimeni din ordinul nostru, totul este pustiu. La Clujmănăștur singur Simon Rasz este sănătos. [Să fie trimisă scrisoare provincialului;<sup>58</sup> orișunde ar fi.] S-au auzit zvonuri că fiind colegiul atât de părăsit Dumitru ațîțătorul arian<sup>59</sup> ar fi asmuțit plebea să ocupe

<sup>51</sup> Făcător de cutii sau casete de păstrat lucruri.

<sup>52</sup> *Brachia*.

<sup>53</sup> Căminul bursierilor.

<sup>54</sup> Valentin Ladó.

<sup>55</sup> Kurticz.

<sup>56</sup> Din Mazovia. Mai mare peste bucătăria de la Alba Iulia, mort în iunie.

<sup>57</sup> Neposedînd probabil suficient limba.

<sup>58</sup> Campani.

<sup>59</sup> Dumitru din Huedin (Hunyadi), superintendentul arienilor.

colegiul și biserica, ferește Doamne! Doi orășeni stau să apere colegiul împreună cu libertinii<sup>60</sup> noștri, anume domnul Martin diacul<sup>61</sup>, unul din „centumviri“, bărbat nobil și de cea mai mare autoritate, și al doilea Ștefan Kakas, tânăr reîntors acum dintâi din Italia, avînd totuși mare influență asupra concetățenilor săi. Și mai sînt un număr de libertini care păzesc colegiul . . .

---

<sup>60</sup> Iobagi scutiți de alte îndatoriri în schimbul unor servicii determinate.

<sup>61</sup> *Litteratus*.

[MODUL DE ÎNGRIJIRE AL CIUMEI  
ÎN LOCAȘURILE IEZUIȚILOR]<sup>62</sup>

MASSIMO MILANESI

[Nu a răspuns pînă acuma, căci se putea mai degrabă număra printre cei morți decît printre cei vii.] p. 182

... În ce privește starea de la Alba Iulia, întrucît în bună parte au trecut toate prin mîinile mele, voi putea, așa slăbit cum sînt, să vă satisfac întrucîtva (doriința de a o cunoaște). Dar despre cea de la Cluj, va trebui mai degrabă aflată de la superiori, căci deși locuim împreună, totuși atît de puțin am putut stoarce <de la ei ca știri> încît în afară de cele despre p. rector și despre p. Mihail<sup>63</sup> toate în general rămîn încă să ne fie

<sup>62</sup> Text latin adresat din Alba Iulia provincialului Campani la începutul lui septembrie 1586.

<sup>63</sup> Rectorul Capeci a murit la 31 iulie, părintele Michael care era „prefectul“ seminarului, la 14 august. Avînd în vedere proeminența lor, este de la sine înțeles că moartea lor nu putea fi tăinuîtă. Asupra celorlalte se păstra însă o mare discreție la data scrisorii lui Massimo. Un catalog al morșilor (*ibidem*, p. 205) a fost întocmit la 2 februarie 1587 de către iezuitul Matheus Strus care e unul și același cu p. *minister* (administrator) din relația de față.

dezvăluite<sup>64</sup>. Am aflat din scrisoarea părintelui administrator (*minister*) de la Alba Iulia, care spune că și el a auzit de la un bursier care a rămas la Cluj în tot timpul ciumei, cele ce le-a scris, anume că pînă în vremea plecării sale, adică la sfîrșitul lui august, să fi murit 17 dintre ai noștri: p<sup>65</sup> rector, p. Ardolfus, p. Hieronymus <Fanfonio>, p. Michael „Ripinensis“, m. Iona <Kredik> m. Wolucki, m. Burman, m. Zaleski, un învățăcel (*studiosus*) dintre frații noștri auditor al <cursului de> filozofie (poate Brantmaier), m. Ioan Elbing, m. Paul Kinisko, Urban<sup>66</sup> <Schipper> și Mihail <Viller>, amîndoi „arculari<sup>67</sup>, Adam Tensier, Psarski, Casimir, Hauman sacristanul. Apoi a adăugat că p. Valentin și părintele Matei s-au molipsit rău de ciumă, că acela (Valentin) a scăpat; iar de la alt bursier care este aici am auzit același lucru, punct cu punct și încă pe deasupra că p. George, P. Andreás Busau, Simon din Poltava, Olaus și Gaspar din Alba Iulia ar fi în viață și s-ar afla la domnul Kereszturi în Chioar și ar trăi în pădurile noastre și m. <Ioan> Krakovinski cu 10 sau 20 de seminariști și că Simon Rasz cu p. administrator <ar fi> la Clujmănăstur — și cum toți aceștia, morți și vii, ajung în total la 20 de persoane, pentru a se completa numărul celor pe care i-am lăsat la Cluj, mi se pare că mai lipsesc patru, anume m. Nicolaie Kurtisz, curierul din Legea<sup>68</sup>, Laurențiu bucătarul, și după cît mi se pare un student în retorică venit cu p. Busau și cu Brantmaier, despre acești trei sau patru nu știm ce s-a întîmplat cu ei. S-ar putea ca doi dintre aceștia să fie acei pe care, spune Leleszi, fără a le da numele, că i-a trimis la Oradea în scopul că dacă ar trece la domnul părintele Ștefan <Szántó> care suferă de friguri, să fie cineva dintre ai noștri acolo pentru a prelua grija <fraților> din acel loc în care se mai spune că ar bîntui din nou cu violență ciuma. Aceasta după ce a decimat poporul de rînd trage acumă după sine pe oamenii bogați. Aceștea (au fost spuse) despre cei din Cluj<sup>69</sup>.

Întrucît ne privește . . . împreună cu p. Petru eram 13; cum am ajuns noi să fim reduși la 9, va înțelege sfinția voastră acum. În ziua de vineri 13 iunie, Stanislav Javicki a început să sufere rău noaptea de o fierbințeală nespus de mare și de dureri de cap, dimineața l-am cercetat și negîndind că este contaminat de ciumă, l-am legat la cap, i-am pregătit patul(?)<sup>70</sup> și același lucru face-

<sup>64</sup> Frază evident greșită *nam licet fere simul vivamus, tamen ita parum extorquere potuimus, ut excepto P. Rectore et P. Michaelae, omnia sint nobis divulgata*. Este împiedecă trebuie corectat din *divulganda*, participiul *divulgata* fiind în contradicție cu contextul.

<sup>65</sup> p. = părintele, m. = magistrul.

<sup>66</sup> Urmează numele coadjutorilor neprecedate de nici un indicativ al calității lor. Numele din paranteză ascuțită au fost completate de noi.

<sup>67</sup> Meșteri de cofrete sau casete de lemn sau metal.

<sup>68</sup> Jegenensis, satul Legea (Jegenye) făcea parte din posesiunile iezuiților de la Clujmănăstur.

<sup>69</sup> Urmează darea de seamă despre cei din Alba Iulia.

<sup>70</sup> *Lectisternium*. Poate însemna și masă (= locul la masă).

Paul din poruncă superioară, și pînă să mă pregătesc să-i prepar doctoriile<sup>71</sup> și să-i scot sînge, iată că descoperim, după prînz, p. superior și cu mine, că este atins de ciumă inguinală în partea dreaptă. După ce a fost întrebat părintele Leleszi, s-a hotărît ca să fie trimis de îndată la grădina<sup>72</sup> <de zarzavat> în baraca de lemn<sup>73</sup> și să i se dea ca tovarăș pe Andrei croitorul pe care sfinția voastră l-ați trimis din Șimleu la Cluj și <o dată dus> acolo, cum nu a vrut să primească nici unul din medicamentele ce i le pregătisem, a murit delirînd luni înainte de prînz. În duminica precedentă fusese trimis la „sfîntul Mihail”<sup>74</sup> părintele administrator (minister) împreună cu Paul și Urban (tovarășii de dormitor ai aceluia frate) ale căror fețe erau atît de palide. Încît chiar din acel moment păreau ca și molipsiți de ciumă. Acestora li s-au adăugat, de sărbătoarea sfîntului Ioan, după ținerea declamației solemne la școală, p. Marcus și Iacob Mostowski și puțin după aceea închizîndu-se școlile am urmat după ei, p. superior și cu mine, și la 27 ale aceleași luni 5 dintre copiii <tovarăși ai> ilustrisimului principe. Unul dintre ei, Wolfgang Báthory a început în ziua de // 30 să bolească atît de rău, încît pierzîndu-se nădejdea salvării sale, mai ales că era neînțelegere între mine și chirurgul domnului guvernator<sup>75</sup> dacă tînarul zace de ciumă sau de letargie, și în vreme ce Blandrata și „Asupelonius”<sup>76</sup> confirmau diagnosticul meu, cum că ar fi letargie și mă trimiteau din nou acolo <făgăduind> să-mi trimită curînd leacurile contra letargiei, iată că pînă să vin, cu cîteva ore mai înainte, fusese dus din ordinul guvernatorului la Aiud, unde scurtă vreme după aceea a murit. Noi am fost siliți, nu fără strîmtoare și mizerie, cum bine știe reverența voastră, ca în turnul<sup>77</sup> care este deasupra podului să primim toată acea mulțime în mănăstire. În timp ce așteptam înfiorați ce va face Dumnezeu cu noi... ciumă cea mai intensă cuprinde tot satul nostru <văzînd> cu ochii<sup>78</sup>, începînd cu casele învecinate cu mănăstirea; noi punem străji și suportăm cu răbdare pedeapsa de sus, cînd în ziua de joi trei iulie, pe la miezul nopții ne este trimis în căruță de la Alba Iulia Paul contaminat rău de ciumă. Căci acesta se întorsese cu părintele administrator la Alba Iulia pentru a strînge la un loc și a aduna obiectele casnice și cele bisericesti; și l-am primit în turn,

p. 184

<sup>71</sup> *Pharmacum.*

<sup>72</sup> *Hortum.*

<sup>73</sup> *Domunculam ligneam.*

<sup>74</sup> *Sanctum Michaelem*, vechea cetate episcopală din secolele XIII—XIV, ajunsă un fel de mănăstire ruinată, dăruită la 10 mai 1585 de regele Ștefan Báthory iezuiților.

<sup>75</sup> *I. Géczy.*

<sup>76</sup> Numele pare deformat. Să fie oare medicul Apolonius Medabene care a călătorit cu Bongars din Baia Mare spre Cluj în iunie 1585?

<sup>77</sup> *exturri... recipere totam turbam.* Sensul ar fi ca plecînd de la slabele posibilități oferite de acel turn, singurul loc care putea fi locuit — să facă din el loc de găzduire pentru atîta lume.

<sup>78</sup> *Quasi oculi.*

căci nu era alt loc de găzduire<sup>79</sup>, iar dimineața dându-i-se medicamente (căci primise la Alba Iulia „tiriacă”<sup>80</sup> și alte leacuri împotriva ciumei) este dus la umbrarul<sup>81</sup> verde și destul de plăcut pe care îl ridicasem pentru el în grădină înaintea bisericii, și peste carbunculul<sup>82</sup> pe care îl avea pe picior la o palmă mai sus de gleznă am legat o jumătate de ceapă unsă cu tiriacul cel mai bun, și dându-l în paza unuia din cei trei muncitori poloni care îi ajutau pe zidari m-am întors la frați. Seara s-a văzut că mulțumită leacului el merge destul de bine, iar dimineața mai bine, deoarece tiriacul din plasture deschisese carbunculul din mila lui Dumnezeu și trăsese foarte mult puroi infect, din care cauză aproape toate simptomele rele au dispărut, și în vreme ce nutrim oarecare speranță de a-l salva, în duminica următoare, înainte de ivirea zorilor, Urban, care îndeplinise slujba de bucătar și ne distribuise în locul lui Paul cămăși<sup>83</sup> și altele asemenea, vine schiopătînd în cămăruța mea și imploră ajutor contra unei dureri violente care îi venise noaptea în genunchiul drept; mă aplec să văd ce este și descopăr un carbucel groaznic, ridicat în sus cam cît o jumătate de nucă italică<sup>84</sup> înconjurat de un cerc ca de foc. Îl trimit îndată în cămăruța sa, punîndu-i în vedere să se pregătească de spovedanie, pe care Paul o făcuse în ziua precedentă cu mare căință și lacrimi în fața părintelui administrator . . . Iar eu chemînd pe superiori îi rog și propun ca să se îndeplinească în cea mai mare grabă următoarele:

p. 185

— ca frații bolnavi și între timp spovediți să se și împărtășească de la distanță; punîndu-se prea sfîntul sacrament pe o lopată de lemn foarte curată cu un mîner destul de lung<sup>85</sup>;

— ca să se facă pentru Urban un umbrar în aceeași grădină;

— ca să fie duși de acolo copiii <tovarăși ai> principelui cît de curînd de către domnul guvernator, ceea ce s-a și făcut a doua zi;

— ca p. Marcus să fie trimis împreună cu cei doi frați magistri în Țara secuilor, regiune socotită sigură și sănătoasă;

— ca eu, separat de ceilalți, să mă retrag într-o mică chiliuță (?) absolut infectă<sup>86</sup> de lîngă biserică, întrucît nu era altă locuință mai bună. Toate acestea au fost îndeplinite sau rînduite în spațiul a două ore, și bolnavii au fost prevăzuți cu leacurile cele mai puternice contra ciumei pe care le-am putut avea, adică folosind ca armă tiriaca și licoarea rezultînd din decoctia rădăcinilor

<sup>79</sup> *In diversorio.*

<sup>80</sup> *Tiriacam*, medicament opiaceu moștenit de la antici și căruia i se atribuiu virtuți universale.

<sup>81</sup> *Campana.*

<sup>82</sup> Abces. E vorba de bubonul ciumei.

<sup>83</sup> *Indusia.*

<sup>84</sup> Nucă, spre deosebire de *nuca graeca* (migdala).

<sup>85</sup> *Cum manico salis (= satis) oblongo.*

<sup>86</sup> *In quodam sacello faetidissimo.* Nu poate fi vorba de o capelă într-o asemenea stare.

de frăsinel, de tormentilă și de gentiană și a boabelor de dafin și de ienuper<sup>87</sup>. Și ei, bine acoperiți; — după ce am legat mai întâi un plasture cu tiriacă pe carbunculul lui Urban — au asudat bine și s-au ușurat, măcar că Paul spre ora vecerniei a început să aiureze și să se simtă mai rău, totuși dimineața carbunculul lui Urban — așa cum se întâmplase și cu Paul — a spart și a scos afară mult puroi și se simțea foarte ușurat de dureri și de fierbințeală, însă Paul, întrucît peste noapte i-au survenit zgîrieturi ca de unghie, dese și late<sup>88</sup>, care cuprindeau toată acea parte dreaptă, încît nici nu ar fi putut să aibă loc între una și cealaltă un grăunte de muștar, a murit după două ore, conștient și pocăit, și în acea noapte a fost îngropat în aceeași grădină într-un loc puțin povîrnit care este acolo. Iar peste carbunculul lui Urban, bine curățat, a fost aplicat un plasture<sup>89</sup> și așa cum se întâmplase și cu Paul, la început după deschiderea carbunculului său, materia abundentă extrasă seara ne-a dat oarecare indicii că ar fi salvat, însă iată că după prînz am început eu să fiu greu încercat, și după ce am părăsit cina, pe cînd mă odihneam, înainte de miezul nopții, mă trezesc cu o fierbințeală grozavă cu dureri de cap, cu o pustulă inflamată mai sus de vîna mediană a brațului stîng, greață, frămîntare a stomacului și <simptomele> care preced sau urmează molipsirea<sup>90</sup>. Și fiindcă eram singur și închis din orice parte, a trebuit să aștept ziua în chinul cel mai mare, și chemînd la mine pe p. administrator, — cum nu era în mănăstire nici un altul dintre ai noștri în afară de p. Petru care era bolnav — și dezvăluindu-i starea nenorocită în care mă aflam, l-am rugat să binevoiască să preia supravegherea de la distanță a lui Urban pînă cînd s-ar vedea mai bine ce vrea să facă cu mine prea bunul Vizitator<sup>91</sup>; pînă atunci mă pregătesc de spovedanie, sînt ascultat de la distanță și mă împărtășesc de la distanță în același fel ca ceilalți și puțin după aceea luînd aceleași medicamente contra // ciumei, nu am putut asuda așa de bine, poate pentru că fiind singur nu m-am putut acoperi cum trebuie, totuși spre prînz mi s-a părut că sînt mai ușurat. În acest timp s-a reîntors la mine p. administrator, spunînd în numele lui Urban că nu îi pasă de carbunculul aproape tămăduit, dar că se simte ca și cum ar fi să moară din cauza unei dureri nespuse de acute a unui al doilea abces care îi apăruse noaptea în vîntrea din aceeași parte. Dîndu-mi seama de primejdia fratelui, chibzuiesc cît pot mai bine, și după ce îi pregătesc un plasture destul de potrivit pentru a reduce<sup>92</sup> <abcesul>, cînd vin la el îl găsesc mort

p. 186

<sup>87</sup> *Magno bello tiriacaе et se ipso mensali decoctionis radicum diptami albi, tormentillae et gentianae baccis lauri et iuniperi.*

<sup>88</sup> *Densi et lati seiuli unguis pertersiones.*

<sup>89</sup> *Ceratum diacilonis.*

<sup>90</sup> *Infectionem.*

<sup>91</sup> Dumnezeu. *Visitatio* are sensul de încercare, pedeapsă.

<sup>92</sup> *Ad frangendum.*



și nu departe de el cel care îl păzea, zăcînd ca mort, dar nu de boală, după cum s-a văzut pe urmă, ci de beție. Este îngropat bunul frate aproape de Paul, și eu a doua zi <fiind> a noua a lunii<sup>93</sup>, luîndu-mi medicamentul, îi ofer părintelui administrator aceleași doctorii comune contra ciumei, căci el și începuse să se clatine des, și este ușurat. A doua zi își ia el însuși doctoria și curînd după aceea se reîntoarce p. superior fără a fi dus la capăt treaba pe care o plănuiserăm, de a trimite pe p. Marcu și pe cei doi magiștri în secuime, căci schimbîndu-și gîndul îl lăsase pe p. Marcu la Alba Iulia spre a avea el singur grija populației și a bisericii, și pe cei doi frați îi așezase în satul Ighiu, în partea dintre Alba Iulia și „sfîntul Mihail“, în casa tatălui unui învățacel al nostru. Terminîndu-se pregătirile, în ziua a 11-a a aceleiași luni (iulie), p. administrator și cu mine ne grăbim spre Alba Iulia, el în partea dinapoi a căruței, iar eu în cea dinainte, cu fața întoarsă de la el, și pentru că nu am fi fost primiți în oraș, fiind chemat hirurgul<sup>94</sup> orașului în mijlocul cîmpilor „Albane“ ne-a scos cîte o jumătate de livră<sup>95</sup> de sînge foarte stricat, după care ne-am întors acasă uimitor de ușurați. Acolo am aflat că ilustrisimul principe împreună cu curtea a plecat din Alba Iulia în ziua trecută, a noua a lunii, mergînd spre Sibiu. În duminica 13 discutîndu-se din nou chestiunile noastre și văzîndu-se că p. Petru afirmă că el pătimeste mult din cauza despărțirii și absenței mele, și că sîntem atît de puțini și că și eu îndur multe în acea chiliuță murdară, s-a hotărît ca să fiu din nou primit ca tovarăș a doi superiori care erau singuri. În aceeași zi vin la noi din Ighiu trecînd prin livadă<sup>96</sup> cei doi frați ai noștri care îndurau și ei neajunsurile lor cu frecvențările acelea rustice ale unor oameni străini și cu cele două accese de friguri „terțiene“<sup>97</sup> care îl apucaseră pe <Ioan> „Ilzensis“<sup>98</sup>, cerîndu-ne stăruitor <să fie lăsați> să trăiască și să moară cu noi. În ziua de marți au fost rechemati; în această zi „Ilzensis“ a avut al treilea acces, însă în ziua următoare, luînd doctorii, cu ajutorul lui Dumnezeu s-a însănătoșit. Din momentul în care Urban începuse să se îmbolnăvească, gătea pentru noi în casa personalului<sup>99</sup> și ne spăla rufele o bucătăreasă //, văduva vechilului<sup>100</sup> nostru, care scurtă vreme după aceea s-a îmbolnăvit și ea de ciumă, și ea însăși a murit spovedită prin interpret de către superior. Din această cauză au fost puși la

<sup>93</sup> Iulic. După această dată, toate cele următoare sînt indicate greșit marginal de către editor, sărînd la luna august în loc de a continua cu luna iulie.

<sup>94</sup> Termen desemnînd în acea vreme pe un fel de felcer.

<sup>95</sup> *Semialteram*.

<sup>96</sup> *Pomarium*.

<sup>97</sup> În text greșit: *tortianae* — adică cu accese în fiecare a treia zi.

<sup>98</sup> Era din Polonia, în vîrstă de 24 de ani (*ibidem*), II, p. 214.

<sup>99</sup> *Domo familiae*.

<sup>100</sup> *Factoris*.

Securus hoc anno quatuor a sacris sacerdotibus, prioribus  
quidem munitibus, in duobus parochiis Transylvanica,  
posterioribus vero in tribus, non absque fultu distributi.

Albas Rasidala.

1. Alba, in qua, ubi sedes est sereniss<sup>o</sup> Trini<sup>o</sup> Transylvanica,  
Duxi subcondante, duorum Primi<sup>o</sup> m<sup>o</sup> op<sup>o</sup> efficit ut. S<sup>o</sup>.  
heresi calista, catholicam fidem magna animi alacritate  
susceperunt. et quidam ex illis duo, cum gravi<sup>o</sup> morbo affe-  
cti essent, deinde quadam ratione comone ather serio, ut  
Primo<sup>o</sup> m<sup>o</sup>, qui illos invenit, audiant. accogit mox illos  
nihil minus cogit<sup>o</sup>, cuius morbis obsequerites, non solum  
anxiositas, veram etiam impudens sanitas fuit quaprimo  
restituta. Alij duo a multis annis officio subcondante Caluini  
Primi<sup>o</sup> et Alimisti Caluini, unus illorum Alba<sup>o</sup> per  
quatuordecim annos, alter in oppido Liba. Annuuntio  
nem que admodum tulerunt eate. Alij<sup>o</sup> Caluini<sup>o</sup> quid  
vero d<sup>o</sup> idem intelligit Alimisti<sup>o</sup> fultu catholicum, ex  
fidei ultro suscepit. quos, utate colit Alimisti<sup>o</sup>, a quo  
Caluini errores aude audiret, nisi fidei catholice  
ocidit. nulli audiat. Alij<sup>o</sup> demum ex eadem conversione  
numeros nobilitate ac familia, claritate insignis fuerunt, et  
quidem unus ex prima totius Regni familia.

2. Duodecim inter a dissidat<sup>o</sup> reconciliati. anno eade<sup>o</sup> calli-  
inte Draconis inter sereniss<sup>o</sup> Primi<sup>o</sup> et Piprius aliquot  
Regni Praeres, ergo catholicos, no minus perniciter videtur,  
qua gravi<sup>o</sup> erubescit, alioq<sup>o</sup> breui<sup>o</sup> tempore exiit, ut unius  
sa religio catholica in interitum e<sup>o</sup> Draconi adduceretur. quod  
tum probe m<sup>o</sup> advertebat, oem industria m<sup>o</sup>, ut sapienter, adhib-  
rent. neq<sup>o</sup> in istis fuit labor. tempore m<sup>o</sup>, quam malum hoc  
maximo indigebat remedio, non absq<sup>o</sup> singulari Dei  
providentia huc a summo Pontifice ablat<sup>o</sup> fuit Nivius  
Ramus Athilinus et malteus, vir m<sup>o</sup> amabilissimus, narra-  
pudens et eruditus, qua<sup>o</sup> p<sup>o</sup>. is diuinitis m<sup>o</sup> nobis  
foelicitate laboravit, unde r<sup>o</sup> hinc Romam discessit, qua  
suum obitum inter huc dissidentes compositum reliquerit.  
Ei<sup>o</sup> ipsius vero in urbem abitum Deus indies magis ac magis  
pacem in<sup>o</sup> positam condidit. affert<sup>o</sup> u<sup>o</sup> enim in  
admiratione, ut duo impolitos, a numeris Praeres alieniq<sup>o</sup>  
religionis a catholica desipiens fuerint auctores discordant<sup>o</sup>,  
in suorum capite Dei arcano iudicio salta, quod ipse in Praeres  
catholicus et in aliquot etia<sup>o</sup> Praeres hereticos videre moliebatur,  
cussa fuit, t<sup>o</sup> amplis<sup>o</sup> ipse suo tradit<sup>o</sup>, u<sup>o</sup> etia<sup>o</sup> statim  
eade<sup>o</sup> m<sup>o</sup> sup<sup>o</sup> p<sup>o</sup> al<sup>o</sup> r<sup>o</sup> r<sup>o</sup> qui dum esset, sa

Filă scrisă de Alfonso Carrillo.



Atilio Amalteo /

Alessandro Comuleo /

A. ep'is Ceruara N.º Apost' /

V.º Alfonso Carrillo /

Iscăliturile lui Amalteo, Comuleo, Visconti și Carrillo; sigiliul lui Visconti și acel al ordinului iezuit (reproduse din A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvania...*)

Portretul lui Claudio Aquaviva, preposit general al iezuiților (reprodus din A. Veress, *Fontes...*, vol. V).



Biserica și colegiul iezuit din Cluj (reproducere din A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. V).







Negustori: raguzan, armean și evreu  
(reproducere după Nicolas de Nicolay,  
*Voyages...*)



Portretul lui Jacques Bongars (reproducere  
după H. Hagen *Iacobus Bongarsius...*)



Portretul lui Henry Cavendish (reprodus după A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589...*, pl. I).



Portretul și iscălitura lui Petru Șchiopul  
(reproducere din Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III 2, pl. I).





Icoana Sf. Apostoli din tezaurul lui Petru Șchiopul de la Viena (reproducere din A. Veress, *Documente . . .*, vol. IV).

porțile castelului<sup>101</sup> păzitori mai grijulii și noi am fost sechestrați în mănăstire, primind drept bucătar pe al doilea muncitor polon. Așteptam cu tărie ce ne va mai da Dumnezeu când, în ziua de vineri a 19-a a lunii, p. Petru care se îngrijise de o confesiune generală și de toate sacramentele bisericii, și-a dat sufletul cu suavitate, cu sfințenie și cu liniște printre imnuri și psalmi și în mijlocul nostru al tuturor care eram în jurul lui. A doua zi a fost înmormântat în biserica noastră, într-un mormânt al călugărilor lângă poarta pe care se intră lateral în cimitir. Dar suferințele noastre nu încetează, ci la 24 bucătarul nostru molipsit de ciumă și rău bolnav, depus în casa unui țăran, a murit curînd după aceea, și noi liberați de grija părintelui Petru, ca să nu nesocotim atîtea monițiuni ale lui Dumnezeu, ținînd împreună sfat și fiind cu toții de aceeași părere, am ajuns la această hotărîre ca p. Marcus și p. administrator, rămînînd în casa acestei mănăstiri, să aibă grija poporului și a bisericii, împreună cu acel Andrei din Șimleu<sup>102</sup> despre care am vorbit mai sus, și care nu s-a molipsit niciodată nicidecum, iar p. superior cu cei doi magiștri și cu mine să mergem spre Caransebeș pentru mîngîierea acelor oameni lăsați de către p. Valentin (Ladó) în bună speranță, și în răstimp să ocolim priemejdia care ne urmărea pretutindeni. Dar aflînd fără îndoială că acolo era ciumă, în ziua de 28 am pornit spre Tîrgu Mureș<sup>103</sup> unde se spunea că orașul și ținutul ar fi sănătoase, dar le-am găsit contaminate cu doi oameni morți de ciumă și cu fiul mai mic al judelei catolic, amicul nostru, zăcînd rău de ciumă. De aceea în acea noapte ne-am odihnit în casa tatălui lui Ștefan, novicele nostru, și luînd unele doctorii pentru spatele meu „*quasi paralyticato*” de drum, ne-am pornit pe calea către această mănăstire prin munți atît de aspri și de amenințatori și prin păduri cum nici nu s-ar putea crede. În sfîrșit, cu ajutorul lui Dumnezeu, în ziua de 4 august noaptea<sup>104</sup> am ajuns la mănăstire și am fost bine primit de către cei doi (frați) converși<sup>105</sup>, căci<sup>106</sup> părintele gardian care este al treilea din acel ordin al bernardinilor este bătrîn. În ziua a zecea a aceleiași luni, cum a început spatele să mi se încovoaiie, am fost încercat de o fierbințeală grozavă cu dureri de cap și nopți mereu nedormite, de care am suferit nespus de mult 14 zile întregi, și cînd gîndeam cu toții că în acea noapte ar trebui să-mi dau sufletul, după ce îmi făcusem din nou o confesiune generală și mă împărtășisem, și mi se făcuse ungera din urmă, am petrecut după aceea restul nopții într-un fel de lipsă aproape de cunoștință pînă aproape de prînz, cînd am început să mă simt mai bine, și astfel între speranță și teamă am petrecut alte două săptămîni // pînă cînd

p. 188

<sup>101</sup> *Castri*, castelul princiar în incinta căruia era și sediul obișnuit al iezuiților.

<sup>102</sup> Croitorul Andrei dat ca să-l îngrijească pe Stanislav Jawicki.

<sup>103</sup> *Vasarhelium*.

<sup>104</sup> *4a augusti 2a noctis*.

<sup>105</sup> Însărcinați cu munci manuale.

<sup>106</sup> de corectat *quia* în loc de *qui* fără rost în frază.

am scăpat de violența febrei mari, care . . . mi-a lăsat drept tovarășă o mică febră uscată și pătrunzătoare cu veghe necurmată, și care atîta m-a uscat și m-a slăbit, încît nu pot să mă scol din pat. Se crede îndeobște că am oftică și de aceea au fost puse deoparte toate lucrurile de care mă folosesc, și m. Iacob Kaliszki<sup>107</sup>, care stă cu copiii <tovarăși ai> ilustrisimului principe în castelul principelui din Beclean<sup>108</sup> și trebuia să fie rechemat aici, nu a fost rechemat tocmai de aceea, pentru că se tem că el are o predispoziție la oftică să nu fie pus pe fugă de prezența mea.

[Ar mai scrie despre lucrările de construcție (supravegheată de el) și despre alte lucruri, dar e obosit și el ca și cel ce scrie sub dictarea sa.]<sup>109</sup>.

---

<sup>107</sup> *Kalissiensis.*

<sup>108</sup> *Betlehem.*

<sup>109</sup> Scrisoarea a fost dictată după ziua de 4 septembrie cînd a primit scrisoarea provincialului Campani.

[SITUAȚIA DUPĂ CIUMĂ<sup>110</sup> ÎN REGIUNEA ORADIEI]

ȘTEFAN SZANTÓ

Încetînd foamea și ciurma am început să organizez ferme prin sate și într-un sat numit Geapiu<sup>111</sup> în Cîmpia Ungariei am adunat în puține zile 300 de noi, 15 vaci cu lapte și 40 de boi. Am îngrijit să se semene în acel sat de către țărani și argași plătiți<sup>112</sup> 100 de iugăre de grâu, 12 de orz, tot atîta de ovăz, 6 de mei, 6 de linte și apoi cîteva de mazăre, cînepă și in. În alte sate am semănat cam tot atîta din toate felurile <de culturi>.

Și nici nu ne-au costat mult acele vite. Parte ne-au fost dăruite, parte cumpărate pe nimic. Căci în timpul ciumei se vindea boul cel mai bun cu

p. 222

---

<sup>110</sup> Din raportul general din 12 octombrie 1587 adresat din Alba Iulia prepozitului general Aquaviva, cu privire la activitatea sa din ultimii trei ani.

<sup>111</sup> *Gyapuu*. Sat în Cîmpia Tisei.

<sup>112</sup> *Famulos mercennarios*.

2 florini, vaca cu vițel cu un florin, 10 sau 12 oi cu un scud<sup>113</sup>. Și de la acestea făceam atîta brînză și unt că nu știam ce să mai fac cu ele. În alt sat am pus 50 de stupi de albine și se adună mai mult ca două vase<sup>114</sup> de miere. În același sat este un deal cu vii din care <locuitorii> ne dau a cincea parte din must, și se adună uneori 500 de *urne*, alteori 400, iar *urna* de Oradea este deopotrivă sau și întrece „barilul“ din Italia. S-au mai adăugat apoi, 4 vii foarte bune pe dealul Oradiei lăsate prin testament și o grădină sădită cu vie lîngă oraș.

---

<sup>113</sup> În text *pro stuto* (= scuto).

<sup>114</sup> *Urnae*.

## [MISIUNEA IEZUITĂ LA ORADEA]

ȘTEFAN SZANTÓ

Am venit la Oradea în ziua de 9 februarie 1584. [A fost primit cu bucurie de catolici. În timpul șederii sale a convertit vreo mie de eretici, și a confirmat în credință mai bine de trei mii de catolici șovăitori.] Alergau oamenii la predici și la spovedanie, nu numai din locurile vecine dar chiar de la o depărtare de 50—60 de mile italiene. Adesea ne aduceau chiar bolnăvi munciți de boala copiilor<sup>115</sup> și furioși<sup>116</sup> care erau amăgiți în felurite chipuri și chinuți de demon și care spovedindu-se s-au întors la ei tămăduiți . . .

p. 220

În primul an am avut ca auxiliar un preot de mir dalmat . . . În anul următor, după ce l-am îngropat pe acest bătrîn capelan mi-a fost trimis în ajutor părintele Valentin unгурul<sup>117</sup>. Dar așa de mari erau stăruințele orașenilor și sătenilor, însît a fost lăsat să stea la mine abia o lună. [L-a lăsat să

<sup>115</sup> *Morbo caduco laborantes.*

<sup>116</sup> *Energumeni.*

<sup>117</sup> Valentin Ladó.

meargă să predice peste tot... Conversiunile operate de el... meritele sale extraordinare din timpul ciumei și a foametei...] Pentru școală și cor plăteam un magistrul extern cu 60 de florini și cu masa. Tot atîta plătesc și pe Capelan.

p. 221 Părintele Capeci, temîndu-se să nu fiu doborât de atîta trudă, mi-a trimis în ajutor pe un polon și pe un coadjutor. Dar abia mi-au dat concursul o lună și amîndoi s-au îmbolnăvit de ciumă și i-am îngropat și pe ei. Și așa am rămas singur și în tot timpul ciumei care a ținut aproape doi ani. Aveam totuși patru slugi care mă ajutau în treburile lumești. În sfîrșit, zdrobit de oboseli prea mari am căzut și eu în grea boală [oftică] în martie 1587. [Părintele Valentin rechemat pentru a se ocupa de colegiu după moartea fraților și părinților iezuiți se îmbolnăvește de ciumă. A trebuit deci ca Szántó să însărcineze pe un învățcel (*studiosus*) să boteze și să predice în locul său...] Mulți catolici credeau că așa fi fost otrăvit de eretici și lucrul e destul de vrednic de crezare, căci niciodată nu am avut o febră ca aceasta.

p. 222 [La Oradea a găsit casa împovărată de datorii... Le-a plătit și a înzestrat și biserica. // A obținut de la regele Ștefan Báthory moșiile lui Nicolae Telegdi de la Izvoarele calde (Thermae)... Din cît a dobîndit] s-ar putea clădi chilii și întreține 20—25 de părinți, dacă sînt harnici și știu să gospodărească bunurile... etc.

[Schimb de pamflete polemice cu ereticii din Oradea. Ei se plîng căpitanelui cetății (I. Géczy) care nu se amestecă. Calvinii organizează un „sinod” de Rusalii, și cheamă pe catolici la discuții. Szántó, foarte obosit, merge totuși și discută furtunos tezele propuse, 30 la număr.]

p. 225 În ziua aceea am strigat (*clamavimus*) șase ore continuu. În ziua următoare nouă ore continuu, în a treia iarăși 6 sau 7, și ar mai fi durat din partea noastră încă 40 de zile atîta ne încălziserăm, dacă // nu ar fi venit scrisoare principelui oprind prelungirea discuțiilor. [De atunci nu au mai îndrăznit să-l provoace la discuții]... cît a trăit regele<sup>118</sup> nu au îndrăznit să încerce ceva<sup>119</sup> contra mea.

După moartea regelui au început în felurite chipuri să mă pîndească. [Este prevenit de cei de aproape și chiar de unii reformați că se pregătește un atac contra sa... În vinerea mare calvinii au hotărît să atace pe catolici care se întorceau de la biserică în procesiune ducînd crucea înaintea lor, au fărîmat crucea și i-au stîlcoit pe cei ce o însoțeau. Szántó este rechemat la Alba Iulia. Îndatoririle pe care le are aici nu-i ajung. Se gîndește să se apuce de traducerea unor texte mistice în limba maghiară, sau poate chiar mai degrabă să treacă în Moldova și Țara Românească unde se anunță un climat favorabil pentru propaganda catolică, sau cel puțin să meargă în Banat la Lugos și Caransebeș unde este nevoie de misionari.]

<sup>118</sup> Ștefan Báthory, regele Poloniei.

<sup>119</sup> Adică un atentat.

## JACQUES BONGARS

(1554—1612)

\*

Jacques Bongars, senior de Boudry și La Chestaye, s-a născut în 1554 la Orléans și a murit la 29 iulie 1612 la Paris.

La vârsta de zece ani a fost trimis în Germania spre a învăța limba și a-și face primele studii. A urmat apoi dreptul și literatura greacă și latină la Marburg, Iena și Strasbourg. Înapoiat în țară a fost elevul vestitului jurisconsult Cujas. După o pregătire serioasă la Orléans și Bourges și-a desăvârșit inițierea umanistă la Roma.

Întors în Franța a tipărit la vârsta de 27 ani o lucrare de mare erudiție: *Iustinus Trogi Pompeii Historiarum Philippicarum epistome de manuscriptis codicibus emendatior et prologis auctior. In eadem not. excerptiones chronologicae et variarum lectionum libellus*, Paris 1581, însoțită de un bogat aparat critic.

În anul 1585 a pornit într-o călătorie de studiu, în tovărășia prietenului său Guillaume Lenormand, străbătând Ungaria, Transilvania și Țara Românească în drum spre Constantinopol. Acolo a aflat de tulburările interne din Franța și a hotărât să-și grăbească înapoierea. În drum spre țară a întâlnit pe unul din agenții principali ai regelui Henric



de Navarra (moștenitorul prezumtiv al regelui Henric al III-lea, combătut de facțiunea extremistă a Ligii) care l-a invitat să intre în slujba acestuia. Afectat misiunilor diplomatice la curțile protestante și pe lângă uniunea principilor germani din tabăra reformată, viața sa devine o perpetuă rătăcire pe drumuri, când în Anglia, când în Danemarca, Olanda, Germania. Reformat convins, el a continuat să-l servească pe Henric de Navarra ajuns regele Henric al IV-lea și după trecerea acestuia la catolicism. Existența sa itinerantă îi mina sănătatea. Târziu a fost numit ministru rezident în Germania. Dar cu toate obligațiile sale de serviciu, el a găsit timpul ca să pregătească pentru tipar și să publice un material imens, ca de pildă: *Collectio Hungaricarum rerum scriptorum*, Frankfurt, 1600, cuprinsă de J. G. Schwandtner în *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. I, Viena, 1746 și *Gesta dei per Francos sive Orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani Scriptores*, Hanau, 1611. Această culegere de cronică privitoare la cruciade îl așază pe Bongars printre precursorii lui L. A. Muratori.

După moartea lui Bongars, s-a publicat o culegere a scrisorilor sale (*Epistolae*, Leiden 1647), traduse apoi în limba franceză (Paris, 1662—80). Au fost tipărite atunci și extrase de poezii din secolul al XII-lea, al XIII-lea și al XIV-lea culese din manuscrisele lui.

În biblioteca din Berna s-a păstrat și jurnalul călătoriei lui Bongars (ms. no. 468, f 7a—13b), publicat pentru prima oară în anexă la lucrarea intitulată *Iacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhunderts* de Herman Hagen, 1874, 76 p. Partea referitoare la călătoria lui Bongars în Transilvania a fost redată la noi de W. Wattenbach în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“ (1874, pp. 354—380), sub titlul *Iakob Bongars Reise durch Siebenbürgen* însoțită de o traducere în limba germană, de note de Eugen von Friedenfels fără a cuprinde însă și descrierea cetății Satu Mare al cărui text apare la noi acum pentru prima oară. Partea referitoare la Țara Românească a fost publicată de N. Iorga direct după ms. 468 din Berna, în colecția *Hurmuzaki*, XI, pp. 190—192.

N. Ionescu a publicat, în „Analele Academiei Române“, seria a II-a, pp. 1—10 sub titlul *Tractatus italicus de Giorgio Basta et Wallachiae defectione*, o scrisoare a lui Bongars, în care, amintind de ultimele clipe ale lui Mihai Viteazul, căuta să-i justifice asasinarea.

Jurnalul lui Bongars are o reală însemnătate datorită atât personalității autorului cât și momentului călătoriei, și anume 14 zile după înlocuirea triumviratului Kovácsóczy, Kendy și Szombory de la conducerea treburilor politice ale Transilvaniei printr-un guvernator unic, I. Géczy. Aducând scrisori de recomandare de la Felician de Herberstein către consilierii principelui la Alba Iulia și către conducătorii sașilor din Sibiu și Brașov, Bongars venea hotărât să se informeze și dispus să se lase informat. A înregistrat tot ce i s-a spus. S-a grăbit să însemne, uneori în stil telegrafic alteori încă și mai eliptic, o impresie, un moment, o asemănare. A primit cu încredere, alături de rezultatele propriei sale căutări, colecția de inscripții romane din Transilvania comunicată de tovarășul său de discuții filologice și istorice din Brașov, medicul P. Kertz. Dar aceste ultime inscripții erau pur și simplu cele cuprinse în 1550 de Reicherstörffer fără mult simț critic în Chorografia

Transilvaniei. A publicat de asemenea textul cronicii murale din Biserica Neagră care i-a fost pus la îndemână tot de el. Studiile sale în Germania și o fire destul de ponderată îl apropiau de mentalitatea elitei săsești cu care își descoperea preocupări comune. De altminteri un prim element de legătură era constituit de religia reformată. Și aici, el se menținea departe de orice extremism, pomenind doar concesiv de arieni. Poate că tot unei influențe germane se datorește fondul atitudinii sale cvasireligioase în fața minunilor tainice ale naturii; a rolului misterios al „spiritelor metalice“, urmându-l aici desigur și pe Werner (*Hypomnematation*), al cărui text manuscris, publicat ulterior de el, i-a fost probabil înmînat la Baia Mare de către Felician de Herberstein. Ca și în restul jurnalului privind regiunile străbătute de el pînă a ajunge la Satu Mare, el acceptă manifestările prodigioase, pomenind de osemintele de balauri și de uriași păstrate la Aiud! În jurnal aflăm mai ales puncte de reper. Mărturisiri mai ample apar în scrisoarea datată din 1 martie 1597 și servind de notiță liminară la colecția de inscripții din Transilvania publicată de el în anexa volumului său de izvoare istorice ungare: *Collectio Hungaricarum rerum scriptorum* amintită mai sus. Scrisoarea este adresată tovarășului său de învătătură de la Strasbourg, Guillaume Lenormand (pomenit și de contemporanul său Jean Godefroy) și care i-a fost tovarăș de drum în trecerea prin țările noastre spre Constantinopol, deci călător și el pe la noi. Acestui „frate Guillaume“ i se destăinuiește și împreună cu el vrea să-și aducă aminte de clipele trăite cu vreo 12 ani în urmă. Dintre oamenii întîlniți de el în Transilvania și menționați în jurnal (părintele Leleszi, educatorul principelui, eruditul Paul Gyulai, care avea să aibă un sfîrșit tragic în 1592 și tot astfel cancelarul Kovácsóczy în 1594, vestitul G. Blandrata, I. Géczy, noul guvernator, judele regal de la Sibiu Albert Huet, și judele de la Brașov Lucas Hirscher, alături de medicul Paul Kertz și de Petru Bogner), el își va aminti cu emoție de Paul Kertz și Albert Huet și de Kovácsóczy, asociindu-le și pe Blandrata socotit o figură patetică, și îl va pomeni cu toată căldura pe Herberstein, menționat destul de sumar în jurnal.

Această scrisoare, preluată împreună cu colecția de inscripții de către Schwandtner în volumul său (*Scriptores...*), a trezit unele nedumeriri cu privire la autorul ei, socotit a fi fratele adevărat a lui Guillaume Lenormand, nenumit de altminteri. Problema s-a pus în legătură cu transcrierea cronicii murale de la Brașov. Unii cercetători sași au atribuit acest text misteriosului (nenumit) frate al lui Guillaume Lenormand, — eroare îndreptată în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó Chronicken und Tagebücher*, I, (1143—1867), vol. IV, Brașov, 1903, pp. VI—XV. Cronica murală era relativ recentă, datînd din vremea lui Honterus. (Alături de ea, Bongars a mai publicat una de la „Leutschau“ (Lövce) fără legătură cu țările noastre). Însă tot interesul lui Bongars se îndrepta spre antichitate. Repertoriul său de inscripții din Transilvania cuprinde un prim lot pe care îl înfățișează deosebit de cel furnizat de Paul Kertz. În această primă categorie intră exemplarele incastrate în zidurile palatelor și caselor magnaților de la Alba Iulia și ale diferitelor edificii din Transilvania. Pentru inscripțiile fanteziste oferite de Paul Kertz după Reicherstorffer, trimitem la notele noastre nr. 173 și urm. Însoțind textul lui Bongars. Dar o preocupare a sa încă și mai constantă decît cea arheologică este cea

filologică manifestată și ea cu prisosință în rîndurile adresate fratelui său sufletesc și prezentă și în jurnal.

Încercarea sa de a explica numele de valah drept o formă echivalentă a numirii de gal, ca și părerea neașteptată că numirea Galiției din titlul regilor arpadieni ar desemna de fapt Valahia vădesc o înclinare asemănătoare cu aceea de a traduce numele orașelor desfăcute în părțile lor componente, cu rezultate ciudate, ca acel *château tenant* din traducerea lui Törösvár (Bran), în credința greșită că prima silabă ar aparține unui cuvînt maghiar ce înseamnă „a ține“. Aceeași explicație este dată și pentru numele de: Olt. Jurnalul este un itinerar prețios îmbogățit cu o seamă de informații culese sau primite la fața locului și cu o prezentare de ansamblu, marcînd terminarea călătoriei prin Transilvania ca și cea prin Țara Românească. Amintirile pe care le-a păstrat din această ultimă țară nu au fost prea strălucite sau cel puțin au întîmpinat o dispoziție mai critică. Aici el nu a purtat discuții savante cu filologi sau istorici improvizati. Domnul nu a știut să-l întrebă decît dacă vrea vreo slujbă sau dacă a adus daruri! Răspunsul negativ a îndreptățit probabil unele suspiciuni, provocînd stilul cercetării făcute de marele postelnic. Bongars folosește termenul de „*fouiller*“. Așadar nu a mai putut obține nici o audiență de la domn și a fost expedit din țară cu cea mai mare grabă sub pretextul prinderii din urmă a acelor „care domnești“ plecate cu haraciul. Bongars, îl califică de „pungaș“ pe „portarul“ căruia i-a fost dat în seamă. Acesta însă își arată zelul pentru el împărțindu-i știrea, oricum puțin plăcută, că sosirea lui nu trezise prea mult entuziasm din partea dregătorilor care aveau în grijă conducerea „carelor domnești“. Se crease astfel un climat moral mai puțin plăcut ca cel din Transilvania pomenit cu atîta căldură. Aprecierile și judecățile sale se resimt parcă de acest fapt. Pentru coborîtorii acelorai valahi — pe care îi considera cu interes ca element istoric și ca subiect de probleme erudite — el nu are cuvinte de prețuire. Influențat poate de prejudecățile și judecățile bunilor săi prieteni, el îi declară barbari și greoi. Dar ne putem întreba cîți români adevărați a întîlnit el pe drum sau la curtea lui Mihnea și cu cîți a putut sta de vorbă. Alături de asemenea judecăți absolute întîlnim și unele care se bazuie pe observații proprii. Este vorba de argumentul adus pentru justificarea calificativului de fricoși dat oamenilor de aici. Ei fug cînd întîlnesc mai mult de trei inși adunați împreună! O meditație mai puțin sumară l-ar fi lămurit că această reacție era rodul unor experiențe amare, care puteau explica și lipsa unor construcții impunătoare în aceste locuri bătute de furtună. Despre rolul diplomatic și activitatea lui Bongars, a scris pe larg Cinquez, (*Henri IV et l'Allemagne*).

Hermann Hagen în lucrarea citată mai sus *Iacobus Bongarsius*... a urmărit cu atenția cuvenită lucrările de erudiție ale acestuia. Activitatea de editor al izvoarelor istorice maghiare a fost tratată de G. I. Hauer în *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*, I, pp. 278—284, nr. CXL. Dăm mai jos o listă cronologică a autorilor (și a lucrărilor) privind călătoria lui Bongars prin țările noastre:

Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 42, 101—102; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*... pp. 70—73; N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, București, 1896 (extras din „Anal.

Acad. Rom.», Mem. secț. ist., s. II, t. XVIII, p. 63, n. 3, Idem, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, pp. 47—50; Idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, București, 1928, I, pp. 209—210; Idem, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 31; Idem, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, 1936, pp. 114—115; Idem, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939, pp. 43—53; C. Moisil, *Bucureștii Vechi*, București, 1932, p. 11; N. A. Constantinescu, *Voyageurs et écrivains français*, București, 1933, pp. 15—16; Al. Pomescu, *Un învățat francez la curtea lui Mihnea al II-lea (1585)*, în „Gazeta municipală”, VII (1938), nr. 313 (20 martie) pp. 1—2; vezi și *București. Rezultatul săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, I, București, 1954, p. 198.

RELATAREA CĂLĂTORIEI PRIN  
TRANSILVANIA ȘI ȚARA  
ROMÂNEASCĂ<sup>1</sup>

1585

6 Mai. Am cinat la Satu Mare, 2 m <ile>, cetate mândră — cu cinci bastioane, un frumos arsenal și 35 de frumoase tunuri<sup>2</sup>, — situată pe o insulă cu un înconjur de o leghe ce îl face Someșul care închide cetatea din două flancuri apărate totuși de șanțurile lor pline de apă. Contele de Nogarola<sup>3</sup> își are aici cartierul<sup>4</sup>. Căpitanul Trechsel comandă în lipsa lui. Garnizoana se compune din două corpuri<sup>5</sup> de 700 de

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de H. Hagen, *Jacobus Bongarsius, Ein Betrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17. Jahrhunderts*, Berna, 1874, p. 68 pentru primele trei paragrafe, apoi după textul publicat de W. Wattenbach în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde“, XII, Sibiu, 1874, p. 354 și urm. Textul a fost colacionat apoi după fotocopiile manuscrisului original.

<sup>2</sup> *Pieces* (piese de artilerie).

<sup>3</sup> *Nogarol* = Ferdinand de Nogarola, căpitan de Satu Mare, vezi și Sivori n. 260.

<sup>4</sup> *Sa maison*.

<sup>5</sup> *Enseignes*.

oameni, în afară <de aceștia> mai sînt 300 de husari și 50 de Blaweröckel<sup>6</sup>, între care mulți italieni și haiduci liberi. A fost construită în 1565 de Schwendy<sup>7</sup>, și în anul 1562 a susținut asediul a 24 000 de turci apărat doar de apa <din șanțuri> și avînd înlăuntrul <zidurilor> 4 000 de oameni.

După ce a mai fost înălțată de la pămînt, a fost din nou asediată în 1566 cu mari forțe, care neputînd izbîndi cîtuși de puțin s-au cantonat în fața unui castel la o leghe depărtare, pe care în sfîrșit l-au cucerit cu mari pierderi pentru turci. Cei dinăuntru așternuseră în șanțuri un strat de pulbere și apoi unul de lemn foarte uscat și i-au dat foc cînd a pornit dușmanul la asalt. Aceste trei cetăți nu sînt decît de pămînt susținut de pari.

7 mai, după cină am dormit la Seini<sup>8</sup>, un sat în care se vorbește mai mult românește decît unguerește — 3 mile.

8 mai, 3 mile, am ajuns la cină la Hungrisch Neustatt<sup>9</sup>, zisă și Baia<sup>10</sup> <Mare>, într-o miercuri.

La 1 iunie<sup>11</sup> am plecat din Baia Mare cu doctorul Apollonio Medabene și cu domnia Paul la Motte; la o jumătate de leghe de acolo am trecut micul rîu Lăpuș<sup>12</sup>, care izvorînd din munții Maramureșului<sup>13</sup> desparte țările împăratului de ale principelui Transilvaniei<sup>14</sup>. Am luat prînzul la <cetatea> Chioar<sup>15</sup>, 2 m<ile>, ceea ce înseamnă cetatea de <pe> stîncă<sup>16</sup>. E așezată între munți înalți și sălbatici, clădită pe o stîncă, înconjurată de prăpăstii, neavînd decît o intrare săpată în stîncă.

Principele Transilvaniei ține acolo un căpitan Christofor etc. și o garnizoană. Iezuitul Ioan Leleszi<sup>17</sup>, preceptorul principelui, se afla acolo, reîntors

<sup>6</sup> Adică „haină albastră“ după culoarea uniformei.

<sup>7</sup> Lazarus Schwendy, general imperial cu un rol important în luptele cu turcii în Ungaria (vezi A. Giermann, *Lazarus von Schwendi*, 1904); R. Krone, o lucrare cu titlu similar, 1912.

<sup>8</sup> Warola (jud. Maramureș) la jumătatea drumului între Satu Mare și Baia Mare.

<sup>9</sup> Adică Neustätte.

<sup>10</sup> Bagno apoi Bania.

<sup>11</sup> Observăm aici o lacună în însemnările acestui jurnal, lacună care corespunde probabil cu timpul petrecut la contele Felician de Herberstein pe care îl pomenește mai apoi în epistola dedicatorie către Lenormantius Trunianus. Cum mențiunea de la 1 iunie este la începutul foii, nu ar fi exclus să fi existat însemnări pentru intervalul 7 mai — 1 iunie cînd autorul, ca oaspete al lui Felician de Herberstein, a putut vizita amănunțit minele de la Baia Mare șinute în arendă de acest nobil, care l-a găzduit și pe Sivori cînd pregătea evaziunea lui Petru Cercel.

<sup>12</sup> Joppisch, rîul Lăpuș nu izvorăște din munții Maramureșului, ci din munții Lăpușului.

<sup>13</sup> Marmarosch.

<sup>14</sup> Du Transylvain. Principe al Transilvaniei era Sigismund Báthory.

<sup>15</sup> Kuyvar.

<sup>16</sup> Chateau de roche. Traducerea numelui unguerec Kövar.

<sup>17</sup> Leliseus. Apare și în volumul de față (vezi și Călători, II, p. 456 ș.u.).

din Lăpușul domnului de Herberstein<sup>18</sup> unde folosise apele sulfuroase (acidi fontes) pentru vindecarea unui reumatism la cap.

2 iunie. A doua zi, duminică, după prânz, am plecat de acolo și trecând munții și pădurile, am intrat în Transilvania (căci pînă aici era Ungaria <cea> rămasă<sup>19</sup> prin tratat regelui Ioan<sup>20</sup>). Am dormit la două leghe de castel<sup>21</sup>, într-un sat la poalele munților<sup>22</sup>.

3 iunie. A doua zi, după ce am trecut de trei ori rîul Someș<sup>23</sup>, am luat prînzul<sup>24</sup> la Dej<sup>25</sup>, oraș<sup>26</sup> pe malul rîului, la 2 m <ile>. Am vizitat ocna piemonteză<sup>27</sup>.

După prânz am trecut pe lîngă Wyvar<sup>28</sup>, ceea ce înseamnă Cetatea nouă, cetate așezată într-o vale înconjurată de Someș și am dormit la 2 m <ile> într-un sat<sup>29</sup>.

4 iunie. A doua zi am trecut din nou Someșul, am lăsat pe mîna dreaptă Clujul<sup>30</sup>, în limba maghiară Colosvar, Claudiopolis și am prînzit și am petrecut noaptea la Turda<sup>31</sup> la trei m <ile> de acolo, oraș<sup>32</sup> vechiu care are multe ruine antice. Ocne de sare dintre care una s-a umplut cu apă. Am întîlnit pe Paul Gyulai<sup>33</sup> secretar al lui Báthory<sup>34</sup>, despre care se crede că trebuie să ajungă cancelar al Transilvaniei. Turda este pe rîul Arieș<sup>35</sup>.

---

<sup>18</sup> *Herberstein, Felician de* (vezi biografia lui în volumul de față p. ).

<sup>19</sup> În textul publicat: la *Hongrie dévouée au roy Jehan par accord*. În ms. original se poate citi: *demourée*.

<sup>20</sup> *Jehan* = Ioan Zápolya.

<sup>21</sup> Castelul Chioar.

<sup>22</sup> Probabil Ileanda Mare.

<sup>23</sup> *Samosch*.

<sup>24</sup> Bongars folosește peste tot termenul de „*disner*” care desemnează masa principală din zi.

<sup>25</sup> În textul publicat *Déesbourg*. În ms.: *Dees*.

<sup>26</sup> *Bourg*...

<sup>27</sup> *Cavatîn Piedmontois*. Era probabil o ocna de curînd deschisă de mineri piemontezi și arătată ca o curiozitate călătorilor. „*Archiv*”, p. 362, n. 16.

<sup>28</sup> = Gherla.

<sup>29</sup> Probabil Răscruci (jud. Cluj), întrucît Bongars a trecut a doua zi Someșul, lăsînd Clujul la dreapta.

<sup>30</sup> *Clausenburg*.

<sup>31</sup> *Torda*.

<sup>32</sup> *Bourg*.

<sup>33</sup> *Paulus July* (vezi mai jos și relația lui Carrillo și în *Călători*, II, relația lui Possevino p. 570). Se bucura de mare trecere la Ștefan Báthory care l-a însurat cu o rudă a Bathoreștilor. Rămasă văduvă, după executarea lui în 1592, ea a fost apoi căsătorită cu Ștefan Josica, executat și el în 1598.

<sup>34</sup> Ștefan Báthory, regele Poloniei, care își păstrase cuvîntul hotărîtor în guvernarea Transilvaniei.

<sup>35</sup> *Arevasch*.

A doua zi am trecut râul Arieș, am prânzit la Aiud<sup>36</sup>, oraș și castel vechi, 3 leghe așezat lângă Mureș<sup>37</sup>. Lucas Gracertus, om învățat dar arian<sup>38</sup>. La castel se găsesc oseminte de uriași, capete de balauri<sup>39</sup> aduse dintr-un munte al Transilvaniei unde se spune că ar fi în foarte mare mulțime. Am stat <aici> o zi și jumătate.

Vineri 7 <iunie>, am ajuns la Alba Iulia la prânz la Ieronim „Czeno-vois”<sup>40</sup>, căpitan de artilerie. Am înfățișat scrisorile noastre lui George Blandrata, fost medic al regelui Ioan<sup>41</sup> și de atunci prim consilier al statului, lui Wolfgang Kovacsóczy cancelarul și am salutată pe guvernatorul Ioan Géczy<sup>42</sup>, bărbat de vreo 60 de ani, fost mai înainte căpitan al Oradiei<sup>43</sup> și de aproape 15 zile pus în locul triumvirilor guvernatori ai Transilvaniei: Alexandru Kendy<sup>44</sup>, Sigismund (!) Szombory<sup>45</sup> și Wolfgang Kovacsóczy cancelarul; aceasta pentru faptul că era greu să alergi după trei inși pentru aceeași treabă și mai se iveau uneori și neînțelegeri între ei, și se mai iscaseră și niște nereguli bănești în treburile legate de principele Petru<sup>46</sup> și de oamenii săi de aproape<sup>47</sup> de care se îngrijise Sombory etc. Principele Sigismund Báthory de Somlyo<sup>48</sup> este în vîrstă de vreo 13 ani etc. Locul în care își are curtea era odinioară <capitulul> canonicilor<sup>49</sup> și castelul era altădată locuința episcopului<sup>50</sup> pe care și-o împarte acum pe jumătate cu iezuiții. Alba <Iulia> se află pe un deal, într-un loc cu o poziție tare, înconjurată de ziduri foarte vechi. Ea se numește pe ungurește „Gyulafehérvár”<sup>51</sup>, adică Iulia castelul alb, pe bulgărește Bello-

<sup>36</sup> În textul publicat: Hegnedin. În fotocopia manuscrisului Heynedin.

<sup>37</sup> *Marusium*.

<sup>38</sup> Adică unitarian.

<sup>39</sup> Poate mamuți?

<sup>40</sup> Neidentificat. Poate Genevois (genovezul).

<sup>41</sup> În realitate al lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya.

<sup>42</sup> Géczy, autoritar și abil, a fost unul din autorii alungării iezuiților din Transilvania în 1588, după moartea lui Ștefan Báthory. Pentru atitudinea sa față de Possevino în 1583, cînd era comandant al Oradiei, vezi *Călători*, II, p. 555.

<sup>43</sup> *Varadin*.

<sup>44</sup> Vezi în volumul de față relația lui Sivori n. 82 și cea a lui Busto p. 443—4. A fost executat împreună cu fratele său în august 1594 pentru așa-zisa conspirație contra lui Sigismund. Cîrînd după aceea au fost executați și cei doi gineri ai săi: Baltazar Báthory și cancelarul Kovácsóczy.

<sup>45</sup> *Sambor* (Ladislau) numit aici greșit Sigismund (vezi relația lui Sivori n. 84 și 213).

<sup>46</sup> Petru Cercel. Despre jefuirea comorilor aduse de el în Transilvania mărturisește Sivori. În urma cercetărilor făcute de Ladislau Szombory au fost trimise la Constantinopol lucruri și bani în valoare de 105 000 fiorini, restul fiind însușit de cîrmuitorii țării.

<sup>47</sup> Autorul a putut avea informațiile cele mai precise de la Felician de Herberstein care a fost printre sprijinatorii planurilor de evaziune ale fostului domn.

<sup>48</sup> *Somlie*.

<sup>49</sup> În ms. *estoit autrefois de chanoines*.

<sup>50</sup> Episcopia Transilvaniei fusese desființată după moartea episcopului Statilius.

<sup>51</sup> *Jula Feirwar*.



grad, pe nemțește *Hungarisch Weissenburg*. [Siculia, țara secuilor<sup>52</sup>, țară cu orînduire populară<sup>53</sup>, subjugată de Báthory<sup>54</sup>.] După<sup>55</sup> ce am primit scrisorile principelui către Mihnea voievodul și pașaportul, am plecat la 16 iunie într-o duminică după prînz.

La o jumătate de leghe de oraș, am trecut Mureșul<sup>56</sup> pe un pod de lemn<sup>57</sup> pînă unde se spune că se întindea în vechime orașul; pietrele, statuile și coloanele care se scot de acolo stau mărturie<sup>58</sup> pentru aceasta. Am lăsat la dreapta Sebeșul<sup>59</sup> oraș săsesc, 2 m <ile> de Alba; am dormit la Miercurea<sup>60</sup> 2 1/2 mile, tîrg<sup>61</sup> săsesc bine clădit și mare și <bine> populat ca toate celelalte.

A doua zi pe la prînz, am ajuns la Sibiu<sup>62</sup> 2 1/2 <mile>; am trecut prin 5 sau 6 tîrguri mari și frumoase ale sașilor, cu biserici făcute în chip de cetăți și de castele. Orașul de frunte al sașilor, unde se țin dietele lor etc. în germană Hermanstadt, de la întemeietor <și> Cibinum de la un rîu mic care trecea pe alături numit Cibin. Oraș bine întărit prin meșteșug omenesc și prin așezare, pentru că este înconjurat de mlaștini<sup>63</sup> și de mocirle și este bine construit. Am predat scrisorile domnului de Herberstein<sup>64</sup> lui Albert Huet<sup>65</sup> judecător rînduit de regele Poloniei<sup>66</sup>, dar băstinaș din partea locului și am primit altele de la el către Mihnea. Am găsit pe Wilhelm Walter<sup>67</sup> etc.<sup>68</sup>, cămăraș și vistier al principelui<sup>69</sup>, și cu el am plecat la 19 <iunie> dimineața. Am prînzit la

---

<sup>52</sup> Notă marginală: în textul publicat: *Sikulia Zirkelland*, în ms. *Zickelland*. Această notă nu are legătură cu itinerarul urmat de autor, ci cu informații culese în cursul călătoriei.

<sup>53</sup> *Pays populaire*.

<sup>54</sup> Ștefan Báthory, regele Poloniei, fost principe al Transilvaniei, care a reprimat o mișcare a lor în 1571. Autorul nu cunoaște răscoala secuilor din 1562.

<sup>55</sup> Notă marginală — *Marcellus Squarcialuppy medecin, David Sigismundus*.

<sup>56</sup> *Maruse*.

<sup>57</sup> *Ponte sublicio* = pare să fie vorba de un pod mobil.

<sup>58</sup> În textul publicat: *en sont foy*. În ms. *en font foy*.

<sup>59</sup> *Milsbach*.

<sup>60</sup> *Reissmar* = Reussmarkt.

<sup>61</sup> *Bourg* are înțelesul de tîrg, dar și de oraș.

<sup>62</sup> *Cibin*.

<sup>63</sup> *Palus*.

<sup>64</sup> Același care e autorul relației din volumul de față. Bongars a fost primit de el la Baia Mare unde a stat cîteva săptămîni despre care nu a lăsat nici o însemnare în jurnal.

<sup>65</sup> Albert Huet (1534—1607), jude regal al Sibiului, apărător al drepturilor „națiunii” săsești contra nobilimii maghiare. Depune stăruințe pentru promovarea culturii sașilor. Joacă un rol important în 1594 cînd ca reprezentat al sașilor se opune în dietă (împreună și cu secuii) la acceptarea renunțării lui Sigismund la principat. (Vezi și Trausch, *Schriftsteller Lexicon*, vol. II, p. 233).

<sup>66</sup> Ștefan Báthory.

<sup>67</sup> Poate rudă cu Baltazar Walther care a tradus istoria lui Mihai Viteazul.

<sup>68</sup> Notă marginală: *Georgius Melas*.

<sup>69</sup> = Sigismund Báthory.

Cîrța<sup>70</sup>, <un> sat, după ce am trecut aproape de acolo râul Olt<sup>71</sup> care înseamnă a trînge<sup>72</sup>, la 3 m <ile>.

După-amiază am trecut prin Făgăraș<sup>73</sup>, oraș<sup>74</sup> și castel întărit și frumos la 3 m <ile>, apoi am mers prin păduri drum de o leghe. Am dormit la Șercaia<sup>75</sup>, târg<sup>76</sup> al domnilor de la Brașov<sup>77</sup>. Am întâlnit pe fiul judei de Brașov, judele Lucas Hirscher, preot<sup>78</sup> al unui târg<sup>79</sup> la o leghe de oraș, la poalele munților, puțin lîngă drum, unde ne-a dus să prînzim după ce am mers trei leghe mari prin păduri și prin munți numiți pădurea Șercăii<sup>80</sup>.

Am ajuns la Brașov, 4 m <ile>. Brașovul este un oraș mic bine clădit, înconjurat aproape de jur împrejur de munți ca o coroană. De unde numele<sup>81</sup> de Cronstadt, Corona, Stephanopolis<sup>82</sup> etc. Paulus Kertz<sup>83</sup>, medic. D. Petru<sup>84</sup>, preot. <Orașul> este populat din cauza târgului ce se ține acolo în fiecare vineri și sîmbătă la care vin toți muntenii<sup>85</sup> și moldovenii<sup>86</sup> ca la un bîlci. Înspre Sibiu <se află> o cîmpie ce se sfîrșește printr-o trecătoare a munților care formează intrarea în oraș. <Sînt> trei ieșiri, dintre care două sînt asemănătoare acelei de la Sibiu din cauza mlaștinilor.

Transilvania este o provincie bogată în vin și grîne, toată numai dealuri înconjurate de munți înalți și de păduri ca de un parapet. Este bogată în tot felul de metale; aurul se găsește din belșug în rîuri și sînt oameni<sup>87</sup> care sînt rînduiți ca să-l strîngă<sup>88</sup>. Plătește tribut sultanului 14 000 de th <alleri>, fiind scutit de rest. Căci înfățișîndu-se acum cîțiva ani la Constantinopol un transilvănean<sup>89</sup> care oferea 100 000 de th <alleri> tribut pentru a fi așezat

<sup>70</sup> Chertz (Kerz), sat pe Olt (jud. Brașov).

<sup>71</sup> Oot.

<sup>72</sup> Numirea Oltului pusă greșit în legătură cu ung. *oltirni* = a strînge.

<sup>73</sup> Fougéras, de la forma săsească Fugresch.

<sup>74</sup> Bourg.

<sup>75</sup> Scharkaim.

<sup>76</sup> Bourg.

<sup>77</sup> Brassovia.

<sup>78</sup> Georg Kirscher, preot la Codlea în 1576—1603. (Vezi „Archiv.”, p. 365, n. 28).

<sup>79</sup> Codlea.

<sup>80</sup> Scharkainerdes (= ung. Sárkányerdő).

<sup>81</sup> Explicație fantezistă.

<sup>82</sup> Traducerea greacă a numelui Cronstadt.

<sup>83</sup> Vezi mai jos n. 139. Pentru însemnări biografice, vezi și „Archiv.”, n. 31.

<sup>84</sup> Petrus Apus Bogner, preot la Brașov (1572—1591), (*ibid.*, n. 32).

<sup>85</sup> Vallaques.

<sup>86</sup> Bogdans.

<sup>87</sup> Deasupra rîndului scris: *femmes*. Probabil în sensul că și femeile spălau aurul din rîuri.

<sup>88</sup> Pentru categoria de „aurilotores”, vezi (*ibid.*, p. 366, n. 34).

<sup>89</sup> Este vorba de Paul Márkhazi, fostul ginere al lui Moise Vodă care tocmai atunci umbla după tronul Transilvaniei. În toamna anului 1584 se oferise în adevăr să ridice tributul la 100 000 de ducăți (vezi Veress, *Documente*, vol. II, p. 317 și *Călători*, II, p. 580).

ca principe<sup>90</sup>, rezidentul<sup>91</sup> <principelui> a obiectat dreptul țării care nu <este> supusă sultanului, ci <se află doar> sub protecția lui. Și cu toată pofta mare pe care ar fi avut-o turcii să o supună ca pe Țara Românească, totuși susținând ei că aceia erau hotărâți să se împotrivescă cu armele și fiind informați despre puterea țării și mai fiind și împiedicați pe de altă parte, s-au lăsat de acest gând în schimbul unor daruri. La Brașov am primit un pașaport din partea orașului și scrisori de la D. Paul<sup>92</sup> către Mihnea<sup>93</sup> și către marele vornic Dimitrie<sup>94</sup> și biletul de liberă trecere pe la Bran<sup>95</sup>.

Am plecat la 24 <iunie>, într-o luni după prânz cu o călăuză a orașului, am trecut la Râșnov<sup>96</sup>, târg și castel, 1 milă, am dormit la „Tarszschwar“, ceea ce înseamnă castel care ține <strajă><sup>97</sup>, castel așezat între munți și care este pentru paza acestei trecători<sup>98</sup>. O parte din garnizoana castelului pornește din castel dimineața și alta seara, pentru a străbate pădurile și munții și dacă întâlnesc pe careva care nu este din împrejurimi, îl iau prizonier etc.

Și ei purced astfel pentru ca toată lumea să fie silită să treacă prin trecătoarea castelului care este și singura trecere pentru trăsurile sau cai. Și asemenea castelele sînt la toate ieșirile Transilvaniei, astfel că nimeni nu poate nici să iasă nici să intre fără învoire.

Aproape la o leghe de castel, la poalele muntelui<sup>99</sup> este o cruce<sup>100</sup> care desparte Transilvania de Țara Românească. Am prânzit pe cîmp, puțin mai departe și apoi am trecut la coborîre peste o stîncă numită Piatra Craiului<sup>101</sup> pe unde trăsurile sînt coborîte cu funiile.

<sup>90</sup> *En l'estat.*

<sup>91</sup> Rezidentul (= Capucehaia) era reprezentantul permanent al principelui Transilvaniei la Poartă.

<sup>92</sup> Desigur medicul brașovean Paul Kertz.

<sup>93</sup> = Mihnea Turcitul.

<sup>94</sup> *Demetrius.* Este Mitrea din Hotărani care era prin soția sa, Neaga Mitroaia, unchiul doamnei lui Mihnea Turcitul. A fost mare vornic în 1578—81; 1585—86; 1589—91; 1593—94.

<sup>95</sup> *Tartaschwar, Tarschiwar.*

<sup>96</sup> *Rosenau.*

<sup>97</sup> *Id est Chasteau tenant.* Tălmăcire fantezistă a silabei „Tartsh“ după rădăcina maghiară „tart“ = a ține. Numele vine de la râul Turci la care s-a adăugat cuvîntul *var* (cetatea), așa precum în limba germană cetatea e numită Törczburg. Pentru derivarea (greșită) de la Lapis Tîdrici vezi „Archiv.“, p. 367, n. 37.

<sup>98</sup> Trecătoarea Branului.

<sup>99</sup> *Au sault du mont.*

<sup>100</sup> O asemenea cruce de hotar exista și înspre raiaua Giurgiului la granița dintre Țara Românească și Imperiul otoman (vezi Sestini, *Viaggio da Constantinopole a Bukoresci fatti l'anno 1779*, Roma, 1795, p. 49, reproduș în „Archiva Societății științifice și literare“, IV, p. 574, n. 8).

<sup>101</sup> *Königstuhl* (în loc de Königstein), (vezi Silvestru Moldovan, *Țara noastră*, Sibiu, 1894, p. 213 și urm.; vezi descrierea trecătorii și la Pigafetta, în acest volum):

La poalele muntelui am trecut râul Dîmbovița<sup>103</sup>. Am dormit într-un sat așezat de-a lungul Ialomiței<sup>104</sup>, râu care se varsă apoi în Dîmbovița. Castelul lui Negru Vodă<sup>105</sup>.

La 26 iunie, am ajuns pe Dîmbovița<sup>106</sup> și am rămas noaptea la Tîrgoviște<sup>107</sup>, unde am fost găzduiți la călugării franciscani<sup>108</sup>.

A doua zi era joi: am plecat tot de-a lungul Dîmboviței și am ajuns <la timp> pentru a petrece noaptea la București<sup>109</sup>, unde este curtea.

A doua zi, fiind chemați la divan, am înfățișat scrisorile noastre lui Mihnea<sup>110</sup>. Aceea a principelui Transilvaniei avea ca adresă: „Strălucitului și slăvitului domn Mihnea, prin grația lui Dumnezeu adevărat stăpînitor și moștenitor veșnic al Țării Românești<sup>111</sup>. Barthelemy Betrandy, marsiliez<sup>112</sup>. Domnul, în vîrstă cam de 25 de ani,<sup>113</sup> a întrebat dacă vrem să-l slujim și dacă nu avem daruri; a poruncit să ni se dea tain de la curte. În prima zi a lunii iulie a trimis pe marele postelnic<sup>114</sup> ca să ne cerceteze<sup>115</sup>. Acesta a luat toate hîrțile noastre și cum tîlmaciul său nu pricepea nimic, pentru a le da de rost s-au folosit de niște nobili raguzani<sup>116</sup> și apoi de călugări franciscani. Seara, ne-au fost înapoiate.

---

<sup>102</sup> Textul este reprodus în *Hurmuzaki*, XI, p. 190 și urm., după care s-a făcut traducerea.

<sup>103</sup> *Dombovitzza*.

<sup>104</sup> *Jolavitza*. Confuzia autorului. E vorba desigur aici de pîrîul ce se varsă în Dîmbovița, mai jos de Stoenеști.

<sup>105</sup> *Nigravoda*. Cetatea este pe malul Dîmboviței în satul Stoenеști jud. Argeș.

<sup>106</sup> *Dombe* (prescurtare în loc de „Dombawitzza“). E vorba de râu.

<sup>107</sup> *Tergovist*.

<sup>108</sup> Pentru misionarii franciscani de aici, vezi relația călugărului Pastis din Candia, precum și cea a lui Pisculo din Melfi. Pentru pretinsa ardere pe rug a unor eretici de către Petru Cercel, vezi relația lui Capeci.

<sup>109</sup> *Bucorest*.

<sup>110</sup> *Mischna*.

<sup>111</sup> *Magnifico et spectabili domino Michne, Dei gratia vero domino et heredi perpetuo terrae transalpinensis*.

<sup>112</sup> Astfel în text fără altă lămurire.

<sup>113</sup> După izvoare contemporane (N. I o r g a, *Contribuții la istoria Munteniei*), Mihnea Turcitul ar fi avut 11—13 ani la suirea sa pe tron în 1577, p. 23.

<sup>114</sup> La 26 mai 1585 mare postelnic era Gheorghe iar la 6 iulie apare Paraschiva. (Vezi *Documente B*, veac. XVI, vol. V, pp. 190—191).

<sup>115</sup> *Fouiller*.

<sup>116</sup> Vezi N. I o r g a, *op. cit.*, pp. 36—37.

Marti, 2 <iulie>, ni s-a adus un pașaport, pe sîrbește<sup>117</sup> pentru trecerea Dunării cu pecetea întipărită deasupra cu cerneală. Oricît ne-am străduit, nu am putut vorbi cu domnul. Dar postelnicul ca să scape de noi<sup>118</sup> ne-a dat un pungaș de „portar“ pentru a ne călăuzi pînă la Dunăre unde zicea că vom prinde carele domnești<sup>119</sup> care se duceau la Stambul <și care> plecaseră cu o zi mai înainte. Am plecat deci seara și am trecut podul Dîmboviței și un altul dincolo <de acela>; am ajuns și la locul unde se găseau acele care și a doua zi devreme, am trecut la Giurgiu<sup>120</sup> tîrg și castel care are o garnizoană turcească pe Dunăre.

Țara Românească este o țară bogată în grîne, vin, vite, cai, avînd mine de aur și de argint, de pucioasă, de sare, de ceară și de chihlimbar. Chiar aurul se scoate în mare cantitate din rîuri. Pămîntul de la jumătate de zi dincoace de Tîrgoviște și pînă la Dunăre <e> neted de tot în afară de faptul că <de la> jumătate de leghe dincoace de Tîrgoviște și pînă la jumătate de leghe dincolo de București<sup>121</sup> se vede ca o ridicătură care pare făcută cu mîna, deasupra căreia totuși locul este șes<sup>122</sup>.

De la intrarea în țară pînă la amintita jumătate de zi de la Tîrgoviște se merge printre munți înalți, peste torenți și rîuri. Poporul de rînd, barbar și greoi, este supus asupririi celor puternici și din această cauză o ia la fugă cînd se apropie doi sau trei inși. Se clădește prost, căci în toată țara nu se află alte clădiri de piatră care să fie frumoase decît bisericile și mănăstirile și castelul de la București. Dar Petru voievodul<sup>123</sup> în cele 20 de luni cît a domnit a făcut la Tîrgoviște<sup>124</sup>, unde își avea curtea, un palat mic dar frumos și impunător<sup>125</sup> pentru cît poate țara<sup>126</sup> și alături a clădit biserica sa<sup>127</sup>, a adus trei izvoare de la o depărtare de două leghe, a pus să se toarne tunuri<sup>128</sup>. Românii folosesc în actele publice și religioase alfabetul și limba sîrbească. Transilvănenii îi numesc „Block“ și „Blocksland“. Credem că este același

<sup>117</sup> Adică în limba slavonă.

<sup>118</sup> *A toute importunité.*

<sup>119</sup> *Carres dominesques.*

<sup>120</sup> *Jerva*, de la Jerkökü, numele turcesc al Giurgiului.

<sup>121</sup> *Boucorest.*

<sup>122</sup> Adică podiș.

<sup>123</sup> Petru Cercel (1583—1585).

<sup>124</sup> Petru Cercel dă aproape toate documentele sale din Tîrgoviște (vezi *Doc. ist. rom.* B., XVI, 5, (1581—1590).

<sup>125</sup> Vezi descrierea lui Sivori în acest volum.

<sup>126</sup> *Pour la portée du pays.*

<sup>127</sup> Mitropolia din Tîrgoviște, începută de Neagoe Basarab și terminată de Petru Cercel, sau mai degrabă Biserica Domnească din Tîrgoviște?

<sup>128</sup> Petru Cercel a înființat o turnătorie de tunuri. Din fragmentul de tun ce ne-a parvenit, rezultă că țeava avea 1,50 m lungime, iar grosimea în diametru cca. 250 cm la bază și 200 cm la capăt, calibrul fiind de 50 cm. Purta o inscripție în limba slavonă și un vultur cu crucea în cioc. (Vezi Gr. Tocilescu, *Petru Cercel*, București, 1874, pp. 55—56).

lucru ca „Welschen“ sau „Wallen“<sup>129</sup>; alții spun ai lui Flaccus<sup>130</sup> despre care vorbește Ovidiu din Pont.

3 iulie, într-o miercuri, către amiazi, am trecut Dunărea (după carele domnești, ai căror conducători, după cum spunea portarul care ne adusese, nu ne-au făcut prea bună primire). Am trecut la Rusciuk<sup>131</sup>, târg și castel pe celălalt mal al Dunării ușurați de 3 taleri<sup>132</sup>.

Am dormit la Cerno Waivoda<sup>133</sup>, târg într-o vale frumoasă. Dealuri bune. La 4 <iulie> am prânzit în câmp și am poposit noaptea după ce am trecut peste un munte înalt care pare să fi fost altă dată în întregime pietros<sup>134</sup>. În sate se vorbește bulgărește. La 5 iulie dimineața am lăsat carele, ne-am distrat să prindem caii scăpați și am pornit la drum cu 4 greci. Am trecut la Rasgrad<sup>135</sup>.

---

<sup>129</sup> Vezi mai jos teoria lui Bongars despre identitatea dintre Galiția pomenită în titlul Arpadienilor și Valahia.

<sup>130</sup> Legendă pusă în circulație de Enea Silvio Piccolomini, o regăsim la Verancsics, Reicherstorffer, Gromo Possevino și alții.

<sup>131</sup> *Roustic*, azi Russe în R. P. Bulgaria.

<sup>132</sup> „*Rançonnez de 4 thallars*“, după cum se exprimă s-ar zice că e vorba de o taxă ilegală. Textul editat de Hagen are următoarea ciudată notă marginală „la jupponesse Brutus, le Saint Demostene“, adică „jupineasa lui Brutti? sf. (?) Demostene“.

<sup>133</sup> *Cerno Waivoda* (Cervenvoda), localitate în Bulgaria la sud est de Russe.

<sup>134</sup> *Pavée*.

<sup>135</sup> *Crasgrade*.

[EPISTOLĂ DEDICATORIE]

1 martie 1597

Către  
prea iubitul său frate Guillaume Lenormand  
„Trunionus“

Salutare<sup>136</sup>

Aceste puține <inscripții> adunate de mine prin Ungaria și Transilvania le închin în cinstea ta, frate Guillaume, ca o tăbliță <votivă> după un naufragiu<sup>137</sup>. Acestea au fost văzute de tine și și-au fost citite când călătoream împreună spre Constantinopol, tovarăși nedespărțiți a unor lungi și primejdioase peregrinări. Zic <că sînt> puține acestea, dar celelalte și mai numeroase și mai însemnate au fost sau înghițite sau împrăștiate de valurile și vînturile războaielor mai mult decît civile de care patria noastră<sup>138</sup> a fost tulburată în vremea noastră și nu s-a potolit încă.

---

<sup>136</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de J. G. Schwandtner în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1746, I, p. 874.

<sup>137</sup> *Velut e naufragio tabellam appendo nomini tuo*. Cf. și epistola sa către Lipsius citată în articolul lui Hagen *Jacobus Bongarsius*, p. 14.

<sup>138</sup> Franța sfîșiată de luptele interne provocate de Ligă.

Îmi lipsesc mai ales cele cu privire la primele începuturi în Transilvania ale germanilor pe care lumea îi numește sași sau saxoni, și ale așezărilor lor precise pe care le însemnasem și care sînt necunoscute istoricilor. Dar îți amintești că și Paul Kertz<sup>139</sup>, medicul brașovean sau dacă preferi, Coronens<sup>140</sup>, bărbat distins prin bunăvoința sa și știința sa, și ceea ce este mai presus de toate, prin spiritul său cu adevărat religios, ne-a arătat actele<sup>141</sup> prin care li s-au dat teutonilor locuri de așezare în Ultrasilvania<sup>142</sup> — căci astfel este ea numită acolo<sup>143</sup> — prin păduri, mlaștini și locuri pustii, precum și privilegiile hărăzite de Geyza al II-lea, întărite de Andrei, nepotul lui Geyza. Ne minunam, găsind în acele <acte> printre titlurile regelui și pe acelea privind stăpînirea Galiției<sup>144</sup> despre care abia atunci ne-am lămurit că înseamnă a Valahiei<sup>145</sup>, cînd trecînd prin Brașov munții aceia de la care îi vine numele Transalpinei<sup>146</sup>, am intrat în Valahia însăși și am auzit acest popor, desigur barbar, bîlbîind cuvinte aproape toate latinești<sup>147</sup>. Ne venea în gînd că în Elveția Walchii sînt acei pe care germanii îi numesc Welsche, nume cu care ei numesc uneori pe italieni și alte ori și pe toți străinii, așa precum neamul germanic al anglilor îi numește pe britanii alungați spre marginile insulei: walli<sup>148</sup> sau galli. Încît este evident că și rămășițele romanilor<sup>149</sup> care apărau Dacia<sup>150</sup> nu și-au luat numele de la pretinsul întemeietor al neamului, Flaccus<sup>151</sup>, cum inventă în chip de basm cei mai mulți <autori>, ci de la germanii vecini, și că galii sau wallii — care pentru greci sînt Blachi — și chiar și walonii sînt cu toții pentru germani unul și același

<sup>139</sup> Vestit medic și erudit sas din Brașov cu legături întinse și dincoace de munți. Ultima dată cînd mai apare în documente este în 1600 cînd intervine ca reprezentant al brașovenilor pe lîngă Mihai Viteazul pentru crușarea orașului și a orașenilor de eventuale excese ale trupelor din slujba domnului victorios.

<sup>140</sup> *Coronensem.*

<sup>141</sup> *Litteras.*

<sup>142</sup> Numire folosită în documentele mai vechi din secolele XIII—XIV.

<sup>143</sup> *Istic* (= în acele documente).

<sup>144</sup> *Galliciae*. Titlul regilor arpadieni la începutul veacului al XIII-lea era: rege al Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galiției și Lodomeriei (vezi *Doc. ist. Rom. C.*, veac XI, XII, XIII, 1 (= 1075—1250) doc. 157 (pp. 383—384 din 1224) la care se referă scriitorul. Identificarea Galiția = Valahia este fantezistă, fiind vorba în realitate de Galiția propriu-zisă, inclusă nominal în titlul pompos al lui Andrei al II-lea, care, sub urmașii săi, și-a mai adăugat și Cumania și Bulgaria.

<sup>145</sup> *Valachiae*. Păreră total greșită rezultînd doar din speculații abstracte avînd ca punct de plecare corespondența dintre literele G și V.

<sup>146</sup> *Transalpina* (Țara Românească).

<sup>147</sup> Nota marginală: *Notavit et Leunclavius Pandectis et vidit Volaterranus.*

<sup>148</sup> *Wallos* sau *Gallos*.

<sup>149</sup> *Romanorum . . . reliquias.*

<sup>150</sup> *Praesidiis tenebant.*

<sup>151</sup> *Gentis auctore ementito Flacco.*



popor<sup>152</sup>. De aceea după cum presupun eu, vechii germani lipsiți de curiozitate pentru cei din afară nu cunoșteau dintre neamurile străine decât doar pe gali, așa după cum și azi în ochii orientalilor toți apusenii sînt „franci” pentru că nu au cunoscut la început decât oștile și vitejia „francilor”<sup>153</sup>, dar despre acestea vom vorbi altă dată. Însă pierderea pe care o deplîng eu o va îndrepta grija unui ungur sau transilvănean, dacă cumva slaba noastră încercare va însufleți pe vreunul la aceasta<sup>153a</sup>. Căci eu nu public aceste <inscripții> în alt scop, întrucît nu le socot de așa mare preț ca să trebuiască să ocupe fie atelierul tipografului sau ochii cititorului învățat. Dar se va întîmpla, sper, ca să se ridice unii care după ce vor vedea aceste puține fragmente dintre nenumăratele fragmente ale antichității învățate, scoase la lumină de un străin, să adune cu evlavie vechile inscripții risipite ce zăceau fără cinste, și să descrie întocmai locurile înseși și toate cele de pe ele vrednice de amintire sau de admirație, care pînă acum au rămas nepomenite sau poate pomenite superficial de către străini, fiind pentru ei foarte anevoie de cercetat, în timp ce ungurilor le stau la îndemîină la tot pasul. Dar ca să nu stărui asupra vestigiilor trecutului care pot fi citite acolo în tot locul, abia găsești în toată lumea mai multe și mai frecvente minuni ale naturii înșăși ce se joacă (parcă) și se manifestă în felurite chipuri<sup>154</sup>. Pretutindeni se află necunoscute pînă și de locuitori sau nebagate în seamă izvoare care, sau denaturează, sau schimbă<sup>155</sup> formele corpurilor afundate în ele și care își prefac chiar undele lor în piatră tare<sup>156</sup> sau transformă mase informe de fier în cupru<sup>157</sup> mai frumos la înfățișare, mai ușor de îndoit și mai bun de folosit decât cel natural<sup>158</sup>, sau slobozesc ape fierbinți sau reci, uimitor de felurite la gust și la miros, unele spre salvarea și altele spre prăpădul oamenilor și al vitelor. Trec sub tăcere însușirile felurite ale pămîntului însuși și ale gliei sale și puterea dătătoare de viață sau de moarte a aerului și a

<sup>152</sup> *Idem omnes sint.*

<sup>153</sup> Se referă la cruciații primelor cruciade în majoritate de limbă franceză, din care cauză toți cruciații erau socotiți „franci”. De altminteri și limba corcită folosită de negustori, călători etc. prin Locurile Sfinte și prin noile state creștine din Mediterana orientală se numea *lingua franca*. Bongars, precum se știe, a publicat izvoarele privitoare la cruciade (*Gesta Dei per Francos*).

<sup>153a</sup> El nu cunoștea încercarea lui Reicherstorffer din Chorografia Transilvaniei și nici cele rămase nepublicate ale lui Dernschwam și Verancsics.

<sup>154</sup> *Ludentis et sese varie explicantis Naturae miracula.*

<sup>155</sup> *Aut vitiant aut variant.*

<sup>156</sup> Este vorba de depozitele calcaroase ale apelor.

<sup>157</sup> Autorul cu înclinări spre alchimie și spre miraculos e vădit influențat aici de lucrarea lui Wernherius pe care a și editat-o în culegereea sa *Scriptorum rerum hungaricarum*, fiindu-i desigur comunicată de Felician de Herberstein la care a zăbovit aproximativ o lună la intrarea sa în Transilvania (vezi descrierea lui G. Werner intitulată *Hypomemation*).

<sup>158</sup> *Nativo.*

emanațiilor<sup>159</sup>. Acestea, tu știi bine frate Guillaume, că sînt de la spiritele acelea metalice și minerale<sup>160</sup> de care țărîna mamă este atît de îngreunată, încît produce chiar vine de aur<sup>161</sup> printre brazdele înverzite și bulgări<sup>162</sup> de aur printre nisipurile rîurilor repezi . . .<sup>163</sup>

Dar mă tem să pășesc mai adînc în acele taine înalte și ascunse de care nu aș fi îndrăznit să mă apropiu decît călăuzit de tine a cărui putere vie a spiritului mi-ar fi deschis cu folos închizătorile ferecate ale porților Naturii.

Și negreșit toate acestea stăteau deschise înaintea noastră mulțumită bunăvoinței călduroase a celor de acolo<sup>164</sup> pe care vreau să o laud aici cu glas tare, și mai ales cea a lui Paul Kertz, pe care l-am numit adineauri, și a lui Albert Huet<sup>165</sup>, jude regesc printre sași, și a cancelarului Wolfgang Kovácsóczy, și printre aceștia a pribeagului<sup>166</sup> George Blandrata, — nu pot să nu-l amintesc cu recunoștință, nu că aș aproba rățăcirea sa, ci pentru că bunăvoința <sa> dovedită <în fapt> ne-a fost cu siguranță de folos și poate și mîntuitoare atunci cînd în urma fugii domnului Țării Românești Petru „Demetrius“ tulburîndu-se lucrurile, ciaușii turci cercetau cu cruzime pe toți drumetșii străini; apoi și după o găzduire generoasă și plăcută de multe zile, recomandarea atentă a ilustrului bărbat Felician de Herberstein ne-a deschis calea de intrare în acea provincie și de cunoaștere a bărbaților cei mai buni și de seamă iar despre virtuțile sale strălucite dacă aș spune puține cuvinte aș aduce o jignire prea însemnată omului care a meritat toată recunoștința noastră. Așadar nu mai adaug multe, și nici nu mi-ar îngădui durerea atît de cruntă pe care mi-a pricinuit-o mie moartea haină a prea iubitei mele Odette.

1 Martie 1597

---

<sup>159</sup> *Vaporum*. Acești vapori ocupă un loc de cinste atît în alchimia timpului cît și în medicina de atunci.

<sup>160</sup> *Spiritibus illis metallicis et mineralibus*.

<sup>161</sup> *Aureos cinnnos*.

<sup>162</sup> *Aureas glebas*.

<sup>163</sup> Sînt citate trei versuri din Lucrețiu.

<sup>164</sup> *Humanitatem gentis*.

<sup>165</sup> Pomenit de Bongars în jurnalul său.

<sup>166</sup> *Exsulis* = Autorul face o deosebire între localnici și străini. În cazul lui Blandrata termenul de exilat mai este justificat și de îngrijorarea că acesta nu ar fi putut să se întoarcă în Italia din cauza rolului său în luptele religioase. Deși Bongars însuși este reformat, el consideră antitrinitarismul lui Blandrata ca o „rățăcire”. Este interesant de observat că dintre toți cei numiți el este cel care a obținut pentru Bongars o protecție specială necesară în împrejurările amintite.

[Bongars înseamnă locul unde se aflau: „În *Alba Iulia* <incastrate> în palatul principelui“ (Inscripțiile redată întocmai în forma în care se găsesc, fără întregiri de lectură, corespund la textele publicate în *Corpus Inscriptionum Latinarum* III, 1, p. 210, nr. 123; p. 211, nr. 1224; p. 230, nr. 1422). Cîteva note marginale semnaleză îndreptarea vreunui nume sau prezența vreunui basorelief. Apoi: „În acea parte a clădirii principale pe care o ocupau iezuiții“ (vezi *Corpus*, p. 212, nr. 1246; p. 199, nr. 1121; p. 209, nr. 1204). Apoi la p. 878. „Tot acolo“ (p. 194, nr. 1077; p. 201, nr. 1134; p. 204, nr. 1175) p. 879 „Tot acolo“ (p. 211, nr. 1222; p. 206, nr. 1181; p. 206, nr. 1182) p. 880 „Pe casa guvernatorului“ (praefectus regni) I. Géczy (p. 207, nr. 1193) „Pe casa cancelarului Wolfgang Kovácsóczy“ (p. 206, nr. 1186; p. 184, nr. 978; p. 207, nr. 1188; p. 203, nr. 1158) p. 881 „Pe casa comandantului cavaleriei“ (p. 195, nr. 1089; p. 197, nr. 1105; p. 206, nr. 1180). „Înainte de uşilor bisericii“ (p. 193, nr. 1070; 189, nr. 1028; p. 191, nr. 1057; p. 190, nr. 1045; p. 187, nr. 1015; p. 187, nr. 1009; p. 186, nr. 998) p. 882. „La Sibiu“ „La biserica“ (p. 255, nr. 1615) „La poarta spitalului“ (Ad portam Morb) (p. 194, nr. 1079) „La Aiud în piață“ (p. 178, nr. 943; p. 178, nr. 942) „La Turda în regiunea bisericii“ (p. 176, nr. 917). Toate inscripțiile acestea sînt redată de Bongars lapidar, respectînd normele epigrafice.]

p. 883

Acestea<sup>167</sup> au fost desigur cercetate și notate de mine: și dacă este ceva arătat greșit, iartă tu cititorule acest lucru punîndu-l pe seama grabei unui om cu gîndul la alte lucruri, și în altă parte, căci pe cînd ne petrecem vremea printre acele ruine vestite și printre rămășițele Împeriului roman, am auzit mai întîi de răscoalele nebunești ale concetățenilor îndreptate printr-o crimă îngrozitoare împotriva regelui și a patriei în anul 1585, datorită cărora patria a ajuns aproape deopotrivă cu aceste ruine. Din care cauză am lăsat în părăsire aceste preocupări negreșit mai savante. Iar cele ce le adaug mai jos, să știi că au fost copiate după foaia<sup>168</sup> pe care mi-a comunicat-o sufletul îndatoritor al prea luminatului medic brașovean Paul Kertz<sup>169</sup>; din acestea

<sup>166a</sup> *Ibidem*.

<sup>167</sup> Inscriptiile precedente.

<sup>168</sup> *Charta*.

<sup>169</sup> În afară de inscripția din Breșc toate celelalte sînt luate de acesta exact în aceeași ordine ca în Chorografia Transilvaniei a lui G. Reicherstorffer care le luase și el de la Taurinus. O singură deosebire se vede la inscripția: IOVI STATORI etc. care la Kertz se termină cu VOTUM SOLVIT în timp ce la Reicherstorffer urmează cu ASPICE ROMULE PATER, GAUDETE QUIRITES VESTRI EST GLORIA ISTA. Faptul că din totalitatea inscripțiilor lui Reicherstorffer lipsește la P. Kertz aceea din biserica din Alba Iulia se datorește împrejurării că Bongars o copiase personal pe aceea și deci o cuprinsese în lotul cercetat personal de el (vezi mai departe identificarea [Zarmis, azi Alba Iulia] luată din Chorografia lui Reicherstorffer).

pe câteva ai să le citești <și> la Beatus Rhenanus și la Wolfgang Lazius. Dar și acestea, o spun față, se publică de noi ca să stîrnim sîrguința altora, ca nu cumva atîtea nobile morminte antice ce zac părăsite prin toată Transilvania să mai zacă expuse multă vreme distrugerii veacurilor și a oamenilor barbari. Fără îndoială că va cîștiga mare laudă din partea celor ce urmăresc studiul istoriei antice, oricine le va scoate și da la lumină; iar acestea, așa cum sînt, ți le dau mai departe ție cititorule așa cum le-am primit.

DE LA LUMINATUL BĂRBAT, DOMNUL PAUL KERTZ<sup>170</sup>

[Urmează inscripțiile comunicate de acesta]<sup>171</sup>

— După ce au fost prinși fugarii trimiși de Decebal pentru a-l răpune prin vicleșuguri pe Traian, soldații romani au făcut acest cîntec<sup>172</sup> . . .

Unde erai Ramnusia, unde erai? Puțin a lipsit ca să nu plîngă Roma. Dar trăiește Traian<sup>173</sup>

*Inscripția podului lui Traian*

[Copiată întocmai după Chorografie]

După ce s-a omorît Decebal<sup>174</sup> și Traian a prefăcut Dacia în provincie romană, soldații romani cîntau aceste versuri: Nu ți-am spus ție Decebal că e lucru fatal să-l întăriți pe Hercule? Nu faci bine că-ți iei viața cu mîna ta „Dar oricum te-a învins Cezar și tot te-a chemat pe veci augurul augustalilor“<sup>175</sup>.

După ce a supus Traian Dacia și a găsit în capitala Zarmis, Alba Iulia de azi (!), comorile lui Decebal ascunse sub rîul Sargilius [= Sargetis] a pus această inscripție<sup>176</sup>.

---

<sup>170</sup> A. D. PAVLO KERTZIO V. CL.

<sup>171</sup> În materialul luat din Chorografie se aflau și două pretinse cîntece cîntate de legionarii romani. Culegerea de așa-zise *inscripții* dată de Kertz începe cu primul dintre ele.

<sup>172</sup> Fraza aceasta care introduce versurile redată în text este alcătuită din frînturi ale textului lui Reicherstorffer, de exemplu: *A Decebalo missis qui Traianum per insidias interficerent, profugis deprehensis, milites romani tale carmen edebant* — rezumă vădit pasajul corespunzător din Chorografie. *Decebalus* . . . in Moesiam delectos mittit profugos qui . . . Traianum per occultas insidias tollerent aut confoderent: *deprehensi*, ultimo supplicio affecti sunt. Hinc, *milites romani* . . . tale Epigramma *edidere* in Panonia.

<sup>173</sup> Pentru lămurirea acestui fals vezi *Corpus* . . . III, p. 8, nr. 36. Același text: *Ubi eras Ramnusia* . . . a fost atribuit de călătorul din 1574 Lesclopier unei inscripții lapidare pe care *ar fi văzut-o el însuși* (vezi *Călători*, II, pp. 440—441).

<sup>174</sup> Și aici se repetă procedeul semnalat în n. 171. De confruntat și aici textele (vezi *Schwandtner*, *op. cit.*, pp. 784—785 comparate cu p. 883).

<sup>175</sup> Vezi *Corpus* . . . III, p. 10, nr. 74.

<sup>176</sup> Vezi *Ibidem* p. 9, n. 69.

[Urmează inscripția tot după Chorografie. După alte cinci inscripții<sup>177</sup> repertoriul se încheie cu transcrierea și traducerea celor două fragmente de inscripție găsite în 1547 aproape de Brețc în secuime]<sup>178</sup>.

---

<sup>177</sup> Adică două de la „Zarmis“, una de la Cluj, una de la Abrud și una de la Zlatna (vezi p. 170, nr. 860; p. 234, nr. 1458; p. 232, nr. 1443; p. 214, nr. 1266; p. 219, nr. 1317).

<sup>178</sup> În concluzie aportul real al lui Paul Kertz se reduce la inscripția din Brețc. Materialul celălalt a fost împrumutat de el din Chorografie, cum rezultă din ordinea păstrată, precum și din constatarea contragerii textului lui Reicherstörffer (vezi mai sus notele 172 și 174) fără a-l preveni pe Bongars de existența măcar a acestei cărți.

## HENRY AUSTELL

(? — după 1586)

\*

Henry Austell, emisarul lui William Harborne, ambasadorul Angliei în Imperiul otoman, a întreprins o călătorie din insulele britanice la Constantinopol, în vara anului 1585 (9 iunie-septembrie). La întoarcerea sa în patrie, pe drumul de uscat prin Balcani, Polonia, Germania și Olanda, el a trecut în 1585 prin țările noastre însoțit de Giacomo Manucci, pretins negustor, de fapt un agent în slujba secretarului de stat, Sir Francis Walsingham.

Inarmat cu un salvoconduct al sultanului Murad al III-lea, dobândit la stăruința lui Harborne, Austell a părăsit Constantinopolul la 26 septembrie, străbătând Bulgaria și Dobrogea pînă la Isaccea. Intrînd în Moldova, a urmat același drum ca Newberie. Prezența lui și a lui Manucci la Iași este semnalată într-o scrisoare adresată din reședința de scaun a Moldovei de un oarecare Georgio Calvo Coressi ambasadorului Harborne la 26 octombrie 1585 (vezi E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history...*, pp. 49—50, nr. 63). Înapoierea lui Austell în Anglia a avut loc la 7 ianuarie 1586.

În notele sumare pe care le-a lăsat cu privire la călătoria în țările noastre, trimisul englez nu se oprește asupra împrejurărilor locale, cum ar fi aspectul orașului și al curții din Iași, sau asupra persoanei domnului Petru Șchiopul, mulțumindu-se să pomenească doar, în treacăt, buna primire ce i s-a făcut. Jurnalul călătoriei sale, intitulat *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa over land, and so to Constantinople: and from thence by Moldavia, Polonia, Silesia and Germanie to Hamburg, &c.*, a fost publicat în colecția lui Richard Hackluyt, *The principal navigations, voyages, Traffiques and discoveries of the English nation made by sea and overland, to the South and South-east parts of the world, at any time within the compasse of these 1600 yeares. Divided in two severall parts...* Imprinted at London by George Bishop, Ralph Newbery and Robert Barker, Anno 1599, vol. II, pp. 194—198, unde se dă și textul salvconductului sultanului (p. 198), reprodus și de N. Iorga în colecția *Hurmuzaki*, XI, p. 194, doc. 320. Fragmentul din jurnalul lui Austell privitor la călătoria sa în Moldova a fost retipărit după ediția Hackluyt în amintitul volum *Hurmuzaki*, p. 195, doc. 321 cu data greșită septembrie 1586 în loc de octombrie 1585.

Călătoria lui Austell a fost folosită de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 211—213 și în studiul *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427-à 1611)* în *Mélanges Bémont*, Paris, 1913, pp. 563—565. Este menționată și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 75.

CĂLĂTORIA DOMNULUI  
HENRY AUSTELL PRIN VENEȚIA ȘI  
DE ACOLO LA RAGUZA PE USCAT ȘI  
APOI LA CONSTANTINOPOL  
ȘI DE ACOLO PRIN MOLDOVA,  
POLONIA, SILEZIA ȘI GERMANIA  
LA HAMBURG etc.<sup>1</sup>

1585

La 9 (octombrie) am ajuns la Isaccea<sup>2</sup> pe p. 196  
malul Dunării.

La 10 am trecut numitul rîu, care în acel loc are cam o milă (lățime)  
și apoi am intrat în țara Moldovei<sup>3</sup>; (moldovenii) sînt creștini, dar supuși  
turcilor.

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul publicat de R. Hackluyt, *The principal navigations, voyages...*, II, p. 196 și reprodus de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XI, p. 195, doc. nr. 321.

<sup>2</sup> *Saxi*. Forma coruptă a numelui turc Isakče. Asupra călătoriei pe uscat între Varna și Isaccea, deci prin Bulgaria de nord-est și Dobrogea, Austell nu înserează nici o mențiune în jurnalul său de călătorie.

<sup>3</sup> *Bogdania*.



La 12, am ajuns la Fălciu<sup>4</sup>, pe râul Prut.

La 14, am ajuns la Iași<sup>5</sup>, orașul cel mai de seamă din Moldova, unde își are reședința Petru voievodul; am fost foarte bine primiți atât de el cât și de boierii<sup>6</sup> curții sale. Și a pus să fim călăuziți bine prin numita sa țară și duși fără cheltuială<sup>7</sup>.

La 17, am ajuns la Ștefănești<sup>8</sup>.

La 19, am ajuns la Hotin care e ultimul oraș... se află pe râul Nistru. La 20 am trecut malul Nistrului<sup>9</sup> și am ajuns la Camenița<sup>10</sup>.

---

<sup>4</sup> *Palsin.*

<sup>5</sup> *Yas.*

<sup>6</sup> *The gentlemen of his Court.*

<sup>7</sup> Vezi relația călătoriei lui François de Pavie, baron de Fourquevaux.

<sup>8</sup> *Stepanitze* (Suceava).

<sup>9</sup> *Nyester.*

<sup>10</sup> *Camyenetz.*

**FRANÇOIS DE PAVIE**  
**BARON DE FOURQUEVAUX**

(1563—1611)



François de Pavie, baron de Fourquevaux, s-a născut în anul 1563 în castelul Fourquevaux lângă Toulouse. El era fiul ambasadorului Franței în Spania, Raimond Beccarie.

A îndeplinit diferite funcții la curtea regelui Navarrei Henric, viitorul Henric al IV-lea al Franței. A murit la 6 martie 1611 în vîrstă de patruzeci și opt de ani. La vîrsta de 22 de ani a părăsit Franța (15 iunie 1585) și trecînd prin Italia, Corfu, Zante, Siria și Egipt a ajuns în noiembrie 1585 la Constantinopol, unde a stat șase săptămîni. La întoarcere, l-a însoțit pe locotenentul Octavian, originar din Rimini, care mergea în Lituania. În călătoria sa pe Marea Neagră, în Dobrogea și Moldova, Fourquevaux a fost întovărășit de doi francezi, Bioncourt și Montalais.

A lăsat o relatare a călătoriei sale care a fost ilustrată de Bioncourt. Manuscrisul original al acestei relații, considerat multă vreme pierdut, a fost descoperit la Biblioteca Națională din Paris de N. Iorga care a publicat, în *Acte și Fragmente*, I, pp. 34—39, partea privitoare la călătoria în Dobrogea și Moldova sub titlul: *Relation de François*

*de Pavie, seigneur de Fourquevaux, d'un sien voyage fait l'an MDLXXXV aux terres du Turc et autres divers lieux de l'Europe.*

Cum nu avem decât fragmentul publicat de N. Iorga în care este vorba de călătoria prin Moldova, și nici o posibilitate de a face vreo comparație cu restul descrierii, nu putem ajunge la o părere definitivă, ci doar la o impresie generală de povestire puțin cam vînătorească, de căutare a senzaționalului și a pitorescului cu orice preț. Este păcat că nu cunoaștem ilustrațiile lui Bioncourt, chiar și numai fără referire la locurile noastre, pentru a ne da seama de spiritul în care a fost compusă această reconstituire. Alături de elemente reale și prețioase, ca de pildă pasajul despre pescuitul morunului la gurile Dunării, apare exagerarea: găleata care e scoasă din puț încărcată cu șerpi (pe Insula Șerpilor) etc. Povestea este plină de lacune. Intr-un pasaj anterior amintit în notă de N. Iorga este vorba de o escală la Varna unde coboară cei ce merg în Țara Românească. Despre o nouă escală la gura Sulina nu ni se spune nimic, dar ea pare să rezulte din fraza despre prețul de vânzare al peștelui la gurile Dunării. Și de asemenea și din cuvintele: *lăsînd în urma noastră aceste guri... am coborît în... insula [Șerpilor]*. Ar fi vorba de fapt de vărsarea brațului Sulina de care se depărtează după escală. Dar de ce a mai fost nevoie de o nouă provizie de apă din Insula Șerpilor, dacă tocmai putuse fi luată apă dulce din brațul Dunării? De la Varna spre gurile Dunării autorul menționase mai înainte Mangalia („Bengala”) și Constanța („Constance”) și Caraorman. S-a mai oprit în vreun port? Unde a văzut acele familii nomade în căruțe foarte lungi... cu mai multe caturi, și cu o moară de vînt? Arătarea din text: *în diferite locuri* e foarte puțin convingătoare. În cursul cărei escale a putut observa această curioasă apariție? Deși călătorește iarna, el pomenește de insectele de apă care trăiesc în apa fluviului „Turla” (Nistru) vara. Este o suprapunere neîncetată de elemente fanteziste peste un text inițial plauzibil. De exemplu, el spune că de la Akerman a trebuit să călătorească spre Iași într-un car cu boi în care au luat cu ei puține merinde. Mai departe precizează că nu aveau drept hrană decât doar pastramă și biscuiți. Dar după aceea pretinde că duceau cu ei și vin, și că *alergau oamenii chiar de departe să le ceară vin* pentru niște bolnavi ai lor (!). Tot astfel pretinde că în timpul drumului se distrau cu *vînătoarea de urși și mistreți*, pîndindu-i noaptea din vârful copacilor și folosind archebuze (!) de care și-au făcut rost la Akerman (!). Tot astfel la Iași își cumpără fiecare din ei cîte o trăsucă foarte ușoară plătind-o cu cal cu tot cu cîte doi-trei scuzi cel mult (!), adică, după echivalența arătată mai sus, cu patru taleri = lei! În timpul drumului se temeau de cazaci și stăteau noaptea de veghe, dar aprindeau totuși focuri mari spre a se încălzi fără a se gîndi că ele ar putea fi văzute de cetele acestora. Noaptea erau uneori pătrunși pînă la cămașă de umezeală și de răcoare, dar mai apoi se precizează că atunci cînd au ajuns la Iași purtau cu toții cojoace și căciulii Pe drum aveau ca distracție bufoneriile valetului italian care „juca singur comedii în care înfățișa, schimbîndu-și glasul și fizionomia, trei sau patru personaje deodată”. În cursul trecerii de la Akerman la Iași (*care a durat 9 zile*) călăuzele (cîte? și luate de unde?) au învățat pe călători să mănînce dintr-o buruiană cu frunze ca de măcriș (!) și gust ca de usturoi (!) care însă trebuia neapărat însoțită de o sorbitură de vin. Tot atunci și-a pierdut unul din ei unghiile din cauza frigului. Locuitorii... puținii...

săraci etc. păseau cu greu, încurcați de încălțămintea lor din piei [= opinci] sau din mușchi și scoarță de copac! Călătorul afirmă că fiind recomandat lui Bruti el a putut să fie prezentat domnului de către acesta (lucru posibil), dar că domnul stînd la judecată a poruncit ca ei să fie duși să-i vadă casa (!) scuzîndu-se că unor călători ca ei li se va părea puțin lucru etc. ceea ce nu pare verosimil... Pasajul despre țigani și închipuita lor origine din Moldova este un alt exemplu al spiritului neserios al autorului. Tabloul final al apariției pline de grație a tinerelor fete, fiecare singură într-o trăsucă aidoma acelei a călătorilor cu care ele rîd și glumesc, vînzîndu-le lapte, prepelițe (??) și ouă, peste care călcau fără să le spargă (!) este evident o transpunere fantezistă a unei realități mai simple. În sfîrșit toată pățania lui cu marele arendaș al vămile și cu scrisoarea de credit neonorată la Liov pare o simplă invenție pentru a explica renunțarea sa de a-și continua călătoria în Polonia... Pe lîngă elementul adăugat aflăm o seamă de completări pedante (referire la Arrian, sau la alți istorici antici) luate din cărți și unele informații disparate privind țara, destul de neexacte.

Fourquevaux a scris și o compilație intitulată: *Vie des plus grands capitaines français*, apărută postum la Paris în 1643.

Dintre istoricii români, N. Iorga a înfățișat elementele biografiei lui și a analizat descrierea lui de călătorie în lucrările sale: *Istoria românilor prin călători*, vol. I, pp. 188—94, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, pp. 50—55 și *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, pp. 28—30.. M. Costăchescu a redat în revista „Ioan Neculce”, 1924, p. 268 partea din relație privitoare la Iași, iar Sadi Ionescu i-a cuprins textul în *Bibliografia călătorilor*, pp. 73—74.

RELATAREA LUI FRANÇOIS DE PAVIE,  
SENIOR DE FOURQUEVAUX A UNEI  
CĂLĂTORII FĂCUTE DE EL ÎN ANUL  
1585 ÎN ȚINUTURILE <SULTANULUI>  
ȘI ÎN DIFERITE LOCURI DIN EUROPA<sup>1</sup>

p. 34

... <guvernatorii turci> dînd daruri pot să jupoaie, fără teamă de pedepse, orașele sau provinciile pe care le vor avea sub cîrmuire; acestea le sînt încredințate pentru ca ei să se ducă să făptuiască acolo tot felul de cruzimi și de împilări cu îndatorirea, cum am spus, să dea o parte și celor care se bucură de trecere. Astfel, cînd sultanul<sup>2</sup> încredințează un sangeacat<sup>3</sup> sau o altă dregătorie mai mare, aceasta se numește cu un cuvînt italian corupt *mangeria* . . .<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga, în *Acte și Fragmente*, I, pp. 34—39.

<sup>2</sup> *Le seigneur*.

<sup>3</sup> *Sangeacat*, de la termenul turc „sandjak“ care înseamnă steag, feudă militară și unitate teritorială și administrativă turcă.

<sup>4</sup> Mîncătorie.

La gura acestui mare fluviu<sup>5</sup> se prinde un mare număr de moruni<sup>5a</sup> pe care i-am văzut cum se vînd sau, mai bine zis, se dăruiesc la mai puțin de doi bani<sup>6</sup> din moneda noastră bucata, și totuși erau atît de mari încît fiecare ajungea să încarce un catîr; de aceea locuitorii nu pescuiesc atîția, deși sînt foarte buni de mîncat, decît pentru a-i spinteca și a scoate ouăle din care pregătesc icre tescuite<sup>7</sup> și icre moi, feluri mult cerute în Grecia și în țările în care se observă religia ortodoxă, din cauza posturilor lor, dintre care unul îi silește să nu mănînce nimic care să aibă sînge.

De-a lungul acestei coaste vedem, în diferite locuri, familii<sup>8</sup> care își schimbă din cînd în cînd locul de ședere, după cum îi rețin înlesnirile<sup>9</sup> locurilor și iarba de păscut; fiecare din aceste <familii> nu are vreun alt acoperămint drept casă decît niște căruțe cu patru roți, foarte lungi, care au mai multe caturi și la capătul lor se află o moară de vînt, cu patru sau șase pînze, pentru ca să macine făina lor; și aceste căruțe sînt trase de mai multe perechi de cai sau de boi, peste tot unde vor. //

Lăsînd în urma noastră<sup>10</sup> aceste guri <ale Dunării> noi am coborît într-o insulă nelocuită [Insula Șerpilor], foarte mică și atît de plină de șerpi, încît abia puteai pune piciorul fără să calci pe vreunul din ei, care nu sînt totuși vătămători; și nici nu puteau corăbiile să se îndestuleze cu apă<sup>11</sup> de la vreun puț care să nu fie atît de plin de șerpi, încît găleata cu care scoteam apa noastră revenea la suprafață, încărcată cu ei. Despre această insulă povestește mai multe lucruri istoricul și filozoful Arrian<sup>12</sup> în scrisoarea trimisă împăratului Adrian August<sup>13</sup> în care pomenește de porturile, fluviile, cetățile și fortărețele ce pot fi întîlnite urmînd coastele Mării Negre<sup>14</sup>.

La 70 de mile de „Kili”<sup>15</sup> am intrat într-un rîu frumos și mare al turcilor, numit Turla<sup>16</sup>; la zece mile în susul acestui <rîu> este așezat orașul Creman<sup>17</sup> sau Magraman, — unde mergea ca guvernator ca să-l cîrmuiască

p. 35

<sup>5</sup> = Dunărea.

<sup>5a</sup> *Estourgeons*.

<sup>6</sup> *Deux sols* (= sols).

<sup>7</sup> *Boutargues*.

<sup>8</sup> Familii de tătari.

<sup>9</sup> *La commodité*, adică resursele locale.

<sup>10</sup> *Laissant ces embouchures à poupe*.

<sup>11</sup> *Aiguade* (de la provensalul *aigada*) termen folosit în secolul al XVI-lea.

<sup>12</sup> Flavius Arrianus, istoric (sec. II. e.n.). Ca guvernator al Capadociei, Arrian a cercetat coastele Pontului Euxin de la Trapezunt pînă la Sebastopolis (Dioscurias) pe care le-a descris sub formă de scrisoare către împărat.

<sup>13</sup> Împărat roman (117—138 e.n.).

<sup>14</sup> *Mer du Pont*.

<sup>15</sup> *Quili*, de la forma turcească: Kili.

<sup>16</sup> = Nistru.

<sup>17</sup> = Akerman.

pentru sultan, acela <chiar> care echipase cele două corăbii<sup>18</sup> — și unde era locul nostru de debarcare<sup>19</sup> pentru a ne duce la curtea Poloniei.

Pe acest râu Turla care socotesc că este cel care se numea în vechime Nistru sau Tyras se văd în timpul verii o mulțime de vietăți mici care dimineața se nasc ca viermi și aleargă pe apă, la prânz își pun aripi și zboară pe mal și la apusul soarelui mor; mi se pare că am citit la vreun istoric vechi că filozofii naturaliști<sup>20</sup> îi numesc Ephemeri<sup>21</sup>.

Creman este un oraș din Moldova pe care sultanul l-a supus de nouăzeci și cinci de ani când l-a luat de la genezezi<sup>22</sup>; <este> așezat, după cum am mai spus, pe malul râului Turla avînd la unul din capete o cetate cu nenumărate turnuri, două rînduri de ziduri și șanțuri adînci, clădită după sistemul vechi, dar ticluită cum nu se poate mai bine; mahalalele<sup>23</sup> sînt mai întinse decît orașul și casele sînt făcute toate de sus pînă jos din lemn, negăsindu-se piatră decît foarte anevoie. Acest oraș era numit odinioară Monte Castro sau Citta Alba și în acest oraș a trebuit să încep meseria de om pedestru deoarece nu se găseau cai sau carete pentru a mă duce la curtea Moldovei<sup>24</sup> către care m-am îndreptat după ce am încărcat într-un car cu boi toate hainele noastre și cîteva merinde cu atît mai mult, cu cît nu se găsesc decît arareori locuri de unde să se poată îndestula omul cu cele trebuitoare. După ce am călătorit o zi în acest chip, înaintînd mai adînc am ajuns la un sat numit Purcari<sup>25</sup> care desparte țara sultanului de țara Moldovei și la alte cîteva așezări nenorocite care nu merită vreo atenție, atît este de pușin locuit acest loc și de pușin roditor, în afară numai de pășuni unde se găsește o mulțime mare de vite, boi, cai, oi și capre la prețuri foarte joase.

p. 36

De-a lungul acestor drumuri se purcede cu mare frică, iar noi care nu aveam alt culcuș decît prin pajiști și prin păduri, trebuia să facem de strajă toată noaptea pentru a nu fi luați de ei pe nepregătite, și să aprindem focuri mari pentru a ne feri de frigul cumplit de care nu mai vorbesc, de teamă de a nu fi crezut de cei care, nepărăsindu-și iarna încăperea cea mai călduroasă din casa lor, nu pot să-și dea seama de frigul acestor locuri vecine cu nordul. Iăr cînd era frigul cel mai mic, ajungea totuși ca să ne aflăm în fiecare dimineață, cînd ne sculam pentru a pleca mai departe, pătrunși pînă la cămașă de rouă și de răcoarea nopții, care e atît de răspîndită în acest loc; și cîteva

<sup>18</sup> *Galiotes*, galeră mică, ușoară și rapidă.

<sup>19</sup> *Ou estoit notre adresse de nous désambarquer.*

<sup>20</sup> Partizani ai naturalismului în filozofie.

<sup>21</sup> Insecte care fac parte din familia efemeridelor, a căror existență larvară se petrece în apă.

<sup>22</sup> În realitate, în iulie 1484 și nu de la genezezi.

<sup>23</sup> *Fausbourgs*. Este vorba de partea dinafara zidurilor.

<sup>24</sup> *Bogdania*, de la forma turcească Bogdan Ili.

<sup>25</sup> *Porcaer*.

dintre cei mai puțin încotoșmăniți din ceata noastră și-au prăpădit unghiile<sup>26</sup>, mai avînd pe lîngă aceste neplăceri și pe aceea de a-l vedea pe domnul de Montallays bolnav, gata să-și dea duhul și ajuns într-atît de uscat, încît stomacul său îi atingea șira spinării, pe cînd noi nu aveam pentru a-i veni în ajutor decît biscuiți și pastramă<sup>27</sup> și îl tîram cum puteam, cînd pe jos, cînd în căruța, mai rîzînd încă adeseori, în ciuda acestor neajunsuri, de un valet italian al seniorului Octavian care, știind să vorbească puțin sîrbește<sup>28</sup>, ne slujea uneori de tîlmaci și de obicei de bufon, jucînd el singur comedii în care înfățișa perfect glasurile și fețele a trei sau patru personaje deodată.

Printre aceste cîmpii se găsesc nenumărate pîraie și lacuri și acolo în timp ce înaintam ne îndeletniceam să vînăm pe drum, nesfîrșite feluri de păsări, de asemenea și pădurile ne ofereau noaptea vînători tot atît de plăcute de mistreți și de urși pe care îi pîndeam din vîrfurile copacilor cu archebuzele de care își făcuse rost fiecare din noi la „Creman“ și dacă popasul nostru se afla lîngă pădure, atunci aprindeam un foc mare în cerc în mijlocul căruia puneam căruța noastră cu noi culcați sub ea pe saltelele noastre.

Cît am străbătut țara, călăuzele noastre ne-au învățat să mîncăm dintr-o buruiană pe care o găseam din belșug, ale cărei frunze seamănă cu măcrișul lung și al cărui gust este întru totul asemănător cu al usturoiului, fără ca totuși mirosul să rămîna în gură și nici să revină din stomac, dacă se bea îndată după aceea vin care se găsește însă atît de rar aici încît // alergau <oamenii> de foarte departe să ne ceară nouă cu mari rugăminți <vin> pentru bolnavii lor, deoarece noi duceam puțin vin în căruța noastră<sup>29</sup>.

Acești oameni, puțini la număr, de care vedem că e populată pe alocuri această țară, sînt săraci și lipsiți, îmbrăcați cu cîteva piei de oaie, avînd picioarele învelite, în loc de încălțăminte, cu piei sau cu mușchi și scoarță de copac, legate și învîlătucite deasupra și dedesubt cu o sfoară și pășind deci cu greu, încurcați de toate acestea. A noua zi în sfîrșit, după ce am trecut rîul Prut la Tuțora<sup>30</sup> am ajuns la Iași, foarte obosiți și foarte rebegiți, deși eram îmbrăcați din cap pînă în picioare după portul țării cu căciuli și cu haine din piei<sup>31</sup>, de asemenea îmblănite.

Iașul este un oraș mare<sup>32</sup> unde își are reședința principele țării și e așezat într-o cîmpie fără să fie închis cu ziduri, avînd spre sud un lac<sup>33</sup> ce se trage dintr-un izvor și în acesta se prinde mult pește.

<sup>26</sup> *En perdent les ongles.*

<sup>27</sup> *Chair sallée.*

<sup>28</sup> *Esclavon*, adică în general o limbă slavă.

<sup>29</sup> Descrierea aceasta lasă impresia unei călătorii foarte îndelungate. Ea a durat însă nouă zile după propria mărturisire a autorului.

<sup>30</sup> *Sussurra.*

<sup>31</sup> *Robes de peaux.*

<sup>32</sup> *Un grand bourg.*

<sup>33</sup> Lacul de la mănăstirea Frumoasa.



Această țară a Bogdaniei, a cărei așezare de frunte este Iașul, era numită mai obișnuit Moldova, dar de cincizeci de ani de când sultanii turci au supus-o tributului<sup>34</sup>, numele a fost schimbat în Bogdania sau Caraboldan<sup>35</sup> care înseamnă pământ negru<sup>36</sup> și aceasta din cauza nesfârșitelor măceluri săvârșite la cucerirea acestei provincii. Ea este foarte întinsă, și principele ei, care se ține de religia ortodoxă, și al cărui stat poate să valoreze un milion de taleri<sup>37</sup> (monedă care corespunde cu trei sferturi de scud)<sup>38</sup> dă în fiecare an turcului ca tribut șaiszeci de mii de taleri, cincizeci de șoimi și șaiszeci de cai, fără să mai socotim îndoitul acestei sume care merge <sub formă de> daruri către pașale și marii dregători ai Porții.

Această curte mică este frumoasă și face să vezi măreția și rangul pe care îl ține acest duce<sup>39</sup> căruia i-am sărutat mâna mulțumită ocrotirii și călăuzirii domnului Brutti<sup>40</sup>, nobil albanez mare favorit al principelui; acestui Brutti îi adusesem în acest scop scrisori de la niște prieteni de ai săi, ce erau atunci la Constantinopol, din a căror recomandare sau mai de grabă din curtenia lui însuși, ne-a primit și ne-a ospătat cât se poate de bine și ne-a înlesnit să-l vedem pe acest principe în strălucirea sa, dând audiență în felul acesta.

Într-o piață mare, în fața castelului, am găsit trei pînă la patru sute de ostași îmbrăcați în felul unguresc, înarmați cu iatagan la brîu și cu o secure în mîină, așezați doi cîte doi pînă la un umbrar<sup>41</sup> sub care ducele, așezat, cu toți marii dregători în jurul său asculta fără osebite plîngerile tuturor celor care veniseră și care <stînd> la o sută de pași de el // în genunchi, își arătau cu glas tare, unul după altul păsurile, și el îi trimitea înapoi cu sentința care i se părea cea mai dreaptă. În timpul acelei ceremonii, el a poruncit să fim duși să vedem casa lui care, spunea el, nu va putea să pară decît puțin lucru unor <călători> ca aceștia ce au văzut și au cutreierat atîtea curți princiare. Și într-adevăr nu face <să te minunezi> fiind clădită numai din lemn și cu foarte puțină piatră, prost îmbinată.

<sup>34</sup> Informațiile conținute în această scurtă notă istorică geografică sînt în mare parte greșite. Pentru datarea primului tribut plătit de Moldova (vezi P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc*, în „Studii”, an, 5, 1952, nr. III iulie—septembrie, p. 187 ș. u.; vezi în volumul de față și raportul din 1578 atribuit de noi cu probabilitate lui Comuleo).

<sup>35</sup> De la forma turcească *Kara Boghdan* = Bogdania neagră.

<sup>36</sup> Confuzie între Kara Bogdan cu sensul de Moldova și Kara bildan cu sensul de ținuturi negre, acest sens din urmă decurgînd din adăparea pămîntului cu sîngele celor măcelăriți.

<sup>37</sup> *Talars*. Aprecieri fără arătarea vreunui temei sigur și fără explicarea sensului în care trebuie înțeleasă expresia. Autorul consideră aici fondul sau venitul anual al țării?

<sup>38</sup> *Escu*.

<sup>39</sup> Domnul Moldovei Petru Șchiopul.

<sup>40</sup> Marele postelnic și favorit al domnului, Bartolomeo Brutti.

<sup>41</sup> *Fraisca*.

În afara înconjurului Iașilor se află un număr de case ce socotesc eu că ajung la două mii, toate clădite din paie și din lemn<sup>42</sup> și în care locuiesc multe familii din acele neamuri rătăcitoare numite țigani<sup>43</sup> sau <în părțile> dinspre noi, egipteni; care plătesc tribut ducelui. De aceea socot, văzînd că ei au o locuință statornică <numai> în această singură țară, cum că și-au tras de aici obîrșia<sup>44</sup> în vreau secol oarecare din trecut și că și-au păstrat de asemenea portul, căci femeile mai de seamă din Moldova se îmbracă tot așa cum vedem pe acele egiptene (țigănci) rătăcitoare<sup>45</sup> și de asemenea <și găsesc> și capul deasupra căruia așază o roată mare făcută din benzi de pînză strîmte de două degete, îndoite una peste alta (în felul în care negustorii își învălătucesc panglicele lor sul), pînă la mărimea unui ciur, pe care-l împodobesc pe deasupra după starea lor. Doar aceasta este deosebirea între aceste ființe rătăcitoare și femeile moldovence: anume că acestea sînt albe și bălăe și acelea negre <la față>, dar în mod artificial, folosind la spălat decoctii de buruieni.

Acest popor a fost altă dată o colonie a romanilor și păstrează încă ceva din limbă, care este alcătuită din italiană, slavă, greacă, turcă și din mai multe altele<sup>46</sup>.

Acești principii sînt cei care poartă marele stindard în războaiele în care sultanii turci merg ei înșiși <la luptă> și nimeni altul nu are acest privilegiu decît numai ei.

La plecarea din această curte a Moldovei, fiecare din noi și-a cumpărat pe prețul total de doi sau trei scuzi cel mult o trăsurică<sup>47</sup> trasă de un cal așa cum se fac acolo, atît de joasă și de ușoară, încît într-un loc primejdios se poate trece ușor <ridicînd-o> pe umeri, în această <trăsură> nu poate încăpea decît un singur ins <cu> salteaua și merindele sale. Am trecut prin multe sate fără însemnătate, pămîntul fiind ca și în cealaltă parte, șes și bun

<sup>42</sup> *Toutes basties de chaume et de bois.*

<sup>43</sup> *Singres.*

<sup>44</sup> Presupunere tot atît de întemeiată ca numele dat de francezi țiganilor de „bohémien”, adică locuitori ai Boemiei (!), alături de cel de egipteni (gitani, gipsy), folosit îndeobște de occidentali. Textul este cam ambiguu fiind vorba mai întîi de acele case de lemn apreciate la vreo 2 000 (!) din înconjurul orașului. Apoi se adaugă că în ele locuiesc multe familii de țigani. Dar aici adjectivul multe înseamnă tocmai o îngustare și în același timp o estompere a noțiunii numerice de la început. Avem de fapt o afirmare că în această parte semănînd mai mult a sat locuiesc și familii de țigani așezați.

<sup>45</sup> Avem aici o inversare a constatării că țigăncile folosesc portul localnicilor. Și în vremuri mai puțin depărtate puteau fi găsite de pildă la țigăncile de la Cîmpulung cele mai frumoase și mai autentice ii, amintind de cele ale domnițelor de pe frescele bisericilor.

<sup>46</sup> Formulare defectuoasă punînd pe același plan toate aceste influențe sau împrumuturi fără o dozare a importanței lor și fără a recunoaște elementului romanic (aici numit *italian*) rolul său esențial.

<sup>47</sup> *Se monta d'un petit carrosse.*

de pășune. Pe alocuri este bine lucrat și cultivat <cît am mers> pînă în ziua a treia cînd trecem din nou rîul Prut pomenit mai sus, înainte de a ajunge la Hotin, fără să ne batem capul prea mult cu îngrijirea<sup>48</sup> cailor noștri cît am străbătut această țară atît de puțin locuită, căci acolo se obișnuiește doar să se deshame caii și să-i lase să pască pe cîmp și merg întotdeauna nepotcoviți.

p. 39 Hotinul este un oraș<sup>49</sup> mai jos de care trece fluviul Nistru... pe care l-am pomenit mai înainte... cu numele de Turla. Pe malul // lui este așezat un castel mic, încins cu ziduri înalte de cărămidă, clădit după sistemul vechi și dominînd<sup>50</sup> în toate părțile...

Pe aceste drumuri noi întîlneam adesea laolaltă douăzeci sau treizeci din acele trăsuri mici pomenite <mai sus> și pe fiecare din ele era cîte o fată care se întorcea de la tîrgul din satele dimprejur, frumoase <toate> peste măsură și fără meșteșug, cu o cunună de flori pe cap pentru a arăta că sînt încă în așteptarea măritîșului; noi cumpăram de la ele în trecere lapte, prepelițe (pe care le numeau în limba lor „perpelissa“) și ouă cu care mai multe din aceste fete își umpluseră trăsurilele pînă sus și le așezaseră cu vîrfurile în sus, pe care ele călcau și se sprijineau fără să le spargă.

În acest loc (Camenița) noi ne-am dus să-l salutăm pe episcop care era un bătrîn onorabil, datat mult studiului. El ne-a poftit a doua zi la cină, unde ne-am grăbit să mergem însoțiți de un franciscan<sup>51</sup> pe care ni-l dăduse domnul Brutti la trecerea <noastră> prin Iași și care ne slujea de tălmăci, dar a cărui latină proastă a stîrnit rîsul episcopului și uimirea sa de atîta neștiință, căci această limbă este folosită în aceste țări nordice pînă chiar și de ultimii argați din hanuri (!)

Încredințasem la Iași toți banii, mulți puțini cît îmi rămăseseră, marelui arendaș al vămilor<sup>51a</sup> care este acel care ia cu arenda de la ducele Moldovei

---

<sup>48</sup> *A coigner nos chevaux*. Dacă transcrierea este exactă, atunci ar putea fi vorba de înfierarea cailor. Dar este mai probabilă aici o eroare: *coigner*, în loc de: *soigner*, care se și potrivește cu contextul.

<sup>49</sup> *Grand bourg*.

<sup>50</sup> *Commandé* (corect: *commande*).

<sup>51</sup> Nivelul de cultură al franciscanilor era în general destul de redus. Acel al misiunilor din Moldova reiese și din vizitația lui Quirini din 1599. Dar atitudinea episcopului — dacă într-adevăr autorul a fost poftit la el și a avut loc scena povestită — este poate în legătură cu rezistența ce se opunea din partea catolicilor din Moldova pretențiilor de dominație ale bisericii polone. Cît privește afirmația că în „țările nordice“ pînă și ultimii dintre argați ar vorbi latinește, ea arată o lipsă de seriozitate ce se vedește și în alte judecări grabite. (Vezi mai sus n. 46).

<sup>51a</sup> *Comercier*. Toată această întîmplare pare cam fantezistă cu atît mai mult cu cît nu se arată nici suma încredințată, nici calitatea precisă a acestui *comercier* (?). Dacă într-adevăr autorul fusese recomandat lui Brutti și bine primit de el, pare foarte puțin probabil ca vreunul din arendașii vămilor domnești să fi încercat să-l păcălească printr-un fel de „cec fără provizie“. Din context pare să rezulte că autorul căuta să explice în felul acesta scurtarea călătoriei sale el renunțînd a mai merge la curtea regelui Poloniei, cum se lăudase la început.

toate veniturile ducatului său pentru a mi-i da înapoi la Liov<sup>52</sup>, crezînd că fac o bună socoteală<sup>53</sup> din care speram să cîştig pe jumătate asupra monedei<sup>54</sup> <dar> scrisorile pe care mi le dăduse n-au fost de nici un folos față de cei cărora le erau îndreptate, astfel că m-am trezit cu așa de puține mijloace că abia aveam cu ce-mi plăti gazdă. Iar ca să mă hotărăsc să mă înapoiez la Iași, mi-era teamă de lungimea dusului și întorsului cît și de a-i întîrzia pe aceia cu care eram, apoi și de primejdia tîlharilor și <mă muncea> gîndul că nu voi face nici un pas înainte în recăpătarea banilor mei, astfel că a trebuit să mă hotărăsc să-i pierd și să-mi încerc norocul de a mă întoarce în Italia, fără a fi împovărat <de bani>, cu ajutorul celor care, mai chibzuiți ca mine, se obosiseră să și-i ducă cu ei, părăindu-mi . . . doar rău de scurtaarea călătoriei mele . . .

---

<sup>52</sup> *Leopoli.*

<sup>53</sup> „*Un mesnage*“, adică o economie, o afacere.

<sup>54</sup> *Sur les espèces.*

## FELICIAN DE HERBERSTEIN

(? — înainte de 1 iulie 1591)

\*

Felician de Herberstein, nobil de origine austriacă, este fiul lui Sigismund „*liber baro* (=Freiherr) *in Herberstein, Nyperg et Gutenbag*“, fost sol al regelui Ungariei în Polonia și la Moscova, căruia îi este dedicată lucrarea *Hypomnematation* a lui George Werner despre apele Ungariei (vezi și *Călători*, II). El însuși ocupa un loc de cinste la curtea lui Rudolf al II-lea. În 1583—1584, el este unul din comisarii imperiali delegați la negocierile purtate între împărat și regele Poloniei, Ștefan Báthory, sub mediația lui Possevino, pentru curmarea litigiului dintre ei cu privire la cetatea și regiunea Satu Mare. Drept compensare ar fi urmat ca regele să primească orașul și regiunea Baia Mare, împăratul păstrînd Satu Mare dar cu obligația de a-l demantela. Possevino în „comentariul“ său, intitulat *Transilvania* (cartea a IV-a, cap. 14, ed. Veress, Budapest—Cluj, 1913), dezvăluie manevrele lui Herberstein care, spre a câștiga favoarea lui Ștefan Báthory, îndeamnă în taină pe reprezentantul acestuia să-și mai sporească pretențiile (probabil pentru a include întreaga regiune minieră care îl interesa). Luase în exploatare minele de la Cavnic (Capnic) lângă Baia Mare pe doi ani cu o arendă de 200 de „gire“ anual. Dar curînd de-

clară că este în pagubă și cere și folosința satelor ținând de Cavnic, precum și prelungirea contractului pe 12 ani, oferind un spor de 50 de gire anual (propunere înaintată de Prezidiul Transilvaniei regelui Ștefan Báthory la 13 august 1584). Este desigur o legătură între serviciul tainic amintit de Possevino și noile propuneri pentru un contract mai avantajos. Totodată, Herberstein s-a oferit să-și dea părerea sa de specialist asupra modului de exploatare a minelor aparținând principelui, cu gândul neexprimat al unei extinderi a domeniului său de activitate și în centrul Transilvaniei. Venirea sa în toiu iernii arată oarecare grabă, justificată de altminteri, deoarece câteva luni după aceea murea Ștefan Báthory de a cărui favoare se asigurase în modul amintit mai sus. Jacques Bongars a fost oaspetele său la Baia Mare trei săptămîni încheiate, în care interval a vizitat desigur și minele de aur exploatare de el. Dar, destul de ciudat, nu avem nici o însemnare în jurnal pentru acest răstimp. Trebuie amintit că Felician de Herberstein a fost unul din pușinii sprijinitori ai încercării de eliberare a lui Petru Cercel din închisoarea de la Chioar (vezi textul lui Sivori din volumul de față).

Cît privește vizita din 1585 la minele de la Zlatna, Almaș, Ruda, Brad, Abrud și Băița, ea s-a făcut în grabă, pe o vreme neprielnică și fără participarea unor alți cunoscători ai mineralogiei. Guvernatorul Ioan Géczy îi dăduse ca însoțitor pe tînărul secretar al principelui, Ștefan Iosica, profan în această materie. Acestuia îi semnaleză Herberstein diferite nepotriviri constatate în fugă. Raportul redactat curînd după aceea e un amestec de observații directe vădind o experiență reală și de formule sau imagini care mai păstrează ceva din mistica alchimiștilor. Același spirit poate fi regăsit și în descrierea lui G. Werner (*Hypomnematation*), citată mai sus, și în corespondența lui Bongars, ba chiar în epistola dedicatorie a acestuia către Guillaume Lenormand în care pomenește de „spiritele acelea metalice și minerale... care fecundează țărîna și fac să crească aur“... Căci se credea că există și un aur vegetal. Așa trebuie înțeleasă și reprezentarea vînei de aur din pămînt ca un pom cu rădăcină, trunchi, frunze, fructe etc. — cum apare în raportul de față. În sfîrșit, în partea finală vizitatorul trage concluzii practice. Modul de exploatare în uz este defectuos și nerentabil. Herberstein se propune ca arendaș pe termen de patru ani pentru trei din acele mine: Zlatna, Almaș, Brad cu perspectiva unor adăugiri ulterioare și un fel de promisiune nebuloasă că la expirarea contractului principele își va relua minele cu toate atelierele (*omnibus eorum officinis*). Dar punctul cel mai important pentru Herberstein din cuprinsul raportului său este adaosul final conținînd întrebarea, indirect, formulată, cu privire la hotărîrea regelui în chestiunea extinderii și prelungirii contractului referitor la mina de la Cavnic. De aceea, cum subliniază și editorul textului A. Veress (*Documente*, III, p. 64), a venit el în grabă în ciuda vremii de iarnă și a condițiilor mai puțin favorabile (ger, început de epidemie de ciumă etc.). După moartea sa, contractul este prelungit de principele Sigismund Báthory prin diploma din 1 iulie 1591 dată în folosul fiilor lui Herberstein, Sigismund și Friedrich, în care sînt înșirate și satele afectate exploatărilor miniere. Contractul prelungit pe 6 ani (1592—98) prevede și dreptul de a folosi atelierele monetare pentru baterea de groși și denari pe lîngă o serie de privilegii și imunități feudale, (vezi Fridwaldszky *Minero-Logia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla*,

*sulphura, salia, lapides et aquae conscripta* (Cluj), 1767, pp. 203—205, și A. Veress, *Documente*, III, p. 65).

În vara anului 1597 aflăm că principele Sigismund Báthory „a spoliat numai din capriciu pe un nobil austriac care avea în arendă minele sale...“ Este vorba de rezilierea, cu puțin înainte de termen, a contractului de care beneficia Friedrich, fiul lui Felician de Herberstein. Acesta, adresînd neîncetate plîngerii și reclamații comisarilor imperiali, le strecura și tot felul de informații. Și tot astfel continuă el și în timpul cîrmuirii lui Mihai Viteazul. Ba se plînge de faptul că a fost silit de domn să scoată bani pentru plata cazacilor cantonați anume pe pămîntul său, ba declară că este persecutat la instigarea doctorului Muraltus (sau Muraldo), cu care se află în proces pentru o datorie de 24 000 de taleri și în rivalitate pentru exploatarea minei de la Zlatna, și care este bine văzut de domn (*Hurmuzaki*, IV/1, pp. 24—25), ba trece la insinuări de natură politică. Dar lungile daraveri dintre Friedrich și Muraltus, concretizate în procesul pe care Friedrich îl pierde pînă în cele din urmă, nu intră în cadrul cercetării și valorificării raportului din 1585 înfățișat aici. El a fost publicat de A. Veress în *Documente*, III, pp. 58—64 după o copie manuscrisă din secolul al XVIII-lea. Valoarea sa este evidentă căci dă amănunte prețioase asupra tehnicii extragerii și asupra prelucrării minereului de aur și de alte metale din cele șase mine din Transilvania amintite mai sus, deși raportul este tendențios și urmărește să obțină darea în arendă a acestor exploatari și renunțarea la munca în regie. Informațiile sale completează pe cele din raportul comisarilor imperiali trimiși în Transilvania în anul 1552.

Felician de Herberstein mai apare indirect în volumul nostru: a) în relația lui Sivori care amintește cu recunoștință de ajutorul dat de el lui Petru Cercel, închis în cetatea Hust de unde a reușit ulterior să fugă în noiembrie 1587, și b) în relația lui Bongars, adică atît în jurnal cît și în Epistola dedicatorie din 1597 către „fratele Guillaume Lenormand“. În ele sînt amintite scrisorile de recomandare adresate de Felician persoanelor celor mai influente de la curtea princiară și din orașele Sibiu și Brașov. Situația sa la marginea hotarului dintre statul lui Sigismund Báthory și cel al împăratului îi conferea o importanță deosebită. Prin interesele sale el era legat mai mult de principe decît de Ungaria imperială. Fiii săi, Friedrich și Sigismund, vor avea un rol mult inferior aceluia care i-a revenit lui după cesiunea regiunii Baia ca urmare a mediației lui Possevino.

*Baia Mare 22 decembrie 1585<sup>1</sup>*

... Am plecat apoi la minele din Zlatna și am observat cu luare aminte, după cum îmi poruncise maiestatea voastră<sup>2</sup>, starea exploatării<sup>3</sup> și mijloacele de îndreptare și m-am încredințat că treaba nu este condusă cu pricepere de cel ce exploatează în prezent minele, întrucât nu se pricepe de loc la <extragerea> metalelor și nu poate fi înduplecat nici chiar prin speranța câștigului să coboare în mină, așa că tăietorii fac ce vor, și dacă nu se vor lua alte măsuri în lucrurile acestea, minele acelea vor fi părăsite de nevoie din cauza aerului rău <din ele><sup>4</sup>. O îndreptare a acestui

p. 58

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1931, III, pp. 58—64, doc. nr. 28.

<sup>2</sup> Relația este adresată regelui Poloniei Ștefan Báthory.

<sup>3</sup> *Culturae statum.*

<sup>4</sup> *Ob aëris incommoditatem.*



neajuns ar putea fi <adusă prin săparea unui> canal<sup>5</sup> plănuit din vechime<sup>6</sup>. În scopul acesta, și (ar trebui săpat în stînca tare <în lungime> de vreo 22 de pași<sup>7</sup> în direcția minei mai vechi, ca să poată să iasă și apa, și aerul; în sfîrșit cum mina superioară și mai recentă este supusă aceluiași neajunsuri, din partea celei inferioare și mai vechi, va trebui să se ducă pînă la ea un canal întru totul asemenea cu acela, chiar dacă distanța ar fi mai mare și ar cere cheltuieli mai mari. Și această lucrare, avînd în vedere felul stîncii, va putea cred fi dusă la capăt în răstimp de trei ani. Speranțele <de cîștig> din partea acestor mine, deși pînă acum se ivesc bulgări de aur care se separă după ardere, totuși după părerea mea sînt îndoelnice întrucît toate minele de aur din întreaga Transilvanie sînt de așa fel că se întind mai puțin în adîncime și uneori degenerază la loc foarte adînc. Dar cum particularitatea sau caracteristica acestei vine metalice de la Zlatna<sup>8</sup> este că se ascunde ca un arbore în măruntaiele pămîntului și în stînca tare și<sup>9</sup> — judecînd după îmbelșugarea extragerilor celor mai curate — își dă ramurile sale mai luxuriante cu frunze abundente chiar în jurul trunchiului său și nu își produce fructele sale strălucitoare și mobile colo și dincolo fără vreun raport necesar cu coroana sa de ramuri foarte întinsă, va trebui să ne gîndim la un alt arbore asemănător cu acel al acestei vine metalice, care va trebui căutat sau în adîncimea minei a doua prin canalul al treilea, sau într-adevăr — ceea ce este mai sigur — la suprafața stîncii solide, potrivit cu proporția distanței dinții, căci de obicei locul unei asemenea vine metalice oferă după aceea arbori<sup>10</sup> mai depărtați după măsura munților și a văilor. În sfîrșit, minereul extras nu este spălat în băi așa cum trebuie, întrucît corpusul de aur ușor se dezagregă<sup>11</sup> sub forma unui antimoniu foarte rafinat<sup>12</sup> și poate fi lesne luat ca o spumă de

<sup>5</sup> *Cuniculus*.

<sup>6</sup> *Ab antiquis*.

<sup>7</sup> *Passus montanos* — nu cunoaștem deosebirea cantitativă între un *passus* simplu și un *passus montanus* (referitor la mine).

<sup>8</sup> *Zalathnensis*.

<sup>9</sup> Dăm aici urmarea acestui pasaj din textul original: *et ramos suos pro ubertate purissimarum extractionum, circa truncum suum foliis latis luxuriori faciat, neque hac vel illac mobiles et rutilantes fructus suos extra proportionem frondibus nimium patulis exhoerat...* Credem că pare mai probabilă citirea *luxuriores* [ramos], decît *luxuriori* [ubertate]. Cuvîntul *mobiles* poate fi în legătură cu noțiunea de risipire colo sau colo *hac vel illac* — dar pare curios asociat de calificativul *rutilantes* care aparține unei alte ordine de idei. Nu ar fi exclus să fie o citire greșită în loc de *nobiles* (et *rutilantes*) fructe nobile și strălucitoare. Cuvîntul *exhaerat* este de fapt: *exserat*.

<sup>10</sup> *Mobiles* (?) (= *nobiles*?). Tot raționamentul se întemeiază pe ideea unei simetrii necesare în filoanele metalice crescute în pămînt ca niște arbori.

<sup>11</sup> *Fetiscat* (= *fatiscit*).

<sup>12</sup> *Nobilissimi*. În mineralogia influențată încă de alchimie antimoniul juca un rol aproape magic.

apa năvalnică, ceea ce i-am arătat în față secretarului Ștefan Iosica<sup>13</sup> al prea luminatului principe care îmi fusese dat ca însoțitor pe drum de către măritul domn guvernator<sup>14</sup>. De aceea, apa ce vine cu forță trebuie primită în multe bazine mici ca o apă purtătoare de aur și purificată cu mare grijă ca să curgă de aici limpede și nu tulbure.

Atelierul de topit poate să-și împlinească sarcina sa încă și mai anevoie, întrucât foalele sînt uzate și cuptoarele sînt prea mici și o dată cu piatra se mai adaugă o materie și mai grosolană care o întrepătrunde și care este rebelă la acest mod de topire, și din cauza aceasta materia care trebuie topită este silită să rămînă în cuptor mai mult decît mi se pare potrivit, în sfîrșit se vede că nu este nici un fel de boltă deasupra cuptoarelor care să poată primi vaporii metalici<sup>15</sup> pentru ca uscăciunea pucioasei să nu ia cu sine umiditatea metalelor și să o ducă în sus (în văzduh). Dar mai ales ceea ce se cere pînă în cele din urmă pentru o adevărată exploatare a metalelor este munca neîntreruptă toată iarna atît la atelierele de topire cît și la băi, ceea ce de fapt fac eu la Baia Mare<sup>16</sup> și se poate face în egală măsură și la Zlatna, ca să nu fie aproape nici o pauză în muncă, și în sfîrșit este mai mult belșug de apă în vreme de iarnă ca în vreme de vară, ceea ce este un lucru ce nu trebuie trecut cu vederea, întrucît locul acesta duce lipsă de apă.

Iar minereul de argint viu a fost așa de mult distrus de ape<sup>17</sup> și prăpădit de exploatările celor vechi, încît nicăieri nu se mai găsește o vînă adevărată<sup>18</sup>, și nu este cercetată cu sîrguința ce s-ar cuveni, // nici materia brută<sup>19</sup>, care întotdeauna se sapă la întîmplare și tot astfel nu se tratează cum trebuie, așa că oamenii de azi<sup>20</sup> abia obțin jumătate <din cantitate>, căci ei nu fărîmă pietricelele în care sînt fixate pretutindeni grăunțe de metal alunecos și ușor<sup>21</sup>, ci scuturîndu-le printr-un fel de cernere mai primitivă ei adună toate cîte le pot <aduna> și <din> acestea se mai pierde o bună parte din cauza presiunii prea mari a focului. De aceea sînt de părere ca acea materie amestecată cu cinabru să fie transportată spre valea<sup>22</sup> și pîrîul Ampoiului și acolo

p. 60

<sup>13</sup> Român bănățean aparținînd nobilimii mărunte, catolic, trecut din slujba fraților Bathorești în aceea a tînărului principe pe care îl domină. În 1594 ajunge cancelar. Prin căsătoria sa se înrudește cu el. Arestat în aprilie 1598 este judecat de imperiali în august și executat la Satu Mare, la 2 septembrie 1598 (vezi mai jos biografia lui Giov. de Marini Poli).

<sup>14</sup> Ioan Géczy.

<sup>15</sup> *Fumum metallicum*.

<sup>16</sup> *Rivulis Dominarum*.

<sup>17</sup> *Diluvio*.

<sup>18</sup> *Genuina*.

<sup>19</sup> *Vilis*.

<sup>20</sup> *Moderni*.

<sup>21</sup> *Tenui* (corect: *tenuis*).

<sup>22</sup> *Vallum* (= vallem).

să fie fărîmițată de zdrobitor<sup>23</sup> și să fie spălată cu atenție în felul care i se potrivește, pentru ca partea cea mai aleasă din ea să poată fi distilată cu grijă pri-cepută, supunînd-o în sfîrșit la acțiunea unui foc mai mic prin scufundare în apa rece ca să nu se evapore<sup>24</sup>. În locul vaselor de lut care crapă adesea spre marea vătămare a lucrărilor, s-ar putea face niște vase de fier deschise și putînd fi spălate, (?)<sup>25</sup> cu ciocuri mai lungi în partea dinapoi nu numai pentru ca să se păstreze mai bine materia, dar ca să se cruțe și cheltuielile de prisos.

În mina de argint din Almas<sup>26</sup>, de care mi-a pomenit maiestatea voastră regească la Niepolomice nu am putut intra din cauza stricării canalului și a puțului, dar din fragmentele de minereu găsite în jurul minei se vede că vîna e de plumb conținînd argint. Cu al cărei ajutor s-ar putea realiza cu mai mult succes topirea minereurilor de la Zlatna. Iar mina de aur de la Almaș care odinioară era foarte bună este acum distrusă aproape cu desăvîrșire, astfel că nu este nici o nădejde de refacere, dar nu m-aș îndoi că dacă de acum încolo s-ar depune o grijă sîrguitoare făcîndu-se cercetări în jurul acelu deal<sup>27</sup> s-ar găsi de asemenea un cuib<sup>28</sup> de aur curat, întrucît pe toate văile Almașului se rostogolesc grăunțe de aur solid<sup>29</sup>.

Lîngă satul Ruda<sup>30</sup>, la o jumătate milă de Brad<sup>31</sup> am văzut o mină de aur care se exploatează acuma <și care e> a serenisimului principe al Transilva-niei. Cum însă vîna aceasta e foarte subțire și scurtă, iar piatra de pe margine <e> de așa fel că din cauza tăriei ei nu poate fi desfăcută bine în bucăți<sup>32</sup> nici cu fierul, și nici cu ajutorul focului, și că înaintînd în adîncime această vînă se arată a fi mai îngustă și mai puțin aleasă, mi se pare că e de slabă nădejde.

Lîngă satul Ruda au fost ridicate două pive<sup>33</sup> <dintre care> una cu un bazin<sup>34</sup>, <dar> care nu vor fi de nici un folos din cauza puțînătății apei. Iar piua nouă așezată pe rîul Criș ar putea ușor să facă față la fărîmarea mine-

<sup>23</sup> *Contusorium.*

<sup>24</sup> *Ne respiret.*

<sup>25</sup> *Lutabilia*, vezi Glosarul lui Du Cange-*lutare* = lavare.

<sup>26</sup> *Almaschiensem* = Almaș (jud. Hunedoara).

<sup>27</sup> *Promontorium.*

<sup>28</sup> *Nidus.*

<sup>29</sup> *Solidi* (adică nu în pulbere).

<sup>30</sup> *Rwda* contopit cu Barza, sat, com. Criscior în componența orașului Brad, jud. Hunedoara.

<sup>31</sup> Brad.

<sup>32</sup> *In copia.*

<sup>33</sup> *Contussoria.*

<sup>34</sup> *Piscina.*

reului cu cele nouă pisăloage<sup>35</sup> <ale sale> chiar dacă s-ar îndoii numărul tăietorilor.

De la Brad am vrut să mă îndrept spre mina de aramă după cum aveam poruncă de la maiestatea voastră regească, dar întrucît a început să se răspîndească ciurma în satele de prin prejur și iarna grea amenința cu zăpada, care ar fi împiedicat să se poată face o cercetare așa cum trebuie // și se cuvine, am socotit să mă las deocamdată de această treabă, dar o voi îndeplini de va vrea Dumnezeu pentru ca prinzînd prilejul <potrivit> să se împlinească în viitor voința îndurătoare a maiestății voastre și în această privință.

p. 61

La Abrud minereurile de aur sînt din belșug și deci nu este nici o teamă că ar putea lipsi, dar apa pentru acționarea pivelor este așa de puțină în jurul minei, încît ar putea face puțină treabă. În sfîrșit modul de spălare, e cel mai prost <cu puțință>, încît aș crede că bieții băeși<sup>36</sup> abia pot să păstreze jumătate <din cantitatea minereului>, căci ei nu mărunțesc minereul după cum trebuie, ci îl fărîmă într-un chip grosolan și pe un canal îngust întind o pînză de sită<sup>37</sup> în care nădăjduiesc <ei> că ar putea reține<sup>38</sup> aurul. Ceea ce iese de-a valma<sup>39</sup> pe acel canal, parte se varsă cu apa năvalnică în pîrîul ce curge pe de lături, parte însă se depune pe pămînt, și această depunere pe o suprafață foarte scurtă de-abia doi coți lungime, este din nou curățită printr-o agitație foarte violentă și astfel și rămășița de aur care mai există este gonită. Pirită purificată numită *Kyz*, ei o zdrobesc din nou în mori și o tratează apoi în chipul de mai sus, crezînd cu tărie că pirită fărîmitată în părțile și fărîmele cele mai mici ar da aur <în chipul acesta>, ceea ce însă nu este, <adevărat> căci fiind o materie uniformă nu se poate nicidecum scoate din ea aurul decît prin topire și lichiefiere. Iar pietricelele care se află nepurificate îndeajuns în pirită dau acel aur pe care ei îl obțin în cantitate mică prin spălarea a doua, din care — cea mai mare parte din cauza rotunjimii e dusă de apă cu mare pierdere încă de la primele spălări. Ar trebui deci să se adopte la spălări un fel de a proceda mai folositor și mai iscusit, pentru ca să se rețină nu numai părțile mai mari de aur, dar chiar și pulberea cea mai măruntă care este amestecată cu porțiunile cele mai mici ale substanței pietrei și să se conserve cu grijă acea pirită, care la topire ar da nu numai aur dar și argint, dacă ar fi tratată cu meșteșug așa cum îi e cerința. Din cauza mării înălțimi a locului acela apa nu poate fi adusă în nici un chip de nicăieri, după cum am cercetat cu mare atenție, dar s-ar putea avea ceva ajutor de la mai multe iazuri, deși ar fi de cea mai mare însemnătate ca și acest lucru să nu depindă de așteptarea ploilor. Dar eu socot că trebuie să ne gîndim mai de-

<sup>35</sup> *Pistillis.*

<sup>36</sup> *Montanistas.*

<sup>37</sup> *Telam . . . sedatiam.*

<sup>38</sup> *Excipere.*

<sup>39</sup> *Turmatim.*

grabă în ce fel ar putea fi transportată masa de minereuri la o apă mai îmbelșugată, ceea ce cred că este nu numai de trebuință dar chiar cu putință. În adevăr în multe alte locuri minereul se transportă pînă la o depărtare mult mai mare, aici nu-ți stă în cale nici o înălțime; s-ar putea face un drum în coborîș lin după dorință, și deși pe acei munți nu s-ar putea greu hrăni un mai mare număr de cai din cauza lipsei de ovăz, totuși aprovizionarea cu fîn este bună și s-ar putea asigura pretutindeni sus-zisul transport al minereului cu boii, // desigur nu în chipul obișnuit, ci legați împreună de coarne, căci în cursul ploilor și al zăpezilor care în mod obișnuit sînt foarte dese la munte, nu li s-ar răni pielea <grumazului> de jug, ba chiar li s-ar îndoi puterile, nemaifiind stingheriți de nici o durere a pieptului. Astfel s-ar căra ușor orice povară oricît de mare <și> la deal și la vale pe partea mai puțin sensibilă a trupului de la spinare în jos<sup>40</sup>, iar dacă i-ar stingheri gheața, s-ar putea potcovi copitele <boilor>, după cum se obișnuiește în alte regiuni de munte. Iar, metodele subtile care ar trebui folosite la spălarea și topirea acelor minereuri ar avea nevoie de o cercetare pătrunzătoare și de exemplificare<sup>41</sup>. De aceea ar fi de prisos să mai rețin pe M. V. cu această înșirare plicticoasă dincolo de ce se cuvine... etc. Voi da toate lămuririle oricărei persoane ce va porunci maiestatea voastră, și aceluia îi voi dezvălui cu dragă inimă nu numai cele de mai sus, dar și alte lucruri apropiate și mai însemnate, numai să fie <acela> un spirit capabil și nu fără pricepere în exploatarea metalelor.

Despre chestiunile în legătură cu mina de aramă am voit să aduc respectuos la cunoștință maiestateii voastre că meșteșugarii germani și de ici și de colo de prin orașele săsești se plîng nu numai de lipsa<sup>42</sup>, dar chiar și de „ductibilitatea”<sup>43</sup> acelei arame de Băița<sup>44</sup>; de aceea sfătuiesc în tot chipul ca arama pe care o numesc ei „neagră” să fie dusă la Zlatna și acolo să se scoată din ea argintul cu ajutorul plumbului, și apoi să se transporte de acolo la o milă jumătate în direcția Alba Iulia, acolo unde curge un afluent al rîușorului Ampoi și îl îmbogățește <cu apele sale>, și acolo să se ridice o piuă cu ciocan<sup>45</sup> pentru fărîmarea mai grosolană a aramei și săparea (?) <sa><sup>46</sup>. Motivul sfatului meu este acesta.

Plumbul care se adaugă la separarea argintului de aramă se rafinează

<sup>40</sup> *Per insensibilem corporis spinæ dorsi in fixam partem.*

<sup>41</sup> *Demonstratione.*

<sup>42</sup> *Defectus.* Oare de înțeles: calitate inferioară (defectus)?

<sup>43</sup> *Ductibilitate.*

<sup>44</sup> *Rezbanya = Băița.*

<sup>45</sup> *Officina cum malleo.*

<sup>46</sup> *Ad extenuandum... incavandumque* (!) Ultimul cuvînt pare greșit redat. Oare: *lavandumque*? Ar rămîne de justificat prima silabă i n.

acum cu mare pierdere <și rămîne> sărac<sup>47</sup>, și acesta ar putea fi folosit a doua oară la topirea minereului din Zlatna și ar putea fi îmbogățit: în sfârșit a se curăța<sup>48</sup> în chipul cel mai potrivit de substanța de argint și de aramă amestecată cu plumb de acesta, datorită vaporilor de antimoniu, sulf și arsenic care, obosind<sup>49</sup> (?) corpusul unit cu aurul, îl trag în jos prin greutatea<sup>50</sup> vaporilor lor, așa cum diavolii obișnuiesc să tragă cu ei sufletele nenorocite ale păcătoșilor<sup>51</sup>. În sfârșit nu este nici o îndoială că s-ar putea descoperi în Transilvania multe mine de aramă și de plumb, care, dacă s-ar pune în lucru, ar ieși destui bani pentru folosul serenisimului principe — căci ar putea răscumpăra și plumbul de la exploatarea metalelor pe o sumă potrivită. Adică un „centenariu”<sup>52</sup> de plumb <pe> 3 florini, <unul> de aramă „neagră” pe 7 florini. O marcă<sup>53</sup> de argint conținând aramă (în afară de cele 6 pisete care trebuie întotdeauna scăzute pentru lucru) pe 8 florini. Și dacă acel argint ar conține aur, atunci, pentru separarea fiecărei mărci, de asemenea 50 de denari. Iar aurul <s-ar plăti> la prețul <său> obișnuit, chiar dacă prin amestecul unei cantități mai mari de aramă metalul s-ar face mai moale și mai ductil și s-ar îndeplini opera de separare fără ajutorul unui plumb străin. În sfârșit muncitorii germani, locuitori ai orașelor, ar putea ușor să vină în număr mare la atelierul așezat în apropiere și să rînduiescă lucrul după cum vor ei. Orice fabricare de vase de aramă<sup>54</sup> este zăbavnică, <aducătoare> de multe griji, și mai degrabă o preocupare pentru un om particular, de aceea aș socoti că trebuie să ne lăsăm de ea. Nu trebuie scăpat din vedere și faptul că dacă vasele făcute sînt în mîinile principelui <vor fi> pentru acestea stăruințe neîncetate spre paguba tezaurului<sup>55</sup>. Iar dacă maiestatea voastră ar binevoi să aprobe sfatul meu în această privință, cred necesar că ar trebui să li se dea oricăror locuitori ai Transilvaniei, printr-o hotărîre publică și irevocabilă, facultatea liberă de a exploata aceste două feluri de metale, dar totuși cu taxa de mai sus a aramei <și> plumbului <precum> și a aurului și argintului cuprinse în

p. 63

<sup>47</sup> *Magno dispendio pauperum modo affinatur*. De înțeles: pauperum (plumbum). Forma *pauperus*, se folosește alături de cea *pauper*, *ris*. Interpretarea noastră ține seama de perspectiva de îmbogățire care urmează: *ditius reddi posset*.

<sup>48</sup> *Medetur* — Subiectul fiind subînțeles: aurul. Valoarea oarecum morală a acestei purificări completează comparația mistico-religioasă din restul frazei.

<sup>49</sup> *Fatiscens*; aci în sens tranzitiv: hărțuind, atacînd, acționînd asupra.

<sup>50</sup> *Ponticitate* (= pondicitate).

<sup>51</sup> Deci comparația este următoarea: antimoniu, sulful și arsenicul joacă rolul diavolilor pedepsitori, aurul este sufletul curat care se mîntuie, iar corpusul de materii impure ținînd prizonier aurul este dezagregat și acestea sînt trase în jos, asemenea sufletelor păcătoase.

<sup>52</sup> *Centenarius* = 100 de libre, numit și chintal.

<sup>53</sup> *Marca* (măsură de greutate).

<sup>54</sup> *Cuprorum vasorum perfectio*.

<sup>55</sup> *Aerarii metallici*. E vorba de venitul principiului din exploatarea metalelor.

acestea, ca să poată să se consacre exploatării metalelor cu mai multă încredere și siguranță, căci dacă nu se face așa, nimeni nu va schimba un lucru sigur pe care îl posedă pentru unul nesigur expus la mii de primejdii. Trebuie să se porceadă cu momeli pentru ca albinele încrezătoare să facă miere.

Cît ar profita statul de exploatarea minereurilor, nu mai trebuie să arăt cu prea multe argumente maiestății voastre ca unuia din principii cei mai prevăzători de pe lume; este destul că acest stat ar ajunge mai civilizat, mai populat și mai bogat, și ar putea să se împodobească în timp de pace cu aceste bogății iar în împrejurări vitrege să se ridice deasupra valurilor <adversității>. Dar de munca cui ar putea să se folosească maiestatea voastră pentru această treabă, în așa mare lipsă de oameni capabili, nu văd <de loc>. Eu însumi, trei ani întregi am căutat cu toată sîrguința ce mi-a fost în puțință în tot locul prin Germania pentru minele mele un administrator de credință, cumpătat și priceput pentru ca atunci cînd s-ar întîmpla să lipsesc de aici o lună-două, pentru plăcere sau pentru vreo treabă, să vadă în acest timp cu îndemînarea cuvenită de interesele mele, însă pînă acuma soarta mea nu a voit să-mi scoată înainte un atare <om>. De aceea, după părerea mea, vor trebui instruiți locuitorii țării care vor fi întotdeauna la îndemînă. Și dacă aș ști că s-ar satisface <ast-fel> voința îndurătoare a maiestății voastre, mi-aș oferi și în această privință concursul meu devotat.

Aș lua în arendă pe patru ani Zlatna cu mina de argint de la Almaș și Băița și mi-aș construi toate clădirile pe cheltuiala mea, așa cum propun<sup>56</sup> smerit în scrierea mea de față // și le-aș îmbunătăți pentru ca amintirea veșnică a serviciilor mele să rămînă ca un monument în această <regiune de> margine atît de vestită a lumii creștine. În sfîrșit ar putea fi organizate mai bine și minele<sup>57</sup> din Abrud despre care nutresc mari speranțe că ar avea bogății nesfîrșite, și ar spori venitul de la topire și s-ar duce la împlinire cu acest prilej și toate celelalte lucruri ce le-ar dori maiestatea voastră. Eu m-aș mulțumi cu simpla exploatare a minei de la Zlatna și, dacă s-ar afla ceva aur sau argint împreună cu plumbul sau arama scoase din mine <aș consimți> ca să fie transportat pentru rafinare în atelierele de la Zlatna, numai să-l pot duce fără vreo piedică la Baia Mare și — după cum s-ar ivi nevoia — să-l pot separa și pune în lucru<sup>58</sup>, căci fără acest profit cu greu aș face față cheltuielilor pentru aceste munci serioase care cer un exploatator circumspect pentru o treabă atît de însemnată. În sfîrșit, dacă în vecinătatea minei de la Almaș s-ar vedea niște mine bune<sup>59</sup> care să poată fi adăugate pe lîngă cele de la Zlatna, să mi se încredințeze și acelea cu această condiție ca, după împlinirea

<sup>56</sup> *Consulo.*

<sup>57</sup> *Minerae.*

<sup>58</sup> *Separare et praelo subücere.*

<sup>59</sup> *Commodae.*

termenului meu de arendă, să rămână în stăpînirea serenisimului principe cu toate atelierele lor. Nu mă îndoiesc că dacă maiestatea voastră regească și serenisimul principe al Transilvaniei se vor încredința că ajutorul meu credincios este folositor chiar peste așteptări vor arăta cu oarecare bunăvoință că acceptă această propunere cu dragă inimă etc.

Dat la Baia Mare în ziua de 22 decembrie A D 1585.

A maiestății voastre

prea smerită slugă

Felician L. baron de Herberstein



## DESCRIERE ANONIMĂ A MOLDOVEI

\*

Această descriere a fost întocmită în 1587 cu scopul de a informa pe papa Sixtus al V-lea despre posibilitățile de participare a Moldovei la o campanie împotriva turcilor.

Autorul care a cercetat în cronicile vremii și îndeosebi în opera lui Matthias Miechowski relațiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, și care cunoaște și greutățile întâmpinate de Petru Șchiopul la Poartă, stăruie îndeosebi asupra cruntei exploatari turcești, dând date asupra cuantumului haraciului, asupra peșcheșurilor și contribuțiilor extraordinare plătite sultanului atât de Petru Șchiopul cât și de nepotul acestuia, Mihnea, domnul Țării Românești, înainte de mazilirea sa. După cum rezultă din text, informatorul său principal a fost însuși marele postelnic Bartolomeo Brutti.

Autorul relației caută să folosească propaganda catolică pentru o acțiune comună a moldovenilor, cazacilor și tătarilor împotriva turcilor, slăbiți de înfrângerea suferită în Persia.

Din unele date cuprinse în text rezultă că relația a fost scrisă în prima jumătate a anului 1587, înaintea sosirii în Moldova a misiunii iezuite polone conduse de Stanislav Warszewicki (3 septembrie 1587). Am fi ispitiți să credem că este datorată lui Comuleo care a venit în Moldova în 1586 (vezi relația acestuia în volumul de față).

A fost publicată de I. Filitti în lucrarea sa *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, București, 1914, pp. 43—48 n. 43, după originalul aflat la Roma.

O DESCRIERE ANONIMĂ  
A MOLDOVEI DIN 1587<sup>1</sup>

p. 43

Rîul Bistrița trece foarte repede prin văile munților Transilvaniei ce despart pe moldoveni de transilvăneni. Restul țării este acoperit cu dealuri și păduri // și de aceea, fiind întărită natural, Moldova s-a putut păzi de invaziile și prădăciunile tătarilor.

p. 44

Moldova este lungă de opt zile de drum și tot atîta de lată, este îmbelșugată în grîne și ovăz, bogată în cai, boi și oi, din care produce un număr atît de mare, încît în fiecare an trimite la Constantinopol peste 100 de mii de capete.

Are ocne de sare, vin și miere de cea mai mare bunătate, piei și lînă foarte aleasă; în munții vecini cu Transilvania are cîteva vine de aur<sup>2</sup>, prea

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Filitti în cartea sa: *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, București 1914, pp.43—49.

<sup>2</sup> Inexact. Această informație a fost luată probabil din Chorografia Moldovei a lui Reicherstorffer.

puțin exploatare de principii țării, de teamă să nu dea turcilor prilej de a cere tribut mai mare<sup>3</sup>.

Nu departe de acești munți se află, pe un loc înalt, cetatea Sucevei, vechea reședință a principilor, dar a fost dărâmată pe jumătate de voievodul Alexandru<sup>4</sup> în anul 1564, pentru ca dușmanii săi să nu poată pune din nou stăpânire pe ea; poate fi deci ușor refăcută.

Pe malul Nistrului, în fața Cameniței<sup>5</sup>, oraș al Podoliei, se află Hotinul, o cetate foarte puternică.

Mai jos de Hotin, tot pe malul Nistrului se află Benderul<sup>6</sup> unde își are reședința sangeacbeul, iar la gura Nistrului aproape de Tighina este așezat Akermanul<sup>7</sup>, și acolo unde Dunărea își sporește întinderea cu lagune, se vede orașul negustoresc al Chilieii<sup>8</sup>. Aceste trei localități, fiind date de Ștefan cel Tânăr<sup>9</sup> sultanului Baiazid în semn de credință, au fost prefăcute într-un sangeacat, în care se află 300 de spahii, iar ceilalți turci nu ating cifra de 600, deoarece în Chilia și Akerman cei mai mulți dintre locuitori sînt creștini, dar cetatea Bender a fost prădată și subminată de cazaci în 1583.

Neamul moldovenesc este războinic și de multe ori sub conducerea lui Ștefan cel Bătrîn<sup>10</sup>, în timpul pontificatului lui Sixtus al IV-lea<sup>11</sup> căruia i-a trimis soli cu trofee ale înfrîngerii suferite de sultanul Muhamed, a învins pe turci, pe poloni și pe tătari și pe marele rege Matias Corvin, precum se citește în istoria Poloniei a lui Matthias Miechowski<sup>12</sup>. Și chiar acum // 13 ani<sup>13</sup>, voievodul lor Ioan<sup>14</sup>, care s-a răscolat împotriva sultanului Selim<sup>15</sup> și a fost

p. 45

<sup>3</sup> Vezi și *Călători* II, relația lui Belsius.

<sup>4</sup> Alexandru Lăpușneanu.

<sup>5</sup> *Cameniza*.

<sup>6</sup> *Bendero*.

<sup>7</sup> *Bielogrado*.

<sup>8</sup> *Kilia*.

<sup>9</sup> Autorul confundă pe Ștefan cel Mare cu Ștefăniță, știind totuși că sultanul care a ocupat aceste cetăți este Baiazid al II-lea, mort în 1512 în timp ce domnia lui Ștefăniță nu începe înainte de 1517.

<sup>10</sup> Ștefan cel Mare (1457—1504).

<sup>11</sup> Ocupă scaunul papal în anii 1471—1484.

<sup>12</sup> *Matthias de Miechow* (n. 1456), cunoscut cronicar polon care a scris la începutul domniei lui Sigismund lucrarea *Chronica Polonorum* (Cracovia, 1519—1521) în care laudă pe Ștefan cel Mare, numindu-l „bărbat admirabil și biruitor”. Părțile privitoare la istoria Moldovei au fost publicate de Hasdeu în *Arhiva Istorică* (tom. I partea 23, București, 1865, p. 35 ș. u.). Vezi asupra lui Matthias Miechowski lucrarea Ludmillei Krakowiecka, *Maciej Miechowa, Lekarz i ucizony Odrozenia* (M. de Miechow, medic și învățat din perioada Renașterii), Varșovia 1956.

<sup>13</sup> Textul fiind scris în 1587, se dă aici data 1574 a luptei de la Jiliște precum și a acțiunilor din sudul țării.

<sup>14</sup> *Giovani* Ioan Vodă cel cumplit.

<sup>15</sup> Selim al II-lea, sultan otoman (1566—1574).

învingător în câteva bătălii, ar fi putut pricinui mari stricăciuni turcilor, dacă polonii, ocupați cu alegerea noului lor rege<sup>16</sup>, ar fi putut să-l ajute.

Acești oameni <moldovenii>, deși sînt de rit grecesc<sup>17</sup>, privesc cu drag la ce este roman<sup>18</sup> fie din cauza limbii lor corupte din cea latină, sau pentru credința ce o au de a se trage din romani, <căci> <ei> se numesc între ei cu numele de romani. Acest lucru l-a arătat prin două semne neîndoioase voievodul Petru<sup>19</sup>, domnul lor de acum, care, vorbind cu Bartolomeo Brutti<sup>20</sup>, a spus că ar lua bucuros pe lîngă sine pe cineva de rit roman care să-i lămuirească Sfînta scriptură. Și curînd după aceea, cînd soldații lui unguri și alți unguri care locuiesc în Moldova (din care cei mai mulți sînt eretici, din neștiință) au depus din postul de preot pe parohul lor catolic<sup>21</sup>, și au ales pe un arian<sup>22</sup>, voievodul Petru de îndată ce a fost înștiințat despre acest fapt de către locuitorul<sup>23</sup> său Bartolomeo Brutti, a poruncit, împotriva voinții soldaților săi, ca preotul catolic să fie întărit, ca <fiind> de o religie mult mai bună. Este un om bun din fire și arată multă rîvnă pentru ridicarea de biserici și mănăstiri. Este în vîrstă de vreo 50 de ani.

Veniturile lui trec de 500 mii de taleri<sup>24</sup>, scoși mai ales din dijme și alte perceperi mai puțin sigure<sup>25</sup>. Are totuși <ca venit> sigur, în seama tributului, 160 de mii de taleri și vama mărfurilor<sup>26</sup> de 80 de mii, și cu toate că are mulți ostași călări<sup>27</sup> și multă lume<sup>28</sup> la curtea sa, totuși cheltuiește foarte puțin, deoa-rece primește mereu daruri.

Marii boieri<sup>29</sup> moldoveni care stau în jurul domnului socotesc ca cel mai mare folos și cea mai mare cinste a-l sluji pe domn fără plată, în schimbul scutirii de toate sarcinile în afară de tribut. Împărțiți în 13 cete, ei ajung la o mie de călăreți bine înarmați. În afară // de aceștia, principele ține pentru paza sa

p. 46

---

<sup>16</sup> După plecarea lui Henric de Valois a urmat un interegn agitat (1574—1575) pînă la alegerea lui Ștefan Báthory (14 decembrie 1575).

<sup>17</sup> Ortodox.

<sup>18</sup> *E però amica del nome Romano.*

<sup>19</sup> *Pietro Voivoda.* Este Petru Șchiopul, domn al Moldovei (1575—1577, 1578—1579, 1582—1591).

<sup>20</sup> Albanez italianizat, fratele lui Cristofor Brutti, tălmăciul ambasadorului venețian din Constantinopol, a fost cămăraș de Lăpușna și mare postelnic, bucurîndu-se de încrederea lui Petru Șchiopul. A fost sprijinul de căpetenie al propagandei catolice în Moldova.

<sup>21</sup> *Loro huomo catolico.*

<sup>22</sup> *Ariano* (= unitarian).

<sup>23</sup> *Luogotenente* (termen impropriu folosit de autor pentru a desemna rolul deosebit de însemnat al lui Brutti pe lîngă domn).

<sup>24</sup> *Tallari* = monedă de 80—100 aspri.

<sup>25</sup> *Et altre cose incerti.*

<sup>26</sup> *Il dato de la mercanzie.*

<sup>27</sup> *Cavalli.*

<sup>28</sup> *Persone.*

<sup>29</sup> *I signori feudatarii Moldavi.*

400 de archebuzieri unguri și 150 de oșteni călări, parte unguri, parte albanezi, greci și sloveni. Din țară strânge 4 mii de archebuzieri buni de luptă. Călăre sînt 100 de boieri și 300 de vasali de ai lor; restul cavaleriei se ridică pînă la 14 mii<sup>30</sup>. Pe lîngă aceasta mai are 60 de tunuri, între care sînt 4 tunuri de asediu și 6 culevrine<sup>31</sup>, celelalte sînt tunuri de cîmp.

Cu acest principe se învecinează, înspre pustiul tătăresc, cazacii, care locuiesc în ostroavele Niprului și sînt groaza turcilor și tătarilor, cărora le fac multe stricăciuni.

La miazănoapte<sup>32</sup> se află Podolia, la apus Transilvania, țară plină de ostași viteji și dușmani firești ai turcilor; iar la miazăzi, Țara Românească avînd aceeași limbă precum și același port, aceleași obiceiuri și același rit, și nu stă mai prejos decît Moldova nici în privința bogățiilor de tot felul, nici a mărimii și nici a așezării ei întărite de multele sale ape și o <și> întrece prin cantitatea de vin pe care o produce.

Este lungă de 12 zile de mers și lată de 4 zile de mers; este în cea mai mare parte cîmpie, udată de rîuri dese și adînci ce se varsă în Dunăre, care scaldă o jumătate din țară, servindu-i aproape de șanț de apărare împotriva bulgarilor care se întind de cealaltă parte pînă la Marea Neagră.

Țara Românească are 4 mii de sate, dintre care cel mai mic este de 100 de case, și de aceea principele acestei țări are oameni mai mulți și venituri mai mari decît acel al Moldovei. Poate ridica din țară un milion de taleri și 40 mii de ostași între care se află niște oameni de la munte foarte viteji, numiți „medinzi”<sup>33</sup>.

Principele Țării Românești se chiamă Mihnea<sup>34</sup> și este fiul lui Alexandru voievod, fratele lui Petru, principele Moldovei<sup>35</sup>; pentru această înrudire și din alte motive, Petru este iubit și cinstit de Mihnea.

Locuitorul lui Petru, principele moldovean, este Bartolomeo Brutti, care este catolic și cunosător al războaielor din acele țări, iar acum se găsește la granița dinspre tătari, atrăgîndu-și dușmănia sultanului prin faptul că n-a mers la războiul din Persia<sup>36</sup>; dar este iubit și prețuit de Petru pentru că l-a pus

p. 47

<sup>30</sup> Cifrele par destul de fanteziste.

<sup>31</sup> Tunuri mici.

<sup>32</sup> *Tramonte*.

<sup>33</sup> *Medinzi*: Mehedințeni? Răscoala lor întîmplată cu cîțiva ani mai înainte a putut fi cunoscută de autor.

<sup>34</sup> Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591).

<sup>35</sup> Alexandru al II-lea era în adevăr fratele lui Petru Șchiopul. În text, din greșeală, s-a mai adăugat, după Alexandru voievod, conjuncția și care schimbă sensul frazei îngăduind credința că Mihnea ar fi fost frate cu Petru Șchiopul.

<sup>36</sup> Războiul cu Persia a ținut din 1577 pînă în 1590.

din nou în domnie prin mijlocirea și bunăvoința pe care acela o căpătase de la Sinan pașa<sup>37</sup>, pe atunci mare vizir, de neam albanez.

Acest loçtiitor<sup>38</sup> și-a arătat de multe ori dorința de a aduce Moldova la legea catolică și a destăinuit nemulțumirile pe care le-a avut Petru voievod din partea turcilor și de care se plînge oamenilor săi de încredere.

În primul rînd se plînge că în <15> 79 fusese chemat, sub felurite cuvinte, la Constantinopol și chiar atunci <pe loc> ponegriat cu mii de calomnii și minciuni, fusese despuiat de domnie și de mult aur și băgat la închisoare, în Alep, pînă în 1582; și că apoi, fiind iarăși chemat din închisoare la Constantinopol, nu din dragostea pe care ar fi avut-o turcii pentru el, ci din pricină că fugise Iancu<sup>39</sup>, predecesorul său, și că sperau să stoarcă bani de la el, i s-a făgăduit principatul fără vreo sporire a tributului sau a peșcheșurilor; și pe cînd se pregătea să se întoarcă în Moldova a fost silit, prin noi intrigi, să împrumute 200 de mii de țechini<sup>40</sup> cu 60% pentru a-i da sultanului și să se lege a plăti în doi ani alte 200 de mii de țechini precum și datoriile lui Iancu, care treceau de 60 de mii de țechini. Se mai plînge că pe lîngă tributul știut<sup>41</sup> de 15 mii de taleri, pe care-i plătește în fiecare an, nu poate sătura pe sultan și pe pașale cu un tribut secret de peste 100 000<sup>42</sup> și <aceștia>, din lăcomie de peșcheșuri și fără a fi prevăzut lucrul în vreun tratat, îi trimit mereu noi ciauși. Mihnea nepotul său, principele Țării Românești, are aceleași cuvînte de a se plînge, căci după ce a plătit sultanului în 1582, pe lîngă tributul obișnuit de 140 de mii de taleri și peșcheșuri de aceeași valoare, încă 400 de mii de țechini pentru făgăduiala pe care i-o făcuse că nu-l va scoate din domnie, la sfîrșitul anului <15> 83, după ce s-a spetit dînd la peșcheșuri și după ce a plătit tributul pe anul acela, a fost mazilit la Rhodos pînă la <15> 85<sup>43</sup>.

p. 48

Astfel că, dacă sanctitatea sa<sup>44</sup> ar atrage de partea sa pentru împlinirea prea sfintelor sale dorinți pe Petru Voievodul și, cu autoritatea sa, ar convinge pe regele Poloniei să-l îndemne și să-l ajute, se poate spera, cu mila lui Dumnezeu, că prin mijlocirea loçtiitorului său va fi înduplecat să ridice armata contra turcilor, nu atît din cauza urii tainice pe care le-o poartă, cît mai ales pentru ușurința ce i se ivește de a se libera de exploatarea și stăpînirea tiraniei

---

<sup>37</sup> Sinan pașa, mare vizir (1582—1584, 1592—1593, 1593—1595). Ulterior acestui raport, în toamna anului 1589 Sinan pașa avînd nevoie de bani îl cheamă pe Petru Șchiopul la Poartă pentru a-l mazili. Cu un peșcheș de 200 000 de galbeni dat sultanului și 60 000 viziurului, Petru Șchiopul evită drumul la Constantinopol și mazilirea.

<sup>38</sup> Brutti.

<sup>39</sup> Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579—1582).

<sup>40</sup> Zechini.

<sup>41</sup> *Tributo publico*, opus mai jos la *tributo secreto*.

<sup>42</sup> <de țechini?>.

<sup>43</sup> Din septembrie 1583 pînă în 16 aprilie 1585 domnește în Țara Românească Petru Cercel.

<sup>44</sup> Sixt al V-lea, papă (1585—1590).

turcești, datorită înfrîngerii pe care turcii au suferit-o în Persia, răscoalei tătarilor și numărului mic de ostași pe care-i au în Europa și datorită faptului că au lăsat nerăzbunate atacurile și stricăciunile săvârșite de cei 4 000 de cazaci în sangeacatul Benderului<sup>45</sup>, neavînd pe cine trimite împotriva lor; și îndeosebi pentru speranța pe care o are de a se putea păstra mai departe domnia în neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobîndi sub dominația turcilor. Întărit apoi cu forțele românilor<sup>46</sup>, cazacilor și tătarilor, care — lacomi de pradă — vor uita luptele dintre ei pentru a nu pierde doritul prilej de a prăda Grecia, va trece Dunărea și, fără a întîmpina vreo piedică, va înainta pînă la Constantinopol, deoarece Bulgaria prin care s-ar trece — cum am atras atenția — are puțini turci și n-are o cetate, nici rîuri și nici munți anevoioși <de trecut> care să-i poată întîrzia în iuțeala lor.

Și cu toate că moldovenii sînt de rit grecesc, ei îi urăsc pe greci pentru că aceștia îl sfătuiesc pe principele lor să-i stoarcă de bani. Și ținînd seama de asemănarea cu numele de roman, vor îmbrățișa legea romană, cu atît mai mult, cu cît preoții lor, foarte puțin luminați, nu sînt în stare să se măsoare cu trainicul și sfîntul adevăr al credinței noastre romano-catolice.

---

<sup>45</sup> Au ridicat mai multe mii de vite din sangeacul Bender, vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 693, doc. CXLVI, 11 iunie 1586.

<sup>46</sup> Din Țara Românească.



## LESTÁR GYULAFI

(1557 — după 1605)

\*

Lestár Gyulafi, născut la 1557 în Ungaria, se stabilește de tânăr în Transilvania. La vârsta de 24 de ani este numit secretar aulic, calitate pe care o păstrează, mai întâi sub Cristofor Báthory, apoi sub fiul acestuia Sigismund Báthory, pînă la plecarea lui definitivă din Transilvania, în 1602.

Strînsele relații dintre Transilvania sub regele Ștefan Báthory explică faptul că Gyulafi a fost trimis în mai multe solii în Polonia.

În 1587, după moartea lui Ștefan Báthory, cînd s-a convocat la Varșovia dieta care avea să aleagă pe noul rege al Poloniei (iunie 1587), Gyulafi, ca și Ioan Czimor Decsi, făcea parte din delegația strălucită trimisă de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

Delegația a plecat din Brașov la 19 mai îndreptîndu-se, prin Moldova, spre Polonia.

În octombrie 1594 Gyulafi a fost din nou trimis în Polonia, avînd și instrucțiuni privitoare la Moldova, care nu trebuia atacată de cazaci de vreme ce se pusese sub ocrotirea lui Sigismund Báthory (vezi I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români, 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 98). În iulie 1596 Gyulafi a fost pentru a treia

oară în Polonia (*ibidem*, pp. 106—7) unde mai era să fie trimis și de Mihai Viteazul cu două săptămîni înainte de conspirația urzită împotriva sa în 1600 (*ibidem*, p. 137).

A fost prieten cu cronicarul Szamosközy, pentru care pregătea rapoarte despre misiunile sale la curtea regelui Poloniei.

Gyulafi a lăsat o seamă de însemnări din anii 1565—1605, care au fost publicate de Carol Szabó în *Monumenta Hungariae Historica*, seria a II-a, *Scriptores*, vol. XXXI, sub titlul *Gyulai Lestár följegyzései*, Budapesta, 1881. De aici extragem în traducere, fragmentul de mai jos privind solia din 1587. Același fragment, fără partea finală, a mai fost publicat în românește de V. Motogna în „Revista istorică”, XI, 1925, p. 18 în cuprinsul articolului *Un călător în Moldova la 1857* (greșeală de tipar în loc de 1587) cît și la pp. 96—97 sub titlul: *Încă o dată un călător în Moldova la 1587*.

## [CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA]<sup>1</sup>

1587

Am mers cu Kovacsóczy la Varşovia pe următoarea cale: la Breţ peste Oituz, la Trotuş<sup>2</sup>, Bacău<sup>3</sup>, Tg. Roman<sup>4</sup>; am trecut apa Bistriţei la Bacău, iar apa Moldovei la Tg. Roman. De aici am mers la Suceava<sup>5</sup>, care este capitala Moldovei; cetatea ei se află sus pe un deal, şi e numită cetatea lui Despot, pentru că în ea a fost ucis Despot. De aici am mers la Tîrgul Siret<sup>6</sup>; am trecut apa Siretului<sup>7</sup> pe plute, pentru că <riul> se revărsase<sup>8</sup>. Am mers apoi la Cernăuţi<sup>9</sup>. La două leghe de aici se

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în *Monumenta Hungariae Historica* seria a II-a, a *Scriptores*, vol. XXXI, p. 20.

<sup>2</sup> *Tatros*.

<sup>3</sup> *Bako*.

<sup>4</sup> *Romanvasarhel*.

<sup>5</sup> *Szucsva*.

<sup>6</sup> *Szeret — Vasarhel*.

<sup>7</sup> *Szeret*.

<sup>8</sup> Altfel s-ar fi trecut prin vad.

<sup>9</sup> *Csarnocz* (Ciarnoch, Cijarnoch)

află granița polonă. Aici, la Cernăuți, am trecut apa Prutului. De aici am mers la Sniatyn (?), care este un târg al Rusiei<sup>10</sup>. . . În sus-amintitul Cernăuți se află vama cea mare a voievodului moldovean, care aduce în fiecare an mai bine de o sută de mii de florini.

Cînd treccam pe acolo era timpul Rusaliilor; la acest singur bîlci au fost aduse peste 30 de mii de vite; cele 30 de mii de vite prețuiesc 80 de mii de florini.

. . . Am sosit [la Varșovia] în 24 iunie, umblînd cinci săptămîni întregi și trei zile. Căci plecaserăm din Alba Iulia la 18 mai 1587. Am plecat înapoi din Varșovia la 16 august după vechiul calendar<sup>11</sup>. Am venit la Hust<sup>12</sup> și în sfîrșit la Alba Iulia, sosind cu ajutorul lui Dumnezeu, la 7 septembrie cu mare bucurie după multe greutăți și munci aproape herculee<sup>13</sup>.

La întoarcerea spre casă am venit pe drumul Munkacsului. Orașele însemnate prin care am trecut sînt acestea: Sandomir, aici am trecut Vistula, Iaroslav, aici se află colegiul „paterilor”<sup>14</sup>, apoi Przemysl, Zambor, Munkacs. De aici voiam să venim la Baia Mare<sup>15</sup>, dar am aflat că nemții s-ar afla cu trupe la Baia Mare și ar vrea s-o ocupe pe seama împăratului<sup>16</sup>: am fost, deci siliți să ne îndreptăm spre Maramureș, și am mers la Sighet, care este un târgușor al Maramureșului, apoi la Vinczfalva, care este așezat la poalele urîtului și groznicului munte al Lăpușului, care e atît de grozav de stîncos, de ascuțit și de noroios, cum n-am cuvinte să spun. De acolo am răzbit la Lăpușul românesc<sup>17</sup>, un sat nenorocit, apoi la Lăpușul unguresc<sup>18</sup>, apoi am trecut prin Chiuiesti<sup>19</sup>, și Dej<sup>20</sup>.

Am zăbovit în Varșovia cît a ținut dieta<sup>21</sup>, adică șase săptămîni. Am mers în Moldova, cu mare ocol, nefiîndu-ne îngăduit să trecem prin imperiul german. Domnul Moldovei<sup>22</sup> ne-a primit cu ospitalitate, dîndu-ne la fiecare popas doi boi de tăiat, 15 oi și un butoi cu bere și pe deasupra un butoi cu vin<sup>23</sup>. La întoarcere am trecut prin Hust și Maramureș.

<sup>10</sup> *Inmet Russiabam, mely Oroszország oppidomja*. Construcție greșită pentru: am mers a Sniatin care este un târg al Rusiei.

<sup>11</sup> *Omnia iuxta vetus calendarum*.

<sup>12</sup> Oraș în comitatul Maramureș, care ținea de Transilvania. Azi în U.R.S.S.

<sup>13</sup> Pe latinește în text: *per multas rerum difficultates laboresque pene Herculeos*.

<sup>14</sup> Călugări iezuiți.

<sup>15</sup> *Nagy-Banya*.

<sup>16</sup> Datorită conflictului ivit în urma alegerii contestate a arhiducelui Maximilian de Habsburg ca rege al Poloniei. Chiar și după biruința lui Zamoyski asupra sa urmată de o renunțare forțată la coroană el a continuat să se intituleze rege al Poloniei.

<sup>17</sup> *Olah-Lapos*. Sat în jud. Maramureș.

<sup>18</sup> *Magyar Lapos*. Ca mai sus.

<sup>19</sup> *Pecsétszeg*, sat, la nord de Dej, jud. Cluj.

<sup>20</sup> *Deés*.

<sup>21</sup> 30 iunie — 19 august 1587.

<sup>22</sup> Petru Șchiopul în a doua domnie (1582—1591).

<sup>23</sup> *Altalag* (= atalag), un butoi de capacitatea a cca 75 l.

## IOAN CZIMOR DECSI DE BARANYA

(1560—1601)

\*

Ioan Czimor Decsi de Baranya, scriitor maghiar de seamă, s-a născut pe la 1560, în vestul Ungariei, în satul Decs de la care și-a luat și numele. A studiat la Tolna, Debrețin și Cluj. Consilierul Wolfgang Bánffy de Losoncz, unul din cei mai de seamă magnați ardeleni, îl ia ca preceptor pentru fiul său pe care îl trimite, sub supravegherea lui, la cursurile universitare din Wittenberg. Ei trec prin Moldova, sub protecția delegației conduse de cancelarul Wolfgang Kovacsóczy cu scopul a-l reprezenta pe Sigismund Báthory la dieta de la Varșovia convocată pentru alegerea succesorului lui Ștefan Báthory. Din această delegație făcea parte și Lestár Gyulafi.

De la Varșovia, Decsi și tânărul Bánffy de Losoncz și-au urmat singuri drumul pînă la Wittenberg. La întoarcerea sa din străinătate, Decsi s-a stabilit la Tîrgu Mureș unde a rămas ca profesor pînă la moartea sa, în 1601.

Este cunoscut printr-o serie de lucrări de istorie, filozofie, drept și filologie. Opera sa istorică a fost publicată de Toldi Ferencz sub titlul de: *Baranyai Decsi János Magyar*

*Historiája* (Istoria maghiară) (1592—1598) în *Monumenta Hungariae Historica*, seria II, *Scriptores*, vol. XVII, Budapesta, 1866.

Decsi a publicat și o relație a călătoriei sale prin Moldova sub titlul prolix de *Hodoeporicon itineris Transylvanici Moldavici, Russici, Casubii, Masovici, Prusici, Borussici, Pomerani, Marchici et Saxonici, exantlati 1587...* scriptum per Johaniem Cz. Deczium Wittembergas, ex typographia Simonis Gronobergi (MDLXXXVII) (din care există în țara noastră un singur exemplar în Biblioteca documentară Teleki Bolyai din Tg. Mureș).

După acesta a publicat la noi V. Motogna un extras cuprinzând relația călătoriei în Moldova în „*Revista istorică*“, XI, 1925, pp. 15—22, după care s-a făcut traducerea de față. Relația lui Decsi a fost folosită de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 214—215. Textul lui Ioan Czimor Decsi a trezit interes încă din secolul al XVIII-lea. A fost menționat de Both Peter în „*Magyar Athenas*“, 1766, pp. 68—69, și apoi de Hóronyi Elek în 1775 în *Memoria Hungarorum*, I, Viena, 1775 care susținea greșit că ar fi fost „scris în versuri“. Primele modificări de greșeli însoțite de un rezumat succint aflăm la Konez József în 1891 în „*Irodalomtortete Kizlemenyek*“, pp. 253—257, text reeditat în *A marosvásárhely evang. reform. kollegium története*, 1896, pp. 15—29 (Istoria colegiului reformat din Tg. Mureș 1896).

În sfârșit o punere la punct definitivă se datorește lui Tardy Lajos: *Baranyai Decsi Czimor János Hodoeporiconja* în „*Filológiai Közlöny*“, 1965, (3—4), pp. 359—71 (Hodoeporiconul lui Ioan Decsi Czimor din Baranya), în „*Comunicări filologice*“, 1965, n. 3—4, pp. 359—371.

Valoarea textului pierde prin faptul că autorul își amplifică însemnările personale prin informații uneori greșite împrumutate din diferite compilații.

## RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA<sup>1</sup>

1587

p. 19

Plecați așadar de la Brașov într-un ceas bun cu un alai strălucit, am ajuns la poalele munților<sup>2</sup> Moldovei. Aceștia sînt Carpații care despart Transilvania sau „cele șapte cetăți”<sup>3</sup> de Moldova și Țara Românească<sup>4</sup> și care — în mare parte din cauza prea marelui înălțimi, în parte din cauza lățimii de cinci mile, în parte din cauza prea deselor asperități ale stîncilor prăpăstioase, în parte apoi din cauzaocolișurilor șerpuitoare ale rîului foarte repede al Oituzului<sup>5</sup> pe care a trebuit să-l trecem de cîte trei, cîte cinci sau de și mai multe ori, pricinuiesc mari greutăți celor care merg în Moldova.

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după fragmentul publicat de V. Motogna în „Revista istorică”, XI (1925), p. 19 ș.u.

<sup>2</sup> *Alpes*.

<sup>3</sup> *Septem castra* = Siebenbürgen.

<sup>4</sup> *Transalpina*.

<sup>5</sup> *Oitoz*.

A doua zi după ce am dat de munți, deși ne grăbeam ca să-i trecem, <dînd zor> pe cît puteau trage caii din ham, totuși nu am putut ajunge pînă la ora a 12-a nici măcar pînă la creasta <lor>. Căci deși <noi> toți, aproape pînă la unul, ne-am dat jos din căruțele noastre și am urmat pe jos (afară de solii<sup>6</sup> care mergeau călare), totuși caii erau așa de obosiți, încît am fost siliți să ne oprim chiar în acel loc.

Carul ce ducea bagajele în care pusesem și banii era tras atît de anevoie, încît ba se rupeau lanțurile, ba cădeau caii (deși erau 12 la număr). De aceea măritul domn Wolfgang Kovacsóczy<sup>7</sup>, sfătuindu-se cu colegul său, a poruncit ca toți să descalece să se întremeze cu hrană și să se pregătească să mîntuie partea rămasă din drumul nespus de greu.

După săvîrșirea acestora, am pornit la drum și pe cît stătea în puțința cailor (căci nu au fost cruțați de loc, întrucît noi și trimiseseam spre Moldova cai bine hrăniți pentru ca să fie în stare să înfrunte greutatea drumului), ne străduiam din tot sulfetul să ieșim din Carpați. Dar noaptea întunecoasă ne-a țintuit în mijlocul pădurilor și apelor, astfel încît nu ne-a lăsat nici să ne întoarcem, nici să înaintăm mai mult, nici măcar să stăm pe loc. De aceea, deși cea mai mare parte a însoțitorilor era de părere să se oprească și să petreacă acolo noaptea oricum s-ar putea, totuși măritul domn Wolfgang Kovacsóczy a hotărît să înaintăm pe cît se va putea, sperînd că vom găsi vreun loc potrivit pentru odihna de noapte. Înaintăm așadar atît cît ne îngăduie pădurea nespus de deasă, întunericul, rîul foarte repede și pietroaiile atît de mari; dar ba cad în apă caii înhămați <la care>, ba se răstoarnă carele în mijlocul apelor, ba se rup roțile, ba se greșește drumul, ba în sfîrșit sîntem ținuți în loc de alte piedici.

Desigur că în atît de multe și atît de grele necazuri, spaima stăpînea inimile tuturor. Căci era primejdie ca nu cumva răsturnîndu-se carele în mijlocul rîului, să prindă sub ele chiar oamenii, mai ales cum în bezna atît de deasă nu se mai ivea nici un fel de lumină.

S-au aprins totuși facile care să ne arăte drumul și doi fierari // dregeau neconținut cînd unele cînd altele din carele care se stricau.

p. 20

Toți mergeau cît puteau de iute și unii se străduiau să-i întreacă pe ceilalți de frica primejdiei, astfel încît cam șase care s-au abătut de la drumul drept, printre care a fost și al nostru și poate că ar fi ajuns într-o primejdie imediată dacă nu ni s-ar fi arătat din depărtare o torță. Așa urmînd torța am

<sup>6</sup> Din delegație făceau parte: Gaspar Kornis, căpitanul cetății Hust, Ioan Szentpályi, Lestár Gyulafi, secretar aulic, Menhért Bogáthy, Petru Ghiczy, Luca Kraker, doctorul italian Iacobino Bernado și autorul relației, Ioan Czimor Decsi care însoțea pe tînărul Bánffy de Losoncz.

<sup>7</sup> Wolfgang Covacsoczius (1540—1594), cancelar al Transilvaniei, membru al consiliului de stat și membru al triumviratului (1583), executat în 1594.



adăugat și carul nostru la șirul celorlalte care și, deși nici caii n-aveau hrană sau grăunțe, și chiar nici oamenii toți nu aveau pâine și un loc potrivit pentru odihnă, deoarece la tot pasul nu erau decât noroiaie, ape și arbori, totuși după mari nemulțumiri și murmure ale multora, ne-am oprit și aprinzând focuri (dacă se mai puteau aprinde pe undeva) am petrecut acea noapte acolo aproape fără somn. Căci cei mai mulți dintre noi nu aveam nici foc, nici pâine, caii toți pînă la unul stăteau pe loc și flămînzeau și noi înșine eram culcați parte în noroi, așternut cu frunze, parte în care. Nu mai vorbesc de mulțimea țințarilor și de ploile de care am fost bîntuiți în acea noapte.

Deci după ce în acea noapte am sorbit pînă la fund <paharul> tuturor acestor necazuri, pornim a doua zi la drum în zorii zilei, dar înaintăm și mai greu deoarece caii, trudiți în parte de oboselile din ajun, în parte sleiți cu desăvîrșire de foamea din timpul nopții, se urneau desigur datorită surugiilor<sup>8</sup>, dar nu prea o luau din loc. Învîngînd totuși aceste greutateți ajungem către prînz la niște colibe așezate în trecătoarea însăși a Carpaților, în care paznicii orînduiți anume obișnuiesc să cerceteze cine sînt cei ce trec și pentru ce pricină <trec> din Moldova în Transilvania sau din Transilvania în Moldova. Căci aceasta se face îndeobște cu acest scop anume de a fi feriți de incursiuni neașteptate. Căci nu arareori s-a întîmplat în secolele trecute ca moldovenii și tătarii, năvălind în Transilvania, să pornească cu fier și pîrjol mai ales asupra nenorocitei populații a secuilor. De la aceste colibe pe coasta povîrnită a munților am coborît în sfîrșit către apusul soarelui în tîrgul moldovenesc Trotuș<sup>9</sup> unde slujbașii voievodului sau domnului<sup>10</sup> ne-au găzduit și ne-au ospătat destul de bine din porunca sa, cu locuință cu hrană și cu băutura (după cum se obișnuiește la popoarele barbare).

Valahia<sup>11</sup> (ca să descriu Moldova pe scurt) pare să fie numită astfel nu atît<sup>12</sup> după Flaccus, comandantul roman care a cîrmuit Moesia<sup>13</sup> sau Dacia, trimis acolo de Traian, cu treizeci de mii de oameni duși și colonizați acolo ca să muncească pămîntul și să asigure aprovizionarea armatei romane care avea întotdeauna de luptat cu sciții și sarmații — cît de la cuvîntul *walch* care înseamnă în limba germană italian. Căci românii ca niște coloni ai romanilor se țin și de o religie care nu este cu mult deosebită de cea pontificală și folosesc și o limbă latină deși atît de stricată acum și de schimbată, încît

<sup>8</sup> *Agitatoribus.*

<sup>9</sup> *Tartos*, apoi *Tataros.*

<sup>10</sup> *Procuratores Vaivodae seu palatini.*

<sup>11</sup> *Valachia ut paucis Moldaviam depingam...* Aici Valahia în sens de Moldova. Se poate vedea clar că paragraful ce urmează este împrumutat de autor de la vreun geograf probabil italian și introdus astfel în textul relației de călătorie. Așa se explică puțin mai departe și afluenții ciudați ai râului Moldova și alte erori de acest fel.

<sup>12</sup> *Tamen.* Din context rezultă că trebuie citit *tantum*, deoarece urmează apoi *quam.*

<sup>13</sup> *Mysia.*

abia // apar în ea rămășițele și ruinele vechii limbi. Valahia<sup>14</sup> este mărginita la răsărit de Marea Neagră<sup>15</sup>, la sud de Dunăre, la apus de Transilvania, la nord de Rusia și se împarte în Țara Românească<sup>16</sup> și Moldova. Moldova are de la fire un pământ mănos și potrivit pentru cultura strugurilor: este însă atât de săracită din cauza tiraniei nemăsurate a domnului, încât abia produce, în afară de grâu, cele trebuitoare traiului oamenilor. Căci domnul ba este alungat din scaun după bunul plac al turcilor, ba este așezat din nou în vechea lui demnitate prin puterea cea mare a aurului și astfel se întâmplă că în timp ce turcii storc bani de la domn, acesta stoarce bani de la bietul norod și aproape toți, pînă la unul, sînt aduși în cea mai grozavă sărăcie și pămîntul rămîne cu totul nelucrat.

De la Troțuș am ajuns în ziua următoare pe drumuri mai bunicile în orașul Bacău<sup>17</sup> unde am trecut rîul Bistrița<sup>18</sup> cu pluta<sup>19</sup> cu multe greutate. Iar dacă este cumva vreun pământ îmbelșugat cu cele mai frumoase rîuri, apoi acela este pămîntul Moldovei. De la Bacău am sosit la tîrgul Roman<sup>20</sup> unde am trecut cu pluta peste rîul atât de limpede al Moldovei (de la care țara Moldovei și-a căpătat numele). Acest rîu Moldova taie țara Moldovei pe la mijloc, izvorînd din munții Transilvaniei mai jos de obîrșia Prutului<sup>21</sup>, duce cu sine rîurile nesecate<sup>22</sup> „Hoina“, „Dobenisa“ și „Argia“<sup>23</sup> pînă ce se varsă în „Allutum“<sup>21</sup> (care se numește acum „Olta“) care cotind spre răsărit (!) duce rîurile mai mici ale Moldovei și Transilvaniei în Dunăre la Nicopole. Aici din cauza vecinătății cu Turcia, am putut vedea mai mulți turci. Căci turcii obișnuiesc să tot treacă acolo nepedepsiți pentru a face negoț ca niște vecini aliați sau mai degrabă ca niște stăpîni ai Moldovei.

Plecînd din tîrgul Roman, ne-am abătut din drumul mare și cum <omul> acela pe care, întîlnindu-l din întîmplare în calea noastră, l-au silit ai noștri să ne fie călăuză, a fugit într-o pădure învecinată sub ochii <noștri> ai tuturor<sup>25</sup>, în cele din urmă am ajuns către asfințitul soarelui în satul „Aracele“<sup>26</sup>,

<sup>14</sup> Aici cuprinde amîndouă țările române, atât Țara Românească numită aici Transalpina, cît și Moldova.

<sup>15</sup> *Ab ortu Euxino Ponto.*

<sup>16</sup> *Transalpina.*

<sup>17</sup> *Bako.*

<sup>18</sup> *Besterce.*

<sup>19</sup> *Navi.*

<sup>20</sup> *Forum Romanum.*

<sup>21</sup> *Hierassi fontes.*

<sup>22</sup> *Perennes amnes.*

<sup>23</sup> Argeșul! vezi mai sus n. 11

<sup>24</sup> Oltul. Eroare geografică.

<sup>25</sup> *Omnibus aspectantibus.*

<sup>26</sup> *Aracelam*, neidentificat.

unde a poposit o noapte regele Ștefan<sup>27</sup> cînd a plecat din Transilvania în Polonia prin Moldova.

De aici am ajuns a doua zi la Suceava<sup>28</sup>, orașul de scaun al Moldovei, unde am văzut prea frumosul palat și cetatea distrusă. Această cetate a stăpînit-o acel <vestit> „Ivonia”<sup>29</sup> care nu s-a supus sultanului turc<sup>30</sup> cînd acesta i-a cerut un tribut mai mare decît cel obișnuit<sup>31</sup> și a cîștigat de cîte trei și mai multe ori biruința asupra turcilor<sup>32</sup> pînă ce, trădat fiind de Ieremia Cernăuțeanu<sup>33</sup>, a fost ucis de turci împotriva cuvîntului dat<sup>34</sup>; această <cetate> a stăpînit-o Ștefan<sup>35</sup>, acel principe<sup>36</sup> al Moldovei<sup>37</sup> care a înfrînt adesea cele mai mari armate ale moscoviților<sup>38</sup>, scișilor și turcilor și a nimicit pe Soliman pașa, beglerbegul Rumeliei<sup>39</sup> cu treizeci de mii de turci<sup>40</sup>. // Pe aceasta a stăpînit-o<sup>41</sup> Dracula<sup>42</sup> (!) care, cu ostași puțini, dar aleși, a silit pe Mehmed<sup>43</sup>, care tocmai se făcuse stăpîn pe Valahia mare<sup>44</sup> și se grăbea să o ocupe pe cea mică<sup>45</sup>, să se retragă peste Dunăre<sup>46</sup> și pe care l-a dăruit Matei Corvin<sup>47</sup> pentru a-l reține în slujba <sa> cu Ciceiu<sup>48</sup> și Cetatea de Baltă<sup>49</sup> în locul

p. 22

<sup>27</sup> Ștefan Báthory, principele Transilvaniei ales rege al Poloniei.

<sup>28</sup> *Soczaviam*.

<sup>29</sup> = Ioan Vodă, domn al Moldovei (1572—1574).

<sup>30</sup> = Selim al II-lea, sultan otoman (1566—1574).

<sup>31</sup> Valoarea haraciului obișnuit era de 35 000 galbeni (vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, II, București, 1957, Editura Academiei, p. 13 și n. 2).

<sup>32</sup> Aluzie la lupta de la Jiliște, la asediul Brăilei, Chiliei, Cetății Albe și Tighinei și la lupta din Bugeac.

<sup>33</sup> *Ieremiam Czarnawieczium*. Ieremia, fost staroste de Cernăuți, apoi pîrcălab și portar de Suceava, fiind cumpărat de turci cu 30 000 de galbeni, nu i-a împiedicat să treacă Dunărea și s-a dat de partea lor în lupta de lîngă iezerul Cahulului, lîngă Oblucița (10 iunie 1574).

<sup>34</sup> Comandantul turc Ahmed pașa jurase de șapte ori pe Coran iar Petru Șchiopul de șapte ori pe Evanghelie că vor duce pe Ioan viu, nevătămat, în fața sultanului.

<sup>35</sup> Ștefan cel Mare.

<sup>36</sup> *Regulus*.

<sup>37</sup> *Valachiae*.

<sup>38</sup> Autorul confundă aici pe moscoviți cu polonii.

<sup>39</sup> *Solymanum Bassam, Romaniae ducem*. Este Soliman Hadîmbul.

<sup>40</sup> Armata turcească număra 120 000 oameni în care intra și corpul muntean al lui Laiota.

<sup>41</sup> Autorul confunda aici pe Țepeș cu Ștefan cel Mare.

<sup>42</sup> *Dracula* = Vlad Țepeș.

<sup>43</sup> Mehmed al II-lea, sultan otoman (1457—1481).

<sup>44</sup> *Maiore Valachia* (= Țara Românească).

<sup>45</sup> *Minorem Valachiam* (= Moldova).

<sup>46</sup> Aluzie la expediția din anul 1462.

<sup>47</sup> Matei Corvin, rege al Ungariei.

<sup>48</sup> *Cziczoviam*.

<sup>49</sup> *Chechillum* (= Küküllö).

Cetății Albe<sup>50</sup> pierdute<sup>51</sup>; în această <cetate> a locuit Iacob despotul<sup>52</sup> care, împreună cu Albert Laski, s-a făcut stăpîn pe Moldova; în această cetate a locuit apoi acel domn căruia, în zilele noastre<sup>53</sup>, i s-a tăiat capul la Liov<sup>54</sup>, din porunca lui Ștefan, regele Poloniei<sup>55</sup>, fiindcă obișnuia să pună <să fie oprite> scrisorile lui Ștefan trimise turcilor și să fie uciși, împotriva dreptului popoarelor, solii turci<sup>56</sup>. Se povestește despre el că era atît de puternic la trup încît sfărîma fără nici o greutate potcoavele, de unde chiar a căpătat numele de Potcoavă<sup>57</sup>.

Plecați din Suceava (sau cum o numesc astăzi „Suczua“), în dreptul Tîrgului Siret<sup>58</sup> am trecut cu pluta<sup>59</sup> Prutul<sup>60</sup>, rîu foarte mare, numit de cei vechi Hirassus, care se varsă în Dunăre<sup>61</sup>. După ce am trecut rîul ni s-a ivit în față o pădure foarte mare pe care trebuia să o străbătem, dar fiindcă acea pădure era foarte de temut, în parte din cauza cazacilor, în parte din a tătarilor iar în parte din a românilor care nu erau nici cu unii nici cu alții<sup>62</sup> <și> care săvîrșeau acolo jafuri, mărețul domn<sup>63</sup> Wolfgang Kowacsóczy împreună cu nobilul domn Gaspar Kornis<sup>64</sup> au pus ca să ni se alăture cinci locuitori din acel loc și să străbătem nevătămați acea pădure, înaintînd în ordine toți ai noștri bine înarmați. Căci tătarii crîmleni<sup>65</sup>, „asturcensi“<sup>66</sup>, nogai<sup>67</sup>, „rezihonensi“<sup>68</sup> și circasieni obișnuesc să năvălească acolo și să pustiască totul cu mare cruzime. Aceștia<sup>69</sup> au ca împărat pe hanul<sup>70</sup> Hoardei sau al adunării taberelor (căci ei

<sup>50</sup> *Moncastro*.

<sup>51</sup> Confuzie între Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare.

<sup>52</sup> Iacob Heraclide Despot, domn al Moldovei (1561—1563).

<sup>53</sup> *Nostra memoria*.

<sup>54</sup> *Leopoli*.

<sup>55</sup> Ștefan Báthory.

<sup>56</sup> Nici un alt izvor nu pomenește acest fapt. Deczi face o confuzie între Ioan Potcoavă și Iancu Sasul cum observă N. Iorga într-o notă.

<sup>57</sup> *Potkovani*.

<sup>58</sup> *Forum Amantis* (de la cuvîntul unguresc „szeretni“ (a iubi).

<sup>59</sup> *Navi* (cu luntrea?).

<sup>60</sup> *Pruthem*.

<sup>61</sup> *Istrum*.

<sup>62</sup> *Neutralium partium*.

<sup>63</sup> M <agnificus> D <ominus>.

<sup>64</sup> Căpitanul cetății Hust.

<sup>65</sup> *Tartari tauricenses*.

<sup>66</sup> *Asturcenses* (= din Astrahan).

<sup>67</sup> *Tartari naianenses*.

<sup>68</sup> Din Riazan (?)

<sup>69</sup> Cele ce urmează par să fie de asemenea împrumuturi străine însușite de autor și intercalate în text.

<sup>70</sup> *Principem*.

trăiesc pe cete<sup>71</sup>, în tabere, fără de case); ca religie, au îmbrățișat Coranul, cei mai mulți cinstesc drept zei soarele, focul, duhurile rele, se hrănesc cu cea mai mare lăcomie cu carne de cal și aproape crudă, beau lapte de iapă cum beau vin<sup>72</sup> necredincioșii, socotesc căpăținele de cai drept mare bunătate și obișnuiesc să lupte fie în solda turcilor, fie în solda altor neamuri. Scăpând de acești monștri cu ajutorul lui Dumnezeu am intrat pe pământul Rusiei<sup>73</sup> și fiindcă ni s-a pus opreliște să nu înaintăm mai departe, ne-am oprit în satul Mezerich<sup>74</sup>. Caci senatul Poloniei a hotărât din obștească învoire ca hotarele Poloniei să fie păzite cu cea mai mare grijă de toate atingerile ca nu cumva moldovenii sau tătarii să găsească un prilej de a năvăli în timpul interregnelui.

---

<sup>71</sup> Din timpul domniei lui Genghiz-han, tătarii erau împărțiți în unități care reprezentau formațiuni militare: tūmen, mingghan, djan și harban.

<sup>72</sup> *Vini eretici* = vinul pe care nu-l pot bea decât necredincioșii, adică cei ce nu se țin de Coran și deci asimilați cu ereticii.

<sup>73</sup> *Finis Rusiae* (= Rusia Roșie).

<sup>74</sup> Neidentificat.

## PASCAL DE'MARINI POLI

(? — după 1602)

\*

Pascal de'Marini Poli era fratele mai mic și foarte supus al autoritarului Giovanni sau Zuan pe care îl secunda în afacerile sale. În general se observă ca trăsătură comună la negustorii ragusani traficînd cu Veneția și cu diferite centre comerciale din Balcani, organizarea unor asociații de familie avînd pe cîte un frate la Ragusa și pe celălalt sau la Veneția, sau în cîte un oraș din Bulgaria. În felul acesta frații puteau fi siguri că cel puțin între ei nu se va strecura vreo înșelătorie. Cît îi privea pe cei din afară lucrul era mai puțin sigur. Nu cunoaștem data nașterii celor doi frați, dar din docilitatea lui Pascal și din teama sa față de fratele său, am crede că deosebirea de vîrstă trebuia să fi fost apreciabilă. El vine în Țara Românească chemat de Giovanni, după ce acesta se căpătuisese bine la curtea lui Mihnea și avea nevoie de un alter ego pentru treburile sale de aici, mai rentabile pesemne decît cele de la Veneția unde se afla Pascal în momentul acela. Rosturile sale de acolo constau în parte în ținerea legăturii cu sora doamnei Ecaterina, care trăia retrasă în mănăstirea San Mattei din Murano, de unde se revărsau cu orice prilej nesfîrșite plîngeri, cereri de bani, recomandări de persoane, mai mult ori mai puțin porvite,

au veneau chiar trimiși de-ai ei pentru a cerși slujbe pentru ei și mici atenții pentru ruda săracă și oropsită. Încă din august 1582 doamna, văietîndu-se de grijile sale, adăuga „Și domnia ta cauți să-mi aprinzi capul: îmi trimiți călugări, îmi trimiți preoți, frînci, greci, evrei; într-un cuvînt orice om găsești, îmi scrii și mi-l trimiți. Nu-ți vine în cap că dacă o singură scrisoare măcar a ta sau a mea... ar cădea în mîna străină, ce rău mi-ai face“. Cît privește recomandările mai importante, tot Marioara propusese ca persoane de încredere pe frații Secondo și Giovanni de Luccari, unul sînd la Silistra, celălalt la Ragusa, care și personal, și prin agentul lor de la Veneția nu mai încetau cu adulațiile și ofertele de serviciu, și după care a trebuit să pornească în mare grabă la Ragusa marele ban Mihalcea, în iunie 1583, în urmărirea unuia dintre frați, fugit din Țara Românească cu blănuri, giuvaeruri și tot felul de obiecte de preț. Dar la reîncăunarea lui Mihnea tot ea se grăbește să-l recomande pe Giovanni de Marini Poli. Cînd a apărut Giovanni la Tîrgoviște (dec. 1585), doamna a socotit ocazia binevenită pentru a stabili o legătură mai directă de a trimite bani la Veneția, folosind prezența lui Pascal care avea să-i ducă banii signorei Marioara la Murano. În felul acesta era oarecum la adăpostul solicitorilor de tot felul, trimiși de Marioara. Totodată Pascal, rămas deocamdată în locul lui Giovanni, cultiva cît putea pe sora doamnei și îi transmitea vești din Țara Românească. După ce Giovanni, intrat în familia domnească, avea mai puțină nevoie de sprijinul Marioarei, Pascal, chemat de el în Țara Românească, purta el acuma corespondența cu ruda cam plicticoasă de la Murano, căreia îi împărtășea ultimele vești de la curte, buletinele de sănătate ale familiei etc., dîndu-i pe deasupra și sfaturi cum să se poarte cu doamna, ce să scrie și ce să nu scrie în epistolele sale etc. În felul acesta, scrisorile lui constituie un izvor generos pentru viața de la curtea lui Mihnea în anii 1587—1589. Defilează pe rînd domnul, blajin și apropiat, doamna consumată de griji bănești care îi usucă sufletul, cei doi fii ai domnului, cel legiuit și cel natural purtînd amîndoi numele de Radu — nepoatele ei — Ester-Prepia soția lui Giovanni mai roman țioasă vișînd evaziuni imposibile la Veneția, măcar și la mănăstirea din Murano pe lîngă mătușa pe care nu o cunoștea, Beneta (Benedetta) și Păuna măritate cu dregători ai Țării Românești. Despre sora bună a doamnei Ecaterina — signora Lucreția, care se lepădase de orice înrudire cu Marioara, spre marea jîgnire a acesteia, nu prea vorbește, ci doar în general subliniază stăruitor că, dintre rudele din Țara Românească, Marioara nu trebuie să aștepte nimic decît de la domn, doamnă și Prepia, care au un suflet generos. Dar între Marioara și Giovanni se strecoară unele supărări. Marioara scrie cu oarecare acreală — sau așa i se pare lui Pascal — că a auzit că Giovanni umblă cu haine de fir... Îndată Pascal ia foc. Și de ce nu ar umbla Giovanni în haine de fir, avînd în vedere că face parte dintre marii boieri ai țării. Alteori o ține de rău pentru că ea s-a plîns că banii care i s-au trimis prin Giovanni i-au fost schimbați la un curs scăzut. Ea nu trebuia să facă una ca asta, ci să ajungă să se înțeleagă cu vorbă bună, căci Giovanni nu este omul care să înșele pe cineva. Apoi scrisorile ei sînt uneori scrise cam necugetat. Să se gîndească bine că epistolele ei către Pascal sînt citite de Giovanni, și să nu scrie deci decît ce poate trece sub ochii lui. De pildă a intrat în mare supărare citind ce scria Marioara despre copila Paulina (de care se îngrijea, primind de la el bani pentru aceasta, fiind probabil vorba de un copil natural al lui Giovanni sau poate Pascal). Dar Marioara s-a apucat să scrie că mama Paulinei nu mai vrea să

știe de ea! Și aceasta a trezit furia lui Giovanni. Deci Marioara când scrie trebuie să se autocenzureze foarte serios și nu trebuie să mai trimită diverși emisari cu scrisori, din care i s-a tras și o năpastă lui Giovanni. În sfârșit, în legătură cu misiunea lui Giovanni la Veneția în 1589 de a-l convinge pe Petru Cercel din partea lui Mihnea să nu persevereze în a cere domnia Țării Românești, Pascal se străduiește să o convingă pe Marioara că Giovanni a procedat foarte corect în interesul lui Mihnea, dar toată argumentarea sa nu face decât să vădească punctele slabe ale pledoariei sale. Dacă într-adevăr Petru Cercel ar fi vrut să-l răpună pe Giovanni în Țara Românească în 1583 cum afirmă el, cum se poate spune îndată după aceea că fostul domn știa că se poate încrede în Giovanni? Lucrul pare totuși ciudat. S-ar părea că soluția lui Giovanni consta în oferte de bani noului pretendent și că cea adoptată în urmă de Mihnea și de doamnă consta în mituirea dregătorilor Porții. Scurtă vreme după reîntoarcerea de la Veneția a lui Giovanni începe să se presimță o schimbare. Giovanni anunțase intenția sa de a o duce pe Prepia cu el la Veneția, ceea ce nu i se părea indicat Marioarei care îl considera pe Giovanni cam mînă spartă (*di larga mano*). Pascal combate această părere. Fratele său știe ce se cuvine rangului său și nu se dă în lături de la cheltuielile necesare prestigiului său. Dar curînd după aceasta Pascal își anunță plecarea sa în Moldova și Polonia, rămînînd ca Giovanni să poarte mai departe corespondența cu Marioara. Însă în mod neașteptat Marioara află că mitropolitul a desfăcut în februarie căsătoria Prepiei și că Giovanni a părăsit curtea după lichidarea socotelilor bănești, printre care intra și o sumă de bani ce îi fusese dată ei de către acesta. Trebuie oare pusă în legătură această despărțenie cu faptul amintit de unii dintre martorii lui Petru Șchiopul interogați la Liov asupra moralității fraților de'Marini Poli, și care au spus că Giovanni, fiind lăsat de un compatriot ragusan ca epitrop al fiicei acestuia și al întregii sale averi, a sedus-o pe fată și i-a risipit și averea? Sau a simțit el cumva că Mihnea nu mai are mult de domnit, și a preferat să treacă în Moldova? Și aici Pascal este folosit în subordine, iar la plecarea lui Petru Șchiopul îl însoțește pe domn împreună cu Giovanni care suferea vîzînd cum pleacă tot mai departe comorile domnești. În cursul procesului îndrăzneț pornit de Giovanni, el îl trimite pe Pascal încoace și încolo, la frații împăratului, la cuscrii lor, la rudele mai departate pentru a obține recomandajii și proptele. Ba mai trebuiau spionate persoanele puțînd da știri senzaționale despre intențiile domnului pribeag. O bună parte din aceste demersuri erau lăsate pe seama sa, în timp ce Giovanni colinda în dreapta și în stînga ca agent al pretendentului Ștefan Surdul. Mai tîrziu, cînd Giovanni este angajat de vestitul doctor Pezzan ca agent habsburgic și trimis la Aron vodă pentru a încheia legătura de vasalitate și supunere dorită de acesta, Pascal rămîne să vegheze asupra procesului. Despre activitatea proprie a lui Pascal nu avem știre. La moartea lui Giovanni, el reclamă sumele ce îi erau datorate acestuia.

Scrisorile lui Pascal către Marioara fac parte din corespondența mai vastă purtată de doamna Ecaterina cu sora ei din Murano publicată de N. Iorga în *Contribuții la istoria Munteniei* în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., t. XVIII (1896).

Scrisorile grecești au fost publicate și în *Hurmuzaki*, XV... Despre frații de'Marini Poli s-a ocupat N. Iorga într-o serie de lucrări în care locul principal este ocupat de Giovanni, Pascal rămînînd în continuare aproape inexistent.



CĂTRE DOAMNA  
MARIOARA VALLARGA<sup>1</sup>

1587 iulie 2, Vidin

p. 72

După ce am scris domniei tale am ajuns, nu fără primejdia vieții . . . astăzi aici în Vidin, pe Dunăre, port sau loc de trecere în țara prea strălucitului domn al Țării Românești<sup>1a</sup>, nepotul domniei tale<sup>2</sup>. Care țară este mai frumoasă decum credem și (este) foarte mare, căci de aici trebuie nu mai puțin de o săptămână pînă la București, tot prin țara lui. Și de acolo îți voi scrie mai pe larg; pînă atunci, niște turci și români<sup>3</sup>, care au venit de acolo acum opt zile, spun că toți sînt sănătoși și că domnul și împreună cu el Giovanni<sup>4</sup> erau duși în Transilvania sau în Moldova, cu

---

<sup>1</sup> Text italian redat după versiunea lui Nicolae Iorga din studiul: *Contribuții la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. sec. ist., t. XVIII, p. 72 și urm.

<sup>1a</sup> Mihnea Turcitul (1577—1583; 1585—1591).

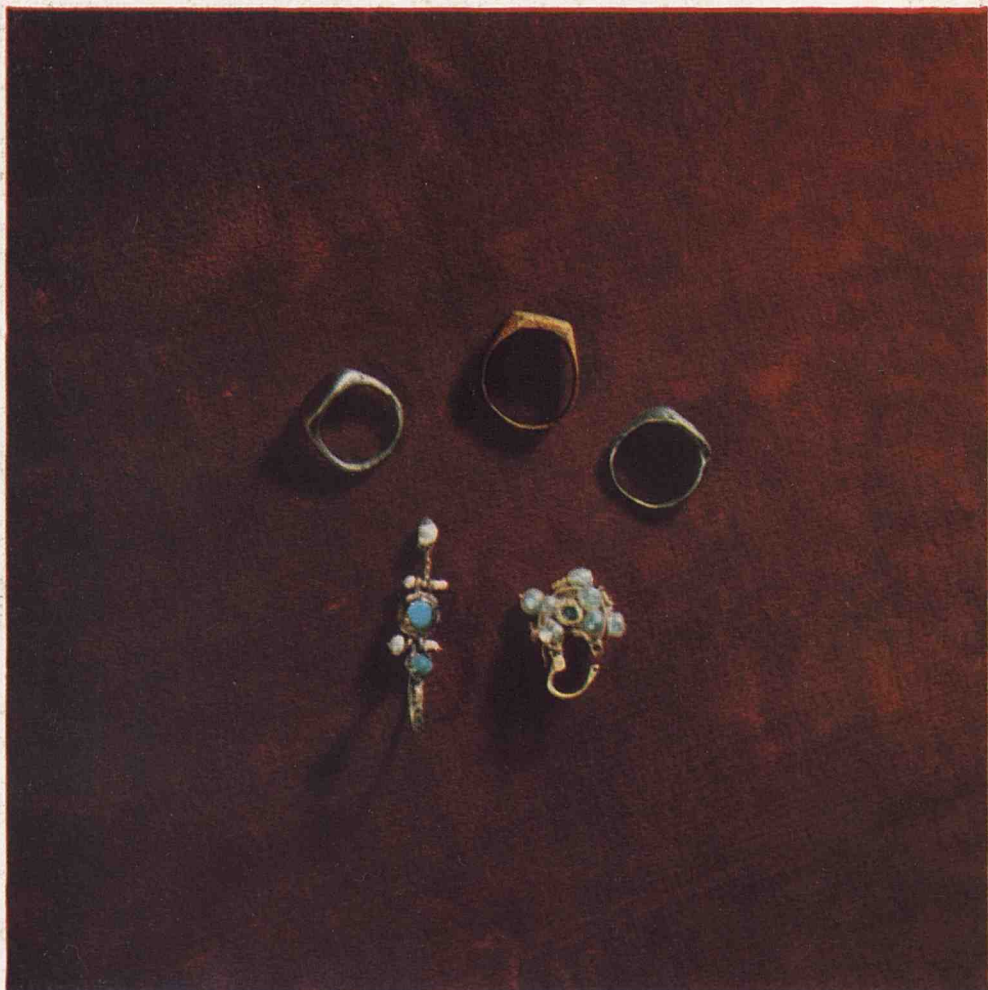
<sup>2</sup> Marioara Vallarga era sora doamnei Ecaterina.

<sup>3</sup> *Valachi*.

<sup>4</sup> Giovanni dei Marini Poli, fratele lui Pascal.



Ceramică descoperită la Curtea Veche (Muzeul de istorie al Municipiului București) și cercel (cabinet de num. al bibl. Acad. R.S.R.)



Podoabe (inele, cercei etc.) din sec. XVI, București (Cabinetul de numismatică, Biblioteca Academiei R.S.R.) (Muzeul de ist. al Municipiului București)





Costum boieresc din sec. XVI (idem)

3 000 de călăreți și o mie de pușcași<sup>5</sup> pentru a duce mireasa vărului<sup>6</sup> acestui domn.

[Pe Gaspar Mazza<sup>7</sup> nu l-a putut ajunge. Acesta ducea din Țara Românească mărfuri.] Prin acesta dacă vor fi fiind scrisori grecești de ale mele, vei pune să le citească domnia ta, pentru ca să știi cum să răspunzi și la scrisorile către domnia ta, și la cele către mine cum îți se va părea domniei tale că e mai bine. Căci nu e rău, ci bine să le tot scrii<sup>8</sup>.

1587 august 15, Tîrgoviște<sup>9</sup>.

Ți-am scris ultima mea scrisoare din București<sup>10</sup> și ți-am spus de sosirea mea cu sănătate . . . după ce am trecut prin multe primejdii; călătoria e foarte lungă; nu trebuie să te miri, uneori că primești scrisorile târziu (banii Marioarei au fost trimiși nu prin Mazza, ci via Sofia — plata făcîndu-se prin bani [galbeni] sau prin scrisoare de schimb). // Ți-am spus că <doamna><sup>11</sup> fusese bolnavă și de aceea n-a putut merge cu domnul la Tîrgoviște<sup>12</sup> și cumnata mea<sup>13</sup> a rămas la București pentru dînsa, și pentru ca să nu fie singură cumnata, am rămas și eu, și Giovanni s-a dus cu domnul, așa că doamna s-a însănătoșit și la 26 ale lunii trecute mă înțelesesem cu signora Prepia să vină în ziua aceea, duminică, la casa noastră, cum a făcut și altă dată, și aici s-ar fi putut vorbi mai pe larg, pentru că la curte nu mai are tihnă, fiindcă țara e mare și alte judecăți nu sînt decît sau ea, sau domnul hotărăște toate. Te uită domnia ta // dacă are de lucru! Dar n-a venit, pentru că la 25, sîmbătă, s-a îmbolnăvit din nou și mai rău decît înainte. La 27 (iulie), signora Prepia mi-a spus că aș face bine să merg la Tîrgoviște, să spun din partea mea că îi este rău, ca să se îngrijească de alți doctori. M-am dus îndată; am ajuns la 28 (iulie) la amiază și domnul a trimis îndată o ștafetă<sup>14</sup> în Transilvania pentru un doctoz bun care a venit curînd și i-a adus . . . o ușurare mare și . . . îi este mai bine . . . Cît despre mine, cum am ajuns aici la Tîrgoviște, în ziua de 28 (iulie) am

p. 74

p. 75

p. 76

<sup>5</sup> *Archibussieri*.

<sup>6</sup> Vlad, fiul lui Miloș vodă, fratele lui Alexandru. Vezi mai jos n. 23 și 24 și p. 256 n. 52.

<sup>7</sup> Negustoz ragusan.

<sup>8</sup> Pascal aduse probabil din partea signorei Marioara Vallarga o scrisoare către Prepia, cu rugămîntea ca aceasta să-i amintească doamnei despre ea, căci două zile mai târziu Prepia scrie Marioarei: „Află mama mea iubită cum că am văzut scrisoarea ta și s-a bucurat inimioara mea cum că-mi scrii despre Veneția și am nădejde în Dumnezeu să mă bucur de tine și aieva“ . . . Esther.

<sup>9</sup> Către aceeași.

<sup>10</sup> *Buchureste*.

<sup>11</sup> Ecaterina Salvaresso, soția lui Alexandru II (Mircea) și mama lui Mihnea Turcitul.

<sup>12</sup> *Targoviste*.

<sup>13</sup> Prepia, vara lui Mihnea Turcitul, soția lui Giovanni de'Marini Poli.

<sup>14</sup> *Astaffeta*.

căzut bolnav de friguri așa de grozave și năpraznice... că m-a ținut pe alături de moarte, ori că va fi fost pentru drumul cel lung ce l-am îndurat. Oricum, ... mă îndrept pe încetul... pe căldurile acestea, pînă se va mai răcori vremea...

[El scrie și din partea Prepiei, care spune că scrie Giovanni și Pascal pentru ea]. Și mai zice că dacă nu te-ar vedea în viața ei nu va muri în pace căci, spune ea, îmi vîrîsem în minte că doamna mă va trimite cu vreun credincios pe mări ori pe uscat la Veneția, mai că mi se părea că trăiesc cu dînsa la mănăstire și doamna îmi făgăduise aceasta cînd s-a întors în domnie, și Dumnezeu a vrut să mă mărit pînă atunci. Benetta<sup>15</sup> nu se mai poate lecu de picioare, pare că i le-a luat cineva. E măritată cu clucerul și boierul Pîrvu<sup>16</sup>, feciorul răposatului boier Ștefan care a fost un om mare pe lîngă Alexandru și e din neamul nostru; dregătoria sa cu care se îndeletnicește e că are grijă de toate cele ce vin la curtea domnului, cele ce se primesc și se împart, și nimeni nu-i poate lua socoteala. Păuna<sup>17</sup> e măritată cu spătarul cel mare Richiacana<sup>18</sup> (sic). Dar m-a supărat mult să tot aud spuindu-se că Prepia, după ce s-a măritat cu Giovanni, s-a îmbolnăvit și înainte nu știa ce e boala. Și i s-a răspuns după cuviință. Oricum Prepia e cea mai cuminte și mai bine privită și de doamnă și de domn, numai ca femeie cuminte și cam sfioasă, pentru că de ar fi fost ceva mai îndrăzneată, ar avea de la doamnă și de la domn ce ar voi. Domniei tale știi cît bine îți vrea doamna, dar domnul după judecata mea îți vrea și mai mult bine, pentru că îndată ce am sosit m-am dus să-i sărut mîna (domnului), și din partea mea și din a domniei tale, care sta pe scaunul regal<sup>19</sup>, la judecată<sup>20</sup> cu boierii, ca în colegiu unde intră și Giovanni și salutîndu-l din partea domniei tale s-a ridicat în picioare, ceea ce-mi pare semn de mare bunăvoință căci se zice că nu se ridică niciodată în fața nimănui decît înaintea ceaușului sultanului, cînd vine din Constantinopol. Pe urmă s-au făcut daruri din lucrurile aduse de mine și le-au plăcut... [Despre bani nu a vorbit așteaptă momentul potrivit.]

Aici e țară mare, de am făcut o săptămîna întreagă de la intrarea în țară pînă acasă; (este o) țară îmbelșugată din firea sa, și bogată, dar cam stoarsă de schimbările de domni, și e foarte bună și frumoasă, dar are frică mare de turci care stau zilnic cu gura căscată, amenințînd cu schimbarea; așa că are îndestul, dar îi și lipsesc destule.

---

<sup>15</sup> Nepoata doamnei, fiica Lucreției.

<sup>16</sup> Pîrvu din Cioroiși, m. clucer (1586—1587), fiul lui Ștefan f. m. clucer și m. ban 1571, 1573), eritorul mănăstirii Bucovăț.

<sup>17</sup> Cealaltă nepoată a doamnei.

<sup>18</sup> Spătar mare muntean era Pătru din Luciani (1585—1591).

<sup>19</sup> *Sedia regali*.

<sup>20</sup> *Pro tribunali con li baroni*.

August 19

Azi dimineața a venit ștafetă din București la domn că doamna, sora domniei tale, e rău, să vină îndată la ea cum a și făcut. S-a ridicat fără zăbavă cu toată curtea și boierii și am mers mai toată noaptea și pe 20 dimineața am sosit.

p. 78

Azi avem 25 (august) . . . Doamna, sora domniei tale s-a însănătoșit bine și ieri a fost la Maica Domnului, cale de o zi de aici; astăzi serbează aici sfânta Maria; azi va sta acolo și mâine se va întoarce aici . . . Ca și cum n-ar fi ajuns aceasta, și boala mea, iată că pe Ioan, fratele meu, l-am găsit aici bolnav, mai mult mort decât viu, de friguri grozave, căci fusese trei săptămâni pe căldură ca să slujească pe domn prin țară, ca să scrie (dijmele) mierei pentru domn<sup>21</sup> și mersese necontentit cu căruța ca să-și facă slujba mai repede, n-a mîntuit-o căci a făcut ca un om cuminte de s-a întors la timp acasă, fiindcă i s-au dat îngrijiri . . . Însă afară de friguri îl doare tot trupul de scuturătura căruței. Îi trebuie o lună ca să se îndrepte.

August 31 în București.

Ca răspuns cît privește ceea ce spui că ai vrea să fii și domnia ta aici, ca să-i vezi pe ai domniei tale, și mie mi-ar plăcea foarte și cu un prilej potrivit poate vor rîndui și vor trimite să te aducă, lucru care, nu numai ar putea să fie mulțumitor, și de folos, dar după părerea mea ar trebui chiar să rînduiească a se face, și cu îngrijire. Nu trebuie să te îndoiești că și noi și doamna Prepia nu te vom uita niciodată, despre celelalte surori ale ei, nu trebuie să te reazemi pe ele, nici în fapt, nici în vorbă. [Cei 20 000 de aspri (în bani) . . . vor fi probabil mai mult de 200 de galbeni.] Surorii domniei tale nu trebuie să-i spui alta, numai cum îi vei primi: „Am primit cei 20 000 de aspri ce // mi-ai trimis prin Giovanni“ și apoi să spui un cuvînt: „Doresc să știu dacă lui Pascal i-ați plătit cei 200 de galbeni despre care ți-am scris printr-însul“. Despre Paulina<sup>22</sup> spui prea pe larg, căci Giovanni citește . . . (scrisorile). Ce vrei să-ți spun? Mai ales unde ai spus că mamă-sa nu vrea s-o vadă: pe cînd și el prin vorbele mele prinsese iubire pentru fetiță și voia să răspundă mamei ei la o scrisoare ce-i scrisese ea. Dar cum a văzut scrisoarea domniei tale s-a supărat și s-a înfuriat pe dînsa, și eu n-am să pot face altă decât să mă îndrept după voia lui, voi scrie eu mamei Paulinei pentru acest lucru, căci ea știe bine că fata e a ei și nu a domniei tale și eu știu cît înțeleg din vorbele ei, și fiind eu sincer cred și pe altul tot așa, dar dacă ea se va îndărătnici așa să n-o vadă, eu voi face și mai rău, și paguba va fi a ei, și pe sufletul ei

p. 79

p. 80

<sup>21</sup> În realitate arendase un venit al țării — dijma mierii — în schimbul unei sume de bani avansate vistieriei domnești.

<sup>22</sup> Probabil un copil natural încredințat ocrotirii Marioarei.



fie! dacă nu va voi ceea ce e cinstit și se poate face și să-și ajute fata, pentru că ea e sigură și eu nu.

[Despre obiectele cerute, lighean de argint, blănuri de samur — va căuta să vorbească la un prilej potrivit. Dar samurul e mai ieftin la Veneția, mai bine să-l cumpere acolo. Doamna nu trebuie plictisită fiindcă are multe gânduri în cap.] Doamna Prepia a fost îngreunată și înainte de a veni eu a pierdut un băiat.

... Ceea ce zici că ai aflat că Giovanni umbla îmbrăcat în postav de aur, cât despre aceasta are postavuri foarte frumoase, de orice fel și cum se cuvine și le poartă și alții, care se află acolo unde judecă domnul, ca acei din sfat. Și ceea ce spui că ai auzit că face ce vrea, iar eu spun că face ce poate, și mai puțin încă, fiindcă e foarte sfios, căci dacă el și Prepia ar fi mai îndrăzneți, ar putea mult...

Ceea ce spui că ai auzit că o nepoată, care e fiica Mircioaiei<sup>23</sup> trebuie să se mărite cu vărul primar al domnului care se numește Vlad voievod<sup>24</sup> a fost adevărat și nunta s-a făcut în Moldova<sup>25</sup> și domnul<sup>26</sup> a fost de față și doamna și toți boierii și curtea, poate 3 000 de oameni să fi mers cu domnul; la sosirea mea se întorsese. Și ceea ce spui că ai aflat că doamna, sora voastră, era așteptată la Constantinopol cu haraciul, n-a fost adevărat; haraciul a fost trimis și s-au întors cei ce l-au dus acuma cîtva timp. Și acuma la Constantinopol stă pentru domn marele ban<sup>27</sup>, om cuminte și prietenul domnului, care în timpul maziliei l-a ajutat mult ca să se întoarcă în domnie, și cu înțelepciunea sa și cu banii săi, căci este foarte bogat, așa că atît timp cît va fi el la Constantinopol, doamna nu se va duce acolo, dacă n-ar mai fi el acolo, atunci s-ar duce cîteodată Radu voievod<sup>28</sup> care este ceva mai mare de 3 ani, copil sănătos și deștept, și un alt fiu de la altă femeie, mic, dar doamna pare că-i vrea tot binele (lui) Radu voievod...<sup>29</sup>

Domnul Bernard Nale îmi scrie, plîngîndu-mi-se că a auzit de la domnia ta, că eu ți-am spus că nu vreau să merg prin Ragusa, ci pe calea fără oprire<sup>30</sup>, și mie-mi spune că n-ar fi vrut să-mi spuie, ca unul ce-mi este prieten //, așa că mai degrabă aș voi să mi se fi dat o palmă decît să aibă o astfel de părere și pricină să-mi scrie. Dumnezeu să te ierte pentru ce ai spus; lucrul s-a făcut, nu se mai poate face nimic.

<sup>23</sup> *Mirzonia*. Este vorba de Chiajna, doamna lui Mircea Ciobanul.

<sup>24</sup> Tatăl lui Vlad, Miloș vodă, era fratele lui Alexandru al II-lea Mircea.

<sup>25</sup> La Tecuci.

<sup>26</sup> Petru Șchiopul.

<sup>27</sup> Iani, mare ban în Țara Românească 1586—92, reprezentantul țărilor române la Poartă.

<sup>28</sup> Radu Vodă, fiul doamnei Neaga, născut în 1584.

<sup>29</sup> *Ma domnia par che vol tuto suo ben, Radul Voivoda.*

<sup>30</sup> *Ma adi longo.*

(despre Salvarezzo)

În privința lui Salvarezzo<sup>31</sup>, cît mi-ai spus i-am spus ce trebuie la sosirea mea aici și cînd l-am văzut. Nu mai trebuie să-i spun altceva fiindcă el nu mai este în serviciul domnului, nici al doamnei, ca unul ce și-a cerut voia, cum spune el, și dîndu-i-se, i-au dăruit 8 000 de aspri, acumă face un fel de negoț și agonisește cum poate mai bine. „Justinian<sup>32</sup> va pleca îndată cu niște mărfuri ce va duce cu dînsul. Giovanni<sup>33</sup>, frate-meu, după ce Iuliu<sup>34</sup> a luat voie de plecare pentru sine a avut o năpastă de la doamnă dar fără să fie vina nici a lui Iuliu nici a lui Zuane (Giovanni), dar nu știu ce diavol îi vîrîse în cap doamnei că Giovanni ar fi dat o scrisoare de recomandație domnului pentru Iuliu, care era tot așa de adevărat cum ar fi că eu aș fi acolo la Veneția, și domnia ta aici. I-a spus deci lui Zuane în înțîia supărare, cu mînie mare: „Știi că ți-am zis să nu te amesteci în trebile lui de fel, și eu am simțit că ai dat o scrisoare de recomandație pentru dînsul fiului meu și fără știința mea“. Zuane, știindu-se nevinovat, a spus: Prea strălucită doamnă, dacă e așa, eu sînt nevrednic de ocrotirea domniei tale, dar pînă în suflet îmi pare rău că sînt amestecat din închipuire, căci eu n-aș face nici un lucru ca acesta, nici altul împotriva poruncii domniei tale“. Ea s-a liniștit și l-a crezut înainte de a pleca de la dînsa. Dar lui Zuane nu i-a ajuns atîta: a spus domnului care a arătat adevărul și ea s-a liniștit cu totul și a spus: „Nu știam lucrul ca sigur, dar după bănuieli și la minie am învinovățit pe un nevinovat...“

(Iscălit de amîndoi frații Pascal și Giovanni.)

Octombrie 20

... De o lună am scăpat de friguri, dar așa de fără puteri și de slăbit de boală încît abia pînă la Crăciun de mă voi îndrepta. [Chiar dacă nu îi scrie „o are săpată în inimă ca pe o mamă prea iubită și cinstită“.]

Despre cei 20 000 de aspri, am aflat la sosirea mea că au fost trimiși prin Sofia și Ragusa, așa că, deși au zăbovit, îți vor fi de mare folos, cum vei vedea, cînd vor sosi; căci s-au dat scrisori de schimb pentru ei încă din Sofia, căci așa am rînduit noi, pentru a înlătura primejdia pe cale și să nu-ți pară ciudat: e departe pînă acolo<sup>35</sup>.

<sup>31</sup> Rudă cu doamna, se căpătuse la curte.

<sup>32</sup> Neidentificat.

<sup>33</sup> Numele lui Giovanni de' Marini Poli apare sub formele cele mai variate. Mai frecvent apar Zuane și Giovanni.

<sup>34</sup> Neidentificat.

<sup>35</sup> La 11 noiembrie Nicolae al lui Petru Piraga scria Marioarei Vallarga că negustorii din Sofia, neputînd schimba cei 20 000 de aspri, au făcut scrisoare de schimb pentru 291 de lire, 3 solidi, căci atîta fac cei 300 de galbeni (*ibidem*, pp. 85, 86).

[Doamna a spus Prepiei cu vreo 15 zile mai înainte că a primit o scrisoare de la Marioara în care îi cere 200 de galbeni . . . pe care îi ceruse și prin Pascal.] Sora domniei tale a spus Prepiei „ei cer de la mine ca și cum ar avea capital, atîția bani îi trimit, dacă cheltuiește ceva, nu e după spusa mea și te întreb, este datoria mea dacă au făcut cumpărături?“ Dar vedeam eu bine că la boala ei îi lipseau bani, și ceea ce i se trimite abia îi ajunge pentru cheltuială. Apoi cu privire la un grec ciung, căruia i-ai făcut o scrisoare grecească către sora domniei tale pentru a-l recomanda, grecul acela s-a purtat pe lîngă curte ca să i-o dea, dar n-a putut să găsească alt chip, ci s-a rugat de o femeie ce intra s-o dea surorii domniei tale, și ea care urăște aceste recomandări și scrisori ce scrii pentru oameni ce vin anume ca să aibă cîte ceva, a spus că a adus-o Giovanni al nostru: „Să mi-o aducă el“. A venit acea femeie cu grecul și la noi cu o altă scrisoare italienească către mine. Giovanni, fratele meu, îndată i-a adus-o pe aceasta, crezînd că așa e dorința prea stralucitei domniei tale surori, cum pusese // să-i spună. Însă de cum a mers cu scrisoarea aceea a domniei tale ce ai făcut-o pentru grec, s-a mîniat așa de tare pe Giovanni, precum că el este vinovat și că domnia ta pui să dea la toți prin scrisorile acestea ale domniei tale: „I-am și scris să nu-mi trimiți scrisori cu oameni anume și din acei ce vor să mă sărăcească“. Și mai ales acuma, cu scrisorile domniei tale, să nu-i mai scrii . . . (Doamna) n-a vrut să aprecieze nici să vadă scrisoarea aceea . . . și ea e grozavă și iute, și pentru domnia ta e de folos să stai bine cu dînsa și să nu faci și să nu-i scrii pentru oameni care știi că nu-i fac plăcere.

Ai scris la 15 august și la 30 octombrie de reîntoarcerea lui Giovanni. Te rog să nu mai fie vorba . . . de supărarea ce a fost pentru că între rude obișnuite a fi așa adesea, mai ales cum este Giovanni cam iute și domnia ta încă și mai mult . . . drept spunînd lui Zuan i s-a părut ciudat că nu știu cine te-a sfătuit într-adevăr fără dreptate să-l scoți dator cu ce nu primise, ba încă el îți dase domniei tale etc.

. . . Mie mi se pare că puteai să lași reclamația etc. și // el iarăși trebuia să fie mai blînd și să te lămurească . . . și nu să se mînie.

. . . Cei două sute de galbeni a făgăduit domnul că-i va plăti . . . [Zuan i-a spus că Marioara va cheltui 700 de galbeni pentru capelă și domnul a zis „Bine“. Trebuie răbdare . . . tact . . . domnul are cheltuieli și răpiri de la turci. Pascal și Zuan și Prepia vor stărui pentru Marioara cît vor putea.]

Ceea ce spui că dacă Zuan are // de gînd să aducă pe Prepia în părțile acelea, domnia ta nu ești de părere pentru că Zuan e cheltuiitor . . . dar și aici se cheltuiește mai mult decît acolo, și Zuan, nu că e om să zvîrle banul său, dar e silit de împrejurarea înrudirii, nu se poate ascunde după deget. Și paguba aceasta nu poate să fie pentru Prepia pentru că după cîte știu și văd

să fac socoteală pe deasupra, mai mult are ea în mâinile lui Zuan decât Zuan în ale ei . . . Crede, fiindcă e adevărat, și cheltuielile mari, cum am spus, că e silit de împrejurările de înrudire, le-a făcut și le face; Dumnezeu îl va ajuta, el e desigur în stare să cheltuiască și să facă cinste și lui, și rudelor; e încă și om în stare să câștige, ca orice alt negustor destoinic și mai bine decât mine.

Să bagi de seamă când scrii, să scrii pentru noi sau cel puțin să lași deoparte ceea ce ți se pare că poate supăra. Și ducă-se încolo orice altă ceartă, pentru că Zuan deși la întâia pornire mînios, pe de altă parte iubitor, că nu pune la inimă, fiindcă atunci când i-a trecut mînia e de o fire blîndă și om bun, care nu numai că e prieten cu iubire pentru prieteni, dar chiar și cu vrăjmașii ce-i vreau capul: nu că firea lui n-ar ști să facă rău dar și în legăturile lui cu dîșii nu știe să se poarte altfel decât cu iubire și prietenie și inimă deschisă, sau nu vorbește pentru că firea sa nu știe să ascundă, nici să facă rău nimănuia, ci e foarte blînd cu toți. Cum îi este firea vei fi văzut acolo la Veneția în negocierile lui cu fugarul (Cercel), cel mai mare vrăjmaș al său ce l-a avut vreodată, căci nu numai că cere această țară, dar pe vremea sa când a fost aici a plănuț pînă și moartea lui Zuan! Dar Zuan om bun cum este și doritor să facă îndatorire prea strălucitului domn Mihnea — cum și făcut pe deplin, cît îl privește pe dînsul și cum i s-a dat poruncă de aici — a negociat sincer și cuminte pînă la urmă în slujba domnului Mihnea și n-a făcut rău vrăjmașului . . . creștin . . . Și de aici i s-a dat poruncă pentru că domnul Mihnea știind cum e Zuan, crede că negocierea a fost de bună-credință și spre folosul tuturor, precum și acesta.

[Cercel], dacă nu l-ar fi știut așa, nu s-ar fi încrezut într-însul cum e încrede și putea să fie sigur, pentru că Zuan mai la urmă e pornit și mînios, dar bun și nu face rău nimănu. Desigur de s-ar fi făcut după sfatul lui Zuan, acela ar fi încă la Veneția, și nu în închisoare și în lanțuri, cum e acuma la Constantinopol și domnul Mihnea n-ar avea de ce să cheltuiască pentru dînsul sute de mii de galbeni. Atîta ajungă-ți că domnia ta știi ceva și nu știi altceva și toate, dar fii sigură în sfîrșit că Zuan a negociat ca om cuminte și împărătește în slujba domnului Mihnea, dar ei au voit așa: domnul Mihnea a fost înștiințat apoi de toate cele ce se întîmplau totdeauna cu cea mai mare repeziciune și sîrguință. Cea din urmă știre a lui Zuan, foarte plăcută domnului Mihnea, // a venit în trei săptămîni la Dunăre în Muntenia așa că despre partea lui Zuan nu s-a călcat cîtuși de puțin datoria adevărată și <a lucrat> totdeauna întocmai după poruncile ce le avea de aici: căci dacă domnul Mihnea ar fi vrut altfel decât prietenește să se poarte cu dînsul ar fi pus pe alții decât pe Zuan, care cu arme potrivite și nu cu bunătatea ar fi negociat, dar domnul Mihnea e așa de blajin, că de multe ori pentru dreptate nu poate face altfel decât să osîndească la moarte oameni și de milă pe de altă parte pune să roage pe potrivnici să-i ierte, firește cînd sînt lucruri vrednice de dreptate și milă.

p. 93

p. 94

Să ne ferească domnul de vrăjmași. [Ei sînt și prieteni și rude — e lesne cearta între ei — Socoteala bănească pentru 20 000 aspri: i s-au dat ei doar 200 galbeni — dar asprii au fost nu în bani ci în poveri — care făceau atunci 85 și mai mult de fiecare galben, azi . . . 80 . . .

Ea i-a dat postav de aur lui Zuan, dar și el zice că] și-a dat nu știu cît pe încetul.

[Pentru cei 200 de galbeni dați cu împrumut de Zuan, să scrie ea domnului să-i plătească.]

Și despre dușman care e la Constantinopol, n-aibi nici o grijă alta numai cît că pentru dînsul domnul va cheltui mult mai mult decît obișnuit cu turcii . . . // mulțumită lui Dumnezeu e la închisoare în fiare.

## GIOVANNI DE'MARINI POLI

(? — 1600)

\*

Giovanni (Zuane, Giva, Dziova, Sivo) de'Marini Poli, de fel din Ragusa, apare în Țara Românească în 1583. Este unul și același cu numitul Zuan de Polo despre care scria Francesco Vincenti din București la 22 decembrie 1583 că ar fi fost desemnat de Petru Cercel pentru o misiune la Ragusa, dar că ulterior nu s-a mai pomenit nimic despre el, nu se știe din ce cauză, dar pe care îl trimite totuși Petru Cercel la 15 septembrie 1584 cu o scrisoare la Germigny (ambasadorul francez de la Constantinopol) pe care trebuia să-l mai găsească la Adrianopol Giovanni (Zuan) în trecerea sa, probabil spre Ragusa (vezi relația lui în volumul de față). Pascal, fratele său mai mic, afirma că el ar fi fost dușmănit (!) în Țara Românească de Cercel, care chiar ar fi „plănuț” pînă și moartea lui Zuan... pe vremea cînd a fost aici (Cercel) (din relația lui Pascal de'Marini Poli în volumul de față). Trebuie oare pusă în legătură această primă apariție a sa în Țara Românească cu informația dată prin 1593 de martorii Eeachi Simon Grecul, Bate Ambrosie și Gheorghe negustorul din București chemați să depună mărturie în procesul dintre Zuan și domnul fugar al Moldovei, Petru Șchiopol, și care au decla-

rat că el fugise în Țara Românească de urmărirea creditorilor de la Sofia, unde se știe ca se afla o importantă colonie raguzană?

Declarația aceasta mai trebuie supusă unei cercetări critice, deoarece tot atunci ace martori au afirmat că el s-ar fi însurat în Țara Românească cu o *văduvă bogată*, ceea ce nu pare să corespundă cu situația soției sale din anii 1587—1590, Esther Prepia, nepoata doamnei, despre care nu știm să fi fost măritată mai înainte. Prima mențiune sigură a revenirii lui Giovanni în Țara Românească o găsim în scrisoarea adresată de domnul Țării Românești, Mihnea, la sfârșitul lui decembrie 1585, mătușii sale Marioara care trăia retrasă în mănăstirea San Mattei de la Murano. Într-un post-scriptum al doamnei Ecaterina (mama sa), datat din 14 ianuarie 1586, sînt numiți în aceeași frază și Giovanni, prezent la curte și Pascal care se afla la Veneția, deoarece este vorba de încredințarea unor bani lui Giovanni la Țirgoviște spre a fi plățiți de Pascal la Murano. De astă dată știm și cum a venit în Țara Românească: recomandat de sora doamnei care îi dă o scrisoare datată din 28 octombrie 1585. Este interesant de notat că el a ajuns la București în lipsa doamnei, plecată la Constantinopol pentru a lichida, prin daruri foarte scumpe la Poartă, pretențiile unui nou concurent la domnie. De altminteri și scrisoarea încredințată lui Giovanni era îndreptată direct către domn, nu către doamnă. Este iarăși semnificativ faptul că textul ei nu seamănă de loc cu cel al scrisorilor obișnuite care veneau de la Murano. Am crede că ea a fost dictată de-a dreptul de agerul raguzan. Lucru cu atît mai probabil, cu cît avem numai scrisoarea credențială dată de Marioara lui Giovanni și nu o epistolă trimisă de ea rudelor din Țara Românească. Mesajele trimise de ea aveau să fie comunicate verbal de priceputul ei emisar. Dar chiar și în forma aceasta, scrisoarea conține destule elemente compromițătoare pentru familia domnească îndemnată să-și trimită în taină rezerva de bani la Veneția, pentru a justifica o eventuală supărare a doamnei, asemenea celei din cursul primei domnii a lui Mihnea (N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. sect. ist., t. XVIII, 1896, p. 35). Și totuși de astă dată încrederea cea mare a Marioarei, trimițînd o asemenea scrisoare, în legătură cu cele discutate adesea de ea împreună cu Giovanni „spre binele lui (Mihnea) și al fiilor lui” pare să fi fost împărtășita și de doamnă. Reîntoarsă în țară la 31 decembrie 1585 îndată după primirea de către domn a lui Giovanni, ea s-a arătat de acord cu noua filieră de expediere a banilor îndreptați spre Murano. Foarte curînd Giovanni se insinuează în familia domnului, însurîndu-se cu vara primară a acestuia. La 22 aprilie 1587 doamna vorbind de el, îl numește „domnul Zuani, ginerele nostru”. Curînd Giovanni îl cheamă și pe Pascal în Țara Românească pentru a-l secunda în perceperea dijmei de miere ardenată de el. La 24 aprilie 1587, acesta din urmă pleacă din Veneția spre Țara Românească.

Despre rolul lui Pascal este vorba în notița însoțind relatarile sale de la curtea din București și Țirgoviște. Înainte de venirea lui Pascal, Giovanni participase alături de familia domnului la nunta domnească din Moldova, unde domnea unchiul bun al lui Mihnea, Petru Șchiopul. Atunci a pus el poate primele jaloane pentru o eventuală căpătuire a sa în această țară. În cursul anului 1589 îl aflăm plecat la Veneția, trimis pare-se de domn pentru a căuta să-l abată pe Cercel de la încercarea de a redobîndi domnia Țării Românești. Reîntîlnindu-se cu Marioara Vallarga are loc o explicație furtunoasă pe care Pascal va

ncerca să o domolească după reîntoarcerea lui Giovanni la 30 octombrie. Se pare că fusese vorba să fie însoțit la Veneția de soția sa. Dar două săptămîni după reîntoarcerea lui Giovanni, Pascal anunță că el însuși va pleca în Moldova și Polonia pînă în primăvară, iar scrisorile ce se vor îndrepta spre Murano vor fi scrise de acum încolo de Giovanni. În realitate, foarte curînd și Giovanni avea să plece în Moldova. La 9 februarie 1590 un alt raguzan, Gaspar Mazza, venit cu treburi din Veneția, îi scrie din București Marioarei: „Domnul a luat pe Prepia de la «Sivo» (Giva=Giovanni) și patriarhul i-a despărțit... și pomenitul «Zuan» va pleca din aceste țări...” Totodată o înștiințează că domnul a plătit lui Giovanni împrumutul Marioarei de 200 de galbeni și a rupt sinetul — dar i se pare că mai trebuie luate și alte măsuri de apărare, căci adaugă: „chitanța voi pune să ți-o trimită domnul) pentru ca zi ul «Zuan» să nu vie vreodată să te necăjească” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 97), ceea ce arată o bună cunoaștere a firii acestuia.

În Moldova el reia întocmai firul manevrelor sale din Țara Românească. Se instalează la curte, își caută relații influente și se pare chiar că se logodește cu folos fără a mai pierde timp (*Hurmuzaki*, XI, p. 318), obține prin protecția lui Bartolomeo Brutti, sfetnicul atotputernic al domnului, arenda dijmei asupra vitelor — dată de hatîrul unui alt raguzan Domenico de'Giorgi cu care se grăbește să se asocieze. După trei luni își mai asociază un grec, Mano. La abdicarea domnului, 19 august 1591, asociații își împliniseră un an de arendă care curgea de la 15 august 1590. Domnul încheind socoteala cu ei le-a mai iertat o sumă de bani (cîteva mii de taleri) și la plecarea în Austria Giovanni a găsit cu cale sa-l însoțească și el, și i-a mai smuls și o recomandare pentru domnul care va urma în scaun. Dar asociații rămași în Moldova au continuat să-și încaseze rămășițele din dări ale caror încasări se făceau la 8 septembrie pentru cornute și 26 octombrie pentru oi, Giovanni fiind acum reprezentat de alt raguzan, Luciani. Totuși în ciuda acestor fapte, Giovanni, secundat de Pascal, pornește un proces răsunător împotriva fostului domn, obținînd în mai 1592 recomandăția regelui Poloniei Sigismund al III-lea Wasa către arhiducele Ferdinand, guvernatorul Tirolului, unde se stabilise domnul fugar, precum și nenumărate intervenții de la arhiducii Mathias și Ernest, ba chiar de la marchizul de Mantova, socrul lui Ferdinand. Pîrîții își întemeiau acțiunea pe alegația falsă că ei, după ce ar fi plătit dinainte banii de arendă, nu ar fi putut să-și strîngă veniturile din cauza părăsirii scaunului de către domn. Greutatea pentru domn consta în faptul că boierii din timpul domniei sale care ar fi putut aduce mărturia lor asupra împrejurărilor din acea vreme, precum și asupra modalității de executare a contractelor de arendă, se aflau fugiți în Polonia. În cele din urmă însă aceștia își depun mărturia lor sub jurămînt în fața autorităților orașenești ale orașului Liov, la 2 octombrie 1592 (vezi actul original latin emis de consilierii Lioului, la *Veress Documente*, IV, p. 347 și textul românesc tradus de Luca Stroici în *Hurmuzaki*, XI, pp. 317—320) la cererea trimisului special al fostului domn plecat de la el la 20 august. Sentința definitivă s-a dat la 19 noiembrie 1593.

În cursul chiar al procesului, Giovanni îl denunță (5 mai 1593) din Bolzano pe fostul domn că ar intenționa să fugă în Turcia. Invoca informații trimise de la Veneția de un alt raguzan, Bernardo di Nale, care spionînd pentru el aflase de la Aloiso Spa, *amico intimo et factor di Signora Matzora* (!) (Marioara) că fostul domn ar vrea să treacă la Veneția



și apoi la Constantinopol (*Hurmuzaki*, XI, p. 329). El însuși, în curînd, va apărea meteoric la Veneția ca reprezentant al noului candidat la scaunul Țării Românești Ștefan Bogdan Surdul. Cum nici acest filon nu ducea prea departe, el profită de faptul că fostul ambasador habsburgic la Poartă, doctorul Bartolomeo Pezzen, fusese însărcinat să cerceteze actele procesului intentat de el lui Petru Șchiopul (*Hurmuzaki*, XI, p. LXXXVI) pentru a intra în legătură cu acesta, oferindu-și serviciile ca agent pe lîngă domnii din țările românești și principele Transilvaniei. La 18 martie 1594, el intră în slujba împăratului cu o misiune la domnii români și la Sigismund Báthory (vezi *Hurmuzaki*, III/1, pp. 184—185 scrisoarea de acreditare; pp. 186—187 instrucțiunile pentru încheierea unei alianțe antiturcești). Negocierile pornite cu Aron în Moldova erau în realitate mult ușurate de faptul că domnul fusese convins încă de mai înainte de către nemeșul ungar Valentin Prepostvary din slujba împăratului, lucru nemenționat în raportul recapitulativ (*Hurmuzaki*, III/1, pp. 200—201) și probabil nici în cel trimis (după spusa sa) din Moldova Legatului Comuleo la 1 iunie 1594. Tratatul de alianță se încheie la Iași la 16 august 1594 (Veress, *Documente*, IV, pp. 95—97, vezi și *Hurmuzaki*, III/1, pp. 193—194) și este încredințat de Aron comandantului gărzii sale de unguri Mihai Tolnay care trebuia să-l supună împăratului. Tolnay pleacă împreună cu Giovanni spre curtea de la Praga, oprindu-se însă destul de mult în Transilvania. La Praga ajunge tocmai în ziua de 11 octombrie. Declarațiile „moldoveanului“ (Mihai Tolnay, solul lui Aron) fac senzație. Creștinii pot fi liniștiți, acuma vor ajunge și la Constantinopol.

Dar această misiune a lui Giovanni în Moldova este împletită cu o alta în Transilvania. Nu pot fi cunoscute precis însărcinările inițiale date lui Giovanni în privința tratatelor habsburgice cu Sigismund Báthory. Ele fuseseră pornite mai înainte de alții încă de la sfîrșitul anului precedent (1593) și se purtau în continuare de către Carrillo. Deci nu ar mai fi fost loc pentru un nou negociator, ci cel mult pentru un mesager ocazional. Problema pe care trebuia s-o trateze Giovanni cu conducerea Transilvaniei era aceea a coordonării apărării contra tătarilor, adică tocmai unul din obiectivele lui Comuleo care trecuse la 25 martie 1594 prin Iași, și rămăsese în legătură cu Aron pentru procurarea de trupe de cazaci. După un prim contact cu Aron, Giovanni pleacă în Transilvania pentru a stabili cuantumul ajutoarelor militare la care s-ar obliga această țară față de Moldova. Cum în rapoartele lui Giovanni nu se dă data precisă a acestor tocmești, ea trebuie dedusă din context. Giovanni menționează discuțiile sale cu senatorii și cu senatul. Acest lucru s-a petrecut în luna iunie. El mai adăuga că pînă în cele din urmă senatul și dieta și-au dat asentimentul în ceea ce privește acordul principelui cu împăratul. Se știe că acest lucru s-a întîmplat la 11 iulie. Plecînd spre Brașov Giovanni află acolo de năvălirea tătarilor în Moldova care se îndreptau spre Ungaria superioară. Se cunosc ecourile acestei treceri în evenimentele din Transilvania din zilele de 16—22 iulie. Întors în Moldova, Giovanni încheie tratatul amintit cu Aron, după perturbarea pricinuită de tătari și expedierea de nevoie a tributului către Poartă, cam pe la sfîrșitul lui august. Revenind în Transilvania, el sosește după măcelul de la Cluj (29 august) și înainte de plecarea lui Sigismund spre Alba Iulia (8 septembrie). Kowácsóczy și Baltazar Báthory nu fuseseră încă uciși (ceea ce se va întîmpla la 13 septembrie). Giovanni stăruie pentru uciderea mai ales a cancelarului\*

El nu se grăbește să plece din Transilvania. Abia în octombrie ajunge el cu „moldoveanul” Tolnay la Praga.

La a doua sa venire în Transilvania, el nu-l mai găsește pe Carrillo, care plecase spre Praga la 2 august, după prima fază a așa-zisei conspirații. Acum persoana cea mai influentă pe lângă Sigismund era Ștefan Josica, numit cancelar după lichidarea lui Kowácsóczy. Sînt unele indicii că în acest moment Giovanni lucra mină în mină cu Josica. Lucrurile aveau să se complice însă prin aprilie-mai 1595.

Apar o serie de îndoieli în legătură cu acțiunile lui Giovanni de'Marini Poli, zis și Giva. Cînd a colindat în 1594 prin Moldova și Transilvania, nu s-a arătat prea grăbit să treacă și în Țara Românească. De altminteri în scrisorile sale de acreditare întocmite după informațiile sale, el indicase ca domn al Țării Românești pe pretendentul pentru care se ostense și el la Veneția, adică Ștefan Bogdan Surdul. Cînd a coborît de la Alba Iulia la Brașov, prin iulie, el nu se gîndea nicidecum să treacă în Țara Românească, ci doar în Moldova, după cum spune însuși (*Hurmuzaki*, III/1, p. 201). Totuși apoi vorbește de întîlnirea sa cu trimisul lui Mihai Viteazul în Transilvania care îl chema în Țara Românească. Însă „după ce s-au dat pe față unele trădări” nu s-a mai încumetat să meargă nici el și nici Comuleo, după cum a arătat prin scrisoarea din 13 iulie din Moldova prin mijlocirea reverendului părinte Alfonso! Aici cronologia pare cam încurcată. Carrillo, plecat de la Alba Iulia la 18 iulie, a fost reținut de „conspiratori” la Beclean etc. și apoi a părăsit Chioarul la 2 august. În raportul lui Comuleo nu se vorbește de trădări, ci de o neîncredere în domnul Țării Românești, socotit prin situația sa prea dependent de turci. Este probabil că acele „trădări” să fi fost inventate ulterior de Giva pentru a explica lipsa de interes față de Țara Românească în 1594, în contrast cu zelul clocotitor pentru aceeași țară în 1595. În adevăr în ianuarie 1595, el vine în Transilvania, unde îl găsește pe Sigismund la Brașov. Este primit de acesta în audiență la Alba Iulia, cu care prilej începe o adevărată campanie de denigrare a domnilor din Țara Românească și din Moldova, și îl îndeamnă pe principele Transilvaniei să ia el lucrurile în mînă. De astă dată Giva omul lui Josica, este autorul planului de acaparare a țărilor române. Lucrul reiese clar din raportul din 10 aprilie 1595. Înlocuirea lui Aron e pregătită de Mihai Tolnay, în unire cu Ștefan Răzvan și cu cancelarul. Giva nu mai vrea să meargă în Moldova, socotindu-se în nesiguranță la acel „tiran” pe care îl acuză de informarea turcilor, de trădarea creștinilor etc., și cere să i se dea scrisori de liberă trecere în Țara Românească, la Mihai Viteazul, la care trebuia să fie trimis Ioan de Pojon. Dar nu mai poate fi vorba cîtuși de puțin de a răspunde la chemarea domnului Țării Românești, amintită mai sus, înainte de 13 iulie 1594, ci auzind că ar fi semne de răsccoală împotriva ungarilor, Giva vrea să ajungă cît mai curînd pentru a pescui în apă tulbure, sau — cum se exprimă cu solemnitate — „dacă s-ar produce vreo schimbare, să fiu acolo în acea țară ca servitor al împăratului și cu scrisorile sale pentru a menține moralul și liniștea poporului”. Această liniște ar fi fost pare-se amenințată de un climat de răzvrătire împotriva ungarilor pe care cei din Țara Românească erau gata să-i taie în bucăți pînă în 20 de zile! Această veste fusese adusă în grabă de un călugăr franciscan în urma destăinuirii pe care i-o făcuse un boier din divanul domnesc! Este zvonul pe care îl comunică drept realitate Simoa Genga fratelui său în Italia,

și pe care îl invocă anumiți comandanți unguri din Țara Românească pentru a justifica neparticiparea lor la acțiunile domnului contra tătarilor. Pentru Giva acest zvon era o armă cu două tășuri care putea fi întoarsă la nevoie contra cancelarului, arătând că din cauza măsurilor sale nesăbuite Țara Românească este gata să se ridice împotriva abuzurilor ostașilor străini care o tratează ca pe o țară cucerită. Dar mai era un motiv pentru care Giva trebuia să ajungă în Țara Românească, anume să țină legătură cu diverși informatori plătiți pentru a da știri despre situația din imperiul turcesc. Giva se plînge însă că unii sînt nemulțumiți cu cît poate să-i plătească. Ar fi avut nevoie de mai mulți bani... Probabil că din aceste tranzacții trăgea un profit și agentul imperial.

O privire asupra rapoartelor lui Giva din 1594, precum și asupra celor din 10 și 28 aprilie și din august 1595 ne oferă unele surprize. În rapoartele din 10 și 28 aprilie aflăm un rechizitoriu contra lui Aron, un climat de neîncredere la adresa domnilor români în general și în sfîrșit unele insinuări referitoare la gîndurile ascunse ale lui Josica cu privire la domnia țarilor românești. În cel din august, acuzarea este îndreptată împotriva lui Carrillo ca și a lui Josica, și este denunțat complotul împotriva lui Aron, declarat acum devotat creștinilor, victima a stăruinței sale în credința sa față de împărat. Toate insinuările din raportul din 10 aprilie dispar. Ba unele argumente folosite mai înainte împotriva lui Aron — de pildă faptul că s-ar afla în afară un număr de 8 000 (!) de pribegi care trebuiau readuși cu binele în țară — sînt întoarse, acum sub altă formă, împotriva lui Ștefan Răzvan și a complicilor săi. De astă dată este vorba numai de 30 de mari boieri. Nu se mai preconizează preluarea de către principe a funcției domnilor români, ci dimpotrivă se pune accentul pe abuzul strigător săvîrșit împotriva drepturilor celor mai sfinte ale țarilor românești, și pe nemulțumirea profundă a boierilor lui Mihai Viteazul siliți să încuviințeze, împotriva voinței lor, „capitolele”, ce le fuseseră impuse. Este drept că raportul din august este redactat după intervenția polonilor în Moldova. Pare deci normal ca să ofere o optică mult schimbată. Dar faptele înseși sînt schimbate diametral. Așadar, vor trebui controlate cu cea mai mare atenție toate afirmațiile lui Giva, înainte de a putea fi acceptate.

Asupra lui Giva judecata lui Speciano pare aproape de adevăr. Este un om „potente di lingua” care trebuie îmbunat și îndulcit, măgulindu-i vanitatea și interesul. Întotdeauna gata să-și manifeste zelul, denunțînd abateri sau trădări, el denunță torențial ba trădarea de la Gyor, ba gîndurile de răzvrătire ale poporului din Țara Românească împotriva ostașilor lui Sigismund, ba nesinceritatea domnilor români, ba perfidia senatorilor din Transilvania etc. Dacă simpla comparație a rapoartelor sale scoate la lumină manevrele sale în legătură cu acapararea țarilor române de către Sigismund în aprilie—mai 1595, demonstrația va fi mai puțin ușoară pentru alte intervenții din alte momente.

Se observă că importanța pe care și-o dădea Giva în Transilvania, Moldova sau Țara Românească nu corespundea cu atenția limitată de care se bucura la miniștri imperiali. Ofertele lui de a expune împăratului dovezile trădării de la Gyor nu află nici un ecou. Abia mai tîrziu, cu prilejul procesului lui Josica (august 1598), va reuși cu perseverență să-și atingă țelul. Dar (în 1594 și 1595) la Alba Iulia, îndemnurile sale erau socotite a veni chiar din partea împăratului sau în orice caz erau folosite în sensul acesta, de către Josica

și Carrillo. Ce sens a avut complicitatea sa cu cancelarul, schimbată apoi în dușmănia cea mai cruntă nu e greu de ghicit. El a fost folosit pentru a-l convinge pe Sigismund și totodată a-l încondeia pe Aron față de imperiali, dar nu i s-a făcut pesemene și lui parte din prada împărțită între complici. Reținerea lui în Transilvania pînă după întocmirea „capitolelor“ privitoare la Țara Românească și oprirea lui de a însoți pe delegații din Țara Românească la reîntorcerea lor au tulburat planurile sale de a intra în legătură cu foști pretendenți la domnie, cărora le și trimisese promisiuni și îmbieri să treacă în tabăra creștină (vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 36, unde e vorba de Mihnea Turciul și de Bogdan) sau eventual cu alții care s-ar mai fi putut ivi, sau în cazul cel mai rău cu domnul însuși. Concedierea sa prin scrisoarea redactată de mîna lui Sigismund la 9 iunie, după zece zile de laborioase încercări de a întocmi o ciornă potrivită, a constituit desigur o lovitură, de care se va răzbuna în august 1598. Dar ce rol a jucat el pe lângă boierii lui Mihai Viteazul, delegați la Alba Iulia? Aceștia au protestat în fața lui pentru condițiile impuse de Sigismund. El însuși spune că el a fost acela care i-a îndemnat să încuviințeze capitolele, dîndu-le speranța că împăratul — autoritate supremă — nu va menține o încuviințare dată în mod forțat. Dar poate nu spune totul. În hîrțile lui Giva se află două liste de mari boieri pămînteni din Țara Românească și din Moldova. Nu s-a observat pînă acum că lista „magnaților“ pămînteni din Țara Românească se suprapune aproape perfect cu lista delegaților trimiși de Mihai Viteazul în Transilvania. Cunoșcînd fobia lui Giva față de boierii greci, nu este exclus ca el să fi fost inspiratorul clauzei prevăzînd excluderea grecilor din divan și din dregătoriile mai însemnate.

Peste doi ani Giva reapare la Alba Iulia. De astă dată rapoartele sale sînt adresate direct împăratului. La 31 iunie 1597 îl informează din Alba Iulia despre pregătirile turcilor și tătariilor, avînd grijă să folosească curierii lui Teuffenbach și nu ștafetele din Transilvania. Despre tătari speră să aibă vești sigure de la Ieremia Movilă. „Știrile pe care le scria în trecut Mihai Voievod principelui (Sigismund) cum că voievodul Ieremia a încheiat o înțelegere cu turcii ca să vină împreună cu tătarii asupra principelui și a lui Mihai Voievod nu se adevăresc, ci dimpotrivă se bănuiește că doar din răutate și pentru scopuri proprii se dădeau aceste știri, socotindu-se dimpotrivă că ceilalți vor să-l tulbure pe Ieremia (*travalat a Hieremia Waivoda*), după cum se poate înțelege din multele argumente valabile (*degni ragioni*) scrise în ultimele rapoarte... A fost trimis spre Țara Românească numai căpitanul Moise Szekely, cred că are soldații <toarmiști> în numele maiestății voastre, și Mihai Voievod se pregătește și își năimește ostași — însă pînă acuma nu se știe dacă împotriva turcilor, sau pentru a-l ataca pe Ieremia!“. Avem aici un exemplu tipic al utilizării subtile din partea domnului Moldovei a tuturor agenților posibili pentru a-și pregăti trecerea în tabăra adversă atunci cînd ea s-ar impune de la sine. În decembrie 1595 după tragerea în țeară a lui Ștefan Răzvan a folosit pe raguzanul Paolo Georgi care îl însoțise pe acesta în Moldova și fusese luat prizonier, trimițîndu-l drept sol al său în Transilvania cu oferte de înțelegere. Cînd vine apoi Bocskay pentru a trata slobozirea prizonierilor — e primit în modul cel mai măgulitor. E utilizat pînă și Arsengo, vicarul episcopiei catolice din Moldova, trimis la Roma pentru a căuta să stabilească o legătură cu papa și cu Liga creștină. Bogăția vestită a lui Ieremia oferea argumente foarte convingătoare, mai ales în

absența altor posibilități de acțiune. Căci o dată mai mult i se refuza lui Giva trecerea în Țara Românească.

În octombrie 1597 el reușește în sfârșit să ajungă în Țara Românească, într-un moment în care Sigismund se hotărâse să-l lipsească pe domn și de subsidiile pecuniare trimise de împarat, și de cele militare venite din Transilvania. Încă de la început Giva adoptă o atitudine diametral opusă celei din luna iunie cu privire la Ieremia Movilă. Acum el expune cu claritate punctul de vedere al domnului Țării Românești. Prezența lui Ieremia în Moldova constituie o primejdie permanentă pentru orice acțiune pe care ar întreprinde-o Mihai Viteazul contra turcilor. Este adevărat că agentul habsburgic are grijă să-și rezerve posibilitatea unei bateri în retragere. El nu a pătruns încă tot gândul domnului și nici oa tea acestuia nu a văzut-o încă. Dar după aceste prudente rezerve generale, el înfățișează pe rând cu toată convingerea punctele cele mai îndrăznețe ale planului lui Mihai: înțelegerea aparentă cu turcii, alungarea lui Ieremia cu îngăduința acestora, ca etape premergătoare ale unei acțiuni masive peste Dunăre. Stăruie asupra legăturilor acestuia cu creștinii din Peninsula Balcanică. Așteaptă venirea unui emisar al mitropolitului de Tîrnovo Rally ca să-l ducă cu el la împărat, pe care îl va informa personal de întreaga situație de la Dunăre. Totodată îi va arăta marea nevoie de bani a lui Mihai pentru plata lefurilor mercenarilor săi.

Pot fi observate diferite faze în șirul rapoartelor privitoare la Țara Românească îndreptate spre împarat. Într-o primă fază agentul habsburgic reușește să se transforme într-un fel de purtător de cuvînt al domnului, transmișînd cererile și dorințele acestuia. Cu cîtă sinceră dezinteresare o face, ramîne de văzut. În același timp, el caută să arate cît de necesare sînt îndemnurile sale catre domn ca să nu dea uitării planul unei acțiuni războinice în Balcani.

Este o încercare de a transforma mandatul său limitat într-o misiune permanentă, asumînd un rol de intermediar necesar. Pentru domn important era să poată folosi această cale pentru a striga nevoia imperioasă de bani pentru plata cazacilor, luîndu-l de chează pe agentul habsburgic martor al zbciumului său. Această fază se încheie cu plecarea lui Giva la 16 martie spre Praga. Urma ca de acum încolo Mihai să ia contact direct cu comisarii imperiali așteptați în Transilvania. În drum însă Giva s-a încrucișat cu comisarii imperiali trimiși la Alba Iulia pentru definitivarea renunțării lui Sigismund și preluarea cîrmuirii Transilvaniei. Primul comisar, doctorul Pezzen, patronul și ocrotitorul lui Giva, l-a reținut în Transilvania, recomandîndu-l arhiducelui Maximilian, care ar fi urmat să l plătească de atunci încolo. Recomandația scrisă ulterior din Viena poartă data de 10 iulie. La 12 august, cum și în ce calitate nu știm, Giva este de față la primirea solului lui Mihai la Praga.

O a doua fază corespunde cu procesul lui Josica, în care Giva vine ca acuzator și regizor al întregii proceduri (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 382—385 și *Veress, Documente*, V, pp. 182—187, textul procesului-verbal al judecătii, cu acuzările aduse de Giva și unele concluzii intercalate de președintele comisiei de judecată, Mihai Szekely, comandantul cetății Satu Mare). O parte din capetele de acuzare sînt cele cuprinse în raportul său din august 1595 cu privire la complotul care a dus la capturarea și înlăturarea lui Aron (23 aprilie/2 mai 1595) la care se adaugă și oprirea trecerii lui Giva în Țara Românească. Nu sînt

uitate nici învinuirile de otrăvire a lui Aron din porunca lui Josica, de uneltiri contra cesiunii Transilvaniei habsburgilor și de încercări de fugă din închisoare. În cursul procesului, Giva folosește și unele informații atribuite lui Mihai Viteazul. Nu e vorba de depoziții sau declarații făcute de domn în vederea procesului, căci pomirea procedurii a fost hotărâtă de urgență la Praga în ziua de 13 august și judecata s-a ținut la Satu Mare între 27 și 31 august. La 27 august, Giva aflându-se la Satu Mare îi scrie domnului despre modul cum a fost primit de împărat la Praga solul lui Mihai, grecul Hector Vorsi, adăugînd „Am plecat pentru îndeplinirea unei slujbe grele (*ardua*) a maiestății sale, care odată terminată, sînt sigur că domnia voastră ilustrisimă se va bucura și odată cu ea toți cei mai cu credință față de maiestatea cezaree!” Așadar, nu poate fi vorba de o adevărată mărturie a lui Mihai Viteazul în procesul lui Josica, despre care domnul nici nu avea știință, ci mai degrabă de invocarea unor frînturi de spuse întîmplătoare ale domnului și potrivite ulterior de ingeniosul raguzan după cele prinse de el în cursul intervalului de la 16 octombrie 1597 pînă la 16 martie 1598, cînd l-a însoțit prin țară, adică *dintr-o vreme cînd nu putea fi prevăzută arestarea cancelarului*, produsă cu totul pe neașteptate la 4 aprilie 1598. De altminteri și punctele privitoare la Mihai Viteazul în procesul-verbal de la Satu Mare nu sînt legate între ele într-un mod coerent și logic. Sînt menționate mai întîi manevrele lui Josica pentru a-l îndepărta din domnie pe domnul Țării Românești, așa cum a reușit să-l înlăture pe Aron al Moldovei. Porțiunea din text care se referă la această chestiune apare sub forma unei interpelări a lui Mihai Szekely, președintele comisiei de judecată, care rezumă în stilul său caracteristic cele expuse la acel punct și trage și concluziile pe care le socotește necesare. După ce a arătat pe larg rolul cancelarului în lichidarea lui Aron vodă se adaugă: „Și tot cu asemenea viclesuguri a vrut să purceadă Josica și cu Mihai voievodul, folosind ca pîrîș pe nunțiul papal (*per informationem papae nuntii*) și pe un călugăr Francesco, care a fost confesorul transilvanului. Însă Mihai Voievodul care era mai isteț ca Josica a băgat de seamă, și deci a îndulcit pe trimisul papal și pe alți domni cu bani și cu alte daruri, încît a trebuit ca acela să se lase de cele puse la cale“. Aici sînt confundate probabil două chestiuni deosebite: a) manevra încercată pe baza pîrîrilor călugărului „Francesco“ și a nunțiului (?) și b) practica abuzivă de a se pretinde plocoane scumpe care ar fi fost împărțite între Josica și nunțiul Visconti. Dar, în privința manevrei nunțiului și a confesorului, trebuie observat faptul consemnat în corespondența nunțiului că la primul prilej acesta a încercat să obțină rechemarea în Italia și căpătuirea în statul venețian a călugărului Francesco, pe care îl socotea indezirabil la Alba Iulia pe lîngă Sigismund. Așadar, nu poate fi vorba de o manevră combinată între ei. Este mai probabil că acel franciscan era o creatură a cancelarului. Acesta, pînă la venirea iezuitului Carrillo în 1594, îl îndemna pe principe să-i urmeze exemplul, nedîndu-se pe nișna unui duhovnic anume, ci folosind la întîmplare cînd ar fi nevoie serviciile vreunui călugăr franciscan. Absența prelungită a lui Carrillo a putut să-i ofere prilejul unei noi încercări în sensul acesta. Să fie cumva vorba de două pîri deosebite și chiar din momente deosebite? Giovanni de' Marini Poli menționează la 28 aprilie 1595 sosirea recentă, în mare grabă, la Alba Iulia, a unui franciscan venit să comunice vestea dezvăluită de un boier din divanul Țării Românești că locuitorii sînt hotărîți să se ridice și să mîncelească pe

ostașii unguri pînă în 20 de zile dacă principele (Sigismund) nu va pune capăt samavolniciei lor. În textul său e menționat și domnul, dar în mod cam confuz „*quel voievoda che il populo chimera levarsi davanti li Ungari*“. Această alarmă ar putea corespunde la pîra fratelui Francesco. Dar ea nu are nici o legătură cu nunțul care nu ajunge la Alba Iulia decît la 16 mai!

A doua mențiune a lui Mihai în procesul-verbal este și ea introdusă în mod artificial într-un text consacrat exclusiv reconstituirii capturării lui Aron. După ce se arată împărțirea între complicii principali a banilor acestuia, și se amintește de pedeapsa divină care i-a ajuns pe cei mai mulți în Moldova, se adaugă destul de abrupt: „Și așa spune și Mihai Voievod că a văzut cu ochii săi cum vistierul Caloghera i-a dat lui Josica zece mii de ducași bani gata cu condiția să-i facă parte și trimisului papal, și că și Dan vistierul [din Țara Românească, același care dovedindu-se necredincios lui Mihai în 1596 a fugit în Moldova] ar fi dat trimisului papal o șubă de samur împreună cu o altă blană, numai ca să potrivească să fie toate bune cu Josica, întrucît ei sînt împreună într-un gînd (*dieweil sie mit einander gar wol eins sind*). Precum se vede sînt invocate în mod confuz fapte care se referă la alte momente decît cel al capturării lui Aron. Mihai Viteazul nu a putut vedea cu ochii înmînarea acelor bani decît în cursul campaniei din Țara Românească, și în momentul acela dregătoria de vistier a lui Caloghera ajunsese pur nominală prin în-lăturarea lui Ștefan Răzvan din Moldova. Informația relativă la gestul oarecum similar al vistierului Dan față de nunțiu este adusă numai pentru a sublinia reciprocitatea dintre nunțiu și cancelar. Caloghera îl mituiește pe nunțiu prin Josica, iar Dan pe Josica prin nunțiu. Și această parte a frazei e dată în mod dubitativ: *und soll der Dan Wistier... verehrt haben*. În sfîrșit, ultimele afirmații atribuite lui Mihai cu privire la o eventuală conlucrare cu Josica, dacă acesta ar fi ales voievod al Transilvaniei, sînt, evident, niște rătălmăciri destul de primejdioase, avînd de scop a-l dovedi pe acuzat de uneltiri vinovate, chiar cu riscul de a-l compromite și pe domn. Astfel, e amintită și chiar subliniată prietenia manifestată de cancelar domnului cu care trebuia să se și încuscrească pentru a cîștiga sprijinul său cînd va fi ales Josica voievod al Transilvaniei. Urmează o frază intercalată de Mihai Szekely, al cărui stil e ușor de recunoscut, cum că degeaba a încercat Josica să-l ispitească pe domn la el în Țara Românească și să-l prindă cu asemenea viclesuguri, căci nu i-a mers, întrucît acesta a fost mai isteț decît Josica, și este un servitor credincios al împăratului. Dar destul de curios după această apreciere finală a președintelui comisiei de judecată se pot citi ultimele două „declarații“ atribuite lui Mihai, care se contrazic între ele și pe care a ținut probabil Giva să le consemneze în procesul-verbal al judecății. Este limpede că domnul nu avea nici un interes să pomenească de propuneri concrete care i s-ar fi făcut ca să se împotrivească eventual arhiducelui Maximilian de dragul lui Josica, și nici nu este verosimil ca el să fi discutat această chestiune cu agentul habsburgic cu cîteva luni sau chiar săptămîni înainte de prăbușirea cu totul neașteptată a cancelarului atotputernic. Așadar va trebui reconsiderată atitudinea atribuită lui Mihai în acel proces, pe baza pseudomărturiilor invocate de ingenuosul Giva, și care constau dintr-o însăilare arbitrară de fapte dispartate, dispuse într-un anumit sens, după o schemă proprie pentru un scop propriu. Este vrednic de observat că peste tot cancelarul este făcut

singur răspunzător de toate faptele imputate, subliniindu-se cu tot dinadinsul că principele nu le-ar fi cunoscut. Față de acesta se păstrează aparent, peste tot, un ton foarte respectuos. Dar tot atunci din Satu Mare Giva, scriind la 28 august arhiducelui Maximilian, se dezlănțuie împotriva acestui copilandru *sfrenato et fidefracto* vinovat de lucruri nemaiauzite... etc. (*Hürmuzaki*, XII, p. 389).

Oșindirea lui Josica era în realitate un act politic menit să rupă toate punțile pe care le-ar mai fi putut folosi Sigismund, reîntors pe neașteptate la Cluj la 21 august. De aceea, Giva punea un preț deosebit pe ultimele declarații făcute de cancelar capelanului lui Mihai Szekely, comandantul cetății Satu Mare. Se face o subtilă deosebire între confesiunea propriu-zisă, al cărei secret este inviolabil, și declarațiile din urmă ale prizonierului. Textul publicat în Veress, *Documente*, V, p. 187 poartă data de 1 septembrie 1598 și este intitulat în mod destul de incorect *Memoriale di quello che ha ditto Josicha cangilier a la fine et prima della sua morte R<sup>do</sup> Padre Marino di Giovanni (!) cappellano del Ill<sup>mo</sup> signor colonello di Sacmar*. Este evident că includerea numelui lui Giva în locul acela se datorește unei erori. Trebuie citit în continuare: *al R<sup>do</sup> Padre cappellano...* etc. Numele lui Giva (Marino di Giovanni) redat de altminteri destul de incorect după o însemnare, probabil marginală, apare aici ca al persoanei care a pus să fie întocmită darea de seamă care trebuia adusă sub ochii împăratului. În pragul morții cancelarul declara că el singur ar putea menține Transilvania în pace pentru arhiducele Maximilian, urmînd ca Sigismund să plece din țară, iar arhiducesa să fie liberă (de legătură căsătoriei cu principele), căci acesta o urăște tare și există teama ca într-o zi să n-o omoare cu pistolul sau să pună să fie otrăvită *cum a mai încercat în alte rînduri*. Despre Sigismund spunea că dacă va mai zăbovi arhiducele, atunci el va face pace cu turcii, după gîndul lui din totdeauna. Aceste declarații au fost făcute probabil în credința că sentința nu va fi executată înainte de a fi întrebat împăratul căruia îi oferea în extremis serviciile sale într-o ultimă tentativă de a-și salva viața.

În cursul procesului cancelarul îndreptase acușări grave contra nunțului Visconti pe care îl bănuia probabil a fi divulgat propunerile sale relative la cîrmuirea Transilvaniei și la rolul pe care și-l rezervase. Josica declara că nunțul umbla după o cesiune a Transilvaniei către papă (!) în locul cesiunii făgăduite Habsburgilor. Înarmat cu aceste informații Giva denunță trădarea lui Sigismund într-un raport către Maximilian, căruia îi trimite la 28 august un adevărat plan de bătaie constînd în atacarea lui Sigismund din trei părți deodată — de către Mihai Viteazul — de către secui care vor putea fi cîștigați restituindu-li-se privilegiile răpite de Bathorești — lucru care s-ar putea trata prin mijlocirea voievodului Mihai — și de către oastea imperialilor (*Hürmuzaki*, XII, p. 381). Dar în mod inexplicabil el crede că ar putea fi atras și Ieremia în tabăra lui Maximilian. În ajun, în scrisoarea către Mihai, Giva îi comunicase veștile cele mai îmbucurătoare: împăratul îl prețuiește, îi va trimite 50 de mii de taleri prin negustorul Henkler de la Viena care are legături de afaceri cu Clujul, a pus să-i pregătească și careta cu 12 cai cerută de domn. Giva care va pleca peste trei zile spre a fi la Praga la 15 septembrie îl roagă stăruitor pe domn să *împlinească neapărat cele ce va cere aducătorul!*

Observăm că despre mersul procesului lui Josica, aflat foarte aproape de deznodămînt,



Giva nu suflă nici un cuvânt, deși în actul său de acuzare angajase și persoana domnului ca martor al acuzării. Asigurările sale măgulitoare către Mihai se termină cu o cerere de bani lăsată pe seama aducătorului scrisorii. Totodată fluctuațiile sale privind bunele dispoziții ale lui Ieremia față de imperiali și posibilitatea unei cooperări cu el par să indice o lipsă de sinceritate evidentă. Dar rolul lui Giva față de împrejurările din Țara Românească nu mai avea aceeași importanță după venirea comisarilor imperiali la Țirgoviste și încheierea legăturii directe dintre domn și delegații împăratului. În aceste condiții nu mai era nevoie de intermediari. Însă lucrurile se schimbă când în locul lui Sigismund trece cardinalul Báthory. La 4 octombrie 1599 Consiliul imperial răspunde la întrebările lui Mihai Viteazul în legătură cu noua situație, dând ca însoțitor solului trimis de domn pe Giva cu scrisoare de acreditare și mesaje verbale (*Hurmuzaki*, III/1, p. 337, III/2, p. 328).

Giva reapare îndată după victoria lui Mihai contra cardinalului. Este însărcinat de împărat să-i ducă o sumă de bani. La 5 noiembrie 1599 scrie din Cașovia veștile aflate de la preotul Stan, omul de încredere al domnului, trimis de acesta ca să ceară banii pentru plata a 300 de cazaci. Giva se va duce în persoană să-i ducă domnului la Alba Iulia. Urmează o dare de seamă a dialogului acestuia cu cardinalul, înaintea luptei, a efectivelor după informațiile preotului Stan, în sfârșit a calomniilor lui Basta în unire cu Malaspina pe care îl apostrofează sever domnul. Giva garantează pentru domn! Dar într-o scrisoare din decembrie 1599 ce pare a fi scrisă de el (*ibidem*, p. 526) încep să se ivească semne de nesinceritate. Într-o alta neîndoioasă din 22 decembrie (*ibidem*, 551), în aparență foarte favorabilă, adresată lui Mihai Szekely la Satu Mare, apar niște sublinieri ale afirmațiilor celor mai pozitive, iar pe margine este repetată însemnarea *nota, nota, nota* și acolo unde se declară că domnul abia așteaptă sosirea comisarului Pezzen pentru a-i preda Transilvania — se poate citi explicarea *Nota, cosa mai pensata realmente*, adică infirmarea hotărâtă a declarației din textul scrisorii. La aceeași dată scria același Giva lui Pezzen (*Hurmuzaki*, III/1, p. 394) că e nevoie urgentă de comisari, căci nobilii s-au săturat foarte curînd de această stăpînire. În jurul voievodului sînt destui oameni răi care caută să-l îndeapărteze de slujba datorată împăratului și să trezească nemulțumirea în sufletul lui... și dintre aceștia sînt mai ales cei ce au fost ca soli la curtea imperială (adică Mihalcea și vistierul Stoica).

Numai arhiepiscopul de Țirnovu (Dionisie Rally) se străduie pentru împărat. Giva nu știe cum să-l convingă să persevereze pe această cale. I-a făgăduit lui Rally bunăvoința împăratului. Domnul îl va trimite pe Rally în solie la papă și la regele Spaniei, precum și la împărat pentru a trata despre căsătoria fiului său și va merge și Giva cu el. El speră că voievodul e împotriva unor îndemnuri rele, dar răuvoitorii au toată puțința să-l sfătuiască rău. Rally i-a destăinuit că a venit la Mihai un „*dotor Isepo francese*” care fusese și pe la Sigismund cu o scrisoare de la regele Franței (Henric al IV-lea), îndemnîndu-l contra Casei de Austria. Se află un sol moldovean la Mihai — ar fi vorba de o logodnă a fiului acestuia cu o fiică a lui Ieremia etc.

Și tot în aceeași zi, îl pune Giva pe Rally să scrie și el lui Pezzen. Acesta după ce declară că îl îndeamnă pe Mihai pentru împărat și că acesta arde de zel pentru Casa de Austria și abia așteaptă venirea comisarilor pentru a se putea apuca de războiul cu

turcii, adaugă că el ar *avea de comunicat multe lucruri tainice* lui Pezzen. Nu îndrăznește să scrie. Să nu spună lui Mihalcea și vistierului Stoica cumva că Rally i-a scris, pentru că acești oameni (*la gente*) sînt foarte geloși, și nu vor să fie decît ei în jurul domnului, Rally își va destăinui secretul doar lui Pezzen. Îi va arăta scrisorile... (?). Să vină iute... Cînd scrie împăratul lui Mihai, să-i scrie cît mai dulce și va avea cîștig de cauza. Împăratul dacă ar vrea să caute oricît nu va găsi un altul cum e Mihai Voievodul *fidelissimo e sincerissimo*. Tot atunci scrie Rally și împăratului în același sens, invocînd oarecum recomandarea lui Giva și dîndu-i-o și el pe a sa. Tot de pe atunci trebuie să fie și scrisoarea către împărat a lui Paolo Georgi, recomandîndu-l pe Rally și cerînd pentru el mici daruri și încredințarea lui grijii comisarilor din Transilvania (*Hurmuzaki*, XII, p. 565). Și acuma Giva joacă un joc dublu pe care îl pătrunde întrucîtva bănuitorul și acritul comisar David Ungnad, cu toate dovezile de zel aparent ale raguzanului. La 21 februarie 1600 Giva comunica comisarilor (recte Ungnad) că Mihai tratează cu turcii ca să-l pună pe cumnatul său (?) în Moldova. Acest lucru i-a fost împărțit în mare taină de către domn! Totodată domnul i-a spus că Andrei Taranowski nu a venit în Transilvania pentru treburi particulare, cum pretinde acesta, ci publice. I-a și arătat unele scrisori ale regelui Poloniei, dar nu i-a destăinuit scopul venirii acestuia! La 24 februarie, trei zile după aceea, Giva pleca spre împărat cu o scrisoare de acreditare a lui Mihai, spre marele năduf al lui Ungnad care se duce să-l iscodească pe Dionisie Rally, bolnav de podagră, de la care află, între altele, o știre pe care o păstrase Giva pentru sine. Domnul pregătește o scrisoare pe care o va încredința lui Rally să o ducă la Roma papii și celorlalți potențați creștini, și în care povestind tot ce a făcut contra turcilor se plînge de puținul ajutor obținut de la împărat, și recurge la arbitrajul papii între el și împărat pentru rezolvarea cererilor sale. Giovanni a știut de această scrisoare, pe care i-a comunicat-o acesta în limba croată (*Also hatts der Marini inn crobatisch Sprach von im gehört*). Dar nu a găsit cu cale să-i informeze și pe comisari. Pesemne că vrea să comunice acest fapt direct împăratului! Dar pentru mai multă siguranță comisarii (Ungnad) îi comunică și acest lucru. De altfel acest om cumsecade (*der guet Man*, cu o nuanță de oarecare desconsiderare ca în formula corespunzătoare franceză: *ce brave homme*) a ajuns mult prea asiduu (*gar zu gemein worden*) pe lângă domn, a mîncat la curte (*drin*) aproape zilnic (în afară de postul de acuma), a ascuns (?) [*ist überweint worden*, poate: „Überweist” întrucît forma din text nu se află în dicționare, și nici nu ar corespunde sensul ei probabil cu contextul] adesea faptul că tocmai a fost de a petrecut cu el, și poate i-a și înfățișat ce e negru drept alb, așa cum l-a și convins acuma să-i dea „o scrisoare de acreditare către maiestatea voastră spre a trata lucruri mari — deși după cîte ne-a raportat Napragy [cancelarul Transilvaniei] este vorba doar de o chitanță pentru suma de 25 000 de taleri...” De altminteri cînd face Giva pe tălmăciul pentru comisari, el nu redă întocmai spusele lor, spre a nu-l minia pe domn! (*Hurmuzaki*, XII, pp. 730—731).

În același timp, și pentru alte motive, același cancelar Napragy denunțînd și el în taină secretarului împăratului Ioan Thoracodminus cîteva puncte în legătură cu venirea iminentă a unor ceauși la Alba Iulia, și cu unele declarații ale lui Taranowski etc. găsește cu cale ca din cele cinci puncte enunțate, punctul trei să glăsuiească astfel: „Pentru anu-

mite motive nu mai trebuie ca „Ioannes Marinus“ să fie trimis de la Curtea (imperială) aici la domnul voievod! (*Ibidem*, p. 723). Dar Ioannes Marinus neștiind nimic din toate acestea se oprește la 18 martie pentru o zi la Cașovia, unde nu-l vorbește de bine pe „valah“, și nici pe sfetnicii acestuia: vistierul Stoica fiind declarat un diavol împotriva împăratului etc. Nicolae Rossi, ciracul lui Basta, are grijă să comunice toate acestea doctorului Pezzen.

Urmîndu-și drumul spre Praga Giva se oprește la Tyrnavia (azi în R.S. Cehoslovacă) unde se întîlnește la 1 aprilie 1600 cu vechiul său cunoscut și prieten, banul Mihalcea, care se întorcea de la Praga, cu care stă de vorbă o seară întreagă bînd vin și mîncînd castane. Lovit probabil de dambla, moare în acest oraș, doctorul Pezzen avînd grijă să răspîndească peste tot acuzația că ar fi fost otrăvit de Mihalcea!

Giovanni de'Marini Poli a lăsat un material extrem de bogat care a fost folosit de toți istoricii și cercetătorii evenimentelor din Transilvania, Moldova și Țara Românească din anii 1594—1600, fără a mai vorbi aici de toată corespondența din faza anterioară avînd drept punct central procesul contra lui Petru Șchiopul. De aceea, trimitem în mod general la N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., seria a III-a, t. XVIII, 1896 pentru anii 1587—1598, iar pentru faza următoare același, *Istoria Românilor*, vol. V, *Istoria lui Mihai Viteazul... I. Sîrbu, Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, București, 1904, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul* București, 1936, Emil Turdeanu în *Trois mémoires...* etc. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* (pp. 76—77).

RELATIE DIN MOLDOVA, ȚARA  
ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA<sup>1</sup>

*sfârșit 1594*

[După plecarea sa de la Curtea Imperială a scris din Cracovia Jaroslav și Liov].

... Ajuns în Moldova, am înfățișat ... domnului acestei țări, Aron Voievodul scrisorile și patentele Maiestății Voastre, pe care le-a primit cu toată cinstea, gata la îndemnul și poruncile Maiestății Voastre și după lungi pertractări și discuții s-a oferit <să intre> în credința și slujba necurmată a Maiestății Voastre și am încheiat o ligă și alianță sub aripa Maiestății Voastre. p. 200

Ne-am mai înțeles să oprim calea tătarilor punînd să aducă ajutoare de la cazacii pe care maiestatea voastră i-a tocmit să slujească în solda sa, și de asemenea de la ungurii din Transilvania, totodată l-am hotărît să oprească expedierea tributului ce trebuia să-l trimită turcului. Și am încheiat înțelegerea

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian al raportului către împăratul Rudolf publicat în *Hurmuzaki*, III/1, pp. 200—206.

cu cazacii și cu sus-zisul Aron Vodă prin mijlocirea prea reverendului Legat // apostolic<sup>2</sup>, ca acei cazaci să fie întotdeauna gata și pregătiți a veni în ajutorul acestui voievod pentru a închide calea tătarilor și ca acest domn Aron Vodă să le dea pe fiecare lună trei mii de taleri și tain<sup>3</sup> pe care l-a și trimis pentru hrana lor, și acești cazaci erau adunați cam la 8 000 <de oameni>. Și apoi <cînd a fost> la nevoie, la trecerea tătarilor nu s-a avut nici un ajutor de la acești cazaci, și am aflat din loc sigur că acest lucru s-a făcut din lucrătura marelui cancelar al Poloniei<sup>4</sup> care a dat acea poruncă, și vrînd să mă lămuresc am fost să mă întîlnesc cu cazacii, și întrebînd pe un hatman al cazacilor numit Michossenski, Hatman Zaporojean, — precum și pe Stanislav Clopizchi<sup>5</sup> — mi-a spus că adunase 8 000 de cazaci și cum nu li s-a plătit nici o leafă (doar că domnul Aron le-a trimis tainul) și cum ei nu pot să trăiască fără a fi plătiți s-au întors la casele lor. Dar el nu știa sigur de ce au plecat, sau pentru că nu li s-a plătit, sau <cumva> din porunca marelui cancelar . . .

[A scris despre acestea Împăratului folosind numele Legatului (Comuleo), dar scrisorile au fost deschise de căpitanul din Camenița numit Potocki . . .]

Și apoi am plecat în Transilvania după sfatul domnului Aron să caut ajutoare de la acel principe pentru a închide calea tătarilor. Și ajuns în Transilvania am înfățișat scrisorile Maiestății Voastre principelui Sigismund și am avut o lungă întrevvedere cu el. Mi-a dat toată crezarea în numele maiestății voastre, fără a primi scrisoarea din cauza deosebirii de titlu <ce i se dedea><sup>6</sup>, dar m-a ascultat cu toată deferența și s-a arătat gata la poruncile Maiestății Voastre oferindu-și serviciile pînă la moarte.

. . . Cu acest Principe în plin Senat<sup>7</sup> ne-am înțeles <ca să dea> zece mii de unguri în ajutorul lui Aron vodă ca să închidă calea tătarilor, și să fie trimisă oastea din comitatul secuilor la granița Moldovei și <totodată și> căpitanul Pancratiu Senniey, și nu numai acest ajutor, dar a mai și distribuit armată și în alte locuri unde prindea bine pentru a închide trecerea acestor tătari . . . și toate acestea le-am tratat prin prea reverendul părinte Alfonso <Carrillo> și <principele le-a> făgăduit Maiestății Voastre. Principele se plîngea de zăbava pentru care dădea vina pe senatorii săi, căci el din partea lui încă de două luni ar fi ieșit cu oastea la luptă împotriva dușmanului, dar

<sup>2</sup> Alessandro Comuleo.

<sup>3</sup> *mangi*.

<sup>4</sup> Zamoyski.

<sup>5</sup> Pentru Klopicki vezi biografia lui Lassota și cea a lui Comuleo din volumul de față.

<sup>6</sup> Vezi atitudinea similară raportată de Matyas Kis în februarie 1594. El pretindea să i se dea titlul de serenisim principe al Transilvaniei și nu să i se zică *voievodul nostru transilvan*, sau măcar *voievodul transilvan*.

<sup>7</sup> Era constituit din cei 13 sau 15 senatori sau consilieri moșteniți de Sigismund din vechea organizare a principatului.

senatorii săi se împotriveau<sup>8</sup>, însă el a hotărât să cheme o Dietă și mi-a spus să scriu Maiestății Voastre că „voi face în fel și chip ca acești senatori ai mei să-mi cedeze” și dacă ei nu vor cu binele atunci va purcede el cu ei în alt fel, și că va îndeplini a ceea ce a făgăduit maiestății voastre, și eu cu autorizația acestui Principe am discutat cu senatorii în numele maiestății voastre și la lungile mele expuneri ei mi-au răspuns cu răceală, de unde s-a cunoscut înșelăciunea și trădarea lor, și am referit apoi totul principelui care a luat din nou de la mine scrisoarea maiestății voastre, pentru ca să o poată arăta în senat și a căpătat apoi și asentimentul senatului și al dietei din Alba Iulia<sup>9</sup>.

Apoi am plecat spre Moldova și am ajuns la Brașov, oraș din Transilvania, și aflând acolo prin stafete de ale lui Aron cum că tătarii intraseră în Moldova unde au înaintat timp de trei zile și s-au întors într-o zi și jumătate la granița Poloniei la cetatea Snyatin, unde a stat tătarul trei zile așteptând ce va face marele cancelar<sup>10</sup>, am scris în mare grabă principelui Transilvaniei, așa cum ne fusese învoiala și de asemenea am scris // căpitanului din Satu Mare<sup>11</sup> și generalului din Ungaria Superioară<sup>12</sup> să facă bine să ia măsuri și să se oprească trecerea tătarilor, și ar fi putut-o face, de ar fi vrut, fiind vestiți din timp... dar totul a mers de-a-ndoaselea din cauza trădării mișelești a senatului din Transilvania, <trădare> cunoscută maiestății voastre și din relatarea mersului său <cît> și a pedepsirii trădătorilor<sup>13</sup>. Și ajungînd în Moldova, la Aron Vodă, toate cele ce le hotărîserăm au ieșit pe dos și el a fost silit să trimită tributul sultanului și să se prefacă față de Hanul<sup>14</sup> tătarilor, trimițîndu-i daruri și dîndu-le găzduire <tătarilor> și îndreptînd către el (către Han) un ambasador pe care acesta l-a amenințat <poruncindu-i> să-i spună lui Aron Vodă că a auzit că <moldovenii> sînt aliați cu transilvănenii și cazacii... Aceste știri i le-au dat trădătorii din Transilvania<sup>15</sup>. De la acel ambasador<sup>16</sup> trimis de Aron Vodă, cînd s-a întors, am aflat că acel tătar avea drept călăuză oameni de ai cancelarului Poloniei, cam vreo 20 de poloni și alți douăzeci de la trădătorii

p. 202

---

<sup>8</sup> Pentru aceste discuții vezi biografia lui Carrillo și Observațiile noastre critice la relația lui Busto.

<sup>9</sup> La 11 iulie.

<sup>10</sup> Zamoyski.

<sup>11</sup> Mihail Szekely, Cetatea Satu Mare îi aparținea împăratului.

<sup>12</sup> Cristofor Teuffenbach cu sediul la Cașovia.

<sup>13</sup> Așa-ziii „conspiratori” tăiați în august-septembrie la Cluj și în restul țării.

<sup>14</sup> Gazi Ghirai.

<sup>15</sup> Afirmație în spiritul comunicării lui Sigismund către papă prin Fabio Genga.

<sup>16</sup> Comandantul gărzii de unguri, Mihail Tolnay, trimis cu tratatul iscălit de domn la Praga, unde cunoaște oarecare popularitate ca „moldovean” și se semnalează prin declarații destul de încredute.

din Transilvania și ceva boieri și greci de ai lui Petru Moldoveanul<sup>17</sup> care au fost în legătură cu el în Imperiu, și mi s-a mai spus — doar între noi — că acel Han al tătarilor trimisese cancelarului <polon> o sumă de bani și giuvaeruri, și că sultanul<sup>18</sup> îi trimisese <pe tătari><sup>19</sup> întrucît am aflat acestea în urma unei confidențe de la o persoană care a fost de față la Constantinopol cînd solul polon trata, prin mijlocirea ambasadorului englez<sup>20</sup> pentru trecerea acestor tătari. Este un indiciu foarte serios faptul că tatarul a stat trei zile la granița Poloniei în fața cetății Snyatin din Podolia de sub comanda nobilului Iasloviecki pînă ce i-a venit răspunsul de la acest cancelar, întrucît se temea să intre în Polonia fără o poruncă hotărîtă, căci se știa că Polonia este înarmată, mai ales că acest cancelar era foarte puternic și cu o armată de 50 000 de poloni la o depărtare de patru leghe de armata tătarilor, așa că dacă ar fi vrut să facă ceva din cele făgăduite cu jurămînt Legatului Papei<sup>21</sup> ar fi putut-o face...

... Să nu-l ierte Dumnezeu pentru atîtea pierderi aduse creștinătății.

Aron Vodă a fost tot timpul gata de luptă cu armata sa așteptînd ajutorul cazacilor și pe al ungarilor din Transilvania, dar din cauza trădării acestor mișei s-a întîmplat așa precum am spus, încît Aron Vodă<sup>22</sup> plîngea de turbare și de durere pentru trecerea tătarilor. El a scris scrisori înfuriate marelui cancelor <polon> și principelui Transilvaniei, bănuindu-l pe acesta, căci nu se știa că lucrul a fost făcut de viclenii trădători din senatul său, așa cum s-a aflat mai apoi cînd s-a dat totul pe față. Iar Aron Vodă făgăduise popoului său că va avea ajutorul cazacilor și pe al Transilvaniei ca să lovească în tătari, și locuitorii erau mulțumiți să asculte de domnul lor, dar cînd lucrurile s-au întors altfel ei și-au luat slobozire să meargă la casele lor să-și salveze copiii și soțiile, și a rămas acolo domnul Aron cu garda sa de unguri și cu curtea și s-a întărit într-un castel al Curții<sup>23</sup> înconjurîndu-se cu artilerie, și în jurul întregii cetăți a pus să se facă șanțuri contra năvalei caveriei tătărești.

---

<sup>17</sup> Fostul domn Petru Șchiopul refugiat în Tirol, împotriva căruia Giovanni purta un proces plin de șicane, bizuindu-se și pe sprijinul lui Bartolomeu Pezzen care trebuia să refere asupra cauzei, și care este tocmai acel care îl angajase pe Giovanni în slujba împăratului. În rapoartele acestuia către Pezzen el nu uită să amintească de procesul său, El folosește acum și prilejul acesta de a-l acuza pe refugiat de uneltiri în imperiu împreună cu acei boieri și greci nenumiți.

<sup>18</sup> Murad al III-lea.

<sup>19</sup> Pentru a coopera la campania turcilor din Ungaria.

<sup>20</sup> Edward Barton — afirmație nesperioasă.

<sup>21</sup> Comuleo. Vezi nota biografică din care se vede clar că această afirmație este lipsită de adevăr.

<sup>22</sup> De comparat această prezentare a atitudinii sale cu cea înfățișată de același Giovanni în rapoartele sale din 10 și 28 aprilie 1594.

<sup>23</sup> Domnul se închisese în Iași. V. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul I*, p. 136.

Și cînd am ajuns în Transilvania m-am găsit cu trimisul<sup>24</sup> domnul Mihai al Țării Românești, cu care am tratat îndelung despre unele lucruri, <învoindu-ne> cu jurămînt ca să vină <cineva> din partea acestui principe împreună cu prea reverendul Legat al Papei care avea și breva papală pentru acel Principe. De asemenea și eu le-am arătat scrisori de la Maiestatea Voastră, pe care le-a cercetat cu toată cinstirea în numele principelui său și ne-am învoit cu principele Transilvaniei, cu jurămînt să iasă neîntîrziat la luptă și să ia armele contra dușmanului împreună cu acest principe al Țării Românești și cu acel al Moldovei, și acestea s-au încheiat între trimisul din Țara Românească și principele Transilvaniei cu jurămînt de a rămîne uniți și aliați cu Maiestatea Voastră și cu toată creștinătatea, înrolînd 10 000 de soldați din țară și m-a întreat // cînd i-am putea aduce 10 000 de cazaci, căci principele lor ar fi mulțumit să-i hrănească în țară, măcar că i-am spus că Marele duce al Moscovei<sup>25</sup> a făgăduit un număr de ostași Maiestății Voastre, și a răspuns totuși că „dacă este cu putință să fie aduși în țara noastră noi am fi mulțumiți să-i hrănim și va vedea Maiestatea Sa ce ispravă vom face pentru toată Creștinătatea“, dar mai apoi după ce s-au dat pe față unele trădări<sup>26</sup> nici eu și nici prea reverendul Legat al Papei nu ne-am încumetat să mergem la acel principe al Țării Românești, mai ales că am aflat că el nu avea gardă de unguri îndestulă ca Aron Vodă, că se temea mai mult de turci și era mai mult sub puterea lor decît Aron Vodă: și așa pentru multe cuvinte temeinice nu am mers <la el> deși el ne chema cu mari stăruințe cum se vede din scrisoarea sa pe care am dat-o Maiestății Voastre, și de toate acestea v-am dat de știre prin scrisoarea mea din 13 iulie din Moldova prin mijlocirea reverendului Părinte Alfonso<sup>27</sup>.

p. 203

[Vine în Moldova un ceauș pentru aprovizionarea Constantinopolului, de la care el află de legăturile dintre tot senatul și baronii din Transilvania, precum și dintre nobilii din Ungaria Superioară cu Sinan Pașa. Li s-a făgăduit un rege al Ungariei luat din mijlocul lor. De la ceauș află autorul scrisorii că legăturile cu turcii se fac prin „groff mestar campo sotola Strigonia“ și alții printre care și „quel senza naso“ socotit vinovat și de trecerea tătarilor. Alte informații trimise de autor în legătură cu lucrăturile<sup>28</sup> acestea. Vrea să pornească o acțiune în peninsula Balcanică].

p. 204

<sup>24</sup> Radu Buzescu Clucerul, vezi N. Iorga, *Ist. lui Mihai Viteazul*, pp. 139—141 pentru calitatea acestuia de trimis personal și secret al lui Mihai. Întîlnirea cu Giovanni ar fi avut loc în iunie.

<sup>25</sup> Boris Godunov.

<sup>26</sup> Se referă probabil la bănuielile puse în circulație chiar de Sigismund contra amînduror domnilor români. Vezi Verres, *Carrillo*, I. p. 92. Dar se pare că de fapt Giovanni se cam codea la început, pentru motive personale, să meargă în Țara Românească.

<sup>27</sup> Acesta a plecat din Alba Iulia spre Praga la 18 iulie, și după oprirea sa de către „conspiratori“ a pornit din nou la 2 august.

<sup>28</sup> Il acuză de trădare și pe comandantul din Györ, contele Hardeg.



Și după ce am încheiat și supunerea lui Aron Vodă în formă autentică<sup>29</sup> și l-am hotărât să trimită ambasadorul<sup>30</sup> său împreună cu mine la Maiestatea Voastră am ajuns în Transilvania, unde l-am găsit pe principe în mare triumf și bucuria de a fi învins pe trădătorii săi care au pricinuit toate pierderile și tulburările armatei creștinilor, dintre care <trădători> o parte fusese pedepsită de el după merite și cealaltă fusese închisă<sup>31</sup>. Și eu l-am îndemnat și i-am pomenit de cazul acela asemănător și cumplit când Maiestatea Sa Catolică<sup>32</sup> nu l-a iertat pe unicul său fiu, îndemnându-l și pe el să nu dea iertare viclenilor trădători răspunzători de mari pierderi pentru creștinătate, mai ales cancelarul Transilvaniei<sup>33</sup> care are o minte destul de ascuțită ca să primejduiască pe toți creștinii și după o lungă convorbire cu principele // mi-a spus că: „Dumnezeu mi-a hărăzit să mă scap de acești trădători ai mei. Spuneți din partea mea Maiestății Sale... că aștept să termin treaba cu acești trădători ai mei și să pun țara pe calea cea bună și în stare de apărare pentru a fi liber și pregătit a asculta poruncile Maiestății Sale“... și peste o săptămână îi va trimite pe ambasadorii săi... .

Amintesc că Țara Moldovei și Țara Românească <sînt> cîrmuiri absolute, fără dietă și fără consiliu, tot ce promite principele poate să țină, și la fel principele din Țara Românească. Aceste două țări pot să aibă împreună 60 000 de luptători, Moldova 25 și Țara Românească 35 de mii de „tscernide“<sup>34</sup> care sînt nobili din <acea> țară care nu plătesc nici o dare, dar sînt întotdeauna datori să iasă la război pe cheltuiala lor, fără nici o plată, și Transilvania fără să se strîmtoreze cu nimic poate să aibă 40 000 de luptători buni și să se unească cu Moldova și Țara Românească, cum sper că se va întîmpla în curînd, și astfel s-ar tăia aprovizionarea dușmanului care în fiecare an scoate din aceste provincii grîne nemăsurate și vite și alte alimente, și dimpotrivă <ele> s-ar da armatelor creștine; și în cele din urmă l-am convins pe principele Transilvaniei în numele Maiestății Sale să binevoiască să trimită 10 000 de ostași în Moldova și Țara Românească, să se unească cu acei principii și să-i poftască să-l urmeze peste Dunăre împotriva dușmanului... [avantajele unei acțiuni în Peninsula Balcanică unde populația e creștină... Să-i scrie Împăratul lui Sigismund în acest sens și, cînd s-ar mișca el, la fel ar face și domniile din Moldova și Țara Românească]... .

<sup>29</sup> La 16 august.

<sup>30</sup> Mihai Tolnay.

<sup>31</sup> Deci a venit după execuțiile din 30 august, și înainte de cele tainice din 13 septembrie.

<sup>32</sup> Filip al II-lea punînd să fie ucis don Carlos.

<sup>33</sup> Wolfgang Kovacsóczy.

<sup>34</sup> De citit probabil: Cervenii adică într-o redare sud-slavă termenul de roșii — Cifra dată pentru această categorie este cu totul fantezistă.

Și să nu fie nici o îndoială că poporul din Moldova și Țara Românească nu ar asculta cumva de principele lor<sup>35</sup>, de aceasta să nu-și facă nici un gând căci Dumnezeu a lăsat ca Transilvania să se unească cu creștinii, și ea îi ține în respect, întrucît ei se tem mult de această țară, căci adesea au fost bătuți de acești transilvăneni la cererea sultanului, deci Transilvania le poruncește tot ce vrea (?) și ei sînt siliți să asculte, și chiar locuitorii din aceste provincii, se roagă la Dumnezeu chiar de la sine să vină creștinii ca să se odihnească sub ocrotirea Maiestății Voastre și mai degrabă s-ar mulțumi să se lupte într-una sub ascultarea creștinilor decît a sta în pace sub tirania turcilor și a grecilor, măcar că Moldova odinioară ținea în respect și Transilvania și Polonia și pe turci, atunci cînd era în floare și puternică cu 100 000 de luptători<sup>36</sup> și cînd avea o populație războinică; dar după ce a fost secătuită de tirania turcilor și a grecilor, populația s-a risipit... dar cum... se vor ridica armele contra dușmanului se vor popula mult aceste provincii pentru fertilitatea și belșugul lor, și regiunile dușmanului se vor pustii și vor slăbi.

[La Cluj a văzut pe niște nobili din Ungaria superioară. Ei dau informații rele despre Maiestatea Sa, // zicînd că el nu-și plătește soldații și că au fugit mulți soldați unguri din armată și din cetăți și că Sinan este darnic cu bani, mai vaitîndu-se de soldații germani care le făceau atîtea pagube pe moșii și care le-au mîncat toate vitele... și țara este ruinată pe unde au trecut tătarii].

p. 206

---

<sup>35</sup> Adică de Sigismund! Urmează afirmații tot atît de serioase.

<sup>36</sup> Cifră mult exagerată.

## RAPORT CĂTRE DOCTORUL PEZZEN<sup>37</sup>

1595 aprilie 10, Alba Iulia

p. 41 [Despre incursiunile creștinilor peste Dunăre. E atacată Silistra etc. A primit scrisoarea împăratului și va face ce îi spune.] Până acuma nu am avut prilejul, căci m-am îndoit întotdeauna de acei voievozi și de nestatornicia lor, mai ales a lui Aron vodă, care nu a încetat nici azi. Toate știrile care veneau despre el s-au dovedit contrare <adevărului>. Alteța sa era nemulțumită și foarte mâniată din cauza diverselor <sale> minciuni și din cauza comportării aceleia față de el, mai ales se spunea că <Aron> punea să fie uciși unii unguri din oastea acestui principe, făcându-i să dispară în timpul nopții și apoi dînd ca scuză că au fugit: cu aceasta vreau să arăt lumii întregi cauza pentru care nu am îndrăznit, și nu îndrăznesc nici azi să merg în Moldova, cunoscînd bine nestatornicia sa din cauza sfetnicilor pe care îi are pe lîngă sine; niște greci trădători, adepți ai Constantinopolului,

---

<sup>37</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 41–44.

și mari dușmani ai tuturor creștinilor; nu că nu aș fi vrut <să merg> sau nu aș fi putut fără un prilej îndreptățit, dar aș fi putut — dacă s-ar fi ivit prilejul pentru serviciul Maiestății Sale cezaree — să merg și la Constantinopol și în Arabia și în Barbaria și prin lumea întreagă acolo unde mi-ați comanda, mai degrabă decât în Moldova la un asemenea tiran. Mai ales că mi-a povestit aicea Mihail Tolnai, care a fost ca sol al lui Aron la Maiestatea sa cezaree<sup>38</sup>, că și lui a vrut să-i taie capul ca răsplată pentru solia purtată de el, pentru că a găsit că servitorii acestuia îi arseseră niște paie. Acest Mihail aga a fost pe aici acum câteva zile, și mi-a dezvăluit că l-au pus în primejdie și acuma din sfatul acelor greci, consilierii lui, adepți ai Constantinopolului. Aceștia cred<sup>39</sup> că el ar fi tratat aici în taină excluderea lui din domnie; lucru ce mai că aș crede că ar fi foarte necesar, și în urma declarațiilor din amândouă țările, înfățișate alteței sale de către *persoane pricepute și cu experiență*<sup>40</sup> din acele țări și din Turcia; și în caz că ar urma să se facă schimbarea ar rămâne ca guvernator Ștefan Răzvan, hatman și căpitan general al acelei țări, care se poartă vitejește contra turcilor, deși zilele trecute a fost pus pe fugă de turci și tătari uniți cu acei moldoveni ce sînt pribegi și fugiți din țară din cauza tiraniei lui Aron contra lor, despre care se zice *salvo il vero* că ar fi 8 000 de moldoveni, și lucrul e de crezut, căci toți boierii mai de seamă din Moldova s-au împrăștiat, cei mai mulți în Polonia, și aceștia îi răscoală și pe ceilalți locuitori și e mare îndoială cum că acești moldoveni din primul moment, cînd ar ieși oștile dușmane la luptă, s-ar uni cu acestea contra lui Aron, și deci este nevoie ca principele să ia măsuri . . . căci e foarte necesar ca voievodul din această țară să fie unit cu boierii și cu poporul, și să fie iubit de ei. Despre acest lucru i-am vorbit alteței sale cu mare stăruință, arătîndu-i ce poate să se întîmple, pentru ca să poată din timp lua măsurile convenite . . . ca să nu lase așa de capul lor pe acești voievozi nestatornici, căci s-ar putea naște mari neajunsuri pentru creștinătate și pentru împărat, și nespusă pagubă pentru acest principe care va trebui să se apere de atacuri pornite din trei părți.

[A fost cucerit Ismailul de hatmanul Ștefan Răzvan. Cazacii asediază Tighina. I s-a scris principelui că Aron a prevenit pe turcii din corpul de expediție contra Ismailului] lucru de mirare, desigur, și trebuie crezut pentru că însuși principele mi-a spus aceasta cu tot dinadinsul [și aceasta vine de la sftencii greci ai lui Aron] mai ales <Nichifor> Dascălu locotenent patriarhal<sup>41</sup> pe care acest Aron l-a adus legat de la Constantinopol, plătindu-l cu 20 de poveri de aspri și azi e sftencul său de frunte împreună cu alți greci din Constanti-

<sup>38</sup> În octombrie 1594.

<sup>39</sup> După cum s-a și dovedit ulterior.

<sup>40</sup> Nu este vorba aici de cei 12 boieri sosiți mai târziu.

<sup>41</sup> *Logotenente di patriarchi di Constantinopoli.*

nopol, dușmanii creștinătății. Despre toate acestea am discutat cu principele, ca să-l conving să înlăture pe acei sfetnici greci care, stînd pe lîngă Aron, nu știu decît să-l piardă cu atîtea sfaturi rele și trădătoare, ca să se îngrijească din timp de îndreptarea de adus în aceste țări. Principele înțelege foarte bine toate acestea, și mi-a spus că la 16 se face dietă generală și a scris lui Aron și lui Mihai Vodă chemîndu-i să vină la dietă sau să trimită 12 boieri. // Ei sînt așteptați, și dacă nu vin, nici ei, nici boierii, se vor da pe față că sînt trădători . . . și dacă cumva nu ar veni, cred că acest principe va luat grabnic măsuri și va schimba pe sus-zișii domni [pentru binele creștinătății (!)].

[Hotărîrea sa de a merge în Țara Românească a fost împiedicată de cancelar, care crede că mersul lui acolo cu scrisori de la împărat ar fi împotriva planurilor lor. A discutat cu principele. Prezența sa cu scrisorile împăratului ar fi foarte necesară, pentru ca în cazul că s-ar produce vreo schimbare (mutatione) el să fie acolo] ca servitor al împăratului și cu scrisori de la acesta pentru a-i ține pe acei locuitori în bune dispoziții și în liniște . . .

[Principele a poruncit să i se facă pașaportul pentru a putea merge în Țara Românească, urmînd ca Ioan de Pojon (destinat la început a fi trimis el în Țara Românească) să fie expediat în Moldova întrucît Giovanni — după cîte a auzit despre Aron — nu se simte în siguranță să meargă la el. Noi piedici din partea lui Josica după ce se hotărîse plecarea lui Giovanni pe ziua de 10 aprilie. Se reîntorc Bocskay<sup>42</sup> și Carrillo. Giovanni li se plînge, ei se miră și vorbesc cu cancelarul, care spune că trebuie așteptată dieta din 16 a lunii. El nu-l lasă nici să meargă, nici să trimită <pe cineva>, Carrillo și Bocskay i-au arătat] scrisori de la Praga cum că împăratul și consilierii săi au spus legatului papal<sup>43</sup> că aceste țări au fost atribuite în întregime de către împărat acestui principe<sup>44</sup>, ceea ce eu nu cred că ar fi așa cum spun și înțeleg ei.

[S-a învoit să aștepte pînă la dietă, și dacă vor veni boierii, să vadă ce se va hotărî] și apoi să plece în Țara Românească de cum vor fi terminat, ca să nu se înșele și să se grăsească așa cum spun ei, ceea ce eu nu cred nicidecum, dar bănuiesc că ei se înșeală și sînt foarte rău informați despre aceste țări. Eu am auzit de la Petru Moldoveanul că Moldova și Țara Românească . . . cer multă grijă pentru a cîștiga sufletul poporului mai degrabă cu binele decît cu forța . . . [După dietă va pleca sigur în Țara Românească, iar dacă i se vor face greutăți va cere slobozire de plecare spre curtea împăratului . . . După impresia sa turcii își vor îndrepta forțele contra Țării Românești și Moldova, unde sînt locuri deschise și alimente din belșug] . . .

<sup>42</sup> În text, greșit: Barchai.

<sup>43</sup> Oare Comuleo?

<sup>44</sup> *Che questi provincie totalmente aveva attribuito S.M.C. a questa altezza.*

1595 aprilie 28, Alba Iulia

[Climat de neîncredere din cauza nevenirii arhiducesei<sup>46</sup>.]

p. 203

[Este reținut sub cuvânt că sînt așteptați boierii din Țara Românească ce nu au venit încă.]

Într-adevăr nu pot de loc înțelege pe acest cancelar nici aceste greutăți aduse urmării călătoriei în slujba maiestății sale cezaree, și zilele trecute sînd de vorbă cu cancelarul i-am spus: „Cum eu vreau să-mi urmez în orice chip drumul acesta, așa cum mi-a fost poruncit de la început de către maiestatea sa cezaree, trebuie să vă hotărîți dacă vreți să vă puneți de-a curmezișul și să răpiți această autoritate împăratului întregii creștinătăți“, a răspuns că maiestatea sa cezaree nu trebuie să se mai înverșuneze<sup>47</sup> în Moldova sau Țara Românească și nici să scrie domnilor acelora, căci cine știe ce scrie maiestatea sa în acele scrisori, care ar putea aduce mare pagubă principelui . . . [Giovanni cere voia principelui de a fi lăsat să-și urmeze drumul mergînd înainte (în Țara Românească)] „sau întorcîndu-mă (la împărat) căci sînt în stare să găsesc altă cale și să îndeplinesc ce mi s-a poruncit“. [Principelul aflînd de aceasta se scuză prin părintele Alfonso, și Șt. Bocskay, și cancelar și spune că dorește ca el să aștepte ținerea dietei și venirea boierilor. El se supune din considerație pentru principe]. Dar acest cancelar, nu știu ce gânduri i-a băgat în cap cu aceste multe argumente și dificultăți. Cred că se gîndește să se facă monarh al lumii cu atît mai iute, dacă se și face stăpîn atît de ușor peste Moldova și Țara Românească. Dumnezeu să-i dea succes, nu pentru împrăjările de acum, care văd că îi reușesc, dar peste trei luni. Voi vorbi cu el atunci cînd forțele dușmane vor ieși la luptă, și va trebui vărsat mult sînge pentru cine va voi să fie stăpînul acestei țări. [Urmează știri despre succesele contra turcilor. La Tîghina au fost capturate 96 de tunuri, Ismailul, asediat de cazaci, moldoveni, unguri, e cucerit. Este luată Brăila. Se pornește spre Giurgiu și Turnu contra cetății Nicopole. Știri despre forțe turcești ce vin pe Marea Neagră contra Moldovei și Țării Românești. Va spune principelui că e nevoie de trupe mai numeroase. Sînt 3 000 de unguri în Moldova, tot atîția (de curînd) în Țara Românească. E nevoie de încă cel

p. 204

<sup>45</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, *Documente*, IV, pp. 203—206.

<sup>46</sup> Este un moment de adevărată criză. Vezi relația lui Visconti. Sigismund se și vedea înșelat de Habsburgi. De aceea la îndemnul lui Josica privea cu neîncredere și misiunea lui Giovanni în Țara Românească.

<sup>47</sup> *Impazzare*.

puțin 10 000 de unguri și alți 10 000 de cazaci *per la provincia* (Țara Românească).

p 205

Dar văd că acest cancelar e foarte tânăr și necunosător al războaielor și al curților, căci a fost (doar) „servitorul” lui Baltazar Báthory la vremea încăierării cu serenisimul arhiduce Maximilian, ales rege al Poloniei<sup>48</sup>. De neam este român, a învățat limba italiană numai de la acest principe, care îl iubeste și i-a dat drept soție pe o rudă a sa<sup>49</sup>.

p 206

De aceea am vrut să-l fac atent că în războaie e nevoie de alte capete și minți cel puțin asemenea domnului Nadasdy . . . [Îl previne de tot ce știe, de dragul creștinătății. Se spune că turcii au oști numeroase, nu poate ști nimic sigur, nefiind în Țara Românească de unde ar putea afla vești mai ușor și trimite informatori aproape în fiecare săptămână în toate direcțiile pentru a culege vești. Trebuie ca împăratul și consilierii săi să protesteze la principe, plângându-se de cancelar care îndrăznește să pună îngrădiri și condiții unui împărat etc.] Eu, după părerea mea, am pătruns multe lucruri la care visează acest cancelar de a-i schimba pe acești domni din Moldova și Țara Românească // și l-am observat, dar am voit să-i smulg adevărul, zicându-i: „Dacă acești voievozi nu sînt sinceri, scoteți-i. Dumneavoastră ați fi potrivit (ca domn) pentru una din țări, mai ales fiind de același neam”. Dar a tăgăduit gîndul rău bine ghicit<sup>50</sup>. Și pentru țara cealaltă umbla Simon Genga<sup>51</sup> pentru fratele său, care în acest scop a luat soție din neamul voievozilor din Țara Românească și din Moldova<sup>52</sup>. Și aceasta ar aprinde în vremurile de față o vîlvătaie de lupte civile pe care nici dracul nu le ar potoli, căci nu așteaptă altceva acești locuitori (*populi*) decît această provocare pentru a se ridica împotriva îndrăzelii ungarilor. După cîte aflu s-a descoperit că în Țara Românească acel voievod, cît și poporul visează să se răscoale împotriva ungarilor, cu care veste a venit deunăzi un frate minorit<sup>53</sup> cu poșta, lucrul fiindu-i dezvăluit de către unul din boierii Țării Românești care a fost de față la divanul de la București, cum că dacă principele nu se îngrijește de samavolnicile acestor unguri, îi vor tăia pe toți și se vor răscula pînă în 20 de zile. [Principele e cuprins de mare teamă, de aceea probabil nu-l lasă pe Giovanni

<sup>48</sup> În iarna anului 1588 cînd Maximilian luat prizonier de Zamoyski a trebuit să renunțe la coroană.

<sup>49</sup> Văduva lui Paul Gyulai. Căsătoria a avut loc la 14 februarie 1593.

<sup>50</sup> *Malo bene penetrato*.

<sup>51</sup> Acesta însă, ca și fratele său Fabio, nu era în termeni prea buni cu cancelarul (vezi și relația lui Capponi).

<sup>52</sup> Velica, fiica lui Ioan Noroceja și a domniței Stana, care era fiica lui Mircea Ciobanul și a doamnei Chiajna. Fusese măritată foarte scurtă vreme cu domnul nominal al Țării Românești Vlad, fiul lui Miloș, și de aceea era doamnă.

<sup>53</sup> Pentru această intrigă vezi relația lui Francesco de Pastis din volumul de față.

să plece] „văzînd și știind cît sînt de iubit de acel popor. Este vreo mare bănuială la mijloc, dacă ei fac atîtea greutăți din cale afară de mari. Cu adevărat despre voievod se aud mari vitejii din Țara Românească, și nu știu, cu privire la Aron<sup>54</sup>, s-ar putea să fie oarecare nestatornicie datorită sfaturilor rele ale grecilor pe care îi are <pe lîngă el> precum am zis.

Astă-seară va veni un căpitan ungar al principelui, trimis de boierii (moldoveni) la dietă. [Speră să aflu vești bune]. [Îi recomandă procesul său de la Innsbruck].

---

<sup>54</sup> Acesta avea să fie înlăturat din domnie la 2 mai, deci patru zile după scrierea acestei scrisori.



## RAPORT CĂTRE ÎMPĂRAT

1595 august Praga

[Despre reținerea sa cu sila în Transilvania de către Cancelarul Josica și despre politica acestuia față de Țara Românească și Moldova . . . etc.]<sup>55</sup>

p. 250

---

<sup>55</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian al raportului adresat împăratului Rudolf al II-lea publicat de Veress în *Documente*, vol. IV, p. 250—257. Acest raport recapitulativ a fost scris după reîntoarcerea lui Giovanni la Praga în urma concedierii sale de către Sigismund. Zăbovind mai întâi la Cașovia la arhiducele Maximilian, unde se afla în trecere și tînăra arhiducesă, mireasa lui Sigismund cu arhiducesa mamă, Giovanni protestează în fața tuturor contra procedeelor folosite față de el. Despre acțiunea de anexare a celor două țări române pusă la cale de Josica (și Sigismund) se exprimă foarte clar față de nunțul Speciano, vorbind chiar de gînduri de răscoală ale românilor contra lui Sigismund dacă ar fi lăsați la discreția lui și nu s-ar declara că ei sînt supuși împăratului: vezi Veress, *Relationes nuntiorum* p. 105. Din cuprins se vede că raportul este posterior instalării lui Ieremia în Moldova. Lucru nerelevat pînă acum: între acest raport recapitulativ și rapoar-

După ce am plecat de la Curtea Cezaree cu scrisori și instrucții ce mi s-au dat pentru... principele Transilvaniei și Aron voievodul Moldovei și Mihai, voievodul din Țara Românească, cum părintele iezuit<sup>56</sup> a stăruit ca să-mi îndrept călătoria spre // Transilvania, după cum l-am și ascultat, se poate înțelege după cele ce au urmat tîlcul acestei stăruințe, care a fost ca să mă poată reține pentru ca să nu-mi pot urma drumul hotărît în Moldova și Țara Românească<sup>57</sup>. Cînd am ajuns în Transilvania în luna ianuarie principele se afla la Brașov unde veniseră niște căpetenii de ai cazacilor cărora le-a dat daruri și steagul său, primindu-i în slujba sa și s-a scuzat față de mine că acei cazaci au venit din a lor pornire... etc. [Și că a și declarat acestea slujbașului imperial care era cu acei cazaci etc. și a și scris și el, Giovanni, din însărcinarea lui la 5 și 14 februarie].

p. 251

Și la sosirea acestui principe la Alba-Iulia mi-a dat o audiență cît se poate de satisfăcătoare... etc... a poruncit îndată cancelarului<sup>58</sup> <să pună> să mi se facă pașapoartele pentru ca să-mi urmez mai departe drumul spre Moldova și Țara Românească. Dar acest lucru nu s-a făcut din sfatul rău și îndemnurile potrivnice<sup>59</sup> din partea sus-zisului cancelar la acel principe cum că numai măriia sa <principele> avea ce căuta în acele țări, și nu Maiestatea Voastră Cezaree, împreună și cu alte vorbe necuviincioase și necugetate, și cu aceste spuse ale sale a schimbat intenția sinceră și bună a principelui... deși i s-a arătat bine acelui cancelar că... acele provincii îndeosebi s-au dăruit din a lor voință nesilită<sup>60</sup> slujbei Maiestății Voastre Cezaree... și că domniile împreună cu poporul au fost aduși la credința maiestății voastre Cezaree, lucru binecunoscut.

Și aceasta s-a făcut fără nici o răsplată sau plată — așa <cum se făcuse> pe vremea neînvinsului împărat Carol Quintul cu marele Petru Moldoveanul... după cum <mi> a spus Aron Vodă că s-ar fi învoit<sup>61</sup> prin mijlocirea marchizului de Brandeburg, pe atunci comandant suprem al Imperialilor cu făgăduiala de o jumătate de milion de aur ca plată anuală — <ci doar> prin ostenele mele... fără nici o plată sau răsplată, cu succesele notorii ce s-au obținut // în slujba Maiestății Voastre Cezaree și a creștinătății. Și dacă

p. 252

---

tele la care se referă se constată deosebiri esențiale. Acestea sînt datorate schimbării de atitudine a lui Giovanni față de cancelar după înlăturarea lui Aron. Poate că se aștepta să se înfrupte și el din comorile lui Aron împărțite în parte de protagoniști între ei, o bună porțiune revenind lui Sigismund.

<sup>56</sup> Alfonso Carrillo se afla la Praga din august 1594 pînă în aprilie 1595.

<sup>57</sup> Pentru a nu stînjiți acapararea lor de către Sigismund. Vezi biografia lui Carrillo în volumul de față.

<sup>58</sup> Josica.

<sup>59</sup> *Contrario officio* vezi raportul din Alba Iulia din 28 aprilie 1595 către doctorul Pezzen (Veress, *Documente*, IV, p. 203).

<sup>60</sup> *Spontanea voluntă*.

<sup>61</sup> Adică Rareș.

Într-adevăr s-a adus o tulburare neîndreptătită din partea polonilor<sup>62</sup> <aceasta s-a făcut> prin imprudența sus-zisului cancelar al Transilvaniei<sup>63</sup> împotriva oricărei îndatoriri față de înțeleptul sfat al Maiestății Voastre Cezaree și al meu, sluga sa prea credincioasă.

[Transilvănenii nu se pot lipsi de ocrotirea Casei de Austria... etc.]... Dumnezeu să ierte pe cel care m-a împiedicat să-mi urmez drumul spre acele provincii<sup>64</sup> <drum> care era nespus de necesar pentru a fi neîncetat pe lângă aceste popoare și a le ține în dispoziții bune cu făgăduiala îndurării Maiestății Voastre Cezaree, în felul și în chipul care e potrivit față de ei <și atunci> ei ar fi rămas în credința lor și nu ar fi urmat dezordinile<sup>65</sup> ce s-au produs... și încă mai e nădejde de îndreptare dacă polonii ar rămîne de o parte<sup>66</sup>, cu învoire sinceră din partea Transilvaniei... etc. [trimite la rapoartele sale din 20, 21, 27 și sfîrșitul lui februarie].

Apoi a sosit curierul Maiestății Voastre Cezaree cu scrisorile către Alteța sa cu noile sale titluri<sup>67</sup>, de care s-a bucurat mult, și din nou a poruncit cancelarului să-mi facă pașapoarte pentru călătoria mea în Moldova și Țara Românească, mai fiind și o scrisoare a Maiestății Voastre Cezaree pentru acești domni, dar zisul cancelar, ca de obicei l-a făcut să-și schimbe gîndul, și nu a mai fost cu putință să-mi urmez călătoria... etc. [Trimite la rapoartele sale din 24, 29 martie și 10 și 25 aprilie]. Și apoi a ajuns aici domnul Ștefan Bocskai<sup>68</sup> și părintele iezuit, [Carrillo]<sup>69</sup> cărora plîngîndu-mă de arbitrarul cancelarului, acela<sup>70</sup> atîta s-a apucat să spună și să dreagă încît au hotărît ca să aștept pentru ducerea la capăt a călătoriei mele ca să se țină mai întîi Dieta, la care au chemat pe boierii<sup>71</sup> cei mai însemnați din cele două provincii, și numai după aceea ar urma să mă duc în acele provincii. Dar după ce s-a terminat Dieta, din nou a dat poruncă principele cancelarului pentru acele pașapoarte și scrisori către domni și către comandanții trupelor sale, cu ordin anume ca ei să stea de vorbă cu mine și să nu se facă nimic fără a se lua legătura cu mine<sup>72</sup>. Alteța sa cunoștea bine experiența și cunoștințele ce le am despre acei locuitori — dar nici acest <or-

<sup>62</sup> Pătrunzînd în Moldova.

<sup>63</sup> Care l-a înlocuit pe Aron prin Șt. Răzvan la 23 aprilie/2 mai.

<sup>64</sup> Moldova și Țara Românească.

<sup>65</sup> Nu știm la ce anume se referă. Poate la acțiunile lui Ștefan Răzvan (cruzimi, atrocități etc.).

<sup>66</sup> Neutrali.

<sup>67</sup> De principe al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești.

<sup>68</sup> În original greșit: *Barchai*.

<sup>69</sup> Fuseseră împreună la Graz pentru căsătoria prin procurăție a lui Sigismund.

<sup>70</sup> Cancelarul.

<sup>71</sup> Baroni.

<sup>72</sup> Afirmație neverosimilă.

din> nu a avut <urmare> ci am fost oprit de a pleca așa cum fusese hotărât împreună cu acei boieri, care veniseră din Țara Românească la Dietă și care mi se plîngeau<sup>73</sup> că împotriva voinței lor au încuviințat și au confirmat capitolele, iar eu pentru ca să fie bine, i-am mîngîiat din tot sufletul și cît am putut mai bine (avînd în vedere nevoia ce era de ei și încă mult mai mult de Transilvania) ca ei deocamdată să se dea după<sup>74</sup> vremuri căci capitolele și jurămintele făcute prin silă nu se țin după dreptul Imperiului<sup>75</sup>, și cum împăratul este unul singur pe lume <e> mai presus de toți creștinii și este nepus de drept și de îndurător cu toți, de aceea el v-a recomandat mult principelui Transilvaniei ca să vă fie ocrotitor și să vă apere ca fiind vecin mai de aproape, cu toată puterea sa — și // Maiestatea Voastră Cezaree nu va lipsi de a mai trimite și alte ajutoare potrivite — și stînd mult cu ei la sfat s-au arătat foarte devotați Maiestății Voastre Cezaree și întregii Auguste Case de Austria și mi-au arătat scrisori patente ce aveau de la împăratul Sigismund de slăvită amintire, și eu le-am arătat scrisorile și patentele de la Maiestatea Voastră Cezaree și s-au bucurat mult, dorind să viu la ei cît mai curînd, și mi-au spus că domnul lor Mihai Voievod a trimis către Maiestatea Voastră Cezaree un sol oficial<sup>76</sup>, pe marele ban de Craiova numit Mihalcea<sup>77</sup> în tovărășia unui alt sol, căpitanul Samoil, care au fost reținuți în Transilvania și puși să facă întoarsă calea, ceea ce s-a întîmplat înainte de sosirea mea în Transilvania la principe. Iar acest principe auzind de venirea Serenismului Maximilian în Ungaria Superioară, vorbind cu mine, dorea mult să se întîlnească cu el în țara sa cu prilejul acestei nunți<sup>78</sup> și a acestor războaie, dar apoi se pare că acel cancelar și generalul Ferencz Geszti l-au făcut să-și mute gîndul, zicînd că nu e bine să introduci în țara ta principii sau oști străine și alte asemenea lucruri fără rost. Și cu toate acestea principele a scris Sanctității sale că ar fi mulțumit ca armata maiestății voastre cezaree și cea a Sanctității Sale<sup>79</sup> să ierneze în țara sa care e înconjurată de munți ca o cetate, pentru a-l ataca mai ușor pe dușman în timpul iernii... etc. [Trimite la rapoartele din 28 aprilie și 27 mai]. Aceleași îndemnuri<sup>80</sup> făcute pe lîngă boierii munteni // s-ar fi putut face și pe lîngă boierii din Moldova dacă ar fi venit

<sup>73</sup> Mărturie însemnată pentru atitudinea boierilor manevrați de oamenii lui Sigismund și ai cancelarului. Nu poate fi vorba de o judecare globală a lor. Au existat desigur divergențe între ei. Dar credem că inițiativa nu a fost niciodată a lor ci că s-au aflat înaintea unui „diktat“ ce nu comporta discuții.

<sup>74</sup> *Si accomodino.*

<sup>75</sup> Urmează un pasaj în vorbire directă adresîndu-se la persoana a doua boierilor.

<sup>76</sup> *Solennissimus ambasciator.*

<sup>77</sup> *Michailo.*

<sup>78</sup> A lui Sigismund cu arhiducesa Maria Christierna. Voia chiar după o altă formulă să meargă incognito cu nunțul Visconti pînă la Maximilian, vezi biografia lui Visconti.

<sup>79</sup> Armata pontificală comandată de Giov. Fr. Aldobrandini.

<sup>80</sup> *Al medesimo officio* = aceeași acțiune.

la Dietă, dar nu au venit cînd au fost chemați, căci în acel timp s-a întîmplat luarea în prinsoare a lui Aron Vodă și în locul lui a urmat Ștefan Răzvan. <Acesta> a trimis pe Mihail Tolnai<sup>81</sup> <care e> ungur, și pe Calugier<sup>82</sup> <care e> grec, în Transilvania, și cu aceștia au întocmit capitolele confirmate <apoi> de stăpînirea din Moldova și de Ștefan Răzvan. Trebuie amintit că înainte de a fi închis Aron i s-a trimis din Transilvania un sfetnic al celui principe, numit Cristofor Diach<sup>83</sup>, pentru ca sus-zisul Aron să se închine și să-l recunoască de mai mare al său<sup>84</sup> pe principele Transilvaniei. Dar Aron a respins această propunere cu un răspuns mîndru, zicînd că nu recunoaște după Dumnezeu pe alții mai mari decît pe Papă și pe Împărat ca fiind capii creștinătății, și că nu are de ce să i se închine principelui Transilvaniei ci să se poarte cu el „ca frații <între ei> și buni vecini și prieteni ce am fost și ne-am unit contra turcului pentru binele creștinătății“. După care<sup>85</sup> Aron a fost socotit drept trădător și învinuit că s-ar fi înțeles cu turcii. Și aceasta s-a făcut neținînd seama și socoteala de dreptul legiuit<sup>86</sup>. Cît mă privește pe mine eu l-am găsit întotdeauna cum se cuvine, gata pentru slujba Maiestății Voastre, Cezaree, și el a fost primul dintre toți care a intrat <în confederație> și s-a unit <cu aliații> pentru binele creștinilor, este adevărat că nu fără oarecare greutate<sup>87</sup>, așa cum toate lucrurile se pornesc mai greu la început... Și fiind el pîrît în fața Principelui de oamenii săi cei mai de aproape<sup>88</sup>, a fost trimisa o ceată de soldați secui ca să-l prindă pe Aron și să-l scoată din domnie pe neașteptate, căci avea două mii de soldați unguri în slujba sa, al căror comandant era Ștefan Răzvan, cel care l-a pîrît (ca să ia el locul lui Aron) și împreună cu ceilalți doi complici numiți Mihai Tolnai, ungurul și Calogera, grecul, și unul din cei doi, adică Mihail Tolnai ungurul, a fost mai înainte de aceasta în două rînduri la Alba Iulia spre a trata despre unele sau altele cu cancelarul Transilvaniei, și în cele din urmă Aron a fost luat în prinsoare cu mare batjocură, și i s-a luat tot tezaurul, și se zice că acel cancelar împreună cu acei pîrîși și-au împărțit între ei o parte din tezaur, alta au împărțit-o soldaților și cazacilor ca să-i îmbuneze ca să nu ia apărarea lui Aron... etc. [trimite la raportul din 12 și 15 mai].

Cît privește pe principele Transilvaniei... // dacă ar fi fost lăsat fără a pleca urechea la cancelarul său sau la alții, m-ar fi lăsat să-mi urmez drumul

<sup>81</sup> Fost comandant al gărzii de unguri a lui Aron.

<sup>82</sup> Numit îndeobște Calogera, grec ajuns mare boier, bucurîndu-se de încrederea domnului Moldovei, Aron.

<sup>83</sup> *Cristof Diach* = Cristofor Kereszturi.

<sup>84</sup> Adecă suzeran.

<sup>85</sup> *Al qual*.

<sup>86</sup> *Il che non s'è havisto, ne inteso legitimo iure* etc.

<sup>87</sup> Inexact, totul a mers fără nici o piedică.

<sup>88</sup> *Suoi intimi*.

început spre acele țări... etc. și acestea s-ar afla în alte împrejurări decât cele care sînt acum. Principele va putea să-și amintească bine că eu nu m-am lăsat fără a-i spune și a-l îndemna — întrucît erau mulți moldoveni retrași în Polonia, printre care vreo treizeci de boieri mari și ca neam și ca număr de dependenți<sup>89</sup> — ca să caute să-i tragă de partea noastră, și înțeles cu ei să facă o rînduială bună și pașnică în acea țară<sup>90</sup>, rînduială pe care aș fi știut eu să o fac cu ajutorul lui Dumnezeu spre binele tuturor. Dar dimpotrivă s-a făcut o strigare<sup>91</sup> cum că dacă pînă în trei luni nu se întorc acei boieri în țară, averea lor va fi confiscată, ceea ce s-a făcut la cererea sus-zisului Ștefan Răzvan și a celor doi complici ai săi pentru a-și însuși ei aceste averi, — și așa dar oamenii împinși la deznădejde au trebuit să se gîndească să întîmpine această păgubire a lor<sup>92</sup> și să nu ajungă sub autoritatea celor ce îi dușmăneau și le erau potrivnici chiar pînă la primejduirea vieții. Se poate vedea cum s-au îngrijit cu ajutorul polonilor, acela ce este azi voievod în Moldova, cu numele de Ieremia, și împreună cu el celălalt, Luca Stroici care este azi Mare Logofăt al Moldovei — iar acești Ieremia și Luca, aud că anul trecut, au fost aici la curtea Maiestății Voastre Cezaree. Și cum aceștia au fost instrumentul pentru a se face mare încurcătură<sup>93</sup> — cum s-a și făcut — îmi pare rău că atunci cînd au fost ei pe acolo nu am fost și eu pentru a lua măsuri din vreme. Pe vremea cînd a fost prins Aron se aflau în Moldova vreo 10 000 de cazaci pe care îi ținea în țară zisul Aron și cu toată silința<sup>94</sup>. Acești cazaci au vrut să pornească la luptă pentru Aron, ca să nu fie scos din domnie sau prins, dar li s-a spus că el era înțeles cu turcii și că voia să-i trădeze și pe ei — pe cazaci și pe soldații unguri, dîndu-i în mîna turcului — și le-au dat 24 de mii de ducați de aur din tezaurul lui Aron și în chipul acesta i-au potolit, și în urma tuturor acestor <întîmplări> ei au plecat din acea țară fără a fi urmărit mai departe sau a fi săvîrșit vreun lucru bun, cum plănuiise Aron cu acești cazaci (pentru ca) o altă armată a sa să <poată> trece Dunărea împotriva turcilor, cum a trebuit să raporteze în privința cazacilor domnul Giacomi Henckl<sup>95</sup>... etc. // [Trimite la raportul din 28 aprilie și 15, 25, și 31 mai].

<sup>89</sup> *Baroni et di sangue et di seguito.*

<sup>90</sup> Vezi raportul lui din aprilie în care este vorba într-adevăr de pribegii din Moldova, dar care este îndreptat contra lui Aron!

<sup>91</sup> *Un bando.*

<sup>92</sup> La Veress; textul original îndreptat greșit: *per preveder a lor donne* (în loc de *demne*, corect: *damne* sau *danne*).

<sup>93</sup> *Metter gran confusion.* Acești boieri erau chiar aceia care dăduseră la Liov mărturie împotriva lui Giovanni în procesul acestuia cu Petru Șchiopul.

<sup>94</sup> *Ogni industria.*

<sup>95</sup> *Giacomi Henckl.* Iakob Henkel von Donnersmark. La 20 februarie 1594 dădea instrucțiuni lui Lassota pentru misiunea acestuia la Cazaci.

... Și apoi a apărut domnul Carlo Magnus<sup>96</sup> cu scrisori către principe care din nou mi-a făgăduit pașapoarte pentru a-mi urma călătoria plănuită în Țara Românească și Moldova, și în vremea aceasta a sosit și Nunțiul<sup>97</sup> Sanctității Sale căruia m-am plîns de această întârziere și care, vorbind cu principele, acesta i-a spus de asemenea că mă va lăsa să-mi urmez drumul spre acele țări, ceea ce nu s-a întâmplat, căci de fiecare dată cancelarul tulbura gândul bun al principelui cu noi născociri și greutăți diabolice și îl făcea să tot amîne mereu, și eu văzînd că așa cum stau lucrurile nu mai este nici o nădejde și nici o putință de îndreptare, după ce am făcut tot ce se putea, m-am hotărît să cer să se hotărăscă din două una: ori să mă lase să-mi urmez drumul, sau să mi se dea slobozire de a pleca pentru a merge la curtea Maiestății Voastre Cezaree căreia i-a scris principele cauzele pentru care nu m-a lăsat să-mi urmez drumul, și față de mine scuzîndu-se a zis: „Doamne ferește ca eu să împiedic trecerea și drumul slujitorilor împăratului, dar rog să se mai aștepte pînă se întoarce o ștafetă din Țara Românească de la Voievodul Mihai“, iar pe cancelar niciodată nu l-a putut convinge vreo rațiune oarecare ci numai impresiile și himerele sale foarte depărtate de realitate. Și apoi s-a întors ștafeta din Țara Românească de la acel voievod și nu a urmat nimic din cele făgăduite datorită obișnuitelor // răutăți și hotărîri arbitrare ale cancelarului, și am plecat cu bună slobozire la Cașovia să-l regătesc pe serenisimul Maximilian<sup>98</sup> și pe Serenisima Arhiducesă Mamă și Serenisima logodnică a principelui ... [cărora le-a raportat totul ... etc.].

### CĂTRE ACELAȘI<sup>99</sup>

[Despre pregătirile expediției peste Dunăre, plecarea lui Moise Székely și drumul domnului la Craiova]

*1598, ianuarie Caracal — martie 6, Tîrgoviște*

Prin ultimele scrisori din decembrie înainte de plecarea mea împreună cu Ilustrul Voievod prin țară, cînd se întorseseră tocmai ambasadorii săi de la principele Transilvaniei fără a fi ajuns la nici un fel de bună rînduire <a treburilor> așa cum dorise Ilustrul Voievod cu prile-

<sup>96</sup> Carlo Magno, gentilom de curte al împăratului, a sosit la Alba Iulia înainte de 16 mai 1595.

<sup>97</sup> Alfonso Visconti, vezi relația sa din volumul de față.

<sup>98</sup> Acesta l-a sfătuit să meargă la împărat, la care a ajuns la sfîrșitul lunii iulie, primind de la el porunca să se întoarcă în Transilvania.

<sup>99</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki XII, pp. 330—333.

jul venirii nobilului Pancrațiu Sennyei — ba chiar a fost rechemat în Transilvania comandantul Moise Székely cu regimentul său de unguri<sup>100</sup> mi-am arătat părerea de rău pentru plecarea acestuia, arătînd cu tărie bunele prilejuri care se pierd cu reîntoarcerea lui în <Transilvania> și cu faptul că nu s-a rînduit nimic în Transilvania pentru expediția dorită, // așa cum fusese ordinul și porunca expresă a aceluși serenissim principe și aplecarea deosebită de favorabilă a acestui Prea Ilustru Voievod. Iar acel Moise Székely îndreptățindu-se față de mine cu diferite scuze și cu lipsa de luntre dacă nu ar îngheța Dunărea, lucru greu în vremea aceasta, mi-a spus: „Dar dacă dă Dumnezeu ca să înghețe Dunărea am rînduit totul cu Voievodul ca să mă întorc de îndată cu această oaste, fiind aici la graniță cu toată această trupă, în trei zile sînt gata pregătit de cum mă va chema Voievodul și va fi Dunărea înghețată“. Dar mă tem să nu fie totul dimpotrivă, mai întîi pentru că Voievodul dorea să avem <totul> pregătit în Transilvania pentru plata regimentului din oastea acestui Moise Székely pentru că odată pornită cu bine expediția și trecerea în părțile acelea<sup>101</sup>, să nu fie lăsat<sup>102</sup> acest voievod la cheremul <ostașilor> unguri, ca ei să jefuiască și să omoare, cum le este obiceiul, și apoi să se întoarcă — ceea ce ar aduce iar sub jug pe acei bieți creștini care așteaptă cu sete ajutorul dorit... etc.

Și în același timp s-au întors din Transilvania solii Sultanului și Hanului<sup>103</sup> tătarilor [aducînd cu ei pe Bernárdffy și Gh. Rác ce vor merge ca soli din partea Principelui și a domnului la tătari].

[Nu se știe cine este de vină că nu s-a executat planul de la început pentru care venise și principele Transilvaniei pînă la Brașov<sup>104</sup>. Dispozițiile lui Mihai de a trece Dunărea de cum va fi înghețată. Iși sporește oastea cu cazaci și bulgari pe care îi atrage în slujba sa].

Pe cît am putut înțelege de la acest voievod el a fost necurmat cu gîndul și însuflețirea cea mai mare de a sluji din plin pe Maiestatea Voastră și păstrează înaintea neclintită această sfîntă și bună hotărîre. Numai că Maiestatea Voastră să-i dea unele satisfacții și făgăduieli de ajutor potrivit și de nelipsit în această slujbă atît de anevoioasă. Și e cu gîndul hotărît fără încetare de a trece Dunărea, inspectînd prin toată țara oastea și apropiindu-se de Dunăre, rugîndu-se la Dumnezeu ca să înghețe Dunărea. Și cînd am ajuns <noi> la Craiova<sup>105</sup> turcii din Vidin s-au înspăimîntat, gîndind că Mihai Vodă vine asupra lor, temîndu-se ei mult de el, și din această teamă, deodată din toate țările înconjurătoare și pînă la Sultanul din Constantinopol s-au ridicat plîn-

<sup>100</sup> În solda împăratului. Vezi și relația lui Lassota din Veress, *Documente*, V, p. 78 ș. u.

<sup>101</sup> *A quella banda*, peste Dunăre.

<sup>102</sup> *Abandonato*.

<sup>103</sup> Gazi Ghirai.

<sup>104</sup> Vezi și corespondența lui Visconti de la data respectivă.

<sup>105</sup> *Kralevoły*.



geri cum că vine Mihai Vodă asupra lor cu oaste de 40 de mii de oameni, și au cerut ajutor. Iar apoi a îndreptat lucrul Prea strălucitul Voievod trimițându-le soli pentru ca să nu se teamă, căci el nu venise decît doar la nunta Banului Mare din Craiova<sup>106</sup>, care apoi a urmat, pentru a nu da de bătuit dușmanilor. Acest Voievod ascunzîndu-și totuși gîndul față de acești turci cu toată iscusința<sup>107</sup> și pregătindu-se apoi în taină și rînduind toate lucrurile trebuitoare pentru război a chemat la el pe cazacii care erau în Transilvania și a trimis după alții în Polonia la cneazul Vasile, palatinul Rusiei<sup>108</sup>, cu care are bună înțelegere pentru acești cazaci și pentru toate celelalte de trebuință și a mai pus să-i ademenească pe cazacii din garda lui Ieremia Voievodul, care s-au și hărțuit în Moldova cu moldovenii și au trecut cu anasina prin Moldova cu toată împotrivirea lui Ieremia Voievodul . . . și așadar Mihail Voievodul așteaptă un număr de cazaci de aceștia prin mijlocirea cneazului Vasile Palatinul, pe care îi ține pe toți cu leafă, pe lîngă darurile în bani pe care le trimite cînd pune să-i cheme. Totuși după aceea planurile au căzut; de unde se credea că va fi ger și senin, s-a schimbat vremea și au crescut mari apele și a fost silit Ilustrul Voievod să se întoarcă la București.

Din Caracal, 31 ian. 1598.

[Despre năimirea cazacilor]

*Tîrgoviște, 8 martie 1598.*

[A sosit de la Împărat agentul lui Mihai, Marcho <Raguzanul>. Voievodul este mulțumit.]

Voievodul a pus să mă cheme în grabă zicîndu-mi: „Rămîneți aici de față căci voi chema toate căpeteniile de frunte ale cazacilor și le voi cere părărea lor și cel care va fi mai priceput, pe acela îl voi trimite după cazacii aceia mai de seamă care stau întotdeauna în stepă<sup>109</sup>. Și astfel eu fac toate pregătirile după făgăduiala Maiestății Sale“. Și eu l-am încredințat pe viața și cinstea mea să se încreadă în cuvîntul și făgăduiala Maiestății Voastre și el foarte mulțumit a tratat cu acei cazaci . . . și a ales trei din ei, unul mai priceput pentru această slujbă cu un alt om de credință al său . . . Și s-a învoit cu acești cazaci . . . să-i aducă pe acei cazaci de seamă care au stat întotdeauna în stepă, despre care au spus ei că nu sînt de obicei decît 3 mii sau cel mult vreo 4 mii, totuși pe lîngă ei se adună mulți alții după cum s-au <și> oferit<sup>110</sup>. Și întrebîndu-i ce lucruri să le trimită în dar, ca să fie lucrul mai tainuit și să nu pună să li se trimită ghioage, spade sau lucruri de cele

<sup>106</sup> Este vorba de nunta fiicei banului Mihalcea cu Buzescu.

<sup>107</sup> *Astutia.*

<sup>108</sup> Constantin Vasile de Ostrog, voievod de Kiev.

<sup>109</sup> *Deserto.*

<sup>110</sup> *Sicome si hanno offerto.*

trimise de el și mai înainte — acele căpetenii de cazaci i-au zis să le trimită o mie de ducați de aur și să le scrie scrisori în care să le făgăduiască suma de bani ce le-o va da drept leafă. Iar voievodul le-a trimis, nu numai o mie de<sup>111</sup> ducați, dar <chiar> două mii <de ducați> de aur și le-a scris scrisori făgăduindu-le suma ce le-o va da drept leafă, mai dându-le nădăjdea că îndată ce vor trece dincolo<sup>112</sup> le va da multă pradă și bogății de ale turcilor, numai ei să fie cu credință și cu ascultare în slujba creștinilor. Și le-a spus voievodul că el vrea să-și verse sângele împreună cu ei pentru a face bună slujbă Sfintei Cruci și creștinilor contra păgînilor și a celor ce-i ajută pe păgîni contra creștinilor și contra împăratului creștin.

Iar acei cazaci au găsit mulțumitoare ofertele și făgăduielile voievodului și toți într-un glas s-au arătat gata să scrie tovarășilor arătînd gîndul bun al voievodului față de ei pentru slujirea întregii creștinătăți împotriva păgînilor, numai să asculte de el și să-l aibă mai mare peste ei<sup>113</sup>. Și i-a trimis zilele trecute spre Transilvania dînd de știre despre toate acestea serenisimului Principe, neîncrezîndu-se <a-i trimite> prin Moldova pe la Ieremia Movilă, pe unde era drumul mai drept — și le-a poruncit că îndată ce vor ajunge la rîul Nistru să-i trimită o ștafetă, și el va veni cu oastea sa în întîmpinarea lor ca să nu-i lovească<sup>114</sup> Voievodul Ieremia, ci să treacă cu forța prin Moldova și dacă se va vedea că Ieremia se pune împotriva ajutorii creștinilor contra turcilor, să-l alunge din țară și uniți cu moldovenii din țara <Moldovei> cu care are legături voievodul, și <aceștia> uniți cu cazacii și // cu oastea sa să treacă dincolo<sup>115</sup>. Și acest lucru e bine și neapărat de făcut mai înainte de a începe să se pună în mișcare turcii și tătarii. De aceea voievodul dorește să aibă cît mai curînd scrisori de la iluștrii domni comisari ai Maiestății Voastre împărătești ca să-și rînduiască pregătirile de război.

... Au și sosit știri din părțile turcești că turcii își pregătesc lemnul trebuit și fac luntre<sup>116</sup> pentru poduri, și umblă zvonul pe acolo că vor face trei poduri: la Silistra, la Rușciuc<sup>117</sup> în fața Giurgiului și la Vidin<sup>118</sup> ... etc. Apoi a vorbit mult cu mine voievodul zicîndu-mi: „Îmi vin cinci mii de cazaci pe seama mea<sup>119</sup> și acum<sup>120</sup> nu știu dacă voi merge să mă unesc cu ei și să-l alung pe voievodul din Moldova. Apoi ce vor spune turcii și ce voi

p. 333

<sup>111</sup> *In text: non solo molto ducati, ma dua millia d'oro.* Probabil de citit: Non solo mille ducati = nu numai o mie de ducați.

<sup>112</sup> *A quella banda.*

<sup>113</sup> *Li hanno per il suo capo.*

<sup>114</sup> *Li molestase.*

<sup>115</sup> *A quella banda.*

<sup>116</sup> *barcke.*

<sup>117</sup> *Russi.*

<sup>118</sup> *Vidino, cioe Bodoni.*

<sup>119</sup> *A nome mio.*

<sup>120</sup> *Adesso.*

răspunde eu tătarilor? Sînt încredințat că pot ține piept tătarilor, dar ce voi face cu turcii? Și ajutoarele de la Maiestatea sa zăbovesc, și nu știu cînd va sosi ceva<sup>121</sup>. Eu mi-am pus viața în primejdie și nu văd nici un ajutor, dacă aș servi pe un alt principe dușman al acestora mi-ar da tot ce aș vrea“ . . . I-am răspuns că tot ceea ce i-a făgăduit Maiestatea Voastră va împlini și mai mult încă, și aud că Ianus din Pojon a și sosit la Cluj, și va veni în scurtă vreme, și cred că acești domni comisari vor avea porunca pe care o și au<sup>122</sup> de a sosi la Alba Iulia, și că îl vor mulțumi pe deplin, căci sper că vor avea puteri depline. Voievodul a fost de părere și în trecut și acuma să trimită o solie solemnă la Maiestatea Voastră imperială, dar cred că a amînat-o pînă după venirea lui Ianus din Pojon cu banii de la Maiestatea Voastră și cu făgăduieli mai sigure de ajutor din partea sa, sau cel puțin prin scrisorile ilustrațiilor domni comisari în numele Maiestății Voastre. Iar Voievodul crede desigur că ei vor avea depline puteri de la Maiestatea Voastră, potrivit cu știrile de la Marco, omul său sosit la Curtea imperială, care îi arată că Maiestatea Voastră îi va da ajutoare mai multe chiar decît cele cerute de el. Și Voievodul uneori rămîne foarte mulțumit, iar alteori socotește stranie zăbava, și mai ales atunci cînd primește vestea că îi vin acești cinci mii de cazaci și trebuie să scoată mulți bani pentru a-i plăti pe acești cazaci și <încă și> alte mii <de oameni><sup>123</sup>.

„Eu puteam să stau în pace cu turcii și tătarii trimițînd cinci poveri<sup>124</sup> de bani în semn de tribut, acuma nu știu cui să răspund mai întîi, după ce am acoperit lucrul atîta vreme, nu pot să-l mai ascund căci se apropie cazacii și trebuie să-l alung cu forța pe acel voievod al Moldovei ca dușman al creștinilor, nu pentru a-i cotropi țara, și nici dintr-o lăcomie oarecare, dar ca să nu poată aduce o piedică la planul expediției în Turcia“. Și întrebă într-una: „Ce voi face fără bani pentru plata soldaților?“ luîndu-mă de martor, căci fiind eu de față văd că el nu are <cu ce face plata> și că ce scoate din veniturile țării<sup>125</sup> <e> pentru soldații pe care îi ține în chip obișnuit „și am intrat în mare horă<sup>126</sup> și alții stau în pace ca(?) cei din Transilvania<sup>127</sup> și eu la toate trebuie să fac față cu mîinile goale“. Și eu cu cuvinte blînde și prudente m-am străduit să-l potolesc, făgăduindu-i că tot ce i s-a promis de Maiestatea Voastră i se va împlini „mai ales văzînd bunele succese ale Domniei Voastre strălucite“<sup>128</sup>.

. . . Tîrgoviște 8 martie — 98.

<sup>121</sup> *Alchuna cosa.*

<sup>122</sup> *Haveranno ordine . . . che hanno.*

<sup>123</sup> *Alli Kazakij et ad altra milia.*

<sup>124</sup> *Cinque somme di danari.*

<sup>125</sup> *Che chave della provintia.*

<sup>126</sup> *Havendone messo in gran giocho.*

<sup>127</sup> *Et alteri stano in pace con (?=come?) Transylvani.*

<sup>128</sup> Adică ale domnului.

(LISTA MARILOR BOIERI PĂMÎNTENI)

NUMELE MAGNAȚILOR DIN  
ȚARA ROMĂNEASCĂ<sup>129</sup>

- Dimitrie<sup>130</sup> care a fost mare ban al Craio- p. 196  
vei<sup>131</sup> din Oltenia<sup>132</sup>, azi vornic<sup>133</sup>;  
Danciul<sup>134</sup>, fost mare logofăt, azi vornic //; p. 197

<sup>129</sup> Traducerea s-a făcut după textul original italian aflat în arhiva Ministerului de răz-  
boi din Viena și reprodus în *Hurmuzaki*, III<sub>1</sub>, pp. 196—197.

<sup>130</sup> Dumitru (din Cepturi Dădești și Epotești); m. ban 1584 ian. 27—1585 sept. 13;  
m. log. 1587 apr. 30—1589 mart. 21; m. vornic 1589 apr. 20—1592 iul. 19; m. log. 1591  
iun. 1—1592 aug. 27; În actul de la Alba Iulia din 20 mai 1595 el apare ca logofăt.

<sup>131</sup> *Kralieva*.

<sup>132</sup> *Inferioris Valachiae*.

<sup>133</sup> *Marescial*. De observat că și Dan (Danciul) e declarat și el azi vornic.

<sup>134</sup> *Danzul*. Calitatea de mare vornic l-ar indica pe Danciul (din Brîncoveni) m. vornic  
1591 iun. 1—1593 aug. 18; fost m. vornic 1594 aug. 29. Dar el nu a fost m. logofăt. Iar  
mai departe apare pe listă însuși Danciul din Brîncoveni (vezi n. 155) cu calitatea de m. pos-  
telnic pe care nu a avut-o. Este oare vorba de o dedublare a lui Danciu din Brîncoveni, trecut  
de două ori pe listă din greșeală, sau sînt două persoane deosebite ale căror dregătorii au  
putut fi confundate?

„Mitri“<sup>135</sup>, fost mare vornic și mare vistier;  
 Dan<sup>136</sup>, vistier (sau mare tezaurar), a fost logofăt al doilea<sup>137</sup>.  
 Petru spătarul<sup>138</sup> (mare purtător al spadei);  
 Chissari<sup>139</sup>, mare vornic, a fost mare logofăt;  
 Radul<sup>140</sup>, comisul<sup>141</sup>;  
 Vintilă<sup>142</sup>, stolnicul<sup>143</sup>;  
 Dimitrie<sup>144</sup>, paharnicul, mare cupar;  
 Ivan din Ruda, mare logofăt<sup>145</sup>;  
 Ioan aga<sup>146</sup>, mare căpitan de călărași și pedestrași;  
 Radul „Alimaș Cusa“<sup>147</sup>, vel armaș<sup>148</sup>, dar slujbă de cinste la români.  
 Vlad paharnicul<sup>149</sup>, mare cupar;  
 „Calosa“<sup>150</sup>, mare împărțitor de tainuri<sup>151</sup>;  
 Stroița „Cusa“<sup>152</sup>, „camerier“;  
 Borsa, slugerul<sup>153</sup>;  
 Radul din Băleni<sup>154</sup>, mare comis;

<sup>135</sup> Mitri Mitrea (din Hotărani); m. vistier 1574—1578; m. vornic 1578—1581; 1585 apr. 16—1586 dec. 17; 1589 aug.—1591 mai 22; m. log. 1593 mai 18—aug. 18; m. vornic 1593 oct. 25—1594 sept. 21.

<sup>136</sup> Dan (Danilovici), ctitorul mănăstirii Mărcuța; log. II 1585—1586; m. vistier 1592—mai 15—iun. 17.

<sup>137</sup> *Viccancelier.*

<sup>138</sup> Pătru (din Luciani); m. spătar 1585 apr. 16—1591 mai 22; fost m. spătar 1591—1594 (vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, 1937, V, p. 268). Petru Rășcanu, însurat cu vara lui Mihnea.

<sup>139</sup> Chisar (din Leotești); m. log. 1585 apr. 12—1586 oct. 11; m. vornic 1586 dec. 18—1589 mart. 31; m. log. 1589 apr. 20—iul. 18; m. log. 1594 oct. . .

<sup>140</sup> Radu (din Ceparî); m. comis 1580 dec. 30—1583 iun. 15.

<sup>141</sup> *Gran cavalario.*

<sup>142</sup> *Stolnik Vintelas Vintilă* (Benga) Bengescu, m. stolnic 1586 iul. 17—1588 mai 30; m. clucer 1589—1590.

<sup>143</sup> *Gran contestabile* (sic).

<sup>144</sup> Dumitru (din Popești); m. paharnic 1583 sept. 5—1585 mart. 25.

<sup>145</sup> Ivan din Ruda (Rudeanu); m. log. 1589—1590.

<sup>146</sup> Ioan Aga (din Ceparî), frate cu Radu, vel comis.

<sup>147</sup> De citit Armaș în loc de Alimaș, și Busa în loc de Cusa.

<sup>148</sup> Funcția de vel armaș este redată prin echivalentul: *barigiel di campagna*, transcris greșit „Carigiel“ — m. armaș 1588 apr. 1—1589 iun. 13; fost m. armaș 1590—1592; m. spătar 1593 ian.—aug. 18.

<sup>149</sup> Între 1586—1591.

<sup>150</sup> Calotă (din Lipov); m. sluger 1587 noiemb. 18; clucer 1591—1595.

<sup>151</sup> *Gran dispensator di vetovaglie.*

<sup>152</sup> Stroița „Cusa“ (Busa, Buzescu), postelnic 1591 iul. 2—1593 ian. 15.

<sup>153</sup> *Borsa slutchiar* (vezi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 178; Borcea logofătul după *Hurmuzaki*, III, p. 210).

<sup>154</sup> Radu „di Galiani (= Baglian), din Băleni m. clucer 1585; nu este m. comis.

Danciul din Brîncoveni<sup>155</sup>, mare postelnic;  
Petru din Băleni<sup>156</sup>, mare logofăt;  
Udriște, vicecomis<sup>157</sup>;  
Udriște, postelnicul<sup>158</sup>;  
Radul<sup>159</sup> Socol, postelnicul;  
Dragomir<sup>160</sup>, postelnicul;  
„Calosa“<sup>161</sup>, postelnicul;  
Radu<sup>162</sup>, vicesvistier (sau sub trezorier);  
Wulso<sup>163</sup>, vicespătar.

NUMELE „MAGNAȚILOR“ DIN MOLDOVA

p. 197

Vartic<sup>164</sup>, mare vornic;  
Luca Stroici<sup>165</sup>, mare logofăt;  
Ieremia<sup>166</sup>, vornicul (mare mareșal);  
Sava Stolnicul<sup>167</sup>;  
Ureche<sup>168</sup>, mare logofăt;  
Vasile, paharnicul<sup>169</sup> (mare cupar);  
Ioan Noroce<sup>170</sup>, mare logofăt;

<sup>155</sup> *Danzul di brancovani*, vezi mai sus n. 134 și 136. Danzul; m. vornic 1591 iul. 1—1593 aug. 18; fost m. vornic 1594 aug. 29; nu a fost m. postelnic.

<sup>156</sup> Petru *di Bagliani* (din Băleni); m. log. 1583 sept. 5—dec. 27; fost m. log. 1587—1589.

<sup>157</sup> Udriște, vicecomis „*sotocavalario*“ neidentificat.

<sup>158</sup> Udriște (din Drăgoești) din neamul Bălenilor, Udrea banul de mai târziu, m. postelnic 1588 ian. 13—mart. 25.

<sup>159</sup> Radu Socol (*Sokol*) (din Boldești); postelnic.

<sup>160</sup> Dragomir postelnicul (poate fratele Doamnei Stanca, soția lui Mihai).

<sup>161</sup> *Calosa postelnik* = Calota (din Cocorâști).

<sup>162</sup> *Radu vice Westier o soto Thesorier* (din Cepturoaia), văr cu Radu Buzescu clucerul, postelnic 1581—1592, vistir II (1593—1594).

<sup>163</sup> *Vicespatar o gladifero* = Vilcu? neidentificat.

<sup>164</sup> *Vartica*; m. vornic Țara de sus 1583 mart. 4 — mai 15; m. vornic Țara de jos 1583 aug. 6 — 1587 sept. 6; 1593 mart. 1594; Țara de sus, sept. 1594. La 12 dec. 1594 mențione „pierit în hiclenie“.

<sup>165</sup> *Stroiza*; m. log. 1580 mart. 20 — 1591 iul. 10; 1595 oct. — 1610 ian. 10.

<sup>166</sup> Ieremia Movilă, m. vornic Ț. de sus 1583 aug. 1 — 1590 ian. 28; m. vornic Ț. de jos 1591, mart. 16.

<sup>167</sup> Sava Stolnicul (cu mențiunea *Contestabile*); m. stolnic 1588 ian. 28 — 1591 iun. 16.

<sup>168</sup> Nestor Ureche, m. log. 1592; m. vornic 1596 mart. 28 — 1611 apr. 22.

<sup>169</sup> m. paharnic, 1591 apr. 25 — iun. 16.

<sup>170</sup> *Juan Norochia*, nu a fost m. log. în Moldova (a fost hatman 1593 mart. 12 — aprilie 20). Pentru trecerile sale din Țara Românească în Transilvania, apoi de aici în Moldova și apoi iar în Țara Românească, vezi cele două studii excelente ale regretatei Georgeta Toșoiu *Ro'ul logofătului Ivan Noroce în viața politică a țarilor române în a doua jumătate a sec. XVI*, în revista „Studii“ 1963, (2) pp. 410—428 și *Date noi în legătură cu logofătul Ivan Noroce din Pitești în „Apulum“ V*, p. 324 ș.u.

Gheorghe<sup>171</sup>, pîrcălabul (castelan) de Hotin,  
Andrei hatmanul<sup>172</sup>, căpitan suprem al pedestrașilor;  
Albota<sup>173</sup>, mare logofăt;  
Talpeș<sup>174</sup> hatman, mare căpitan;  
Caraman Aga<sup>175</sup>; căpitanul călăreților;  
Melisuan<sup>176</sup> (?), mare postelnic;  
Gheorghe „Setepite“<sup>177</sup>, vicepostelnic;  
Androne, mare postelnic<sup>178</sup>.

Aceștia toți sînt băștinași ai țării. Azi marii dregători sînt străini și în cea mai mare parte greci fără credință.

---

<sup>171</sup> În 1578, 1580, 1585, 1589, 1591 mart. 16 — iun. 16; 1597 mart. 3 — 1610 dec. 21.

<sup>172</sup> Andrei (Corcode), hatman 1586 apr. 11 — 1589 aug. 24; 1591 dec. 25 — 1592 mai 3.

<sup>173</sup> Nu a fost logofăt.

<sup>174</sup> Nu există. A fost un Grigore Talpă, m. stolnic 1597—1608...

<sup>175</sup> Caraiman, agă 1591—1592. Unul și același cu Karman aga care l-a însoțit pînă în Ungaria pe Petru Șchiopul la plecarea acestuia. La întoarcerea sa prin Transilvania a fost despuiat de nobilul ungar Blasiu Kerekes. Pentru procesul ce a urmat, și care a fost cîștigat de boierul moldovean la 25 ianuarie 1592, precum și pentru lista obiectelor ce fuseseră oprite, vezi *V e r e s s, Documente*, III, pp. 252—262 și 264—265.

<sup>176</sup> Neidentificat.

<sup>177</sup> Neidentificat.

<sup>178</sup> *Androne*, m. postelnic nu corespunde: (între 1590—1600 mari postelnici sînt: Bartolomeu Brutti, 1580—1591; Pangratie, 1591, Oprea, 1592; Zota Țigara, 1593; Enache, 1594; Iani (Caragea?), 1594; Drăgan, 1597—1600).

## OBSERVAȚII CRITICE

Această listă, întocmită de Giovanni de' Marini Poli și aflată printre rapoartele sale, a fost redată așa cum se vede, fără contextul necesar care ar putea lămuri sensul împrejurărilor în care a fost făcută, îngăduind și unele concluzii cu privire la scopul urmărit și la calitatea interesului lui pentru acest subiect. Credem că există o legătură între atenția acordată de Giovanni aici boierilor băștinași și adevărata sa fobie pentru boierii greci din țările române. O observație care nu a fost făcută pînă acuma și care poate să deschidă perspective noi, după cum credem, este următoarea. Lista celor 27 de boieri pămînteni din Țara Românească arătată aici începe cu acei „12 boieri” trimiși de Mihai Viteazul la dieta de la Alba Iulia, unde au iscălit actul din 20 mai, sub presiunea exercitată de Sigismund și de cancelarul Josica, inspiratorul politicii de acaparare și anexare a țărilor române, folosind amenințarea turcească drept argument fără replică. Din acest număr, care se reduce în realitate la 11 boieri, la care se adaugă cei doi episcopi de Rîmnic și de Buzău și mitropolitul, opt apar direct în lista lui Giovanni, și poate încă doi oarecum indirect prin substituirea de pildă a lui Ioan în locul



lui Teodosie Rudeanu, sau a lui Stroie în al lui Preda Buzescu. Pentru o infirmare a identificării lui Preda logofătul cu Preda Buzescu, vezi totuși I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj, V (1962), pp. 111—144. Lipsește doar acel enigmatic „Ztomile“ Stănilă postelnic din lista luată din *Historia...* lui W. Bethlen, unde numele este evident deformat la transcriere ca și numele mitropolitului. Jafrenea în loc de Eftimie (Jeftimie?). Pentru rest avem un număr de boieri din divanele lui Cercel și Mihnea din timpul șederii lui Giovanni în Țara Românească, precum și vreo trei boieri din familia Bălenilor, despre care a putut fi informat prin Radu Buzescu. Aceste particularități ne îndreptățesc să tragem unele concluzii. Lista lui Giovanni a fost întocmită după iscălirea actului de la 20 mai, pe baza contactului stabilit cu boierii (în primul rând cu Radu Buzescu — apoi desigur și cu ceilalți, Giovanni vorbind românește). Este posibil ca lista să nu fi fost întocmită chiar pe loc, ci ulterior la Praga, din memorie, când și-a compus raportul recapitulativ.

Lista boierilor pămînteni făcea desigur parte din darea de seamă asupra acaparării Țării Românești și a Moldovei, contra căreia s-a declarat după reîntorcerea sa la Praga. La Alba Iulia el a recomandat boierilor încredere în împărat și răbdare. Ținînd seama de neîncrederea manifestată de el constant în boierii greci, ne putem întreba dacă Josica nu a folosit aceste manifestări pentru a cuprinde în act îngrădirea adusă acum intrării grecilor în marile dregătorii, așa precum a știut să inspire și să folosească insinuările și acuzările aduse de el lui Aron.

Lista boierilor pămînteni din Moldova este mult mai puțin reală și actuală decît cea a boierilor din Țara Românească. După cum a subliniat N. Iorga (*Ist. rom.*, V, p. 268). Luca Stroici, Ieremia Movilă și Nestor Ureche se aflau atunci în exil, Andrei hatmanul era la București, Ivan Noroceca a fost doar scurtă vreme hatman în 1593 etc. Se vedește așadar cît de mult datorește lista boierilor din Țara Românească actualității vii reprezentată de momentul de la 20 mai.

Pentru lista cronologică a dregătorilor și identificarea lor, precum și pentru unele identificări genealogice, am apelat la concursul competent al tovarășilor I. Pleșa și N. Stoicescu de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga“.

## STANISLAW WARSZEWICKI

(1529—1591)

\*

Stanislaw Warszewicki, fratele istoricului Krzysztof Warszewicki (1543—1603), s-a născut în anul 1529.

Și-a făcut studiile la Universitatea din Wittemberg, lăsându-se atras pentru un scurt timp de influența luterană.

Reîntors în Polonia, a ajuns secretarul regelui Sigismund August care l-a folosit în diferite solii. Intrând în cler, a ajuns canonic iar cu prilejul unei călătorii la Roma (1566) a fost primit în ordinul iezuiților. A fost trimis de Scaunul apostolic pentru a face propagandă religioasă în Lituania, la Wilno, și apoi în Suedia unde a ajuns preceptorul tânărului principe Sigismund Wasa, viitorul rege Sigismund al III-lea al Poloniei. În 1583 Warszewicki a fost numit rector al Colegiului din Lublin.

În urma cererii lui Bartolomeo Brutti, sfetnicul lui Petru Șchiopul, care ducea o politică statornică de catolicizare și care s-a adresat arhiepiscopului de Liov Dimitrie Solikowski, nunțului apostolic din Polonia, Annibale de Capua, legatului Ippolito Aldobran-

dini și chiar papii Sixtus al V-lea, Warszewicki a fost trimis în Moldova să conducă doi preoți iezuiți Jan Kunig din Schonhofen și Justyn Raab.

În seara zilei de 3 septembrie 1588, Warszewicki a fost primit în audiență de Petru Șchiopul în tabăra de lângă Roman, unde se refugiase curtea de frica ciumei care bântuia în țară.

Încurajat de domn care a îndepărtat pe preoții reformați, Warszewicki și-a început opera de propagandă la Roman. Silit să se întoarcă la Lublin, a înfățișat nunțiului apostolic, la începutul lunii ianuarie 1589, un memoriu prin care cerea grabnica înființare a unui seminar catolic, arătând că domnul precum și un mare număr de boieri și însuși mitropolitul erau favorabili unirii cu Roma, și chiar turcii nu s-ar opune dacă s-ar continua să li se plătească haraciul (*Missye Katolickie*, Craeovia, 1882, p. 151. A. Theiner *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimorum historiam illustrantia III*, Roma, 1863, p. 129).

Warszewicki a murit în 1591.

Raportul său despre primirea pe care i-a făcut-o Petre Șchiopul a fost publicat în *Hurmuzaki*, III/1 pp. 108—109, nr. 49. Acest raport arată punctul de vedere al iezuiților care se bazau pe capul statului pentru a duce la bun sfârșit opera lor de propagandă.

El pare să fie autorul și unui alt memoriu pentru convertirea la catolicism a Moldovei, Țării Românești și a Transilvaniei (*Hurmuzaki*, III/1, pp. 120—121). Condițiile erau prielnice, și Petru Șchiopul, și Mihnea se arătau favorabili, patriarhul constantinopolitan rătăcea prin Rusia. Formula preconizată anticipa cu 7 ani pe aceea adoptată pentru unirea rutenilor. Se mai recomandă întemeierea unui seminar de limba greacă pentru tinerii din Moldova...

De Warszewicki s-a ocupat Chiril Kralewski în *Relațiunile dintre domnii români și Sf. Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Revista catolică”, II, 1913, pp. 197—198 și 1914, pp. 178—181, cât și N. Iorga în expunerea magistrală din prefața la vol. XL din colecția *Hurmuzaki*, p. LXIII și în *Istoria Bisericii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 198.

[DESPRE PRIMIREA SA DE CĂTRE  
DOMNUL MOLDOVEI]<sup>1</sup>

*1588 septembrie 7 — Din tabăra domnului  
Moldovei*

Am venit în Moldova împreună cu doi pă- 108  
rinți<sup>2</sup> ai Societății noastre la strălucitul domn al Moldovei, pe care l-am salu-  
tat în ziua de trei a lunii de față, în tabăra unde locuiește acuma sub cort  
<fugind> de primejdia ciumei... (etc.). I-am înmînat domnului scrisoarea  
ilustrului cardinal Aldobrandini<sup>3</sup> și pe cea a sfinției voastre<sup>4</sup> precum și ale 109  
celorlalți ce le adusesem, pe care le-a primit cu mari semne de prietenie și  
mai ales pe ale stăpînului nostru (papa) nu numai sărutîndu-le, dar chiar și  
ridicîndu-le la frunte în semn de supunere și ascultare. L-am găsit foarte

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul raportului către nunțiul papal din Polonia publicat în *Hurmuzaki*, III/1, pp. 108—109 doc.

<sup>2</sup> Jan Künig din Schonhofen și Justyn Raab.

<sup>3</sup> Ippoliti Aldobrandini, cardinal preot al bisericii Sf. Pancrațiu, viitorul papă Clement al VIII-lea.

<sup>4</sup> Cardinalul Annibale di Capua, arhiepiscop de Neapole, legat papal în Polonia.

dispus să dea ascultare sancțiunii sale, ba chiar gata și doritor să introducă religia catolică în acele orașe și părți supuse dominației sale care au fost odinioară sub ascultarea bisericii romane, și plin de zel pentru stîrpirea ereziei<sup>5</sup> din ele. Căci pe lîngă faptul că încă mai înainte poruncise ca să fie alungați preoții eretici, acuma din nou, fiind noi de față, a dat o poruncă, cu învoirea vlădicilor<sup>6</sup> credinței grecești, ca să se întoarcă toți la religia catolică sau să plece din țară, căci altminteri o să-i urgisească cu fier și foc. În sfîrșit nu mai vrea să mai rabde de acum încolo în garda sa, constînd din mai bine de 500 de unguri, pe nici un eretic. A vrut să supună jurisdicției noastre pe toți sașii și ungurii, dar i-am spus că nu este aceasta datoria noastră, și că este nevoie de o ierarhie bisericească și de parohi care să conducă bisericile.

Deci de aceștia va trebui avută cea mai mare grijă și mai ales de sași și de unguri, căci aceștia au ținut mai înainte de biserica romană. Iar cu timpul vor putea fi formați preoți chiar și pentru moldoveni, cînd se vor fi așezat statornic ai noștri aici, după cum se pare că voiește prea luminatul domn. În sfîrșit se pare că se deschide cu ajutorul de sus o cale largă pentru propagarea religiei catolice, mai mult decît în Transilvania și în alte locuri ocupate de eretici, și aceasta datorită voinței puternice a domnului și a puterii sale supreme și absolute de viață, și de moarte asupra tuturor. Căci el nu poate fi oprit de nici un fel de legi și nici de puterea sau autoritatea cuiva, ca să nu ducă la îndeplinire ceea ce va fi hotărît în cugetul său. Am vrut deocamdată să dau de știre lucrurile acestea, voi scrie mai multe cînd voi porni de aici, cum nădăjduiesc peste 14 zile. Voi mai adăuga doar că solul reginei Angliei<sup>7</sup> care a venit pe aici întorcîndu-se de la Constantinopol, a văzut cu mare ocară, pentru el și pentru regina sa, pe iezuiți <veniți> aici și pe eretici alungați sau primind credința catolică pe care aceia <= englezii> au alungat-o din țara lor cu mare blestemăție . . . etc.

---

<sup>5</sup> În 1588 spunea clerului catolic: „Già a voi ho dato e libertà di incarzerar gli eretici“. Chiril Karalewski, *Relațiunile dintre domnii români și sfîntul Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea* în „Revista catolică“ II, 1913, p. 54.

<sup>6</sup> Episcopilor — Warszewicki citează ulterior ca favorabili catolicismului pe mitropolitul Gheorghe Movilă și pe episcopii Agaton și Ghedeon (A. Theiner *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, III, p. 129. doc. CIII din 15 ianuarie 1589).

<sup>7</sup> = William Harborne, ambasadorul reginei Elisabeta la Constantinopol (vezi rela-tarea sa din volumul de față).

## PRIMA MISIUNE IEZUITĂ ÎN MOLDOVA

(*august stil vechi 1588*)

Textul înfățișat aici poartă toate caracteristicile unui text de propagandă. Nu este vorba de un raport informativ către un adresant anume, ci de o expunere îndreptată către un public mai larg deși aparținând unei anumite categorii. Publicația „*Annuae Litterae Societatis Jesu*” era destinată unui cerc închis, acela al iezuiților. Elaborarea textelor difuzate de acest anuar ținea seamă de nevoia de a reține atenția și a impresiona imaginația. De obicei se pune accentul pe victoriile repurtate în câmpul prozelitismului religios. Nu lipseau mai niciodată nici unele elemente superstițioase: manifestări minunate, alungări de demoni exorcizați de părinții ordinului, inspirații divine etc. Materialul pentru această literatură edificatoare era împrumutat unor rapoarte reale, în general mai precise și mai seci. Acestea filtrate și prelucrate își pierdeau caracterul dinții, intrând în tipicul acestui gen. Trebuie deci îndreptată lămurirea dată de editor, cum că ar fi vorba de *raportul generalului iezuiților către soții săi* (!). În realitate este o dare de seamă despersonalizată și anonimă, asemenea aceleia despre călătoria lui Possevino în Transilvania în 1583 de pildă (vezi *Călători, II, Insoțitorul lui Possevino.*)

Textul de față se compune dintr-o listă a domnilor Moldovei de la Alexandru Lăpușneanu la Petru Schiopul, apoi dintr-un scurt istoric al demersurilor care au precedat trimiterea misiunii iezuite în Moldova, în sfârșit din descrierea succintă a primirii ei de către domn și a dispozițiilor acestuia față de ea. Aci e introdus un dialog în contradicțoriu între domn exprimând punctul de vedere al catolicilor (!) și un preot ortodox „Călugarul“, personaj inventat numai pentru a susține dialogul. După o reîntoarcere la realitatea de toate zilele cu măsurile luate de domn în favoarea iezuiților, bucata se încheie cu arătarea cifrei de 15 orașe (*oppida*) și cu amintirea (sub rezervă totuși) a originii romane a poporului.

Dacă precum am văzut nu poate fi vorba de un autor al acestei prezentări, putem totuși încerca să aflăm care a fost autorul raportului folosit la întocmirea textului de față. Acesta este desigur St. Warszewicki, șeful misiunii, al cărui nume nu e menționat în text, ci numai numele celor doi iezuiți aduși de el, lucru absolut normal într-un raport care a trebuit să fie întocmit de el. Această atribuire este confirmată de informațiile contemporane date de Rafael Skrzynecki asupra misiunii lui Warszewicki în Moldova, și îndeosebi asupra întrevederilor acestuia cu Petru Schiopul (vezi B. P. Hasdeu „Arhiva istorică a României“, I/1, pp. 174—175, doc. 257).

Relația lasă să se întrevadă zădărnicia unei propagande catolice în poporul băștinaș, neîncrezător în misionari și de aceea calificat de autor de „mai mult șiret decât simplu“.

Trecerea sub tăcere a franciscanilor, împământenii de veacuri în Moldova, trebuie atribuită rivalității dintre cele două ordine, care era înăsprită și de neînțelegerile dintre franciscani și Bartolomeo Brutti, sprijinitorul iezuiților poloni. Relația cuprinsă în colecția *Annuae Litterae Societatis Jesu anii 1588 ad Patres et fratres eiusdem Societatis*, Romae, 1590, pp. 100—104, a fost publicată de a A. Veress în *Documente*, III, pp. 155—157, doc. nr. 99.

## RELAȚIA PRIMEI MISIUNI IEZUITE ÎN MOLDOVA<sup>1</sup>

1588, Roma

Moldova care este o parte a Valahiei în ho-  
tar cu Transilvania a fost odinioară mult zguduită atît de războaie cît și  
de rivalitățile dintre consîngeni, și chiar în vremea noastră, în timpul dom-  
niei lui Sigismund August<sup>2</sup> în Polonia, Alexandru<sup>3</sup> a domnit cîtva timp în  
pace, apoi a fost alungat din domnie de Despotul de Samos<sup>4</sup>, pașalele tur-  
cești fiind mituite cu aur, după cum a umblat zvonul, și dîndu-i sprijin și  
ereticii din Polonia. Despot a exercitat domnia cu aceeași necredință cu care  
năvălise <în țară>; luînd bisericile catolice de la adevărații lor posesori  
le-a dat ereticilor ca să le pîngărească. Dar mai apoi, conspirînd moldovenii,

p. 155

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin din: *Annuae litterae Societatis Jesu anni 1588*,  
reprodus de A. Veress, *Documente*, III, p. 155—157.

<sup>2</sup> (1548—1572).

<sup>3</sup> A. Lăpușneanu (1552—1564; 1564—1568).

<sup>4</sup> = Despot Vodă (1561—1563).



i-a luat Tomșa<sup>5</sup> și viața, și domnia. Dar nici domnia lui Tomșa nu a fost lungă. Urât de moldoveni pentru cruzimea sa, a fost alungat, fiind rechemat Alexandru și neamul său, iar el fiind decapitat la Liov<sup>6</sup> din porunca regelui Sigismund. La moartea lui Alexandru, domnia Moldovei trece asupra fiului său Bogdan<sup>7</sup>; acesta când a umblat în chip nechibzuit dincolo de hotarul țării sale a fost aruncat în lanțuri de Cristofor Zborowski<sup>8</sup>; crezându-l mort, moldovenii l-au ales de domn pe Ioan<sup>9</sup>, bărbat viteaz și neîntrecut în luptă. Sigismund a încercat să-l pună iar pe Bogdan, dar împotrivindu-se marea mulțime a turcilor, nici el nu este pus iarăși în domnie, și chiar Ioan este răpus în luptă<sup>10</sup>, făcându-se mare măcel printre dușmani. Turcii pun în Moldova pe Petru<sup>11</sup>, om plin de cumpătare și destoinic pentru o povară atât de grea și, după ce a domnit scurtă vreme, năvălind în Moldova Iancul<sup>12</sup> ajutat de turci, el s-a retras în Turcia. Nu mult după aceea cum Iancul s-a pornit cu cruzime împotriva alor săi și cu trufie împotriva polonilor, și regele Ștefan<sup>13</sup> al Poloniei s-a plîns turcilor cu care era aliat, este readus Petru în Moldova. Iancul fuge și este prins și adus la Ștefan, fiind pedepsit cu pierderea capului.

Așadar cum Petru are mare venerație pentru Ștefan și cum a auzit de la Bartolomeo Brutti, albanezul, postelnicul <său>, despre evlavia și zelul <regelui> pentru credința adevărată<sup>14</sup>, s-a gândit să restituie și el după această pildă catolicilor bisericile <lor>; el a însărcinat atunci pe arhiepiscopul<sup>15</sup> de Liov și pe cel de Neapole<sup>16</sup> care era în acea vreme nunțiu pontifical în Polonia ca să obțină de la papă<sup>17</sup> un număr de iezuiți care să promoveze credința catolică. Marele pontifex nu a rămas nepăsător la această <dorință> și lucrul a fost dat în seama prepozitului nostru general la Roma<sup>18</sup> și nunțiuului în Polonia, precum și cardinalului Aldobrandini<sup>19</sup>, legatul <apostolic> ca să-l ducă la îndeplinire. <Dar> moare <regele> Ștefan, arhiepiscopul

<sup>5</sup> Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1563—1564).

<sup>6</sup> În mai 1564.

<sup>7</sup> Bogdan Lăpușeanu (1568—1572).

<sup>8</sup> Cristofor Zborowski, fiul lui Martin Zborowski, nobil polon, s-a răzburat astfel pentru ruperea logodnei sale cu sora lui Bogdan Lăpușeanu.

<sup>9</sup> = Ioan Vodă (1572—1574).

<sup>10</sup> A fost asasinat în tabăra turcească, deși Ahmed pașa căruia i se predase îi jurase că-l va duce nevătămat înaintea sultanului.

<sup>11</sup> = Petru Șchiopul (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591).

<sup>12</sup> Ianicula (= Iancu Sasul) (1579—1582).

<sup>13</sup> Ștefan Bathory.

<sup>14</sup> *Orthodoxae religionis* (în sensul de credință catolică).

<sup>15</sup> Dimitrie Solikowski.

<sup>16</sup> Annibale di Capua.

<sup>17</sup> Sixtus al V-lea (1585—1590).

<sup>18</sup> Claudio Aquaviva, generalul iezuiților.

<sup>19</sup> Viitorul Clement al VIII-lea.

copul de Liov se reîntoarce la Roma, și cum domnul Petru stăruie pentru a grăbi împlinirea acestui lucru, în sfârșit în anul acesta la 1 septembrie [stil nou] au intrat în Moldova doi preoți Ioan Schonovianus<sup>20</sup> și Justus Rab, recomandați de papă și de regele Poloniei, Sigismund<sup>21</sup>. Și au fost primiți cu mare cinste. Dar deoarece domnul era în tabără și foarte multe locuri erau bîntuite de ciumă, ei au fost așezați pînă la potolirea molimei într-un oraș, într-un loc destul de ferit și de prielnic, numit Roman.

Va fi de folos să se cunoască unele amănunte despre evlavia domnului pentru ca să se poată socoti rezultatul pe care îl va avea misiunea cu ajutorul lui Dumnezeu. Cum i s-a înmînat scrisoarea pontificelui a sărutat-o, a ridicat-o la frunte după obiceiul păgîn<sup>22</sup> pentru a-i arăta cinste. <Ei> au vorbit cu el prin tălmăci și au fost ascultați cu atîta drag, încît i-au țîșnit lacrimi din ochi. I s-au oferit și mici daruri: *un agnus dei*<sup>23</sup> din ceară sfințită și o cărțulie a martirilor împodobită cu chipurile lor, care <toate> au fost primite cu mare muțumire. Două zile după aceea, cînd domnul a răsfoit cărțulia a întrebat pe preotul ortodox pe care îl numesc Călugăr<sup>24</sup>, cu ochii ațintiți asupra martiriului lui Petru, ce crede despre înțetatea lui Petru, acest grec a spus că este desemnat ca primul dintre apostoli, în ce privește rîndul său, și îl cita ca martor pe Hieronim: altminteri toți au avut puteri deopotrivă. Dar domnul stăruie <și întreabă>: „Cui a încredințat domnul cheile?“

— „Lui Petru“, răspunde celălalt.

— „Unde și-a vărsat sîngele Petru?“

— „La Roma“.

— „Unde se odihnesc moaștele lui?“

— „Tot acolo“.

— „Așadar, adaugă Domnul unde și-a pus Petru capul, acolo a lăsat și cheile pentru urmașii săi“. Și apoi îl întreabă din nou pe Călugăr dacă ar vrea să primească martiriul pentru Hristos, și Călugărul răspunse că l-ar primi, dar nu cu sufletul chiar așa de împăcat<sup>25</sup>. „Iar mie, a spus domnul, mi-ar fi trupul fără de cătare<sup>26</sup> dacă prin aceasta s-ar dobîndi glorie chiar plătind-o cu viața“. A mai spus el fraților noștri (care în răstimpul celor

---

<sup>20</sup> Jan Kunig de Schonhofen, originar din Germania, în vîrstă de vreo 45 de ani, intrat la iezuiți în 1562. A murit în Moldova în timpul misiunii.

<sup>21</sup> Vezi scrisoarea de recomandare publicată de A. Veress (*Documente*, III, pp. 140—142, doc. nr. 117) cu data de august 1588.

<sup>22</sup> *More gentico* (= gentilico) aici în sensul de oriental.

<sup>23</sup> *Coelestis agnus*, sau *agnus dei*, ceară sfințită de papă și purtînd chipul simbolic al mielului.

<sup>24</sup> *de Graeco sacerdote Calogerum vocant*.

<sup>25</sup> *Non ita aequo animo*.

<sup>26</sup> *Vile*.

două zile cât au stat în tabără au fost de trei ori la el) că în țara sa nu vrea să rabde nici un ministrant eretic și că el trece în puterea <frați>lor toate parohiile<sup>27</sup> care folosesc ritul roman, și pe toți cei ce țin de ele<sup>28</sup>. A trimis apoi la ei pe un preot, și pe al doilea preot, care se căsătoriseră ca să le hotărască o pedeapsă pe care să o îndeplinească de îndată din porunca lui. Iar ai noștri au spus că nu au venit ca să facă să piară oamenii, ci ca să se convertească și să trăiască, totuși domnul a înlăturat pe acei preoți din biserică. Apoi însuși Petru și o mare parte a țării folosesc ritul grec<sup>29</sup> și pe cel rutean<sup>30</sup>, în limba ruteană<sup>31</sup> și nici nu-l recunosc pe patriarhul din Bizanț.

În toată țara sînt cam 15 orașe în care, ca și în satele din apropiere, se află și unguri și sași<sup>32</sup>, dar cea mai mare parte a lor<sup>33</sup> este fără carte și aproape fără nici o cunoștință. Și totuși nu pătrunzi în sufletul poporului, mai mult șiret decît simplu<sup>34</sup>. Se crede, după chipul, vorba și obiceiurile <lor> că ei ar fi fost o colonie a romanilor și nici nu lipsește speranța unor roade ce vor rămîne pe viitor, numai să fie chemați preoți (căci pînă acum în afară de ai noștri, alții nu mai sînt<sup>35</sup>) pentru că să pătrundă sufletele de învățătura noastră> și să le cîrmuiască pentru ca ei să urmeze rînduielele noastre.

---

<sup>27</sup> În text: *curias* (desigur în loc de: curas).

<sup>28</sup> *Curiales*.

<sup>29</sup> *Orthodox*.

<sup>30</sup> Este o confuzie. Nu poate fi vorba de ritul rutean, ci doar de limba slavonă.

<sup>31</sup> Slavona bisericească.

<sup>32</sup> Aici este vorba de fapt de elementele așezate în tîrguri pentru exercitarea unor meșteșuguri.

<sup>33</sup> A locuitorilor, adică a moldovenilor.

<sup>34</sup> *Nec habes ingenium gentis magis callidae quam simplicis*.

<sup>35</sup> Sînt trecuți sub tăcere franciscanii.

## WILLIAM HARBORNE

(1552—1617)

\*

William Harborne s-a născut la Great Yarmouth în 1552, intrând în administrația ținutului natal unde a funcționat ca „bailiff” din 1572. Deși ales în 1575 membru al parlamentului, totuși printr-o flagrantă încălcare a legii, alegerea sa nu a fost validată. Datorită legăturilor sale de prietenie cu Sir Edward Osborne, primarul general al Londrei, și cu influentul negustor Richard Staper, interesați în comerțul oriental, Harborne a acceptat să întreprindă o călătorie în Turcia, spre a lua contact cu autoritățile otomane. Deși regina Elisabeta I a aprobat proiectul, n-a sprijinit din punct de vedere financiar călătoria lui Harborne, considerat doar ca simplu emisar al unei companii comerciale private, dar totuși i-a încredințat o scrisoare de recomandare către sultanul Murad al III-lea. Harborne a sosit la Constantinopol în octombrie 1578, însoțit de Joseph Clements, începând de îndată negocierile cu dregătorii Porții. Prin răspunsul înaintat reginei la 15 martie 1579, sultanul aviza favorabil cererile companiei negustorilor englezi de a desfășura o activitate comercială nestânjenită în imperiu, fără să o extindă însă la toți conaționalii regatului insular și neaprobând dreptul de navigație sub pavilion propriu. Harborne a încer-

cat să obțină mai multe concesi din partea sultanului, combătînd influența ambadorului francez Germigny de Germolles, ostil oricăror înlesniri aduse comerțului englez în Mediterana orientală și a reușit să atragă de partea sa, prin daruri pe autotputernicul vizir, Mehmed Sokolli. Datorită insistențelor vizirului și unei noi scrisori a reginei Elisabeta din 25 octombrie 1579, repetînd cererile formulate de Harborne și pledînd chiar pentru încheierea unei alianțe îndreptate împotriva lui Filip al II-lea al Spaniei, Murad al III-lea a acordat trimisului negustorilor englezi în iunie 1580, printr-un firman, privilegiile reclamate. Dar la protestele vehemente ale lui Germigny, capitulațiile au fost retrase. În fața acestei situații, Harborne a hotărît să se reîntoarcă în patrie pentru a cere reginei să fie investit cu depline puteri și acreditat ca ambasador pe lîngă Înalta Poartă. La 17 iulie 1581 acest trimis al comerțului englez se îndrepta pe Marea Neagră, prin Moldova și Polonia spre Gdańsk (*Hurmuzaki*, XI, p. 651, doc. 89), folosind drumul pe care îl urmaseră înaintea lui negustorul Newberie și chiar oamenii săi care mergeau să cumpere blănuri peste Nistru.

Căpătînd titlul de ambasador și scrisori de acreditare din partea reginei Elisabeta la 20 noiembrie 1582, Harborne se îmbarcă în ianuarie 1583 pe corabia „Susan“, sosind la Constantinopol la 29 martie. El a fost primit în audiență solemnă de sultan la 18 mai, cînd a repus în vigoare prevederile tratatului abrogat din 1580. Recunoscut ca ambasador la Poartă, Harborne și-a fixat reședința la Rapamat, lîngă Pera, și a numit consuli, însărcinați cu supravegherea comerțului englez în Levant, la Alexandria, Cairo și Tripoli în Siria. În timpul ambasadei sale, Harborne a militat consecvent pentru încheierea unei alianțe între Anglia și Imperiul otoman îndreptată împotriva Spaniei lui Filip al II-lea, dar n-a reușit să obțină decît vași promisiuni, turcii refuzînd să se angajeze într-o acțiune armată și să rupă armistițiul încheiat cu suveranul de la Madrid. Deși pe plan politic misiunea lui Harborne n-a fost încununată de succes, totuși a dat rezultate foarte importante în domeniul economic, unde pozițiile obținute de englezi în comerțul levantin au fost considerabil extinse și întărite.

Rechemat din postul său în vara anului 1588, Harborne s-a înapoiat în Anglia, însoțind în călătoria sa de întoarcere pe calea Dunării de jos pe ambasadorul polon care venise să prezinte sultanului scuze pentru prădăciunile săvîrșite de cazaci.

În trecerea sa prin Moldova, emisarul englez a obținut de la Petru vodă Șchiopul un privilegiu care îngăduia negustorilor englezi să beneficieze de tariful ce se aplica atît localnicilor, cît și celorlalți negustori străini. Acest privilegiu de comerț, emis la 27 august 1588 (stil vechi) (*Hurmuzaki*, III, p. 108, doc. 114, a fost redactat, după părerea lui N. Iorga, de Harborne însuși și de consilierul principal al domnului, Bartolomeo Brutti, în stilul actelor occidentale.

Din Moldova, Harborne s-a înapoiat prin Polonia și Germania în Anglia, unde a ajuns în decembrie 1588.

După întoarcerea sa în patrie, fostul ambasador a redactat două memorii asupra activității desfășurate în Imperiul otoman, destinate cercurilor de afaceri din Londra; aceste documente, rămase în manuscris, se intitulau: *William Harborn (!) his service to her Majesty (!) and Commons in his tenn yeares forrayne (!) travell and residence att Constantinoble (!), herevnder specefied* (British Museum, *Tanner MSS 5577*, f. 8 ș. u.) și *The relation of my*

ten years of foreign travel in procuring and establishing the intercourse into the Grand Signor's Dominions begun A.D. 1577 and finished 1588, specifying the services done to Her Majesty and Commonwealth with such particular profit as the traders thither have and do enjoy thereby (*ibidem*, Lansdowne MSS 57, art. 23).

Deși retras din viața publică, Harborne a continuat să se intereseze de activitatea comercială a englezilor în Mediterana orientală, întocmind în 1591 chiar un proiect în care pleda pentru fuzionarea companiei negustorilor din Turcia cu a celor din Veneția spre a spori eficacitatea penetrației lor în Levant; recomandările sale cuprinse în memoriul (*Mr. Harborne's opinion of the New Incorporation of the Venetian and Turkey Merchant 1591, ibidem*, Lansdowne MSS 67, art. 106), au fost acceptate și cele două companii au fuzionat întemeind „The Company of Merchants of the Levant“, ce a primit o cartă regală de privilegiu la 7 ianuarie 1592.

Harborne și-a petrecut ultimii ani ai vieții în comitatul natal și a murit la Mundham în Norfolk la 6 noiembrie 1617, fiind înmormântat în biserica parohială din localitate, unde i se păstrează și astăzi lespeda funerară cu un epitaf în versuri.

În ceea ce privește legăturile lui Harborne cu țările române, în afara știrilor cuprinse în rapoartele înaintate Secretarului de Stat Walsingham între iulie 1583 — iulie 1585 (publicate de E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history 1427—1601*, The Hague, 1964, pp. 44—49, nr. 56—62), mai există o expunere, foarte succintă, asupra călătoriei sale la întoarcerea în Anglia din anul 1588 prin Moldova (*The returne of Master William Harborne from Constantinople over land to London, 1588*). Acest jurnal a fost publicat de Richard Hackluyt în *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation*, vol. II, pp. 289—290; partea referitoare la Moldova a fost reprodusă și în colecția *Hurmuzaki*, III<sub>1</sub>, pp. 122, doc. 107. Acest fragment a fost tradus în limba română și publicat în „Zimbrul“, anul IV, Iași, 1856, nr. 26 (9 februarie), p. 1 și T. Codrescu în *Uricariul*, IV, p.395. Este menționat și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor*, pp. 67—68.

Asupra vieții și activității lui William Harborne se găsesc date în *Dictionary of National Biography*, vol. XXIV, p. 316, precum și în studiile lui H. G. Rawlinson, *The embassy of William Harborne to Constantinople, 1583—8*, în „Transactions of the Royal Historical Society, Fourth series, vol. V (1922), pp. 1—27 și A. L. Horniker, *William Harborne and the beginning of Anglo-Turkish diplomatic and commercial relations*, în „The Journal of Modern History“, vol. XIV (1942), nr. 3, pp. 289—316. Datele privitoare la trecerea lui Harborne prin Moldova au fost folosite de N. Iorga în studiul său *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427 à 1611)* în *Mélanges Bémont*, Paris, 1913, pp. 565—567 și în *Istoria românilor prin călători*, vol. I, București, 1928, pp. 213—214.

DESPRE SITUAȚIA DIN ȚARA  
ROMÂNEASCĂ ÎN 1583<sup>1</sup>.

1584 ianuarie 27, Pera<sup>2</sup>.

[Metoda lui Petru Cercel de a stoarce bani. El cere sacrificii marilor boieri. Pe unul care a vrut să discute l-a și tăiat... etc.]. Acest domn va duce la distrugere totală această țară atît de mănoasă unde articolele principale de care se folosesc oamenii sînt pe nimica (*in base price*) din cauza lipsei de numerar (*through scarcity of treasure*) din care cauză majoritatea locuitorilor sînt atît de lipsiți (în ciuda marelui belșug de alte lucruri), încît nu sînt în stare să plătească darea (*the tribute*) impusă de voievod, după cum ne-am încredințat noi înșine, cînd am venit aici și cînd ne-am întors — întrucît am cumpărat un batal foarte gras cu 12 d(penny), un sfert de bou cu 18 d. o găină excepțională cu 1 penny și 24 de ouă în acel preț și cantitatea corespunzătoare de pîine, bere și vin.

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de E. D. Tappe, în *Documents concerning rumanian history (1427—1601)*, collected from british Archives (London, The Hague), 1964, p. 46.

<sup>2</sup> Raport al lui Harborne către Walsingham.

ÎNAPOIEREA DOMNULUI WILLIAM  
HARBORNE DE LA CONSTANTINOPOL  
PE USCAT SPRE LONDRA, 1588<sup>3</sup>.

1588

Am plecat de la Constantinopol cu 30 de persoane din suita mea și din familia mea la 3 august. Trecînd prin ținuturile Traciei, acum numită Romania cea mare<sup>4</sup>, Țara Românească<sup>5</sup> și Moldova unde am ajuns la 5 septembrie<sup>6</sup>; potrivit firmanului<sup>7</sup> sultanului<sup>8</sup>, am fost primit<sup>9</sup>

p. 289

<sup>3</sup> Traducerea s-a făcut după textul publicat de Hackluyt, *The principal navigation voyages...*, II, p. 289 și reprodus în *Hurmuzaki*, III/1, p. 122, doc. 107.

<sup>4</sup> Rumelia de azi.

<sup>5</sup> *Valachia*.

<sup>6</sup> După stilul nou al calendarului Gregorian.

<sup>7</sup> Pentru lămurirea conținutului unui atare firman vezi cel dat în 1585 pentru Henry Austell (Vezi și Hackluyt, *op. cit.*, II, p. 198, reprodus în *Hurmuzaki*, XI, p. 194, doc. 320).

<sup>8</sup> Murad al III-lea, sultan otoman (1574—1595).

<sup>9</sup> Domnul se afla atunci „în tabără” de unde datează și privilegiul său comercial fiind plecat din oraș de teama ciumei.



foarte curtenitor de Petru<sup>10</sup>, domnul său legiuit<sup>11</sup>, de religie ortodoxă<sup>12</sup>, cu care s-a încheiat înțelegerea potrivit căreia supușii maiestății sale<sup>13</sup> care fac negustorie acolo nu vor plăti decît 30/0, după cum plătesc atît supușii lui cît și <negustorii de> toate neamurile<sup>14</sup> celelalte; scrisorile sale către maiestatea sa sînt în ființă și acum. De acolo am purces în Polonia, unde marele cancelar a trimis după mine la 27 ale aceleiași luni.

---

<sup>10</sup> Petru Șchiopul, domn al Moldovei.

<sup>11</sup> *His positive prince.*

<sup>12</sup> *A Greake by profession.*

<sup>13</sup> Elisabeta I, regina Angliei (1558—1603).

<sup>14</sup> Vezi privilegiul lui Petru Șchiopul, dat la 27 august 1588 în Hackluyt, *op. cit.*, II, p. 290, reprodus în *Hurmuzaki*, III/1, p. 108, d. 114.

## HENRY CAVENDISH

(1550—1616)

\*

Henry Cavendish, fiul lui Sir William Cavendish (1505?—1557) și al Elisabetei de Hardwick (1518?—1608), s-a născut la 17 decembrie 1550. La 9 februarie 1568, el s-a însurat la Sheffield, cu Grace, fiica lui George Talbot, conte de Shrewsbury, un dregător influent de la curtea reginei Elisabeta, care i-a adus o însemnată avere. Cariera parlamentară a lui Cavendish a început cu titlul de cavaler de comitat (*knight of shire*), fiind ales, în mai multe rânduri (1572—1597), reprezentant al comitatului de Derby (Derbyshire) în Camera Comunelor, fără a se remarca printr-o activitate deosebită. Hotărât să participe pe continent la lupta Țărilor de Jos împotriva opresiunii spaniole, Cavendish a echipat pe cheltuiala sa 500—600 de voluntari pe care i-a trimis să lupte în Flandra, înzestrându-i totodată cu arme și muniții în valoare de 1 000 de lire sterline. Recomandat de secretarul de stat Walsingham agentului diplomatic englez în Olanda, William Davison, Cavendish a slujit ca voluntar în rândurile rebelilor în calitate de căpitan; după ce s-a distins în lupta de la Aerschor, a fost înălțat la rangul de colonel, în iulie, 1578. Reîntors în patrie, el s-a amestecat în anii 1584—1585 în intrigi de curte, menite să ajute

la evadarea reginei Scoției, Maria Stuart, închisă în castelul de la Tutbury, aflat în imediata vecinătate a domeniilor sale. Incidentul a rămas fără urmări. Mai târziu, Cavendish a hotărât să părăsească din nou Anglia. În primăvara anului 1589, însoțit de un slujitor credincios, Fox și de înstăritul negustor Richard Mallorye, a plecat într-o călătorie de afaceri la Constantinopol. După ce au străbătut timp de trei luni Germania, Austria, posesiunile venețiene, Ragusa și Balcanii, drumeții au ajuns pe malurile Bosforului la 16 iunie 1589. După o ședere de numai două săptămâni în capitala Imperiului otoman, călătorii s-au întors prin Bulgaria, Țara Românească, Moldova, Polonia și Germania, în Anglia unde au ajuns la sfârșitul lunii septembrie a aceluiași an. Aici Cavendish s-a amestecat din nou în politică, susținând de data aceasta, pretențiile la tron ale Arabellei Stuart, din familia domnitoare a Scoției. Salvat prin moartea Elisabetei (24 martie 1603), Cavendish s-a retras din viața publică, petrecându-și ultimii ani ai vieții pe domeniile sale de la Chatsworth. A murit la 12 octombrie 1616, fiind înmormântat la Edensor (comitatul de Derby). Nu a lăsat urmași legitimi.

Despre tovarășii săi de călătorie din Turcia la 1589, Richard Mallorye și Fox, se cunosc mult mai puține date biografice. Fără a figura printre membrii Companiei Levantului, Mallorye era totuși un negustor londonez de vază, interesat în comerțul cu Orientul și se bucura de încrederea secretarului de stat Walsingham, care i-a dat o scrisoare de recomandare către ambasadorul englez de la Constantinopol, Barton. Se pare totuși că peste zece ani, adică în 1599, Mallorye a fost implicat într-o afacere frauduloasă de taleri falsificați, puși în circulație în mod clandestin în Turcia, fiind anchetat de către autorități.

Privitor la Fox, slujitorul lui Cavendish și autorul jurnalului său de călătorie în Turcia, nu se știe nimic în afară de ceea ce reiese din propriile lui relatări. După modul lui de exprimare și mentalitatea de care dă dovadă, rezultă că era un om simplu cu cunoștințe limitate, adept al moralei protestante de rînd, dar nu lipsit de bunul-simț, înțelegerea și spiritul practic, tipice englezului mijlociu. Fox se dovedește a fi avut discernămint, făcînd de multe ori aprecieri judicioase asupra realităților observate și nu se arată insensibil față de artă. Ochiului său ager de om de la țară nu i-au scăpat problemele legate de cultura pămîntului, unde își relevă uneori competența.

Știrile referitoare la Țara Românească și Moldova din jurnalul de călătorie ținut de Fox nu sînt, comparativ, atît de bogate ca acelea privind Serbia și Bulgaria, asupra cărora drumețul englez dă mai multe amănunte, atît în ceea ce privește caracterul regimului agrar cît și asupra felului de trai al populațiilor. Nu sînt lipsite de interes nici unele date cu caracter politic și militar pe care jurnalul de călătorie le consemnează asupra situației de la Constantinopol și din Imperiul otoman în vara anului 1589, precum și informațiile generale cu privire la celelalte țări vizitate, cum ar fi Austria, Republica venețiană, Polonia ș.a.

Manuscrisul original al jurnalului de călătorie intitulat *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant*, de 33 de file, a fost descoperit în arhiva castelului ducilor de Devonshire de la Chatsworth de cercetătorul Alfred C. Wood și editat integral în „Camden Miscellany“, vol. XVII (Camden Third Series, vol. LXIV). London, Offices of the Royal Historical Society, 1940, X+29 p., cu o introducere, date biografice asupra călătorului și unele identificări reclamate de text.

Editorul a lăsat însă deoparte itinerarul anexat de Fox jurnalului de călătorie al stăpînului său, alcătuit sub formă de tabel, în care a înșirat zilnic lista tuturor localităților străbătute, cu o scurtă mențiune asupra popasurilor peste noapte. Wood s-a mărginit doar a reproduce drept mostră un scurt pasaj privind călătoria între Ragusa și Sofia.

Fragmentele privitoare la călătoria în Balcani și țările române au fost analizate de Paul Cernovodeanu în cuprinsul articolelor *Le voyage de Henry Cavendish à travers les Balkans en 1589* (în „Revue des études sud-est européennes“, VIII (1970), nr. 2) și *Călătoria lui Henry Cavendish în țările române la 1589* (în „Anuarul Institutului de istorie ‘A. D. Xenopol’“, Iași, vol. VII (1970); cîteva știri sînt reproduse de M. M. Alexandrescu Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (sec. XV—XVII)* în „Studii“, 21 (1968), nr. 5, pp. 845, 847—8, 852, 856.

CĂLĂTORIA D-LUI HARRIE CAVEN-  
DISH SPRE ȘI DE LA CONSTANTINO-  
POL, 1589 <POVESTITĂ> DE FOX,  
OMUL SĂU DE CASĂ<sup>1</sup>.

p. 17 ... După cum am spus, am trecut de cealaltă  
parte a râului în Țara Românească<sup>2</sup> și după o jumătate de zi de drum, <am  
pornit> spre Iași în acea zi; marțea următoare am poposit la Buzău<sup>3</sup>, un oraș  
mare<sup>4</sup> <cu case> de lemn, unde am întâlnit <niște> negustori din Cipru, cu  
p. 18 ajutorul cărora ne-am aprovizionat mult mai bine. În ziua următoare am  
poposit într-un sat prin care trece un râuleț<sup>5</sup> ce desparte Țara Românească //  
de Moldova. În această noapte ne-am gândit să ne oprim la Tecuci<sup>6</sup>, dar am

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul editat de A. C. Wood, în „Camden Miscellany“, vol. XVII, London, 1940, pp. 17—19.

<sup>2</sup> Drumeții au părăsit Siliștra duminică 13 iulie 1589, trecînd Dunărea, care în acel loc avea o lățime de un sfert de milă, spre a intra în principatul muntean.

<sup>3</sup> *Bowza*.

<sup>4</sup> *A great ould town*.

<sup>5</sup> Milcovul.

<sup>6</sup> *Coocouche*.

fost împiedicați de un rîu <ce trecea> în apropiere de oraș, pe malul căruia am rămas peste noapte din lipsa unui vad, deoarece unii dintre barcații erau atît de nevolnici, încît nici nu puteau să muncească iar <alți> cîtiva <erau> atît de beți, încît nu puteau să stea <în picioare>. Așadar, neajutorați cum eram, am poposit pe malul rîului împreună cu mai multe căruțe, cîteva din Polonia, altele din Țara Românească și Moldova. În dimineața următoare am fost primii care am trecut rîul și am ajuns la Tecuci la ora 10 dimineața unde am rămas peste noapte.

Țara Românească este o țară de șes, fără dealuri, <cu> pămîntul roditor, dar din lipsă de bună gospodărire produce numai grîne de calitate slabă. <Țăranii> își ară pămîntul lor numai o dată, în care timp își seamănă grînele, dar niciodată nu-și plivesc ogoarele. Ei au mari întinderi de pămînt dar, în raport cu mărimea lor, o mică rezervă de vite, pentru a căror hrană imășurile sînt pline de buruieni, pelin și măcriș, în loc de nutreț, dar pămîntul lor este roditor și ar putea produce grîu bun și fîn bun dacă ar fi bine gospodărit. Țara dă o cantitate mică de lemn și apă foarte proastă, dar pentru călători drumurile cele mai pitorești pe care le-am întîlnit în toată călătoria noastră. Domnul acestei țări plătește tribut turcilor și ia mult de la țăranii săraci pentru viile lor, deoarece <aceștia> nu plătesc dijmă pentru pămîntul lor, ci plătesc pentru întreaga lor familie după capete și după ce această <dare> este plătită, au grijă să nu mai fie supărați <de alte dări>; dar dacă s-ar fi aflat despre vreunul că ar fi bogat, domnul l-ar săraci de îndată<sup>7</sup>. În această țară carnea este foarte ieftină, deoarece am cumpărat o oaie grasă pentru 3 șaini<sup>8</sup> care valorează aproape cît a 15-a parte dintr-o liră sterlină și pui mari pentru un aspru. Asprul valorează cît 3 farthingi<sup>9</sup>. Pîinea lor este foarte tare, dar ieftină. Ei coc turte întotdeauna înainte de prînz și cină.

---

<sup>7</sup> Pentru regimul agrar și fiscal al țărănimii din Țara Românească în această perioadă, precum și pentru plata haraciului a se vedea în special D. Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în „Studii și materiale de istorie medie“, II (1957), pp. 49—116 și *Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea în loc. cit.*, V (1962), pp. 151—173; M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *loc. cit.*, II, pp. 7—47; D. Mioc și H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV<sup>e</sup> au XVIII<sup>e</sup> siècle*, în „Nouvelles études d'histoire“, II, București, 1960, pp. 222—228, 236—241; unele probleme și la P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, pp. 87—94, 204—211 etc.

<sup>8</sup> Monedă subdivizionară otomană de argint intitulată *shâhî* sau *shâhîn*, emisă de sultanii turci, dar de origine persană, echivalînd cu 10 aspri (vezi O. Iliescu, *Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600* în „Studia et acta orientalia“, III (1960), pp. 197—200.

<sup>9</sup> Monedă subdivizionară engleză valorînd un sfert de penny.

Duminică în a 20-a zi a acestei luni iulie, am ajuns la Iași, care este capitala Moldovei și reședința de scaun a domnului. Stăpînul meu a fost trimis la curte unde domnul<sup>10</sup> l-a primit cu multă prietenie, l-a luat de mînă și i-a vorbit timp de o jumătate de oră cu ajutorul tălmăciului care se numea Barnadyno Barrysco<sup>11</sup>. Acest domn a dăruit stăpînului meu, în prima noapte, un sac de ovăz pentru caii noștri, un coș cu pîine, // patru sticle de vin, o tipsie cu pere și o oaie grasă și ceva tain tot timpul cît am stat în Iași.

Acest Iași este doar un biet oraș <cu case> de lemn și curtea domnului este <construită> numai din lemn și acoperită cu șită<sup>12</sup>. Acest domn era un om în vîrstă<sup>13</sup>. Ne-a trimis salvconductul lui pentru vameșul de la hotarele sale ca să ajungem dincolo cu bine și nesupărați.

Moldovenii sînt gospodari mai buni decît muntenii, căci imașurile lor sînt bine înzestrate cu vite, boi, vaci cît și oi și au o rasă bună de cai. Țara are un pămînt bun și roditor, bine împădurit și cu apă foarte bună, dar locuințele lor sînt acoperite cu papură și rogoz și ca și celelalte <din Țara Românească> tot din lemn.

Două zile înainte de a sosi la Iași mi-a venit la urechi dangătul unor mici clopote ale bisericilor lor, pe care nu l-am mai auzit de la Ragusa, ce se află la o depărtare de vreo mie de mile. În timpul șederii noastre la Iași, a fost o vijelie puternică, cu vînt, grindină și tunete, cum nu s-a mai pomenit vreodată prin aceste locuri, după spusele oamenilor.

Așadar, marți noapte, avînd la mînă scrisorile domnului pentru a ne înlesni trecerea, am părăsit Iașii și am poposit la 2 mile afară din oraș, iar în vinerea următoare am înnoptat la Hotin<sup>14</sup>, un oraș scăldat de ape, pe unde am trecut rîul Nipru (!) în Podolia și am poposit la Camenița<sup>15</sup>.

<sup>10</sup> Petru Șchiopul.

<sup>11</sup> Bernardo Borisi, nepot de soră al influentului levantin Bartolomeo Brutti, mare postelnic în statul domnesc și sfetnic de seamă al lui Petru Șchiopul (vezi *Documente privind istoria României*, veac XVII, A, vol. IV, pp. 269—270, nr. 323 și pp. 279—280, nr. 335).

<sup>12</sup> Pentru datele cele mai recente privind trecutul orașului Iași și al curții domnești vezi în special V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași* în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă), secțiunea a III-a a. *Istorie*, t. XIV (1968), pp. 111—125.

<sup>13</sup> Petru Șchiopul moare în pribegie la Bolzano în Tirol la 1 iulie 1594; în vîrstă de peste 60 de ani (vezi *Hurmuzaki...*, XI, p. 454, n. DXCV; N. Iorga, *Știri nouă privitoare la familia lui Petru Șchiopul* în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., s. III, XII (1931—1932), pp. 285—290 și *Ospiti romeni în Venezia (1570—1610)*..., Bucurest, 1932, pp. 106—119 etc.

<sup>14</sup> *Cowchene*.

<sup>15</sup> *Cammanyyc*.

## IEREMIA AL II-LEA

(1536—1595)

\*

Ieremia Tranos, cunoscut ca patriarh sub numele de Ieremia al II-lea, s-a născut în anul 1536 la Anhalos și a murit în 1595 la Constantinopol.

Călugărindu-se, a ajuns mitropolit al Larisei și apoi patriarh al Constantinopolului (5 mai 1572). În cursul primei sale păstoriri a făcut mai multe călătorii la Drama (1573) în Pelopones (1574, 1578) și în Grecia (1578). Voia să vină și în țările române spre a aduna ajutoare bănești. A renunțat însă în urma întoarcerii la Constantinopol a fostului patriarh Mitrofan al III-lea (1565—1572). Cearta dintre cei doi prelați care a înjosit biserica (vezi scrisoarea lui Gerlach către Samuel Haitland la Martin Crusius, *Turco-Grecia*, Basilea, 1584, p. 211) s-a sfârșit, după moartea lui Mihail Cantacuzino, zis Șaitanoglu (3 martie 1578), protectorul lui Ieremia, prin destituirea și caterisirea acestuia din urmă.



După moartea lui Mitrofan (9 august 1580), sinodul din Constantinopol l-a reabilitat, alegându-l din nou patriarh (august 1580). Dar în urma unor intrigi a fost destituit și exilat în insula Rhodos (martie 1584). Datorită demersurilor lui Germigny, ambasadorul Franței la Constantinopol, Ieremia a fost rechemat din exil și ales din nou patriarh (1586). În cursul acestei din urmă păstoriri a întreprins o călătorie în Rusia, înălțînd mitropolia din Moscova la rangul de patriarhie (26 ianuarie 1589).

Cu acest prilej, Ieremia a trecut prin Țara Românească și Moldova fiind foarte bine primit de Mihnea Turcitul și de doamna Ecaterina, pe care îi cunoscuse în exil la Rhodos, cît și de Peiru Șchiopul.

La înapoierea sa din Rusia și Polonia, patriarhul, însoțit de mitropoliții Ierotei al Monembasiei și Arsenie al Elasonului, a străbătut din nou Moldova unde a stat puțin, fiind rechemat de sultan care era nemulțumit de locuitorul său, Nichifor Dascălul. În drumul său spre Constantinopol a trecut prin București (martie 1591), unde domnea acum Ștefan Surdul (1591—1592). În timpul șederii sale în capitala Țării Românești, Ieremia a dat o carte patriarhicească, arătînd împrejurările ridicării mănăstirii sf. Niculae a lui Mihail Banul (Mihai Viteazul), Documentul original se păstrează în arhiva Patriarhiei grecești din Constantinopol. O copie făcută în 1906 se află în depozitul bibliotecii Academiei R.S.R. (nr. 53, pachet DXCV). O altă copie datînd din veacul al XVIII-lea se află la Arhivele statului, mănăstirea Mihai Vodă V/3 (S.I. nr. 1463).

Cartea lui Ieremia a fost publicată, după copia aflată în Biblioteca Academiei, de N. Iorga în colecția *Hurmuzaki*, XIV<sub>1</sub>, București 1915, cu o traducere în limba română. O nouă traducere a fost publicată în anexa studiului întocmit de S. Morintz și Gh. Cantacuzino *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, apărut în lucrarea colectivă: *București. Rezultatul săpăturilor arheologice și al cercetărilor istorice din anul 1953*, vol. I (București), Editura Academiei, 1954, pp. 130—131.

S-a mai păstrat de la Ieremia al II-lea o scrisoare de mulțumire adresată în 1583 regelui Franței Henric al III-lea pentru sprijinul acordat lui Petru Cercel. Această scrisoare a fost publicată după originalul păstrat în Biblioteca Națională din Paris de G. Hofmann, în studiul *Griechische Patriarchen und römische Päpste*, Roma, 1932 (extras din *Orientalia Christiana*, XXV, 2, Roma, 1932, pp. 246—248).

Informații despre Ieremia al II-lea se află în lucrările lui Manoil I. Ghedeon, *Πατριάρχαι* (Listele de patriarhi), Constantinopol, 1884, pp. 518—523, 524—525, 531—536; I. Schmidt, *Verhandlungen über die Annahme der (Kalender) Reform durch die orientalischen Kirchen* în „Historisches Jahrbuch der Görre-Gesellschaft, III, 1882; C. Sathas, *Βιογραφικόν σχεδιασμα περί τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β'* (Schiză biografică despre Ieremia) II, Atena, 1897; Pierling, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris 1897; Chr. Papadopoulos, *Ἐχθροὶς ὀρθοδόξων καὶ λατίνων κατὰ τόνος αἰῶνα* (Relațiile dintre ortodocși și catolici în secolul XVI), în *Θεωλογία* III, 1925 și Anastasie P. Stamulo în *Θρακικά* VI, 1935.

Dintre istoricii români care s-au ocupat de Ieremia al II-lea, cităm pe eps. Melchisedec, *Relațiuni istorice despre țările române în epoca de la finele veacului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea*, în Anal. Acad. Rom., s. II, t., III, secț. II, 1882, p. 14; G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1897, p. 259; N. Iorga, *Nichifor Dascălul, Exarh patriarhal și legăturile lui cu țările noastre (1580—1599)* în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., seria a II-a, t. XXVII, 1905 pp. 183—200; N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Românești, veacul XVI*, București 1914, p. 46; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, p. 81; N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I. București, 1928, p. 154.

[CARTE PATRIARHICEASCĂ]<sup>1</sup>

1591 octombrie

... Așadar, deoarece smerenia noastră călătorind am ajuns în drumul nostru și la prea sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei și am stat aici în sinod, șezînd împreună cu noi și arhieriei care se aflau acolo, s-a înfățișat prea cucernicul între ieromonahi kir Evghenie de la cinstita mănăstire Simopetra<sup>2</sup>, ce se află la Sfîntul Munte, și ne-a adus la cunoștință că metohul<sup>3</sup> din București al acestei sfinte mănăstiri, în toate celelalte privințe

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după documentul grec nr. 53, pachet DXCV din Biblioteca Academiei R.S.R.

<sup>2</sup> Mănăstire la Muntele Athos.

<sup>3</sup> Este biserica sfîntul Nicolae, ctitoria jupînesii Caplea și a soțului ei Ghiorma, mare postelnic în sfatul domnesc al lui Petru cel Tânăr între 31 martie 1564 și 8 iunie 1568 (*Doc. ist. Rom.* B, XVI/3, p. 187, nr. 222 și p. 268, nr. 308) (vezi cu privire la istoria acestei mănăstiri D. Caselli, *Biserica sf. Nicolae a jupînesii Caplea...* în revista „București”, III (1937), nr. 1—2 pp. 137—45).

este cu adevărat îmbelșugat și încărcat cu bunuri de tot felul, mișcătoare și nemișcătoare și cu oameni ce se trudesc, după rânduiala vieții călugărești, cu o mulțime de vieți închinată, cu ogoare, mori de apă, sate destule împreună cu vecinii <și> țiganii din ele și cu multe altele, întrecându-se, în cele mai multe privințe, în asemuire cu altele. Are însă și un neajuns, care pricinuieste nu puțină pagubă: adică monahii trimiși pentru îndeplinirea slujbelor nu pot locui, fără supărare și cu mulțumire, din pricină că locul este mlăștinos și aducător de boli și neprielnic pentru toți, întrucât <metohul> se află la poalele muntelui și aproape de râul ce curge acolo; din această pricină, fiind inundat mai totdeauna, pățește multe rele, nu numai în timp de iarnă, când aerul este cât se poate de rece și aspru, ci și în celelalte trei anotimpuri, primăvara, vara și toamna, după cum ne-au încredințat mulți alții dintre cucernici și, precum și noi înșine am văzut cu ochii noștri din întâmplare și am rămas uimit.

Deci acesta<sup>4</sup>, neputând găsi un alt leac de apărare într-alt chip și folositor, a cerut învoire ca, păstrându-se zisul metoh, așa cum se găsește, păzit de doi sau de mai mulți călugări, așa cum se cade, să se clădească un alt metoh, mult mai bun decât acesta, pe un loc mai înalt, pentru ca monahii care vor avea prilej să locuiască, dobândind într-un chip plăcut lui Dumnezeu odihnă sufletească și trupească, să petreacă în el fără supărare, ca și cum ar fi ancorați într-un liman senin.

Și căpătând învoire deplină <Kir Evghenie> a găsit pe prea cucernicul jupan Mihai banul<sup>5</sup>, bărbat cu adevărat evlavios și de mult însetat de aceasta, care, nu numai cu vorba, dar necruțind nici truda și osteneala și nici o cheltuială, a ridicat, chiar din temelii, o altă biserică foarte frumoasă și cu hramul marelui Nicolae<sup>6</sup> și a numit-o metoh al cinstitei mănăstiri a Simopetriștilor. A ridicat în jurul ei foarte multe chilii pentru ca să locuiască sfinții băbăți care vin acolo și, pe lângă aceasta, i-a închinat și sfinte odoare și felurite podoabe din argint și de aur. Pe lângă aceasta i-a mai dat și sate cu vecinii lor<sup>7</sup> și multe alte lucruri de preț i-a închinat întru slava lui Dumnezeu și sufletească sa mîntuire, ca rob și om credincios al Domnului.

Drept aceea, scriind smerenia noastră, poruncește întru duhul sfînt și cu părerea arhierilor care se află cu noi, ca această cinstită și prea frumoasă biserică a marelui Nicolaie, ridicată de curînd pe un deal în fața metohului

<sup>4</sup> I romonanul Evghenie.

<sup>5</sup> Μιχαὴλ τὸν Μπανοῦ Mihai, ban de Mehedinți (1 ianuarie — 28 noiembrie 1588), și locuitorul lui Iane Epirotul, mare ban al Craiovei între 1589—1591, apoi domn al Țării Românești sub numele de Mihai Viteazul.

<sup>6</sup> Este mănăstirea numită mai tîrziu Mihai Vodă (vezi N. Stoicescu, *Bibliografie privind monumentele istorice din R.P.R.*, p. 183, nr. 149; H. Stahl, *Mănăstirea Mihai Vodă, palat domnesc*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice”, VII (1914), pp. 35—39.

<sup>7</sup> Vezi *Doc. ist. Rom.*, XVI/49, pp. 82—83; 148

— așezat spre răsărit — al Prorocului. Înainte-Mergătorului și Botezătorului Ioan<sup>8</sup> împreună cu toate chiliile ridicate din nou în jurul ei, la catul de jos și la catul de sus cu cele închinare de la început și amintite mai sus, mișcătoare și nemișcătoare și cu toate cele adăugate de curînd de prea evlaviosul jupan Mihai banul care se află însemnate după nume și după felul lor în cartea lui de danie, să fie și să se numească metoh al mănăstirii Simopetriștilor, fiind preferat întru totul metohului celui vechi, pe de o parte pentru că a fost sfințit, ca stavropeghie patriarhicească de către smerenia noastră, care am sălășluit noi înșine acolo, iar pe de altă parte pentru că este zidit ca să fie un lăcaș potrivit, nu numai pentru cei care se îndeletnicesc acolo și au intrat în rîndul fraților întru Hristos, dar încă și pentru cei care ar voi să poposească acolo, venind din țări străine și fiind în trecere... 7100 octombrie, indictionul 5 (= octombrie 1591).

---

\* Mănăstirea astăzi dispărută, ctitoria lui Andrei mare vistier (vezi *Doc. ist. Rom.* B, XVI/5, p. 199; 6, p. 50 septembrie 1585 — 12 iunie 1592).



Vedere generală a mrei Galata; turnul de la intrare (Fototeca Direcției generale a Monumentelor Istorice).

Portrete de citori domnești la mănăstirea Galata (idem).





*Aron Vodă.*

Portret al lui Aron Vodă al Moldovei  
(reprodus din A. Veress, *Documente ...*, vol. II)

*Stephanus Regevan,  
Hagyman*



Monedă de la Ștefan Vadă Răzvan (Cabinetul de numismatică al bibliotecii Academiei R.S.R.)  
iscălitura (Hurmuzaki XII, pl. II).



Taler de argint de la Sigismund Báthory (avers și revers) (idem).

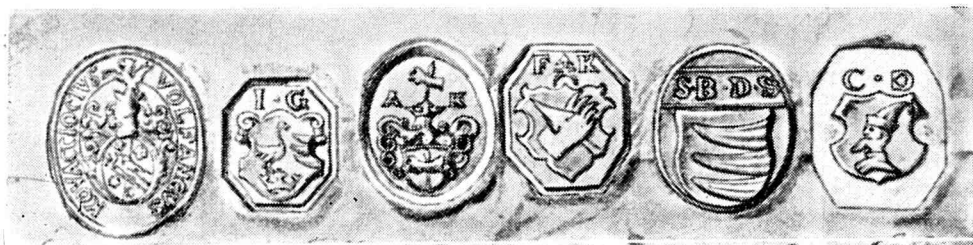




Sigiliul oraşului Cluj (după A. Veress, *Kakas István*); iscălitura cancelarului W. Kowachoczy și aceea a lui Sigismund Báthory; peceteile nobililor executați de Báthory (reproducere din A. Veress, *Berzeviczy Márton*...).

Wolfgang Kowachoczy

Sigismundus Báthory



Portretul arhiducesei Maria Christierna, soția lui S. Báthory (reprodus din A. Randa, *Pro Republica Christiana...*); iscălitura sa (după A. Veress, *Kakas István*).



*Maria Christierna*

Casa Kakas—Báthory din Cluj  
(idem).





Porretul împăratului Rudolf al II-lea (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica* ... Irankfurt, 1596).



Portretul lui Sigismund Báthory (cabinetul de stampe al bibliotecii Acad. R.S.R.)



Detaliu din harta lui Domenico Custos din 1596 înfățișând teatrul de luptă din Țara Românească la 1595 (Cabinetul de hărți al bibliotecii Acad. R.S.R.).

## ALFONSO CARRILLO

(1553—1608)

\*

Alfonso sau Alonço Carrillo, vestitul iezuit spaniol, s-a născut în 1553 la Alcala de Henarez, patria lui Cervantes, oraş din apropierea Madridului înzestrat, din anul 1508, cu o universitate, la care părintele său preda dreptul. La 18 ani a intrat la iezuiţii din Toledo şi s-a calificat ca profesor adjunct de gramatică. Şi-a continuat studiile la Roma, unde a stat şapte ani urmînd filozofia şi apoi teologia. A trecut apoi la Paris unde a fost opt ani „lector de filozofie şi de teologie“, obţinînd titlul de doctor în teologie. În 1589 se afla la Viena pe lîngă provincialul iezuiţilor din Austria, după a cărui recomandare a fost desemnat de generalul iezuiţilor, Claudio Aquaviva, pentru a fi trimis în misiune în Transilvania (sfîrşitul lui decembrie 1590). În ce trebuia să constea de fapt activitatea sa, nu ştiau atunci nici iezuiţii din Austria, şi nici Carrillo însuşi, încredinţaţi fiind că absenţa sa nu va întrece 2—3 luni. Condiţiile aflate în Transilvania aveau să dezminţă aceste pronosticuri. De la alungarea iezuiţilor, decretată la dieta Transilvaniei în decembrie 1588 şi încuviinţată de nevoie şi de tînărul principe Sigismund Báthory, se deschisese o problemă tot mai gravă, aceea a rechemării lor. Prin-

cipele, prin consimțământul său, căzuse sub sancțiunile religioase cele mai grave, temându-se chiar de excomunicare. Totodată pierduse și sprijinul moral al fostului său mentor, Ioan Leleszi, silit și el să plece de la curte împreună cu ceilalți iezuiți. I se îngăduise doar să rămână un timp la Chioar, fiind bolnav și neputând călători departe în plină iarnă. Îndată, chiar din luna ianuarie 1589 Sigismund trimite zadarnic o sanie cu șase cai după Leleszi ca să se întoarcă. Jurământul depus de principe de a nu-i rechema pe iezuiți era socotit de el nul, în virtutea unor rezerve mintale la rostirea lui. Urmează o serie de demersuri tainice la papă pe căi ocolite, prin nunțul de la Veneția și prin cel din Polonia, pentru a obține absoluțiunea pentru acel consimțământ dat și, totodată, de a i se trimite noi preoți. În sfârșit, cu mare frică de a fi descoperit, scrie direct o scrisoare către papă pe care nu îndrăznește să o încredințeze altcuiva decât lui Leleszi. În ianuarie 1590, plin de zel, îl numește pe vârul său, cardinalul Báthory, vizitator al catolicilor în secuime, răscumpără moșile foste ale acestora și vândute de ei pe nimic, cheamă la curte și numește în slujbe de preferință nobili catolici. Văzînd că vigilența consilierilor calvini nu s-a manifestat cu prilejul reîntoarcerii în Transilvania a iezuitului secuiei Valentin Lado (care își aflase un rost în Moldova pe lângă iezuiții poloni trimiși la cererea lui Petru Șchiopul, în 1587, și care se reîntoarce acum la chemarea lui Baltazar Báthory pentru a-i sluji de preot), Sigismund trimite la Roma ca emisar special pe nobilul catolic Ștefan Bodoni pentru a expune situația catolicilor din Transilvania și a cere grabnica trimitere a *cel puțin* trei iezuiți. Această cerere, sprijinită și de Ioan Leleszi, convins că era absolută nevoie ca principelul să aibă pe lângă sine pe cineva care să-l călăuzească, a fost încuviințată de papă, și urma ca iezuitul spaniol Alfonso Carrillo cu cei doi însoțitori unguri ai săi să aștepte la Viena reîntoarcerea de la Roma a lui Bodoni care să-i ducă cu el în Transilvania cât mai discret, spre a nu trezi bănuiele.

La 10 martie pornesc tustrei iezuiții la drum. Acesta durează 18 zile. Carrillo se oprește la Clujmănăștur și așteaptă să fie chemat de principe la Alba Iulia. La 6 aprilie sosește acolo și e primit oficial a doua zi. Și el, și colegii săi locuiesc în fostul locaș al iezuiților și sînt întreținuți pe cheltuiala principelui. Ei veneau ca simpli preoți maghiari în portul acestora, destul de deosebit de al iezuiților. Carrillo era prezentat ca teolog al principelui.

Din primele clipe ale desemnării sale (22. II. 1594), Carrillo se interesase de locul pe care îl va avea față de acei preoți care se aflau de mai înainte în Transilvania. Chiar de la început se poate observa la el o manevră pentru înlăturarea sau neutralizarea celorlalți membri ai misiunii. Cei doi iezuiți veniți o dată cu el sînt lichidați pe nesimțite. Dintre ei trebuia desemnat predicatorul de limbă ungară pentru principe. Dar unul, părintele Leon, sas din Brașov, nu putea să predice pe ungurește, iar celălalt, Gabriel Schemberger, nu primise încă ordinele majore și trebuia mai întîi trimis spre a fi făcut măcar subdiacon Rămînea deci pentru Sigismund și curtea sa să predice Carrillo pe latinește. Mai erau așteptați, după sfatul lui Leleszi, cîțiva iezuiți din Polonia, stabiliți un timp în Moldova. Era vorba să mai fie cerut și un anume părinte Emanuel Vega, pentru Ștefan Báthory, care era guvernator al Oradiei. Dar Carrillo accentua că Leleszi ar fi atras atenția că acel iezuit nu era nicidecum potrivit pentru Sigismund, ci *numai* pentru Ștefan Báthory. Din

Austria ar fi putut fi ceruți alți doi părinți. Dar de unul nu se puteau lipsi iezuiții din Austria, iar celălalt avea purtări mai puțin edificatoare (!). Acesta din urmă, un părinte Nicolaus Martonus, a venit totuși, dar nu a rezistat multă vreme sistemului inaugurat de Carrillo. Foarte curînd, acesta a manifestat o grijă chinuitoare pentru sănătatea părinților, și au fost concediați, cu duhul blîndeții, unul după altul. Părintele Gabriel era cu siguranță sau epileptic sau hemiplegic și la un moment dat nu se mai putea folosi de mîinile sale. După o serie de buletine de sănătate foarte alarmante, el a fost trimis în Austria. Dar seria începuse, încă dinainte, cu Nicolaus Martonus care *a trebuit să fie reexpediat în Austria* fără a se arăta motivul. Ulterior s-a invocat atitudinea sa intransigentă și sectară în chestiunea portului misionarilor iezuiți din Transilvania, care ar fi putut genera „scandaluri” (în sensul bisericesc al cuvîntului), și în cele din urmă s-a mai adăugat, după vreo șase luni de la concedierea sa, că și starea sănătății lui constituise unul dintre motivele acestei hotărîri. În sfîrșit, părintele Grigore „Vasarhelinus”, predicator în limba ungară, este și el declarat un om bolnăvicios. Treptat, adaugă că acest părinte nu-i plăcuse principelui, încă de la început, dar că de la o vreme îi devenise chiar nesuferit. Deși poporul era mulțumit de el, principele și nobilii doreau un predicator mai învățat. Și principele însuși a întrerupt o convorbire mai importantă cu Carrillo pentru a-i cere să aducă un alt predicator la Alba Iulia în locul lui Grigore, adăugînd pe italienește: „Mă tem să nu facă o poznă”. Se adaugă și explicația acestor cuvinte. În lipsa lui Carrillo, acela voise să excomuniche în mod public pe portarul principelui pentru că acesta își îngropase fiul în cimitirul ereticilor (Veress, *Carrillo*, I, p. 30 din 4 august 1592). Întrucît din aceste informații ale lui Carrillo s-ar putea crea impresia că acel Grigore era prăpădit de boală și sclerizat de vîrstă, se poate preciza că, în 1587, cînd își facea noviciatul la iezuiții din Cluj el era în vîrstă de 27 de ani, sănătos și zdravăn (*Epistolae et Acta Iesuitarum*, II, p. 212). De atunci nu trecuseră decît cinci ani. Tot așteptînd aprobarea generalului Societății pentru îndepărtarea lui, Grigore fu trimis cît mai departe cu puțință, la Tîrgu Mureș, unde era un fel de capitală a arienilor (antitritinari). La 30 martie 1593 se afla acolo (*ibidem*, p. 43). La 1 mai, Carrillo se și îngrijea de mijloacele de transport pentru a-l duce în Austria (p. 47), dar la 31 mai tot el declară că acel părinte e parcă mai sănătos, că dorește să mai rămînă măcar jumătate de an și chiar este *insignis ungarus concionator*. În sfîrșit, în 1594, în darea de seamă edificatoare, întocmită de Carrillo pentru anuarul Societății iezuiților — *Annuae Litterae* (Veress, *Carrillo*, I, pp. 54—55), — el este lăudat și ca predicator, și ca preot zelos la Tîrgu Mureș. Așadar, cum a plecat de la curtea de la Alba Iulia i s-au îmbunătățit simțitor și sănătatea, și capacitatea. Cu iezuitul care îl precedase la Alba Iulia, părintele Valentin Lado, a fost nevoie de mai multă subtilitate. Carrillo a prins primul moment (22 august 1592) ca să-l numească paroh la Feneș, proprietate a cardinalului Báthory, unde își avea sediul un „pseudoepiscop” calvin. După aceea nu mai putea fi luat de acolo spre a nu-i jigni pe Bathorești. Pe lîngă aceasta, părintele Valentin nu-și lepădase portul iezuit, și principele, care pînă la venirea misiunii (constînd din Carrillo cu ceilalți doi iezuiți) suportase foarte bine această prezență la curtea sa, nici nu a mai vrut să audă de păstrarea lui. De altminteri nu o dată, printr-o minunată coincidență iezuitul rostește în mod spontan tocmai ceea ce gîndise dar nu exprimase principele — de



pildă, în privința împiedicării trecerii misiunii iezuite din Transilvania sub autoritatea fostului rector al Colegiului de la Cluj, Vangrovitius, sau Wuyek (vezi pentru el „Călători“, vol. II) — sau în cea a cererii ca părintele Gregorius să fie mutat din Alba Iulia, sau în adoptarea cu strictețe a punctului de vedere al lui Carrillo referitor la portul membrilor misiunii iezuite, etc.

Urmându-și calea în chipul acesta, Carrillo a reușit să rămână singur pe lângă principe și să rezolve în sensul voit de el aflarea teoretică a misiunii iezuite din Transilvania, și anume nu de autoritarul Vangrovitius de la Cracovia, cu care nu avusese legături pînă atunci, ci de provincialul binevoitor de la Viena, Viller. Dar cînd acesta, în ajunul plecării sale la Roma, îl cheamă la el pentru rezolvarea unor chestiuni privind acea misiune, Carrillo invocă faptul că principele are nevoie de el și nu-l lasă să plece (pentru a-și păstra astfel o oarecare neatîrnare). Abia după reîntoarcerea provincialului de la Roma urmează să se vadă cum ar trebui soluționată problema acestei subordonări. De fapt, el e în corespondență directă cu generalul ordinului, Claudio Aquaviva, pe care îl informează și despre situația de la Alba Iulia, și căruia îi cere stăruitor să-i trimită textul privilegiilor acordate de Grigore al XIII-lea primei misiuni iezuite din Transilvania, trecute de Ioan Leleszi asupra noii misiuni iezuite a lui Carrillo din 1592. Conform acestor dispoziții Carrillo ar fi dispus și de unele prerogative aproape episcopale. Poziția lui era foarte tare. De la venirea sa, el preluase și sarcina de duhovnic al lui Sigismund care — după cum se văita de departe Leleszi foarte atent la ecurile din Alba Iulia — sub influența lui Josica se lăsase de bunele sale obiceiuri de devoțiune și se spovedea în grabă unui călugăr oarecare neluminat, ales de favoritul său. Acum Carrillo anunță răspicat lui Wuyek că el este unicul duhovnic al principelui. În curînd va căuta să acapareze și unele atribuții asumate pînă atunci de cardinalul Báthory și chiar de Josica. În lipsa unui episcop al Transilvaniei, cardinalul exercita un fel de control asupra bisericii din regiunile catolice ale țării. Dar prezența lui în Transilvania fiind intermitentă, îi rămînea lui Josica, foarte zelos militant catolic, de la un timp încoace, să țină legătura dintre catolici și principe. În această calitate, el l-a îndemnat pe Sigismund să redeschidă colegiul iezuit sub formă de școală la Alba Iulia, folosind iezuiți nedeclarați ca atare. În sensul acesta a trebuit să intervină la papă și la generalul ordinului pentru a obține fondurile și personalul necesar. O altă prezență de care trebuia Carrillo să țină seama pe teren religios era aceea a cardinalului Báthory, atunci cînd acesta apărea în Transilvania venind din Polonia, unde era episcop de Varmia. Mai erau și ceilalți frați Báthory, Ștefan la Oradea și Baltazar la Făgăraș, dar problemele legate de ei erau de natură mai mult politică. Carrillo, care primise instrucțiuni să acționeze pentru rechemarea iezuiților, se bizuia în primul rînd pe cooperarea acestor frați. Trebuia ca în dieta din noiembrie (1591), în așa-zisele comiții generale, să se dea un decret care să-l anuleze pe cel din decembrie 1588. Se schițau chiar unele tocmești și soluții de compromis, propuse de niște nobili care încercau un fel de mediație cu majoritatea reformată și comunicate și la Roma, limitîndu-se la patru centrele iezuite și îngrădindu-se dreptul iezuiților de a primi danii sau de a cumpăra proprietăți. În pregătirea viitoarei diete, Carrillo cere de la generalul ordinului, Aquaviva, trimiterea de către papă a unor scrisori adresate și principelui și Bathoreștilor cu îndemnuri în sensul dorit. Dar

cînd vine cardinalul pentru a lua parte la lucrările dietei, el nu se arată un prieten al iezuiților, cu care intrase în conflict în Polonia în legătură cu pretențiile ridicate de el la episcopia de Cracovia. Scriind papii, el întrebă care alte ordine ar fi de introdus în Transilvania în locul iezuiților, dacă aceștia nu ar fi acceptați pentru motivul imixtiunii lor binecunoscute în conducerea politică a statului. Datorită acestei atitudini ale sale, cît și politicii lui Sigismund, care încercase prin daruri însemnate să-i cîștige pe principalii reformați, precum și dîrzenici membrilor dietei, decretul mult așteptat, în loc să-l anuleze pe cel din 1588, a mai adus noi îngrădiri, nu numai iezuiților, dar chiar și catolicilor în general. Acest rezultat s-a răsfrînt și asupra raporturilor lui Sigismund cu verii săi. De acum încolo Carrillo atribuie insuccesul dietei numărului prea mic al nobililor catolici și dezbinării dintre principe și Bathorești (*propter discordes consanguineos suos*) (*ibidem*, p. 9, scrisoare din 23. I. 1592).

Această referire la „discordia Bathoreștilor“ revine în toate scrisorile sale. Ba Carrillo mai adaugă ca informație sugestivă și faptul că Baltazar se însurase cu o calvină, fiica senatorului A. Kendy (unul din „triumvirii“ care au cîrmuit Transilvania în anii 1583—1585).

Prima inițiativă luată de Sigismund după înfrîngere a fost informarea papii, încredințată lui Josica trimis în Italia într-o solie personală la marele duce de Toscana (vezi și relația lui Busto) și apoi la papă. Delegatul lui Sigismund avea să arate nevinovăția principelui și toată răspunderea apăsînd asupra Bathoreștilor și a cardinalului. Totodată avea să ceară și redeschiderea Colegiului de la Cluj, sub altă formă la Alba Iulia, fără să se dezvăluie lumii că acea școală era a iezuiților, părinții trebuind să urmeze exemplul misiunii lui Carrillo și să-și schimbe portul în acest scop. Se cerea subvenționarea școlii cu sumele afectate odinioară seminarului de la Cluj.

Dar la Alba Iulia Carrillo ajunge la alte concluzii. După ce la 23 ianuarie îi scrie lui Aquaviva o scrisoare (*ibidem*, pp. 7—10) evident compusă sub ochii lui Sigismund, în care spune că principele și el însuși așteaptă cu nerăbdare trimiterea personalului pentru acea școală (*subsidiium... personarum*) atîngînd și alte puncte în legătură cu organizarea ei, el ia din nou condeiul la 24 ianuarie (*ibidem*, pp. 14—15), de astădată fără știrea principelui și arată deschis motivele pentru care socote că cererea de mai sus era inoportună. Este suficient să i se acorde principelui pentru satisfacția lui doi sau trei misionari, așa cum sînt acuma. El însuși, Carrillo, va fi primul care va suferi de această prudentă măsură, neavînd pe nimeni să-l ajute... dar mai bine să sufere el singur decît toți împreună... etc. Într-un post-scriptum din 28 ianuarie pare să revină asupra celor scrise, ceea ce nu-l împiedică să trimită totuși scrisoarea. Are grijă să recomande tăcere absolută față de Josica (*Hanc infirmationem a me datam, non intelligat dominus Iosika. Neque enim hoc expediret*). Vreo lună după aceea, scriind lui Aquaviva, îi trimite cu tot dinadinsul un exemplar al decretului din noiembrie contra catolicilor, în eventualitatea că Josica nu i l-ar fi predat pe acel pe care îl luase în acest scop.

Dar venirea lui Amalteo avea să-i deschidă perspective noi. Cele șase săptămîni de meditații împreună la Clujmănăștur și prin Transilvania în tovărășia „reverendisimului“ au oferit cel mai bun prilej lui Carrillo să treacă de la micile abilități din sînul misiunii la planuri mai vaste. Și astfel, datorită ingeniozității lui Carrillo, reverendisimul, *care nu*

fusese trimis ca nunțiu, s-a trezit deodată primit ca atare, și misiunea lui de informare despre situația din Transilvania și de propagandă pentru cauza iezuiților s-a transformat într-una de mediație între principe și Bathorești! Și chiar într-un moment foarte critic pentru aceștia. Bănuielile contra lui Baltazar prinseseră rădăcini (vezi relația lui Amalteo). Puțin mai lipsea ca Sigismund să treacă la hotărâri ireparabile. Dar îndemnul lui Amalteo, rostite ca din partea papii, ajutate de monițiunile duhovnicului au limpezit atmosfera cel puțin în aparență, și la plecarea „nunțului“ (cum e calificat Amalteo o singură dată de către Carrillo, care de obicei îl numește doar reverendisimul, sau uneori internunțiu) domnește cordialitatea cea mai desăvârșită, și Baltazar însuși, cu ocazia întrevederii cu Amalteo, se oferă să exercite întreaga sa influență asupra dietei viitoare spre a-i smulge un decret favorabil. Euforia acestei cordialități restabilite nu este decât o etapă a traseului plănuit să ducă la ruperea definitivă a principelui de grupul consilierilor eretici, ostili iezuiților. La primul prilej, este folosită falsă alarmă contra lui Baltazar (din 24 iulie 1592) pentru a demasca pe doi din cei mai de seamă senatori din tabăra opusă iezuiților, după ce mai întâi fusese vizat însuși cancelarul „arian“ Kovacsóczy. Aceștia erau Ioan Gálffy, pentru care Possevino și I. Leleszi nu avuseseră decât cuvinte bune în vremea minorității lui Sigismund, și Paul Gyulai, înrudit prin soția sa cu Sigismund. Amândoi au fost lipsiți de slujbele lor și îndepărtați de la curte. Dar pentru planurile lui Carrillo nu era suficientă această victorie. Trebuia dată o lovitură care să bage spaima în tabăra adversă și să paralizeze orice velleitate de rezistență. La 10 decembrie, din porunca lui Sigismund, Paul Gyulai este ucis în propria sa casă, în care fusese primit principele, cu șase luni mai înainte, și de unde îl plimbase cu plutele pe Arieș, în timp ce răsunau cîntecele lăutelor și flautelor și salvele puștilor slobozite de bucurie. Gálffy reușește să fugă, dar e recunoscut la graniță și închis la Oradea, apoi la Hust, unde va fi și el tăiat la 8 martie. La 13 decembrie, trei zile după primul omor, Carrillo îi scria lui Aquaviva justificînd oștinda lui Sigismund: „I s-a părut serenismului să dea celor doi o pedeapsă atît de grea încît să le fie altora de exemplu...“ În realitate, așa cum rezultă din corespondența lui Carrillo, jertfirea celor doi senatori este propia sa operă. De altminteri, scriînd în aceeași zi lui Leleszi, Carrillo se exprimă destul de clar. Numai o mare binefacere a lui Dumnezeu a făcut ca Gálffy să fie prins așa de aproape de hotar. Acuma cînd umblă foarte mulți să-l scape, Leleszi este îndemnat de el să scrie cît de curînd principelui, arătîndu-și părerea în această privință. Căci Carrillo nu poate vorbi liber pentru a nu cădea în așa-zisa iregularitate (decăderea lovind pe cei ce se amestecă în chestiuni capitale). Leleszi însă, care nu era supus acestor restricții, era chemat să dea glas îndemnelor nerostite de Carrillo. Scrisoarea e trimisă din Cluj, de unde îl însoțea pe Sigismund într-o călătorie prin țară, în cursul căreia principele rămînea izolat de consilierii săi. Ordinul fatal, executat la 10 decembrie, fusese probabil smuls la începutul călătoriei. Carrillo știa că nu se putea bizui pe statornicia lui Sigismund. O mărturisire în acest sens se află în întrebarea adresată de el, încă din 4 noiembrie 1592, lui Aquaviva (Veress, *Carrillo*, I, p. 36). Principele se teme să nu fie silit să ia chiar el armele contra creștinilor... Ce va trebui să facă atunci Carrillo, într-o asemenea eventualitate? El știe că intențiile principelui sînt foarte bune, întocmai ca în cauza iezuiților, împreună cu ilustrisimii Bathorești, dar: *timor maxime in iuvenibus*

*multa operatur praeter ius et acquitatem.* Același Carrillo avusese prilejul la 24 iulie să-l vadă pe Sigismund *timore percussus* când cu falsa alarmă a „învărajitorilor“.

Totodată Carrillo era departe de a ști în tot momentul ce gîndește penitentul său. La 31 iulie 1593 generalul iezuiților, Aquaviva, îi scrie anume lui Carrillo ca să-l întrebe foarte serios despre zvonurile ce umblau prin Austria despre o călătorie secretă proiectată de Sigismund în Italia, „lucru care pare aproape de necrezut“ și să-l facă atent la primejdiile unui asemenea gest (*ibidem*, p. 49). Era desigur una din manifestările obsesiei constante de evaziune a principelui, de cîte ori trebuia să facă față la greutăți sau răspunderi.

Cererile de cooperare ale turcilor se înțeșeau. Numai în luna august 1593 au venit trei rînduri de ceauși, trimiși de Sinan pașa, solicitîndu-i cooperarea efectivă în războiul contra creștinilor. În dieta generală, convocată urgent, s-au preconizat măsuri dilatorii, daruri către dregătorii sultanului și intervenții în afară, la regina Elisabeta a Angliei, către care pleca un sol special prin Polonia. Noul mareșal catolic al lui Sigismund, Pancratiu Sennyei, a fost trimis la jumătatea lui septembrie la Constantinopol, cu promisiuni, scuze și daruri pentru Sinan. Dar pe lîngă acești trimiși oficiali, Sigismund îl mai expediază în taină pe Carrillo la papă pentru a cere îndrumări și ajutor. Scrisoarea sa de acreditare este din 20 septembrie 1593. Principele însuși, simulînd zelul unui supus credincios al sultanului, și-a îndreptat oastea, adunată la Cluj, parte spre Oradea și parte în direcția cetății imperiale Satu Mare, vestindu-l în taină pe comandantul habsburgic Cristofor Teuffenbach despre intențiile sale amicale, și dîndu-i informații privitoare la mișcările turcilor. Totodată, trimitea turcilor știri false despre forțele militare dușmane care se îndreptau spre ei. Pînă la sfîrșitul anului izbutise să evite o participare efectivă la operațiile turcilor. Plecarea lui Carrillo la Roma a constituit începutul unor lungi și adesea zadarnice peregrinări. La Roma e primit de papă în ajunul pornirii lui Comuleo spre Transilvania, Țara Românească și Moldova, Polonia, Moscova. Misiunea lui Carrillo consta în a cere ajutorul papii pentru încheierea unui pact cu imperialii și totodată garantarea integrității statului din partea acestora. Împăratul trebuia să se angajeze a nu încheia pace cu sultanul fără a cuprinde în tratatul respectiv și Transilvania principelui Sigismund. Îndreptat spre Praga Carrillo are sprijinul nunțului apostolic de acolo, episcopul de Cremona, Speciano, dar are de luptat cu zăbava și reaua-voînță a miniștrilor habsburgici, nicidecum grăbiți să renunțe la ideea, ca în caz de victorie, să ocupe Transilvania pentru arhiducele Maximilian, fostul candidat fără noroc la tronul Poloniei, și totodată foarte bănuitori pe iezuiți după experiența lor cu mediația lui Possevino în 1583. O dificultate mai rezulta și din faptul că el nu avea depline puteri pentru a încheia el acordul, ci acesta mai trebuia supus aprobării lui Sigismund înainte de a fi acceptat în forma ultimă de împărat. În martie vine în sfîrșit la Alba Iulia cu proiectul acordului spre a-l supune principelui și sftenicilor inițiați în această negociere. Acolo se afla și Comuleo, emisarul și propagandistul Ligii creștine. Cardinalul Báthory sosit tîrziu, după formularea definitivă a „celor 12 capitole“, protestează împotriva felului cum sînt purtate negocierile, scriindu-i la 9 martie și la 8 aprilie lui Carrillo care se grăbise să se înapoieze la Praga cu textul redactat. Urmează noi întîrzieri din partea miniștrilor imperiali. Abia în mai Carrillo e în Transilvania pentru votul dietei. După discuții laborioase și presiuni amenințătoare, este votat decretul de ruptură cu turcii

și de aderare la tabăra creștină. Dar năvălirea tătarilor din mijlocul lunii iulie creează o situație nouă. Sigismund este invitat să renunțe la alianța cu creștinii. La 18 iulie el îl trimite pe Carrillo cu scrisori la papă și împărat. [Pentru renunțarea lui Sigismund la principat (la 20 iulie) și interceptarea lui Carrillo de către trupa lui Baltazar vezi observațiile critice la textul lui Busto din volumul de față]. Dar reîntoarcerea lui Carrillo răstoarnă toată situația. Se pornește o acțiune de anulare a renunțării atribuită acum unei conspirații. Sînt puși în mișcare căpitanii cetăților, sînt îndreptate scrisori către două din „cele trei națiuni”, anume către sași și secui spre a ține în șah pe a treia „națiune” constituită de nobilime. Dieta chemată la Cluj pentru alegerea unui nou principe, în urma renunțării voluntare a lui Sigismund, ajunge fără obiect prin tăgăduirea renunțării și prin refuzul celor două națiuni de a alege un alt principe. Urmează un fel de împăcare. Delegații dietei sînt bine primiți la Chioar, se creează impresia că totul s-a uitat și s-a iertat și se ajunge la un compromis. Senatorii vor vota din nou decretul din 11 iulie într-o nouă dietă care se va ține în continuare tot la Cluj. La 2 august Carrillo pleacă din nou spre Praga, iar Sigismund a doua zi spre Cluj, întîmpinat de nobilimea încrezătoare și urmat de corpurile de trupă ale căpitanilor de cetăți. Cînd s-a produs lovitura de la Cluj în ziua de 28 august, Carrillo se afla la Praga, unde dusesese vestea primei faze a așa-zisei „conspirații”, cu restabilirea cordialității aparente dintre părți în ajunul plecării sale. Amestecul său în represiunea de la Cluj a fost mult discutat. Este incontestabil că el era absent din Transilvania în momentul lichidării „conspiratorilor”. În sensul acesta conchide și László Szilas, autorul iezuit al unei recente lucrări despre Carrillo. Totuși pot fi surprinse în scrisorile sale anumite indicații, implicînd o cunoaștere prea sigură a ce va trebui să urmeze, pentru ca să nu se strecoare bănuiala că planul întregii desfășurări de la Cluj fusese schițat de el, cu indicarea proscrisiilor principale și cu distribuirea rolurilor executanților. El însuși declara sus și tare înainte de a se putea ști ce se întîmplă la Cluj că mulțumește lui Dumnezeu că nu fusese acolo pentru a nu i se atribui lui pedepsirea lui Baltazar. Această acuzație a fost totuși făcută de cardinalul Andrei Báthory într-o scrisoare către papă. El arată și motivul: dorința pătimașă a lui Carrillo de a fi singurul realizator al aducerii Transilvaniei în tabăra creștină.

La Praga prin comunicări orale și prin scrisori abile, Carrillo elaborează versiunea „conspirației”: pe care o va da apoi în relația sa în limba spaniolă și după care va fi făcută și cea latină destinată papii. Totodată inaugurează și rolul de agent de propagandă a victoriilor lui Sigismund, fluturînd buletinele trimise de acesta și răspîndind calomniile la adresa voievozilor din Țara Românească și Moldova spre a justifica uzurparea drepturilor lor de viitorul mîndru suveran al Daciei. Astfel, la 6 martie din Graz unde se afla împreună cu Bocskey pentru a cere mîna arhiducesei Maria Cristierna pentru Sigismund, el comunică victoriile anunțate de Sigismund la 21 februarie, în care au pierit într-una șase mii de turci și tătari, iar în cealaltă douăzeci de mii împreună cu hanul tătarilor! „Și aceasta s-a făcut numai de către transilvanii noștri, căci ei au observat necredința acestor voievozi, și de aceea alteța sa e silită să ia măsuri din vreme, ca să nu se întoarcă iar aceste țări spre turci, chiar dacă ar fi să fie înlăturați aceia (*etiamdîo che siano mossi quelli*)”. Aceste buletine erau urmate de cereri de bani (Veress, Carrillo, I, p. 130). În

sfârșit, la 5 aprilie, Carrillo și Bocskay sosesc împreună la Alba Iulia și la 9 aprilie Carrillo trimite nunțului Speciano, la Praga, spre a fi comunicată împăratului și papii, vestea că înainte de sosirea lui Carrillo, Sigismund a fost *silit* să-și asume titlul de „principe al celor două Valahii“, fiind convins la aceasta de către boierii înșiși (!) care afirmau că nu pot fi siguri (?) de aceste țări în alt chip, deoarece poporul îl va asculta mai mult pe principe când va purta acest titlu, pentru ca cei doi voievozi să nu-l poată părăsi, la momentul cel mai favorabil (*non ci lascino al miglior tempo*). „L-am găsit aici pe domnul Ioan Marino (Giovanni de'Marini Poli) care a cerut atunci alteței sale ca, văzînd pericolul, să se înstăpînească cu totul în aceste țări (*impatriarsene affato de quei provincie*). Deci, zicînd domnii din Consiliu ca M.S. vrea să încredințeze totul prudenței alteței sale care este mai aproape și cunoaște mai bine nevoile și împrejurările, i s-a părut potrivit alteței sale și acestor domni (consilieri) ca domnul Ioan Marino și un alt curier al M.S., care au sosit cu puțin înaintea noastră spre a trece în Țara Românească, să rămîna aici pînă la încheierea dietei generale care va începe la 16, la care se spune că vor veni înșiși voievozii celor două țări sau 12 boieri în numele lor pentru a rîndui treburile acestor țări unite și legate de aceasta... etc.“ (*ibidem*, pp. 141—142.)

Trebuie semnalată o nepotrivire de dată cu privire la împrejurările adoptării noului titlu al lui Sigismund. Aceasta s-a întîmplat înainte de sosirea lui Carrillo, deci înainte de 5 aprilie. Dar boierii din Țara Românească nu sosesc în Transilvania decît la 2 mai! Iar așa-zisul tratat al lui Sigismund cu Țara Românească și cu Moldova este comunicat de Carrillo la Praga și Roma tocmai la 10 iunie.

La sfîrșitul scrisorii este strecurată și informația că înainte de sosirea lui Carrillo la Alba Iulia s-a eliberat un salvconduct pentru un ceauș de la Constantinopol venit să aducă niște daruri! Dar acest lucru s-a făcut doar pentru a afla de la el vești pe care le va comunica Sigismund împăratului. Tot astfel, la 29 aprilie, Carrillo scrie că în ajun, fără să aibă vreo cunoștință despre aceasta, s-a hotărît în dietă emiterea unui nou decret contra tuturor rebelilor și conspiratorilor (din 1594)... printre care a fost inclus și cardinalul Bâthory, cu confiscarea bunurilor sale — „Așadar aflînd eu lucrul cînd era și încheiat, și nici decretul nu se făcuse chiar în momentul acela cînd m-au anunțat cei de la curte, nu a fost chip de a mai schimba ceva...“ De vină era numai întîrzierea nunțului Visconti! Principele va scrie însuși papii (*ibidem*, p. 149). Curînd la 10 iunie, el trimite lui Speciano, spre a fi arătat la Praga și înaintat la Roma, tratatul cu Moldova și Țara Românească, prin care „acele popoare s-au supus cu totul și întru totul alteței sale“. La 25 iunie sosește un răspuns satisfăcător. Dar la 1 august Speciano îi atrage atenția asupra nemulțumirii lui Marino Ragusanul (Giovanni de'Marini Poli) de a nu fi fost lăsat să treacă în Moldova (!). Acesta i-a adus cu mare întîrziere scrisoarea lui Carrillo din 19 iunie „fiind reținut, zicea el, de serenissima principesă la Cașovia“. Ar fi trebuit, după sugestia făcută mai înainte și lui Carrillo și principelui, ca „să fie îndulcit acest om, căci așa trebuie umblat cu acest fel de oameni *potente di lingua*“.

Ceva mai tîrziu, victoria contra lui Sinan îi va oferi prilejul unei fabulații extrem de ingenioase. Căci exploataînd anumite semne — ivirea unei comete — apariția la Piatra

Craiului a acelui vultur despre care se informa și papa — el sublinia deosebita ocrotire cerească manifestată principelui care a învins pe păgâni, printre cei uciși fiind și „*miser Michael Voivoda olim... nunc vero turco facto*”.

Impresia creată de acest comunicat avea drept scop discreditarea domnului Țării Românești, mulțumită confuziei voite cu Mihnea Turcitul, care de altminteri nu a luat parte la acea campanie a lui Sinan (vezi textul în cele două broșuri germane din anexă).

În urma venirii nunțului Visconti la 16 mai și a celebrării căsătoriei cu arhiducesa la 6 august, precum și a emiterii decretului de către dietă în favoarea iezuiților și în general a tuturor catolicilor, misiunea lui Carrillo putea fi socotită ca încheiată în modul cel mai satisfăcător. Dar realitatea era alta. Din acest moment Sigismund se desparte sufletește de duhovnicul său pe care îl face răspunzător de falimentul căsătoriei sale și al alianței habsburgice. Înstrăinarea aceasta iese în evidență cu prilejul adoptării, ca duhovnic în preajma campaniei din Țara Românească, a franciscanului Francesco Pastis din Candia. Carrillo va fi însă folosit în toate chestiunile comportând un apel desperat la Roma: de pildă în chestia Bathoreștilor, și foarte curînd în cea a conflictului cu Polonia pentru Moldova. Curînd i se va părea lui Sigismund că nu-i mai ajung strădanile nunțului Visconti și ale lui Carrillo și că îi mai trebuie și un reprezentant al său direct la Roma, de preferință un membru al familiei Genga, Gianbattista, sau Simon pentru care cere în octombrie 1595 purpura de cardinal.

În timpul campaniei din Țara Românească rolul lui Carrillo, rămas în Transilvania, a constat în întocmirea buletinelor de victorie. După aceea a fost trimis de Sigismund la Lipova de curînd ocupată, spre a studia posibilitățile ridicării unui colegiu iezuit acolo (!). Nu știm dacă, în criza morală declanșată de înfrîngerea și uciderea lui Ștefan Răzvan, Sigismund a apelat sau nu la Carrillo. Acesta îl însoțește împreună cu nunțul Visconti și cu Josica la Praga, călătorie hotărîită brusc de Sigismund fără să fi consultat pe vreunul din sfetnicii săi. În schimb, favoritul său Cosimo Capponi cunoștea gîndul tainic al principelui de a face o călătorie secretă la Loreto în Italia. Dar despre intenția lui Sigismund de a renunța la principat, nu a răsflut absolut nimic pînă la propunerea făcută de el însuși direct împăratului. Motivul acestui gest este analizat cu luciditate de nunțiu și de Carrillo, vorbind liber cu nepotul papii, generalul Giovan-Francesco Aldobrandini: „Ei spun ca este atît de înfricoșat (*essere in tanta timore*) încît ar face orice învoială pentru a se elibera de acel principat al Transilvaniei”. — Dar o atare renunțare putea periclita situația taberei creștine. Se țese așadar un fel de conspirație a tăcerii. Principele trebuia încurajat, lăudat, lingușit. Carrillo este trimis urgent la papă și de acolo la regele Spaniei cu o scrisoare de la Rudolf al II-lea pentru bani și pentru conferirea ordinului Lînei de aur (Toson) fără de care nu se putea ține piept turcilor! La 16 martie pleacă din Viena, apoi la 16 aprilie din Roma și ajunge la Madrid la 16 mai! Bătrînul Filip al II-lea, bolnav, la Toledo, îl primește și îi acordă și bani, și promisiunea sprijinului diplomatic față de Polonia, și cooperarea flotei spaniole la o eventuală campanie în Balcani și, în sfîrșit, Lîna de aur pentru tînărul erou pe care îl va slăvi Lope de Vega într-una din piesele sale sub numele de „principele prodigios”, alături de care va fi înfățișat și Carrillo sub cel de „maestro”. La întoarcere trebuia să se oprească pentru a primi efectiv la Veneția

banii făgăduiți de papă. Deghizat ca soldat, el străbate sudul Franței și valea Padului spre lagune, și apoi, în grabă, se îndreaptă cu banii spre Alba Iulia unde ajunge, în sfârșit, la 15 septembrie. Dar aici, ca un trăsnet, află că trebuie să plece iar, de astă dată la Roma, la Graz și la Praga, spre a desface tot ce făcuse cu atâta greutate, și să se străduiască de rîndul acesta pentru o anulare (a căsătoriei) și o renunțare (la principat).

Discuțiile se prelungesc peste măsură. Pînă la sfârșitul anului nu se pășise încă la rezolvarea definitivă a problemei compensațiilor de oferit lui Sigismund. Acesta trimite un ultimatum. Dacă nu se ajunge la o încheiere în ianuarie 1598, el e liber să facă pace cu turcii! La 28 ianuarie Carrillo e la Alba Iulia cu acordul definitiv privind compensațiile la renunțare. Dar problema adevărată e cea a predării principatului. Către cine va fi făcută? Și cînd? Arhiducele Maximilian desemnat de împărat nu se grăbea. Trebuia ca dieta generală de primăvară să lichideze această chestiune. Căci erau riscuri mari: fie că se răzgîndea Sigismund, fie că refuza dieta încuviințarea necesară. Carrillo era pentru soluții de moment, și de persoană. După o încercare zadarnică de a ocoli soluțiile radicale prin compromisul ingenios al unei tovărășii frățești între Sigismund și arhiducesă (indiferent de faptul că el voise să o ucidă de mai multe ori și că răspîndise zvonuri calomnioase despre o pretinsă intrigă a ei cu un secretar particular fugit la tătari) — el se oprește la expediente parțiale. O dată ce Sigismund se declarase doritor să îmbrățișeze starea ecleziastică, trebuia satisfăcut cît mai repede, căci acest pas crea ireparabilul, tăind orice posibilitate a unei reveniri ulterioare. Iar greutatea rezultînd din zăbava lui Maximilian puteau fi neutralizate printr-o regență interimară a arhiducesei care ar urma chiar să se mărite cu acest văr al ei, de cum va fi fost anulată căsătoria cu Sigismund.

Mai tîrziu, după reîntoarcerea intempestivă a acestuia și pornirea unor pertractări simultane cu împăratul, cu Andrei Báthory și cu turcii, Carrillo observînd starea sănătății lui cu accese mult prea frecvente de „colici“ (crize nervoase?) adaugă cu pioasă speranță: „Facă Domnul cum va fi mai bine!“

Dar înainte de toate era nevoie de grabă, și caracteristica negocierilor habsburgice continua să fie zăbava. Și instabilitatea lui Sigismund deschidea perspective stranii. Josica, în rivalitate ascunsă cu Bocskay, încearcă un demers ciudat pe lîngă Visconti, arătîndu-și îndoieli poate sincere și unele speranțe nu îndestul de mascate, recomandînd și anume soluții spre a fi comunicate mai departe. Visconti comunică totul lui Carrillo spre a-l informa acesta prin Speciano pe împărat. După Carrillo toate acestea nu ar fi decît himere născute din ambiția lui Josica! Important e să vină comisarii imperiali înainte de închiderea dietei și să aibă depline puteri pentru a prelua conducerea. La 4 aprilie are loc declarația de renunțare în fața comisarilor și totodată și arestarea neașteptată a lui Josica din porunca lui Sigismund! Nu ar fi exclus să găsim aici tot mîna lui Carrillo. Motivarea arestării din scrisoarea sa din 5 aprilie se inspiră prea mult din scrisoarea lui Visconti către acesta pentru ca să nu fie o legătură strînsă între ele. S-ar părea că din nou Sigismund avea nevoie de prezența lui Carrillo pe care ținea să-l ia cu el în Silezia. Această prezență era cu atît mai necesară, cu cît orice contrarietate putea determina un act necugetat, cu atît mai primejdios, cu cît Maximilian zăbovea să treacă în Transilvania. Chiar papa — în loc să grăbească formalitățile anulării căsătoriei și acordarea ordinelor religioase lui Sigis-



mund care s-ar fi dus îndată după aceea la Roma — lăsa câmp liber tuturor șicanelor birocratice ale procedurii de anulare a căsătoriei. Și în timpul acesta scrisorile lui Sigismund rămîneau fără răspuns. Carrillo este trimis la Praga să protesteze contra stării de ruină a castelelor date ca reședință lui Sigismund și să anunțe venirea iminentă la curte a acestuia. Când sosește Carrillo cu vestea că a obținut pentru Sigismund frumosul castel Leithemisch cerut de el, dar că apariția sa la curtea împăratului ar fi deocamdată inoportună — este concediat ca o slugă. Sigismund pornește în goană înapoi spre Transilvania. Trimis de papă după el, Carrillo găsește la curte o situație cu totul nouă, anume tocmai cea preconizată de el fără succes mai înainte: o mare dragoste și cordialitate domnind (aparent) între Sigismund și arhiducesă. Sînt trimiși delegați la împărat pentru a se reveni asupra renunțării și a se cere restituirea cetăților ocupați de imperiali sau pentru tratarea unor noi condiții de renunțare. Dacă nu putea ajunge la nici o soluție, Sigismund nu-și ascundea intenția de a se înțelege cu turcii. Carrillo, primind instrucțiuni de la papă să nu se depărteze de loc de Sigismund, caută acum să-l însoțească în orașele sașilor și chiar să-l urmeze singur la Mediaș unde se deschidea dieta, arhiducesa rămînînd în castelul de la Făgăraș. Dar Sigismund îl trimite înapoi și îi poruncește să meargă la Alba Iulia. Un timp a nutrit credința că informațiile pe care le trimetea în taină îi puteau primejdi viața. De altminteri însăși arhiducesa s-a temut să transmită o scrisoare a lui, reținînd-o mai multe zile.

Cu a doua renunțare a lui Sigismund se termină rolul lui Carrillo, în Transilvania. Merge la Roma și la Praga, să dea seama de desfășurarea întregului proces și să urmărească obținerea brevelor de anulare a căsătoriei lui Sigismund. El rămîne la iezuiții din Ungaria ca rector al Colegiului de la Vagsellya. În 1600 e numit provincial al iezuiților din Austria. El se bucură de tot sprijinul familiei arhiducale de la Graz. O soră a arhiducesei Maria Cristierna se măritase cu tînărul rege al Spaniei Filip al III-lea. Este amestecat într-o intrigă a arhiducilor asociați pentru a impune împăratului punctul lor de vedere cu privire la ordinea succesorală la imperiu. În 1606 (8 ianuarie) Sigismund Báthory, la cererea lui, arată în scris că renunțarea sa la principat nu a fost făcută la sugestia iezuiților și a lui Carrillo, ci dimpotrivă în ciuda tuturor stăruințelor acestuia de a părăsi gîndurile sale de plecare. În 1611 Sigismund îi scrie din Praga arătînd regimul la care a fost supus timp de 14 luni, tratat ca un prizonier și lipsit de bunurile sale, și îi cere să intervină pe lîngă regele Spaniei pentru a i se mări pensia sau a i se restitui „*le mie province*”. Din primăvara anului 1608 funcționează ca rector al Colegiului iezuit din Alcalá (Spania). Pînă la moartea sa, la 22 octombrie 1618, Carrillo mai deține și alte funcții importante.

Despre rolul lui Carrillo au scris mai toți istoricii evenimentelor din Transilvania din anii 1592—1599, fără însă a cunoaște temeinic materialul documentar dat la lumină abia în 1906 și 1943 de către A. Veress. Într-adevăr, abia de la publicarea celor două volume de scrisori și corespondență poate fi vorba de o prezentare obiectivă a activității sale. Primii pași spre o reconsiderare a acțiunii sale au fost făcuți de A. Szilágyi cu prilejul pregătirii spre publicare a actelor dietelor Transilvaniei: *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae* (Budapesta 1876—1898), cînd a dat la iveală circa 50 de scrisori ale lui

Carrillo din anii 1597—1599. (A Szilágyi Carrillo Alfons diplomaciai működése (1594—1598) apărut în „Ertekezések a történelmi tudomány köréből“, vol. VI, nr. 10, Budapesta, 1877). Dar aportul cel mai important îl constituie volumul I de corespondență dat de A. Veress, *Epistolae et Acta P. Alfonsi Carrillii S. J. (1591—1618)* în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. XXXII (Budapesta, 1906), completat în 1943 cu vol. II, publicat în aceeași colecție, vol. XLI. Titlul maghiar este *Carrillo Alfons Jezuita, atya Levelezése és Iratai (1591—1618)*. Pentru înlesnirea cititorilor vom cita peste tot Veress, Carrillo, I (sau eventual II când va fi cazul). Dintre aprecierile mai recente vom cita pe cea a lui A. Randa, *Pro republica christiana Die Walachei im „langen Türkenkrieg“ der katholischen Universalismächte (1593—1608)*, München, 1964. Dar cea mai importantă valorificare a materialului publicat se află în lucrarea iezuitului László Szilas: *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591—1599* (Roma, 1966), o adevărată încercare de reabilitare, subliniind străduința lui Carrillo de a-l abate pe Sigismund Báthory de la gândul primei sale renunțări. Autorul nu a urmărit atât să reconstituie portretul moral al vestitului iezuit, cât să arate atitudinea sa față de unele inițiative ale lui Sigismund. Anumite aspecte ale acțiunii lui Carrillo sînt atinse mai mult formal, autorul neîntinzînd să tragă toate concluziile sugerate de material. De exemplu, cu privire la rolul lui Carrillo în uciderea senatorilor I. Gálfi și Paul Gyulai, sau în epilogul așa-zisei conspirații din 1594, sau în lovitura de grație dată lui Josica în chiar ziua declarației de renunțare a lui Sigismund. De fapt pe autor nu-l interesează problema sincerității lui Carrillo, ci a fidelității sale la o cauză socotită de valoare superioară. Cît privește atitudinea lui Carrillo față de țările noastre, constatăm că din anul 1598 el nu se mai face ecoul denunțărilor calomnioase ale lui Sigismund față de Mihai Viteazul de pildă, ci dimpotrivă arată prețuire pentru atitudinea sa, primind cu satisfacție și vestea înfrîngerii cardinalului.

## SCRISOARE<sup>1</sup> CĂTRE AQUAVIVA<sup>2</sup>

1592 mai 17

p 24

La începutul lunii mai mi-au adus două scrisori ale sfinției voastre măritul domn Josica și reverendisimul Amalteus, a cărui fire și a cărui pietate le-am găsit spre marea mea mulțumire sufletească întocmai așa cum le-ați descris sf. voastră. Aflînd de venirea lui în Transilvania, serenisimul principe ne-a trimis, pe măritul domn Cristofor Kereszturi, căpitanul cetății Chioar, și pe mine de la Alba Iulia la hotarul țării ca să-l întîmpinăm și să-l aducem spre el cu toată cinstea. Am fost totuși siliți să ne oprim împreună cu reverendisimul la Clujmănăstur de cincisprezece zile în-

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress în vol. *Carrillo Alfons Jezsuita-atya levelezése és iratai (1591—1618)*. (Actele și corespondența părintelui iezuit Alfons Carrillo), Budapest, 1906 în *Mon. Hung. hist. Dipl.*, vol. XXXII). Va fi citat mai departe Veress, *Carrillo*, I) spre deosebire de vol. II apărut tot în *Mon. Hung. hist. Dipl.*, vol. XLI.

<sup>2</sup> Secretarul general al societății iezuiților, începînd din 1583.

coace, din cauza ceaușilor sultanului care au sosit de la Constantinopol la Alba Iulia după plecarea mea. Vor fi sloboziți pînă în cîteva zile și îndată după plecarea lor reverendisimul va merge la Alba Iulia ca să trateze (*agat*) cu serenisimul. Căci nu ar fi fost potrivit ca să se arate reverendisimul cît erau turcii de față. Apoi cît privește rezultatul așteptat de la venirea reverendisimului, acesta nu va putea fi obținut așa curînd, după cum am mai arătat adesea în scrisorile mele, dar totuși, așa cum nădăjduse, ea (=venirea aceasta) va arunca sămînța din care să se culeagă la vremea sa rodul nespus de salutar, dacă nu va fi împiedicat de păcatele noastre. A ajuns aici după terminarea comițiilor parțiale în care nu s-a tratat nimic referitor la religie și nici nu era momentul potrivit pentru a se trata. Dumnezeu cel puternic va da pînă în cele din urmă binecuvîntarea sa la vremea potrivită mai ales dacă reverendisimul va împăca și readuce la bună înțelegere, precum dorește și a hotărît să-i aducă, pe frații Báthory împreună cu serenisimul. Căci această dezbinare arbovește lucrurile nespus de mult . . .

1592 iunie 26, Alba Iulia<sup>3</sup>

p. 27

. . . Eu de o lună și jumătate l-am însoțit pe reverendisimul Attilio Amalteo nunțiul<sup>4</sup> sancțiții sale, în care timp cercetînd o bună parte a Transilvaniei s-a achitat de misiunea sa față de ilustrisimul cardinal Báthory și față de ilustr. Ștefan Báthory. Ieri seară în sfîrșit l-am condus la Alba Iulia unde a fost primit cu toată cinstea. Mîine dimineața va avea audiență publică. Negreșit el este un bărbat cu multă iubire pentru noi, chibzuit și pios care se poartă aici neîncetat cu multă dibăcie spre marea edificare a tuturor. De aceea nu mă îndoiesc că misiunea lui va fi rodnică. Iluștrii Bathorești, frații<sup>5</sup> serenisimului sînt acum atît de plini de însuflețire pentru reînstaurarea societății lui Iisus și promovarea tuturor celor ce țin de religia catolică, încît acum îmi promit numai lucruri bune de la ei, afară doar dacă diavolul cu vicșugurile sale ar împiedica acest bine. În acest lucru, foarte mult s-a străduit reverendisimul nunțiu cu care a cooperat și puținătatea mea. Iar serenisimul principe este același ca mai înainte, adică nu e nevoie să fie mînat din urmă în direcția aceasta.

. . . Părintele Gabriel este bolnav va trebui trimis înapoi în Austria, tot ca și părintele Nicolaus Marton care, printre alte cauze, a fost trimis înapoi și din cauza aceasta.

<sup>3</sup> Către același Aquaviva.

<sup>4</sup> Este singurul loc din această corespondență în care îi dă acest titlu. Altminteri îl numește doar „reverendisimul” sau o dată sau de două ori „internunțiu”.

<sup>5</sup> În documentele medievale latine din Transilvania verii primari erau adesea numiți frați.

1592 august 3, Alba Iulia<sup>6</sup>

p. 28

... Buna înțelegere între serenisimul și ilustrii săi frați a fost întărită într-un chip uimitor în cursul acestei săptămîni datorită unei născociri pe care au scornit-o dușmanii: și anume că ilustrul Baltazar Báthory s-ar îndrepta cu cîteva mii de oameni spre Alba Iulia ca în lipsa principelui (care plecase în diferite locuri ca să se recreeze) să ocupe capitala principelui, adică Alba Iulia. Așadar, serenisimul este rechemat cu scrisori de către domnul cancelar<sup>7</sup>, unul din principalii autori ai alungării părinților noștri și dușman al concordiei Bathoreștilor. Serenisimul care se reîntoarce în mare grabă cu poșta, călătorind o noapte întreagă, este rechemat. Sînt chemați și alți oameni de seamă cu oaste, cancelarul poruncește și cetății să apuce armele. Sosește serenisimul încrement de frică<sup>8</sup>, și apoi după puține ore urmează și ilustrul Baltazar fără arme, fără soldați, necugetînd cîtuși de puțin la o asemenea faptă, împreună cu nevasta sa și cu puțini nobili de curte<sup>9</sup> cu care se întîlnise la Șimleu<sup>10</sup> cu reverendisimul Atilio, fiind și eu de față, de la care și primise sfatul să vină neîntîrziat la Alba Iulia, după cum a și venit. Fiind pătrunsă marea înșelare, serenisimul împreună cu toată curtea a primit cu cea mai mare cinste pe ilustrul Baltazar... Iar autorii născocirii care se insinuaseră altădată în grația principelui au pierdut foarte mult din autoritatea și milostivirea de care se bucurau față de măriia sa și de alții. De aceea din zi în zi îmi crește speranța pentru izbînda pînă în cele din urmă a cauzei religiei...

Un nobil însemnat din secuime<sup>11</sup> a îndrăznit să-și descarce flinta sa în crucea<sup>12</sup> pe care o purtau catolicii în fruntea unei procesiuni. Acesta, prins pe loc de către domnul Mindszenti<sup>13</sup>, foarte bun catolic, a fost îndată ucis din porunca principelui și averea confiscată, deși lucrul acesta a fost rău văzut de consilierii și senatorii de religie adversă.

1592 august 4, Alba Iulia

p. 29

... Ieri am arătat că datorită unei născociri a dușmanilor religiei, care a fost dată pe față, a fost întărită într-un chip minunat buna înțelegere pentru care s-a depus atîta străduință din partea reverendisimului internunțiu

<sup>6</sup> Către același.

<sup>7</sup> Wolfgang Kovacsóczy.

<sup>8</sup> *Perculsus timore* — mărturisire importantă de avut în vedere la reconstituirea așa-zisei conspirații din 1594. Ea concordă și cu caracterizarea lui Sigismund făcută în 1596 de către Visconti și Carrillo, și consemnată de generalul Giovan-Francesco Aldobrandini (*Veress, Documente*, V p. 21).

<sup>9</sup> *Aulicis*.

<sup>10</sup> *Somlyo*.

<sup>11</sup> Petru Prybek, nemeș din Odorhei.

<sup>12</sup> *Crucis vexillum* — cruce cu mîner lung, purtată pe sus.

<sup>13</sup> Benedict Mindszenti, căpitan din scaunul Odorhei.

și dintr-a mea. Azi dimineața am vorbit cu serenisimul și l-am găsit în dispozițiile cele mai bune și hotărât să cultive întru toate această prietenie cu ilustratele sale rude Bathorești, întrucât vede că de ea depinde propășirea religiei.

În cursul aceleiași convorbiri de dimineață serenisimul mi-a cerut ca să pun aici la Alba Iulia pe altul în locul părintelui Gregorius Vasarhelinus, adăugînd pe italienește motivul: *Ho paura che non faccia qualche scapato* (Mă tem să nu facă o pozna). Căci în lipsa mea a vrut să excomunică în mod public pe portarul principelui pentru că își îngropase fiul în cimitirul ereticilor... Așadar cum acela este și bolnăvicios va trebui trimis de acolo, dar în ce loc?

1592 august 22, Alba Iulia

Buna înțelegere între serenisimul și ilustrii Bathorești pe care am promovat-o, reverendisimul Amalteo și cu mine, întrucât de ea singură depinde toată propășirea religiei catolice, se întărește din zi în zi prin darul domnului. Cît va dăinui vor putea fi sperate toate bunele împliniri. Toate acestea le va înțelege mai pe larg de la reverendisimul Attilio.

p 31

[La Feneș lângă Cluj, care aparține cardinalului Báthory și unde se în- cuibase un pseudoepiscop calvin, l-a introdus ca paroh pe Valentin Lado.

Părintele Greg. Vasarhelinus a fost atît de bolnav de două săptămîni, încît Carrillo a fost silit să-l trimită cu voia principelui la el în patrie.

Pe părintele Gabriel — care nu se mai putea folosi de mîinile sale și era atît de bolnav, a fost silit a-l trimite înapoi în Austria pînă în două săptămîni. El însuși a rămas singur, fără nici un ajutor.]

1592 septembrie 27, Alba Iulia

p. 32

Acuma s-au ținut comițiile așa-zise parțiale<sup>14</sup>, în care desigur pe drept cuvînt nu s-a făcut nimic. Deși chestiunea aceasta cere comiții generale pentru care momentul și starea lucrurilor nu sînt încă pe deplin potrivite, totuși pe zi ce trece toate se rînduiesc pentru o mai bună îndeplinire a acestui lucru, după ce au fost aduși la bună înțelegere ilustrii Băthorești împreună cu serenisimul principe, și acuma chiar cu cancelarul<sup>15</sup> datorită cărui lucru a fost îndepărtat un obstacol considerabil. Căci astfel este acum // confirmată buna înțelegere încît acuma nu mă mai tem că aceasta nu ar fi solidă și permanentă. Acuma este cu desăvîrșire demonstrată nevinovăția și fidelitatea Băthoreștilor în toate chestiunile în care erau pîrîți și primejduiți să-și piardă viața;

p 33

<sup>14</sup> Dietele sau comițiile parțiale se țineau fără participarea „celor trei națiuni” ci numai a nobilimii din comitate. În aceste adunări se pregăteau lucrările dietei generale.

<sup>15</sup> Kovacsóczy.

de asemenea a fost dat pe față impostorul și autorul tuturor tragediilor, un bărbat bineînțeles străin de religia noastră, și considerabil prin locul său de vază, căruia nu o să-i meargă bine de acum încolo.

Serenisimul le-a dezvăluit ilustrațiilor Bathorești că, atunci când i-au avut pe toți contra lor, nu m-au avut decât doar pe mine ca apărător, și acest lucru este foarte adevărat. De aceea, pentru acest motiv, și Serenisimul și ilustrisimii ne aduc adesea mari mulțumiri și ne sînt atît de îndatorați cu toții împreună, încît nu aș putea dori o dispoziție sufletească mai bună față de noi. Și mai declară și foarte mulți, ale căror bunuri și viață erau în cumpănă, că noi le-am fost îngeri de pază și ocrotitori. Dumnezeu știe cu cîtă strîngere de inimă trăiam tot timpul cît rezultatul era îndoielnic.

În Moldova se poartă luptă între doi care se bat pentru domnie. De aici au fost trimise cîteva mii de oameni în ajutorul lui Aron care a fost alungat de cazaci<sup>16</sup>.

1592 noiembrie 4, Alba Iulia

p 36 ... [Despre iminentul război al creștinilor cu turcii] cu privire la care mă tem și se teme și serenisimul să nu fie silit și el să poarte război cu creștinii. I-am spus că acest lucru nu poate fi împlinit cu conștiința liniștită și fără ca să sufere și l-am îndemnat să ceară sfatul sancțității sale ...

... Dacă ar fi constrîns să se ridice contra creștinilor nu aș socoti că se cade ca vreunul dintre ai noștri să mai rămînă aici. Știu că bunul principe are gîndurile cele mai bune, ca și pentru cauza noastră, împreună cu ilustrisimii Bathorești, dar firea îi face mai ales pe tineri să făptuiască multe lucruri fără dreptate și echitate.

Buna înțelegere a acestor bărbați (*heroum*) este pînă acum statornică. Și împotriva voii mele s-a răspîndit peste tot că numai prin sfatul meu au fost ei salvați împreună cu mulți alții. De aceea, deși aud bine că sînt laudat în toată țara și sînt prețuit, trebuie totuși să mă tem cu tot dinadinsul ... etc ... acest lucru stîrnește o mare ură la aceștia ... Mareșalul <Ioan Gálffy> este socotit acuma autorul acelor trădări și dezbinări, și de aceea este lipsit de toate slujbele sale și scos de la curtea și din leafa principelui.

p 37 [Are de gînd să-i ceară principelui să hotărască un termen cert, pentru discutarea chestiei iezuiților ... Negreșit principele este foarte doritor al acestui lucru ... // și tot astfel și toți Bathoreștii care acuma îmi sînt cu toții foarte îndatorați ... etc ...] ... Serenisimul a trimis de aici în Moldova la sfîrșitul primăverii o oaste împotriva cazacilor, la cererea turcilor. La sfîrșitul lunii trecute ea a cîștigat o victorie însemnată contra cazacilor, capturînd pe domnul pe care îl aduseseră în Moldova după ce alungaseră mai întîi pe cel cu numele de Aron căruia i s-a restituit acum domnia.

<sup>16</sup> Veniți cu Petru Cazacul.

1592 decembrie 13, Cluj

[Despre autorii dezbinării dintre principe și Bathorești care au fost îndepărtați de la curte.] Aceștia erau: domnul // Gálffy, mareșalul serenismului principe și al principatului, și domnul Paul Iulanus <Gyulai><sup>17</sup>, consilier al serenismului și senator, amândoi dușmani de frunte ai religiei, amândoi autori ai alungării părinților și care după aceea se împotriveau cel mai mult rechemării lor. În săptămîna trecută principele a trimis ostași la castelele și curțile lor ca să-i ucidă<sup>18</sup>. Gyulai a fost găsit acasă și îndată a fost tăiat. Gálffy însă mirosind decretul a fugit la timp și din această cauză au fost confiscate castelul și bunurile sale foarte bogate. Dar Dumnezeu... a făcut ca atunci cînd mai că ajunsese la frontiera cu Turcia și nu mai avea decît două mîle de străbătut să fie oprit de un căpitan al serenismului, și astfel acum a fost readus și e ținut în închisoare sub bună pază. De care fapt au fost atît de deprimați<sup>19</sup> dușmanii religiei, încît s-ar putea acuma hotărî orice. Comițiile generale se vor aduna peste cîteva luni... Serenismul și Bathoreștii au de gînd să încerce lucrul a doua oară, și sînt atît de însuflețiți și înțeleși între ei... etc.

... A venit la noi părintele Ioan Mediomontanus din Moldova întrucît nu mai poate rămîne acolo în siguranță... Din 13 decembrie din Cluj. Sînt acuma aici cu serenismul pe care îl însoțesc în iarna aceasta în timp ce vizitează diverse locuri ale stăpînirii sale.

1592 decembrie 13, Cluj<sup>20</sup>

[Amintește de îndepărtarea celor doi autori ai dezbinării dintre Sigismund și Bathorești]... I s-a părut însă serenismului să dea celor doi o pedeapsă atît de grea încît să le fie altora de pomină... [Ca în scrisoarea precedentă, apoi]: Însă domnul Gálffy... într-o noapte înainte de a veni soldații a fugit — castelul „Ujvar”<sup>21</sup> împreună cu celelalte bunuri ale sale a fost confiscat... și cînd a ajuns la hotarul țării la Beiuș<sup>22</sup>, de unde putea veni într-o jumătate de zi la prima cetate a turcilor, Înău<sup>23</sup>, își schimbase numele și își spunea acum Ordög<sup>24</sup> İanos, nume vrednic de acea persoană, a fost prins chiar la acel hotar de către slujbașul acelor mine<sup>25</sup>. De acolo a fost dus la Oradia și este ținut în cetate de unde va fi dus apoi în cetatea Hust. Se ocupă acuma foarte mulți de eliberarea lui. Sfinția voastră poate să scrie neîntîrziat principelui părerea

<sup>17</sup> Fost secretar al regelui Ștefan Báthory.

<sup>18</sup> *Capite plecterentur.*

<sup>19</sup> *Cristas deposuerunt.*

<sup>20</sup> Scrisoare către Leleszi.

<sup>21</sup> *Ujvar.*

<sup>22</sup> *Belinyes.*

<sup>23</sup> *Jenő.*

<sup>24</sup> = Dracu.

<sup>25</sup> Identificat de editor: Petru Csukat.

p. 38

p. 39

p. 40



sa în această privință. Ea știe că eu nu pot vorbi liber „*propter irregularitatem*”<sup>26</sup>.

În săptămîna aceasta Ioannes Jó, pastor (minister) de vază din Alba Iulia, deși nu suferea de nici o boală, a fost găsit mort în aceeași noapte în care se îngrijise să fie omorît copilul pe care îl avusese de la o femeie pe care o avea la el ca o soră, pentru ca să nu se afle lucrul. Și așa s-a întîmplat ca în ziua următoare tatăl și fiul au fost îngropați morți, și puțin după aceea mama a fost îngropată de vie după sentința dată conform legilor țării...

1593 februarie 12, Alba Iulia<sup>27</sup>

p. 42 ... Acel domn mareșal Gálffy rămîne în aceeași închisoare, și nu se crede să mai rămîna în viață decît puține zile, întrucît în zilele din urmă toate bunurile lui au fost date altora după marea osîndă a lui Dumnezeu (*magno Dei iudicio*).

1593 martie 30, Alba Iulia

p. 43 ... Sînt cele mai mari speranțe de izbîndă în chestiunea iezuiților, întrucît buna înțelegere între acești bărbați a fost confirmată și doi din cei mai mari dușmani ai religiei catolice, și cu spiritele cele mai energice și-au pierdut capul, adică domnul Paul Gyulai, consilier și senator al țării puțin înainte de Crăciun<sup>28</sup>, iar domnul Gálffy, și el consilier și mareșal, acum cincisprezece zile. Acela în casa proprie, acesta în cetatea Hust în care a fost aruncat drept închisoare de către serenismul (și ținut) o lună și jumătate. Astfel fiind înlăturate piedicile cele mai mari, serenismul și ilustrisimii Bathorești au hotărît să atace serios în viitoarele comiții chestiunea religiei.

1 mai, Alba Iulia

p. 44 Nu a venit părintele Merclerus... așteptat din Polonia, ci numai părințele Ioannes Mediomontanus, care, fără nici o chemare, ci din cauza primejdiilor războiului s-a refugiat din Moldova la mine și acuma stă în reședința de la Fenes.

[Înlăturarea piedicilor prin supliciul lui Gálffy și Gyulai și concordia cu Bathoreștii.] Pe lîngă acestea în săptămîna aceasta a fost făcut mareșal un foarte bun catolic, domnul Pancratie Sennyei.

---

<sup>26</sup> Iezuiții nu aveau să se amestece în chestiuni de ucidere sau condamnări la moarte sub sancțiunea unei asemenea decăderi. Existau însă dispense, cerute de altminteri de mai înainte de către Carrillo dar fără a le fi obținut. Ioan Leleszi intra în condițiile de scutire și deci nu avea a se teme de această opreliște.

<sup>27</sup> Aceasta și scrisorile următoare sînt adresate lui Aquaviva.

<sup>28</sup> La 10 decembrie.

[DESPRE RENUNȚAREA LUI SIGIS-  
MUND ȘI ARESTAREA LUI JOSICA]

*1598 aprilie 5, Alba Iulia*<sup>29</sup>

După plecarea domnului nunțiu<sup>30</sup> și sosirea la Alba Iulia a celor trei ambasadori imperiali<sup>31</sup>, ieri s-a deschis dieta în care alteța sa însăși a făcut propunerea <de renunțare> și după ce s-a retras el, toți au răspuns că vor să moară pentru serenissima Casă de Austria. Azi încep toți să depună jurământul de credință pentru împărat // .

p. 278

p. 279

În aceeași zi a fost arestat, de către alteța sa, cancelarul<sup>32</sup> pentru vina de a fi umblat după principat, și a fi încercat cu scrisori diverse să inspire teamă maiestății sale născocind că țara ar vrea să dea în mâinile turcilor pe

---

<sup>29</sup> Către cardinalul Petru Aldobrandini (text latin).

<sup>30</sup> Alfonso Visconti, plecat la 30 martie pentru a nu fi de față la renunțare.

<sup>31</sup> Istoricul Istvanffy, doctorul Pezzen și episcopul de Vać.

<sup>32</sup> Ștefan Josica.

succesor, sau să-l omoare, lucru născocit doar din capul său, și i s-a confiscat averea în folosul maiestății sale<sup>33</sup>.

Serenisima<sup>34</sup> voia foarte hotărât să plece la Graz (dar va trebui să vină neîntârziat la Alba Iulia pentru a prelua cîrmuirea... etc.).

[Dare de seamă a situației aflate de Carrillo la reîntoarcerea sa în Transilvania din porunca papii]<sup>35</sup>.

1598 noiembrie 11, Chioar

p. 313 În ziua de 4 noiembrie l-am găsit pe serenisimul Sigismund în cetatea  
p. 314 episcopală Gilău unde se retrăsese de la armată<sup>36</sup> potrivit cu voința țării și cu îndemnul serenisimului Maximilian<sup>37</sup> //. Și în cele din urmă deși Alteța sa dorea ca armata sa să urmărească împreună cu cea imperială pe turci în retragerea lor, cînd aceștia s-au retras de la Oradea, lucru <care ar fi fost> de cel mai mare folos pentru creștinătate, nu s-a făcut totuși astfel, căci turcii au cîștigat succese în drumul și în retragerea lor. Dar dacă ar fi existat încredere între cele două părți creștine, cred că lucrurile s-ar fi petrecut altfel, și de aceea pînă nu se va face împăcarea dintre Transilvania și maiestatea sa, nu se poate spera prea mult bine. Alteța sa a primit foarte bine recomandarea transmisă de mine din partea papii și e doritoare să persevereze contra turcului; dar zice că nu ar putea-o face fără ajutor de bani<sup>38</sup>, ceea ce văd ca este mult prea adevărat — și fără o împăcare cu maiestatea sa (cu) restituirea Oradiei<sup>39</sup> și de aceea ar fi bine să vină curînd nunțul apostolic.

Aud că înainte de sosirea mea serenisimul a început să trateze și împăcarea sa cu domnia Bathorești.

---

<sup>33</sup> Vezi și Carrillo, I, p. 279 (scrisoarea din 10 aprilie 1598 către arhiducesa-mama: principele renunță la principat și se retrage ca simplu particular la Kísfalud). „Toate s-au petrecut în cea mai mare liniște după ce a fost arestat mai întîi cancelarul, precum am scris mai înainte“.

<sup>34</sup> Ea se afla în cetatea Chioar ca o primă etapă în drumul ei spre Graz. După toata comedia afecțiunii jucată de Sigismund la reîntoarcerea sa în Transilvania, acum el revine la atitudinea sa firească (*ibidem*, scrisoarea lui Carrillo, din 10 aprilie 1598 p. 280. P.S. — Serenisimul nu o va mai vedea pe serenisima, toruși nu are importanță. Nu am obținut nici banii pe care îi speram pentru întreținerea serenisimei. Dumnezeu să-l cruțe pe el, e vrednic de plîns, căci e cu totul orbit. Acestea le spun doar seninătății voastre.)

<sup>35</sup> Scrisoare italiană adresată cardinalului Petru Aldobrandini.

<sup>36</sup> Pentru apărarea Oradiei de turci. La renunțarea din aprilie ea fusese ocupată de armata imperială, astfel că venirea lui Sigismund spre Oradia, sub ochii turcilor, putea crea situații primejdioase.

<sup>37</sup> Venit să apere Oradea, dar orașul nu l-a primit așteptînd un ordin expres al împăratului (vezi relația contelui Isolano în Veress, *Documente V*, p. 196 ș. u.).

<sup>38</sup> *Senza agiuto di quatrini*.

<sup>39</sup> Sigismund, cerea restituirea Oradiei, ca și cea a celorlalte cetăți transilvănene

Serenisima<sup>40</sup>, la care am ajuns alaltăieri, s-a retras în această cetate din cauza războiului. Se va întoarce curînd la Alba Iulia . . . Mîine mă voi duce la serenisimul Sigismund . . . Înțeleg că nu s-a consumat căsătoria pînă acum... <lucrurile> merg bine. Serenisimul scrie stăpînului nostru papa pentru confirmarea „episcopului ales“ de Alba<sup>41</sup>.

Din Chioar la 11 noiembrie 1598

1598 decembrie 9, Alba Iulia<sup>42</sup>

După ultima mea scrisoare acum trei săptămîni din Chioar unde am lăsat-o pe serenisima, alteța sa s-a întors la Alba Iulia, unde amîndoi principii se înțeleg bine<sup>43</sup> și după cît se vede pe din afară nu s-ar putea dori mai mult. De ar da domnul să fie așa și în adîncul sufletului //. Principele și senatorii au hotărît să trimită o delegație formată din episcopul ales al Transilvaniei și Ștefan Bocskay pentru împăcarea cu împăratul. Sigismund a trimis încă de mai înainte în Polonia pentru o împăcare cu Bathoreștii.

p. 315

p. 316

1599 ianuarie 2, Alba Iulia<sup>44</sup>

[Sosind solvconductul pentru delegații către împărat, este socotit insuficient și se amîină trimiterea lor pînă după consultarea adunării senatorilor împreună cu comiții de comitat și cu juzii regești, care trebuie să se pronunțe cît de curînd] //. Alteța sa e pe zi ce trece mai scoasă din fire de progresul pe care îl realizează împotriva (sa)<sup>45</sup> imperialii în jurul Oradiei, și al Băii Mari<sup>46</sup>, serenisimul Maximilian cerînd în numele maiestății sale Beiușul<sup>47</sup>, ca fiind un castel ce ținea altădată ca jurisdicție de Oradea, măcar că a rămas sub ascultarea alteței sale. Mă tem că și dacă s-ar împăca lucrurile, ele să nu aibă stabilitate din cauza exasperării cugetelor. Mă silesc cît pot, ca să se rămîna alături de creștini . . . Să știți că starea lucrurilor, și prin urmare (și) condițiile păcii sînt acum atît de deosebite de cele din momentul cînd a plecat domnul conte Sigismondo de la Torre, cît e cerul de pămînt, din care cauză, fără a mă consulta, altețele lor au scris domnului conte că nu mai e nevoie să

p. 316

p. 317

<sup>40</sup> Arhiducesa.

<sup>41</sup> Episcopul Dumitru Napragy.

<sup>42</sup> Către același.

<sup>43</sup> Ambii principii (Sigismund și arhiducesa) *stanno bene*.

<sup>44</sup> Către același.

<sup>45</sup> *Per il progresso che fanno contra i Cesariani*.

<sup>46</sup> Ribulino (schimbarea lui v. în b. caracteristică spaniolilor, revine destul de des la Carrillo. Aici e vorba de *Rivulus dominarum*).

<sup>47</sup> *Belényes*.

stăruie în solia sa . . . Serenisimul este adesea bolnav, de colică<sup>48</sup>, a treia oară într-un interval de o lună. Se îmbolnăvește într-adevăr foarte des. Nu știu dacă va trăi mult. Să facă Dumnezeu cum va fi mai bine! . . .

1599 ianuarie 17, Alba Iulia<sup>49</sup>

p. 319

[Au plecat delegații de 14 zile, dar ei vor cere restituirea cetăților și, dacă refuză împăratul, atunci vor trata schimbul, și dacă // nu vor fi satisfăcuți nici în această privință, atunci principele va fi silit să se înțeleagă cu turcii. A fost trimis la 16. I, un fost ceauș reținut ca prizonier pentru a oferi turcilor condiții de pace fără vreun amestec în războiul contra creștinilor, arătând totodată că în același timp se poartă tratative și cu împăratul. Tot în aceeași zi s-a trimis salvconduct cardinalului Báthory ca să vină neîntârziat să se întâlnească cu Sigismund la Alba Iulia], lucru care displace mult multor senatori, și cred că va displace încă și mai mult împăratului.

[De pe urma acestor trei tratative cu trei foruri atît de deosebite ca realitate și ca aspirații, Carrillo nu întrevede decît încurcături și nenorociri.] Eu mai de grabă mă tem de rău decît sper binele, văzînd mai ales raporturile dintre soți rămase în starea lor de odinioară, în afară de cordialitatea exterioară care nu mă satisface fără <înțelegerea> interioară. Și spun în concluzie că dacă serenisimul rămîne principe, va încerca la orice prilej <o acțiune>, contra împăratului, și va relua în mîinile sale Oradea cu mai multă ușurință dacă Dumnezeu nu-l va împiedica. Ce va face ilustrul d. cardinal nu știu, dar atîta pot spune că, rămînînd acest principat electiv, cum va rămîne dacă nu îl ia împăratul, va suferi religia de o mie de ori . . . așa că . . . în orice chip trebuie să ne temem de multe rele . . . După ce alteța sa a părăsit calea cea dreaptă pe care fusese pusă de Dumnezeu, cum văd că nu revine la sine, nu sper să poată face bine . . .

. . . Ar fi riscat a se răspunde la cele scrise aici, scrisoarea putînd să cadă în alte mîini . . .

1599 februarie 3, Alba Iulia<sup>50</sup>

p. 322

După ultima mea scrisoare serenisimul principe a reînceput să bolească de colică a cincea oară în două luni și jumătate, dar acum e bine, și în vremea aceasta s-a apropiat mai mult de serenisima, dar totuși *non so nulla de la consumatione*.

---

<sup>48</sup> Este vorba probabil de accese de nervi. În vremea lui Ioan Sigismund Zapolya care era epileptic se vorbea de asemenea de „colici“.

<sup>49</sup> Către același.

<sup>50</sup> Către același.

Ambasadorii transilvăneni vor fi trecut mîine dincolo de Cașovia. Prin Ungaria iernează mulți tătari și turci.

Mihai Voievod și alții se tem să nu pătrundă pacostea prin Moldova, de aceea și-a trimis solii la alteța sa, ar dori să procedeze iute fiind gata cu armata sa<sup>51</sup>. Nu știu ce vor face. Despre ilustrul domn cardinal nu se știe nimic.

*1599 februarie 25, Alba Iulia*<sup>52</sup>

[A primit scrisorile cu instrucțiunile din 2 ianuarie de a nu-l părăsi o clipă pe principe și de a nu lăsa să se ajungă la înțelegere cu turcii.] Toate acestea le voi face și am făcut tot ce am putut. Și chiar dacă eu am rămas la Alba Iulia în timp ce serenisimul cutreera pe la sași<sup>53</sup> unde foarte adesea m-a invitat serenisimul cu toată dragostea ca să merg cu el, și eu m-am scuzat cu motive valabile, văzînd că au pornit ambasadorii spre Praga — acuma pentru a asculta de stăpînul nostru (papa) plec chiar azi, sperînd să mă întîlnesc mîine cu serenisimul, la care a trebuit să sosească azi sau poate ieri pe seară d. cardinal Báthory.

Tătarii au făcut raite spre hotarul Transilvaniei, cu pagubele obișnuite . . .

Dacă rămîne cu creștinii serenisimul, cred că va voi să fie ajutat, căci într-adevăr este istovit . . .

*1599 martie 22, Sigbișoara*<sup>54</sup>

. . . În ziua de 26 februarie am dat de Alteța sa cu care pînă acuma tot bat drumul și îl voi bate înainte cît voi putea.

După ce am început să stau de vorbă cu alteța sa mi-a arătat o aprigă dorință de a se răzbuna pe împărat, mărturisind că nu se mai poate încrede în el, întrucît, după cît spune alteța sa (dar eu nu știu lucrul acesta din altă parte, și nu îl pot crede), împăratul uneltea să-l ucidă cît se afla în ducatul Opoliei. După această convorbire am stat de vorbă cu d. cardinal Báthory, căruia i-am explicat nu numai ce era cuprins în scrisoarea ilustrității voastre în legătură cu pacea sa cu serenisimul principe, dar i-am explicat și cum stăpînul nostru (papa) dorea să se facă totul pentru ca serenisimul să fie păstrat în pace cu maiestatea imperială (și) contra turcului, astfel că dacă d. cardinal ar purcede altfel să nu poată invoca drept scuză că nu a cunoscut voința stăpînului nostru.

p. 324

<sup>51</sup> *Desidera remediare per tempo, essendo pronto con il suo essercito.*

<sup>52</sup> Către același.

<sup>53</sup> Fusese cu arhiducesa șapte zile la Sibiu.

<sup>54</sup> Către același.

p. 325

... Și să știți că niciodată lucrurile nu au stat mai rău <ca acuma> căci o dată cu bănuiala împotriva împăratului, strecurată în mintea sereni- mului prin acțiunea unora, s-a întors dorința de răzbunare împotriva căreia am luptat mult și serenismul era în parte liniștit, dar acum e mai înflăcărat ca niciodată, și de aceea tratează alteța sa cu ilustrul domn cardinal să facă un schimb al acestei țări cu regele Poloniei și să-și lase soția pe care să o ia ilustrisimul cardinal. // Și s-a și scris în Polonia după cât mi se spune și tratativele sînt în toi. Ei își propun să umble cu lingușeli pe lângă împărat ca să le restituie cetățile ocupate, și să dezlege pe transilvani de jurămîntul care îi tulbură pe mulți în conștiința lor, și după aceea ei vor întoarce spatele sub un pretext oarecare, înșelîndu-l.

... Vedeți că acest al doilea tratat<sup>55</sup> este fără dreptate și fără justificare și va fi sămînță de războaie între germani și unguri pe de o parte, și între poloni și transilvani pe de alta. Despre acest tratat nu mi-a dat alteța sa nici o știre, dar eu am aflat despre el pe mai multe căi absolut sigure, și <tra- tatul> este <încheiat> împotriva voinței senatorilor<sup>56</sup>. Alteța sa nu îndrăz- nește să-mi spună nimic, știind că eu nu voi aproba asemenea sfaturi.

... Vedeți deci ce trebuie făcut. Eu aș crede ca stăpînul nostru să scrie cît mai degrabă și în taină regelui Poloniei... ca să nu accepte oferta... iar împăratului ca să deschidă ochii, și domnului cardinal ca să acționeze mereu contra turcului.

Principele a scris ambasadorilor săi de la Praga cu mare supărare decla- rînd că nu vrea să mai aștepte decît pînă la Paște<sup>57</sup>. Azi vorbind cu ilustrul domn cardinal Báthory mi-a expus clar punctul despre luarea în căsătorie <a arhiducesei> și că principele voia să-l facă succesorul său de îndată, dar nu mi-a destăinuit nimic despre schimbul cu Polonia<sup>58</sup>; menționînd însă schim- bul cu imperialii mi-a zis: „Facă domnul să nu trateze despre schimb cu vreun altul, și ca să nu fie ultima dare în schimb mai rea ca prima“. A mai adăugat că nu ar sfătui să-l părăsească pe împărat atît de iute și fără motiv. Dar e ușor, precum se vede, de a găsi motiv și pretext pentru acel ce nu e cu ade- vărat hotărît <să fie> contra turcului.

Aceste rînduri le scriu cu cea mai mare primejdie a mea și a celorlalți părinți <iezuiți> ai mei, căci de cum va scrie stăpînul nostru regelui Polo- niei, serenismul va afla îndată prin d. cardinal Báthory // și îndată vor spune că stăpînul nostru a fost înștiințat de mine. La Praga nu se ține nimic secret. Așadar, vedeți ce e mai bine de făcut și dacă ar fi mai bine <să plec> atunci să mă recheme îndată. Eu pentru creștini voi suferi orice.

<sup>55</sup> Tratatul cu Andrei Báthory înțeles de Carrillo ca ascunzînd o cesiune făcută Poloniei.

<sup>56</sup> *Et è contra i senatori.*

<sup>57</sup> Adică la 11 aprilie.

<sup>58</sup> *La permuta polonica* (vezi n. 1).

Cît despre nunțiu<sup>59</sup> cred că serenisimul nu-l mai dorește acuma, după cîte mi-a spus astăzi d. cardinal, declarînd că s-ar mulțumi cu mine dacă mi s-ar da facultatea de a da dispensele ce obișnuiesc a fi date de nunțiu. Dar eu găsesc mai degrabă că ar trebui să fiu rechemat din acest labirint primejdios și obositor . . . Facă Domnul cum va fi mai bine . . .

Din Sighișoara, în 2 martie 99

În numele lui Dumnezeu, această scrisoare să fie arsă, și să nu fie copiată, și să nu ajungă în alte mîini decît ale stăpînului nostru, și ale ilustrisității voastre, și va fi bine să se păstreze aceeași regulă pe toată durata acestei chestiuni. Și să se bage de seamă cum trebuie să mi se scrie, pentru a nu se aduce vreo vătămare dacă ar fi cumva scrisorile interceptate, ceea ce însă nu s-a întîmplat niciodată pînă acum după cît știu.

1599 martie 17, Făgăraș<sup>60</sup>

p. 327

Cele întîmplate de la ultima mea scrisoare încoace sînt că serenisimii au ajuns ieri la Făgăraș, iar azi lăsînd-o aici pe serenisima, serenisimul și ilustrul cardinal vor pleca îndată la Mediaș pentru a ține dieta care va da naștere la multe lucruri. Dea Domnul să nu fie spre vătămarea bieților creștini. Pînă acuma alteța sa e hotărîtă să cedeze în acea dietă principatul ilustrului cardinal, care va da alteței sale anumite bunuri // cumpărate în Polonia, și pe deasupra va mai da niște sume de bani. Deci se crede că alteța sa se va muta îndată în Polonia, lăsîndu-și soția în posesiunea bunurilor pe care le are în Transilvania, ceea ce cred că ea nu va vrea, ci ar dori să se întoarcă la ai săi. Deci în Brașov, după sfatul cardinalului<sup>61</sup> alteța sa a trimis la turc prin mijlocirea și pe calea lui Ieremia, voievodul Moldovei, ca să trimită salvconduct pentru ambasadorii ce vor trebui să trateze înțelegerea pu el. Și cu trei zile mai înainte alteța sa a trimis un servitor cu poșta ca să-și recheme ambasadorii din Praga, vrînd ca ei să se întoarcă chiar dacă nu au încheiat nimic spre a se afla aici de Paște. Și în așa fel că și dacă au încheiat vreun acord, alteța sa nu mai vrea să ratifice acel acord cu împăratul. Din aceste fapte puteți să trageți concluziile. Despre toate acestea eu pînă în clipa de față nu am știut nimic direct de la alteța sa, care nu vrea absolut de loc să-mi comunice nimic, și nici serenisimei soții alteța sa nu i-a făcut parte de aceste lucruri, și această învoială displace multor domni. Dumnezeu știe ce va mai fi. Eu fac și am făcut tot ce se putea ca să nu se alătore turcului. Și mulți se tem, nu fără motiv, de a vedea multe rele. Eu cu toate acestea, potrivit ordinului stăpînului nostru, urmez curtea serenisimului. Doamne ajută, din Făgăraș, din 17 martie 99.

p. 328

<sup>59</sup> Visconti.

<sup>60</sup> Către același.

<sup>61</sup> Di M-re.



p. 327

p. 328

Ultima mea scrisoare din 15 și 16 martie din Făgăraș — cum aud azi de la serenisima prințesă care s-a întors acum — nu a fost trimisă, fiindu-i frică alteței sale // a păstrat-o la ea, dar acum a fost trimisă, măcar că îmi pare rău de zăbavă, fără nici o vină din partea bunei serenisime, care a rămas atunci la Făgăraș, în vreme ce eu, potrivit ordinelor stăpînului nostru, am mers după serenisim la Mediaș, locul unde se ține dieta, de unde însă am fost constrîns să plec și să mă întorc la Alba Iulia, după porunca serenisimului: așadar m-am despărțit de alteța sa, la 20 martie după ce am aflat mai întîi pe o cale secretă că alteța sa era cît se poate de hotărîtă, și declarase întru totul domnului cardinal că îl face îndată principe al Transilvaniei păstrîndu-și orașul Bistrița și cetatea Chioar pe lîngă alți 20 de mii de taleri anuali pînă ce va avea răspunsul și acordul cu regele Poloniei, și că serenisima rămîne în posesiunea bunurilor sale și va contracta o nouă căsătorie cu d. cardinal.

Serenisima a plecat din Făgăraș la 22 martie, iar la 24 părintele Marcello, confesorul ei, a fost chemat din cursul călătoriei de către d. cardinal <ca să meargă> la Mediaș. Cu acesta și ou serenisimul a discutat <d. cardinal> ieri și alaltăieri, iar în astă-seară s-a înapoiat cu ordinul de a-i explica serenisimei că azi trebuie să fie declarat principe în dietă domnul cardinal, și că deci serenisimul o roagă să binevoiască să consimtă să se mărite cu d. cardinal. Serenisimul îi mai cere serenisimei să-i restituie giuvaerele dăruite de el în timpul căsătoriei, cerere pe care o s-o aprecieze stăpînul nostru și ilustritatea voastră, dacă este dreaptă și cinstită.

Serenisima este cu totul împotriva tuturor acestor lucruri tratate și eu de asemenea din partea mea, văzînd că este motiv de luptă și de amenințări și un lucru foarte nedrept, de n-ar fi decît ambasada trimisă atît de solemn către împărat, scrisă de serenisim și de toți senatorii, comiții și seniorii, împotriva căreia s-a făcut tot acest tratat.

Serenisimul îmi face cunoscut că din consens general a fost restituit în dieta aceasta colegiul nostru<sup>62</sup> din Alba Iulia, lucru care în această împrejurare îmi displace nespus de mult . . .

---

<sup>62</sup> Care fusese desființat o dată cu alungarea iezuiților, hotărîtă tot de o dietă a Transilvaniei în 1588.

## ATILIO AMALTEO

(circa 1550? — după 1603)

\*

Atilio Amalteo aparține unei familii de scriitori și de poeți din Friul care a dat în decurs de aproape două veacuri (XVI, XVII) numeroși umaniști și literați ai așa-zisului „umanism al Contrareformei“. Seria începe cu frații Paolo și Marcantonio Amalteo, profesori la Viena, iar primul din ei, și poet oficial al împăratului Maximilian. O altă ramură e reprezentată de trei frați poeți: Girolamo (1507—1574), Giambattista și Cornelio, dintre care primii doi au fost socotiți cei mai străluciți poeți latini din cinquecento. Girolamo a fost totodată profesor de medicină la Padova, apoi medic, Giambattista, poet și în limba greacă, a ajuns secretar al republicii Ragusa, de unde, trecând la Roma, a fost multă vreme „*segretario ai Brevi — e alla congregazione del concilio*“. Era deci firesc ca și Atilio, fiul lui Girolamo, să se distingă printr-o latinitate elegantă și un stil desăvârșit în redactarea corespondenței de la Vatican, unde ajunge sub papa Grigore al XIII-lea protonotar și secretar al cifrului, funcție de mare încredere păstrată și sub papii următori și constând în cifrarea și descifrarea corespondenței dintre Vatican și nunții apostolici din toată lumea catolică. Pe firmamentul curiei romane ocupă un

loc onorabil, dar lipsit de strălucire. De aceea cînd Clement al VIII-lea a vrut să răspundă la mesajul particular al lui Sigismund Báthory pe care-l adusese Ștefan Josica în 1592, și să încerce cu prudență o cale spre reluarea legăturilor cu Transilvania după criza pricinuită de alungarea iezuiților în 1588 efectuată cu consimțămîntul smuls de nevoie, este adevărat, al tînărului principe, el a ales pe acest protonotar apostolic care trebuia să-i comunice dorințele sale. Acestea sînt clar formulate în instrucțiunile întocmite la Roma cu data de 10 martie 1592 și pot fi rezumate în trei puncte: anularea oficială prin votul unei diete a măsurii luate în 1588 (tot prin votul unei diete) împotriva iezuiților, restituirea bunurilor și locașurilor acestora, îndemnul către principe să nu se însoare decît cu o catolică. Trimisul papii trebuia să obțină cooperarea fraților Báthory: Baltazar, Ștefan și cardinalul Andrei, pentru atingerea primelor două puncte. Pentru însușirea i se recomandă să se sfătuiască, cu Ștefan Josica (favoritul lui Sigismund care avea asupra acestuia o influență neajmărită). Bănuind probabil dificultățile ce le-ar întîmpina o alianță de familie cu Casa de Austria, neacceptabilă pentru Poartă (care de altminteri a și reacționat imediat la încercarea neizbutită a lui Josica la curtea toscană) sultanul dîndu-i de știre lui Sigismund că-l oprește de la o căsătorie cu o prințesă italiană și că dacă nu-și poate găsi perechea în Transilvania este gata să-i dea pe una din propriile sale fiice împreună și cu coroana Ungariei (!), — papa pusese să i se întocmească și o listă de prințese catolice franceze din Casa de Lorena pe care avea să le propună emisarul său. Acesta în realitate nu fusese trimis ca nunțiu deși a fost primit ca atare, ci doar ca emisar particular al papii. Misiunea lui fusese provocată de expunerea la Roma a situației catolicismului în Transilvania, de către Josica. În instrucțiunile date lui Amalteo se arăta chiar că el va putea călători împreună cu acesta, sau chiar să-l prindă din urmă la Viena. Se cerea grabă pentru a fi prezent în Transilvania în timpul ținerii dietei, în care credea papa că s-ar putea relua chestiunea catolicilor și a iezuiților și că Amalteo ar putea cîștiga bunăvoința senatorilor, bizuindu-se ferm pe sprijinul Bathoreștilor. Aceștia reprezentau cheia de boltă a întregului plan de acțiune. Dar plecarea lui Amalteo nu a fost imediată, Josica a socotit mai expedient să plece singur înainte și, îndată ajuns la Alba Iulia, să nu răspundă decît prin scrisoare bietului secretar al cifrului atunci cînd acesta s-a oprit de nevoie la Clujmănăstur, aflînd că la curtea principelui au venit doi ceauși turci. De la sosirea sa la Cluj (la 2 mai) pînă la venirea la Alba Iulia (25 iunie) și primirea sa de către principe, Amalteo a avut tot timpul să mediteze și să se informeze, așa cum îi cereau instrucțiunile. A doua zi după sosirea sa la Clujmănăstur, a fost salutat de duhovnicul Carrillo și de comandantul cetății Chioar care fuseseră să-l întîmpine pe un alt drum, și care s-au scuzat mult pentru așteptarea impusă de prezența ceaușilor. La întrebarea lor dacă vrea să fie primit oficial (bineînțeles la momentul potrivit), el se pronunță pentru o primire particulară, ca simplu servitor particular al papii. În cele aproape opt săptămîni de așteptare, Amalteo a scris mai întîi lui Possevino, apoi după o săptămîină cardinalului Andrei Báthory, de care îl legau vechi obligații, în sfîrșit papii. Acestuia îi mărturisește că scopul principal al venirii sale — anularea decretului contra iezuiților — nu va putea fi atins în împrejurările existente atunci, dar că prezența sa totuși va fi rodnică mai mult decît s-ar crede. Față de Possevino este mai

explicit, lăudându-l mult pe iezuitul Carrillo, atât de bine informat, cu o cunoștință atât de amănunțită și temeinică a stării actuale a lucrurilor. De fapt, acesta îl informează, atât cât găsește cu cale, despre intrigile și dezbinările ivite în ultimele opt luni între principe și verii săi, frații Báthory, indicați de papă ca viitori cooperatori necesari în acțiunea ce va fi reluată pentru restituirea drepturilor catolicilor în Transilvania, și cărora papa le trimisese prin Amalteo afectuoasa sa binecuvîntare. Se încheie un fel de pact între Amalteo și Carrillo. Primul va stăruî pentru împăcare pe lângă frați, celălalt pe lângă principe. Amalteo e poftit de cardinal la Făgăraș, de Ștefan Báthory la Șimleu. Pe Baltazar nu l-a putut vedea încă, acesta fiind (sau declarându-se) beteag de un picior. Toată greutatea consta în realizarea unei adevărate și sincere împăcări. Dar s-au străduit și Amalteo, și Carrillo și sînt speranțe, deși de opt luni încoace s-au produs între ei *disgusti et male satisfationi*, încît s-ar fi crezut că nu vor putea fi potolite. „Și ceea ce e mai important, e că aceste (nemulțumiri) au mai crescut din partea principelui după sosirea mea în Transilvania din cauza gravelor și grelelor învinuiri aduse lui Baltazar, și cum ele priveau însăși viața și domnia principelui, acesta ajunsese atât de departe, încît nu o dată s-a gîndit să recurgă la mijloacele extreme, pe care în asemenea împrejurări obișnuiesc ușor principii să și le îngăduie. Dar... îndemnat de Carrillo... principele nu a vrut să ia nici o hotărîre pînă ce nu va fi convins de adevăr. Se pare că bănuielile se risipesc... etc. (vezi relația atât de sugestivă a lui A. Carrillo în volumul de față). Dar lunga așteptare ia sfîrșit. În mod destul de neașteptat primirea lui Amalteo, care trebuia să aibă un caracter cu totul neoficial, conform hotărîrilor luate la început (*Relationes* p. 14), întrucît el declarase că nu venise în calitate de nunțiu, ci de „*servitore privato*” al papii, precum și era, se desfășoară totuși cu solemnitate, ca o ceremonie publică, în urma hotărîrii principelui care era încredințat că era vorba de un nunțiu adevărat și a cărui vanitate era măgulită de o atenție de care nu avuseseră parte nici unchiul său, Ștefan Báthory, principe al Transilvaniei, apoi rege al Poloniei, și nici păriutele său. Amalteo într-o scrisoare către papă se scuză cum că această inițiativă nu a pornit de la el. Căci în realitate nici nu se putea vorbi de trimiterea unui nunțiu cîtă vreme nu fusese rezolvată problema situației catolicilor din Transilvania. Și de fapt Carrillo nu îl numește în corespondența sa nunțiu, ci întotdeauna folosește formula: *reverendisimul* și o singură dată, chiar în ziua recepției oficiale de la Alba Iulia, folosește în scris termenul apropiat, dar esențial deosebit de *internunțiu*. Am crede că soluția adoptată, creîndu-se un fel de confuzie voită între nunțiu și internunțiu, se datorește lui Carrillo și că ea avea un scop precis, anume acela de a da mai multă greutate cuvîntelor lui Amalteo. După primirea oficială, are loc o audiență secretă în care Amalteo comunică direct principelui dorințele papii. Ele sînt rezumate în cinci puncte, la care ulterior Sigismund a răspuns în scris, ocolind însă răspunsul la punctul despre obligația de a nu se căsători decît cu o catolică.

Intr-un memoriu scris mai tîrziu după indicațiile și materialul lui Amalteo la o dată necunoscută, dar posterioară anului 1603, sau cel puțin datînd din acel an, e redat răspunsul verbal al lui Sigismund, care încearcă să facă unele rezerve în cazul că ar fi vorba de o căsătorie cu sora eretică a regelui Sigismund al III-lea Wasa al Poloniei care i-ar asigura alegerea la tronul acestei țări. Trebuie observat că între relatarea audienței secrete

din raportul lui Amalteo către papă din 11 iulie și redarea ei din memoriul amintit sînt deosebit de apreciable și care privesc împăcarea principelui cu frații Báthory (vezi Observațiile critice la p. 345 ș. u.). Asupra acestui punct cade tot accentul rapoartelor consacrate de Amalteo misiunii sale în Transilvania. De altminteri, cum a remarcat cu oarecare acceală cardinalul Cinzio Aldobrandini, cam la aceasta s-a rezumat aportul său. După reîntoarcerea lui Amalteo la Roma, îl mai întîlnim prin 1596 la Viena, însărcinat de papă să asigure expedierea fondurilor făgăduite lui Sigismund pentru cheltuielile militare. La un moment dat Sigismund îl recomandă papii pentru numirea lui ca episcop.

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Amalteo și nici data morții sale, desigur posterioară anului 1603 cînd este numit *Monsignor Amalteo*, fără nici o formulă, care să indice că el ar fi murit. Rapoartele sale privind Transilvania împreună cu instrucțiunile papale au fost publicate de A. Veress în volumul intitulat *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)* din colecția Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series II, tom 3, Budapest, 1909. Vom cita în continuare titlul: Veress: *Relationes...* Titlul maghiar este: *Erdélyi pápai követek jelentése VIII Kelemen idejéből (1592—1600)*.

Tot acolo, într-un adaos final este publicat și memoriul întocmit după 1603 pe baza rapoartelor sale și a unor completări ulterioare (pp. 382—394).

Pentru amănunte cu privire la viața și activitatea lui, vezi *Dizionario di eruditione storico ecclesiastico*, XLVIII, 261, LX, 132 și A. Veress, *Nunții apostolici în Ardeal (1592—1600)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. sect. ist., s. III, t. VIII, mem. 13, 1928), pp. 314—318.

(CĂTRE IEZUITUL POSSEVINO)<sup>1</sup>

1592, mai 16 Clujmănăştur

Am ajuns cu bine aici la Cluj cu ajutorul Domnului în ziua de 2 mai și stau din porunca alteței sale în această mănăstire ce se află la o milă<sup>2</sup> de oraș, și care a fost a Companiei <iezuiților> pînă ce vor fi expediați cei doi ceauși care sînt la Alba Iulia, trimiși de sultan<sup>3</sup> pentru unele neînțelegeri. Pînă atunci mă aflu aici bine ospătat și întovărășit de reverendul părinte Alfonso Carrillo<sup>4</sup> pe care l-a trimis principele în întîmpinarea mea la hotarul țării din prima clipă de cînd a avut principele

p. 11

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress în volumul *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapest, 1909, p. 11.

<sup>2</sup> E vorba de mila italiană, nu de cea ungară mult mai mare.

<sup>3</sup> Murad al III-lea.

<sup>4</sup> Iezuit spaniol, duhovnic al principelui Sigismund Báthory, inspiratorul cotiturii politice din 1594 (vezi relația sa în volum).

știre despre venirea mea, dar nu m-a găsit, pentru că eu am urmat alt drum<sup>5</sup>. Mulțumită acestor împrejurări m-am putut lumina bine cu privire la starea actuală a lucrurilor acestora, acest părinte fiind atât de bine informat, cum nu cred să mai fie altul care să poată avea o cunoștință mai amănunțită și mai temeinică. [Este informat de situație de acesta. Își dă seama și se întristează că nu va putea obține nimic din cererile sale.] Totuși, după câte îmi spune părintele, venirea mea nu va fi fost cu totul fără vreun folos, căci speră că va arunca sămânța care va da roadele dorite la vremea potrivită. [Cauzele acestor piedici le va explica atunci când îl va vedea]... După socoteala părintelui va trebui să plec cu siguranță de aici pînă într-o lună, sau o lună și jumătate, pentru a nu cădea în primejdia evidentă de a fi dus în Turcia<sup>6</sup> la întoarcerea prin Ungaria, primejdie care nu a fost prea depărtată la venirea mea. Dar providența divină m-a făcut să mă opresc două zile în drum din cauza unei ape<sup>7</sup> care nu putea fi trecută, ceea ce m-a salvat, căci altminteri am fi ajuns tocmai atunci în acel oraș (*villa*)<sup>8</sup> de unde 800 de turci au ridicat și dus cu ei 80 de suflete din două târguri vecine, de aci. [Să-l asigure pe papă că s-a grăbit cît a putut, dar drumurile foarte proaste l-au întîrziat și oricum trebuia să aștepte stînd deoparte să se fi ținut dieta, și a zăbovit și din cauza turcilor. De altminteri și principele, și ceilalți catolici socotesc că nu e încă momentul de a relua așa de curînd această chestiune «a iezuiților».]

---

<sup>5</sup> Vezi scrisoarea lui Amalteo către papă: (Veress, *Relationes...* p. 13) aflînd că la Alba Iulia, spre care se îndreaptă, se află doi ceauși pentru niște neînțelegeri de frontieră, a scris chiar în aceeași zi printr-un curier lui Ștefan Josica, fost în urmă sol la Roma, anunțîndu-și sosirea și arătînd cauza opririi sale. A aflat și din răspunsul lui Josica și din spusele lui Carrillo, care a sosit a doua zi, că dorința principelui era ca el să aștepte la Clujmănaștur plecarea ceaușilor. Principele trimisese în întîmpinarea lui pe Carrillo și pe nobilul Cristofor Kereszturi... etc.

<sup>6</sup> De către ceauși.

<sup>7</sup> Tisa.

<sup>8</sup> Vezi Veress, *op. cit.*, p. 11, n. 6, Szolnok.

[RAPORT CĂTRE  
PAPA CLEMENT AL VIII-LEA]<sup>9</sup>

1592, iulie 2, Alba Iulia

După cum am scris sanctității voas- p. 20  
tre <sup>10</sup> în ultimele mele scrisori, mi-am făcut intrarea oficială în Alba Iulia  
la 25 iunie și la 27 (iunie) am avut prima audiență, tot oficială. Cât despre  
intrare, am fost întâmpinat cam la trei mile de oraș de domnul Ștefan Josica<sup>11</sup>, p. 21

---

<sup>9</sup> Traducerea s-a făcut după textul publicat de Veress în *Relationes*... pp. 20—22.

<sup>10</sup> Papa Clement al VIII-lea (1592—1600).

<sup>11</sup> Ștefan Josica, de origine română din Banat, a servit mai întâi pe frații Bathorești în funcții mai mărunte. În 1585 este „secretar“ al principelui și ca atare îl însoțește pe Felician de Herberstein la minele din Transilvania, din porunca guvernatorului I. Géczy. Se va căsători în februarie 1594 cu văduva senatorului Pál Gyulai (fostul secretar al regelui Ștefan Báthory, ucis din ordinul lui Sigismund scurtă vreme după plecarea lui Amalteo) ea fiind rudă cu Sigismund. După executarea lui Kovácsoczy devine cancelar (august 1594). El însuși e arestat de Sigismund în aprilie 1598. Condamnat la moarte prin judecata prezidată la Satu Mare de comandantul cetății imperiale el este executat imediat la 2 sept. 1598 (vezi biografia lui A. Visconti din volumul de față p. 471).



mare cămăraș<sup>12</sup> al alteței sale, <care era> însoțit de un număr mare de alți nobili călări. Când am ajuns în apropierea (sa), el a descălecat împreună cu toți ceilalți și eu m-am coborât de asemenea din careta mea și după ce am rostit salutarea obișnuită, m-a poftit în careta alteței sale care fusese adusă acolo în acest scop. La intrarea în oraș în afară de populația care se adunase, se mai aflau vreo cinci sute de pedestrași din garda alteței sale, îmbrăcați cu toții în albastru<sup>13</sup>, și astfel am fost însoțit pînă la locuința mea care se afla în camerele ce fuseseră adinioară ale părinților Companiei<sup>14</sup>.

Cît despre audiență, domnul Ștefan Báthory, care era nobilul cel mai cu vază pe lîngă alteța sa, a venit să mă ia de acasă, însoțit de alții tot călare și astfel ei călare iar eu tot în aceeași caretă a principelui, am mers la palatul alteței sale; aceasta, venind în întîmpinarea mea afară din sală, pînă aproape de capul scării, m-a primit cu multă bunăvoință și mi-a oferit de mai multe ori locul din dreapta; dar eu, judecînd ce mi se cade, nu numai că nu am primit, ci am arătat prin cuvinte și prin alte semne că înțeleg cît de mult mă cinstește alteța sa. Și pe cînd treceam prin odăi am felicitat pe alteța sa că am găsit-o sănătoasă, dîndu-i binecuvîntarea sanctității voastre. Ajungînd într-o sală mare alteța sa s-a așezat pe un scaun și în același timp s-a tras și pentru mine unul în fața alteței sale; iar el acoperindu-și <capul> m-a pus să mi-l acopăr și eu, toți senatorii și ceilalți domni care erau de față în mare număr rămîinînd în picioare și cu capul gol. Și astfel am spus cît am putut mai bine cele cîteva cuvinte cuprinse în foaia aici alăturată<sup>15</sup>.

Nu am pomenit de negocierile religioase, deoarece trebuind eu să vorbesc în public cu siguranță că le-ași fi îngreunat și mai mult situația dacă ași fi atins această chestiune de la primele cuvinte pe care le-am schimbat. Mai este și răspunsul pe care cancelarul<sup>16</sup> alteței sale mi l-a dat la audiența publică pe care am avut-o, cînd mi-am luat rămas bun de la alteța sa. Și deoarece unii senatori sfătuiau pe alteța sa cum să mă primească <adică> să nu-mi iasă în întîmpinare, să mă lase să vorbesc în picioare și întotdeauna <cu capul> descoperit, cu condiția însă ca și alteța sa să mă asculte în picioare și cu capul descoperit în timpul cînd vorbeam eu, dar să se acopere apoi cînd începe cancelarul să dea răspunsul; eu, prin diferite argumente și <invocînd> obiceiurile celor mai mari principii ai creștinătății, m-am stră-

---

<sup>12</sup> *Maestro di camera.*

<sup>13</sup> Trabanții.

<sup>14</sup> Compania iezuiților care fusese alungată din Transilvania în decembrie 1588.

<sup>15</sup> Foaia anexă lipsește.

<sup>16</sup> Kovácsóczy.

p. 22 duit să // arăt că nu se cuvenea în nici un chip ca să stau <cu capul> descoperit când și-l acoperă alteța sa și totodată am obținut să fiu ascultat mai degrabă stînd jos decît stînd în picioare. Într-un cuvînt, am obținut ceea ce doream fără <să întîmpin> vreo împotrivire oarecare din partea alteței sale care s-a arătat întotdeauna gata să mă cinstească tot atît cît ar fi făcut orice alt principe față de egalul său. La biserică de asemenea am avut un loc de mare cinste, adică în fața alteței sale cînd nu era acolo domnul cardinal<sup>17</sup>, și atunci cînd venea și el, eu stăteam alături de domnia sa prea strălucită.

Am crezut că trebuie să fac sanctității voastre o dare de seamă atît de amănunțită despre această ceremonie, deoarece eu sînt primul nunțiu apostolic care a fost trimis anume de la Roma la principele Transilvaniei, și de aceea va trebui să slujească drept îndreptar pentru ceilalți care ar putea fi trimiși <în viitor> de beatitudinea voastră sau de ceilalți urmași ai săi. Și am socotit din aceeași clipă că este necesar să obțin să fiu primit cu acea cinste care se cuvine demnității acestui Sfînt Scaun și totodată și beatitudinii voastre, deoarece alteța sa se hotărîse să mă primească oficial și ca nunțiu al sanctității voastre. Cît despre mine, beatitudinea voastră poate să fie sigură, și părintele Alfonso<sup>18</sup> îmi este un bun martor, că întotdeauna am lăsat să se înțeleagă că vreau mai degrabă să fiu primit neoficial decît oficial. Dar cred, după cîte pot să înțeleg, că alteța sa, ca un tînăr dornic de cinste și de glorie, cuprins de dorința pe care o are de a arăta în orice face marea său respect și marea sa evlavie față de Scaunul apostolic și de sanctitatea voastră, a ținut ca intrarea mea să fie oficială pentru mai-marele său renume, părîndu-i-se că este mai mare cinste, dacă mă primește solemn, ca nunțiu al sanctității voastre, decît particular, ca simplu preot al lui; și de aceea, vorbind într-o zi și alteța sa cu domnul Ștefan Báthory și laudîndu-se cu <legăturile sale cu> sanctitatea voastră, i-a spus că deși regele Ștefan<sup>19</sup>, unchiul său, și principele Cristofor<sup>20</sup>, tatăl său, fuseseră principii atît de mari, totuși nu li s-a trimis niciodată un nunțiu anume de la Roma de către papii trecuți, cum i-a fost trimis lui de către sanctitatea voastră, și de aceea va recunoaște cu atît mai mult îndatorirea pe care o are de a sluji beatitudinii voastre.

Din Alba Iulia, 2 iulie 1592

---

<sup>17</sup> Andrei Báthory.

<sup>18</sup> Alfonso Carrillo, duhovnicul principelui (vezi biografia în volumul de față).

<sup>19</sup> Ștefan Báthory, rege al Poloniei (1575—1587).

<sup>20</sup> Cristofor Báthory, principe al Transilvaniei (1576—1583).

p. 26 [La prima audiență secretă Amalteo tratează despre iezuiți și despre împăcarea cu Bathoreștii]... Și am găsit-o pe alteța sa așa bine dispusă și gata să se împace cu ei, încît nu a trebuit să folosesc multe argumente pentru a o convinge. Și puține zile după aceea, venind la Alba Iulia domnul cardinal, l-a primit cu atîta dragoste și cinste, încît acesta a rămas satisfăcut pe deplin de principe. La fel a făcut și cu d. Ștefan, fratele domnului cardinal, și cît au stat aici au fost neîncetat cu alteța sa cu mari demonstrații de încredere și mulțumire de ambele părți și principele este tot mai încredințat că zvonul care s-a răspîndit în toată țara că d. Baltazar ar fi cerut de la sultan principatul Transilvaniei este fără temei, și că totul a fost o înșelare a unor eretici și dușmani ai acestor Báthory.

[Frații Báthory i-au declarat lui Amalteo că sînt gata la prima dietă să obțină satisfacerea cererilor papii cu privire la iezuiți.]

p. 27 D. Baltazar, împiedicat de beteșugul ce-l are la un picior, nu a putut pînă acum să vină la principe, dar va merge de îndată ce va fi tămăduit... Înainte de plecarea mea din țară voi trece să-l vizitez și să-i duc breva sanctității voastre. [Știri din Polonia în legătură cu alegerea eventuală a unui nou rege. Sultanul nu ar admite candidatura unui Habsburg, ci l-ar vrea pe Sigismund, să fie gata cu toate forțele sale. Sigismund l-a prevenit pe Zamoyiski. Acesta crede că regele va rămîne în Suedia.].....

p. 28 Înțelegînd că o ședere mai lungă aici ar aduce mai mult rău decît bine cauzei religiei, am hotărît în unire cu sfatul principelui și al părintelui Carrillo  
p. 29 să plec din Alba Iulia // și așa am făcut acum trei zile, petrecut pînă afară din oraș cu același ceremonial ca la sosire. Peste două zile voi pleca din această mănăstire spre Șimleu, vechiul castel al Bathoreștilor și apoi prin Polonia... în Italia.

[În P.S. e descrisă moartea grozavă a ereziarhului Demetrius Hunyadinus lovit de apoplexie la 5 iulie pe cînd predica în biserica mare din Cluj.]

[*Adaos la raportul precedent, dus de Amalteo cu el la Cracovia și trimis de acolo cu rîndurile următoare, datate 1 august*]

p. 31 ... Înainte de a părăsi Transilvania, am vizitat la Gilău, castel al domnului cardinal<sup>22</sup>, pe d. Baltazar, fratele său... [A tratat cu el punctul rechemării iezuiților] și l-am găsit, dacă nu mai dispus și prompt ca prin-

<sup>21</sup> *Ibidem*, pp. 26—29.

<sup>22</sup> Fost castel al episcopului Transilvaniei pînă la moartea lui Statilius în 1542. Dăruit de regele Ștefan Báthory nepotului său cardinalul Andrei Báthory.

cipele și frații lui întru promovarea acestei chestiuni, cel puțin mai hotărât și plin de încredere ca toți ceilalți de a o putea duce la capăt... încredințat... că nimeni nu ar îndrăzni să se împotrivescă dacă l-ar vedea pe principe hotărât să readucă neapărat pe iezuiți, și în eventualitatea că ar fi unii în dietă care s-ar opune, el va propune să-i readucă chiar împotriva voinței țării<sup>23</sup>, numai să-i dea alteța sa puterea<sup>24</sup> și autoritatea necesară... [Amalteo deși nu aprobă măsurile violente se bizuie însă pe sufletul generos și hotărât al cancelarului<sup>25</sup>, care îl va îmbărbăta pe cel care poate ar avea nevoie de îmbărbătare — și speră totodată să mai fie și unii care să modereze impetuozitatea lui Baltazar... Cît a stat la Gilău a fost pus un preot catolic într-un tîrg însemnat al cardinalului, cu 200 de focuri, unde mai înainte au fost doar eretici... Cu cîteva zile mai înainte au fost puși alți doi preoți catolici, unul într-o localitate a cardinalului și celălalt într-o posesiune a Clujmănașturului. Cardinalul a mers apoi de la Gilău la Șimleu, vechiul castel al Bathoreștilor, unde era poftit și Amalteo de către Ștefan Báthory]... și în ziua următoare, care a fost în 20 (iulie), am plecat. D. Cardinal pe un drum, și eu pe altul [pentru a nu da prilej de bănuieli că a fost cu cardinalul în timpul acelor zvonuri despre Polonia]<sup>26</sup>.

[Despre moartea primului ceaș... care era din Transilvania și de sectă ariană înainte de a se face turc. Regele Ștefan Báthory ar fi vrut să pună mîna pe el și să-l ardă... El a fugit la Constantinopol unde s-a turcit, și amenința că se va răzbuna de nedreptatea ce pretindea că i s-ar fi făcut. Și într-adevăr... se socotește că în cîteva ani Transilvania a plătit din cauza lui în afară de tributul obișnuit mai mult de 200 000 de taleri în diversele ocazii cu care a bîntuit această țară după moda turcească, și față de care a fost atît de vătămător și primejdios încît știu bine din loc sigur că de mai multe ori *si e pensato di farlo secretamente levar di vita*... Și-a vrut Dumnezeu să moară la Alba Iulia unde hotărîse regele Ștefan să-l ardă de viu!... A murit în puține săptămîni de morbul galic... care îl rosesese și îl distrusese într-atîta încît era îngrozitor la vedere.]

---

<sup>23</sup> *Contro la volontà del regno.*

<sup>24</sup> *Il braccio.*

<sup>25</sup> Kovácsóczy. Acesta deși reformat era pentru o politică de înțelegere cu puterile creștine, fără însă a merge pînă la riscurile unei rupturi cu turcii. E lămuritoare atitudinea sa și față de Possevino în 1583. La primirea lui Amalteo, a rostit discursul de bun venit. În conflictul cu Bathoreștii cancelarul a avut și el un rol justificat de manevrele acestora în 1587—1588 de a-l înlătura pe guvernatorul Transilvaniei I. Géczy (vezi Veress, *Documente*, III, pp. 102, 104).

<sup>26</sup> Despre veleitățile cardinalului de a fi ales rege în Polonia unde era nemulțumită nobilimea de absența regelui Sigismund Wasa ajuns prin moștenire și rege al Suediei, și obligat să stea și în acea țară.

## CAUZA NEÎNȚELEGERILOR DINTRE PRINCIPE ȘI FRAȚII BÁTHORY<sup>27</sup>

p. 7

Cauzele nemulțumirilor dintre principe și cei trei frați Báthory au fost următoarele:

Prima a fost părerea pe care și-a făcut-o principele că d. cardinal și ceilalți doi frați nu au procedat cu sinceritate în chestiunea privind religia în dieta generală din anul trecut, fiind el încredințat că dacă l-ar fi ajutat, potrivit cu făgăduiala pe care i-o dăduseră, părinții iezuiți ar fi fost rechețați fără nici o îndoială. Și aceasta este cauza principală pentru care sufletul principelui a început să se înstrăineze de ei.

A doua a fost plîngerea pe care a făcut-o cancelarul către principe contra domnului Baltazar care ar fi încercat pe mai multe căi *d'haver sua moglie*<sup>28</sup>.

---

<sup>27</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în volumul *Relationes*... unde însă a fost adăugat în mod greșit ca o anexă la instrucțiuni, p. 7.

<sup>28</sup> Soția cancelarului se numea Catherina Harinnyai, vezi relația lui Busto n. 72.

A treia a fost bănuiala care s-a născut că zisul d. Baltazar ar fi conspirat (!) săucidă în propria anticameră a principelui pe cancelar și pe d. Ștefan Josica, ca unii care erau socotiți a fi principalii lui dușmani și care îl ponegrec continuu la alteța sa.

A patra a fost absența de la curte a celor trei frați nemulțumiți de principe care încă după cele arătate mai sus nu îi mai făcea părtași la treburile statului cum îi făcuse pînă atunci.

Ultima, care a dus parcă pînă la capăt înstrăinarea sufletului alteței sale de ei, a fost învinuirea că d. Baltazar ar fi cerut de la turc principatul cu gîndul de a-l ucide pe principe sau de a-l duce la Constantinopol. Și deși se crede că învinuirea este falsă, totuși modul în care a fost înfățișată și colorată de către cancelar și de cîțiva alți senatori, care au mers la alteța sa cu lacrimi în ochi compătîmind starea și pericolul în care se afla, și regretînd că întîrzie atîta în a se îngriji de sine, a făcut o impresie nu mică asupra bietului principe, care, fiind tînăr și înconjurat de consilieri potrivnici lui Dumnezeu și chiar lui, mai că nu știa ce hotărîre să ia, și cu adevărat, dacă nu ar fi fost d. cardinal care să-l sfătuiască să nu dea așa de ușor crezare la o asemenea învinuire — căci nu e verosimil ca rudele sale de sînge<sup>29</sup> să-i facă supărare atît de mare — ci să nu se lase de a cerceta cu iscusință adevărul, interogînd separat pe toți senatorii asupra faptului și de asemenea pe cel ce li-l dezvăluise<sup>30</sup>, și apoi să-l descoasă și pe acesta, și să vadă dacă între depozițiile lor se află vreo contradicție; dacă, repet, nu ar fi fost d. cardinal, era lucrul cel mai lesnicios ca alteța sa să fi încercat să-l aresteze pe acest frate, ceea ce ar fi pricinuit fără de îndoială un război lăuntric, care nu se știe cînd s-ar fi sfîrșit. Nu s-a lăsat însă nici alteța sa de a-i leza<sup>31</sup>, luînd de la d. Ștefan o cetate<sup>32</sup> vecină cu Oradia, sub cuvîntul că în vremea acestor mișcări ale turcilor el ar putea mai bine s-o păzească decît nimeni altul.

Și acestea sînt cauzele pe care le aduce înainte principele din partea sa. Iar cele care au alterat sufletul acelor frați sînt următoarele: că principele în chestiunea privind religia nu a vrut să urmeze sfatul și calea domnului cardinal, care vroia ca principele să declare pe față că el vrea ca părinții să fie tratați cu cinste, întrucît fuseseră alungați pe nedrept și nici nu fuseseră ascultate argumentele lor, cum ar fi fost drept, și că principele cînd a subscris acel decret<sup>33</sup> era tînăr și nu știa ce face, și susținea că nu este obligat să-l mențină, și că dacă în felul acesta principele s-ar fi exprimat cu hotărîre<sup>34</sup>

<sup>29</sup> *Fratelli carnali.*

<sup>30</sup> *Auctor* (= denunțător).

<sup>31</sup> *Non e restata S.A. di far qualche ingiuria.*

<sup>32</sup> Cetatea Chioar.

<sup>33</sup> Din decembrie 1588.

<sup>34</sup> *Animosamente.*

și fiind ajutat de cei trei frați și de rudele și prietenii lor — nu e nici o îndoială că lucrul ar fi reușit pe deplin. Dar principele, care începuse să trateze chestiunea pe altă cale, adică cea a uneltirilor și a mituirilor, și având mari făgăduieli de la eretici, se pare, după cum zice cardinalul, că nu a vrut să părăsească acea cale pe care apucase și de aceea se crede că d. cardinal, ofensat că ereticii îi sînt preferați lui și că principele nu l-a mai ținut în cunoștință cu mersul chestiunii, cum făcea mai înainte, s-a răcit, astfel că, în loc să ajute cauza, a făcut în așa fel ca să vadă principele că nu poate face nimic fără ei . . .

## OBSERVAȚII CRITICE

Cercetarea rapoartelor lui Amalteo, precum și a instrucțiunilor papale din 10 martie 1592 publicate de A. Veress în volumul său *Relationes...* duce la următoarele observații: 1) Există o contradicție evidentă între textul instrucțiunilor de la pp. 1—18 și redarea substanței lor în memoriul tîrziu de la pp. 382—394. Instrucțiunile nu cuprind nici un punct care să recomande sau să menționeze măcar nevoia unei împăcări dintre principe și frații Báthory, ci pur și simplu preconizează folosirea concursului acestora pentru rechemarea iezuiților. Nici în prima scrisoare a lui Amalteo către papă nu aflăm nici o aluzie la o asemenea însărcinare. Dar în memoriul posterior, se afirmă hotărît că papa l-ar fi însărcinat anume pe Amalteo să facă acea împăcare. 2) Tot astfel descrierea audienței secrete ne e dată în două versiuni. Prima, din raportul către papă din 11 iulie (*Relationes* p. 26), îl arată pe principe „atît de bine dispus și gata să se împace... încît nu a fost nevoie de multe argumente pentru a-l convinge”. Iar în cea din memoriu principele manifestă o mare supărare cînd relatează despre purtarea lor rău voitoare, cursele pe care i le-au întins nu o dată pentru a-i răpi principatul, lucrăturile lor tainice în unire cu



nobilimea pentru ca să nu fie rechemăți părinții (iezuțiți) cu prilejul dietei ținute în toamna anului precedent, deși de ochii lumii ei arătau că doresc reîntoarcerea acestora... etc. Și de unde în prima versiune principele, era aproape împăcat, în memoriu e redată întreaga argumentare a lui Amalteo, care adoptă în aparență punctul de vedere al lui Sigismund, dar îi recomandă drept o necesitate politică să-și ascundă necazul și să se arate binevoitor.

Este probabil că Amalteo printr-o interpretare, dictată poate și de deferența sa față de cardinalul Báthory, a forțat oarecum instrucțiunile primite, socotind că fără acea împăcare nu va fi posibilă cooperarea prescrisă. Dar se pare că și față de principe el a folosit un artificiu, înfățișând îndemnul sale proprii spre împăcare ca fiind înseși îndemnul sale. Așa se explică desigur și frazele din scrisoarea îndreptată către Clement al VIII-lea de Ștefan Josica la 9 iulie, înainte de plecarea lui Amalteo, cum că acesta va raporta sancțiunii sale despre starea principatului, despre respectul principelui către papă, despre pozițiile Bathoreștilor față de principe și de religie. Nunțul le-a putut observa toate el însuși cu mintea sa înțeleaptă, „și din partea noastră toate i-au stat deschise” (*et per nos ei cuncta patuerunt*). (*Relationes*, pp. 380—381). Pentru a-și acoperi propria sa subtilitate, în memoriul scris 11 ani mai târziu, unul dintre cele trei puncte din instrucțiunile inițiale va include în mod ingenios și punctul împăcării.

Trecem la o altă constatare ce ni se pare deosebit de importantă. În prezentarea textelor de către Veress în *Relationes*... instrucțiunile datate din Roma, din 10 martie 1592, sînt urmate de o însemnare (pp. 7—8) intitulată *Cauza neînțelegerilor dintre principe și frații Báthory*, scrisă pe o foaie izolată. Editorul a considerat-o ca fiind o anexă la instrucțiuni și a fost datată: Roma 10 martie 1592 (inițial, aceasta n-a avut nici o mențiune de timp sau loc, după cum rezultă din faptul că precizările aduse de editor sînt închise în paranteze drepte). Dar o citire atentă a acestei însemnări vădește clar că ea cuprinde prea multe precizări care arată o cunoaștere imediată a stării din chiar acel moment, pentru a putea crede că ar fi fost redactată la Roma pe baza unor informații culese anterior din Transilvania. Chiar dacă Josica se plînsese papii de atitudinea pasivă a Bathoreștilor în dieta din toamna precedentă, el nu putuse atinge împrejurările arătate în acea foaie la punctele 2 și 3, în acest din urmă punct apărînd chiar el direct în cauză. De altminteri, Josica plecase din Transilvania la scurtă vreme după dieta din 1—22 noiembrie (scrisoarea de acreditare către Marele duce de Toscana poartă data de 28 noiembrie 1591) și înveninarea dintre Bathorești și principe s-a agravat începînd cu luna noiembrie, deci în lipsa lui Josica. În scrisorile sale din martie 1592 și în cele următoare, Carrillo se referă la *discordia consanguineorum* ca la o stare oarecum constantă în relațiile dintre veri. Ea capătă o acuitate dramatică tocmai în preajma sosirii lui Amalteo. Cam tot atunci l-a depozitat Sigismund pe Ștefan Báthory de cetatea Chioar, iar în iunie i-a luat postul de comandant al Oradiei. De fapt lămuririle din acea foaie izolată nu erau destinate informării lui Amalteo de către papă, ci invers. Ele constau dintr-o listă a capetelor de acuzare contra Bathoreștilor, formulate în cinci puncte, dintre care trei îl privesc numai pe Baltazar, două dintre ele fiind destul de grave putîndu-i primejdui chiar viața. Celelalte două se referă la frații Bathorești împreună, considerați ca formînd un bloc. După această expu-

nera a versiunii principelui urmează îndată versiunea fraților, rezumată critic în concluzie de către autorul notiței.

Așadar, datarea editorului trebuie înlăturată. Notița a fost scrisă în Transilvania pe baza informațiilor de acolo. Deci textul publicat de Veress ca o anexă la instrucțiuni este dimpotrivă o anexă la rapoartele trimise din Transilvania sau înfățișate verbal de Amalteo papii. Se ivesc două posibilități: a) textul ar putea fi o copie sau o însemnare proprie a lui Amalteo pe baza informațiilor primite de la Carrillo în cursul acelor săptămâni de inițiere și așteptare petrecute la Clujmănăstur; b) textul ar putea aparține lui Carrillo și ar fi fost înmînat lui Amalteo spre a fi înfățișat la Roma secretarului iezuiților, Aquaviva, și la nevoie chiar papii, adînc interesat de situația Bathoreștilor.

Din cele de mai sus rezultă că trebuie serios reconsiderate unele interpretări date instrucțiunilor redactate pentru Amalteo care au dus la afirmarea greșită că acesta a fost trimis în Transilvania ca *nunțiu*. În realitate a fost primit ca atare în urma unei manevre subtile, datorată negreșit lui Carrillo. După acea primire oficială, a putut și papa să se refere la calitatea aparentă de nunțiu (dobîndită în felul acesta). Tot astfel și faptul că misiunea sa ar fi fost de a-i împăca pe Bathorești. Și în sfîrșit că papa l-ar fi inițiat pe Amalteo (trimis de el tocmai pentru a culege informații) în labirintul vrajbei dintre Sigismund și verii săi.

## TRIFON KOROBAINIKOV

(? — după 1594)

\*

Diacul moscovit Trifon Korobeinikov a însoțit în 1582 pe negustorul Ivan Matveevici Mișenin trimis de Ivan al IV-lea cu daruri la Constantinopol și la muntele Athos pentru pomenirea țareviciului Ivan Ivanovici.

După o petrecere de 7 luni în capitala Imperiului Otoman (20 noiembrie 1582— 20 iunie 1583), unde prezența sa este atestată de Meletie Pigas care afirmă, prin anii 1590—1593, că patriarhul Silvestru al Alexandriei (12 april 1569—iulie 1590) l-ar fi văzut acolo, Korobeinikov a plecat pe mare la Athos unde a ajuns la 3 iulie 1583. A pornit înapoi la 19 noiembrie prin Adrianopol, Bulgaria, Moldova și Lituania, ajungând la Moscova la 28 februarie 1584.

În anii 1588 și 1589 Korobeinikov a îndeplinit slujba de diac la curtea țarului. În 1593 Ivan al IV-lea l-a trimis la Ierusalim împreună cu diacul Mihail Ogarkov pentru a duce daruri cu prilejul nașterii nepoatei țarului, principesa Feodosia Feodorovna (1592).

Korobeinikov a trecut prin Moldova, înfățișându-se la Iași lui Aron vodă. La începutul lunii aprilie 1593 se afla la Constantinopol, îndreptându-se, după o ședere de 4 luni

în capitala otomană, spre Ierusalim, unde a sosit la 28 septembrie 1593. S-a înapoiat prin Antiohia și Constantinopol la Moscova.

Lui Korobeinikov i s-a atribuit o descriere de călătorie care s-a bucurat, începînd din veacul al XVII-lea, de o mare faimă și de o largă răspîndire, cunoscîndu-se peste 200 de copii și peste 40 de ediții. După trei secole, această autoritate a fost zdruncinată cînd cercetătorul rus I. E. Zabelin a constatat, în 1884, că aceste însemnări reproduc, pentru partea privitoare la călătoria la Ierusalim, relația mai veche a negustorului Vasile Pozniakov din Smolensk datînd din anii 1558—1561. Această părere a fost confirmată ulterior de cercetările lui H. Loparev care socotește că așa-zisa *Călătorie a lui Trifon Korobeinikov prin Locurile Sfinte din Orient în anul 1582* i-a fost greșit atribuită, întrucît Korobeinikov nici nu ar fi fost atunci la Ierusalim și de loc la Sinai.

Korobeinikov este autorul indiscutabil al unei relații de călătorie din anul 1593 care cuprinde descrierea drumului de la Moscova la Constantinopol în cursul căruia a trecut prin Moldova și Dobrogea. Indică distanțele străbătute, cît și toate popasurile, de bună seamă pentru informarea călătorilor ruși care mergeau la Constantinopol. Cu tot laconismul său, relația cuprinde scurte observații asupra așezării, aspectului general și clădirilor mai de seamă din localitățile moldovenești pe care le-a străbătut: cetatea Hotin, satele Botoșani și Ștefănești și capitala Iași. Pe alocuri se găsesc amănunte de un interes deosebit, ca de pildă descrierea primirii solilor ruși de către Aron vodă.

Relația călătoriei lui Korobeinikov în Moldova a fost publicată după copiile lui A. Uvarov, A. N. Popov și N. S. Tihonorov de S. Dolgov cu multe greșeli și fără o critică a textului în *Чтения в обществе истории и древностей российских* (publicația periodică a Societății de istorie și antichități rusești din Moldova), 1877, 1880, 1881 sub titlul: *Второе хождение Т. Корабейнкова* (A doua călătorie a lui T. Korobeinikov). H. Loparev, care a criticat această ediție în *Журнал Миннстерства народного просвещения* (Revista Ministerului Instrucției Publice), 1887, vol. 254 pp. 137—140, a publicat relația acelei călătorii a lui Korobeinikov după copia lui Uvarov nr. 560 în culegerea palestiniană *Православный Палестинский сборник*, 1889, tom. IX, fasc. 3, pp. 72—83).

Relația pelerinajului lui Pozniakov la Ierusalim, reproducă de Korobeinikov, a fost tradusă în limba franceză de Varvara Hitrovo (Berthe de Khitrowo) în *Itinéraires russes en Orient traduits pour la Société de l'Orient latin I*, Geneva, 1889—1890, pp. 309—334.

Pe baza textului editat de S. Dolgov, slavistul Ion Bogdan a publicat o traducere în limba română a călătoriei în Moldova, apărută în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, 1890, I, pp. 762—764. Călătoria prin Moldova a fost tradusă și de Gh. Bezviconi în *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, pp. 35—37. Importanța acestei relații de călătorie a fost semnalată tot de Gh. Bezviconi în articolul *Insemnări biobibliografice despre Călători ruși în țările noastre în sec. XV—XVIII* apărut în „Analele româno-sovietice”, seria istorie ianuarie—martie 1957, pp. 65—66 cu o bogată bibliografie, precum și în lucrarea *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse...*, București, 1962, p. 60.

Korobeinikov a scris și o *Dare de seamă asupra împărțirii milosteniilor țarului* în care arată numele a numeroși clerici din Orient cu care a venit în contact, notează ajutoarele împărțite și dă unele informații asupra situației cultului ortodox. Constituie astfel un însemnat izvor istoric. A fost publicată de H. Loparev împreună cu călătoria reprodusă în culegerea amintită mai sus.

De Korobeinikov s-au ocupat îndeosebi O. Rubțov în *К вопросу о „хождений“ Т. Коробейникова в святую землю в 1582?*. (Contribuții la problema pelerinajului lui T. Korobeinikov în Țara Sfântă în 1582), în *Журнал Министерства Народного просвещения* (Revista Ministerului Instrucției Publice), 1901, IV, pp. 359—388, și H. Loparev în introducerea la ediția sa.

[CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA]<sup>1</sup>

1593

Iar din Camenița<sup>2</sup> am plecat vineri 9 martie; p. 78  
primul popas a fost la 10 verste<sup>3</sup> de Camenița, la granița dintre Lituania și  
Moldova, în cetatea Hotin<sup>4</sup>. Cetatea este de piatră; nu este mare; sînt puține  
case mai mari de dieci; este așezată pe un dîmb înalt de piatră și pe malul  
unui fluviu; iar fluviul <care trece> pe sub el este mai mare decît rîul  
Moscova; iar tîrgul este mic, numai cam cît Bolvanovie<sup>5</sup>.

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul rus publicat de H. Loparev în Православный Палестинский Сборник 1889, том. IX. f. 3, p. 78 și urm. Microfilm Biblioteca Centrală.

<sup>2</sup> Каме́нец (*Kamenets*)

<sup>3</sup> Versta corespunde cu 1.06678 km.

<sup>4</sup> Хотиня

<sup>5</sup> Cartier cunoscut în Moscova.

La 10 verste depărtare de orașelul Hotin se află râul Prut, cam cât râul Moscova; iar trecînd râul <Prut> pînă la satul Bolușeni<sup>6</sup> sînt 10 verste de la acel râu; aici a fost al doilea<sup>7</sup> popas.

De la satul Bolușeni pînă în satul Ștefănești<sup>8</sup> sînt 30 de verste; în satul Ștefănești sînt 3 biserici, o piață și 150 de curți. Aici a fost al treilea popas.

De la satul Ștefănești pînă la orașul Iași unde locuiește domnul Moldovei sînt 25 de verste și cu totul de la Camenița pînă la Iași sînt 105 verste. La Iași a fost popasul al patrulea și al cincilea<sup>9</sup>.

În Iași nu este cetate, deoarece sultanul turcesc nu îngăduie să se ridice aici cetate. În jurul curții domnului se află un zid de piatră și palate. În Iași sînt zece și <chiar> mai multe biserici de piatră și de lemn iar biserica <mare> catedrală a lui Nicolae făcătorul de minuni<sup>10a</sup> este mai măreață decît biserica lui <sfîntu> Nicolae Gostunski<sup>10</sup> <și> este zugrăvită pe din afară și este zugrăvit de asemenea altarul; clopotnița, tot de piatră, se ridică deasupra pridvorului; porticul din jurul bisericii este mare; înăuntru, biserica este împărțită în două <părți>, din care una este încălzită. Și cum intri în biserică în dreapta, în dosul stranei, se află locul domnesc pe un postament lucrat ca strana, închis din toate părțile și îmbrăcat cu postav roșu; și locul mitropolitului <Bisericii> Albe<sup>11</sup> este tot aici în biserică și în aceeași biserică slujește protopopul Achim<sup>12</sup> cu patru preoți și doi diaconi ai catedralei; și această biserică se află în fața curții domnești.

p. 79 Și în apropiere de tîrg este un râu mic<sup>13</sup> și un heleșteu; și tîrgul este cam cât Rostovul și <are> piețe bune, multe prăvălii și tot felul // de mărfuri.

În ziua de 13 martie, la ora 3 din noapte<sup>14</sup>, Trifon [Korobeinikov] și Mihail au venit la voievodul Aron și au sosit călări în curtea domnească, la scară. Și au fost primiți la el în odaia <domnului> iar în odaie e o podea

<sup>6</sup> *Болушан* cătun, com. Coțușca, județul Botoșani.

<sup>7</sup> În text se spune greșit că este al patrulea popas.

<sup>8</sup> *Степановца* Ștefănești, sat, județul Botoșani.

<sup>9</sup> Probabil că autorul a rămas la Iași două nopți.

<sup>10a</sup> Ridicată de Ștefan cel Mare (1 iulie 1491—august 1493).

<sup>10</sup> Biserică din Moscova.

<sup>11</sup> În text *белинскиво* P. P. Panaitescu credea că această desemnare s-ar datora faptului că mitropolitul Moldovei ar fi fost și mitropolit al Cetății Albe. Cum însă biserica Sf. Nicolae ajunsă mitropolie era numită și Biserica Albă este probabil că diacul Korobeinikov a folosit de aceea calificativul de mai sus. Gheorghe Movilă este pomenit ca mitropolit la 20 decembrie 1591 (Vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, București, 1932, p. 325).

<sup>12</sup> Protopopul Ioachim.

<sup>13</sup> Kamena.

<sup>14</sup> În realitate primirea a avut loc după amiază.

mai ridicată<sup>15</sup> cu trepte, înaltă pînă la brîul unui om, acoperită cu covoare; pe acea podea ședea domnul pe un loc <anumit> iar locul este făcut astfel ca să poată ședea turcește și în fața lui erau două lumînări în șfeșnice<sup>16</sup> și tot lîngă el stătea și tîlmaciul<sup>17</sup> său, vistierul, care vorbea românește și rusește<sup>18</sup> și toți oamenii săi stăteau descoperiți în fața lui. Și <Trifon cu tovarășii săi> i-au sărutat mîna și el<sup>19</sup>, sculîndu-se în picioare, a întrebat de sănătatea țarului<sup>20</sup> și despre întreaga lui împărăție. Și a poruncit ca darurile ce i s-au adus să fie toate așezate în fața lui; și la orice vorbă spunea despre țar, el se scula în picioare. Și ne-a dat drumul să plecăm și a poruncit să <ni> se dea hrana pentru oameni și pentru cai; și a mai poruncit să nu <ni> se ia nici o vamă și să ni se dea scrisori de trecere prin toată țara sa și călăuze.

Tot în țara Moldovei se află orașul Suceava<sup>21</sup> al aceluiași domn; și mai înainte locuiau în acest oraș domnii Moldovei; în acel oraș este și curtea domnească iar astăzi în acel oraș este un turc<sup>22</sup> care nu îngăduie să locuiască în el domnii Moldovei pentru că este aproape de granița Lituaniei și ca domnii Moldovei să nu poată fugi <sau> la împărat<sup>23</sup> sau în Lituania.

Popasul al șaselea a fost în cîmp, la 15 verste depărtare de Iași; al șaptelea popas a avut loc la o distanță de 15 verste de la acest popas, tot în cîmp, lîngă rîu<sup>24</sup>; al optulea popas a fost pe același rîu, <dar> pe partea cealaltă, pentru că apele erau mari; al nouălea popas a fost tot în cîmp, în apropierea unui sat, la o depărtare de vreo 15 verste de popasul al optulea; popasul al zecelea a fost tot în cîmp, lîngă „Gniloi Potok”<sup>25</sup>, la vreo zece verste depărtare de popasul al nouălea; s-a mers tot pe dealuri, prin pădure; sate nu sînt. Al unsprezecelea popas a fost tot în cîmp, la șapte verste depărtare de popasul al zecelea, pentru că dealurile erau mari; față de al unsprezecelea <popas>, al doisprezecelea popas a fost la vreo // 20 de verste, într-un sat; al treisprezecelea popas a fost la trecerea Dunării<sup>26</sup> la o depărtare de vreo 15 verste de la acel popas. Și de la Camenița pînă la Iași unde locuiește

p. 80

<sup>15</sup> урундук termen polon care înseamnă: podium de scînduri cu trepte. Se potrivește cu descrierea corespunzătoare din textul lui Lescapier privind palatul domnului Țării Românești unde este vorba de așa-numitele „reliefs”.

<sup>16</sup> шандан, Șandan, șamdan, termen tătăresc care înseamnă „șfeșnic”.

<sup>17</sup> În text: его речь = vorba lui, adică tîlmaci.

<sup>18</sup> поволоскй — по лоски adică rusește?

<sup>19</sup> Aron Vodă.

<sup>20</sup> Teodor I. Ivanovici, mare principe și țar al Rusiei (1584—1598).

<sup>21</sup> Сычав

<sup>22</sup> Inexact.

<sup>23</sup> E vorba de Rudolf al II-lea (1576—1612).

<sup>24</sup> Prut.

<sup>25</sup> Гнилой Поток înseamnă Șuvoiul Putred, neidentificat.

<sup>26</sup> Донские заводи probabil „Dunaiskie Zavodi”, adică trecerea Dunării.



domnul sînt cu totul 105 verste, iar de la Iași pînă la fluviul Dunărea sînt 122 verste; și amîndouă, de la Camenița pînă la Dunăre <fac> 257 de verste.

Al 15-lea popas și al 16-lea și al 17 a fost pe celălalt mal al fluviului Dunărea, pe partea turcească, în locul de abordare, în tîrgul Isaccea<sup>27</sup>, <zisă> și Oblucița. Și am plecat din acest tîrg după trei zile <de la> ziua Bunei Vestiri<sup>28</sup>.

Primul popas a fost în pădure, la <o depărtare de> 3 verste de tîr-gușor, pe malul rîului Ceșme pe unde curge „apa adusă”<sup>29</sup>; al doilea popas a fost pe cîmpia Dobrogei<sup>30</sup> lîngă lac<sup>31</sup>; <mergînd> de la Dunăre <mai de-parte> este un sat tătăresc și trecînd și de „Svinaia Gora”<sup>32</sup>, iar acel lac la Marea Neagră, unde a fost popasul se află la o depărtare de vreo 30 de verste de primul popas; și de la fluviul Dunării pînă în Dobrogea se merge vreo 15 verste tot prin pădure și printre dealuri. Iar în cîmpia Dobrogei drumul e bun, nu este <nici> o pădure; de la <cele> două popasuri pînă la tîrgul Baba<dag><sup>33</sup> sînt trei verste; al treilea popas a fost tot în cîmp, la vreo 17 verste de Baba<dag>; al 4-lea popas a fost în tîrgul Kara-su<sup>34</sup> la vreo 30 de verste de al 3-lea popas, iar lîngă acel tîrg locuiau tătarii dobro-geeni și turcii; al 5-lea popas a fost în Dobrogea, în pădurea tătărească, la o distanță de vreo 30 de verste de la popasul al 4-lea. Iar de la acel popas pînă la tîrgușorul zis Hagioglu Bazargic . . .

---

<sup>27</sup> Сакча

<sup>28</sup> 25 martie 1593.

<sup>29</sup> Приводная вода este vorba de valea Ceșme-Kulak care se desface din dealul Golovar-Bair.

<sup>30</sup> Брынское Поле probabil lectura greșită pentru „<Do> brinskoe pole” = Do-brogea.

<sup>31</sup> Probabil lacul Razelm.

<sup>32</sup> Свиная Гора = Dealul Porcilor, neidentificat.

<sup>33</sup> numele vechi al Babadagului, după eponimul Sari Saltik Baba.

<sup>34</sup> Medgidia.

## ALESSANDRO COMULEO

(1548—1608)

\*

Misionarul croat, cunoscut sub numele latinizat de Alessandro Comuleo (în formă slavă Komulović), era originar din Spoleto, unde s-a născut în 1548. El a studiat teologia la Roma (1576), a intrat în mănăstirea croată Sf. Hieronim și a ajuns canonic de Zara, iar mai apoi (1587) arhiereu, superior al mănăstirii sf. Hieronim, arhipresbiter al bisericii dalmate și abate de Nona.

În timpul pontificatului lui Grigore al XIII-lea (1572—1585) a fost trimis de papă ca vizitator apostolic al creștinilor catolici din imperiul turcesc. A rămas în această calitate trei ani (pentru durată, vezi *Hurmuzaki*, III/2, p. 13). La întoarcere a întocmit un raport succint (publicat în „Starine“, XVI, Zagreb, 1884...) care nu trebuie confundat cu o altă listă a sa dând situația numerică a populației creștine (ortodoxe sau catolice) din Peninsula Balcanică, considerată din punctul de vedere al unor eventuale efective militare, publicată în *Hurmuzaki* (*loc. cit.*) sub data arbitrară de 1580 (!), care nu rezultă din context. Se observă că toate cifrele sînt ireale. De pildă, Bosnia ar putea să dea 200 mii de luptători (!), Bulgaria 400 de mii (!) etc. În total, fără Grecia propriu-zisă s-ar

ridica la 1 140 000 de luptători creștini! Aceste socoteli fanteziste trebuie mai degrabă puse în legătură cu planurile vaste ale Ligii creștine, inițiată de noul papă Clement al VIII-lea (1592—1605), în slujba căruia va intra Comuleo în noiembrie 1593.

În timpul funcționării sale ca vizitator apostolic, Comuleo a trecut prin Țara Românească unde a fost primit în 1583 (!) de Mihnea care i-a și eliberat un act în slavona curentă, atestând că se află sub ocrotirea sa. Numele trecut în acest act este Alisantrocomoli (!), iar calitatea e cea de trimis al papii Sixt al V-lea (vezi I. Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, București, 1900, p. 81). Cum pontificatul lui Sixt al V-lea începe în 1585 și nu în 1583, este aici o eroare evidentă de dată. În 1586 trece și în Moldova.

În noiembrie 1593 papa Clement, de curînd ales, îl trimite într-un lung turneu de negocieri politice și de propagandă în Transilvania, Moldova, Polonia și Rusia (și dacă s-ar putea și Țara Românească) pentru a atrage aceste țări în Liga antiturcească. Numirea e din 8 noiembrie, dar instrucțiunile poartă data de 21 noiembrie. (Partea privitoare la Transilvania și Polonia a fost publicată în A. Veres, *Relationes nuntiorum...* pp. 35—41. Restul relativ la țările noastre și la cazaci se află publicat în *Hurmuzaki*, III/2, pp. 36—40, iar brevele către cazaci și către domnii români în vol. III/1, pp. 173—175.) Misiunea cea mai urgentă era cea îndreptată către Sigismund Báthory. Comuleo, care se întorsese din două călătorii, și se afla la Veneția, trebuia să pornească de urgență prin Innsbruck și Viena în Transilvania, unde era absolut necesar ca el să-l întâlnească și pe cardinalul Báthory, spre a determina împreună natura răspunsului pe care trebuia să-l dea principele la cererile Porții de a se lăsa trecerea tătarilor prin Transilvania spre Ungaria, unde se aprinsese din nou războiul amenințînd cu prăpăd întreaga Europă centrală. Printr-o coincidență socotită într-adevăr minunată, o zi înainte de plecarea lui Comuleo spre Transilvania, sosește la papă iezuitul Alfonso Carrillo, venit din Transilvania în numele lui Sigismund să ceară sfaturi și îndrumări. Acesta va fi și el îndreptat către împărat. Comuleo, călătorește prin Viena și Praga, unde ia legătură cu nunțul Cesare Speciano, episcop de Cremona, care trebuia să-l informeze continuu despre situația negocierilor și să transmită de asemenea și rapoartele sale din Transilvania la Roma cardinalului de San Giorgio (Cinzio Aldobrandini). El face un popas la Cașovia, sediul comandantului imperial Cristofor Teuffenbach, și apoi intrînd în Transilvania se oprește la cetatea Chioar, unde sosește pe la 10 ianuarie și așteaptă să fie chemat de Sigismund (situație oarecum asemănătoare cu a lui Amalteo, doi ani mai înainte). Cam tot atunci pleca și Carrillo de la Praga, unde fusese să trateze cu curtea imperială condițiile unui acord concretizat în 12 puncte sau „capitole”, care trebuia să fie acceptate la Alba Iulia de Sigismund și sfetnicii săi înainte de a fi supuse împăratului. Cînd sosește Comuleo la 7 februarie la Alba Iulia, Carrillo abia se înapoiase. Principele el însuși se întorsese de patru zile de la Brașov și Făgăraș. Tot atunci se ivește și un emisar tainic trimis de comandantul de la Cașovia cu scrisori de la împărat și cu comunicări secrete de care nu trebuia să afle Comuleo! În sfîrșit era așteptat cardinalul Báthory, care neprimind la timp porunca papii se îndreptase spre Prusia, fiind apoi ajuns din urmă și întors din cale spre a lua drumul Transilvaniei. Comuleo se strecurase conspirativ, nevăzut și neștiut, pînă la mănăstirea catolică unde îl aștepta Carrillo. El e primit pe furiș pe principe care e nespus de mulțumit de

grija aceasta de a nu-l descoperi. Papa și trimisul său Comuleo credeau că ar fi posibile și căi ocolite în întâmpinarea dilemei provocate de cererile turcești. În instrucțiunile papale se întrevădeau trei soluții posibile: 1) un refuz fățiș; 2) o trăgănare dibace pentru a mai câștiga timp, invocându-se teama de mișcări interne sau de vexațiuni din afară, de pildă din partea cazacilor, și punând toată încetineala la adunarea forțelor militare, și 3) o simulare de ascultare, pornind chiar oastea înspre teatrul războiului, cu ferma intenție de a se întoarce împotriva turcilor la momentul oportun. Celelalte puncte indicate mai apoi erau o reeditare a celor formulate de Amalteo în anul precedent: cooperare cu frații Bathorești, încredințarea comandamentului militar lui Baltazar Báthory, luptător încercat, în sfârșit, un îndemn pentru o căsătorie cu o catolică, poate chiar una din arhiducese. Dar problema cea mai urgentă era întâmpinarea unei eventuale invazii a tătarilor în Transilvania în calea lor spre Ungaria imperială. Și ea nu putea fi rezolvată decât apelând la concursul cazacilor. Numai teama de expedițiile acestora contra sălașelor tătarești, lăsate fără apărare în timpul unei asemenea incursiuni în afară, putea să-i mai țină în frâu. De aceea, cazacii constituiau pentru Comuleo adevărata cheie de boltă a sistemului său de garantare a creștinătății. Și de aceea toate eforturile sale vor fi îndreptate în acest sens.

Dar primele două audiențe la principe sînt pur formale. Sigismund se menține la nivelul generalităților. Abia la ultima audiență, din 10 februarie, a anunțat că peste două zile își va declara precis intențiile sale. Pînă atunci trebuia să sosească și cardinalul Báthory potrivit ordinului papii. Dar cardinalul nu se grăbea spre Alba Iulia, deși era de mai bine de cinci zile în Transilvania, și fără el Sigismund nu putea lua hotărîrea anunțată. De altminteri, așa cum s-a văzut mai tîrziu, principele era o simplă marionetă manevrată din culise, deocamdată de Carrillo și de Bathorești. Dar, cît așteaptă, emisarul papii e foarte atent la toate, și astfel poate să descifreze ambiția nesăbuită a tînarului Sigismund, care nutrește încă de acum planuri de acaparare a țărilor românești, puse apoi în aplicare în aprilie—mai 1595. Patru zile abia după plecarea lui Carrillo, Comuleo își descarcă sufletul către nunțul Speciano, specificînd că acest iezuit care plecase spre Praga nu știe nimic (și nu trebuie să știe nimic) despre această scrisoare. Totodată denunță planurile cardinalului de a se face rege al Poloniei. O altă notă scrisă în fugă la 6 martie către același Speciano îngăduie o reconstituire a discuției purtate cu cardinalul în jurul chestiunii răspunsului ce trebuia dat cererilor turcești și al clauzelor acordului cu împăratul. Aceste clauze formulate în timpul cît fusese așteptat cardinalul la Alba, și deci fără participarea acestuia, au stîrnit o reacție violentă, de a cărei manifestare s-a scuzat mai apoi. El avea să scrie la 9 martie (și apoi după o lună la 9 aprilie) lui Carrillo la Praga, protestînd contra „capitolelor“ care transformau Transilvania în stat ereditar din stat electiv, și contra purtării unor negocieri tainice fără încuviințarea statelor care ar fi trebuit consultate într-o dietă generală.

Impresiile lui Comuleo de la curtea de la Alba Iulia trebuie adesea ghicite printre rînduri. Corespondența trecea prin mîinile principelui și ale lui Carrillo. Numai pe alocuri aflăm implicații prețioase, și — după plecarea lui Carrillo — afirmații categorice.

La 22 martie Comuleo sosea la Iași. Despre Moldova și despre Aron vodă a scris mai întîi din Camenița la 31 martie. Șederea sa la Iași a fost foarte scurtă: din noaptea

de 22 martie pînă către prînzul zilei din 25 martie. Este deci foarte natural ca relația sa să se rezume de fapt la menționarea obținerii scrisorilor de recomandare din partea domnului către aceleași persoane către care erau de fapt îndreptate brevele papale, precum și a asocierii lui Aron la demersul lui Comuleo la cazaci, pentru asigurarea frontierei Moldovei și prin aceasta și a Transilvaniei. Cît privește descrierea Moldovei, este evident că ea a fost alcătuită după descrierile geografice mai răspîndite legate poate de reminiscențe din 1586. De la Camenița trimite la Roma scrisoarea îndreptată de Aron către papă, iar el aleargă la toți cei numiți în instrucțiunile papii, așteptînd oarecare rezultat și de la marele cancelar Zamoyiski. După o lună de alergătură și demersuri tocmai la Ostrog, unde e de Paști, apoi la Liov al cărui arhiepiscop îi înlesnește o întîlnire cu marele cancelar aflat în apropiere, căruia îi supune cererea lui Aron de a i se da ajutor militar pentru a împiedica trecerea tătarilor prin Moldova în Ungaria în ajutorul turcilor, el își dă în sfîrșit seama de zădărnicia acestei căi. Cancelarul declară, pînă în cele din urmă că nu poate face nimic în lipsa regelui (plecat în Suedia a cărei coroană o moștenise de curînd), dar că, negreșit, tătarii nu vor îndrăzni să treacă... etc. Despre Ligă i-a spus că el însuși va face propagandă, dar a adăugat cu intenție că trebuie ca papa să trimită ca legat un cardinal ilustru (adică nu un misionar obscur ca el). Nemaiașteptînd nimic de la poloni, Comuleo urmărește o înțelegere directă cu moscoviții și cu cazacii zaporojeni. Dar la sfîrșitul lui aprilie se îndreaptă spre Camenița și spre Moldova pentru a căuta să mențină moralul domnului „ca să nu facă cumva vreo poznă din desperare sau teamă” („Starine”, XVI, Zagreb, p. 90). Tocmai sosește și răspunsul din Ostrog de la palatinul Kievului, Constantin de Ostrog. Cazacii sînt la Marea Neagră așteptînd prilejul de a intra pe gurile Dunării (p. 100). Comuleo menționează, în raportul său din 14 octombrie din Cracovia, vreo două drumuri pe care le-ar fi făcut după aceea din Ucraina în Moldova pentru a discuta cu Aron înțelegerea încheiată de el cu cazacii îndemnați să vină în Moldova. Primul din aceste drumuri se situează acum, în primele zile din mai. La prezența sa în Moldova din acel moment se referă cuvintele din raportul amintit „pînă să plec de la el, s-a căit... etc.” A doua apariție a sa în Moldova a trebuit să aibă loc prin iulie cînd îndreaptă pe cazaci spre oetățile turcești de la gurile Dunării, unde vor găsi o prada bogată. Cu prilejul unuia din aceste drumuri, prezența lui în Moldova coincide cu a lui Giovanni de' Marini Poli. Este curios de observat faptul că atitudinea amîndurora față de Aron al Moldovei e supusă unor fluctuații identice: încredere — neîncredere — încredere (?).

Despre încercările lui Comuleo de a pune la cale o vastă acțiune de intimidare și reprimare a tătarilor, apelînd la palatinul Kievului, Constantin de Ostrog, apoi la starostele de Sniatin, Jazlowiecki, pe care l-a și ajutat cu banii dați de papă pentru asemenea scopuri, nu e locul să stăruim aici. Împreună cu nunțul din Polonia, Germanico Malaspina, alcătuiește un proiect pentru intrarea Poloniei în Liga antiotomană (octombrie 1594). Dar în februarie 1595 dieta votează menținerea păcii cu turcii.

Bine primit la Moscova în primăvara anului 1595, Comuleo își dă seama abia cu prilejul celei de-a doua sa solie (vara 1596) de imposibilitatea realizării proiectelor sale privitoare la unirea cu Roma, cît și la intrarea Rusiei în Ligă. Singurul rezultat pozitiv pe

care l-a dobândit în cursul călătoriei sale în nordul Europei, a fost reorganizarea diocesei Lituaniei.

După un popas la Varșovia (1597—98), el se înapoiază la Roma și intră în ordinul iezuiților (1599). A murit la Ragusa la 2 iulie 1608.

În planurile vaste ale Ligii, și în politica himerică pe care o urmărea, nu e de mirare că realitatea de toate zilele îi rămânea adesea necunoscută. Țările noastre erau socotite ca un simplu pion în jocul de șah al politicii universale. El declară că „e absolut necesar pentru poloni să ocupe Moldova și Țara Românească dacă vor să oprească ajutoarele turcești către cei din Chersones”. Dar când coboară din norii contemplației politicii universului știe să surprindă uneori intenții ascunse sub vălul nevinovăției.

A lăsat rapoarte asupra misiunii sale în Peninsula Balcanică, Transilvania și Moldova. Au fost publicate de Fr. Rácki și O. Pierling în „Starine”, XIV, Zagreb, 1882, pp. 86—124 și XVI, 1884, pp. 219—20, 250—251, împreună cu instrucțiunile și scrisorile papii și cardinalilor (XVI, pp. 209—251). O publicare mai completă a dat A. Veress în *Relationes nuntiorum*, precum și *Hurmuzaki*.

De Comuleo s-au ocupat:

S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1856, p. 89.

O. Pierling și Fr. Rácki, *L. Komoulovića izvjestaj i listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku* (Raportul și scrisorile lui Komulović despre solia lui în Turcia, Transilvania, Moldova și Polonia) în „Starine”, XIV, 1882, pp. 83—86; O. Pierling, în *loc. cit.*, XVI, pp. 209—210; Idem, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris, 1897, pp. 332—368; A. Veress, *Nunții apostolici în Ardeal (1592—1600)*, București, 1928 (extr. din „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist. s. III, t. VIII, pp. 318—322; N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, București, 1935, p. 126 și urm.; în *Istoria românilor*, vol. V, p. 266 și în *Istoria românilor prin călători*, iar recent, Peter Bartl în articolul *Marciare verso Constantinopoli — Zur Türkenpolitik Klemens VIII*, în „Saeculum” 20, 1969, fasc. I, pp. 47—49.

Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini* pp. 86—87.

RAPORT<sup>1</sup> CĂTRE CARDINALUL  
DE SAN GIORGIO<sup>2</sup>

*1594 februarie 16, Alba Iulia*

p. 89

Sînt două săptămîni, de cînd aş fi vrut să trimit o descriere întocmai a spiritului, gîndurilor, dorințelor și a întregii dispoziții ale acestui principe al Transilvaniei,<sup>3</sup> dar din cauza dietei generale a statului, care a început aici în Alba Iulia din ziua Purificării [2 februarie] și a luat sfîrșit ieri noapte, nu am putut încă avea o convorbire particulară cu principele. Vă fac cunoscut că e mai mult de o lună de cînd am ajuns în Transilvania în așa mare taină, că nimeni nu ar fi putut avea vreo bănuială, lucru de care principele a fost extrem de mulțumit. Am avut de două ori audiență la principe în care s-a arătat în general<sup>4</sup> foarte prompt să îndepli-

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în revista „Starine“ (Zagreb), XIV, 1882, p. 89 și urm.

<sup>2</sup> Cinzio Aldobrandini, nepotul papii.

<sup>3</sup> Sigismund Báthory.

<sup>4</sup> Declarație neprecisă care nu lega în nici un mod pe cel ce o făcea.

nească tot ce ar vrea și ar hotărî stăpînul nostru<sup>5</sup>. Sînt șase zile de cînd am avut ultima audiență în care mi-a spus că peste două zile își va declara precis planurile, gîndurile, intenția și felul de a se uni cu creștinătatea spre paguba dușmanului comun, turcul. Cauza întîrzierii pînă acum a principelui de a face această declarație se datorește unei scrisori primite acum cinci zile de la cardinalul Báthory, care îi scrie că a și ajuns în Transilvania din porunca sanctității sale. El este așteptat aici peste două zile. Părintele Carrillo<sup>6</sup> mi-a afirmat azi că îndată ce va fi aici cardinalul, principele se va declara în particular [ca mai sus] și că în cursul acestei săptămîni sau cel mult în cea următoare principele îl va trimite pe părinte la Curtea imperială cu textul înțelegerii (*con li capitoli*) și cu împuternicirea de a încheia acordurile dacă maiestatea sa<sup>7</sup> nu va fi împotriva. Intenția precisă a principelui, după cîte mi-au arătat părintele Carrillo și domnii Ștefan și Baltazar Báthory, este să trimită la primăvară oastea sa sub steagul și conducerea lui Baltazar Báthory, cu planul secret de a lovi din spate armata turcească la momentul cel mai potrivit, și pînă atunci de a se arăta pe cît va fi cu putință prieten cu turcul.

... Mă voi sili de îndată ca să aibă principele înțelegere cu moldoveanul<sup>8</sup> și cu munteanul<sup>9</sup>, și cu alții, așa cum voi aprecia eu însumi cînd voi fi ajuns la hotarul cazacilor, pentru ca principele, de cum va fi aflat victoria mult sperată a armatei imperiale, să pornească de îndată în persoană prin Țara Românească și Moldova și să se îndrepte cu o armată puternică spre Constantinopol: și dacă voi vedea că principele este ferm hotărît pentru această acțiune, mă voi îngriji ca să scrie și el sanctității sale. Eu nu mă căiesc<sup>10</sup> că am venit aici, și trag nădejde să închei o mare înțelegere cu acele popoare septentrionale, căci este evident că a fost extrem de necesar ca să fi venit și să fi stat aici pînă acuma, fiindcă fără nici o îndoială se va încheia lucrul potrivit cu dorința sanctității sale.

[Urmează o serie de recomandări și deziderate într-o perspectivă măreață de triumf al creștinătății: // să binevoiască arhiducele Ferdinand, numit p. 90 general al împăratului, să dea luptă cu dușmanul, și după ce îi va învinge să meargă direct la Constantinopol, fără a se opri în drum ca să cucerească Buda sau alte orașe... Să fie folosiți și albanezii. Să aibă creștinii și 25 de galere care să coopereze cu armata și în 8 zile va fi cucerit Constantinopolul... și se vor preda toate celelalte fortărețe ale turcilor din Europa... etc.]

<sup>5</sup> Clement al VIII-lea.

<sup>6</sup> Iezuitul spaniol A. Carrillo, confesorul lui Sigismund.

<sup>7</sup> Rudolf al II-lea.

<sup>8</sup> Aron vodă.

<sup>9</sup> Mihai Viteazul.

<sup>10</sup> Afirmare care ascunde tocmai anumite îndoieli cu privire la succesul misiunii în Transilvania.



... Sper pînă în opt zile<sup>11</sup> să vă comunic în modul cel mai precis (*particularissimamente*) gîndul și intenția principelui, și îndată mă voi îndrepta spre cazaci... [apoi la Moscova]...

Cînd voi pleca de aici, dacă voi vedea că trebuie să discut cu principii din Țara Românească și Moldova pentru o alianță (*unione*) cu principele Transilvaniei, nu voi lipsi a face aceasta... Turcul a pus în vedere principelui să lase să treacă prin Transilvania 40 000 de tătari care vin împotriva Ungariei, și fără nici o îndoială principele nu-i va lăsa. Cînd va sosi aici cardinalul voi propune ca să stabilească o înțelegere secretă cu moldoveanul și cu munteanul, fie pentru a li se închide calea sau a-i lăsa pe turci să intre în Transilvania și a-i măcelări, căci cred că nu vom avea mai puțin de zece mii.

p. 91 Cum acești transilvani sînt prin chiar firea lor destul de nestatornici<sup>12</sup> (*in parte instabili*) va fi nevoie să scrieți cît de curînd cardinalului // ca să rămînă aici în Transilvania toată vara, ceea ce va fi de mare folos și spre a însufleți și sfătui pe principe pentru această acțiune. Eu nu voi lipsi de a stărui pe lîngă cardinal să rămînă cel puțin pînă la reîntoarcerea părintelui Carrillo...

---

<sup>11</sup> Mai sus fusese vorba de două zile.

<sup>12</sup> Din context se vede că se referă de fapt la Sigismund.

POST SCRIPTUM CĂTRE NUNȚIUL<sup>13</sup>  
DE LA PRAGA

p. 92

*1594 februarie 17, Alba Iulia*

Chiar acum, în dimineața zilei de 17 februarie când mi-am și adunat toate scrisorile, a venit părintele Carrillo pe care îl trimisesem la principe, și mi-a spus din partea acestuia că ieri noapte, în camera principelui, s-au redactat clauzele (*li capitoli*)<sup>14</sup> cu care va pleca părintele, cel mai târziu luni, că domnul cardinal Báthory va fi aici cel mai târziu în duminica viitoare și că principele cu toți consilierii săi au hotărât cu subscrierea tuturor să se unească cu împăratul și să lupte din toate puterile contra turcului.

---

<sup>13</sup> Speciano, care transmitea rapoartele lui Comuleo la Roma cardinalului Cinzio.

<sup>14</sup> Ale acordului cu împăratul.

## RAPORT CĂTRE CARDINALUL DE SAN GEORGIO

1594 februarie 23, Alba Iulia

p. 93 Azi pleacă părintele Alfonso Carrillo ... la împărat cu scrisorile și acor-  
durile principelui [Dacă s-ar ivi unele pretenții ale împăratului, Sigismund  
lasă totul la hotărîrea papii // Se repetă cele spuse cu privire la rolul atribuit  
lui Baltazar și la cel rezervat principelui ...]

O dată obținută victoria principelui în Ungaria ... s-ar avea tot ce se  
dorește, căci și moldoveanul și munteanul depind cu toții de el. Acum patru  
zile<sup>15</sup> au trimis să-l roage pe principe și să stăruie ca să-și unească toate forțele  
lor împotriva turcului; dar acesta de teamă să nu se arate încă de pe acum  
dușman al turcului nu îndrăznește să se declare deschis în toate acestea față  
de ei, ci îi ține cu speranța. Totuși eu sper că pînă în opt zile cu ajutorul car-  
dinalului Báthory, care e așteptat din oră în oră, să-l fac să se declare și să se  
alieze cu sus-zișii [domni], și cu privire la acest lucru am scris monseniorului  
de Cremona<sup>16</sup> ca să trateze acest punct cu împăratul.

Cînd vor fi uniți cei trei principii și adunați cu armatele lor în Moldova,  
sper să-i atrag și pe cazaci, circasieni, moscoviți și foarte mulți poloni ... [ar  
rezulta o armată foarte numeroasă care ar putea fi folosită la cucerirea Con-  
stantinopolului dacă cumva cea din Ungaria nu ar putea-o face].

Cazacii acum sînt înțeleși cu moldovenii să se împotrivescă împreună la  
orice năvală (*furia*) a tătarilor care ar voi să treacă în țările acestea, în așa  
fel că tătarii s-au retras, neavînd intenția să treacă [înoace] cu toată chema-  
rea turcului.

p. 94 ... Acest principe a trimis ieri seară pe părintele Carrillo să-mi spună,  
ca un fel de scuză, că nu mi-a putut da audiența în mai multe rînduri, așa  
cum ar fi dorit, fiind împiedicat de multe treburi ale statului cu prilejul dietei  
aproape terminată, și că odată ce va fi sosit d. cardinal Báthory va trata cu  
mine mai frecvent, mai pe larg și mai amănunțit despre // afacerile iminente.  
[Comuleo dorește să plece] de cum voi putea duce vreo știre din partea  
principelui către acele popoare cu care voi trata, acesta fiind singurul lucru  
care mă ține în loc și întîrzie plecarea mea.

[Principele a dăruit în această dietă multe bunuri (*boni stabili*) de ale  
statului, baronilor și nobililor, pentru a-i cîștiga cu toții pentru acea expediție  
militară.]

---

<sup>15</sup> Deci la 19 februarie.

<sup>16</sup> Speciano.

## SCRISOARE CĂTRE SPECIANO<sup>17</sup>

1594 februarie 28, Alba Iulia

Acest principe mi se pare că nu vrea să se alieze cu moldoveanul, și nici p. 48  
cu cel din Țara Românească. Dorește să ocupe Moldova și Țara Românească,  
să-iucidă pe acei principii și să ia pentru el aceste țări. Părintele Carrillo nu  
știe despre această scrisoare. Țara Românească și Moldova nemaifiind cu tur-  
cul<sup>18</sup>, întrucât au și dat de știre că vor să intre în Liga principilor creștini,  
va trebui găsit un general pentru oastea din Moldova, care va fi de cel puțin  
o sută de mii de oameni (!) și care să vrea să meargă spre Constantinopol. Cel  
mai bun ar fi arhiducele Maximilian<sup>19</sup>, cu el vor veni mulți poloni. Cardinalul  
Báthory vrea să se facă rege al Poloniei; crede că nu se va întoarce regele<sup>20</sup>.  
A scris papii să-i trimită bani ca să înjghebeze o armată contra turcului // și p. 49  
ca el să fie în fruntea ei și că mulți palatini i-au și promis să-l urmeze numai  
să-i ajute cu bani. Cred că gândul său este ca să câștige cu acei bani pe palatini,  
să facă o armată, și în noiembrie al anului de față să se ridice rege al Polo-  
niei<sup>21</sup>. El îmi spune că dacă regele nu s-ar întoarce pînă în noiembrie, toți  
[cei din Polonia] sînt de părere să ridice de îndată un alt rege; în consecință  
ar fi de mare importanță ca arhiducele să se afle atunci în Moldova cu acea  
armată, și toată nobilimea, de îndată îl va proclama rege. Arhiepiscopul de  
Gnezno și marele cancelar sînt bănuți că ar fi amestecați în această chestiune<sup>22</sup>,  
Să se dea de știre sancțiții sale și împăratului.

## SCRISOARE CĂTRE SPECIANO<sup>23</sup>

1594 martie 6, Alba Iulia

... Primele cuvinte pe care mi le-a spus cardinalul Báthory au fost rela-  
tive la scrisoarea privitoare la cele douăsprezece capitole: a spus că a scris-o  
cam repezit în prima furie, pentru că Transilvania se afla în mare primejdie  
și declara că se căiește de a o fi trimis papii. (Despre Zamoyski asigură că  
este sincer, și că sfaturile lui sînt îndreptate către o atitudine prudentă, el  
fiind de aceea opus încheierii acestei alianțe în cursul acestui an).

<sup>17</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat doar de Veress, în *Relationes...*  
pp. 48—49. Nu este cuprins în seria din „Starine“, 1882.

<sup>18</sup> Text defectuos: *La Valachia et Moldavia non piu di Turco* (lipsește verbul).

<sup>19</sup> E fostul candidat la tronul polon, învins de Zamoyski și silit să se retragă.

<sup>20</sup> Sigismund al III-lea Wasa era și rege al Poloniei (1587—1632) și al Suediei înce-  
pînd din 1592 (1592—1604), ceea ce îl obliga la șederi prelungite în Suedia.

<sup>21</sup> Era o veche ambiție de a-l moșteni oarecum, măcar și cu oarecare zăbavă, pe un-  
chiul său regele Ștefan Báthory, mort în 1587. De altminteri chiar în timpul acestor tratative  
de la Alba Iulia el urmărea, aprobînd tacit planurile secrete ale fratelui său Baltazar, de  
a se face domn al Țării Românești.

<sup>22</sup> *Si habbino per sospetti di tutto questo.*

<sup>23</sup> *Ibidem*, p. 49.

CĂTRE CARDINALUL DE SAN  
GEORGIO<sup>24</sup>

[Situția din Moldova]

*II 1594 martie 31, Camenița*

p. 94 ... Am sosit noaptea în Iași, în ziua de 22 a lunii de față. ... În ziua următoare am pus să fie vestit domnul Moldovei<sup>25</sup> de venirea mea. Acesta nu mi-a putut da audiență în ziua aceea, dar în ziua următoare mi-a dat-o și dimineața și seara, pe îndelete și în taină.

L-am aflat între nădejde și spaimă. S-a bucurat mult, și parcă i-ar fi venit inima la loc când i-am înfățișat breva stăpînului nostru (papa)<sup>26</sup> și l-am poftit să intre în Liga principilor creștini. Mi-a spus că va face orice va hotărî sancțitarea sa. Mi-a dat, când i-am cerut, scrisori de încredințare către marele cancelar al Poloniei<sup>27</sup>, către hatmanul cazacilor, către castelanul din Camenița<sup>28</sup>

<sup>24</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian din „Starine“, XIV, 1882, pp. 94—96 incl.

<sup>25</sup> Aron vodă.

<sup>26</sup> Clement al VIII-lea.

<sup>27</sup> Jan Zamoyski.

<sup>28</sup> Jan Potoki, castelan de Kamenec, general al Podoliei. El fusese indicat anume de papă în instrucțiunile sale ca fiind singurul dregător catolic din acel loc.

și către marele cneaz al // Moscovei<sup>29</sup>. A trimis și pe un credincios al său cu mine ca să-i pot trimite prin acesta înțelegerea ce voi fi încheiat-o cu cazacii.

Am plecat în ziua următoare din Iași după liturghia de sărbătoarea Bunei Vestiri (25 martie) spre Camenița.

Sus-numitul domn al Moldovei Aron a fost pe acolo<sup>30</sup> în vremea lui Sixtus al V-lea<sup>31</sup> de fericită pomenire, și a fost mîngîiat și ajutat de el și cred că va fi făcut mărturisirea credinței [catolice] în fața <cardinalului> Santa Severina<sup>32</sup>.

Cu domnul<sup>33</sup> din Țara Românească nu se cuvine să se trateze acum, căci stă la București cu mai mulți turci decît creștini: dar de cum va porni la luptă domnul Moldovei el va fugi într-o clipă cu acei turci, și toată Țara Românească va alerga la oastea ce va fi în Moldova, sau cu adevărat transilvanul<sup>34</sup>, fără a scoate sabia din teacă, va lua în stăpînire acea țară . . .

. . . În toată acea țară<sup>35</sup> se face vinul cel mai ales: mult mai bun și mai variat ca în Ungaria și Transilvania. Acolo sînt multe mine de tot felul de metale, dar mai ales de aur (!) mult mai multe ca în Transilvania, zăcăminte de sare, de chihlimbar galben și negru, de ceară și de păcură<sup>36</sup>: ceara și păcura se adună în stare lichidă la suprafața unor lacuri unde stau ca uleiul, și izvoarăsc din fundul acelor lacuri în cantitate foarte mare. Ceara de asemenea se adună în același chip de pe un rîu care își ia ființă dintr-un mic munte. <Locuitorii> nu îndăznesc să exploateze aceste zăcăminte din cauza turcilor. Țara e foarte mănoasă cu tot felul de roade, cireși, piersici mai mari și mai gustoase ca acelea din aceste locuri. Sînt tot felul de fructe care se află acolo în afară de smochine; în țara aceea se găsesc pe cîmp „spauri“ (bureți) mari de grosimea mîinii, foarte gustoși și în mare număr. Se ară <pămîntul> o singură dată, cînd se și însămîntează, și produce mai mult ca pe aici. Nu este țară în toată lumea unde să se înmulțească mai mult caii, boii, oile și altele asemănătoare, ca acolo. Lungă de 15 zile de drum, și largă — acolo unde este mai îngustă — de două zile <de drum>, această țară este aproape toată loc șes: este doar lipsă de lemne pe alocuri.

<sup>29</sup> Feodor (1584—1598).

<sup>30</sup> *Costi*, adică în Occident.

<sup>31</sup> Deci între 1585 și 1590.

<sup>32</sup> Personalitate de seamă sub papa Grigore al XIII-lea și urmașii săi. A fost primul conducător al Colegiului grec al sfîntului Atanasie din Roma. I se spunea: Protector al întregului Levant.

<sup>33</sup> Mihai Viteazul.

<sup>34</sup> Sigismund Báthory.

<sup>35</sup> Țara Românească.

<sup>36</sup> Sînt reproduse informații luate din cărți — probabil de la geografii italieni, (de ex. Botero pe care l-a putut cunoaște și personal).

Moldova e și ea îmbelșugată în multe din locurile arătate mai sus, dar nu în așa mare măsură. Dar la vedere, nu e țară mai frumoasă ca aceasta în toată lumea: toată numai dealuri și văi nespuse de frumoase, acoperite la timpul lor de flori de multe feluri, din care pricină este bogată în miere — astfel că din aceasta și din ceară se scoate în fiecare an pînă la două milioane în aur, și dacă nu ar omorî albinele ar scoate și mai mult. E lucru obișnuit în această țară să se păstreze mai departe numărul dintîi al stupilor de albine, dar numărul albinelor obișnuiește să se înmulțească de șapte ori mai mult, astfel că

p. 96 din o sută de stupi se înmulțesc pînă la șapte sute într-un an; // din tot acest număr locuitorii nu aleg decît doar o sută <de albine> și pe toate celelalte, cam șase sute, le omoară. Moldova aceasta are o lărgime de opt zile de drum, și tot atîta în lungime. Moldovenii sînt oameni războinici, dar muntenii dimpotrivă. Din aceste două țări în întregime nu se muncește și nu se ară decît abia a suta parte, cu toate că sînt în întregime cultivabile.

În clipa de față aceste țări din cauză că au fost de douăzeci de ani încoace sub tirania<sup>37</sup> turcului, sau încă a acestor domni care au cîrmuit-o, sînt aproape nelocuite. Cînd se revarsă Dunărea atunci lacurile din aceste țări, care se află în apropiere, se umplu de tot felul de pești care se găsesc în acel rîu, în așa măsură, că <ei> într-o zi scot din aceste lacuri o mie de scuizi pe pește; și îl sărează și îl cară prin multe țări la vînzare. Pe lîngă aceasta <aici> sînt rîuri multe și frumoase, pline de pești buni și variați.

Sînt multe alte bogății în aceste țări, pe care nu le mai pomenesc aici . . .

## RAPORT CĂTRE ACELAȘI

*1594 octombrie 14, Cracovia*

[Primind răspunsul cazacilor] am început să tratez cu mai mult zor această chestiune cu domnul Moldovei.

Acest principe, pînă să plec de la el, s-a căit de a-mi fi făgăduit să se unească cu cazacii contra turcilor, în parte de teama turcului, în parte chiar de a cazacilor, căci nu se încredea în ei, parte în urma scrisorii pe care i-o trimisese G<sup>38</sup> — după cum am auzit din loc sigur — în care îl făcea // atent să nu se pună rău cu turcul și să păstreze prietenia lui dacă vrea să rămîină

---

<sup>37</sup> Ambasadorul Angliei la Constantinopol, Edward Barton, scria la 3 februarie 1594 că țările române erau „în cea mai mare parte necultivate din cauza tiraniei la care sînt supuse și a deselor schimbări de domni” care costau „cel puțin un milion de galbeni”, (E. D. Tappé, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601)*, La Haye, 1964, p. 63).

<sup>38</sup> Cifru desemnînd probabil pe marele cancelar Zamoyski.

domn al Moldovei. Și așa, zisul principe a început să mă poarte cu vorba, tot amînînd tratativele, aducînd înainte greutățile . . . etc. . . Îi și făcusem pe cazaci să se apropie de hotarele Moldovei și se aflau așezați chiar lîngă oastea moldoveanului care în parte datorită stăruințelor și îndemnurilor mele — pentru care am mai intrat apoi încă de două ori în Moldova — în parte de teama turcului și a tătarului, căci primise știre că turcul încerca să-l scoată din domnie cu ajutorul tătarilor — își făcuse o armată de 21 mii de oameni, înzestrați cu tunuri bune, și ieșise la trecătoarea pe unde obișnuiau tătarii să pătrundă în Moldova<sup>39</sup> pentru a trece în Ungaria, cu gîndul de a li se împotrivi cu tărie și a nu-i lăsa să treacă. Cînd apoi m-am încredințat că acest moldovean nu-i voia pe cazaci, am trimis să-i îndemn să nu mai stea în acel loc în zadar, ci să meargă să prade așezările<sup>40</sup> turcești care nu erau departe de acolo, făgăduindu-le că moldoveanul nu îi va împiedica de la aceasta și oferind în taină un dar din partea mea căpeteniei lor, lăsîndu-l să spere cu timpul un dar mai bogat. Acela a plecat cu cazacii și a făcut pîrjoliri, așa cum se poate vedea . . . dintr-o scrisoare ce mi s-a scris mie la 21 iulie de acea căpetenie căreia îi trimisese o sută de florini — căci atîta aveam la mine — promițîndu-i să-i alătur pe cazacii de pe Nipru pentru a face o pradă bună. El nu a vrut să mai aștepte, ci a mers sub cetatea Chilieii și a stat acolo . . . În timpul acela, cît tratam cu moldoveanul și cu cazacii, ne-a venit la ureche din mai multe locuri că G răspîndea în taină despre mine zvonul că aș fi spionul lui X<sup>41</sup> și multe alte infamii, pentru a mă face urît de toți, îndemnînd nobilimea să nu facă război . . .

[Confirmat în bănuiele de castelanul de Camenița . . . Vrea acum să găsească un șef care să pornească o acțiune contra tătarilor pe care el, Comuleo, ar sprijini-o cu bani. Palatinul Kievului<sup>42</sup> la început consimte, apoi dă înapoi. În aceeași săptămîină intră tătarii în Podolia cu pîrjol mergînd spre Ungaria. În sfîrșit se înțelege cu starostele de Sniatin, N. Jazlowiecki, care cu asentimentul neoficial și nesincer al lui Zamoyski se pregătește să atace pe tătari acasă la ei. Dacă în Moldova și Țara Românească ar intra o oaste creștină s-ar scula toți creștinii de sub turci.] Și acest lucru voisem eu să-l fac dacă î-ași fi aflat pe domnul Moldovei, după dorința mea, și mai credincios, și așa cum se arătase la început. Pe el nu se poate pune nici un ternei, promite orice și apoi face așa cum îi vine la socoteală pentru a-și menține favoarea turcului și a pașalei pînă ce scapă, trimițîndu-le neîncetat bani, daruri și cred și infor-

<sup>39</sup> Barton arată că Aron vodă pregătise provizii pentru tătari, și își retrăsese supușii din calea lor. Tătarii nu au respectat însă înțelegerea și au urmărit pe moldoveni în locurile unde se retrăseseră spre a-i jefui (*ibidem*, p. 17).

<sup>40</sup> *Ville*, satele și suburbiile cetăților turcești.

<sup>41</sup> Cifru nedezlegat. Poate desemnează pe împăratul german.

<sup>42</sup> Constantin de Ostrog. Apare și sub numele de Constantin-Vasile sau Vasile.



mații despre creștini. Acum cred că trebuie să aibă un milion în aur și vrea să fugă cu el, fie la Moscova prin Polonia, dar nu se încrede în poloni, sau într-adevăr în Germania prin Transilvania și Ungaria, dar nici în aceia nu se încrede. Aș crede că G va fi mai șiret ca toți, ajutându-l să scape pentru un bacșiș bun<sup>43</sup>. Am făcut această digresiune pentru a vă descrie persoana care nu merită să se facă un capitol separat pentru ea. Mi-a promis să-mi dea ajutor în bani și oameni pentru Jazlowiecki împotriva tătarilor și apoi nu a mai vrut să facă acest lucru. M-a chemat cu mare stăruință să viu la el, poate cumva ca să mă predea turcului și să-și potrivească treburile lui, eu însă nu am vrut să merg<sup>44</sup>.

1594 noiembrie 3

Cu două luni înainte<sup>45</sup> de a trece tătarii prin Polonia în Ungaria, domnul Aron al Moldovei, la care sosiseră atunci niște englezi de la Constantinopol pentru a trece în această țară, trezindu-i mare bănuială<sup>46</sup>, mi-a dat de știre ca să cercetez cu mare sîrguință la cine și pentru ce merg <în Polonia>. Acei englezi au sosit la Cămenia unde mă aflam atunci. Dar trăgeam nădejde să-i abat din drum<sup>47</sup>; tîlmaciul care era un sîrb venit cu ei de la Constantinopol a făcut treaba aceasta și acuma e la mine în slujba mea. Acesta mi-a spus că acei servitori duceau daruri către regina Angliei din partea sultanei Valide<sup>48</sup>, alt nu mai știe nimic; apoi, dîndu-mi osteneala să aflu pe unde au călătorit acei englezi, am aflat în mod sigur că acei englezi au stat mai mult de două săptămîni să trateze cu marele cancelar<sup>49</sup>.

<sup>43</sup> *Per qualche buona manza.*

<sup>44</sup> Este interesant de notat că această atitudine a lui Comuleo coincide cu cea a lui Giovanni de' Marinî Poli, tovarășul său de drum la plecarea sa din Moldova, și că este în oarecare contradicție cu cea din raportul următor.

<sup>45</sup> Deci prin mai.

<sup>46</sup> Este vorba probabil de cei doi englezi care se întorceau de la Constantinopol în Anglia cu scrisori de la sultan către regina Elisabeta, menționați de Edward Barton într-o scrisoare din 16 iunie 1594 (*T a p p e, op. cit., p. 70*). Bănuielile lui Aron se refereau poate și la posibilitatea ca acei englezi să fi fost însărcinați cu demersuri împotriva sa pentru refuzul său de a-și achita datoriile bănești către Ed. Barton și alți englezi, printre care și Thomas Wilcox care a venit și în persoană în Moldova, unde a rămas pînă la ridicarea lui Aron din domnie. Motivul aparent al venirii acestuia fusese o intervenție în favoarea locuitorilor reformați din Moldova persecutați de iezuiții așezați în Moldova, dar în realitate rămăsese dator vîndut și nu mai avea altă cale. Barton a intervenit la Sigismund Báthory și la Zamoyiski pentru a nu-l lăsa pe Aron să fugă prin Transilvania sau Polonia cu comorile sale (*ibidem*).

<sup>47</sup> *Desviarli.*

<sup>48</sup> Safiye sultan, de origine venețiană, din familia Baffa din Corfu, mama sultanului Mehmed al III-lea (1595—1603) avea o influență hotărîtoare în chestiunile politice.

<sup>49</sup> Este momentul cînd se ridică problema aderării Poloniei la Liga creștină, la care se opunea Zamoyiski, chiar împotriva voinței regelui. Ambasadorul englez urmărea în mod activ acest proces în desfășurare.

Domnul Aron mi-a trimis vorbă acum două luni printr-un om cu greutate<sup>50</sup> cum că o lună și mai bine înainte de a trece tătarii prin Polonia în Ungaria, domnul l-a vestit neîncetat cu de-amănuntul pe marele cancelar prin scrisori <trimise> de mai multe ori pe săptămână despre acei tătari și despre toate trecătorile pe unde treceau, la care scrisori cancelarul îi răspundea întotdeauna rugându-l să-i dea de știre neapărat și pe viitor despre aceasta. În cele din urmă domnul, încredințându-se că acei tătari aveau să intre în Polonia, a scris toate acestea cancelarului, îndemnându-l ca el cu armata lui să se așeze la una din trecătorile pe unde trebuiau să treacă, și că domnul îi va urmări pe tătari sau în adevăr că domnul se va așeza la una din acele trecători și că acel cancelar să vină din urma <lor> ca să-i prindă la mijloc și în felul acesta să nu scape nici unul, cancelarul nu a vrut să dea nici un fel de răspuns la această scrisoare din urmă și a lăsat-o să treacă în tăcere și tătarii au trecut opt zile după aceea netulburați prin Polonia în Ungaria. Domnul mi-a dat de știre ca să înștiințez pe rege despre aceasta, dar cum nu s-a înfățișat pînă acuma acest om <de seamă> aici aș crede că domnul cancelar s-a descotorosit de această învinuire<sup>51</sup>.

---

<sup>50</sup> *Homo d'importanza.*

<sup>51</sup> *S'habbi discomprato da queste vessatione.*

## MÁTYÁS KIS, EMISARUL LUI TEUFFENBACH

(? — după 1594)

\*

Matyas Kis, emisarul lui Cristofor Teuffenbach, comandantul Ungariei Superioare, nu ne este cunoscut decât din raportul întocmit de el asupra misiunii sale la Alba Iulia din zilele de 5—6 februarie 1594. Misiunea aceasta tainică avea să rămână fără alt rezultat decât crearea unui climat de insatisfacție mutuală între comandantul Ungariei Superioare și tânărul principe al Transilvaniei care nu va scăpa nici un prilej după aceea de a umbla să determine înlocuirea acestuia.

În toamna anului 1593 Sigismund Báthory a trebuit să simuleze un început de cooperare cu turcii, în războiul lor din Ungaria. Adunându-și oastea, a împărțit-o în două corpuri și le-a îndreptat spre hotarul de vest, avînd grijă a trimite în taină la comandantul Ungariei Superioare, Cristofor Teuffenbach, asigurarea că nu va porni nici o acțiune contra lui, cerîndu-i reciprocitate. De asemenea se oferea să dea informații greșite turcilor asupra forțelor imperiale. În sfîrșit îi cerea ajutor dacă ar fi atacat de turci, rugîndu-l să transmită împăratului dorința sa de a încheia o alianță antiturcească. Scrisoarea pe care o aduce în taină emisarul lui Teuffenbach era răspunsul la acest demers tainic. Sigismund nu a vrut

să o primească, deoarece ea era adresată „voievodului nostru al Transilvaniei” și nu principelui Transilvaniei. Lipseau de asemenea termenii de alteță serenisimă. Gestul lui Sigismund de a-i înapoia augusta scrisoare, precum și procedeul de a exprima răspunsul indirect prin Carrillo pentru „a se feri de învinuire și bănuieli” (*propter... evitandam notam et suspitionem*), folosind tocmai justificarea lui Teuffenbach pentru ce nu a venit el însuși cu scrisoarea ci a trimis-o prin mesager, au indispus pe comandantul habsburgic care și-a exprimat ulterior mirarea că asemenea chestiuni atât de grave sînt tratate de eclesiastici străini (aluzie la Carrillo care era spaniol și în general la emisarii bisericii romane, mai toți italieni). Teuffenbach el însuși era reformat și ca atare rău văzut de nunții papali prezenți și viitori (Speciano, Visconti...). În sfîrșit scriind miniștrilor lui Rudolf, el sublinia faptul că principele nu se sfătuisese decît cu Carrillo oînd a refuzat să primească scrisoarea, și nu cu senatul care l-ar fi îndemnat fără excepție să o primească. Această scrisoare a lui Teuffenbach asociată cu două scrisori interceptate ale cardinalului Báthory către Carrillo din martie-aprilie 1594 — protestînd de felul sectar în care acesta purta negocierile fără a consulta senatul — au avut un efect negativ asupra mersului negocierilor (vezi Veress Carrillo, I, pp. 476—477).

În realitate răspunsul adus de Matyas Kis nu mai era de actualitate după pornirea acțiunii lui Carrillo la Praga cu sprijinul papii pentru tratarea condițiilor unui pact sta-tornic între Transilvania și imperiu.

MATYAS KIS<sup>1</sup> CĂTRE CRISTOFOR  
TEUFFENBACH<sup>2</sup>

*1594 februarie 24, Cașovia*

p. 445

Cum din cauza greutății drumului, am ajuns în ziua de 6 februarie în jurul orei 11 din prînz la Alba Iulia unde se întor-sese și ilustrul domn voievod<sup>3</sup> cu patru zile mai înainte de la Brașov și Făgă-raș, m-am instalat la fierarul ilustrului domn voievod, care nu chiar de multă vreme s-a dus de aici, de la Cașovia, acolo. Găzduindu-mă aici, în aceeași zi a sosirii mele, după o oră, cam pe la ora trei după prînz, am intrat în oraș spre a-l căuta pe reverendul domn Alfonso Carrillo, duhovnicul ilustrului domn voievod care a fost de curînd pe la măria voastră, pentru a mă informa despre prezența ilustrisimului și reverendisimului domn Alessandro Comuleo, legatul papii precum și despre modul de a putea pătrunde la ilustrisimul voievod. Mi

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în Veress, *Carrillo*, I, nn. 445—448.

<sup>2</sup> Comandantul habsburgic al Ungariei Superioare.

<sup>3</sup> Sigismund Báthory.

s-a arătat în sfârșit locuința sa din mănăstirea în care se săvârșesc slujbele bisericești pentru ilustrisimul domn voievod. Bătînd acolo la ușă, am fost întrebat pe cine caut? Am răspuns: Pe reverendul domn Alfonso, despre care mi-au spus că ar fi la principe. L-am așteptat deci cam vreo oră în mănăstire, și îndată ce s-a întors m-a recunoscut. L-am salutat în numele măriei voastre și el m-a dus cu sine în odaia sa, și mi-a spus că am venit la vreme foarte potrivită, și că va obține de la ilustrul voievod să pot avea audiență fără zăbavă, pentru care lucru l-am rugat și eu stăruitor în numele măriei voastre, căci misiunea este a maiestății sale și de aceea nu suferă întârziere.

p. 446

Sfîrșindu-se această convorbire l-am întrebat despre prezența domnului Alessandro Comuleo<sup>4</sup>. A răspuns: „acesta nu a sosit încă și (deci) nu și-a expus pînă acuma misiunea sa principelui, dar este totuși așteptat pe seară“. Mi-a arătat locul de găzduire pregătit pentru el, ca să pot să ajung la el a doua zi. M-am mirat unde a zăbovit așa mult domnul Alessandro. Mi-a răspuns domnul Alfonso că acesta a așteptat pînă acuma la Chioar înapoierea principelui. M-am bucurat că pot să-i iau înainte <expunîndu-mi> misiunea mea, și m-am rugat tot mai mult de domnul Alfonso ca să-mi obțină acea audiență. Mi-a făgăduit că o va obține pentru mine în ziua următoare, adică a șaptea a acestei luni. În sfârșit l-am lăsat și m-am dus la gazdă. Iar el mi-a spus ca să vin din nou la el în ziua următoare la ora șapte dimineața, ceea ce am făcut cu toată sîrguința.

Sosind ora a șaptea, eu nu l-am găsit, căci fusese chemat mai înainte la ilustrul domn voievod, și așadar, l-am așteptat aproape o oră. În acest timp, un alt canonic văzîndu-mă că stau acolo mi-a vorbit, spunîndu-mi că i-a poruncit domnul Alfonso, dacă mă va vedea, să mă îndrepte, de îndată, la ilustrisimul domn Alessandro care a și sosit . . .

În timpul acesta a intrat și domnul Alfonso care mi-a spus că a și făcut cunoscută prezența mea ilustrisimului domn voievod și că acela vrea bucuros să mă asculte în acea zi. Și zicînd acestea m-a luat de mîină și m-a dus în camera sa, lăsîndu-l pe domnul Alessandro, și m-a întrebat dacă aveam scrisoarea maiestății sale. Am răspuns că o am. Atunci el îndată, fiind eu de față, a scris un bilet domnului voievod și l-a trimis ca să fie dus prin camerierul său. Reîntorcîndu-se, acesta a spus: // că a depus îndată biletul în mîinile ilustrului domn voievod și că principele va răspunde după prînz.

p. 447

Eu vrînd apoi să plec la gazdă nu am fost lăsat de domnul Alfonso, ci reținut la prînz. Am prînzit împreună cu domnul Alessandro. Înainte de a se fi terminat prînzul, a fost anunțat domnul Alfonso că trebuie să merg împreună cu el la ilustrisimul domn voievod. Eu îl rugasem totuși pe domnul Alfonso ca să-mi obțină de la principe o audiență particulară și secretă (*pri-*

<sup>4</sup> Vezi relația lui din volumul de față.

*vatam et secretam*), căci misiunea mea este foarte secretă, de aceea să-l anunțe pe principe să binevoiască să-mi dea audiență fără a fi prezenți consilierii săi.

Și astfel lăsându-ne prânzul, am intrat în cetate suindu-ne pînă la palatul principelui, unde, intrînd mai întîi domnul Alfonso, mi-a poruncit să aștept puțin afară, și apoi a ieșit din nou și m-a întrebat de-a dreptul (*ex abrupto*) în numele principelui dacă am scrisoarea maiestății sale și cum este ea intitulată? I-am spus că am scrisorile maiestății sale și ale măriei voastre și i le-am arătat pentru ca să vadă intitulăția lor. După ce le-a văzut a intrat la principe și puțin după aceea ieșind iarăși am fost chemat de el, și astfel fiind de față acel domn Alfonso, am salutat pe domnul voievod în numele măriei voastre cu tot respectul convenit... și am înfățișat scrisoarea maiestății sale, arătînd că măria voastră are o anume însărcinare din partea maiestății sale către domnia sa ilustrisimă, pe care ar fi trebuit să o îndeplinească el însuși, însă din cauza sănătății șubrede și a frămîntărilor războinice și pentru a se feri de învinuire și bănuieli nu a putut satisface milostiva poruncă a maiestății sale...

Și astfel am încheiat misiunea mea la ilustrul domn voievod, care îndată, fiind față reverendul domn Alfonso, mi-a răspuns pe scurt la fiecare din articolele propuse...

Și așadar astăzi, în ziua a 11-a a acestei luni, la ora opt dimineța am fost chemat de domnul Alfonso care (mi-)a dat răvașul<sup>6</sup> ilustrului domn voievod scris către mine de mîna proprie (a acestuia) în limba ungară, ca să dau crezare absolută cuvintelor domnului Alfonso și să raportez maiestății voastre ceea ce îmi va zice. Împreună cu acel răvaș mi-a restituit și milostiva scrisoare a maiestății cezaree, pe care o înfățișasem domnului voievod // arătînd motivul pentru care domnul voievod nu a deschis-o pentru că negreșit domnul voievod ar trebui să arate acea scrisoare consilierilor săi, care fără îndoială văzînd titlul acelei scrisori s-ar indispune rău de tot și s-ar opune lucrului început. De asemenea a mai adăugat că principele ar fi dorit bucuros să-mi arate el însuși aceste lucruri și încă altele, dar *pentru a se feri de învinuire și bănuieli* a găsit mai potrivit ca ele să-mi fie comunicate și arătate de domnul Alfonso. În ceea ce privește moartea solului maiestății sale, a afirmat că nu știe dacă a murit de moarte firească: se va sîrgui să dea de știre maiestății voastre la timp toate veștile de la Constantinopol și din alte locuri ce le va putea afla prin solii săi, așa după cum a anunțat chiar de curînd prin omul său special mișcarea tătarilor, ceea ce nu va înceta de a face și în viitor.

Despre pregătirile împăratului turcilor, a declarat că nu a aflat nimic sigur. A auzit că georgienii și cerkezii s-au răscolat contra sultanului și că

---

<sup>6</sup> *Schaedam*.

perșii poartă război, totuși așteaptă pe curînd știri mai sigure despre toate acestea și de îndată va da de știre măriei voastre.

Spune că Sinan pașa se află la Belgrad și că i-ar fi venit într-ajutor niște trupe fără arme și de nici o ispravă și că ei sînt în mare spaimă.

Acestea mi le-a transmis reverendul domn Alfonso în numele ilustrului domn voievod și mi-a dat scrisoarea domnului voievod scrisă către măria voastră care declara măriei voastre că titlul<sup>6</sup> scrisorii maiestății sale nu va întîrzia și nici nu va împiedica lucrul început în ceea ce îl privește pe domnul voievod.

Și astfel am fost slobozit de plecare de către domnia sa, luînd rămas bun și de la domnul Alessandro care a salutat cu toată considerația pe măria voastră, urîndu-i numai bine și promițînd că va scrie fără zăbavă măriei voastre dacă va fi putut realiza ceva, și a rugat-o și pe măria voastră să nu omită a-i scrie cînd va porni cu armata maiestății sale.

---

<sup>6</sup> Adică de fapt folosirea în adresă a unui titlu socotit necorespunzător și jignitor.



## PAOLO GIORGI

(c. 1560? — după 8 mai 1600)

\*

Nu cunoaştem anii vieţii sale. Datele autobiografice furnizate de el în mod adesea voit inexact nu merg în trecut mai sus de anul 1580. Originea nobilă pe care i-o presupune G. Bascapé, editorul din 1931 al *Discursului* său, nu corespunde datelor ştiute. El aparţinea unei familii din Ragusa care se ocupa cu comerţul. După spusele sale, el a venit din Italia în părţile turceşti în 1580 şi a rămas acolo patru ani, cutreierînd mai ales Macedonia şi Bulgaria, în legătură, desigur, cu interese comerciale. El nu se întoarce în Turcia decît în 1590 (ulterior va indica anul 1593, cînd va vorbi de şederea sa în Bulgaria, la Provadia şi apoi, în 1594, la Silistra). Dar el nu va veni aici decît silit de împrejurări, căci puţin înainte, la plîngerea florentinilor Capponi, este trimis din Florenţa un procurator al acestora, Girolamo Grassi, la Ragusa ca să ceară achitarea datoriilor lăsate de Martolo şi Paolo Giorgi, *faliţi şi fugiţi de creditori* (vezi Vincentius Makušev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta, collecta atque illustrata*, vol. I, Varsavae, 1874, p. 514, corespondenţa din 23. III. 1589). În ianuarie 1595 îl aflăm la Alba Iulia,

unde ține, în fața lui Sigismund, *Discursul* său despre bulgari, *la sugestia cancelarului Josica*. (Nu este vorba de un apel în favoarea bulgarilor de sub turci, ci mai degrabă de semnarea aportului pe care l-ar putea constitui ei în campania iminentă a creștinilor.) Este descrisă sumar împărțirea în sangeacate a Bulgariei pînă la Munții Balcani, stăruind asupra stării populației creștine, asupra virtuților ei războinice și a pasivității turcilor și arătînd cum ar putea fi folosiți atît bulgarii, cît și albanezii așezați în mijlocul lor și bine înarmați, care ar putea ocupa trecătorile spre Tîrnovo. Există o serie de indicii despre unele legături ale sale cu Moldova. El pomenește în Memoriile sale de un frate al său, care *ar fi stat în imperiul turcesc 22 de ani*, precum și de un văr al său, desigur Simone Ragnina, ambasadorul ragusan la Poartă. Dar acest frate nenumit, nu este cumva unul și același cu ragusanul Domenico de'Giorgi, om însemnat, cu afaceri în Țara Românească înainte de 1585, și cu interese statornice în Moldova, unde apare ca un ocrotit al lui Bartolomeo Brutti și ca principal arendaș al vămilor de vite din Moldova pe anul 1591—92, rămas în Moldova un timp și după fuga lui Petru Șchiopul și plecat apoi probabil după uciderea lui Bartolomeo Brutti de către Aron?

Ar fi deci posibil ca Paolo, fugind din Italia (precum și din Ragusa, unde era urmărit de trimisul florentin), să fi venit în Moldova lui Petru Șchiopul, găsindu-și un rost pe lângă ragusanii de acolo, și în primul rînd pe lângă Domenico.

În sensul acesta ar pleda legăturile sale cu Giovanni de'Marini Poli, precum și faptul că, în decembrie 1595, atunci cînd oade prizonier în Moldova, în înfrîngerea lui Ștefan Răzvan, el își datorește salvarea faptului că era cunoscut noului domn Ieremia Movilă încă dinainte, adică înainte de pribegirea acestuia. (Așadar Paolo este bine tratat la curte, în timp ce Răzvan este tras în țepă (!), ba chiar este trimis curînd ca sol al lui Ieremia la Alba Iulia, în fruntea unei delegații de boieri!) Una din epistolele sale apocrife este datată de el din *Iași* din ... (sic) iunie 1595.

Cum de obicei la întocmirea unui fals sînt folosite destule elemente reale, este posibil ca într-adevăr la acea dată Paolo să fi fost la Iași. Dar în această scrisoare fabricată, el mai afirmă că în vara anului 1594 ar fi scris din Bulgaria cancelarului Transilvaniei de pe atunci, Kovácsoczy, îndemnîndu-l să trimită o oaste de 3000 de oameni în Bulgaria, mai cerîndu-i și sprijinul pentru a-și putea urmări incasarea unor creanțe ale sale în Moldova (!)

Cînd trece în Transilvania, la sfîrșitul lui 1594, deci după uciderea lui Kovácsoczy, fostul cancelar, și înlocuirea acestuia prin Josica, el ține în fața lui Sigismund un *discurs despre Moldova*, dar Josica îl pune să compună un altul despre bulgari, spunîndu-i că „în ce privește acea provincie (=Moldova), alteța sa „*di quella provincia con buon modo s'era sicurata*“. Dar și așa în noul său discurs ținut în ianuarie (ziua variază în diferitele manuscrise) el strecoară o serie de aluzii răuvoitoare la adresa domnului Moldovei, Aron, și mai multe informații anterioare cu vreo doi ani privitoare la această țară. Și după aceea îl vom mai găsi în Moldova în mai multe rînduri. Dacă am admite deci că în 1590—1593 el s-ar fi aflat în Moldova, s-ar explica și nepotrivirea datei venirii sale a doua oară, căci în 1590 el ar fi revenit într-adevăr în „părțile turcești“ în care el înglobează *probabil* și Moldova vasală, iar în 1593 el s-a reîntors în Bulgaria (la Pro-

vadia). A luat parte la campania creștină de la Tîrgoviște și Giurgiu (oct. 1595) și a folosit prezența sa în grupul de sub comanda lui Ștefan Răzvan pentru a se da bine pe lângă acest viitor comandant prezumat al unei expediții iminente în Bulgaria și a-l însoți pînă atunci în cea din Moldova.

Cînd vine din Moldova cu solia de pace la Sigismund, negăsindu-l pe acesta în țară, și nici pe nunțiu Visconti, căci amîndoi se mai aflau la curtea lui Rudolf al II-lea la Praga, împreună și cu Josica — ci doar pe unchiul lui Sigismund, Ștefan Bocskay, care nu se arăta prea mare iubitor de străini — Paolo nu-și mai află nici un rost și pleacă, după ce scrie probabil din Alba Iulia lui Visconti care, pomenind de acea solie cardinalului Aldobrandini, îl numește pe Paolo „om de bine și prieten al meu!”, reușind să deștepte și în secretarul papii mari speranțe într-un element atît de merituos. Încotro s-a putut duce? Oare în Bulgaria, de unde plecase de un an și jumătate și unde turcii se arătau vitregi cu creștinii? Sau mai degrabă în Moldova, de unde venea, unde avea interese bănești, precum și ocrotirea domnului? Nu-l mai aflăm prezent la Alba Iulia decît prin august-septembrie.

Există o copie după o scrisoare (?) a sa foarte dubioasă, aparent adresată nunțiuului Visconti, și formată din bucăți disparate, dintre care una cuprinde indicația „azi 20 aprilie”. Ea a fost publicată de Veress (în *Nunții apostolici în Ardeal, 1592—1600*, București, 1928, anexa VI, pp. 48—52), sub data nedovedită de [Bulgaria, 20 aprilie 1596], deși toată partea finală a scrisorii, completată și de un post-scriptum, aparține unui buletin despre *succesele militare ale forțelor lui Sigismund la Timișoara*, deci corespunde unui alt moment, și anume aceleia cînd Paolo se afla din nou în Transilvania. Această compoziție este o plăsmuire menită să creeze impresia că Paolo fusese în Bulgaria în vara anului 1596. Motivul va apărea atunci cînd va fi vorba de memoriul din „11 mai 1598” către marele duce de Toscana. Dar cum în tot textul nu aflăm nici un indiciu al unei acțiuni purtate de Paolo în Bulgaria, sau măcar al întîlnirii lui cu fruntașii bulgari, acest text constituie, în fond, mai degrabă o dovadă contrară. Așadar, atestarea prezenței lui Paolo în Bulgaria cade de la sine. Avem motive să credem că Paolo este unul și același cu ragusanul amintit de analele Fugger (*Hurmuzaki*, III, 1, p. 269) care vine la Alba Iulia la 11 august, după ce a stat la curtea voievodului Moldovei *șase luni*, și care declară că la Nistru sînt cîteva mii de tătari care vor să treacă dincoace. Numărul lor nu ar fi chiar așa de mare, iar *domnul* (Ieremia) *nu ar vrea să pornească vreo acțiune contra principelui!*

Cele șase luni corespund cu timpul scurs de la reîntoarcerea lui Paolo în Moldova după comunicarea soliei trimise de Ieremia. El a însoțit foarte probabil pe solii moldoveni la reîntoarcerea lor la Suceava. Se poate chiar ca el să fi mijlocit ulterior și apropierea dintre Visconti și Ieremia Movilă, constatată de noi (vezi biografia lui Visconti din volumul de față).

În septembrie sosește la Alba Iulia un trimis tainic al bulgarilor — Teodor Ballina — cu cererea acestora sprijinită stăruitor de Mihai Viteazul pe lângă nunțiu să fie ajutați cu 2 000—3 000 de soldați, care să ia comanda populației gata de răscoală. Vreo 30 000 de oameni s-ar afla ascunși prin păduri, înarmați cu arme ținute pînă atunci îngropate în pămînt. La stăruințele agentului imperial Carlo Magno (vezi Makušev, *op. cit.*, s. II,

în „Glasnik sîrpskog Društva...”, t. XV, Belgrad, 1883, vezi mai jos p. 389 lista bibliografică), prezent la consfătuire, nunțiul Visconti s-a văzut forțat să promită banii pentru năimirea a 400 de călăreți albanezi aflați în Țara Românească și care vor trece în Bulgaria. Este desemnat Paolo să-l însoțească pe Ballina și — poate — să controleze modul de angajare a banilor făgăduiți. El a fost foarte probabil ales chiar de către Visconti. Oficial se pune accentul pe calitatea sa de *bun cunoscător al acestor locuri*. De acum abia începe cariera lui Paolo de părinte al redeșteptării bulgarilor. Dar îndată, la 26 octombrie, are loc înfrîngerea creștinilor la Mezökeresztes, în Ungaria. La această luptă participă și Sigismund cu oastea ardeleană, alături de arhiducele Maximilian de Habsburg.

Consecințele pentru creștinii din împărăția turcească au fost catastrofale. Tătarii se revarsă asupra Bulgariei pentru a se uni cu turcii din Banat și Ungaria, zădărnîcind speranțele bulgarilor. Clipa favorabilă unei acțiuni a acestora trecuse. Acum toți (inclusiv Habsburgii) nu mai umblau decît după o pace sau un armistițiu cu turcii. Dar această situație nu îl împiedică pe Paolo să brodeze o întregă epopee în jurul său.

La începutul anului 1597 cînd Sigismund se află din nou la Praga obsedat de ideea fixă a cesiunii Transilvaniei, apar la curte și solii Țării Românești și cei ai bulgarilor. Aceștia din urmă erau Teodor Ballina — același care venise la Alba Iulia în septembrie 1596 — și Paolo Giorgi, un fel de adjunct al său („Zugeordneter“). (Veress *Documente*, V, p. 60). La 14 martie îi se distribuie daruri din partea împăratului. Ballina primește 300 de guldeni renani și obiecte de argintărie, Paolo doar 200 de guldeni renani. Dar acesta inversează ordinea meritelor în memoriul pe care îl adresează arhiducelui Maximilian, succesorul probabil al lui Sigismund în Transilvania, căruia îi oferă acum serviciile sale, prevăzîndu-se de un îndemn al agentului habsburgic Giovanni de'Marini Poli, a cărui mărturie este invocată în cursul expunerii. (Contrar părerii generale a istoricilor Paolo nu venise în 1594—1595 în Transilvania ca agent imperial. Abia de acum încolo se va îndrepta pe această cale, fără a reuși să-și atingă scopul.)

Paolo după *Discursul* său nu încetează să repete că Bulgaria era golită de trupe și fără posibilitatea vreunei rezistențe la un atac la care ar participa și populația creștină din sudul Dunării. În discurs, el își propusese serviciile pentru propaganda necesară la Varna, Provadia și Șumla, urmînd ca de Tîrnovo și Rusciuk să se ocupe o altă familie de ragusani, Sorgo. Aceste îndemnuri erau însoțite de descrierea stării mult înrăutățite a bulgarilor în ultimii 15 ani. Acum folosind substanța *Discursului* din ianuarie 1595, el îi schimbă oarecum caracterul, bulgarii nu mai sînt considerați doar din punctul de vedere al folosirii lor contra turcilor, ci și ca un element cu o viață proprie.

Totodată propriul său rol capătă o amploare care va merge crescînd și în memoriile din 1598. Este interesant de urmărit această amplificare.

a) În memoriul către Maximilian (22 februarie 1597) el amintește de *Discursul* său din ianuarie 1593 ca de un *îndemn de a veni în ajutorul bulgarilor*. Lucrul nu i-a fost cu puțință chiar atunci. Dar el a perseverat și s-a putut face un pas înainte. Căci de cum s-a înapoiat Sigismund de la Praga, a scris arhiepiscopului de Tîrnovo și nunțiul a scris și el lui Rally. S-a stabilit o legătură cu Ballina, și astfel s-a ajuns prin scrisori la un acord asupra acțiunii de eliberare. A urmat la Tîrnovo jurămîntul celor patru episcopi bul-

gari. Ulterior Ballina, *după sfatul lui Paolo*, a cucerit Bulgaria, primind jurământul tuturor preoților. A avut un succes deosebit la Stara Planina [în Munții Balcani], unde locuitorii sînt înarmați cu arcebuze. Aceștia s-au declarat gata să ocupe trecătorile ca să nu poată fugi nici un turc! Apoi Ballina s-a dus, la Nicopole, unde a luat jurământul a 23 de clerici și 40 de fruntași ai orașului... Cu ajutorul principelui (Sigismund) și al împăratului se va ajunge pînă la Adrianopol... [După rezumatul în limba germană al lui Hajek, vezi lista bibliografică la sfîrșitul acestei notițe.]

b) În memoriul către papă, care poartă data nereală de 15 martie 1598 (în realitate 30 noiembrie 1598), el face un pas mai departe. El, și nu Sigismund, a luat inițiativa în această chestiune. Propunerile și stăruințele sale în anul 1596 i-au determinat pe Sigismund și pe Visconti să-i scrie lui Dionisie Rally (*a mie persuasione e preghiere*). *După aceea* în vara aceluia an Rally merge la beii din Silistra și Nicopole, în realitate ca să spioneze mijloacele acestora. În concluzie: „Dionisie Rally și cu mine am făcut tot ce omenește se putea face... Știința sa nu s-a gîndit la primejdia sa și nici la cheltuială... și cred că și eu *ho fatto la mia parte*... Întîi propunînd acest lucru... apoi m-am oboșit *con propria persona* fără a mă gîndi la cheltuială sau la primejdie... am arătat cît de ușoară ar fi întreprinderea, timpul potrivit pentru aceasta, modul de a păstra cîștigul dobîndit, în aceste, precum și în celelalte chestiuni propuse de mine principelui... Monseniorul Visconti va putea fi martor...” (Sînt menționați și episcopii de Adrianopol și de Sofia ca înțelesi și ei cu Rally). Urmează meritele lui Rally, primejdiile întîmpinate, spaima continuă în care trăiește, datoriile pe care le face la negustorii ragusani pentru a astupa gura celor care l-ar putea denunța... etc. Apoi meritele proprii, ostenețile, cheltuielile, primejdiile... Meritele principelui, sinceritatea sa față de creștinătate... El a silit la război pe cei ce se împotriveau... Paolo speră că recuperarea cetății Győr va oferi din nou împrejurări tot atît de favorabile ca cele din 1596 pentru acțiunea de eliberare a bulgarilor. În sfîrșit, două aluzii perfide la Mihailo Voivoda și din nou acuzații aruncate cancelarului (Josica) invocîndu-se și mărturia lui Visconti.

Se observă în această versiune o *anihilare completă a lui Ballina în favoarea lui Dionisie Rally acționat de Paolo*. În felul acesta se putea face abstracție totală de inițiativa lui Mihai Viteazul și de rolul lui Ballina în hotărîrea de la 17 septembrie 1596.

De acest memoriu se leagă o altă scrisoare purtînd aceeași dată și îndreptată tot către papă. Ea avea drept scop să însoțească o pretinsă epistolă a lui Rally către Paolo, comunicată acum *în copie* (!) papii „pentru a-i dovedi însuflețirea de care sînt cuprinși creștinii din Bulgaria, în eventualitatea că monseniorul Visconti *nu a fost informat pe deplin despre aceasta, și nu a putut să-l informeze deci nici pe papă*”. Această scrisoare a lui Rally (!) publicată de Veress (*Documente*, V... pp. 68—69), fără să i se pună la îndoială autenticitatea, are un stil absolut deosebit față de cel al scrisorilor cunoscute ale acestui prelat (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 290—292). Incluziunea ei trebuia să confirme spusele lui Paolo și totodată să strecoare o insinuație contra domnului român, căci „Bulgarii ar fi zdrobit pe turci... dacă Mihai ar fi trecut cu oastea sa la ei și dacă ar fi făcut la fel toți creștinii din Europa supuși turcilor...”

În sfârșit, în memoriul către ducele de Toscana din 11 mai 1598 (!) aflăm o versiune încă și mai personală. Paolo pretinde că ar fi fost *păcălit* de nunțul Visconti, cu care încheiase un fel de înțelegere *in aprilio passato* [de corectat anul 1596 și nu 1597, cum ar părea la prima vedere. Vezi mai departe p. 423 explicarea acestei inconsecvențe]. Așadar, în aprilie el i-a comunicat nunțului planul său original după ce i-a cerut și a obținut de la el promisiunea solemnă de a-i pune la dispoziție resursele necesare pentru subsidiile a patru mii (!) de ostași afectați acestei operații, în eventualitatea că principele ar voi să o întreprindă el. După aceea Paolo a pornit la traducerea în fapt a planului său. *L-a determinat chiar el pe arhiepiscopul de Tîrnovo (D. Rally) să scrie principelui și nunțului în numele creștinilor din acea țară (=Bulgaria) că sînt gata să lupte pentru creștinătate. Acesta a trimis pe un om din acea țară (=un bulgar laic) la principe ca să-l convingă di questa buona volonta și să-l asigure că ei erau îndestulători pentru a zdrobi pe dușmanii din Bulgaria. Și pentru mai multă siguranță, arhiepiscopul și tot clerul s-au legat prin jurămînt să rămînă cu creștinii pînă la moarte. Apoi arhiepiscopul și cu episcopii au fost și la toți preoții de țară, lucru pe care de altmînteri îl făcuse mai înainte Teodor Ballina (?). Și apoi, în luna septembrie i-au scris principelui într-un moment cînd forțele turcești erau în Ungaria, iar Bulgaria era golită de trupe, ca să trimită ajutorul promis de el și de nunțiu, cu care s-ar fi realizat lucruri mari.*

Dar de frică ajutorul nu a fost dat și Paolo s-a ales *cu toată cheltuiala*, și mai-mai cu pierderea vieții. „Dar aceasta nu înseamnă nimic față de ce mi-a făcut bunul *Monsignor*, după ce i-am făcut tot ce dorise el în această chestiune. Dar cinstitul (*il galante*) prelat s-a alăturat (*si e attachato co*) lui Mihai Voievod și eu am rămas păcălit, și de cînd am înțeles cum s-a purtat m-am tras deoparte și nu l-am mai vizitat!“ (Menționăm în treacăt că editorul (Veress) a crezut că prin *Monsignor* ar fi fost desemnat Dionisie Rally, după cum se constată din registul respectiv.)

Vedem că Paolo inversează acuma ordinea etapelor din celelalte expuneri ale sale. Totul nu mai porcede de la scrisorile *din Transilvania* (ale lui Sigismund și ale lui Visconti, inspirate și dictate de Paolo), ci *de la îndemnul adresat de el direct lui Rally ca acesta să scrie (tot sub inspirația lui Paolo!) din Bulgaria în Transilvania, principelui*. Pe lîngă această schimbare diametrală, noua versiune aduce o transpunere și o deformare a celor hotărîte la 17 septembrie, la Alba Iulia. Regăsim ușor elementele inițiale.

Banii pentru tocirea celor 400 de albanezi trecuți în Țara Românească s-au transformat în subsidii pentru 4 000 (!) de soldați, iar rolul lui Paolo de om bun la toate și de executant al unui mandat limitat, în impulsul creator al inspiratorului și înfăptuitorului unei acțiuni inexistente de fapt, care însă se conturează tot mai puternic în memoriile lui succesive despre bulgari (22 februarie 1597, 15 martie 1598, 11 mai 1598). Sînt schimbate intenționat datele. Întreg acest capitol nu ar fi început în septembrie (vezi scrisoarea lui Carlo Magno din 17 septembrie 1596 din Alba Iulia), ci în aprilie 1596 (vezi memoriul din 11 mai!). Căci fusese nevoie de un interval (aprilie-septembrie), în care să se fi efectuat pregătirile, expuse pe larg, și totodată trebuia păstrată datarea din septembrie sub forma aceasta negativă, spre a putea fi anulată mai ușor, fiind confundată și pierzîndu-și sensul ei inițial.

Împingerea înapoi în timp a întregii acțiuni era absolut necesară din cauza datelor mult prea apropiate de 17 septembrie și 26 octombrie (Mezőkeresztes). Toată această falsificare are un scop: acela de a monopoliza rolul principal. Dar ce fel de rol fără nici o acțiune? Tocmai de aceea repetă el la nesfârșit amănuntele pregătirilor, jurămintele clericilor, șpionajul lui Rally, urmărirea acestuia, peregrinările lui Ballina, propriile sale primejdii și cheltuieli... Ba mai plămăuiește și pseudoscrisoarea din [...] mai 1597 a arhiepiscopului bulgar, spre a crea din nimic o aparență de ceva. Procedeu folosit și mai târziu în alte declarații ale sale către Barvitzius, din anul 1600.

În realitate, rolul lui Paolo cu toate înfloriturile sale fusese minor. Trebuia deci amplificat orice chip. În memoriul din 11 mai 1598, care manifestă mai flagrant mistificarea aceasta, noi surprindem panica și incoerența. El răspunde unei clipe când, prin plecarea principelui și nevenirea arhiducelui Maximilian, Paolo se afla fără reazem. După unele declarații ale sale din 1600, el ar fi început să-l informeze pe doctorul Pezzen, specialistul habsburgic al problemelor din sud-est, încă din cursul anului 1597. Dar aceasta probabil în legătură cu soluția întrevăzută de el în februarie 1597, la Praga. În fața acestei noi situații, el se întoarce spre promotorii Ligii creștine: papa și marele duce de Toscana.

Memoriul din 11 mai este înfățișat ca răspunzând unei scrisori a marelui duce de Toscana, adresată din Livorno lui Paolo, la 10 ianuarie 1598. Ea a trebuit să fie provocată de vreun apel al lui Paolo, probabil folosind intercesiunea lui „Signor Genga“, pomenit de două ori în cuprinsul acestui memoriu.

Este vorba de Simon Genga — fostul favorit și factotum al lui Sigismund ajuns în 1595 în opoziție deschisă cu Josica, îndeosebi în chestiunea folosirii „toscanilor“ și a lui Piccolomini — același pentru care principele, scriind papii de pe cîmpul de luptă din Țara Românească spre a-i vesti victoria creștinilor, avusese înconștiența să ceară purpura de cardinal! Simon, plecînd nemulțumit de la curtea din Alba Iulia în 1597, va duce o adevărată campanie de acuzări împotriva principelui și a lui Visconti, găsin ascultare la Florența, la curtea ducală, unde era persona grata, și poate și la cardinalii din Roma. La 6 iulie 1597 nunțul de la Praga, Speciano, semnala în același timp această acțiune a lui Simon și aceea tot atît de perseverentă a lui Giovanni de' Marini Poli contra lui Sigismund și a lui Josica. Se poate deci ca atitudinea față de Visconti și de Josica să răspundă și unui oportunism de moment, impus de victoria lui Genga asupra acestora. Dar acum se mai ivesc și izbucniri de violență care par să indice veleități contrariate, de pildă cînd Paolo amintește de Ragusani din familia Sargo (aceiași propuși de el în *Discursul* din ianuarie 1595, pentru a acționa la Tîrnovo și Rusciuk) care au știut să profite, monopolizînd oarecum toată prada ce putea fi făcută în Bulgaria.

Aceștia îi propuneau principelui adevărate expediții de jaf la Nicopole spre a împărți apoi prada cu acesta și cu consilierii săi, în timp ce el, săracul, nu a avut parte decît de o vitregire nedreaptă din partea lui Josica! Blestemele contra acestuia sînt însoțite de un fel de regret nostalgic că nu s-a putut hotărî și el să aibă haiduci sub ordinele sale, cu care ar fi putut realiza lucruri însemnate... Dar nu a făcut-o pentru că aceia erau nedisciplinați, și lucrul s-ar fi întors în paguba creștinilor. Un pasaj despre lăcomia co-

mandanților unguri ai lui Sigismund poate fi găsit în scrisoarea apocrifă „din Bulgaria” din „20 aprilie 1596”.

O afirmație privitoare la albanezii susceptibili a fi folosiți contra turcilor, pare destul de sugestivă. Aceștia nici nu ar voi să fie plătiți, fiind gata a se lupta cu turoii fără vreo soldă. Deci nu ca mercenari plătiți, ci ca *haiduci*, trăind din prada agonisită. Dar rostul nămirii lor pentru sprijinirea bulgarilor avea tocmai scopul să înlăture dezordinea și jaful unui asemenea corp de trupă, înlocuindu-l cu o trupă de soldați de tip obișnuit. Punînd în legătură această afirmație cu pasajul despre „i Sorghi” ne putem întreba dacă nu cumva Paolo ar fi încercat, sau ar fi dorit, să-și înjghebeze din asemenea elemente o trupă personală, asemenea aceleia strînse de ei. Dar el nu se mulțumește să-și invidieze conaționalii, el se vede pe sine în concurență chiar cu Mihai Viteazul și se simte lezat de acesta în unire cu Visconti. Despre domn nu uită să strecoare o știre încă nesigură despre negocieri de pace purtate la Constantinopol de către acesta și de către Sigismund. Însă această frază este introdusă în mod cu totul anacronic în memoriul din 11 mai 1598 (!) ea neputînd aparține aceluși moment (cînd Sigismund se afla plecat din domnie și din țară încă de la 4 aprilie!). Dar apar contradicții și mai grave. Lipsește logica cea mai elementară nu numai în formularea unor judecăți sau demonstrații, dar chiar în raportul necesar dintre subiect și obiect, dintre premise și concluzie. Fraza, ca cea despre amestecul fratelui lui Paolo la numirea unui domn al Moldovei, și chiar la oferta ce i s-ar fi făcut acestuia de a se face el însuși domn, sau despre legătura dintre ragusani, Sorgo și Țara Românească, pe care ar fi *dat-o aceștia principelui* (!), sînt și rămîn de neînțeles. Peste fragmentele disperate se revarsă un val de patimă nestăpînită. Față de Sigismund, atitudinea scriitorului este plină de implicații și de insinuări strecurate printre rînduri. Principele a răspuns negativ la toate sugestiile lui Paolo, fiind manevrat de Josica... etc. Criticile nu sînt formulate direct, ci trebuie să fie citite printre rînduri. Astfel, cînd este vorba de frica datorită căreia nu s-a răspuns la apelul din septembrie (!) al bulgarilor, intenția lui Paolo este vădită. Într-un singur loc apare o notă mai potolită, cînd precizează că neplăcerile care i s-au făcut se datorau cancelarului și nu principelui.

Această atitudine se schimbă total după reintrarea sa în slujba principelui. Avem dovada în rîndurile care însoțesc trimiterea pretinsei copii a „scrisorii din Iași, din iunie 1595 (!)” lui Belisarie Vinta. El subliniază nevoia de a se da satisfacție lui Sigismund din partea împăratului, ale cărui trupe intraseră în Baia Mare. Cît privește textul însuși, al pretinsei scrisori, rostul său era de a înfățișa noi prezumții în sprijinul acuzației aduse lui Visconti în memoriul din 11 mai.

Este un paralelism perfect între raporturile reciproce dintre Paolo și Visconti în cele două tranzacții fictive din [...] iunie 1595 și aprilie (?) 1596, create de imaginația neobosită a lui Paolo. O ficțiune similară venea să o confirme pe cea inițială. În mod ingenios invenția din urmă era înfățișată ca anterioară acesteia. În încheiere el declara că s-a sîrguit să-și copieze scrisoarea „pentru ca să recunoască lumea și îndeosebi Visconti dacă am propus, la timpul potrivit, prin această scrisoare mijlocul cel mai bun și de un succes asigurat, vrednic de gloria serenisimului principe... etc. Acuma va vedea monse-



niorul că oamenii nu merg prin lume legați la ochi...". (Declarație uimitoare, avînd în vedere caracterul apocrif al acelei compoziții.)

Dar fantezia lui Paolo continuă să se exercite și mai departe. Vom schița aici și activitatea ulterioară a lui Paolo, după a doua renunțare a lui Sigismund.

Nu putem ști care a fost situația lui Paolo după substituirea în principat a cardinalului. După victoria lui Mihai (28 octombrie 1599) el reapare într-un timp record cu insinuări, acuzații și îndemnuri. La 16 noiembrie 1599 (*Hurmuzaki*, III, 1, pp. 351—352) scrie din Alba Iulia împăratului declarînd că *s-a adevărit tot ce a scris el de doi ani încoace doctorului Pezzen*. Mihai nu va da din mîină Transilvania. A trimis în Polonia după 12 000 de cazaci. I-a expediat lui Ibrahim pașa 30 000 de taleri. Declarațiile sale că va merge în Moldova, sînt prefăcute. Este urît de toți. Boierii lui nu sînt de acord asupra politicii sale... Buzeștii de o parte, sîrbii și grecii de alta etc. Aceasta este singura comunicare expediată de el *din Transilvania* cu o dată completă.

Toate celelalte scrisori sînt datate doar cu anul (1600), fără să se indice ziua sau luna. Ele repetă în esență acuzații și invenții acumulate de el spre a fi comunicate personal împăratului la Praga.

O dată mai mult, se folosește de numele lui Dionisie Rally, făcînd din el oarecum garantul invențiilor sale. El afirmă că duce o scrisoare a acestuia, care l-a rugat cu cerul și pămîntul să-i destăinuie verbal împăratului faptele și gîndurile negre ale lui Mihai. Scrisoare reală cumva, sau tot o compoziție asemenea celei din „[...] aprilie 1570“ (!)? Există în documentele *Hurmuzaki* o scrisoare a lui Rally către împărat fără alt obiect decît acela de a-l asigura de devotamentul său. Este datată din 15 februarie 1600. Paolo pretinde (Veress, *Documente*, VI, p. 94) că ar fi pornit la drum din Alba Iulia (?) în ziua cînd au sosit ceaușii cu steagurile de domnie la Sebeșul Săsesc (la o leghe de Alba Iulia), deci puțin înainte de 11 martie! Cum Rally aștepta de mai multă vreme un răspuns de la împărat, căruia îi scrisese de două ori, nu este exclus să-i fi dat cele cîteva rînduri ale sale spre a fi înmîinate personal acestuia. Totodată Paolo adresează împăratului — bineînțeles fără știrea lui Rally — un fel de suplică și atestare (fără rost) în favoarea acestui arhiepiscop. Paolo cerșește pentru el o scrisoare de la împărat, un mic dar, *asigurarea întreținerii lui* (în ciuda faptului că era ținut în mare cinste și ospătat cu toată vrednicia de către domn). Urmează cu patos odiseea dramatică a acestuia, fuga lui de oamenii sultanului, datoriile bănești făcute pentru a se putea salva... (Sînt arătate sumele în aspri și în taleri) etc. etc. Și iată cum atestarea lui Rally devine propria lui atestare: „O, neînvinse și milostive împărate, eu sînt cauza tuturor acestor primejdii și pagube ale sale, *căci atunci cînd am propus principelui Sigismund acțiunea din Bulgaria, ceea ce am făcut spre a servi pe maiestatea voastră și creștinătatea* (a beneficio di V.M. e della republica Cristiana) am propus și persoana lui (= a lui Rally), care poate fi de cel mai mare folos... etc. în calitatea sa de arhiepiscop de Tîrnovo... coborîtor din Cantacuzini... etc.“ După această abilă prezentare, el se folosește de interpretarea ambiguă dată de el propriei sale slujbe prestate (în aparență) lui Sigismund, dar, prin intermediul acestuia, chiar împăratului, pentru a declara (*ibidem*, p. 740) că *de șase ani a servit pe împărat și, dorind să-l servească și mai departe, vrea să vină la curtea imperială, ascultînd*

și de rugămințile celor mai credincioși dintre supușii împăratului, pentru a-i arăta adevărul despre gândurile lui Mihai Voievodul și dispoziția celor din Transilvania, așa cum s-a și achitat prin scrisorile sale către împărat și către ilustrisimul doctor Pezzen de trei ani încoace. Urmează un potop de acuzări privind intențiile, sentimentele, cuvintele domnului îndreptate contra împăratului etc., apoi dezafecțiunea stărilor din Transilvania etc. Mihai a vrut să-l ucidă pe Corniș, și ar fi făcut-o dacă nu l-ar fi ajutat pe acela cu multă bărbăție (gagliardamente) arhiepiscopul de Tîrnovo, „și el a făcut acest lucru pentru că îi spusese eu că acela este cel mai devotat servitor al maiestății voastre”. Apoi transmite (nu știm cât de sincer) niște mesaje ba ale lui Bornemisza — zorind venirea trupelor imperiale pentru a pune capăt exceselor săvârșite contra femeilor (!) etc., ba ale lui Rally, căruia îi atribuie în mod vădit cuvinte pe care acesta nu le spusese. În sfârșit, ajunge la vechea sa acuzare: „Intenția voievodului a fost întotdeauna să ceară maiestății voastre bani și nu trupe, pentru a o putea înșela, cum a făcut în 1597, căci nu a vrut de loc să treacă în Bulgaria, așa cum făgăduise că va face, căci în vremea aceasta trata cu coroana Poloniei ca să i se supună. Acest lucru mi l-a spus în Moldova, în 1598, un polon, secretar al lui Ieremia Vodă, care fusese mai înainte al cancelarului... Este un om fără credință. A pus să fie ucis Radu Calomfirescu...” etc. (Va fi părăsit de toți... Deli Marcu cu oamenii săi și Baba Novak de asemenea vor trece în slujba împăratului, moldovenii și călăreții sîrbi îl vor părăsi pentru că nu au fost plătiți de patru luni. O mie de cazaci l-au și părăsit... Domnul vrea să distrugă nobilimea sub diferite pretexte printre care cel religios... ) „Cînd a venit de la Belgrad grecul Stavrinov (Stavarnol) care a sosit cu zece zile înainte de venirea Așai cu steagurile de domnie, și a fost găzduit de arhiepiscop, acesta (Monsignore) m-a întrebat dacă cetățile de la Oradea și de la Satu Mare erau îndestulate cu provizii și oameni. Eu i-am răspuns că da...” (ulterior s-a gândit că ar avea intenția Ibrahim pașa să cucerească aceste cetăți...) În sfârșit mai transmite ofertele de serviciu ale lui Herberstein și Hoffkirchen (cu care se întâlnește la Cașovia!) și încheie cu considerații asupra necesității grabnicei trimiteri a doctorului Pezzen în Transilvania.

Așadar, această recomandare a lui Rally a fost compusă fie la Cașovia (sub inspirația directă sau indirectă a lui Basta), fie îndată după aceea. Ea este fără dată și loc pentru că era dusă personal de Paolo la Praga. Înainte de 15 martie îl era la Cașovia, sediul lui Basta, unde obținea de la Hoffkirchen un raport către Maximilian de o inspirație similară (*ibidem*, pp. 779—784), amîndouă aceste compoziții confirmîndu-se reciproc. Tot acolo îi comunică lui Basta un fel de rezumat al raportului său, în care pasajul despre Stavrinov apare într-o nouă formă: „Un amic m-a întrebat dacă sînt garnizoane în Oradea și Satu Mare. I-am spus că da, și nu l-am mai întrebat nimic, dar apoi pe drum m-am gândit la aceasta, și cred că prietenul m-a întrebat despre garnizoane pentru că era un grec de-al lui Ibrahim pașa. Așadar mă tem că voievodul are vreo înțelegere cu pașa cu privire la aceste cetăți...” etc. La 22 martie Basta îi scrie arhiducelui Maximilian că îi trimite niște informații primite din Transilvania și printre ele una de la „un personaggio molto grave, al cărui nume nu-l pot scrie acuma, din care se vor putea vedea artificiele Valahului pentru a cîștiga timp...” Urmează în esență pseudodestăinuirile acestui anonim de seamă, [Rally], urmate de aceste cuvinte. „și pentru un lucru atît de însemnat m-a rugat

de dragul lui Dumnezeu ca eu să-l previn prin viu grai pe ilustrul domn Basta, pentru a fi informat de dispoziția voievodului și pentru a putea lua măsuri din vreme”, și pentru această cauză [Rally] îl trimite pe Paolo de Giorgi la împărat, pe care îl va putea informa prin viu grai despre tot, nefiind nici un mod sigur de a (putea) scrie. Roagă să fie primite acestea în bună parte și să fie crezut credincios pînă la moarte.

Pe Giovanni Marini îl bănuiește că ar fi devotat voievodului, și roagă să se ferească de el. Cuvintele subliniate de noi sînt cele rostite de mesagerul aceluia personaj însemnat. Mesagerul, desemnat mai apoi la persoana a treia, este Paolo. Cît despre personajul de seamă, este iarăși bietul Rally, manevrat (fără știrea sa) ca o marionetă de devotatul său ragusan. Lucrul apare lămurit în raportul trimis personal de doctorul Pezzen din Viena la 7 (?) aprilie împăratului în care arată că la 4 aprilie i s-a înfățișat aducătorul acestor rînduri (trimise de Pezzen împăratului), un ragusan cunoscut care a stat o vreme în Transilvania și Țara Românească și care, „cu prilejul venirii noastre precedente în Transilvania, ne-a făcut mie și celorlalți comisari niște comunicări secrete. Pe acesta îl trimite în cea mai mare taină încoace arhiepiscopul de Tîrnovo — care se află la domnul român și care prețuiește nespuse interesele maiestății voastre, împreună și cu Bornemisza și alți devotați ai maiestății voastre pentru că ei nu au putința să scrie”.

Am crede după aceasta că ingeniozitatea nescrupuloasă a lui Paolo nu ar mai putea aduce noi subiecte de uimire. Și totuși, ele vor fi furnizate de ultimele sale declarații, care ne sînt cunoscute, și anume cele făcute secretarului Barvitzius la Praga, la 8 mai, în preajma plecării sale de acolo (*Hurmuzaki*, XII, pp. 895—897). La Praga a fost primit de secretarul Rumpff, dar cam rapid după voia lui Paolo. De aceea, amintind cele spuse lui Rumpff, mai adaugă punctele pe care nu a ajuns să i le comunice. În esență, este tot ce conținea comunicarea sa din martie, analizată sumar mai sus. Dar acum, pentru a dovedi că el nu are nici un fel de ură pe Mihai, ba dimpotrivă, și nu îi este opus decît pentru că îl vede că este dușman împăratului, făurește o nouă ficțiune, poate cea mai transparentă din toate, și anume că el ar fi trimis la Mihai, să-l prevină de trădarea lui Zlatarič. „Cînd... a plecat de aici (= de la Praga) Ieronim Zlatarič bosniacul, și a venit la cardinalul Báthory să-i destăinuiească tot ce se tratase între împărat și voievod despre Transilvania — ceea ce eu cunoșteam încă de trei luni (!) — nu am trimis eu oare în Țara Românească pe un preot bulgar ou instrucțiuni despre ce trebuia să-i spună voievodului? Și anume că pînă în zece zile el trebuie să fie atacat de trei armate: de cea din Moldova de 10 000 de combatanți, de cea din Turcia de 15 000, și de cea din Transilvania constituită din toate forțele principatului și că prin urmare el să se închidă și să se întărească în vreo cetate. Dar această expediție a mesagerului *nu s-a putut face* pentru că toate trecătorile erau păzite din ordinul cardinalului și nu putea trece nimeni în Țara Românească. Nu i-am mai spus eu și doctorului Peverelli cel tînăr *tot ce* fusese urzit împotriva sa (lucru pe care îl știam, dar *nu mai arăt aici pe ce cale îl aflasem pentru a fi mai scurt*) și nu l-am rugat eu ca în drumul său spre Cluj să dea de știre prin vreun prieten al său *al signor Basta*, pentru ca în caz de primejdie să-i poată da ceva ajutor? Și eu nu am făcut aceasta decît pentru că Alovise Radibrat m-a făcut să cred *forzamente* că

voievodul ar fi credincios maiestății sale, afirmându-mi aceasta sub jurământ... Am vrut să spun aceste cuvinte ca o justificare a mea, pentru ca nimeni să nu-și poată face despre mine *qualche sinistra opinione*... Ba pe deasupra am mai fost și în cea mai mare primejdie când a fost cardinalul chiar lângă Sibiu; căci Ștefan Báthory a pus să mă caute noaptea, desigur nu pentru a-mi face vreun bine, el fusese informat că eu eram în corespondență (*io mi scrivevo con*) cu Mihai Voievod, ceea ce era fals... Eu dacă îi vreau răul este pentru că văd că îl trădează pe împărat..." etc.

Această grijă de a se lepăda de orice sentiment personal, precum și faptul că nu a fost trimis în Transilvania cu însărcinări din partea împăratului, ci avea să fie îndreptat spre patrie, trecând mai întâi pe la Roma, cu prilejul jubileului (!) (unde intenționa desigur vreo manevră similară, contînd probabil pe Malaspina) ar îndreptăți presupunerea că impresia creată la Praga nu fusese cea dorită. De altminteri el se plînge că este lăsat să aștepte de două luni și că își cheltuiește în felul acesta banii pe care îi are! Acestea sînt ultimele informații pe care le avem despre el. Probabil însă că prin arhivele străine se mai află destule compoziții fanteziste de ale sale.

Cum a fost citat aici și un material care depășește perioada ce intră în volumul de față, trimitem pentru perioada de după instalarea lui Mihai în Transilvania la colecțiile următoare: *Hurmuzaki*, XII, pp. 740—742; 780—781; 797; 895—897; *Hurmuzaki*, III, 1, p. 352, Veress, *Documente*, VI, pp. 93—96.

Pentru textele privind perioada cuprinsă în volumul de față, dar cu prelungiri și în anul 1598, materialul se află publicat în lucrările și colecțiile următoare:

*Discursul despre bulgari* rostit la Alba Iulia în ianuarie 1595 a fost publicat mai întâi de V. Makušev în *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum*, II, cuprins în гласник српког ученог друштва, seria a II-a, vol. XV, Belgrad, 1883 după copiile din Biblioteca Ambrosiană din Milan și ulterior de G. Bascapé după toate *Manuscrisele existente*, deci și după cele din Arhivele Vaticanului, în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 178—183, după care a fost tradus fragmentul despre Dobrogea, cuprins în volumul de față.

O traducere în limba bulgară a dat, încă din 1874, M. Drinov. Identificarea localităților menționate a fost urmărită de C. Jireček în *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen*, publicate în „Sitzungsberichte der Königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften“, 1889, Praga, 1890, p. 17. Vezi și Alexandru Arbore, *Așezarea bulgarilor*, publicat în „Arhiva Dobrogei“, I, 1916, pp. 21—22 și II p. 216.

Pentru celelalte texte va trebui să subliniem caracterul apocrif al unora dintre ele:

— Copia pretinsei scrisori către Visconti din Iași în [...] *iunie 1595*, publicată de Verres drept autentică în *Relationes Nuntiorum apostolicorum*, pp. 93—97.

— Scrisoarea (reală) către Visconti din Brașov, 22 noiembrie 1595, publicată în *Hurmuzaki*, XII, p. 178.

— Pretinsa scrisoare din Bulgaria din 20 aprilie 1596 publicată ca bună de Veress în *Nunții apostolici în Ardeal 1592—1600*, București, 1928, pp. 48/352—52/356.

— Memoriul către arhiducele Maximilian, înfățișat la Praga la 22 februarie 1597. A fost publicat doar ca rezumat în limba germană de către Hajek în *Bulgarien unter Tür-*

*kenherrschaft*, Berlin—Leipzig, 1925, și redat succint în extrase din text (în limba italiană) în *Hurmuzaki*, XII, pp. 289—290. Textul original italian, rămas inedit, se află în Arhiva imperială de stat din Innsbruck.

— Memoriul către papă cu data nereală de 15 martie 1598, Alba Iulia, a fost publicat fragmentar de Cl. Isopescu în *Documenti inediti della fine del cinquecento*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., s. III, t. X, mem. 2, București, 1929, pp. 94/104 — 97/107, doc. CXXII. Completarea părților omise a fost dată în Veress, *Documente*, V, pp. 149—150.

Scrisoarea către papă purtând aceeași dată nereală 15 martie 1598 Alba Iulia, publicată de Cl. Isopescu, *op. cit.*, pp. 97/107 — 98/108.

Scrisoarea către papă datată din 30 noiembrie 1598, Alba Iulia publicată *ibidem*, pp. 99/109 — 101/111.

Memoriul către marele duce de Toscana cu data de 11 mai 1598, Alba Iulia, publicat în Veress, *Documente*, V, pp. 159—161, cu un regist greșit în care se face o confuzie evidentă între Visconti și Rally.

Despre Paolo Giorgi au scris și unii istorici ai bulgarilor, care îl numesc Georgics. Este menționat în câteva rânduri de Hajek în lucrarea citată mai sus. La noi, este menționat de N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul, Istoria românilor*, vol. V.

O prezentare mai insistentă a încercat E. Turdeanu în *Quelques ragusains auprès de Michel le brave*, în „Etudes roumaines, trois Mémoires“, Bucarest, 1938 pp. 51, 55, 57—59; 61, 64, 65. Este menționat și de A. Randa în *Pro Republica Christiana*, München, 1964, care însă îl crede frate cu Giovanni de' Marini Poli.

Prezentarea de față a avut la bază un articol al nostru în curs de publicare, M. Holban, *Autour des impostures de Paolo Giorgi: son véritable rôle dans le mouvement d'élaboration des bulgares (1595—1600)*.

COPIA UNUI DISCURS<sup>1</sup> AL DOMNULUI  
PAOLO GIORGI, NOBIL RAGUZAN  
ȚINUT ÎN FAȚA SERENISIMULUI  
PRINCIPE AL TRANSILVANIEI<sup>2</sup>  
ÎN ZIUA DE 10 IANUARIE 1595<sup>3</sup>  
ÎN TIMP CE ALTEȚA SA ÎȘI AVEA  
CAVALERIA ȘI INFANTERIA SA ÎN  
MOLDOVA, <ANUME> 13 000  
DE CAZACI ȘI 3 000 DE UNGURI  
ȘI OAMENI DIN ȚARĂ, 14 000 DE  
CĂLĂREȚI ȘI 5 000 DE PEDESTRAȘI,  
ȘI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ O ARMATĂ  
DE 10 000 DE UNGURI.

I 1595

... Cît privește trecerea cazacilor, unguirilor, și moldovenilor spre țara turcilor prin Galați, localitate pe Dunăre în Moldova, va trebui depusă o silință extremă de a se porni oît mai curînd, căci în iuteală stă asigurarea succesului. p. 178

[Nu există o pază bună a turcilor în Dobrogea și Deliorman. Locuitorii turci nu sînt în stare să reziste creștinilor.] p. 179

Am locuit mulți ani în această țară. Locuitorii suferă de <lipsă de> lemne de foc, se slujesc în locul lor de bălegar de boi sau de vaci care se găsește în belșug în acea țară.

<sup>1</sup> Traducerea s-a efectuat după textul italian publicat de G. Bascapé, în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma 1931, p. 178 și urm.

<sup>2</sup> Sigismund Báthory.

<sup>3</sup> Copiile discursului au fost scrise la epoci diferite, în cei 3 codici Ambrosiani apare data de 5 ianuarie, iar în Codicele Vatican, data de 21 ianuarie.

Suferă de <lipsă de> apă și deși și-o scot cu dibăcie săpînd puțuri adînci de 70—80 de pași chiar și aceasta este foarte rea. Dobrogea este locuită de creștini<sup>4</sup> și are aceste orașe<sup>5</sup>: „Charar“<sup>6</sup>, „Maluch“<sup>7</sup>, Constanța<sup>8</sup>, Mangalia, Tuzla<sup>9</sup>... Nici unul din aceste orașe nu este locuit numai de turci sau de creștini. În interior, această țară este locuită, pe uscat de turci și se găsesc acolo orașele pomenite mai jos: Jatuchio<sup>10</sup>, Baba <Dagh><sup>11</sup>, Carassuni<sup>12</sup>... La „Javacui“<sup>13</sup> și la Baba <dagh> locuiesc și turci dar în fiecare din orașe numărul creștinilor este mai mare decît al turcilor. Toate orașele sînt locuite de oameni din Asia, veniți aici pentru a face negoț și care au rămas aici cu acel prilej; nu sînt prea iscușiți în treburile militare, dar locuitorii sînt viteji și se poate strînge laolaltă un număr însemnat <de oșteni> deși nu au alte arme decît spada și pușini <au> arc cu săgeți.

[Imperiul turcesc ar putea strînge din Bulgaria cam 30 000 de turci prost înarmați și cel mult o mie de spahii.] Această populație nu este în stare să țină piept oamenilor Alteiți Voastre nici chiar creștinilor bulgari. Și ca să vedeți că nu vă spun decît adevărul uitați-vă; unul din acestea este următorul: acum doi ani cînd beglerbegul Rumeliei<sup>14</sup> l-a dus pe Aron Vodă pentru a-l pune din nou în scaunul Moldovei deși adusese cu el 40 000 de turci, totuși Petru vodă Cazacul<sup>15</sup> care fusese ales de moldoveni ca domn al lor, s-a apărut frumos împotriva turcilor cu acei prea pușini oameni pe care-i avea<sup>16</sup>, astfel că l-a oprit să pătrundă în țara sa //; nu i-ar fi lăsat niciodată

p. 180

<sup>4</sup> C. Jireček crede că acești creștini sînt cumani creștinați înainte de venirea turcilor care s-au menținut, avînd aceeași limbă ca populația turcească așezată în Dobrogea, formînd insule de populație găgăuță (*Einige Bemerkungen über die Überreste der Petchenegen und Kumanen*, p. 28; Idem, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 145. Iorga crede că erau greci care locuiau în orașe, care au adoptat limba turcă, dar și-au păstrat religia greacă avînd după mărturia lui Gerlach o biserică la Constantinopol unde se slujea în limba turcă („Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale“, 1915, pp. 242—243).

<sup>5</sup> Terre.

<sup>6</sup> În cod. Vatican: Caraharmaluch. După alte mențiuni este o localitate aproape de gurile Dunării, nu departe de Babadag; vezi scrisoarea din 30 noiembrie 1598.

<sup>7</sup> În realitate este completarea numelui de mai sus.

<sup>8</sup> Costanza.

<sup>9</sup> Erosia, în Cod. Vatican: Tusta. M. Drinov și Jireček citesc „Irosta“.

<sup>10</sup> M. Drinov: *Tulichia* identificat cu Tulcea (*Ibidem*, loc.).

<sup>11</sup> Identificarea lui M. Drinov.

<sup>12</sup> M. Drinov dă lectura „Carassui“ și o identifică cu Karasu. Bascapé identifică Carassuni cu Stara Reka (Medgidia).

<sup>13</sup> Probabil egal cu „Jatuchio“.

<sup>14</sup> *Il Bellerbei di Rumelia*.

<sup>15</sup> *Pietro Voievoda Kasacho*, era fiul nelegitim al lui Alexandru Lăpușeanul.

<sup>16</sup> La 26 septembrie 1592 Petre Cazacul înainta pînă la Baia spre a apăra granița. Vezi Hurmuzaki XV/1, pp. 713—14 nov. 1592.

să treacă „Siveso”<sup>17</sup>, apă foarte mare, care aproape desparte Moldova de Țara Românească, dacă nu s-ar fi înspăimântat de oamenii A<lteței> V<oastre> pe care i-ați trimis în ajutorul lui Aron<sup>18</sup> și care au fost cauza retragerii voievodului Cazac spre casă. Se povestește în diferite chipuri <despre locul> și felul în care a ajuns în mâinile ungarilor și apoi în ale lui Aron, încît pentru a nu-mi întrerupe șirul, voi lăsa ca alții să meargă să cerceteze; și nu greșesc cînd spun că Aron are noroc mai mare atunci cînd este mai încercat, deoarece fiind el mazilit<sup>19</sup> și dus la Constantinopol<sup>20</sup> pentru a fi pedepsit cu moartea, l-a scăpat ambasadorul Angliei<sup>21</sup> de primejdia în care se afla și l-a pus din nou în domnie prin ocrotirea sa, dîndu-i o mare sumă de bani din ai săi<sup>22</sup>; totuși a fost foarte nerecunoscător<sup>23</sup> și cred că a plătit în același chip <Alteței Voastre> deși l-a pus iar în domnie în două rînduri, iar acum<sup>24</sup> cînd s-a scuzat, nu s-a umilit de voie ci de nevoie, căci fiind mazilit la Constantinopol, ce alt sprijin putea obține decît acel al A<lteței> V<oastre>?

Mai mult vă spun că acum doi ani, în timpul lui Alexandru voievod<sup>25</sup>, cam 60 de arcebușieri au trecut prin Țara Românească în Turcia și deși i-a atacat o mulțime de turci, totuși nu au putut să le facă nici un rău; chiar au fost siliți la întoarcerea lor să le lase liberă trecerea . . .

[Țîrnovo, capitală și metropolă, are drept arhiepiscop pe unul din familia Daghi<sup>26</sup> [=Ralli,] care are sub autoritatea sa 260 de așezări creștine, fiecare de cîte 200—300 de case.]

p. 181

<sup>17</sup> Desigur Siretul.

<sup>18</sup> Aluzie la lupta din 11 octombrie 1592. A. Veress, *op. cit.*, pp. 313—14, nr. 220. Totuși Aron se plîngea că Transilvănenii nu i-ar fi fost de mare ajutor. *Ibid.*, pp. 325—26, nr. 231.

<sup>19</sup> *Sendo levato dallo Stato.*

<sup>20</sup> Ajunge la 25 iunie 1592.

<sup>21</sup> Edward Barton; vezi I. I. Podea, *A contribution to the study of Queen Elizabeth's eastern Policy*, în „Mélanges d'Histoire Generale”, Cluj, 1938. Vezi și *Tappe Documents*.

<sup>22</sup> Ai ambasadorului și ai altora. Vezi *Tappe op. cit.*, p. străduințele lui Wilcox ca să ajungă la domn să-i ceară achitarea datoriei sale.

<sup>23</sup> De pus în legătură cu adevărata campanie pornită curînd după aceea de Giovanni de'Marini Poli contra lui Aron.

<sup>24</sup> *Ma hore con l'occasione della scusa si é humiliato.* La ce moment se referă?

La baterea în retragere a lui Aron, atacat în toamnă de proprii săi cazaci tocmiți cu leafă și nemulțumiți de el? Între Aron și Sigismund se produsese oarecare răceală în vara anului precedent, domnul plîngîndu-se că nu a primit ajutor de la Sigismund cînd au năvălit tătării în drumul lor spre Ungaria. Să fie deci vorba de o pocăire? Dar Aron departe de a se supune pretențiilor lui Sigismund invocă legătura sa cu împăratul. Să fie cumva aici o greșeală *scusa*, în loc de *scossa* (zdruncinătură, lovitură, nenorocire)?

<sup>25</sup> Alexandru cel Rău (iunie 1592).

<sup>26</sup> Este probabil o eroare de transcriere numele fiind dat poate Ragli din care două litere au fost prost citite R=D l—h.



...[Principele să poruncească să fie bulgarii bine tratați (*accarezzati*) și nu oprimați. Să li se lase lor prada pe care o vor face. Să nu fie lacomi căpitanii lui Sigismund<sup>27</sup>.]

...[Bulgarii sînt bine dispuși față de creștini. În iarna precedentă se bucurau de succesele acestora... . . . La prima sa venire în Turcia, bulgarii erau bine tratați de turci. La a doua venire în 1590 găsește o mare schimbare... . . . Trecătorile din Balcani... și drumurile de care pot fi ținute cu un număr mic de oameni... În Bulgaria sînt 4 000 de albanezi. 600 s-au oferit în anul precedent lui Sigismund.]

Este bine ca luptele să se poarte departe de stăpînirile alteței sale. [Se oferă să facă propagandă la Bulgari pentru Sigismund la Varna, Provadia, Șumla — iar ragusanii Sorgo (i Sorghi) la Rusciuk și Tîrnovo.]

---

<sup>27</sup> Vezi în același sens scrisoarea din 1596 din Bulgaria (!) și memoriul din 11 mai (!)

SCRISOARE [IMAGINARĂ]  
CĂTRE VISCONTI<sup>28</sup>

1595 . . . iunie Iași (!)

De cînd am plecat încoace<sup>29</sup> am tot mers p. 93  
cercetînd cum stau lucrurile cu turcii care vin să ocupe Țara Românească.  
[Nu este adevărat că ar fi mulți. În anul precedent în iulie, cînd era în  
Bulgaria a văzut cu cîtă greutate plecau turcii la războiul din Ungaria,  
mai ales ienicerii care s-au îmbogățit în Moldova și Țara Românească și  
acuma sînt oameni însurați<sup>30</sup>. Deci crede că nu vin contra Țării Românești  
atîtia cîtî se spune. Dar chiar așa nu vor fi ostași buni. Vor fi 1 800

---

<sup>28</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes nuntiorum apostolicorum*, pp. 93—97 incl. Pentru discutarea acestui fals, vezi notița bibliografică și Observațiile critice la sfîrșitul acestui capitol.

<sup>29</sup> *De costâ* (= de acolo). Se referă la locul în care se află adresantul, deci în cazul de față ar fi vorba de Alba Iulia.

<sup>30</sup> Ienicerii precum se știe nu aveau dreptul să aibă familii proprii, pentru a rămîne cu totul devotați slujbei lor închinată sultanului.

p. 94 de spahii, căci atîția vin din Sangeacatele de Silistra<sup>31</sup> Nicopole și Vidin. Vor mai fi trupe din Asia, dar fără tragere de inimă. În zilele trecute s-a gîndit la un mod de a se purcede, pe care îl destăinuie lui Visconti pentru ca acesta să-l comunice principelui dacă va crede de cuviință.] Și pentru că sinioria voastră ilustrisimă este nobilă (*Signore*) prin fire, prin sînge și prin comportare și vitejie, îi voi spune cu încredere gîndul meu, știind că dacă i se va părea vrednic a fi luat în considerație, nu numai că va porni să-l realizeze, dar va binevoi să-mi recunoască și prioritatea<sup>32</sup>. Se știe bine că în anul trecut sultanul și-a trimis toate forțele în Ungaria iar în Bulgaria și Grecia și în celelalte provincii nu a mai rămas un singur om bun de luptă. Eu vorbesc astfel despre Bulgaria pentru că *hisce oculis egomet vidi*... Și dacă în acel moment alteța sa ar fi trimis nu mai mult de 3 000 de unguri, ar fi cucerit fără nici o greutate acea țară și nimicea în întregime pe dușmanii de acolo pînă la Muntele Hemus (=Balcani), pătrunzînd pînă la Adrianopol... I-am scris fostului cancelar toate aceste lucruri (*particularită*) pentru ca să le aducă la cunoștința alteței sale, și cu acel prilej //

p. 95 I-am rugat să-mi acorde ocrotirea sa pentru creanțele mele din Moldova. Această scrisoare a sosit în momentul cînd a fost descoperită infidelitatea sa<sup>33</sup> față de stăpînul său și astfel a rămas în mîinile lui Lorenzo Sorgo<sup>34</sup>. Nu voi omite să spun aici că în anul trecut, în luna iunie cînd bîntuiau cazacii țara pînă sub orașul Bender, sangeacul din acel loc a trimis un om al său în grabă la beiful din Silistra (*Darstor*) (unde mă aflam și eu în acea vreme) ca să-i trimită trupe de ajutor spre a se putea împotrivi dușmanului, și că în toate orașele și în toată țara Bulgariei s-a făcut strigare că dacă ar vrea cineva să meargă în ajutorul Benderului, va fi făcut ienicer, spahiu sau spahioglan (*spahoplan*) cu leafă bună, și nu s-a găsit nici măcar un om care să aibă dorința de a merge acolo. Dar dacă această frică îi stăpînea pe turci în timpul cînd aveau război doar cu împăratul, cît de mare trebuie să fie ea acum cînd au război cu alteța sa, care de atunci încoace a ocupat<sup>35</sup> două țări atît de însemnate (*potentissime provincie*), Moldova și Țara Românească, și a dobîndit trei cetăți principale care sînt situate la Dunăre. [A vrut să spună toate acestea pentru ca să se cunoască *la viltà loro*.]

[În anul trecut sultanul a golit toate provinciile sale pentru războiul din Ungaria. Toți oamenii din Constantinopol, Adrianopol, Filipopol au mers la Dunăre, și nu a rămas nici un om bun de luptă pe porțiunea dintre Mare

<sup>31</sup> *Darstor*.

<sup>32</sup> ... *mi favorirà riportarmi il primo honore*.

<sup>33</sup> Este vorba de așa-zisul complot din Cluj.

<sup>34</sup> Ragusan din Bulgaria, amintit doar aici.

<sup>35</sup> Această *ocupație* se referă la noul statut impus la 20 mai Țării Românești și curînd după aceea Moldovei, folosind amenințarea turcească și nevoia unui ajutor imediat din Transilvania.

și Dunăre. Este probabil că și acum o bună parte din forțe vor merge la Dunăre pentru apărarea Bulgariei și cucerirea Țării Românești. Vor mai fi trimiși și în Ungaria, Bosnia, Croația și în părțile maritime ale Greciei (*nelle marine della Grecia*).]

Așadar dacă lucrurile stau astfel... *de quibus expertus loquor* căci anul trecut eu le-am văzut cu ochii (*oculatis*)... etc... Dacă, ilustrisime monseniore, alteța sa ar binevoi să-mi acorde<sup>36</sup> treizeci de vase de o capacitate de o sută de oameni precum și trei mii de archebuzieri, s-ar putea fără nici un pericol sau greutate, intra în Marea Neagră, și ajunge pînă în portul Varna, — căci de la gura Dunării pînă la Varna nu sînt mai mult de două sute de mile, care pot fi străbătute într-o zi și o noapte dacă Dumnezeu ne-ar ajuta, cum a făcut cu un curent favorabil (?)<sup>37</sup> — și pînă în această parte a Europei, care se întinde pînă la Constantinopol, și ocupa fortăreața din acel oraș<sup>38</sup> nepăzit de turci, ci locuit de creștini, și devasta acea parte a regiunii<sup>39</sup> care este locuită de dușmani, împreună cu cea de la Balcic<sup>40</sup>, care este tot la mare, fiind doar la 10 mile italiene de Varna. Desigur nu numai asupra uneia și celeilalte s-ar îndeplini planul meu și totul s-ar realiza în 6 ore și același lucru s-ar putea face în regiunea de la Bazargic, Provadia și Șumla<sup>41</sup>, și nu va trebui mai mult de două zile pentru a le face una cu pămîntul<sup>42</sup>, și dacă ar obiecta cineva că aceste locuri sînt păzite de careva, să nu aibă nici o teamă căci nu pot fi atacați de nimeni, întrucît toți turcii care locuiesc în Bulgaria vor fi la Dunăre. Și de la punctul cel mai apropiat al Dunării pînă la mare sînt trei zile de drum. Și mai înainte de a fi ajuns pînă la oastea dușmană vestea sosirii noastre va fi timp îndeajuns de a vătămă locurile dușmanilor în modul în care aș voi. Și nu numai aceste lucruri le-ar putea face, dar încă mult mai însemnate. [Dacă ar avea cunoștință nunțiul despre aceste locuri (*questi paesi*) și în ce fel a fost paza în anul trecut și cum va fi în anul acesta, și în ce loc se află așezările<sup>43</sup> care vor trebui devastate și arse] în fiecare dintre acestea eu am fost de o sută de ori — s-ar încredința și ar fi convins că vor reuși nu numai cele arătate aici, ci încă lucruri mult mai mari care l-ar arunca pe dușman în spaimă și confuziune. Și după ce vor fi fost îndeplinite cele de mai sus, la întoarcerea noastră am putea să pîrjolim așezările de la Mangalia, Tusla, Constanța și Karakarmanluch cu

<sup>36</sup> *Mi volesse favore di trenta vascelli.*

<sup>37</sup> *Del corso del acqua.*

<sup>38</sup> *Varna.*

<sup>39</sup> *Della terra.*

<sup>40</sup> *Balcich.*

<sup>41</sup> *Passargic, Provasse, Sumghia.*

<sup>42</sup> *far... ruine.*

<sup>43</sup> *Le terre.*

care prilej acestea s-ar desființa și s-ar împiedica pe viitor încărcarea de grâne și de alte cele pentru Constantinopol.

p. 97 [Într-o luptă în doi trebuie ca cel mai slab să lovească în locurile mai puțin păzite. Și pe deasupra în felul acesta s-ar obține ca inamicul să nu realizeze ceea ce vrea în Țara Românească. Ar mai fi multe lucruri de precizat, dar o va face atunci când principele va dori să treacă la această acțiune.] Mai amintesc că pentru a realiza cele arătate de mine, mai rămîne ca timp favorabil vreo două luni și jumătate<sup>44</sup>, după aceea marea va fi mai furioasă... Să profite așadar alteța sa de bunul prilej pe care i-l oferă Dumnezeu: căci pentru a // realiza această operație greutatea venea din lipsa marinarilor, dar aceasta a fost înlăturată, *întrucît aici se găsesc mulți marinari de nație greacă*, și nu ar mai rămîne decît consimțămîntul principelui... gloria sa viitoare... etc. Și eu sper să strîng împreună vreo 50 de oameni de naționalitatea mea<sup>45</sup>, printre care va fi și un gentilom numit Jacomo Fuccari care se pricepe bine la navigație... deci dacă domnia sa<sup>46</sup> ilustrisimă [= nunțiul] va dori ca această operație să se facă, cine oare va dobîndi mai mare cinste de pe urma reușitei acestei întreprinderi ajutate de Dumnezeu decît domnia sa, căci măcar că eu sînt autorul acestui plan, la ce mi-ar fi de folos dacă nu aș avea favoarea sa?<sup>47</sup> Desigur la nimic. [Va lăsa deoparte toate interesele sale cînd ar fi nevoie de el pentru a traduce în fapt cele propuse] dar să aibă grijă mai presus de toate ca nimeni altul să nu știe despre acestea decît confidenții principelui, căci dacă secretul ar fi aflat de dușmani, ei ar putea ușor să ia măsuri de apărare și totul s-ar da de rîpă... etc...<sup>48</sup>.

Din Iași în Moldova... în ziua de... (sic) iunie 1595.<sup>49</sup>

<sup>44</sup> Adică pînă în septembrie.

<sup>45</sup> Adică 50 de marinari ragusani.

<sup>46</sup> Este folosită persoana a treia denotînd mai mult respect; Paolo se adresează și acum tot nunțiului.

<sup>47</sup> Raportul subliniat aici dintre Paolo, autorul planului nereal și nunțiul în care se încrede destăinuindu-i-l (!) trebuia să confirme oarecum raportul tot atît de imaginar dintre ei cu privire la planul pregătirii unei expediții în Bulgaria în anul 1596, invocat de el în memoriul din 11 mai 1598.

<sup>48</sup> Pe baza cuprinsului acestei scrisori, probabil, editorul său (Veress) a explicat într-o notă că Paolo Giorgi ar fi fost în aprilie la Dunăre, fără a da însă alte referințe.

<sup>49</sup> În *Relationes*... textul pretensei scrisori este urmat de un fragment dintr-o scrisoare reală posterioară însoțind-o pe aceasta dinții și adresată cancelarului toscan Belizarie Vinta. Redarea fragmentară a scrisorii reale (datată de noi în comparație cu cea din 30 noiembrie, ca aparținînd oarecum aceluiași moment — deci sfîrșitul anului 1598) lasă unele nelămuriri, deși se vedește în chipul cel mai clar că expediția cazacilor din anul 1598 (august sau septembrie?) i-a inspirat lui Paolo așa-zisul său plan din... iunie 1595 (!) O comparație a acestui text cu cel al scrisorii din 30 noiembrie către papă — unde este de asemenea relatată acea expediție — este concludentă. Totodată întregul text, atît cel din... iunie 1595 cît și cel al fragmentului din... 1598 nu este decît o încercare de completare și confirmare a raportului din 11 mai 1598 către marele duce de Toscana.

SCRISOARE CĂTRE  
NUNȚIUL VISCONTI<sup>50</sup>

*1595 noiembrie 22, Brașov*

Ilustrisime, După plecarea domniei voastre p. 178  
ilustrisime au sosit aici oameni din Țara Românească care aduc știrea că  
niște oameni ai lui Mihail Voievodul au trecut la Rusciuk<sup>51</sup> și aceștia *si*  
*sono assicurati* să-și urmeze drumul pînă la Razgrad, localitate la o zi de-  
părtare de Dunăre. Pînă acolo au găsit toată regiunea părăsită. Din aceasta  
va vedea domnia voastră ilustrisimă dacă am avut dreptate cînd am spus  
întotdeauna că turcii erau foarte speriați<sup>52</sup>; și dacă atunci cînd eram sub  
<zidurile> Giurgiului alteța sa ar fi pus să treacă de partea cealaltă un  
număr de arcebuзieri buni, desigur că domnia voastră ilustrisimă ați fi

---

<sup>50</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, p. 178.

<sup>51</sup> *Rusi*.

<sup>52</sup> Pentru o explicație mai precisă, vezi scrisoarea lui Pigafetta din 6 decembrie tot  
din Brașov. Din comparația celor două texte rezultă clar că informația lui Pigafetta venea  
de la Paolo Giorgi.

văzut cu ochii proprii cum fuge dușmanul dincolo de Muntele Hemus (Balcani). Dacă acest lucru nu s-a întâmplat acum, Dumnezeu se va îndura ca să se întâmple în iarna aceasta dacă Ștefan Vodă<sup>53</sup> va intra cu oastea sa în țara Deliormanului (*nel regno di Deliorman*). Cred că Ștefan va pleca duminică [26] spre Moldova<sup>54</sup>, spre care și-a trimis azi oamenii cu scrisorile sale. Sper că va intra în această țară (*Provincia*) a sa fără nici o piedică... Cu aceasta închei...

---

<sup>53</sup> Ștefan Răzvan.

<sup>54</sup> Pentru a o redobîndi. Paolo omite să adauge că avea să plece și el cu acesta, desigur pentru că știa că nunțiul se împotriviise cît putuse la o asemenea expediție. Tot ce a obținut de la Sigismund, a fost ca acesta să nu trimită o armată proprie, ci doar să ajute cu oameni oastea lui Ștefan Răzvan.

SCRISOARE CĂTRE  
NUNȚIUL VISCONTI<sup>55</sup>

[1596 aprilie 20 (?) Din Bulgaria (?)]

p. 48

[Autorul reconstituie pentru „Sinioria sa ilustrisimă“ fazele campaniei lui Sinan în Țara Românească, arată efectivele sale, dezertările din oaste și spaima stârnită la auzul cifrelor exagerate ale armatei creștine pornite împotriva sa. Urmează diferite zvonuri aflate indirect de la un spion al lui Sinan pașa, *trimis acum aici* (?)<sup>56</sup>. Sultanul ar dori să găsească o modalitate de a face pace cu creștinii fără să ia el inițiativa. Este reținut acasă de sultana Validé, dar îndemnat de pașale să meargă la oaste. Spaimă la Constantinopol. În anul precedent a fost lipsă de alimente la Constantinopol.]

p. 49

p. 50

---

<sup>55</sup> Rezumarea ansamblului și traducerea parțială a unora din pasaje, s-au făcut după textul italian publicat de Veress în *Nunții apostolici în Ardeal 1592—1600*, anexa VI, pp. 48—52.

<sup>56</sup> Nu se arată nici un loc în tot cursul așa-zisei scrisori. Pare destul de curios ca Sinan pașa să trimită un spion în *Bulgaria* (?).



În Dobrogea se vinde chila<sup>57</sup> de grâu cu 140 de aspri, de orz cu 120, de ovăz cu 100, și cu cât vom înainta în timp cu atât se va scumpi mai tare și ar fi prețul mult mai mare dacă Mihai Voievodul nu ar lăsa pe viitor ca să se scoată grâu din Țara Românească *pentru turci*, așa cum a făcut pînă acum<sup>58</sup>, asupra acestui fapt este bine să fim atenți.

Turcii din Dobrogea l-au pus pe Mihnea vodă să se retragă împreună cu fiul său<sup>59</sup> pentru a nu stîrni din nou război cu ungurii, și de aceea mi se pare că ar fi bine ca Mihai Voievod să nu tulbure țara lor, ci doar să se apere de înșelăciunile dușmanilor.

Sînt 15 zile de cînd a sosit aici<sup>60</sup> ca să treacă în Polonia un ceaș de la Constantinopol care este reținut la Camenița [el aduce o scrisoare a sultanului, care cere ca polonii să rămîna neutri în războiul care va începe]. Și le mai cere să lase pe tătari să treacă prin Moldova. Dacă nu i-ar lăsa, au pregătit 13 vase (*barchone*) putînd conține fiecare 100 de cai, ca să-i treacă în Dobrogea.

Dintre aceștia nu ar putea să treacă mai mult de 30 de mii<sup>61</sup>, căci anul trecut nu au fost mai numeroși de 35 de mii... [Sinan intenționează să se întîlnească cu tătarii în Țara Românească pentru a o ocupa și a ataca Transilvania.] Dacă polonii nu-i vor lăsa pe tătari să treacă<sup>62</sup>, atunci va merge el în persoană cu o armată puternică spre Timișoara.

[Zvon despre o răscoală a albanezilor în iarna precedentă.] Azi — în ziua de 20 aprilie — a sosit vestea că Sinan pașa a murit în felul acesta. [Urmează două versiuni anecdotice ale acestui fapt.] [Zvonuri despre strămutarea patriarhului de la Constantinopol într-o fortăreață — despre o viitoare răscoală a soldaților, despre făgăduiala sultanului făcută bulgarilor și sîrbilor de a nu le mai lua fiii spre a-i face ieniceri.] Și dacă stăpînul lor se poartă cu ei cu atîta bunătațe, cu cît mai mult ar trebui să porun-

---

<sup>57</sup> *Il chilo di grano.*

<sup>58</sup> Afirmație ciudată. Ce grîne a putut vinde Mihai Viteazul turcilor pînă la 20 aprilie, avînd în vedere ca în anul 1595 turcii au prădat toate alimentele cu prilejul campaniei din țară, și că la 20 aprilie următor ar fi fost greu să existe o recoltă?

<sup>59</sup> Pentru numirea acestuia prin ianuarie 1596 vezi și *Cronicele turcești privind țările române*, I, București, 1966, p. 376 și urm.

<sup>60</sup> Vezi mai sus interpretarea noastră din notița biobibliografică în care se arată că toate știrile acestea în legătură cu ceașul care a trecut prin Moldova au fost culese în Moldova. Așadar aici ar putea să însemne la *Suceava*.

<sup>61</sup> Nu prea este clară socoteala. Ar fi vorba de trecerea a 13×100 de cai (cu călăreți) într-un transport. Deci de 1300 de oameni. Sau cifra de 13 bărci este greșită în loc de 30, sau fraza aceasta este absolut independentă de cea dinainte și este vorba în general de numărul tătarilor ce ar fi să acționeze împreună cu turcii?

<sup>62</sup> S-ar părea că informația despre acele vase (*barchone*) a fost introdusă în text fără a o pune de acord cu contextul.

cească principele căpitanilor săi să facă încă și mai mult și să nu ucidă pentru lăcomia lor pe bieții creștini, jefuindu-i de averea lor, cum au făcut ei, mai ducându-i încă și în robie<sup>63</sup>.

[Zvonuri despre calitatea efectivelor din Asia.]

p. 51

După moartea lui Sinan, în locul său a fost făcut mare pașă și comandant suprem Hassan pașa, fiul lui Mehemet pașa, Cigala va fi și el general, și s-ar putea să fie <trimis> spre Timișoara. De aceea ilustrisime monsenior, înainte de a veni inamicul *convingeți-l pe principe să meargă* sau să trimită să cucerească acea cetate<sup>64</sup>, căci cu dobândirea ei ar băga spaima în dușmani . . . etc.

[A treia versiune a morții lui Sinan — s-ar fi sinucis, fiind acuzat . . . că a devastat Țara Românească și apoi a fugit . . . etc.]

[Sultanul va fi la 15 al lunii de față<sup>65</sup> la Adrianopol.]

Armata care merge în Ungaria e de 300 000 de oameni . . . ]

Bulgaria este golită de turci. Mai deunăzi lângă Timișoara ai noștri au răpus 500 de spahii și au ars o palancă cu uciderea multor dușmani. Ai noștri în mare număr (!)<sup>66</sup> au prădat cămara de alimente (?)<sup>67</sup> din . . . a ienicerilor, // cu omorîrea a multor ieniceri. *Altro non è innovato*. În tabăra alteței sale se vor produce peste puține zile lucruri mari.

p. 52

P.S. Alaltăieri a sosit știrea<sup>68</sup> că au trecut 1 080 de haiduci<sup>69</sup> din Țara Românească în Turcia care au ars orașul Baba<sup>70</sup> cuprinzând zece mii de focuri<sup>71</sup> cu mare ucidere de turci, și au strîns o pradă de orez, de căruțe <întregi> cu aur, argint și lucruri <de tot felul>; dar zăbovind trei zile pentru a face acestea, și fiind acea regiune înconjurată de așezări de turci, aceștia i-au împresurat<sup>72</sup> și au pierit toți haiducii și 6 mii de turci. Această știre este adevărată<sup>73</sup>.

<sup>63</sup> Vezi o critică similară în Memoriul către marele duce de Toscana din „11 mai 1598“.

<sup>64</sup> În contradicție flagrantă cu buletinul de la Timișoara care urmează pe aceeași pagină.

<sup>65</sup> Vezi mai jos, p. 420 observațiile privind datarea scrisorii.

<sup>66</sup> *In molti*.

<sup>67</sup> *La chucina di . . .*

<sup>68</sup> În ce loc a sosit știrea?

<sup>69</sup> În cronică (vezi Istoria ed. Const. Grecescu și . . . Simonescu . . . este menționată această expediție a lui Velicico la Baba la 7 mai. După analele Fugger ea a avut loc la 7 august: (*Hurmuzaki*, III, 1, p. . . ).

<sup>70</sup> Babadag.

<sup>71</sup> Adică 10 mii de case! Cifra desigur exagerată.

<sup>72</sup> Pentru o versiune mai colorată dar cu data neexactă, vezi *Cronicile turcești* . . . citate mai sus, I, pp. 382—383.

<sup>73</sup> Pe verso: *Avvisi per Pill-mo Nuntio Visconti in Transilvania*. (Manuscrisul acesta se păstrează în Arhiva Medicilor din Florența unde se mai află și scrisoarea din „iunie 1595“ și memoriul din „11 mai 1598“ ale aceluiași Paolo.)

## MEMORIU CĂTRE PAPĂ<sup>74</sup>

1598 „martie 15“, Alba Iulia . . .

p. 94

... În anul 1595<sup>75</sup>, ilustrisimul monsenior Visconti . . . a trimis sanctității voastre o relațiune făcută de mine despre Bulgaria și despre dispoziția sufletească a acelor bieți creștini.

[Urmează o descriere mai amplă a stării acestora în 1580—1584 și apoi mult înrăutățită la a doua venire a lui Paolo în 1593] . . . Iar aceștia

---

<sup>74</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Cl. Isopescu în *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, pp. 94—97.

<sup>75</sup> Acest text a fost în adevăr trimis, papii, deoarece un exemplar al *Discursului* din 1595 se află printre hîrțile sale. Însă am crede că această trimitere a avut loc mai târziu, deoarece în martie 1596 cînd Visconti pomeneste de Paolo Giorgi cardinalului Cinzio Aldobrandini în legătură cu solia lui Ieremia Movilă, el îl înfățișează ca pe un element necunoscut acestuia și fără a se referi la *Discurs*, cum ar fi fost firesc dacă acesta ar fi fost expedit papii încă din anul precedent.

s-au rugat neîncetat scriind serenismului principe să le trimită ajutorul făgăduit...

Acum vreo patru ani am făgăduit alteței sale să aduc sub supunerea sa<sup>76</sup> pe toți creștinii din Bulgaria, și deși am făcut acest lucru prin intermediul nunțului sancțității voastre<sup>77</sup> și măcar că principele ar fi avut mare tragere de inimă pentru o asemenea cerere, totuși nu a dus-o la împlinire deși era „rarissima“, și acest lucru nu din vina sa, ci a cancelarului Josica, care, după părerea mea, a respins în diverse moduri toate bunele prilejuri care i se propuneau pentru gloria stăpînului său și folosul statului. Cum a făcut în anul 1596 în care am propus<sup>78</sup> alteței sale acțiunea din Bulgaria arătînd modul și ușurința cu care putea fi executată dacă ar fi fost făcută la timpul potrivit (dînd asigurări despre dispoziția creștinilor din acea țară). Astfel că alteța sa, ca să vadă dacă era adevărat ceea ce îi spusese eu, a pus să se scrie în numele său o scrisoare<sup>79</sup> către reverendisimul arhiepiscop de Tîrnovo, care este din familia Rally... etc. care de cum a primit această scrisoare a alteței sale și a monseniorului Visconti care i-au scris și unul și altul la rugăciunea mea... a chemat la sine pe cei patru episcopi //, le-a comunicat scrisoarea și au jurat cu toții pe evanghelie să se unească cu creștinii. Arhiepiscopul... a răspuns principelui în sensul pe care îl promisesem alteței sale și monseniorului Visconti și a trimis cu un preot al său acest răspuns cum că își va face datoria, precum și-a și făcut-o, căci în vara aceea<sup>80</sup> s-a dus personal să viziteze pe beii de Silistra și de Nicopole, numai ca să vadă cîți ostași turci ține fiecare și cît sînt de buni... etc. [Despre această propunere] și despre alte propuneri făcute de mine alteței sale poate mărturisii monseniorul Visconti cît și multe alte persoane de vază.

... Această acțiune s-ar fi putut îndeplini în 1596 cu foarte puțină oaste... etc. etc. [Vinovăția lui Josica... primejdia lui Rally... Situația

p. 95

p. 96

<sup>76</sup> În realitate el s-a oferit a face propagandă la bulgarii din Provadia, Șumla și Varna, propunînd pe conaționalii săi, ragusanii Sorgo pentru regiunea Rusciuk-Tîrnovo.

<sup>77</sup> El însuși declară în *Discurs* că acesta i-a fost comandat de cancelarul Josica. Dar această frază este în legătură cu invenția scrisorii „din... iunie din Iași“ în care el îi propune lui Visconti o expediție pe Dunăre și Mare asupra Varnei și asupra porturilor de la Marea Neagră.

<sup>78</sup> Vezi observațiile noastre din notița biobibliografică privind falsificarea întregii desfășurări a înțelegerii cu bulgarii în sensul monopolizării acestei inițiative de către Paolo.

<sup>79</sup> Se observă o contradicție între această *scrisoare scrisă* în numele său, și cele două scrisori amintite apoi ca fiind scrise de Sigismund și de Visconti. Așadar ar fi vorba de trei scrisori (?) una informativă și două de îndemn la noile stăruințe ale lui Paolo.

<sup>80</sup> În memoriul din 22 febr. 1597 se arată că jurămîntul de la Tîrnovo a urmat după contactul dintre curtea de la Alba Iulia și bulgarii (dar acesta a avut loc, după mărturia lui Carlo Magno, agentul împăratului, la 17 sept. 1596). Acum însă este mutată toată desfășurarea acestor pregătiri în prima jumătate a anului. În memoriul din 11 mai 1598 Paolo va afirma că el a luat inițiativa acestor înțelegeri în aprilie!

favorabilă din 1596, ca și cea din anul 1594<sup>81</sup>, Nu au perseverat în primul zel cei ce ar fi trebuit să o facă... Nu este vina principelui... meritele lui, etc.].

p. 97 ... Cred că recuperarea Giavarinului [cetatea Győr din Ungaria] va oferi un prilej asemenea celui din 1596 întrucât forțele turcești vor trebui să se îndrepte spre Ungaria. Și cu atât mai mult este de crezut cu cât *Mihai Voievodul a trimis la Constantinopol*<sup>82</sup> *în contul tributului zece mii de taleri, acțiune extraordinară (operation mirabile) dacă va fi fost făcută cu sinceritate și cu scopul de a se preface și a înșela pe inamic...*

[Bulgarii se mențin în aceleași dispoziții]<sup>83</sup>... etc.

... În afară de lucrurile pe care le-am spus mai sus despre bulgari și de cele pe care aș putea să le spun din nou pentru a arăta lumii sinceritatea sufletului lor, voi spune numai două (lucruri) și acestea sînt adevărate; unul din ele este că mulți bulgari au trecut în Țara Românească cu familiile lor și cu agonisita lor; celălalt că robii care au fugit din Turcia au fost eliberați cu ajutorul lor, ceea ce este adevărat căci dacă acei bulgari nu i-ar fi însoțit din sat în sat și nu i-ar fi trecut Dunărea în Țara Românească, nici o pasăre nu ar fi putut fugi din acele părți, cu atât mai puțin un om...

Papa se poate convinge de dragostea pe care o poartă bulgarii creștinilor, din marea mulțime de robi pe care i-au trecut în anul acesta peste Dunăre; nu este zi în care să nu se ivească câte șase și câte opt dintre aceștia<sup>84</sup>.

Cît despre albanezii care locuiesc în Bulgaria, atît cei care sînt de credință catolică cît și cei de credință ortodoxă, pot pune la o parte cinci mii de luptători; în anul 1595 cînd Mihai Voievod a ars Rusciukul, toți acei albanezi care locuiau la Cervena Vodă<sup>85</sup>, localitate foarte frumoasă ca așezare, au trecut în Țara Românească cu femeile și cu copiii, sperînd, nenorociții, că creștinii trebuiau să folosească prilejul dat de Dumnezeu... Și aceștia și acuma sînt gata să servească în operațiile din Bulgaria fără plată [Invocă mărturia lui Visconti pentru obstrucția lui Josica... laudă pe principe.]

---

<sup>81</sup> Acesta este motivul inventării acelei „scrisori” trimise de Paolo, din Bulgaria, cancelarului Kovácsóczy în iulie 1594, și bineînțeles neajunsă la adresă pe motivul descoperirii necredinței acestuia, cum așa-zisul complot de la Cluj a dus la reprimarea singeroasă din august 1594.

<sup>82</sup> Intenția dușmănoasă a acestor cuvinte este vădită. O versiune contemporană înregistra faptul că banii trimiși ar fi fost falsi! Formularea lui Paolo pare lipsită de logică, dar e plină de implicații.

<sup>83</sup> Rîndurile care urmează pînă la n. 84 au fost luate după textul publicat în *Veress, Documente*, V, p. 153, întrucît au fost omise din redarea lui Cl. Isopescu.

<sup>84</sup> De aici încolo textul se află publicat de amîndoi editorii.

<sup>85</sup> *Cervena Voda*. Localitate în Bulgaria, la trei leghe de Rusciuk. Pentru trecerea albanezilor în Țara Românească, vezi și *Hurmuzaki*, XII, pp. 37, 51.

## SCRISOARE CĂTRE PAPĂ<sup>86</sup>

1598 martie 15, Alba Iulia

... Când mă gîndesc la forțele acestui principat, și la prilejul prielnic pe care l-a avut de a vătăma pe dușman, precum și la *cunoașterea* <deplină> pe care a avut-o *principele prin mine*<sup>87</sup> a sentimentelor bune pe care le au creștinii care // locuiesc în Bulgaria, cît și la marea spaimă a turcilor... și la ocaziile unice pe care le-a avut principele în anii trecuți și la puținele roade obținute peste Dunăre în același timp, mă cuprinde mirarea... etc. [S-ar fi putut realiza lucruri mari] dacă Josica ar fi procedat sincer, dar el a zădărnicit ocaziile unice pe care le-a avut principele, fapt despre care sper că sanctitatea voastră a fost informată pînă acum.

p. 97

p. 98

---

<sup>86</sup> *Ibidem*, text italian. Pentru discutarea datei și rostului său vezi mai sus p. 382.

<sup>87</sup> *Adică prin Discurs* și prin comunicări verbale.

Dar pentru că s-ar putea ca monseniorul Visconti<sup>88</sup> să nu fi fost informat pe deplin despre Bulgaria și despre dispoziția sufletească a creștinilor care locuiesc acolo, trimit fericii voastre scrisoarea de față<sup>89</sup> ca să poată să cunoască bunăvoința din suflet pe care o au acești nenorociți creștini pentru creștinătate, . . . Dar . . . sanctitatea voastră desigur nu știe că în anul 1596 în care s-a petrecut lupta (*fatto di arme*) de la „*Checherente*”<sup>90</sup> între creștini și turci la care și eu mă aflam de față . . . s-au răsculat contra turcilor cinci comitate din Ducatul Sf. Sava din vecinătatea imediată a Ragusei, ucigând mulți dușmani . . . etc. Același lucru aveau de gând să-l facă și bulgarii, și s-ar fi și realizat dacă Mihai Voievodul ar fi trecut<sup>91</sup> la ei cu armata sa, și luându-se după ei ar fi făcut la fel toți creștinii din Europa de sub jugul turcilor [Pentru a putea avea biruință pe viitor ar trebui ca papa să ajute cu bani și oaste pe principe . . . etc.]

---

<sup>88</sup> Îndoială ciudată, avînd în vedere începutul memoriului către papă trimis în aceeași zi de către Paolo.

<sup>89</sup> Scrisoare falsă după cum rezultă din simpla comparație cu scrisorile reale ale lui Rally (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 290—292). A fost publicată în *Veress, Documente V*, pp. 68—69.

<sup>90</sup> Oare se referă la lupta de la Keresztesi (sau Mezökeresztesi) din 28 octombrie 1596 cînd era plecat cu Ballina spre Țara Românească și Dunăre? Ar fi greu de presupus că s-ar referi la vreo luptă minoră din părțile Banatului unde există un Kekes în preajma Lipovei. Oricum afirmația aceasta pare foarte îndoielnică.

<sup>91</sup> În realitate, el a și trecut, dar noua întorsătură luată de evenimente după înfrîngerea din Ungaria a frînat orice posibilitate de a înfăptui planul inițial. Paolo omite orice aluzie la năvălirile tătarilor care s-au produs atunci în Țara Românească și Bulgaria.

MEMORIU CĂTRE MARELE DUCE  
DE TOSCANA<sup>92</sup>

1598 mai 11, Alba Iulia

Scrisoarea alteței voastre serenissime, scrisă p. 159  
din Livorno<sup>93</sup> la 10 ianuarie mi-a fost predată chiar acum de către secreta-  
rul monseniorului Visconti, măcar că ar fi putut face acest lucru cu două-  
zeci de zile mai înainte, căci atâtea au trecut de când a sosit aici, și nici acum  
nu ar fi pus să mi se dea dacă nu ar fi văzut-o *Signor Genga*<sup>94</sup> în casa  
acestuia . . . etc.

. . . Sînt doi ani și jumătate de cînd am venit în această țară și de în-  
dată m-am străduit <a face> ca principele să tindă la acțiunea din Bul-

---

<sup>92</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Veress, *Documente*, V, pp. 159—161.

<sup>93</sup> În Toscana.

<sup>94</sup> Simon Genga, arhitect militar florentin, fost în slujba regelui Ștefan Báthory, în Polonia, apoi a lui Sigismund în Transilvania. Era oarecum însărcinat cu corespondența acestuia cu curțile italiene și cu cea papală. Un frate Gianbattista era stabilit la Roma,



garia, și aceasta a fost pe cînd<sup>95</sup> avea sub puterea sa Moldova în care se aflau pe cheltuiala împăratului<sup>96</sup> și puși sub ascultarea acestui principe 12 mii de cazaci<sup>97</sup>, patru mii de unguri, și 15 mii de moldoveni, iar în Țara Românească 6 mii de unguri, și m-am oferit pe mine însumi pentru a dispune sufletele locuitorilor din acea țară la credință (*a devotione*) față de principe: în vremea aceea // am făcut și o dare de seamă<sup>98</sup> succintă despre acea țară. Totuși această propunere<sup>99</sup> a mea nu a găsit ascultare pentru că așa a vrut cancelarul<sup>100</sup>, împreună cu ceilalți senatori care întotdeauna au fost foarte opuși acestui război pe care l-au condus cu atîta vicleşug (*tale stratagemma*) pentru că ei vor ca principele să fie silit a face pace: dar eu nu m-am abținut pentru acest motiv de a-l urma pe principe în Țara Românească cu zece lănci<sup>101</sup> pe socoteala mea împotriva lui Sinan pașa și nici de a-i propune prin intermediul monseniorului Visconti, în chiar ziua în care *Signor* Silvio<sup>102</sup> a intrat în a doua așezare<sup>103</sup> din Țara Românească mijlocul de a strica podul făcut de dușman peste Dunăre, lucru care s-ar fi putut face în două nopți în vreme ce armata principelui nu putea ajunge pînă acolo nici în opt zile<sup>104</sup>: și eu mă ofeream pe mine însumi pentru această acțiune oricînd mi s-ar fi dat o mie de arcebușieri.

Dar nici această <propunere> nu a fost primită de alteța sa, și la fel s-a întîmplat sub Giurgiu de unde, dacă s-ar fi trecut de partea cealaltă în cursul nopții, s-ar fi adus mare pagubă dușmanului care era tăbărit aproape de Dunăre, și într-un loc în care nu ar fi putut să atace pe ai noștri cu cavaleria sa. Dar nici eu nu am vrut să mă las de a face din nou o încer-

celălalt, Fabio, care era interesat în exploatarea miniere din Transilvania, a fost și el folosit de Sigismund în toamna anului 1594 cînd l-a trimis la papă ca să dea seama, în felul său, de „complotul“ și execuțiile de la Cluj. În campania din octombrie 1595 s-a accentuat neînțelegerea dintre Simon și cancelarul Josica. Sigismund îl recomandă papii cu rugămîntea a fi numit cardinal. În 1597 părăsește curtea lui Sigismund, nemulțumit de principe și de nunțiu, pe care îi critică violent în Italia.

<sup>95</sup> Subliniere cu scopul a scoate în evidență atitudinea negativă a lui Sigismund.

<sup>96</sup> Vezi biografia lui Comuleo din volumul de față.

<sup>97</sup> Vezi biografia lui Giovanni de' Marini Poli.

<sup>98</sup> Este vorba de *Discursul* din ianuarie 1595, pe care îl disociază de așa-zisa sa propunere.

<sup>99</sup> Înfațișată ca un demers independent de *Discursul* amintit.

<sup>100</sup> Dar însuși Josica îi indicase tema bulgarilor în ianuarie. „Vicleşugul“ (*stratagemma*) conducătorilor este o formulă care rezumă impresia generală și decepția italienilor și mai ales a „toscanilor“ reîntorși din campania din 1595.

<sup>101</sup> Zece călăreți cu personal auxiliar. Poate simplă afirmație gratuită.

<sup>102</sup> Piccolomini, comandantul „toscanilor“.

<sup>103</sup> *Secondo casale* (vezi discuția referitoare la acest termen, precum și la „oferta“ lui Paolo în Observațiile critice p. 424).

<sup>104</sup> În campania din octombrie drumul de la Tîrgoviște la Giurgiu a durat în adevăr opt zile, dar pentru că Sigismund a înaintat foarte încet, ascunzîndu-se de teama unor stratageme (!) și folosind drumurile cele mai rele.

care pentru acțiunea din Bulgaria prin intermediul monseniorului Visconti, și așa am făcut în aprilie trecut<sup>105</sup>, dar înainte de a-i propune această treabă m-am asigurat pe chezășia cuvîntului său că dacă alteța sa nu ar voi să se apuce de această operație atunci domnia sa reverendisimă mi-a promis că îmi va da din banii stăpînului nostru <papa> <suma trebuitoare> pentru patru mii de oameni în vederea acestei acțiuni, și așadar am îndreptat lucrurile în felul acesta: am făcut în așa fel ca arhiepiscopul de Tîrnovo<sup>106</sup> să-i scrie alteței sale și monseniorului Nunțiu că el împreună cu creștinii din acea țară erau cît se poate de doritori să-și verse sîngele pentru creștinătate, și a trimis un om din acea țară ca să se roage de alteța sa și să-i dea asigurări despre această însuflețită voință (*buona volontà*) a lor, și <să arate> că sînt destui ca să nimicească pe dușmanii care sînt în Bulgaria. Și pentru a întări mai bine această acțiune, arhiepiscopul împreună cu episcopii, preoții și fruntașii acestei țări, au jurat în biserică pe evanghelie că vor fi uniți și nedespărțiți de creștini pînă la moarte. Și apoi acesta împreună cu episcopii săi s-au dus prin diocesele lor să facă același lucru cu preoții de sat<sup>107</sup> și cu fruntașii, ceea ce făcuse cu puțin înainte și Teodor Ballina<sup>108</sup>. Și apoi în luna septembrie ei au scris principelui într-un moment cînd forțele turcești se aflau în Ungaria și țara era golită de dușmani, ca să le trimită ajutorul ce le fusese promis de către alteța sa și de către monsenior, cu care sînt sigur că ei ar fi realizat distrugerea dușmanului pînă la Constantinopol.

Dar frica și slaba cunoaștere // a celor de aici pentru împrejurările turcești au făcut să se piardă un prilej atît de strălucit care fusese dus de mine la acea perfecțiune pe care o vede alteța voastră serenisimă. Și eu nu am realizat alt cîștig decît că am rămas condamnat<sup>109</sup> la plata cheltuielilor și puțin a lipsit ca să nu fie și <la pierderea> vieții. Dar acest lucru nu este nimic față de ce mi-a făcut bunul monsenior, după ce am îndeplinit tot ce voise el în această chestiune. Dar cinstitul prelat s-a alăturat lui Mihai Voievodul, și eu am rămas păcălit, și de cînd mi-am dat seama de acest fel de a proceda m-am tras înapoi și nu l-am mai vizitat. Să mă creadă alteța voastră serenisimă că în 1593 cînd fratele meu<sup>110</sup> era în Constantinopol, trebuia să fie numit<sup>111</sup> voievod al Moldovei un servitor al unui

p. 161

<sup>105</sup> De fapt aprilie 1596 (vezi Observațiile critice și notița biobibliografică).

<sup>106</sup> Dionisie Rally.

<sup>107</sup> *Preti di casale*.

<sup>108</sup> Este numit aici doar incidental. Dar rezultă totuși rolul său anterior momentului descris în legătură cu Rally.

<sup>109</sup> *Condannato nella spesa*, formulă judecătorească folosită aici metaforic.

<sup>110</sup> Oare Domenico de'Georgi? Vezi notița biobibliografică.

<sup>111</sup> Text foarte neclar. *mio fratello del 1593 essendo in Constantinopoli, hebbe a far voievoda di Moldavia uno servitore d'un mio cugino, il che sarebbe seguito, se li suoi ambasciatori (!) non l'avesse impedito*.

văr al meu, și acest lucru s-ar fi întâmplat dacă ambasadorii săi nu l-ar fi împiedicat, dar cînd el însuși a fost rugat ca să se facă el însuși <domn> el nu a voit, dar a greșit rău, pentru că în acea vreme putea să o facă și să se unească cu principii creștini în alt fel decît cum au făcut *certi rustici*. Acest lucru am crezut că trebuie să-l spun pentru ca să se știe cine este Mihai Voievod<sup>112</sup>.

Acțiunea din Bulgaria nu a fost propusă de nimeni niciodată principelui decît doar de gentilomii ragusani Sorgo<sup>113</sup> <care propuneau> să se jefuiască Nicopolul pentru a captura acolo o mare pradă, cum s-ar fi și întâmplat (dar cu păgubirea totodată a creștinilor) și această pradă trebuia să se împartă între principe, consilierii săi și sus-zișii Sorgo, și *aceștia*<sup>114</sup> *le-au mai dat Valahia (?) și s-a mai cheltuit cinci mii de taleri pentru a-i face slujbă cu mulți servitori trei ani în șir*<sup>115</sup>. Și dacă alteța voastră serenisimă ar ști în ce mod am fost răsplătit, ar fi cuprinsă de milă, căci toate neplăcerile care s-ar fi putut închipui le-am îndurat, nu din partea principelui, ci a acestui cancelar care, împreună cu monseniorul, a fost prăvălit la pămînt de către Signor Genga. Dumnezeu va avea grijă de pedepsirea sa.

Eu am putut să am prilejul de a avea mulți haiduci<sup>116</sup> pentru a săvîrși lucruri glorioase, dar pentru că acestea s-ar fi făcut și cu păgubirea creștinilor, întrucît acești luptători sînt nedisciplinați și neascultători, m-am abținut de a o face. Cei de aici ar fi putut realiza succese mari împotriva turcilor și în favoarea lor, dar nu au vrut să o facă pentru că așa le-a plăcut.

Mihai Voievodul și acest principe au trimis un om la Constantinopol se zice că pentru a trata pacea. Voi afla curînd adevărul și voi da de știre alteței voastre etc.

Alba Iulia, 11 mai 1598

---

<sup>112</sup> Concluzie fără vreun raport aparent cu cele spuse mai înainte.

<sup>113</sup> În text: Iorghî, cu citirea greșită a literei S.

<sup>114</sup> Probabil consilierii amînțiți.

<sup>115</sup> Text neclar: i Sorghi i quali anco li hanno dato la Valachia (?) e speso da 5 mila tallari per servirlo con molti servitori.

<sup>116</sup> Text neclar.

SCRISOARE CĂTRE PAPA  
CLEMENT AL VIII-LEA<sup>117</sup>

1598 noiembrie 30, Alba Iulia

Prea fericite părinte,

După ce am scris fericirii voastre și după ce am lăsat ca acele scrisori să vă fie trimise, le-am găsit aici la reîntoarcerea mea din Moldova, spre marea mea supărare. De aceea, le trimit din nou sancțității voastre și pe deasupra mai dau socoteală și de ce a urmat în țara Moldovei în care a trebuit să rămân contrar părerii mele<sup>118</sup> *per conto mio particolare* patru luni<sup>119</sup>.

p. 99

---

<sup>117</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Cl. Isopescu (vezi *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, 1929 în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., s. III, t. X, mem. 2, pp. 99—101).

<sup>118</sup> *Che in quella fuor di mia opinione mi convenne dimorar per conto mio particolare.* Paolo accentuează faptul că șederea sa trebuia să fie mai scurtă de patru luni, și că el plecase în Moldova pentru treburile sale particulare, *deci fără vreo contingență cu curtea lui Ieremia*. Este probabil că el ascunde adevărul, și că în realitate intervalul a fost mai lung și rosturile sale mai puțin particulare.

<sup>119</sup> *Quattro mesi.* Dar acest interval nu acoperă spațiul dintre data aparentă a memo-

Puține săptămîni după sosirea mea la Suceava, oraș din „provincia“ Moldovei (în care își are mai departe reședința Ieremia Movilă, după ocupația sa), a sosit hanul<sup>120</sup> tătarilor cu oastea sa în cîmpiile din jurul cetății Bender<sup>121</sup> în care șade beiful în acea parte a Moldovei care se întinde spre Marea Neagră și care este supusă turcilor; unde s-a oprit cîteva zile ca să observe ieșirea celor șapte mii de cazaci care sosiseră pe fluviul Nistru [din Polonia] cu intenția de a trece în Țara Românească, în slujba lui Mihai Voievodul, și cărora Ieremia, făcînd voia hanului, le-a oprit trecerea cu armata sa<sup>122</sup> avînd drept căpitan pe fratele său<sup>123</sup>, măcar că ei ar fi cerut cu cea mai aleasă deferență < să fie lăsați să treacă > făgăduind hotărît că nu vor face nici o pagubă țării lui<sup>124</sup>, căci dacă nu ar fi bănuțit că forțele tătarilor erau unite cu ale moldovenilor ei și-ar fi forțat trecerea pe calea armelor și fără îndoială ar fi reușit, și aceasta a fost cauza pentru care s-au pornit înapoi foarte supărați spre casele lor și într-atîta încît s-au hotărît să treacă prin ținuturile tătarilor<sup>125</sup>, pe care găsiindu-le golite de ostași<sup>126</sup> le-au bîntuit cu foc și cu pîrjol și au strîns o foarte mare pradă de femei, copii, și tot felul de animale... Și nemulțumindu-se cu așa mare pradă, și-au pus din nou în gînd — după ce au stat cîteva zile să se odihnească la casele lor — să treacă pe mare în Bulgaria, ceea ce au și făcut — cu gîndul de a ajunge la Varna, dar aflînd în portul Karakarmaluch<sup>127</sup> (oraș la Marea Neagră care este cel mai aproape de cele cinci guri ale Dunării) douăzeci și șapte de vase (*vascelli*) încărcate cu mărfuri foarte scumpe, aceasta a fost cauza pentru care s-au întors din nou la ei acasă. Se spune că la zvonul despre acei cazaci aga ienicerilor a ieșit din Constantinopol pentru a se

---

riului (15 martie 1598) și data expedierii textului acesta din urmă (30 noiembrie 1598). Incidentul cu cazacii este de la începutul lui iulie. Dacă deci am socoti „puținele săptămîni“ menționate la vreo cinci, atunci sosirea sa ar fi fost la începutul lui iunie sau sfîrșitul lui mai. Plecarea din Moldova ar fi fost pe la începutul lui octombrie, după consolidarea lui Sigismund în Transilvania.

<sup>120</sup> Ghazi Ghirai.

<sup>121</sup> Stăpînită de turci. Beiful ei este amintit în raportul polon al expediției lui Zamoyski în Moldova.

<sup>122</sup> Această acțiune a fost anterioară datei de 14 iulie 1598 (vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 374).

<sup>123</sup> Simeon Movilă.

<sup>124</sup> Punctuația este redată greșit, ca și accentul pe e transformat dintr-o conjuncție (e) într-un verb (è). „Ancorche con ogni sorte di humanità, è (!) certa promessa, ... etc... lo havessero domandato“.

<sup>125</sup> *Nella Tartaria*.

<sup>126</sup> *Spogliata di genti*.

<sup>127</sup> = „Karakarmanlık“, Poate Caramanchioi la N de Jurilovca.

împotrivi oștii lui Mihai Voievod care a trecut în Bulgaria, măcar că nu cu rezultatul pe care l-ar fi putut avea<sup>128</sup> <apoi?> s-a reîntors cu ienicerii săi la Constantinopol... [Teama care s-a trezit la turci... etc.]

... Eu ca unul care cred că am ceva cunoștință despre Moldova, Țara Românească și țara turcilor, nu pot decât să fiu nemulțumit de operațiile timorate<sup>129</sup> ce se fac acolo, și aceasta o spun (*la faccio*) pentru că eu cunosc prea bine că acest serenisim principe și Mihai Voievod ar putea face mult mai mult în aceste părți și în anumite momente prielnice: și aceștia, cred eu că nu înaintează mai mult din mai multe considerente, și alteța sa o face pe bună dreptate, pentru că cei care sînt obligați să-i trimită ajutor nu fac aceasta și cu atît mai puțin trebuie să sper vreunul de la alți principii, pentru interese pe care nu // le mai arăt. Și de aceea alteța sa, fiind înțeleaptă, nu pornește acțiuni mai mari, precum ar fi putut face. Dacă sanctitatea voastră l-ar fi ajutat cu trupe și cu bani, cum l-a ajutat pe împărat, nici soldații nu ar fi suferit nici un neajuns pentru întreținerea lor<sup>130</sup>, căci Mihai Voievod le-ar fi dat gratuit tot ce le-ar fi trebuit pentru trai. [Dacă papa l-ar ajuta pe principe cu bani, atunci acesta nu ar lipsi numai pe turci de Bulgaria, de unde este aprovizionat Constantinopolul, dar ar avea chiar prilejul de a ajunge pînă la Constantinopol și de a-l arde (*abrusciarlo*).] Și toată această <realizare> depinde de iuțeala <execuției>, căci de unde pînă acuma se mergea de la Dunăre pînă la Constantinopol în nouă zile, acum după *noul meu sistem* s-ar putea face drumul în cinci zile, și pentru aceasta cred că momentul cel mai potrivit ar fi toată luna februarie, care ar coincide cu vremea cînd tătarii se vor fi înapoiat la casele lor și cînd spahii și ceilalți soldați s-ar duce să se odihnească de oboselile războiului... și pentru a realiza acest lucru... e nevoie de *secreteza*... *et presteza*, și celelalte condiții (*circonstanze*) care sînt de mai mare importanță nu le spun aici de teamă să nu nimerească unde nu trebuie (?)... Eu îi spun sanctității voastre ceea ce știu că este adevărat și nu mînat de vreun interes al meu, măcar că de patru ani încoace eu îmi cheltuiesc banii mei, și măcar că de cînd sînt în această țară am primit de la fiecare mai degrabă păgubire și jignire decît vreun bine (*ombra di Utile piacere*), în afară doar de serenisimul principe de la care cred că dacă l-aș ruga, aș primi tot felul de favoruri. Dar eu vorbesc cu toată sinceritatea. Și mai adaug și aceasta: că dacă serenisimul Maximilian<sup>131</sup> ar fi intrat în acest principat, ar fi fost vai de Ungaria, de

p. 100

<sup>128</sup> *Se ben non con quel frutto che ha potuto* (insinuare care revine și după aceea cînd condamnă prea marea prudență a operațiilor în acele locuri, avînd grijă să găsească justificări numai pentru Sigismund).

<sup>129</sup> *Li timidi progresse.*

<sup>130</sup> *Nelle vite loro.*

<sup>131</sup> Căruia îi cedase Sigismund principatul, dar care sub diferite pretexte și-a tot amînat sosirea.

persoana sa și de trupele sale. Dar Dumnezeu a întors spre bine aceste primejdii atât de mari prin fericita reîntoarcere a serenisimului principe, căci el singur este cauza pentru care toate lucrăturile care au fost urzite în timpul absenței mele s-au dus de rîpă. Eu nu vorbesc la întîmplare, ci cu bună știință, dar din motive foarte valabile păstrez tăcere asupra amănunțelor. [Trebuie să se bucure toți de acest eveniment care a salvat principatul și cauza creștină . . . etc.]

Cînd sanctitatea voastră va înțelege din spusele mele cît ar fi de necesar ca serenisimul principe și Mihai Voievodul să o ia înaintea inamicului în această iarnă, pentru a scăpa de pericolele și de pagubele pe care le-ar avea de întîmpinat în vara viitoare, sper și sînt sigur că fericirea voastră p. 101 își va oferi ajutorul // acestei țări . . .

Și este lucrul cel mai sigur că turcul se teme mai mult de forțele din Transilvania și Țara Românească, decît de ale împăratului . . . dar în iulie viitor sultanul cu toată puterea sa va lovi Țara Românească în care va pătrunde fără greutate: și aceasta fiind nespus de bogată, el își va putea întreține armata fără a fi aprovizionat cu alimente din Bulgaria; căci va avea acest ajutor chiar de la români (întrucît îi va ierta pentru rebeliunea lor)<sup>132</sup> și va încerca să intre în țara aceasta și hanul cu forțele sale și forțele din Moldova, pe care Ieremia va fi silit să le unească cu ale sale, va face același lucru <venind> din Moldova. Și nici germanii nu vor putea da vreun ajutor, căci nici pe sine nu s-au ajutat cînd nevoia o cerea. Și de aceea mă tem că, dacă nu vor fi luate măsuri preventive . . . să nu fie rău lovite țara aceasta, Țara Românească și toată creștinătatea.

. . . Și mai adaug că dacă împăratul va da satisfacție alteței sale și o va ajuta, trag nădejde într-un succes bun.

---

<sup>132</sup> Observație urmărind întărirea insinuărilor strecurate și mai înainte împotriva lui Mihai.

## OBSERVAȚII CRITICE

Afirmațiile și informațiile lui Paolo Giorgi conțin atâtea ficțiuni și invenții proprii, încât se impune controlul riguros al întregului material oferit de el. Acesta se împarte într-un număr de *documente având o existență concretă* și în *altele citate doar de el* și aflate într-o primă fază de elaborare, adică închipuite dar nerealizate încă.

Din această categorie din urmă face parte pretinsa scrisoare pe care ar fi trimis-o autorul, din Bulgaria în iulie 1594, cancelarului Transilvaniei Kovácsóczy, îndemnându-l să trimită 3 000 de oameni în Bulgaria care se afla golită de ostași turci. Categoria materialului concret se împarte și ea în documente *reale* și în *pseudocopii* ale unor originale care nu au existat niciodată, apropiindu-se deci de categoria întâi. Ca pseudocopii avem a) scrisoarea fictivă din Iași (?) datată necomplet [...] *iunie 1595* Iași, trimisă în copie (!) de către Paolo cancelarului toscan Belizarie Vinta însoțită de câteva rânduri ce par să coincidă ca timp cu scrisoarea sa trimisă de el papii la 30 noiembrie 1598, și b) pseudoscrisoarea (?) din Bulgaria (?) adresată aparent lui Visconti și datată de editorul



ei (Veress în *Nunții apostolici în Ardeal*) ca fiind din aprilie 1596 din Bulgaria. Originalul este inexistent, copia (!) se află în aceeași arhivă din Florența. Mai există un al treilea compartiment acela al documentelor *false*, plătuite pe de-a întregul de Paolo. Din acesta face parte pretinsa copie după scrisoarea fictivă a arhiepiscopului de Tîrnovo Dionisie Rally trimisă (!) din Tîrnovo lui Paolo în ziua de [...] Mai 1597. O copie (!) a fost comunicată papii de către Paolo la „15 martie 1598“ (dată nereală care va fi discutată de noi mai jos). Despre această scrisoare falsă nu ne vom ocupa acum. O cităm aici numai pentru a ilustra varietatea talentelor lui Paolo. Materialul celălalt, pe care l-am numi *real* (dar numai din punctul de vedere al existenței concrete a originalelor) oferă și el destule elemente fictive. De exemplu, memoriul către papă și scrisoarea însoțind pretinsa copie a epistolei false, atribuite lui Dionisie Rally, sînt *amîndouă* datate din 15 martie 1598, dată infirmată de conținutul lor și care trebuie împinsă pînă la cea de 30 noiembrie cînd a fost adresată curții papale o altă scrisoare a lui Paolo *împreună cu aceste două texte din 15 Martie* (!). Apar o serie de date contradictorii și înăuntrul textelor, fie în anumite scopuri precise, fie pentru că textul respectiv a fost compus din fragmente aparținînd unor scrieri anterioare. Cît privește conținutul acestor materiale *reale*, el este adesea destul de străin de realitate sau de adevăr. Ne vom ocupa aici mai deaproape doar de materialul din anii 1595—1598 inclusiv, menționînd însă în mod informativ și materialul din anii 1599 și 1600 care nu intră în cadrul volumului de față. Pentru mai multă claritate vom urma aici firul aparent cronologic. Trebuie arătat în prealabil că scopul falsificărilor lui Paolo era de a-și atribui un rol de o însemnătate depășind mult gradul ei real. El a căutat să-l extindă în trecut, și să-i schimbe totodată și caracterul.

Așa se explică inventarea scrisorii mitice din iulie 1594 care ar fi fost încredințată unui ragusan din Bulgaria Lorenzo Sorgo spre a o duce cancelarului Transilvaniei Kovácsóczy. El însă nu a ajuns să i-o mai înmîneze, descoperindu-se chiar atunci necredința acestuia. (Este vorba de așa-zisul complot de la Cluj). Acest pretins prim îndemn al lui Paolo din 1594 către o acțiune în sudul Dunării este amintit de el tocmai la sfîrșitul anului 1598 în scrisoarea apocrifă din Iași din... iunie 1595 (!) *Discursul despre bulgari*, rostit de Paolo la Alba Iulia, se păstrează în trei manuscrise din Biblioteca Ambrosiană din Milan și în unul de la Biblioteca Vaticană. Există deosebiri mari între el, după afirmația lui G. Bascapé, care dă o nouă ediție în 1931 după toate manuscrisele, mult posterioară celei dată de Makușev, în 1883, după unul din manuscrisele Bibliotecii Ambrosiene. O comparație a celor două ediții din 1883 și 1931 ne-a lăsat însă impresia unei cvasi-identități a celor două texte. Doar transcrierea numelor e mai corect redată într-una față de cealaltă. Sînt însă deosebiri în redarea datei cînd a fost rostit *Discursul*, dar nu prea însemnate, ele variînd între 5 și 10 ianuarie. *Tema despre bulgari i-a fost impusă de cancelarul Josica*, probabil în legătură cu operațiile ce se purtau în acea iarnă în sudul Dunării. Ea constă în semnalarea aportului militar ce-l puteau oferi bulgarii în campania antiturcească. Ulterior, el avea să prezinte altfel tîlcul *Discursului* din ianuarie 1595. Pretinsa scrisoare din Iași, din iunie 1595, a fost compusă în toamna anului 1598 ca o completare și corectare a memoriului către Marele Duce de Toscana, datat din 11 mai 1598. Nu avem elemente care să confirme sau să infirme această dată. În orice caz memoriul

este anterior reîntrării lui Paolo în slujba lui Sigismund, reîntors în Transilvania la 20 august 1598, iar scrisoarea este posterioară acestei schimbări. Ea a fost publicată de Veress în lucrarea sa *Relationes Nuntiorum apostolicorum...* fără a-i pune la îndoială autenticitatea. Textul, de o lungime neobișnuită, constă din arabescuri stilistice învâluind oferta mărinimoasă a lui Paolo făcută nunțului Visconti a unui plan original de a veni pe Dunăre și pe mare în Dobrogea spre a opera o debarcare și a declanșa răscoala creștinilor din Bulgaria, mai devastând și incendiind pe parcurs porturile de la Marea Neagră. Această acțiune avea să deschidă calea spre Constantinopol. Nunțul trebuia să facă rost de 3 000 de archebuzieri și 30 de șeici (*vascelli*), iar Paolo de echipajul lor. El se lauda că a și găsit în Moldova 50 de marinari ragusani, precum și un gentilom tot ragusan foarte priceput la navigație care să le fie comandant. De fapt, ideea unei asemenea expediții îi fusese sugerată de încercarea cazacilor de a ajunge la Varna, și de acolo în Țara Românească, povestită de el în scrisoarea din 30 noiembrie 1598! Sînt și mari analogii între descrierea din 30 noiembrie și rîndurile către Belizarie Vinta însoțind trimiterea scrisorii apocrife. Caracterul fantezist al întregii invenții apare flagrant.

Nunțul abia sosise la Alba Iulia la 16 Mai!!! și Paolo i se și adresează în iunie, de la Iași, în *termeni presupunînd între ei legături destul de strînse*. Este drept că tonul său este în același timp foarte ceremonios și deferent pe alocuri, și destul de înșinuant și îndrăzneț în alte pasaje ale epistolei neobișnuit de lungi, în care Paolo se înfățișează absolut pe același plan cu nunțul. Dar cînd a ajuns Paolo să se apropie de nunțiu, și mulțumită cărui fapt? Acest lucru nu s-a petrecut decît în *cursul campaniei din Țara Românească*, cînd toți participanții italieni și ragusani au fost repartizați în grupul comandat de Ștefan Răzvan, în care au intrat și ragusanul Francesco Sargo, și „cavalerii toscani“, precum și comandantul lor Silvio Piccolomini și Filippo Pigafetta. Prin aceștia s-a putut face destul de ușor legătura cu nunțul, atestată chiar de acesta în martie 1596, cînd îl declară pe Paolo „om de bine și prieten al meu“. Dar această campanie s-a desfășurat în *Octombrie 1595*. La venirea lui Visconti la curtea de la Alba Iulia (16 mai) nici nu erau la ordinea zilei pregătiri de operații contra turcilor, ci doar impunerea noului statut poruncit de Sigismund Țării Românești și Moldovei (jurămîntul boierilor are loc la 20 mai) și *primirea ceașului venit cu propuneri îmbietoare și ținut în rezervă de principe*, foarte înțat de întîrzierea arhiducesei, care nu sosește decît în August! Pînă atunci au fost întrerupte toate pregătirile începute în vederea expediției contra turcilor. Misiunea cea mai importantă a lui Visconti fusese aceea de a încerca o aplanare a conflictului violent, izbucnit între Sigismund și verii săi, cardinalul Andrei și Ștefan Báthory. Este semnificativ faptul că în Memoriul său din 11 mai 1598, în care Paolo se laudă cu planurile sale strategice din campania din octombrie 1595, el nu suflă nici un cuvînt despre această propunere senzațională a sa din iunie 1595 și nici despre îndemnul său către cancelarul Kovácsóczy din 1594.

*Scrisoarea din Brașov* trimisă de Paolo nunțului Visconti la 22 noiembrie 1595 este poate singurul text al lui perfect autentic și nesupus unei falsificări ulterioare. El poate folosi ca material comparativ față de pretinsa scrisoare din Iași (... iunie 1595), analizată pe scurt mai sus. Stilul firesc, dimensiunile raționale ale comunicării, subiectul

perfect normal contrastează cu construcția fantastică din iunie (!) 1595. Dar nici aici nu poate fi vorba de o adevărată sinceritate. Căci Paolo se ferește de a mărturisi că va pleca și el cu Ștefan Răzvan în Moldova, deși în scrisoare pomenește de plecarea iminentă a acestuia!

Cu așa-zisa *scrisoare din Bulgaria din 20 aprilie 1596*, publicată de Veress în *Nunții apostolici în Ardeal* sub datele de loc și timp arătate aici ne apropiem de una dintre ghicitorile cele mai obscure propuse de inventivul Paolo. *Copia* manuscrisă din arhiva de la Florența ce stă la baza publicației sale poartă pe verso mențiunea: *Avviso pe l'ill-mo Nuntio Visconti in Transilvania*. Textul conține diverse știri referitoare la turci, aruncate oarecum la întâmplare. Începe printr-o reconstituire a campaniei lui Sinan din anul precedent, pe care autorul o oferă lui Visconti crezând că îl va interesa. Urmează diferite spicuiuri de zvonuri nesigure, informații despre efectivele armatei turcești în pregătire pentru noua campanie, trei versiuni destul de anecdotice ale morții lui Sinan Pașa, aflată de autor la 20 aprilie, dintre care una culeasă de la un prieten al unui spion (?) al lui Sinan etc. Nimic nu confirmă datarea acestei „scrisori” din Bulgaria. Dobrogea este menționată oarecum incidental în legătură cu sporirea prețului cerealelor, informație folosită ca punct de plecare pentru strecurarea unor acuzații oblice împotriva domnului Țării Românești. O altă mențiune se referă la turcii din Dobrogea care nu au sprijinit expediția pentru instalarea pretendentului Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, trimis (!) din Constantinopol contra lui Mihai, și care deci ar trebui cruțați. În sfârșit, o știre neconfirmată cum că sultanul ar fi acordat unele îmbunătățiri regimului sîrbilor și bulgarilor, urmată de un avertisment și o critică adusă comandanților lui Sigismund care îi jefuiesc crunt din lăcomie.

Puținele referiri la realitățile din Bulgaria se puteau baza pe informații primite de la agenții turci care străbăteau Dobrogea, venind de la Poartă. Dar în această ciudată scrisoare este tocmai vorba de sosirea unui ceaș care merge în Polonia (fără a se spune în ce loc) și care este reținut la Camenița. El trebuia să trateze chestuinea neutralității Poloniei în cursul campaniei viitoare a sultanului, precum și cea a liberei treceri a tătarilor prin Moldova. Constatăm că din toată epistola analizată aici, aceasta este singura informație actuală concretă. (Pentru confirmarea ei, vezi Cl. Isopescu *Documente inedite...*, București, 1929, p. 46.) Toate informațiile și zvonurile celelalte au putut fi și ele culese în Moldova. Scrisoarea este lipsită în chip foarte ciudat de unitate de timp și de loc. După cuvintele „azi 20 aprilie”, care determină momentul aflării morții lui Sinan pașa, citim mai departe că sultanul va fi la 15 ale lunii prezente (!) la Adrianopol, unde va rămîne tot postul și de unde nu va pleca decît la 5 iunie. Dar dintr-o comunicare făcută de Mihai Viteazul, în August 1596, lui P. Sennyei în Transilvania, despre știrile primite, la 18 iulie, de la Constantinopol, reiese că *sultanul nu a părăsit Constantinopolul decît la 10 iunie*, de unde a făcut 12 popasuri pînă la Adrianopol, de acolo încă 12 pînă la Sofia și de acolo 16 pînă la Belgrad (*Hurmuzaki*, XII, p. 269).

Buletinul final, care aparține altui moment, nu a trezit atenția editorului. În schimb, vestea din post-scriptum care ar fi fost primită „alaltăieri” despre soarta celor 1 080 de

haiduci din Țara Românească (care după ce au atacat și prădat localitatea „Baba“ au fost măcelăriți de turci) inspiră editorului o notă curioasă, trimițînd la un text din 8 iulie 1595 (!) (vezi *Hurmuzaki*, VIII, p. 192) privitor la ocuparea la acea dată a acelei localități de către creștini. Potrivit cu acea notă ar fi vorba de o prezentare a unor „știri vechi ca lucruri noi pentru a-și face rapoartele cît mai interesante“ (!) Dar de fapt aici este vorba de o acțiune nu anterioară, ci posterioară datei de 20 aprilie 1596, cunoscută și Cronicii Țării Românești [*Istoria Țării Românești, Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. crit. C. Grecescu, D. Simonescu], care o situează însă (greșit) la 6 mai 1596. În realitate, după știrile absolut contemporane (extrasele analelor Casei Fugger publicate în *Hurmuzaki*, III, 1, p. 269) aflăm că la 21 august a sosit la Alba Iulia o informație din Țara Românească referitoare la episodul de la „Baba“ (Babadag) care s-ar fi produs cu 14 zile mai înainte, deci la 7 august 1596. Acele anale mai conțin și o altă informație despre o întîmplare oarecum asemănătoare petrecută la Plevna și al cărei ecou ajunge la Alba Iulia la 6 mai (pp. 266—267). Amănuntele date nu îngăduie reducerea celor două episoade, la unul singur. Dar s-ar părea că la întocmirea acestei ciudate scrisori s-a produs o confuzie între acțiunea din aprilie—mai și cea din august. Înseamnă deci că redactarea scrisorii este posterioară acestei date din urmă. În ce privește unitatea de loc, vedem că prima parte a „scrisorii“ este adresată de undeva din afară către nunțiu, în Transilvania, iar partea finală se îndreaptă din Transilvania în afară, către alt corespondent decît Visconti. Căci nu i se poate adresa lui, din Bulgaria (?), buletinul despre succesele celor din Transilvania „Bulgaria este golită de turci; deunăzi *sub Timișoara ai noștri au ucis 500 de spahii* și au ars o palancă cu răpunerea a mulți dușmani. Ai noștri au prădat „la chucina di...“ (bucătăria?) a ienicerilor cu omorîrea multor ieniceri. „*În tabăra alteței sale serenissime se vor produce peste puține zile lucruri mari*“.

Deci în realitate nu este vorba de o scrisoare adevărată, ci mai degrabă de o dovadă fabricată pentru a crea impresia că Paolo fusese în Bulgaria în vara anului 1596.

Inexactitățile constatate indică un decalaj în timp între evenimentele raportate și momentul întocmirii așa-zisei scrisori. Stilul aduce cu cel al textului redat parțial de Giovanni de' Marini Poli după relatarea lui Nicolae din Lovcea în toamna anului 1597 (*Hurmuzaki*, XII, 269). Acest text era cunoscut de Paolo, căruia i se și trimiteau pe această cale salutările vărului său de la Constantinopol, ambasadorul regusian Ragnina. Este sugestiv faptul că în nici una din expunerile sale relative la starea bulgarilor din 1597 și 1598, el nu se referă la constatări personale *de visu* mai tîrzii ca anul 1594!

Tema folosirii bulgarilor ocupă un loc de frunte în toate declarațiile și memoriile lui Paolo. Impusă mai întîi de Josica, ea capătă o acuitate nouă după misiunea ce i se încredințează la 17 septembrie 1596 cînd este trimis să-l însoțească pe Teodor Ballina în Țara Românească. Începînd din acest moment, el își transformă și își amplifică rolul.

La început cu mai multă discreție, apoi fără nici o reținere, el ajunge în expunerile sale să se înfățișeze ca inițiatorul și promotorul întregului plan bulgăresc. Dar aceste memorii asupra bulgarilor sînt de fapt acompaniamentul unor oferte de serviciu făcute Habsburgilor, papii și marelui duce de Toscana, în felul în care și *Discursul* din ianuarie

1595 fusese tot o asemenea ofertă. Dacă data primului dintre ele este destul de lămurită, celelalte două vădesc contradicții flagrante.

Memoriul către papă poartă data de 15 martie 1598. Această dată este nereală, căci nunțiul se mai afla la Alba Iulia și deci Paolo nu s-ar fi putut adresa direct papii. Nu se poate obiecta că el ar fi rupt orice legături cu Visconti (vezi memoriul din 11 mai 1598) și că deci era explicabil să nu mai recurgă la el. Argumentul nu este valabil. Chiar în acest memoriu *Paolo invocă de două ori mărturia lui Visconti!* La 15 martie în toată Alba Iulia, ca și în toată Transilvania, lumea era preocupată exclusiv de renunțarea principelui la domnie. Nunțiul *care nu plecase încă* se străduia din răzputeri să zorească apariția comisarilor habsburgici. Peste tot domnea îngrijorarea, nemulțumirea, teama. La Roma papa urmărea cu îndoială rezolvarea acestei probleme. Momentul nu era cel mai prielnic pentru acest memoriu. Dar un amănunt care nu e lipsit de importanță se impune atenției. În memoriu, care ar fi fost scris cu 19 zile înainte de prăbușirea atotputernicului Josica (pe care nu o putea prevedea nimeni), numele cancelarului este însoțit de blesteme și el este făcut răspunzător de împiedicarea în toate chipurile a pornirii acțiunii proiectate în Bulgaria. Cum în memoriul din 22 februarie 1597 către arhiducele Maximilian din vremea atotputerniciei lui Josica frînarea acestei acțiuni fusese pusă de către același Paolo pe seama tătarilor și a decretelor divine și nicidecum pe a cancelarului, ca în acest memoriu din „15 martie“ (ca și în cel din 11 mai de altminteri), este limpede că se schimbase ceva. Dacă ar mai fi vreo îndoială ea ar dispărea văzînd că nici memoriul nici scrisoarea către papa din „15 martie“ nu au fost expediate atunci, ci tocmai la *30 noiembrie*, după reîntoarcerea lui Paolo din Moldova, adică o dată cu scrisoarea avînd data reală de 30 noiembrie. Aceasta începe cu relatarea unui incident petrecut în Moldova cîteva săptămîni după sosirea sa la Suceava, reședința domnului. Noi știm însă că incidentul acela s-a petrecut înainte de 14 iulie cînd este pomenit și în documente. Este povestită sosirea hanului tătarilor la Bender spre a împiedica trecerea cazacilor spre Țara Românească unde erau așteptați în oastea lui Mihai Viteazul. Aceiași cazaci opriți în calea lor, se duc să prade părțile tătărești și pornesc apoi pe mare pentru a-și croi drum prin Varna și Bulgaria spre Țara Românească. Dar găsind 26 de vase încărcate cu mărfuri scumpe la „Karakarmanluk“, ei le capturează și se întorc cu prada la ei acasă. Urmează un fel de critică generală cum că Mihai și serenisimul principe ar fi putut realiza mai mult folosind prilejurile prielnice, însă *principele cu drept cuvînt nu poate întreprinde nimic pentru că nu este ajutat*. Dacă papa l-ar fi ajutat cu trupe și bani, cum l-a ajutat pe împărat, trupele ar fi fost ținute pe cheltuiala lui Mihai, iar dacă l-ar ajuta acuma cu bani, ar putea opri aprovizionarea turcilor cu produsele din Bulgaria, și ar putea chiar ajunge pînă la Constantinopol. S-ar porni în februarie cînd tătarii și spahiii stau la odihnă. Este nevoie de taină și de promptitudine (*secreteza e presteza*) și încă de alte condiții de o mare importanță pe care se teme să le comunice „*per temenza che le mie non capitino male*“. El este sincer și dezinteresat dar... nu a întîmpinat decît pagube și vorbe rele de la toți afară de *principe*... A fost o adevărată fericire, reîntoarcerea acestuia. Dacă ar fi intrat Maximilian în Transilvania, ar fi fost vai de el, și vai de Ungaria și de oastea sa. E absolut necesară o acțiune a lui Sigis-

mund și a lui Mihai în iarna ce vine. Dacă nu va fi pornită, atunci în iulie turcii vor intra în Țara Românească, tătarii în Moldova și aceste țări vor fi constrânse să le dea concursul. Ajutorul germanilor va lipsi o dată mai mult... Dacă împăratul va da satisfacție principelui și dacă acesta va fi ajutat, se poate spera într-un succes mare.

Această scrisoare aduce dovada că la 30 noiembrie Paolo se afla în slujba lui Sigismund. El a folosit această împrejurare pentru a-și oferi serviciile papii, sub forma voluminosului său memoriu despre bulgari antedat de el, spre a da impresia că a fost întocmit înainte de renunțarea principelui consumată la 4 aprilie. Dar acuzațiile aduse lui Josica și tonul pe care sînt făcute arată limpede că în momentul redactării memoriului, cancelarul atotputernic fusese lichidat. Căderea lui s-a produs în momentul renunțării, în chiar aceeași zi. Judecat de imperiali, a fost executat la 2 septembrie 1598. La 30 noiembrie, cînd își trimite Paolo memoriul său, pe care pretinde că l-ar fi expediat înainte de plecarea sa în Moldova, Josica era mort de aproape trei luni.

Data plecării în Moldova este arătată în mod contradictoriu. Șederea lui Paolo în această țară ar fi fost de patru luni. Dar tăcerea dintre cele două date extreme ale corespondenței cu Roma 15 martie—30 noiembrie ocupă un interval de opt luni și jumătate. Paolo ține să precizeze cu tot dinadinsul: a) că șederea sa de patru luni a fost mai lungă decît se așteptase și b) că el a stat în Moldova numai pentru treburi personale. Această grijă a sa de a minimaliza importanța rostului său în Moldova a putut să-l facă să declare o durată mai mică decît cea reală. Pe de altă parte el pretinde că se afla de cîteva săptămîni la Suceava în momentul incidentului cu cazacii [petrecut înainte de 14 iulie]. Așadar plecarea sa din Alba Iulia a putut să aibă loc pe la sfîrșitul lui mai sau începutul lui iunie. Această precizare este necesară pentru a rezolva întrebarea dacă data de 11 mai a memoriului către Marele duce de Toscana este reală sau nu. Textul acestuia este foarte ciudat: fragmentar și neomogen în redactare, pățimas și incoerent în concepție. Apar contradicții de date din raportarea greșită a faptelor la momentul aparent al întocmirii raportului. Se afirmă că (la 11 mai 1598) sînt doi ani și jumătate de la *Discursul* din ianuarie 1595. O intervenție a bulgarilor (din 1596) este amintită ca fiind făcută în *aprilie passato* (!) În sfîrșit memoriul se încheie cu o informație despre niște negocieri tainice de pace cu turcii pe care le-ar fi purtînd Mihai și Sigismund, această frază neputînd aparține momentului din 11 mai 1598 cînd principele era plecat din Transilvania după renunțarea sa la principat, ci desigur anului 1597. Este vorba deci de bucăți deprinse din niște rapoarte redactate de Paolo în 1597, poate pentru doctorul Pezzen căruia el i-ar fi trimis informații în cursul anilor 1597—1600 (după declarațiile lui Paolo din 1600). Așadar putem conchide că memoriul din 11 mai a fost înghebat din bucăți mai vechi într-un moment cînd Paolo își căuta zadarnic un patron și se gîndea fără duioșie la fostul său stăpîn. Cum scrisoarea de la Livorno a marelui duce de Toscana nu i-a deschis pe semne nici o perspectivă de căpătuială sub oblăduirea lui, el încearcă după aceea ultima carte ce îi mai rămăsese: solicitarea vreunui rost pe lîngă Ieremia în Moldova. Aflat aici el aude de reîntoarcerea aventuroasă a lui Sigismund la 20 august. Succesul acestuia se confirmă din zi în zi. Pînă și papa îl trimite pe Carrillo la principe. Paolo se înființează și el, poate nu cu prea mare

grabă, ci numai cînd se putea întrevedea oarecare stabilitate. Așa se explică faptul că scrisoarea către papă solicitînd bunăvoința și ajutoarele pentru principe poartă data tîrzie de 30 noiembrie.

Va mai trebui cercetat adevărul și asupra așa ziselor planuri strategice ale lui Paolo în campania de la Dunăre pentru care avem: a) versiunea lui Pigafetta (din scrisoarea din Brașov din 6 decembrie 1595 redată în volumul de față) după informațiile *date chiar de Paolo*, și b) versiunea lui Paolo din memoriul din 11 mai adresat marelui duce de Toscana, patronul și ocrotitorul acestuia. La Pigafetta planul apare într-o lumină cu totul ipotetică. Dacă ar fi fost forțe suficiente principele ar fi putut să atace pe turci după ce ar fi distrus în prealabil podul de peste Dunăre, și fără îndoială ar fi obținut cea mai grozavă victorie pe care ar fi reputat-o creștinii vreodată. „Podul ar fi putut fi stricat după sugestia lui Paolo Giorgi din Ragusa, bun cunosător al acestor regiuni, care propunea să se facă un număr de vase (barconi) pe râul Olt... și să îmbarce în ele 2 000 de archebuzieri și material incendiar, și să ajungă noaptea la pod să-l distrugă și să atace Rusciukul... etc. . . . *Erat occasio bene gerendae.* — Dar despre ce fel de *sugestie (avviso)* sau *propunere* poate fi vorba? O propunere reală făcută la timp, sau o soluție propusă *post festum*? Pigafetta nu a asistat el însuși la operațiile de la Giurgiu, dar le-a descris cu o vervă deosebită după informațiile primite de la participanți. Și aici el folosește elementele comunicate de Paolo *bun cunosător al locurilor* (molto pratico di quelle contade) și deci el nu se întreabă cît de navigabil este Oltul, și pe care porțiuni anume, ce fel de îmbarcații ar putea fi folosite pe el pentru transportarea acelor două mii de archebuzieri, la care s-ar mai adăuga luntrații și artificierii amintiți. Un alt punct neluat în considerație este acel al timpului. De cît timp ar fi fost nevoie pentru fabricarea sau amenajarea acelor luntre (*barcone*), pentru pregătirea materialului incendiar, pentru organizarea celui corp expediționar, în sfîrșit pentru pornirea lor pînă la punctul de îmbarcare, și apoi pentru plutirea la vale pînă la Giurgiu. Căci trebuia sincronizată apariția lor pe Dunăre în fața podului cu cea a oastei de uscat în fața cetății Giurgiului, și rapiditatea era condiția principală a unei asemenea operații menite să-i taie posibilitățile de retragere lui Sinan pașa în momentul cînd ar fi atacat de oastea creștină. În sfîrșit — amănunt neglijat de acești strategi — pe Dunăre se mai aflau și șeici turcești (!) (vezi în volumul de față și amintirile lui Diego Galan, prizonier creștin pus să vîslească pe o asemenea îmbarcație turcească.)

Versiunea lui Paolo nu corespunde întocmai aceleia a lui Pigafetta. Față de cei două mii de archebuzieri menționați de acesta, Paolo nu amintește decît de o mie de archebuzieri. El precizează în plus și momentul cînd ar fi făcut această ofertă, anume „chiar în ziua cînd domnul Silvio [Piccolomini] a intrat în a doua localitate din Țara Românească“ (*nel secondo casale di Valachia*). Formularea este neclară. Ce înseamnă *secondo casale*? Dacă se referă la a doua localitate ocupată de oastea creștină, ar putea fi vorba de orașul Giurgiu, nu cetatea care a mai rezistat cîteva zile. Dacă însă trebuie înțeles al doilea oraș din țară, ar fi desemnată a doua capitală: Tîrgoviștea. Însă din mărturiile imediate ale unor participanți la expediție ca Visconti, Piccolomini, Pigafetta, reiese că preocuparea generală în această fază a operațiilor era de a se pune la adăpostul unui atac-surpriză al lui Sinan, și nu de a tăia retragerea lui Sinan. În memoriul său din „11 mai“ Paolo se

ferește parcă să dea amănunte concrete asupra mijlocului propus de el pentru stricarea podului. Numai însemnările lui Pigafetta lămuresc că este vorba de înjghebarea unei *flotile* care să coboare pe Olt și apoi pe Dunăre la vale pînă la podul de vase, avînd de împlinit o *dublă misiune*: distrugerea podului și efectuarea unei debarcări la Rusciuk. Dar Paolo vorbește de *două acțiuni independente* propuse la date deosebite, prima prin intermediul lui Visconti, a doua direct principelui „sotto Giurgino”. Aceasta din urmă — debarcarea de noapte — apare într-o formă mult mai anodină în scrisoarea reală a lui Paolo către Visconti din 22 noiembrie 1595, în care declară că nu a greșit cînd a susținut tot timpul că turcii sînt înfricoșați, adăugînd „dacă atunci cînd eram sub <zidurile> Giurgiului (*sotto Giorgiu*), Alteța sa ar fi pus să treacă de la partea cealaltă un număr oarecare de buni archebuzieri, desigur că Domnia Voastră ilustrisimă ar fi văzut cu ochii cum fug dușmanii dincolo de Munții Emo (Balcani)”. Sîntem departe de sublimarea eroică operată de fantezia creatoare a lui Pigafetta asupra unui material oferit de Paolo într-o formă mai mult sau mai puțin ambiguă, spre a îngădui toate exagerările. Față de Visconti însă, care fusese prezent la întreaga desfășurare a campaniei, asemenea artificii nu ar fi fost posibile.

Natura materialului ne-a obligat să dăm o parte din discuția critică în notița bibliografică, întrucît expunerea faptelor era adesea condiționată de concluziile unor asemenea discuții. De asemenea se vor găsi și în aparatul critic la textele ce le redăm, o serie de sublinieri și completări în strînsă legătură cu aceste Observații critice



## VALENTIN PRÉPOSTVÁRI

(cca. 1540 — după 1595)

\*

Valentin Prépostvári era un nobil maghiar din Ungaria de nord de sub stăpînirea Habsburgilor. Încă din anul 1562 îl aflăm sub ordinele lui Francisc Zay făcînd slujba de curier al acestuia în Moldova lui Despot. Ca atare duce corespondența mai importantă avînd de întîmpinat uneori împotrivirea armată a paznicilor ținutului de graniță al Poloniei prin care trecea drumul curierului. Mult mai tîrziu — prin decembrie 1593 — ajuns unul din comandanții trupelor Ungariei imperiale, căpitan suprem al Agriei și comite de Hevas — are rol însemnat în începerea tratativelor dintre Aron al Moldovei și tabăra imperială. Cu acest prilej, el pomenește de „slava vitejească și numele nepieritor al credinciosului Ștefan vodă de odinioară” și amintește că el însuși a slujit cu dragoste domnilor și principilor moldoveni, dinaintea lui Aron.

În seria de față a fost cuprins un fragment de scrisoare-raport din ianuarie 1595 adresat arhiducelui Mathias în care arăta starea de plîns a regiunii de vest al Transilvaniei, în urma așezării acolo a tătarilor, în legătură cu războiul dintre imperiul turc și cel hab-

sburgic. Elementele ce le aduce completează știrile despre starea populației de rând din regiunea de margine, supusă tuturor apăsărilor atât din partea dușmanilor, cât și a oștilor creștine.

Raportul a fost publicat de A. Veress împreună cu o traducere românească în *Documente*, IV, pp. 176—181, după originalul păstrat în Arhiva de război din Budapesta.

[DESPRE NĂPĂDIRA ȚĂRĂNIMII  
BĂNAȚENE DE TĂTARI ÎN 1594—1595]

*1595 ianuarie 9, Remetea*

p. 180

... O parte<sup>1</sup> din tătari s-au așezat în orașele și satele din preajma Timișoarei, iar o parte au venit aici către hotarul Ardealului și s-au așezat la fel în orașele și satele de sub Muntele Makra<sup>2</sup> din preajma Șiriei<sup>3</sup>. Iar așezarea lor, astfel să o înțeleagă măria ta<sup>4</sup>, că au cuprins de la sărmana țărănime jumătate din orașe și sate și au strâns laolaltă întreaga țărănime, așa că în fiecare oraș și sat, într-o parte locuiesc tătarii iar în cealaltă sărăcimea. Cu mare grozăvie trăiesc ei printre sărmana // țărănime. Iar în ce privește hrana lor, ei trăiesc cum vreau <ei> cu hrana pe care a avut-o sărmana țărănime, ba și în ce privește hrana, ei sînt gazdele în fiecare oraș

---

<sup>1</sup> După traducerea lui A. Veress publicată în *Documente*, IV, pp. 179—181.

<sup>2</sup> *Makra begy*.

<sup>3</sup> *Wilagosvár*.

<sup>4</sup> Arhiducele Mathias.

și sat, din care pricină sărăcimea a ajuns de istov la cerșit. Pe deasupra, în zilele trecute, în cele două tâlhării pe care le-au făcut aici în ținutul nostru, o spun cu încredințare, că au mînat oi, vite, cai, mai mult de o sută de mii, așa că pînă acum nu s-a putut sfîrși hrana de carne; dacă aceea se sfîrșește, cred că vin <iar> după și mai multă, ba ne mai temem zi de zi să nu mai facă o nouă tâlhărie, pentru că partea aceea a tătarilor care s-a așezat sub Makra, dacă pleacă, poate să vină slobodă în două zile și în două nopți, încît ne poate jecmăni ținutul pînă la Satu Mare.

... De bună seamă înțelege măria ta aceea că tâlharii ierneză aici la noi, ceea ce nu este fără nici o pricină, ci pentru ca să se apuce foarte de vreme de pustiirea acestui ținut: dacă ne pustiește pe noi, atunci maiestatea sa<sup>5</sup> nu poate avea nici o oaste de aici, de la noi. Și cu cele două tâlhării din zilele trecute au făcut mare pustiire.

[Recomandă tocmirea cu plată a peste 4 000 de cazaci „căci și cazacii în ce privește iuțeala sînt la fel cu tătarii“... și începerea unei acțiuni înainte de dezgheț împreună și cu locuitorii țării împotriva tătarilor celor mai de aproape, anume din preajma Șiriei“.]

Iară dacă am merge împotriva tătarilor... am ridica cu totul țărăimea din preajma Timișoarei cu muierile, i-am aduce cu copiii, cu toate vitele <lor,> și pustiirile pe care le-au făcut<sup>6</sup> în țara aceasta le-am împlini cu aceea, și ar fi spre cea mai mare stricăciune a turcilor, dacă nu ar fi cine să le samene și să le cosească, dar ar fi spre folosul maiestății sale și chiar și al nostru dacă ne-am clădi pustiirea noastră din a lor...

[Pomenește de expedițiile voievozilor dincolo de Dunăre. Îndeamnă să le scrie — oferă să trimită de zor scrisoarea voievozilor, ...]

---

<sup>5</sup> Împăratul Rudolf al II-lea.

<sup>6</sup> Tătarii.

## MIHAIL HORVÁTH

(după 1550? — după 1595)

\*

Mihail Horváth, ostaș al lui Sigismund Báthory, bucurându-se de încrederea lui, a fost numit căpitan al importantei cetăți a Făgărașului după confiscarea acesteia de la Baltazar Báthory, ucis în închisoare la 13 septembrie 1594. Trebuie menționat că înainte de cedarea Făgărașului lui Baltazar Báthory (prin 1587—88) aflăm ca „provizor” al castelului tot un Horváth, poate rudă cu acesta (Veress, *Documente*, III, p. 25). La începutul lui noiembrie Mihail Horváth pornea din Transilvania în fruntea unei trupe de vreo 2 000 de ostași cu plată și de secui spre a sprijini acțiunea lui Mihai Viteazul contra turcilor, ce trebuia să constituie declarația de ruptură a acestuia de imperiul turcesc. La 10 noiembrie erau la Brașov la 15 la București unde participau la urmărirea și exterminarea turcilor.

Iată cum apare această acțiune în ochii lui Sigismund „Au tăiat pînă la unul pe toți turcii pe care i-au găsit în București sau aiurea în acea țară și au cuprins țara pe seama noastră, și acuma merg tot înainte în fiecare zi de-a lungul Dunării! (Scrisori către Va-

lentin Prépostvári, la Veress, *Documente*, IV, pp. 158—9 textul maghiar, pp. 159—160 versiunea română.)

Cooperarea contingentului transilvănean cu Mihai Viteazul nu a fost fără rezerve și reticențe. Credincios instrucțiunilor primite M. Horváth, prezenta întreaga acțiune ca fiind numai a ostașilor săi. El însuși nu se socotea dator să țină seama de hotărârile domnului, considerându-se oarecum independent. Incursiunile rapide de iarnă peste Dunărea înghețată care ofereau și o pradă foarte binevenită interesau mai mult decât soarta populației creștine răsăritene supusă la toate silniciile războiului. Nu numai cei de dincolo de Dunăre erau expuși samavolniciilor ostașilor cu plată, ci chiar și populația din Țara Românească. Un ecou despre purtarea și jafurile lor răzbate și în raportul lui G. de'Marini Poli din 28 aprilie 1595. Se creează deci între tabăra domnului și cea a trupelor de ajutor din Transilvania un climat de rivalitate și neîncredere. Raportul lui Mihail Horváth despre acțiunea de la cetatea de Floci, susținută la 10 ianuarie de micul detașament călare trimis de el spre pază acolo, ilustrează bine spiritul în care erau întocmite aceste dări de seamă. Pe de o parte, se manifestă exagerarea cea mai evidentă a cifrelor, pe de alta, înfațișarea necompletă a faptelor, și în concluzie apar insinuări strecurate în treacăt contra ostașilor domnului. Se afirmă că 60 de călăreți au pus pe fugă o trupă de cavalerie de mai bine 2 000 de oameni (!) ucigînd 108 dintre aceștia, iar ei rămînînd teferi! Dar din context se vede că în cetate erau și 300 de pedestrași precum și călăreți de ai domnului, despre care nu se mai amintește *expres* nimica. Se spune că *ungurii* aflînd de venirea cetii de călăreți turci au încălecat și au pornit contra lor, fără a lămuri dacă au vestit despre aceasta și pe călăreții Domnului. Se mai vorbește de *acest prim atac*, ceea ce implică în mod necesar și un al doilea, despre care însă nu se spune nimic, probabil pentru că a fost dat de călăreții domnului. Apoi se subliniază faptul că *dintre rîndurile ungarilor* nu s-a pierdut nimeni. De ce ar fi fost necesară precizarea aceasta dacă acțiunea ar fi aparținut exclusiv acestora? Așadar despre participarea călăreților domnului nu se spune nimic, deși ea rezultă din citirea atentă a raportului. În schimb, se accentuează faptul că pedestrașii români nu au ajuns cu piciorul pînă la locul luptei în timp util pentru a lua parte la lupta călăreților (și aici nu se precizează care călăreți). Se menționează, este drept, troienele de zăpadă, fără însă a trage și concluzia evidentă că acestea au contribuit la încetinirea mersului pedestrașilor români. Așa se explică și atitudinea lui Horváth care, cu toată porunca domnului, *întîrzia* să vină să lupte la Șerpătești contra turcilor și tătarilor uniți, dînd ca motiv pesemne straniile acușări păstrate în scrisoarea lui Simon Genga din febr. 1595 (publicată de A. Veress în *Campania creștinilor*). De aceea, domnul a cerut și obținut ca să fie înlocuit la comandă (vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 112 și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 157; I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul* . . . I, p.).

În 1599 aflăm printre dregătorii lui Andrei Báthory și mențiunea unui *Nicolaie* Horváth castelan de Făgăraș împreună cu Andrei Themedek. Cum în limba maghiară confuzia este foarte ușoară între Mikloș și Mihali, ar fi totuși posibil ca să fie vorba de Mihail Horváth.

## RAPORT CĂTRE CANCELARUL JOSIKA

[Despre o încăierare cu turcii la cetatea de Floci]<sup>1</sup>

1595 ianuarie 12 (*Țara Românească*)

Acum mai bine de două săptămîni am trimis cam șaizeci de călăreți pînă, la <cetatea> Floci care este așezată la țărmul Dunării chiar la graniță și <se afla> în stăpînirea acestuia<sup>2</sup> pentru ca ei să facă de pază acestei cetăți și să se și împotrivescă dacă s-ar ivi cumva vreun atac al dușmanului. Totodată a trimis și domnul acestei țări<sup>3</sup> călăreți în cetatea sus-zisă în acel<ași> scop în care trimisesem și eu mai înainte, adică pentru apărarea acelei cetăți și pázirea sa de focul <ce l-ar pune> dușmanul. Însă alaltăieri<sup>4</sup> chiar în sárbátoarea Circumciziunii Domnului după vechiul

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul latin reprodus de Veress în *Documente*, IV, pp. 183—184.

<sup>2</sup> A domnului.

<sup>3</sup> *Loci hujus palatinus*; Mihai Viteazul.

<sup>4</sup> *Nudius tertius*.

calendar<sup>5</sup>, o ceată de turci, cam la vreo două mii sau chiar mai mulți (după cum i s-a raportat atât domnului cât și mie<sup>6</sup>), venită să atace cetatea, neștiind nimic de trupa de unguri rînduită acolo, s-a oprit într-un sat oarecare. Ungurii aflînd de venirea lor au încălecat care de care mai iute și au atacat în grabă pe dușman, și nici nu au fost mai bine de șaizeci de călăreți de ai noștri în acest prim atac care și-au îndreptat cu mare însuflețire lăncile lor asupra dușmanului; prin care fapt, Dumnezeu <însuși> sprijinind cele începute, au băgat așa spaimă în dușmani, încît aceștia au fost siliți să o ia la fugă pe nepusă masă, iar ai noștri, urmărindu-i pe cît îngăduiau troienele adînci de zăpadă, au tăiat o sută opt din ei, mai prinzînd și pe cîțiva alții al căror număr nu ne-a fost raportat. Dintre rîndurile ungarilor, cu ajutorul și ocrotirea lui Dumnezeu nu a lipsit nimeni. Au fost totuși unii răniți, mi-au capturat pe un slujitor al meu, pe altul numit Ștefan Nagy l-au rănit. Chiar în acea cetate de Floci se aflau și pedestrașii domnului muntean, avînd de comandant pe ungurul Francisc Nagy. Aceștia nu se știe dacă împiedicați cumva de zăpezi sau de vreo altă cauză nu au luat parte la luptă și nici măcar nu au putut ajunge cu piciorul acolo cînd s-au apucat să se lupte călăreții.

---

<sup>5</sup> Adică 1 ianuarie stil vechi corespunzînd la 10 ianuarie stil nou.

<sup>6</sup> *Utinam ipsi Palatino quam mihi scripto allatum est* (corect: *uti tam* în loc de: *utinam*).



## PIETRO BUSTO

(? — după mai 1595)

\*

Pietro Busto din Brescia, muzicant de curte al principelui Transilvaniei Sigismund Báthory, făcea parte din acel grup intim de slugi și devotați, de stare oarecum inferioară, în tovărășia cărora el se simțea bine, și de care se lăsa influențat spre nemulțumirea supușilor săi, scandalizați de frivolitatea lui, doritor doar de joc și cîntec (*sonare et balare*) precum și de climatul mult prea străin al curții de la Alba Iulia și în general de favoarea arătată oricărui italian mai răsărit. Tineri aventurieri venind să-și ofere serviciile erau primiți cu brațele deschise.

Oameni mai bătrîni, ca Simon Genga, fost inginer militar în slujba lui Sigismund, devin sfetnicii apropiați ai principelui, ascultați fie în problema relațiilor cu curțile italiene, fie în aceea a exploatării bogățiilor naturale ale Transilvaniei. Locul lui Simon îl va lua apoi fratele său, Fabio, ceilalți membri ai familiei Genga, Gianbattista, și Girolamo, avînd să joace și ei un rol în cursul domniei lui Sigismund.

Cînd la sfîrșitul lui 1591 se pregătește un demers pentru negocierea unei căsătorii între Sigismund și o nepoată a marelui duce de Toscana, Simon e cel care întocmește

raportul către curtea ducelui, descriind situația Transilvaniei și persoana principelui, în numele căruia pornește favoritul acestuia, Ștefan Josica, la Florența (unde ajunge la la 7 februarie și e primit la Pisa de marele duce la 15 februarie). Textul lui Genga nu ne-a parvenit, ci numai un rezumat însoțit de un comentariu al cancelariei ducale (vezi A. Veress, *Documente*, III, p. 268 și urm.). Dar el poate fi reconstituit după alte două texte, oarecum similare, publicate de Pernice în *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano”, 1925, vol. III, pp. 249—275, și de A. Oțetea *Știri italiene privitoare la țările românești* (Iași, 1928) pp. 12—16, în „Cercetări istorice”, anul IV, nr. 1. Schema este oarecum aceeași ca cea a primei descrieri a Transilvaniei datorate lui Gromo prin 1565. Doar proporțiile sînt mai reduse. Punctele însă sînt aceleași: o descriere geografică și istorică, urmată de un portret al principelui, bineînțeles foarte elogios.

Dar dacă vom cerceta așa-zisa scrisoare a lui Pietro Busto către fratele său, vom constata că și aici este vorba tot de un text de propagandă în favoarea principelui. Sau mai zis de două texte datorate unor împrejurări deosebite, dar cusute împreună, avînd ca element comun persoana lui Sigismund. Prima și ultima parte corespund acelor descrieri-prospect întocmite în vederea unei alianțe matrimoniale de felul celor arătate mai sus, urmată de portretul principelui. Dar ele sînt despărțite aici de un text de o natură cu totul deosebită, anume de o descriere tendențioasă a evenimentelor din iulie-august 1594 prezentate drept o conspirație contra lui Sigismund.

Acest caracter propagandistic al așa-zisei scrisori este confirmat și de multiplicarea ei în șapte copii și variante aflate azi în diferitele biblioteci din Franța, Anglia și Italia. Nu poate fi vorba aici de o copie întâmplătoare de către unii sau alții numai în vederea alcătuirii unor *avvisi politici* fără un scop bine determinat (cum crede Bascapé în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 168). De altminteri simplul fapt că există variante deosebite este destul de sugestiv. Dar toate variantele împreună nu reprezintă de fapt decît un exemplar dintr-o întreagă categorie de asemenea scrieri consacrate „conspirației” din 1594. Numai în vol. IV din A. Veress *Documente*, avem o serie de asemenea relatări cu interesante variații pe o aceeași temă, în limbile spaniolă, italiană, latină și germană, destinate „informării” curților italiene, împăratului, regelui Spaniei etc. Același scop trebuia să-l îndeplinească, la principii italieni și la Roma, Fabio Genga, trimisul personal al lui Sigismund la papă. Această propagandă urmărea un dublu scop: să justifice execuțiile arbitrare, fără vreo judecată prealabilă și să cadă asupra acestor „conspiratori” răspunderea pentru pasivitatea catastrofală arătată și cu prilejul trecerii silnice a tătarilor prin Transilvania în Ungaria superioară și pentru zdrobirea răscobilei sîrbilor, stîrniți de agenții ai principelui și lăsați apoi pradă represiei turcești. Ilustrarea cea mai evidentă a acestui spirit se află în instrucțiunile date lui Fabio Genga (*Иурмузакѣ*, III<sub>2</sub>, pp. 387—390) (vezi mai jos Observații critice...).

Interesul textului lui Busto stă în faptul că el ne oferă o versiune posterioară instrucțiunilor către Fabio Genga și sub inspirația directă a camarilei lui Sigismund.

Printre cei care l-au însoțit pe Sigismund la plecarea sa precipitată de la Alba Iulia, se afla și bătrînul Simon Genga, fratele lui Fabio, cel trimis acum la Roma. Este foarte

semnificativă menționarea cu tot dinadinsul a lui Simon Genga de către Busto într-una din variantele amintite, destinate curților italiene, și întocmite după modelul raportului aceluiași Simon încredințat lui Ștefan Josica, în 1592.

O dată ce caracterul pur propagandistic al așa-zisei „scrisori“ a lui Busto este evident, textul său intrând în rîndul numeroaselor narațiuni ale „conspirației“ sancționate în august-septembrie 1594 de către principe, biografia lui Busto nu poate aduce nici un element de întregire. Și de altminteri tot ce se mai știe despre el este că în mai 1595 principele Sigismund l-a pus în stăpînirea unei case la Alba Iulia pe Ulița italienilor (Veress, *Documente*, IV, pp. 216—217). Faptul nu are vreo semnificație excepțională, avînd în vedere favoarea arătată în general de el muzicanților italieni, concretizată și în porunca dată, în 1597, ca să fie înmormîntat în catedrala din Alba Iulia maestrul său de capelă M. Giovanni Battista Mosto din Veneția.

Mărturia lui Busto a fost folosită de istorici împreună cu alte mărturii contemporane în cercetarea momentului din iunie-august 1594, fără însă a fi supusă unei analize critice mai strînse. Pentru situarea textului în ansamblul acestor scrieri de propagandă precum și în contextul istoric, vezi mai jos Observațiile critice. Textul lui P. Busto s-a păstrat în mai multe copii și variante, care se află răspîndite la Biblioteca Ambrosiană din Milano (fol. 142, r.—145 v.; ms. B. ibid., fol. 146—150 v.) la Biblioteca Națională din Paris (Fonds ital., n. 1513), la Biblioteca Vaticanului (Ottob. 2604, 480—487 și Urb. 817, 337—350), la Biblioteca Trinity College din Oxford (ms. 638 I, pp. 121—127) și la cea din Veneția (Museo Civico Correa ms. 2738). A fost publicat integral de Giacomo Bascapé după ms. din Milano în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 169—172. Sub formă fragmentară fusese publicat cu unele mici deosebiri de N. Iorga în colecția *Hurmuzaki*, vol. XII (p. 28), după manuscrisul din Veneția, ulterior publicat integral în noiembrie 1931 în revista „Le vie dell'Oriente“, pp. 42—45.

De Busto s-a ocupat la noi, dar numai din punctul de vedere al descrierii geografice, Cl. Isopescu în *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, t. XVI, București, 1929, p. 84.

SCRISOAREA<sup>1</sup> LUI M. PIETRO BUSTO  
DIN BRESCIA, MUZICIAN AL  
SERENISIMULUI PRINCIPE  
AL TRANSILVANIEI<sup>2</sup>, CĂTRE FRATELE  
SĂU ÎN CARE POVEȘTEȘTE MAREA  
CONJURAȚIE ÎMPOTRIVA PERSOANEI  
ALTĂTEI SALE SERENISIME  
ÎMPREUNĂ CU DESCRIEREA  
TRANSILVANIEI

*1595 ianuarie 21, Alba Iulia*

Transilvania are o formă între cea ovală și cea triunghiulară; se mărginește la răsărit<sup>3</sup> cu Țara Românească, la miazăzi cu Bulgaria<sup>4</sup> la Macau<sup>5</sup>, localitate a turcilor, la apus cu Ungaria și la nord cu Polonia; este înconjurată de munți, foarte sălbatici, în care se pătrunde prin trecători înguste, afară doar spre Ungaria; are câmpii puține dar pline de dealuri<sup>6</sup> roditoare, cu pământ bun și plăcute ochilor, cu văi frumoase,

p. 169

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 169 și urm.

<sup>2</sup> Sigismund Báthory.

<sup>3</sup> Greșit în loc de sud. Toată orientarea este foarte aproximativă.

<sup>4</sup> Eroare geografică.

<sup>5</sup> *Macons* (ung. Makó). Oraș în Ungaria la nord de Banat, în unghiul format de Tisa și Mureș.

<sup>6</sup> *Monti*.

update de mici râuri ce curg spre râul Mureș<sup>7</sup>, <care e> navigabil și care intră pe la nord-est<sup>8</sup> și iese pe la sud-vest<sup>9</sup>, vărsându-se în Tisa<sup>10</sup>, ce-l duce apoi în Dunăre, nu departe de Belgrad; este bogată în râuri, îmbelșugată în vin — și mai mult de cel alb — foarte roditoare în grâne, poame, fîn, vite de orice fel și cai buni pentru cavalerie<sup>11</sup>; grânele se păstrează multă vreme în spice și după ce au fost treierate <se țin> în gropi. Aici se scoate sarea din ocne, făcându-se puțuri adânci de o sută și mai bine de pași, joase, întărite cu lemnărie pînă ce dau de stana de sare<sup>12</sup> și apoi o taie cu ciocane ascuțite, în bucăți dreptunghiulare, pentru ca un om să o poată mînuși și o scot afară cu <un vîrtej cu> scripete și cu cai. Această sare este dură și străvezie și cînd este pisată seamănă cu zăpada; se extrage de asemenea sarea gemă care este asemănătoare cu cristalul de rocă.

Aici se fac clădiri din pietre scoase din ruinele romanilor, nu prea tari, ci asemănătoare pietrei de Padova și săpînd se găsesc antichități: statui de marmură cu multe inscripții<sup>13</sup> și multe medalii de argint și, cîteodată, de aur.

Aici se află din belșug mine de aur, de argint și de tot felul de metale și de argint viu. Sînt șapte<sup>14</sup> orașe fără a socoti Oradea care se află în afara Transilvaniei<sup>15</sup> dar face totuși parte din acest stat și pe lîngă <acestea sînt> multe castele cu satele lor. Orașul de scaun unde își are reședința alteța sa este Alba Iulia, un oraș nu prea atrăgător, dar cu o așezare foarte prielnică pentru curte; este locuit de unguri. Clujul<sup>16</sup> <este> cel mai mare <oraș> locuit de unguri și de alte neamuri, are mulți negustori, fiind <un oraș> negustoresc. Sibiul<sup>17</sup> e locuit în cea mai mare parte de sași; Brașovul<sup>18</sup> cel mai frumos <oraș e> locuit tot de sași, Bistrița<sup>19</sup>, Mediaș<sup>20</sup> și Sighișoara<sup>21</sup> cu multe castele și sate <sînt> locuite de asemenea de sași. Multe aite castele cu satele lor sînt, în parte, ale principelui și în parte ale diferiților nobili

---

<sup>7</sup> *Márisca.*

<sup>8</sup> *Per greco.*

<sup>9</sup> *Per Garbino.*

<sup>10</sup> *Tibisco.*

<sup>11</sup> *Buoni cavalli de lancia.*

<sup>12</sup> *Sasso salato.*

<sup>13</sup> *Lettere.*

<sup>14</sup> S-ar părea că autorul stăruie asupra acestui număr în legătură cu numele Transilvaniei.

<sup>15</sup> Este vorba de comitatele exterioare care formau ținutul numit „Partium“.

<sup>16</sup> *Collosvar.*

<sup>17</sup> *Sibino.*

<sup>18</sup> *Corona.*

<sup>19</sup> *Bistrilica.*

<sup>20</sup> *Meges.*

<sup>21</sup> *Seghesvar.*

maghiari și senatori<sup>22</sup> ai statului; locuitorii satelor A<lteței> S<ale> și ai nobililor maghiari sînt români, iobagi ai ungarilor, și sînt siliți să muncească pămînturile stăpînilor lor fără nici o altă cheltuială<sup>23</sup> <din partea> acestora și bogăția stăpînilor constă în a avea mulți din acești iobagi pentru că nu duc lipsă de pămînturi. Aceștia sînt rămășițele<sup>24</sup> lăsate de romani, cînd i-au gonit hunii și păstrează credința ortodoxă. Limba lor este un fel de latină coruptă de cuvinte barbare, aproape ca graiul din Friul<sup>25</sup>, dar încă și mai alterată.

Mai sînt încă în toate orașele și castelele mulți țigani<sup>26</sup> care locuiesc iarna în afara orașelor<sup>27</sup> în case de pămînt, acoperite cu paie și vara sub cerul liber; și // îndeletnicirile lor sînt spurcate, căci ei fac și pe călăii. Și aici se vorbește ungrește, nemțește și românește. Ungurii se îndeletnicesc cu meșteșugul armelor iar sașii sînt negustori și meșteșugari. Aici se vinde un staio<sup>28</sup> venețian de grîu cu 4 livre<sup>29</sup>, vinul, 30 de soldii<sup>30</sup> găleata<sup>31</sup>, carnea de mînzat, un soldo funtul<sup>32</sup> de 16 uncii<sup>33</sup>, un vițel, o jumătate de scud<sup>34</sup>; 3 și 5 livre cînd sînt scumpi; un miel 24 de soldii și undelemnul de măsline 30 de soldii funtul; și peștele este ieftin, dar vara nu se găsește mult.

Cît despre religie, sașii urmează credința luterană. Ungurii au fost odinioară buni catolici dar mai tîrziu lipsindu-le prelații care au fost nimiciți de războaiele necurmăte cu turcii<sup>35</sup> și împreună cu ei acei buni regi catolici, și turcii uzurpînd Buda împreună cu aproape întreaga Ungarie după moartea

p. 170

---

<sup>22</sup> Aceștia exercitau autoritatea supremă în prima parte a regenței (1581—1583). În 1583 regele Poloniei a instituit așa-zisul triumvirat cu Alex. Kendy, Wolfgang Kovácsóczy și Lad. Szombory, asistat de restul senatorilor, formulă schimbată apoi în 1585 cînd a fost instituit Ioan Géczy ca guvernator unic, cancelar fiind Kovácsóczy.

<sup>23</sup> *Senz' altra spesa.*

<sup>24</sup> *La feccia.*

<sup>25</sup> *El furlano.* Friuli, provincie în nord-estul Italiei.

<sup>26</sup> *Cingari.*

<sup>27</sup> *Borghi.*

<sup>28</sup> *Staió* = măsură de capacitate italiană echivalînd la Veneția cu 83, 31 l.

<sup>29</sup> *L.* (libră, livră, liră) monedă. Desemnează și o greutate de circa 300—340 g, mergînd pînă la 500 g.

<sup>30</sup> *Soldo* = 1/20 parte din libră sau livră; sau 1/10 din paolo.

<sup>31</sup> *Il secchio.*

<sup>32</sup> *Libra*, tradusă de noi prin funt pentru a evita confuziile.

<sup>33</sup> *Onice* = a 12-a parte din libră (libra din Brescia avea 320,81 g).

<sup>34</sup> *Scudo* = monedă italiană de 10 „paoli“.

<sup>35</sup> În lupta de la Mohács (1526) au căzut mulți prelați, ale căror scaune au rămas multă vreme vacante din cauza războiului civil care a urmat între Ferdinand I și Ioan Zápolya.

regelui Ioan<sup>36</sup> serenismul Ștefan Báthory<sup>37</sup> a luat el acest principat; în acel timp locuia aici un medic Blandrata<sup>38</sup>, un italian care, ajungând din sfătuitor sfetnic datorită darului vorbirii, a știut atât de bine să-i convingă în ascuns pe unguri, încât i-a atras la secta ariană<sup>39</sup> și acum au rămas puțini catolici; și sînt încă mulți calvini și anabapțiști<sup>40</sup>, manicheeni<sup>41</sup> pînă și epicurei<sup>42</sup>. Și aceste secte au stat cîtva timp liniștite, dar îndată ce acest medic a fost <trimis ca> sol<sup>43</sup> la poloni și a obținut alegerea serenismului rege Ștefan în locul regelui Henric al Franței<sup>44</sup> și acela a lăsat principatul Transilvaniei fratelui său de fericită pomenire, serenismul Cristofor Báthory<sup>45</sup>, precum și comitatul Făgăraș<sup>46</sup> domnului Baltazar Báthory<sup>47</sup>, nepotul său, fratele prea

---

<sup>36</sup> Ioan Zápolya a murit în 1540. Autorul sare de-a dreptul la Ștefan Báthory care a urmat doar după Ioan Sigismund Zápolya (1540—1571), confundat aici cu tatăl său „regele” Ioan.

<sup>37</sup> Ștefan Bathory, principe al Transilvaniei și rege al Poloniei.

<sup>38</sup> Pentru activitatea lui Blandrata în Transilvania, vezi *Călători*, II, relația lui Possevino. Pentru biografia sa, vezi și *Enciclopedia italiană*.

<sup>39</sup> Numită și antitrinitară sau, cum se numește azi, în general, unitariană.

<sup>40</sup> Secta religioasă și politică a anabapțiștilor, în ciuda înfrîngerii de la Frankenhausem, s-a răspîndit în toată Germania și mai ales în Elveția, ajungînd pînă și în Transilvania.

<sup>41</sup> Adepți ai doctrinei lui Manes (secolul al III-lea), întemeiată pe existența a două principii contrare: binele și răul (Dumnezeu și satana); printre manicheeni sînt socotiți bogomiliu sau pavlichienii din Bulgaria, catarii și albigenii din Franța etc.

<sup>42</sup> Nu pare să fi existat o asemenea sectă în Ardeal. Autorul folosește, poate din greșeală, acest termen pentru ebioniști. În secolul al XVI-lea a apărut o sectă care căuta să reînvie ebionismul. În Transilvania, a fost întemeiată de Andrei Eössi, un magnat secui, dar distrusă prin secolul al XVII-lea. Poate aici să aibă și sensul de liber-cugetători, ateii.

<sup>43</sup> *Oratore*.

<sup>44</sup> *Henric de Valois*, principe francez, rege ales al Poloniei (1574), mai apoi rege al Franței sub numele de Henric al III-lea (1574—1579).

<sup>45</sup> *Christoforo Báthory*. A cîrmuit Transilvania din 1576 pînă la moartea sa (1581).

<sup>46</sup> *Il contado di Fogaras*. Prin testamentul său regele lăsase de asemenea castelele Șimleu și Solyomkő celui alt fratelui Ștefan (Veress, *Documente*, III, pp. 139—140).

<sup>47</sup> Baltazar Báthory, crescut la curtea unchiului său regele Poloniei, Ștefan Báthory, și luînd parte la diferite campanii ale acestuia, a venit după moartea regelui în Transilvania la curtea principelui minor Sigismund, vărul său, care l-a pus în stăpînirea comitatului Făgăraș, împreună cu posesiunile aferente. A umblat după locul de guvernator al Transilvaniei ocupat de Ioan Géczy (vezi Veress, *Documente*... III, pp. 100—102), iar mai apoi succesiv și după domnia Țării Românești și cea a Moldovei. Pentru planurile ce i se atribuiau de a-l înlocui pe Sigismund, vezi și relația lui Amalteo din volumul de față. Pentru mențiunea peregrinărilor sale prin Occident în diferite expediții militare și a rolului său la dieta de alegere a regelui Poloniei, vezi Veress, *Documente*, IV, pp. 158—163. Cei trei frați Bathorești erau fiii Margaretei Mailat, deci nepoții de fiică ai fostului voievod al Transilvaniei, Ștefan Mailat, care a murit precum se știe prizonier la Constantinopol. Cardinalul Andrei care vorbea în 1599 cu trufie de „ciobanii” români avea și el sînge de acesta românesc. Frații Bathorești stăpîneau în Transilvania, înainte de lovitura de la Cluj, cele mai importante castele din Transilvania: Făgăraș, Șimleu, Gilău. În 1592 principele luase cetatea Chioar de la Ștefan Báthory. În iulie—august 1594 Baltazar a fost implicat în așa-zisul complot de la Cluj și ucis în închisoare în septembrie.

strălucitului cardinal al Poloniei<sup>48</sup> și al domnului Ștefan, care fusese odinioară guvernator al Oradiei, iar după moartea aceluia serenisim principe Cristofor a fost ales <principele> de față, fiul său și stăpînul meu serenisimul Sigismund Báthory, pe atunci copil în vîrstă fragedă, lăsat sub <supravegherea> guvernatorilor statului și în paza părinților iezuiți<sup>49</sup>, atunci au ieșit fățiș la iveală tot felul de erezii, <căci> guvernatorii nu <li> se împotriveau nicidecum; astfel că nu mai lipsea decît <doar să treacă> la legea turcească; căci din cauza certurilor dintre creștini<sup>50</sup>, aceștia au fost siliți să se unească cu turcii și să se recunoască tributarii și vasalii lor, pînă într-atît că atunci cînd principii mergeau prin țară ei purtau, împreună cu steagul lor, steagul sultanului și nici nu este socotită <a fi> casă de nobil care nu are insigna lunii și a stelei sus pe creasta acoperișului.

S-a întîmplat că în aceste zile tătarii au trecut prin Polonia fără să fie stînjeniți de marele cancelar<sup>51</sup> care se afla atunci în expediție avînd cu el mulți ostași și poate chiar erau înțeleși cu transilvănenii<sup>52</sup>; acei tătari au intrat fără de veste<sup>53</sup> în părțile de margine ale Transilvaniei în apropierea castelului Hust<sup>54</sup> pătrunzînd într-o vale<sup>55</sup> ce duce în Ungaria împărătească. Imperialii li s-au împotrivit acestora din față <fiind> în înțelegere cu acest principe <al Transilvaniei> ca să-i lovească el din spate<sup>56</sup>. El trimisese o oștire bună, ușor înarmată cu lănci și cu archebuze, dar primind

---

<sup>48</sup> Andrei Báthory era nepotul de frate al regelui Poloniei Ștefan Báthory. În 1594 familia Báthory din ramura Somlyo (Șimleu) se compunea: a) din cei doi copii ai lui Cristofor (fratele regelui), anume principele Sigismund, și sora sa Griseldis măritată în 1583 cu marele cancelar Jan Zamoyski, b) din cei trei fii, Andrei, Ștefan și Baltazar și o fiică ai lui Andrei Báthory, însurat cu Margareta Mailat, fiica vestitului voievod al Transilvaniei Ștefan Mailat.

<sup>49</sup> Vezi mai sus relația lui F. Capeci și în Călători II cea a lui Leleszi.

<sup>50</sup> Pentru coroana Ungariei, după moartea regelui la Mohács.

<sup>51</sup> Zamoyski.

<sup>52</sup> Se afirmă mai întii formă dubitativă această presupusă înțelegere a tătarilor cu șefii opoziției la răsturnarea politicii tradiționale de supunere față de Poartă, prin decretul de la Alba Iulia din 11 iulie 1594.

<sup>53</sup> Trecerea prin Transilvania a avut loc pe la mijlocul lui iulie; căpitanul cetății Hust, Gaspar Kornis, era informat încă din februarie că tătarii se pregătesc să treacă prin Polonia spre vest (Veress, IV, 67, 91, 100—101). Turcii îi ceruseră lui Sigismund încă de la sfîrșitul anului 1593 să lase cale deschisă prin Transilvania tătarilor ce vor trece spre teatrul războiului din Ungaria imperială. Totuși trecerea lor a venit ca o surpriză, căci informațiile de la Poartă indicau că ei vor trece prin Moldova și Țara Românească la Belgrad.

<sup>54</sup> Ulst.

<sup>55</sup> Valea Tisei.

<sup>56</sup> Din rapoartele lui Comuleo despre discuțiile purtate prin ianuarie-martie 1594 nu rezultă acest lucru. Ulterior în cursul tratativelor cu imperialii se cerea din partea acestora ca un fel de condiție prealabilă a acordului ca principele să se declare fățiș și să pornească la acțiune.



căpitanul<sup>57</sup> scrisori false din care se părea că A<lteța> S<a> îi porunca să nu supere în nici un fel pe tătari și neputînd imperialii să țină piept năvălei, au trecut tătarii aceștia cu mare omor — și dintr-o parte și dintr-alta — și multă vătămare a creștinilor. Și de aici a înțeles A<lteța> S<a> că a fost trădat pe deplin de ai săi. De aceea s-a hotărît să părăsească țara ca un om căzut în deznădejde<sup>58</sup> <și aceasta> a fost fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată și astfel a părăsit Alba Iulia cu puțini slujitorii credincioși ai săi, unguri, și cu cîțiva italieni<sup>59</sup>, printre care se afla domnul Simon Genga<sup>60</sup>, fost arhitect al defunctului mare duce de Toscana<sup>61</sup>, și cu aproape o jumătate de milion de odoare de preț în aur și giuvaere, lăsînd <să se răspîndească> zvonul că A<lteța> S<a> se ducea spre Italia; și călărînd el zi și noapte în cea mai mare primejdie, a ajuns la un castel al său foarte puternic numit Chioar<sup>62</sup> și s-a oprit aici. Și chiar domnul Baltazar Báthory, care era comandantul armatei și mai fusese încă lăsat de curînd ca guvernator al țării<sup>63</sup>, a trimis înainte 100 de lăncieri pentru a-i răpi tezaurul o dată cu viața; dar cînd au văzut că A<lteța> S<a> s-a oprit într-un loc sigur, l-au rugat să-și urmeze călătoria deoarece se purtau tratative să-l predea legat în mîinile sultanului<sup>64</sup> pentru a îmblînzi

<sup>57</sup> Căpitanul de Hust Gaspar Kornis. Pentru discutarea acestor afirmații, vezi mai jos Observațiile critice.

<sup>58</sup> Carrillo în scrisoarea sa din 1592 îl arată încremenit de spaimă *perculus timore*, cînd cu falsă alarmă despre Baltazar Báthory. În 1596 generalul Aldobrandini, Visconti și Carrillo indicau ca mobil al gîndurilor de renunțare frica de turci, de tătari și de dușmanii dinăuntru. Acest sentiment îl domină complet în 1597—1598. Nu este greu deci de înțeles de ce în iulie 1594 Sigismund nu a avut alt gînd decît de plecare.

<sup>59</sup> Vezi E. Kastner, *Cultura italiana alla Corte transilvana nel secolo XVI*, Budapesta, 1922.

<sup>60</sup> Fost în slujba marelui duce de Toscana, apoi a lui Ștefan Báthory, regele Poloniei, după moartea căruia a intrat în slujba lui Sigismund Báthory, atrăgînd după el și pe frații și rudele sale. Purta corespondența cu marele duce de Toscana și cu ceilalți principii din Italia de nord pe care îi informa oficial despre principe și despre Transilvania. În 1595 este mare camelier al principelui. În toamna aceluia an este vorba să se retragă în Italia. Sigismund scrie din tabăra de la Giurgiu papii, ca să-i ceară purpura de cardinal pentru Simon (care avea atunci 70 de ani). Fratele lui, Gianbattista, avea o slujbă la Roma pe lângă papă, un alt frate Fabio este cel trimis, în septembrie 1594, pentru a raporta sfîntului părinte despre „conspirație“. Acesta se reîntoarce în Transilvania în preajma campaniei creștinilor din octombrie 1595. Simon cu prilejul venirii toscanilor va căuta să le găsească un rost în țară și se va ciocni de puternicul cancelar, Josica (vezi Veress, *Relationes*, p. 53; idem, *Documente*, III, IV; idem, *Campania Creștinilor*. Vezi și scrisoarea sa despre Țara Românească din febr. 1595 etc.).

<sup>61</sup> Francesco I de Medici, mare duce 1574—1587.

<sup>62</sup> *Cuivar*, aici comanda Cristofor Kereszturi, catolic zelos devotat lui Sigismund.

<sup>63</sup> Calitate conferită de Sigismund lui Baltazar o dată cu renunțarea sa, pînă la alegerea în dietă a noului principe. Autorul dinadins se ferește să arate împrejurările în care acesta a primit noua sarcină.

<sup>64</sup> Murad al III-lea (1574—1595).

mînia sa care se aprinsese împotriva principatului din cauza lui. Dar principele care descoperea puțin cîte puțin adevărul, prin felurite mijloace, începu să se prefacă și îi pofti la oșpețe în castel; aceștia se duseră pentru a nu se trăda, dar nutrind mari bănuieli; iar A<lteța> S<a> le dădu daruri bogate pentru a le spulbera bănuielile.

În fruntea acestei „secte”<sup>65</sup> se afla domnul Alexandru Kendy<sup>66</sup> care își măritase de curînd două fete, una cu domnul Baltazar Báthory și cealaltă cu marele cancelar al principatului<sup>67</sup>, și aceștia trei fiind așadar înțeleși fiecare a atras în această conjurație pe credincioșii săi, cu hotărîrea neșovăitoare să curme viața principelui și să ridice în locul lui pe domnul Baltazar Báthory, vărul A<lteței> S<ale>; în acest timp se plîngea toată lumea, că pierduse un principe atît de bun și că are în schimb unul atît de rău, încît nu se auzeau decît plînsete și rugăciuni către Dumnezeu.

Oștenii începuseră să se agite împreună cu căpitanii lor și să cîrtească împotriva guvernatorului general<sup>68</sup> <spunînd> că nu-i vor da nici o ascultare fără principele lor legiuit și că nu înțelegeau să lupte decît pentru creștini potrivit gîndului lămurit al alteței s<ale>.

Văzînd aceste manifestări și încă și altele, conjurații au rămas îngroziți, dar, prefăcîndu-se cît puteau ei mai bine, se îndreptau cu vorbe bune și către principe și către popor, punînd la cale între ei să-l otrăvească<sup>69</sup>. A<lteța> S<a> fiind chemată la dietă la Cluj s-a învoit cu ei, dar mai înainte voia să sosească 8 000 de secui (pentru care se și trimisese poruncă comandantului lor, care fusese odinioară camerierul lui prea credincios)<sup>70</sup> și care erau acum pe drum; și îndată ce au ajuns, au fost trimiși la Cluj împreună cu sașii care țineau partea A<lteței> S<ale>; și au sosit acolo vineri și sîmbătă a dat de știre senatorilor care nu bănuiau nimic, crezînd că nici principele nu-i bănuia pe ei, că A<lteța> S<a> voia să meargă să asculte liturghia duminică dimineața și că îi poftea să-l întovărășească, potrivit obiceiului. Această <veste> a fost pe placul tuturor, căci erau înțe-

p. 171

<sup>65</sup> În sensul de conventicul sau conspirație.

<sup>66</sup> Senator de mare prestigiu, fost șef al „triumviratului” din 1583—1585. Era în fruntea opozițiilor la schimbarea liniei politice socotind-o imprudentă și preferîndu-i pe turcii imperialilor.

<sup>67</sup> Wolfgang Kovácsóczy. Informația este adevărată. (A. Veress, *Relationes...* într-o notă la raportul lui Amalteo, din iunie 1592 dă numele soției cancelarului: Kata Harinay. Dar la 24 februarie 1593 el se însoară cu Cristina Kendy vezi Szamosközi în *Monumenta Hungariae Historica* 9 II *Scriptores* vol. 30 p. 460. Cu zece zile mai înainte se însurase Josica cu văduva lui Paul Gyulai. Iar Baltazar se însurase în 1592 în primăvară cu Suzana Kendy. Autorul vrea să deducă din această înrudire prin soții, constituirea unui bloc conspirativ împotriva vieții lui Sigismund, Vezi și Obs. critice.

<sup>68</sup> Baltazar.

<sup>69</sup> Acuză formulată mai întîi în instrucțiunile către Fabio Genga.

<sup>70</sup> Poate Mindszenty.

leși între ei să-lucidă<sup>71</sup> în timp ce se ducea la liturghie, spunând: „deoarece nu putem să ne îndeplinim planul nostru cu otrava, sîntem siliți să-l în-lăturăm prin orice chip, și, după ce va fi mort, fiecare se va potoli și nimeni nu va îndrăzni să facă vreo mișcare împotriva noastră“. Dar mîna lui Dumnezeu care era cu acel bun principe l-a înștiințat despre tot <ce se uneltise> și astfel pe cînd se aflau adunați toți domnii duminică dimineața în sala palatului și fuseseră rînduite mai dinainte, în mare taină, măsurile pentru zădărnicierea <complotului>, <deodată> treizeci din cei mai mari domni ai țării au fost <îndată> legați spre uimirea lumii, fără zgomot și fără vreo apărare și, punîndu-le îndată fiare grele la picioare, au fost aruncați în grea închisoare. Și punînd A<lteța> S<a> de îndată să fie căutați, li s-au găsit scrisori și răvașe de îndatorare pe care și le scriseseră unul altuia și cu peceți false<sup>72</sup> și citindu-le A<lteța> S<a> în fața lor și arătîndu-le <lor,> nici unul dintre ei nu a îndrăznit să tăgăduiască nimic, ci erau foarte încurcați, auzind că sînt muștrați pentru atîtea trădări groaznice prin gura însăși a A<lteței> S<ale> și unii din ei, fiind supuși la cazne<sup>73</sup>, au mărturisit toate întocmai și s-au aflat toți părtașii lor; și astfel, marți dimineață<sup>74</sup> în piața din Cluj au fost decapitați pentru fapte dovedite cinci dintre ei, adică domnul Alexandru Kendy cu alți patru, apoi după cîteva zile au fost sugrumați patru în închisoare<sup>75</sup> și alți patru au fost duși la Alba Iulia; acestora li s-a dăruit viața<sup>76</sup> din îndurare, ca ne<fiind> vinovați.

Acel fals medic<sup>77</sup> Blandrata a lăsat sfatul că de vor să păstreze această țară în pace, nu trebuie să părăsească niciodată prietenia cu sultanul. Sînt vreo 7 ani de cînd acest medic bătrîn <ajungînd> neputincios și părăndu-i-se unui nepot al său că el întîrzie <prea> mult să-i lase banii săi, care nu

<sup>71</sup> Vezi nota 69.

<sup>72</sup> Afirmație curioasă, neputînd fi vorba decît de angajamente personale întărite cu peceți inelare.

<sup>73</sup> Pentru a smulge în orice chip mărturisiri puînd părea destul de convingătoare.

<sup>74</sup> În ziua de 30 august la patru dimineața. Pentru datele cele mai exacte cu privire la aceste execuții vezi analele lui Lestár Gyulafi, publicate în „Törtelmi Tar“, 1893, p. 121. Împreună cu A. Kendy au mai fost tăiați Gabriel Kendy și Ioan Iffiu (tatăl vitreg al fraților Bathorești „în biserica mică“ (?), iar Ioan Forro și Grigore Literatul (Diacul) afară. În relația latină (Veress, *Documente*, IV, pp. 190—136, nr. 72) se spune că toți au fost tăiați în piața mare.

<sup>75</sup> La plecarea lui Sigismund din Cluj la 8 septembrie a pus să fie transportați Baltazar Báthory și Kovácsóczy la Gherla, iar Francisc Kendy și I. Bornemisza la Gilău. Toți au fost gîtuiți la 13 septembrie. Înainte de aceasta, la 1 septembrie a fost executat George Vass, căpitanul cetății Gherla.

<sup>76</sup> Ioan Gerendi, Baltazar Silvasi, și Albert Lonay fost căpitan al cetății Hust. Al patrulea, nenumit de Gyulaffy, este menționat în relația latină destul de prolixă și uneori și fantezistă întocmită la Viena publicată în Veress, *Documente*, IV, pp. 130—136.

<sup>77</sup> Textul care urmează nu mai face parte din relatarea celor petrecute în iulie-august 1594, ci servește de tranziție către portretul lui Sigismund.

erau puțini, l-a ucis într-o noapte; descoperindu-se acest fapt, a fost spânzurat; și sfârșitul pentru amândoi a fost așa cum îl meritau.

Deci când a murit guvernatorul<sup>78</sup>, tînărul principe avea și mintea și vîrsta <potrivite> pentru a putea governa, deoarece era foarte bine înzestrat de acei cinstiți părinți <iezușiți><sup>79</sup> cu toate însușirile, <fiind> foarte învățat în scrierile cărțurilor, avînd darul strălucit al vorbirii, fiind scriitor desăvîrșit și avînd un suflet religios și evlavios. Este de statură mijlocie, astfel că printre cei înalți nu pare mic, nici printre cei mici nu pare mare, fața lui este de o culoare sănătoasă, între oacheș și alb; nu se știe ca el să fie <cîndva> trist, deoarece este voios și nu-și iese din fire în nici o împrejurare <nici> rea și <nici> bună, astfel că oricine îl cunoaște este îndemnat să-l îndrăgească. Totuși, cînd este mîniat este grozav la înfățișare, dar repede își potolește singur mînia; are mădulare tari, este puternic, ager și iscusit în jocul cu mingea <și> cu roata, dansează după moda italiană, mînuiește bine spada, în întreceri aruncă ghiuleaua și alte unelte de fier, ridică greutatea, rupe fiare și frînghii, astfel încît nu-i găsești perechea ca putere; nu se poate vedea cineva mai priceput în strunirea cailor și în tur-nirul cu lancea; cîntă foarte bine din orice fel de instrument și compune muzică întocmai ca cei mai buni muzicieni. Vorbește bine limba italiană și îi plac mult // obiceiurile italienești; nu disprețuiește pe cei mai de jos, numai să fie înzestrați cu însușiri deosebite; cu ai săi însă nu se mulțumește așa de ușor<sup>80</sup>. Este foarte darnic, drept, milos, într-un cuvînt foarte binevoitor în toate faptele sale. Fiind, spun, de o desăvîrșită chib-zuală în conducerea statului, a pus să se adune dieta generală<sup>81</sup>, cerîndu-i jurămîntul de ascultare și credință; dar i s-a răspuns la aceasta că dieta aprobă bucuroasă dar cu legămîntul de a-i izgoni din țară pe iezușiți, învi-nuiți că s-ar amesteca în treburile statului și că au dezvăluit tainele lor altor principii. Neavînd atunci pe nimeni cu inima vitează în preajma sa, a cedat ceea ce nu putea păstra și a încuviințat această <cerere> cu sufletul sfîșiat de durere și în locul acelor <iezușiți> s-a înconjurat în plimbările sale de o

p. 172

<sup>78</sup> I. Géczy, guvernator al Transilvaniei din 1585 pînă la sfârșitul lui 1588. Autorul crede, greșit, că Sigismund a preluat cîrmuirea Transilvaniei după moartea guvernatorului și că alungarea iezușiților a fost condiția pentru acceptarea sa de către dietă. În realitate, guvernatorul era în viață și în funcție la darea decretului de alungare a iezușiților în ziua de 24 decembrie. Dieta care a dat acel decret a pus capăt și funcției sale de guvernator. I. Géczy a murit foarte curînd după aceea, la 7 ianuarie 1589.

<sup>79</sup> Cu privire la educația lui Sigismund, vezi relația lui Capeci în volumul de față, precum și cea a lui Leleszi în Călători II.

<sup>80</sup> Constatare de natură a nemulțumi pe unguri. O dovadă mai mult că această „scrisoare” era compusă pentru italieni.

<sup>81</sup> Convocată la Mediaș în decembrie (vezi *Monum. Comit. Trans.*, III, pp. 236—248, iar pentru alungarea iezușiților vezi relația întocmită de aceștia *Brevis relatio eiectionis societatis Iesu e Transilvania*, în *V e r e s s, Epist. et Acta*, II, pp. 254—263).

ceată de buni muzicanți, al căror conducător era M. Giovanni Battista Mosto<sup>82</sup>.

În privința celor ale dragostei este socotit pînă acum virgin, atît de mult a fost el crescut în smerenie.

Alteța sa nu a lipsit niciodată să pună doi sau trei preoți să slujească în biserica sa: printre aceștia era și un părinte iezuit, numit don Alfonso<sup>83</sup>, spaniol, foarte învățat, care predica într-o latină foarte bună; alteța sa s-a slujit de el în diferite rînduri, trimițîndu-l la sanctitatea sa și la maiestratea sa împăratul.

Întîmplîndu-se anul trecut<sup>84</sup> mari mișcări de război, sultanul a stăruit prin diferiți ceauși, cerînd acestui principe bani, pînze de cort, frînghii, provizii și alte lucruri și a poruncit cu amenințări A<lteței> S<ale> să iasă cu oamenii săi împotriva imperialilor; lucru la care s-au învoit aproape toți senatorii<sup>85</sup>, amintindu-și de sfatul doctorului Blandrata. Dar A<lteța> S<a> a avut întotdeauna un suflet viteaz, voind mai de grabă să moară cu armele în mînă <în luptă> împotriva necredincioșilor, din dragoste pentru Hristos, decît să se întoarcă vreodată împotriva credincioșilor lui. Și același gînd <însuflețea> aproape pe toți oștenii unguri și sași și secui, împreună cu principii Țării Românești și Moldovei care s-au arătat gata să asculte de ordinele sale<sup>86</sup> și de asemeni și pe rascieni, bulgari și sîrbi popoare supuse turcilor, spre a se elibera de atîta cruzime și tiranie. Și atunci se și ridicaseră cu arme pe neașteptate aproape 15 000 de <oameni><sup>87</sup>, au trimis A<lteței> S<ale> rugămintea să le dea un căpitan bun<sup>88</sup> și muniții, oferindu-se să lupte sub steagurile sale și să-i predea la prima lovitură Timi-

<sup>82</sup> Maestrul de capelă al principelui. A murit în 1597 și a fost îngropat în catedrala de la Alba Iulia din porunca acestuia.

<sup>83</sup> Carrillo. Vezi biografia sa din volumul de față.

<sup>84</sup> Pentru prezentarea situației din 1593, vezi notițele biografice ale lui Comuleo și Carrillo.

<sup>85</sup> În 1593, în realitate senatorii s-au învoit doar la trimiterea articolelor cerute, dar nu la o cooperare militară contra creștinilor (vezi și László Szilas, *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591—1599*, pp. 45—47 și *Mon. Comit. Trans.*, III, 296 (dieta din 1593 și propunerile lui A. Kendy). Pentru cererile turcești, vezi Veress, *Documente*, IV, 33—34.

<sup>86</sup> În realitate ca să încheie o alianță. Pentru intențiile mesincere ale celor din jurul lui Sigismund, vezi raportul lui Comuleo... din Alba Iulia în care denunță gîndul lor ascuns de a ucide pe domni și a anexa aceste țări.

<sup>87</sup> Este vorba de răscoala românilor și sîrbilor din pašalîcul Timișoara în 1594; nefiind însă efectiv sprijinită de Sigismund Báthory — care o aștase — a fost înăbușită de turci, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 46. Sigismund tăgăduiește la Poartă orice amestec (vezi Veress, *op. cit.*, p. 81).

<sup>88</sup> La 11 iulie 1594 Carrillo informează pe secretarul general al iezuiților Claudio Aquaviva că Sigismund trimite sîrbilor un militar distins într-ajutor (A. Veress, *Carrillo*, vol. II, în *Monumenta Hungariae historica* XL, pp. 101—108). Ajutor zăbavnîc și pur formal, pentru a lua ochii papii și ai imperialilor.

șoara, așa cum i-au și dat o cetate înseamnată<sup>89</sup> în apropiere. Au mai spus că dacă ar fi fost ajutați de un număr mare de călăreți, ar fi ajuns repede la aproape 50 de mii de oșteni și ar fi făcut orice efortare pentru a-și recăpăta libertatea.

Principele și senatul le-au făgăduit aceasta dar, îndată ce au ieșit nobilii de la consiliu, și-au schimbat repede părerea, amânând lucrul și poate chiar aducând aceasta la cunoștința turcilor. Aceștia <turcii> fiind înștiințați<sup>90</sup>, mulți dintre aceia [= răsculați] au fost surprinși rău înarmați și risipiți în dezordine și așa după cum a aflat A<Iteța> S<a> trădarea, <lor> tot ei au predat turcilor și acea cetate, ținând mereu legături tainice cu aceștia [cu turcii]<sup>91</sup>. Dacă s-ar fi îndeplinit de la început voința acestui principe, primind acest dar al lui Dumnezeu și al acestor popoare care se și răzvrătiseră, pînă acum turcii ar fi fost înfrinți bine în această parte; au avut astfel timp să-și sporească armata, să întărească Timișoara și alte locuri de la graniță, amenințînd să se răzbune împotriva acestui stat, astfel că acum se cade să facem și noi același lucru; și apoi după aceea acest principe, adunînd dieta<sup>92</sup>, a intrat el însuși la consiliu, fapt care nu este obișnuit decît în consiliul privat, și a convins și a determinat senatul printr-o minunată cuvîntare și s-a făgăduit că se va face ceea ce poruncise A<Iteța> S<a>; dar, cum au ieși din palat, <nobilii> au pus la cale multe înșelăciuni.

Mărinimosul<sup>93</sup> domn Francisc Geszthy<sup>94</sup> care a fost întotdeauna un căpitan viteaz <în luptele> cu turcii împotriva cărora a dat de mai multe ori dovezi minunate <de vitejie>, și care are un castel numit Deva<sup>95</sup> la

---

<sup>89</sup> Răsculații au ocupat Becicherecul.

<sup>90</sup> Afirmare categorică după timida insinuare din fraza precedentă.

<sup>91</sup> În felul acesta se arunca răspunderea zdrobirii sîrbilor asupra nobililor trădători (vezi și instrucțiunile către Fabio Genga cu acuzații similare contra „conspiratorilor“, precum și cea că ar fi călăuzit pe tătari prin Transilvania). În realitate agenții lui Sigismund făgăduiseră răsculaților un concurs pe care acesta nu l-a putut da.

<sup>92</sup> Domnește o mare confuzie cronologică. Dieta la care a luat cuvîntul este cea din 27 iunie care s-a încheiat fără rezultat. Decretul va fi votat tocmai la 11 iulie cînd se și celebrează un tedeum. Cele două deliberări ale dietei nu pot fi confundate (vezi L á s z l ó S z i l a s, *op. cit.*, pp. 67—69).

<sup>93</sup> Se face din nou un salt în timp, de la dezbaterile din 27 iunie la situația de după lovitura de la Cluj, adică de prin septembrie.

<sup>94</sup> *Francesco Gesti* — Era căpitanul cetății Deva, locotenent al principelui Sigismund Báthory și căpitan general al Transilvaniei. Fiind înrudit cu familia Báthory a avut mare trecere la curte, mai ales, în timpul lui Sigismund Báthory, pe care l-a sprijinit în lupta cu partidul filo-turc. Moare subit în 1595. A avut și un însemnat rol cultural, tipărind pe cheltuiala sa Palia de la Oraștie (vezi Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1931, p. 45, nr. 107; i d e m, *Geszthy Ferenc*, Deva, 1898).

<sup>95</sup> *Denti*.

granițele turcilor și domnul Ștefan Bocskay<sup>96</sup>, guvernator al Oradiei iar acum căpitan general al armatei, au fost buni sfătuitori<sup>97</sup> și prieteni ai A<lteței> S<ale> în aceste împrejurări atât de grele. Deci acest principe, deși este sărac și fără putere, face totuși acum mari pregătiri de război pentru a slăvi numele domnului nostru Isus Hristos și al sfintei credințe catolice, spre distrugerea dușmanilor săi cei mai cruzi.

Din Alba Iulia 21 ianuarie [1595]

---

<sup>96</sup> *Bogeni*. Sub această formă greu de recunoscut se ascunde numele lui Ștefan Bocskay, unchiul lui Sigismund, care a avut un rol însemnat în neutralizarea „conspirației” din 1594 și readucerea lui Sigismund. Alături de comandanții cetăților Oradea și Deva, citați de Busto, este menționat în alte relatări și comandantul cetății Hust, Gașpar Kornis.

<sup>97</sup> Pentru rolul lor în uciderile de la Cluj și apoi în suprimarea lui Baltazar Báthory și a cancelarului, vezi L á s z l ó S z i l a s, *op. cit.*, p. 75, după Szamosközi.

## OBSERVAȚII CRITICE

Pentru a înțelege tîlcul „scrisorii” lui Busto trebuie mai întîi reconstituită așa-zisa „conspirație” din 1594, care este doar un episod sîngeros al luptei dintre Sigismund și partida antihabsburgică, reprezentată de senatorii calvini avînd în frunte pe Alexandru Kendy, fostul șef al triumviratului din 1583—1585 și acum șef al opozițiilor la noua politică pe care voia să o impună principele. În mai 1594 este chemată o dietă generală pentru a lua cunoștință de cererile turcilor de cooperare efectivă. Cancelarul Kovácsóczy arată că Transilvania nu poate lupta alături de turci contra Ungariei. Propune chemarea la arme a poporului și votarea de subsidii de război. Stările cer ruperea de turci și aderarea la creștini. Dar Alexandru Kendy este pentru o politică de expectativă. Numai după cedarea Budei va putea Transilvania să-și rupă lanțurile. Totodată el este contra unui pact cu Habsburgii. Se adoptă moțiunea lui. Dar Sigismund trebuia să obțină încuviințarea la pactul tratat cu imperialii la Praga fără știrea majorității senatorilor! La începutul lui iunie se ține adunarea senatului împreună cu reprezentanții comitatelor spre a pregăti lucrările dietei.



Asupra atitudinii acestora, izvoarele nu sînt de acord. Se adună dieta, la 27 iunie, dar în loc să fie ținută ca de obicei într-o biserică, membrii ei sînt îndreptați spre sala de festivități din palatul principelui, sub paza unei gărzi mult sporite. Senatorii își manifestă nemulțumirea. Se șoptea că Sigismund s-ar fi gîndit să-și lichideze consilierii, dacă ar fi putut obține concursul comandantului gărzii. După cancelar, principele ia el însuși cuvîntul (împotriva tuturor uzanțelor) și își termină discursul cu amenințări.

Asupra votului exprimat domnește oarecare incertitudine. Lucrările dietei sînt întreprinse. Se face chemarea la oaste pe data de 1 iulie. Sigismund trimite la dietă în locul său pe căpitanul Devei, Francisc Geszti, om neșlefuit și brutal care indispune pe senatori (după versiunea unor istorici, întemeiați pe *Historia* lui Bethlen). În încercarea de reconstituire a evenimentelor, datorată recent lui László Szilas în *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen. 1591—1593* (Roma, 1966), se ia de bază scrisoarea lui Carrillo din 11 iulie 1594 anunțînd lui Claudio Aquaviva încuviințarea dată de „toate stările țării” la războiul sfînt contra turcilor. A doua zi se cîntă un Te Deum de mulțumire. Dar peste 5—6 zile se produce trecerea năvalnică a tătarilor peste teritoriul de margine al Transilvaniei în Ungaria superioară din porunca sultanului pentru a-i ajuta pe turci în războiul contra imperialilor. Acest fapt schimbă esențial datele problemei. Transilvania se afla acum înconjurată aproape de jur împrejur de dușmani. Pîna și senatorii moderați dispuși să favorizeze noua politică au trebuit să dea înapoi. Numai Sigismund a înțeles să aplice automat soluțiile discutate în februarie și martie cu Comuleo. El îl numește pe Baltazar Báthory general al forțelor sale și îl trimite contra puhoiului tătarilor, închipuindu-și că mai putea fi folosită o mișcare combinată cu imperialii, din păcate tot tît de surprinși de această năvală neașteptată. Dar Baltazar, trimițînd trupele spre graniță cu porunca a le apăra, s-a îndreptat el însuși spre Turda unde fusese chemată o adunare a nobilimii. Opozanții, care murmuraseră pe furiș la votarea decretului, se străduiau acum să anuleze hotărîrile luate, socotindu-le catastrofale. I s-a pus în vedere principelui că va trebui să renunțe la politica sa antiturcească sau să plece. El trimite în grabă la 18 iulie pe Carrillo la împărat cu decretul de încuviințare a acordului. Dar iezuitul este oprit aproape de graniță de adversarii noii politici, și dus la castelul din Beclean (Bethlen) al Bathoreștilor unde e ținut două zile prizonier. În acest timp, rămas fără reazem, Sigismund intră în panică. Chemat la dieta din Turda ca să-și reînnoiască jurămîntul său din 1588 el este încredințat că senatorii îi cheamă ca să-l asasineze. Însăpămîntat de diferite zvonuri că urma să fie predat turcilor, el îl cheamă pe Baltazar și îi dă de bunăvoie o scrisoare de renunțare la principat în favoarea acestuia, numit deocamdată guvernator general al Transilvaniei, și pleacă cu gîndul să se ducă la Loreto, unde mai trăia Ioan Leleszi, fostul său aducător. Sigismund anunță el însuși hotărîrea sa cancelarului Kovácsoczy, care o aprobă, înainte de a merge la Turda să adere la soluția ce părea singura posibilă a împăcării cu turcii. Baltazar poruncește să fie eliberat Carrillo spre a-l însoți pe Sigismund în drumul său spre Italia. Dar Carrillo, prinzîndu-l din urmă pe principe îl însoțește la cetatea Chioar, unde pune să fie chemați comandanții militari de la Hust, Oradea, și Deva spre a se porni o contraofensivă pentru anularea renunțării spontane din 20 iulie. În nici un caz însă nu putea fi mărturisit

adevărul pur și simplu al prăbușirii morale a principelui. A trebuit deci inventată o conspirație contra vieții lui Sigismund. Prinziind de veste, principele s-ar fi prefăcut că pleacă pentru a ieși din mâinile dușmanilor și a chema la sine pe comandantii rămași credincioși. Nicăieri nu se pomenește nici atunci, nici mai târziu de actul de renunțare spontană dat de Sigismund. În schimb, se îngrămădesc acuzațiile cele mai absurde pentru a înfiripa din ele această primă conspirație. Dar când au trebuit justificate execuțiile de la Cluj s-a simțit nevoia să se mai inventeze o a doua conspirație mai periculoasă ca prima, deși tot atât de fictivă, anume plănuirea într-o a doua fază (corespunzând reînțarcerii principelui de la Chioar) a asasinării sale, prin otrăvă, prin „arcebutetele” rănuite ale lui Baltazar, prin acțiunea colectivă a senatorilor veniți la Cluj. Drept dovadă aveau să fie invocate mărturisirile smulse, după arestare, sub tortură și teroare. Dar tot acest material edificator trebuia difuzat. Acestui scop îi este subordonat și textul lui Busto. O privire de ansamblu asupra descrierilor celor mai cunoscute ale „conspirației” din 1594 permite integrarea descrierii acestuia în seria unor asemenea mărturii. Dacă vom lăsa deoparte relatările mai fanteziste, ca de pildă cea publicată de Szilagyi în *Monumenta Comitalia Transylvaniae*, III, p. 453 în care apar și greșeli grosolane, de exemplu nobilul Ioan Iffiu, tatăl vitreg al fraților Bathorești, este declarat *cancelar*, sau alte versiuni prinse din zvon public, ca acea narațiune romanțată făcută de un preot polon din partida episcopului de Cracovia Radziwill, dușman al cardinalului Andrei Báthory (Veress, *Documente*, IV, narațiunea italiană datată 21 sept. 1594) și ne vom limita la cinci relatări mai însemnate, publicate de A. Veress, în *Documente*, IV, și anume la cele purtând numerele 59, 70, 71, 72, și 118 vom putea ajunge la unele concluzii interesante. Aceste descrieri sînt intitulate: a) *Relacion de las cosas de Transilvania* (în limba spaniolă) care descrie evenimentele de la reînțarcerea lui Carrillo de la Praga în luna mai pînă la 2 august, data plecării lui Sigismund spre Cluj și a lui Carrillo înapoi spre Praga (Veress, *Documente*, IV, pp. 99—101). Această versiune se datorește lui Carrillo. Pentru urmare, *ibidem*, nr. 71.

b) *Presa et ammazamento fatto dal Principe di Transilvania delli congiurati contra di lui*, scriere anonimă italiană nedată, consemnează evenimentele de la 2 august cînd pleacă Sigismund de la Chioar pînă la începutul lui septembrie cînd se duce la Alba Iulia (*ibidem*, pp. 123—125, no. 70). Povestirea aceasta, scrisă evident după gustul italian pentru italieni pune accentul pe elementele mai senzaționale, acordă un rol activ lui Sigismund care apare totuși aproape caricatural cu toată admirația autorului pentru geniul disimulării și prefăcătoriei de care a dat dovadă. Conține și afirmații neadevărate făcute cu bună știință.

c) *Relacion de lo sucedido en Transilvania desde tres de Agosto hasta veinticinco de Setiembre de 1594*, în limba spaniolă, continuarea relației no. 59 datorată tot lui Carrillo. Se extinde de la 3 august pînă la 20 octombrie, pentru că la textul inițial mergînd pînă la 25 septembrie au mai fost adăugate buletine din Transilvania trimise la 6 și 20 octombrie (*ibidem*, pp. 126—129, no. 71).

d) *Coniuratio contra principem Transylvaniae ex epistola cuiusdam Transylvani fide dignissimi. Viennae extracta*, text latin destul de solemn aducînd o versiune oficială cu multe

amănunte prețioase, cu lista completă a celor arestați și executați, dar afirmând aceleași neadevăruri despre complotul pentru uciderea lui Sigismund la 28 august, despre pretinsa recunoaștere a vinovăției lor de către senatorii Kendy și ceilalți și despre ciudata declarație a lui Grigore Literatul invocând și mărturia soției și fiicei sale. Se mai dau și unele amănunte suplimentare: Baltazar ar fi murit în închisoare poate de disenterie (!) după zvonul obștesc, iar principele ar fi plîns privind cadavrele celor tăiați, aruncînd răspunderea acestui măcel asupra verilor săi, și după această înduioșare ar fi poruncit să fie duși cei rămași în viață în alte închisori unde au fost și ei uciși. (*Ibidem*, pp. 130—136, no. 72). Se află în biblioteca Vaticanului. Se datorește probabil tot lui Carrillo cu a cărui relație spaniolă are multe asemănări și a fost întocmit anume pentru papă. Data voțării decretului de către dietă este arătată ca 21 (!) iunie 1594. corect 11 iulie).

e) *Kurzer bericht wie alle Sachen in Siebenbürgen zwischen dem Fürsten Sigmund Bathori und etlichen Verräthern anno 1594 verlossen gestellt den 2 Maii anno 1595 auf Begehren Herrn Ferdinanden Hofman, Freiherrn und Hofeamer-Praesidenten*. Povestire mai târzie, atribuie un rol important sașilor și lui Albert Huet, „Haupt der sächsischen Nation“. Are amănunte ce nu apar în celelalte relații. Se încheie cu socoteala precisă a bunurilor confiscate de la cei executați. Urmează un adaos despre Mihai Viteazul, numărul ostașilor săi, modul lor de plată etc. în sfîrșit despre operațiile de la Dunăre (*ibidem*, pp. 208—215, nr. 118).

Printre aceste relații se situează și „scrisoarea“ lui Busto. O cercetare comparativă a tuturor acestor relații vedește fondul lor comun, indiferent de faptul că unele din ele se opresc înainte de lovitura de la Cluj, iar altele numai asupra acestui moment, sau indiferent de faptul că în privința documentului 59 avem de a face cu o mărturie directă a lui Carrillo pînă la 3 august, iar de la 3 august încolo (doc. 71) avem o mărturie indirectă întocmită după informațiile date de Sigismund (atît în scrisorile sale personale, cît și în comunicările făcute de Fabio Genga cu care s-a întîlnit Carrillo la Viena...) sau că doc. 118 a fost redactat în mai 1595 la Viena din porunca unui dregător vienez și subliniază îndeosebi rolul sașilor și al judelei regesc Albert Huet.

Esențiale rămîn trăsăturile următoare:

- a) În toate este vorba de o *conspirație* împotriva principelui.
- b) Nicăieri nu se menționează renunțarea *voluntară* a lui Sigismund cuprins de panică și conferind lui Baltazar titlul de guvernator general al Transilvaniei pînă la viitoarea lui alegere de principe al Transilvaniei.
- c) Se cheltuieste multă ingeniozitate pentru a transforma fuga sa spre Loreto într-o retragere tactică vădind sînge rece și hotărîre. În textul lui Busto aflăm o formulă mai ciudată: s-a hotărît să părăsească țara *ca un om căzut în deznădejde* (și aceasta) *a fost fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată* (!)
- d) Se invocă mai multe planuri puse la cale pentru asasinarea principelui: fie prin otrăvă, fie de mîna lui Baltazar Báthory. (În versiunea mai fantezistă din textul german redat în *Monumenta Comitialia Transylvaniae* este vorba și de alt plan. Conjurații s-ar fi prefăcut de acord cu politica lui Sigismund și ar fi pornit cu el contra turcilor, cu care prilej Ioan Bornemisza ar fi avut de gînd să-l ucidă pe principe

chiar în cortul său!). Acestea ar fi constituit o a doua conspirație justificînd măcelul care a urmat.

e) Se caută a se atribui un rol activ lui Sigismund, atît în retragerea sa tactică la Chioar (luînd cu el și tezaurul) cît și în scena arestării foștilor săi consilieri. În rela-tarea spaniolă (doc. 71) ca și în cea latină (doc. 72) el e arătat mai întîi glumind și rîzînd cu cei pe care îi osîndise în gînd și răspunzînd cu prezență de spirit la întrebarea mirată a lui Baltazar, care vedea că au intrat secuii în oraș. „Ce e de mirare? Doar sînt și ei catolici, și vin la biserică“.

Sigismund se retrage în camera sa, declarînd că-l doare capul, și în acest timp pătrunde garda în sala unde se aflau consilierii și îi arestează cu brutalitate, dar nu fără concursul inimosului principe care dăduse semnalul convenit de la fereastra sa, și apoi de acolo ținea discursuri eroice, îmbărbătîndu-și vitejește ostașii să-și împlinească datoria.

f) În aceeași ordine de idei se insistă asupra discursului pe care l-a ținut principele la dieta, din iunie. În doc. 72 în care toate datele calendaristice sînt însă greșite, se dă și un rezumat al acestuia, subliniindu-se amenințările cu care se încheie.

g) „Conspiratorii“ sînt făcuți direct răspunzători de înfrîngerea sîrbilor răsculați și de trecerea tătarilor.

S-ar părea deci că toate aceste descrieri au avut un îndreptar comun. Din compararea lor cu instrucțiunile lui Sigismund către Fabio Genga, trimis în grabă în septembrie la Roma și la principii italieni spre a-i informa și în primul rînd pe papă, de cele întîmplate și a cere ajutor (*Hurmuzaki*, III/2, pp. 387—390), se constată că descrierile sînt vădit superioare instrucțiunilor. Acest lucru este valabil mai ales în ce privește construcția logică întrucît punctele principale sînt aceleași, dar înfățișate pueril de Sigismund și răsucite ingenios de Carrillo.

În întreaga redactare a instrucțiunilor se observă o mare stîngăcie. Plecarea lui Sigismund ar fi fost provocată de „conspiratorii“ care l-au anunțat cu lacrimi false că va fi ucis la dieta din Turda chemată de el, și l-au îndemnat să nu mai aștepte. Înțelegînd perfidia, el a plecat totuși, pentru a-i înșela pe dușmani, dar a declarat îndată că nu renunță la principat. În felul acesta, el încerca să ascundă faptul real al renunțării sale. Nu lipsesc nici acuzațiile de pregătire a asasinării sale prin otravă, de trădare a sîrbilor răsculați, de călăuzire a tătarilor invadatori etc. de informare a turcilor din Timișoara. La acestea se adaugă 20 de capete de acuzare împotriva conjuraților extrase din mărturisirile lor (!), dintre care 16 îndreptate numai contra lui Baltazar. E sugestivă acuzația că el a apăsat greu asupra justiției și administrației Transilvaniei în multe chipuri, îngăduind „*stupri, adulterii, assassinamente di strada*“, baterea de bani falsi în castelele lor (!) A uneltit cu boierii din Moldova să-l scoată pe domn (Aron) pentru că ținea cu creștinii, și să aleagă altul plăcut turcilor... etc. Spre deosebire de relațiile amintite, care acordă o atenție constantă arestărilor și execuțiilor, instrucțiunile se feresc de acest subiect. Arătarea modului cum au decurs ele e lăsată pe seama lui Fabio, spre a fi făcută într-o comunicare verbală. Despre execuții se pretinde că au fost precedate de legiuita judecată și sentință! În realitate ele au fost încuvințate *post factum* prin votul dietei din aprilie 1595. În instrucțiuni se afirmă că în afară de primii oinci „rebeli“, ceilalți împreună cu Baltazar au fost lăsați în viață „pentru

a fi pedepsiți după lege la vremea potrivită... și pentru ca papa să poată cunoaște mai bine adevărul... în afară de faptul că nu se cade a se face o execuție publică cu cei din sângele principelui, și totodată și din considerație pentru ilustrisimul cardinal, fratele aceluia, măcar că Ștefan Báthory a uneltit contra principelui conform celor mărturisite de rebeli...“

Faptul că Baltazar e declarat încă în viață ar indica o dată anterioară zilei de 13 septembrie. Dar din corespondența de la Roma (Veress, *Carrillo*, I, p. 90) rezultă că pînă la 19 noiembrie Fabio nu sosise încă la Roma. La 24 septembrie este la Viena unde vine Carrillo de la Praga ca să-l întâlnească. Așadar, plecarea sa a putut totuși să fie posterioară uciderii lui Baltazar smulsă lui Sigismund de către stăruințele lui Bocskay și Gezti (după Szamosközi, IV, p. 43, citat de László Szilas, *op. cit.*, p. 75). Acest fapt nou, departe de a impune emisarului principelui o mare grabă de a ajunge la Roma, părea dimpotrivă să-i ofere motive valabile de zăbavă. Nu era nici un zor de a veni prea devreme cu asemenea veste. Instrucțiunile au putut rămîne neschimbate cu privire la menționarea rămîinerii în viață a lui Baltazar. Dar poate că acum au fos aruncate la iuțeală și în dezordine toate capetele de acuzare care trebuiau să justifice înlăturarea lui. La Roma se așteptau cu înfrigurare informații din Transilvania și se primeau plîngerile indignate ale cardinalului Báthory. Abia după această perioadă de tăcere încep să apară ecouri despre cele întîmplate.

În decembrie Carrillo se plînge papii că Fabio Genga răspîndește zvonul că el ar fi inspirat măsurile lui Sigismund împotriva „conspiratorilor“. Aceasta era de altminteri părerea multora, și în special a cardinalului Báthory. Poate de aceea a dat Carrillo la lumină relatarea sa în limba spaniolă împărțită în două perioade pentru a accentua absența sa din Transilvania în perioada a doua. Relatarea lui Carrillo era foarte necesară pentru o prezentare coerentă și logică a așa-zisei „conspirații“. El nu folosește din instrucțiunile lui Genga, pe care le-a copiat negreșit la Viena, decît acele puncte care îngăduie o reconstituire liniară a faptelor în sensul voit. După același model vor fi construite apoi și celelalte scrieri similare, compuse în afara Transilvaniei. Spre deosebire de acestea, textul lui Busto are altă filiație și un alt caracter. Numai o parte este consacrată „conspirației“, restul fiind o descriere istorico-geografică a Transilvaniei. Dar chiar și partea privind conspirația este fracționată în bucăți care nu respectă vreo ordine cronologică. Se observă un fel de bîjbîială. Autorul nu are nici un model la îndemînă, ci doar datele oferite de versiunea oficială concretizată în instrucțiunile către Fabio Genga. Așa-zisa „scrisoare“ a lui Busto este o improvizare socotită poate necesară de Simon Genga, fratele lui Fabio, care, dîndu-și seama de impresia produsă de textul nefericit al instrucțiunilor, a simțit nevoia unor versiuni mai coerente. Totodată Fabio Genga încercase tot în septembrie—octombrie 1594 să lege relații de afaceri cu eventuali cumpărători sau exploratori ai bogățiilor Transilvaniei. Caracterul oarecum nefinisat al textului ne-ar sugera faptul că el ar fi fost scris înainte de 21 ianuarie 1595, dată declarată a așa-zisei „scrisori“. Poate că această dată este cea a punerii ei în circulație în Italia deoarece se adresa italienilor. Dar spre deosebire de relațiile publicate în Veress, *Documente*, IV, analizate de noi mai sus, documentul fusese scris în Transilvania, este drept că din inspirație sau cu concursul italianului Simon Genga, și poate al brescianului Busto. Interesul lui constă în faptul că reprezintă o fază intermediară între instrucțiunile haotice către Fabio și relația logică a lui Carrillo.

## ALFONSO VISCONTI

(cca. 1550—1608)

Alfonso Visconti este primul nunțiu apostolic acreditat oficial pe lângă Sigismund Báthory după aderarea fățișă a acestuia la Liga creștină. Rolul său nu încetează decît o dată cu prima renunțare a principelui Transilvaniei, în aprilie 1598. Coborîtor din ilustra familie a foștilor stăpîni ai Milanului, el s-a dedicat de la început carierei ecleziastice. După terminarea studiilor universitare în 1574 și un stagiu în colegiul jurisconsulților din Milan, intră în slujba Vaticanului, primind însărcinările cele mai variate, atît de natură birocratică și administrativă, cît și politică și diplomatică. În-sărcinările sale alternează. Este trimis ca nunțiu la curtea din Turin (1581) și apoi în calitate de colector în Portugalia. Este prefect al conclavului în 1585. În anii 1589—1591 e trimis la Praga ca nunțiu apostolic pe lângă împăratul Rudolf al II-lea. La înapoiere e răsplătit apoi cu înălțarea la episcopia de Cervia. Numit președinte al provinciei Romagna (1591), el dovedește o energie deosebită stîrpind bandele de tîlhari care bîntuiau tot ținutul roman. Misiunea sa în Transilvania avea să aibă un caracter cu totul excepțional. După măcelul de la Cluj, Sigismund înspăimîntat își căuta un sprijin la papă, căruia îi promitea solemn că

va porni război contra turcilor de cum va fi liberat de teama unor uneltiri din Polonia (unde se refugiase Ștefan Báthory, pe lângă fratele său, cardinalul Andrei). Pe lângă ajutorul militar și financiar pe care îl solicita pentru intrarea în acțiune, el mai cerea și un ajutor moral. Cereea să i se trimită drept nunțiu un călăuzitor și sfătuitor care să fie nedeslipit de lângă el, deoarece el nu ar fi avut pe nimeni.

Alegerea lui Visconti a fost determinată în parte de experiența câștigată în timpul nunțiatului la Praga, în parte de spiritul hotărât dovedit în cîrmuirea provinciei Romagna. Dar trimiterea lui s-a făcut cu mare zăbavă. El însuși ar fi preferat să aștepte numirea sa ca arhiepiscop de Milan. Au fost întocmite trei rînduri de instrucțiuni. I se indicau persoanele care îi vor da concursul, iezuiții A. Carrillo și V. Ladó, frații Genga eventual și Ștefan Josica, Cristofor Kereszturi, și fostul educator al lui Sigismund, iezuitul Leleszi retras la Loreto, pe care l-ar fi putut lua cu sine, dar apoi s-a renunțat la el ca să nu-l supere prin aceasta pe Carrillo etc. În sfîrșit, după ce primește și al treilea rînd de instrucțiuni pornește din Roma la 12 februarie 1595, trecînd pe la marele duce de Toscana, membru important al Ligii creștine, și apoi pe la curțile de la Praga și Cracovia. Trebuia intervenit la împărat pentru accelerarea trimiterii ajutoarelor făgăduite, ținute în loc de zăbava tradițională a miniștrilor habsburgici la care se mai adăuga și oarecare rea-voință față de garantarea independenței Transilvaniei prin recentul tratat de la Praga. În Polonia trebuia, după instrucțiunile papii, găsită o modalitate de împăcare a lui Sigismund cu cardinalul Báthory, fratele lui Baltazar, executat în taină în închisoare în septembrie 1594. Ca în 1592, cînd înțelegerea dintre trimisul papii, monseniorul Amalteo și Carrillo a determinat destinderea dintre principe și Báthorești, se puneau tot astfel și acum mari speranțe pe acțiunea nunțului din Polonia Malaspina pe lângă cardinalul Báthory, o acțiune paralelă avînd a fi exercitată din partea lui Carrillo pe lângă Sigismund la Alba Iulia. Dar la venirea sa la Cracovia Visconti nu-l găsește pe cardinal și este obligat să-l aștepte cam mult. Cînd în sfîrșit are loc întîlnirea, ea nu oferă perspective pozitive. Cardinalul se arată pornit, intransigent, gata la orice. Îi citește lui Visconti propria scrisoare a lui Sigismund prin care acesta declarase în iulie 1594 că renunță la Transilvania cedînd-o de bunăvoie lui Baltazar, și îi dă și o copie secretă după acea scrisoare înfățișată de curînd de el și în dieta polonă. Era dovada cea mai clară a inexistenței așa-zisei conspirații, născocită pentru a ascunde acel „*manca-mento di animo*” din partea principelui. Fără prea mari speranțe Visconti intervine pînă și la rege pentru a opri acțiunea cardinalului, urmînd ca papa să hotărască un compromis care să dea satisfacție ambelor părți. Demersul următor al lui Visconti în această chestiune trebuia încercat de el chiar la Alba Iulia, discutînd deschis cu Sigismund toate punctele conflictului. Dar cînd sosește în sfîrșit la Alba Iulia, la 16 mai, găsește o situație neașteptată. Dieta Transilvaniei dăduse în preajma venirii nunțului un decret încuviințînd execuțiile și confiscările din anul precedent, efectuate împotriva „conspiratorilor” cărora le asocia acum și pe cardinal, declarat rebel și lipsit de toate bunurile sale. Era răspunsul lui Sigismund la declarațiile cardinalului Báthory în dieta polonă. Îndată după aceea, cuprins de panică, Sigismund trimite la papa să-i ceară ajutor.

Prin temperamentul său totodată repezit și șovăitor, principele recurgea de cele mai multe ori la procedeul faptului împlinit, de care se înfricoșa apoi ei însuși alergînd la alții

pentru sprijin. Pînă la venirea nunțiului fuseseră lichidate toate problemele mai însemnate. Delegații din Țara Românească fuseseră siliți să încuviințeze „capitolele” ce le fuseseră aduse gata elaborate. Domnul Moldovei Aron fusese capturat din ordin de către propria sa gardă de unguri și dus prizonier în Transilvania mai întîi la Sibiu, de unde va fi transportat la Alba Iulia și la Vințul de Jos, unde va și muri pînă în doi ani.

Nunțiul se mulțumește să înregistreze aceste fapte, subliniind îndeosebi amănuntul important că principele folosește titlul celor două principate în titulatura sa din documente. Reproduce în treacăt motivele date de Sigismund și pentru înlăturarea lui Aron și pentru păstrarea pe seama sa a judecăților capitale. Mai importantă i se pare însă prezența la curte a unui ceauș turc, venit cu oferte către principe, tocmai într-un moment cînd amînarea sosirii arhiducesei trezea mari bănuieli și nemulțumiri, unele din ele îndreptate contra lui Carrillo, cel care încheiase tratatul de la Praga. De aceea găsește cu cale să amîne și el discuția cu Sigismund în privința cardinalului Báthory pînă după plecarea ceaușului (scrisoare din 18 mai). La bănuielile lui Sigismund se mai adăuga și teama unei agresiuni turcești. Nunțiul căuta să-i ofere perspectiva liniștitoare a venirii în Transilvania a generalului apostolic Giovan-Francesco Aldobrandini cu trupele sale aflate în Ungaria superioară. Ele ar putea fi ținute și pe iarnă, încercînd și incursiuni în Bulgaria de cum ar îngheța Dunărea (scrisoare din 25 mai). Nu mai e oportună discutarea chestiunii cardinalului. Principele e atît de infuriat contra lui încît se schimbă la față cînd se vorbește de cardinal. Nunțiul îi recomandă colegului Malaspina să atragă atenția cardinalului să nu-i mai trimită scrisori prin servitorii lui (ușor de recunoscut) pentru a nu trezi bănuielile lui Sigismund (scrisoare din 26 mai). Climatul de incertitudine se intensifică. Sosesc știri din Țara Românească despre pregătirile turcilor — ei fac trei poduri la Belgrad, Vidin și Nicopole. Și-a mai anunțat sosirea și un alt ceauș trimis chiar de sultan. Principele i-a expedit salvconductul cerut. Ajutoarele împăratului zăbovesc. Singura speranță o constituie perspectiva venirii generalului Aldobrandini (scrisoarea din 10 iunie). Dar curînd se luminează orizontul. Turcii sînt foarte slăbiți. Podurile se fac doar de ochii lumii. Venirea ceaușului al doilea ar fi o dovadă de slăbiciune. Principele trimete ostași împreună cu patru tunuri în Țara Românească spre Dunăre, unde ar fi să încerce turcii trecerea. Cînd vor sosi ajutoarele imperiale va trece chiar el în Bulgaria unde se vor răscula creștinii! O singură teamă îl chinuie — un eventual atac al tătarilor asupra Moldovei. Se șoptește că nu numai că polonii nu vor da vreun ajutor contra tătarilor, dar chiar oastea polonă ar fi să intre cu gînduri rele în Moldova (scrisoare din 13 iunie). Succesele unei incursiuni creștine la Nicopole și ale luptelor cu turcii din raiua Dunării de jos, vestea sosirii iminente a arhiducesei, oferta a 3 000 de cazaci de a intra în slujba lui Sigismund, aduc oarecare învioreare mergînd pînă la inconștiență. Principele vrea să pornească și el incognito în suita nunțiului cînd va pleca acesta în întîmpinarea arhiducesei la Cașovia ținînd mult să ia contact cu arhiducele Maximilian spre a se sfătui cu el (scrisoarea din 3 iulie). El trebuie însă să renunțe la această fantezie. Sosind în sfîrșit arhiducesa, nunțiul oficiază slujba căsătoriei, iar Carrillo ține mirilor o alocuțiune latină mult admirată.

După terminarea festivităților și escortarea solemnă la plecare a arhiducesei-mame — care se ducea la Cracovia să-și vadă cealaltă fiică, regina Poloniei, cu care prilej spera



Sigismund să obțină concursul binevoitor al regelui contra amenințărilor eventuale asupra Moldovei — apoi petrecerea noii principese pînă la castelul de la Gherla unde avea să aștepte sfîrșitul expediției, se pune în sfîrșit în mișcare la 27 august oastea destinată operațiilor în Țara Românească. Chiar a doua zi — la 28 august — sosește în tabăra de la Sebeșul săsesc vestea luptei de la Călugăreni. Lipsind din tabără Simon Genga, nunțiul e rugat de principe să comunice el la Praga și Roma buletinul despre operațiile „oastei alteței sale” fără vreo mențiune specială a domnului (scrisoare din 28 august). Dar Sigismund nu se grăbea să meargă contra lui Sinan. La 13 septembrie mai era la Brașov tot așteptînd venirea raiterilor făgăduiți de imperiali. Acolo află de lovitura lui Zamoyski în Moldova și îndată după aceea de pretinsul succes al lui Ștefan Răzvan.

De la începutul lunii octombrie nunțiul va redacta dările de seamă despre compunerea oștii lui Sigismund și despre mișcările ei, avînd grijă să-l laude neconținut pe principe, care citea o parte măcar din textele expediate, nunțiul mai reușind totuși să strecoare și unele necenzurate. Un procedeu cu care se împăca mai greu consta în oprirea trimeterii curierului pînă la înregistrarea unor succese avînd a fi trîmbițate *urbi et orbi*. Pînă atunci puteau să aștepte dările de seamă și informațiile care se îngrămădeau în răstimp. În tot timpul campaniei, care a fost mai degrabă o plimbare, Visconti umbla în platoșă și echipament ostășesc, făcînd paradă de însușirile sale marșiale, puse totuși la grea încercare de nepriecerea celor ce aveau conducerea armatei. Desele alarme fără rost, oboseala unor nopți întregi de veghe nemișcată călare reușiseră să scoată din sărite pe ostașii italieni uimiți de votala lipsă de organizare a taberei transilvănene. Se desenează pînă și în rapoartele lui Visconti acel sentiment de neîncredere și antipatie reciprocă dintre italieni și unguri. Cu toată diplomația sa, nunțiul e silit să deplore graba excesivă a nobilimii de a pleca din Țara Românească, manifestată uneori sub formele cele mai supărătoare pentru localnici: incendierea cetății Giurgiu, înecarea tunurilor pe care nu voiau sau nu puteau să le transporte din cauza noroaielor etc. Totodată subliniază reaua voință a sfetnicilor principelui față de italieni, ridicînd piedici la proiectul schițat mai înainte de a se oferi întreținerea pe iarnă corpului de trupă al lui Giovan-Francesco Aldobrandini (îmbiat de nunțiu să vină) și negăsind cu cale să rețină în slujba lui Sigismund pe Silvio Piccolomini. Ceva din constatările făcute răzbate în rapoartele sale, dar fără libertatea și patima uneori nedreaptă a unui Pigafetta, de pildă. Cu toate laudele nunțiului, nulitatea militară a principelui se vedește la fiecă pas. De aceea laudele se îndreaptă mai ales spre acțiuni manifestînd, în aparență cel puțin, o exemplară cucernicie față de biserica romană.

Plecarea precipitată din Țara Românească, determinată de faptul că nobilii lui Sigismund nu mai voiau să audă de continuarea campaniei, a fost atribuită oficial pierderii unui număr mare de cai aparținînd nobilimii transilvănene, datorită lipsei de furaj. În realitate ea era consecința dorinței unanime de a încheia pace. Totuși se mai discuta în ce parte avea să fie îndreptată oastea, spre vest contra cetății Timișoara, sau spre est contra noului domn al Moldovei pus abuziv de cancelarul Zamoyski. În cele din urmă s-a considerat că vremea era prea înaintată pentru o acțiune la Timișoara și s-a slobozit armata precum și cetele de secuși care fuseseră amăgiți cu făgăduiala restituirii vechilor lor privilegii, la care s-au opus nobilii din dietă, și astfel secuimea devine o regiune explozivă accesibilă oricărui

subversiuni. Sigismund, care considera scoaterea lui Ștefan Răzvan ca un afront personal, voia să pornească el însuși împotriva polonilor. Nunțiul abia l-a putut potoli și convinge să renunțe la o participare personală. Dar nu l-a putut opri de a-i da domnului exilat o oaste cu care să-și recucerească Moldova.

La 27 noiembrie pornea spre Moldova Ștefan Răzvan cu o oaste de 5 000 de oameni (mai târziu în scrisoarea din 25 decembrie cifra e redusă la 2 000). Nunțiul se arăta destul de liniștit, întrucât domnea convingerea că armata polonă s-ar fi retras din Moldova. Cum papa hotărâse să arbitreze el însuși neînțelegerea dintre Polonia și Transilvania (care era susținută de împărat) și să trimită un legat special la Praga și la Cracovia, Visconti a propus că și dacă Ștefan Răzvan ar reocupa Moldova, el totuși să renunțe la ea lăsînd-o la hotărîrea papii! Care ar fi fost această hotărîre, nu e ușor de spus. Din corespondența lui Visconti cu cardinalul Cinzio Aldobrandini ar rezulta că papa ar fi înclinat pentru un compromis lăsînd Moldova în zona de influență a Poloniei, cu condiția însă ca Moldova să nu mai fie înfeudată turciei sau tătarilor. Dar acest lucru nu ar fi fost posibil decît dacă Polonia însăși ar fi intrat în Liga creștină, rupînd legăturile sale cu turcii. Moldova ar fi plătit astfel prețul aderării Poloniei la alianța antiturcească. În situația existentă după instalarea lui Ieremia Movilă și încheierea acordului său cu tătarii, aceștia se legaseră să nu atace Moldova, dar se subînțelegea că ei ar putea totuși trece prin Moldova spre a ataca fie Transilvania, fie Țara Românească! De la Roma veneau injoncțiuni precise lui Visconti să oprească orice acțiune a lui Ștefan Răzvan în Moldova. Fatalist, dar nu lipsit de optimism, Visconti răspundea la 5 decembrie că acum nu se mai putea schimba nimic.

Principele se înapoiea la Alba Iulia în ziua de duminică 3 decembrie. Venind în oraș, a descălecat chiar la ușa bisericii unde Visconti i-a ieșit în întâmpinare împreună cu arhiducea, sosită cu două zile mai înainte. „Părintele Carrillo a ținut o prea frumoasă cuvîntare latină. S-a cîntat liturgia și apoi am fost de am prînzit cu altele lor, cu ambasadorul (marelui duce) de Toscana, cu domnul Bocskay și cu trei alți magnați mai însemnați ai țării, stînd două ore la masă și închinînd după obiceiul pămîntului...” (Vezi în volum și relația lui Don Cezar Viadana).

Două zile după aceea, Sigismund trimite în grabă un gentilom al său la Praga, cu o scrisoare către împărat, cerînd să fie primit cît de curînd, în credința că va putea discuta direct cu el și chestiunea ajutoarelor și cea a Moldovei, și îl va putea întîlni și pe generalul Giovan-Francesco Aldobrandini care se mai afla poate acolo. Sigismund îl roagă pe nunțiul să-l însoțească și să-l ajute. El vrea însă să călătorească incognito ca simplu însoțitor al nunțiului. Dar pînă la plecare află de înfrîngerea și capturarea lui Ștefan Răzvan. Doar mersul la Praga îl împiedică pe principe de a lua *qualche strana risoluzione*.

Însă el nu-și mărturisise tot gîndul, care era să ajungă în Italia. Nunțiul nu bănuia nimic. Doar Cosimo Capponi prinsese ceva din aceste intenții și se oferise chiar să-l însoțească (vezi relația sa în volumul de față), propunere respinsă de Sigismund spre a nu fi recunoscut în Italia unde prezența sa trebuia să rămînă secretă. Totuși, în cursul șederii sale la Praga, pînă și cancelaria papală aflase din zvon public de intenția principelui de a merge la Roma, ceea ce părea cu totul imprudent și neoportun cardinalului Aldobrandini, care

adăuga totuși într-un post-scriptum confuz că bineînțeles dacă acesta ar persevera în gândul său va fi bine primit de toți.

Absența din Transilvania a lui Sigismund, care plecase însoțit de cancelarul Josica, pe lângă prezența mai ștearsă acuma a lui Carrillo, se prelungise peste orice previziune. În Transilvania rămăsese ca regentă arhiducesa, fără alt sprijin la îndemână decât un eventual apel la concursul lui Cristofor Teuffenbach, comandantul militar al Ungariei superioare, soluție provizorie valabilă doar pentru un interval scurt și o absență nedată în vileag. Dar principele pierduse contactul cu realitatea. Îmbolnăvirea sa de vărsat de vânt la Praga a fost urmată de o perioadă de reclusiune pînă la dispariția semnelor neestetice lăsate de boală, apoi de alta datorată șirului de festivități organizate în cinstea sa la curte. El își mai propunea să meargă și la Graz la arhiducesa-mamă, și poate chiar să se abată de acolo și în Italia la marele duce de Toscana și la papă! Cum la sosirea sa la Praga, el se afla încă sub impresia grozavă a evenimentelor din Moldova, s-a făcut totul atît din partea împăratului și a miniștrilor săi, cît și a reprezentanților papii pentru a-i reda încrederea în steaua sa, mit popularizat sub toate formele de lingușitorii săi. Împăratul îi asigura ajutoare militare (6 000 de raiteri) și plata unor sume importante lunare din care trebuia să încaseze un semestru înainte de întoarcerea sa în Transilvania. Papa promitea subsidii însemnate și poate chiar cooperarea corpului de trupe al generalului Giovan-Francesco Aldobrandini care fusese trimis în Ungaria superioară. Trecînd de la desnădejdea absolută la prezumția cea mai naivă, Sigismund pretindea să i se cedeze și guvernarea Ungariei superioare. Apoi deodată, pe neașteptate, a cerut să-l vadă singur pe împărat căruia i-a declarat că îi cedează Transilvania în schimbul unei compensații. Nu s-a sfiit să-i ceară chiar Tirolul! Ulterior s-ar fi mulțumit și cu ducatele sileziene. Ar fi primit orice pentru a scăpa de năluca primejdiilor din partea turcilor, dar mai ales din a tătarilor și a Băthoreștilor. (În privința Moldovei Sigismund primise ideea unui arbitraj al papii.)

Visconti neaflînd de propunerea lui Sigismund făcută împăratului decât după aceea, se găsea exact în situația lui Carrillo după renunțarea din iulie 1554. Singura deosebire era că împăratul nu acceptase propunerea. La 4 martie Sigismund pleca din Praga încărcat de daruri ca și sfetnicii săi și cu toții împreună cît se poate de mulțumiți (*contentissimi*). Dar în drum spre Viena, unde trebuia să încaseze sumele ordonanțate de împărat, îl ajung doi curieri cu vești alarmante despre intențiile agresive ale turcilor contra cetăților pierdute de ei în Țara Românească: Giurgiu și Brăila — și în Banat: Lipova și Inău, precum și cu știrea uneltirilor în secuime ale lui Ștefan Băthory care s-ar fi aflînd în Moldova. Alte informații indirecte semnalau trecerea cardinalului Băthory incognito spre Transilvania! Cuprins din nou de panică Sigismund ar fi dorit să nu se mai întoarcă în Transilvania, ci să rămînă pentru a continua discuțiile privitoare la schimbul propus de el. L-a rugat cu mari stăruințe pe Visconti să trateze el această chestiune. Acesta însă a refuzat, întrucît germanii erau priviți cu ură în Transilvania și ar fi deci teamă de o eventuală răzvrătire, iar împăratul, avînd destule de făcut și așa, nu ar fi putut păstra Transilvania împotriva localnicilor și împotriva turcilor totodată. În sfîrșit trebuia aflat și ce gîndea papa. Un nou prilej de agitație era negăsirea la Viena a banilor făgăduiți de împărat. Foarte surescitat principele ia de martor pe generalul pontifical Giovan-Francesco Aldobrandini, care îl întîmpină la

Viena și căruia i se plînge de lipsa de ajutoare din partea împăratului precum și a papii (!) Astfel și în campania din Țara Românească nu i-au venit din Germania decît 500 (!) de raiteri în loc de 2 000, cum fusese vorba, și încă în octombrie, iar din Italia doar șazeci de toscani. În schimb, turcii oferă să-i lase Transilvania, Țara Românească și Moldova, cerîndu-i doar să stea deoparte, fără a se amesteca în luptă: (vezi scrisoarea generalului Aldobrandini din 16 martie în Veress, *Documente*, V, pp. 19—22 și cea a lui Visconti din 12 martie, *Relationes*, pp. 190—192, amîndouă adresate cardinalului Cinzio Aldobrandini.) Visconti ajuns la capătul răbdării mărturisește că dacă nu s-ar fi temut să-l nemulțumească pe papă nu s-ar mai înapoia acum în Transilvania, „căci (ca să vorbim liber acumă că pot să scriu de aici în siguranță), principele nu este așa cum îl cred cei din afară, și dacă în Transilvania pot fi ascunse lipsurile lui“, (la curtea cezaree însă se descoperă totul)... și ce e mai rău e că nu are pe lîngă el un om de nădejde... și cancelarul care e cel mai rău dintre toți e și cauza tuturor relelor“.

Dar chiar scriind fără teama că textul său ar ajunge sub ochii lui Sigismund, se constată o mai mare rezervă în scrisoarea lui Visconti decît în cea a generalului Aldobrandini, deși în aceasta sînt redată și rezumate propriile judecăți ale lui Visconti și Carrillo asupra principelui. De pildă, cu privire la posibilitatea unei eventuale înțelegeri cu turcii, nunțiul o întreveđe numai ca un act de desperare dacă Sigismund ar fi lipsit de ajutor, în vreme ce generalul Aldobrandini, reproducînd o informație dată tot de Visconti, arată că Sigismund oscila între două atitudini diametral opuse: refuzul categoric de a se înțelege cu turcii și o părere contrară tot atît de categorică. Dar amîndoi sînt de acord, principele trebuie neapărat ajutat cu toată grija și cît de urgent, căci altminteri e în stare să facă cu turcii orice fel de învoială care va duce pînă la urmă la pieirea sa și totodată la dezastul întregii Ungarii. Sperața lui Visconti că un schimb de păreri al principelui cu generalul Aldobrandini, pe care dorise atît de mult să-l vadă, ar avea urmări bune, se izbește de supărarea lui Sigismund că acesta nu și-a putut lua nici un angajament personal cu privire la un eventual concurs al armatei pontificale (care nu putea fi hotărît decît de papă), și, în loc să mai rămîină o zi la Viena, hotărăște brusc să meargă la Pojon (Bratislava) să se întâlnească cu arhiducii Mathia și Maximilian. Visconti rămîne în urmă o zi pentru o consfătuire sinceră în trei, cu Carrillo care pleca a doua zi spre Graz, Roma și Spania și cu generalul pontifical care se reîntorcea și el la Roma. Tot ce putea face spre a preveni noi complicații era să-l adjure cu toată tăria pe principe să nu pome-nească nimic arhiducilor despre propunerea sa de renunțare.

După reîntoarcerea la Alba Iulia, rapoartele lui Visconti revin la stilul lor obișnuit, fără izbucniri de sinceritate. De mai multe ori se mulțumește să spună că va ține ochii deschiși (în legătură cu eventualele negocieri tainice cu turcii). Se dau știri despre pregătirea unei acțiuni în Banat în ajutorul Lipovei asediate de turci. Sigismund se mulțumește numai să meargă la Deva, la zece leghe de punctul amenințat, dar în mod mai mult informativ. Urma să fie mai întîi adunată oastea cu care își propunea apoi principele să despresoare orașul. Pe planul întîi al preocupărilor sale erau banii făgăduiți de papă și care vor fi trimiși de la Viena de către monseniorul Atilio Amalteo în două care solide, unul singur neputînd ajunge pentru suma de 60 de mii de florini în monedă de argint

polonă sau ungurească. Pe de altă parte, dispoziția curiei papale față de Sigismund suferă oarecare temperări. După sacrificiile bănești făcute în favoarea sa și îndreptarea către el a contelui Anguisciola cu insignele de comandant militar victorios (bereta și bastonul de comandament) pentru a-i ridica moralul, cancelaria papală găsește că nu trebuie ca interesul unuia să primeze asupra intereselor Ligii. Așadar, chestiunea Moldovei va fi tratată împreună cu alte chestiuni în litigiu între împărat și republica polonă. Papa trimete succesiv doi legați, unul la Praga (episcopul de Caserta) celălalt la Cracovia (cardinalul Henric Caetani) pentru lichidarea conflictelor existente spre a pregăti aderarea Poloniei la Ligă. Curînd e invitat și Sigismund să-și trimită un secretar al său care va fi Lestar Gyulafi. Acțiunea lui Zamoyski în Moldova este acum înfățișată într-o lumină nouă. Marele cancelar nu mai este acuzat pentru intervenția sa în Moldova, ci dimpotrivă laudat pentru prudența cu care a prevenit o năvălire catastrofală a tătarilor și a turcilor. Sigismund este invitat să se împace cu el! Cît privește pe Bathorești, așa-zisele lor uneltiri în secuime sînt pure născociri. Ei se aflau atunci în Prusia ocupați cu nunta lui Ștefan Bárhory și nicidecum cu intrigi politice. De altminteri mișcările lor puteau fi confirmate și de spionii curiei care le urmăreau cu mult interes. Venirea la Roma a cardinalului Andrei Bárhory, chemat stăruitor de papă, nu ar fi posibilă decît dacă i s-ar putea da o sumă de bani... absolut necesară pe care curia nu ar avea de unde să o scoată. Se propune deci ca Sigismund, care a confiscat bunurile Bathoreștilor după așa-zisa conspirație din 1594, precum și ale cardinalului chiar prin decretul dietei din aprilie—mai 1595, să vîndă pe sub mînă cîte ceva din ele pentru a-i despăgubi întrucîtva (*Relationes*... p. 200). Se mai ridică o problemă sugerată chiar de Visconti. Aceea a relațiilor viitoare cu domnul Moldovei, Ieremia Movilă, pentru care nunțul pare să fi avut un interes deosebit. Legătura dintre Ieremia și Transilvania, după înfrîngerea lui Ștefan Răzvan, s-a făcut mai întîi prin intermediul dubiosului Paolo Giorgi, căzut prizonier o dată cu Ștefan Răzvan. Bine tratat de domn cînd a aflat cine era, el a fost trimis înapoi ca sol al acestuia spre a negocia modalitatea restituirii prizonierilor și a încheierii unei păci. Surprinde oarecum proclamarea amicitiei dintre nunțiu și acest ragusan, (*le homo da bene et amico meo*) care își dădea o mare importanță, ca strateg și se înfățișa ca exponent al bulgarilor din Balcani, gata de răscoală, dar care în realitate umbla după căpătuială.

Față de Ieremia, Visconti preconiza altă bază de discuții decît situația derizorie impusă lui Răzvan. Acest punct de vedere este aprobat și de cardinalul Cinzio (4 mai 1596) doritor pe calea aceasta de o apropiere de Polonia. Dar curînd (22 iunie) cardinalul Cinzio se întreabă ce încredere se poate avea în Ieremia, adăugînd totuși că manifestîndu-i încredere ar putea fi cîștigat pentru tabăra creștină, și așadar vor fi încuviințate toate bunele oficii viitoare ale nunțului, asemenea celor dintîi. Cînd vin la Sigismund pribegi din Moldova prin iulie—august 1596 să se plîngă de Ieremia, Visconti îl îndeamnă pe principe să nu se încreadă în el! (*Relationes*, p. 240). Cînd în decembrie (28 dec. 1596) cardinalul Cinzio e informat din Veneția că Ieronimo Arsengo (care fusese la Roma cu scrisori către papă de la domnul Ieremia Movilă și de la fratele acestuia, mitropolitul Gheorghe), are de gînd să-i spună domnului Moldovei că nu s-a ținut seamă de el și că papa nu a trimis nici o scrisoare de răspuns acestuia (și nici fratelui său) pentru a nu-i da titlul de

domn al Moldovei în ciuda lui Sigismund, el se adresează îndată lui Visconti cu rugămintea ca acesta să neutralizeze spusele lui Arsengo dacă ele ar fi într-adevăr îndreptate contra curiei romane, arătînd că nu din lipsă de considerație pentru domn nu i s-a răspuns nici lui, nici fratelui său, ci din cauza unor informații defavorabile ale lui Arsengo și a bănuielii că scrisoarea ar fi fost falsă (deși cardinalul adaugă confidențial că în realitate nu s-a răspuns pentru a nu-l jigni pe principele Transilvaniei). Visconti avea legături personale cu domnul Moldovei, căruia după propriile sale declarații i-a scris de mai multe ori cu încuviințarea lui Sigismund, dîndu-i titlul de voievod al Moldovei, și cu care era de altminteri într-o corespondență susținută. La 2 februarie 1597 răspunzînd cererii cardinalului Cinzio din 28 decembrie, el pomenește acest fapt și strecoară un fel de atestare în favoarea domnului care e „*homo sodo*” (un om ponderat) devotat Sfîntului scaun și nu acordă acestui călugăr importanța pe care acesta o arată. Cît de dezinteresate erau aceste legături cu Ieremia nu se poate ști. Domnul era foarte bogat și dispus să facă daruri strălucite cînd era nevoie. Iar despre oarecare tendință a nunțului de a se lăsa îndulcit de asemenea atenții mărturisește o afirmație a lui Mihai Viteazul reproducă de Giovanni de'Marini Poli, nu știm însă cu cîtă exactitate (vezi biografia acestuia în volumul de față). Fapt e că Ieremia ținea contactul cu nunțul și-i trimitea informații adesea inexacte despre mișcările tătarilor.

Nu s-au păstrat din rapoartele lui Visconti decît o parte. Pentru anii 1596 și 1597 apar lacune importante, ce pot fi completate întru cîtva, urmărind scrisorile de răspuns ale celor doi cardinali secretari, Cinzio și Petru. Dar se pare că și nunțul trimitea acum rapoarte mult mai succinte, uneori simple informații despre turci sau tătari a căror amenințare era constantă. Era prea mare contrastul dintre speranțele proclamate de cei din jurul papii care și vedeau Timișoara cucerită de Sigismund și toată Peninsula Balcanică în picioare și realitatea tristă a Lipovei, asediată de turci și lăsată fără ajutor două luni, pînă se eliberează singură. La Roma circulau zvonuri despre o pretinsă cucerire a Timișoarei în urma unei grele înfrîngeri a turcilor, fiind foarte probabil ecoul buletinelor fanteziste trimise de Simon Genga fratelui său Gianbattista la Roma (Veress, *Documente*, V, pp. 37—38, unde însă din greșeală adresantul e numit Fabio). În realitate, după un asalt nereușit dat celestei cetăți, principele s-a retras la 23 iunie la zvonul necontrolat al venirii de auxiliari (tătari). Nobilii au primit slobozire să se ducă să-și adune recolta, urmînd să se înfățișeze la Alba Iulia pe ziua de 25 iulie. Pînă atunci vor sosi desigur ajutoarele așteptate (Veress, *Documente*, V, pp. 38—39, scrisoarea cancelarului Josica). Nunțul, la 6 iulie, pomenește de chemarea secuilor, dar acordă mai multă atenție demersului lui Hasan pașa beglerbegul Greciei, care îl asigură pe Sigismund de bunăvoința sultanului, dînd vina neînțelegerilor din trecut pe Sinan pașa, și îl invita să facă pace, fără însă a specifica vreo condiție anume (vezi textul scrisorii sale în *Hurmuzaki*, XII, pp. 274—275 cu data greșită a editorului „prin August”). Principele cu sfatul consiliului său răspunde că așteaptă condițiile, asigurîndu-l însă pe Visconti că face aceasta doar pentru a cîștiga timp și a evita năvăliri din afară și răscoala dinăuntru. Nobilimea declară că nu are de gînd să lupte în afara hotarelor pentru a-l face pe principe mai puternic (*Relationes*, p. 226). De altminteri nobilii erau nemulțumiți de faptul că nu fuseseră despăgubiți de pierderea cailor lor în campania din Țara Românească (Veress, *Documente*, V, p. 35). La rîndul său Mihai Viteazul comu-

nică scrisoarea primită de el cu oferte de împăcare din partea marelui vizir Ibrahim care cere să fie întrebat de îndată și Sigismund dacă vrea să facă pace. I s-ar recunoaște vechile hotare din vremea reginei Isabella, restituindu-i-se deci Timișoara, regiunea Gyula și Cenadul. Din Moldova se află că domnul împreună cu tătarii vor să vină să-l instaleze în Țara Românească pe Simion Movilă. Așadar Sigismund și Mihai Viteazul vor purta tratative cu turcii, dar numai pentru a câștiga timp, declarație făcută de principe și contelui Anguisciola venit să-i aducă insignele de comandant tocmai în momentul retragerii din fața Timișoarei. Tot timpul cât a rămas pe lângă Sigismund, acesta i s-a plîns de lipsa de ajutor din partea împăratului (*Relationes*, pp. 225—227). Ceva mai înainte de demersul lui Hassan, nunțul adresase oficial principelui și consiliului său cinci întrebări în legătură cu o eventuală venire a generalului pontifical Giovan-Francesco Aldobrandini. (*Relationes*, pp. 229—231, text datat de editor din *iulie 1596*). Răspunsul dat de principe și de consiliu are un ton destul de semnificativ. Generalul nu va putea recruta în Transilvania nici un fel de soldați nici pedestrași nici călăreți (întrebarea pusă se referea la 6 000 de călăreți). Ajutorul așteptat de la papă va trebui să constea *în bani*. Dacă ar vrea să vină generalul cu vreo 3 000 de pedestrași și 1 000 de călăreți va fi primit cu mare mulțumire. Se va bucura de aceeași aprovizionare în alimente ca restul taberei. Artileria este suficientă. Nu e nevoie de bărci pentru poduri, căci nu va fi vorba în anul acesta de a se încerca o trecere în Bulgaria. Dimpotrivă, dușmanul va încerca el să treacă încoace. Nu poate fi schițat un plan de acțiune neștiindu-se unde ar fi să atace dușmanul care e foarte numeros: beglerbegul Hassan în Bulgaria, Giafer pașa cu 30 000 (!) de tătari la Belgrad, de unde se îndreaptă spre Timișoara. Sultanul însuși a plecat din Constantinopol pentru a lua parte la campanie. Va trebui păzit și hotarul dinspre Moldova, întrucît Polonia nu și-a luat obligația de a împiedica trecerea tătarilor. Țara e secătuită de bani — ajutoarele făgăduite zăbovesc. Dacă ar fi fost la îndemână banii făgăduiți de împărat și de papă s-ar fi atacat inamicul care a trecut Dunărea și nu ar fi fost lăsat să se întărească. Principele a intrat în acest război, bizuindu-se absolut pe ajutoarele bănești făgăduite de papă.

Este limpede că întrebările puse de Visconti îi fuseseră trimise gata formulate de la Roma, unde se credea că Sigismund merge din victorie în victorie și că ar fi nevoie de bărci pentru podurile necesare trecerii Dunării în vederea unei ofensive în Balcani. O dată cu Anguisciola pleca și Fabio Genga la Roma ca trimis personal al lui Sigismund, ceea ce ar indica poate din partea acestuia intenția de a-și asigura comunicări directe care nu ar mai trece pe sub ochii nunțului. (Într-o notă din *Relationes*, p. 247, n. 1 editorul presupune greșit că Fabio ar fi unul și același cu agentul personal al lui Visconti, trimis cu o justificare preventivă a acestuia împotriva unor pîni neprecizate în text.)

Poziția nunțului era tot mai grea. De la cardinalul Caetani din Polonia soseau vești rele. Chiar dacă această țară ar adera la Ligă, tot nu ar putea să stăvilească năvălirile tătarilor din cauza configurației terenului său lipsit de obstacole naturale. Urma ca Transilvania să-și apere ea însăși trecătorile (*Relationes*, p. 242). Se ofereau ca încurajare prorocirile de la Veneția interpretînd apariția recentă a unei comete ca semn al morții iminente a sultanului și al viitoarei stăpîniri a lui Sigismund asupra Constantinopolului (*ibidem*, p. 247). Dar același Caetani reușește să determine oarecare destindere cu car-

dinalul Báthory care roagă la 7 septembrie să fie lăsată bătrîna sa mamă (care în execuțiile de la Cluj, din 1594, își pierduse soțul Ioan Iffiu și îndată după aceea fiul, Baltazar) să vină la el în Prusia ca să-l vadă, după care să se întoarcă în Transilvania (*ibidem*, p. 248).

Trei luni după aceea, se va propune o învoială în scris. Bathoreștii nu vor uneli împotriva principelui, și acesta îi va despăgubi de confiscările făcute și va revoca sentința care îi declara trădători. Inspiratorul acestei soluții de compromis avea să fie nunțul Malaspina (*ibidem*, p. 271 din 27 ianuarie 1597).

O lacună importantă din corespondența lui Visconti se așterne pe un interval destul de lung, cuprins între 6 iulie 1596 și 12 ianuarie 1597. Lipsesc deci informații sau judecăți asupra unor inițiative de un mare interes, cum sînt: trimiterea neașteptată a lui Carrillo la Praga, Graz și Roma pentru a trata desfacerea căsătoriei și renunțarea la principat a lui Sigismund (vezi biografia lui Carrillo în volumul de față), participarea principelui cu o oaste de 16 000 de oameni, după unele izvoare doar 6 000, sub comandă proprie, la luptă cu turcii conduși chiar de sultan și care s-a soldat cu înfrîngerea dezastruoasă din 26 octombrie de la Mezőkeresztes, la care a asistat și Visconti, în sfîrșit chemarea lui Mihai Viteazul la Alba Iulia în decembrie 1596.

(Pentru purtarea lui Sigismund în acea luptă, vezi judecata solului spaniol Don Guillem de Santa Clemente la A. Randa, *Pro republica Christiana*, pp. 143—144.)

O scurtă comunicare a lui Visconti din 26 noiembrie către arhiducele Maximilian se referă la tratative pornite de Sigismund cu turcii, cu știința împăratului și în limitele încuviințate de acesta după afirmația principelui și a consilierilor săi (*Relationes*, p. 265). Din scrisoarea lui Hassan pașa din 7 ianuarie, din Belgrad, rezultă că Sigismund a intrat în legătură cu acesta apelînd la mijlocirea lui Mihai Viteazul (Veress, *Documente*, V, pp. 52—56). Urma să se trimită la el un ceaș al sultanului.

Dările de seamă obișnuite își reiau firul la 12 ianuarie. Principele care trebuia să plece la 6 ianuarie la Praga pentru a primi ordinul Lînei de aur conferit de Filip al II-lea și a discuta serios chestiunea ajutoarelor imperiale și a planului de acțiune pe acel an — cel puțin acestea erau motivele aparente ale călătoriei sale — și-a amînat plecarea așteptînd zadarnic venirea ceașilor pînă la 12 ianuarie, cînd pornește la drum.

Un amănunt revelator al lipsei de încredere a lui Visconti în principe e cuprins în însemnarea din scrisoarea trimisă de el la 2 februarie în drum spre Praga, în care arată că ultima sumă de bani primită din partea papii a fost lăsată de el în păstrare la Cașovia fără a mai pomeni de ea principelui, deoarece a socotit că nu era cu adevărat nevoie de acei bani.

De astă dată Sigismund nu mai călătorește incognito, ci escortat de 140 de însoțitori. Cu unele deosebiri de amănunt, este o reeditare fidelă a încercării din anul precedent. Aproape de Praga la Böhmischbrod este întîmpinat de Carlo Magno la 13 februarie cu o invitație din partea arhiducelui Maximilian să-l aștepte acolo, unde acesta sosește într-adevăr a doua zi. Urmează lungi discuții în patru ochi, fiecare de cîte cinci ore, în cursul celor două zile (14 și 15) și mari dovezi de afecțiune și familiaritate cu prilejul meselor luate împreună. Principele îi comunică apoi nunțului că împăratul l-ar fi



Întrebat pe Maximilian dacă ar fi dispus „să accepte principatul și soția“ și după răspunsul afirmativ al acestuia nu a mai adăugat nimic. Principele s-a declarat de acord cu Maximilian. Urma să hotărască definitiv împăratul. La rândul său, Maximilian îi destăinuiește lui Visconti că împăratul și miniștrii săi ar fi destul de încurcați, întrucât obținerea Transilvaniei ar spori mult sorții arhiducelui Maximilian la succesiunea coroanelor Ungariei și Boemiei și chiar la alegerea imperială în detrimentul arhiducelui Mathia și că împăratul va căuta să-l abată pe Sigismund de la gândul renunțării, căci miniștrii săi nu sînt convinși că lucrurile ar fi chiar atît de desperate, cum arăta Carrillo. Visconti însă declară cardinalului Cinzio că situația e încă și mai rea, și că nici nu se pot reda prin scris pornirile pătimașe care pun stăpînire pe sufletul principelui. Această infirmitate arătată de nunțiu în stare incipientă în anul precedent a tot sporit mereu. Nunțul își propune să stăruie la împărat pentru acordarea de ajutoare militare importante și pentru strămutarea operațiilor cu turcii dincolo de Tisa, punînd la adăpost Transilvania, reușind astfel să-l îmbie pe Sigismund să o mai ducă înainte măcar un an, fără a-i răpi totuși speranța într-o împlinire a dorinței sale la momentul oportun. Părerile militarilor și dregătorilor transilvăneni ar fi să se îndrepte efortul principal spre cucerirea Timișoarei. Pornind de aici și folosind acțiunea domnului Țării Românești și ridicarea simultană a bulgarilor, care atît așteaptă, s-ar pregăti condițiile unei eliberări a întregii Ungarii cisdanubiene (*ibidem*, pp. 274—276). Rapoartele confidentiale următoare (din 22 și 24 februarie și apoi din 3 martie) redau în modul cel mai viu atitudinea neschimbată a lui Sigismund (repetînd cu sînge rece că dacă împăratul nu va primi Transilvania, el va fi constrîns să facă pace cu turcii), cea destul de enigmatică a împăratului și a miniștrilor săi, și propriile sale eforturi pentru a împiedica primirea renunțării. El înfățișează împăratului adevăratele motive ale lui Sigismund; o înclinare înnăscută de a fugi de eforturi, o stare de nemulțumire creată de insuccesul căsătoriei contractate, o teamă de a nu fi ajutat îndeajuns și de a cădea împreună cu țara pradă turcilor. Totodată el indica și măsurile cele mai potrivite: îndepărtarea temporară a arhiducesei sub cuvîntul primejdiilor amenințînd Transilvania și darea de ajutoare militare serioase, precum și strămutarea operațiilor principale mai departe de Transilvania. Este interesantă și aprecierea rolului lui Josica în această chestiune „Cancelarul se gîndește la interesul său de moment. A smuls de la principe atîtea castele și moșii, că e lucru de mirare, și în urmă de tot și castelul, și posesiunea foarte însemnată a Vințului în cazul că reușește chestiunea renunțării. Așadar ajung să cred că el dorește un alt stăpîn mai statornic din fire, temîndu-se ca principele, cu aceeași ușurință cu care i-a dăruit atîtea lucruri fără nici un motiv, să nu aibă într-o zi capriciul de a-i relua totul și pe deasupra și viața; și de aceea cred eu că dorește această schimbare, căci în ceea ce îl privește pe el nu pot crede că ar aspira la ceva“. Sigismund rezistă la toate asalturile combinate, sfătuiindu-se doar cu Josica. Totul părea terminat, cînd deodată intervine o schimbare neașteptată. Sigismund consimte să lase chestiunea nerezolvată și să se întoarcă în Transilvania. Visconti îl însoțește pentru a fi de față la dieta transilvăneană ce trebuia să se țină la 27 aprilie. S-ar părea că motivul acestei schimbări ar fi cel

indicat de ministrul Rumpf: „Toate spusele și dorințele sale tindeau la aceasta: el nu voia să se afle în același loc în care se află strălucita principesă și ca nici ea să nu fie acolo unde ar fi el. Cum a înțeles că s-ar putea ca principesa să plece într-o călătorie spre luminăția voastră (Rumpf se adresează arhiducesei-mame, la Graz) deodată nu numai că nu i-a mai fost arăta silă de Transilvania, ba chiar ideea de a o părăsi sub propriile sale condiții i-a fost arăt de nesuferită, încît nu ne putem mira îndeajuns” (László Szilas, *op. cit.*, p. 95). Dar expedientul adoptat de a se renunța deocamdată la desfacerea căsătoriei s-a dovedit efemer. Reîntors în Transilvania, Sigismund în prada unor sentimente contradictorii află oarecare liniște în purtarea tratativelor cu turcii, în care timp se simțea la adăpostul amenințărilor din partea lor. Dar îndrumările repetate să nu se încreadă în ei și în promisiunile lor trezesc vechea sa panică. De aceea în mai îi scrie lui Carrillo să reia negocierile pentru desfacerea căsătoriei și renunțarea la principat, întrucît este ferm hotărît să îmbrățișeze starea eclesiastică. Două sînt motivele principale pe care le invocă. Dacă împăratul va face pace cu turcii, după cum sînt semne, aceștia se vor răzbuna contra lui și a Transilvaniei, chiar dacă ar fi cuprins și el în tratatul încheiat între ei. În chestiunea Moldovei el nu vrea și nu poate să cedeze și de aceea neînțelegerile dintre Transilvania și Polonia nu vor putea fi potolite cît va rămîne el în țară (Veress, *Carrillo*, I, pp. 629—631).

Nunțiul înregistrează diferite dovezi de inconșcență și inconștiență ale lui Sigismund dar nu vrea totuși să recunoască realitatea că, de fapt, se mergea spre pace (p. 290, scrisoare din 20 iunie). El nu împărtășea părerea curții de la Praga, menționată de nunțiul Speciano, că principele ar înclina spre pace, chiar ajutat fiind, și răspunde fără entuziasm cardinalului Cinzio: „Cînd se va ivi prilejul, *pe care încă nu îl văd*, de a-l abate de la pace, voi face acest lucru (așa cum porunciți), astfel că stăpînul nostru (papa) să nu fie obligat de <a da> alte ajutoare. Din ajutoarele împăratului (6 000 de călăreți și 4 000 de pedestrași) se porniseră să vină doar 1 500 de raiteri. Dar veștile erau totuși liniștitoare. Sultanul nu va veni la oaste, hanul tătarilor nu va fi în situație de a ieși din țara sa.

Două puncte interesau în mod particular politica papală: satisfacerea Poloniei prin renunțarea lui Sigismund la pretențiile sale asupra Moldovei, și problema Bathoreștilor. Amîndouă sînt atinse în scrisorile lui Visconti din 20 iunie. La 19 iunie a venit din Moldova provincialul pentru Orient al franciscanilor, Giovanni Battista di Leo, cu scrisori de acreditare ale domnului către nunțiu, spunînd din gură că domnul Ieremia e gata, de cum va fi de acord principele Transilvaniei, să încredințeze această pricină hotărîrii papii. Sigismund destul de indispus indică drept arbitri pe lângă papă și pe împărat, adăugînd că speră în curînd să scape de acestea și de alte griji (*Relationes*, pp. 291—292, nr. 215 din 20 iunie). O chestiune mult mai spinoasă este aceea a Bathoreștilor. De aceea, deși bolnav, nunțiul se silește să scrie cu mîna sa proprie răspunsul la recomandarea făcută de cardinalul Cinzio într-un P.S. scris și el de asemenea de mîna proprie a acestuia. Nunțiul cu abilitate a introdus subiectul Bathoreștilor, aducînd vorba despre castelul și posesiunea Șimleu, leagănul ramurii „de Somlyo” a familiei, dar

fără prea mare succes. Sigismund declară că va ceda aceste bunuri împăratului care va putea da în schimb Bathoreștilor alte posesiuni în Ungaria superioară.

Dar cum la Praga el hotărîse să o dea altor rude din neamul Báthory — lucrul i se părea lui Visconti destul de nesigur. Cît despre dorința Bathoreștilor de a obține ei principatul, posibilitate privită pare-se cu oarecare favoare de papă, nunțiul se referă la alte discuții anterioare îndreptate în mai multe rînduri de el asupra acestui subiect. Din motivele de refuz ale principelui raportate de nunțiu merită să fie reținut ultimul. El nu ar putea face aceasta fără a primejdui viața lui Bocskay, a cancelarului și a altor dregători principali... care... ar fi gata să răscoale toată țara pentru a nu încăpea sub cardinal sau Ștefan Báthory (*Relationes*, pp. 292—293, nr. 216).

Trebuie subliniată o particularitate a corespondenței lui Visconti în vremea aceasta, și anume existența a două serii de scrisori, unele publice, altele particulare, adresate uneori în aceeași zi aceluiași cardinal Cinzio (și ocazional Petru) Aldobrandini. De exemplu, la 20 iunie avem o scrisoare publică (*Relationes*. pp. 291—292, nr. 215) cu privire la atitudinea lui Sigismund față de Moldova, și una particulară (pp. 292—293, nr. 216) despre Bathorești analizată de noi mai sus, care e urmată de o mărturisire prețioasă: „Mă simt atît de slab și istovit, încît nu am putut să scriu această scrisoare cu mîna mea și să mă și extind mai mult, dar în rezumat aici este cuprins totul, și părintele Alfonso va putea lămuri oral din plin pe domnia voastră ilustrisimă“. Este clar că această scrisoare trebuia ferită de ochii principelui, pe cînd cealaltă expunea pur și simplu punctul de vedere al acestuia. Pot fi recunoscute scrisorile publice prin faptul că dau numai știri oficiale constituind un fel de buletin, de înșirare de „*avvisi*“. De pildă, scrisoarea din 30 iunie (*ibidem*, pp. 292—293, nr. 218) atinge chestiuni discutate cu principele și cu cancelarul și diferite știri despre oastea turcească, venirea tătarilor la Tighina, chemarea oaste pe ziua de 15 iulie, înmormîntarea lui Aron, în sfîrșit venirea unui emisar al regelui polon la Mihai Viteazul, ceea ce oferă prilejul unor insinuări contra sincerității credinței acestuia, temă binecunoscută a nenumărate variațiuni inspirate încă din ianuarie 1595 de principe fraților Genga, lui Carrillo, acuma lui Visconti.

O nouă lacună în corespondență pe intervalul 1 iulie — 11 octombrie lasă o oarecare îndoială față de felul cum privea Visconti acțiunea militară mai mult nominală din Banat, pentru care se făcuse chemarea oștii pe 15 iulie (scrisoarea din 30 iunie). Apar unele nepotriviri. Se arată sosirea la Oradea a unor trupe imperiale (1 500 de raiteri și 500 de pedestrași) care sînt îndreptate spre Lipova, unde se constituie o altă oaste, deosebită de cea de la Alba Iulia. Dar Giovanni de Marini Poli scrie din Alba Iulia la 22 august că oastea e chemată la 10 septembrie! Abia la 12 octombrie amintește Visconti de plecarea spre Timișoara a cancelarului cu corpul principal de armată și cu artileria, în timp ce Sigismund, aflînd că s-ar apropia tătarii de hotarul Moldovei, a hotărît împreună cu consiliul său să se retragă la Alba Iulia, și apoi în secuiume, pentru a se lămuri cu privire la mișcările tătarilor și a da suflet și căldură voievodului Țării Românești (*dar calor et animo*), pentru ca acesta să facă ce va putea. Dar din alte informații se știe că în vremea aceasta nu fuseseră rupte negocierile secrete cu turcii! Oare plecarea lui Sigismund se datorește într-adevăr unei alarme provocate de tătari, sau unei

manevre politice? Nu avem decât ecoul oficial din scrisorile publice ale nunțului, și acestea incomplete. Lipsește orice mențiune a unei acțiuni încercate de Josică la 17 octombrie, la Timișoara. Tocmai la 13 noiembrie Visconti anunță că peste două zile vor fi sosit secuii în fața Timișoarei și că, dacă vremea se va menține bună, se vor putea spera unele succese, cu atât mai mult cu cât inamicul nu a primit ajutoare. Dar vremea se strică și trupele se înapoiază într-o stare atât de proastă — mai ales caii din cauza vremii rele și a privațiunilor — încît și se rupe inima văzîndu-i, dar soldații spun că turcii (de la Timișoara) o duc și mai rău și că sînt încercuiți de jur împrejur de „ai noștri” (adică de transilvăneni) și de 1 500 de haiduci rămași acolo (*Relationes*, p. 299, scrisoare din 11 decembrie). În realitate, principele era hotărît să rămînă neutru, menținîndu-se în defensivă (bizuit pe tratativele cu turcii) și acționînd doar de ochii lumii, păstrîndu-și posibilitatea să se împace oricînd cu turcii, dacă nu se va încheia acordul său cu împăratul privind compensările cerute în schimbul Transilvaniei. Scrisorile lui Visconti arată clar că și pentru el punctul principal nu era cel privitor la operațiile militare, ci cel relativ la pertractările pentru cedarea Transilvaniei, care nu mai era un secret pentru nimeni. La 11 decembrie Sigismund dictează lui Visconti o comunicare către nunțul Speciano. În aceeași zi, la 11 decembrie, Visconti adresase cardinalului Cinzio două scrisori: una oficială (nr. 222), dînd seama de felul cum a primit principele vestea uzurpării Ferrarei de către Cezar de Este, a doua (nr. 224), particulară, se referea la ordinul ultimativ pe care avea de gînd să-l trimită Sigismund lui Carrillo să încheie pertractările cu imperialii înaintea de sfîrșitul lunii ianuarie: nunțul lămurea și starea de spirit a principelui care pricepuse că papa, avînd greutăți în Italia, nu va mai putea da ajutoare și aflase totodată de la Carrillo de mersul îndoielnic al negocierilor sale. Merită să fie reținută mărturisirea de la urmă: „*Și eu văd limpede că va face să se încheie pacea căci a trimis (precum am arătat în scrisoarea precedentă) un secretar la hanul tătarilor și a scris la Poartă ca să mențină vii și pline de speranță tratativele (de pace) spre a putea fi în stare de a o încheia de cum s-ar hotărî la aceasta; dacă totuși datorită marii aversiuni pe care o arată țării acesteia, nu ar da în vreuna din acele extravagante pe care le-a arătat oral acolo (costi) părintele Alfonso*”. Este vorba de declarația lui Carrillo făcută ambasadorului Spaniei, în cursul tocmelilor tot mai meschine de la Praga, că dacă s-ar oferi polonilor Transilvania, aceștia ar da 200 de mii de florini anual principelui (vezi Veress, *Carrillo*, I, p. 568, scrisoare din Praga din 22 noiembrie). Visconti mărturisește și oarecare descurajare și teamă personală (*mi vedo posto in grandi angustie*) și se roagă o dată mai mult să fie rechemat. Este semnificativ faptul că și Carrillo la Praga declara că a fost înșelat de miniștrii imperiali și că reaua lor credință îi pune capul în primejdie.

La 29 decembrie, surprindem iar sistemul dublu al celor două scrisori adresate cardinalului Cinzio — una publică nr. 226 cu știri oficiale privitoare la Țara Românească și la operațiile (nu prea importante) din Banat, precum și cu vești din Moldova despre intențiile tătarilor, cealaltă particulară (nr. 225) răspunzînd la interesul curiei papale (manifestat la 4 octombrie pentru cele două probleme discutate de Visconti și la 20 iunie: a) liugiul cu Polonia în privința Moldovei și b) problema Bathoreștilor). O simplă

citire a raportului nunțului (*Relationes*, p. 302, nr. 225) confirmă caracterizarea de particulară dată acestei comunicări. Prima chestiune a fost tratată cu principele și cu cancelarul, a doua cu principele singur. Acesta repetă că și-a dat cuvântul lui Bocskay și cancelarului de a nu veni cu soluții noi (*di non far innovatione*) și că în conjunctura existentă siguranța sa impune menținere acestor doi <sfetnici> în credință și în încredere deplină. Dar el se hotărăște deodată să ia pe lângă sine pe fiul lui Ștefan Báthory, aflat în grija lui Ștefan Báthory de Ecsed, în Ungaria superioară, ca să-l înfieze și să-l recunoască drept moștenitor al său în orice stare s-ar afla. Și îndată, fără a mai consulta pe nimeni, și trimete după el, la Ecsed. Însă unchiul copilului nu-l dă, temându-se poate pentru el, și îl declară bolnav, dar îi transmite lui Sigismund o scrisoare a lui Ștefan Báthory de Somlyo (Șimleu), plângându-se de greutatea sa și rugându-l să mijlocească o împăcare a sa cu Sigismund. Acesta a arătat scrisoarea lui Bocskay și Josica. Inițiativa intempestivă a principelui a rămas fără alte urmări decât nemulțumirea acestora pe motivul că gestul lui Sigismund ar putea să dea anumite idei multora. Sugestia zadarnică a lui Visconti ca Sigismund să mențină legătura cu vărul Bathoreștilor, răspunzându-i binevoitor, pare să indice o nouă direcție imprimată politicii sale față de planurile de cesiune a Transilvaniei. Încă de la început (primăvara 1596) nunții de la Alba Iulia și Praga încercau din răsuputeri să împiedice orice fel de renunțare. În 1597 sforțările lui Visconti au părut încununat de succes. La pornirea noilor demersuri cu imperialii în mai 1597 Carrillo nu obține concursul nunțului Speciano, prevenit de Roma de a se feri de orice amestec în această chestiune. Visconti însuși trebuia să-și concentreze toată atenția doar asupra împiedicării unei păci cu turcii. La Roma formalitățile pentru desfacerea căsătoriei sînt frîmate pe tăcute sub felurite motive. Cînd Visconti, necunoscînd noua orientare, transmite ideea contelui della Torre de a favoriza recăsătorirea arhiducesei cu prințul de Parma, i se pune în vedere că este prematur de a vorbi de aceasta cît nu s-a pornit procedura de anulare a căsătoriei. La Roma, constatîndu-se imposibilitatea de a-l abate pe Sigismund de la gîndul renunțării, s-a întrevăzut poate o soluție transilvană a problemei favorizînd pretențiile cardinalului. Dar acest lucru nu a fost niciodată expus pe față, ci prezentat mereu în mod oblic, ca problema Bathoreștilor. În loc de explicații nunțul trebuia să ia de bază implicațiile deduse în mod firesc din soliditatea perseverență manifestată la Roma pentru aceștia. Cu definitivarea acordului cu împăratul înăuntrul termenului fixat ultimativ de Sigismund se pune capăt oricăror alte veleități ale Romei. Cedarea Transilvaniei era un rău mai mic decît încheierea păcii cu turcii. Acum toate sforțările trebuiau să tindă la traducerea ei în fapt. Visconti primește învoirea de a se reîntoarce la Roma, de cum va crede că va putea pleca din Transilvania fără periclitarea stării lucrurilor de acolo. Dar deși pînă atunci solicitase cu perseverență această favoare, acumă declară că așteaptă să ducă lucrurile pînă la capăt. În ultimul moment în fața întîrzierii comisarilor imperiali de a veni să preia Transilvania, el scria lui Bartolomeu Pezzen, stăruind cu toată puterea ca să vină pînă nu se încheie lucrările dietei, căci pe urmă ar fi prea tîrziu. Dar deși voise să rămînă pînă la capăt, el pleacă totuși trei zile înainte de ședința dietei care încuviințează renunțarea lui Sigismund și în care se produce ca un trăsnet arestarea cancelarului Josica. Este vreo legătură între

această plecare grabnică și prăbușirea favoritelui atotputernic? Care a fost rolul adevărat al lui Visconti în această dramă?

Pe baza unor afirmații ale lui Szamosközi, istoriograful oficial și partinitor din slujba lui Bocskay, s-a ajuns la o reconstituire inexactă a faptelor, adoptată de altminteri și de Veress în comunicarea sa *Nunții apostolici în Ardeal* deși ca editor al corespondenței lui Visconti din timpul nunțiatului acestuia în Transilvania (în *Relationes* ar fi fost în măsură să corecteze versiunea lui Szamosközi. Căci, pretinsa scrisoare redactată de Josica cu asentimentul și în numele lui Sigismund, pentru a opri venirea comisarilor, și pe care ar fi arătat-o și lui Visconti, nebănuind că acesta s-ar grăbi să iasă în întâmpinarea lor ca să le denunțe faptul (!) — nu a existat niciodată. În schimb s-a păstrat adevărata scrisoare care a provocat căderea cancelarului. Ea a fost scrisă de Visconti lui Carrillo care se afla atunci la Chioar unde se retrăsese arhiducesa pregătindu-se de plecare spre Graz (*Relationes*, pp. 305—308, nr. 231 din 8 februarie). Alarmat de pronosticurile destul de sumbre ale cancelarului, venit anume la el pentru a-i înfățișa situația critică a Transilvaniei în ajunul cedării ei definitive, nunțul s-a grăbit să însemne foarte amănunțit toate punctele atinse de acesta în expunerea sa, precum și soluțiile concrete propuse de el. Aceste soluții trebuiau aduse de nunțiu la cunoștința împăratului și discutate și cu principele, cancelarul neputînd să le discute liber (cu acesta), deoarece spunea că principele devine bănuitor și se lasă cuprins de mii de suspiciuni.

Visconti a comunicat grabnic toate acestea lui Carrillo pentru a fi înfățișate arhiducesei și — dacă ar fi cazul — expuse chiar împăratului. Dacă scrisoarea sa ar fi eventual trimisă la Praga, atunci să nu fie încredințată vreunui ministru al împăratului, ci nunțului Speciano, care o va arăta împăratului și cui va mai fi nevoie. Scrisoarea a fost efectiv trimisă de Carrillo lui Speciano cu comentariul că toate acestea sînt doar *himere inventate de ambiția cancelarului*.

Josica, cerînd nunțului să comunice mai departe propunerile sale, nu s-a gîndit că ele vor fi însoțite și de redarea unor declarații imprudente din expunerea sa (ca cele de la punctele 1, 2, 3, 4 și 7). 1) Bocskay umblă după domnie și ar putea reuși el sau Csaki să răscoale țara cu ajutorul facțiunii numeroase a ereticilor doritori să alunge pe (noul) episcop, pe iezuiți și să persecute religia catolică. 2) Locuitorii nu-i vor pe principii din casa de Austria și nici secuii, convinși că aceasta ar însemna ducerea războiului la nesfîrșit fără a putea fi măcar apărați de împărat. 3) Că și dacă Maximilian va fi impus acum, va fi ușor lucru să fie răsturnat și dat pe mîna turcilor, iar toți cei ce l-ar fi ajutat ar fi uciși, și el (Josica) ar fi unul dintre primii din cauza devotamentului său. 4) Iar dacă după venirea comisarilor lucrul nu s-ar mai face și principele ar rămîne mai departe <în domnie> ar fi lucrul cel mai rău pentru țară și creștinătate, pentru că ar fi să-și piardă viața mulți nobili care au nemulțumit pe principe în cursul acestor tratative; și Dumnezeu știe ce hotărîre ciudată ar lua cu privire la domnie și chiar la sine, pentru că <Josica> îl vede atît de hotărît și neclintit în a nu voi să mai rămînă. Și de aceea, spune el, că toți consilierii s-au depărtat de curte sub diferite pre-

texte pentru a nu nemulțumi fie pe principe, fie țara. Că în această treabă principele se încrede prea mult în autoritatea sa, și când se va ajunge la actul însuși <de cesiune>, și țara se va rosti pe față în comiții, atunci va vedea el că nu-i va reuși lucrul așa cum crede.

Calea propusă de cancelar consta într-o alegere făcută de dietă (îndată după schimbul de jurăminte de credință, pe de o parte și de menținere a pactului încheiat, de cealaltă) între trei soluții care ar fi propuse de către comisari: a) numirea unui principe asemenea celui de acum, în persoana unui frate al împăratului, b) cîrmuirea țării de către principesa asistată de consiliu și de un general care să fie localnic, c) crearea unui guvernator sau voievod care să fie localnic. Dacă s-ar adopta această soluție comisarii ar propune atunci una sau mai multe persoane dintre care să fie desemnat voievodul. Bineînțeles că Josica se vedea pe sine în această calitate.

O dovadă că din această scrisoare i s-a tras pieirea poate fi dedusă și din revărsarea de patimă a lui Josica împotriva nunțului, acuzat de el în cursul procesului de la Satu Mare că a urmărit să obțină cesiunea Transilvaniei împotriva împăratului și în favoarea papii. Cum a avut principele cunoștință de aprecierile cancelarului care au determinat brusca sa arestare? Poate prin Carrillo.

La reîntoarcerea sa la Roma Visconti a fost înălțat la cardinalat pentru serviciile aduse în timpul nunțiatului sale. Cariera onorurilor continuă și sub Paul V. El moare în 1608.

Misiunea lui pe lângă principele Transilvaniei a avut un caracter cu totul deosebit. Ca sfătuitor al lui Sigismund el a încercat nu o dată să frîneze unele inițiative necugetate sau de-a dreptul extravagante ale acestuia, nereușind întotdeauna. Ca informator al Curiei el a folosit sistemul unei filtrări a știrilor în rapoarte publice și particulare. Datele cuprinse în ele trebuie valorificate, ținînd seama de aceasta. Față de Mihai Viteazul atitudinea sa a fost influențată de climatul din jurul lui Sigismund. Nepomenind de el în descrierea campaniei creștinilor la Dunăre din 1595, el îl suspectează în unele rapoarte publice și îl recomandă în altele particulare. După Giovanni de'Marini Poli, el ar fi avut un amestec în intrigi țesute contra domnului de către călugărul Francesco Pastis din Candia (vezi în biografia lui G. de'Marini Poli, partea referitoare la procesul lui Josica).

Correspondența sa din timpul misiunii sale în Transilvania a fost publicată de Veress în *Erdelyországi pápai Követek jelentései VIII Kelemen idejéből (1592—1600) (Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909, pp. 50—315. Descrierea primirii sale la Alba Iulia este publicată în colecția *Hurmuzaki*, XII, pp. 52—53, doc. 111.

Relația despre campania de la Dunăre din octombrie 1595 a mai fost publicată și în *Hurmuzaki*, XII, pp. 121—127 și în Veress, *Documente*, IV, pp. 125—135 și parțial în *Hurmuzaki*, III<sub>2</sub> pp. 151—153. Originalele se află în Biblioteca Vaticană. O serie de scrisori din anii 1596—1598 se mai află publicate și în Veress, *Carrillo*, I.

Alte rapoarte fără legătură cu țara noastră au fost editate de Schweitzer în *Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte der Görres Gesellschaft*, vol. XVIII, Paderborn, 1919. Pentru rolul său în diplomația papală, vezi și . H. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* și *Etudes romaines* în „Annales de l'Académie des sciences de Finlande“, Helsinki, 1910. Pentru rolul său în Transilvania, vezi Veress, *Nunții apostolici în Ardeal (1592—1600)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist., s. III, t. VIII, București, 1928, p. 324 și urm., unde însă s-au strecurat și unele greșeli.



[RELAȚIA CĂLĂTORIEI SALE  
ÎN TRANSILVANIA]<sup>1</sup>

1595 mai 18

p. 75 Am ajuns aici la Alba Iulia abia la 16 mai<sup>2</sup>,  
găsind drumul mult mai lung și <mai> greu decît aș fi crezut la plecare.  
p. 76 În afară de faptul că în Ungaria și în unele părți din Transilvania pe unde  
au trecut tătarii<sup>3</sup> am dus mare lipsă de hrană pentru cai care aproape m-au  
lăsat pe drum<sup>4</sup>, și a trebuit să mă folosesc de boi din loc în loc, punînd

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII Kelemen idejéből* (Rapoartele nunților apostolici în Transilvania, din timpul lui Clement al VIII-lea) (1592—1600), Budapesta 1909, pp. 75—77. Citat la noi: *Relationes*.

<sup>2</sup> Pentru sosirea și primirea în Alba Iulia, vezi Veress, *Documente*, IV, p. 222, unde însă dăra e greșită (6 mai).

<sup>3</sup> Trecerea tătarilor a avut loc în vara anului 1594; au fost devastate părți întinse din Ungaria și partea de apus a Transilvaniei. Pentru sensul ei, vezi relația lui Comuleo. Pentru consecințele ei politice, vezi relația lui Busto, amîndouă în volumul de față.

<sup>4</sup> *Mi sono mancati per la strada.*

să fie duși caii de frâu<sup>5</sup>; așadar am ajuns aici cu totul istovit. Într-un cuvânt, nu am îndurat niciodată în călătoriile mele trecute mai multă trudă și încercări mai multe ca în aceasta.

Principele<sup>6</sup>, crezând că trebuia să intru în țara sa prin partea dinspre Satu Mare<sup>7</sup> care spun ei că ar fi calea cea mai obișnuită, a trimis să mă întâmpine la hotarul de acolo. Dar cum am intrat destul de departe de acolo, nu au aflat de sosirea mea decât la trei zile de drum de acolo<sup>8</sup>; unde am fost primit și însoțit apoi tot timpul cu toate înlesnirile pînă la Alba Iulia; iar alteța sa a poruncit să fiu primit la două leghe depărtare <de capitală> de cancelarul său<sup>9</sup> împreună cu toată nobilimea care se găsea în oraș și cu soldații din garda sa.

În dimineața aceasta am avut audiență publică, principele venind în întâmpinarea mea pînă la scară și a trebuit să îndrug ceva<sup>10</sup> pe latinește pentru a mă supune stilului care <mi> se spune că este urmat aici. La această primă întrevedere am rămas mulțumit de alteța sa, care mi se pare foarte inteligent, înțelept și vioi și de la care se poate spera, cu timpul, o mare izbîndă.

Principele Moldovei<sup>11</sup> a fost luat în prinsoare de oștenii alteței sale și se găsește la Sibiu<sup>12</sup>, cale de o zi și jumătate <de aci>, și află că soția<sup>13</sup> și fiii săi sînt și ei aduși lîngă el. Principele mi-a spus că poruncise această arestare, deoarece descoperise că el întreținea legături tainice<sup>14</sup> cu sultanul<sup>15</sup> și că voia să măcelărească pe toți oștenii pe care îi trimisese în ajutorul lui. Și de aceea a vrut să se asigure în felul acesta, punînd să fie ales acolo un guvernator<sup>16</sup>, om de țară care să atîrne de el.

Se află aici mai mulți nobili<sup>17</sup> <=boieri> din Țara Românească și unii episcopi din acea provincie pentru a stabili cu alteța sa în numele

<sup>5</sup> *A mano.*

<sup>6</sup> Sigismund Báthory.

<sup>7</sup> *Saccomar.*

<sup>8</sup> Probabil la Cluj.

<sup>9</sup> Ștefan Josica.

<sup>10</sup> *Far un quamquam latino.* S-a urmat ceremonialul din 1592 pentru Amalteo.

<sup>11</sup> Aron Vodă, domnul Moldovei (1592—1595).

<sup>12</sup> *Zibinio*, Aron a fost dus apoi în castelul de la Vinț unde a și murit la sfîrșitul lui iunie 1597 nu fără bănuială de otrăvire.

<sup>13</sup> După N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ea era o Cantacuzină de la Constantinopol. Pentru confundarea ei cu Velica, vezi mai jos p. 658.

<sup>14</sup> *Intelligenza occulta.* Pentru felul cum au fost alimentate aceste bănuieli, vezi relația lui Giovanni de' Marini Poli.

<sup>15</sup> *Turco*, Mehmed al III-lea (1595—1603).

<sup>16</sup> *Signor governatore.* Este vorba de Ștefan Răzvan, fostul hatman și comandant al gărzii domnești, alcătuite din unguri. Termenul de „guvernator” oglindește destul de bine concepția lui Sigismund despre rolul pe care voia să-l lase domnilor români prin statutul impus de el prin actul din 20 mai 1595.

<sup>17</sup> Vezi relația lui Lubieniecki n. n. 19 și 20.

acelui principe și acelei țări un tratat printre ale cărui articole cel mai însemnat este recunoașterea alteței sale ca suzeran<sup>18</sup> și ca de el singur să atârne judecarea pricinilor capitale<sup>19</sup> ale boierilor pentru ca <aceștia> să se asigure împotriva tiraniei domnilor lor care, spre a se îmbogăți, pun să fie ridicăți la cel mai mic prileg oamenii cei mai bogați din țară. Ei spun că domnul lor a adunat o oștire de peste 30 000 de români și că alteța sa<sup>20</sup> ar avea acolo mai bine de 10 000 soldați maghiari; acești oameni ar fi pricinuit mai multe înfrîngeri oamenilor sultanului, alungîndu-i din țară și luîndu-le toate cetățile pe care le aveau acolo, iar doi oșteni asigurau că se întîmplase același lucru și în Moldova<sup>21</sup>. Am aflat că alteța sa folosește titlul acestor principate în toate actele sale de cancelarie<sup>22</sup>.

p. 77

Acesta este zvonul care circulă pe aici și pe care l-am auzit încă din Ungaria și // românii înșiși susțin că este adevărat și eu îl dau domniei voastre prea strălucite astfel cum l-am aflat, încredințat că se va lămuri totul cu trecerea timpului.

Am găsit aici un ceauș al sultanului care oferă lucruri mari pentru a îndepărta pe principe de la unirea cu creștinii (=Liga creștină); dar aș prețui puțin asemenea oferte și cred că nu vor face vreo impresie asupra sufletului alteței sale dacă se îndeplinește de către împărat tratatul <încheiat>, căci întîrzierea sosirii serenissimei arhiducese<sup>23</sup> face să se nască o mare bănuială nu numai în sînul nobilimii, ci și al stărilor acestui regat.

Voi căuta să păstrez și mai departe bunăvoința alteței sale și pînă ce nu mi-o voi fi asigurat-o și nu voi vedea că acela<sup>24</sup> a plecat de aici, nu socotesc potrivit să duc tratative cu privire la afacerile ilustrului domn cardinal Báthory<sup>25</sup>.

Trimit aceasta domniei voastre prea strălucite prin mijlocirea unui nobil care merge acolo și care mi-a făgăduit să o ducă la destinația cea bună.

Din Alba Iulia, la 18 mai 1595

---

<sup>18</sup> *Supremo signore*. De fapt drepturile pe care și le aroga depășeau mult pe acelea ale unui suzeran, fiind mai degrabă ale unui stăpîn absolut.

<sup>19</sup> *Cause di sangue*.

<sup>20</sup> Sigismund.

<sup>21</sup> Adică succesele în amîndouă țările s-ar fi datorat trupelor lui Sigismund.

<sup>22</sup> Pentru data acestei adoptări, vezi biografia lui Carrillo.

<sup>23</sup> Maria Christierna. Căsătoria ei hotărîtă prin tratatul de la Praga constituia baza acordului dintre împărat și Sigismund. Zăbava venirii ei datorită îmbolnăvirii sale a deșteptat bănuielile acestuia.

<sup>24</sup> Ceaușul.

<sup>25</sup> Vezi notița biografică.

[DESPRE PREGĂTIREA CAMPANIEI  
DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ]<sup>26</sup>

1595 septembrie 13 Brașov<sup>27</sup>

Nimic nou din Țara Românească, decît doar p. 109  
că Sinan întărește două mănăstiri de călugări din București, și ai noștri  
stau la Tîrgoviște... Principele este cantonat sub munții ce duc în Țara  
Românească și a trimis înainte artileria și munițiile și în fiecare zi trimite  
oameni la armata care e dincolo de munți și nu mai așteaptă decît sosirea  
raiterilor pentru a trece și el în persoană.

Oastea principelui, cînd va fi adunată împreună, va fi de 8—10 000  
de lăncieri, 4 000 de archebuzieri pedestri din sași localnici, 25 000 de secui  
pedestri, oameni de munte zdraveni care nu cunosc teama, 5 000 din ei p. 110  
înarmați cu archebuze și // ceilalți cu ciomege și sulite (*cum fustibus et hastis*),  
Mihai, domnul Țării Românești, va avea cam 10 000 de români.

<sup>26</sup> Traducerea s-a făcut după textul publicat de Veress în *Relationes...*, p. 109.

<sup>27</sup> Scrisoare adresată nunțului de la Praga, Speciano. Scrisă la 12 sept. a fost sporită  
cu un P.S. la 13 sept.

Voievodul Moldovei venea cu 16 000 de moldoveni, călăreți și pedestrași, dar trei zile după ce a pornit la drum, cazacii cu sprijinul oștii cancelarului Poloniei<sup>28</sup> (după cum se spune) au adus pe unul din acei boieri din Moldova care au fost la curtea cezaree, și l-au proclamat voievod al Moldovei<sup>29</sup>, în numele sultanului, al regelui polon și al hanului tătar. Din care cauză toți moldovenii care veneau cu voievodul [Ștefan Răzvan] l-au părăsit și s-au întors înapoi. Ceea ce îngreuiază izbînda care putea părea sigură contra lui Sinan avînd acel număr de oameni . . .

Serenisimul Maximilian s-a oferit principelui să vină aici în persoană și A.S. îl roagă să vină cît de curînd . . .

Din tabăra de lîngă Brașov 12 sept. 1595

[Scrisori sosesc noaptea de la voievodul Ștefan care cu 2 000 de unguri a înfrînt pe boierii răsculați împreună cu mulți cazaci . . . S-a întors înapoi pentru a-l alunga pe noul voievod . . . etc. Va mai sta în Moldova.]

p. 114

1595 octombrie 8, tabăra de la Tîrgoviște<sup>30</sup>

Principele a trecut munții acum opt zile cu nădejdea a fi urmat îndată de raiteri, dar pînă azi ei tot nu au sosit.

După cum umblă zvonul, și mi-a confirmat și alteța sa, sîntem cu totul 40 000, dar bine înarmați sînt abia 25 000. Tabăra noastră e la două leghe de Tîrgoviște unde e tăbărit dușmanul care (după cum se aude) și-a și făcut două întărituri mari, una în oraș, și cealaltă într-o mănăstire de călugări, pe un deal vecin<sup>31</sup>. Ai noștri fac numeroase raite și nu se întorc niciodată fără capete tăiate sau fără prizonieri de la dușmani: iar aceștia cu ajutorul lui Dumnezeu nu au putut încă ataca pe nici unul dintre ai noștri.

p. 115

De cînd sîntem aci au fost ploii neîncetate, care mai țin încă; și îndată ce vor înceta va fi mutată tabăra în fața dușmanului, unde nu se va putea ajunge decît după două sau trei popasuri, căci trebuie înaintat în bună rînduială o dată cu artileria, și pe un drum foarte păcătos. Prinșii spun toți că Sinan va pleca degrabă și va lăsa pază bună în forturi, și că deși armata este numeroasă, nu are totuși decît puțini soldați buni. Dar mie mi se pare că prizonierii făcuți pînă acum nu sînt oameni care să poată cunoaște planurile lui Sinan și nici nu se poate da multă crezare la cele ce spun ei.

<sup>28</sup> Zamoyski.

<sup>29</sup> Ieremia Movilă.

<sup>30</sup> Către cardinalul Cinzio.

<sup>31</sup> Mănăstirea Dealul.

Ploile aduc mari greutate și mai ales cailor care stau cu toții fără adăpost. Este lipsă de pîine, de nutreț și de vin și trebuie ca fiecare să trimită să se îndestuleze la Brașov și să transporte totul pe spinarea cailor pe niște drumuri foarte rele. Și dacă vremea rea sau rămînerea dușmanului în forturi va împiedica să se ajungă la o acțiune, atunci va fi tot mai rău pentru noi. Armata este cît se poate de doritoare să lupte, și s-ar părea că ține izbînda în mîină. Și se spune că în raitele lor turcii nu mai dau piept cu ai noștri. S-a mai socotit de armată ca un semn bun și faptul că la primul popas al principelui dincoace de munți, a zburat un vultur spre cortul său și a fost prins viu de către cei din gardă și A.S. a pus să fie ținut legat și să i se dea hrană lîngă cortul său . . .

Din tabăra imperială nu am avut scrisori, decît ieri una de la prea înălțatul domn Giovan-Francesco<sup>32</sup> trimisă aici de către d. Fabio Genga rămas bolnav la Alba și din care văd că măria sa mi-a scris și în alte rînduri, însă scrisorile nu au fost niciodată primite. Și nici d. Carlo Magno care luase hotărîrea // de a chema un maestru de poștă nu a știut să afle mijlocul, căci aceștia pretind taxe<sup>33</sup> și plăți însemnate, căci principele nu vrea, și nici nu poate să dea <el banii>, neexistînd aici o mare circulație de scrisori de particulari și de negustori din care să poată fi plătiți cei cu poșta.

p. 116

D. Simon Genga s-a întors ieri în tabără, lăsînd în urma sa la o distanță de două zile pe d. Silvio Piccolomini cu cei „o sută de gentilomi”<sup>34</sup> pe care îi trimete marele duce <de Toscana>. Din Moldova nu se mai aude, slavă Domnului, nimic. Se zice că armata principelui din spre Lipova<sup>35</sup> a cucerit Inăul<sup>36</sup>, dar alteța sa nu a primit vreo informație în sensul acesta.

Din tabăra din Țara Românească, 8 oct. 1595

---

<sup>32</sup> Generalul G. F. Aldobrandini. La 20 octombrie el scrie din Pojon cardinalului Cinzio: „Din Transilvania am primit o scrisoare f. scurtă de la d. Visconti, în care îmi scrie din partea alteței sale că dacă nu pot să merg eu însumi în persoană cu toată oastea, să-i trimit măcar cît de mult voi putea, și nu-mi scrie nimic despre sosirea lui Fabio Genga și nici dacă a primit scrisorile mele, nici în ce chip ar fi de dus acei oameni, ci doar *seccamente* că am avea condiții bune de iernat”.

<sup>33</sup> *Prestanze*.

<sup>34</sup> Vezi relația toscanilor.

<sup>35</sup> *Lippa*.

<sup>36</sup> *Jenő*.

DARE DE SEAMĂ DESPRE SUCESELE  
PRINCEPULUI TRANSILVANIEI  
CONTRA TURCILOR <ÎN> 1595<sup>37</sup>

*1595 octombrie 25, tabăra de lângă Giurgiu*

[Scrisorile din 15—18 octombrie și 22 octombrie, din tabăra de la Tîrgoviște, cuprinzînd cam tot aceleași informații ca relația celor o sută de toscani nu au mai fost redată aici.]

p. 124      *25 octombrie — din tabăra de lângă Giurgiu . . .*

... Principele s-a oprit toată ziua de 20 <octombrie> sub <zidurile> Tîrgoviștei pentru a aștepta alimentele ce veneau din Transilvania, și în ziua de 21, foarte devreme, a pornit spre București. Dar auzind seara,

---

<sup>37</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian reprodus în *Hurmuzaki*, XII, doc. 195, pp. 121—127, ce cuprinde scrisori din intervalul 15 octombrie—3 noiembrie 1595. Destinatarul scrisorilor care nu e arătat în *Hurmuzaki* e cardinalul secretar Cinzio Aldobrandini. Textul se află și în Veress, *Relationes*, pp. 128—131 și în *Hurmuzaki*, III, 2, p. 151.

de la niște fugari, de plecarea lui Sinan, și că tăiasse podul de pe râul Argeș<sup>38</sup>, s-a hotărât să meargă pe alt drum spre Giurgiu. Acesta dovedindu-se anevoios datorită multelor mlaștini<sup>39</sup> și poduri, pe care trebuia să le străbatem, nu am putut ajunge din cauza artileriei mai înainte de <ziua de> 23<sup>40</sup> spre prînz. Aici am aflat să Sinan trecuse Dunărea cu cea mai mare parte a armatei, și că își așezase tabăra pe țărni, lăsînd în cetatea Giurgiu 600 de pedestrași<sup>41</sup>, și în afară de aceștia 5 000 de soldați, care păzeau podul din partea de dincoace, pe lîngă un mare număr de robi români, de vite, cămile și bagaje ce nu putuseră fi trecute. S-a pornit deodată infanteria și cavaleria, care mergea ca avangardă asupra turcilor, spre spaima acestora, <care a fost> atît de mare că mulți au fugit spre pod, mulți s-au aruncat în apă unde s-au înecat și mulți au fost uciși pe țărni: ostașii noștri neținînd seama de focul tunurilor ce trăgeau necontenit din cetate. Și mai înainte de a se înopta, au fost liberați mai bine de 4 000 de bieți robi, și printre aceștia un mare număr de copii: și soldații făceau o pradă nespusă de tot felul de vite. Spre noapte turcii s-au strîns la gura podului, sub cetate, și acolo au opus rezistență<sup>42</sup>, ajutați din spate continuu de cei mai buni din armata lor, pe care îi trimitea Sinan. S-au repezit acolo cei mai viteji<sup>43</sup> din oastea noastră și o bună bucată de timp s-au încăierat cu mare însuflețire, dar în cele din urmă ai noștri au împins pe turci dincolo de pod, pe o bună distanță și acolo au tăiat podul pe o lungime de patruzeci de brațe<sup>44</sup>, și în acest timp a fost adusă și artileria sub cetate: și acolo au rămas morți pe loc sub focurile de arcebuza și de tun cam două sute din ai noștri; dar dintre turci, au pierit atît uciși cît și înecați, mai bine de 3 000.

S-a început baterea cetății către sfîrșitul zilei, și a urmat cu bine pînă a doua zi la prînz, dar din cauza ineficacității acestor bombardiere (?), și din faptul că nu erau aici piese mai mari decît patru „colubrine“ mijlocii<sup>45</sup>, de 30—35 de libre, alteța sa mi-a poruncit să-l rog pe domnul Silvio Piccolomini să binevoiască să meargă la locul de tragere, și să se îngrijească, împreună cu italienii pe care îi avea cu el, ca s-o pornească bine. <Însărcinare> pe care a primit-o cu toată însuflețirea, și s-a întors la baterie<sup>46</sup> și a raportat lipsurile de acolo chiar principelui însuși care se duse

<sup>38</sup> *Argis.*

<sup>39</sup> *pantane.*

<sup>40</sup> În text, greșit: 28.

<sup>41</sup> *Fanti.*

<sup>42</sup> *Fecero testa.*

<sup>43</sup> *Il nervo.*

<sup>44</sup> *Braccia* — brațul măsura cît 3 picioare.

<sup>45</sup> *Quattro mezze colubrine da 30 in 35 libre.* Colubrinele erau niște tunuri mai lungi și mai subțiri.

<sup>46</sup> *Alla batteria.*



acolo, și pe loc s-au împlinit lipsurile și s-a pornit din nou la baterea <cetății> cu mai multă regulă, dar cum nu se trăgea mai mult de trei ore pe zi, se putea ajunge<sup>47</sup> doar la puțin lucru. Dimineața s-a dat un asalt inimos într-o parte a cetății, numai pentru a atrage acolo pe turci, și a cuceri pe partea cealaltă, un pod care este peste un mic braț al Dunării ce face înconjurul acestei cetăți, și pentru ca împreună să apropie mai mult artileria. Plan care a reușit în întregime și s-a mai tăiat încă o bucată din podul mare de peste Dunăre, pentru a răpi cu totul turcilor puțința de a sări în ajutorul cetății, avînd în vedere că ei se sileau să refacă partea distrusă prima dată.

p. 125

Eri dimineața, s-a continuat cu baterea cetății, și așa de bine a condus-o *signor* Silvio <Piccolomini> că o oră după-amiază s-a făcut o spărtură așa mare, că se putea da asaltul; și părîndu-li-se ungarilor că ar fi prea devreme<sup>48</sup>, s-au pornit italienii lui *signor* Silvio cu multă însuflețire, și <anume> *signor* Gasparo Turloni cu un număr de <ostași> de ai săi, *signor* Cosimo Capponi, contele // Alessandro di Carpegna, *signor* Girolamo Genga, și șase din ai mei care plecaseră de dimineață cu *signor* Silvio la tranșee<sup>49</sup>, măcar că au fost întîmpinați cu lovituri vii de arcebuze, cu bolovani și cu focuri, și urmînd după ei și ungurii cu multă îndrăzneală, au ocupat o parte din zid, și înfigînd stindardul principelui au dat atacul<sup>50</sup> în așa fel că au ucis pe turcii ce erau în curtea de apărare<sup>51</sup>, și ceilalți s-au retras în bună parte în cetățuie<sup>52</sup>, mai înăuntru, și în puține ore a fost ocupat <orașul> <măcar că> turcii se luptau cu foarte mare vitejie. Totodată aruncîndu-se de pe zidul dinspre Dunăre într-o galeră, ce era aproape, vreo sută de turci pentru a se salva, au fost îndată urmăriți de unguri care au și împresurat cetatea, și care au intrat peste ei în galeră și au pus stăpînire pe ea, rămîinînd mulți turci uciși și o parte ânecați în Dunăre.

În timp ce se cucerea cetatea, Sinan stătea pe malul celălalt, privind<sup>53</sup> și punea neconținut să se tragă din patru falconete<sup>54</sup>, așezate în insula care e în mijlocul Dunării, asupra <ostașilor> noștri care erau în fața cetății, pricinuind moartea multora, dar după cucerire, ai noștri și-au întors în partea aceea piesele <de artilerie> care le-au răspuns cu pagube asemănătoare.

<sup>47</sup> *Avanzando.*

<sup>48</sup> Formulă diplomatică pentru sublinierea absenței lor de la începutul acțiunii.

<sup>49</sup> *Alle trinciere.*

<sup>50</sup> *Rinforzorno.*

<sup>51</sup> *Alla piazza diffesa.*

<sup>52</sup> *Maschio* (= donjon).

<sup>53</sup> *Mirando.*

<sup>54</sup> Tunuri mici.

Rămăseseră sub cetate, dinspre partea Dunării, mulți bieți români robiți, care au fost liberați cu toții, și se socotește<sup>55</sup> că în totul au fost liberate vreo sașe mii de suflete. Dintre italieni nu a murit nici unul, căci erau împlătoșai<sup>56</sup> după obiceiul italian și mulți au fost loviți cu pietre.

Numărul ungarilor uciși de artileria lui Sinan nu a ajuns la patruzeci, și cred că puțini alții să fi murit în această acțiune, măcar că mulți au fost loviți.

S-a aflat că pe Dunăre în jos, la vreo trei sau patru mile, s-a scufundat una din cele patru galere pe care le avea Sinan pe lângă pod<sup>57</sup>, și care din prima zi au fost risipite de acolo cu lovituri de tun, ce au făcut mari stricăciuni ancorelor<sup>58</sup>.

Tabăra turcească putea fi arăt de bine văzută de <armata> noastră, mulțumită configurației terenului, încât puteai număra oamenii și corturile, și într-adevăr ea e așa de mare și numeroasă, că se cunoaște limpede că <doar> mîna lui Dumnezeu e aceea care le-a strecurat în suflet arîta spaimă, căci dacă s-ar fi apărat <turcii> sub această cetate a Giurgiului, cum mai aveau și avantajul terenului, chiar dacă victoria ar fi fost cîștigată de vitejia ungarilor, această izbîndă pe cît ar fi fost de mare, ar fi fost extrem de sîngeroasă <pentru creștini>.

Principele<sup>59</sup> s-a purtat tot timpul cu așa mare vitejie că e pe cale de a se distinge în meșteșugul armelor, căci Dumnezeu i-a dat o extraordinară putere a trupului de a rezista la osteneală, și prudență și vitejie pentru a începe și a conduce bine expediția.

Din tabăra de sub Giurgiu, din ultima zi a lunii octombrie azi cînd sîntem la 1 noiembrie.

S-a auzit că sultanul l-a destituit pe Sinan, și se spune că au fost trimiși căpitani de la Poartă ca să-l ducă în închisoare și că locul său a fost dat lui Hassan pașa<sup>60</sup>.

Tabăra dușmană se arată mult scăzută ca număr de corturi, măcar că nu a fost ridicată cu totul, și în noaptea aceasta turcii au dat foc și la rămășița podului care rămăsese de partea lor. În cetatea de la Giurgiu s-a pornit de asemenea un foc, și măcar că se spune că s-ar fi aprins din întîmplare, există totuși temerea ca să fi fost o stratagemă a unui mic număr de unguri pentru ca principele să nu trebuiască să lase o garnizoană de pază<sup>61</sup>, și aceasta

<sup>53</sup> *Si fa tanto, poate: conto.*

<sup>56</sup> *Tutti armati.*

<sup>57</sup> *Contro al ponte.*

<sup>58</sup> *Dalle quale l'affondata resto molto offesa.*

<sup>59</sup> Pasaj destinat a fi văzut de acesta.

<sup>60</sup> *Assan-Bassâ.*

<sup>61</sup> *Che sia stato artificio di questi pochi Ongari, perché il Principe non v'habbia lasciar guardia.*

mi s-a părut un lucru cu totul fără noimă și l-am și spus, dar nu am putut face mai mult, pentru că ei spun că nu se poate aduce nici o îndreptare. Cred că miine alteța sa va pleca de aici spre Transilvania, întrucît armata începe să se destrame de la sine.

31 octombrie<sup>66</sup>.

De la pașa de Caramania, care a fost făcut prizonier în cetatea de la Tîrgoviște, s-a aflat că Sinan aștepta treizeci și șase de mii de tătari, și <aceștia> ar fi avut liberă trecere prin Moldova, și de asemenea că și cancelarul Poloniei<sup>67</sup> și Ieremia — făcut acum în urmă voievod al acestei țări — au trimis emisari la Sinan, cît era la Tîrgoviște, ca să dobîndească prin el steagul de domnie și confirmarea acelu voievod, ducîndu-i-*<și>*tributul pe anul trecut și pe anul acesta. Dar Sinan a răspuns că acea țară // fusese concedată de sultan hanului tătarăsc, și că de aceea nu se putea amesteca <în această treabă>. Și toate acestea le-a spus pașa principelui fiind eu de față și *signor* Silvio Piccolomini, în consiliu, și de aceea alteța sa a hotărît, sub cuvîntul de a-i vesti cancelarului izbînda de la Tîrgoviște, de a trimite cu tot dinadinsul un gentilom pentru a se lămuri mai bine asupra intențiilor tătarilor. Gentilomul trimis s-a întors ieri noapte, și a raportat că acel cancelar era așezat la granița Moldovei, la o zi depărtare de turci, și că și-a pus tabăra între două rîuri de care se folosea <ca de> două forturi, în așa fel că era bine întărit<sup>68</sup> din toate părțile. Că el nu a putut ajunge pînă la cancelar, căci intraseră mulți tătari în țară<sup>69</sup> care opreau trecerea, dar că a înțeles oficial că Ieremia a trimis după stindard la hanul tătarilor care i l-a dat, și că s-au înțeles împreună cu cancelarul să nu tulbure și să nu intre în Polonia, sau să facă vreo pagubă Moldovei, și pe de altă parte domnul Moldovei le-a îngăduit libera trecere pe trei căi, una pe care se merge în secuime, cealaltă în Transilvania aproape de Brașov<sup>70</sup>, și a treia vine în Țara Românească și a poruncit că de pe aceste drumuri să plece toți locuitorii, și totuși<sup>71</sup> să lase provizii în locuri hotărîte.

Această veste a tulburat mult pe alteța sa, și văd că e foarte supărat pe cancelar și murmură<sup>72</sup> că ei îl vor sili să termine <treaba> cu o hotărîre neașteptată<sup>73</sup> (?) dacă i se pun atîtea piedici în expediția contra turcilor.

---

<sup>66</sup> Text publicat și în *Relationes*, pp. 131—132.

<sup>67</sup> Zamoyski.

<sup>68</sup> *Trincerato*.

<sup>69</sup> Moldova.

<sup>70</sup> *Corona*.

<sup>71</sup> *Peró*.

<sup>72</sup> *Va mottègiando*.

<sup>73</sup> *Strana* (adică încheierea unei păci cu turcii).

Eu nu pierd nici un prilej de a potoli pe alteța sa și de a-l convinge că lucrurile nu vor rămîne astfel, și că tătarii, auzind de fuga lui Sinan și de uciderea atîtor turci și de pierderea cetății, nu vor îndrăzni să meargă mai departe.

Cred că aceste știri, <precum și> vremea atît de înaintată <și> slobozirea de plecare pe care și-o cer „raiterii“ și lipsa de alimente — întrucît turcii au consumat tot ce era <pe aici> — vor fi cauza pentru care alteța sa a hotărît să se întoarcă în Transilvania și să-și slobozească armata, părăsind gîndul de a face vreo încercare asupra cetăților de la Dunăre și de pe țărmul Mării Negre, cum plănuse <mai înainte>, măcar că pînă acuma, cînd sîntem în ultima zi a lunii nu a hotărît nimic, întrucît Sinan nu s-a mișcat din locul în care era cantonat.

Nobilimea ungară cere imperios<sup>74</sup> să se reîntoarcă în oraș<sup>75</sup> (?) căci din cauza lipsei <de aici> au suferit mult caii lor, și se tem că la venirea ploilor, cu noroaie <mari> pe aceste locuri șese, ei nu vor mai putea ieși <de aici>.

Din tabăra de sub Giurgiu în ultima zi a lui octombrie 1595.

Sîntem în ziua de 3 noiembrie, și alteța sa nu a expediat încă curierul. În astă-noapte Pancratiu Sennyei, <nobil> catolic, care a stat să păzească trecătorile dinspre Moldova a trimis o scrisoare principelui din ziua de 26, scrisă lui de un secretar al cancelarului Poloniei, prin care îl vestește că acel cancelar s-a hărțuit de două ori cu tătarii, alături de care era și sangeacul de Tighina, și că în cele din urmă au ajuns la împăcarea <aceasta> ca Ieremia voievod să fie confirmat în domnie, și tătarii să nu tulbure Moldova sau să treacă în Polonia, după aceea tătarii s-au retras spre Tighina...

...Eu văd că sufletul principelui este tot mai mîniat împotriva cancelarului și acest Ștefan voievod<sup>76</sup> îl stîrnește și-l îmboldește tot mereu<sup>77</sup>, dar eu mă îngrijesc pe cît pot să-l potolesc și să-l frînez, și sper că alteța sa nu se va hotărî în sensul acesta, căci i-am înfățișat multele neajunsuri ce ar putea urma, pe lîngă faptul că nobilimea ungară vrea să se reîntoarcă acasă. Și ieri am plecat din Giurgiu, și am mers în așa fel că noaptea am dat de mlaștini și de păduri, și am poposit la ora trei din noapte <neavînd> decît puține corturi, întrucît aproape tot bagajul a rămas în urmă. //

Cu toate argumentele cîte le-am putut invoca, eu și cu *signor* Silvio Piccolomini, înaintea alteței sale nu l-am putut dispune să refacă cetatea distrusă și să lase acolo o garnizoană<sup>78</sup>; ba chiar au scufundat în Dunăre artileria, pe care au capturat-o în cetate, neavînd posibilitatea de a o tran-

p. 127

<sup>74</sup> *Esclama.*

<sup>75</sup> *In città.*

<sup>76</sup> Ștefan Răsvan.

<sup>77</sup> *L'infiamma et sprona.*

<sup>78</sup> *Pressidio.*

sporta de acolo, numai din cauza incapacității ofițerilor<sup>79</sup>. Să dea Dumnezeu, așa cum am mai spus în urmă, ca cel puțin să o distrugă de tot și destul de iute, pentru ca Hassan pașa, care a rămas pe malul celălalt cu tabăra, măcar că <apa este> destul de scăzută, să nu trimită soldați cu luntre<sup>80</sup> care să se instaleze în ea și să o dreagă, căci pe <țărmlul> Dunării nu a mai rămas la zece mile împrejur nici un ostaș, și nici un locuitor.

Cred că alteța sa va lăsa voievodului trei sau patru mii de unguri, pentru ca să-și poată păzi țara împreună cu ostășimea din țară<sup>81</sup>, și azi-dimineață s-a hotărât să scrie prea măritului Gian-Francesco [Aldobrandini] ca să-l roage să vină să petreacă iarna alături de trupele<sup>82</sup> sale, ceea ce ar fi desigur de un mare folos pentru această expediție, și astfel ar sta aici în iarna aceasta, pentru a fi gata <de luptă> la primăvară, înainte <de a se fi gătit> turcii. Dar eu totuși văd aici greutatea din cauza alimentelor pentru hrana soldaților, de care am și dat de știre excelenței sale, căci pînă acum principele și sfetnicii săi mi-au spus întotdeauna că în Transilvania nu erau alimente îndestulătoare pentru a putea ține pe iarnă trupele excelenței sale. Alteța sa spunea azi-dimineață că ar putea veni pe drumul de la Oradea spre Timișoara și să încerce să cucerească această cetate<sup>83</sup>, și să treacă apoi în Țara Românească lucru care — fiind vremea atît de înaintată — mi se pare cu neputință, excelența sa neputînd să primească acea scrisoare în mai puțin de douăsprezece zile, și chiar dacă ar pleca îndată, nu ar fi sub <zidurile> Timișoarei decît într-o lună, cînd iarna este în toi<sup>84</sup> și e foarte frig în acea regiune. În sfîrșit trebuie să spun domniei voastre ilustrisime că principele nu are în jurul său nici un om destoinic<sup>85</sup>, sau care să cunoască meșteșugul războiului, ci doar ostași buni de luptă. Și <militarii> străini sînt atît de puțin ascultați sau bine tratați, încît *signor* Silvio s-a hotărât să se înapoieze <la el> și a și cerut slobozire de plecare de la principe; care aici nu are nici o vină<sup>86</sup> pentru că are cea mai mare bunăvoință, dar domnii Bocskay și Kornis, senatorii calvini care au în sarcina lor conducerea războiului<sup>87</sup>, vor să-l poarte în felul lor...

... Din tabăra în drum spre București, 3 noiembrie 1595.

---

<sup>79</sup> *Per mera dappocagine d'offitiale.*

<sup>80</sup> *Barche.*

<sup>81</sup> *Con la gente del paese.*

<sup>82</sup> *Suoi genti.*

<sup>83</sup> *Luogo.*

<sup>84</sup> *Ch'è il centro dell'inverno.*

<sup>85</sup> *Huomo alcuno che vaglia.*

<sup>86</sup> *La quale in ciò non tiene colpa.*

<sup>87</sup> *Il carico della guerra.*

Domnul Carlo Magno, care e foarte supărat că principele a trimis un gentilom în chip de curier la împărat, fără a-l informa despre aceasta din Sibiu, după plecarea mea, și care dă cu bobii (*va astrologando*) ca să-i afle cauza, nemulțumindu-se cu aceea pe care o arăt în scrisorile oficiale, a venit acum să-mi spună că a descoperit de la cancelar că <acela a fost trimis> pentru a anunța pe M. S. că dacă nu crede că îi poate da ajutoarele pe care i le cere, să o spună, pentru că are prilejul de a se împăca cu turcul, și că dacă și M. S. ar face la fel i s-ar restitui Giavarino (Györ) iar principelui Timișoara. Orice lucru este cu puțință, și poate exista teama din cauza acestor sfetnici principali, eretici pe care îi are pe lângă sine, dar eu nu cred acest lucru pentru că principele obișnuiește să discute sincer cu mine.

p. 159

Și ieri seară pe când stăteam puțin de vorbă cu el mi-a spus chiar că vrea să-l trimită pe d. Bocskay pentru a afla răspicat ce are de gând să facă împăratul. S-a plîns de miniștrii acestuia care îi puneau bețe în roate, manifestându-și dorința de a putea trata în persoană cu M. S. chestiunea ajutoarelor pe care le vrea, și fără a trece prin intermediul acelor miniștri, dar nu a intrat în asemenea // amănunte. Și apoi mi-a spus că speră ca prin begul de Lipova, pe care îl are prizonier, să cîștige cu puțini oameni o bună izbîndă la Timișoara, de cum ar da înghețul... [Visconti va fi totuși vigilent...]

p. 160

---

<sup>88</sup> Către cardinalul Cinzio. Text italian în *Relationes*, p. 159.

VISCONTI CĂTRE CARDINALUL  
PETRU ALDOBRANDINI<sup>89</sup>

1597 aprilie 10, Alba Iulia

- p. 284 Întrucît din scrisorile publice domnia voastră ilustrisimă va înțelege tot ce se petrece . . . vă voi spune doar că deși principele a fost sfîșiat de gânduri contradictorii în privința păcii, totuși s-a liniștit pînă în cele din urmă înțelegînd că poate fi mai primejduit de o pace nesinceră a inamicului decît de războiul pe față. Și acest lucru îl recunosc și îl mărturisesc și mai-marii statului, doar cei din popor care nu pătrund în adîncul lucrurilor și se gîndesc doar la starea prezentă doresc pacea și tihna . . .
- p. 285 Cred că principesa se va reîntoarce la Graz, și îmi pare rău de acest lucru, pentru că știu că va pleca cu supărare din această serenisimă casă, și mă tem că în urma plecării ei interesele alteței sale <principelui> vor fi într-o oarecare măsură mai puțin respectate. Dar <el> este atît de dominat de pa-

---

<sup>89</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes*, p. 284

siuni, încît nu se lasă convins de orice i s-ar spune spre binele său. Eu nu știu din clipă în clipă în ce stadiu se află treburile acestui principe spre a le putea apăra, căci văd întotdeauna creierul său în acțiune, și nu se ține de nici un lucru; și de aceea, sînt mai grele toate negocierile, și trebuie să încerci să-l conduci spre țelul propus mai mult folosind procedee și moduri indirecte decît metodele obișnuite.

[Visconti nu dorește decît a fi rechemat . . . și așteaptă cu nerăbdare numirea noului episcop al Transilvaniei . . . etc.]

1597 mai 20, Alba Iulia

[A arătat în scrisorile publice hotărîrea luată de principe de a-l trimite pe p. Alfonso la Graz și de acolo la Roma pentru a trata acolo cele discutate la Praga<sup>90</sup>. După plecarea acestui părinte, principele nu s-a putut abține de a nu propune același lucru solilor imperiali și de a nu-i întreba dacă aveau împuternicire de a duce tratative în această materie, și bănuiesc că în special a dat împuternicire domnului Adam Gallo Popel<sup>91</sup> în care se încrede mult ca să trateze cu împăratul, pentru că am auzit de la d. conte della Torre<sup>92</sup> că principele i-a dat un cifru pentru a-l folosi amîndoi împreună. Nu am putut afla întregul adevăr despre aceste tratative cu solii, pentru că ei nu mi-au comunicat nimic [și Visconti însuși a fost bolnav de friguri . . . ]

p. 286

Principele s-a declarat de acord ca pînă la terminarea acestor tratative, serenissima principesă să rămînă aci, fiind însă hotărît să desfacă legătura căsătoriei, sperînd să obțină acest lucru de la stăpînul nostru, papa, prin mijlocirea părintelui Alfonso, și dacă nu l-ar obține, să o trimită acasă. Deci sârmana doamnă care știe totul, stă într-o jale continuă, nutrindu-se cu lacrimi și suspine, încît ți-e mai mare mila văzînd-o. D. conte della Torre care și el s-a oboșit <pînă> aici ca să-l readucă pe principe pe calea cea bună, și care a găsit lucrurile în stare desperată, vede că, pînă în cele din urmă, într-un fel sau altul va trebui să se ajungă la desfacerea acestei căsătorii. Acesta

<sup>90</sup> Adică renunțarea la principat și despărțirea de arhiducesă.

<sup>91</sup> Unul din solii lui Rudolf, celălalt fiind episcopul de Vač. Pentru rolul lor în legătură cu bănuielile trezite de Sigismund la Praga, vezi *Hurmuzaki*, III/2, pp. 237—239; 246. Popel venise să distribuie banii promiși pentru plata trupelor, să asiste la dietă, să vadă ce răspuns primește ceaușul Ali venit la curtea principelui cu o scrisoare a sultanului în vederea păcii, și să rămînă cît de mult în Transilvania ca observator, ceea ce însă a fost rău văzut de principe și sfetnicii săi, astfel că pe la mijlocul lunii mai a trebuit să plece.

<sup>92</sup> Sigismondo della Torre (sau Turn, Turri etc.) a fost trimis de arhiducesa-mamă în Transilvania spre a purta de grijă principesei și a o apăra la nevoie.



p. 287 discută cu nunțul dacă nu s-ar putea trata căsătoria arhiducesei cu serenisimul principe de Parma Ranuccio Farnese . . . [Avantajele acestei soluții.]

Aici lucrurile în legătură cu războiul se mențin cum pot, căci în afară de soldații de la frontieră, restul trupei e neplătită de patru luni încoace. Principele nu vrea să se ocupe absolut de nimic, și sînt cîteva zile de cînd a plecat să se distreze prin țară, singur cu trei sau patru muzicanți, iar eu văzînd aceste capricii ale sale și această rea guvernare stau într-o teamă continuă de vreo dezordine . . . etc. În zilele acestea din urmă cancelarul era certat cu principele, dar apoi s-a împăcat și a revenit la atîta favoare și autoritate, încît el conduce absolut totul, și acum a primit în dar de la principe două posesiuni cu un castel frumos și mai bine de treizeci de sate, încît pe o distanță de o leghe de aici și pînă la Lipova, care este o cale de cinci zile, el e stăpîn pe toate cele: nu știu pînă unde va ajunge în cele din urmă . . .

*1597 iunie 4, Alba Iulia*

p. 288 [Principele a plecat la petreceri cu cancelarul și nu e nimic nou decît scrisoarea de la ceaușul Ali că a ajuns cu omul principelui în Bulgaria la 15 mai unde au fost primiți cu onoruri în numele sultanului.]

Soldații din Lipova bănuind pe căpitanul lor că ar trata predarea acelei fortărețe în mîinile turcilor, care, după cum se afla prin spioni, se adunau în acest scop sub Timișoara — l-au făcut prizonier, și alteța sa a poruncit să fie adus aici ca să facă cercetare, crezîndu-se că totul nu e decît o bănuială, deși se aude că după arestarea acestuia, turcii aceia s-au reîntors la locurile lor fără a mai încerca ceva. Altminteri liniște la hotare. Nu au venit trupele promise de împărat. [Știri din secuime despre intenția tătarilor de a trece prin Moldova în Țara Românească și în Ungaria (prin Hust)].

*iunie 10*

p. 289 [Liniște la hotare și în Țara Românească unde voievodul se ocupă de primirea trupelor trimise din Transilvania pe cheltuiala împăratului], sînd gata și pregătit cu ai săi pentru orice prilej care s-ar putea ivi în slujba creștinătății. Principele s-a întors aseară . . . P.S. . . . Cancelarul a fost pe la mine și mi-a spus că nu mai vine Cicala ci Mehemet pașa (care merge la Belgrad să maseze acolo trupele turcești). De aceea, principele a poruncit ca forțele prin-

cipatului să se îndrepte spre Lipova și să se facă acolo tabără ca fiind locul cel mai potrivit atât pentru apărare cât și pentru atac<sup>93</sup>.

*1597 iunie 20.*

... Principesa este tot mereu la Făgăraș unde principele nu se duce nici // p. 291  
nu trimete și nu știm dacă măcar are politeța să-i scrie. Conteala della Torre  
a fost acolo pînă acum, și cred că se va reîntoarce iarăși peste puține zile, și  
va rămîne acolo pînă ce va primi noi ordine de la Arhiducesa mamă.

---

<sup>93</sup> În realitate era o simplă demonstrație ca să arunce praf în ochii imperialilor și ai papii.

## LUBIENIECKI

(? — după 1595)

\*

Lubieniecki, nepotul lui Andrei Taranowski, a fost trimis în vara anului 1595 de Ján Zamoyski, cancelarul Poloniei, în Țara Românească, în urma cererilor de ajutor ale lui Mihai Viteazul amenințat de o expediție turcească. Nu se cunosc alte amănunte despre el: nici prenumele și nici anii vieții.

Lubieniecki a fost primit de Mihai Viteazul la 27 iulie 1595 la curtea domnească din București. Domnul care avea nevoie de ajutor militar grabnic i-a făgăduit să recunoască suzeranitatea polonă, deoarece nici împăratul Rudolf al II-lea nici Sigismund Báthory nu-i trimiteau ajutoare îndestulătoare. Lubieniecki i-a făgăduit să înainteze cererea sa regelui Sigismund al III-lea al Poloniei pe care îl credea dispus să-i primească închinarea. La 28 iulie Lubieniecki a părăsit Bucureștii însoțit de solul lui Mihai Viteazul, armeanul Petru Grigorovici din Liov.

Lubieniecki a redactat un raport în limba polonă asupra misiunii sale în Țara Românească. Relația aceasta are marele merit de a reda direct cuvintele lui Mihai Viteazul într-un moment foarte critic determinat de pretențiile lui Sigismund Báthory oglindite în

tratatul de la Alba Iulia (20 mai 1595). Căutînd să scape de tutela acestuia, și temîndu-se să nu aibă soarta lui Aron predat în mîinile lui Sigismund de mercenarii săi unguri, domnul încearcă o apropiere de Polonia. Se cuprind și anumite amănunte asupra dificultăților bănești ale domnului, asupra originii și antecedentelor lui Ștefan Răzvan etc. Acest raport, păstrat în Arhivele bibliotecii din Kórnik (voievodatul Poznań) (ms. 289, fol. 111—116), a fost semnalat de Ilie Corfus și folosit în lucrarea sa *Mihai Viteazul și Polonia*, București, 1938, p. 21, n. 1. Textul acestui original polon comunicat de Institutul Ossolincki din Varșovia a fost tradus de regretatul P. P. Panaitescu pentru colectivul „Călători străini”. O versiune contemporană latină, mai succintă, destinată fără îndoială cardinalului Cinzio Aldobrandini care conducea departamentul relațiilor cu Transilvania și imperiul, fusese descoperită în Arhivele Vaticanului (Fondo Borghese, s. III, vol. 19-b, fol. 221—222), de Claudiu Isopescu care a publicat-o în *Alcuni Documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, în „Diplomatarium Italicum”, I, Roma 1925, pp. 396—399, doc. XV. Traducerea era intitulată *Dominus Lubienieccki Nuntius ad Palatinum Moldaviae, quomodo ab eo exceptus 27 julii anno domini 1595, et quid cum eo contulerit, significat*. Ea a fost analizată de N. Iorga în *Originea lui Ștefan Răzvan*, publicată în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. sect. ist., s. III, t. XI, București, 1930, pp. 158—160.

Tălmăcirea română a acestui text latin însoțit de un comentariu de Aurel Decei a apărut în culegerea *Literatura română veche (1402—1647)* (ediție îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu), vol. II, București, 1969, pp. 6—10, 27, 39.

De Lubieniecki s-au ocupat J. Mačurek, *Zápas Polaka a Habsburku o oristup Černému Marina na sklonku 16 stol* (Rivalitatea Poloniei cu Habsburgii pentru ieșirea la Marea Neagră, la sfîrșitul secolului al XVI-lea), Praga, 1931, p. 95, n. 20; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 82, 140; I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonia*, București, 1938, pp. 19—21.

[SOLIA LA CURTEA LUI MIHAI  
VITEAZUL]<sup>1</sup>

1595 iulie 27

Anul Domnului 1595—1 iulie (!)<sup>2</sup>

Voievodul Țării Românești a primit azi pe Pan Lubieniecki, dar încă cu două săptămîni înainte voise să iasă înaintea lui la București cu toți boierii lui. Aflînd despre dînsul <că n-a venit,> a spus că și mai tîrziu îl va întîmpina. Toată ziua și noaptea au sunat clopotele în biserici, mulțumind lui Dumnezeu și slujind liturghia. N-au ieșit din biserică

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut de către P. P. Panaitescu după textul ms. polon comunicat de Institutul Ossolinski din Varșovia, aparatul critic aparține colectivului „Călători străini” care a lucrat la Institutul de istorie „N. Iorga”.

<sup>2</sup> În textul latin mai succint publicat în *Diplomatarium Italicum* pp. 396—399 data arătată e 27 iulie. Titlul este: *Domnul Lubieniecki sol la domnul „Moldovei” (= Țării Românești) arată cum a fost primit de el la 27 iulie din anul domnului 1595 și ce a vorbit cu el*: Între textul polon și versiunea latină există unele deosebiri, primul fiind mai bogat în amănunte, dar cel latin pare mai aproape de stilul direct al lui Mihai Viteazul, așa cum îl cunoaștem din alte împrejurări. Textul latin a fost redat în note de cîte ori deosebiri de nuanță puteau fi observate mai clar. Data celor două texte diferă. În cel polon avem



Portretul lui Mihai Viteazul. (Cabinetul de stampe al bibliotecii Academiei R.S.R.).

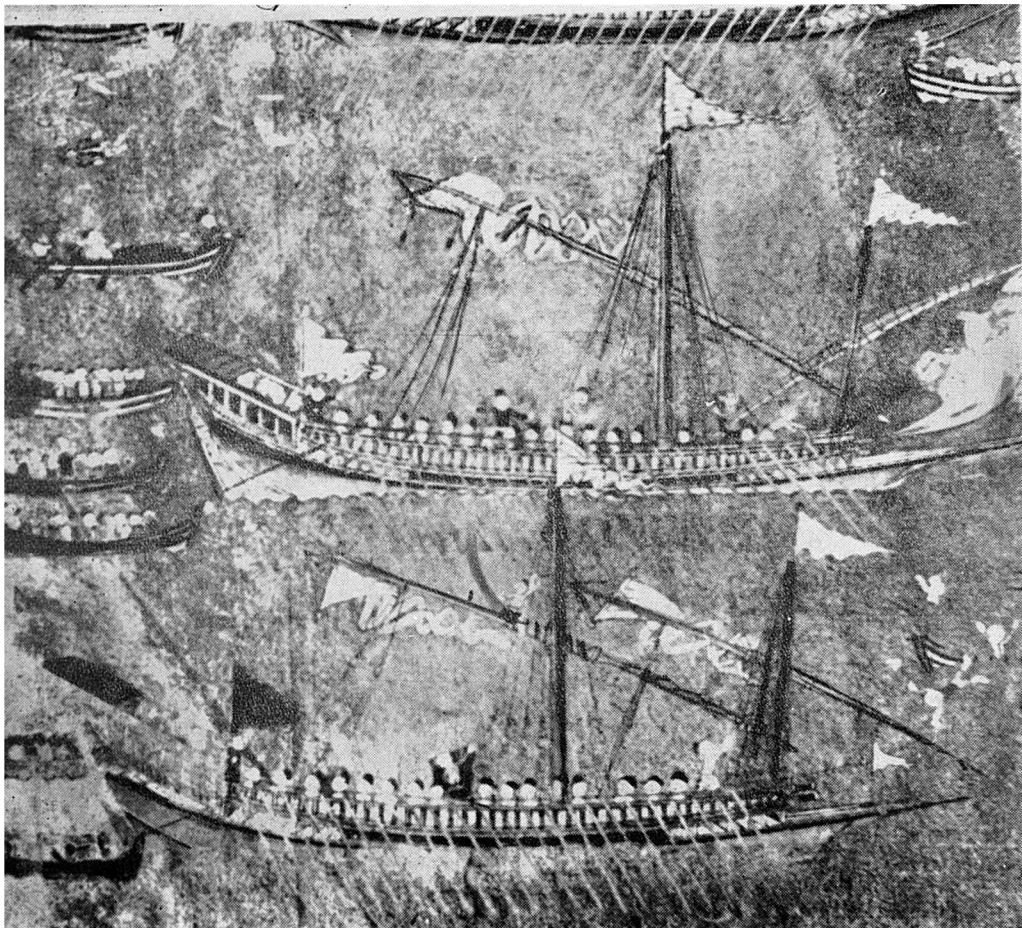


Portretul sultanului Mehmed al III-lea (reprodus din *Türkische, Ungarische Chronica...*, Nürnberg, 1663).

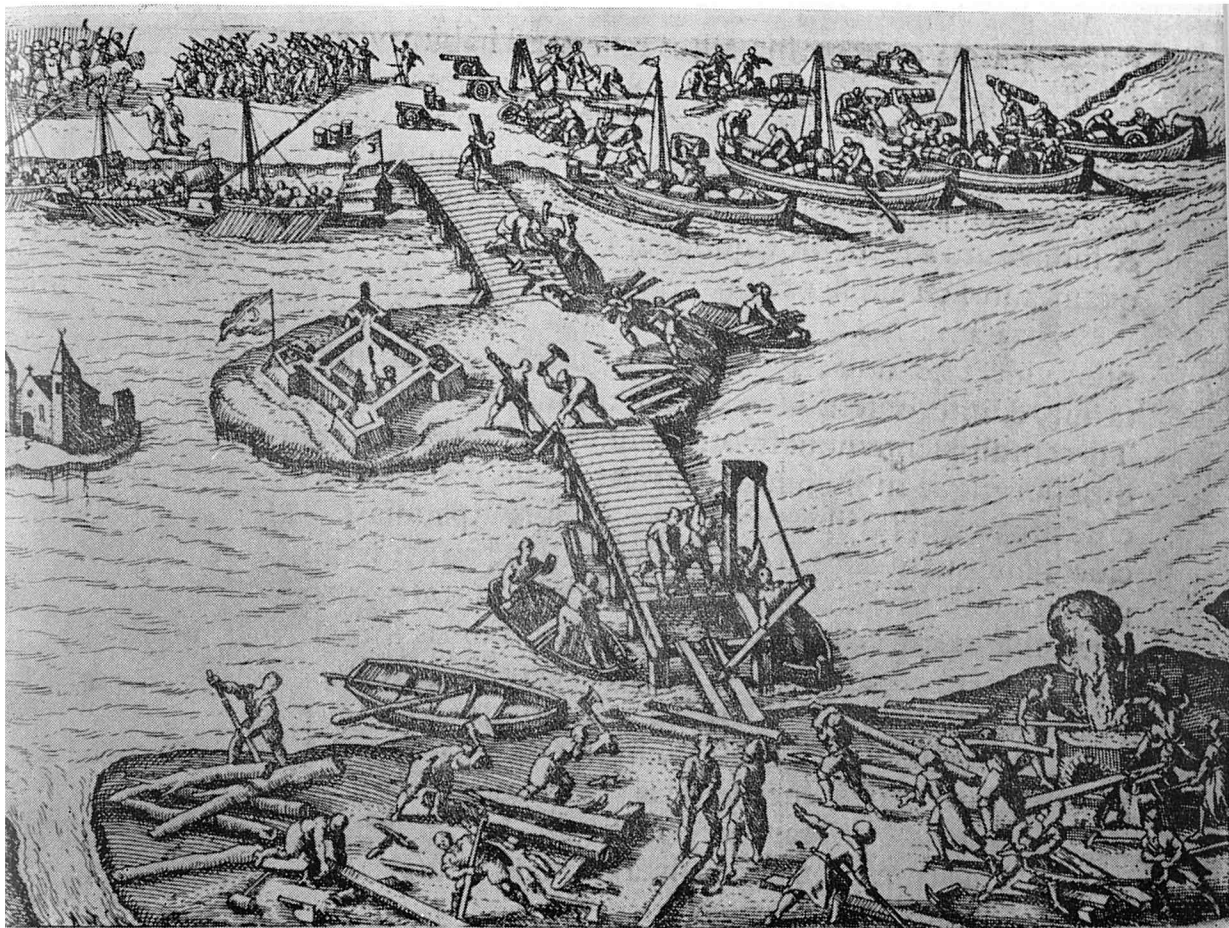


Portretul lui Sinan paşa (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica...*).





Galeote turcești de război;  
(reproducere din P. Coles, *The Ottoman Impact on Europe*).



Turcii construind un pod la Giurgiu  
(reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica...*).



Bătălia de la Tîrgoviște (după *Pannoniae Historia Chronologica*...).



A. Das Tergovist.	E. Der Thron niedr.
B. von Sibenburg: Lager.	leg und Stücke.
C. Die Gebürg Königsum.	F. Die Thron.
D. Die Gebürg darzwischen.	G. Der Aller hi in der
E. Die Türk kommen.	Sibenburg: Lager glegen.

ABRIS DER BELEGRUNG TERGOVIST VND DER SCHLACHT SOVOM SE VON. SIBENBURGEN GESCHEHEN. ANNO 1595. Manse oetel.

Bătălia de la Tîrgoviște (după *Türkische u. Ungarische Chronica*...).



Portretul lui Christoph Teuffenbach (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica*...).

pînă la plecarea celor trei boieri: vistierul<sup>3</sup>, logofătul<sup>4</sup>, postelnicul<sup>5</sup>, pe care i-a trimis în întîmpinarea lui, întrebînd de sănătatea domnilor hatmani și de sănătatea întregii oștiri. Boierii m-au însoțit pînă la gazdă, care se afla chiar alături de curtea domnească și apoi au plecat. După aceea a trimis pe Gheorghe, mareșalul<sup>6</sup> său, cel mai credincios, ca să mă viziteze și să întreb de sănătatea măriei sale<sup>7</sup> și de a domnilor hatmani, întrebînd de asemenea, dacă sînt gata să îndeplinesc cele pentru care venisem și dacă am avea de spus ceva în taină, ca să mă primească și în altă vreme, în sfîrșit, dacă, pînă atunci ar putea veni căpitanul Kiraly<sup>8</sup> Albert. La acestea s-a răspuns că este gata căpitanul și poate veni, căci cele ce urma să le spuie, vor fi după scrisoare. După ce a orînduit în acest chip lucrurile sale, voievodul a trimis să mă cheme, punîndu-mi la îndemînă un cal de paradă de al său și trimițînd pe cîțiva boieri, ca să mă conducă pînă la dînsul. După ce am sosit cu această suită, l-am salutat din partea măriei sale regelui și a domnilor hatmani și a întregii oștiri, pentru care a fost recunoscător. După primirea scrisorii, pe care a pus să fie citită cu glas tare <voievodul> a întreat de sănătatea măriei sale regelui și de a domnilor hatmani. Apoi a început să întreb dacă Liga<sup>9</sup> s-a încheiat sau nu? I-am spus că nu s-a încheiat, căci au socotit-o nefavorabilă mării sa regele, domnii sfetnici și locuitorii țării coroanei polone, care...\* s-au trimis. După aceea a întreat dacă avem oaste. I-am spus că mării sa

---

1 iulie, în cel latin 27 iulie. În textul polon, trecerile destul de frecvente de la persoana I la persoana a III-a creează un fel de confuzie. În textul latin confuzia rezultă mai degrabă din inversarea ordinii în redarea spuselor lui Lubieniecki. Informarea despre oastea polonă apare ca o lămurire dată boierilor ce l-au primit și nu domnului. În textul latin domnul e numit, după obiceiul polon, „palatinus Moldaviae“.

<sup>3</sup> Teodosie Rudeanu (13 dec. 1594—23 iunie 1596).

<sup>4</sup> Miroslav din Rîfov (12 febr. 1595—24 iulie 1595).

<sup>5</sup> Preda Buzescu (12 iunie 1595—28 dec. 1599).

<sup>6</sup> Termenul de „mareșal“ e lipsit aici de precizie. Numele de Gheorghe care apare în textul acesta polon nu îngăduie identificarea cu vornicul Chisar, propusă de A. Decei în notele la versiunea română a textului latin corespunzător (vezi în *Literatura română veche*, vol. II, București, 1969, p. 33). Credem că e vorba aici tot de Deli Gheorghe care vine să-l conducă, după aceea, seara la domn pentru audiența secretă. În textul latin aflăm o formă foarte neprecisă „*alius marescalcus*“, indicînd pentru termenul folosit un sens destul de general și nedînd nici un nume.

<sup>7</sup> Sigismund al III-lea, rege ales al Poloniei (1587—1632). Ajunge prin moștenire și rege al Suediei (1593—1604).

<sup>8</sup> Kiroi. Fostul comandant al gărzii lui Sigismund Báthory, care a executat ordinul de arestare a magnaților „conjurați“ la Cluj în 28 august 1594 (vezi relația lui Busto în volumul de față). El l-a înlocuit pe Mihail Horváth care comanda corpul maghiar trimis de Sigismund în Țara Românească, în noiembrie 1594. Pentru atitudinea sa față de Mihai Viteazul la Călugăreni, vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 118.

<sup>9</sup> Coaliția antiotomană, înjghebată în 1590—1592, sub auspiciile papalității care o numește „Liga sfîntă“. Din ea făceau parte Imperiul habsburgic, Spania, Veneția și Toscana. Pentru stăruințele depuse în vederea cîștigării Poloniei, vezi și biografia lui Comuleo.

\* Lacună în textul deteriorat.

regele are gata două oști de lefegii, în număr de 10 000, împotriva oricărui dușman, pe lângă trupele auxiliare, pe care le-au făgăduit panii sfetnici și obișnuiesc să le trimită, după poruncile scrise, fiind răspîndite în diferite locuri la granițe. <Acestea le>-am spus după informațiile pe care le aveam de la domnul hatman de cîmp<sup>10</sup>. A întreat despre Lobodă<sup>11</sup>, ce are de gînd și ce face? I-am spus că acum a fost primit în grația măriei sale și va face ceea ce îi va porunci măria sa regele și are oaste de peste 10 000 de oameni și se va așeza cu ele la Olsanicia<sup>12</sup>. Pe lângă acestea este gata <să fie chemată> ridicarea generală în arme, în cazul cînd acea oaste de lefegii nu ar putea face fața nevoilor. A întreat cît de mare ar putea fi aceasta? I-am spus că ar putea fi pînă la cîteva sute de mii. A întreat dacă s-ar putea ca să aibă așa de mulți oameni coroana <Poloniei>? I-am spus că și mai mulți, dar că acești oameni nu vor fi adunați, decît pentru o nevoie hotărîtă și grea, căci este vădit că adunarea lor ar aduce pagube țării. La plecarea, am întreat dacă are vreo veste sigură despre tătari și despre turci. A spus: „dar despre tătari aștept vești de la voi<sup>13</sup>. Spionii mei nu mi-au dat nici o știre sigură“. Despre turci a spus că este sigur că se află așezați în 12 locuri, adunîndu-se în două cete, unii spre Rusciuk, alții spre Silistra. Spionii lui i-au adus aceste vești din diferite locuri. Asupra oștirii turcești este comandant Ferhat<sup>14</sup> pașa, care și-a adunat oastea la Rusciuk. Cît de mare este oastea, nu a putut afla, nici de la spioni, nici de la fugari, nici de la prizonieri, căci unii spun că este de 160 000 de oameni, iar alții spun că este de 120 000. El socoate ca lucru sigur că sînt 160 000, căci așa a spus un prizonier, care se potrivește în spuse cu dezertorii, și care a fost bucătar la pașa comandant<sup>15</sup>. Aceasta se poate vedea, a spus el, și după numărul corturilor, că este o oaste foarte mare. Acest Ferhat pașa a fost înlăturat de la comandă printr-un oarecare „Farshanson“<sup>16</sup> vistier al împăratului și care va rămîne, pînă va sosi la oaste Sinan pașa, pe care-l așteaptă pe curînd. Îndată ce va sosi, vor trece Dunărea, căci au podurile gata la Rusciuk și Silistra.

După ce a spus el acestea, făgăduind să dea de știre despre toate prin

---

<sup>10</sup> Hatman de cîmp era Stanislav Zolkiewski, hatman al coroanei Ian Zamoyski.

<sup>11</sup> Lobodă, hatman al cazacilor.

<sup>12</sup> Olsenia.

<sup>13</sup> În textul latin: *De Tartaris ex te cognoscere volui*.

<sup>14</sup> În textul latin: *Ferhat Bassa*, în cel polon *Ferarf*—Ferhad pașa, mare vizir (1590—92, 1595—96).

<sup>15</sup> Textul latin sună: *Tormenta bellica 160 esse. Manu captus cocus Bassae narravit quod idem coniectura quadam assecutum se Palatinus Moldaviae confermavit*.

<sup>16</sup> În textul latin: *Ias Hassen* (vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 34, identificarea cu Bas Hasan Efendi care a fost bas defterdar de la 4 martie la 6 august 1595).

mine domnilor hatmani, m-au condus la gazdă. Seara<sup>17</sup> a trimis după mine pe Deli Gheorghe, favoritul său, cu care m-am dus îndată la dînsul. Cînd am sosit, m-a întrebat dacă am vreun tîlmaci credincios, sau dacă aş putea vorbi singur cu dînsul pe turceşte. I-am spus că pot înţelege ceea ce va spune, dar nu voi putea să-i răspund. De asemenea că nu am un tîlmaci așa de credincios. După aceea i-am arătat pe acel tînăr turc, care va păstra credința măriei sale domnului. El a cerut de la mine și de la dînsul ca, să jurăm că nu vom spune acestea nimănui, afară de celor cărora li se cuvine. I-am spus că n-am jurat niciodată și nici nu o voi face niciodată. După aceea mi-a cerut ca să repet aceasta cu cuvinte clare, ceea ce am și făcut, dar cînd am văzut că s-a supărat, m-am învoit să jur pe sabie. El nu a voit, ci a cerut numai jurămînt pe sfînta Evanghelie. Cînd m-am învoit și la aceasta, văzînd el atîta bunăvoință din partea mea, a renunțat la jurăminte.

A început întîi să se plîngă împotriva lui Ștefan Răzvan voievodul Moldovei, „că este un trădător, care a mîncat pîinea mea, nu este un țăran, ci un serb al meu. Dacă ai fi rămas încă puțin pe lîngă mine, aş fi trimis după mama lui, din sat, ca să știi cine este. El mi-a furat 6 000 de zloți roșii, cînd l-am trimis la Țarigrad. Iar acum zice că-mi este frate<sup>18</sup>. Cînd am îndreptat în cîteva rînduri la măriia sa regele și la domnii hatmani pe trimișii mei, n-a vrut să-i lase să treacă, dînd de știre despre toate păgînilor, precum și despre prietenia mea față de toată Republica Poloniei“.

După aceea s-a plîns de cei 12 boieri ai lui<sup>19</sup>, pe care îi trimisese la voievodul Transilvaniei, dar care nu au tratat după punctele pe care le aveau în instrucțiunile ce li se încredințaseră, ci au făcut după voia lor, dobîndind

---

<sup>17</sup> Textul latin mult mai succint. „*Veni tandem vesperi ad ipsum palatinum, scire voluit ex me si me potuisset sermone turcico alloqui, cui me linguam turcicam intelligere, loqui vero turci re nescire respondi. Nonconvenientibus nobis de interpretaete, iuramentum a me exigebat silentii et fidelitatis. Me annuente super gladium falcatum illo vero exigente super Evangelium acquievi.*”

<sup>18</sup> În textul latin: „... *Quod is est meus fidefragus, meus subditus, non Kmetho sed hortulanus, cuius mater subdita mea est, et furatus est mihi sex millia aureorum ungaricalium cum esset a me missus Constantinopolim, nunc non fratrem meum esse se ait. Nuntios meos ad Serenissimum regem Poloniae et ducesbelli qui a me illo mittebantur in negotio regni Poloniae retrahabat et transitum impediabat.* (Lipsește: dînd de știre... păgînilor etc.). (În textul latin: zice că nu îmi este frate.)

<sup>19</sup> În textul latin: (Despre cei 12 boieri trimiși în Transilvania) *qui non id quod in mandatis habebant, agebant, sed quod e re eorum erat, obtentis quibusdam privilegiis sibi, et cum Aarone ipsum consociaverunt subicientes se Caesari Christianorum* (vezi lista boierilor la N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 178: mitropolitul Eftimie, cu episcopii de Rîmnic și Buzău. (Teofil și Luca) și următorii boieri: vornicul Mitrea, vornicul Chisar, logofătul Dumitru, vistierul Dan, Radu postelnicul, Radu clucerul Buzescu, Radu postelnicul cel mare, logofătul Borcea, clucerul Vintilă, postelnicul Stănilă, logofătul Preda Buzescu).



unele drepturi și privilegiile<sup>20</sup>, „iar Aron, supunându-se cezarului<sup>21</sup>, a aderat la Ligă la care eu nu aș fi aderat și nici Aron<sup>22</sup> dacă nu ne-ar fi asigurat că și măria sa regele ar fi aderat la Ligă și vrea să continue războiul împotriva turcilor. În schimb, i s-a întâmplat <rau> lui Aron, căci cu toate făgăduielile ce i se făcuseră a fost răsturnat din domnie în favoarea trădătorului său<sup>23</sup>. A pierdut toate și a fost aruncat în închisoare. Același lucru mă aștept să mi se întâmple și mie, căci nu mă încred în boierii mei, care m-au trădat, căci nu au transmis ceea ce am poruncit eu și nu au făcut așa cum le-am spus eu. De asemenea nu mă încred nici în ungurii care sînt pe lângă mine, în număr de 6 000<sup>24</sup>, de care mă tem mai mult decît de turcii care se aflau odinioară în țara mea, căci pe atunci eram mai în siguranță sub turci, decît acum sub creștini. Împăratul creștin și domnul voievod al Transilvaniei mi-a făgăduit oaste mare în ajutor și ca fiul meu să rămîie moștenitor veșnic în țara mea. De la împăratul creștin nu am nici un ajutor. Voievodul Transilvaniei mi-a trimis numai 3 000 de unguri, pe care îi plătesc de șapte<sup>25</sup> luni, zălogind tot ce aveam, luînd și giuvaericele soției mele și acum am ajuns la atîta strîmtoare, încît sînt silit să mă ating și de averile mănăstirilor. Nu mă pot aștepta la nici un ajutor<sup>26</sup>, căci știu că și voievodul Transilvaniei va avea să facă față la o primejdie tot așa de mare ca și mine. De asemenea și măria sa împăratul <nu mă poate ajuta>, de vreme ce nu este înțelegere între principii imperiului“. După aceea, iarăși a întrebat de ce Liga nu a izbutit. Eu i-am spus la fel, cum îi spusese și mai înainte. A întrebat despre condițiile alianței, i-am spus ceea ce știam din înscrisul, pe care-l văzusem, dintre care unele condiții i s-au părut că sînt potrivite, altele nepotrivite. Mi-a spus că „noi, creștinii, nu vrem să ne legăm împreună împotriva păgînilor, și atunci păgînii ne vor lega ei pe noi<sup>27</sup>“. Și spune că așa știe de la spioni, de la fugari, de la prizonierii, care fug din oastea turcească, cum că turcii și-au îndreptat toate forțele către aceste țări, afară de puțini oameni, pe care i-au trimis cu

<sup>20</sup> Sînt analizate de N. Iorga, *op. cit.*, pp. 180—181. Textul tratatului de la 10/20 mai 1595 e publicat în *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 209—213 (vezi și discuția lui I. Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj“, V, (1962), pp. 111—144).

<sup>21</sup> Rudolf al II-lea.

<sup>22</sup> În textul latin lipsește: nici Aron...

<sup>23</sup> În textul latin: *Diversum factum Aaroni contra fidem datam exutus est dominio suo...*

<sup>24</sup> În textul latin: *Ungari nullam habeo fidem, quorum circa me sunt septem millia*, cifra diferă!

<sup>25</sup> În textul latin: *sex mensium*.

<sup>26</sup> În textul latin = *Auxilium nullum est, nec aliud speratur: huic oneri sustinendo Palatinus Transilvaniae impar: habebit ipse quod agat cum turca sicut et ego. Et inter Caesarem et Principes Christianos nulla concordia*.

<sup>27</sup> *Ibidem*: *Nolumus nos colligare, sed ligabimur a paganis*. [Se referă aci la faptul că au s-au unit între ei împăratul și regele Poloniei contra turcilor.]

„Asari“ Başa<sup>28</sup> pentru apărarea acelor cetăți din Ungaria, pe care le-au luat de la creștini, mai ales la Rab<sup>29</sup>. Acesta este gândul lor: să treacă Dunărea, pentru care au toate gata, să ia cât mai repede orașul București, capitala Țării Românești, să-l înconjure cu ziduri și valuri, să se înarmeze cu puști și să așeze acolo pe un pașă al lor. După ce vor face la fel și la Iași, scaunul Moldovei, ca și aici — și pentru aceasta au adus pe toți meșteșugarii, care sînt cu dînșii, cu toate uneltele — au de gând să se îndrepte împotriva Transilvaniei, la care Dumnezeu să nu-i ajute. Și vor să facă aceasta din două pricini, precum spun prinșii, spionii și fugarii, care cu toții sînt de aceeași părere asupra acestui lucru: întîi pentru că au pierdut toate dijele<sup>30</sup> pe care le cărau mai înainte din teritoriul Moldovei și al Țării Românești, ca: tributul, porcii, untul, grîul, boii, oile, orzul, berbecii, caii. Al doilea, pentru că atunci cînd vor avea garnizoanele lor aici, mai ușor le va fi tătarilor să năvălească în toate țările creștine pentru care lucru văd că se pregătesc. „Și dacă<sup>31</sup> acel foc va trece peste Dunăre în țara mea și apoi în Țara Moldovei, atunci la același lucru trebuie să se aștepte și mărița sa regele în țările sale. Așadar ar fi mai bine ca domnii hatmani să nu aștepte pe turci la Nistru, ci să-i aștepte la Dunăre“.

„Astăzi, după plecarea ta de la mine, au adus veste spionii mei că turcii în număr de cîteva sute au trecut de la Rusciuk la Giurgiu și că au aruncat și un pod peste Dunăre, care, cum nu ajunge pînă la mal, l-au întors iar la malul celălalt, totuși au toate uneltele spre a-l face din nou. Eu pornesc mîine împotriva lor, silindu-mă cu ajutorul lui Dumnezeu, să le împiedic trecerea cît voi putea. Ceea ce am început, o fac, neavînd nici o pricină din partea turcilor; dimpotrivă, am făgăduieli de la dînșii că mă vor lăsa pe mine și pe urmașii mei pe vecie în stăpînire. Toate le-am făcut din cauza vărsării sîngelui lui Hristos și pentru întreaga creștinătate<sup>32</sup>. Acum, vărsînd sîngele nostru, port greutatea războiului împotriva păgînilor și văd în fața ochilor că nu am puterea trebuitoare, ca să mă împotrivesc lor<sup>33</sup>. Dacă ar fi rămas în domnia Moldovei, Aron, fratele meu, cu care făcusem jurămînt, ca unul pentru altul să ne punem capul, încă aș avea nădejde că noi am putea să împiedicăm trecerea turcilor peste Dunăre, și mai ales dacă tătarii nu ne-ar lovi din spate.

<sup>28</sup> *Ibidem: Assan Bassa.*

<sup>29</sup> *Araboniam* . . . numit și Győr sau Iavarinum.

<sup>30</sup> În textul latin: *magna tributa turcis proveniebant quae nunc ipsi non dantur.*

<sup>31</sup> În textul latin: *Si iste ignis serpsit per Danubium in patriam meam, deinde in terram Moldaviae, nihil boni sperare et expectare debet serenissimus rex Poloniae. Melius ut ipse rex suis rebus consulat et Duces illius belli cum exercitu suo ut non ad Tyram sive Nestrum, sed ad Danubium Turcas expectent et transitum Danubii prohibeant et impediunt.*

<sup>32</sup> În textul latin: *Quicquid facio, amore Christianitatis facio, ne sanguis Christianorum effundatur.*

<sup>33</sup> Este mai clar în textul latin: *Nunc effundere sanguinem meum paratus sum nam ad bellum cum turcis progredior, quod viribus meis impar.*

Dar<sup>34</sup>, cum acela nu mai este în domnie și îmi este greu să mă încred în acest țigan, voievod al Moldovei, care mai întâi, m-a trădat pe mine, pe când mă slujea, după aceea a trădat pe Aron, domnul său, și s-a așezat în scaunul lui, nu<sup>35</sup> văd pentru mine nici o mîntuire, bucuros mi-aș adăposti capul la măriia sa regele; te rog, sfătuiește-mă pe conștiința ta, căci acestea nu le-am încredințat nimănui, numai lui Dumnezeu și ție. Dacă aș putea să cîștig bunăvoința lui, m-aș pune, cu toți urmașii mei, sub sceptrul și apărarea mării sale regelui; și dacă măriia sa regele ar binevoi să mă primească, eu însumi și soția mea și copiii noștri vrem să ne supunem protecției mării sale regelui, vreau să prezint credința și supunerea mea întregă și nestrămutată, iar dările pe care le dădeam turcilor, voi fi dator să le dau mării sale regelui și Republicii. Și fac aceasta nu fără motiv, căci văd în chip sigur că nu pot avea nici o scăpare, nici de la împăratul creștin, nici de la voievodul Transilvaniei. Dacă ar fi după acela, Țara Românească și Moldova s-ar îndrepta spre pieire. Aceasta încă de mult aș fi făcut-o împreună și cu Aron, dacă nu s-ar fi împotrivit boierii mei. Și dacă poate fi vreo scăpare de acolo, de la voi, spune-mi“.

I-am spus la aceasta că „nu am poruncă în instrucțiunile mele, ca să discut despre aceasta cu măriia ta domnească, totuși știu că măriia sa regele, ca un domn creștin, nu părăsește pe orice om creștin să se năruie dacă se adăpostește sub protecția sa. Bunăvoința mării tale domnești o va primi cu plăcere; despre aceasta, eu voi vorbi cu domniile hatmani la întoarcerea mea, și vă asigur că nu trebuie să vă îndoiiți de bunăvoința lor față de măriia voastră domnească“.

Mi-a mulțumit<sup>36</sup> și iar mi-a mulțumit pentru aceasta, spunînd că și pan

---

<sup>34</sup> *Sed cum ille non est, huic non Palatino Valachice, Cygano genere nulla fides est, is cum me serviret me decepit, dein Aaronem domino suo deturbato, pro ipso Valachis imperat.*

<sup>35</sup> *Non est qui mihi opilaretur, nec locus est quo reclinem caput. Si ad regem Poloniae debeam confugere consule mihi, rogo fideliter et sub conscientia. Haec omnes celo, tibi non (=nunc?) pando si ille voluerit me recipere in tutelam suam cum uxore et dominio meo hereditario fidelitatem et subiectionem meam ipsi profiterer praestandam, et tributum Turcae a me dari consuetum Regi et Rei publicae penderem. Dum me regi subijcio causa est, quia neque a Cesare, neque a Palatino Transylvaniae auxilium speratur: difficile est eos mihi opem ferre posse, cum et ipsos a Turcis non intermittendos certum est, Constitutum erat inter me et Aaronem nos militiam professuros contra communem hostem Turcam sub signis Regis sed is Aaron a famulo suo, et ego a meis subditis viris primariis sum fraudatus et deceptus. Quare tu Lubeneci, si inde queram habere auxilium dic mihi?*

<sup>36</sup> *Text mai sobru în versiunea latină: Grato animo haec suscepit ipse palatinus Moldaviae simulque narravit mihi D. Taranovium pollicitum ipsi suam amicitiam ac petiit ut cum Taranovio ipsos Dominos, duces belli adirem omnemque causam eius e ipsis exponerem, ut per ipsos commendaretur Regi propter ferendum ipsi auxilium. Ad haec subintulit ille Palatinus, „et Regi et ducibus belli mitterentur a me apophoretu gratitudinis et animi promptitudinis declarandae ergo sed vereor ne ambo in periculum conjiciamur eorum causa. Quod periculum effugientes nullas tibi do litteras, tam ad Serenissimum Regem, quam ad duces belli Armenen quod tibi committo diligenter obi. Quod tibi omni genere officiorum sarciam“.*

Taranowski<sup>37</sup> „mi s-a oferit să-mi fie prieten. Roagă-l stăruitor să meargă cu tine și să roage, pentru Dumnezeu, pe domnii hatmani, ca să pună vorbă pentru mine la măriia sa regele, în aceste grele încercări ale mele. Aș trimite bucuros prin tine daruri domnului hatman, dar acest lucru ar fi primejdios și pentru mine, și pentru tine. Aș fi scris măriei sale regelui și domnilor hatmani, dar nu se cuvine, din cauza a tot felul de bănuieli, însă ceea ce vorbesc cu tine și spun prin tine, acelea să le spui mai departe, întocmai și sub jurământ, măriei sale regelui, domnilor hatmani și domnului Taranowski. Roagă-i pentru Dumnezeu și eu te rog pentru Dumnezeu, și el te va răsplăti. Roagă pe domnul hatman al coroanei să-mi fie tată<sup>38</sup>, iar domnul hatman de oîmp să-mi fie frate, pentru ca eu, la stăruința lor, să pot avea apărare întru toate. Și să-mi dea de știre, dacă pot să nădăduiesc ceva neîntârziat, iar eu mă leg pentru aceasta să împart moștenirea și averea mea, dacă se poate ca acum în grabă să vie oastea polonă care numără 10 000 de oameni pentru apărarea împotriva trecerii păgînilor, și înainte ca să treacă trei luni, îți dau cuvîntul meu domnesc că-i voi răsplăti și-i voi plăti, căci turcii nu mi-ar mai sta pe cap, dacă ar ști că dau de oastea cea mare a Poloniei. Să păzească bine domnii hatmani, ca tătarii și turcii să nu se adune la un loc, căci atunci întreaga creștinătate nu i-ar putea învinge. Însă ei acum sînt gata, iar creștinătatea abia se gîndește să se pregătească.“

„Pe soția și pe fiul meu i-am trimis la Tîrgoviște, sub munții Transilvaniei, împreună cu tezaurul, alte <tezaure> le-am îngropat la mănăstiri, dar dacă aș putea avea nădejde de acolo <din Polonia>, atunci aș trimite pe soție și pe fiu și averile mele acolo, pentru mai mare siguranță“.

---

<sup>37</sup> Pentru legăturile mai vechi ale acestuia cu țările române, vezi *Călători*, II; pentru cele cu Mihai Viteazul, vezi mențiunile din *Hurmuzaki*, XII; *Veress*, *Documente*, vol. V; I. Corfuz, *Mihai Viteazul și polonii*.

<sup>38</sup> În textul latin: *Supremum ducem belli velim habere pro patre et copiarum campastrum Ducem pro fratre ut ad eorum interventum, a Serenissimo Rege, et ordinibus Regni in protectionem et tutelam suscipiar utque me certiore reddant quam citissime, si aliqua spes futura sit auxilii et protectionis. Vellem habere decem millia hominum Polonorum ad impediendum transitum Danubii turcis in eam crepidinem, quibus copiae meae adiungerentur. Si is numerus militum Polonorum esset Turcae timerent nos adoriri, putantes magnum exercitum Polonorum ad ipsum Danubium esse. His militibus stipem ante trimestre tempus exolvam.*

*Caveant duces belli ne Tartari simul in unum locum convenient: qui si convenirent in unum, impossibile est Christianos eorum impetum sustinere posse. Illi enim parati et manu prompti, Christiani vero non nisi ab hostibus invasi, et dum pars erum magna in servitutem agitur, deliberant de modo defensionis.*

*Uxorem et filium meum ad Targoviscum in submontana Transylvaniae cum parte supplictilis meae quasi in locum tutiorum deduxi, reliquam in monasteriis defodi, sed si scirem me Regem et ordines regni in protectionem suam suscepturum, eo uxoris et filii cum bonis meis remitterem.*

A doua zi am avut audiență publică de plecare și mi-a dat și o scrisoare<sup>39</sup>, rugînd <pe ai noștri> să supravegheze cu grijă pe tătari și să-l mîntuiască de dînșii. În aceeași zi după slujba religioasă, a pornit cu toată oastea sa și cu armele de război, spre Rusciuk, unde se adunase toată oastea păgînilor. El și-a așezat tabăra la Giurgiu, în fața Rusciukului, la două mile de ale noastre și de Dunăre, vrînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, să împiedice trecerea lor, cît timp fi va putea opri.

---

<sup>39</sup> În textul latin: *Postridie illius dialogismi nostri, publice num litterae datae ad duces belli et inde dimissus discessi ab eo, publice etiam imploravit auxilium a nobis utque Tartari ab aditu ditionum Valachicae et Moldavicae prohibeantur. Eadem die ille palatinus cum militibus suis stipendiatis, et multanieis cum omni apparatu bellico, versus Ruscicum ubi sunt exercitus Paganici progressus est et castra metatus est ad Dziurdzieroum et opposito Ruscici, duobus miliaribus distantem a Danubio, per quam divino auxilio proposuit impedire transitum Turcis in oras nostras.*

— *Sermo qui intercessit Domino Lubienieczky nuntio palatino Moldaviae cum eodem domino palatino.*

## COSIMO CAPPONI

(? — după 1597)

\*

Nu posedăm decît puține date despre acest tînăr nobil roman, venit în Transilvania în suita nunțului Alfonso Visconti, căruia îi fusese recomandat de atotputernicul cardinal Petru Aldobrandini (desemnat de obicei sub numele de cardinal Aldobrandini spre deosebire de cardinalul Cinzio Aldobrandini care purta titlatura de cardinal di San Giorgio). Din spusele sale ar rezulta că era militar de carieră și că fusese (probabil în calitate de mercenar) în Franța și de acolo se abătuse prin Toscana unde se bucurase de ocrotirea marelui duce Ferdinand de' Medici, pe care continua să-l socotească drept un fel de patron al său. La Alba Iulia a beneficiat chiar din primul moment de preferința lui Sigismund pentru tot ce era italian, precum și de favoarea noului nunțiu care era un fel de mentor al principelui. Primit în slujba acestuia ca gentilom al său, el ar fi gata să intre într-un corp de mercenari italieni care s-ar putea constitui în Transilvania. Leafa pe care o primește din pură favoare, ca gentilom al principelui, i se pare mică, deși întrece cu mult lefurile date nemeșilor unguri. Părtinirea lui Sigismund pentru italieni jignea adînc pe localnici, iar semnele de favoare deosebite trezeau vigilența

cancelarului Josica pe care Capponi și-l socotea dușman. Surprindem unele trăsături care ne îngăduie o reconstituire a portretului său moral. Apare de la început la el o tendință spre lingușire manifestată în cifrele și aprecierile exagerate ale armatei lui Sigismund, în calificarea gratuită a acestuia de principe *atit de valoros*, apoi în cascada de laude care se revarsă fără deosebire asupra arhiducesei, atât de cucernică, asupra arhiducesei-mame, atât de atotștiutoare și atotfăcătoare, asupra monseniorului nunțiu, atât de iubit de principe pentru care este ca un părinte etc., și, în sfârșit, în amănuntele fabuloase ale victoriei asupra pașei de Timișoara precum și în calcularea nespulșelor realizări care l-ar aștepta în Banat pe principe dacă n-ar fi silit să meargă în Țara Românească!

O altă formă de lingușire constă în deprecierea oștii și a domnului Țării Românești după rețeta fraților Genga. O trăsătură și mai puțin recomandabilă constă în lipsa de scrupul cu care destăinuiește curții toscane intențiile secrete ale principelui, stăpînul său, de a merge incognito în Italia trecînd și pe la Florența. În sfârșit, comportarea sa la curte, ca tovarăș de chefuri al principelui, este aspru judecată de istoricul contemporan Szomosközi „*inter ludibria aulae habitus est, anno 1597*” (cartea IV, p. 76, apud Veress, *Relationes*, p. 71).

Care este valoarea informațiilor pe care le trimite la Florența? Trebuie observat că în multe rînduri el nu dovedește spirit critic, ci repetă cele auzite și uneori rău înțelese. De altminteri el nu așteaptă confirmarea veștilor și nici chiar stabilirea propriei sale convingeri înainte de a le răspîndi (vezi, de pildă, ultimul paragraf al scrisorii din 2 martie 1596). Întîlnim la el formule variate: *Habbiamo per certo...*, *si ha nuova certa*, *... si ha pubblicamente* etc. care, deși par să întărească știrile pe care le însoțesc, sînt dimpotrivă mărturisirea nevoii de a afla pentru acestea o confirmare. Din categoria aceasta fac parte unele știri care nu mai apar în alte izvoare și față de care trebuie exercitată multă prudență. De pildă, așa-zisa ocupare a Brăilei de către turci prin februarie (?) 1596, apoi strania capturare a 300 de cazaci de către românii răzvrățiți din Oltenia și ajutați de turcii de la Vidin în urma prea ciudatului procedeu al domnului de a preface polcul de 300 de cazaci din slujba sa într-un fel de corp de zapcii, chemat să silească pe locuitori la plata dajdiei foarte grele. Scrisorile sale din Alba Iulia au fost publicate de Veress în *Documente* vol. IV și V după care s-a făcut traducerea din volumul de față.

CĂTRE MARELE DUCE  
DE TOSCANA<sup>1</sup>

*1595 august 14, Alba Iulia*

Data nunții<sup>2</sup> a fost grăbită pentru a se câștiga mai mult timp pentru război, și se crede că nu vor trece zece zile<sup>3</sup> și alteța sa va porni călare spre Țara Românească spre a-l opri pe Sinan de a trece Dunărea. Acesta se și află acolo cu o armată mare și încearcă să treacă în Țara Românească pe un pod făcut din pontoane<sup>4</sup>. Această țară s-a străduit cât a putut ca să adune împreună 10 000 de oameni, măcar că cei mai mulți nu sînt soldați<sup>5</sup>. Dar sosirea alteței sale cu vreo 25 000 //

p. 258

p. 259

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, pp. 258—259. Adresantul era marele duce de Toscana Ferdinand de'Medici.

<sup>2</sup> A lui Sigismund.

<sup>3</sup> De fapt au trecut mai bine de 40 de zile pînă să ajungă în Țara Românească.

<sup>4</sup> *Barche*.

<sup>5</sup> În sensul de soldați de meserie.



de soldați, călăreți și pedestrași va da prilej celor fără experiență să învețe de la ostașii încercați, și cu atât mai mult sub îndrumarea acestui principe atât de valoros care acum două zile a declarat: „Vreau totuși să văd ce voi ști să fac cu ungruii mei, deoarece nu am alt ajutor de aiurea...” Alteța sa așteaptă cu mare nerăbdare venirea domnului Silvio<sup>6</sup>... Ce bine ar fi dacă ar veni și armata papii<sup>7</sup> tot aici în loc să meargă în Ungaria să-și irosească puterile asediind vreo cetate... Ar câștiga glorie... și noi am conserva aceste două țări: Țara Românească și Moldova, și am spera să facem cuceriri cu duiumul din imperiul turcesc... Sigismund e voios și fără teamă.

Principesa<sup>8</sup> aceasta este mândră și desăvârșită, și înzestrată cu toate virtuțile, și de mare pildă, și în fiecare zi de lucru ascultă două liturghii și în zilele de sărbătoare încă și slujba scurtă și slujba mare și pe deasupra încă două predici, una în germană și alta în limba ungară, și întotdeauna se pleacă pînă la pămînt și toți rămîn uimiți de atîta smerenie. Și-a făcut intrarea în Alba Iulia în ziua de 1 august întîmpinată la patru mile de oraș de alteța sa cu 2 500 de călăreți cu tobe, trîmbițe și artilerie, și cum au sosit, s-au dus la biserica mare<sup>9</sup> unde monseniorul nunțiu a săvîrșit ceremoniile cuvenite și s-au împărțit înainte de consumarea căsătoriei.

Serenisima arhiducesă-mamă, renumită pentru marea ei pricepere și în guvernare și în arta militară, va pleca a doua zi de sărbătoarea Stăpînei noastre<sup>10</sup> și se speră că va obține de la poloni ce n-au putut obține pînă acum atîția soli, și nici împăratul, nici chiar stăpînul nostru, papa, anume să-l convingă pe rege să ia armele contra turcului<sup>11</sup>.

Se poate spune că monseniorul nunțiu a devenit părintele alteței sale, care nu face un pas fără el, și speră că pe fiecare zi va avea mai multă influență asupra alteței sale... în orice împrejurare mă recomandă favoarei alteței sale, și cînd a prins bunul prilej acum cîteva zile să-i spună: „alteța voastră va da voie desigur domnului Capponi să meargă să-l salute pe domnul Giovan-Francesco”<sup>12</sup>, el a răspuns: „Îl vreau pe domnul Cosimo aici cu

<sup>6</sup> Piccolomini.

<sup>7</sup> Comandată de Giovan-Francesco Aldobrandini.

<sup>8</sup> Arhiducesa Maria Cristierna era fiica defunctului arhiduce Carol de Graz. Era soră cu soția regelui Poloniei Sigismund al III-lea și cu viitoarea soție a moștenitorului Spaniei.

<sup>9</sup> Vechea și mîndra catedrală care fusese reluată de curînd de la reformați.

<sup>10</sup> Sf. Maria de la 15 august. Deci data indicată este 16 august.

<sup>11</sup> În realitate se ducea la fiica ei care trebuia să nască.

<sup>12</sup> Generalul G. Fr. Aldobrandini, nepotul papii și generalul armatei papale trimise în Ungaria în ajutorul împăratului. Pentru invitarea lui de către Sigismund, vezi și relația lui Visconti din volumul de față.

mine, și va avea prilejul să-l întâlnească în tabără, pentru că toți vom fi împreună“. Dar alteța sa a rămas foarte jignită, căci se confirmase în speranța venirii excelenței sale... și dacă aș putea merge la excelența sa, vă asigur că i-aș arăta în ce cumpănă ar rămîne Ungaria dacă s-ar pierde aceste două țări.

*Din Alba Iulia din ziua de 16 august*

De două zile... de cînd am scris... ai noștri au cucerit o cetate<sup>13</sup> lîngă Timișoara, și pe cînd se întorceau s-au întîlnit cu pașa de Timișoara care venea în ajutorul acestor cetăți și s-a pornit luptă; deodată pașa a luat-o la fugă împreună cu toți ai săi care erau cam la 9—10 000, iar ai noștri i-au urmărit mai bine de douăzeci de mile italiene tot ucigîndu-i ca pe niște pui de găină, și pașa s-a ascuns într-o pădure, dar se speră din oră în oră aflarea prinderii sau morții sale. În acea dimineață principele și toată Curtea au fost a *cantare il Te Deum*. A doua zi va pleca arhiducesa-mamă în Polonia, petrecută de principe 6 leghe afară din oraș; el se va pregăti îndată să meargă la război. Tătarii au trecut prin Polonia și se crede că vor trece prin Moldova... Pînă acuma nu a apărut nici un călăreț din afară venit în ajutorul alteței sale...

---

<sup>13</sup> În scrisoarea din aceeași zi a lui Sigismund către trimisul său pe lîngă papa, Gianbattista Genga (Veress, *Documente*, IV, p. 262), se arată numele acelei „cetăți“ care s-a predat cu anumite condiții (*preso a patti*). E localitatea Făget (*Facset*). Tot acolo mai sînt numite și alte trei forturi (*forte*): *Bocșa*, luat *a patti*, Verșeț, luat cu forța, și tot astfel și Totvărădia.

SCRISOARE CĂTRE  
BELISARIE VINTA<sup>14</sup>

1595 august 25, Alba Iulia

p. 266

[Știe că Simon Genga îl ține pe marele duce în curent cu tot ce se întâmplă zi de zi. De aceea va fi scurt...]. Azi-dimineață alteța sa s-a întors de la Gherla<sup>15</sup>, cetate însemnată unde a mers să-și ia reședința serenísima soție pe tot timpul absenței principelui, și poimîine va pleca, pe ziua de 27, cu restul armatei care este aici, și el nu a rămas la principesă decît puține ore pentru a grăbi cît mai mult pornirea.

Azi-de-dimineață a venit vestea ocupării Lipovei lîngă Timișoara, o foarte bună cetate, și dacă nu ar fi nevoită alteța sa să meargă în Țara Românească, ar cuprinde Timișoara și tot ce stăpînește turcul în această parte de dincoace<sup>16</sup>. Și ce este mai rău e că nu poate să trimită acestei ar-

<sup>14</sup> Era cancelarul marelui duce de Toscana.

<sup>15</sup> *Oivar*. Construită de Martinuzzi, cetatea era socotită foarte puternică.

<sup>16</sup> *Questa banda di qua*.

mate patru mii de oameni într-ajutor, pe care dacă i-ar trimite ar fi speranța de a cuceri prin ei Timișoara. Și e sigur că izbînda pe care ai noștri au avut-o după luarea Făgetului a fost mult mai mare decît se credea, întrucît pe o distanță de șaisprezece sau optsprezece mile italiene nu se văd decît turci morți, și unul pe care l-au luat prizonier acum la Lipova declară că 6 000 au rămas pe cîmpul de luptă, și cei doi begi<sup>17</sup> vor fi aici în astă-seară, și sînt oameni de seamă.

Ieri, în ziua de sf. Bartolomeu a sosit aici în Alba Iulia domnul Gasparo Turloni<sup>18</sup> cu doisprezece gentilomi. Toți arată a soldați de nădejde, și acest cavaler a venit să cineză cu mine, unde se mai afla și domnul cavaler Marchion Michele, la care s-a dus apoi să stea, și alteța sa a avut o foarte mare bucurie de sosirea lui, căci zice că a venit din Veneția dinadins ca să intre în slujba alteței sale. Așadar se speră că principele va înființa o companie de italieni de optzeci de călăreți<sup>19</sup>, deoarece azi poate ușor fi adunat acest număr, și sper că venirea ilustrului domn Silvio va oferi un prilej însemnat de a spori aici numărul celor aparținînd acestei națiuni... //

p. 267

Principele... e recunoscător marelui duce, care a făcut pentru el mai mult decît însuși împăratul care e obligat prin convenția încheiată<sup>20</sup> să-i dea ajutor... și se bucură să poată arăta ungușilor că italienii merită să fie prețuiți, iubiți... etc. ...mai ales că vine un cavaler atît de desăvîrșit și priceput, cum e domnul Silvio, atît de cunoscut pentru reputația sa de către alteța sa.

[Capponi e gata să slujească sub ordinele domnului Silvio măcar că principele a zis deunăzi că îl vrea mereu lîngă el] și eu mă descurc foarte bine călare, ca și doi din oamenii mei<sup>21</sup>, soldați merituoși pe care i-am echipat și pe ei cu cai împreună cu alții asemenea... și mă silesc să fac cinste patriei mele și marelui duce... și neamului meu. Și desigur că aș dori să-i pot face principelui un serviciu mai însemnat, dar îmi lipsește puțința de a o face, căci aici chiar dacă într-adevăr se trăiește bine, totuși se cheltuiește destul, și alteța sa nu-mi dă decît douăzeci și cinci de taleri pe lună, chiar dacă el — dar nu zic numai el, căci e un principe prea bun și îndurător, dar toți acești domni consilieri și cancelarul — exclamă zicînd că alteța sa nu a obișnuit niciodată să dea leafă<sup>22</sup> în felul în care îmi dă mie, fără

<sup>17</sup> De Lipova și de Ineu.

<sup>18</sup> Menționat în relațiile italienilor despre campania din Țara Românească Sigismund îl recomandă în mod special dogelui.

<sup>19</sup> *Lancie*. Acest termen desemnează întotdeauna călăreți.

<sup>20</sup> *Su capitoli*. Pentru cele 12 „capitole”, vezi relația lui Carrillo în volumul de față.

<sup>21</sup> *Servitori*.

<sup>22</sup> *Dare provisione*.

nici o obligație și desigur aici toți o socot o favoare deosebită, ca și titlul de gentilom al său, și asigurarea că ori de câte ori aş vrea să fiu echipat cu cai mi-i va da, și chiar o sută dacă aş vrea atîția... etc... m-am hotărît să țin cinci sau șase cai, după posibilitățile mele și pe cheltuiala mea, mai degrabă decît 50 *di provisione*... etc.

... [Declarații de recunoștință marelui duce care s-a arătat atît de bun și îndurător cu el la înapoierea sa din Franța.]

SCRISOARE CĂTRE  
MARELE DUCE DE TOSCANA<sup>23</sup>

1596 ianuarie 5, Alba Iulia

p. 1

...Serenisimul principe a plecat acum trei zile, în direcția Praga avînd a călători în grabă<sup>24</sup> îndată ce va fi ieșit din țară, și m-a lăsat să o slujesc pe serenisima arhiducesă, soția sa, pentru motivul pe care vi-l voi arăta mai încolo. Alteța sa e foarte hotărîtă, vă spun acest lucru doar înălțimii voastre ca să se abată în fugă pe acolo<sup>25</sup> dacă din întîmplare nu va fi împiedicată de mulțimea acelor ce prevăd că vor veni pe capul său. Eu vă vestesc că alteța sa e hotărîtă, așa cum am spus, să treacă pînă la Roma și la Loreto, numai cu trei sau patru însoțitori și *incognito*, și va trece prin Florența — și mi s-a părut că e de datoria mea să dau de știre înălțimei voastre, dacă va vrea să fie prevenită, ca să știe

---

<sup>23</sup> *Ibidem*, vol. V p. 1—3.

<sup>24</sup> *Per montare su le poste*.

<sup>25</sup> *Costà* (indică un loc apropiat de persoana cu care se vorbește).

totul — și temându-se poate că dacă aș fi eu cu el aș fi recunoscut, mi-a poruncit să o servesc pe serenissima pînă la reîntoarcerea sa. Dar s-ar putea să fie împiedicată această călătorie a alteței sale, întrucît Ștefan vodă a fost tras în țeară de moldoveni și poloni, și s-au unit împreună polonii, tătarii și turcul, și cred că anul acesta vom avea destul de lucru, și dacă nu vom fi ajutați va fi rău de noi; și pe deasupra și secuii, care au fost întotdeauna cu multă credință față de acest principe, acuma o parte din ei s-au răzvrătit aproape, din cauza privilegiilor care le-au fost răpite de alteța sa, și au ucis mulți servitori ai nobililor care aveau acolo moșii și mergeau să le stăpînească, și care slujesc alteței sale, și dacă nu-și ține făgăduiala pentru libertățile lor, se vor răscula cu toții. Și aceasta e din cauza cardinalului și a lui Ștefan Báthory care le promet libertatea. Patru sute de unguri au fost robiți de moldoveni și de poloni<sup>26</sup>, pe care i-au împărțit între ei: cei două sute de la poloni au fost lăsați să plece, ceilalți de la moldoveni sînt prizonieri.

La Timișoara au sosit 8 000 de turci, care vor sili pe alteța sa să țină acolo în jurul lor mai multe mii de oameni și eu văd că din nenorocire noi nu avem ajutor în bani sau oameni; acum tot mai mult regretă alteța sa plecarea ilustrului domn Silvio, și l-am văzut mai bine de două ori lăcrămînd cînd vorbea de aceasta cu mine, și e lucru limpede că acel cancelar Josica va aduce căderea și a lui, și a țării. Toți ascultă de el cu ștreangul de gît și siliți, și trebuie că el a făcut vreun mare serviciu (?)<sup>27</sup> alteței sale, deoarece este atotputernic și era doar un român sărac<sup>28</sup> și azi a dat peste o comoară, și dacă lucrul merge înainte îmi pare rău să văd că această țară merge la pierzanie, căci nimeni nu îndrăznește să vorbească din cauza sa; de fapt el e principele, el e și dușmanul națiunii noastre și nu s-a lăsat pînă nu l-a doborât de tot, pînă la pămînt aproape, pe sârmanul domn Genga<sup>29</sup>, lucru care nu-mi place. Eu nu am nimic de-a face cu el, nici mult, nici puțin, am grijă să-l însoțesc și să-l servesc pe principe, și știu ce trebuie să fac, numai că în afară de el cred că nu este nici unul care să nu-mi vrea binele dintre acești nobili și baroni și senatori, și mulțumesc lui Dumnezeu că aproape toți mă ridică în slăvi. Dar nu pot să cred că într-o zi nu va da de pămînt spre necazul lui... etc... și alteța sa nu poate să creadă că cel puțin persoana ilustrului domn Silvio nu s-ar întoarce aici ca să comande artileria, și desigur alteța sa adesea a spus: „Sînt nespus de

<sup>26</sup> Cînd a fost înfrînt Ștefan Răzvan.

<sup>27</sup> *Lui habbi fatto qualche gran cosa a S.A.*

<sup>28</sup> *E pure un povero valacho.*

<sup>29</sup> Fabio.

îndatorat față de... marele duce<sup>a</sup>, și în fiecare zi recomanda ca acei domni să fie bine tratați, și cancelarul zicea că face și drege, dar nu făcea altceva decât să zică. În concluzie, el a zis într-o zi alteței sale, și lucrul acesta l-am știut de la cineva care era de față, că mai degrabă ar vrea să conducă o armată de 100 000 de unguri decât 100 de italieni, și alteța sa, atât de bună, tăcea la cuvintele lui arogante . . . . .



SCRISOARE CĂTRE  
BELISARIE VINTA

1596 martie 2, Alba Iulia

p. 16

...În zilele trecute „haiducii”<sup>30</sup> au trimis să aducă serenissimei principese partea cuvenită din prada luată de la pașa de Timișoara și așa au făcut și cu domnul Bocskay. Cât privește pe secui, lucrurile s-au liniștit, deși s-au desfășurat cu ceva vărsare de sânge...

[Vestea îndreptării sănătății principelui<sup>31</sup> a sosit în ajun spre marea bucurie a tuturor].

---

<sup>30</sup> În regiunile de frontieră și de gherilă acționau formații locale de luptători, purtând această denumire. Prada luată de la dușmani era împărțită între ei. În cazul de față se aduce și partea principelui care era predată arhiducesei, precum și partea lui Bocskay, unchiul acestuia, care împreună cu Josica exercitau cea mai mare influență în conducerea statului. Bocskay era plecat în Moldova pentru repatrierea prizonierilor din decembrie.

<sup>31</sup> Se îmbolnăvise de vărsat de vânt în cursul vizitei sale la împărat.

În direcția Lipova sînt trimiși ostași în fiecare zi, și se mai aude că Deli Marcu<sup>32</sup> a adunat împreună mai bine de 2 000 de haiduci liberi și a fost ales de toți drept căpitan general, și că apoi s-a mutat într-un loc puțin depărtat de Timișoara de unde se așteaptă rezultate bune.

Din Țara Românească ni se dă ca sigur<sup>33</sup> că niște turci împreună cu tătarii au trecut într-acolo și au ocupat Brăila, din care cauză Mihai Voievod a trimis îndată ceva cavalerie și pedestrași în acea direcție, ceea ce aflînd turcii și tătarii n-au îndrăznit să-i aștepte pe ai noștri, ci au părăsit în grabă locul acela. Am mai auzit ca știre sigură<sup>34</sup> că punînd Mihai Voievod o dare grea pe țară și neputînd săracii destul de prăpădiți răspunde la această împovărare i-au dat de știre că nu aveau cu ce plăti. Auzind aceasta voievodul a trimis 300 de lefegii cazaci ai săi ca să-i silească să plătească suma pusă asupra lor, dar românii aflînd că veneau cazacii asupra lor s-au hotărît să se ajute singuri, și au trecut Dunărea la Vidin, loc ținut de turci și au chemat 800 de turci care au trecut dincoace uniți cu românii, care știind unde erau găzduiți cazacii au mers noaptea să-i atace și i-au luat pe toți prizonieri ducîndu-i cu sine la Vidin.

Pe deasupra se spune îndeobște<sup>35</sup> că a fost un ceauș să se întîlnească cu Mihai Voievod, și că după patru zile s-a întors la Constantinopol, ceea ce dă mult de bănuit, și de aceea (?)<sup>36</sup> serenissima a purces cu prudență mai

---

<sup>32</sup> Pentru acesta, vezi rolul său în respingerea incursiunii vidinenilor veniți asupra Craiovei — după informațiile din 24 martie 1595 date de Giovanni de' Marini Poli care îl declară raguzan (*Hurmuzaki*, XII, p. 36). Era căpitan de haiduci. A fost în slujba lui Mihai Viteazul din 1597 pînă la moartea sa în 1600.

<sup>33</sup> *Habbiamo per certo* — expresie care nu trebuie înțeleasă ca arătînd o certitudine absolută, întrucît mai jos se vede contradicția între *cosa certissima* și mărturisirea *non sapendosene la certezza* (neștiindu-se cît este de sigur) din ultimul paragraf.

<sup>34</sup> *Si ha ancora nuova certa* — formulă parcă mai puțin categorică decît cea precedentă. Întregul incident nu mai este amintit *de nici un alt izvor*. Istoricii români l-au înregistrat fără a discuta veracitatea elementelor sale. Dintr-o cercetare mai atentă a știrilor și zvonurilor transmise de Capponi se poate vedea că el primește orice fără spirit critic. Nu ar fi exclus să avem de-a face aici cu o înțelegere greșită și cu o redare într-o formă deformată a evenimentelor de la începutul anului 1595 cînd a avut loc incursiunea amintită mai sus (în n. 32). Nu este poate întîmplător că cele două incidente povestite aici, adică lupta de la Brăila cu turco-tătarii și incursiunea de la Vidin, își află corespundențe în întîmplările din 1595 și urmează îndată după menționarea prezenței în Banat a lui Deli Marcu, legat și el de incursiunea vidineană din 1595.

<sup>35</sup> *Si ha publicamente* (umbă zvonul) Netemeinicia acestor zvonuri ar reieși din scrisoarea următoare (24 martie) anunțînd desemnarea de către turci a unui nou domn pentru Țara Românească.

<sup>36</sup> În text *benche* (deși, cu toate că) dar care nu se potrivește cu contextul. De altminteri Capponi folosește această conjuncție în același sens și în scrisoarea din 24 martie (vezi mai jos, p. 516).

opriind aici<sup>37</sup> pe doamnă cu fiul ei, dînd ca motiv că îl așteaptă pe principe pentru a-i putea mai bine împlini cererea<sup>38</sup>.

Din Moldova se confirmă ca lucrul cel mai sigur: că Ieremia a primit steagul de la turc, mai fiind încă oarecare îndoială privind pe tătari<sup>39</sup>, și că acolo se află personal Ștefan Báthory<sup>40</sup>. Însă neștiindu-se cît este de sigur, nu mai scriu altceva deși eu am avut înștiințarea de la amicul din Brașov și dacă voi afla știri mai sigure vi le voi trimite îndată.

1596 martie 24, Alba Iulia

p. 22 Aflăm ca lucru sigur că sultanul a ales un alt voievod român<sup>41</sup> pentru Țara Românească, despre care se zice că a și sosit în Moldova cu mare număr de tătari și turci, de unde ar vrea să meargă apoi asupra lui Mihai Voievod pentru a se înstăpîni în acea țară. De aceea Mihai trimite să ceară cu mare stăruință ajutoare de aici, pentru ca, venind dușmanul, el să se poată apăra, și dacă nu le va avea, va fi silit să părăsească // totul. Azi au fost trimiși două sute de trabanți din cei din garda principelui și încă din alte locuri, pînă ce va veni principele cu ceva ajutoare în bani de care e mare lipsă, și de aceea acești unguri neîncredători spun că nu vor fi decît vorbe goale, atît în privința ajutoarelor de la maiestatea sa împăratul cît și în privința celorlalte ajutoare din afară.

p. 23 Mulțimea de tătari despre care am scris mai înainte că se aflau în Silistra, se spune că ar fi plecat în direcția Ungariei spre Buda, de unde se raportează că au distrus totul în jurul lor, și pe deasupra că ei luau pe fiii acestor turci strigînd că dacă nu le dau hrană pentru traiul lor, îi vor mânca pe aceștia, și se spune că au făcut mare pagubă în acea trecere.

S-a spus de către un om care a sosit azi din Țara Românească cum că sultanul se pregătește să vină personal la Adrianopol... Atacul s-ar îndrepta spre Ungaria și Timișoara, pentru că ar fi prea riscat să piardă

---

<sup>37</sup> *Ritenuto a dietro la Vaivoda con il figlio* — Maria Cristierna exercita regența în lipsa lui Sigismund.

<sup>38</sup> *Effetuare la sua dimanda*, adică cererea doamnei de a merge în Țara Românească împreună cu Nicolae Pătrașcu. Erau socotiți chezași ai credinței lui Mihai.

<sup>39</sup> În legătură cu dreptul de suzeranitate asupra Moldovei cedat de sultan hanului tătarilor, și pretins de acesta cu prilejul învestirii lui Ieremia Movilă.

<sup>40</sup> Vezi manifestul trimis de el secuilor (V e r e s s, *Documente*, V, p. 12).

<sup>41</sup> Nu se dă nici un nume. Izvoarele contemporane nu pomenesc de o asemenea numire în acel moment. Zvonul a putut să se nască din trimiterea ceașului către domnul Moldovei. Misteriosul pretendent sosește și el tot în Moldova! Capponi a legat acest zvon greu controlabil de cererile din partea lui Mihai pe care le putea foarte bine cunoaște întrucît era în serviciul regentei Maria Cristierna. Pentru presupunerea că ar fi fost vorba de Radu, vezi N. I o r g a, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 227 cu nuanțările ulterioare din *Istoria românilor*, V, p. 213.

cumva lupta în Țara Românească, prea aproape de Constantinopol... etc. Și acestea le-am auzit de la un negustor care acum mai puțin de cincisprezece zile se afla la Nicopole, datorită libertății pe care o au acuma românii și turcii de a purta negoț împreună. Mai zice că dacă turcii nu ar fi avut alimentele<sup>42</sup> din Țara Românească, cei din Bulgaria ar fi murit de foame aproape cu toții, și că Țara Românească era îmbelșugată atât în alimente cât și în oameni, ca și cum nici n-ar fi fost război...

Din Lipova... se scrie că pînă acuma se găsesc acolo patru mii de haiduci liberi și aproape în fiecare zi iau prizonieri din jurul Timișoarei.

[Dinspre Moldova și Polonia înștiințare că s-au răsculat cazacii împotriva polonilor, cerîndu-le să ia armele contra turcilor.]

---

<sup>42</sup> *Sponda di vettovaglio.*

## DIEGO GALÁN

(n. 1575 — m. după 1621)

\*

Spaniolul Diego Galán, originar din orașelul Consuegra (Noua Castilie) așezat pe drumul ce leagă Toledo de Ciudad-Real, s-a născut în anul 1575, trăgându-se dintr-o familie se pare modestă. A făcut studii pînă la vîrsta de 14 ani cînd a început o viață de aventuri, cu gîndul de a cîștiga avere și de a-și croi o soartă mai bună.

Sub influența curentului de emigrație, deosebit de puternic în Spania, Galán a părăsit în 1589 casa părintească, îndreptîndu-se spre Málaga unde s-a înrolat ca ostaș.

Imbarcat pe o navă ce mergea la Oran, pe coasta Africii, Galán nu a ajuns însă la destinație, căci după două zile de navigație a fost prins de piraiți, ajungînd din ostaș sclav.

Dus la Alger, a fost vîndut pașalei orașului care l-a însărcinat cu îngrijirea și educarea copiilor lui, luîndu-l și ca vîslaș pe corabie în cursul unor expediții navale. A luat astfel parte în 1592 la expediția kapudanului Sinan pașa Cighalazade pe coastele Italiei; iar în 1593 a ajuns pînă în Egipt. În 1595 a însoțit un nou stăpîn, pe renegatul scoțian Mami pașa, în expediția de pe Dunăre ce trebuia să sprijine oștirea marelui vizir Khodja

Sinan paşa, trimisă de sultanul Mehmed al III-lea pentru a pedepsi afirmaţia de independenţă a domnului Ţării Româneşti, Mihai Viteazul.

Diego Galán se afla, ca vîslaş, pe una din cele patru galere de sub comanda lui Mami paşa. După scurte popasuri la Varna şi Caliacra, a ajuns la gurile Dunării, întrînd în apele fluviului.

De pe banca vîslaşilor, Galán a urmărit cu atenţie atît acţiunile flotei otomane — asupra cărora nu există nici o altă relaţie — cît şi fazele campaniei lui Sinan paşa, de la construcţia podului pe Dunăre şi pregătirea operaţiilor militare ce culminează cu bătălia de la Călugăreni (23 august 1595) pînă la contraatacarea turcilor de către oştile lui Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory în cursul retragerii trupelor otomane peste Dunăre, de la Giurgiu la Rusciuk.

Scăpat din mîcel, Galán a ajuns după douăzeci de zile de navigaţie la Constantinopol unde domnea o atmosferă de mare mîhnire provocată de această înfrîngere gravă. După spusele lui Galán, timp de 15 zile sultanul s-a ascuns de oamenii săi cei mai de încredere şi chiar de servitorii săi intimi.

În 1599, după alţi patru ani de robie, Galán a izbutit să fugă, profitînd de oprirea navei sale într-un port din Grecia. După nenumărate peripeţii de un pitoresc deosebit, Galán a ajuns în Italia de unde s-a întors în Spania, la Consuegra. Înstrîndu-se, a rămas în oraşul său natal pînă la sfîrşitul zilelor sale.

Data morţii sale nu este cunoscută. Dar întrucît Galán menţionează în memoriile sale pe regele Filip al IV-lea, este sigur că a murit după 1621, data urcării pe tron a acestui suveran.

Diego Galán a lăsat memorii redactate după înapoierea sa în Spania, ceea ce explică unele exagerări şi confuzii. Scrise cu scopul de a fi publicate, aceste memorii păstrate într-o copie manuscrisă în biblioteca din Toledo, au văzut lumina tiparului abia în 1913 cînd au fost editate de Societatea Bibliofililor spanioli sub titlul *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589 a 1600*, Madrid, 1913, în 8-o, XCV-448 p.

În cartea *Intîia* (Libro Primero) a memoriilor lui Galán se cuprind ştiri despre răzvrătirea lui Mihai Viteazul văzută din lagărul otoman (pp. 139—142), relatarea expediţiei navale a lui Mami paşa (pp. 147—153, 161—166) şi a campaniei lui Sinan paşa în Ţara Românească (pp. 167—192).

Înzestrat cu o curiozitate veşnic trează şi cu un ascuţit spirit de observaţie, Diego Galán a consemnat unele detalii şi explicaţii noi, înregistrate de pe locul unde era înlăntuit ca vîslaş. De o deosebită însemnătate sînt în special informaţiile de ordin economic privind bogăţia de vite ridicate de Turci din Ţara Românească şi prăbuşirea preţurilor acestora concomitent cu ridicarea vertiginoasă a costului pîinii în urma distrugerii recoltei de către turci precum şi a fugii şi luării în prînsoare a ţăranilor români. Alte ştiri necunoscute pînă acum privesc soarta robilor dintre care mulţi au pierit de foame, pe cînd alţii se strecurau pe poteci necunoscute spre a da de veste lui Mihai Viteazul despre mişcările armatei otomane.

Memoriile lui Diego Galán, scrise de un creștin izolat printre turci, trădează o optică deosebită: aceea a auxiliarului care nu are nici un rol în luptă și care tocmai de aceea urmărește mai bine desfășurarea evenimentelor. Înconjurat de dușmani într-o țară străină, simpatiile lui Galán se îndreaptă spre români de care se simte legat prin credință și comunitate de soartă, dorind înfrângerea turcilor în măsura în care nu este lovit direct.

Prin sinceritatea și vioiciunea expunerii care redă freamătul luptelor și fiorul morții, relația lui Diego Galán constituie o mărturie vie asupra uneia din cele mai vestite bătălii din istoria noastră, bătălia de la Călugăreni, fiind pereche cu povestirea unui alt captiv, Giovanni Maria Angiolello, care a descris campania lui Mehmed al II-lea în Moldova și bătălia de la Valea Albă (1476).

Fiind însă scrisă abia după înapoierea sa în Spania (1599), relația lui Diego Galán prezintă unele exagerări de cifre privind de pildă vârsta lui Sinan pașa, forțele otomane care au luptat la Călugăreni — o oaste de 125 000 de oameni nu ar fi încăput pe câmpul de luptă de la Călugăreni etc. Se constată de asemenea unele inexactități privind prezența unei garnizoane turcești la Tîrgoviște înainte de răscoala lui Mihai Viteazul, distrugerea cetății de la Tîrgoviște de către acest domn sau retragerea lui în Transilvania după bătălia de la Călugăreni. Mai trebuie în sfârșit relevată tendința lui Galán de a impresiona publicul spaniol printr-o descriere mai mult literară decât veridică a retragerii armatei otomane peste Dunăre. În realitate grosul oștii lui Sinan pașa trecuse pe malul bulgăresc înainte de sosirea forțelor lui Mihai Viteazul și Sigismund Báthory. Nici un izvor contemporan nu pomeneste de înapoierea unor trupe turcești care să se fi întâlnit pe pod cu fugarii din Țara Românească. Iar turcii nu au fost mînași din urmă de români — cum afirmă Galán — căci numai garnizoana din Giurgiu le-a mai opus rezistență. Rezultă deci că relația lui Diego Galán, redactată după un interval de cîțiva ani și urmărind un scop mai mult literar, trebuie folosită cu discernămint.

Memoriile lui Diego Galán sînt menționate de celebrul bibliograf Don Bartolomeo José Gallardo în *Ensayo de una Biblioteca espanola*, vol. III, Madrid, 1888, col. 1—4. Iar relația expediției lui Sinan pașa a fost prezentată de Alexandru Ciorănescu în articolul *Un témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, publicat în „Revue des Études Roumaines“, t. IX—X, Paris, 1965, pp. 77—96, după care s-a dat traducerea de față, însoțită de completări la aparatul critic.

## RELAȚIA EXPEDIȚIEI LUI SINAN PAȘA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ<sup>1</sup>

Principele Mihai, voievod și domn al Țării Românești care este supusă sultanului, s-a răsculat în 1596<sup>2</sup> (acesta are numai două cetăți, una cu garnizoană turcă<sup>3</sup> în orașul Tîrgoviște<sup>4</sup> și alta pe Dunăre, p. 80

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după fragmentele din *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589, a 1600*, Madrid, 1913, reproduse de Al. Ciorănescu, în „Revue des Études Roumaines“, t. IX—X, Paris, 1965, pp. 80—94.

<sup>2</sup> Galán care scrie după amintirile sale se înșală cu doi ani asupra datei răscoalei lui Mihai Viteazul care s-a produs în noiembrie 1594.

<sup>3</sup> Prezența unei garnizoane otomane la Tîrgoviște după ocuparea acestui oraș de către Sinan pașa care a construit aici o cetate (Mehmed bin Mehmed, *Nubbet ül tevarih ve'l-ahbar* (Cronică aleasă și informativă), Istanbul, 1276 H/1860, I, p. 179; *Cronici turcești privind Țările Române*, Extrase, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, volumul întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, Editura, Academiei R.S.R., București, 1966, p. 420) a indus în eroare pe Galán.

<sup>4</sup> *Droguxta*.



numită Giurgiu<sup>5</sup>, fără locuitori, numai cu o cetate întărită cu artilerie grea și cu o însemnată garnizoană). Se întemeia pe bunăvoința și protecția lui Matthias, regele Ungariei<sup>6</sup> și pe ajutorul principelui Transilvaniei<sup>7</sup> care amândoi îi sînt vecini. Aceștia se legaseră prin jurămînt să-l ajute și // să-l sprijine, punîndu-și în cumpănă viața și țara, pentru a-l apăra, căci se săturaseră văzînd asupririle făptuite zilnic de turci împotriva credincioșilor lor supuși.

Încercîndu-se deci în legămîntul acestor principii și nădăjduind să ajungă, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin alianța cu pămîntenii, la rezultatul așteptat și la victoria dorită, el atacase cu violență cetatea stăpînită de turci în orașul Tîrgoviște<sup>8</sup> — după cum am spus. A cucerit-o ușor, căci garnizoana turcă era redusă iar forțele domnului însemnate; dar factorul hotărîtor al victoriei a fost prezența sa, căci prezența și vitejia domnului sînt necesare pentru obținerea unor rezultate însemnate.

Acest început fericit al războiului l-a îmbărbătat, împingîndu-l să așezeze cealaltă cetate aflată pe malul Dunării<sup>9</sup>. Dar nu a putut-o cuceri căci era înzestrată cu toate cele de trebuință pentru a se apăra, garnizoana temîndu-se de un dezastru asemenea celui de la Tîrgoviște. A văzut deci că pierdea timpul fără folos și a fost silit să părăsească asediul spre a se pregăti să reziste furiei turcilor care veneau cu o armată mare în ajutorul cetăților lor. A luat hotărîrea să nu-și împrăștiie forțele și să amîne acest asediu pentru un prilej mai bun, ceea ce a fost spre paguba sa, după cum se va vedea din povestirea ce va urma.

Se spune că sultanul Mehmed<sup>10</sup> voia să plece el însuși în expediție pentru a pedepsi această îndrăzneală, căci, fiind primul său an de domnie, voia să se facă cunoscut și temut.

<sup>5</sup> *Zigascie*. În realitate Giurgiu era stăpînit de turci din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1417). (U r u d j b e n A d i l, *Tevarikh-i al-i Osman* (Istoria neamului otoman), ed. Fr. Babinger, Hanovra, 1925, pp. 43, 109).

<sup>6</sup> Matthias al II-lea de Habsburg a ajuns abia în iunie 1608 rege al Ungariei.

<sup>7</sup> Sigismund Báthory, principele Transilvaniei în prima sa domnie (1581—1597).

<sup>8</sup> Galán a intervertit ordinea evenimentelor, așezînd greșit izgonirea turcilor din Tîrgoviște (18 octombrie 1595) înainte de bătălia de la Călugăreni (23 august 1595). S-ar putea să fi așezat greșit la Tîrgoviște acțiunea dezlănțuită de Mihai Viteazul împotriva creditorilor turci, printre care se aflau și ienicerii (N. I o r g a, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, I, București, 1895, p. 129; *Hurmuzaki*, XII, p. 18, doc. nr. XLVI, 23 noiembrie 1594; *Hurmuzaki*, III/2, p. 65; cf. și cronică lui Baltasar Walter, ed. Dan Simonescu în *Studii și materiale de istorie medie*, III, Editura Academiei, București, 1959, p. 65).

<sup>9</sup> După uciderea creditorilor turci, Mihai Viteazul a năvălit cu cetele sale asupra Giurgului și a prădat orașul ucigînd peste 4000 de musulmani (N a i m a, *Tarih* (Istorie), ed. IV, Istanbul, 1283 H/1866, p. 105) dar nu a putut cuceri cetatea (V e r e s s, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, București, 1932, p. 172; doc. 94; B a l t a s a r W a l t e r, ed. cit., p. 65).

<sup>10</sup> Mehmed al III-lea Adil, sultan otoman (27 ianuarie 1595—6 decembrie 1603).

[Armata comandată de Sinan paşa] despre care turcii spun că avea 120 de ani<sup>11</sup> [era alcătuită din 125 000 de oameni] foarte bine îmbrăcați, cei mai mulți veterani cu multă experiență.

[S-au trimis și patru galere prin gurile Dunării] pentru ca armata turcului să poată trece în țara străină; căci nu este nimic altceva care să despartă cele două țări decât Dunărea care slujește de apărare pentru domn și de frînă pentru sultan, din cauza greutăților întâmpinate de nave pentru a se ridica pînă acolo...

[Renegatul Mami a fost numit șeful acestei expediții navale]<sup>12</sup>

Am fost într-adevăr mulțumit să iau parte la această expediție, deși pentru mine a fost mai anevoioasă decât pentru ceilalți. Aveam în grija mea spălatul rufelor stăpînului meu, ceea ce mă silea să muncesc mai mult decât ceilalți. Când ajungeam în port, chiar dacă nu mai puteam <de oboseală> de a fi văslit fără întrerupere, ceilalți văslași se odihneau de munca lor de toate zilele (care nu este ușoară) // pe cînd eu mă duceam să spăl rufe.

Săpunul îmi înmuia bățăturile care se refăceau de îndată ce reluam văslile, ceea ce mă făcea să sufăr mai mult în fiecare zi. Totuși uitam toate acestea văzînd lucruri noi și socoteam că toate aceste suferințe nu erau de prisos căci aveam ceea ce doream mai mult.

Galerele au plecat din Constantinopol și după scurte escale la Varna și Caliacra, am ajuns la gurile Dunării intrînd în apele acestui fluviu. După două zile de navigație, au întîlnit luntrele corsarilor<sup>13</sup> care s-au ascuns în canalele laterale. În ziua a treia, s-au oprit la Beş Tepe<sup>14</sup> care în limba turcă înseamnă „cinci munți” și, mulțumiți de a vedea în sfîrșit pămîntul am aruncat repede ancora în port unde am luat unele provizii, dar prea puține, căci locul acesta este sărac și păcătos ca în general întreaga țară a Bulgariei ce se aseamănă îndeajuns cu acea parte a Spaniei numită Galicia.

[Galerele au ajuns apoi la Tulcea, port mare dar puțin sigur, unde turcii au fost primiți cu strigăte de bucurie și cu salve de arcebuze.]

Două din personalitățile cele mai însemnate din acel loc, trimise în acest scop, au cerut stăpînului meu<sup>15</sup> să însoțească și să sprijine o flotilă de o sută de luntre pe care o întocmiseră pentru a merge împotriva unui oraș din provincia Moldovei<sup>16</sup> (țară care nu este supusă sultanului)<sup>17</sup>.

<sup>11</sup> În realitate Khodja Sinan paşa avea 83 sau 84 de ani (vezi biografia lui în volumul de față).

<sup>12</sup> Într-un proiect anterior armata otomană trebuia susținută de o flotă de 30 de galere sub comanda fostului Kapudan paşa, Cighala-zade Sinan paşa, renegat italian care a refuzat această cinste. (Tappe, *op. cit.*, pp. 86, 88).

<sup>13</sup> Existența unor pirați munteni și moldoveni pe Dunăre este atestată de Ed. Barton, ambasadorul Angliei la Constantinopol, I. D. Tappe, *op. cit.*, p. 86 doc. 124, 9 iunie 1595.

<sup>14</sup> *Vextipe*, azi Beştepe în vecinătatea Mahmudiei.

<sup>15</sup> Mami paşa, renegat scoțian, comandantul expediției pe Dunăre.

<sup>16</sup> *Caraboldán*, de la Kara Bogdan, nume dat de turci Moldovei.

<sup>17</sup> Galán face aluzie la statutul special al Moldovei care în urma închinării ei către sultan (1456) nu făcea parte integrantă din Imperiul otoman, fiind numai o țară vasală.

[Luntrele plecate din Tulcea în fruntea galerelor au ajuns a doua zi în fața unui oraș așezat pe o înălțime, probabil Reni, pe care pașa l-a bombardat fără rezultat] dar în momentul cînd să coboare <pe uscat> ei <= turcii> au văzut că seoseau două companii de cavalerie care ocroteau fortăreața; și aceasta i-a făcut să renunțe la gîndul lor, căci nu îndrăzneau să coboare <pe uscat> din pricina călăreților. Cei de pe galere, văzînd că tirul lor este zadarnic și că nu făceau nici o pagubă fortăreței care nu și-a pierdut nici un crenel, au încetat canonada, au părăsit luntrele și și-au urmat drumul, căci misiunea lor era mai importantă decît grija de a ajuta pe acești nenorociți<sup>18</sup>. Aceștia din urmă, văzîndu-se părăsiți de galere, s-au întors destul de întristați și nemulțumiți; iar cei din partea cealaltă<sup>19</sup>, văzînd că galerele se depărtaseră și că își urmau călătoria, au pregătit ei înșiși o flotilă de luntre, au atacat Tulcea și ău ars-o împreună cu toți locuitorii ei, astfel că nu au lăsat pe nimeni pentru a plînge pe această ruină; la înapoierea noastră, am găsit-o arsă cu desăvîrșire și fără nici un suflet.

În aceeași zi, la căderea nopții, am ajuns într-o altă fortăreață a moldovenilor, care se numește Brăila<sup>20</sup>. În bastioanele sale erau așezate douăsprezece piese de artilerie; dar ele nu ne-au făcut nici o pagubă, căci toate ghiulelele treceau mai jos de noi. Stăpînul meu a dat ordin să vîslim cît mai repede cu putință, pentru a trece de oraș înainte să fi avut vreme să încarce din nou tunurile.

[Manevra a reușit și cele patru galere au petrecut noaptea probabil la Măcin. A doua zi au ajuns la] Cristopoli<sup>21</sup>, fortăreața a moldovenilor (!) supușii sultanului. [Flota s-a oprit la Silistra]... oraș turc care în cea mai mare parte fusese distrus de flăcări<sup>22</sup> astfel că nu mai rămăsese decît ruine. Distrugerea aceasta fusese opera domnului care trecuse fluviul în timpul

<sup>18</sup> Adică pe turcii din Tulcea veniți cu luntrele.

<sup>19</sup> Români. Galán atribuie aceste incursiuni dușmăniei dintre cele două orașe vecine, fără a-și da seama că era vorba de acțiuni ale creștinilor în război cu turcii.

<sup>20</sup> *Habrail*. Brăila fusese cucerită de Albert Kiraly și de Banul Manta la 10 aprilie 1595 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 234, doc. CIII, 4 mai 1595 p. 476; doc. XLI, 3 iunie 1595; XII, p. 48; doc. C, 8 mai 1595; doc. CI, 9 mai 1595; doc. CII, 9 mai 1595; doc. CIII, 10 mai 1595; *Historia von den Empörungen so sich in Koenigreich Ungarn, auch Siebenbürgen Moldaw in der Bergischen Walachey und anderen oerthern zugetragen, haben* Coelln, 1596, p. 71, n. 32; vezi și Simon Massa und Markus Fuchs, *Chronik* (Auszug aus der) în *Quellen zur Geschichte der Stadt Vrássó*, vol. V, Bráso, 1909, p. 277; vezi și cronică lui Baltasar Walter, *ed. cit.*, p. 75).

<sup>21</sup> Poate Hirșova.

<sup>22</sup> Silistra a fost arsă de două ori; în timpul expediției lui Mihalcea Banul și Albert Kiraly (8 ianuarie 1595) (Baltasar Walter, *ed. cit.*, pp. 67—68) și în primăvara anului 1595 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 232; III/2, p. 95; vezi și *Historia von den Empörungen*, p. 70). În raportul său din 24 martie 1595, Giovanni de' Marini Poli susține că după expediția Banului Mihalcea, Silistra a fost arsă de turci și de Ștefan Surdul (*Hurmuzaki*, XII, p. 37, doc. LXXXV).

iernii trecute cînd apa era acoperită cu un strat de gheață și care dăduse foc orașului. Numai cetatea scăpase pentru că era izolată și fără nici o casă de jur împrejur. Departe de a se mulțumi cu acest succes, el trecuse la Rusciuk<sup>23</sup> care a suferit același dezastru ca Silistra și încă mai rău, căci nu a rămas nici o casă în picioare. De acolo s-a dus să ardă toate fortărețele de la granița țării sale, ceea ce a putut face fără mare greutate și fără a-și risca trupele. Aceasta indignase pe sultan mai mult încă decît răscoala și din această pricină adunase o armată atît de puternică pentru a isprăvi o dată cu domnul și pentru a nu-și face grijă în toți anii <următori>.

[La Silistra pașa a aflat că românii așezaseră în sus de oraș la o jumătate de zi de plutire] o mare ambuscadă de muschete, cu mai bine de douăzeci de piese de artilerie așezate pe malul apei în locul unde fluviul era mai strîmt pentru a-și atinge mai sigur scopul. Vestea aceasta a stîrnit tulburare în expediție și stăpînul meu a hotărît să nu meargă mai departe înainte de a primi noi ordine de la serdar<sup>24</sup>. A trimis un curier cu o scrisoare prin care arăta de ce se oprise și teama sa de a fi dat la fund dacă trece <mai departe>, căci șeful artileriei din ambuscadă spusese că i se va putea tăia capul dacă o singură galeră va izbuti să treacă fără a fi scufundată.

[Curierul s-a întors cu ordinul de a merge înainte cu orice preț.] Pilotul a semnalat locul unde se ascundeau românii<sup>25</sup>; acesta era un desiș de copaci. A trecut mai întîi o fregată mică salutată de două lovituri de tun pentru a lăsa să se înțeleagă că nu se mai afla acolo nici o alta. Una din lovituri a ucis doi turci și cealaltă a lăsat să pătrundă în corpul navei un val mare de apă și nu a lipsit mult să fie scufundată. [Fregata a trecut totuși de ambuscadă, fiind urmată de cele patru galere.]

În clipa în care am ajuns în fața ambuscadei, am primit deodată toate <loviturile> artileriei precum și lovituri de archebuze. Au fost peste două sute de morți, atît turci cît și prizonieri; o ghiulea a smuls mîneca dreaptă a hainei roșii a comandantului nostru. Această ploaie de gloanțe a stîrnit printre noi o panică atît de mare, încît turcii fugeau să se ascundă sub punte și prizonierii părăseau vîslele. Stăpînul meu a văzut această dezordine și a început să străbată puntea cu iataganul în mînă, strigînd că acela care ar îndrăzni să

<sup>23</sup> La 22 februarie ambasadorul Angliei la Constantinopol, Eduard Barton, scrie că într-o noapte românii au atacat tabăra turcilor de la Rusciuk, punîndu-i pe fugă (I. D. Tappe, *op. cit.*, p. 78, doc. 115; vezi și cronica lui Baltasar Walter, *ed. cit.*, p. 70). Simon Massa und Markus Fuchs (*ed. cit.*, IV, p. 158, V., p. 277) precizează că incursiunea lui Mihai Viteazul la Rusciuk a avut loc la 19 februarie 1595, soldîndu-se cu moartea lui Mustafa pașa, nepotul lui Sinan pașa (*Hurmuzaki*, III/1, p. 469, doc. XXXVII, 6 martie 1595; vezi și „Revista Arhivelor“, X, 1967, p. 209, doc. 23, martie 1595, publicat de A. Decei).

<sup>24</sup> Sinan pașa.

<sup>25</sup> Românii par să fi ocupat un loc puțin mai jos de Oltenița.

părăsească vîsla își va pierde o dată cu ea viața. Curentul fluviului fiind năvalnic și împotriviindu-se strădaniilor noastre, luptam zadarnic pentru a ne pune la adăpost, căci furia valurilor nu ne îngăduia să înaintăm; aceasta ne îndurera, căci nu ne puteam gândi să ne recăpătăm libertatea în caz de înfrîngere a turcilor, ci să ne înecăm spre a sluji drept hrană peștilor și a ne sfîrși în chip dezonorant viața.

Pe cînd bîjbîiam astfel, cei din ambuscadă au avut vreme să-și încarce tunurile și trăgînd în același timp, ne-au trimis o altă salvă 'mult mai rea decît cea dintîi, căci mai multe ghiulele ne-au atins sub linia de plutire. Au început să tragă cu atîta înflăcărare, încît a trebuit repede să ne îngrijim de astuparea spărturilor și să scoatem apa cu ispolul, căci ne aflam în primejdie de a ne scufunda . . .

Aceasta a doua salvă a trimis spre banca mea o ghiulea mare cît o portocală și a ucis pe doi din cei patru prizonieri care țineau ultima vîslă, pe cînd celorlalți doi le-a pîrlit pantalonii de pînză groasă pe care îi purtau. De acolo ghiuleaua a ricoșat la banca din fața noastră și la stînga și a retezat capul unui turc: trupul a rămas în picioare cît ai spune de două ori crezul, agitat de o mișcare de du-te-vino ca și cînd nu ar fi crezut în propria sa moarte; aceasta nu ne-a speriat, atît de repede a urmat executarea după amenințare. Tovarășul meu și cu mine eram atît de tulburați încît am lăsat să cadă vîsla; dar cîinele nostru de stăpîn a apărut îndată, amenințîndu-ne cu iataganul și strigînd: „Înainte, cîini! Va fi pentru toți viața sau moartea!”

p. 85

Frica ne-a făcut să reluăm vîsla. Turcii ne-au ajutat ei înșiși astfel că la a treia descărcare ghiulelele nu ne mai nimereau: ne-am putut retrage într-un loc unde eram în sfîrșit la adăpost, aducînd mulțumiri lui Dumnezeu pentru mila sa. Am aruncat ancora și ne-am pus îndată să scoatem apa cu ispolul și să calfatăm găurile făcute de ghiulele; erau atît de multe încît se vedeau vreo șapte numai pe galera mea. Am petrecut acolo restul zilei, îndeletnicindu-ne cu repararea stricăciunilor, cu îngrijirea răniților și cu scoaterea lanțurilor de pe leșurile prinșilor pentru a-i arunca în apă, ceea ce am făcut cu multă în-tristare și părere de rău.

Cei din ambuscadă se străduiau să-și transporte artileria într-un loc de unde socoteau că ne-ar <putea> nimeri din nou; dar nu au izbutit pentru că între ei și noi era o insulă care ne slujea de adăpost și de protecție. Văzînd că nu-și pot atinge țelul, au vrut să treacă peste un braț al fluviului și să se așeze în insulă, dar această operație nu le-a reușit; aceasta i-a făcut să-și piardă speranța de a ne scufunda și a sporit pe a noastră de a ieși din încurcătură.

[A doua zi flota a pornit, ajungînd după trei zile la Rusciuk unde Mami pașa s-a înfățișat înaintea lui Sinan pașa].

Cele patru galere au fost trimise la Nicopol<sup>26</sup> pentru aducerea celor 70 de luntre făcute acolo în vederea construirii podului pe care trebuia să treacă armata în țara domnului și în regiunea Țării Românești. [Dar după o zi de plutire, galerele au întâlnit pe Mehmed pașa<sup>27</sup>, fiul lui Sinan pașa, care venea cu cele 70 luntre și] cu patru galere foarte frumoase și bine înarmate cu piese de artilerie purtând stema Imperiului german [cucerite de turci de la imperiali<sup>28</sup>. Era însoțit de trupe de cavalerie de elită care mergeau pe malul bulgăresc al Dunării. Galerele lui Mami s-au întors la Rusciuk unde a început să se construiască un pod de vase.]

Luntrele de care se slujeau erau înalte la bord, căci se ridicau cu un stat și jumătate deasupra nivelului apei; măsurau în lățime două staturi <de om> iar în lungime patru și fiecare <din ele> erau prevăzute cu o bîrnă ce mergea de la proră pînă la pupă. Pentru a le ține pe loc și a împiedica mișcarea produsă de curent, în loc de ancoră au fost aruncate gabioane mari cu gura strîmtă, făcute din curpeni de viță sălbatică care crește din belșug pe malurile fluviului; fiecare gabion cuprindea o sută de „aroba”<sup>29</sup> de pietre. De gabion era legată o funie groasă făcută tot din curpeni <cu care> era ridicat la prora luntrei și era <apoi> aruncat în fluviu, dînd drumul funiei pînă ce gabionul atingea fundul; atunci căpățîiul acestei funii era legat de luntrea următoare și prima <luntre> era fixată și asigurată împotriva vremii rele.

Fluviul a fost trecut în felul acesta; apoi s-au fixat bîrne care treceau de pe o luntre pe cealaltă, fiind așezate foarte strîns una lîngă alta și prinse cu cuie <lungi> de o jumătate de „vara”<sup>30</sup>; s-a făcut astfel un pod foarte uniform astfel că nu mai trebuia să sari de pe o luntre pe cealaltă și caii puteau să treacă în siguranță și repede. După ce s-a sfîrșit această <lucrare de> îmbinare a luntrelor s-au așezat pe amîndouă laturile parapete de bîrne groase astfel că podul s-a întărit mai mult, ajungînd destul de mare și de sigur pentru a îngădui trecerea întregii oștiri<sup>31</sup>.

<sup>26</sup> Niebul. Nicopolul fusese ars de Mihai Viteazul care a dat foc unui număr de 58 de luntre pregătite pentru facerea unui pod pe Dunăre și a capturat patru nave pline cu muniții și alimente și a ucis trei mii de turci (Cesare Campana, *Compendio storico delle guerre ultimamente succese tra Christiani et Turchi*, Vinegia, 1597, fol. 36; Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa în 1595*, în „Anâl. Acad. Rom., Mem. secț. ist.”, s. III, t. IV, 1925, p. 78).

<sup>27</sup> Fost beglerbeg de Rumelia (Naima, *Tarih*, p. 118; Ibrahim Pecevi, *Tarih*, II, Istanbul 1283 H/1866—1867, p. 165).

<sup>28</sup> În cursul războiului purtat de Liga sfîntă împotriva turcilor (1593—1606) (vezi A. l. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Valachei im langen Türkenkrieg der katolischen Universalmächte* (1593—1606), Roma, 1964).

<sup>29</sup> Măsură de greutate spaniolă echivalînd cu 11,500 kg.

<sup>30</sup> Unitate de lungime spaniolă de circa 84 cm.

<sup>31</sup> Galán aprecia armata otomană la 125 000 de oameni „foarte bine” echipați.

Podul acesta începea la Rusciuk și se termina la picioarele cetății Giurgiu pe care turcii o stăpinesc în Țara Domnului și despre care am spus că nu o putuse cuceri la începutul răscoalei sale; aceasta i-a adus toată nenorocirea sa. Dacă ar fi putut-o ocupa, două piese de artilerie i-ar fi ajuns pentru a împiedica construirea podului; aceasta era destul pentru a asigura victoria creștinilor, fără să-și risipească sîngele și pentru a răpi turcilor speranța de a trece de partea cealaltă, căci nu este un alt loc <potrivit> pentru a trece Dunărea care desparte cele două țări.

În ziua următoare au trecut ienicerii cu cămilele lor și cu artileria lor trasă de șase perechi de bivoli. Greutatea acestora a provocat stricăciuni care au necesitat reparații.

[Între timp Sinan pașa a poruncit lui Mami pașa să coboare cu patru galere în josul <Dunării> pentru a primi <la bord> și a transporta pe hanul tătarilor<sup>32</sup> care venea să ajute pe turci și care, după ce străbătuse Moldova fără greutate, nu îndrăznea să intre în Țara Românească din pricina războiului; într-adevăr el se temea de primejdiile pe care ar fi trebuit să le întâmpine în numeroasele păduri<sup>33</sup> care înfrumusețează țara aceasta și în același timp de sprijinul pe care principele Transilvaniei<sup>34</sup>, vecinul lui Mihai vodă, îl dădea acestuia împotriva sultanului, — căci avea tot interesul, dacă voia să-și păstreze principatul, ca sultanul să nu ocupe Țara Românească.

p. 88

Marele han era un bărbat cu fața plăcută, alb și bălan și foarte chipeș. Veșmintele sale nu erau nici bătătoare la ochi nici costisitoare, ci mai degrabă foarte simple. Purta o haină strînsă, pe trup de brocard îmblănit cu samur și șalvari largi de damasc cărămiziu. Era încălțat cu colțuni roșii strînși pe picior și, pe deasupra, încălțăminte după moda turcească. Pe cap purta un calpac roșu îmblănit cu samur, cu o agrafă de aur împodobită cu mărgăritare mari ca alunele și la mijloc cu un rubin mare ca o monetă care prețuia, după cîte se spunea, 100 000 de ducați.

[Hanul cu o parte din oamenii săi s-a urcat pe galere. Tătarii care nu au putut încăpea în galere au trecut Dunărea cu caii lor, căci] tătarii au obiceiul de a lua cu ei la război cinci sau șase cai pentru fiecare din ei, spre a le sluji drept hrană. Cînd au nevoie se adună în cete de cîte zece sau doisprezece,ucid un cal și îl mănîncă cîteodată după ce l-au fript ușor și alteori crud, căci nu sînt oameni care să se scîrbească pentru atît de puțin <lucru>.

[La Giurgiu hanul a fost primit de Sinan pașa cu mare cinste. Armata a pornit după miezul nopții, oprindu-se la Călugăreni<sup>35</sup>, pe malul Neajlovului.

<sup>32</sup> Gazi Ghirai al II-lea, fiul lui Devlet Ghirai (1588—1608).

<sup>33</sup> La începutul anului 1595 tătarii fuseseră înfrinți la Putinei, la Stănești și la Serpătești, astfel că hanul avea motive temeinice de a se teme de codrii din Țara Românească (vezi cronică lui Baltasar Walter, *ed. cit.*, pp. 69—70).

<sup>34</sup> Sigismund Báthory.

<sup>35</sup> După relația lui Diego Galán, turcii s-au oprit la 9 dimineața la Călugăreni.

Sinan paşa s-a oprit din pricina] unui pod de lemn pe care l-a văzut deasupra mlaştinii; nu mai fusese niciodată vreun pod acolo în afară de cele construite de turci uneori pentru a trece peste apă. Bănuiala era întemeiată, căci s-a văzut pe urmă că domnul pusese să-l facă pentru a îmbia pe turci să treacă, întrucât de partea cealaltă a mlaştinii era o pădure foarte deasă<sup>36</sup> în care se ascundeau împreună cu puţinii oameni de care dispunea şi cu douăsprezece piese de artilerie<sup>37</sup>. Se gândea să-i lase să treacă şi în clipa când ar fi trecut un număr <de turci> pe care l-ar putea ataca cu folos, să se arunce asupra lor şi să-i treacă prin ascuţişul săbiei; căci nu era îndeajuns de puternic pentru a se opune furiei otomane, nici pentru a o aştepta, astfel că era silit să recurgă la şiretlicuri pentru a obţine victorii mari cu preţul cel mai mic şi fără a-şi pune în cumpănă forţele.

Oricum ar fi fost, turcii, miraţi de a vedea un pod acolo unde nu mai fusese niciodată, au făcut ca urşii care, sosind la o stupină împremuită a cărei poartă o găesc deschisă, se tem de primejdie şi se depărtează, chiar dacă le este foame.

[Oştirea a rămas pe loc toată dimineaţa<sup>38</sup>.] Către orele trei după-amiază, domnul a văzut că se opriseră şi că îi ghiciseră intenţiile; şi temându-se că nu şi-ar putea realiza planul, a ieşit din pădure cu vreo cinci sute de oameni<sup>39</sup> — şi cu cele douăsprezece piese de artilerie pe căruţe trase fiecare de doi cai, lăsând în ascunzătoarea lor pe cei mai mulţi din oamenii săi cu scopul care se va arăta mai apoi.

El <domnul> s-a apropiat de mlaştină ca şi când ar fi vrut să lase să se înţeleagă că nu avea alţi oameni decât cei cu care ieşise din pădure. Ajungând pe malul apei, a început să tragă focuri de artilerie, folosindu-şi foarte bine ostaşii săi care făceau mari pagube în tabăra turcilor şi i-a zgândărit îndeajuns pentru a-i hotărî să treacă podul. S-a sunat goarna pentru chemare la atac. Turcii erau furioşi văzînd că patru desculţi îşi băteau joc de ei într-un chip atît de sîngeros şi că 500 de oameni îndrăzneau să se împotrivescă unor forţe atît de disproportionate; astfel că au început să treacă în grabă<sup>40</sup>

p. 89

---

<sup>36</sup> N a i m a (*Tarih*, I, pp. 128—129) afirmă că era o pădure de stejar la capătul Călugărenilor (Kalukeran başı).

<sup>37</sup> Cifra se regăseşte şi la N a i m a (*op. cit.*, I, p. 129).

<sup>38</sup> N a i m a, (*op. cit.*) arată că lupta a început cu două sau trei ceasuri înainte de amiază.

<sup>39</sup> Un document englez din 7 septembrie 1595 dă cifra de 200 de călăreţi ușor înarmaţi (I. D. T a p p e, *Documents*, p. 91, doc. 138).

<sup>40</sup> N a i m a, (*op. cit.*, I, p. 129) arată că „ghiaurii au început lupta” şi că atunci cînd s-au adunat tunurile şi puşcaşii așezați la marginea pădurii, Saturgi Mehmed paşa, Haidar paşa, Husein paşa şi Ayas paşazade, Mustafa paşa au trecut podul cu foarte multă oaste şi s-au împotrivit duşmanului.



Întocmai cum pretindea domnul. Îndată ce i-a văzut că vin de partea cealaltă, s-a întors și a început să o ia la fugă dar tot în bună rînduială, prevăzînd ceea ce s-ar putea întîmpla.

Serdarul a trecut cel dintîiu — ceea ce a îmbărbătat pe toți ceilalți. Vreo 3 000 de turci au trecut astfel repede; numărul acesta ar fi fost mai mult decît îndestulător — dacă operația s-ar fi săvîrșit în bună rînduială — pentru a înfrînge forțe mai mari decît acelea ale <domnului> român. Dar cum el îi înșelase, arătîndu-se cu atît de puțini oameni în jurul său, se credea că venise momentul de a sfîrși războiul și de a pune mîna pe el. S-a pornit astfel și serdarul în urmărirea lui împreună cu ceilalți, pînă ce au ajuns în pădurea unde ascundea pe ceilalți oameni ai lui <care ședeau> la pîndă. Au ieșit cu toții în sunetele unei goarne și în aceeași clipă au căzut de pretutindenii asupra turcilor care fugeau, răspîndiți pe cîmp atacîndu-i cu atîta furie, vitejie și voință de a învinge încît i-a silit să se retragă în neorînduială; terenul rămînea în spatele lor semănat cu leșuri al căror număr depășea 10 000 și rîuri de sînge curgeau din toate aceste trupuri și inundau cîmpia. A voi să arăt cu de-amănuntul loviturile de săbii, brațele tăiate, capetele retezate pe care le-am văzut mai tîrziu, ar fi din partea mea curată îngîmfare, și exagerările cele mai mari ar rămîne mai prejos de adevăr. Este mai bine să las pe cititor să și le închipuie și eu să povestesc urmările acestei ambuscade.

<Turcii> au fost urmăriți deaproape și hărțuiți pînă la rîu și la pod. Acolo, numărul celor care au pierit înecați a fost încă mai mare decît al celor uciși de români; căci fiecare voind să se pună cel dintîiu la adăpost, se încurcau unii pe alții, fără ca nici unul din ei să poată trece și cum podul nu avea parapet, o mulțime nesfîrșită a căzut în mlaștină unde toți au pierit jalnic. Strînsoarea era atît <de mare>, încît turcii care veneau, urmăriți de creștini, își înghesuiau serdarul, pierzînd orice respect față de el. Acolo unde propria viață este în joc, nu mai dai atenție vieții altuia, chiar dacă e vorba de cei mai mari și de cei mai demni de respect; fapt este că a fost înghiontit și că a căzut în mocirlă unde ar fi avut soarta celorlalți dacă nu ar fi fost ajutat repede, fiind cel de care atîrna soarta întregii armate. Au fost peste 20 000 // de morți în retragerea aceasta; și ceilalți au rămas <pe loc>, unii răniți, alții tare molestați, astfel că dintre cei 30 000 care plecaseră pentru a pedepsi pe provocatori, nu s-a mai întors nici unul singur care să mai fi fost încă în stare de a mînuii armele.

După această fericită intervenție, voievodul s-a retras, pierzînd 30 de ostași și 22 de răniți<sup>41</sup>, ceea ce a constituit o slabă compensație pentru mul-

---

<sup>41</sup> Intr-o scrisoare trimisă la Veneția la 24 august 1595 Albert Kiraly scria că pierderile creștinilor erau extrem de reduse („Revista Arhivelor“, X, 1967, p. 223, doc. nr. 60 publicat de A. Decei).

ținea turcilor măcelăriți. S-a retras repede, noaptea, la București<sup>42</sup>, orașul său de scaun. A petrecut acolo numai noaptea aceea, căci dispunând de prea puține forțe, nu a îndrăznit să aștepte mânia turcilor și l-a părăsit spre a se salva (căci atunci când poți trage din aceasta un folos, curajul constă mai degrabă în a fugi decât în a aștepta; restul nu ar fi decât îndrăzneală care este fiica fricii și a lașității). În sfârșit și-a strâns toate bogățiile și toate lucrurile de preț pe care le avea, și ceilalți i-au urmat pilda, luând și odoarele bisericesti și icoanele de teamă ca turcii să nu se răzbune și pe ele (grijă care merită fără îndoială multe laude); dar n-au avut timpul de a coborî clopotele bisericilor pe care turcii le-au încărcat pe galerele lor pentru a face din ele piese de artilerie. Nefiind în siguranță la București, s-au dus mai departe în orașul Tîrgoviște<sup>43</sup> și bănuind că mânia turcilor nu s-ar potoli fără <a trece la> acte de răzbunare și că l-ar urmări pînă la capătul pămîntului, nu s-a întărit la Tîrgoviște, ci s-a retras cu toate trupele sale în Transilvania<sup>44</sup>, lăsînd locul liber înverșunării serdarului care avea să jefuiască și să pustiască toată țara.

Ceilalți oameni din această provincie erau modești și săraci și își țineau zilele cu cîștigul nenorocit pe care-l scoteau din munca lor; și cum nu aveau nimic de pierdut, nu s-au temut de amenințarea ce venea asupra lor; au rămas pe loc pentru a nu se face vinovați prin fugă, gîndindu-se să se predea turcilor și să se dezvinovățească sub cuvînt că nu se răzvrătiseră ei și că erau tot atît de supuși ca întotdeauna.

În timpul nopții care a urmat după măcel, turcii au strâns leșurile tovarășilor lor. Tatăl își recunoștea fiul, altul pe fratele său și un al treilea pe ruda sa, ucigși toți de dușmani. Priveliștea aceasta le-a ațîțat mânia și ei s-au jurat să-i răzbune. Au fost îngropați chiar pe cîmpia aceasta; și după ce au săvîrșit <îngroparea> s-au retras pentru a se odihni în restul nopții pînă în zori cînd au trecut în sfârșit peste mlaștină.

Așadar a doua zi<sup>45</sup> serdarul a trecut oștirea pe podul care îi costase atît de scump<sup>46</sup>, de vreme ce îl plătiseră cu un număr nesfîrșit de vieți <ome-nești>. Tabăra s-a pus în mișcare în sunetul trîmbițelor și tobelor, în aceeași rînduială ca pe podul de vase. Ziua aceea și zilele următoare au fost prinse cu această îndeletnicire. Oștirea trecea în formație de luptă, gata să atace orice desiș pe care l-ar întîlni, să-l înconjure de pretutindeni și să-i dea foc

<sup>42</sup> *Bocwrich.*

<sup>43</sup> *Droguxta.*

<sup>44</sup> În realitate Mihai Viteazul s-a retras la Stoienești pe Dîmbovița, lângă pasul Bran, așteptînd ajutorul din Transilvania făgăduit de Sigismund Báthory.

<sup>45</sup> 24 august 1595 (20 zilhidjđe 1004 H).

<sup>46</sup> Vezi epigrama consilierului aulic de război Hieronymus Areonatus asupra înfrîngerii lui Sinan pașa, „Revista Arhivelor“, X, 1967, p. 225, doc. nr. 65, publicat de A. Decei).

pentru a nimici pe toți cei care s-ar fi ascuns acolo; și dacă vreunul ar scăpa de flăcări, să-l facă să cadă în mâinile lor; nu știu care din <aceste> două căi ar fi fost cea mai rea.

p. 91 Întreaga oștire trecuse și se așezase în ordine <de luptă> când Sinan pașa a primit vestea că Mihai Voievod se retrăsese de la București și de la Târgoviște. A fost tare plăcut, căci credea că domnul îl va aștepta și că l-ar putea înfrânge și lua în prisoare. Dar domnul bănuia ce i s-ar putea întâmpla și își luase toate măsurile. Apoi, văzînd că poate înainta fără risc, și-a împărțit oștirea în mai multe grupuri și a trimis pe fiecare pașă pe un alt drum, cu ordinul strict de a distruge toate satele și de a lua în prisoare pe toți cei pe care i-ar întâlni, să fure toate vitele mari sau mici și // să lase pe ostași să se îmbogățească, fiecare după metodele pe care prefera să le întrebuinteze pentru a jefui mai bine țara.

Cu aceste ordine, <turcii> au intrat pretutindeni, distrugînd și dînd foc recoltei, fără a respecta pe nimeni; dimpotrivă, cel care se arăta mai umil era pedepsit mai aspru decît cel care nu se dezvinovătea. S-a dovedit astfel că <băștinașii> nu-și făcuseră bine socotelile, căci ar fi făcut mai bine să nu stea în calea primului val decît să aștepte ca acesta să răsfrîngă asupra lor — deși nevinovați — mînia care însuflețea <pe turci> împotriva domnului lor și să se răzbune pe ei ca pe simple efigii, de vreme ce nu o puteau face asupra originalului care fusese cauza acestei răzvrătiri. Cu libertatea ce li se lăsase ostașii au luat în prisoare o mulțime atît de mare de creștini<sup>47</sup> încît nu mai știau ce să facă cu ei, nici unde să-i țină și cum <turcii> nu erau în propria lor țară, ei <prinșii> fugeau foarte ușor. Aceasta a făcut să scadă prețul unui rob la trei bani de la trei reali de argint<sup>48</sup>; se plătea același preț pentru o femeie cu doi copii în brațe și nu se mai osteneau să ia robi. Aceasta a fost <soarta> mulțimei de plugari care nu voiseră să fugă în munți — greșeală care i-a costat lacrimi de sînge cînd au văzut cît de tare se înșelaseră.

Cît despre mobile, le vedeai pretutindeni. Fiecare turc alesese ceea ce era mai bun și mai ușor de cărat și aruncase ceea ce nu mai voise <să păstreze>, astfel că toată cîmpia era acoperită și năpădită de vechituri. Pașalele făceau zilnic incursiuni și ridicau turme de vite, cele mai adeseori vaci, în număr atît de mare încît le vedeai trecînd mereu în toate zilele pe pod, spre pămîntul turcilor; erau atît de multe încît părea de necrezut că pe un pămînt de o întindere destul de restrînsă ca Țara Românească să fie atîtea vite și ca acestea să-și fi găsit hrana pe cîmp. S-ar fi zis în adevăr că jumătate din Europa își trimisese acolo vitele — de care ar fi avut nevoie. Timp de două luni, tur-

<sup>47</sup> Naïma (*op. cit.*, p. 135) relatează că în cursul expediției (*akîn*) turcii „au luat mai multe mii de care, prizonieri și vite pe care le-au vîndut apoi pe preț mic în armată”.

<sup>48</sup> *Reale*, monetă de bază în sistemul monetar spaniol, valora 25 centimos sau 1/4 dintr-o „peseta”.

mele și vacile au continuat să treacă mereu, făcînd multe stricăciuni podului care trebuia întreținut și reparat zilnic. Mulțimea vacilor și iepelor furate era atît de mare încît o vacă se vindea pe patru reali, un vițel pe doi <reali> și un cal bun pe șase <reali>. Cît despre vitele mici, ca berbeci, capre sau oi, acestea nu aveau nici un preț. Nu se găsea <pentru ele> cumpărător <nici> pentru o blanca<sup>49</sup>; astfel că fiecare mînca numai bucățile ce-i erau pe plac, spre bucuria — pentru o dată — a pîntecelui și arunca restul ca un lucru lipsit de interes . . .

Așadar în mijlocul acestui belșug s-a văzut un lucru care ar putea să pară de necrezut dar care s-a petrecut întocmai cum îl povestesc, și anume că o libră de pîine se vindea mai scump decît o vacă întreagă. Nu rămăsese nimeni pentru a culege grîul și cerealele celelalte care rămăseseră în picioare (nesecerate), căci plugarii se făcuseră nevăzuți sau fuseseră luați în prinsoare. În același timp oștirea sporise cu o mare mulțime de robi care se cereau hrăniți sau lăsați să moară; astfel că // s-au sfîrșit repede proviziile aduse pentru această expediție: vorbesc de pîine, căci pentru celelalte, erau de toate din belșug. Totuși cînd pîinea a început să lipsească, toate celelalte au ajuns de prisos, și toate vitele nu au putut-o înlocui: mulți turci și mulți robi au murit. Se săturau de carne de vacă și beau apoi apă (cît despre vin, nu s-ar fi găsit un „cuartillo”<sup>50</sup> nici pentru o sută de ducați), ceea ce a provocat mii de boli de stomac și febră. Tabăra s-a golit repede și belșugul de două luni a fost scump plătit, căci în această expediție au fost 40 000 de morți din toate neamurile fără vreo altă cauză decît cea pe care am arătat-o . . . Cît despre robi, zilnic lipseau cîte o sută care fugeau pe poteci necunoscute și se duceau la voievodul lor spre a-i povesti necazurile de care pătimizeau supușii lui și a-l împinge să facă ceea ce voi povesti mai departe.

Timp de două luni, după cum am spus, turcii au rămas în Țara Românească, distrugînd și jefuind țara. Au întărit cetatea pe care o distrusese voievodul<sup>51</sup> în orașul Tîrgoviște<sup>52</sup> și au pus acolo o garnizoană<sup>53</sup> cu multă artilerie spre a o păzi pentru ca, în cazul cînd domnul ar voi să o atace, să o găsească în stare de apărare și destul de puternică spre a-i rezista. În tot timpul petrecut de turci în Țara Românească, principele Mihai a stat în Transil-

<sup>49</sup> Blanca, monedă de o jumătate de „maravedis” sau 1,2 centime.

<sup>50</sup> Cuartillo, măsură de capacitate pentru lichide echivalînd cu 0,504 l sau 1/4 dintr-un „azumbre”.

<sup>51</sup> Afirmare neîntemeiată.

<sup>52</sup> N a i m a, *op. cit.*, I, p. 135.

<sup>53</sup> După izvoarele turcești (Ibrahim Pecevi, *Tarih*, II, pp. 171—172) Mehmed bin Mehmed, *Nubbinet ül tevarikh ve'l abbar* (Cronica aleasă și informativă), Istanbul, 1276/1860, I, p. 80), garnizoana cetății Tîrgoviște era formată din oastea eialetului Trapezunt sub ordinele beglerbegului Ali bei Haidarpașazade, ajutat de Khodja bei de Amasia.

vania<sup>54</sup>, întărindu-și trupele și armamentul, și așteptînd ca otomanii să se retragă la ei în ziua Sf. Simeon și Sf. Iuda<sup>55</sup>. Este un obicei pe care îi păzesc atît de punctual încît dacă serdarul întîrzie o singură zi și nu dă ordin de întoarcere la Constantinopol, ostașii fug fără să mai poată fi opriți prin vreo proclamație. Creștinii din acele țări, cunoscînd legile turcilor, le așteaptă retragerea pentru a-și realiza planurile și ei urmăresc <de aceea> cu prilejul spionilor lor mișcărilor trupelor otomane.

Este ceea ce au făcut cei doi principii<sup>56</sup>. În timpul retragerii, au strîns peste 20 000 de pedestrași și 6 000 de călăreți. În preajma sărbătorii de sf. Simeon și sf. Iuda au pornit spre Țara Românească în fruntea acestei oștiri și s-au apropiat în marș forțat pentru a nu pierde prilejul <acesta>. Au avut norocul să ajungă la momentul potrivit cînd turcii începuseră să treacă podul și cea mai bună parte din armată era chiar pe partea cealaltă <a Dunării>.

Cei doi principii văzînd că împrejurarea aceasta era prielnică, nu au lăsat-o să treacă și sîmbătă dimineața în zori au pornit la atac împotriva celor care mai rămăseseră încă dincoace de Dunăre. Peste 10 000 de oameni stăteau în corturi în jurul cetății Giurgiu, așteptînd ziua hotărîtă pentru trecerea <Dunării>. Domnul a avut chiar norocul de a vedea că robii, supușii săi, nu trecuseră încă pe țărnul celălalt. Erau foarte amănîți și nu știau de venirea domnului lor care i-a slobozit din robia<sup>57</sup> și din nenorocirea lor; totodată a redobîndit cea mai mare parte din lucrurile furate din țara sa (vorbesc de lucrurile de preț, căci vitele sosiseră la Constantinopol). În sfîrșit sîmbătă dimineața, în ziua Sf. Simon și Sf. Iuda, au atacat cu atîta furie și vitejie încît pentru a povesti ceea ce s-a petrecut în ziua aceea am nevoie să-mi revin în fire . . .

Turcii prinseseră de veste de sosirea celor doi principii și ei se grăbeau cît puteau să treacă fluviul<sup>58</sup> înainte de a fi prinși de urmăritorii lor. Știrea aceasta i-a speriat. Au așezat un ostaș de gardă în cel mai înalt bastion al cetății Giurgiu pentru a străjui de acolo toată cîmpia și a da de știre de îndată ce ar vedea sosind creștinii. Ostașul a stat trei zile în turn și în ultima zi, care era ziua sf. Simon și sf. Iuda, a dat de veste dis-de-dimineață că soseau și că se aflau în apropiere la un sfert de leghe; căci bezna nopții

p. 93

<sup>54</sup> Confuzia făcută de Diego Galán se explică prin faptul că Mihai Viteazul a primit ajutor armat din Transilvania pe care l-a așteptat în țară la Stoienești.

<sup>55</sup> Sîmbătă 28 octombrie 1595 (stil nou).

<sup>56</sup> Mihai Viteazul și Sigismund Báthory.

<sup>57</sup> Numărul robilor eliberați este evaluat de contemporani la 6 000 (*Hurmuzaki*, III/2, p. 151, doc. CLXXI, 21 noiembrie 1595).

<sup>58</sup> Sinan pașa care trecuse Dunărea noaptea împreună cu garda sa (*yüzü*) a dat învoire întregii oștiri să treacă fluviul. Pînă spre dimineață au trecut ienicerii, tunurile și o parte din muniții (Naima, *op. cit.*, I, p. 135).

nu le îngăduise să-i descopere mai devreme, anotimpul fiind înaintat și noaptea lungă și întunecoasă.

Îndată ce căpitanul castelului a înțeles știrea dată de paznic a pus să se sloboadă o lovitură de tun pentru a chema pe serdar în ajutor; acesta era de partea cealaltă, după cum am spus, cu trupele de elită și printre cei care mai rămăseseră încă pe țărmul acesta nu se afla nici o căpetenie în stare de a prelua comanda astfel că nu s-ar fi putut împotrivi mîniei românilor și a transilvănenilor. Auzind lovitura de tun, serdarul a înțeles îndată de ce era vorba și a dat repede ordin ca două pașale să treacă Dunărea cu trupele lor în ajutorul celorlalt<sup>59</sup>. Dar n-au avut timp să ajungă, căci creștinii le-au luat-o înainte și s-au năpustit pe de o parte asupra infanteriei cu un curaj atît de mare, încît turcii și-au dat seama de primejdie și de imposibilitatea de a se apăra. Nu s-au mai gîndit așadar decît să se pună la adăpost și și-au părăsit trofee pentru a fugi mai repede, bucuroși să-și piardă averea pentru a-și păstra viața; căci moartea este amară și sperie chiar pe cei mai viteji.

Au ajuns la pod; și cum erau prea mulți pentru a-l trece toți deodată, fiecare a vrut să fie primul care să se retragă și s-au îmbrîncit atît de mult încît au căzut în fluviu unii după alții, pedestrași sau călăreți, fără ca nici unul din ei să se fi putut retrage liber din învălmășeală. Cum creștinii nu încetau de a-i împinge pe la spate, nu puteau nici înainta nici nu se puteau întoarce. Cei care cădeau nu aveau nici o speranță să se ridice și se înecau cu toții în chip jalnic: oamenii, caii, cămilele, toți împreună, în timp ce cei de afară îi priveau, fiind în cea mai mare încurcătură, fără să știe pe unde să le vină în ajutor. Țipetele, vaietele și zgomotul tunurilor și arce-buzelor lăsau să ajungă la urechi numai frînturi de vorbe și pretutindeni se auzea numai: „Mă înec! Nu este oare nimeni care să mă ajute?” și tot restul ne ajungea la urechi fărâmițat și nelămurit. Ceea ce i-a dus la pieire a fost nu numai faptul că nu se puteau ajuta unii pe alții ci și că nu lăsau să treacă pe cei care veneau să-i sprijine. Aceasta a sporit învălmășeala; cum unii se duceau și alții veneau, s-au întîlnit în mijlocul podului și au căzut unii asupra celorlalt<sup>60</sup> fără a se putea întoarce; și cum din amîndouă părțile veneau mereu mai mulți iar podul era înțesat astfel că nici un țințar nu ar mai fi găsit loc destul, a trebuit să se golească de amîndouă părțile; atîția au căzut în fluviu încît nu există o cifră destul de mare pentru a o arăta.

Cei doi principii, văzînd problemele turcilor, au voit să le rezolve. Au așezat două tunuri pe o înălțime care domina podul și l-au bombardat de acolo pînă ce l-au rupt la mijloc<sup>60</sup>. Trupele de ajutor nu au mai putut

<sup>59</sup> Știrea aceasta nu se află în mărturiile altor participanți la campanie.

<sup>60</sup> Naima (*op. cit.*, I, p. 136) afirmă că pedestrașii creștini de pe deal au tras cu tunurile și cu puștile și au tăiat podul în două, iar „oastea și poverile... au căzut în apă”.

trece și creștinii au copleșit atîta pe ceilalți încît au liberat repede podul și au pus stăpînire pe el după ce au aruncat în apă întreaga mulțime care încurca trecerea. Unii mureau înecați, ceilalți loviți de archebuze sau de lănci. Unii începeau să înoate și căutau adăpost sub pod, căzînd astfel din Caribda în Scila, căci creștinii îi ucideau cu lovituri de sabie sau de sulite<sup>61</sup>. Am văzut eu însumi (atît de mare este dorința de a-și păstra viața) unii care se agățau de săbii și își tăiau mîinile, murind apoi în cele mai mari chinuri; căci primejdia nu părăsește niciodată pe om nici în largul mării nici pe pămînt. Cei mai cumiți veneau spre galere și cereau funii pentru a se sprijini și a se arunca în ele. Unii s-au putut astfel salva. Dar nu au fost mulți <de aceștia> căci românii, băgînd de seamă, au început să bombardeze galerele și să le urmărească silindu-le să se depărteze de mal. Toți cei care strigau după ajutor, nu au putut fi așadar ajutați; și a fost un frumos succes să se poată pune la adăpost de ghiulele. Turcii ceilalți care rămăseseră pe uscat s-au refugiat în cetate care s-a umplut de oameni, dar nu a fost decît o // amîinare a sfîrșitului lor, căci cetatea s-a predat după trei zile și au fost cu toții trecuți prin ascușul săbiilor.

Măcelul încheindu-se, o mulțime nesfîrșită de prinși a fost salvată, ceea ce a făcut voievodului mai mare plăcere decît victoria însăși. Văzînd că nu mai aveau pe cine ucide și nefiind destul de mulțumiți și răzbunați cu ceea ce făcuseră, le-a venit o idee la care am fi renunțat foarte bucuros, noi cei care vîsleam. S-au pus să urmărească galerele cu cîteva tunuri lungi și subțiri dar nu prea subțiri care aruncau ghiulele de 12 livre și pe care le tîrîiau cu căruțe ușoare trase de patru cai. Ne-au pricinuit mari pagube; și stăpînul meu, văzînd că nu se putea apăra în nici un chip, a luat-o la fugă în josul apei. Aceasta nu a fost de ajuns, căci ei ne urmăreau de-a lungul țărîmului tot atît de repede cît puteau înainta galerele. Ne imitau și făceau tot ce ne vedeau făcînd: dacă ne opream, se opreau și ei și începeau să tragă și dacă vîsleam, își încărcau din nou tunurile și ne urmăreau. Am putut în sfîrșit să ne ascundem în spatele unei insule mici acoperită cu un tufăriș foarte des care a fost sf. Elmo<sup>62</sup> [adică limanul] chinurilor noastre, căci ne-a apărut și ne-a salvat de dușmanii noștri. Am aruncat ancora spre a ne odihni; și după un ceas s-a și lăsat noaptea, mai întunecoasă ca de obicei. Turcii erau foarte supărați, pe cît erau robii de mulțumiți; dar noi ne ascundeam mulțumirea și ne făceam că sîntem întristați de teamă să nu plătim prea scump bucuria <noastră>.

<sup>61</sup> N a i m a (*op. cit.*) arată că „ghiaurii neștiind ce este iertarea, s-au repezit cu săbiile asupra lor” iar „sîngele turcilor s-a scurs”.

<sup>62</sup> San Elmo, nume dat de spanioli patronilor marinarilor sf. Erasm și dominicanului spaniol Pietro Gonzales (m. prin 1246) care s-a ilustrat în luptele purtate de regele Castiliei Ferdinand al III-lea împotriva maurilor (I. T a u r i s a n o, *Catalogus hagiographicus*, Roma 1918, p. 13).

Am petrecut acolo toată noaptea pînă în dimineața următoare; apoi s-a dat semnalul de plecare și am pornit în zori, lăsîndu-ne mînați de curentul apei pînă la mare. Am găsit-o în plină vijelie căci sosise iarna; aceasta ne-a silit să rămînem opt zile pe loc, fără să ieșim din <albia> fluviului, în speranța că vremea va fi mai bună. În fiecare dimineață scuturam zăpada care ne acoperea tendele. În iarna aceea (frigul a fost atît de mare încît ne-a sporit chinurile și bolile de care pătineam. Ne aflam într-un ținut unde ai fi dat în zadar 10 000 de ducați pe un pui, căci nu se putea găsi vreunul și nimic altceva, atît era de sărăcăcios și lipsit de toate țărmlul acela. Eram atît de slăbit încît nu mai credeam să scap <cu viață>; și în toiul suferințelor mele, singura mea mîngîiere era stăpînul meu care mă privea uneori lung și îmi spunea: „Diego, nu-ți face griji; eu îmi pierd banii, ceea ce este important și tu viața care nu are nici o însemnătate <pentru tine>, căci <murind> astfel pui capăt robiei“. Frumoasă mîngîiere îmi înfățișa!

Pe scurt, ningeau mai mult în fiecare zi și bolile, se înteteau. Au murit foarte mulți prinși dintre bătrînii căpătați pe preț de nimic în timpul campaniei, atît din cauza izolării lor cît și pentru că se lăsau să moară pur și simplu, întocmai ca robii negri, numai pentru ca stăpînul lor să-și piardă <astfel> banii. Acesta îi vedea pe toți stingîndu-se și nu mai ținea la ei. Nerăbdarea sa era atît de mare, încît venea cîteodată să-i întrebe dacă nu-i doare capul; și dacă vreunul din ei răspundea că da, el își trăgea iataganul și îi tăia <capul> apoi arunca leșul în apă. Văzînd aceasta, cînd s-a întors să întrebe pe alții dacă îi durea ceva, ei îi răspundeau că nu aveau nimic și mureau într-un sfert de ceas.

În sfîrșit după opt zile vremea s-a mai îndreptat și am pornit în larg. După ce ne-am luptat cu furtuni puternice, am ajuns la Constantinopol după 20 de zile de navigație. Am găsit orașul întristat și posomorît din pricina veștii despre înfrîngerea expediției noastre<sup>63</sup>. Sultanul regreta<sup>64</sup> mai puțin pierderea suferită, oricît de mare a fost <aceasta>, decît neputința sa de a se răzbuna din pricină că cetatea Giurgiu căzuse în puterea creștinilor.

---

<sup>63</sup> Efectul înfrîngerii lui Sinan asupra populației din Constantinopol este arătat într-o scrisoare publicată de A. Decei în „Revista Arhivelor“, X, 1967, p. 226, doc. 68, 17 septembrie 1595.

<sup>64</sup> Sultanul a stat o zi întreagă fără să mănînce (*ibidem*).



# GIOVAN PIETRO GIORDANO

## CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA<sup>1</sup>

1595 august 26, Alba Iulia

\*

p. 269

...Azi-dimineța au fost conduși în fața alteței sale doi begi, persoane de seamă, cu două steaguri și alți 25 de turci prinși în lupta de la Făget unde este foarte adevărat că au murit 10 000 de turci (!). Acuma armata aceasta se află la Lipova, și acum două zile a ocupat orașul, a rămas însă fortul acestuia, <dar> care nu poate să reziste, atît datorită vitejiei alor noștri, cît și pentru că au fost uciși în această înfrîngere turcii care erau <destinați> pazei acestuia. Se spune că pe 30 de mile italiene nu se găsesc decît leșuri și turbane, căci au fost urmăriți pînă la Timișoara la poarta căreia au ucis 20 de soldați, astfel că pe acolo, slavă Domnului, lucrurile merg bine, și aceasta e din gura cuiva care a fost de

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în A. Veress, *Documente*, IV, p. 269. Nu se cunosc nici un fel de amănunte despre scriitorul acestor rînduri care era probabil vreun agent sau emisar al marelui duce de Toscana.

față la acțiune. Din Țara Românească aflăm că Sinan pașa a trecut Dunărea făcând un pod lung de mai bine de două mile italiene . . . etc.

[Din Moldova se aude că tătarii care erau la hotar au plecat să se unească cu Sinan . . . etc.]

Mîine pleacă alteța sa cu monseniorul nunțiu care e foarte iubit de alteța sa, cu o armată bună și 50 de piese de artilerie. Nu se știe încotro. Rascienii s-au răscolat în favoarea noastră, contra turcilor, și se ține ca lucru sigur că la fel vor face și bulgarii. Aceste două provincii sînt cam cît Țara Românească și Moldova și ei sînt foarte buni soldați . . . [Vom fi într-o bună zi victorioși la Constantinopol.]

A sosit aici d. Gasparo Turloni cu 16 oameni foarte bine înarmați și azi va avea audiența la alteța sa, care l-a poftit să bată cu el mingea (*giocare al ballone*). Se zice că vin aici domnia sa Don Antonio Medici și domnia sa Don Verginio Orsino. Nu a sosit încă trupa trimisă de domnul duce.

## FILIPPO PIGAFETTA

(1533—1604)

\*

Cunoscutul istoric și arhitect militar Filippo Pigafetta din familia vestitului Antonio Pigafetta, însoțitorul lui Magellan, s-a născut în 1533 la Vicenza.

De tânăr a îmbrățișat cariera armelor, participând la luptele creștinilor împotriva turcilor (Cipru, 1568; Lepanto, 1571). S-a specializat în arhitectura militară, executând diferite construcții de fortificații în Italia meridională. În 1577 a întreprins prima sa călătorie în Egipt, urmată de o alta în Franța (1582) și Anglia.

Intrând în slujba curiei romane, Pigafetta a făcut alte călătorii, în cursul cărora a străbătut Siria și Palestina (1586). La înapoiere a vizitat Germania, Boemia și Polonia, ajungând pînă în Suedia.

Stabilindu-se în 1592 la curtea marelui duce de Toscana Ferdinand I de'Medici în calitate de istoriograf și consilier intim, Pigafetta — care se făcuse cunoscut prin traducerea vestitului tratat de război al împăratului Leon al IV-lea — s-a dedicat studiilor de istorie și geografie.

În 1595 a însoțit corpul expediționar toscan, trimis de marele duce Ferdinand în ajutorul lui Sigismund Báthory. Părăsind Florența la 25 iulie 1595, a ajuns la 28 septembrie la hotarul Transilvaniei. A străbătut țara în marș forțat; după 35 de zile de călătorie a sosit la Tîrgoviște. Îmbolnăvindu-se, Pigafetta s-a înapoiat la Brașov cu convoiul care aducea doi din comandanții turci făcuți prizonieri la Tîrgoviște, și anume pașa de Karaman și sangeacul de Valona. Restabilindu-se, Pigafetta a străbătut din nou Țara Românească, ajungînd pînă la Dunăre.

După terminarea expediției, s-a întors cu tovarășii săi în Italia, unde și-a reluat activitatea de cărturar. A murit la Vicența în 1603.

Mărturiile sale despre campania creștinilor în Țara Românească constau în dări de seamă de la fața locului adresate cancelarului toscan Belizarie Vinta și în unele considerații ulterioare despre o eventuală valorificare militară a Țării Românești într-o viitoare expediție a turcilor pentru care folosește amănunte topografice observate de el în 1595 (vezi descrierea despre apărarea Transilvaniei). Dările de seamă oferă descrieri și narațiuni pline de vioiciune dar și de patimă, căci el atribuie tot succesul ostașilor italieni și o dată cu aceasta subliniază lipsa de interes și de participare a nobilimii transilvănene și în general a conducerii militare transilvănene. Pentru Sigismund are însă o deosebită părținare.

Descrierea operațiilor de la Giurgiu, făcută de el cu mult talent după povestirea participanților italieni (el însuși fiind silit de boală să se retragă la Brașov), nu a fost cuprinsă în volumul acesta. Au fost lăsate deoparte și revărsările de critică exagerată la adresa ungarilor în contrast cu italienii. S-au păstrat însă însemnările sale de o mare acuitate despre problema secuilor și a stării de spirit a ordinelor Transilvaniei, hotărît ostile războiului cu turcii, precum și cele despre confuzia și neeficiența miniștrilor principelui.

Credem că îi putem atribui și descrierea anonimă a expediției celor „o sută de toscani”, cuprinsă în volumul de față.

Pigafetta a lăsat mai multe relații de călătorie bogate în date istorice și geografice și o vastă corespondență care se păstrează în manuscris la Biblioteca Ambrosiană din Milan, în Arhiva de stat din Florența, în Biblioteca Bertoliană din Vicența și în Arhivele din Berlin.

Încă înainte de a veni în Transilvania și Țara Românească, Pigafetta înfățișase ducelui Florenței, la 28 octombrie 1593, un memoriu asupra situației Imperiului otoman și asupra raporturilor principelui Transilvaniei și ale domnilor români cu turcii. A fost publicat de N. Iorga în rezumat în *Hurmuzaki*, XI, p. 369, doc. nr. DXIV. O altă lucrare a sa *Scrittura della difesa di Transilvania* adresată cardinalului Paravicino, trimisă la Ferrara la 2 mai 1598, cuprinde unele informații cu caracter geografico-militar, rezultate dintr-o bună cunoaștere a locurilor văzute. A fost publicată de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 346—347 și de Giacomo Bascapè în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 188—191.

Alte cinci rapoarte adresate cancelarului toscan Belizarie Vinta în care descrie campania creștinilor din Țara Românească din octombrie 1595 au fost publicate de A. Veress în anexa studiului *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa din 1595*, apărut

în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. Secț. ist., s.-III, t. IV, 1924, pp. 101—108, 115—117, 119—128, 130—139. O scrisoare mai tirzie (2 februarie 1596), adresată aceluiași Belizarie Vinta în care e comentată înlăturarea lui Ștefan Răzvan de către poloni în contextul situației generale a creștinătății, a fost publicată de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, București, 1932, pp. 9—11, doc. nr. 32. Credem că aici trebuie așezată și redactarea povestirii toscanilor (vezi textul redat în volumul de față).

Dintre relațiile directe ale lui Pigafetta s-au publicat: *Relatione dell'Asedio di Parigi. Col disegno di quella citta e de'luoghi circonvicini*, Roma, 1591; *Il viaggio dal Cairo al Monte Sinai nell'anno 1577 în Viaggi vicentini inediti compendiatii*, Venezia, 1837; iar dintre cele indirecte: *Relatione del reame del Congo et delle circonvicine contrade tratta dalli scritti et ragionamente di Odoardo Lopez Portuguese*, Roma, 1591, tradusă în limbile engleză (1597), latină, franceză, olandeză și germană și însoțită de o foarte prețioasă hartă a Africii.

De Pigafetta s-au ocupat:

G. Lumbroso, *Descrittori italiani dell'Egytto et di Alessandria* în „Atti della reale Academia dei Lincei“, seria 3, III, 1878—79; Amato di S. Filippo, *Biografia dei viaggiatori italiani*, Roma, 1882, pp.316—317; P. Angiol-Gabriele di Santa Maria, *Biblioteca e storia de gli scrittori di Vicenza*, V, pp. 191—205; A. Magnaghi, *Il Golfo di Suez et il Mar rosso in una relazione inedita di Filippo Pigafetta (1576—1577)* da un manoscritto dell'archivio di stato di Torino, în „Bolletino della Reale Società geografica italiana“, 1910; M. A. Scotti, *Filippo Pigafetta, notizie biografiche in Il nuovo repertorio biobibliografico dei viaggiatori italiani*, „Bolletino d. R. Società geografica italiana“, seria VI, vol. I, 1924, p. 478. A. Veress, *Campania creștinilor, contra lui Sinan pașa din 1595* (extras din „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., s. III, t. IV, pp. 67—68); Cl. Isopescu, *Notizia intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, București, 1929, pp. 64—66, (extras din „Bulletin de la Section historique [de] l'Académie Roumaine“, t. XVI, 1929, pp. 64—66).

CĂTRE BELISARIE VINTA<sup>1</sup>  
CANCELARUL MARELUI DUCE  
DE TOSCANA

1595 octombrie 18, Tîrgoviște

Din tabăra de sub Strigoni<sup>2</sup> am ajuns la această armată cantonată în Țara Românească, prin strămtorile și pasurile care se îndreaptă într-acolo, de-a lungul râului Dîmbovița<sup>3</sup>. Armata se află la o depărtare de două zile de Brașov<sup>4</sup>; am făcut acest drum în 35 de zile de mers, fără a socoti popasurile și zilele în care s-a mers foarte puțin...  
...Primul oraș pe care l-am întâlnit în Transilvania este Zalău<sup>5</sup> la poarta de intrare în Transilvania și pe drumul care sfredelește munții, lăsînd

p. 101

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa, din 1595*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., s. III, t. IV, p. 101 și urm.

<sup>2</sup> Strigoni<sup>u</sup>, sau Esztergom, oraș în Ungaria pe malul drept al Dunării, la nord-vest de Budapesta. Ocupat de turci încă din 1543, era acum asediat de trupele imperiale.

<sup>3</sup> Dumbovizza.

<sup>4</sup> Corona.

<sup>5</sup> Zila.

în urmă localitatea Bator<sup>6</sup>, sat însemnat din care se trag toți acești nobili <din neamul> Báthory, dintre care unii se numesc de Somlyó<sup>7</sup> și sînt din ramura principilor Transilvaniei, și ceilalți din Ecsed<sup>8</sup> care au luat sfîrșit cu domnul Andrei<sup>9</sup>. Au rămas principele Sigismund, // cardinalul<sup>10</sup> și Ștefan, fraatele său, care s-au retras în Polonia<sup>11</sup> și toate aceste locuri și orașele Șimleu, Ecsed și Bator se află în același ținut, la hotarele dintre Ungaria și Transilvania. Din Ungaria se trece în Transilvania prin trei drumuri: primul duce sus prin Satu Mare<sup>12</sup>, cetate a împăratului și de-a lungul rîului Lăpuș<sup>13</sup>; al doilea prin Zalău, pe unde am trecut noi<sup>14</sup> și al treilea prin Oradea<sup>15</sup>. Acesta din mijloc nu este atît de greu pentru că dealurile sînt line și în afară de păduri se poate merge călare peste tot locul.

Orașele mai de seamă <întîlnite> în drumul nostru, după ce am intrat în această parte, sînt Clujul<sup>16</sup> care se numește și Claudiopoli, oraș mare și înconjurat cu ziduri. Apoi Alba Iulia, în rîndul al treilea Sibiu și cel din urmă Brașovul, numit în acest grai<sup>17</sup> „Cronstadt”; în toate acestea se cultivă vița de vie; și țara are din belșug cîmpii și dealuri cu diferite rîuri navigabile, ca Mureșul<sup>18</sup>, pe care se transportă sarea la Lipova<sup>19</sup>, și Oltul care trece în Țara Românească. De la Brașov am ajuns în cele din urmă la tabăra <armatei>, intrînd prin această trecătoare muntoasă care duce în Țara Românească <aflată> la o depărtare de 12 mile de Brașov, sau mai bine zis printr-o cheie în munți sfredelită de rîul Turcu<sup>20</sup>, care se varsă în Olt. Acolo s-a clădit un castel care aproape zăvorește valea, <căci> cu artileria închide

<sup>6</sup> Sau Nyir-Bátor. Azi în Ungaria, aproape de granița românească, la vreo 40 km nord-vest de Carei.

<sup>7</sup> *Somlyo*, azi Șimleul Silvaniei.

<sup>8</sup> *Echied*.

<sup>9</sup> Andrei Báthory de Ecsed, căpitanul lui Ferdinand I († 4 oct. 1566). De fapt această ramură se sunge o dată cu nepoții lui de frate: Ștefan (†1605) și Elisabeta (†1614).

<sup>10</sup> Andrei Báthory își avea dintotdeauna reședința permanentă în Polonia. Însă venea destul de des în Transilvania, unde, împreună cu frații săi Baltazar și Ștefan, putea să pară o forță (vezi relația lui Amalteo în volumul de față).

<sup>11</sup> În urma uciderii lui Baltazar, implicat în așa-zisa conspirație din august-septembrie 1594, Ștefan Báthory a fugit în Polonia la cardinalul Andrei Báthory.

<sup>12</sup> *Zachmar*. Pe aici era drumul de veacuri dintre Polonia și Transilvania (Cracovia-Cașovia-Ecsed-Satu Mare-Șimleu-Cluj).

<sup>13</sup> *Lapos*.

<sup>14</sup> Prin trecătoarea Meseșului, numită și Poarta Meseșului, pe unde se face legătura dintre Transilvania și Ungaria — o foarte lesnicioasă cale de pătrundere pentru trupe invadatoare.

<sup>15</sup> *Varadino*. Pe valea Crișului Repede, prin trecătoarea de la Ciucea.

<sup>16</sup> *Colosvar*.

<sup>17</sup> Adică în limba vorbită de sași.

<sup>18</sup> *Maros*.

<sup>19</sup> *Lippa*.

<sup>20</sup> *Törch*.

trecerea pasului și este numit „Töröcsvar”<sup>21</sup>, și acolo se plătește vama. De aici, prin căi înguste dar pe care pot merge totuși carele, am trecut culmea muntelui înalt și stîncos peste care sînt trase carele, cu ajutorul funiilor și am ajuns la tabăra așezată pe râul Dîmbovița<sup>22</sup> care se varsă în Dunăre<sup>23</sup> după ce trece prin București, oraș<sup>24</sup> al Țării Românești; și acest drum este plin de piedici și anevoios și nu cred că armatele să poată trece <dacă li se opune> o împotrăvire oarecare.

[Urmează ecouri privind schimbarea domnului Moldovei de către poloni și rezumarea scrisorii de justificare a lui Zamoyski către Sigismund . . . Armata e doritoare de luptă. Au sosit și 1 200 de „raiteri” din cei 1 600 așteptați.]

Și așa plecăm în ordinea cea mai bună și mergînd pe valea aceluia rîu prin unele locuri extrem de strîmte și închise ajungem afară în loc deschis, și lîngă șesul Țării Românești, unde s-a tăbărît oastea, la o depărtare de dușmani de nu mai mult de 15 mile.

În ziua următoare aflîndu-se că dușmanul scăzuse mult ca număr din cauza „aventurierilor” și a altora plecați cu prizonieri și cu pradă, și că pașa nu avea o armată superioară armatei noastre, s-a ridicat tabăra cu gîndul a se da lupta fățișă.

Ordinea a fost următoarea. În frunte mergea principele Țării Românești, numit Mihai, cu 1 500 de lăncieri unguri și alții, români de ai săi, care păreau cam 2 000, și poate o mie de archebuzieri români călare și alții călare cu sulițe de mărime mijlocie și arme făcute din coadă de lance cu capătul de fier ascuțit în chipul vechilor topoare sau sulițe de aruncat<sup>25</sup>, și toată pedestrima de secui și de sași în număr de vreo 800 de steaguri<sup>26</sup>, care trebuiau să fie cam vreo 200 pentru fiecare, erau însă mai puțini<sup>27</sup>, parte archebuzieri și parte cu arme în vîrfurile unor cozi de lance ca niște sulițe de mărime mijlocie cu fier la capăt în chip de țepoai de mistreți. Aceștia mergeau, în avangarda condusă de român, și pe flancuri călăreau cei 1 200 de raiteri în două grupuri foarte lungi și cu cîte 5 călăreți la fiecare rînd<sup>28</sup>. În același timp, înaintau 60 de piese de artilerie din care cea mai mare e colubrina de 16, apoi o alta de 14, iar restul de piese de 12 de 6 și de 3, după care urmau carele cu munițiile // necesare. După avangardă urma corpul central<sup>29</sup>

<sup>21</sup> Numire care vine de la acea a rîului Turcu (Törch), după care sașii i-au dat numele de Töröcsburg. Azi castelul de la Bran.

<sup>22</sup> *Dumbovizza.*

<sup>23</sup> Inexact. Dîmbovița se varsă în Argeș.

<sup>24</sup> *Bucarest, terra di Valachia.*

<sup>25</sup> *Con mezze picche et arme in basta con ferri a guisa di dardi et de pali antichi. Insegne.*

<sup>26</sup> *Assai manco.*

<sup>27</sup> *A guiso di spiedi di cingiale.*

<sup>28</sup> *La battaglia.*



condus de Ștefan voievodul Moldovei cu 1 500 de lăncieri, și în dreapta toți voluntarii<sup>30</sup> ragusani și venețieni și de alte neamuri, și personalul<sup>31</sup> nunțiului și italienii principelui care cu toții fuseseră puși sub conducerea lui Piccolomini, în dreapta escadronului moldoveanului, împreună cu vreo 150 de cazaci tocmiți ca lefegii de principele Transilvaniei, așa că în total corpul de oaste condus de *Signor Silvio* putea să se ridice la vreo 300 de călăreți înarmați în mod divers, cei mai mulți din toscanii noștri *mal in arnese et a cavallo et pur molti anco con le sue corazze*<sup>32</sup>. În dreapta corpului central călăreau două alte escadroane de lăncieri unguri, de vreo mie de oameni fiecare. Era și un voluntar nobil polon cu 200 de cazaci foarte viteji care alerga înainte încolo și încoace după cheful său *quasi l'occhio dell'esercito*, și acești cazaci erau înarmați aproape ca tătarii, pe cai mici foarte viguroși și erau cu iata-gane și arcuri și unii din ei cu archebuze lungi, și cu șei înalte cu scările scurte în care se ridicau pentru a trage mai bine din arc . . .

Ariergarda era condusă de tânărul principe Sigismund, și era constituită din trei escadroane — primul de 4 000 de lăncieri unde stăteau stindardele regale<sup>33</sup> roșii cu pajura cu două capete negre, și propriul lui herb<sup>34</sup> care este format din trei dinți albi pe câmp roșu, cu coroana deasupra, și de o parte și de alta a pajurii sînt literele R.A. După acest escadron mare urmau alte două din 500 de lăncieri fiecare, aleși dintre lăncierii din toată armata pentru paza principelui; în mijlocul primului din aceste corpuri avea să stea principele însuși și nunțiul cu patru oameni dintre ai săi, și Turloni, voluntarul venețian cu încă doi și a invitat prin nunțiu și pe Piccolomini, fiind eu trimis să-i duc invitația dacă voia să meargă cu șase dintre ai săi, dar, el fiind sfătuit și de mine, a răspuns că nu ar vrea să-i părăsească pe ai săi, după care a repetat nunțiul invitația, dar acesta a rămas la hotărîrea sa dinții. Principele în armură se ducea cu puțini însoțitori încolo și încoace alergînd peste tot și inspectînd cetele, punînd să-i fie purtate în urmă fanionul alb<sup>35</sup> în partea stîngă și lancea sa cu banderole roșii în partea dreaptă în mod simetric. După aceste două ultime escadroane de lăncieri afectate persoanei sale, urmau bagajele și impedimentele din tabără în vreo 3 000 de care și alte harabale<sup>36</sup> împreună cu garda alcătuită din șase steaguri de pedestrași.

Astfel, în ordine strînsă și respectată<sup>37</sup> ieșind din acele strîmtori, intrăm în cîmpiile întinse ale Țării Românești, în ținutul Tîrgoviștei, oraș<sup>38</sup> de frunte

<sup>30</sup> *Aventurieri*, adică mercenari.

<sup>31</sup> *La famiglia*.

<sup>32</sup> Rău echipați, cu cai slabi, și mulți chiar cu armuri proaste.

<sup>33</sup> De fapt imperiale, purtînd inițialele R<udolf> din Casa de A<ustria>.

<sup>34</sup> Al lui Sigismund.

<sup>35</sup> *La corneta bianca*.

<sup>36</sup> *Salmerie*.

<sup>37</sup> *Per salto* (sic) *ordine et obbedientia*.

<sup>38</sup> *Tergovista, città*.

din acea provincie și reședință arhiepiscopală, sub care își așezase tabăra Sinan pașa și, înaintînd, aflăm că, peste noapte, el fugise cu toată oastea de teama oștirii noastre și se așezase la două leghe depărtare care fac cel puțin 16 mile italiene<sup>39</sup> și am văzut // arzînd acel oraș mare și plin de clădiri mîndre și de biserici, și mai ales mitropolia și palatul domnesc . . .

105

[Despre fuga lui Sinan mințind pe cei din Tîrgoviște că se întoarce . . .]

Stăm noaptea pe aceleași poziții, mai aproape de rîul care scaldă latura de nord a orașului. Noaptea s-a dat alarma de trei ori, dar fără rost, pentru că înapoindu-se turcii răzleți în tabăra lor, neștiind de plecarea armatei lor, străjile strigau și se dădea alarma și se încărcau carele și căruțele și se strîngeau corturile. Nunțul stătea înarmat în armură după chipul unguresc, avînd pe cap coiful cu *guarda naso*<sup>40</sup>, și în noaptea aceea nu s-a descălecat niciodată, cu caii flămînzi și vlăguiți ca și călăreții; cu toate acestea vedeam atîta îndîrjire și însuflețire la acei oameni încît eram sigur de victorie. [Discursurile de îmbărbătare ale lui Sigismund, demonstrațiile sale de zel religios . . .]

106

A doua zi se pune tabăra de-a lungul rîului, moldoveanul în dreapta, cel din Țara Românească în stînga, și la mijloc principele avînd în spate rîul Ialomița, în dreapta munții în stînga orașul și din față dușmanul, dacă ar fi venit. Infanteria și artileria și carele în șiruri foarte lungi erau așezate în față, puțin mai departe, pe un dîmb care odinioară fusese chiar malul rîului. Și pentru că se dădea alarma fără nici o socoteală și pentru cel mai neînsemnat prilej, principele a poruncit să nu se mai dea alarma fără ordinul *del suo tamburo generale* și să nu se miște nimeni sub pedeapsa capitală. Căldura din această zi a fost din cale afară de mare, și nu se putea răcori oastea, apa fiind departe, și toți erau istoviți . . . [Se așază tabăra tîrziu, după ce se află că Sinan se depărtează spre București și Dunăre.]

În ziua de 18 a fost o ceață foarte deasă care a ținut vreo trei ore din zi, iar noaptea fulgerau neconținut turcii din cele patru tunuri, poate pentru a da semnal să li se vină în ajutor, și se știe că au fugit din oraș cîteva sute de ieniceri înfricoșați, și cei rămași erau în îndoială și voiau să se predea <văzîndu-se> înșelați de pașă și blestemîndu-l și învinuindu-l de minciună și înșelăciune. A pornit în recunoaștere Piccolomini<sup>41</sup> împreună cu Quaratese dar din cauza beznei nu au putut distinge nimic, decît doar că erau întăriți cu pari și obstacole dintr-o parte a orașului, cealaltă fiind pre-

<sup>39</sup> Adică autorul numește mila ungurescă leghe și arată raportul ei față de mila italiană de vreo 7 ori mai mică.

<sup>40</sup> Prelungire a coifului peste nas pentru a-l apăra.

<sup>41</sup> Vezi relația sa în volumul de față.

făcută în cenușă, și s-a aflat apoi de la prizonieri că din 2 000 de turci nu mai rămăseseră înăuntru mai mult de 100. S-a luat hotărârea să se dea asaltul după miezul zilei... [Vin secuii și dau foc la palanca orașului, turcii aproape că nu se apără, sînt uciși în afară de cîțiva conducători care s-au predat și au fost luați prizonieri, printre care un beglerbeg<sup>42</sup>. S-au găsit multe provizii și bogății furate de la locuitorii aceia.

Perspective minunate dacă vor fi creștinii uniți. După eliberarea completă a Țării Românești va trebui ca această oaste să meargă în Moldova să alunge pe poloni... etc...]

108 După ce s-au întîmplat acestea, cum oastea noastră ducea lipsă de hrană, vivandierii aducîndu-ne extrem de puțină, din cauza drumurilor lungi și anevoioase, pe care nu se pot tîrî carele din cauza noroaielor, și fiind nutrețul consumat de caii turcilor, și nemaigăsindu-se de loc, și fiind foarte puțin ovăz, și de loc vin și bere, și aflîndu-mă tot mereu suferind — din cauza apei pe care am băut-o și din cauza lipsurilor răbdate, mai ales dormind pe pămîntul gol învelit în cojocul meu, răbdînd de frig noaptea, astfel că dimineața de la genunchi în jos eram rece de tot și parcă amortit — mă voi retrage mîine spre Brașov, ca să nu mor, așteptînd ordinele alteței sale...

În oaste este bună înțelegere și desigur dacă s-ar arunca aici bani ca în alte armate, ar fi belșug și de hrană, dar lefurile sînt mici și acești nobili și gentilomi unguri și transilvăneni pun să li se care hrana și ovăzul de pe moșiile lor, fără a le cumpăra. Ar trebui anul acesta semănat în orice chip mai mult pentru a avea hrană pentru vite și pentru oameni, pentru a putea întreține armata, mai ales în Transilvania, căci în Țara Românească nu *va fi cu puțință, o dată ce turcii au scos din țară și pe oamenii care muncesc pămîntul, și vitele...*

1595 24 octombrie, Brașov.

115 ... Au fost aduși aici cei doi prizonieri capturați la Țîrgoviște: unul este pașa de Caramania, azi destituit, de neam din Trapezunt, om viteaz după cum se cunoaște după multele semne de răni primite în război care le poartă pe trupul său. Are un glonte de archebuză în spinare care a pătruns pînă la un deget adîncime și nu se poate ajunge la el cu stiletul<sup>43</sup>: spune că Sinan pașa l-a lăsat în Țîrgoviște cu aproape 1 000 de oameni, întărind o parte a aceluia oraș cu trei bastioane<sup>44</sup> și un tun, folosind zidul vechi, și reparîndu-l cu palănci, Sinan dîndu-i de știre că numai forțele voievodului Țării Româ-

<sup>42</sup> În realitate cei doi prizonieri de seamă de la Țîrgoviște au fost pașa de Caramania și sangeacbegul de Valona.

<sup>43</sup> *Non si tocca con lon stilo* (sulețul de sondat rănile).

<sup>44</sup> *Baloardi*.

nești erau laolaltă, nu și ale principelui Transilvaniei și când el i-a răspuns că acea garnizoană era puțină la număr, a spus că se întoarce negreșit cu toată armata în ajutor. Afirmă că în Țara Românească nu sînt mai mult de 30 000 de turci cu pașa 10 000 la București și 5 000 la Giurgiu... A luat tributul (?)<sup>45</sup> de 30 000 de țechini, douăsprezece mănunchiuri de pene de bîtlan<sup>46</sup>, 12 cai echipați cu șei extrem de bogate... Spune că Sinan pașa are poruncă să lupte cu toate forțele sale, altminteri îl așteaptă lațul dintr-o parte și din cealaltă moartea pe care i-o aduce armata noastră. Că tabăra sa a scăzut cam la jumătate din cauza spahiilor și ienicerilor fugiți pentru a-și pune la adăpost prada<sup>47</sup>. Că se // află cam 30 000 de combatanți, fără acei din București și de la paza podului, printre care sînt 3 000 de ieniceri și un total de 12 000 de alți pedestrași, restul fiind cavalerie... [Că turcii nu au crezut că ar veni principele Transilvaniei, pe care sultanul întotdeauna l-a considerat ca pe un fiu al său]. Celălalt prizonier este sangeacbegul de la Valona<sup>48</sup>, rău lovit la cap și împuns de suliță la coapsă; și ei spun că au căzut în luptă doi alți sangeaci, unul de Silistra și celălalt de Nicopole. Acești doi sînt îngrijiți cu toată atenția în acest oraș de către chirurgical alteței sale.

116

Eri a plecat din acest oraș un nobil ungar spre Moldova spre a trata cu cancelarul Poloniei<sup>49</sup> în numele alteței sale. Dacă eram sănătos mă invita să merg și eu cu el. Duce un fel de ultimatum dacă nu pleacă și nu îl lasă pe Ștefan Răzvan să reia domnia...

1595 noiembrie, 14, Brașov

... Însănătoșindu-mă, m-am înapoiat la tabără, care se află sub Giurgiu, cetate a Țării Românești, stăpînită // de turci pe fluviul Dunărea, fiind fugit Sinan pașa din București cu armata turcească de teama creștinilor, și trecînd și Dunărea. Am călătorit cu domnul Luigi d'Avila, Cipriano, solul ducelui de Mantova care aducea daruri de giuvaere și obiecte bogate de aur pentru mireasă și un cal turcesc murg cu valtrapul brodat cu fir de aur și o haină de pus peste armură cu aceeași broderie pentru principe, cu felicitări pentru noua legătură de rudenie.

p. 119  
p. 120

... Am revăzut Țirgoviște și cetatea pe care au făcut-o turcii acolo<sup>50</sup>, care are un zid înconjurător măsurînd pe dinafară 400 de pași de ai calului

<sup>45</sup> *Na fatto taglia.*

<sup>46</sup> *12 mazze di penne d'airone.*

<sup>47</sup> Vezi relația lui Sinan în volumul de față.

<sup>48</sup> La Marea Adriatică.

<sup>49</sup> Zamoyski.

<sup>50</sup> Construcția cetății a ținut o lună (Ibrahim Pecevi, *op. cit.*, I, p. 171; Naima, *Tarih*, p. 134).

meu care sînt aproape cam cît pașii unui om obișnuit. Are trei turnulețe mici rotunde iar a patra latură alcătuiește poarta dinspre răsărit, mică și acoperită cu benzi de fier. Alte două mai mici sînt la nord, spre rîu, al cărui țarm ajută la întărirea și mai puternică a acelei fortărețe. Dinspre miazăzi se trăsese un șanț larg de peste 8 brațe<sup>51</sup> și se umpluseră palisadele și gabioanele suprapuse cu pămînt nisipos și cu pietriș. Aceste zaplazuri largi de opt brațe înconjurau acea cetate cu bîrne înfipte de-a curmezișul și consolidate puternic cu pari de lemn după o lucrătură foarte bună. Dar turnulețele nu aveau ferăstruici sau deschizături pentru tunuri și cele 40 de bombarde erau așezate în gabioanele atît ale turnulețelor cît și ale curtinelor<sup>52</sup>; erau mici (toate) și învechite; unele din ele încărcate cu ghiulele<sup>53</sup> dar două erau foarte mari avînd proiectile de 30 și mai bine de livre<sup>54</sup>, care au fost duse și folosite la Giurgiu. Toată cetatea era legată pe dinafară cu gratii și cu gard<sup>55</sup> și pe dinăuntru erau date cu tencuială de var<sup>56</sup>, pentru ca să țină strîns pămîntul. Dinspre răsărit se trăsese o tranșee de la turnulețul făcut dintr-o bisericuță pînă la rîul Ialomița care curge pe acolo. La capătul (tranșeei) fusese făcută o mică întăritură cu patru flancuri în scopul de a o păzi, mărind cetatea. În această cetate se află biserica nouă a sfîntului Francisc unde stau cîțiva călugări și palatul domnesc care a rămas nevătămat împreună cu biserica; toate celelalte au fost prefăcute în cenușă, afară de biserica mitropoliei, mare și bogată, în care slujesc preoți români de religie ortodoxă.

Acest oraș este foarte mare, deschis, mai de grabă în chip de sat dar cu cîmpii foarte roditoare, cu dealuri nu prea îndepărtate, care dau vinuri foarte bune și miere și foarte multă ceară, și oi și lînă și poame de orice fel; și cîmpiile ar fi foarte roditoare dacă ar fi lucrate; (pe ele) pasc nesfîrșit de multe vite mari; nu se vede altceva decît doar pășuni care în cea mai mare parte nu se cosesc.

De la Brașov la Tîrgoviște sînt 10 leghe de 7 mile<sup>57</sup> una, drumul duce prin cîmpie spre miazăzi, pînă la un castel slujind la închiderea văii, numit Törchvar<sup>58</sup>, ca și rîul cu același nume, care se varsă în rîul „Aluta”<sup>59</sup>, numit

<sup>51</sup> 8 *braccia*. Unitate de măsură de 0,583 m la Florența, deci lățimea arătată e de aproximativ patru metri și jumătate.

<sup>52</sup> Curtină: acea parte a unei fortificații care se află între două bastioane.

<sup>53</sup> *Codette*.

<sup>54</sup> Calibrul tunurilor era arătat prin greutatea proiectilelor. O *livră* cîntărea la Florența 339,50 kg. Proiectilele acestea aveau deci cam 10 kg.

<sup>55</sup> *Siepi*.

<sup>56</sup> *Imbiancati con calcina*.

<sup>57</sup> Pentru mila italiană, vezi relația toscanilor, n. 32. Pentru raportul între leghe și milă, vezi mai sus p. 547.

<sup>58</sup> Cetatea Bran. Sașii îi spuneau Törchsburg de la numele rîului Turcu din apropiere.

<sup>59</sup> Olt.

„Alt“ ce curge la nord-vest<sup>60</sup>. De aici se intră în munții abrupti și după două leghe se ajunge la creasta unde este hotarul Transilvaniei și // al Țării Românești, zis „Hatar“<sup>61</sup>. De aici se coboară munții drept la vale spre miazăzi, și se dă de o trecătoare a unui munte înalt, numit Sînpetru<sup>62</sup>, pe vârful căruia se trag carele cu multă trudă, și la coborît e nevoie să fie folosite funii din cauza prăpăstiei uriașe. De acolo drumul este săpat de râul Dîmbovița și trebuie să treci încă prin multe văi întunecoase și adînci pînă să ajungi în cîmpiile Țării Românești la așa-numita Tîrgoviște, orașul cel mai de seamă din acel ținut. Astfel, cu puțină oaste s-ar împiedica trecerea oricărei armate puternice care ar încerca să pătrundă din Țara Românească în Transilvania sau din Transilvania în Țara Românească, deoarece ar întîlni trei trecători strîmte și păzite precum am spus.

De la Tîrgoviște pînă la București se numără nouă leghe prin șes, drumul ținîndu-se nu departe de râul Dîmbovița ce trece prin acel oraș<sup>63</sup> deschis, nicidecum mai mic decît Tîrgoviștea, bogat în alimente și în negoț de mărfuri străine; este locuit aproape în întregime de greci<sup>64</sup>, care practică religia ortodoxă<sup>65</sup> și dețin toate bisericile<sup>66</sup>, dintre care foarte multe (sînt) bine clădite și frumoase la înfățișare. Acest oraș a fost de asemenea prefăcut în cenușă, ars și jefuit de turci și este al doilea oraș mare al Țării Românești, cu alte 12 de toate, și cu foarte multe sate și cătune.

De la București la Giurgiu<sup>67</sup> sînt 4 leghe scurte<sup>68</sup>. De cum am ajuns acolo m-am îndreptat ca să văd și cetatea și Dunărea, dar am întîlnit armata care se întorcea, după ce o cucerise; totuși mi-am urmat drumul înainte pentru a saluta Dunărea din Țara Românească, lată aici cam de o milă și mai mult, formînd ostroave, dar nu atîtea ca mai sus.

[Urmează relatarea, din auzite, a cuceririi Giurgiului la care nu a asistat Pigafetta.]

<sup>60</sup> *In maestro*. Direcția nord-vest cu înclinație de 45°.

<sup>61</sup> *Hatar*, termen ungueresc care înseamnă hotar.

<sup>62</sup> *Petersperg*. Muntele domină comuna Sînpetru de lîngă Brașov.

<sup>63</sup> *Terra*. E vorba de București.

<sup>64</sup> *Greci*. E vorba probabil de reprezentanți ai negustorimii mai însemnate.

<sup>65</sup> *Religione greca*.

<sup>66</sup> Nu este probabil să avem aci o aluzie la mănăstirile închinat ale țării ale căror venituri erau administrate de egumeni greci ca Plumbuita (închinată mănăstirii Xiropotamul de la Muntele Athos), biserica sf. Nicolae a jupînesii Caplea, mănăstirea sf. Nicolae (Mihai Vodă), închinată mănăstirii Simo Petra, biserica sf. Dimitrie, închinată mănăstirii Vladatos din Salonic (V. M. M. Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinat*. *Contribuții la istoria socială românească*, București, 1936, pp. 13—29, 129—152), ci mai degrabă o confuzie între greci și ortodocși, asemenea celei îndată următoare despre principii greci care au clădit cetatea Giurgiu (!).

<sup>67</sup> *Georgiu*.

<sup>68</sup> *Lega corte* — măsură aproximativ egală cu 2 mile sau și mai puțin.

Acest Giurgiu stăpînit de turci, poate de vreo 100 ani, a fost clădit odinioară de principi greci<sup>69</sup>, din piatră cioplită cu cîteva turnulețe groase și cu ziduri la fel, tot într-un loc prielnic, deoarece este așezată într-o insuliță a Dunării. Aceasta — ieșind din matca cea mare — îmbrățișează o milă din țară cu un rîuleț adînc de douăzeci de picioare pe care îl treci pe un pod făcut din două vase și, nu departe de țârm, este cetatea care are un înconjur<sup>70</sup> ca la o treime de milă. În partea de miazăzi curge brațul cel mare al Dunării, unde era podul de bărci, lung de două treimi de milă; și sînt două din vasele<sup>71</sup> cucerite anul trecut la Györ<sup>72</sup> și alte cîteva vase mici.

[În descrierea indirectă a asaltului de la Giurgiu se subliniază rolul precumpănitor al italienilor. Ungurii au dat foc la un morman de fascine din dreptul spărturii făcute de bombardament; fumul împiedica înaintarea italienilor.] Piccolomini striga și se despera pentru că ungurii nu voiau să-i urmeze pe italieni și să repete asaltul, iar ei răspundeau că nu este cu cale, fiind spărtura prea mică, și nu a fost de loc posibil să-i convingă. [Al doilea asalt, fără participarea ungarilor, care declarau această acțiune ca temerară din partea noastră. La al treilea a luat parte un stegar de trabanți, unguri din garda principelui, cu alți cîțiva dintre ai lor. Turcii declară că se predau.]

[În timpul acesta infanteria ungarilor a trecut de partea cealaltă a cetății invocînd numele lui Iisus ca pentru escaladare... Laudele pe care le aduce principele italienilor... etc. lui Piccolomini pe care vrea să-l ia în slujba sa... etc.]

Armata a plecat din Țara Românească după ce au trecut-o prin foc și sabie, și a părăsit cu rea chibzuială cetatea atît de însemnată a Giurgiului din lipsă de lefuri și alimente, căci s-a întîmplat că în unele zile o pîine de patru livre s-a plătit jumătate taler, și principele a muștrat tare pe voievodul Țării Românești și l-a amenințat pentru că nu și-a ținut marile lui promisiuni de a aproviziona cu alimente armata<sup>73</sup> și negreșit oamenii și vitele par // mumii slabe prăpădite și istovite.

... Vremea e ploioasă, [nu mai e vorba de a continua campania sau a merge în Moldova.]

În seara sfîntului Martin principele a dat un banchet multor domni, și a fost și Gaspar Turloni, mercenarul venețian care îi slujește cu vreo 10 călăreți, și zice că vrea să treacă în Franța pentru că acest principe nu dă drept

<sup>69</sup> Ortodocși. De fapt de Mircea cel Bătrîn.

<sup>70</sup> Perimetru.

<sup>71</sup> *Galeotte*.

<sup>72</sup> Giavarino (lat. Iaurinum, mag. Györ, germ. Erlau) oraș în Ungaria, pe malul drept al Dunării, la jumătate de drum între Viena și Budapesta. Fusese cucerit de turci în vara anului 1594.

<sup>73</sup> Vezi Pisculo, biografia, în volumul de față.

leafă decît cuvinte foarte frumoase...<sup>74</sup> [Comentează evenimentele din Moldova, rolul marelui cancelar Zamoyski, intrigile Bathoreștilor pretinzînd că împăratul și Sigismund ar amenința Polonia.] Au fost văzuți de curînd soli ai lui Sinan pașa în tabăra cancelarului și doi ceauși ai Porții purtînd haine de negustori moldoveni iar solul era *un călugăr grec*<sup>75</sup> pentru a masca mai bine păcatul, și mulți susțin că între cancelar, tătari și turci ar fi o înțelegere și o conspirație, lăsînd în suspensie gîndul nedeclarat al regelui Poloniei.

p. 126

Chiar acum a intrat d. Bocskay, căpitanul general al armatei principelui, precedat de 28 de steaguri luate de la turci, printre care sînt două tuiuri (*sangiacchi con le code di cavallo*), în urmă erau purtate două stindarde ale principelui, și apoi călărea generalul cu muzica militară de tobe, trîmbețe și cimpoaie<sup>76</sup> cu mare alai. Ieri Davila a înfățișat principelui calul bogat împodobit cu haina din aceeași lucrătură în numele ducelui de Mantova și giuvaerele, și obiectele de aur pentru mireasă. Calul i-a plăcut mult și a fost să-l vadă de mai multe ori și în grajd. Azi a revenit vremea bună și se va ține „dieta“ pentru a hotărî (dacă se va merge în Banat sau spre Moldova).

p. 127

Italienii noștri s-au retras la Sibiu, oraș de frunte al acestei țări<sup>77</sup>, conduși din porunca principelui de judele din acel oraș<sup>78</sup>, mare iubitor al neamului nostru, vorbind latina și italiana și domn bogat, de națiune sas. Vor fi ținuți pe cheltuiala <orașului> și lăsați să se întremeze și apoi vor porni în Italia cînd va da un îngheț bun care vine în toți anii. Și negreșit toată armata<sup>79</sup>, aceasta care apare în fiecare zi în acest oraș al Brașovului, este de asemenea în rea stare și istovită, și raiterii care din 1 600 nu au mai rămas decît 800, caili fiind morți de foame, și oamenii prăpădiți și ei de atîtea lipsuri.

Desigur sînt aici cîmpii întinse, care dacă s-ar însămintă mai mult și s-ar cosi fînețele de munte și de șes, și s-ar transporta în ordine alimentele și patele la tabără, s-ar putea hrăni și armate mai numeroase fără greutate. În Țara Românească au fost în vara aceasta două armate, aceea a turcului și a noastră și totuși se mai găseau încă în cursul drumului fîn cosit și adunat grămadă, căci aceea este o țară foarte mănoasă dar nu bine îngrijită și condusă în privința științei militare.

[A doua zi va fi „dieta“. Ar fi îndemnat principele să se îndrepte spre Timișoara... țara e îmbelșugată în alimente și orașe pentru cvartiruirea armatei. S-ar ajunge la 40 000 de combatanți! Pînă atunci va fi recîștigat și Ștefan (Răzvan) domnia!]

<sup>74</sup> *Non dà trattenimento d'altro che di cortesissime parole.*

<sup>75</sup> Nichifor dascălul (vezi relația lui în volumul de față).

<sup>76</sup> *Nache, et trombe et pive in pompa.*

<sup>77</sup> *Citta principale di questo paese*, poate însemna și capitală a sașilor.

<sup>78</sup> *Di quella terra.* Este probabil vorba de judele regal iudex regius A. Huet, și nu de burgermaestrul Lucas Enyeder, iudex civium.

<sup>79</sup> A lui Sigismund.



Italianii noștri sînt atît de încercați de mizeriile războiului, încît chiar dacă i-ar cere principele, nu știu dacă ei ar putea să-l servească, mulți din ei și-au pierdut sănătatea și caii și sînt istoviți. L-am sfătuit pe Piccolomini, care mi-a cerut părerea, că poate cu cinstea și reputația sa, să rămînă în serviciul principelui (dacă) îl roagă.

1595 noiembrie 26, Sibiu

p. 130

Hotărîrea „diete”<sup>80</sup> din urmă, de la Brașov, a fost ca să fie trimis Ștefan, voievodul Moldovei, cu oastea sa de 1 000 de pedestrași și 600 de lăncieri și cu trupe de ajutor de la principe în total deci 5 000 de combatanți și să-l alunge pe voievodul Ieremia așezat de cancelar<sup>81</sup>, de turci și de tătari, cu poruncă și către voievodul Țării Românești să-l ajute; ca domnul Silvio să rămînă cu trupa sa<sup>82</sup> și să ierneze la Lipova cu scopul de a da asalt Timișoarei cu toată armata care ar merge acolo împreună cu principele, de cum va fi cu puțință; pînă atunci va merge fiecare să se odihnească de oboselile de acum. S-a înțeles apoi că voievodul Țării Românești a luat-o înaintea spre Brăila, localitate însemnată<sup>83</sup> la Dunăre, la o depărtare // de 20 de leghe de Giurgiu în direcția Moldovei, sperînd să o recîștige de la puținii turci rămași acolo de pază, și de a elibera astfel de ei toată Țara Românească. După aflarea acestora am plecat din Brașov la 21 ale lunii de față, și în cinci zile împreună cu nuntiu<sup>84</sup> am ajuns la Sibiu, capitala sașilor, unde a sosit și principele pentru a fi de față la nunta judeului din acest oraș<sup>85</sup> care este bătrîn și s-a însurat cu o mireasă tînără cu mare pompă și cheltuială. De aici vom merge cu toții la Alba Iulia unde se va ține o altă dietă<sup>86</sup> despre situația generală<sup>87</sup>. Principele se află în situația aceasta și dacă nu i se trimit ajutoare puternice de către împărat și din Italia, el nu poate duce război cu turcii de unul singur. Locuitorii refuză să-i dea un alt concurs, în bani și în oameni, decît cel obișnuit de ei, și răspund că ei nu l-au îndemnat, nici sfătuit și nici nu i-au dat încurajare la acest război atît de greu. Nobilii, aproape toți eretici, nu-și arată gîndul<sup>88</sup>, deși fapt este că a fost auzit cancelarul, care este

p. 131

<sup>80</sup> Nu poate fi vorba de o dietă în înțelesul adevărat al cuvîntului, cum va fi vorba mai apoi cî de un consiliu sporit.

<sup>81</sup> Zamoycki (vezi relația sa din volumul de față).

<sup>82</sup> *Genti*.

<sup>83</sup> *Terra grossa*.

<sup>84</sup> *Visconti*.

<sup>85</sup> *Judex*, probabil *judex regius A. Huet*. Acesta era capul națiunii săsești. Pentru rolul său în favoarea lui Sigismund contra lui Baltazar, vezi *Verness, Documente*, IV, p. 211.

<sup>86</sup> O dietă generală cu reprezentanți ai celor trei națiuni.

<sup>87</sup> *De summa rerum* (pe latinește).

<sup>88</sup> *Non si lasciano intendere*.

catolic, spunînd că nu trebuie pierdut prilejul unei păci, o dată ce turcul o dorește, și aici în Alba Iulia sînt trei ceauși, dintre care unul are un salv-conduct și se poate duce cînd ar vrea. Cu adevărat, dacă nu vor fi trimise curînd ajutoare de acestea mă tem să nu ia hotărîrea de a se pune la adăpost.

[Întrebarea este dacă turcii sînt istoviți, sau se pregătesc să dea atacul de la Belgrad la Lipova, să intre de-a lungul Mureșului în inima Transilvaniei, iar tătarii în Moldova și Țara Românească cu ajutorul lui Ieremia — în această eventualitate creștinii nu s-ar putea apăra. Principele nu se poate apăra singur, toată nădejdea este la ajutoarele din afară... Altminteri va face pace cu turcii și vai de Ungaria. Din Ungaria vești bune. Turcii nu ar mai avea decît 2 000 de oameni la Timișoara. I se scrie principelui să vină restul armatei — să o cucerească.] Iar dacă nu ar merge el, ar putea-o cuceri chiar de acolo, deoarece acel căpitan<sup>89</sup> are 6 000 de combatanți și așteaptă și ceva ajutor de la <arhiducele> Maximilian.

Ne aflăm aici pentru a merge în garnizoană într-un sat aproape de Alba Iulia, dar eu vreau să rămîn la curte ca să văd ce vor hotărî consilierii în apropiata dietă viitoare...

1595 decembrie 6, Alba Iulia

[Acțiunea lui Zamoyski în Moldova împotriva lui Ștefan Răzvan a lipsit pe Sigismund de forțele acestuia și de aceea nu a putut prinde oastea lui Sinan dusă de acela în Țara Românească.] Turcul ar fi putut fi atacat stricînd mai întîi podul peste Dunăre de la Giurgiu, obținînd cea mai memorabilă victorie pe care au reputat-o cîndva creștinii. Podul ar fi fost distrus urmînd sfatul lui Paolo Georgii<sup>90</sup> ragusanul, care, cunoscînd bine acele locuri, propunea să construiască un fel de bărci mari<sup>91</sup> pe rîul Olt, care vine din Transilvania și se varsă în Dunăre tăind de-a curmezișul Țara Românească, și să îmbarce în ele două mii de arcebușieri cu focuri pregătite (?) (*et fuochi lovorati*) și să vină noaptea la pod să-l distrugă și să atace orașul Ruși al bulgarilor din fața Giurgiului din Țara Românească... avînd a se bucura de sprijinul bulgarilor...

[Situația din Moldova.] Cancelarul s-a retras o dată cu tătarii și Ștefan voievodul Moldovei a plecat cu 5 000 de combatanți spre acea țară, principele trimițînd o dată cu el pe Albert Kiraly, unul din cei mai de seamă căpitani din această națiune...

... Trebuie ajutat principele ca să nu ajungă a face pace... Transilvania e poarta Ungariei, mai ales dacă e unită cu cele două Valahii, și nici turcul

<sup>89</sup> G. Borbély.

<sup>90</sup> Vezi relația lui în volumul de față.

<sup>91</sup> *Barconi*.

132

p. 133

p. 134

nu se poate război cu Ungaria... [Trebuie ajutat cât de curînd... ca să nu-și ducă gîndul la pace... și locuitorii secui, sași și unguri<sup>92</sup> se plîng de marea apăsare a dărilor și de suferințele războiului.]

... Acești domni<sup>93</sup> își exprimă părerea că ar fi îndestulătoare numai ajutoarele în bani, fără trupe străine... S-ar putea angaja și cazaci. S-au înfățișat la această curte acum o lună, din inițiativa lui Fabio Genga, doi dintre căpitani valoni care au fost în slujba împăratului la Strigoniu și îi oferă principe-lui 1 000 de călăreți împlătoșați și archebuzieri pe prețul de 14 015 florini, adică 6 taleri<sup>94</sup> pe lună de cap. N-au obținut încă o audiență la principe, și cancelarul nedîndu-le decît vorbe goale s-au supărat și au hotărît să plece. Au mai ajuns în zilele trecute 300 de moschetari<sup>95</sup> numiți scoțieni, dar care sînt de neamuri diferite, și care adunați la Gdansk au ajuns pe drum de uscat în aceste locuri. Se spunea îndeobște că toate aceste trupe străine vor fi puse sub autoritatea lui Piccolomini, și valonii doreau acest lucru, crezîndu-se încă cu tot dinadinsul că principele dorește ca el să rămînă în slujba sa cu acești italieni trimiși de serenismul vostru // stăpîn. Mai repet o dată că acești domni nu țin la străini, ci la bani<sup>96</sup>... [trebuie subsidiile pentru principe, altminteri face pace].

p. 135

Oastea întregă e slobozită și îndeosebi archebuzierii secui socotiți a fi cei mai buni din aceste regiuni; pentru care nunțiul a și predat 4 000 de archebuzes plătite din banii papii care au fost foarte rău mînuite de cei mai mulți dintre ei în aceste acțiuni din Țara Românească; și totuși acești miniștri le-au luat de la ei (afară de acei care au plecat în Moldova cu voievodul) și le-au pus la păstrare în arsenalul de la Alba Iulia, așa că — măcar că ei știu să le descarce — nu pot dobîndi printr-o exercitare zilnică îndemînarea cerută de această sculă.

Principele avea de gînd ca să fie rînduiți unii din acești căpitani din Italia trimiși de alteța sa<sup>97</sup> pentru a-i instrui în iarna aceasta, dar nu a reușit proiectul, căci nu vor baronii și nobilii din acea țară a secuilor ca acești oameni cruzi<sup>98</sup> să deprindă meșteșugul armelor, pentru a-i supune și mai mult. Au ajuns robi și șerbi din cauza răscoalei lor contra lui Ioan Zápolya<sup>99</sup>, ultimul rege al Ungariei, și au fost lipsiți de bunurile lor care au fost date nobililor și ei au rămas, șerbi... etc. Principele avînd nevoie de ei în războiul de față

<sup>92</sup> Adică cele „trei națiuni“ privilegiate. În loc de unguri trebuie citit: Nobili unguri.

<sup>93</sup> Consilierii principelui.

<sup>94</sup> *Taleri di lire 6.*

<sup>95</sup> *Moschettieri.*

<sup>96</sup> *Non amano li stranieri, ma li denari.*

<sup>97</sup> Marele duce al Toscanei (vezi relația toscanilor din acest volum).

<sup>98</sup> *Feroci.*

<sup>99</sup> Este vorba în realitate de răscoala din 1562 contra lui Ioan Sigismund Zápolya, fiul lui Ioan Zápolya.

i-a făcut liberi și i-a reșezat în starea lor de slobozire<sup>100</sup> spre paguba și marea supărare a seniorilor cărora le fuseseră atribuite bunurile acestora, și în dieta care a fost chemată pe ziua de 13 a lunii acesteia se va discuta despre despăgubirea acestor seniori cu alte posesiuni în regiunea cucerită de la turci din teritoriul Lipovei, și în alte locuri părăsite de ei care sînt cam 12 la număr, aceștia [turcii] fiind hotărîți să nu apere dincoace de Tisa alte puncte decît Timișoara și Gyula.

În viitoarea dietă va trebui hotărît dacă în această iarna ar fi bine de încercat o acțiune la Timișoara, căci se aude că turcii au trimis de acolo femeile, și lucrurile mai de preț și persoanele ce nu pot purta armele și că sînt foarte înfricoșați, și că turcii din Timișoara nu trec de 2 000 de apărători.

... Timișoara este un oraș mic în afară de orice închipuire pentru că nu are de jur împrejur mai mult de o jumătate de milă; este încercuit de rîul Timiș..., de la care își ia numele. „Var“ înseamnă oraș sau cetate și Timiș fiind rîul, ca și cînd ar vrea să spună cetatea Timișului... Jumătate din Timișoara este închisă de un zid de pămînt și de lemn după obiceiul acestei țări și din această parte are mlaștini nespus de mari și smîrcuri, și șanțuri, și ape foarte adînci, astfel că din cauza depărtării nu poate fi bătută cu artileria. Cealaltă jumătate este întărită cu ziduri de cărămidă, după sistemul vechi al balistelor. Înăuntrul <zidurilor> se întinde o tranșee modernă, lungă de 150 de pași<sup>101</sup> și largă și adîncă de cel puțin trei pași, socotind pasul la șase picioare, și la mijloc, un turnuleț care slujește de baterie pentru a apăra acea așezare, care are șanțul de apărare format din același rîu Timiș.

Se va mai trata în această dietă despăgubirea nobililor transilvăneni cărora li s-au luat satele atribuite lor în trecut. Se va rezolva și chestiunea domnului Piccolomini pe care ei vor să-l rețină în slujba principelui, numindu-l căpitan general al artileriei cu învoirea stăpînului nostru serenisim, precum încă și pe toți italienii dacă ar vrea să rămîină. Vor fi trimiși ambasadori către împărat... poate Bocskay... și către papă, se crede că pentru a cere ajutoare spre a <putea> persevera și el în război...

Principele a ajuns în acest oraș<sup>102</sup> duminică dimineața fiind așteptat de principesă cu curtea sa și însoțit la intrarea în biserică de nunțiu și de ambasadorul nostru<sup>103</sup>, și era grozav de frig și el a venit călare după o oră și jumătate, și a fost îndată întîmpinat de toți afară, la ușa bisericii și apoi au intrat și s-a cîntat un Tedeum cu muzică și acompaniamentul multor instrumente. Apoi părintele Alfonso iezuitul a recitat pe latinește o rugăciune cuprinzînd fericitele izbînzii ale acestui principe și triumfurile meritate, com-părîndu-l cu romanii, și toate rostite în mod elocvent...

<sup>100</sup> *Nel proprio stato di franchiggia* (adică în privilegiile lor).

<sup>101</sup> *150 passi a misura*. Pasul la Florența = 1,167 m.

<sup>102</sup> Alba Iulia.

<sup>103</sup> Vezi relația lui Cezar de Viadana.

Nunțul și ambasadorul nostru au rămas să prânzească cu altețele lor și cu Bocskay și cu cancelarul<sup>104</sup> . . . și principele a închinat în sănătatea d'verșilor principii, și a serenisimilor noștri pahare mari și pline, nefăcându-și nici un rău băutura multă, căci este foarte viguros . . .

Ambasadorul nostru a vorbit puțin cu principesa, tălmăci fiind principele, solia sa avînd a fi expusă a doua zi care a fost luni, interpret fiind Carlo Magno, gentilom al împăratului, rezidînd la curtea aceasta. A fost chemat ambasadorul<sup>105</sup> de o persoană de mare vază care a venit pînă aici acasă cu o caretă în care s-a urcat ambasadorul și cavalerul de'Medici, și <acel ce venise să-l cheme>, călărea singur înainte. Apoi principele s-a simțit cam rău, fără totuși a-și întrerupe activitatea, și s-a făcut bine. Azi fiind 6 decembrie, Davila, ambasadorul de Mantova, la poftit la prînz pe domnul Silvio și mîine pleacă de la această curte.

Voievodul Moldovei, care este foarte bogat<sup>106</sup>, nu încetează de a propune și confirma, cu tot dinadinsul, că o dată ce va fi restabilit în scaun el vrea să tocmească dacă ar putea 8 000 de italieni pe cheltuiala sa.

Cît privește pe italienii noștri, într-adevăr că s-a ținut puțin seama de situația lor, nu din vina principelui, ci din a miniștrilor, și în această chestiune cancelarul a fost foarte lăsător, neducînd la îndeplinire poruncile date în privința lor. Lucrul s-a văzut limpede în tabără, în aprovizionarea cu hrană în care întotdeauna ai noștri duceau mai mare lipsă ca ceilalți, precum și cu nutrețul pentru cai; în punerea lor sub autoritatea // voievodului Moldovei și în cantonarea lor în locurile cele mai rele, departe de apă și de păduri. După slobozirea oștii au mai trebuit să moară de foame la înapoierea la Brașov, măcar că principele poruncise judeului de Sibiu să-i primească și să-i întrețină cum se cuvine, și au fost păgubiți cîteva zile la Sibiu de alimentele ce li se cuveneau. Au fost conduși apoi în drumul de acolo spre Alba Iulia în niște sate, unde erau să fie uciși de săteni care nu voiau să-i găzduiască, astfel că sînt aproape toți deznădăjduiți și vor să plece . . . [Dezamăgiți că nu se poate ajunge la grade mari în oaste.]

Principele, după retragerea din Țara Românească, le-a acordat, la cererea domnului Silvio, slobozire de plecare, dar apoi gîndîndu-se mai bine la nevoia sa, le-a cerut să rămînă oferindu-le garnizoana din Lipova care are un teritoriu foarte întins și produce cel mai bun vin din Ungaria, și să le dea acolo găzduire și sate și să-i facă seniori peste vasali. [Cei mai mulți vor să plece . . . etc. Neglijența miniștrilor.] De fapt, principele ar vrea să-l rețină

<sup>104</sup> Josica.

<sup>105</sup> Primirea aceasta a fost făcută în realitate ambasadorului mantovan, Davila (vezi relația ambasadorului toscan, Viadana).

<sup>106</sup> În realitate zvonul despre marea bogăție a domnului Moldovei se referise la Aron, înainte de răsturnarea sa. Ștefan Răzvan nu s-a ales decît cu o parte din averea fostului domn, jefuită de cei care l-au scos din domnie.

pe domnul Silvio, și pe toți ceilalți dacă vor să rămână... dar fără solda plătită de stăpînul nostru serenisim cu greu s-ar putea întreține.

Gengà... a făcut pentru noi tot ce era posibil... dar poate că influența sa la cei de aici nu merge prea departe, mai ales față de cancelar (cu care nu este prieten), nici cu Bocskay, căpitanul armatei.

Eu... sînt bine, sănătos. M-am dus în casa domnului Piccolomini ca să nu stau în satul care ne-a fost atribuit, la zece mile de aici, unde cu siguranță aș avea un cvartir mai bun, dar l-am rugat de găzduire ca să fiu prezent la dietă și să văd cum se încheie, și el a făcut acest lucru cu dragă inimă, mai ales avînd belșug de tot felul de hrană pentru oameni și nutreț pentru vite pe cheltuiala principelui. Drept este că locuința e lipsită de mobilă și de paturi, și eu dorm pe un sac de paie la căldura unei sobe și nu am condițiile necesare pentru a scrie sau a studia...

După această dietă, dacă vor fi trimiși ambasadori la împărat sau la Roma, poate voi veni în Italia pentru a mă întoarce după aceea dacă ar fi să fiu în slujba serenității sale, stăpînul nostru, de nu, aș voi să mă retrag, fiind ajuns la vîrsta de 65 de ani...

P.S. Timpul aici este rece și uscat și pămîntul a înghețat, și cum în zilele acestea din urmă a nins, a venit un vînt care a spulberat toată zăpada, și deci a rămas pămîntul fără zăpadă și înghețat, și nici frigul nu e de nerăbdat, dar acest pămînt e atît de noroios în vremea noroaielor că nu poți să-ți tragi picioarele.

SCRIERE DESPRE APĂRAREA  
TRANSILVANIEI<sup>107</sup>

1598, mai 2.

p. 189

„... Într-adevăr cele trei provincii Transilvania, Țara Românească și Moldova sînt trei cămări mari îmbelșugate și nesecate din care se aduc alimente la Constantinopol, grîne de orice fel, vite și prin urmare brînzeturi, unt și alte produse din lapte, miere și fructe de vară și de iarnă. [Paguba morală și materială rezultînd din pierderea acestor țări în urma campaniei creștinilor.] Tributul și darurile<sup>108</sup> se urcau cam la 300 000 de sultanini, adică de ducați de visterie<sup>109</sup>.

Din această cauză sultanul nu a încetat de loc să îndemne prin tot felul de oferte pe principele Transilvaniei să i se supună din nou și ține la acea curte ceauși care sînt solii săi; dar aceasta nu i-a reușit de loc; și de aceea

---

<sup>107</sup> Traducerea s-a făcut după textul extras din *Scrittura della difesa di Transilvania fatta al Cardinale Paravicino*, publicat de B a s c a p é, *op. cit.*, pp. 189—190.

<sup>108</sup> Peșcheșurile.

<sup>109</sup> *Ducati de camera*.

a pus să-l otrăvească pe Sinan paşa pentru că acesta, la Giurgiu, cu puţină cinste pentru mândria otomană, s-a retras peste Dunare, dinaintea armatei sus-numitului principe al Transilvaniei, care nu se ridică la 25 de mii de luptători...

[Urmează consideraţii asupra planurilor probabile ale sultanului.]

Ajungînd armata turcească pe uscat în Moldova, flota va înainta pe fluviu prin faţa Țării Româneşti a cărei graniţă cu Moldova este râul Focşani<sup>110</sup> pe care vara se trece prin vad cu caii; armatele concentrîndu-se la Giurgiu<sup>111</sup> care se află pe malul Dunării, oraş mare cu o cetate cucerită mai dinainte şi dărîmată<sup>112</sup> de principele Transilvaniei. În mijlocul râului, care e foarte larg acolo, se ridică o insuliţă, se îngăduie construirea unui pod de bărci, așa cum a făcut Sinan cînd s-a retras și a transportat restul armatei sale. De la Giurgiu pînă la București, alt oraş mare al Țării Româneşti, prin care curge râul Dîmbovița<sup>113</sup> sînt 4 leghe transilvănene, asemenea celor ungurești de 8 mile // sau ceva mai puţin<sup>114</sup> prin drumuri mlăştinoase și loc șes și de la București la Țirgoviște, reședința voievodului, se numără 9 leghe tot prin loc șes și <pe> drum bun.

p. 190

Pentru a fi într-un loc mai prielnic, Sinan a așezat tabăra la Țirgoviște, care are un mic rîu ce o scaldă în partea dinspre nord, numit Ialomîța<sup>115</sup> cu dealuri plăcute ochilor de partea cealaltă, bogate în vii roditoare și poame minunate. Acolo a făcut acel pașă o mică întăritură în jurul palatului domnesc și al bisericii călugărilor sfîntului Francisc.

De la Țirgoviște, dușmanul poate să plănuiască un atac împotriva Transilvaniei, întrucît sînt patru drumuri principale de pătrundere, două prin care se pot duce bombardele și două pentru pedestrași și bagaje; primul este pe partea dreaptă, mai sus de Țirgoviște, de-a lungul unei văi mai lungi decît cealaltă<sup>116</sup>; al doilea o ia la stînga și, înaintînd cîteva mile în sus, intră într-o vale adîncă și înfricoșătoare cu niște chei cît se poate de strîmte, ușor de apărat cu oaste puțină, săpate de râul Dîmbovița despre care am spus că ajunge la București. Prin acea vale a înaintat principele Transilvaniei cu armata pentru a-l găsi pe Sinan pașa, care a fugit peste Dunăre; astfel că noi poposim pe malul de apus<sup>117</sup> al râului, sub Țirgoviște, în chiar tabăra acestuia, la capătul acelei văi Sfîncile munților — printre care se află una numită Piatra Craiului<sup>118</sup> în vîrfurile căreia e un mic castel cu artilerie — se apropie

<sup>110</sup> *Foxa* (E vorba de Milcov).

<sup>111</sup> *Georgia*.

<sup>112</sup> *Minata* = ruinată.

<sup>113</sup> *Dumbovizza*.

<sup>114</sup> *Pari all Ungare di 8 miglia o poca manco l'una*.

<sup>115</sup> *Jaulonizza*.

<sup>116</sup> *Per una valle piu lunga dell'altra*.

<sup>117</sup> *Australe*.

<sup>118</sup> *Chiral Petra*.



într-atîta încît între ele rămîne doar albia rîului și drumul este săpat la dreapta într-o stîncă înaltă și dreaptă, așa că tunurile și carele trebuie ridicate în sus cu scripetele iar la scoborîre lăsate în jos cu funii.

De acolo înspre Brașov<sup>119</sup>, oraș al sașilor, sînt dealuri și păduri pînă se ajunge la șes și la sus-numitul Brașov după 10 leghe de drum.

Mai este și un alt drum mai strîmt pe unde pot umbla caii, destul de aproape de capătul acestei văi din Țara Românească, tot la stînga, care ajunge chiar în șesul Brașovului; și cînd Sinan și-a așezat tabăra la Tîrgoviște, a fost temerea că va trimite pe acele poteci o ceată mare de cavalerie și va ataca armata noastră din spate, tăindu-i aprovizionarea și ducînd-o la ananghie.

Al patrulea drum este de asemenea tot pentru cai; pornește din ținutul Sibiului, capitala sașilor, unde curge rîul Cibin ce se varsă în rîul Olt, pe care latinii îl numesc Aluta, lîngă Turnu Roșu<sup>120</sup> mică cetățuie în strîmtorile muntelui Garchor<sup>121</sup>, apoi se varsă în Dunăre la hotarele Țării Românești lîngă orașul Turnu<sup>122</sup>, singurul <oraș>, stăpînit acum de turci în acea regiune de pe malul Dunării.

Se merge pe această cale 4 zile, aproape tot timpul numai pe povîrnișul muntelui sus-numit, înainte de a se ajunge în Țara Românească și nu se poate duce pe acolo artileria. Turcii pot pătrunde în Țara Românească mergînd de-a lungul Dunării pe drumul pregătit de împăratul Traian în vremurile vechi, după ce a făcut podul deasupra aceluia fluviu în localitatea Severin, astfel că sultanul <poate> cere ajutor de la acele cetăți din ținutul Timișoarei și pînă la Turnu și apoi de la Turnu <pînă> la Tîrgoviște.

Așadar se găsesc pretutindeni poteci pentru a trece în Transilvania, deși ea este înconjurată de munți care nu pot fi trecuți decît prin opt sau zece drumuri mai de seamă, încît un principe, dacă e slab, nu trebuie să se încreadă în apărarea trecătorilor împotriva unuia prea puternic.

---

<sup>119</sup> *Corona.*

<sup>120</sup> *Torre rossa.*

<sup>121</sup> Neidentificat.

<sup>122</sup> *Ternova.*

## SILVIO PICCOLOMINI

(cca. 1560? — după 1596)

\*

Silvio Piccolomini era unul din acei vestiți comandanți din secolul al XVI-lea, pentru care războiul era o adevărată artă. Sienez de origine, aparținând uneia din ramurile familiei care a dat pe vestitul Enea Silvio (papa Pius al II-lea) în secolul al XV-lea, iar în a doua jumătate a veacului al XVI-lea pe... Piccolomini, duce și jefuitor al orașelor, spânzurat în 1593 de marele duce de Toscana Ferdinand de' Medici, el se numără totuși printre căpitanii toscani. Aceasta în ciuda faptului că părintele său și el însuși s-au manifestat ca adversari ai Medicilor. Tatăl său, Enea Piccolomini, care participase la o încercare de eliberare a Sienei de sub jugul spaniol, a trebuit să se retragă din viața publică, într-un fel de exil, în posesiunile sale. El însuși se expatriază intrînd în slujba regelui Franței Henric al III-lea apoi în cea a spaniolilor din Flandra, servind sub ordinele celebrului Alexandru Farnese. Dar în cele din urmă se împacă cu marele duce de Toscana, e făcut cavaler al ordinului San Stefano și în 1594 participă la expediția corpului de trupe trimis în Ungaria superioară contra turcilor sub comanda lui Don Antonio de' Medici pe lângă care îndeplinește rolul de consilier alături de cel de

comandant al arcebuzierilor călări. Il aflăm atunci ca și în 1595 însoțit de Filippo Pigafetta. Un an după aceea e desemnat de marele duce drept comandant al cetei de militari toscani trimisă de acesta pe cheltuiala sa să lupte în Transilvania, drept contribuție a sa ca membru al Ligii creștine. Silvio Piccolomini mai era însărcinat și cu o misiune protocolară din partea lui Ferdinand de Toscana cu prilejul căsătoriei tînărului principe. La trecerea sa prin tabăra imperialilor este întâmpinat acolo de Fabio Genga, trimis înaintea „toscanilor“. În rîndurile acestora se afla și un frate al lui Silvio, Alessandro, care va fi rînit în asaltul de la Giurgiu. Peripeziile expediției sînt redată în relația „toscanilor“ (*Descrizione...*). Alături de aceasta, scrisorile lui Piccolomini aduc unele completări și temperări. Din ele aflăm că disciplina „toscanilor“ cam lăsa de dorit. Scrisorile adresate marelui duce de Toscana nu stăruie atît asupra operațiilor militare, cît asupra situației și perspectivei de viitor a „toscanilor“ și a dispozițiilor principelui față de italieni. Chiar de la început răzbate amărăciunea decepției încercate în fața condițiilor aflate în Transilvania, unde nobilimea suspectează pe străini și e fără tragere de inimă pentru acest război. El cere să fie rechemat cît de curînd împreună cu toscanii săi. Totodată îl informează indirect și pe comandantul armatei pontificale Giov. Francesco Aldobrandini de situația nefavorabilă italienilor și de greutățile de aprovizionare pentru ca acesta să renunțe la proiectul de a veni în Transilvania. El însuși era ținut în suspensie, ba informat că principele vrea să-l rețină în slujba sa împreună cu militarii toscani, ba întâmpinat cu reticențe și scuze pentru că lucrul nu ar fi cu putință, ba îndemnat să aștepte a fi numit comandant al artileriei și folosit în Banat... etc. Ar fi rămas poate dacă ar fi fost bine înțeles că el ar continua să fie plătit și mai departe de ducele de Toscana și menținut în slujba acestuia.

Trebuie observat că scrisorile adresate acestuia cuprind și o parte scrisă anume pentru a amăgi vanitatea lui Sigismund care era foarte atent la redactarea buletinelor pentru lumea din afară. Așa cum pusese să-i fie citită relația lui Pellendi, redactată din ordin și adresată unuia din comandanții principali ai împăratului, tot astfel pretindea să cunoască rapoartele trimise în Italia de reprezentanții ei de frunte; nunțul și căpitanul toscanilor, un rol însemnat în această privință revenindu-i nelipsitului Simon Genga însărcinat cu relațiile cu străinătatea. Despre această cenzură mărturisește chiar nunțul Visconti nu o dată. De aceea doar după tributul pompos adus vitejiei, priceperii etc. ale principelui se mai putea strecura pe furiș la urmă și știri sau aprecieri mai sincere. În general corespondența lui Silvio stăruia mai mult asupra greutăților întâmpinate pe drum și în tabără, asupra scumpetei, asupra diferitelor atenții ale principelui etc. Despre activitatea sa de comandant vorbește Pigafetta, fără a uita relația toscanilor care ni-l arată destul de pedant în materie de artă militară. Operațiile trebuiau să constituie un adevărat balet cu figurile de rigoare. Omiterea unora apărea ca un fel de erezie. Felul de luptă pe care îl află acum este calificat de italieni drept *alla bestiale*. Consultat de principe la fiecare pas, el se simte dator să afle cusur — nu după realitatea concretă, ci după prescripțiile teoretice. La Tîrgoviște critică dispozitivul de luptă al sectorului lui Mihai pentru că acesta înțelegea să pornească la atac fără executarea în prealabil a unor operații mai lungi de pregătire a asaltului, prilej binevenit pentru Sigismund care dorea să pună ordine (!) și să-și afirme autoritatea asupra domnului. Pînă în cele din urmă orașul este ocupat mulțumită tot mijloacelor primitive

folosite cu veacuri în urmă: incendierea întăriturilor de lemn de către niște ostași secui. Consultat la Tîrgoviște, el recomandă toate măsurile de prudență impuse de teorie, pentru a nu fi surprins pe la spate de un atac venit din munți (!), sau pentru a nu fi prins între două focuri, retragerea lui Sinan fiind socotită mai degrabă ca o amăgire a dușmanului. Cu acest exces de prudență în fața Tîrgoviștei, unde s-a zăbovit prea mult, apoi cu ezitățile și în sfîrșit cu alegerea de către Sigismund pentru urmărirea lui Sinan a unui drum mult mai greu decît cel urmat de acesta, pentru a se păstra secretul operațiilor (!) (vezi Pellerdi), se ajunge la Giurgiu după trecerea Dunării de către întreaga armată a turcilor cu excepția garnizoanei de la Giurgiu și a grupului lăsat să păzească mulțimea de bieți creștini tîrșiți în robie și imensa bogăție de vite ridicată de peste tot din țară. Așadar, Sinan nu putea fi prins! Ca militar încercat Silvio declară marelui duce că de fapt campania a dat greș. Dar tot atunci nunțul mulțimea lui Dumnezeu că Sinan, orbit de teama trupelor de ajutor străine pe care le credea mult mai mari, a fugit înainte de a se măsura cu oastea creștinilor, care în cazul cel mai bun ar fi cîștigat lupta cu mari pierderi. Este foarte curios că în relația „toscanilor“ soluția propusă de Piccolomini în fața Tîrgoviștei este atribuită conducătorilor oștii lui Sigismund! Asupra rolului său efectiv în conducerea baterii zidurilor cetății Giurgiu nu încapă nici o îndoială deși relația oficială a lui Pellerdi îl trece sub tăcere. Este mai puțin clară misiunea ce i se încredințase de a incendia podul mare de peste Dunăre. Căci după ce în relația „toscanilor“ se vorbește de o încercare a sa amînată pe a doua zi din lipsă de focuri pregătite, ulterior nu se mai pomenește nimic despre aceasta, ba chiar se afirmă că Sinan însuși l-ar fi stricat pentru a împiedica părăsirea de către garnizoană a cetății Giurgiu (vezi relația lui Pellerdi, n. 17). Scrisorile lui Silvio, mai temperate decît ale lui Pigafetta, sînt și mai sărace în informații. Ele au fost date la lumină de A. Veress în *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, publicată în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secț. ist., s. III, t. IV, mem. 3, p. 44 și urm., și au fost folosite de Pernice în *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio storico italiano“, s. VII, vol. III, 1925. Împreună cu relația „toscanilor“ și cu cea a lui Pigafetta ele constituie un izvor apreciabil pentru versiunea italiană a campaniei creștinilor în Țara Românească în toamna anului 1595.

SCRISOARE CĂTRE MARELE  
DUCE DE TOSCANA<sup>1</sup>

1595 octombrie 19, Tîrgoviște

p. 44 [A sosit cu bine. Înștiințat că principele a pornit cu oastea și primind comunicarea lui Simon Genga despre lipsa de alimente și despre imposibilitatea de a trece carele cu bagaje prin munți s-a hotărât să meargă oricum și a vestit pe toți militarii săi ca cei care aveau arme și cai și puțința de a duce cu ei hrană pentru șase zile și puteau să-l urmeze, să vină cu el, lăsînd carele și pregătindu-se cu ce va fi posibil. S-au oferit cu toții.]

p. 45 Am sosit cu toții în cantonamentul de unde plecase în dimineața aceea alteța sa cu oastea, și unde a trimis la mine monseniorul nunțiu care era încartiruit destul de aproape de acolo, și m-a invitat dimineața să iau prînzul cu el. Dorind să-i vorbesc înainte de a mă înfățișa alteței sale care se afla

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, p. 44 și urm.

la o leghe depărtare de locul unde mă aflam eu, am lăsat trupa în cantonament și am fost să-l găsc pe el, pe drum m-am întâlnit cu un gentilom ragusan numit Francesco Lorga<sup>1a</sup>, și ajungând la cvartirul monseniorului, am aflat că fusese chemat la alteța sa și că plecaseră. Înștiințându-l el pe principe de sosirea mea, am fost chemat să-mi iau cvartirul și să-mi întind cortul — am trimis după trupă și rînduind-o lîngă mine, am fost spre tabără, unde la mică distanță am fost întâmpinat de domnul Gaspar Sibrik, căpitanul gărzii alteței sale<sup>2</sup> cu o bună escortă de gentilomi care m-au însoțit pînă la cortul meu, și în aceeași seară a trimis principele să mi se ureze bun sosit, și am fost vizitat de un gentilom polon (!), zis domnul George Palaticz<sup>3</sup>, venit să-l servească pe principe ca mercenar (venturiere) (!) cu 60 de oameni, și de către domnul Gaspar Turloni, venețian care venea și el ca mercenar cu 7 sau 8 oameni, și de diverși italieni<sup>4</sup> și a fost tot timpul cu mine domnul Simon Genga prin care am cerut audiență la principe.

În dimineața următoare am fost vizitat de nunțiu căruia i-am înapoiat seara vizita... și în dimineața următoare am fost în audiență la alteța sa, însoțit de toată trupa<sup>5</sup>. A trimis ca să fiu însoțit de mulți oameni ai săi, dintre cei mai de seamă... și a venit să mă primească, la ușa cortului său cu cea mai mare bunăvoință... etc... și am spus că aveam poruncă să mă duc s-o văd pe serenissima principesă, avînd la mine darul din partea perechii ducale de Toscana, despre care Genga îmi spusese că principele dorea să-l vadă *per assicurarmi del pericolo che porta la guerra*, i-am spus că-l aveam cu mine și, pînă să pot avea puțința de a-mi îndeplini în persoană misiunea, aș fi foarte bucuros ca Alteța sa să ordone ca să fie luat în păstrare cîtă vreme vom fi la război, și el l-a luat și a spus că face acest lucru cu mare plăcere, după cum l-a și făcut, și cred că l-a și trimis ca să fie văzut... // etc.

p. 46

<sup>1a</sup> Corect: Sorgo.

<sup>2</sup> Sibrik de Zarwaskend, căpitan al gărzii călare. Sigismund îl dăruiește la 1 ianuarie 1593 cu o parte dintr-o moșie confiscată lui Paul Gyulai (executat la 10 decembrie 1592) pentru meritele sale în expediția din Moldova în ajutorul lui Aron contra lui Petru Cazacul. Amănunte la Veress, *Documente*, IV, p. 2 în Nota explicativă. La 28 august 1594 a luat parte activă la arestarea senatorilor la Cluj (*Ibidem*, p. 212).

<sup>3</sup> Este fostul viceban, apoi ban de Caransebeș și Lugoj (1593, 1594) în care calitate ține legătura cu Mihai Viteazul (*Ibidem*, p. 75), la 17 aprilie 1594. În iunie 1595 este trimis la acesta (*ibidem*, pp. 242, 243). Numele său complet e redat de Veress ca Georgius Palaticz de Illadya. Textul lui Piccolomini e desigur greșit fiind introduse cuvintele *detto il signor Giorgio Palaticz* în mijlocul unei fraze care trebuie, credem noi, reconstituită legînd de-a dreptul: *un gentilhuomo Polaccho de venuto a servire questo principe venturiere con 60 huomini*. În felul acesta dispăre și greșeala de a-l declara pe Palaticz polon și ciudățenia situației sale cu totul neexplicabilă. Numele lui Palaticz își avea negreșit locul în altă parte. Poate alături de G. Sibrik.

<sup>4</sup> Vezi în relația lui Capponi din volumul de față sugestia de a se constitui un corp mai însemnat de italieni pe lîngă trupa lui Piccolomini.

<sup>5</sup> *Gente*. Aici este vorba de o trupă mai specială constituită din ofițeri (stegari, locotenenți). În sensul acesta este folosit peste tot termenul de trupă în lipsa altuia.

[Prezintă scrisoarea marelui duce referitoare la oferta lui<sup>6</sup> de a sluji ca soldat . . . arată efortul făcut pentru a veni cât mai repede . . . Nu a prezentat atunci trupa care era afară pentru ca să nu-l facă pe Sigismund să-și părăsească cortul.] În prima dimineață când trebuia să pornim în marș cu trupa, l-am rugat pe principe să binevoiască să-mi poruncească în care parte a oștii aveam să înaintez cu trupa mea, și înțelegînd că ar fi bucuros ca eu să pun trupa mea să înainteze cu corpul voievodului Moldovei, unde trimisese pe toți ceilalți italieni, și ca eu să merg cu cinci sau șase dintre ai mei împreună cu persoana sa, i-am declarat că nu pot lăsa trupa fără mine, și astfel am mers, așa cum am mers întotdeauna, împreună cu corpul de trupă al celui principe care slujește de avangardă celui al principelui Transilvaniei. Mi-am împărțit trupa în două grupuri, unul care nu are alte arme decît arce-buzele și pe care l-am pus să fie condus de către căpitanul Cinuzzi, și altul al celor armați<sup>7</sup> pe care îl conduc eu . . . etc.

p. 47 [Piccolomini chemat la un consiliu de campanie pentru a decide înaintarea sau oprirea pentru cucerirea Țîrgoviștei. Propune să se pună tabăra mai aproape de hotar, urmînd Piccolomini a ataca orașul, iar principele fiind gata a interveni dintr-o poziție tare contra lui Sinan dacă acesta ar veni în ajutorul celor din Țîrgoviște. Se adoptă planul — a doua dimineață merge în inspecție, constată unele lipsuri, le comunică principelui, și oferă ca trupa sa să intre în acțiune. Principele mulțumește, va apela la ei dacă va fi nevoie.

p. 48 Vrea mai înții să vadă ce vor face ai săi . . . // Se dă foc întăriturilor, seara tîrziu sînt chemați și italienii și se ocupă orașul<sup>8</sup>.]

Văzînd ce s-a făcut pînă acum mi se pare că alteța Sa a realizat mai mult contra lui Sinan, decît Sinan anul trecut contra Ungariei.

Mai pot spune alteței voastre că principele anul acesta are o oaste cît se poate de frumoasă care e de vreo 12 000 de călăreți viteji bine armați, bine discipinați, ascultători și bine comandați și are vreo 15 000 de pedestrași, trupe de asemenea excelente, deși aceștia ar putea să fie mai bine înarmați și sînt sigur că dacă ar fi ajutat — avînd în vedere ostașii pe care îi are și norocul său<sup>9</sup> și frica pe care au prins-o turcii de el, ar realiza lucruri mari. El se plînge că i s-a promis mult și a obținut puțin și de aceea se arată de două ori îndatorat față de alteța voastră, și zice că măcar și lipsit de putința

<sup>6</sup> Piccolomini.

<sup>7</sup> Adică avînd platoșe.

<sup>8</sup> Pasajul ce urmează pare să fi fost scris pentru a fi arătat lui Sigismund sau lui Simon Genga pentru a-l comunica mai sus (vezi și observațiile noastre la relația lui Visconti). Credem că pasajul acesta ostentativ se încheia înaintea cuvintelor *Intre noi*.

<sup>9</sup> Era unul din clișeele lingușitorilor lui Sigismund și în general al celor din jurul său. În același sens a fost exploatată și apariția vulturului ca un fel de semn vizibil al unei ocrotiri supranaturale.

de a câștiga glorie<sup>10</sup> el tot nu se va lăsa de a face ceea ce a promis cu puținele sale forțe contra unui dușman atât de puternic, încrezându-se în ajutorul lui Dumnezeu care nu-i va lipsi niciodată. După câte am putut înțelege ar dori mai mult să primească ajutor în bani decât în ostași, pentru că zice că nu va duce lipsă de soldați dacă va avea bani, și mi se pare că aceasta ar fi mai la socoteală și pentru cine ar fi să-i dea ajutor, căci a trimite aici ostași costă mult, are multe neajunsuri și lefurile noastre sînt mari, nu știu dacă o trupă de călăreți din afară ar fi așa de bună prin părțile acestea ca aceasta, și aici alteța sa nu plătește pe cei din cavalerie decât cu trei taleri pe lună, și are o trupă *di molto servitio* și care rabdă mult și are multe înlesniri în țară, pe care nu le pot avea ai noștri, și nici nu are vreo supărare de la ei, neauzindu-se aici de vreo dezordine. Între noi<sup>11</sup> trupa alteței voastre a avut mari cheltuieli pe drum, căci a trebuit să se plătească fiecare lucru foarte scump și în timpul drumului, și aici în tabără, și orice lucru este scump și s-a cheltuit mult cu înarmarea lor, cumpărarea de cai, care, corturi și alte lucruri necesare în tabără și pentru a spune deschis alteței voastre ceea ce cred, ca devorat ce-i sînt, mi se pare că trimiterea încoace a acestei trupe a fost pentru principe de un foarte mare serviciu, deoarece părerea generală este că, aflînd Sinan că la acest principe veneau // trupe de ajutor germane și italiene, și crezîndu-ne mult mai numeroși, acest lucru l-a determinat să se retragă. Însă trupa aceasta<sup>12</sup> — pentru care văd că ține mult alteța sa să-i aducă mulțumire alteții voastre — mă tem să nu-i dea mai degrabă oarecare aprehensiune<sup>13</sup>, fiind puțin numeroasă și în oarecare privință nu prea bine armată, nu prea bine echipată în cai, și mai fiind încă mulți din ei care nu se poartă cu multă chibzuială, și italienii nefiind aici prea iubiți din cauza inoportunității unora care au fost aici. Eu îi țin în frîu cu toată dibăcia de care sînt în stare și fac ce pot ca să-i țin într-o mai bună disciplină. [În rezumat: trupa marelui duce s-a comportat bine . . . și nu a fost chiar fără de folos.]

p. 49

Alteța sa principele are multe atenții față de mine și mă reține adesea la masă cu el, îmi comunică chestiunile ce le are de tratat și îmi cere mereu la fiecare prilej părerea mea, iar eu încerc să-l servesc cît pot mai bine și să mă adaptez la împrejurări, la loc, și la persoane. Îmi pare rău că nu pot face față în multe privințe fără ajutorul alteței voastre, căci a trebuit să cumpăr aici căruțe, cai care să le tragă, corturi, arme așa cum s-au putut găsi, și multe alte lucruri extrem de necesare și pricinuind o mare cheltuială, orice lucru fiind aici extrem de scump, și eu fiind silit să am mult personal ca de pildă: căruțași, servitori de trimis în căutare <de ce trebuie><sup>14</sup>, paznici ai

<sup>10</sup> Traducerea probabilă *che si gloria esserli stato mancato a lui*.

<sup>11</sup> Se trece la partea confidențială a raportului.

<sup>12</sup> *La genta qua*.

<sup>13</sup> *Qualche suggestione*, adică o idee nefavorabilă.

<sup>14</sup> *Garzoni da mandare alla busca*.



lucrurilor, valeți care să mă escorteze și încă alții, care îmi fac mare cheltuială. Și ce mă doare mai rău este faptul că nu avem cai de luptă<sup>15</sup>, încît sînt silit să călăresc tot mereu calul pe care l-am folosit și pe drum; își poate închipui alteța voastră cît pot să mă încred că îmi face cinste, și suferă și considerația personală<sup>16</sup> să fiu văzut tot mereu cu același cal. Să nu creadă alteța voastră că nu m-am străduiut din toate puterile să-mi cumpăr altul. Însă aici din cauza războiului, pe lîngă că nu se găsește vreunul de nădejde, mai se cere pentru orice cal mediocru 400—500 de scuzi. Am mers înainte totuși, descurcîndu-mă cum am putut, arătînd că eu credeam să găsesc aici cai și arme din belșug, că atît din cauza lungimii drumului cît și din dorința de a sosi mai repede, am venit așa de istoviți, și cu toate că mă aflu așa rău echipat în cai, și ca și lipsit de arme, să fie asigurată alteța voastră că nimeni nu a realizat și nu va realiza mai mult ca noi . . . etc.

p. 50

Aici s-a suferit multe zile din cauza greutateii transportului de hrană prin munții atît de aspri și anevoioși care trebuie trecuți din Transilvania încoace, și au fost chiar cinci sau șase zile în care am băut <doar> apă și nu <am putut> da nutreț // cailor, dar sîntem totuși sănătoși și gata a face tot ce va trebui . . . Greutățile pentru noi sînt mari, și văd că acest principe suferă <din această cauză> și văd puțină speranță de îndreptare, și cred că ar fi greu ca această trupă să se poată menține în condițiile acestea, și nici nu văd că ar fi aici loc pentru ei ca să poată comanda [ca ofițeri]<sup>17</sup>, iar ca să rămîină pe lîngă persoana alteței sale, mi se pare că în această privință principele nu vrea să arate că nu s-ar încrede în acești unguri. [Declarații de afecțiune ale principelui pentru marele duce de Toscana — ale nunțului care face tot ce poate pentru toscani — Simon Genga se străduiește și el cît poate etc . . .] În concluzie . . . principele are *bonissima volunta*, dar are multe dificultăți în traducerea ei în fapt, atît datorită încercărilor războiului cît și din cauză că e constrîns să țină seama de cei de aici din țară<sup>18</sup> care nu văd cu ochi buni pe străini, deci fiind greutățile mai mari decît speranțele, voi face ce voi putea pînă la primirea răspunsului [de la marele duce]... Azi-dimineața s-a făcut un consiliu la care m-a chemat alteța sa și pe mine și unde a fost adus pașa care a fost luat prizonier la Tîrgoviște; acesta a fost interogat, și spune că el crede că Sinan ar fi în București, și e oarecare indiciu că podul

<sup>15</sup> *Cavalli di fattione.*

<sup>16</sup> *Reputazione.*

<sup>17</sup> Se și schițase un moment planul de a face din ei instructorii secuilor din care Sigismund își și înjghebase în imaginație o armată de 40 000 de luptători (vezi scrisoarea lui Simon Genga către marele duce de Toscana, în *Veress, Documente*, IV, pp. 285—287, precum și raportul lui Pigafetta din 6 decembrie, în volumul de față).

<sup>18</sup> *Il mantenersi quelli qua del paese.*

pe care l-au făcut peste Dunăre ar fi rupt<sup>19</sup>. S-a hotărât să se meargă <într-acolo> spre a-l afla <pe Sinan> și a da luptă cu el, și vom pleca dis-dimineață . . .

[Roagă să fie rechemat.]

1595 octombrie 27. În tabăra spre Giurgiu<sup>20</sup>.

[Au plecat în urmărirea lui Sinan.] Se crede că vrea să treacă Dunărea, deci mâine dimineață vom merge să-l ajungem din urmă și să ne luptăm cu el dacă nu va fi trecut. Trupa noastră a suferit // atîta, și a cheltuit atîta, și eu văd atît de puține speranțe pentru noi, încît înțelegînd eu că principele se întristează de a ne vedea suferind atîta și — așa cum i-am arătat noi mai înainte — spre puținul său folos și spre marea <noastră> pagubă, am hotărît precis, fie că s-ar retrage Sinan, sau ar da luptă și am rămîne victorioși, să plecăm de aici, ceea ce se va face cu întreaga satisfacție și favoare a principelui.

p. 52

p. 53

Plecarea noastră va avea loc peste opt sau zece zile, și sînt sigur că atunci cînd alteța voastră va auzi cauzele, va aproba această hotărîre a mea, care a fost luată ca să fie mai bine<sup>21</sup>. [Vor pleca la Viena de unde vor aștepta instrucțiuni cît mai grabnice.]

În acest moment a sosit știrea că Sinan a trecut podul de peste Dunăre, fugind cu mare spaimă, iar mâine vom ajunge în acel loc și ne vom lămuri mai bine. Într-adevăr eu declar alteței voastre că am pierdut un prea frumos prilej de a-l zdrobi împreună cu toți ai săi.

1595 noiembrie 1, Giurgiu<sup>22</sup>

[Au sosit la Giurgiu în ziua de 28 octombrie — Sinan a trecut podul] lăsînd nesfîrșite care, lucruri și suflete pe care le ducea cu el, și vreo 4 000 de oameni de ai săi, care au fost tăiați în bucăți la venirea noastră, liberînd 6 000 de suflete pe care le scoteau din Țara Românească și pradă constînd din multe vite.

p. 54

În ziua de 29 începem să facem tranșeele și să aducem artilerie pentru a ataca Giurgiu; seara avînd cei localnici<sup>23</sup> oarecare dificultăți, alteța sa mi-a trimis răspuns prin nunțiu că ar dori să dau puțin ajutor cu trupa

<sup>19</sup> Numai în eventualitatea aceea ar mai fi putut prinde oastea lui Sinan în Țara Românească.

<sup>20</sup> Către același.

<sup>21</sup> *Per il meglio.*

<sup>22</sup> Către același.

<sup>23</sup> *Quelli del paese.*

p. 55 mea și s-a hotărât să mă duc seara să dau foc podului pentru ca acel loc să fie lipsit de ajutorul lui Sinan, misiune pe care am primit-o, însă negăsind seara focurile <trebuitoare> a fost amânată pe seara următoare. Dimineața foarte devreme am chemat la mine pe toți cei care aveau archebuze lungi și m-am îndreptat într-acolo; părându-mi-se că artileria era rău așezată și dădea rezultate // slabe, am pus să fie mutată<sup>24</sup> după indicațiile mele și îndreptând bătaia spre ziduri s-a făcut o deschizătură de cinci sau șase brațe. Dar văzînd că era muniție puțină și că dacă se dădea un răgaz dușmanului se puteau ivi dificultăți mai mari — fiind asigurate flancurile — am trimis la atac (?) micul meu număr de luptători pe care îi aveam acolo și care au pornit cu multă bărbăție. Dușmanii văzînd atîta hotărîre au început să iasă prin partea dinspre fluviu ca să se salveze în direcția aceea, dar atacați de ai noștri s-a ajuns ca să se arunce mulți în apă și li s-a luat o galeră în care sperau să se salveze. S-a produs oarecare încurcătură la intrare căci ai noștri luptînd cu vrednicie, unul din ei<sup>25</sup> s-a urcat pe zidul în care voiam eu să trag; el făcea semne că vor să se predea, măcar că strigam și mă străduiam pentru a nu pierde și nici a retrage trupa, dar nu a fost totuși posibil, încît în cele din urmă, au pătruns înăuntru. (Pierderile turcilor uciși și înecați au fost apreciate la 1 000 de oameni.)

Auzînd alteța sa că orașul a fost cucerit, cînd s-a înapoiat și eu i-am sărutat mîna pentru a mă bucura împreună cu el că am avut o așa frumoasă victorie, de a fi cucerit o poziție în fața unei armate turcești, mi-a spus că se bucură că ungerii au cunoscut vitejia italienilor întotdeauna mult prețuită de el și că-mi era nespus de îndatorat . . . etc . . .

Cred totuși că voi pleca așa cum am scris mai înainte pentru multe considerații valabile . . .

p. 64 1595 noiembrie 15, Brașov<sup>26</sup>

p. 65 După luarea Giurgiului, înțelegînd că armata trebuia să se întoarcă în Transilvania, cu învoirea principelui, i-am cerut să ne acorde un loc în Transilvania // unde trupa să se poată odihni patru sau șase zile, după care să poată porni la drum, ceea ce alteța sa mi-a acordat la Sibiu, localitate bogată<sup>27</sup> și mi-a dat o patentă ca să fie întreținerea gratuită, zicîndu-mi că va sosi acolo și că voia să mă mai vadă.

Ne pornim pe drumul nostru și împreună cu noi vine monseniorul nunțiu, acolo a sosit mergînd pe drumul său și alteța sa care și-a pornit

<sup>24</sup> *Feci arimettare.*

<sup>25</sup> *Uno di loro.*

<sup>26</sup> *Către același.*

<sup>27</sup> *Luogo buono.*

tabăra în direcția Brașov unde a poruncit să vină toată armata, căci hotărîse să țină un consiliu <pentru a decide> dacă trebuie să treacă cu armata în Moldova sau în direcția Timișoarei. Principele mi-a trimis răspuns să trimit trupa la Sibiu și eu să vin la Brașov, dorind el ca eu să vin la acel consiliu, ceea ce am și făcut. După ce am stat în acel loc am înțeles că alteța sa e mulțumită de plecarea trupei, dar ar vrea să mă folosească pe mine, și mi s-a spus că ar avea oarecare intenție de a mă folosi în conducerea (*generalato*) artileriei, și ar vrea ca eu să merg în expediția împotriva Timișoarei... [Piccolomini vrea însă să se reîntoarcă cu toscanii săi.]

Aici a sosit un ambasador din Mantova<sup>28</sup> care a înfățișat alteței sale un cal bogat împodobit cu un valtrap somptuos după câte am auzit, și aduce nu știu ce dar principesei, zicînd că aceste daruri s-ar urca la 10 000 de scuzi.

Cred că în ciuda tuturor stăruințelor făcute de împărat în scrisorile sale, alteța voastră va vedea că principele nu renunță de a trimite armată în Moldova împreună cu principele<sup>29</sup> făcut de el.

Aici, după câte am putut cunoaște, toți consilierii alteței sale și aproape toată țara dorește pacea cu turcii, și mă tem să nu-l constrîngă a o face. Și din această cauză, și pentru deosebirea de religie, străinii sînt foarte rău văzuți și tratați aici. Să fie încredințată alteța voastră că dacă ei ar fi voit lucrul acesta ar fi fost zdrobită și tăiată în bucăți toată oastea lui Sinan, și acest lucru totuși s-ar fi produs dacă nu l-ar fi împiedicat marele cancelar<sup>30</sup> cu mișcările pe care le-a provocat în Moldova...

Înainte de expediția de la Giurgiu, vorbind eu cu alteța sa despre venirea în părțile acestea a domnului Giovanni Francesco<sup>31</sup> cu o oaste italiană, a arătat că nu-l interesează, zicînd că ar avea mai degrabă nevoie de bani decît de oameni, dar apoi, cred că după încercarea făcută cu noi<sup>32</sup> s-a hotărît să-i scrie să vină...

Azi-dimineață pe cînd scriam aceste rînduri am fost chemat de alteța sa care a vrut ca să iau și eu parte la consiliul ce s-a ținut, și cred că alteța sa va da 2 000 de călăreți domnului Moldovei, care împreună cu două mii de călăreți de ai săi, va trece în Moldova; se și aude că marele cancelar al Poloniei s-a retras, și cred că acesta se va reîntoarce în domnie. Cu privire

<sup>28</sup> Vezi relația lui Luigi d'Avila sau Davillata în volumul de față.

<sup>29</sup> Ștefan Răzvan, domnul pus în Moldova de Sigismund.

<sup>30</sup> Al Poloniei, Jan Zamoyski.

<sup>31</sup> Generalul pontifical Giov. Fr. Aldobrandini.

<sup>32</sup> *Dal saggio che hebbe di noi.*

la expediția spre Timișoara toți consilierii au fost de părere să nu se facă... și a rămas să fie așteptat cancelarul<sup>39</sup> ca să vină de acolo, fiind bine informat despre acel loc, pentru a se lua o hotărâre. El e așteptat pînă în două zile, pînă atunci nu știu ce vor hotărî. [Crede momentul acesta cel mai potrivit pentru o acțiune care să alunge turcii din Europa.]

A mai sosit știrea că 5 000 de tătari au trecut Dunărea, nu pot să-mi închipui în ce scop au făcut aceasta.

---

<sup>39</sup> Transilvaniei, Ștefan Josica.

## DARE DE SEAMĂ A VENIRII CELOR „O SUTĂ DE TOSCANI“ ÎN TRANSILVANIA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (1595)

\*

Campania creștinilor purtată contra lui Sinan pașa în Țara Românească în luna octombrie 1595 a oferit prilejul venirii unei trupe alese de gentilomi italieni trimisă din inițiativa și pe cheltuiala marelui duce de Toscana, Ferdinand de' Medici. Acesta era unul din primii membri ai Ligii creștine. Cooperarea acestor „o sută de toscani“ reprezenta contribuția lui la efortul comun contra înaintării cotropitoare a turcilor. În realitate numărul lor nu era de ordinea sutelor, ci a zecilor. Cifrele care apar mai stăruitor sînt de 62—75 de călăreți. Ei fuseseră puși sub comanda lui Silvio Piccolomini, general vestit din familia învățatului papă Pius al II-lea, Enea-Silvio Piccolomini (vezi relația lui în volumul de față).

Plecarea lor din Italia stîrnise unele comentarii, nu totdeauna binevoitoare. Se șoptea că ei aparțineau unor familii sau grupuri opuse marelui duce, și că absența lor, poate chiar definitivă, din statul toscan era binevenită. Și comandantul lor era privit cu oarecare îndoială pentru motive care aparțineau trecutului.

Călătoria lor pentru a ajunge în Țara Românească a fost destul de grea. Într-o dare de seamă, a fost îmbrățișată toată odiseea lor de la pornirea lor din Florența pînă la reîntoarcerea lor în patrie. S-ar putea spune că greutatea cea mare a constat mai degrabă în străbaterea unor distanțe atît de lungi pe drumuri rele, care le-au istovit caii și le-au pus la cruntă încercare rezistența fizică, decît în isprăvile lor militare. Călătoria a durat 75 de zile iar operațiile militare efective, mai puțin de 10 zile. Încă înainte de a ajunge ei în Transilvania se auzise la curtea lui Sigismund Báthory că starea în care se aflau și călăreții, și caii puneau destule probleme. Încredințați din descrieri anterioare că în Transilvania pot fi găsiți cai din cei mai buni, „toscanii” își închipuiau că principele îi va înlocui pe ai lor, care abia își mai trăgeau sufletul, cu alții focoși, bine învățați și jucînd în buiestru. Comandantul făcea socoteala că dacă ar fi să cumpere el caii trebuitori, pe socoteala marelui duce, abia ar avea cu ce-i plăti. Dar și armamentul și echipamentul călăreților avuseseră de suferit. Cît despre provizii de tot felul pentru oameni și animale, înainte chiar de a fi ajuns ei pînă la principe, aflat în acel moment la Brașov, li se atrăgea atenția să-și aducă cu ei pîine, nutreț și vin, cel puțin pentru primele zile. Nunțiul papal Visconti, într-o scrisoare cordială, trimitea aceste sfaturi lui Piccolomini. Bătrînul Simon Genga, care ținea mereu legătura cu curtea marelui duce, încă de pe vremea (1592) cînd se încercase o alianță de familie între Sigismund și o nepoată a lui Ferdinand, căuta cu tot dinadinsul să-i mulțumească pe toți, atît oaspeții italieni, cît și gazdele maghiare, încercînd să inventeze rosturi noi pentru proaspeții veniți, care nu se prea încadrau în felul de a fi și de a lupta al celor ce se aflau aici. Nobilii unguri din oastea principelui îi priveau cu bănuială și gelozie, și nu puteau crede că plata acestora, plătită de altminteri de marele duce, s-ar ridica la sume atît de mari, cum spuneau ei. Semnele de bunăvoință arătate de principe se rezumau la formule verbale și uneori la gesturi măgulitoare, suficiente pentru a stîrni gelozii, dar nu-i ajutau întru nimic pe luptătorii veniți de departe spre a cîștiga glorie și pradă, și care erau lăsați să flămînzească singuri, deoparte, după ce fuseseră ținuți călare zeci de ore în șir din cauza unor alarme fanteziste, datorate lipsei de experiență a unora și altora.

Darea de seamă întocmită de ei conține o serie de critici întemeiate. Lipsa de plan a taberei îi umple de uimire. Totul este haotic, corturile se încurcă unele pe altele. Nu sînt lăsate căi sau drumuri de acces între ele. Nu este organizată o apărare a taberei. Nu sînt așezate sentinele înaintea ei. Alarma se dă la fiecare foșnet. Turcii răzleți care se întorceau în vechile lor cvartiruri neștiind că armata turcească se retrăsese cu nepusă masă, erau măcelăriți, și tot astfel și prizonierii din luptă, iar capetele lor înfipte în sulite erau plimbate prin tabără, spre marea silă a italienilor.

Acțiunea lor proprie este descrisă de ei cu mare lux de amănunte. Comandantul lor Silvio Piccolomini este rugat de principe să dirijeze tragerea artileriei. La asaltul Giurgiului, ei își atribuie tot meritul chiar dacă se înghesuie cu toții și după ce garnizoana s-a predat (!). Dar după acel moment Sigismund și nobilii ungurii au socotit că misiunea lor a luat sfîrșit. Despre graba scandaloasă a lui Sigismund și a nobilimii de a părăsi țara

secătuită de război, nesocotind cele mai elementare măsuri de asigurare a ei pe viitor, mărturisesc rapoartele nunțului A. Visconti și ale lui Pigafetta. Plecarea italienilor se impunea de la sine. Expediente sugerate de Simon Genga pentru a-i păstra în slujba lui Sigismund se foveau de lipsa de interes a acestuia, influențat și de cancelarul Ștefan Josica. Ideea ciudată de a face din ei niște instructori ai secuilor liberi nu putea rezista contactului cu realitatea. Altă idee, de a-i păstra ca o gardă personală a principelui, se izbea de inconvenientul numărului lor prea redus. Despre încercarea de a-l reține în slujba Transilvaniei pe Silvio Piccolomini a fost vorba în biografia acestuia. În definitiv „toscanii” s-au ales doar cu unele cuvinte bune, dar nici acestea prea entuziaste. În scrisoarea sa de mulțumire către marele duce Ferdinand (22 sept). Sigismund Báthory acordă o simplă frază de politețe gestului acestuia. În scrisoarea din 18 noiembrie la slobozirea „toscanilor”, el lasă foarte clar să se vadă că ar prefera să fie ajutat cu bani, nu cu oameni.

S-ar părea că momentul acela nu fusese cel mai bun pentru italieni, care se socoteau prigonii de Josica. De altminteri tot acum și Simon Genga vrea să se retragă de la curte unde era de prisos, și principele îndată găsește soluția cea mai firească, scriind papii să-l facă negreșit cardinal.

Călătoria toscanilor este descrisă pe scurt într-o relație anonimă din 1595 intitulată: *Descrizione del lungo e travagliato viaggio che anno fatto li cento Italiani o pur Toscani eletti del Serenissimo duce di Toscana del medesimo mandati al Principe di Transilvania; nel quale e anche il successo della guerra fatta felicemente questo anno contro il gran Turco, e a Sinan suo Bascia.*

Credem că ea trebuie atribuită hotărât lui Pigafetta. O comparație cu rapoartele sale confirmă această bănuială. Se va observa că descrierea operațiilor de la Giurgiu are ca pivot central experiențele căpitanului imperial Cinuzzi. Lucrul este explicabil, întrucât Pigafetta îmbolnăvinduse nu a participat la această acțiune, care i-a fost desigur povestită de acel căpitan. Spiritul de laudă necondiționată a italienilor și de critică ascuțită a comportării ungarilor caracterizează atât descrierea de față, cât și rapoartele lui Pigafetta. Spre deosebire însă de acele rapoarte confidențiale în care sînt atinse puncte negative, atât cu privire la situația politică a Transilvaniei și la starea de spirit generală potrivnică războiului, cât și la primirea puțin entuziastă a toscanilor de către sfetnicii principelui, în Descrierea anonimă sînt subliniate ofertele strălucite ce le-au fost făcute de principe, precum și dispozițiile date pentru întreținerea lor gratuită de către orașul Brașov.

Dar partea care ne interesează mai mult nu este cea privitoare la isprăvile individuale ale toscanilor, desigur mult exagerate de povestitor, ci aceea care constituie fundalul pe care se proiectează întreaga acțiune, în care abia este mărturisităuciderea „din greșeală” a bieților creștini robiți de turci și confundați cu aceștia (!) la Giurgiu, și în care este surprinsă năvala sălbatică a dezrobitorilor pentru a jefui bogata pradă rezultată din jafurile turcești și considerată acum drept prada legitimă a creștinilor.



Partea privind operațiile din Țara Românească, care are mai mult caracterul unui raport militar, a fost publicată de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 79—91 după ms. ital. VI. 118 din Biblioteca Marciana din Veneția. A fost semnalată pentru importanța datelor pe care le cuprinde, de R. Ortiz în lucrarea *Per la storia della cultura italiana in Romania*, București, 1916, p. 63, n. 5 și folosită de A. Pernice în studiul intitulat *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio storico italiano“, seria VII, vol. III (1925), 1—2, p. 279 și urm., precum și de A. Veress în *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595* în Anal. Acad. Rom,<sup>66</sup> Mem. secț. ist. s. III, t. IV, mem. 3, 1924.

DESCRIEREA LUNGII ȘI OBOSITOAREI  
CĂLĂTORII<sup>1</sup> PE CARE AU FĂCUT-O  
CEI O SUTĂ DE ITALIENI SAU  
TOSCANI ALEȘI DE SERENISIMUL  
<DUCE> DE TOSCANA<sup>2</sup> ȘI TRIMIȘI  
DE EL PRINCIPELUI TRANSILVANIEI<sup>3</sup>;  
CARE CUPRINDE ȘI REUȘITA  
RĂZBOIULUI PURTAT CU NOROC ÎN  
ACEST AN ÎMPOTRIVA SULTANULUI  
ȘI A LUI SINAN PAȘA

...Plecînd deci din Florența în anul 1595, în ziua de 25 iulie, au străbătut drumul prin Ferrara pînă la Trento [Ala, Viena și Cașovia] și au ajuns la 28 septembrie la hotarele Transilvaniei... <Pe aceasta> au fost nevoiți să o străbată toată, fără a se odihni măcar o zi, pentru a putea ajunge la 8 octombrie sub munții cei mari care des-

p. 79

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki*, XII, pp. 79—91, doc. 150.

<sup>2</sup> Ferdinand I de'Medici, mare duce de Toscana (1587—1609).

<sup>3</sup> Sigismund Báthory.

part Transilvania de Țara Românească. Aici, s-au îndestulat pe cît le-a fost cu putință cu arme și hrană pentru ei și pentru cai, pe șase zile, sfătuiți de ce trebuiau să facă printr-un curier <trimis> de Simon Genga<sup>4</sup>, care i-a înștiințat de asemenea că nu vor <putea> trece muntele cu carele. Și cu toate aceste greutăți, în ziua următoare a fost trimis, din ordinul domnului Silvio<sup>5</sup>, căpitanul imperial Cinuzzi cu tot bagajul. Și trecînd creasta munților au așezat tabăra de cealaltă parte, la poalele lor. Dimineața a venit la domnul Silvio comandantul taberei<sup>6</sup>, însoțit de mulți călăreți și de alți nobili din <acea> țară, în a căror tovărășie au ajuns la armată, unde se afla chiar principele Transilvaniei.

p. 80

Transilvania este înconjurată toată de munți foarte înalți dar toți frumoși la înfățișare... Aceștia // îi dau țării tărie și siguranță. Căci înconjurînd-o în întregime, lasă intrarea numai prin patru trecători, dintre care una se îndreaptă spre Bulgaria superioară, două sînt întoarse spre Țara Românească, și cealaltă spre Moldova; și dintre toate aceste porți ca să zicem așa — ale țării bine întărită și bine păzită, ultima care vine din Moldova este cea mai sigură, munții fiind mai abrupti și mai greu de trecut aici. Țara e locuită de bărbați și femei albi la piele, înalți la stat, zdraveni la fire și deci răbdători la oboseală, dar cu sufletul neavîntat și slab (dacă pierе însuflețirea dinții) și cu spiritul necioplit, străin de deprinderile civilizate, pentru că ei mănîncă, se îmbracă și dorm ca țărani. Se îmbracă toți în același fel: haine lungi căptușite cu piei și fără guler, cu mîneca pe jumătate; se încălță cu încălțăminte fără căpută<sup>7</sup>, poartă pălării atît de mici, încît abia le acoperă vârful capului; numai însurășii<sup>8</sup> obișnuiesc să doarmă culcați în pat, toți ceilalți <dorm> pe jos, pe podea. Iar Țara Românească ce crește bărbați și femei asemănători la fire și la obiceiuri cu transilvănenii e mai bogată în șesuri decît <în> dealuri, pline de păduri încîntătoare și udat de multe rîuri, îmbelșugată în grîu, cereale <de tot felul> și în pășuni, pentru tot soiul de animale. Este o țară puțin locuită, poate pentru că, avînd de îndurat dese schimbări din cauza războaielor, rămîne întotdeauna prada învingătorului. Durnărea o desparte de țara bulgarilor de unde se ajunge în trei zile de călătorie la Constantinopol; din cealaltă parte se învecinește cu Transilvania; aceste două granițe mărginesc lățimea anumitei provincii, căreia puțin îi lipsește ca să atingă 110 mile italiene. Lungimea sa este mărginită într-o parte de

<sup>4</sup> Genca. Era marele camelier al lui Sigismund Báthory (vezi relația lui Pietro Busto, din volumul de față).

<sup>5</sup> Silvio Piccolomini, comandantul corpului toscan.

<sup>6</sup> *Il mestro di campo generale*. Nu este numit, credem că e G. Sibrik.

<sup>7</sup> *Calze senza pedule*.

<sup>8</sup> *Li coniușgati*. Informație aflată la geografil italieni contemporani.

Macedonia<sup>9</sup> iar de cealaltă de Ungaria superioară, întinzându-se cam în 150 de mile de ale noastre.

Sinan paşa l-a silit pe serenisimul Sigismund să treacă în Țara Românească, căci aruncând un pod de 130 de bărci peste Dunăre, sau mai degrabă asupra unui braț al acestui fluviu, a trecut din Bulgaria în Țara Românească în dreptul<sup>10</sup> cetății Giurgiu ocupată de turci de peste 80 de ani și de acolo, la 1 august cutreierînd toată provincia cu 150 000 de ostași, cu cavalerie <de tătari> din Perecop<sup>11</sup> a cuprins și a pîrjolit orice a întîlnit, jefuind și robind fără deosebire bărbați și femei, tineri și bătrîni; și nemulțumindu-se cu aceasta a străbătut-o în lungime și venind spre Transilvania a luat Bucureștii<sup>12</sup>, scaunul mitropoliei și capitala<sup>13</sup> <țării>, oraș frumos; și de aici s-a îndreptat spre Țirgoviște, oraș frumos și învecinat cu munții Transilvaniei. Totuși nu a fost atît de neașteptată această mișcare a turcilor, încît Báthory, deși ocupat cu desfătările nunții sale, să nu adune un număr cît mai mare dintre oamenii săi, obișnuiți cu meseria armelor, sperînd să aibă mult mai mulți decît împăratul, noua sa rudă<sup>14</sup>. Oamenii săi din Transilvania și Ungaria erau cam 7 000 de călăreți, socotindu-se și cei din părțile săsești<sup>15</sup> pe care îi comanda judele regal din Sibiu<sup>16</sup>. Aceștia sînt înarmați cu lănci lungi cît sînt sulitele mijlocii de 25 de palme, poartă la șabuzdugan și la șold iatagan, atîrnînd de cealaltă parte a șeii o sabie care străbate în jos <rezemată> de flancul calului. O folosesc cînd călăresc și întrebuițează iataganul împotriva dușmanului, <cînd luptă> pe jos. Își apără viața și pieptul cu o cămașă de zale dintr-un pieptar și un spătar cu mîneci și mînușă tot de zale și au pe cap un coif, după portul unguresc, care le acoperă tot gîtul și fața. Acestora le-a adăugat 5 000 de pedestrași maghiari care nu poartă arme de apărare, dar parte din ei au archebuze și parte au sulite cu coadă scurtă, dar toți au iatagane la șoldul stîng și o mică bardă la brîu. Pe deasupra 6 000 de secui, fără nici o pavază, dar cu puține archebuze și toți cu seceri scurte ascuțite prinse de mînere și cu iataganele lor și cu bardele lor la șold. Erau acolo 2 000 de trabanți înarmați în felul celor despre care a fost vorba mai sus, dar toți cu archebuze, trupă foarte chipeșă care constituie garda de infanterie personală a serenisimului principe al Transilva-

---

<sup>9</sup> Afirmație evident greșită. (Nu se înțelege cum lungimea Țării Românești poate avea ca puncte extreme Macedonia (?) oare citire greșită pentru Moldova) și Ungaria superioară (!)

<sup>10</sup> *A un canto.*

<sup>11</sup> *Cavaleria perecopia*, adică de tătari din Crimeea.

<sup>12</sup> *Bucarest.*

<sup>13</sup> *Targovit.*

<sup>14</sup> În urma căsătoriei lui Sigismund cu arhiducesa Maria Cristierna, nepoata de frate a lui Rudolf al II-lea.

<sup>15</sup> *Sassonia.*

<sup>16</sup> *Sebino.* Jude regal de Sibiu era Albert Huet.

niei. Veniseră și raiterii<sup>17</sup> împăratului, în număr de 1 500 călări pe cai buni și bine înarmați cu spada, cu două pistoale și două „paternale”<sup>18</sup> pentru fiecare din ei la șaua calului, iar oamenii purtau platoșe din cele mai bune. Domnul Țării Românești, care ascultă<sup>19</sup> de principele Transilvaniei, a condus acolo 4 000 de călăreți<sup>20</sup>, 5 000 de secui înarmați <și> unii și alții cum s-a arătat mai sus; ultimii au fost acei ai domnului Moldovei<sup>21</sup> care număra 4 000 de călăreți și 3 000 de unguri cu arme în chipul celor de care s-a vorbit mai sus, date de principele Transilvaniei.

// După ce au trecut muntele cel mare care desparte Transilvania de Țara Românească, au așezat sub el tabăra, într-o vale străjuită de doi munți, fiind trimis ca avangardă, domnul Țării Românești cu toți oamenii săi, dintre care infanteria stătea înaintea, întoarsă spre Țara Românească. La mijloc<sup>22</sup> era domnul Moldovei cu toți ai săi iar el<sup>23</sup> stătea cu oamenii săi la ariergardă, unde avea artileria cu toate munițiile de război. Nu s-a păzit în această așezare a taberei (și așa a fost tot mereu) ordinea și regula unei bune discipline, căci, alegându-și locul fiecare după cheful său, ei nu întorceau fața spre dușman, nici infanteria nu acoperea cavaleria, nici cvartirurile nu erau deosebite, fiecare cu bazele sale militare, generale și particulare. Nu erau rînduite acolo străji, nici căi de intrare și ieșire, nici cvartirurile nu se vedeau <a fi> apărate cu tranșee, cu santinele și cu corpuri de gardă, ci amestecați cu cavaleria erau cantonați pedestrașii și trupe deosebite se îndreptau în direcții deosebite. Nu puțin necaz pricinuiu la trecerea înaintea și înapoi funiile pavilioanelor<sup>24</sup> și ale corturilor, întinse după bunul plac al fiecăruia și acolo unde le venise mai îndemîna, încît încurcau cu labirintul lor trecerea nu numai noaptea, dar chiar și ziua. <Nici> steagurile, nici artileria și nici pavilioanele generalilor nu erau păzite de vreun corp de gardă sau de santinele, deoarece n-au obiceiul să le pună în altă parte decît în față, la avangardă, <întoarse> spre dușmani. Cuvîntul de trecere<sup>25</sup> era purtat de jur împrejur de un trîmbițaș călare care, făcînd înconjurul taberei, în sunetul trîmbiței, îl împărtășește fără deosebire oricui vrea să iasă sau să intre în tabără și nici nu se folosesc de cuvîntul de trecere pentru altceva, fiind îngăduit fiecăruia și ziua și noaptea să alerge slobod prin toată armata. Cînd vine timpul să se rînduiască în formație de luptă ei nu sînt chemați prin

<sup>17</sup> *Raitri* (trupe de cavalerie).

<sup>18</sup> *Et due paternali . . . al'arcione del cavallo.*

<sup>19</sup> Ca vasal al acestuia după actul din 20 mai 1595.

<sup>20</sup> *Cavalli*. Urmează îndată cei 5 000 de secui rînduiți în avangarda de sub comanda lui Mihai. Sigismund le făgăduise restituirea vechilor lor privilegii.

<sup>21</sup> Ștefan Răzvan, după înlăturarea lui Aron în aprilie 1595.

<sup>22</sup> *Nella battaglia* (termen militar desemnînd corpul central).

<sup>23</sup> Sigismund. Ordinea aceasta a trupelor e destul de sugestivă.

<sup>24</sup> *Padiglioni* (corturi mai somptuoase pentru comandanți).

<sup>25</sup> *Il nome* (parola).

sunetul tobei sau al trâmbiței, măcar că au mulțime de instrumente de acestea ca și de giamparale, ci o fac îndată din imboldul lor, lucru ce merită să fie văzut <căci> nu se folosesc de tobă nici chiar pentru a suna deșteptarea. În acest cantonament domnul Silvio Piccolomini, escortat de mulți nobili localnici, a fost primit într-o audiență de principele Transilvaniei care i-a ieșit înainte pînă la intrarea cortului.

Aici s-a făcut popas trei zile pînă ce au prins știri — în parte de la iscoade, în parte de la unii prizonieri turci — despre mișcările dușmanului; <apoi> li s-au tăiat îndată capetele acelor turci și înălțate pe sulite, după obiceiul ungarilor, ele au fost duse prin toată tabăra ca și cînd ar fi fost capete de trădători. Obicei puțin lăudabil printre soldați, a ucide cu sînge rece prizonierii. Sigismund Báthory, după cum s-a înțeles, era tăbărit în fața Tîrgoviștei<sup>26</sup>, oraș mare așezat în cîmpie la ieșirea văii numite mai sus, pe unde se trece din Transilvania în Țara Românească; valea coboară (?)<sup>27</sup> puțin cîte puțin și se sfîrșește în cele din urmă în acea cîmpie. Principele Transilvaniei fiind hotărît să se apropie de dușman, în ziua următoare, la 15 octombrie, s-a coborît pe vale în această ordine; la avangardă mergea domnul Țării Românești cu infanteria sa, înaintea transilvănenilor, urmat în locurile strîmte de călăreții săi, iar cînd se lărgea valea pedestrașii, cu toate steagurile lor, mergeau pe flancurile cavaleriei, împărțiți în două aripi și avînd pe căpitani lor în primele rînduri. Îndată după cavalerie veneau cele două stindarde generale, unul al Țării Românești, la dreapta și celălalt, al Transilvaniei, la stînga; urma apoi un șir de căpitani și de alți ofițeri ai trupelor, și aceștia aveau în spatele lor pe stegarii înarmați care purtau steagurile tuturor companiilor, urmați de trupele întregii cavalerii care mergeau foarte strîns și într-o ordine și o tăcere minunată. În flancul<sup>28</sup> tuturor acestor oameni din avangardă mergeau raiterii trei cîte trei, în două grupe, cu steagurile lor, înaintea cărora la începerea luptei se orînduiau apoi în două escadroane, puțin depărtate unul de celălalt, dar în același front, cu steagurile la mijloc. În aceeași ordine de bătaie și de rînduire mergea și domnul Moldovei, afară numai că infanteria sa avea la mijloc 35 de tunuri, dintre care trei erau pentru baterea zidurilor, iar restul erau mici tunuri de cîmp. Dar, cînd ajungeau în locuri largi, deschise, cavaleria sa venea pe stînga, mergînd deopotrivă cu infanteria în aceeași ordine de steaguri și de căpetenii pe care am spus că o observau cei din Țara Românească. La dreapta numitei cavalerii erau în două trupe egale, cei „o sută de ostași italieni“ trimiși de serenisimul //

p. 82

<sup>26</sup> *Allogiato a Targovist.* (Dar din cursul povestirii se vede că abia după două zile se apropie de Tîrgoviște. Trebuie înțeles că firul succesiunii se întrerupe de mai multe ori și că diferite momente se întrepătrund. Astfel după descrierea taberei de la Tîrgoviște se mai descrie coborîrea din Transilvania în Țara Românească).

<sup>27</sup> *Scemando.*

<sup>28</sup> *A canto.*

<duce> de Toscana, dintre care una, înarmată cu platoșe, cu spade și cu pistoale era alăturată marelui escadron al cavaleriei comandat de domnul Silvio Piccolomini; și cealaltă la dreapta acesteia, înarmată cu spade și cu arcebuze, era comandată de căpitanul imperial Cinuzzi. La ariergardă venea serenisimul principe al Transilvaniei cu forțele principale ale armatei, flancate din orice parte de infanteria sa, înaintea căreia mergeau căpitani și steagurile lor. Înaintea cavaleriei sale care mergea la mijloc erau purtate trei stindarde generale: unul al împăratului, la dreapta, altul al Transilvaniei la mijloc, al treilea al Moldovei și Țării Românești, alăturate. După aceste stindarde era Bocskay<sup>29</sup>, „locotenent“ al armatei<sup>30</sup> și unchiul principelui Transilvaniei, însoțit de căpitani și de alți ofițeri ai trupei, urmat de toate steagurile companiei care mergeau înaintea trupei, de călăreți. După un interval oarecare, venea o altă trupă de cavalerie, în mijlocul a 2 000 de trabanți; aceasta era comandată de serenisimul principe al Transilvaniei, orînduită cu steaguri și căpitani ca cele distribuite <cum s-a spus> mai sus; și alături de aceasta veneau sașii, conduși de judele regal al Sibiului. Se înainta în ordinea aceasta, cu carele cu bagaj, mergînd fiecare alături de trupa sa, în tăcere și într-o ordine admirabilă, fără sunet de trîmbiță sau de tobă, astfel încît nici nu părea că este o armată în marș, totuși ieșeau mulți cercetași în recunoaștere alergînd<sup>31</sup> înainte sau pe flancuri pentru a descoperi ambuscadele sau cursele dușmanilor. Și după ce au umblat două leghe, care fac 25 de mile italiene<sup>32</sup>, au ajuns într-o cîmpie mare udată de un rîu; unde și-au așezat tabăra în aceeași ordine și în același fel. După ce abia își așezaseră tabăra, întreaga armată a alergat la arme, căci, întorcîndu-se la tabăra mulți din ai noștri, au trecut mai departe și s-a crezut și născut teama să nu fie dușmani turci. Și totuși alarma a fost dată fără sunete de trîmbiță sau bătaie de tobă. Dimineața următoare, cu un ceas înainte de ziuă, întreaga armată s-a pus în mișcare în aceeași ordine, și mergînd astfel și munții făcîndu-se tot mai scunzi, încetul cu încetul a ajuns în mijlocul unei cîmpii întinse <unde era> începutul Țării Românești. Aici s-a făcut popas vreme de un ceas și în acest timp au fost trimiși 100 de călăreți în recunoaștere, cari înaintînd pe o distanță de trei mile, au raportat la întoarcere că turcul își ridicase tabăra de la Țirgoviște, deoarece văzuseră tabăra sa plină de focuri „*et di carne*“ (?)<sup>33</sup> și de vite moarte. Dar au spus că Țirgoviștea avînd două biserici întărite cu

<sup>29</sup> *Buccicai*. Era împreună cu cancelarul Josica inspiratorul politicii lui Sigismund.

<sup>30</sup> Adică al doilea comandant al întregii oști, îndată după principe și putîndu-l suplini în această calitate la nevoie.

<sup>31</sup> *Uscivano molti scorridori innanzi o da fianchi*...

<sup>32</sup> *Mile italiene* = măsură de lungime care avea, 1,460 km la Roma, Genova și în Sicilia, 1,785 km în Lombardia, 1,855 km la Neapole și 2,466 km în Piemont.

<sup>33</sup> *Pieni di fuochi et di carne; vezi mai jos: pieni di quantità Grande di bestie morte et vive et di fuochi*.

două turnuri și alte case <întărite> era puternic apărată de turci, care i-au și salutat pe ai noștri cu multe lovituri de tun. S-au minunat toți ai noștri de plecarea turcului, care, avînd o poziție așa de favorabilă cu Tîrgoviștea în flanc, la dreapta, și o pădure mare la stînga, iar în față o cîmpie atît de prielnică, putea cu siguranță, fiind ajutat de atîtea înlesniri de poziție, sau să-i nimicească pe ai noștri care nu puteau să iasă într-o ordine potrivită din strîmtoarea văii la lărgimea cîmpiei, sau să le închidă trecerea, ținîndu-i închiși în acea vale cu speranța sigură că în puține zile vor fi pierit toți de lipsă, căci așteptînd ei proviziile și munițiile care trebuiau să vină din urmă, din Transilvania, era cu neputință să treacă cu caii încărcăți și încă mai puțin cu carele peste acei munți atît de aspri și de nelocuit atunci din cauza noroiului excesiv.

Veseli totuși de un succes atît de mare, s-a hotărît, ținîndu-se sfat călare, să se așeze tabăra în fața Tîrgoviștei. Și fiind rînduită armata în cîmpie, ca pentru luptă, spre a se feri de cursele aceluia bătrîn șiret Sinan, mergînd astfel încet, încet în ordinea obișnuită, au început să pătrundă în tabăra turcului, plină de o mare mulțime de vite, moarte și vii, și de focuri<sup>34</sup>; și în timp ce treceau ai noștri printre <toate> acestea, artileria din Tîrgoviște trăgea neconținut asupra lor. Și s-a cunoscut după drum că tabăra turcească era cam de cinci mile italiene lungime și trei lățime. Astfel, la apusul soarelui, ieșind armata noastră din cvartirul dușman, și-a așezat tabăra de-a lungul râului<sup>35</sup> care trece sub Tîrgoviște. Aici, artileria noastră, în care se afla serenissimul principe al Transilvaniei, a rămas în față, în flancul Tîrgoviștei, și centrul armatei și avangarda, avînd acel rîu din spate, a mers în sus, desfășurîndu-se cu fața întoarsă spre cîmpie, pe unde se cunoștea că trecuse armata dușmanului. Artileria a fost aliniată înaintea tuturor, întorcîndu-și gura către dușman și cantonamentul s-a făcut fără vreo ordine, din cauza nopții, dar mai degrabă din cauza // așezării nepotrivite și deschisă din toate părțile și puțin sigură pentru tăbărire armatei. Și abia s-a descălecat, că s-a și dat alarma, căci mulți turci ieșiți din tabără se înapoiau, socotind să-i găsească pe ai lor unde îi lăsaseră și astfel, pe neașteptate, au rămas prizonierii gărzilor care patrolau neconținut pentru siguranța <soldaților> noștri. Aceștia nu au răspuns altceva decît că se duseseră să-și caute de ale gurii și că se înapoiaseră aici fiind siguri că-i regăsesc pe ai lor, deoarece Sinan afirmase că voia să aștepte aici armata noastră, rămînînd <pe loc> zece zile în șir. La cei mai mulți din aceștia li s-a și tăiat capul de îndată, după obiceiul ungurilor. Acest incident a ținut toată noapeta, de aceea toți ai noștri stăteau călare salutați neîncetat de artileria din Tîrgoviște; în timp ce se du-

p. 83

<sup>34</sup> Vezi nota precedentă.

<sup>35</sup> Ialomița.



ceau să jefuiască fără teamă<sup>36</sup> pe sub cetate pentru a-și face rost de fîn și alte prozivii, de aceea toată noaptea nu se auzea altceva decît că se dădea alarma și că se aduceau turci prizonieri. O singură dată s-a dat alarma din cauza unor țărani, care voind să se înapoieze la casele lor, la o depărtare de opt mile de tabăra noastră, și aflînd că turcii își așezaseră aici tabăra s-au întors la noi. De aceea ai noștri, după obiceiul armatelor, văzînd că vin oameni din afară, au strigat la arme. Astfel s-a scurs noaptea aceea fără pic de tihnă.

Dimineața următoare a dezvăluit greșelile nopții trecute; de aceea cunoscîndu-se că toți sînt cantonați cu prea puțină siguranță, s-a ținut sfat asupra celor ce trebuiau hotărîte. Principele Transilvaniei, tînăr însetat de glorie, voia să urmărească pe Sinan pașa care, și după presupunerile <făcute> și după spusele acelor țărani, fugea speriat dinaintea ostașilor noștri; de aceea trăgea concluzia, cu o bună argumentare militară, că sau toată armata sa s-ar risipi sau cel puțin s-ar împrăștia ariergarda. Domnul Silvio Piccolomini s-a alăturat la această părere împreună cu alți cîțiva; cu toate acestea s-a urmat sfatul celorlalți domni<sup>37</sup> care i-au convins să cucerească Tîrgoviștea pentru ca să nu se lase în urmă o cetate atît de puternică în mîinile dușmanului, care apoi fără îndoială n-ar fi lăsat ca armata noastră să primească din Transilvania provizii și muniții. Și în acel interval s-ar fi avut știri sigure despre mișcările lui Sinan, care, avînd o armată atît de numeroasă, erau motive de a se teme că el, căpitan prevăzător și îmbătrînit <în lupte>, s-ar fi retras mai degrabă pentru a întinde o cursă, decît ca să fugă atît de rușinos. Luînd această hotărîre, comandantul taberei și împreună cu el căpitanul imperial Cinuzzi trimis acolo de domnul Silvio, s-au pornit cu 300 de călăreți în recunoaștere pentru a găsi poziții prielnice așezării armatei care urma să cucerească Tîrgoviștea. Principele Transilvaniei i-a spus acelui Cinuzzi în limba italiană să vorbească latinește cu comandantul taberei pentru că ar înțelege foarte bine. Coborînd astfel de-a lungul rîului, au trecut în dreapta și au descoperit dincolo de rîu o cîmpie care se întindea de la ieșirea văii pînă la Tîrgoviște, pe o porțiune de opt sau zece mile în lungime, avînd o lărgime de trei mile. Astfel, întorcîndu-și fața spre cetate, aveau la stînga rîul cu un zăgaz foarte mare, întărit cu trunchiuri foarte dese și la dreapta munții despre care am vorbit; de aceea, văzînd că poziția este favorabilă mulțumită apelor și a lemnelor <amintite> și cunoscînd că este tare, pentru că nu putea fi atacată decît numai din față, și pe deasupra <că era> și foarte potrivită pentru a da asaltul asupra Tîrgoviștei, a

---

<sup>36</sup> *A certe.*

<sup>37</sup> *Signori* = nobilii unguri. Totuși din spusele lui Piccolomini (vezi relația sa) rezultă că el a fost de părere să nu se înainteze în urmărirea lui Sinan, ci să se ocupe Tîrgoviștea.

și dus armata acolo, pornind în ordinea obișnuită așa cum s-a spus mai sus. Și deoarece conducând-o acolo, la stînga era cetatea dușmană și la dreapta era acea cîmpie unde își așezase tabăra Sinan împreună cu ai săi, pentru <mai multă> siguranță s-a așezat tot bagajul între armata noastră și Țîrgoviște la stînga, ca un bastion mobil, iar în spre cîmpie la dreapta, mergea artileria, putînd ușor fi îndreptată împotriva dușmanului dacă ar fi venit să atace pe ai noștri. Turcii din Țîrgoviște, văzînd că se întoarce armata, credeau că acela era Sinan care venise pentru a-i prinde pe ai noștri la mijloc între el și cetate; de aceea s-au înarmat 5 000<sup>98</sup> din ei pentru a face o ieșire <în clipa> cînd ar fi să iasă <din cetate> pentru a-i ajuta pe ai lor. Dar cînd au văzut că armata înainta tacticos, întorcînd un flanc către cetate și celălalt spre partea din care se bănuia că ar putea veni Sinan, și-au dat seama curînd că fuseseră înșelați de Sinan. Și astfel au socotit că acea mișcare era pentru schimbarea poziției și pentru așezarea taberei în scopul de a veni să cucerească cetatea. Atît de tîrziu au aflat ei că Sinan le dăduse <doar> speranța de a se înapoia, pentru ca, în timp ce ei apărau orașul // și țineau pe creștini în loc, el să poată cu armata sa, înaintînd pe drum, să scape de urmărirea <armatelor> noastre. Speriați din cauza aceasta, mai trăgeau doar cîteva lovituri de tun la trecerea creștinilor. Armata noastră și-a așezat tabăra ca de obicei: la avangardă, către Țîrgoviște și munți era domnul Țării Românești; la centru domnul Moldovei și la ariergardă serenisimul principe al Transilvaniei; și fiecare trupă de cavalerie cantonase pe lîngă sine trupe de infanterie. Deodată, fără a face alte pregătiri de atac, infanteria domnului Țării Românești a înaintat sub cetate, făcînd ici și colo cîteva porțiuni de șanț, mai mult pentru oarecare acoperire decît pentru a se asigura în vederea atacării cetății. Domnul Silvio, trimis de principele Transilvaniei împreună cu mulți dintre ai săi pentru a recunoaște locul, a raportat că orașul este întărit cu o palisadă de lemne în picioare acoperite pe dinafară cu pămînt și a atras atenția că se observă puțină ordine din partea noastră, căci sub cetate se afla puțină infanterie așezată de ai noștri, și aceea într-o ordine proastă, răspîndită ici și colo, iar artileria <era> puțin apărută sau chiar de loc, de aceea era primejdie că, fiind în oraș 4 000 sau 5 000 de turci, să nu iasă afară tăind în bucăți pe ai noștri care erau în dezordine aici și colo, capturînd astfel sau cel puțin ținînd artileria. Pentru aceasta, principele Transilvaniei s-a îndreptat în grabă într-acolo, însoțit de multă lume și a pus totul în ordine.

Noaptea a fost folosită de ai noștri la facerea cîtorva părți de șanț împotriva cărora turcii din oraș trăgeau multe lovituri de tun și mare mulțime de focuri de arcebuze. În ziua următoare <ai noștri> au deschis focul dar cu puțin folos pentru că urmăreau mai mult să strice zidurile decît să do-

p. 84

<sup>98</sup> Cifră nereală (vezi relația lui Pigafetta).

boare curtinele<sup>39</sup> de zid pentru a face o spărtură, loviturile au fost rare și nu prea puternice și tindeau în special să dărâme un turn și alte asemenea lucrări de apărare. Urmându-se astfel cu puțină speranță către seară, un ofițer de infanterie, soldat bătrîn, obținînd în acest scop voia principelui Transilvaniei, a fugit cu o torță aprinsă spre zidul <de apărare>, căruia i-a dat foc pentru că era de lemne împletite mai așîtînd <focul> și cu o legătură de nuiiele pe care o ducea cu el. După pilda acestuia, căruia principele Transilvaniei îi promisese 1 000 de taleri pe an ca soldă, dacă ar săvîrși o atare faptă, s-au pus în mișcare mulți cu legături de nuiiele ducîndu-le către acele palisade. De aceea foarte curînd s-a încins un foc care făcînd să cadă multă lemnărie<sup>40</sup> de pe care prăvălindu-se pămîntul ce fusese pus de curînd pentru întărire s-a făcut o spărtură destul de bună. Această întîmplare a deznădăjduit pe turci, gata îngroziți de fuga lui Sinan; deci folosindu-se de înlesnirea prilejuită de fum și de ceața care se lăsa o dată cu venirea nopții, au început să fugă în mare număr prin poarta care dădea spre rîu; acolo unde ai noștri, împotriva regulilor războiului nu cantonaseră soldați. Ei erau cu totul 1 000 de oameni dintre care 100 erau ieniceri; dar toți întîlnind cavaleria armatei noastre, care se dusesse să inspecteze pe dușman, au fost tăiați în bucăți, astfel că unul singur (mare minune) a ajuns ca să raporteze faptul lui Sinan la București. Aflînd de prilejul <ivit> românii și ungurii, intrați în oraș în mai multe cete și dînd peste puțină rezistență sau nedînd peste nici o rezistență, au ocupat orașul și făcînd puțini prizonieri, au tăiat cu săbiile pe toți turcii, afară de două pașale, dintre care unul era rănit. S-a scotit că numărul morților, toți oameni chipeși, s-ar ridica la 5 000. Au fost capturate 30 de tunuri, nici mari nici mici, și o mare mulțime de muniții și de provizii și multe steaguri; și peste toate acestea multe bogății însemnînd o reîmprospătare binevenită pentru ai noștri care și începuseră să sufere din pricina lipsei multor lucruri. Principele Transilvaniei, vesel de o victorie atît de neașteptată și de nesperată, s-a înapoiat în cort cu cele două pașale prizoniere, și toată noaptea aceea a fost folosită la ridicarea prăzii și ducerea ei din oraș în tabără, ajutînd fiecare pentru a se bucura de pradă și de victorie. În toate aceste progrese, răbdarea și statornicia celor „o sută de italieni“ a fost un lucru de admirat, căci consumîndu-se după cinci sau șase zile acele prime provizii pe care le aduseseră cu ei după sfatul lui Genga, au trăit timp de 21 de zile în șir într-o lipsă cumplită de orice hrană atît pentru ei cît și pentru caii lor, avînd o soartă bună atunci cînd puteau să aibă carne de vacă sau de bou cu puțină pîine și cel mult biscuiți copti pe jar și bînd din mlaștini

<sup>39</sup> Curtina este partea unei fortificații între două bastioane.

<sup>40</sup> Tela desemnează aici împletitura de pari și de nuiiele. Pentru o descriere a fortificației făcute de Sinan și amintită și de cronicarul turc Mustafa Naima Tarih, vezi relația lui Sinan în volumul de față.

apă tulbure și amestecată <cu noroi>. Hrana cailor era din iarbă bine călcată în picioare și din trestie, care fiind disprețuită de pămînteni, se găsea în suficientă măsură în acele oîmpii. Noaptea dormeau în băltoace fără a avea sub ei nici măcar lemne, de aceea se sculau înțepeniți și cu dureri în tot trupul<sup>41</sup>.

De pe cai nu scoteau șaua decît rar sau de loc, și // cele mai adeseori le mai lăsau și căpăstrul fiind astfel siliți să-i țină cu mîna pe de o parte pentru că nu aveau de ce să-i lege, iar pe de alta pentru a se asigura împotriva hoților, care totuși mai furaseră dintre ei în mai multe rînduri.

Furaj au avut numai de trei sau patru ori și aceasta din ordinul principelui Transilvaniei, după multa lor<sup>42</sup> stăruință și l-au plătit cu un preț nespus de ridicat. Rîndașii de la cai și de la bagaje nu puteau să se ducă să strîngă furaj cu japca<sup>43</sup> pentru că nu erau deprinși cu țara și pentru că, dacă totuși, mergînd, se pricopseau cu cîte ceva, de cum erau cunoscuți după haine, li se lua îndată totul și adesea și caii și viața, astfel că preferau să înfigă cîte un par puternic de care legau caii și păzindu-i acolo îi lăsau să pască puțină iarbă și pămînt, mîncîndu-l de foame și pe acela.

La tabără cînd ajungeau, nu mai rămînea nimic pentru ei, căci le luaseră înainte avangarda și alții care fuseseră înaintea lor; în sfîrșit, neputînd răbda de foame, se duceau în fața celor care mîncau și le făceau semne, obținînd uneori de la ei, după ce se țineau mult de capul lor, puțină hrană pe mulți bani. Și fără nici o îndoială nici o suferință n-a fost mai mare <ca a toscanilor> decît <poate> aceea a soldaților lui Caesar cînd, <luptînd> împotriva lui Pompei sub Duranzo (sic), au fost siliți să se hrănească cu rădăcini de ierburi; dar aceasta li se întîmpla într-o țară dușmană iar italienii au îndurat o lipsă atît de cumplită printre prieteni, care erau sgîrciți<sup>44</sup> pînă și la iarbă, la apă și la paie. Din aceste lipsuri s-a întîmplat că ungurii, îmbolnăvindu-se, au murit aproape toți în cîteva zile și bolile întizîndu-se mai departe și printre italieni fără a se găsi vreun leac împotriva acestor nenorociri, domnul Silvio le-a dat speranța sigură că dacă Sinan continuă să se retragă, li s-ar da drumul pentru a se înapoia în Italia, așa precum a și făcut cu înțeleaptă hotărîre, deoarece vedea că acela nu era un război pentru niște soldați străini, mai ales puțini la număr, pentru că nu puteau săvîrși fapte mărețe și nici să se facă respectați, iar pentru acele isprăvi pe care le-ar face (căci într-adevăr acești puțini italieni au săvîrșit lucruri însemnate) numele și gloria lor ar fi dobîndite de alții. Se adaugă că acei

<sup>41</sup> *Indolti* (vezi relația lui Pigafetta).

<sup>42</sup> a Toscanilor.

<sup>43</sup> *Andare a saccomano*.

<sup>44</sup> Afirmație neserioasă.

oameni<sup>45</sup> urăsc pe străini și neavînd o pregătire<sup>46</sup> militară, ei ca trușii disprețuiesc s-o învețe de la alții, punînd disciplina lor mai presus de aceea a multora; astfel niște soldați vrednici de cinste neputînd dobîndi aici nici <noi> cunoștințe militare, nici glorie, ei nu au un cîștig nici pentru ei înșiși, nici nu li se ține seama că ar fi de ajutor aceluia. Și să nu se minuneze acel ce citește despre suferințele povestite, căci fiecare se duce la război pe <cheltuiala> sa; așadar dacă nobilii sînt întreținuți de vasalii și de șerbii<sup>47</sup> lor pe <tot> acel timp pe care trebuie să-l slujească, ceilalți rămîn în lipsă de cele trebuincioase, neluîndu-se măsuri de aprovizionare prin cantine publice sau prin piețe publice; și dacă totuși vreun localnic duce ceva la tabără, nu mai ajunge însă să-și cumpere ceva acela care, deosebit de ei prin haine, prin limbă și prin obiceiuri și cu bani ce sînt necunoscuți aici, nu poate face altceva decît să-și arate ca o maimuță, prin semne, marea sa ananghie.

Acum întorcîndu-ne la subiectul nostru, cucerirea Țîrgoviștei a fost un lucru minunat să te gîndești că turcii numai în zece zile au întărit o cetate atît de mare, înconjurînd-o cu întărituri permanente. De la prizonierii acestora, și anume de la cele două pașale, s-a înteles pe deplin că Sinan (de care se plîngeau amarnic) le făgăduise să aștepte aici pe principele Transilvaniei pentru a-l prinde la mijloc între oraș și armata sa și că îi hrănise cu aceste speranțe, pentru ca, apărîndu-se ei împotriva creștinilor, să-i dea lui mai mult timp pentru ca să le scape din mînă. Ei socoteau că el este cu siguranță la București. Au adăugat că Sinan știa foarte bine despre raiterii veniți în ajutor din partea împăratului și de cei „o sută de toscani“, soldați aleși, trimiși principelui Transilvaniei de serenisimul duce de Toscana și că, speriat și zguduit încă și mai mult de aceste vești, hotărîse să nu mai aștepte.

În ziua următoare, armata nu s-a mișcat pentru că aștepta 10 000 de infanteriști care rămăseseră puțin mai departe să păzească anumite trecători din <spre> Moldova; aceștia, din cauza știrilor primite de ei că tătarii se duceau să prade acea provincie, în loc de a se îndrepta spre tabără, s-au dus mai departe să păzească alte trecători ale acelei țări. S-a chibzuit, în ziua următoare, să fie dusă armata la București, capitala acelei țări, oraș mare și însemnat, unde se credea cu siguranță că Sinan s-ar opri ca să-l apere // punîndu-și aici toată silința. S-a înaintat la stînga, lăsînd Bucureștii la dreapta pentru a ocoli bariera făcută de dușmanul Sinan<sup>48</sup> și totodată cursele lui și pentru a se putea îndestula mai sigur cu hrană; și și-a așezat tabăra între niște mlaștini, poziție foarte tare și sigură. În ziua următoare, în drum, s-a știut de la călăreții noștri care se duseseră în noaptea dinainte să afle despre mișcările lui Sinan, că acesta părăsise Bucureștii și arsesse o

<sup>45</sup> E vorba de trupele lui Sigismund Báthory.

<sup>46</sup> *Politia* (organizare).

<sup>47</sup> *Servi*.

<sup>48</sup> *Per ischifar la serada fatta dall'inimico Sinan.*

bună parte din oraș, că rupsese toate podurile și că în grabă părăsise o mare cantitate de provizii și de muniții și că un tun foarte mare de cetate rămăsese prăvălit<sup>49</sup> la pământ, că rămăseseră acolo multe mașini de război, pe care în grabă nu le putuse arde sau îngropa și că pe drumul pe care se știe că merge armata turcească, zăceau părăsite peste tot locul un mare număr de lucruri, de care, de cai și de cămile împotmolite în noroi.

În ziua următoare, spre seară, s-a așezat tabăra într-o vale mare și cuprinzătoare, înconjurată de mlaștini, la o depărtare de București de una pînă la patru mile de ale noastre. Aici s-a așteptat să se învieze oamenii și caii oboșiți de mersul neîncetat din cele două zile precedente și suferind de lipsurile răbdate; căci în toate acele două zile se pătimise crunt din lipsa de hrană pentru oameni și pentru animale. În acest popas ai noștri, trimiși noaptea în <recunoaștere>, au afirmat din nou fuga lui Sinan de la București, care fără nici o îndoială alerga cu mare grabă spre Giurgiu, unde avea podul peste Dunăre. Din această cauză în ziua de 23 a aceleiași luni ne-am grăbit spre Dunăre <făcînd> pînă la zece mile de ale noastre. Drumul a fost mereu printre păduri și dealuri și locuri strîmte și seara tîrziu s-a așezat tabăra într-o vale sprijinită din toate părțile de munți și s-a făcut aceasta în mare dezordine, cum se întîmplă adeseori în asemenea împrejurări, căci mulți rămași în urmă abia tîrziu și căutînd cu greutate carele cu bagaje și-au regăsit cvartirele lor.

Noi am stat aici, ne-am pus iar în ordine și în ziua următoare, cîțiva pămînteni, care scăpaseră din mîinile turcilor, au afirmat că Sinan ajunsese la Dunăre unde podul era întreg, împotriva celor ce se auziseră. La 25 a înaintat întreaga armată care s-a așezat într-un loc întărit, asemănător celui arătat mai sus. În acest cantonament s-a aflat de la doi români fugiți, care fuseseră de copiii robi ai turcilor, că Sinan trecuse Dunărea cu avangarda sa și că erau două zile de cînd armata trecea neîncetat cu toată furia și cu spaimă și că era mare învîlmășeală la intrarea podului<sup>50</sup>, dar că mai era acolo cea mai mare parte din ariergardă cu toată prada făcută în Țara Românească, <anume> cu lucruri, vite și oameni. Și, deoarece nu se acorda prea mare încredere acestor fugari, au fost trimiși unii dintre ai noștri, parte pentru ca să facă o recunoaștere a locurilor de-a lungul drumului de două leghe care rămînea de făcut pentru a se ajunge la Dunăre, și parte pentru a se asigura față de mișcările lui Sinan. Înapoiindu-se ai noștri, au raportat că tot ceea ce afirmaseră cei doi români fugiți era foarte adevărat, după cum au aflat de la turcii făcuți prizonieri lîngă Giurgiu, la patru mile ale noastre; au mai adăugat că locurile de pe drumul <nostru> au o poziție foarte

<sup>49</sup> *In terra era rimasto scavalchato.* (Adică răsturnat de pe afet).

<sup>50</sup> Naima (*Tarih*, I, p. 135) arăta că învîlmășeala a fost provocată de încasarea, la capătul podului, a dării de 5% ce se lua pentru prinșii de război, sub numele de „*pen-gik*”. La apropierea oștii lui Mihai Viteazul s-a renunțat la încasarea ei.

tare pentru că pînă la cinci mile (de ale noastre) de Giurgiu se trece mereu prin păduri, ieșind apoi, după coborîrea unei înălțimi, într-o cîmpie largă.

De aceea la 27, cu mare veselie pricinuită de speranța victoriei și a prăzilor și, mult mai mult, de aceea de a pune capăt lipsurilor — care aproape că nu se pot număra — îndurate în toată această expediție, am înaintat în chipul obișnuit spre Dunăre; și s-au dovedit și locul și drumul întocmai așa de sălbatice, după cum raportaseră ai noștri în ajun. Ajungînd avangarda la acea înălțime mai înainte ca să se fi început coborîrea în cîmpie care se întindea la patru mile de ale noastre de Giurgiu, s-a făcut un popas și s-au trimis cercetași să culegă știri; aceștia ne-au zorit să înaintăm cu toată armata cît de iute, căci mai rămăseseră să treacă podul numai prada și robii români însoțiți de 2 000 de călăreți.

p. 87 Deci, principele Transilvaniei, atras de un prilej atît de mare, a pus îndată armata în ordine de bătaie; românii mergeau la avangardă, făcînd un escadron din toată cavaleria care era ținută la mijloc de două corpuri de pedestrași de-ai lor<sup>51</sup> și toți mergeau în front pe aceeași linie unul de altul și cu o mare distanță între ei pe flanc. După <aceea> venea domnul Moldovei care conducea armata, păzită la dreapta de infanterie <împărțită> în două corpuri și la stînga de marele escadron de cavalerie, încadrată de cele două escadroane <squadre> de italieni care veneau cu el în aceeași linie pe front și pe flancuri. La ariergardă înainta în ordine principele Transilvaniei și cu mai mare mulțime de oameni fiind încadrată la mijloc cavaleria, condusă de Bocskay, de către două corpuri de infanterie; toți veneau pe aceeași linie din front dar cu distanță pe flanc. După aceștia, după un mare interval, venea formația de cavalerie a principelui Transilvaniei însoțită de sași, aflați la mijloc, păziți de două mici corpuri de trabanți care fac parte din garda personală a principelui Transilvaniei. După toată armata urmau bagajele, carele și oamenii fără vreun rost ostășesc<sup>52</sup>. Ajungînd avangarda în cîmpie la o milă de acolo, s-a făcut alegerea cailor și pedestrașilor din fiecare ceată și au fost trimiși <oprindu-se pe loc întreaga armată> să hărțuiască pe dușman care era pe cale să termine trecerea podului. Și a fost greu să-i țină pe ceilalți în formație, căci mulți, deși nu li se dăduse comanda, ieșeau să hărțuiască <pe dușmani>, căci autoritatea ofițerilor nu era îndesulătoare pentru a-i opri deși aceștia au bătut și au ucis mulți cu buzduganele. Acolo a fost jalnică priveslăstă pe care au oferit-o turcii, căci apărîndu-se puțin în acele hărțuiri mari, așteptau să fugă spre pod <iar> acesta neputîndu-i primi pe toți, o mare mulțime <din ei> a căzut și s-a înecat în rîu. Ai noștri, care pătrunseseră printre marele număr de care și bagaje, ce

---

<sup>51</sup> *Due squadroni de'suoi fanti* (literal: două escadroane (!) din pedestrașii săi. Dar escadronul este o formație de cavalerie).

<sup>52</sup> *Disutili*.

erau răspîndite în jurul Giurgiului și de-a lungul Dunării, îi așteptau ca să taie în bucăți pe cîți treceau prin fața lor; principele cu domnul Silvio au adus patru tunuri la malul Dunării, și trăgînd cu ele, au înspăimîntat pe dușmani. Au fost tăiați în bucăți cam 1 500 de soldați turci care se apărau în jurul bagajelor și cam 2 000 din alți <oameni de> ai lor, dar oameni de jos; printre aceștia au fost uciși <și> dintre creștinii români luați ca robi, dar din greșeală, căci fiind cu capul ras după portul turcesc, nu au fost recunoscuți. Au fost eliberate cam 8 000 de suflete, atît femei cît și bărbați, care, deși rași în cap după portul turcesc dar adunîndu-se împreună și făcînd semne au ajuns să fie recunoscuți de ai noștri și în parte, și după veșmintele lor. Rămășița bagajelor și cadelor pe care le prădaseră turcii în Țara Românească și care ocupa o întindere de o milă în jurul Giurgiului a fost într-o clipă jefuită și furată de ai noștri<sup>53</sup>, cum nu se poate mai rău. Armata noastră a stat toată noaptea în ordine de bătaie, fără să se miște de fel din locul unde ziua, la venire, se făcuse popas și nici nu au putut fi oprîți cei aplecați mai mult spre jaf decît spre bătălie, căci, în ciuda căpitanilor lor, și-au petrecut toată noaptea făcînd prizonieri și capturînd cai și lucruri, de care era o mulțime ce nici nu poate fi socotită.

După hărțuială, principele Transilvaniei a trimis 4 000 de pedestrași sub cetate, care, după obiceiul lor, au folosit noaptea ca să facă ici și colo cîteva porțiuni de șanț și au așezat opt tunuri dar fără platforme dedesubt și fără a face gabioane sau alte lucrări de pregătire a atacului, împotriva cetății<sup>54</sup>. În ziua următoare, ridicîndu-se ceața, toată armata s-a apropiat de Giurgiu, învăluindu-l de jur împrejur, dar fără să țină de ajuns seama de <împărțirea> pe sectoare<sup>55</sup> și fără să observe bine pozițiile sau dacă au inamicul în fața lor. Principele Transilvaniei, însoțit de mulți nobili, s-a dus îndată să recunoască cetatea, dar pe jos, pentru că nu se putea apropia călare din cauza numărului nesfîrșit de cadavre de animale și de oameni și de bagaje care ocupau locul de jur împrejur, pînă la o milă. Nemainădăduind să o poată cuceri prin surprindere, cum se obișnuiește în acea țară, atacînd descoperiți zidurile și escaladîndu-le brutal, sau dîndu-le foc, pentru că au descoperit că toată cetatea era din piatră tare; de aceea s-a socotit mai nimerit de a bombarda metodic — după obiceiul cel bun folosit de armata noastră și de a folosi sau sape, sau lopeți, sau mine, sau atacuri potrivite. Pentru aceasta a trimis îndată pe monseniorul nunțiu al sanctității sale la domnul Silvio pentru ca să-l roage să-și ia însărcinarea de a cuceri această cetate. Domnul Silvio a primit pe loc această cinste și a însărcinat îndată pe căpitanul imperial Cinuzzi și împreună cu el, pe stegarul Giovanni Andrea, pe stegarul Megliorato,

<sup>53</sup> *Da nostri* (adică cei din oastea creștină).

<sup>54</sup> *Senza letto sotto et senza gabionato o altro approccio, rincontro Alla fortezza.*

<sup>55</sup> *Poca distintione di quartieri.*



pe Bernabo Cretesi și pe adjutant (?)<sup>56</sup> ca să se ducă, înarmați, împreună cu el să facă o recunoaștere a cetății <Giurgiu>. Au găsit că fusese un oraș<sup>57</sup> mare și frumos, așa cum dovedeau numeroasele ruine rămase. Cum acest <oraș> fusese cucerit de turci și dărâmat acum optzeci de ani, a rămas acolo această cetate care a slujit apoi drept palat. Se află pe malul Dunării și este clădită cu cinci turnulețe, cu flancuri și ferăstrui de apărare<sup>58</sup>. Cetatea a rămas întregă // și turnurile sînt masive. Zidul care leagă aceste turnuri între ele formează o curtină deopotrivă de înaltă ca turnurile. Pentru a da cetății o mai mare „piață de arme“<sup>59</sup>, sultanul i-a adăugat<sup>60</sup> două curți de apărare una spre Dunăre, iar cealaltă în partea opusă ei unde se află <și> poarta mare a cetății; zidul acestor curți de apărare este scund și întru cîtva întărit. Pe o latură a cetății abătuse cu măiestrie un braț al Dunării, spre a-i forma șanțul de apărare și a o face mai puternică. Deasupra acestuia, construiseră Sinan un pod pe cinci bărci de pe care te coborai sub cetate, unde se afla o gratie<sup>61</sup>, prinsă de un colț al acestei cetăți și se isprăvea la zece sau doisprezece pași de <porțiunea de> pămînt care se afla între cetate și micul braț al Dunării / ce trecea pe aici pe lîngă ea și se vărsa în Dunăre; de aici începea podul de 200 și mai bine de bărci pe care <tot> trecea încoace și încolo armata turcească.

După ce a făcut o recunoaștere asupra locului, domnul Silvio a poruncit să fie atacată acea curtină care se afla între cele două turnuri neîntărite și care înainta spre acel braț de apă al podețului; trecînd peste acesta a hotărît să meargă apoi în jos spre cetate și spre baterie; și, înapoiindu-se împreună cu ceilalți la tabără pentru a raporta principelui Transilvaniei planurile sale, a rămas căpitanul imperial, împreună cu adjutantul, să așeze artileria. La amiază, ajutat de soldații unguri care păzeau acolo șanțul, cu care s-a înțeles prin semne și prin cuvinte latine pe care le-a întrebuințat, a așezat cu mare greutate artileria, cît a putut mai bine, căci cei din cetate, trăgînd pentru a împiedica instalarea artileriei pe poziție, au ucis doi oameni cu focul archebuzelor și au rănit pe mulți cu săgeți. Așadar au înspăimîntat într-atît pe unguri, încît aceștia speriați de zgomotul archebuzelor — după obiceiul acestor neamuri — nu au mai voit să ajute mai departe și căpitanul imperial a fost nevoit să îngroape cu mîna lui pe acei doi creștini, pentru ca să nu mai fie văzuți și să înfricoșeze pe alții și, astfel, după ce a chemat alți soldați în cele din urmă și-a dus lucrarea la capăt, așa cum se cădea. Turcii au ieșit de două

<sup>56</sup> *Et al'aitante.*

<sup>57</sup> *Citta* (în sens de oraș întărit).

<sup>58</sup> *Con cinque torricelle, fianchi et feriture.*

<sup>59</sup> *Piazza.* Loc de adunare pentru apărătorii cetății.

<sup>60</sup> *Fiancheggiata.*

<sup>61</sup> *Cancello o rastello* — gratie cu țepi care se cobora pentru a închide poarta unei fortificații. Corespunde la termenul militar francez de „herse“.

ori ca să-i hărțuiască pe ai noștri și să-i împiedice să așeze tunurile pe poziție; ei erau despărțiți de ai noștri de apa podețului. La ultima hărțuială căpitanul imperial, însoțit de unguri, i-a urmărit pe cei<sup>62</sup> care trecuseră pe acest <podeț> și, prinzîndu-i la mijloc, i-a tăiat în bucăți sau i-a luat prizonieri pe mulți dintre ei. Spre seară, căpitanul imperial s-a întors la tabără și a raportat despre tot ce s-a întîmplat. De aici a trebuit să se ducă noaptea cu 30 de italieni aleși, ca să strice podul făcut din cele 200 de bărci, căci s-a spus că această ispravă plină de vitejie era hărăzită de principele Transilvaniei faimei italienilor, pentru ca, făcîndu-se în ziua următoare baterea <cetății>, să nu poată Sinan s-o împiedice sau să dea ajutor la ai săi care erau închiși în cetate. Dar în timp ce Cinuzzi se pregătea împreună cu cei 30 să îndeplinească o ispravă atît de măreață, Sinan i-a luat-o înainte și a stricat podul, fie de teamă să nu treacă ai noștri pentru ca să-l atace sau, ceea ce este mai ușor de crezut, pentru că cei de la Giurgiu nemaisperînd să se poată salva, fugind la armată după ai săi, să se apere luptînd cu mai multă bărbăție. În dimineața următoare, domnul Silvio împreună cu căpitanul imperial au condus pe acești italieni la tranșee<sup>63</sup>; aveau archebuze, și anume din acelea lungi. Ei erau cam patruzeci: [urmează numele lor, printre aceștia și un musiu Pietro francez. Mai sînt menționați în afară de toscani și alți cîțiva, printre care și venețianul Turlone]. După ce au ajuns la cetate, căpitanul<sup>64</sup> s-a dus împreună cu acești oameni să stea într-o tranșee din apropiere dar făcîndu-se baterea cetății fără vreun rezultat s-a dus el<sup>65</sup> împreună cu Bernabo Emtesi <la fața locului> să vadă cum se face tragerea. Aceasta se făcea cu 12 tunuri și punînd <el> să fie descărcate toate deodată și conducînd toate loviturile, la un semn, au început totuși să strice acea cortină, deși cu multă osteneală, căci ungerii le dădeau puțină ascultare, încît au fost nevoiți de foarte multe ori să încarce ei înșiși tunurile și să tragă cu ele. În timpul bombardării din partea noastră, în care nu s-a făcut nici o încercare de apărare, cei din interior au stat foarte liniștiți, astfel încît toți credeau că înăuntru nu este nimeni. Numai dintr-o insulă care se găsea pe Dunăre, în apropiere, și unde se afla armata turcească, se trăgea împotriva noastră incontinuu cu trei colubrine, dar ei fiind mai jos iar noi într-un loc înălțat, au ucis doar un ungar, singur <de felul său> în tranșee în mijlocul tuturor toscanilor, lovindu-l la gît. Prinzînd deci curaj, mulți unguri s-au dus pe sub cetate, trecînd podețul unde au prădat mulți cai și multe lucruri care se aflau acolo, iar cei dinăuntru n-au tras împotriva lor nearun-cînd nici măcar o piatră.

p. 89

<sup>62</sup> Pe turcii ce făcuseră acea ieșire.

<sup>63</sup> În vederea atacului.

<sup>64</sup> Cinuzzi.

<sup>65</sup> Din alte mărturii rezultă că aici ar fi vorba de Silvio Piccolomini.

La amiază, în urma bombardamentului, zidul era spart cam pe o lungime de cinci brațe și tot atît în înălțime și pămîndu-i-se domnului Silvio că prima deschizătură și breșă nu este prea bună pentru a se trece la asalt, a poruncit să se continue cu tragerea, cînd iată că vine unul din turcii din armată, pe podul cel mare; acesta, ajungînd acolo unde podul era rupt din cauza îndepărtării bărcilor, a făcut semn celor din cetate ca să încerce să se salveze; pentru aceasta, ieșind doi dintre ai lor, au fugit sus pe pod și, ajungînd la spărtură, au trecut înot, la armata lui Sinan. De aceea domnul Silvio a făcut semn și a strigat să se pornească iute la asalt; ceea ce s-a făcut și întîlnindu-se, după obiceiul ungarilor care se aflau în tranșea cea mai apropiată, cu doi sau trei italieni care trecuseră cu ei podul în învălmășeală și merseră asupra cetății, urmați de italieni care la escaladarea breșei aceleia s-au găsit ținînd pas cu ungurii; printre aceștia cel mai de seamă a fost, împreună cu alți doi, locotenentul Crispolti Perugino. Breșa odată trecută cu greu, ei nu au izbutit să pătrundă în cetate, pentru că prin deschizătura făcută de bombardament nu încăpeau doi oameni odată; în plus mai erau împiedicați și mai mult de o palisadă de bîrne groase care era pe dinăuntru chiar în față, făcută spre a întări bastionul, care era menit să dubleze zidul. De pe aceasta turcii se apărau zdrăvăn, căci fără să fie văzuți și cu atît mai puțin răniți, respingeau voinicește pe asediatori cu lănci în loc de sulite, în flanc, de jos și cu săgeți și cu pietre, de sus. Dar cu toate acestea, un italian lovit dinăuntru cu o lance, agățînd-o cu mîinile, a tras-o afară, luînd-o din mîinile celui care îl rănise. Au rămas toți italienii plini de însuflețire sus la breșă, căci ungurii după primul atac, pierzînd nădejdea de a intra, se și retrăseseră; acolo s-au luptat mai mult de un ceas, străduindu-se să intre, deși <erau> puțini și <aceștia> răniți sau loviți de pietre; și cum se trăgea mereu cu tunurile pentru a se mări deschizătura, a fost o mare minune a lui Dumnezeu că aceștia n-au fost uciși cu toții, chiar de ghiulelele noastre care se înfigeau în ziduri. În acest timp, căpitanul imperial care la începutul asaltului, trecînd pe sub gratia <porții<sup>66</sup>> se apropiase de porțița<sup>67</sup> pe unde se ieșea spre podul de peste Dunăre, urmat de domnul Marzio Montaguto, de căpitanul Lelio Lucari, de stegarul Rigilino și de alți italieni și de mulți unguri, găsind-o deschisă a încercat să intre înfigînd înainte vîrfurile săbiei scoasă din teacă pe care o ținea în mîină; dar a fost oprit de mulțimea celor dinăuntru care, îngrozită, se adunase la această poartă pentru a fugi pe pod. Și, deoarece în această parte se afla curtea de apărare, cu ziduri foarte scunde, turcii, pentru a se salva, au început să se arunce de pe ziduri pe țăr<sup>68</sup> în număr atît de mare, încît au silit pe ai noștri să se retragă de la acea porțiță. Înmulțind

<sup>66</sup> *Rastrello.*

<sup>67</sup> *Porticciola.*

<sup>68</sup> *Nella rena* (=nell'arena).

astfel numărul de locuri de ieșire și mai fiind și porțița, ei ieșeau neconținți afară și se luau la luptă cu ai noștri, care li se împotriveau cu îndârjire pe malul fluviului pentru ca să nu ajungă la pod spre a fugi după cum se vedea lipsește că le era gândul.

Ai noștri luptându-se astfel erau răniți de pietre și de săgețile unor turci care continuau apărarea deasupra zidului, când deodată a fost văzută o galiotă fostă mai înainte a împăratului<sup>69</sup>, care plină și încărcată de cei dinăuntru s-a desprins de sub ziduri și purtată de curentul fluviului, s-a oprit la pod; deși ungerii, temându-se să nu fie loviți din spate de cei din galiotă, au fugit spre gratia porții lăsând acolo numai pe căpitanii italieni care în fruntea tuturor // așteptau să se lupte cu cei de pe mal și deci fără îndoială și-ar fi lăsat viața, găsimu-se în mijlocul atîtor <dușmani>, dacă domnul Marcio Montaguti nu i-ar fi chemat cu glas tare să se retragă. Așadar s-au retras spre gratie; iar cei din galiotă, debarcînd, s-au unit pe pod cu toți acei de pe mal și mergînd pentru a se salva, au ajuns cam vreo 300 pînă în locul unde lipseau bărcile; de aceea fără vreo nădejde de a mai trece la armata lor, întorcîndu-se în ordine desăvîrșită s-au înapoiat pentru a-și croi drum ca să intre iarăși în cetate, cunoscînd că ea nu fusese nimicită de bombardament. Atunci căpitanul imperial, observînd intenția lor, a îndemnat prin semne și cuvinte latine pe unguri care erau pe cale să cedeze, să nu părăsească poarta cu gratia și să lupte cu vitejie cu ei, împiedicîndu-i cu toată puterea ca să se întoarcă înapoi. Aici bătălia a fost grea, totuși turcii nu se înspăimîntau foarte tare de multele focuri de arcebuze ale ungerilor care erau zadarnice și fără folos, căci nu foloseau serpentine<sup>70</sup>, ci cu o mîna sprijineau arcebuza de coapsă și cu cealaltă dîndu-i foc ieșea ghiuleaua în sus lovind văzduhul. Numai trei sau patru dintre ai lor<sup>71</sup> au murit de lovituri de arcebuze descărcate de unii italieni care se aflau întîmplător aici. În acest timp, căpitanul imperial a început să spargă „gratia” cu o secure, — fiecare soldat purta o secure — pentru ca ai noștri să poată, mai uniți, să pornească împotriva turcilor. Fiind ajutat de mulți gratia a fost în curînd distrusă cu totul. Turcii au înțeles intenția, de aceea punîndu-și la un loc forțele, au încercat cu toată puterea lor să-i nimicească pe ai noștri și să se înapoieze în cetate; dar, fiind înfricoșați de loviturile noastre<sup>72</sup> de arcebuze trase împotriva lor <stînd cu ei> față în față, în cele din urmă au făcut cale întoarsă și mergînd în jos pe pod au ajuns la locul unde lipseau bărcile; oprindu-se aici, au lăsat să treacă pe unii mai de seamă, și intrînd în două bărci care făceau parte din

p. 90

<sup>69</sup> Rudolf al II-lea. Fusese capturată la Győr (Giavarino).

<sup>70</sup> Piciorul de susținere folosit la tragerea cu arcebuza care trebuia proptită pe acest picior și pe umăr.

<sup>71</sup> Dintre turci.

<sup>72</sup> În text greșit: *mie* în loc de *nostre*.

acel pod și despărțindu-le de celelalte, mergeau împingându-le în cealaltă parte, ajutați de mulți care aruncându-se înot, stăteau agățați cu o mână de barcă și în acest fel au scăpat 10 sau 60 dintre ai lor. Toți ai noștri <de> sub gratie au alergat pe pod pentru ca să-i respingă pe ceilalți care, parte intrau în alte bărci, parte în galiota rezemată de pod, și parte se întorceau spre cetate; aceștia au fost tăiați în bucăți de ai noștri, pe când opuneau o mică împotrivire. Niște lovituri de tun descărcate de ai noștri pe toată lungimea podului au ucis cinci creștini. Dușmanii de pe pod au fost îndată jefuiți de localnici și aruncați în apă, încă pe jumătate vii. Italienii care se găseau în această încăierare, deși puțini la număr, s-au întors la ai lor, care deși loviți de pietre, răniți și stîlciți, se încăpățînaseră să lupte pe breșă pentru a intra în cetate prin deschizătura făcută de bombardament; dar neizbutind din cauza îngustimii locului, ungurii cu pricepere militară puțină au dat foc la niște bîrne care din cauza bombardamentului căzuseră din cetate și oferău o spărtură <prin care să treacă> ai noștri<sup>73</sup>. Dar măcar că acest foc a adus mare neajuns italienilor sau toscanilor, cu toate acestea ei nu ar fi părăsit niciodată breșa; dar domnul Marzio Mantaguto, domnul Ermodine Gentili, domnul Turloni<sup>74</sup> venețianul, domnul conte Della Carda, cavalerul fra Girolamo Placidi, Francesco Petrucci, căpitanul Niccolo Troscia, Alexandro Luzy, Mecenato Ottaviani, Carlo Belverdi, Alessandro Capponi și alți mulți, împreună cu căpitanul imperial — care<sup>75</sup> tocmai intrase prin deschizătură pentru a face o recunoaștere —, au fost respinși cu pietre și împunși de sulițe în piept, și au căzut, cu mare primejdie, jos prin breșă chiar în foc, ceea ce s-a întîmplat și cu mulți alții. Dar sculîndu-se<sup>75a</sup> a alergat la domnul Silvio care era lîngă pod și i-a arătat că este cu neputință să se intre, dacă nu se face o deschizătură mai largă prin baterea zidurilor cu tunul, căci intrarea era îngustă iar o dată ajunși în interior, aveau la o depărtare de două brațe palisada chiar în față ca o apărătoare <a asediaților>, încît nici nu puteau să pătrundă prin flanc și apoi, odată ce ar fi intrat, trebuiau să sară la o înălțime de cinci brațe pentru a ajunge la nivelul curții<sup>76</sup> acolo unde turcii se apărau în <toată> siguranța doar cu o suliță<sup>77</sup>. Dar gîndind domnul Silvio că este tîrziu pentru a reîncepe baterea cetății, i-a dat <căpitanului imperial> o suliță de mărime mijlocie<sup>78</sup>, îndemnîndu-l să intre împreună cu ceilalți cu orice

<sup>73</sup> *Attaccorno fuoco a certo legname che, battendosi, era caduto della fortezza et a nostri facevano breccia.*

<sup>74</sup> Vezi nota despre el în relațiile lui Pigafetta și Capponi etc.

<sup>75</sup> Fraza defectuoasă se bifurcă în acest loc, întreruptă de propoziția relativă și rămîne de fapt neterminată.

<sup>75a</sup> Căpitanul imperial.

<sup>76</sup> *Cortile.*

<sup>77</sup> *Picco.*

<sup>78</sup> *Mezza picca.*

preț. Au încercat cu vitejie să pătrundă <în cetate>, dar focul se întetise atât de mult, încât nu mai puteau în nici un chip să rămână pe breșă.

În acest timp, turcii dinăuntru, descurajați de pierderea tovarășilor lor pe pod, făceau de pe ziduri semne că voiau să se predea, îndreptînd în acest scop în jos vîrfurile steagurilor lor, și nemaitrăgînd împotriva a lor noștri de pe ziduri. Acest fapt ajungînd la cunoștința domnului Silvio, <acesta> l-a trimis pe domnul Ermodine Gentile să înștiințeze pe ai săi <care se aflau> la breșe, îndemnîndu-i să se oprească și să se retragă. De aceea toți au coborît la piciorul breșei, afară de doi italieni care voiau să rămână acolo pînă la urmă. Ungurii, aflînd de hotărîrea turcilor, au ajuns la deschizătură sus pe breșă cu două steaguri și cu mulți dintre ai lor, arătînd că îi vor <pe turci> ca unii care s-au predat<sup>79</sup>. Au fost urmați de Mecenate Ottaviani, de Alessandro Capponi, de căpitanul Troscia, de Carlo Belverdi și de Bertuccio Ghiberti<sup>80</sup>. Oprindu-se puțin aici, au intrat mai întîi în cetate cei doi unguri cu steagurile și apoi Mecenate cu ceilalți toscani: și îndată ce au intrat <ungurii> au început să prade și să facă prizonieri; turcii, părăindu-li-se că nu se ține credința față de ei, au început din nou să se apere. Dar fiind ei <doar> în jurul a o sută <de oameni> răspîndiți prin toate părțile cetății, au fost tăiați cu toții în bucăți de mulțimea ostașilor noștri. Au fost răniți doi italieni și într-o clipă au fost uciși și prădați turcii și cetatea jefuită și golită. Principele Transilvaniei și domnul nunțiu<sup>81</sup> al sanctității sale și toată nobilimea armată au fost împreună spectatori și martori ai virtuții și bărbăției arătate de italieni la asalt, dar mai mult la pod, și alteța sa a spus că era foarte vesel de victorie, dar mult mai mult pentru că armata sa a văzut că el nu are obiceiul să laude în zadar pe soldații din Italia. Alteța sa ne-a făcut nouă tuturor ofertele cele mai mari<sup>82</sup>, mulțumind pentru tot ceea ce se înfăptuise cu atîta bărbăție și îndeosebi a afirmat domnului Silvio că îi recunoștea lui și a lor săi fericirea acestor succese, ca unii care puteau spune împreună cu Caesar: „am venit, am văzut, am învins“; căci în cîteva zile și în așa de puține <zile> avînd de învins atîtea piedici, au făcut ca Sinan să fugă dincolo de Dunăre, iar Țara Românească a fost redobîndită în fața dușmanului împreună cu cele două cetăți de frunte și de mare însemnătate care au fost cucerite. După săvîrșirea acestora, serenisimul principe al Tran-

p. 91

<sup>79</sup> *Mostrando volerli come arresi.*

<sup>80</sup> Pentru o listă a participanților toscani la această operație unde se arată și cei care au fost răniți, vezi Veress, *Documente*, IV, 302.

<sup>81</sup> A. Visconti.

<sup>82</sup> Pentru ofertele concrete ale lui Sigismund, vezi relațiile lui Silvio Piccolomini și Pigafetta. În contrast cu discursurile sale bombastice dorința adevărată a lui Sigismund era să-i vadă plecați.

silvaniei s-a întors cu armata și după ce a ajuns la Brașov și a ținut un sfat, s-au împărțit cantonamente tuturor pentru iernat<sup>83</sup>.

[Urmează apoi considerații strategice, arătându-se că Sinan ar fi putut continua lupta sprijinindu-și spatele pe cetatea Giurgiu. Se arată folosul ce se căpăta de la multele sale care. Se menționează că a pierdut 10 000 de robi români<sup>84</sup>.]

La Giurgiu erau numai două archebuze și un mic tun care a tras în două zile numai patru lovituri; mai mult chiar, în timpul cât a ținut baterea <cetății> nici unul din cei care se aflau înăuntru, nu s-a arătat o singură dată că ar fi tras măcar o piatră, nici că ar fi încercat să ne împiedice<sup>85</sup>.

---

<sup>83</sup> Pentru refuzul sașilor de a-i ține pe italieni peste iarnă, vezi relațiile lui Piccolomini și Pigafetta.

<sup>84</sup> Rezumat în *Hurmuzaki*, XII, p. 9.

<sup>85</sup> Editorul nu arată relația dintre acest pasaj și raportul amplu redat mai sus. Este vorba cumva de o comentare, de adnotări făcute de alții la textul amintit? S-ar părea că acel comentator reduce mult meritul toscanilor prin arătarea slabei rezistențe întâmpinate. Lucrul ar merita să fie elucidat.

## SINAN PAȘA

(? — 1596)

\*

Sinan pașa, mare vizir otoman, era fiul unui țaran albanez din Dibra (Debr) sau Delvino. Răpit din copilărie de turci, a fost crescut în serai, ajungând în timpul domniei lui Soliman Magnificul Țașnegirbaș și apoi mir-i liva de Malatia, Kastamuni, Ghazza, Tripoli, Erzerum și Alep iar în 1568, guvernator al Egiptului (Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 551). A făcut mai multe expediții în Yemen pe care l-a anexat imperiului. A comandat armatele otomane în expediția împotriva Tunisului (1574), încorporându-l imperiului. Ca răsplată pentru succesele militare dobândite în Georgia (1580), a fost numit la 25 august 1580 mare vizir. Dar în urma tulburărilor din Georgia a fost destituit (5 decembrie 1582) și exilat la Dimotica și Malghara. Prin bani și intrigi, Sinan izbuti să capete guvernământul Damascului (Hammer, *op. cit.*, IV p. 185), de unde se întoarse la Constantinopol, ca mare vizir (april 1589). Destituit în august 1590, Sinan este rechemat după răscoala ienicerilor (29 ianuarie 1593). În primăvara anului 1593 conduce expediția din Ungaria, cucerind mai multe cetăți. Dar după moartea sultanului Murad al III-lea este din nou destituit (16 februarie 1595) și exilat la Malghara.



Izbuteste însă curînd să ia locul marelui vizir Ferhad paşa (7 iulie 1595) şi conduce în această calitate expediţia din Ţara Românească împotriva lui Mihai Viteazul. Înfrîngerea suferită în această expediţie cît şi pierderea cetăţii Gran (sau Esztergom) de care a fost făcut răspunzător fiul său, Mehmed paşa, beglerbegul Rumeliei, au avut ca urmare o nouă destituire şi un nou exil la Malghara (19 noiembrie 1595). Totuşi, după moartea fulgătoare a urmaşului său, Lala Mehmed paşa, a fost din nou numit, pentru a cincea oară, mare vizir. Pe cînd se pregătea să cucerească cetatea Agria în Ungaria, a murit la 3 aprilie 1596, fiind înmormîntat în propria sa türbe din mahalaua sofilor, la Constantinopol.

Sinan paşa a lăsat o scrisoare adresată în octombrie 1595 lui Nişandyi başî, în care descrie expediţia sa în Ţara Românească căutînd să se dezvinovăţească şi aruncînd toată răspunderea insuccesului asupra întîrzierii oştii tătarăşti. Cuprinde unele amănunte asupra întăriturilor de la Bucureşti şi Tîrgovişte cît şi asupra distrugerilor săvîrşite de turci în capitala Ţării Româneşti. Scrisoarea, păstrată în traducere italiană, a fost publicată de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, pp. 297—300, doc. nr. 162 (octombrie 1595).

Informaţii despre Sinan paşa se cuprind în Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, III/1, p. 411, III/2, p. 153 şi urm., p. 358; III/3 pp. 240, 329, 372 şi urm., 420; St. Gherlach, *Tagebuch*, Frankfurt pe Main, 1674, pp. 31, 109; Paolo Giorgi în raportul său din martie 1596 publicat de A. Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal, (1592—1600)*, Bucureşti, 1928 (extr. din „Anal. Acad. Rom.,” Mem. secţ. ist., s. III, t. VIII, p. 32... H. F. v. Diez. *Denkwürdigkeiten von Asien*, Berlin, 1811, part. I, p. 101 şi urm.; J. v. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, p. 258 şi urm.; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, p. 170; Fr. Babinger în *Encyclopédie de l'Islam*, IV, pp. 451—452.

[DESPRE PIERDEREA TÎRGOVIȘTEI ȘI  
RETRAGEREA SPRE BUCUREȘTI  
ȘI GIURGIU]<sup>1</sup>

1595 octombrie <Giurgiu>

... Veți ști<sup>2</sup> că după ce am venit cu oștile p. 297  
biruitoare pe pământul Țării Românești, blestematul și nelegiuitul de Mihai<sup>3</sup>  
a venit cu oastea sa împotriva armatei musulmane, și după ce ne-am luptat  
cu el, cu ajutorul și sprijinul lui Dumnezeu cel prea înalt, a fost înfrînt<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, București, 1929, pp. 297—300.

<sup>2</sup> Adresantul este „Nessengi Passa”, adică Nișandji bași, cancelarul Imperiului otoman, egal în rang cu defterdarul.

<sup>3</sup> *Mical*.

<sup>4</sup> Afirmație în contradicție cu realitatea, recunoscută și de cronicarii turci care subliniază caracterul dezastruos al luptei de la Călugăreni (vezi Naîma, *Tarih*, ed. IV, Istanbul, 1283 H/1866, pp. 128—129). Pentru tactica urmată de Mihai, vezi Gen. R. Rossetti, *Evoluția strategiei la români*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., t. VI, pp. 18—21; pp. 44—45. Pentru o reconstituire mai accesibilă, vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1938, pp. 117—120.

acest nelegiuit cu oastea sa și pus pe fugă și așa am sosit în orașul București unde pentru apărarea armatei s-a pus să se ridice întărituri din pari, grinzi și pământ, în care după ce am pus pentru pază îndestulătoare mulți soldați de ai Porții<sup>5</sup>, „aventurieri<sup>6</sup>, gebegii<sup>7</sup> și topcii<sup>8</sup> am venit în orașul Tîrgoviște și acolo de asemenea a început să se facă o cetățiu<sup>9</sup>. Dar în timpul acesta, dînd Dumnezeu să vină vremea de iarnă, și căzînd ploi mari multe zile fără încetare și așternîndu-se în munți și în tot locul zăpezi mari, și cum nu se găseau nici alimente, nu s-a putut ține în frîu soldătimea de „aventurieri<sup>10</sup> care, după ce și-au luat prăzile făcute de ei, s-au tras mulți dintre ei înapoi și au plecat de acolo, căci blestematul de voievod al Transilvaniei<sup>11</sup> unindu-se cu nelegiuitul de Mihai au venit cu oștile lor în marginea Brașovului, cam la două zile apropiere de Tîrgoviște. Deși din partea noastră s-a chibzuit de mai multe ori și s-au făcut pregătiri pentru a merge împreună cu beglerbegii din Grecia și Țara Românească<sup>12</sup> și cu armata musulmană împotriva acestor blestemați, dar pentru că cea mai mare parte a armatei noastre era plecată<sup>13</sup> neavînd pe lîngă noi pe archebuzierii ienicerilor, și fiind și locul unde se întăriseră acești nelegiuiți, foarte greu de străbătut, stîncos și păduros, ei nu au putut fi atacați în nici un chip. Cum oastea hanului<sup>14</sup> nu a venit să se alătore, am urmat mai departe cu ridicarea cetății în locul amintit, și apoi am pus oștile noastre și pe „aventurieri“ să facă jafuri pe pămîntul Țării Românești de unde au scos mulțime nesfîrșită de robi.

<sup>5</sup> *Della porta.*

<sup>6</sup> Este vorba de *akindji* (de la *akin* = raze), ostași fără plată care făceau incursiuni în țările dușmane pentru a jefui și a distruge; primeau în loc de soldă o parte din prada luată de ei, iar în timp de pace trăiau din produsele pămînturilor concesionate, fiind scutiți de dijmă (*ösr*), de impozitele obișnuite (*rusum-i örfiye*) și de contribuții extraordinare (*avariz-i divaniyye*) (vezi Fr. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475*, München, 1957, p. 54, n. 4, pp. 60—61; Irène Beldiceanu-Steinherr, *En marge d'un acte concernant le pençyek et les aqinçi*, în „Revue des Études islamiques“, Paris, 1969/1, p. 26 și urm.

<sup>7</sup> *Gebedjii*, corp de trupe înființat de Mehmed al II-lea, însărcinat cu armamentul și cu munițiile. Era alcătuit din 2 divizii și număra, după reforma lui Murad al III-lea, 7 300 de oameni.

<sup>8</sup> *Tozzi*, adică tunari.

<sup>9</sup> *Un castello.*

<sup>10</sup> *La milizia de venturieri.*

<sup>11</sup> Sigismund Báthory.

<sup>12</sup> *Li bellerbei della Grecia et Valachia.* Este vorba de Hassan pașa, fiul lui Mehmed Sokollu care a urmat lui Mehmed pașa, fiul lui Sinan pașa, în demnitatea de beglerbeg al Rumeliei și de Satırdji Mehmed pașa, desemnat ca viitor beglerbeg al Țării Românești Ibrahim Pecevi, *Tarih*, Istanbul 1283 H/1865, II, pp. 165, 169, 171.

<sup>13</sup> *Partita* (de la *partire*, a pleca). Dar mai există și verbul „*partire*“ a împărți. Amîndouă aceste sensuri se potrivesc cu contextul.

<sup>14</sup> *Del Tartaro* = gazi Ghirai al II-lea (1588—1608).

După ce am înzestrat cetățuia cu tot <ce trebuia> am pus înăuntru, printre ieniceri, gebegii, „topcii” și azapi<sup>15</sup>, vreo 1 600 de archebuzieri și le-am mai dat 2 000 de călăreți de-ai spahiilor din Silistra, Küstendil și Valona, pe care după ce i-am lăsat de pază împreună cu Ali pașa<sup>16</sup>, fiul lui Haidar pașa<sup>17</sup>, și <cu> sangeacii locurilor amintite mai sus, sosind iarna, și neavînd puțința de a rămîne mai mult, ne-am ridicat cu armata și ne-am pornit spre București. Dar blestematul de voievod al Transilvaniei care de multă vreme făcuse pregătiri împotriva stăpînului nostru, însurîndu-se cu fiica (!) regelui Ungariei, i-a scris acestui rege înștiințîndu-l de gîndul său, și acesta, după luarea Strigoniului, i-a trimis cam 30 000<sup>18</sup> de soldați — archebuzieri și călăreți — dintre acei soldați ce se aflau înspre Tokaj Cașovia<sup>19</sup> și Kalló și locuitorii din Țara Românească au alergat la ajutorul lor și li s-au supus lor. Deci unindu-se vreo 50—60 000<sup>20</sup> de necredincioși, au venit cu hotărîre și cu gîndul de a ne ataca din spate, dar a vrut îndurarea de sus ca acești blestemați au ajuns și s-au tăbărit în chiar aceeași zi în care noi am plecat din Tîrgoviște. Iar ei au impresurat <cetatea> Tîrgoviște și cum în ea nu rămăseseră decît cu mare greutate doar abia 200 de soldați dintre gebegii și topcii // iar dintre cei pe care îi puseseam acolo spahii din Küstendil și din Valona nu au voit să asculte de înaltele porunci, rămînînd acolo după atîta grijă<sup>21</sup> decît doar 300 sau 400 de soldați, necredincioșii au dat asaltul, și sosindu-ne această știre, din nou ne-am adunat armata și ne-am chibzuit de chipul cum să mergem împotriva lor și să-i atacăm. Dar fiindcă oastea, și îndeosebi ienicerii în cea mai mare parte erau plecați și duși de acolo, iar cei care mai rămăseseră erau încurcați de prăzile și de robii prinși <de ei> și neputîndu-i lăsa, nici unul nu a vrut și nu s-a învoit<sup>22</sup> să meargă împotriva acelor necredincioși care, în chiar noaptea aceea, uniți împreună, deodată au dat foc și pîrjol la acea cetățuie<sup>23</sup> cu artificii, păcură și lumînări <incendiare><sup>24</sup> și nefiind în ea mulți soldați, au luat-o și au distrus-o făcînd mucenici din sangeacii care se aflau înăuntru.

Ajunși la București ne-a sosit vestea despre această întîmplare și am pus să fie din nou vestită toată armata și să ne sfătuim cum să mergem

<sup>15</sup> Azapii erau unitați de pedestrași din armata otomană.

<sup>16</sup> Ali pașa era sangeac bei de Ciorum (Ibrahim Pecevi, *Tarih*, II, p. 171).

<sup>17</sup> Haidar pașa, fost beglerbeg de Rumelia.

<sup>18</sup> Cifră voit exagerată.

<sup>19</sup> *Tuccai*.

<sup>20</sup> Cifră voit exagerată.

<sup>21</sup> *Diligentia*.

<sup>22</sup> *Ne si contento*.

<sup>23</sup> Cetățuie înjghebată de turci la Tîrgoviște.

<sup>24</sup> *Con fuochi artificiali, oglio di sasso et canele*.

împotriva necredincioșilor. Dar cum ei erau în număr mare și aveau foarte mulți archebuzieri, în timp ce la noi nu numai că nu se găseau archebuzieri, dar aproape mai mult de jumătate din armata noastră era plecată sau dusă de acolo, nici unul nu s-a învoit să meargă în nici un fel să-i atace, și pentru că ne ajunsesse iarna și ne lipseau alimente și alte lucruri de trebuință, nu se mai putea întârzia până la venirea tătarilor; vrînd noi să încarturim armata în întăriturile făcute la București și neînvoindu-se nimeni să rămână, în cele din urmă am văzut că oricum e mai bine să scoatem armata și artileria tefere și nevătămate, mai înainte de a se strica drumurile și de a crește apele, întrucît nefiind în Țara Românească cetăți ridicate din vechime, ci doar făcute într-un răstimp de 15 zile <și> numai pentru a adăposti<sup>25</sup> armata, și care oricît ar fi fost de zdravene, cînd ar fi venit iarna necredincioșii asupra lor, ar fi putut cu artificii, păcură și luminări incendiare să le dea foc și să le aprindă; și <mai> fiind și iarnă, cînd se strică și se înfundă drumurile și cînd se revarsă apele, nu se mai poate trece cu armata care este de această parte a Dunării în ajutorul și sprijinul acelor cetăți<sup>26</sup> căci de acea s-au făcut acele întărituri. Mai întîi s-a discutat și hotărît că armatele nu pot rămîne acolo dacă nu se fac întărituri, și după facerea lucrării nefiind ele întărite cum se cuvenea și // neputînd fi nici păzite — pentru că nici unul nu mai avea însuflețirea sau puterea de a mai rămîne în ele, am vrut cu părerea și consimțămîntul tuturor să dau foc acestor întărituri și de asemenea tuturor caselor, bisericilor, grădinilor și conacelor<sup>27</sup> și scoțînd artileria noastră am condus-o împreună cu armata musulmană în cetatea noastră din Giurgiu<sup>28</sup>. Lui Dumnezeu i-a plăcut să ne mai apere odată în părțile acelea, căci dacă aș mai fi rămas acolo unde mă aflam, drumurile s-ar fi stricat și înfundat într-atîta și apele ar fi crescut așa de mult încît nu aș mai fi putut nicidecum salva nici armata nici artileria, și fără îndoială că ar fi urmat mari tulburări.

Într-adevăr, din mila domnului s-ar fi putut dobîndi multă cinste și face ispravă bună dacă proasta pregătire și nepăsare din trecut nu ar fi pricinuit întârzierea sosirii oștii tătarești în locurile acestea și dacă nu s-ar mai fi adăugat și iarna pentru oastea musulmană.

<sup>25</sup> *Stanciare.*

<sup>26</sup> *Fortezza.*

<sup>27</sup> Vezi mai jos, pp. 616—617.

<sup>28</sup> *Giorgi.*

## NICHIFOR DASCĂLUL

(? — circa 1599)

\*

Nichifor Parasios, zis dascălul era originar din Tricala în Tesalia, fiind fiul unui negustor cu vază și fratele unui ecleziastic de seamă. Datele sale biografice sînt reconstituite pe baza declarațiilor sale la procesul în care apărea ca acuzat în 1597, precum și a unor confruntări de mărturie contemporane. A făcut studii la Padova, dar nu știm exact cînd. De fapt nu se cunoaște nici data aproximativă a nașterii sale. După jurnalul lui Gerlach, predicatorul ambasadei germane la Constantinopol, el ar fi fost un nepot de fiică al vestitului Șaitanoglu, acelaș care a impus în 1572 în scaunul patriarhal pe Ieremia al II-lea, tot din Tesalia ca și Nichifor, căruia Ieremia îi va fi ocrotitor în cursul arhipăstoririi sale, întreruptă de două ori de intrigile de la Constantinopol. Indiferent dacă a fost la Padova înainte de 1572, sau cumva prin 1580, la întoarcerea sa a fost făcut diacon, apoi arhidiacon, fără a primi darul preoției. În 1589, cînd pleacă Ieremia al II-lea la Moscova, el îi ține locul, avînd în grija sa administrarea averii patriarhiei. El însuși ar fi fost chemat de ortodocșii din Ucraina la școala din Ostrog unde însă nu s-a putut duce. În 1592 este protosinghel al patriarhiei. Avînd

legături cu turcii — o vară a sa era soția lui Sinan Pașa, și chiar o soră a sa era în haremul sultanului, s-a bucurat de ocrotirea atotputernicului Mare Vizir. S-a amestecat în mezatul pentru domniile țărilor române cu un rol apreciabil în numirile lui Aron Vodă care îi dădea chitanțe în alb, și chiar a lui Mihai Viteazul.

În 1592 când Aron este mazilit spre a fi înlocuit cu Alexandru cel rău, el determină agitația creditorilor de la Constantinopol care îl impun din nou în scaun. Ca răzbunare ienicerii din tabăra adversă, îi ard casa (N. Iorga, *Nichifor Dascălul* . . .).

În 1593 la reîntoarcerea patriarhului Ieremia de la Moscova, acesta se plînge, într-o scrisoare către Petru Șchiopul, de starea în care a găsit averea patriarhiei, împovărată de datorii. În cursul aceluiaș an, sau la începutul celui următor, Nichifor merge în Țara Românească, și apoi la Aron în Moldova, unde prezidează din partea patriarhiei sinodul mitropoliților și episcopilor munteni și moldoveni ținut la Iași la 17 august 1594 spre a pune stavilă ofensivei catolice pentru unirea ortodocșilor din Polonia. (Pentru stabilirea anului vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 99). Dar socotelile bănești cu Aron, nemulțumit de cheltuielile prea mari la care a fost supus, duc la o ruptură. Nichifor părăsește Moldova și se întoarce la Constantinopol. În aprilie 1595 e menționat în mod reminiscent și anacronic de Giovanni de' Marini Poli ca principalul dintre răii sfătuitori ai lui Aron (Hurmuzaki, XII, p. 42 *Il qual eso Aaron fecce menar legato di Constantinopol con spese di XX some di aspri, e hora è suo consilier principale*). El este înfățișat ca un exemplu reprezentativ al grecilor din Constantinopol „*Inimicissimi di Cristianità e capitali traditori, maxime il detto daschalo*“. În 1595 însoțește oastea lui Sinan Pașa în campania din Țara Românească și este trimis de acesta în Moldova la Zamoyiski și Ieremia Movilă, mijlocind pacea și recunoașterea lui Ieremia de către turci. Pentru o reducere a rolului său vezi „*Ziarul expediției polone în Moldova în 1595* în volumul de față după I. Corfus. Dar situația lui față de noul domn pe care îl ajutase nu mai semăna cu cea pe care o avusese sub Aron. Inclinația lui Ieremia pentru catolici, și legăturile mitropolitului Gheorghe Movilă, reinstalat și el, cu prozelitismul catolic-unit din răsărit împotriva căruia prezidase Nichifor sinodul de la Iași, creau împotriva acestuia o atmosferă tulbură. Când vrea să treacă în Polonia, ca exarh ortodox al rutenilor, este oprit și închis. Reușind să scape, el fuge în Polonia și se refugiază la cneazul Constantin de Ostrog de unde continuă lupta contra unirii. Se înfățișează la sinodul de la Brzesc unde rostește afurisenia contra prelaților ortodocși care au acceptat unirea. Dar este acuzat de iezuiți că ar fi spionul lui Mihai Viteazul. Urmărit de pîrile lui Zamoyiski și Ieremia Movilă, este chemat la judecată în fața Dietei din 1597 unde este acuzat că ar fi fost spionul lui Sinan Pașa în Moldova pe care voia să o dea turcilor... etc. În cursul procesului au fost răscolite toate vechile învinuiri și șoapte din trecut. În 1590 ar fi pus să fie ucis Petru Cercel și ar fi trimis cadavrul jupuit și umplut cu paie (!) lui Mihnea Turcitul (alții spuneau lui Aron!), lucru tăgăduit de el. Învinuit că voia să dea turcilor Moldova, a declarat că în 1593 aflînd de planul lui Sinan Pașa de a preface țările române în pašalicuri, a intervenit pe lîngă una din sultane, fiica unui preot grec rămasă în taină credincioasă legii sale, care a reușit să obțină de la sultan un ordin contrar. Dar condamnarea lui era dinainte hotărîită. Prizonier în închisoarea din Malborg

în Prusia a fost ucis în taină prin 1599 pentru a nu fi predat sultanului care îl cerea. Se aplica o dată mai mult vechiul sistem al lui Ștefan Báthory de a menține în felul acesta ficțiunea independenței coroanei polone față de turci.

Textul „povestirei” lui Nichifor dascălul despre expediția lui Sinan Pașa în Țara Românească, redactat în limba polonă în vremea negocierilor duse de el cu Zamoyski în Moldova, a fost publicat de I. Bogdan în *Hurmuzaki Supliment* II/1, pp. 360—365 cu o traducere franceză de I. Skupiewski. El cuprinde date interesante despre stăpânirea turcească în Țara Românească, după Călugăreni și înainte de alungarea turcilor din țară.

Despre Nichifor Parasios au scris: M. Kojalović Никифор великий протосинкел патриаршаго константинопольского престола и эксарх в западной русской церкви (Nichifor mare protosinghel al scaunului patriarhiei din Constantinopol și exarh al bisericii din Rusia apuseană) în revista „Странник Petersburg IV (1860), pp. 197—217; eps. Melhisedec *Relațiuni istorice despre țările române din epoca de la finele veacului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea*, București, 1882 (extras din „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. ist.” s. II, t. III, pp. 25—31); N. Iorga, *Nichifor Dascălul, Exarh patriarhal și legăturile lui cu țările noastre (1580—1599)* „Analele Acad. Rom. Mem. Secț. ist.” ser. II, t. XXVII, 1905, pp. 183—200; Idem, *Istoria românilor prin călători*, București, 1928, I, p. 259, II, p. 172 și *Istoria bisericii românești*, București, 1928—30, pp. 153—154; P. P. Panaitescu, *Despre Nichifor Dascălul și legăturile lui cu noi* în „Revista istorică”, XII, (1926), nr. 4—6 (april—iunie) p. 83; Idem, *Mihai Viteazul*, București, 1936 pp. 194—197; I. Corfus *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, pp. 120—123. Iar Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 87.



## POVESTIREA LUI NICHIFOR<sup>1</sup>

*1595 octombrie 26.*

Anul 1595 ziua 26 octombrie. Povestirea lui Nichifor călugărul care a venit cu Sinan pașa de la București, a plecat vineri<sup>2</sup> din București.

Sinan pașa el însuși urmează să ierneze pe lângă împăratul turcesc<sup>3</sup> la Adrianopol, de aceea clădesc acolo palate și pregătesc tot felul de provizii. Aici la București va rămâne în locul lui Sinan pașa, Mehmet Satîrghi pașa, care a fost mai înainte beglerbeg al Anatoliei. Acum pe lângă împărat se află Ibrahim pașa<sup>4</sup>, dar se spune că fără Sinan pașa, împăratul nu face nimic.

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul polon publicat în Hurmuzachi supl. II/1, pp. 360—365.

<sup>2</sup> 20 octombrie.

<sup>3</sup> Mehmed al III-lea (1595—1603).

<sup>4</sup> În calitate de caimacam.

În timpul cînd era el<sup>5</sup> acolo, Mehmet bei a fost făcut bei de Silistra, el are 30 de ani, iar beglerbegul mare al Rumeliei este Hasan paşa, fiul lui Sinan paşa.

În Ţara Românească Sinan paşa a numit 10 bei, peste care a numit paşă mai mare pe Mehmet paşa; la Tîrgovişte de asemenea este un bei<sup>6</sup>.

Întăririle din jurul Bucureştilor sînt în chipul următor: a aşezat stîlpi mari pe două rînduri, între care locul a fost umplut cu pămînt, au clădit nouă bastioane, tot cu stîlpi în pămînt şi în fiecare bastion se pot aşeza cincisprezece tunuri, de la un bastion la altul este cam cît o aruncătură de săgeată. În jurul oraşului au făcut un şanţ, poate fi adînc de trei stînjeni şi tot atît de lat.

Sinan paşa a reclădit mai întîi mănăstirea, care era împrejmuită cu ziduri îndată lîngă oraş<sup>7</sup> tot în opt zile, precum şi cimitirul care avea şi el un zid de împrejmuire, de care e legat un alt zid de pămînt cu stîlpi în felul de mai sus. Sînt acolo 5 sau 7 bastioane, nu-şi aminteşte sigur; în acea cetăţuie ar putea sta cam 10 000 de oameni<sup>8</sup>.

La Tîrgovişte de asemenea s-au clădit întărituri de stîlpi şi de pămînt, însă cuprinzînd o întindere mult mai mare decît la Bucureşti; Sinan paşa însuşi a măsurat o anume parte pentru ieniceri, alta pentru spahii, gebegii<sup>9</sup> şi alţii, fiecare a clădit porţiunea lui. Numai meseriaşi erau 3 000, iar oamenii care au lucrat la acesta 70 000. Bisericile din Bucureşti şi însuşi oraşul sînt

<sup>5</sup> Sinan.

<sup>6</sup> Ali bei, fiul lui Haidar paşa, sangeac bei de Ciorum.

<sup>7</sup> Este vorba de ctitoria lui Alexandru al II-lea Mircea (1568—1574) care există şi azi la Bucureşti şi se numeşte Radu Vodă, după numele lui Radu Mihnea care a refăcut-o după aceste evenimente. Pe atunci (1595) era cunoscută în documente sub numele de mănăstirea Sf. Troiţă.

<sup>8</sup> Întăriturile lui Sinan paşa sînt menţionate într-un document din 10 ian. 1623 prin care Radu Mihnea întăreşte călugărilor de la mănăstirea Sf. Troiţă (=Radu Vodă) un loc „din jurul oraşului Bucureşti... lîngă sfînta mănăstire, unde este palanga, pe care a făcut-o Sinan Paşa, însă de lîngă crucea lui Iştfan în sus, de unde ţine palanga, în jos, pe drumul Văcăreştilor pînă la hotarul Grecilor şi din drumul Văcăreştilor în jos pînă la Dîmboviţa şi de la palangă în jos, iar la Dîmboviţa” (*Documente B*, veacul al XVII-lea, vol. IV, Buc., 1954, p. 211 doc. 227). Urmele fortificaţiilor de lîngă mănăstirea Radu Vodă au fost descoperite în timpul săpăturilor arheologice din 1953—1954 (*Vezi Bucureşti. Rezultatul săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din 1953 Buc.*, 1954, I, pp. 148—151; I. Ioanaşcu şi colaboratori, *Bucureştii de odinioară* pp. 66—68) în lumina săpăturilor arheologice Bucureşti 1959.

<sup>9</sup> Armurieri din armata otomană.

arse de unguri<sup>10</sup>. Biserica aceea, unde s-a făcut cetățuia, a poruncit Sinan pașa să fie sfințită după legea turcească, iar pe celelalte de zid, care au rămas, nu le-a atins, nici nu le-a turcit<sup>11</sup>.

La Tîrgoviște a turcit de asemenea mitropolia, iar pe celelalte biserici le-a lăsat în pace.

La Brăila, ungurii au ars orașul și cetatea. Saban pașa<sup>12</sup> venind cu galerele, a refăcut cetatea, clădind-o din nou.

Sinan pașa cînd a venit cu oastea în Țara Românească, avea o oaste de circa 300 000 de oameni dar foametea s-a abătut asupra oștirii și îndată ce a clădit întăriturile acelor orașe, a slobozit oastea. Așa știe că pe lîngă pașa se află acum 150 000 de oameni; la Tîrgoviște sînt numai 10 000 de oameni. Tot aici a lăsat 170 de tunuri mari și mici, dar spune că nu le-a văzut, ci a auzit despre aceasta. La București a lăsat cam 100 de tunuri. Spune că Sinan pașa a adus cu dînsul cu totul 6 000 de tunuri, cele ce au rămas pe lîngă dînsul se află în tabără. Sinan pașa așteaptă să vie tătarii; după venirea lor el se va duce la „Sendinopol“<sup>13</sup>.

Turcii n-au dat nici o luptă cu oamenii domnului voievod al Transilvaniei, căci nu s-au arătat nicăieri, iar locurile de asemenea sînt foarte muntoase, strîmte, stîlcoase, pădurile sînt dese. Sinan pașa a trimis oameni de ai lui pentru ca să taie drumuri prin păduri în cîteva locuri, dar nu a putut face nimic, căci era ocupat și cu ridicarea întăriturilor în jurul acelor cetăți. Acei turci care au umblat prin munți nu au văzut nicăieri pe ardeleni.

Despre Mihai voievod spune că a dat o luptă cu turcii între București și Dunăre, în locuri strîmte și cu bălți, la un pod<sup>14</sup>, dar, fiind respins și biruit de turci, deși și el a omorât mulți turci cu rușnițele<sup>15</sup>, nu a putut susține năvala lor și a fost silit să se retragă și s-a retras îndată. Acum se spune despre dînsul că se află în munții dinspre Transilvania, în locuri foarte strîmte<sup>16</sup>; turcii care au mers după dînsul nu l-au putut găsi.

---

<sup>10</sup> Cei 200 ostași unguri de sub comanda lui Albert Király care fuseseră trimiși de Sigismund Báthory în ajutorul lui Mihai Viteazul (A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 202, n. 114; pp. 235, 238, n. 126) au pătruns, împreună cu alți oșteni în oraș, fără știrea domnului și l-au jefuit (Vezi cronica lui Balthasar Walter, *Brevis Rerum a Michaele Moldaviae Transalpiniae sive Walachiae Palatino Michaele gestarum descriptio publicat de Papiu Ilarian, Tesauro de monumente istorice* I p. 17 și editat din nou de D. Simonescu în *Studii și Cercetări de Istorie Medie* III, 1959, p. 79).

<sup>11</sup> Pentru o afirmație contrară vezi Na i m a *Tarih* II, p. 130.

<sup>12</sup> Comandant al galerelor de pe Dunăre.

<sup>13</sup> Semendria zisă și Senderavia.

<sup>14</sup> Lupta de la Călugăreni, 13 august 1595.

<sup>15</sup> Rușnițe, un fel de puști folosite pe atunci mai ales de mercenarii germani.

<sup>16</sup> Mihai Viteazul se retrăsese în munți la Stoenești, nu departe de trecătoarea Bran.

Sinan paşa urma ca după ce ar fi cucerit Moldova, aici spre Polonia, şi o va fi luat în stăpînire în acelaşi chip ca şi Ţara Românească să trimită oastea turcească şi tătărească în Transilvania, iar de cealaltă parte urma să vie însuşi paşa de Timişoara<sup>17</sup>. Îndată ce va veni hanul<sup>18</sup> la oastea lui Sinan paşa, dacă va fi vreme frumoasă, îl va trimite cu o parte din oastea turcească la Timişoara împotriva Transilvaniei; dacă vremea nu va îngădui, atunci desigur hanul va ierna acolo.

A auzit că sub Timişoara a fost acum două luni oastea creştină, de asemenea sub Lipova, dar amîndouă nu au făcut nimic; spune că transilvănenii au luat o cetate turcească<sup>19</sup> oarecare chiar pe graniţă, dar după aceea a sosit acolo oastea turcească, au respins oastea transilvănenilor pînă la graniţă. Acolo venise oaste turcească din Anatolia.

---

<sup>17</sup> Mihalidjli Ahmed paşa, beiberbei de Timişoara.

<sup>18</sup> Feth Ghirai I.

<sup>19</sup> Verşetul, ocupat la 22 august 1595.

## RELAȚIE ANONIMĂ ITALIANĂ

(31 octombrie 1595)

\*

Unul din membrii corpului italian trimis de ducele de Toscana Ferdinand de' Medici, să participe la campania Ligii creștine din 1595, a lăsat o scurtă relație scrisă în tabăra principelui Transilvaniei Sigismund Báthory, la 31 octombrie cuprinzând unele știri sumare, dar precise, asupra efectivelor otomane care apărau cetățile Tîrgoviște și Giurgiu, asupra tunurilor și munițiilor părăsite de Turci la Tîrgoviște și București, precum și a cifrei robilor eliberați de creștini după retragerea oastei lui Sinan pașa peste Dunăre.

Ca și ceilalți participanți italieni, autorul le atribuie lor cucerirea Giurgiului, subliniind faptul că ar fi pătruns primii în cetate de unde nu ar fi luat nici o pradă. Față de descrierile cunoscute pînă acum nu se aduce nici un element nou, în afara precizării orei cînd s-a dat asaltul la Tîrgoviște și Giurgiu. Dar ora pare greșită (vezi mai jos p. 623).

Cel dintîi a ținut de la zece seara la două noaptea! Al doilea a început la opt seara!

Relația anonimă italiană a fost descoperită de A. Decei în Arhivele Vaticanului (Codici Urbinati Latini vol. 1063) și publicată împreună cu alte acte contemporane sub titlul „*Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*” în „*Revista Arhivelor*” X/1, București 1967, p. 237, doc. nr. 88.

## DIN TABĂRA PRINCEPULUI TRANSILVANIEI<sup>1</sup>

1595, octombrie 31

La 18 ale lunii de față, am ajuns în tabăra noastră de la Tîrgoviște, oraș de frunte<sup>2</sup> al Țării Românești, unde am aflat că Sinan pașa plecase chiar în acea dimineață și că lăsase în cetate 1 500 de turci în grija lui Ali pașa de Karaman<sup>3</sup>; și toată noaptea am rămas călare, temîndu-ne să fim prinși între două focuri<sup>4</sup>, căci Sinan era la o leghe și noi ne aflam la peste două mile de cetate.

În dimineața următoare ne-am întors, așezîndu-ne tabăra într-un loc bun aproape de Tîrgoviște și la orele 22 s-a dat asaltul și la două din noapte

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Decei sub titlul *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595* în „Revista Arhivelor“ X/1, București, 1967, p. 237, doc. nr. 88.

<sup>2</sup> *Città a Capo di tutta Valacchia.*

<sup>3</sup> Ali bei Haydarpasazade, beilerbei de Trapezunt.

<sup>4</sup> *Esser tolti di mezzo.*

cetatea a fost cucerită, măcelărindu-se toți turcii afară de pașă<sup>5</sup> și de un sangeac bei<sup>6</sup> și alți doi turci care au fost luați în prinsoare. În cetate s-au găsit 45 de tunuri dintre care trei mari și celelalte mici. Aflând Sinan de pierderea cetății, a părăsit Bucureștii unde se retrăsese, dându-i foc și a lăsat 33 de tunuri, multe muniții și o foarte mare cantitate de alimente pe care nu le-a putut lua cu el, în fugă, și s-a retras la Giurgiu, punându-și oamenii să treacă fluviul cât mai repede puteau. La 28 octombrie am ajuns la Giurgiu pe la orele 21 și am găsit vreo 4 000 de turci care treceau cu multe lucruri și i-am atacat, măcelărindu-i și înecându-i, astfel că au scăpat foarte puțini; am eliberat vreo 6 000 de suflete de robi și am căpătat mulți cai și cămile încărcate cu pradă.

La 30 ale lunii am dat asalt cetății pe la orele 20 și am cucerit-o; și noi, italienii care eram vreo 60 am fost primii care am intrat înăuntru, spre marea uimire a ungarilor; și de îndată ce am ucis pe turci, care erau vreo 600, am ieșit din cetate fără să fi luat pradă cât de puțină, lăsând toate lucrurile în seama ungarilor. Nu a murit nimeni dintre noi, dar mulți au fost răniți de lovituri de pietre; în timp ce pornisem la asalt au venit pe pod vreo 500 de turci cu o galiotă mică înarmată pentru a le da ajutor, și au fost uciși de ai noștri, au fost înecați și li s-a luat nava.

Tabăra lui Sinan era dincolo de fluviu, la o lovitură de tun și în prezența lui i-am luat cetatea și am tăiat podul în mai multe locuri.

Veniseră 80 000<sup>7</sup> de tătari și erau chiar la granița Moldovei dar aflând de fuga lui Sinan s-au întors înapoi.

---

<sup>5</sup> Foçu bey de Amasia.

<sup>6</sup> Sangeac bei de Küstendil și de Valona (Dilvina).

<sup>7</sup> Cifra este confirmată de izvoarele contemporane. Vezi Hurmuzaki III/2, p. 151, doc. CLXXI, 21 noiembrie 1595.



## PETRU PELLÉRDI

(? — după 1596)

\*

Péter Pellérdi zis și Petru diacul era subcămărașul principelui Sigismund Báthory încă din anul 1587. A fost totodată și diac al cancelariei ardelenene.

În această calitate a însoțit pe Sigismund Báthory în expediția întreprinsă în toamna anului 1595 pentru a alunga din Țara Românească oastea turcă condusă de marele vizir Sinan Pașa.

Pellérdi a alcătuit o relație oficială a evenimentelor la care a luat parte. E probabil să fi fost scrisă chiar sub ochii lui Sigismund Báthory, ceea ce ar explica exagerarea rolului acestuia. Ca și alte relații de popularizare a campaniei din toamna anului 1595, scrise din îndemnul iezuitului Alfonso Carrillo, descrierea lui Pellérdi se înfățișează printr-un artificiu destul de vizibil sub forma unei scrisori adresate unui baron de seamă din Ungaria, imperială anume Francisc Nádasdy, comite de Vass și Șopron și mare comis al regelui Ungariei. A fost publicată la începutul anului 1596 sub titlul: *Báthory Zsigmondnak, Erdélyország fejedelmének győzhetetlen nyereségéről, Tergovistya, Bukeres [sic] és Gyirgyó*

alatt, s azoknak megvételéről Istennek akaratjából: miként az egész História egy magyarországi főúrhoz levele által. Nyomatott Németújvárott Manlius János által Anno D.MDXCVI (Despre biruința lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, la Țîrgoviște, București și Giurgiu și despre cucerirea acestor cetăți, de către luptătorul Petru Pellérđi în scrisoarea adresată unui nobil din Ungaria. Tipărită la Németújvár [Güssing] de Ioan Manlius în anul domnului 1596).

La începutul secolului al XX-lea, descoperindu-se originalul la abația din Pannonhalma, a fost publicat de profesorul Sörös Pongrác sub titlul: *Pellérđi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott gyözelméről* (Scrisoarea lui Pétru Pellérđi privitoare la biruința lui Sigismund Báthory asupra lui Sinan Pașa) în „Anuarul Școalei Superioare a Abației din Pannonhalma” pe anul școlar 1913/1914, pp. 136—156. În introducerea autorul indică deosebiriile dintre original și ediția lui Manlius pe care o corectează după manuscris.

Relația lui Pellérđi a fost folosită pentru prima oară în istoriografia română de A. Veress în studiul *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, publicat în „An. Acad. Rom. Mem. secț. ist.”, s. III, t. IV, 1925, pp. 65—148. O traducere fragmentară în limba română a fost dată de I. Crăciun în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” VI, Cluj, 1935.

Deși sînt denaturate însăși faptele și exagerate peste măsură pierderile turcilor, întreaga dare de seamă avînd doar scopul de a-l preamări pe Sigismund, nepomenind nici măcar contribuția mult lăudată a lui Piccolomini la baterea zidurilor cetății Giurgiu, și cu atît mai puțin participarea efectivă a lui Mihai Viteazul (care nu se bucura de simpatia principelui) la operațiile de la Țîrgoviște, textul lui Pellérđi este instructiv căci aruncă lumină asupra procedeeelor lui Sigismund Báthory. Reținem cifrele efectivelor date de diferitele orașe și regiuni și itinerariul expediției, care nu au fost supuse la prefaceri.

[DESPRE CAMPANIA LUI SIGISMUND]

1595, noiembrie 1

p. 497 . . . În ziua<sup>1</sup> de 27 august, Măria Sa Domnul  
p. 498 nostru<sup>2</sup> a pornit cu oastea din Alba Iulia. Și ne-am strâns în tabără, la Sebeș  
acest oraș al Măriei Sale e numai la o milă depărtare de Alba Iulia. Am  
zăbovit aici 3 zile; adunându-se apoi cu ajutorul lui Dumnezeu și ostași de  
frunte din ținuturi îndepărtate, am mers încetul, cu încetul, astfel că am ajuns  
la Codlea, la locul hotărât mai dinainte pentru secui, în ziua de 3 septembrie.  
Secuii ne așteptau acolo de vreo câteva zile. Măria Sa împreună cu Gaspar  
Korniș<sup>3</sup> și cu alte căpetenii mai mari, fiind de față și Ștefan Bocskay<sup>4</sup>, i-au

---

<sup>1</sup> După I. Crăciun în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj VI, 1935, p. 497 ș.u. cu unele modificări.

<sup>2</sup> Sigismund Báthory.

<sup>3</sup> Gaspar Kornis de Ruszka, căpitanul cetății Hust și comite de Maramureș.

<sup>4</sup> Ștefan Bocskay de Kis Măria, căpitanul cetății Oradea și comite de Bihor. Era unchiul lui Sigismund.

trecut în revistă; secuii care erau acolo în tabără se ridicau la 14 700. Tre-  
cerea în revistă a avut loc în ziua de 4 septembrie...

[Sigismund Báthory promulgă chiar la Codlea hrisovul de privilegii al  
secuilor<sup>5</sup>,]

Secuii s-au adunat în curînd la peste 22 000 dintre care archebuzieri  
erau 8 200 iar ceilalți lăncieri și cu coase...

... Din Oradea Bocskay a adus 800 de călăreți, toți lăncieri, 1 200 de  
pedestrași, toți cu archebuze.

Ștefan Vodă zis Răzvan, care este acum Măria Sa Domnul Moldovei,  
a sosit și el cu vreo 2 300 de pedestrași minunat de frumoși și 700 de călă-  
reți, împreună cu 22 de tunuri mari.

[Amănunte asupra alcătuirii oastei lui Sigismund Báthory]

... Din Polonia... Ioan Wayer [Weiher]... cu 300 de cazaci...  
Ostași nemți... 1 600... Orașul Sibiu 1 000 de trabanți negri... Brașoveni  
1 000 de trabanți albaștri... Mediașul, Sighișoara, care întrețin și ele 1 000  
de trabanți verzi, toți archebuzieri, au venit și ei... Bistrița 1 000 de pe-  
deștri roșii... 1 000 de trabanți albaștri de la Curtea Măriei Sale... Sebeșul,  
Orăștie, Scaunul Miercurei și Scaunul Cincul Mare au dat 500 de archebu-  
zieri... Afară de aceștia nemeșii veniți în persoană din toate județele. Curtenii  
Măriei Sale 2 000 de călăreți... Bocskay 300 de călăreți... Cancelarul Josica  
200 de călăreți... Ștefan Csáki 100 de călăreți... apoi 2 000 de călăreți  
și 1 000 de pedestrași... plătiți din vistieria Măriei Sale, sub conducerea  
lui Ștefan Török, Nicolae Sennyei, Gheorghe Bess și Petru Huszár...

Voievodul Țării Românești, Mihai, la fel ne-a așteptat pregătit, cu  
oamenii săi, cu tunurile și obuzele sale frumoase, cu ostași frumoși, mulți  
români buni care au fost cu Mihai Vodă cel puțin 8 000 de călăreți și pe-  
deștri.

[Întreaga oaste era alcătuită din]:

20 000 de călăreți lăncieri... 32 000 de pedestrași... 10 tunuri mari  
aduse de Măria Sa Domnul nostru de la Alba Iulia, 53 de „obuze”<sup>a</sup>, multe  
falconete și colubrine; la acestea se adăugau 148 de căruțe încărcate cu praf  
de pușcă, gloanțe, cazmale, sape, funii. După ce am pornit din Codlea a  
trebuit să trecem pe la Bran, care ține de Brașov, unde locul este foarte  
îngust, încît poate trece numai cîte un car; aici am numărat cîte care cu  
merinde aveam cu noi. Erau 3 718... care... iar pe lîngă aceste care, cel  
puțin 14 000 de oameni.

Oastea Măriei Sale fiind astfel adunată, am pornit din Codlea cu aju-  
torul lui Dumnezeu și am mers cît se poate de încet<sup>b</sup> pînă ce ne-am așezat

p. 499

<sup>5</sup> La Barovius pp. 207—211; vezi și Iacobinus *Brevis Enarratio rerum*.

<sup>6</sup> Nu se arată de ce trebuia să se meargă *atît de încet*?

tabăra la 1 sau 2 mile mici dincoace de Tîrgoviște<sup>7</sup>, unde se afla Sinan Pașa, în ziua de 15 octombrie. Înțelegînd Sinan Pașa, că Măria Sa domnul nostru împreună cu oastea este atît de aproape, s-a ridicat în acea noapte cu oastea sa și a plecat (lăsînd în cetatea Tîrgoviștei 1 200 de oameni) sub cuvînt că îl chiamă sultanul<sup>8</sup> și trebuie să se grăbească; va zăbovi cîteva zile la București și dacă va fi nevoie și-i va ataca dușmanul din vreoa parte, îi va ajuta din București cu 10 000 de oameni, însă acum n-au de cine să se teamă. Le-a lăsat mulți ieniceri de frunte, un pașă și un beg. Numele pașei este Tharapuluz Ali Pașa<sup>9</sup>, numele begului e Baly Beg<sup>10</sup>. Sculîndu-ne dimineața, împreună cu domnul nostru, am plecat cu oastea. Dar ni s-a adus vestea că Sinan nu mai este nicăieri. Am mers mai departe și am ajuns în ziua de 16 octombrie sub cetatea Tîrgoviștei, care este pe un loc atît de frumos încît mai frumos nici nu poate fi; pe de o parte se ridică un deal mare și frumos, cu vii, deasupra căruia se întind, pe o lungime de 3 mile, păduri frumoase de stejar, iar pe sub ele curge un rîu frumos, apa Dîmboviștei<sup>11</sup>, cu păstrăvi și alți pești frumoși, iar pe de altă parte se întinde acel șes mare și frumos pe care omul nu-l poate cuprinde cu ochii; orașul este mare, cu multe case frumoase<sup>12</sup> de piatră și mănăstiri, toate pîrjolite și arse. În ziua în care am sosit acolo, am stat cu toții călare, noaptea aceea pînă în zori. A doua zi ne-am dus în tabără. Seara, domnul nostru a pus să se sape șanțuri sub cetate și să umple coșuri cu pămînt<sup>13</sup>. A treia zi adică la 18 octombrie, domnul nostru a început să bată într-adevăr cetatea . . .

[Urmează laude exagerate la adresa lui Sigismund Báthory].

Împușcăturile nu mai conteneau nici afară, nici înăuntru, dar cum lemnele de la palânci erau lemne foarte verzi și nuielile de asemenea, precum și pămîntul de umplutură moale, totul era încă neuscat. Pe dinăuntru, îngrăditura avea o umplutură de doi stînji, toată făcută de asemenea din lut moale, iar înălțimea ei era de jur împrejur de două sulițe fiind ferecată din loc în loc, în trei locuri. Nu a putut fi deloc stricată de împușcături, dar marea lor mulțime, ajutată de fumul (?) groaznicelor împușcături a stricat umplutura în mai multe locuri, a aprins îngrăditura cu praf de pușcă și cu lemne uscate, în mai multe locuri, și au pornit la asalt, urcînd pe scări foc

<sup>7</sup> La Stoenești; vezi I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, București, 1907, I. p. 336.

<sup>8</sup> Mehmed al III-lea.

<sup>9</sup> *Tharapwltwy Alli bassa*. Vezi cronică lui Balthazar Walter, ed. Dan Simionescu în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, III, p. 82. Era fiul lui Haidar-pașa, sangeac bei de Ciorom.

<sup>10</sup> *Alumnay Baly bek*. Confuzie cu kocibei. Vezi Naima Tarih II, p. 134.

<sup>11</sup> *Domboricza vize*.

<sup>12</sup> Adjectivul frumos revine de 8 ori în frază.

<sup>13</sup> Adică să facă gabioane.

și lemne uscate legate în mii de mănunchiuri. Din pricina fumului prea mare făcut de deseale împușcături, turcii nu puteau vedea nimic în afară, iar unde era vreo spărtură cât de mică, ai noștri o luau îndată de la ei și îi dădeau foc. Astfel, neputînd suporta focul, turcii au ieșit din cetate și au fost măcelăriți cu toții. În aceeași zi seara, cam pe la ceasurile 9, Dumnezeu ne-a dat în stăpînire cetatea pe care Sinan Pașa o zidise cu toate forțele sale timp de 6 săptămîni. Dumnezeu ne-a predat-o în mîinile noastre în 6 ceasuri. Pașa împreună cu begul, au fost aduși vii înaintea Domnului nostru, iar cei rămași în cetate au fost cu toții măcelăriți. *Domnul nostru a dat tuturor voie să jefuiască și s-au găsit nenumărate comori și aur . . . mulți cai și vite, mult praf de pușcă, gloanțe, două tunuri mari, împreună cu ghiulelele lor cîntărind 56 de funți, iar sus pe îngrădituri 44 de falconete.*

. . . Dintre creștini au pierit cel mult 400 . . . și aceia erau niște bieți pedestrași.

De acolo a purces Măria Sa cu oastea după Sinan; dacă <așadar> acela nu-l așteaptă la Tîrgoviște, el va merge după el la București, sau oriunde i-l va da Dumnezeu în mîna Măriei Sale. A pornit din Tîrgoviște în ziua de 23 octombrie și am făcut în acea zi două mile spre București.

[S-au prins trei pribegi unguiri] care, întrebați de domnul nostru unde este Sinan Pașa, au răspuns „e la București, dar aflînd că Măria Ta ai luat atît de repede Tîrgoviștea, n-a îndrăznit să vă aștepte nici la București, ci a plecat fugind în grabă, încît toate tunurile și falconetele pe care le-a avut cu el, le-a lăsat pe toate acolo în cetate și în tabără<sup>14</sup>, împreună cu nenumărate provizii. Se omoară și se taie între ei cînd ajung la un drum îngust sau la cîte un pod, dășînd în urmă nenumărați catîri încărcăți și cămile . . . și fug; dacă nu cumva vă va aștepta la Giurgiu, căci nu credem să vă aștepte în altă parte; și se zice că podul peste Dunăre s-ar fi rupt, poate de aceea se și grăbește, ca să-l facă“: Auzind acestea, Domnul nostru . . . a trimis într-acolo pe un slujitor mai mare al său, pe Gheorghe Farkas, împreună cu Nicolae Sennyei cu o sută de călăreți, să vadă într-adevăr dacă este așa cum spun cei trei tineri pribegi. Cînd s-au întors, aceștia au povestit faptele cu de-amănuntul domnului nostru zicînd că le-au găsit întocmai cum le-au spus tinerii. După aceea s-a hotărît că nu mai este nevoie să meargă la București, ci Măria Sa lasă în grija lui Mihai Vodă, să trimită boieri acolo, iar el va merge cu oastea spre Giurgiu după Sinan. Măria Sa domnul nostru a urmat această hotărîre și a plecat după Sinan cu ajutorul lui Dumnezeu. Nicăieri n-am mers pe drumuri de țară, ci am mers prin locuri mai dosnice ca să putem umbla liniștiți<sup>15</sup>, să nu prindă Sinan de veste că sîntem pe urmele

p. 501

<sup>14</sup> Cronicarul otoman Mustafa Naima afirmă dimpotrivă că turcii au retras din București tunurile, au încărcat rechizițiile în harabale, au golit și dat foc fortăreței pe care o zidiseră. (*Tarih*, II, p. 135), plecînd pe la miezul nopții.

<sup>15</sup> De aceea au și întîrziat peste măsură de la 23 octombrie pînă în seara de 28.

lui... și n-a fost prins nimeni din tabăra noastră și nu s-a aflat nimic sigur despre noi. Chiar în ziua de 28 octombrie dimineața, când voiam să pornim din tabără — care se afla într-o câmpie, a fost adus înaintea domnului nostru un turc care a spus că Sinan Pașa trecuse încă de ieri Dunărea cu grosul oastei, căci îl înștiințaseră desigur românii<sup>16</sup> că craiul Ardealului va sosi acolo luni sau marți — trecerea avusese loc vineri — lăsând dincoace vreo 8 000 de turci cu nenumărați robi români, cu multe care încărcate, neîndrăznind să treacă peste pod carele grele pînă ce nu va trece mai întîi călărimea, nici nu a hotărît pe cine și cîți ostași să lase în cetate, gîndindu-se că va putea orîndui toate acestea pînă marți, numai să-și poată trece mai întîi oamenii dincolo. Aflînd noi acestea, am pornit îndată și am mers într-una, încît am ajuns la Giurgiu chiar în aceeași zi, sîmbătă după amiază, la ceasurile 4, nu marți. Nimeni dintre călăreți n-a descălecat, ci toți au rămas călare, numai pedestrașii au fost rînduiți de Domnul nostru să meargă sub cetate. Mulțimea de trabanți a năvălit asupra carelor încărcate și asupra turcilor. Dumnezeu slobozi în acel ceas pe toți robii, 4—5 000. Am cîștigat peste 6 000 de care încărcate. Turcii au fugit val-vîrtej pe podul Dunării. La cetate nu se poate ajunge din nici o parte, pe uscat, căci este înconjurată de jur împrejur de Dunăre. Jumătate din cetate este așezată, dintr-o parte, pe Dunărea turcească iar cealaltă parte este înconjurată de un braț al Dunării. Nici nu au apucat să ridice lanțurile podului de peste acest braț al Dunării și ai noștri au și năvălit și au cucerit îndată primul pod; apoi au năvălit pe podul de luntre de peste Dunăre, stricîndu-<sup>17</sup>. Atîția turci au murit și au pierit căzînd de pe primul pod în brațul Dunării, încît Dunărea și-a oprit cursul, astfel că puteai merge pînă la cetate peste leșurile turcilor și ai cailor morți pe acel braț al Dunării. Peste 5 000 de turci și nenumărați cai, cam peste 3 000, au pierit înecați

<sup>16</sup> Așa cum este formulată această presupunere a lui Pellérdi pare să atribuie românilor un rol dubios. Vezi și confuzia voită dintre Mihai și Mihnea turcitul din buletinul întocmit de Carrillo precum și toate știrile trimise de Sigismund fie direct fie prin Simon Genga, încă de la sfîrșitul anului 1594, în care acuză pe domnii români (și în genere pe români) de gînduri trădătoare, justificînd o eventuală înlăturare a lor. Autorul afirmă că scrisoarea sa a fost citită de Sigismund. Poate chiar lui i se datorează această insinuire.

<sup>17</sup> Distrugerea podului este înfățișată în mod deosebit în relația răsăriteanilor — în care se afirmă că ar fi fost făcută chiar de Sinan după ce au început creștinii operațiile contra cetății din insulă (Hurmuzaki, XII, p. 88) — și de cea a lui Visconti (destul de asemănătoare cu a lui Pellérdi) în care se vorbește de două distrugerii parțiale făcute de creștini în două zile deosebite. Vezi și versiunea dramatică a cronicarului turc Naima, (*Tarih*, II, p. 136) care afirmă că artileria creștină a tăiat podul în două, oastea turcă prăvălindu-se în Dunăre (!) „Multe mii de musulmani au pierit acolo“ iar dintre akingii nici unul n-a scăpat... O astfel de nenorocire. — scrie cronicarul turc — nu s-a mai întîmplat nici cînd, și o înfrîngere atît de mare nu s-a văzut niciodată“.

în Dunăre sau loviți de gloanțe. Au scăpat numai cei care au izbutit să fugă în cetate.

În noaptea aceea n-au putut duce în cetate nici de-ale mîncării, atît de repede au împresurat-o. Am stat călări în acea noapte pînă a doua zi la ceasurile 10, iar apoi în această de a doua zi, seara, adică la 29 octombrie s-au început săparea de șanțuri în două locuri sub cetate, iar tunurile luate la Tîrgoviște au fost îndreptate spre cetate împreună cu multe alte tunuri; seara au început să o bată, iar pînă în zori au spart atît de mult zidurile încît acestea au început să se surpe, iar spre seară, adică în ziua de 30 octombrie, s-a început asaltul — destul de greu — iar Dumnezeu ne-a dat și această cetate în mîinile noastre. 800 de turci se aflau în cetate; dintre aceștia, numai unul a putut fugi, și acesta sărind în Dunăre, a trecut înot spre Sinan Pașa . . .

. . . Sinan Pașa se uita la noi de pe malul celălalt al Dunării însă nici n-a putut ajuta pe cei din cetate, nici pe noi nu ne-a putut vătăma pentru că nu avea cu el mai mult de 4 tunuri mici, rămînînd aici, dincoace de Dunăre, tot praful de pușcă și toate gloanțele pentru tunuri. Și aici, la Giurgiu, am cîștigat două tunuri mari, 38 de tunuri mici, mult praf de pușcă, gloanțe; adică la Giurgiu, București și Tîrgoviște am luat 110 tunuri mari și mici. Dintre creștini au pierit sub cetatea Giurgiului 62, nici un om de seamă, ci numai pedestrași. Atît de mult s-a milostivit Dumnezeu față de noi. Sinan s-a speriat cînd a văzut că am luat cetatea, crezînd că vom trece și podul împotriva lui. A năvălit repede peste pod ca să poată trece în grabă pe țărnul celălalt. Iar noi, din partea noastră, am stricat podul pentru că dacă nu l-am fi stricat, ar fi putut ajuta cetatea . . .

[Urmează laude la adresa lui Sigismund].

. . . nimeni altul nu va putea înștiința pe Măria Ta<sup>18</sup> cu mai mult adevăr și mai în amănunt despre starea noastră de aici; într-adevăr poți să mă crezi, Măria Ta, pentru că am fost de față pretutindeni, ba domnul nostru a și citit această scrisoare“ . . .

Am scris această scrisoare sub cetatea Giurgiului, în prima zi a lui noiembrie, în anul 1595.

Petru Pöllérđi

---

<sup>18</sup> Scrisoarea este adresată lui Francisc Nádasdy comite de Vass și Sopron și mare comis al regelui Ungariei.



## GIUSEPPE PISCULO

(? — după noiembrie 1596)

\*

Călugărul franciscan Giuseppe Pisculo, originar din Melfi în Italia a venit la sfârșitul secolului al XVI-lea ca misionar în Țara Românească unde a stat câțva timp, fără a se putea preciza durata acestei șederi. În orice caz, a fost martor la expediția lui Sinan Pașa împotriva lui Mihai Viteazul, (august 1595) și apoi la eliberarea Țirgovîștei de către armata creștină (octombrie 1595). Nu a asistat la luarea Giurgiului, deși o descrie cu multe amănunte în cursul unui tratat mai lung întocmit de el în noiembrie 1596, la cererea unei persoane de seamă pe care o numește Excelența Voastră. A mai rămas în Țara Românească cel puțin 15 zile după plecarea lui Sigismund în Transilvania. Din acest tratat istoricul A. Veress nu a publicat decât părțile privitoare la istoria românilor și în special la campania din anul 1595. Textul astfel înfățișat pune multe semne de întrebare. Care a fost scopul comandării acestei scrieri? Cine era Excelența Sa? Care era calificarea autorului, simplu călugăr franciscan, pentru a da, nu numai o mărturie a celor văzute și auzite de el în legătură cu campaniile din Țara Românească, ci considerații asupra politicii Transilvaniei, a descrierii dietei din vara anului 1594 și a așa-zisei

rebeliuni din iulie—august, sau judecări asupra unor personaje ca iezuitul Carrillo, cancelarul Josica, sau căpitanul George Bórbely, sau chiar propuneri de soluții ingenioase, cum ar fi aceea de a transforma Țara Românească într-un fel de „no man's land“, golit de toate bucatele sale depozitate în munți, și ales ca teatru ideal de război cu turcii de câte ori ar încerca aceștia a trece Dunărea spre a merge contra Transilvaniei.

Dar chiar din prima frază reprodusă de A. Veress (pag. 75/139) rezultă că autorul tratatului trebuia să dea o *prezentare a stării Transilvaniei, și unele precizări privind evenimintele din Moldova* (adică instalarea în domnie a lui Ieremia Movilă de către Zamoyski), atît cît trebuia pentru a se putea ajunge la o concluzie necesară unei înțelegeri între poloni și imperiali, de care avea să se ocupe legatul papal în Polonia, cardinalul Caetano. Astfel stînd lucrurile, va trebui bine deosebit ceea ce constituie o mărturie directă de ceea ce nu e de fapt adesea decît o înseilare de informații culese de la alții și amestecată cu opinii proprii, vădînd o atitudine de-a dreptul dușmănoasă față de populația Țării Românești, și oarecum contradictorie față de Mihai Viteazul. Este interesant de observat că informațiile lui Pisculo par să fie împrumutate relațiilor italienilor participanți la campania din octombrie 1595. Este mai ales curios că un fapt acceptat de A. Veress, și socotit foarte important, anume muștrările și amenințările adresate la Giurgiu de Sigismund lui Mihai Viteazul pe care îl făcea răspunzător de lipsa de alimente, nu se află pomenit decît de doi martori care nu au fost atunci la Giurgiu: Pigaffeta (p. 124) și Pisoulo (p. 140). În schimb, Silvio Piccolomini, care a avut un rol activ la luarea Giurgiului, și care era invitat să participe la consiliile de război ale principelui, nu atribuia niciodată lipsa de hrană și de nutreț din Țara Românească unei deficiențe a domnului român, ci greutății organizării transportului în convoaie de căruțe ce trebuiau să aducă din Transilvania alimentele pentru hrana oastei. Dealtminteri însuși Pigaffetta după ce este dispus să-l acuze pe domn de lipsa de alimente de la Giurgiu se plînge apoi de toată lumea: de cancelarul Josica pentru că ar fi nepărtinit pe italieni la distribuirea alimentelor, de dregătorii orașului Brașov care i-au lăsat să moară de foame, de cei din Sibiu care i-au înșelat nedîndu-le alimentele datorate etc. Dar informația care e destul de laconică la Pigaffetta: („principele l-a muștrat tare pe domnul Țării Românești și l-a amenințat că nu și-a respectat promisiunile mari de a se îngriji de hrană pentru armată”) capătă o amploare sporită la Pisculo. Acesta are o atitudine destul de inegală față de Mihai Viteazul. Amintind de Călugăreni, zice: „Sinan după ce a trecut pe un pod cu o parte a armatei, a fost lovit pe neașteptate de Mihai Voievodul, care a adus multe pierderi turcilor luîndu-le steagul „regal“, totuși din cauza mulțimii dușmanilor, care creștea neconținut, pe înserate acel voievod a fost silit să se retragă mai sus de Tîrgoviște într-o vale îndreptată spre Brașov” (p. 76/140). Peste această primă redare cinstită se așterne apoi un val de denigrare: „Susnumitul Mihai, care se retrăsese într-o vale, la vreo trei leghe depărtare de Tîrgoviște spre Brașov, solicita cît putea mai mult pe Transilvan ca să vină cu oastea sa, arătîndu-i că expediția este foarte ușoară, susținînd că Sinan avea o oaste cu totul nouă și lipsită de experiență și că nu putuse să-și facă rost de soldați din ținuturile de la granița Ungariei,

căci aceștia erau cu toții prinși de lupta contra armatei imperiale de sub Strigoniu. Principele Transilvaniei... trece munții cu armata sa, lucru într-adevăr foarte greu, mai ales trebuind să fie duse coloane de provizii, căci fusese mai înainte asigurat de acel Voievod cu privire la alimente că acestea după cum se făgăduise de către localnicii de aici s-ar fi și aflat în munții, în pădurile și văile dimprejur, pentru ca la venirea lor ei să afle provizii îmbelșugate; și deși acest lucru a fost crezut s-a întâmplat cu totul dimpotrivă. (*Ibidem*, l. cit. și p. 77/141). Uneori aflăm o combinație a celor două straturi amintite, de exemplu: „Cît despre mine, cred că victoria obținută de principe (Sigismund) în Țara Românească a fost determinată mai întîi de către Mihai Voievod care — fiind soldat viteaz și cutezător, și dînd dovada vitejiei sale <în luptă> împotriva oastei lui Sinan, după trecerea turcilor în Țara Românească atunci cînd i-a atacat pe acel pod și le-a pricinuit pierderi, el însă reîntorcîndu-se fără a prăpădi din ai săi — pentru interesul său propriu pentru a nu pierde acea țară guvernată de el s-a sîrguit cu tot dinadinsul ca principele să treacă munții spre a-l apăra. Dar dacă acesta ar fi știut de lipsa de alimente, eu nu cred că s-ar fi hotărît vreodată Alteța sa să treacă în Țara Românească, întrucît datorită unor asemenea lipsuri s-a văzut cum s-au prăpădit alte armate, precum s-a întîmplat cu aceia din Cazranel în Croația, și îndeosebi s-ar fi putut întîmpla chiar acolo în Țara Românească unde reîntoarcerea ar fi ajuns să fie foarte anevoioasă dacă s-ar fi dat de dușmani sus prin acei munți.“ — Se observă aici și oarecare lipsă de logică: dușmanii ipotetici din vîrful munților neavînd nici o legătură cu lipsa de alimente pusă în seama domnului.

Ar rezulta deci că am avea o redactare făcută în două momente deosebite, sau mai bine-zis folosirea ceva mai tîrzie a unor elemente oarecum cristalizate într-un alt spirit. Ținînd seama de această particularitate se vor putea culege din textul inegal al lui Pisculo o serie de informații de un interes real și pentru Țara Românească și pentru Transilvania. Căci pare mai mult ca probabil că fratele Pisculo, care a luat parte la slujba bisericească din dimineața pornirii acțiunii de la Tîrgoviște, și care pare să fi fost prieten bun cu franciscanul Francesco Pastis din Candia, din mănăstirea catolică din Tîrgoviște — ajuns confesorul lui Sigismund — a pornit și el vreo cincisprezece zile după principe căpătuiindu-se într-un fel în principatul acestuia. Așa s-ar explica și cunoașterea împrejurărilor din Banat de pildă, dar mai ales de la curtea lui Sigismund de care dă dovadă relația de față. Legătura cu italienii veniți în expediție, de la care a împrumutat descrierea cuceririi Giurgiului de pildă la care nu a fost de față, necunoscînd cîtuși de puțin Giurgiul după propria sa declarație — s-a putut face direct înainte de plecarea toscanilor (tocmai în decembrie), sau indirect prin Capponi aflat în slujba lui Sigismund și apoi a arhiducesei. Fiind italian, el însuși, lucrul nu era greu. Deși călugăr, fră Pisculo arată o deosebită aplecare pentru tot ce e militar: descrieri de cetăți (cu o cunoaștere apreciabilă a elementelor și termenilor tehnici), povestiri ale unor operații militare, în sfîrșit propuneri de planuri strategice. Vom reține îndeosebi descrierea lucrărilor de fortificație făcute de turcii la cetățile din Tîrgoviște, București și Giurgiu. Evident, ar trebui cunoscut textul integral

pentru o judecată completă — dacă nu asupra părții neprivind țările noastre, — cel puțin asupra autorului.

Relația, redactată în limba italiană, se păstrează în original la Roma, la Biblioteca Vaticanului (Fondo Ottoboniano vol. 2510, f. 171—174). A fost publicată fragmentar și cu o punctație uneori greșită de către A. Veress, în *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, extras din An. Acad. Rom., Mem. secț. ist. s. III, t. IV, 1924, p. 75/139—84/148, doc. XII.

[DESPRE FORTIFICAȚIILE  
LUI SINAN]<sup>1</sup>

1595 august

La 25 sau 26 al acelei luni<sup>2</sup>, Sinan<sup>3</sup> a plecat din București îndreptându-se cu armata spre Tîrgoviște, unde a ajuns la 29 august acolo a început îndată niște lucrări de întărire și anume fiind palatul principelui înconjurat de o palancă sau palisadă<sup>4</sup> după obiceiul acelei țări, el a făcut o alta alături, lăsînd la mijloc un interval de 2 pași; apoi a pus să se sape pe dinafară un șanț, aruncînd pămîntul între cele două palisade și făcînd astfel un val de pămînt cu trei laturi în total, dar care nu se sprijineau una pe alta; avea în spate spre răsărit un rîu de puțină însemnă-

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595* din An. Acad. Rom. Mem. secț. ist. s. III, t. IV, 1924, p. 146 și urm.

<sup>2</sup> August.

<sup>3</sup> Sinan pașa, mare vizir otoman

<sup>4</sup> *Palancato o palificato.*

tate, care nu vine mare decît în timpul ploilor, în fața este orașul sau satul care se întinde de-a lungul râului lung și îngust; în spate, spre răsărit de acel loc la o depărtare de acel rîu de o jumătate de milă italiană, sau mai degrabă mai puțin, este o livadă sau fîneață care se continuă cu un deal atrăgător, acoperit de vii, în vîrfurile cărora este o mănăstire<sup>5</sup> de călugări greci foarte frumoasă, cu o biserică tot atît de frumoasă acum devastată în întregime de turci. În timp ce se clădea cu multă sîrguință acea întăritură, armata turcească stătea în tabără, afară în cîmp, ocupînd 5 000 de pași în lungime și 1 500 de pași în lățime . . .

Fortul de la Tîrgoviște ridicat de Sinan de la 30 august pînă la 15 octombrie are de jur împrejur 1 000 de brațe pe partea dinăuntru fiind măsurat astfel de pe valul de pămînt. Are un turn nu prea înalt cu patru săcălușe<sup>6</sup> deasupra și cu gabioanele sale care nu erau încă umplute, căci nu le terminaseră, poate după cum cred eu, din lipsă de timp și șanțul rămăsese în multe locuri încă prea puțin săpat.

Am aflat că Giurgiul<sup>7</sup> pe care nu l-am văzut este mult mai mic decît Tîrgoviștea; era un castel clădit după sistemul vechi cu zid de piatră și cu patru turnuri fără val de pămînt.

Întăriturile începute la București<sup>8</sup> sînt mult mai mari decît cele de la Tîrgoviște și au o altă formă, cu bastioane care se apără unul pe altul.

### *Despre bogățiile Țării Românești*

Țara Românească este îmbelșugată în grîne, fîn, vinuri și mai ales în tot felul de grăsimi, dar toate acestea sînt prost chivernisite din cauza deselor schimbări ale cîrmuirii pe care acel domn o exercită într-un chip tiranic și pe un timp anumit. Acesta după cum am spus, este schimbat, adeseori prin puterea banilor, fiind apoi dornic de a se despăgubi pe socoteala norodului; de aceea țara se golește de locuitori și nici nu se poate nădăjdui că s-ar putea sau că ar trebui să i se îmbunătățească soarta deoarece ei sînt tot atît de dedați jafului ca și turcii și tot astfel fac și căpeteniile oștirii.

### *Despre A. Carrillo<sup>9</sup> și Șt. Josica*

Apropierea lui Sigismund de creștini a fost o favoare deosebită a cerului . . . Ca ajutor în lumea aceasta, eu nu văd vreun om de oarecare valoare

p. 146

<sup>5</sup> Mănăstirea Dealului.

<sup>6</sup> *Falconetti* (corect: falconiere).

<sup>7</sup> *Giorgiu*.

<sup>8</sup> În jurul mănăstirii Radu Vodă, cf. și relația lui Nichifor Parasios din volumul de față.

<sup>9</sup> Aceste informații completează biografia lui Carrillo din volumul de față.

în acea țară care să-l fi ajutat sau asistat pe Sigismund altul decât un părinte iezuit spaniol numit padre Alfonso Carrillo, care a fost trimis în acest scop la Roma, la Praga și după reîntoarcerea sa, după încheierea acestor acorduri, i-a stat mereu alături pentru traducerea lor în fapt, și mai ales când a declarat voința sa vasalilor săi. Acest părinte era ziuă și noaptea neîncetat lângă Alteța sa, și după cât se poate deduce <principele> nu avea de la nimeni altul nici sprijin nici sfat; dar după ce s-a încheiat acordul cu împăratul și avându-l pe nunțiul stăpînului nostru (papa) pe lângă sine și ajungînd la nimicirea rebelilor săi, mi se pare că s-a schimbat mult. La început acel părinte era confesorul său, și în fiecare chestiune importantă a sa el se sfătuia cu el. Acuma pare să se fi schimbat <dispoziția sa> în urmă, căci nu se mai mărturisește acestuia, ci unui călugăr conventual de al sfîntului Francisc, de neam candiot care stătea mai înainte în mănăstirea de la Tîrgoviște. Așa că îmi închipui și cred că Alteța sa nu mai ține la celălalt, căci în decursul a multe luni, de puține ori s-a mai sfătuit cu el<sup>10</sup> și de aceea nici nu l-a mai căutat niciodată cu dinadinsul<sup>11</sup>, afară dacă cumva principele nu ar face aceasta dintr-o stratagemă și cu vreun scop arătînd că s-a plictisit și nu mai ține la el. Toate acestea s-au întîmplat după ce principele a avut acea victorie contra lui Sinan, dar după pierderea Moldovei<sup>12</sup>, s-ar părea după semnele exterioare, că din nou a început să-l iubească, poate pentru a se putea sluji de el trimițîndu-l la regele catolic și la papă, cum a și făcut. Totuși nu l-a mai luat ca duhovnic al său, ci cînd se mărturisește, ceea ce face foarte rar, se mărturisește celui părinte al sfîntului Francisc din ordinul nostru.

Cît despre guvernarea și sfatul de care se folosește principele, după cît se poate vedea și cunoaște, cel ce guvernează este domnul cancelar numit Ștefan Josica, român *di bassa natione* (!)<sup>13</sup> crescut la curte încă din copilăria sa<sup>14</sup>, și trimis de Alteța sa în Italia la studii<sup>15</sup>. Acesta într-atîta conduce totul și trece totul prin mîna sa, încît se murmură în popor că el a vrăjit pe principe, fiind trecută autoritatea asupra lui peste orice ordine<sup>16</sup>. Și se vede că Alteța sa are atîta aplecare pentru el<sup>17</sup> încît preferă să stea la vorbă cu persoane de jos, decât cu persoane de neam ales, și ca o confirmare a acestui

---

<sup>10</sup> *Si è abbocato con esso.*

<sup>11</sup> *Lo ha mai ricercato.*

<sup>12</sup> Prin alungarea lui Ștefan Răzvan, omul lui Sigismund înlocuit cu Ieremia Movilă.  
<sup>13</sup> Adică nelăcînd parte din națiunile privilegiate. Josica aparținea totuși nobilimii mărunte ridicate în Banat dintre luptătorii cu merite militare contra dușmanilor. Ca atare el intra în categoria nobilimii (măcar că măruntă) care constituia una din „națiunile“ privilegiate. Se știe că ele erau: nobilimea ungară, sașii și secuii.

<sup>14</sup> A fost mai întîi pe lângă Baltazar Báthory.

<sup>15</sup> Inexact. Se pare că a învățat limba italiană chiar de la Sigismund.

<sup>16</sup> *Fuori d'ordine.*

<sup>17</sup> *Tante inclinata.*

fapt se vede că el își petrece timpul de cele mai multe ori cu persoane de jos, îngăduind pînă și la masa sa chiar o lipsă de respect, flecărind și glumind și făcîndu-se uneori tovarăș și frate cu aceștia. Cancelarul îndeosebi îl canonește cum vrea, zicîndu-i și cuvinte disprețuitoare<sup>18</sup> și o dată la baie era să-l sufoce pe principe, băgîndu-l cu capul în apă. Cea mai mare artă a acestuia, după părerea mea este că știe să se prefacă, mai ales cu Alteța sa de la care suportă orice fel de cuvinte de ocară, și știe atît de bine să lingusească. Se menține în autoritatea și gravitatea funcției sale, poate pentru că principele nu vrea să-și dea nici o bătaie de cap, neavînd multă tragere de inimă pentru grija treburilor care țin de starea și principatul său; se menține cu abilitate și datorită istețimii sale și-l trage întru toate și pentru toate după voia sa. Apoi este interesat ca un avar, și văzînd acestea, mă tem că sub influența lui, Alteța sa să nu sufere (Doamne ferește!) vreun neajuns serios, pentru că nu are pe lîngă persoana sa pe nimeni altul socotit bun pentru a duce negocieri, căci are întîietate pînă și asupra lui Bocskai, rudă a principelui și locțiitor al acestuia la armată. [Urmează planul himeric de organizare a Țării Românești ca un fel de meterez al principatului Transilvaniei și de teatru de luptă cu turcii].

---

<sup>18</sup> *Parole vile.*



## FRANCESCO PASTIS DIN CANDIA

(? — după noiembrie 1596)

\*

Călugărul franciscan Francesco Pastis din Candia (Creta) era în 1595 „gardian“ (superior) al mănăstirii conventualilor franciscani din Tîrgoviște (Bărăția). A venit ca misionar prin țările noastre, unde a stat neîntrerupt 7 ani, conform cu o declarație a sa din anii 1595—1596. Ar urma deci că el a venit mai întâi în 1588 sau 1589 și a stat și în Țara Românească și în Moldova cum afirmă el în „informațiunile“ înaintate de el unui prelat de pe lângă papă la cererea acestuia. S-ar părea că interesul sfântului părinte de la Roma se adresa mai puțin țărilor române cît referentului. În adevăr numele lui destul de obscur a ajuns în mai multe rînduri în atenția Cardinalului Cinzio Aldobrandini, secretarul papei însărcinat cu relațiile cu această parte a Europei. Avem cel puțin trei asemenea momente (31 octombrie 1595, 23 martie 1596, 24 august 1596) toate legate de calitatea de confesor al principelui Transilvaniei dobîndită de fară Francesco probabil în preajma expediției lui Sigismund Báthory. Spunem probabil, pentru că prin aprilie 1595, un călugăr franciscan, probabil chiar el însuși, a alergat în mare grabă din Țara Românească la Alba Iulia, trimis din Tîrgoviște de către un boier de

divan să denunțe o ciudată conspirație avînd drept scop tăierea tuturor ostașilor unguri trimiși din Transilvania în această țară, care s-ar părea că treziseră ura locuitorilor prin samavolnicile lor. Venirea acestui călugăr e amintită de G. de'Marini Poli în luna aprilie. Nu se poate ști bineînțeles, de unde a pornit acest zvon senzațional și nici cine era acel mare boier. Nu ar fi exclus să fi fost chiar „Logofătul“ Ioan Noroce, multă vreme locuitor al Transilvaniei, care s-a semnalat prin devotamentul său în momentul „conspirației“ de la Cluj din 1594 și care intrase de scurtă vreme în divanul domnesc al lui Mihai. El era cunoscut prin zelul său pentru catolicism și foarte bine văzut de Sigismund Báthory care cinstește cu daruri bogate căsătoria fiicei acestuia, Velica, văduva „domnului“ Țării Românești, Vlad fiul lui Miloș (care nu a ajuns să domnească) cu omul său de încredere bogatul cămăraș Fabio Genga, de curînd întors din Italia unde fusese trimis de Sigismund în toamna anului precedent curînd după baia de sînge de la Cluj (vezi biografia lui Busto). Este interesant de constatat că asemenea zvonuri alarmante pentru trupele lui Sigismund din Moldova și Țara Românească au fost puse în circulație încă din lunile ianuarie și februarie cu scopul de a arunca bănuiala asupra domnilor din aceste țări. În aprilie ele au justificat înlăturarea lui Aron din Moldova într-un mod foarte oportun pentru planurile cancelarului Josica. Ele ar fi putut justifica în împrejurări favorabile și o încercare de a-l înlătura pe Mihai. De fapt în procesul lui Josica se pomeneste și de o intrigă încercată de acest fră Francesco, duhovnicul principelui, în unire cu nunțul Visconti (!) contra domnului Țării Românești (vezi biografia lui G. de'Marini Poli). S-ar putea ca pîra aceasta să fi fost tot în legătură cu acea pretinsă conspirație dată în vileag în primăvara anului 1595. Menționarea lui Visconti impune însă o datare ulterioară zilei de 16 mai a sosirii nunțului la Alba Iulia. E probabil că fratele salvator nu s-a grăbit înapoi spre Țirgovîște după împlinirea misiunii sale, ci a mai rămas să culegă fărâmiturile de la curte. De aceea am înclina să credem că el a însoțit neoficial pe principe în Țara Românească în campania din octombrie 1595. Pe lîngă oastea lui Sigismund fusese afectat preotul iezuit Valentin Ladó binecunoscut de principe. Și totuși acesta nu i se mărturisește lui în timpul campaniei, ci îl preferă pe fratele Francesco Pastis.

La încheierea acelei scurte demonstrații marțiale din oct. 1595 — ce nu a fost bine descifrată decît de cîțiva cunoscători ai artei militare, ca Silvio Piccolomini, care vedea în ea falimentul unor mari posibilități, ea rămînînd însă pentru marea mulțime o epopee legendară și un triumf — principele s-a crezut în drept să ceară papii diferite recompense: de pildă un beneficiu în teritoriul venețian pentru confesorul său întîmplător, așa precum a cerut și cardinalatul pentru bătrînul italian, Simon Genga moștenit de la regele Ștefan Báthory al Poloniei și ajuns responsabil cu propaganda tînărului erou la curțile italiene. Cererea adresată cardinalului Cinzio Aldobrandini a fost încredințată nunțului Alfonso Visconti care a înaintat-o (31 oct. 1575) cardinalului-secretar cu recomandarea stăruitoare ca să se satisfacă cererea numindu-l pe acel frate la un beneficiu de al statului venețian, sau dîndu-i-se o pensie de 200 de scuzi. Nunțul Visconti adăuga în mod semnificativ „Din multe considerații ar fi un mare serviciu față de Dumnezeu ca acest părinte să fie miluit (*consolato*) și să se poată reîntoarce (în Italia) spre a sta în Veneția, sau în vreun loc vecin cu Veneția“. Precum se știe misionarii nu se puteau reîntoarce în Italia de capul

lor, ci doar chemați sau autorizați anume. Așadar cererea Nunțului cuprindea și obținerea autorizației de plecare, și numirea într-un loc destul de depărtat de principe. Căci fră Francesco îl urmase pe Sigismund în Transilvania. Principele avusese ca duhovnic pe iezuitul Alfonso Carrillo. La plecarea în expediția din Țara Românească, Sigismund nu l-a mai luat cu el. Instrăinarea principelui de iezuit amintită și de Giuseppe Pisculo în relația sa, nu datează cum crede acesta din urmă din vremea campaniei din oct. 1595 ci mai degrabă din luna august și este în legătură cu o gravă criză sufletească care a dezechilibrat și dezacordat și mai mult firea slabă și contradictorie a tînărului veleitar și vanitos, silit să privească măcar o dată realitatea în față. Pentru el, Carrillo era făuritorul destinului, care trebuia să facă din el un erou al creștinilor și un aliat foarte de aproape al Habsburgilor în temeul căsătoriei sale cu arhiducesa promisă. Dar în ajun de a porni o acțiune militară, el era tot mai cuprins de panică și doritor să răspundă afirmativ invitației trimise de turci de a încheia o pace foarte avantajoasă înainte de a fi pornit propriu zis la luptă. Și înainte chiar de încheierea căsătoriei habsburgice înțelegea ca un element de bază al acordului său cu imperialii, el știa că-și greșise destinul. În ochii săi răspunzător de acest faliment era Carrillo. Dar pentru nunțiu nedeslipit de lângă el, ca și pentru cardinalul Cinzio la Roma, instrăinarea principelui de Carrillo putea avea consecințe incalculabile. Obiecțiunile înalților prelați nu erau pricinuite, orice s-ar fi spus, de personalitatea cumva necorespunzătoare a călugărului franciscan, ci mai degrabă de lipsa lui de personalitate. Sigismund trebuia să fie captat și ținut în frâu, supus unei observații neîncetate, menținut în supunerea sa. Dar un fră Francesco însemna dimpotrivă o eliberare de această tutelă necesară. Părintele Ioan Leleszi, fostul educator al lui Sigismund se plîngea în 1591 că după plecarea iezuiților, discipolul său se lăsase de practicile sale religioase obișnuite, mulțumindu-se doar să se spovedească în mod formal vreunui călugăr nevrednic indicat de Josica. Se părea că Sigismund se reîntorsese la o fază anterioară venirii lui Carrillo. E posibil ca și acesta să fi intervenit cu plîngeri la Roma, căci îndată după prima alarmă provocată de declararea neașteptată a lui Sigismund de la începutul anului 1596 că are de gînd să renunțe la Transilvania, dînd-o împăratului în schimbul altor compensații, Cinzio manifesta oarecare îngrijorare la perspectiva unei noi călătorii a lui Carrillo. Cardinalul Cinzio îi scria nunțului Visconti că „poate că Sigismund va renunța la gîndul de a-l trimite aici pe P. Carrillo, pe care dealtminteri îl vom vedea întotdeauna bucuros, dar am dori pe lângă Alteța sa un duhovnic sau teolog de altă forță decît cum auzim că este călugărul său candiot“. Il lăsa liber de a alege momentul și forma pentru realizarea acestei dorințe. Acest moment pe semne că nu venise, deoarece la 24 august 1596 Cardinalul îi scrie din nou nunțului. „Sîntem informați că acest gardian al sfîntului Francisc, duhovnic al principelui are un duh cu totul altul de cum se cuvine unei persoane dedicate religiei, și că dacă nu va fi rechemat în Italia va fi unealta unor rele nesfîrșite. Stăpînul nostru (papa) a hotărît ca să fie silit să se reîntoarcă în orice chip, și încredințat cardinalului Cusano, ocrotitorul ordinului pentru ca acesta să-l cheme prin scrisorile sale... pentru a-i încredința un loc de cinste... etc. El e prețuit mai mult de eretici decît de alții, și așadar ar putea să pună în mișcare și pe miniștri [preoții reformați] și să nu se mai supună chiar în mod fățiș“ — Nunțul Visconti, în grea încurcătură era de părere sau să se procedeze cu multă dibăcie, sau să se

mai aștepte, mai ales într-un moment cînd exista temerea de a-l indispuce pe principe pentru niște lucruri mai importante.

Nu cunoaștem soarta ulterioară a „gardianului“ de la Bărăția din Tîrgoviște. Darea sa de seamă intitulată *Informatione della Valachia*, și nedată a fost publicată în 1894 după manuscrisul păstrat în Arhivele Vaticanului (Codicele Ottobonian nr. 2419 f. 175) în colecția Hurmuzaki VIII, p. 403, doc. nr. 585 cu unele omisiuni și cu data greșită de 1622. N. Iorga a dat în 1901 o ediție mai bună în *Studii și documente, I—II*, pp. 415—416 propunînd datarea: înainte de 1600.

De Francesco Pastis s-a ocupat în trecut Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 98—99.



cum îi place și dă domnia celui care oferă mai mult. Din această cauză, provinciile sînt tot mai slab populate căci fiecare principe care vine vrea ca locuitorii să plătească ei tot ceea ce a făgăduit el sultanului, astfel încît au ajuns în mare sărăcie și părătoșenie. Provinciile sînt însă foarte mănoase în orice fel de roade. Țara Românească produce grîne din belșug și vin în destul, vite destule, ca boi și oi în mare număr, mare cantitate de miere și ceară. Se găsesc din belșug tot felul de fructe și la un preț foarte mic.

Au episcopi și arhiepiscopi. În orașul Tîrgoviște<sup>3</sup> din țara Românească sînt două biserici, în care se slujește după ritul roman<sup>4</sup>: una este a sașilor, iar cealaltă este mănăstirea în care stau călugării franciscani. Acești călugări slujesc în amîndouă bisericile și cei care trăiesc după ritul roman sînt sași și sînt vreo treizeci de familii<sup>5</sup> și cîțiva raguzani; și acei sași trăiau mai înainte după ritul luteran și aveau un preot luteran. După ce am venit eu și am avut acel loc sub conducerea mea, i-am convertit și am alungat pe preotul lor<sup>6</sup>; din mila lui Dumnezeu, au trăit și trăiesc și acum după ritul roman.

În Moldova sînt multe orașe, cu multe biserici, în care se slujește după ritul roman și sînt mulți catolici. În primul rînd la Iași<sup>7</sup>, unde obișnuiește să locuiască principele, se află o biserică. Aici sînt mulți catolici; stă un preot iezuit. La Cotnari<sup>8</sup> se află trei biserici și sînt mulți catolici; stau doi preoți iezuiți. La Roman<sup>9</sup> sînt două biserici. La Bacău<sup>10</sup> este mănăstirea în care stau călugării franciscani, la Neamț<sup>11</sup> sînt două biserici, la Piatra<sup>12</sup> este o biserică, la Baia<sup>13</sup> o biserică, în Satul nou<sup>14</sup> o biserică, la Suceava<sup>15</sup> două biserici, la Hîrlău<sup>16</sup> o biserică, la Bîrlad<sup>17</sup> o biserică, la Vaslui<sup>18</sup> o biserică, la Galați<sup>19</sup> o biserică, la Troțuș<sup>20</sup> o biserică. În toate aceste locuri sînt mulți catolici, dar nu toți au preoți. Și toți acești catolici dau ascultare aceuia

<sup>3</sup> Tîrgoviște.

<sup>4</sup> Catolic.

<sup>5</sup> Giovanni Botero menționează între 1588—1593 22 de case de sași de rit latin. *Relationi Universali di Giovanni Botero, divise în quatro parti*, Torino, 1601, part. II, p. 160.

<sup>6</sup> Preotul luteran.

<sup>7</sup> Iași.

<sup>8</sup> Cotnari.

<sup>9</sup> Rumano.

<sup>10</sup> Bacăo.

<sup>11</sup> Namzo.

<sup>12</sup> Petra.

<sup>13</sup> Bagna.

<sup>14</sup> Villanova.

<sup>15</sup> Succhiaua.

<sup>16</sup> Chorloi.

<sup>17</sup> Berladi.

<sup>18</sup> Vasiludi.

<sup>19</sup> Galazi.

<sup>20</sup> Tetrusi.

p. 417 care poartă titlul de episcop și această însărcinare este dată de domnului cui îi place<sup>21</sup>. Toți acești catolici // plătesc o dare episcopului, de fiecare casă.

După părerea mea, se află mai mult de 3 000 de suflete și nici unul din acești oameni nu știe ce este confirmarea, neavând un episcop în fruntea bisericii care să aibă grijă de aceste biete suflete . . .

Fra<tele> Francesco Pastis de Candia

---

<sup>21</sup> Afirmație prea categorică. Pentru limitele adevărate ale amestecului domnului în această numire vezi cazul lui Quirini — când domnul amână recunoașterea de fapt a episcopului, subordonând-o înfățișării unei breve papale mai recente decât cea adusă de episcopul numit de fostul papă decedat între timp.

## ZIARUL EXPEDIȚIEI LUI ZAMOYSKI ÎN MOLDOVA DIN ANUL 1595

\*

O amplă relație în limba polonă (18 pagini, în folio), descoperită recent în Arhiva centrală de acte vechi din Varșovia și necunoscută istoriografiei polone și nici celei românești cuprinde jurnalul campaniei lui Zamoyski în Moldova, începînd din 12 iulie 1595, cînd s-a pornit expediția, și pînă la 5 noiembrie același an, cînd armata polonă s-a întors acasă.

Ziarul cuprinde ample informații privind soliile sosite pe drum de la domnii români și de la Sigismund Báthory, proclamarea de către Zamoyski în tabără a lui Ieremia Movilă ca domn al țării, instalarea acestuia la Iași, situația jalnică în care se găseau capitala și împrejurimile ei în urma distrugerilor pricinuite de cazaci și tătari, soliile turcilor de la Tighina la noul domn, așezarea și întărirea cu șanțuri a taberii polone la Țuțora, la care s-a atașat și tabăra domnului, sosirea tătarilor și hărțuielile lor cu polonii, tratativele de pace și recunoașterea de către turci și tătari a domnului impus de poloni etc.

Printr-o atentă confruntare a textului ziarului cu textul cronicii atribuite lui Ioachim Bielski, a putut fi identificat autorul lui. Acesta notează că, la data de 22 octombrie, cu



oazia schimbului scrisorilor privitoare la acordul intervenit, au plecat în tabăra hanului: „domnul Herburt și domnul Danirowicz și eu, al treilea“. La Bielski (III, p. 1740), cei trei poloni trimiși la tătari erau: Herburt, Danirowicz și Piaskowski. Iată deci că autorul ziarului este acesta din urmă. El este deci Pavel Piaskowski, nobil polon din blazonul Iuno, fiul lui Matei. A servit în armată și s-a distins în diferite lupte prin curajul său. A murit tânăr.

El a jucat un rol important în campania polonă din Moldova din 1595. Ofițer din anturajul cel mai apropiat al lui Zamoyiski, el a îndeplinit diferite misiuni de încredere. A participat la toate convorbirile dintre Zamoyiski și emisarii turci și tătari în tabăra polonă. De aceea ziarul său are sub acest aspect o indiscutabilă valoare documentară.

Dar importanța sa deosebită reiese și din faptul că el a fost folosit la alcătuirea cronicii atribuite lui Ioachim Bielski. Cronologia, întâmplările descrise și chiar fraze și pasaje întregi din ziarul lui Piaskowski au fost intercalate aidoma în această cronică. Din confruntarea textelor se mai constată că ziarul nostru este pe alocuri mai precis în ceea ce privește cronologia și redarea faptelor decât cronica amintită. Se poate ca din ziarul lui Piaskowski să se fi inspirat apoi, direct sau prin filiera Bielski, R. Heidenstein (*Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt, 1672, pp. 319—323) și P. Piasecki (*Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracovia, 1645, pp. 151—152), iar din acesta din urmă, precis, Miron Costin (Opere, ed. P. P. Panaitescu, București, 1965, pp. 7—9). Pentru istoriografia românească, ziarul oferă date și fapte necunoscute, importante prin noutatea și precizia lor.

[Această scurtă notă introductivă, extrasă dintr-o notă mai cuprinzătoare, cât și textul care urmează, au la bază lucrarea istoricului Ilie Corfus descoperitorul manuscrisului necunoscut, prezentat în versiune românească în „Revista Arhivelor“ 1970 nr. 2. Acest material inedit pus la dispoziția noastră încă înainte de publicare, nu a putut fi inclus integral aici din cauza spațiului limitat de care dispunem, unele părți nefiind redată decât în rezumat. Dar și în această formă prescurtată, textul își păstrează întreaga sa valoare. Trebuie subliniat că ziarul inedit al expediției polone în Moldova confirmă și completează raportul latin despre operațiile și tratativele de la Țuțora înfățișat de Herburt regelui Poloniei la Cracovia, publicat de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 157—160.]

ANUL 1595, DIN ZIUA DE 12 IULIE,  
CÎND S-A ADUNAT OASTE LA  
TREMOWLA PENTRU RECRUTARE  
LÎNGĂ MOGILNICA, ZILELE NOTATE  
PÎNĂ ÎN ZIUA DE 5 NOIEMBRIE CÎND  
A SOSIT DIN MOLDOVA LA  
CAMENIȚA<sup>1</sup>

5 august

A sosit un sol din Moldova de la Răzvan, a dat scrisorile și și-a îndeplinit solia. Același sol a fost ascultat de față cu domnii rotmiștri, în cerc, tot acolo<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> După versiunea inedită a lui I. Corfus cu unele mici modificări impuse de spațiul limitat din corpul volumului nostru.

<sup>2</sup> La Bielski (III, p. 1728) solul a sosit la 9 august. El era pîrcălabul Sucevei (corect. Sorocei) și, anunțînd că turcii au trecut Dunărea contra lui Mihai, a cerut ajutor împotriva lor. I s-a răspuns că scopul expediției polone este numai de a opri pe tătari să treacă în Ungaria.

- 9 A sosit trimisul<sup>3</sup> lui Mihai<sup>4</sup>, voievodul Țării Românești<sup>5</sup> . . .  
 14 Is Adrás<sup>6</sup>, unгурul, a sosit de la Răzvan din Moldova și și-a prezentat solia în cerc tot acolo<sup>7</sup>.  
 15 Is Adrás a fost ascultat. Iar în urma veștilor care sosiră despre tătari, am plecat de la Lebedówka . . .  
 20 A sosit „Piasecki”<sup>8</sup>, sol de la Răzvan din Moldova, cerînd ajutor contra tătarilor . . .  
 Ne-am oprit pe cîmpia de la Vorniceni.  
 29 La Cosăuți, a sosit Ambrus Vas sol de la domnul voievod al Transilvaniei<sup>9</sup>. Zamoyski a respins propunerile de tratative ale lui Răzvan, sfătuiindu-l, din contră, să se lase de război și să părăsească țara.  
 30 La Tețcani.  
 31 Pe Prut la Racovăț. Acolo au venit cîteva zeci de moldoveni, cerînd ajutor.  
 1 septem- Am trecut Prutul. Ne-am oprit la Ștefănești, care era ars din  
 brie temelie de cazaci.  
 2 Pe Prut, la Tabăra, 3 tot acolo.  
 4 La moștenitorii (!) lui Moțoc<sup>10</sup>. Acolo în cerc domnia sa domnul hatman a numit în domnie pe Ieremia Movilă (mai înainte

<sup>3</sup> Solul era Petru Grigorovici, negustor armean din Liov, și a cerut, în numele lui Mihai, ajutorul polonilor contra turcilor (Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento* în „Diplomatariu Italicum”, I, p. 400).

<sup>4</sup> În textul polon al ziarului, greșit Mihnea.

<sup>5</sup> Semnul . . . \* arată că au fost omise porțiuni din text mai puțin importante.

<sup>6</sup> Acest sol trebuie să fie unul și același cu acela, menționat ceva mai sus la 5 august fără a i se da numele — Ne putem întreba dacă nu se face aici o confuzie cu solul lui Sigismund Báthory venit cu un mesaj al acestuia referitor la situația lui Răzvan. Mai departe, la 29 august este menționat solul ardelean Ambrus Vas. Grafia destul de asemănătoare (Andras Is și Ambrus Vas) ar îndreptăți o atare presupunere. În orice caz nu pare probabil să fi sosit la așa scurt interval trei soli ai lui Răzvan (la 5 august, la 14 august, la 20 august!)

<sup>7</sup> Conținutul soliei, la Isopescu, op. cit., loc. cit., p. 401.

<sup>8</sup> Nu se poate identifica. S-ar putea ca acest nume să fie deformat și să ascundă în el două cuvinte: purkulab sorocki (pîrcălabul de Soroca), așa cum apare la Bielski (III, p. 1729).

<sup>9</sup> Scrisoarea lui Sigismund Báthory din 18 august 1595 către Zamoyski prin care-i declara din nou că lui îi este supusă Moldova, îi cerea s-o apere de tătari și să-i asculte solul, la Cl. Isopescu, op. cit., loc. cit., pp. 408—409, și la A. Veress, *Documente . . .*, IV, pp. 263—265. Rezumatul soliei, la Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi augusti libri XII*, Frankfurt, 1672, pp. 317—318.

<sup>10</sup> Poate: la moșiile lui Moțoc.

mare vornic, care acum locuia de câțiva ani în Polonia cu soția și copiii).

5 Pe Jijia, la Iași.

6 De dimineață tare au plecat de la noi 100 de călăreți cu domnia sa domnul hatman la Iași. Acolo, pregătind un loc în jurul castelului<sup>11</sup> s-a oprit puțin la curtea logofătului<sup>12</sup>.

După aceea au condus pe Ieremia Movilă la Iași domniile lor domnii: domnul de Halicz<sup>13</sup>, staroștii de Camenița, de Bracław<sup>14</sup>, prințul Mihail Wiśniowiecki și alți mulți domni rot-miștri... Înainte mergeau câteva sute de pedestri. După ei veneau câteva sute de călăreți de elită din roatele căzăcești și câteva sute de husari, de elită, călare îmbrăcați splendid și aproape cu eleganță. Și așa domnitorul mergând în frunte a fost condus la biserică, care se află în imediata apropiere de curtea domnească. Curtea era arsă de cazacii zaporojeni. Am găsit câteva tunuri mari în curte, căci numai pereții stau în picioare. Sînt vreo 15 tunuri înecate. Am găsit orașul foarte pustiu. Apoi din biserică, unde s-au săvîrșit ceremoniile, domnul a fost condus la curtea vistierului. Acolo au luat prînzul cu el d.d. soldați după obiceiul căzăcesc, ca la domnie și gospodărie nouă: totuși vin, hidromel și mîncare au fost îndeajuns. După aceea noi am mers la lagăr.

Despre hrană, și mai ales pentru cai, a fost mai greu, căci au stricat și au jefuit întîi cazacii zaporojeni, al doilea tătarii, al treilea Răzvan, încît țara e aproape pustie, căci oamenii fug care încotro.

7 Ne-am oprit la Țuțora pe Prut, unde erau curți domnești clădite frumos și grădini, vii. Cazacii le-au ars și pe acestea cu totul. Acolo este un pod pe vase aproape bun.

8, 9, 10 A fost ascultat Ambrus Văs, solul ardelean<sup>15</sup>.

11 A fost adus un turc de la Cetatea Albă.

12 Au fost trimiși 500 de călăreți, peste care era comandant domnul Jan Golski, împotriva lui Răzvan.

13, 14, 15 Au sosit scrisori din Tîghina de la sangiac<sup>16</sup> care erau tare minunate, semn că-i cuprinsese frica.

<sup>11</sup> Care fusese ars.

<sup>12</sup> Luca Stroici.

<sup>13</sup> Castelanul de Halicz: Stanislaw Golski (Gulski).

<sup>14</sup> Struș.

<sup>15</sup> Răspunsul dat de Zamoyski: a venit în Moldova ca să oprească trecerea tătarilor în Ungaria și să pună în scaunul văduvit de Răzvan, pe Ieremia Movilă, cerut și ales de moldoveni (Bielski, III, p. 1732).

<sup>16</sup> Ahmed beg.

- 16 A sosit Radislav, sol de la voievodul Munteniei, și a dat o scrisoare. Domnia sa l-a ascultat în cerc<sup>17</sup>.
- 17, 18 Au sosit Mustafa, aga din Tighina și cu el ienicerii și cadii...  
A fost condus prin tabără pînă la al doilea pod pe rîul Jijia. Acolo a fost primit de oamenii domnitorului. Acest Mustafa locuia la Iași, avînd sub comanda sa pe timpul lui Petru voievod cîteva sute de turci. Voia să fie primit de domnia sa domnul hatman. Avea solie de la sangiac, dar n-avea scrisoare. Domnia sa<sup>17a</sup> n-a voit să se vadă cu dînsul.
- 19 Domnia sa a plecat la Iași. A măsurat locul pentru șanțuri lîngă castel...\*
- 20, 21 Mustafa aga a fost condus la fel prin tabără înapoi spre Tighina. 22, 23, 24, 25.
- 26 Ale-bei ceaușul sangiacului de Tighina a fost condus tot ca și cel dintîi prin tabără la Iași. 27, 28, 29, 30.
- în ziua de 1 oct. După cerc ceaușul Ale-bei de la sangiacul Tighinei și-a expus solia la Iași la domn<sup>18</sup>, a venit la lagărul nostru...\*, fiind condus la cortul domniei sale domnului hatman. Acolo i-a dat ca amintire un arc turcesc...\* [În rezumat] Domnul sangiac a fost mulțumit de acest domn, Ieremia, deși el însuși se scria acum pașă al Moldovei. A fost ospătat, dăruit și condus peste Prut.
- 3—4 [Diferite unități trec Prutul la Țuțora, pentru a scăpa de noroaiele mari pricinuite de ploii. Trece și hatmanul la Țuțora
- 7—8 Vestea apropierii hanului Tătarilor grăbește lucrările de apărare. Lagărul este închis prin două cercuri (probabil de căruțe) Se fac șanțuri de jur împrejur.]
- 18 [Are loc prima întîlnire cu tătarii la cîteva mile de lagăr.]  
În aceeași zi domnul Moldovei a trecut Prutul și s-a oprit la lagărul nostru sub deal. Și în aceeași zi hanul s-a oprit cu oastea sa o milă și jumătate numai de lagărul nostru în josul Prutului. A fost rînduită o strajă bună în oștirea noastră pen-

<sup>17</sup> Solul a declarat că Mihai ar fi bucuros să intre sub scutul și apărarea regelui polon, dar Zamoyski i-a răspuns că-i prea tîrziu: „după masă, lingura” (Bielski, III, p. 1733). O copie de pe scrisoarea lui Mihai a trimis-o Zamoyski, la 18 septembrie nunțului San-Severo, v. N. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 104—105, și I. Bogdan, în Hurmuzaki, Supl. II-1, pp. 347—348.

<sup>17a</sup> Zamoyski.

<sup>18</sup> După Bielski (III, p. 1733), solul a prezentat lui Ieremia din partea sangeacului urări de domnie fericită, sfătuindu-l să trimită la Poartă după steag.

tru noaptea viitoare... Au fost trimise străji prin prejurul lagărului și pînă sub oastea hanului...\*

[Cînd se face ziuă tătarii înaintează.]

Se făcuse acum bine de amiază-zi, cînd hanul s-a oprit cu toată oastea sa pe deal, deasupra lagărului, acoperind cu oștirea lui cîmpii întinse care cuprind aproape în cerc lagărul nostru, pe care oamenii lui îl atacau bărbătește, strîngîndu-l de aproape.

[Au loc hărțuieli și încăierări pînă seara. Hanul trimite cîteva mii de oameni cu „kalga”<sup>19</sup>. Polonii le țin piept.]

Spre seară sangiacul Tighinei a trimis din oaste spre poarta noastră, la care era domnul de Halicz, pe Fedor, turcitul, care era de neamul lui din Socola, fiul lui Hrych, arătînd că a venit la negociere, despre care lucru striga în ucrainiană...\*. În acea scrisoare sangiacul se intitula pașă al Moldovei; totuși dorind să ducă lucrurile *ad media*<sup>20</sup>, pentru ca împăratul turcesc să rămînă în vechile pacte cu măriia sa regele polon, cerea ca să se poată ajunge la o convorbire pentru ziua de mîine...\*.

Căci hanul a plecat înapoi cu oastea sa în josul Prutului la corgane, unde-și lăsase tabăra... O parte din această seară a fost folosită cu ascultarea prizonierilor, pe care-i aveam de la ei, am făcut *inquisitio* [cercetare] cu acești prizonieri, și mai ales cu acel mai de frunte, care era bucătarul hanului a cărei declarație [*confessio*] a fost obținută atît de bună voie, cît și prin forță...

[Hatmanul rînduiește străjile... etc. pentru ca] păgînul să nu caute trecători în josul și în susul Prutului, prin care... să ne ia ultimul pumn de nutreț pentru cai, și înconjurîndu-ne să poată trăi cu atît mai bine cîtva timp. [Dimineța încep hărțuielile]... Atunci a venit în goană unul din partea sangiacului... chemînd la tratative... I s-a încredințat scrisoarea hatmanului pe care, luînd-o, au alergat în grabă cu ea la han. Îndată s-a observat acolo că tătarii au început să-și retragă hărțuitorii, ca să nu se ajungă la luptă. Apoi ca după un ceas bun au venit în goană Fedor și cîțiva mîrzaci, spunînd că domnul sangiac merge la tratative și rugînd pe lîngă aceasta ca domnia sa domnul hatman să nu dea lupta. Au mai cerut ca domnul Temruk interpretul să vină la ei. Iar cînd hanul a ajuns acum cu oastea sa pe deal, puștile din băștile noastre i-au salutat bine, omorînd pe cîțiva din ei în

<sup>19</sup> Locțiitorul hanului. Titlu purtat de fratele hanului.

<sup>20</sup> Adică la o soluție de compromis.

imediată apropiere a hanului însuși, cu care prilej a fost o mare amestecătură în oștirea lor. Ca urmare, hanul a trimis, spunând că „eu merg la negociere, iar nu la luptă, căci chiar și acum mi-au împușcat înaintea ochilor mei pe câțiva din oamenii mei de frunte” . . . \*

Întrunindu-se atunci câte patru persoane din amândouă părțile, au discutat câteva ceasuri. Au hotărât ca sîmbătă, două ceasuri pe zi să vină domnul sangiac și Ahmed aga la locul destinat la lagărul nostru ca să discute cu domnia sa domnul hatman, trebuind ca doi oameni de frunte din oastea noastră să fie trimiși la han ca ostateci . . . Sangiacul, despărțindu-se de ai noștri, a spus domnului Herbut: „Să fiți atenți și să vă aveți în bună pază caii, de asemenea să vă răspîndiți cu băgare de seamă după nutreț, deoarece ceambulurile hanului s-au împrăștiat pe o mare întindere, pe care greu putem să le supraveghem”. După aceasta sangiacul, ajungînd pe deal la oștire, s-a reîntors la tabăra sa cu hanul.

Această zi a trecut la un loc cu păgînii, fără pierdere din ai noștri. Spre seară au fost aduși doi prizonieri, pe care i-au prins moldovenii în josul Prutului, din cealaltă parte. Unul era ungur, născut Poturnak, iar al doilea creștin, sluga hanului, a căror declarație (*confessio*) a amîndorura o trimit domniei tale . . . \*

[Noaptea hatmanii iau dispoziții] pentru lupta de mîine. Și tabăra legată era acum pregătită . . . pentru a da lupta . . . Și fiindcă ieri fusese luată hotărîrea ca să se întîlnească două ceasuri pe zi pentru tratat, s-a dat poruncă să se întindă un minunat cort turcesc în spatele lagărului, pe locul hotărît. Sosiseră acum și acel Fedor, precum și câțiva mîrzaci de frunte, spunînd că domnul sangiac merge la negociere, și că a spus că dorește să vină la lagăr, pe cuvîntul hatmanului, de unul singur, fără nici un ostatec. Și fiindcă hanul s-a mișcat cu toată tabăra de pe poziția sa și a mers cu toată oastea la deal pe lîngă lagărul nostru în susul Prutului, această negociere le-a fost d.d. hatmani cu bănuială, căci aproape ne și înconjuraseră, . . . domnul hatman a poruncit să se ia cortul, dînd semn prin tobă și trompetă ca oastea să încalece . . . A venit din nou în goană Aslan mîrza, dînd de știre că au sosit domnul sangiac cu Ahmed aga. Cărui sangiac domnul hatman i-a arătat prin domnul Temruk<sup>21</sup> că nici el și nici hanul nu-și țin cuvîntul, că a venit aici

<sup>21</sup> Interpretul.

cu oastea în susul Prutului. A răspuns sangiacul că hanul vine aici pentru pășunea cailor și pentru apă. Din nou a arătat domnul hatman sangiacului prin domnul Temruk: „Deși știu că hanul are oaste bună, totuși eu pot cu greu ține oamenii mei, atât de dornici [de luptă], dacă hanul nu se duce înapoi la locul său“ . . . În urma acestei arătări, domnul sangiac a trimis într-o clipită la han și acolo unde l-au găsit pe han trimișii sangiacului, acolo s-a oprit acesta cu oastea. Și când sangiacul a dat deja de știre că hanul s-a oprit acolo, unde a fost găsit, că a cerut schimbul [de ostateci], că a trimis după Ahmed aga și că el însuși a sosit aproape de oamenii noștri, apoi domnul hatman a trimis pe domnul străjer<sup>22</sup> și pe domnul Golski ostateci la oastea hanului. După aceea s-a întâlnit cu sangiacul și cu Ahmed aga; al treilea Giantimir tîlmaci, al patrulea Fedor, al cincilea un mîrzac tînăr (ce era) cu Ahmed aga. Acolo s-a salutat cu domnul sangiac și apoi au vorbit mult timp între ei, stînd călare. [Se întocmește] o scrisoare<sup>23</sup> în limba polonă și sîrbească . . . Ahmed aga, luînd această scrisoare, a plecat la han. În acest timp Fedor a dăruit din partea domnului sangiac un șal turcesc ca amintire domnului hatman, în mîinile domnului Herburt.

După aceea sangiacul a cerut să se cunoască și să se salute cu domnitorul. Ca urmare, a sosit domnitorul, cu care, salu-tîndu-se, au avut convorbiri. Apoi s-a adus vin de Malvazia, pîini albe, rachiuri de scortîșoară și de anason, zaharicale și alte dulciuri și așa s-au cinstit domnul sangiac și ceilalți mîrzaci.

Domnul hatman a dăruit domnului sangiac o pătură de axamit vișinie, căptușită cu atlas verde, pe care sangiacul luînd-o a spus: „Cum să nu-l numesc pe domnul hatman tată, când el îmi dă și daruri și mă cinstește“? Și așa au discutat între ei, ai noștri legîndu-se intim cu tătarii, pînă ce a venit apoi Ahmed aga de la han, spunînd că acesta, primind cu recunoștință această hotărîre, este de acord cu ea și dorește s-o țină sub jurămînt. Ceea ce sangiacul și Ahmed aga au întărit prin jurăminte pe Dumnezeu și pe cer și pe săbiile lor. Apoi domnul hatman a plecat la lagăr. Iar domnul de Halicz a zăbovit pe sangiac și pe Ahmed aga pînă ce au venit ai noștri din oastea hanului. Care, îndată ce s-au întors, salutîndu-se de plecare cu sangiacul, aceia au mers la han, iar ai noștri au venit la lagăr.

<sup>22</sup> Ioan Zamoyski (altul decît hatmanul cu același nume.)

<sup>23</sup> La cererea lui Zamoyski, tătarii au recunoscut pe Ieremia Movilă și s-au obligat să părăsească țara în trei zile.



Cînd domnul străjer, împreună cu domnul Golski<sup>24</sup>, salutînd pe han la sosire, au fost conduși la cort, hanul le-a trimis cîte o haină de brocart, iar pe o tavă turcească vinuri și rachiuri, cinste căzăcească, zicîndu-le să le primească cu bunăvoință, așa ca de la un călător . . .\*

În timpul tratativelor nu puțini tătari au trecut în josul Prutului și au luat cu ei parte din oamenii noștri care se duseseră fără grijă după iarbă și fîn. Și cum tabăra lor a fost așezată aproape de lagărul nostru . . . [oastea polonă a fost foarte vigilentă toată noaptea.] . . .

Dimineața . . . trecuseră cîteva ceasuri, cînd a venit Ahmed aga către straja noastră, spunînd că hanul așteaptă acele scrisori.

[Hatmanul trimite două scrisori: una în limba polonă pecetluită de el<sup>25</sup>, alta în limba „sîrbească“ care urma să fie pecetluită de han și de sangiac. Sînt trimiși trei ostateci poloni (printre aceștia și autorul relației). Domnul Moldovei și-a trimis și el logofătul Luca Stroici.]\* . . . Cînd am sosit la han, pe care l-am găsit călare, cu toată oastea, în mijlocul oștirii, am descălecat și am salutat pe han și pe Fetih Ghirai<sup>26</sup> kalgai<sup>27</sup>. Apoi domnul Herburt, salutînd pe han îi dă cele două scrisori (a doua spre pecetluire). Apoi (a dat) hanului ca amintire din partea domnului hatman o platoșă, mănuși, chipul răposatului rege<sup>28</sup> și cel al regelui de astăzi<sup>29</sup>, un șoim și un coroi. Domnul Herburt a dat și lui Fetih Ghirai o platoșă și un pui de șoim. Cum ne-a primit pe noi cu bunăvoință, așa a primit și aceste daruri.

Apoi logofătul a salutat pe han și i-a urat bun sosit din partea domnului Moldovei și a dăruit hanului o blană de samur și o bucată de atlas. La fel și lui Fetih Ghirai. Logofătul n-a prea fost primit cu bunăvoință de han, și aceasta s-a putut vedea atît încă din atitudinea hanului, cît și din răspunsul său, în care unele cuvinte au fost acestea: „Bogdani, Bogdani, voi întotdeauna trebuie să încurcați lumea. Și acum ați adus aici oștile polone, pe care, dacă n-ar fi aceste șanțuri, le-aș fi șters cu copitele calului meu“.

După aceea domnul Herburt a rugat pe han ca, potrivit

<sup>24</sup> Trimși ca ostateci la han.

<sup>25</sup> Publicată în Hurmuzaki, Documente, Supl. II, vol. I, pp. 353—354.

<sup>26</sup> Fratele mai mare al hanului.

<sup>27</sup> Kalgai = locțiitor (al hanului).

<sup>28</sup> Báthory.

<sup>29</sup> Sigismund al III-lea Wasa.

celor hotărâte, să nu strice această țară a Moldovei, căci a pățimit destul. De asemenea să trimită prizonierii ce se aflau în oastea sa, căci prizonierii care erau la noi au fost înapoiți hanului. Deci hanul a asigurat că nu va strica țara Moldovei, cu excepția hranei pentru oaste și a făgăduit că va părăsi, potrivit hotărârii, această țară și va trimite prizonierii îndată ce-i va găsi în oștirea sa. Ceea ce a făgăduit și pe cuvântul său de han, adăugînd din nou că asemenea cuvîntului lui Dumnezeu cuvîntul hanului nu va lua schimbare. Sfîrșind acestea, ne-a spus să salutăm din parte-i pe domnul hatman.

Hanul însuși ședea pe un cal de culoarea muștarului minunat îmbrăcat. Harnașamentul, pe o pătură turcească cu pietre era minunat și strălucitor. Pe el o mantie neagră de catifea căptușită cu blană de jder; hanger de argint; se vedea o platoșă foarte fină, acoperită cu podoabe scumpe din bucăți ca de marmură, minunată.

La dreapta hanului, puțin mai departe, sta Fetih Ghirai, sultanul<sup>30</sup>, pe un armăsar murg, la fel minunat îmbrăcat. Avea pe el burnuz cafeniu, precum și platoșă și hanger de argint.

Nu departe de Fetih Ghirai stătea „episcopul”<sup>31</sup> hanului pe un cal minunat, într-un veșmînt de brocart. Abia după acesta stătea un șir mare de mîrzaci minunat și splendid îmbrăcați: haine de diferite atlasuri și mantii de felurite atlasuri, hangere, coifuri aurite, tolbe de săgeți, săbii ferecate.

În stînga hanului stătea în imediata apropiere sangiacul Tighinei, lîngă care stăteau doi mîrzaci, nepoții de soră ai hanului, în brocart, abia după acesta stăteau o mulțime de turci în îmbrăcămintă felurită.

Înainte hanului stăteau înșeuai: iapa fratelui său, pe care încalecă el însuși la fiecare luptă, și doi armăsari, al treilea un murg . . .

Acești cai sînt de două ori mai mici ca cei obișnuiți. Căii ce i-am văzut în această oaste erau toți slabi și nenorociți.

După han stătea un steag mare, roșu, nedescăcut cu totul, cu o măciulie aurie la vîrf, ca un măr. Ținea acest steag un tătar bătrîn și minunat îmbrăcat, avînd în jurul său pe dreapta și pe stînga cîteva persoane la fel splendid îmbrăcate, și cunoștea de pe fața lor că sînt viteji. După steagul acela, puțin mai departe, era alt steag, de asemenea mare, roșu, în vîrfurile căruia se afla ca o coroană aurie . . .

<sup>30</sup> Prinț moștenitor.

<sup>31</sup> Muftiu, șef religios.

La stînga, acolo mai departe de sangiac, stătea steagul său, sub care se afla un şir mare de turci.

Aşa, luîndu-ne atunci rămas bun de la han, am încălecat şi am mers la oştirea noastră. Iar hanul a plecat cu oastea sa la stînga pe lîngă deal. Eu n-am văzut multe trupe...\* N-am văzut pe nimeni în această oştire cu doi cai. Au fost însă şi unităţi călări, alte aripi pe lîngă care am trecut, dar pe dealuri nici o strajă de frunte. La fel şi în unităţile călări, şi în tabăra, care a plecat într-o parte. Eu n-am văzut în acea oaste cu ochii mei nici un bou, nici o vită. Am văzut numai că hanul stătea pe calul său ca un adevărat stăpîn şi mare stăpîn şi mare războinic, avînd o mulţime de oameni plecaţi în faţa lui. Disciplina şi ordinea, ei le păzesc cu strictete. Căci, cînd ne conduceau înapoi, au mers cu noi pînă la vreo 15 000 de oameni, cu acei comandanţi, care ne conduceau, şi cînd numai unul din ei a pocnit din bici, îndată s-au şi împrăştiat cîteva mii de oameni. Căci, deşi tătarii ar fi voit şi ei să privească, au trebuit să alerge la vale. Tot acolo mergînd noi înapoi, tătarii fraternizau cu noi. Sosind dar la acel loc, unde stăteau mîrzacii în lagărul nostru ostateci pentru noi, şi, luîndu-ne rămas bun de la ei, au plecat.

Gian Ahmed celebi şi un alt sol, care au fost trimişi de han la măriia sa regele, au venit îndată cu noi în lagăr şi au fost conduşi la tabăra domnitorului.

Hanul, cu toată oastea sa, s-a oprit în tabără către gorgane în josul Prutului. Tătarii au cerut trupurile celor morţi ca să le poată lua la tabără, ceea ce li s-a încuviinţat.

După această fraternizare, ai noştri au schimbat cu tătarii şi daruri între ei, fapt ce s-a petrecut în cîteva ceasuri. Noaptea de asemenea a fost asigurată prin strajă şi întăriri.

Aslan mîrza, sosind la miezul nopţii la straja noastră, a fost condus apoi la poarta unde era domnul de Liov. Tot acolo a sosit şi domnul hatman, pe lîngă care se aflau nu puţini oameni atît călări, cît şi pedestri. Acolo Aslan mîrza a adus scrisoarea în limba sârbească de la han, pecetluită. A discutat cu el domnul hatman un ceas sau două. Nu ştiu cum, dar ai ce vorbi cu el, om şi cu judecată şi priceput în meşteşugul armelor.

23 Hanul a plecat dimineaţa cu oastea spre Tighina. S-a oprit la patru mile de noi. Ca urmare şi straja în oştire la noi a fost mai mică. Totuşi locurile trebuincioase au fost asigurate pretutindeni.

24 Hanul de asemenea a mers pînă la Bîc, cîteva zile, și s-a oprit  
 acolo . . . După amiază a plecat acel sol tătăresc în drumul său  
 la măria sa regele, cu însoțitori de-ai noștri și moldoveni. În  
 aceeași zi au venit la noi patru din oștirea tătărească: doi  
 petigori<sup>32</sup> și doi prizonieri.

25 Domnul Herbut a plecat la măria sa regele cu toate aceste  
 afaceri. Nichifor Vaslac<sup>33</sup> grecul, care fusese și patriarh al  
 Constantinopolului<sup>34</sup> o dată cu plecarea acelui Ieremia<sup>35</sup>, cînd  
 acesta a plecat la Moscova, a avut scrisoare de la Sinan pașa  
 către domnul hatman și către domnitor și arătare orală, fapt  
 ce vei binevoi domnia ta să înțelegi din această scrisoare a  
 lui<sup>36</sup>. Se pare că în aceste cîteva zile Sinan pașa a plecat. Și  
 îndată a dat scrisoarea și și-a expus oral solia.

26 Acest Nichifor a fost ascultat de domnul hatman. D.d. hatmani  
 și d.d. rotmiștri au fost la prînz la domnitor.

27 Primul polc a pornit mult înainte de revărsatul zorilor, iar  
 celelalte polcuri în faptul zilei. Domnitorul ne-a condus cu  
 oamenii săi, și oprindu-se la o milă depărtare, a ținut o cuvîn-  
 tare domnul hatman către domnitor și către moldoveni, luîn-  
 du-și rămas bun de la ei și dorindu-le blagoslovirea lui Dumne-  
 zeu. Deci și aceasta, ca primind cu recunoștință și ostenele  
 și trudele noastre, dacă ceva nu le-a fost pe gîndul lor, să  
 pună aceasta pe seama vremilor, fiind siguri că vor datora  
 mării sale regelui și Republicii la orice prilej de silnicie adusă  
 acestei țări de către păgînii cruzi aceeași binefacere pe care au  
 cunoscut-o de pe urma noastră. După aceea, domnitorul însuși  
 și boierii moldoveni, mulțumind pentru aceasta, și-au luat rămas  
 bun. Iar noi, trecînd Dolina, ne-am oprit cu oastea la Cîrniceni,  
 adică patru mile distanță de la Tuțora.

28 În Inlovăț (?). 29 în Vratîl (?). 20 în Boscoteni (?). 31 în  
 Tețcani.

4 În Hotin. Acolo domnul hatman a lăsat domnitorului tunurile,  
 pulbera și plumbii săi.

3 În Camenița

(Archivum Glówne Akt Dawnych, Varșovia, Zbiory Rad-  
 ziwillowekie, dzial II, 309).

<sup>32</sup> Tătari din regiunea Piatigorie.

<sup>33</sup> Poate Dascălul (vezi în volum relația lui Nichifor Parasios dascălul).

<sup>34</sup> Corect: exarh patriarhul.

<sup>35</sup> Fostul patriarh.

<sup>36</sup> Vezi mai sus p. 610. ș.u.

## ALUISE DAVILATTA<sup>1</sup> CĂTRE DUCELE DE MANTOVA<sup>2</sup>

1595 noiembrie 13, Braşov

p. 303

În ziua de 28 a lunii trecute am ajuns la Braşov<sup>3</sup>, de unde m-am îndreptat spre tabăra principelui; acesta urmărind armata duşmană în fugă, şi cucerind toate locurile ocupate de turci în Ţara Românească, sosise şi se tăbărîse lângă Giurgiu<sup>4</sup>, localitate tot a Ţării Româneşti aşezată pe o insuliţă a Dunării. Sinan paşa îşi şi trecuse în fugă toată armata sa pe ţărmul celălalt. Am ajuns în ziua de trei a lunii de faţă în Bucureşti, unde am aflat, nu numai luarea cu asalt a Giurgiului în faţa inamicului şi fuga totală a acestuia; dar şi faptul că alteţa sa pleca cu toată armata spre Braşov. În dimineaţa următoare m-am găsit cu domnul Simon

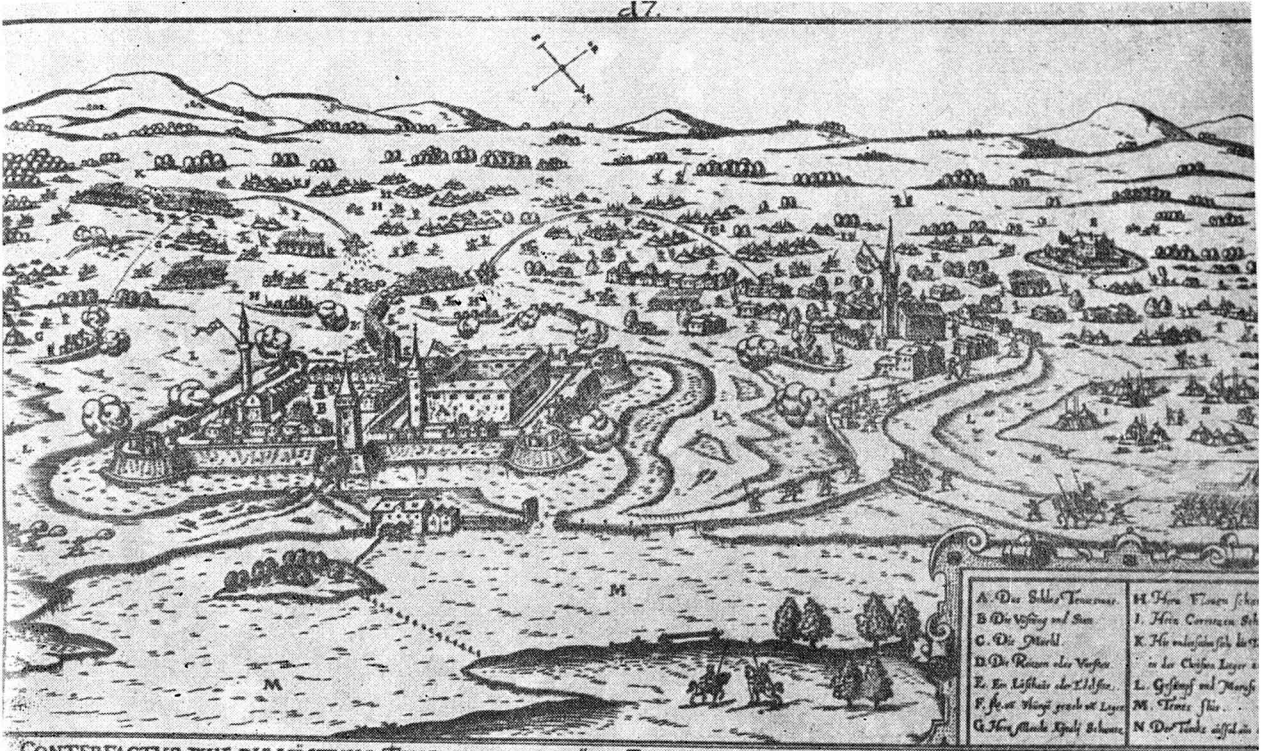
---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, *Documente*, IV, p. 303—304.

<sup>2</sup> Davilatta fusese trimis ca sol al acestuia cu urări şi daruri la nunta principelui.

<sup>3</sup> *Braxovia*.

<sup>4</sup> *Giorgiu*.



A. Die Silber-Tourneer.	M. Hies Fliesen-Scheit
B. Die Veste und Saar.	I. Hies Corcoran-Scheit
C. Die Mauer.	K. Hies unterirdische Kammern
D. Die Rotten der Veste.	in der Christen Lager
E. Ein Kisthaus der Mauer.	L. Gefängnis und Manufaktur
F. Hies ein Veste geschützte Lager	M. Timișoara
G. Hies ein Stück Kugel-Schwarzpulver	N. Der Türkische Auffahrt

CONTERFACTVR WIE DIE VÖSTVNG TEMESWAR VOM FVRSTĒ AVS SIBENBVRGĒ BĒLEGERT GEWEST. ANO. 1596. Merck Junij

Bătălia de la Timișoara 1596 (după *Türkische ... Chronica*).

Sybenbürgische Chronica vnd Kriegßhändel zu  
Wasser vnd Lande.

# Urinnen auch der

Wallachen/Moldawer vnd Podolier Br:  
sprung/vnd herkommen/Sitten/gewonheiten/Herr:  
schafften / vnd Reichthummen melduna geschicht / in welcher  
nicht allein von den Geschlechtern Johannis Varvoda inn Sybenbürgen  
Anno 1528. sondern auch desjetzigen Sigismundi Fürsten in Sybenbürgen  
gen / 2c. Ritterlichen Kriegßthaten vnd glückseliger verrichtung  
gegen gemeinem Erbfeind dem Türcken gehandelt  
wirdt/continuirt biß auff den Aprilem  
dieses 1596. Jars.

Sampe etlichen Kupfferstücken darinnen  
des Sybenbürgischen Fürsten vnd Syman Bassa  
wahre Contrafactur zusehen / beneben den vornembsten  
Schlachten wider den Türcken / des Fürsten auß Sy:  
benbürgen ankunfft / abzug auß Prag  
vnd auch seine verrichtung.



Gedruckt zu Wallstatt im Jar / 1596.

Foaie de titlu a broşurii tipărite la Wallstatt (!) în 1596  
(Bibl. Acad. R.S.R., 1 7026).

**Neuwe Sybenbürgische Victoria, zaghaffte Flucht  
und Niederlag Synam Bassa.**

**Ordentliche Beschreibung/ welcher massen den Durchleuchtigen/ Hochacbornen Fürsten und Herrn/ Herrn Sigismunden/ Fürsten und Kriegs-Helden in Sybenbürgen/ Walachey und Moldaw/ Grauen in Dacley in der alte Synam Bassa/ von seinem Lager vor Tergovist/ auß forcht geschoben/ dasselbig verlassen/ auff Buccarest kommen/ und von dannen eytens der Fluchte nach Georgio sich begeben.**

**Desgleichen auch/ wie Hochemelter Fürst dem flüchtigen Synam Bassa nachgehlet/ sein Lager eingenommen/ die Vestung Tergovist mit gewalt eröbert/ mit tausend Tärcken erlegt/ den Hassan Bassa als Obersten alldamit angner hand gefangen/ sowohl Susym vñ Chuzram/ beide Beegen/ mit etlichen fürnemen Tärcken gefänglich angenommen/ vud den abtrünnigen Michael Wenda erschlagen/ auch zu Georgio über die Bruck in die Insel daroffst getrieben/ die Vestung mit gestürmter hand gewonnen/ mit tausend Tärcken an disen ort abertz mals erlegt/ groß Gut bekommen/ vud etlich tausend Seelen erlediget.**

**Auch was sich sonst seit hero der Mansfeldischen/ und Junor/ gedruckten Sybenbürgischen Historia/ mit Tärcken/ Tattern/ Polen/ Walachen vud Moldawern/ an mehrer orten zu Wasser vud Land/ wider vud mit Sybenbürgen verlossen/ vud bis auff dise zeit hero zugetragen hat/ mit lustigen schönen Figuren getecket. Wie dann die Polnischen vud Tartarischen Handlungen/ vud Frides vereinigung/ zu ende diser Historia nachfolgen vud vermeldet werden.**



Sigismundus / Fürst in Obdenbürgen.

Hassan Bassa / zu Tergovist gefangen.

*D. 27. 1757*  
*Lugos*  
 Mit bewilligung gedruckt 1759  
 Simon B. Spitz  
 1756. 7. Jan

Foaie de titlu a broşurii tipărite la Nürnberg (1596).  
 Întîlnirea între S. Báthory și Hassan paşa. (bibl.  
 Acad. R.S.R., I, 151947).



Darzu auch noch zweyen Zeegen / Nemblich Sussim  
 Beeg zu Tergovist/ vnd Turam Beeg zu Buccarest/ vnd et-  
 lich wenig fürn: me Türcken / auß gnaden gefangen wor-  
 den/ Aber der Abtrünnige verleugnete Michael/ gewesener  
 Weyda in der Walachey / von dem zuuor mehrmals mel-  
 dung beschehen/ ist vnter den andern darnider gehaut/ ge-  
 funden worden.

Sussim Beeg zu Tergo:  
 vist gefangen.

Turam Beeg zu Buccarest auch  
 zu Tergovist gefangen.



In diesem Schloß oder Vestung Tergovist / hat der  
 Fürst ein trefflichen vorrath an Proviand/sonderlich aber  
 an Getraid/ Dann Synam Bassa alles Getraid in diesem  
 gantzen Circuit zu Tergovist/ als einen Schatz/ sammeln las-  
 sen/ gefunden/ Munition/ Parschafft/ Goldt vnd Silber  
 geschmeidt/sonderlich aber 42. Stück auff Rädern bekom-  
 men/ Vñ diereiln man nun diesen gantzen tag wie verstem-  
 dig abzunemen/ mit diesem Tergovist biß in die geschlagne  
 Nacht zuthun/ vnd jr 8 D. schier an allen orten darbey ge-  
 west/ vnd sich als ein fürsichtiger/ getreuer Kriegsfürst sehr  
 vermühet / ist nach wolbestelter wach vnd Besetzung / so  
 wohn im Lager/ als inn der Statt vnd Vestung / solches  
 Kriegswesen diese Nacht in ruhe eingestellt / auch ist dieses  
 Schloß ohn sonder Blutvergießen der vnsrigen erhalten/  
 vnd gewonnen worden.

B iij

Dem

Filă cu Turen și Sussim beg.

Sehe Keyser eigne Botschafft an seine Bassa / Beegen  
vnd andere aelschickt / sein sententz vnd merenna / waeren



der Bestungen (die hinfüro von den vnsern Belägert  
worden) geendert vnd gelindert / solgender gestallt / das  
welche Bestungen sein Volck nicht erhalten köndien /  
sollen auffgegeben werden / damit sein Mannschafft  
beym Leben erhalten / vnd nicht also nidergehawen  
würde.

Vor wenig tagen ist der Jonas Albert zu Tameho  
war gewesen / vnd von dannen nach Constantinopel zum  
Türkischen Käyser verreist / welcher gewis was sonders  
practicirn wird / dann der Stuncko Pathori, Istian vnd  
Cardinal, haben des Istio Janus Sohn zum Türkischen  
Käyser geschickt / welche sich sekunder bey dem Eynam  
Bassa auffhalten / dessen wir in gewisser erfahrung / Es  
sein

Den 18 Octob: gar fr̄her Tagzeit / da Hassan Bassa/  
als Kriegssoberster diser Vestung Tergovist/ welches dann  
einfürnehmer vnd Fürstlicher/ Weydawischer Sitz / in der  
Walachia/ die flucht des Synam Bassa/ der Christen gros-  
sen Kriegsgewalt vnd st̄rck/ erschen vnnnd betracht/ auch  
das die vnserigen als bald das T̄rckisch L̄ger eingenom-  
men geplündert vnd sich darinn Losirt/ hat er die Vestung  
vbergeben sich vnd sein vnderhabendes Kriegsvolck zu sal-  
viren/ Aber die Janitscharn/welcher bey 2000. in diser Bes-  
satzung gewest/ darein nit willigen w̄llten / sondern sich zu  
wehren vnderfangen: Derauff disen Tag noch der Fürst  
meh̄gemelte Tergovistam in grossen ernst angriffen / mit  
gestürmbter Hand erobert/ vnd einbekommen/ alles was  
darinn̄ gewest/ nidergehauet/ Aufferhalb Hassan Bassa/  
den jr S. D. selbst gefenglich angenommen.

Hassan Bassa Obrister zu Tergovist/vom Fürsten gefangen.



Filă cu Hassan pașa.



Portretul lui Sigismund Báthory (în fundal bătălia de la Tîrgoviște).  
(Wallstatt).



Dieser Saur fecht in sich die zwey grossen Wambertischen / Himlich und Veroffte / alle  
 den hellen Cometen am Himel / und flugenden grossen Adler vber dem Lager stehet. Durch  
 leucht in Sybenburg bey Tergowist / worden hernach folgr :

- |    |  |    |                                  |
|----|--|----|----------------------------------|
| 1. | Der helle Comet am klaren Himel.                         | 4. | Das erste Dorff in der Walachey. |
| 2. | Der selb Könighen genant / da<br>von der Adler geflogen. | 5. | S. D. in Sybenbürgen Lager.      |
| 3. | Der grosse starke Adler.                                 | 6. | S. D. in Sybenbürgen Gezele.     |
|    |  | 7. | Das Sybenbürgische Kriegsvold.   |

Bătălia de la Tîrgoviște (Wallstatt).

Genga, fratele domnului Fabio și *ministro di Camera* a Alteței sale cu care am luat legătură, și el a dat de știre Alteței sale despre venirea mea, ducându-se în grabă în acest scop pînă la tabără, și la înapoierea sa mi-a arătat dorința Alteței sale aflată în drum spre Brașov și foarte ocupată cu marșul oastei, ca să binevoiesc să primesc ca audiența mea să fie amînată pînă la sosirea la Brașov, unde va avea puțința să mă primească în felul care știa că se cuvine unui principe de măreția Alteței Voastre serenissime, // mai adăugînd domnul Simon că i se poruncise să mă însoțească pînă la Brașov, spre care se îndrepta în grabă Alteța sa, împreună și cu alte lucruri pe care le voi raporta din gură la sosirea mea.

M-am întors aici în Brașov vineri în ziua de zece a lunii de față. Ieri dimineața am avut audiență la Alteța sa... cum nu se poate mai mulțumitoare... etc... ea primind cu cea mai mare satisfacție calul și armura... trimise în dar... mulțumind nespuse de mult și arătîndu-și plăcerea din cale afară de mare... A dorit să vadă și darul pentru principesă și punîndu-l pe domnul Simon să mi-l ceară, i l-am trimis Alteței sale, care cu mîna sa a deschis toate cutiile...<sup>5</sup> și l-a lăudat și prețuit cît se poate de mult. Acuma aștept slobozirea mea, care sper că o voi primi pînă în trei sau patru zile, și mergînd spre Serenissima principesă pentru a-mi îndeplini poruncile primite, voi apuca drumul spre Italia, sperînd să fiu în ianuarie la ordinele Alteței voastre.

Aici lucrurile s-au petrecut cît se poate de favorabil pentru Alteța sa, care nu numai că a alungat dușmanul cu cele mai mari pierderi pentru turci, aruncîndu-i cu desăvîrșire afară din Țara Românească și cucerind toate locurile întărite pe care le dețineau, dar chiar — de n-ar fi fost împlinirea cu Polonia<sup>6</sup> care i-a răpit din puterea armatei sale — cum era victorios, ar fi putut ajunge la rezultate mai mari întru ajutorul creștinătății. Alteța sa va delibera aici încotro va fi să se îndrepte<sup>7</sup> și pentru aceasta așteaptă șinerea Consiliului.

<sup>5</sup> Urmează în text cuvintele: *di Monsr Nuntio*, fără sens în frază, deoarece și înainte și după ele este vorba doar de darul pentru principesă și nu de cutiile Nunțului. Probabil că au fost omise unele cuvinte făcînd legătura cu restul frazei — Nunțul este Alfonso Visconti.

<sup>6</sup> Adică acțiunea lui Zamoyski înlocuindu-l pe Ștefan Răzvan cu Ieremia Movilă.

<sup>7</sup> Sigismund voia să meargă împotriva noului domn al Moldovei. Se vorbea și de o acțiune la Timișoara. Dar pînă în cele din urmă nu s-a mers nicăieri.

## CESARE VIADANA CĂTRE DUCELE DE MANTOVA<sup>1</sup>

1595 noiembrie 29, Alba Iulia.

p. 310

... După ce am fost pînă la extrema margine a Țării Românești [de unde a scris dînd seama di quel pocho ch'è successo], acum, prin mila lui Dumnezeu ne aflăm iar în Alba Iulia unde stăm așteptînd ca principele să-l slobozească de plecare pe domnul Avila<sup>2</sup>, pentru a pleca îndată în Italia.

Serenisimul se întoarce victorios din expediție, și prin toate locurile pe unde trece prin orașele sale ca: Brașov, Mediaș, Sibiu „Grosskirch“<sup>3</sup> și alte

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Documente...* IV, pp. 310—311. Solul toscan; Don Cesar Viadana, scriitorul acestor rînduri, pare să fi venit împreună cu trimisul ducelui de Mantova, al cărui nume apare în forme diverse Avila, d'Avila și Davilata, însărcinat să aducă daruri de nuntă tinerei perechi princiare. Viadana se dusese pînă sub Giurgiu ca să-l întâlnească pe principe. I s-a făgăduit o audiență la Alba Iulia, după reîntoarcerea din Țara Românească.

<sup>2</sup> Vezi mai sus relația acestuia la p. 654.

<sup>3</sup> Poate greșit citat în loc de Grosschenk?

orașe principale, toate ale sale, este primit nu numai ca senior și stăpîn ci ca <erou> victorios, ca un alt cezar celebrîndu-și triumful, și din zi în zi este așteptat aici la Alba Iulia, capitala sa, unde am sosit cu o zi mai devreme pentru a găsi mai ușor găzduire, căci și aici se pregătesc arcuiri triumfale, coloane și statui, și pe bună dreptate.

Principele a convocat o Dietă generală de sărbătoarea Crăciunului la Mediaș<sup>4</sup>, la care se zice că s-ar încheia pace între sultan și el, căci în acest sens stăruie nobilimea<sup>5</sup>, dar principele are alte gînduri, după cît se zice. La Timișoara au fost trimiși 3 000 de pedestrași cu luntrea, folosind o apă foarte mare, un rîu<sup>6</sup> care se varsă în Dunăre și trece pe aici pe lângă Alba Iulia.

Dar, din faptul că serenisimul a dat salvconduct la doi ceauși, se șoptește că poate s-a și făcut cumva o înțelegere între el și sultan, ceea ce ănsă nu e primit ca sigur, dar dacă le-a dat această voie le-a dat-o ca să mulțumească nobilimea, și poate că în felul acesta el va ști (o dată ținută dieta) // să bage vină voievodului Țării Românești, răsculat împotriva sultanului, se zice că nu va domni multă vreme, pentru că Sultanul a dat a înțelege că dacă principele Transilvaniei i-l va da în puterea sa<sup>7</sup>, sultanul se va potoli, și chiar dacă nu va face pace, va face cel puțin un armistițiu.

Domnul Silvio Piccolomini se întoarce în Italia cu toți luptătorii săi, pentru că sașii nu au vrut să-l țină peste iarnă, protestînd mult la principe, totuși se spune că serenisimul îl va numi pe domnul Silvio general al artileriei.

Domnul Gasparo Turlone<sup>8</sup> e aici mare favorit al Alteței sale, deși pînă acuma nu i-a dat nimic, cu toate că mănîncă foarte des cu Alteța sa.

Fratele căpitanului, Alessandro<sup>9</sup>, a fost rău lovit la asaltul Giurgiului.

Se spune că este ușor lucru ca principele să facă armistițiu cu Sultanul, întrucît el vrea să-și îndrepte forțele contra polonilor pentru că s-au făcut stăpîni pe Moldova, țară asupra căreia se declară adevărat și legitim stăpîn, precum și este în adevăr, și polonii au băgat în ea vreo 13 000 de tătari pentru a secătui această țară mănoasă<sup>10</sup> atît de rodnică și îmbelșugată.

<sup>4</sup> De fapt ea s-a ținut la Alba Iulia între 13—23 decembrie 1595 (n. Veress).

<sup>5</sup> *I signori del paese.*

<sup>6</sup> Mureșul.

<sup>7</sup> *Gli lo darà nelle forze.*

<sup>8</sup> Vezi și relația lui Piccolomini, a toscanilor, a lui Pigafetta.

<sup>9</sup> Alessandro Piccolomini, fratele „căpitanului” Silvio Piccolomini.

<sup>10</sup> *Buona.*



Serenisimul a dat de soție domnului Fabio Genga, favoritul său pe fosta soție a principelui Moldovei<sup>11</sup> dat morții de către serenisimul principe<sup>12</sup>, dându-i o zestre foarte însemnată și nespus de bogată.

Eri seara au adus aici pe pașa de Anatolia<sup>13</sup> (care e) prizonier și pe begul de Ineu<sup>14</sup>, cetate a turcilor cu mare mulțime de oameni.

1595 decembrie 5 Alba Iulia<sup>15</sup>.

p. 316

... Serenisima este de statură scundă, cu pielea albă, cu acea buză caracteristică a celor din Casa de Austria. Ochii spălăciți<sup>16</sup> dar mâna prea frumoasă, încît mi se pare că s-ar putea zice că *no es fea che spanta, ne hermosa che mata*<sup>17</sup>, dar poate fi acceptabilă. Cît privește frumusețea sufletească desigur că s-ar putea spune cu bună dreptate că ea o suplinește din plin pe cealaltă acolo unde poate mai lipsește. Cîntă la perfecțiune din gură și din instrumente, și am avut cinstea să oînt împreună cu Alteța sa serenisimă unele din ariile<sup>18</sup> mele; apoi vorbește foarte bine latinește, și ceea ce e destul de uimitor este că vorbește latinește cu toți care nu înțeleg limba germană. După ce am

---

<sup>11</sup> Viadana face aici o confuzie evidentă între soția lui Aron (care era încă în viață în noiembrie 1595, și deci nu putea fi vorba de o nouă căsătorie a ei) și Doamna Velica văduva tânărului domn Vlad, fiul lui Miloș, nepot al lui Petru Șchiopul, considerat ca succesor al acestuia, numit totuși domn al Țării Românești în concurență cu vărul său Mihnea al lui Alexandru Mircea, și mort îndată după aceea. Tânăra văduvă se trăgea din Mircea Ciobanul și doamna Chiajna, prin mama ei domnița Stana. Tatăl ei era „logofătul” Ivan Noroce, care chiar cînd ținea alte dregătorii, era desemnat în Transilvania cu calitatea aceasta. Căsătoria ei cu Fabio Genga (vezi Veress, *Documente*, IV, p. 270), precum arată raportul lui Giov. de’ Marini Poli din 28. IV. 1595 este anterioară sfîrșitului lunii aprilie 1595 (Veress, IV, p. 205). Pentru rolul lui Ivan Noroce vezi contribuțiile remarcabile ale regretatei Georgeta Totoiu în „Studii” 1963 (2) p. 410—428 (*Rolul logofătului Ivan Noroce în viața politică a țărilor române în a doua jumătate a sec. XVI*) și „Apulum”, V... p. 324 și urm. (*Date noi în legătură cu logofătul Ivan Noroce din Pitești*).

<sup>12</sup> ... *la moglie che fu del principe di Moldavia, fatto morire dall’Altezza Sua serenissima*... A. Veress subliniază într-o notă că ar fi aici o confirmare a însemnării „cronicarului Michael Weiss cum că Aron Vodă a fost otrăvit de oamenii cancelarului Josica puțin după ce a fost adus în mai 1595 din Moldova în Ardeal și arestat în castelul din Vinț”. În realitate Aron a murit în iunie 1597 — Vezi Veress, *Relationes*, p. 294, raportul nunțului Visconti din 30. VI. 1597.

<sup>13</sup> Se face o confuzie între Ali pașa Haidarogli luat prizonier la Tîrgoviște și Hasan pașa fiul lui Mehmed Socoli, care a fost succesiv beglerbeg de Sam (Damasc), Anatolia, Buda și Rumelia.

<sup>14</sup> *Genoa*.

<sup>15</sup> Către același.

<sup>16</sup> *Occhi bianchi*.

<sup>17</sup> În limba spaniolă.

<sup>18</sup> *Villanelle*.

ajuns în sala mare, s-a dat îndată apă pentru mâini, căci au rămas la prînz acolo Monsinior Nunțiul, domnul Silvio Piccolomini, un unchi al Serenisimului numit Bocskai, marele Cancelar<sup>19</sup> și doi alți baroni ai țării. Nu arăt modul de așezare la masă, alteța voastră își poate închipui că la dreapta ședea serenisimul, apoi serenisima, și pe de lături acești domni. Nu voi vorbi nici despre multele feluri de mîncare și despre rînduiala desăvîrșită după care sînt servite altețele lor, dar voi spune totuși că erau două bufete<sup>20</sup> cu argintărie atît de frumoasă, numeroasă și curioasă încît nu aș ști să o descriu, piesele desigur sînt nespuse de bogate. La masă nu s-a vorbit prea mult, căci toată atenția era îndreptată spre veselie și închinatul paharelor<sup>21</sup>, totuși principele a spus Monsiniorului pe italienește că spera ca în anul ce va veni să se reîntoarcă în patrie în alt chip; ori cu bunăvoința principilor Austriei ori va trebui să se lase și de statele sale și de propria sa viață<sup>22</sup>: cuvinte care au fost auzite de toți. A mai spus că dacă polonii nu l-ar fi tulburat, altfel ar fi reușit lucrul, dar cu ajutorul lui Dumnezeu, stăpînul său (acestea sînt înseși cuvintele sale) nădăjduia să meargă din bine în mai bine. Cam acestea și cam atîtea au fost cele spuse de Alteța sa, apoi a început să bea închinînd în sănătatea celor de față după cum este obiceiul unguresc. Terminîndu-se prînzul, Altețele s-au retras după ce s-a sfîrșit și muzica și cîntările, și eu m-am // dus acasă și am povestit totul lui Avillo<sup>23</sup> care nu a fost la nici una din aceste recepții pentru că nu fusese încă primit în audiență de către serenisima<sup>24</sup>. A trimis îndată după prînz patru dintre nobilii cei mai de seamă, printre care era domnul Simon Genga, marele camerier<sup>25</sup> al serenisimului, ca să-l invite pe d. Avilio, iar principesa a trimis să-l anunțe că în ziua următoare îi va da audiență. Ceea ce s-a și întîmplat, căci a trimis pe aceiași gentilomi cu o caretă de catifea neagră cu sașe cai, ca să-l ia de acasă, și i-a dat audiență în chipul cel mai binevoitor... La toate am fost și eu de față, avînd misiunea a-i înfățișa darul, cînd serenisima a binevoit să condescindă pînă a-mi întinde mîna ca să-i fac cuvenita plecăciune<sup>26</sup>, pe care i-am făcut-o cu toată smerenia și pe deasupra a rostit cuvintele pe care le-au ascultat toți: *De vestra virtute*

p. 317

<sup>19</sup> Josica.

<sup>20</sup> *Credenze*.

<sup>21</sup> *Brindisi*.

<sup>22</sup> De pus în legătură cu gîndul său nemărturisit încă nimănui, de a renunța la Transilvania sau mai bine-zis de a efectua un schimb avantajos pentru liniștea sa.

<sup>23</sup> Numele apare în diverse forme chiar în cuprinsul aceleiași scrisori. Am păstrat și în versiunea românească această diversitate.

<sup>24</sup> Soția lui Sigismund.

<sup>25</sup> *Camariero Maggiore*.

<sup>26</sup> *Riverenza*.

*audiui, si unquam potero rem gratam facere libentissime faciam* . . . Între serenisima și domnul d'Avila făcea pe tălmaciul domnul Carlo Magno agent al împăratului aici pe lângă principe, căci domnul d'Avila vorbea italienește și ea răspundea pe nemțește.

. . . Măine, la 6 decembrie cred că vom pleca fără altă zăbavă spre Italia, căci nu mai așteptăm decât răspunsul la scrisori.

Se spune că principele pregătește un prea frumos dar pentru domnul d'Avila, dar nu se știe sigur . . .

## STANISLAW CHANSKI

### DESPRE ÎNFRÎNGEREA LUI ȘTEFAN RĂZVAN ÎN MOLDOVA<sup>1</sup>

*1596 februarie 8, Suceava*

Comandantul Stanislaw Chanski<sup>2</sup> dă de p. 221  
știre, în numele oștirii sale, păr. Karnkowski, în acea vreme arhiepiscop de  
Gniezno.

Pînă acum chiar neavînd nici o bucurie din cauza vărsării sîngelui creș-  
tinesc, nu m-am grăbit să dau de veste d-tale, domnului meu milostiv,  
despre această biruință, pe care s-a îndurat să ne-o dea Dumnezeu.

În ziua de 12 decembrie, dimineața a apărut oastea voievodului  
Ardealului<sup>3</sup> cu Răzvan, la Suceava, care este acum capitala d-sale dom-  
nului voievod<sup>4</sup>, pus de către măria sa regele, domnul nostru; au venit cu

---

<sup>1</sup> Versiunea română după lucrarea lui I. Corfus, „*Mihai Viteazul și Poloniei*”, pp. 221—224 unde e dat și textul polon, p. 217 și urm.

<sup>2</sup> Pentru rolul acestuia în Moldova vezi Hurmuzaki, XII, p. 213 și poate 394.

<sup>3</sup> Sigismund Báthory.

<sup>4</sup> Ieremie Movilă.

el 4 000 de oaste aleasă. De-ai noștri nu se aflau lângă voievod mai mulți decît polcul meu de 550 de călăreți și 150 din infanterie polonă, cu care stăm în vremea de față, din porunca dumnealor domnilor hatmani. Încă de la Tuțora pe lângă domnia sa voievodul au fost mai mulți oameni, lăsați cu mine, dar mi-au fugit înainte de această luptă cu o săptămîină și jumătate 350 din infanteria, formată din ostașii moșilor regale și aproape 200 ai domniei sale domnului referendar al Coroanei. Totuși cu această mîină de oameni, nevoind să ne afle în Suceava, am ieșit împotriva lui și cu acești oameni l-am împiedicat prin hărțuiele și larmă, pînă ce-a sosit, din fericire, domnul staroste al Cameniței<sup>5</sup>, cu polcul său de 600 de călăreți. În noaptea aceea, cînd am venit cu oamenii mei de la oastea lui Răzvan, pe care am lăsat-o numai la o milă și jumătate depărtare de Suceava, am aflat aici în Suceava polcul domniei sale. A doua zi dimineața, așezîndu-ne pentru bătaie, am așteptat sosirea lui Răzvan cu care, cînd a lovit oastea sa asupra noastră, am dat lupta în numele Domnului. Moldovenii care aveau să lupte mai întîi, deoarece era în joc și patria lor, înspăimîntîndu-se de o oaste așa de puternică și care scotea strigăte neîncetate, au fugit; au venit însă totuși îndată să prade căci era ce. Prima luptă a dat-o roata mea, împreună cu roata domniei sale domnului Zbrzydowski. Domnul Tworzanski din polcul meu, cu 200 de cazaci, a ajutat bine, avînd astfel puțin de lucru. Alții, luptîndu-se au avut mai mult de lucru, gonindu-i cîteva mile, cînd au început a fugi. Mai bogată ca oastea ungurească, e lucru nemaipomenit să fi fost cîndva, fapt ce nu-i de mirare. Căci au luat multe comori de ale lui Aron, și s-au întors înapoi cu ele, ca la o reședință sigură. Deci mare pradă au adus din țara Munteniei, din înfrîngerea oștirii turcești. Răzvan însuși prins, nu îndată în aceeași zi, ci în cea următoare, a fost tras în țepă, hatmanul fratele său a fost tăiat, la care el privea din țepă, încă viu. Oastea lui întreagă a fost astfel înfrîntă, încît nu se știe dacă a scăpat vreunul din ei pe loc, iar pe cei ce n-au pierit, goniți de ai noștri atunci, i-au ucis țărani în timp ce rătăceau pe cîmpuri. Restul au pierit la Bistrița. Tare s-a îndurat Dumnezeu cel atotputernic să pedepsească gîndul lor semeț. Au fost scrise de el cărți în numele voievodului Ardealului, poruncind moldovenilor să ne închidă calea la Nistru, să ne bată și să ne prindă. Am luat cîteva zeci de steaguri și pe acela, pe care l-a dat voievodul Ardealului lui Răzvan pentru domnia asupra Moldovei: pe acesta l-a luat domnul Cornarzewski din Polonia mare, tovarășul roatei mele, omorînd pe stegar. Am luat tunuri, mitralii, arcebuze, acestea la un loc și cîteva zeci de bucăți. Pînă acum, cinste și slavă Domnului, sîntem în liniște din partea oricărui dușman.

---

<sup>5</sup> Jan Potocki.

Nu știm însă dacă acest tinerel nesuferit<sup>6</sup> nu va căuta să se răzbune de aceasta. Are oaste gata, împotriva cui, e greu de știut. Feti Ghirai Galda, fratele adevărat al hanului Crimeii, stă în câmpiile de la Dobnice, peste Dunăre, plecat îndată de la Țuțora cu câteva zeci de mii de tătari, așteptând vreme bună și noroc, dorind înapoi să treacă Dunărea, nicăieri mai întii, decît în țările Munteniei și Ardealului. De vor trece Dunărea, vor avea aceia de furcă cu dînșii. Iar pînă acum Dumnezeu s-a miluit de creștinii săi că nu a dat drumul acestor păgîni, care așteptau aceasta de mult și tare li s-au urît turcilor acolo peste Dunăre. Căci așa au pustiit și jefuit țara lor acolo, că nu găsești nicăieri în creștinătate țară, atît de pustiită și nimicită. Solii mării sale voievodului<sup>7</sup> care au fost trimiși îndată de la Țuțora la Constantinopol, cu solii hanului Crimeii, pentru încheierea tratatelor, s-au întors. Nici cînd n-au fost la Poartă soli mai bine primiți ca dînșii, ducînd această veste a înțelegerii noastre cu ei. S-au făcut mari triumfuri, s-a tras din tunuri etc. Pe Ahmed Pașa, care a fost trimis cu ei de către han cu acest contract, dîndu-le de știre ce fel de voievod e pus în scaun, de către cine, în ce fel și pentru care pricini, a și poruncit să se pună pe el 3 haine țesute în aur și la toți, care au sosit cu el la Poartă, la 24 li s-a dat cîte o haină țesută cu aur. De voievod este mulțumit și de purtarea M.S. regelui față de el. Se trimit îndată voievodului prin același Ahmed Aga, marele mareșal al hanului, daruri mari, steag, privilegiu peste măsură de mare, asemenea și darul către M.S. regele și domnia sa domnul hatman. Pe toții fiii de voievozi, oricare din ei se afla la Poartă, a poruncit a-i bate și a le tăia urechile, lăsînd întreg numai pe Ianculca<sup>8</sup> care fu aruncat în temniță. De aceea, a poruncit să se facă aceasta, pentru ca să nu mai aibă loc, din cauza lor, tulburări de acestea în țara Moldovei. Este gata să întărească pactul, dacă M.S. regele ar ține cumva să se împace cu împăratul creștin și cu toată creștinătatea și dacă M.S. regele este de această părere. Iar de va voi să mijlocească pacea, atunci roagă să i se trimită cît mai degrabă soli. Atîta bunăvoință și iubire nu se poate descrie, ceea ce stîrnește mirarea tuturor. Rară este săptămîna în care să nu sosească la domnia sa voievodul ba cu o știre, ba cu alta, după obiceiul dat al țărilor <acelora>veniți numai ca să capete ceva, unii din porunca hanului, alții din partea pașalelor, dînd de știre despre steag, pe care nu-l avem însă pînă acum. Cred că s-au bizuit în această chestiune pe călăreți, iar dînșii au amînat să-l aducă, căci stă acum de cîteva duminici, în adăpost la Dunăre.

<sup>6</sup> Sigismund Báthory.

<sup>7</sup> Ieremie Movilă.

<sup>8</sup> Diminutiv de la Iancu.

Atunci cînd Răzvan a venit cu oastea voievodului Ardealului și cu oamenii săi asupra noastră, oștirea M.S. Regelui a fost plecată în urma voievodului, Caraiman Ceaușu, Barbă-Sură, încercat în treburile războinice precum se spune, atunci cînd noi trebuia să dăm lupta, iar Răzvan s-a pornit cu oastea sa bine așezată și mai mare decît a noastră, înaintînd în tabăra minunată și apropiindu-se acum de noi, cu strigăte strașnice de Isus, Isus, Isus, acest ceauș a sfătuit pe voievod să fugă la vreme, spunîndu-i că oastea noastră nu poate ține piept oștirii lui Răzvan. Nu și-a abătut mult ochii, pe care i-a întors acum spre pădure, ca să vadă că noi, cu ajutorul atotputernicului Dumnezeu, n-am rămas de rîs, astfel că el nu va întîrzia acum să știe mai mult despre norodul polon și să povestească despre el sultanului, domnului său, și pașalelor, și de mult se află acum cu această veste la Poartă iar noi îl așteptăm cu bucurie să se întoarcă înapoi cu darurile, ce le-a făgăduit să ni le aducă, fiecăruia, din partea sultanului.

## GIORGIO TOMASI

(? — după 1621)

\*

Giorgio Tomasi de origine venețiană ar fi ocupat funcția de protonotar apostolic al nunțiului Alfonso Visconti, episcop de Cervia, cu care ar fi venit în mai 1595 în Transilvania după ipoteza lui I. Domșa (*Vezi Referințele...*).

După căderea în dizgrație a lui Simon Genga, ar fi fost numit secretar intim al principelui Transilvaniei, rămânând în această funcție și după abdicarea lui Sigismund Báthory (martie 1598). După a doua abdicare a acestuia, cardinalul Andrei Báthory (martie 1599—31 octombrie 1599) l-a trimis la Roma să notifice papii urcarea sa pe tronul Transilvaniei (Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 86). Nu se știe dacă Tomasi s-a mai înapoiat în Transilvania după îndeplinirea misiunii sale. Ar fi însă sigur că înainte de acest drum, timp de cel puțin 3 ani (1596—1599), a trăit la curtea din Alba Iulia, având astfel posibilitatea de a fi martorul ocular al evenimentelor pe care le descrie.

Din 1602, Tomasi este secretar al nunțiului apostolic de la Graz pe lângă care pare să fi rămas pînă în 1606.



Deduțiile de mai sus pornesc de la elemente destul de neprecise. Nu se știe în ce moment a căștinut G. Tomasi calitatea de protonotar apostolic. Nici un indiciu nu îl asociază cu nunțul Visconti venit în mai 1595. El însuși afirmă că ar fi fost numit secretar intim al perechei princiare după înfrângerea de la Mezökeresztes (26 oct. 1596) fără alte precizări. În sfârșit Simon Genga nu a ocupat niciodată postul de secretar intim al Principelui.

Din 1610 Tomasi s-a consacrat studiilor istorice. Lucrarea sa principală, intitulată *Delle guerre et rivolimenti del regno d'Ungaria et della Transilvania con successi d'altre parti seguiti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari : sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Arhiduca d'Austria...* In Venetia appresso Giovanni Alberti, 1621, în 4<sup>o</sup>, 189 p., cuprinde o descriere a Transilvaniei alcătuită în parte pe baza notelor sale luate cu prilejul vizitei lui Sigismund Báthory în orașele săsești, în parte pe lucrările unor geografi italieni, ca Botero sau pe Chorografia lui Reichstorffer. El a folosit și informațiile pe care le-a putut obține ca secretar al principelui cu privire la izvoarele de venituri ale acestuia — aurul și sarea — la efectivele sale militare. Adaosul din text privind Moldova și Țara Românească este compus din împrumuturi de la diverși autori și în primul rând de la Botero. Dar se lasă călăuzit în aprecierile sale de sentimentele sale de devotament față de Bathorești, de admirația sa față de italieni și de credința sa religioasă. Opera sa constituie un izvor minor pentru istoria Transilvaniei și descriere țărilor noastre, cu unele rezerve necesare asupra atitudinii sale hotărât parțiale Bathoreștilor.

În istoriografia română Tomasi a fost folosit de N. Bălcescu în *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul, Puterea armată și militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum și Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595* (Opere, vol. I și II, Editura Academiei, București, 1953) care-l citează des; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, t. XVI, 1929; C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus, Broșuri contemporane* în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, 1939—42, VIII, p. 150 și îndeosebi de Ioan Domșa în articolul *Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și țările române*, în „Anuarul Institutului Cluj”, 1945, X, pp. 290—320 (cu extrase din opera lui).

Tomasi a mai scris o lucrare intitulată *La Battorea . . . . in duo libri*, Conegliano, M. Glaser, 1609, în 4<sup>o</sup>, 74 p., care nu se află în bibliotecile noastre.

## [DESCRIEREA TRANSILVANIEI<sup>1</sup>]

În acest timp principele și principesa <Transilvaniei<sup>2</sup>>, ca să se recreeze s-au dus să cerceteze orașele săsești, astfel numite după populația care, constrânsă de Carol cel Mare să vină aici<sup>3</sup>, le-a clădit și locuiește în ele, păstrând graiul german, obiceiurile și legile imperiale, ducînd o intensă viață orășenească<sup>4</sup> în felul unei republici fără ca să i se dea din partea principelui Transilvaniei altceva decît un superintendent cu titlul de judecător regal<sup>5</sup> care deține oarecare autoritate asupra magistraților aleși de senatul fiecăreia dintre cetăți pentru a le cîrmui, ele

p. 70

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Giorgio Tomasi, *Delle guerre et rivoluzioni del regno d'Ungharia e della Transilvania*, Veneția, 1621, p. 70 și urm.

<sup>2</sup> Sigismund Báthory și Maria Christierna au făcut această călătorie în febr. și martie 1599.

<sup>3</sup> Tradiție medievală lipsită de bază istorică.

<sup>4</sup> *Con grande politia*.

<sup>5</sup> *Iudex regius* sau *Königsrichter*.

recunoscînd de altminteri pe principe ca stăpîn absolut. Aceste cetăți sînt în număr de șapte. Și cele mai vestite <sînt> cinci: Sibiu, Brașov, Cluj, Sighișoara și Mediaș. Sibiu este capitala tuturor, căci acolo este reședința judecătorului regal. Este așezat la șes, bine întărit de natură și de mîna omului, avînd într-o parte mlaștini și în celelalte bastioane foarte înalte și puternice. Întinderea sa nu este depășită de aceea a Vienei în Austria, fără de suburbii de care <Sibiul> este lipsit. Nu are prea mulți locuitori față de întinderea sa. Este împodobit cu edificii atît particulare cît și publice, foarte bine clădite, toate din zid, ceea ce se vede și în alte orașe săsești, nelipsind nici în satele unde locuiesc oamenii de acest neam. Bisericile ca arhitectură sînt nobile și mărețe, dar erezia, fie a lui Luther fie a lui Calvin, a izgonit din ele religia catolică.

Clujul ține pasul cu el în <privața> clădirilor, dar ca întindere e mai prejos, fiind ceva mai mic decît Sibiul. Este așezat la poalele unor dealuri falnice și înconjurat de un zid înalt, despărțit prin turnuri după stilul <de construcție> mai vechi. Are o populație foarte numeroasă, mai ales în suburbii care ocupă mult spațiu în afară. În acest oraș, printre alte erezii, a pătruns în mare măsură blestemata sectă ariană<sup>6</sup>. Pentru distrugerea ei principele Ștefan Báthory a întemeiat aci un colegiu și seminar al Societății lui Iisus<sup>7</sup> care aducea mare folos credinței catolice și mai apoi Sigismund a fost darnic în binefacerile sale, întemeind un alt colegiu la Alba Iulia care nu era mai puțin otrăvită de dogmele perverse ce fuseseră lăsate să se răspîndească după moartea reginei Isabella, de către Ioan, fiul ei<sup>8</sup>, care s-a făcut arian.

p. 71 Clujul face negoț cu tot felul de mărfuri cu austriacii, ungurii, polonii și cu alte națiuni, avînd // din belșug toate lucrurile trebuitoare traiului omenesc.

Sighișoara și Mediașul nu sînt localități prea mari, dar au o așezare frumoasă și bună, prima fiind așezată pe un deal plăcut ochilor și a doua între vii și dealuri lucrute <de mîna omului>. Orașul din urmă a ajuns vestit în legătură cu venețianul Gritti<sup>9</sup>. Favorit al lui Soliman<sup>10</sup> pentru că fusese crescut la Constantinopol de tatăl său<sup>11</sup> bailul, a fost trimis în

<sup>6</sup> A unitarienilor.

<sup>7</sup> În 1580. În timpul luptelor dintre Basta și Moise Székely, biserica, colegiul și școlile iezuiților, au fost dărîmate pînă la temelii de unii arieni din Cluj (vezi G. Tomasi, *op. cit.*, p. 112).

<sup>8</sup> Ioan Sigismund Zápolya.

<sup>9</sup> Aloisio Gritti (1501—1534), favorit al marelui vizir Ibrahim, guvernator al Ungariei.

<sup>10</sup> Soliman I Magnificul, sultan otoman (1520—1566).

<sup>11</sup> Gritti era fiul natural al dogelui Veneției Andrea Gritti (1523—1538), fost bail la Pera.

Ungaria și umblînd să ocupe <pentru el> Transilvania, a pus să i se taie capul episcopului de Oradea<sup>12</sup> care era guvernatorul ei. A fost asediat de transilvăneni, doborît împreună cu toți ai săi și în cele din urmă omorît<sup>13</sup>.

Rămîne acum Brașovul, oraș nobil și frumos, așezat la granița acestei provincii cu Țara Românească întocmai ca un teatru între munți și dealuri, care îl înconjură ca o cunună și îl apără ca o cetate bine întărită. Are un înconjur de trei mile și e ferecat cu ziduri bune, care, <fiind> acoperite în chip de ganguri, înlesnesc apărarea în timp de război iar în timp de pace fac ca orașul să fie la adăpost din toate părțile.

Are o populație foarte numeroasă atît înăuntru cît și în afară, se bucură de multe bogății, mai ales din cauza negoțului necurmat pe care îl fac aici <brașovenii> cu muntenii, moldovenii, grecii, armenii, bulgarii și cu alte neamuri. Cu prilejul năvălirilor turcești și tătărăști, voievozii și locuitorii au încă obiceiul de a-și păstra bogățiile lor în acest oraș întărit.

Cu privilegiu asemănătoare dar după alte legi trăiesc secuii, populație maghiară, <în> comitatul principelui Transilvaniei dinspre Moldova, unde au șapte orașe numite de ei scaune așezate în locuri muntoase și greu de ajuns, <astfel că> ei se tem prea puțin de armele turcilor; împotriva acestora sau a altora care ar ataca pe principe sînt datori să lupte pe cheltuiala lor ieșind <la oaste> în unele împrejurări pînă la 20 000.

Se laudă că sînt nobili și că se trag din primii sciți care au venit în Ungaria și că stîlcindu-se numele <lor> au fost mai apoi numiți siculi iar țara <lor>, din Sciția a devenit Sicilia<sup>14</sup>. Printre ei s-a păstrat religia catolică, deși cu oarecare amestec din lipsă de preoți, deoarece în privința călugărilor nu au decît cîteva mănăstiri de călugări din ordinul observanților sfîntului Francisc<sup>15</sup>.

Restul Transilvaniei cuprinde multe orașe, castele și cetăți și un mare număr de sate. Acestea sînt locuite, în afară de sași, de unguri și de români; ungurii sînt nobilii care trăiesc în țară ca domni și stăpîni<sup>16</sup>; românii sînt muncitorii pămîntului care nu se dedau la altă îndeletnicire din cauza condiției lor nenorocite și a inerției lor. Acest stat este împărțit în comitate, ca și regatul Ungariei. Fiecare <comitat> își are ostașii săi și principele a scos și scoate în fiecare an pînă la 10 000 de călăreți și 30 000 de pedestrași.

p. 72

<sup>12</sup> Emeric Czibák, episcop de Oradea, comite de Bihor și guvernator al Transilvaniei (1533—1534).

<sup>13</sup> Vezi *Călători*, I, relațiile lui Della Valle, Tranquillo Andronicus, Agostino Museo.

<sup>14</sup> Adică: secui și secuime. Pentru discuția originii lor, vezi *Călători*, I.

<sup>15</sup> Un rol important și pentru catolicii din Moldova a avut mănăstirea franciscană din Simleu-Ciuc.

<sup>16</sup> *Delli ungari sono i nobili, che vivono per il paese con dominio e Giuridittione*. Nu se pomeneste de țaranii unguri care erau, ca și cei români, iobagi.

Cetățile mai însemnate afară de cele ocupate de turci<sup>17</sup>, sînt: Oradea<sup>18</sup>, Hust<sup>19</sup>, Gherla<sup>20</sup>, Chioar<sup>21</sup>, Făgăraș și Deva. Veniturile regelui îi vin din dijele provinciei care sînt plătite principelui, din vămi și din minele de aur, de argint și din ocne. La Baia Mare<sup>22</sup>, — oraș la capătul graniței cu Ungaria — despre care se spune chiar că ar face parte din această din urmă țară<sup>23</sup>, se extrage aur și argint și principele Transilvaniei <își> are aici monetăria sa.

Dar mai bogate sînt minele de la Zlatna<sup>24</sup>, la o zi depărtare de Alba Iulia, mina însăși producînd în parte aurul cel mai bun vrednic a fi curățit prin foc; <aurul> mai provine <în parte> și din apa rîurilor, care trecută cu meșteșug peste postavuri grosolane, își lasă acolo nisipul cel prețios<sup>25</sup>.

Sarea nu se extrage în al chip decît metalele ascunse în măruntaiele pămîntului, <anume> prin tăiere cu dalte ascuțite, pentru că nu este mai puțin tare decît piatra și țara are din belșug <sare> în mai multe locuri; din cauza înlesnirii <pe care o înfățișează> rîurile pentru transportul sării, nu se exploatează decît la Dej — localitate străveche pe Someș de unde se trimite o mare cantitate în Ungaria — și la Turda<sup>26</sup>, nu mai prejos ca vechime, căci se arătau deasupra unui deal urme de locuințe ale romanilor care stătuseră acolo cu o legiune pentru a ține în supunere și în ascultare acea localitate pe atunci oraș însemnat, care se răscolase împreună cu alte <orașe> ale Daciei.

În apropiere curge rîul Arieș care înseamnă aur<sup>27</sup>, deoarece nisipul său aduce aur; sarea e transportată pe el, și primită <apoi> de apele mai mari ale Mureșului<sup>28</sup>, trece pe la Lipova<sup>29</sup> și mai departe în țara turcească. Din toate aceste folosințe pot să-i vină principelui 250 000 de scuzi venituri ordinare, dar cînd vrea are mult mai mulți bani din veniturile extraordinare.

---

<sup>17</sup> Ca de pildă, Timișoara, Lipova, Gyula, Ineu.

<sup>18</sup> *Varadino*.

<sup>19</sup> *Ust*.

<sup>20</sup> *Samosuivar*.

<sup>21</sup> *Cuivar*.

<sup>22</sup> *Noibagna*.

<sup>23</sup> Baia Mare a fost, în toată vremea obiect de ceartă între Habsburgi și principii Transilvaniei (vezi tratativele pentru Baia în Possevino, *Transilvania*, ed. Bascap, p. 147; *Veress, Documente*, II, p. 280).

<sup>24</sup> *Slatina*.

<sup>25</sup> Vezi și relația lui Lescapier, în *Călători*, II.

<sup>26</sup> Se mai exploata și în alte părți, de exemplu la Ocna Sibiului.

<sup>27</sup> *Aragnes* (*aranyos* înseamnă în ung. auriu, de aur).

<sup>28</sup> *Maruggio*.

<sup>29</sup> *Lippa*.

Ca reședință regală slujește Alba Iulia, nu atât din cauza vreunei în-sușiri <deosebite> a orașului, ci din cauza înlesnirii pe care o aduce, căci se află în centrul Transilvaniei. Ea este așezată pe un podiș neted<sup>30</sup>, care coboară într-o parte într-un fel de povârniș ce se termină cu o cîmpie întinsă, astfel că o parte a orașului rămîne așezată ca pe un fel de deal lin. Înconjurul ei depășește cu puțin o milă, e cu ziduri simple<sup>31</sup> și cu clădiri fără mare însemnătate; în afară de palatul principelui, de biserica mare și de locașul iezuiților; are suburbii care mai aduc o oarecare sporire micimii sale; sînt locuite de felurite națiuni care s-au retras de sub <dominația> sultanului, și îndeosebi de greci și de români, în afară de unguri și de marea mulțime de oșteni pedestri și călări pentru garda principelui.

p. 73

În cîmpia care se întinde de la marginea dealului se recunosc ruinele unui mare oraș ale cărui rămășițe ar fi <după unii> Alba Iulia care — spun localnicii<sup>32</sup> — că se numise Apullum de la numele râului<sup>33</sup> ce curgea prin mijlocul ei și care se vărsa în Mureșul vecin, pînă la ale cărui maluri ajungea orașul care a fost apoi pustiit în <timpul> războaielor din Dacia, împreună cu altele, de către împăratul Traian<sup>34</sup> și printre dărîmăturile sale, păstorii și alții care se duc să scoată pietre găsesc des medalii cu nume de ale romanilor și multe antichități de tot felul de care are din belșug Transilvania și în alte locuri.

#### DESCRIEREA FĂGĂRAȘULUI<sup>35</sup>

Așezat în cîmpie <Făgărașul> se dovedește a fi o bună cetate, deși mică; tăria i-o dă un zid bastion care o încinge precum și șanțul foarte larg pe care îl are împrejur, ce nu poate fi trecut decît pe un pod lung de lemn, care singur îngăduie intrarea, ajungînd la turnuri foarte întărite, păzite cu multă grijă de soldați. Puțin mai deoparte curge râul Olt, mare și navigabil, care ieșind din Carpații secuiești<sup>36</sup> trimite printr-un canal o parte din apele sale cetății și scaldă orașul cu același nume de Făgăraș din preajma acestuia.

p. 75

<sup>30</sup> *Piano.*

<sup>31</sup> Adică nu duble.

<sup>32</sup> *Paesani.*

<sup>33</sup> Ampoiul.

<sup>34</sup> Afirmație greșită.

<sup>35</sup> Castelul Făgăraș a slujit un timp de locuință noii principese a Transilvaniei Maria Cristierna.

<sup>36</sup> Munții Harghita.

În cetate, Baltazar Báthory<sup>37</sup>, fratele cardinalului, pe cînd era stăpîn<sup>38</sup>, începuse o măreață clădire în stil italian, pentru locuința sa. Și a făcut în mijloc o sală mare pe care a împodobit-o cu picturi de mîna unui pictor <înzestrat>. Iar între acestea, pentru a umple golurile, unele erau însoțite de devize frumoase, potrivite <lor>, îndeosebi se vedea fenixul arzînd în flăcările aprinse de razele soarelui prin baterea aripilor care spunea: „*Sola facta. Solum deum sequor*”<sup>39</sup>. Mai era, printre cărbuni aprinși deasupra altarului regelui Porsena care asedia Roma, mîna prea puternicului Scevola cu deviza: „*Fortia facere et pati, Romanum est*”<sup>40</sup>, apărea un străbun cu tolba plină de săgeți cu deviza: „*Fortibus non deerunt*”<sup>41</sup>. Și un smarald strălucitor însoțit de aceste cuvinte: „*Hoc uno, fides, virtusque probatur*”<sup>42</sup>. Lăsăm la o parte multe altele pentru a nu ne întinde prea mult.

### DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI

Țara Românească numită „Transalpina”, spre deosebire de Moldova numită „Cisalpina”<sup>43</sup>, este despărțită de Transilvania prin munți și păduri iar ca să ajungi acolo trebuie să treci printr-un pas prăpăstios și foarte anevoie de trecut, este mai mică decît Moldova, dar și una și cealaltă <sînt> mai mari decît Transilvania, deși ea are lungimea de șase zile de mers și lățimea de patru. Ele<sup>44</sup> însă sînt întrecute de Transilvania prin numărul locuitorilor, al orașelor și al locurilor întărite, ele deosebindu-se cel mai mult, și mai ales de Transilvania muntoasă, prin localitățile și satele <lor> deschise <neavînd> decît puține clădiri ridicate din altceva decît din lemn, cu toate că // Suceava<sup>45</sup>, capitala Moldovei, este socotită ca o cetate foarte însemnată.

Pămîntul lor este atît de roditor și cere atît de puțină osteneală pentru a fi muncit, încît îi face pe țărani lăsători și leneși<sup>46</sup>. Au din belșug

<sup>37</sup> Vărul lui Sigismund Báthory, executat în urma așa-zisei conspirații din 1594. Pentru alte date, vezi relația lui Busto din volumul de față.

<sup>38</sup> Stăpînește cetatea din 1587 pînă la arestarea sa, în 28 august 1594, moare sugrumat în închisoare la 13 septembrie 1594.

<sup>39</sup> Fenixul reprezenta un îndoit simbol: al unicității și al unei renașteri veșnice.

<sup>40</sup> A lupta și a răbda cu tărie e o însușire de roman.

<sup>41</sup> Nu vor lipsi <arme> eroilor.

<sup>42</sup> Numai prin acesta se încearcă credința și virtutea.

<sup>43</sup> Eroare; se vede clar că autorul nu cunoaște țările acestea și le descrie după informații culese de la Reicherstorffer și de la geografii italieni.

<sup>44</sup> Adică Țara Românească și Moldova.

<sup>45</sup> *Sochzava*.

<sup>46</sup> *Naghitosi e da poco*.

animale de tot felul, vin, miere, ceară și alte lucruri, ei slujindu-se pentru munca cîmpului de bivoli din care au mare mulțime.

Țara Românească are ca ciudățenie o mină de ceară<sup>47</sup> care se extrage din pămînt. Aprinsă la foc arde și se fac din ea lumînări care nu se deosebesc prin altceva de acelea din ceară obișnuită decît prin mirosul de smoală și prin culoarea întunecată și pămîntie.

Oastea se ridică în Țara Românească la 8 000 și mai bine de călăreți cu multă pedestrimă, dar prea puțin iscusită<sup>48</sup>.

Și Moldova<sup>49</sup> dă pînă la 11 000 de călăreți și un bun număr de pedestrași.

Și oștenii călări, atît dintr-o provincie cît și din cealaltă, luptă după obiceiul tuturor țărilor din acele părți, pe cheltuiala lor, pentru scutirile și imunitățile lor. Turcii au în Moldova, în părțile cele mai îndepărtate spre Marea Neagră, cîteva cetăți, printre care Chilia<sup>50</sup> și Cetatea Albă<sup>51</sup>, numită de unii Moncastro. Amîndouă țările românești<sup>52</sup> se desfășoară ca niște cîmpii întinse, Țara Românească spre Dunăre și cealaltă spre fluviul Nistru<sup>53</sup> și mare.

Credința acestor popoare este cea greacă, schismatică. Ea se întinde peste o nesfîrșită mulțime de țări, și peste Rusia și Moscovia, care recunosc de cap pe patriarhul de la Constantinopol, așezat de sultan.

Limba, mai ales a Țării Românești, unde locuiesc puțini oameni de alt neam decît românii este latina și italiana coruptă, semn adevărat că aici au fost colonii ale romanilor, căci ei zic pentru Dumnezeu (Dio) „Zieo“, <pentru> dumneata (dominatio tua) „Dominata“ <pentru> cavallo: „cal“<sup>54</sup>.

Iar portul, mai ales al femeilor, cu coșite bogate încolăcite în jurul capului este același cum obișnuiau vechile romane; bărbații se îmbracă cu haină lungă<sup>55</sup>, dublă<sup>56</sup> deosebită de a ungarilor și poartă pe cap acoperindu-și părul pe care-l lasă să crească lung — ca și barba — pălării înalte<sup>57</sup> și mari, fără margine<sup>58</sup>.

<sup>47</sup> Ceară de pămînt. Informație împrumutată de la Botero.

<sup>48</sup> *Di poco talento.*

<sup>49</sup> *Cisalpina.*

<sup>50</sup> *Kilia.*

<sup>51</sup> *Nestoralba.*

<sup>52</sup> *Tutte due le Valacchie.*

<sup>53</sup> *Nester.*

<sup>54</sup> *Dicendo à dio Zieo <zeu>, a Dominatio tua, Dominata <domnia-ta>, al cavallo, callo <cal>.*

<sup>55</sup> *Zeghea.*

<sup>56</sup> *Doppia.*

<sup>57</sup> *Căciuli.*

<sup>58</sup> *Senza ali.*



Socotesc de ocară numele de valah<sup>59</sup>, nevoind să fie numiți cu alt cuvânt decât „Romanischi” și mândrindu-se că se trag din romani.

În religie s-au purtat cu atîta statornicie încît nu au îngăduit nicio-dată să pătrundă în ea vreo erezie și nici nu au lăsat ca alții decât creștinii să fie domniii lor, cu toate că deseori sultanul încercase să așeze aici cîrmuirea pașalelor sale.

p. 75

În Moldova, într-un anume loc deosebit de Chilia, se // spune că se găsește încă amintirea și rămășițele mormîntului lui Ovidiu<sup>60</sup>, care, exilat din Roma, a murit în acele părți.

---

<sup>59</sup> Observație foarte interesantă.

<sup>60</sup> Se credea că Ovidiu a fost exilat la Cetatea Albă, unde există un lac cu numele „Vidov”. Despre Vidov-Ovidiu vorbește mai întîi Misail călugărul, interpolat la Ureche, *Letopisețul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, p. 71 (pare a fi vorba de Delta Dunării). Miron Costin vorbește de exilul lui Ovidiu la Cetatea Albă și de lacul Vidov în patru locuri din cronicile sale (*Opere*, 1958, pp. 205, 248, 215, 265).

ANEXA I  
TEXTE ORIGINALE

## JACQUES BONGARS...<sup>1</sup>

1585

\*

6 May disné a Sagmar, 2 m. belle forteresse cinq bastions, bel arsenal et 35 belles pièces située en une isle d'une lieue de tour faite par la Schomouch qui ferme la forteresse de deux costez, garnie non obstant de leurs fossez plains d'eau. Le comte de Nogarol y a sa maison. Le capitaine Trechsel y commandoit en son absence. La garnison est de deux enseignes de 700 hommes, en dehors y a 300 hous et 50 Blaweröckel, entre lesquels force Italiens et des Frey Hejducken. Fut bastie 1565 par Schvendy ayant l'an 1562 soutenu un siège de 24.000 Turcs seulement a l'ayde de l'eau et de 4000 hommes dedans. Apres estre ung peu rehaussée de terre fut assiégée derechef 1566 avec grandes forces, lesquelles n'y pouvants rien gagner, se mirent devant ung chateau a une lieue de là, lequel en p. 75

---

<sup>1</sup> Text original reproduit d'après H. Hagen, *Jacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhunderts*, 1874, p. 75.

fin fut pris avec grande perte des Turcs. Ceux de dedans avoient fait dedans les fossez une couche de poudre et puyz une de boys fort sec et le feu dedans, l'ennemy venant à l'assault. Ces troys forteresses ne sont que de terre soustenue de Zaun.

7 de May apres deisner couché Warola, village, passé lequel on parle après plus Valaque que Hongrois 3 m.

8 de May 3 m. a disner arrivez a Hungrisch Neustatt dite Bagno un mercredy.

Le premier de juin partys de Bania avec le docteur Appolonio Medabeno...

CĂLĂTORIA LUI CAVENDISH  
ÎN ȚĂRILE ROMÂNE.

1589

As I sayd, we being over the ryver wear  
in Vallaka and went half a dayes jorney that day towards Yass, and uppon p. 17  
the Tusday folowing we bayted at Bowza, a great ould toune wher we  
found a company of marchantes of Cyprus, by whose meanes we made our  
provysyon muche the better. The next day we bayted at a villag by whyche  
ther runes a brooke that devydes Vallakya // from Mulldavya. Thys nyght p. 18  
we thought to have layne at Coocouche, but wear hyndred at a ryver nere  
unto the toune by whyche we lay all nyght for lack of passage, for some  
of the ferry men wear so weary that they could not worke and some so  
drunk that they could not stand. So, symply provyded as we wear, we  
camped by the ryver's syde and had the company of many waggons, some  
of Polonya and some of Valaka and some of Bogdanya. The next mornyng  
we wear the fyrst that gott over and wear at Cowcuhe by x of the clock,  
wher we rested that nyght.

Vallakya ys a playn contry without hylls, the soyll good, but for  
want of good husbandry yt beares but bad corne. They plow ther land but

once, at whyche tyme so ther corne, and they never wede ther corne. They have great store of ground, but small store of cattell, for want wherof ther folds be over grown wythe wedes, wormwood and sour long grass, but the soyle ys good and would bear bothe good corne and good hay yf yt wear well husbanded. The contry yelds small store of wood and veary bad water, but the fayrest wayes for travell that we had in all our jorney. The prync of thys contry payes trybut to the Turke and takes mucche of the poor peasants for ther poles, for they pay no rent for ther land, but pay for all ther famyly acordyng to ther number, and that being payd they care for noe more then wyll kepe them; for if any of them should be knowen to be ryche the prync would soone mak hym poore. In thys contry fleshe ys veary chepe, for we bought a fat shepe for iii sahyes, whyche ys about xvd. starlyng, and great chyckens for one asper. The asper ys about the value of iii farthyngs. Ther bread ys veary course but chepe. They bake cakes allwayes agaynst dynner and supper. Uppon Sunday the XX<sup>th</sup> day of thys monthe of July we cam to Yass whyche ys the chef toune of Molldavya, and the sea of the prync. My master was sent for to the court wher the prync enter-tayned hym kyndly, and took hym by the hand and talked wythe hym the spac of half an oure by hys interprytor whose name ys Barnadyno Barrysco. Thys prync presented my master the fyrst nyght wythe a sack of barley for our horses, a basket of bread // iiii bottels of wyne, a dyshe of peares and a fatt shepe, and every meall somethyng for the tyme we stayd at Yass.

Thys Yass ys but a poor wodden toune and the prynce's pallas ys but of wood and covred with boordes. Thys prync was ane ould man. He sent us hys pasport to the customer of hys borders for our better and safe passing. The Mulldavyans be better husbands then the Valakyans, for ther folds be well stored wythe cattell, bothe oxen, kyne and shepe, and have a good brede of horses. The contry ys a good fyrtell land, well wooded and veary good water, but their buyldyng much alyke, for the contry howses be covered wythe redes and seges and the both be but boarded. ii dayes before we cam to Yass we hard lyttell beles ryng in ther churches, whyche we had not senc our being at Ragusa, whyche ys about a thousand myles. At the tyme of our being at Yass ther happend suche a storm of wynd, hayle and thunder as was neaver hard of in those partes by the report of the peple. So uppon Tusday at nyght, having the prynce's letters for our better passag, we left Yasse and logded ii myles out of the toune, and uppon the Fryday folowing we bayted at Cowchene, a toune upon the borders, at whych toune we past the ryver Nyper into Podolia and lodged at Cammanyc. (A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople*, p. 17—19).

COMULEO AL CARDINALE  
SAN GIORGIO<sup>1</sup>

1594 Martie 31 Cameniza

... Arrivai al notte in Jassi alli XXII di questo mese dal principe di Moldavia. Il giorno seguente feci intendere a detto principe la mia venuta, li quale quel dì non mi poutè dare audienze: ma il giorno seguente mi la dete, la matina et la sera, a longo et secreto. Lo trovai *inter spem et metum*, si ralegrò tutto et quasi che ritornasse il spirito in lui quando li presentai il Breve di Nostro Signore, et l'invitai nella lega di principi christiani. Mi disse che farà ogni cosa, che sia di mente di Sua Santità. M'ha dato, secondo lo ricercai, lettere di credenza al gran cancelero di Polonia, al capitaneo di Cosacchi, al capitaneo di Cameniza et al Gran Duca di Moscovia. Ha mandato anco un suo familiare con meco, per poter darli per esso la conclusionione che farà con li Cosacchi.

p. 94

p. 95

---

<sup>1</sup> Starine 14 — (1882) p. 94—96.

Me partii il giorno seguente da Jassi, detta la messa, che fù la festa dell'Annunciata della B. Vergine, per Cameniza . . . . . Il detto principe di Moldavia Aaron è stato costì a tempo di Sisto V fel.m. et da lui fù accarezzato et aiutato, et credo habbi fatto la professione della fede coram ill. Sancta Severina.

Col principe di Vallachia non accade hora trattare, che stà con piu numero di Turchi che di Christiani in Buccorest: ma allora che uscirà il principe di Moldavia in compagna, lui subito con detti Turchi se ne fugirà, et tutta la Vallachia concorrerà all'esercito che sarà in Moldavia: o veramente il Transilvano, senza sfoderar la spade di quella provincia si impatronirà. Della quale non lassarò qui di dire a V.S. Illma le qualità d'essa: per tutta quella provincia nasce vino delicatissimo, assai migliore et di piu sorte che in Ungaria et Transilvania: sono in essa minere in gran quantità d'ogni sorte di metallo, ma sopra tutto d'oro, assai più che in Transilvania, minere di sale, minere d'ambro giallo e nero; minere di cera et di pece; la cera anco et la pece si raccolgono liquide in certi laghi sopra l'acqua, che restano come l'olio, escono dal fondo di quelli laghi in gran quantita. La cera parimente si raccoglie a questa detta maniera da un fiume che nasce d'un monticello. Le dette minere non ardiscono cavare per causa delli Turchi. Detta provincia è fertilissima d'ogni sorte di frutti, cerasi et rissole più grande et più saporite che le di cotesta città; tutte le sorte di frutti, che costì si trovano, in fora del fico, ci sono in detta provincia et campagna, spauri grossi come il detto grosso di mano, saporitissimi et in gran quantita. Si ara una sola volta la terra quando si semina, et produce meglio assai che costì. Non c'è paese in tutto universo mondo, dove molteplichino piu li cavali, bovi, pecora et altre simili, che ivi. Quindici giornate di camino per longhezza, et nel più stretto due per larghezza, è detta provincia tutta quasi piana: c'è solo carestia di legna in alcuni lochi.

La Moldavia anco abonde di molte cose sudette, ma non in tanta quantità. Ma a visto non c'è paese in tutto il mondo più bello d'essa: tutta sta in colline et vallate bellissime, operte a tempo suo di mille sorte di fiori, per il che abonda di mielle, di modo che d'esso et di cera sino a dua milioni d'oro qualche anno sol fare: et se non amazzassero le ape assai più farebbero. E ordinario in detto paese riservare solamente il primo numero di casette delle api; sol moltiplicasi il numero delle api sette volte più, di modo che di cento casette si moltiplicano sino sette cento in un anno: // di tutto questo numero secernano solamente il cento, et tutte le altre per sei cento amazzano. Detta Moldavia è otto giornate di larghezza, et altrettanto di longhezza. Moldavi sono homini bellicosi, ma li Valachi al contrario. Di tutte due provincie la centesima parte appena si lavora et ara, benche tutte quante sono coltivabili.



Hora dette provincie, a rispetto che erano XX anni addietro, per le tirannide sì del Turco, sì anco di quelli, principi, che l'hanno governate, sono quasi dishabitate. Quando inonda il Danubio, i laghi di dette provincie, che sono appresso, si impiscono d'ogni sorte di pesce, che si trovano in detto fiume di modo che in un dì pigliano intorno di detti laghi migliara di scudi del pesce; et salano et lo portano per molte provincie a vendere. Oltre ciò ci sono molti e belli fiumi di boni et diversi pesci.

Sono molto altre doti di dette provincie, che qui ometto per hora...

ANEXA II

# MĂRTURII INDIRECTE

## CEAUȘ TURC ÎN MOLDOVA

1595

\*

Relație a unui ceauș turc scăpat din Moldova și venit în fugă la Constantinopol la divan să vestească primejdia pentru împărăția turcească a înaintării lui Aron, după cucerirea cetăților Ismail și Cetatea Albă și împresurarea Tighinei. S-a păstrat într-un rezumat dat de bailul Venețian de la Constantinopol, Marco Venier, într-un raport al său. Cifrele sînt desigur exagerate; așt în privința efectivului lui Aron cît și a numărului de tunuri capturate, dar ele redau valul de spaimă ce a cuprins pe turci în momentul acela. Textul italian a fost publicat în Veress, *Documente*, IV, p. 198.

[CAMPANIA LUI ARON DIN  
MOLDOVA]<sup>1</sup>

1595 aprilie 19 Stambul

p. 198

... A venit zilele trecute un ceauș fugit din Moldova îmbrăcat în haine soldățești, cu tîmplele înfășurate într-o zdreanță păcătoasă<sup>2</sup>, căci își pierduse capul, și intrînd în chipul acesta în divan<sup>3</sup> i-a umplut pe toți de uimire care apoi s-a schimbat în spaimă cînd el, vorbind tare, în fața tuturor le-a dat de știre că Aron, domnul Moldovei a luat și a distrus Cetatea Albă<sup>4</sup>, Chilia și Ismailul unde a găsit o sută de tunuri, dintre care patru tunuri mari pentru a bate zidurile. Cu această artilerie, adăogată la cea pe care o ducea cu el își urma neconținut drumul înaintînd mult, avînd și armată foarte numeroasă de vreo 70 000 de luptători, din care mulți

---

<sup>1</sup> Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Documente*, IV, p. 198.

<sup>2</sup> În loc de turban.

<sup>3</sup> *Publico divano*

<sup>4</sup> *Achierman*.

erau foarte buni archebuzieri și că în tot locul el lăsa nenumărate urme de cruzime cumplită pustiind, stricând și arzând totul, tăind în bucăți populația fără deosebire bărbați și femei, și tineri și bătrâni, lăsând pradă cîinilor flămânzi și altor fiare leșurile trunchiate ale morților; la Tighina<sup>5</sup> moldovenii au aruncat în aer cu minele lor totul, rămînînd în picioare doar cetățuia, pe care însă o țineau împresurată atît de strîns, că puțin putea să mai rămînă pînă a nu cădea în mîinile dușmanilor. Așa dar s-a poruncit apoi ca acest <ceauș> să fie aruncat în închisoare, căci ziceau unii despre el că fiind zăpăcit de spaimă și slab de înger i s-au părut mari și însemnate niște lucruri de nimic și astfel le-a mai umflat peste adevăr, — dar de fapt <l-au închis> pentru că cei de aici nu vor nicidecum să se dea în felul acesta în vileag veștile rele.

---

<sup>5</sup> *Bender.*

ANEXA III

# DESCRIERI GEOGRAFICE

CAMPANIA DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ  
REPREZENTATĂ ÎN DOUĂ BROȘURI  
GERMANE DE PROPAGANDĂ SPRE  
LAUDA LUI SIGISMUND BĂTHORY  
(1596)

Reapriinderea războiului cu turcii în Ungaria imperială în 1591 a determinat apariția unei propagande firești în principalele orașe ale imperiului. Vestea victoriei din Țara Românească și a succeselelor din Banat a inspirat o serie de broșuri în limba germană. Ele pot fi reduse la două tipuri: acela al unor buletine militare, și acela al unor expuneri mai ample a cauzelor războiului, însoțite de o deschidere geografico-istorică a regiunilor în cumpănă, o denunțare a primejdiei turcești și o glorificare a victoriei obținute. Printre aceste producții trebuie făcut un loc aparte unui grup mai restrâns care se îndreaptă mai puțin spre denunțarea primejdiei turcești și stimularea efortului creștin, cât spre preamărirea persoanei lui Sigismund Báthory, transformat în erou și propus admirației lumii întregi. Cunoaștem câteva exemplare ilustrând acest gen de compoziții. Ele se caracterizează de obicei prin dimensiuni ce le întrec pe cele obișnuite, printr-o atenție deosebită dată ilustrației, printr-o informare inegală, ba fan-

tezistă, ba destul de amănunțită și totodată tendențioasă, și printr-o intervenție vădită în text a unor inspiratori oficiali care-și primesc directivele chiar de la principe. Biblioteca Academiei R.S.R. posedă două asemenea broșuri cu un text în bună parte comun, a căror comparație poate să lumineze unele aspecte ale propagandei folosite de principe. Ele se află sub cotele următoare: c. rară I 151947 și I 7026. Titlurile lor, ce ocupă câte o pagină întreagă, însumînd toată tabla de materii, vor fi redată pe scurt aici prin primele lor cuvinte: *Neue Sybenbürgische Victorie* și *Sybenbürgische Chronica*. Prima broșură poartă pe foaia de titlu, îndată sub gravura ce o împodobește, cuvintele *mit Bewilligung gedruckt*, urmate de anul 1596 care pare să fi fost adăugat ulterior de mîna (deși felul cum sînt dispuse cuvintele de mai sus, lăsînd un spațiu alb egal cu lungimea acestor cuvinte, îngăduie presupunerea că el trebuia totuși umplut). Pe ultima foaie a textului (f F III r<sup>o</sup>), sub cuvîntul *Ende* — citim *Gedruckt zu Nürnberg* = tipărit la Nürnberg de către Leonhard Heussler, de vînzare la Ioachim Lochner. A doua broșură poartă, jos pe foaia de titlu, mențiunea *Gedruckt zu Wallstatt (?) im Iar 1596*, fără vreo altă însemnare pe ultima pagină (p. 100), ca în broșura dintîi. În schimb se specifică în titlu că expunerea evenimentelor este continuată pînă în aprilie 1596. Textul său este identic cu cel al primei broșuri, avînd însă în plus un adaos, inițial de 30 de pagini (pp. 3—32 incl.) și unul final de 8 pagini (pp. 92—100 incl.). Cele 30 de pagini inițiale aparțin unui capitol geografico-istoric intitulat *Kurcze und wahrhaftige Beschreibung dess Landes Sybenbürgen und angrentzenden Orte ...* etc. care îri propune să arate rodnicia, obiceiurile și faptele războinice din aceste țări. Sînt folosite scrierile lui Ștefan Broderith, Bonfinius și citați ca referenți Georgius Rithaymenus, papa Pius al II-lea (Enea Silviu Piccolomini) „Iohannes Aventinus“ și Martin Cromer. Urmează o descriere a Valahiei Transalpine și a Moldovei după geograful italian Lorenzo d'Anania fără însă a-l numi, fiind inclusă și o descriere a cursului Dunării. Este tratată originea românilor după teoria lui Enea Silviu despre Flaccus. Sînt pomeniți Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș, într-un chip destul de ciudat. Primul a biruit pe Moscoviți (!), a înfrînt și nimicît mulți turci. Vlad Țepeș (Dracula) a primit de la regele Matiaș al Ungariei, spre a-l despăgubi de pierderea Monastrului, Ciceiu și Cetatea de Baltă (!) Această parte se încheie cu o prezentare a religiei și obiceiurilor românilor (pp. 10—11). Totuși, după aceea, au mai fost anexate alte 20 de pagini, despre Ioan Vodă cel Cumplit (*Ivonia*) și luptele sale cu turcii (pp. 11—31 incl.).

Textul comun celor două broșuri, așa-zisa *Historia*, începe la p. 33 (corespunde la f.A I v<sup>o</sup>) cu prezentarea lui Sinan care a fugit la Constantinopol după pășania sa [la Călugăreni] cînd a căzut de pe pod. Urmează pregătirile sale pentru a se răzbuca pe Sigismund (!) și pornirea expediției



în Țara Românească cu o armată de 70 000 de oameni. I se alătură Hassan pașa și „*Michael gewessner abgefalner Weyda in Wallachey*“ (= Mihnea!). La Tîrgoviște turcii prefac o splendidă mănăstire în castel și cetate, Sigismund făgăduiește secuilor vechile lor libertăți, vin la oaste 25 000 de secui. Mai cheamă încă 15 000. El pleacă cu 80 000 de oameni. Plin de râvnă, nu doarme și nu mănîncă, tot gîndind cum să doboare pe dușman. Este informat de venirea la Tîrgoviște a lui Hassan pașa (împreună cu fostul voievod al Valahiei fugit *beneben dem Abtrünnigen Gewesenen Weyda in der Wallachey*). Sigismund pornește spre Tîrgoviște. La primul sat (!) (=popas) din Țara Românească, un vultur mare zburînd de pe Piatra Craiului se lasă în jos lîngă cortul principelui. Prins de soldați, el este hrănit și îngrijit bine. (Această întîmplare este socotită un semn prodigios.) O gravură (p. 44 și A IIII) reprezintă tabăra și lupta de la Tîrgoviște cu vulturul ce se lasă din cer spre pămînt, în timp ce pe cer strălucește o cometă. În legenda gravurii se subliniază că ea conține două mari semne minunate: unul ceresc și altul pămîntesc. Această cometă s-a arătat la răsăritul soarelui, la 15 octombrie, cînd oastea era la jumătate zi de drum de Tîrgoviște, și a luminat o oră întreagă cerul. La 16 octombrie sosește Sigismund în fața cetății, se mărturisește și se împărtășește împreună cu ostașii.

... Ienicerii fug... Sinan a lăsat o garnizoană de 4 000 de turci împreună cu Hassan pașa, cu „*Michael Gewesner Weyda*“... și cu mulți begi... Sinan a fugit la București care se află la o zi lungă de drum de Tîrgoviște. El trimite o scrisoare lui Hassan pașa să fugă (!) cît mai este podul bun, dacă nu poate să mai reziste. Dar curierul a fost prins de creștini (!).

Sigismund trimite 500 de pedestrași să salveze pe prinșii creștini duși în robie. La 17 oct. ocupă tabăra lui Sinan și capturează proviziile. La 18 oct. Hassan pașa predă cetatea (!) pentru a salva garnizoana. Dar ienicerii în număr de 2 000 au vrut să reziste. Așadar Sigismund a cucerit cetatea și i-a ucis pe toți afară de Hassan pașa, pe care l-a luat prizonier împreună cu cei doi begi de Tîrgoviște și de București: Susimbeg și Turambeg. Iar fostul voievod al Țării Românești, *der abtrünnige, verläugnete Michael*, a fost găsit sub un morman de cadavre. S-a dobîndit o pradă imensă: cereale etc. și 42 de tunuri pe roate. Sigismund este peste tot, neobosit... La 19 oct. îl supune la întrebări pe Hassan pașa care îl asigură că armata lui Sinan este slabă și că el așteaptă 5 000 de oameni de la noul domn al Moldovei (Ieremia) și îl îndeamnă chiar să-i taie retragerea spre pod! Sigismund îi cere ca modestă răscumpărare 100 000 de ducăți (!). Sinan fuge la Giurgiu. Vin cei 4 000 de oameni (!) ai lui Sinan la vechiul lagăr turcesc, unde sînt măcelăriți de creștini. Li se ia prada: 60 000 de vite care erau îndreptate spre Constantinopol (!) La 21 oct. Sigismund merge la București ocupă orașul. La Giurgiu, Sinan trece peste pod și apoi îl strică. Oastea creștină are doar 4—5 tunuri mari. Silvio „*Dricolomini*“ (Piccolomini) pri-

mește conducerea artileriei și bate cetatea. Ea este cucerită. Pier 26 000 de turci (!) și numai 250 de unguri. La 30 oct. creștinii ard în întregime podul. Sigismund este un al doilea Mansfeld. Se va duce și în Moldova. Laude și binecuvântări. Au mai fost cucerite încă două așezări și o cetate frumoasă pe o înălțime (*Berg*) numită de turci „Russig“ (= Rusciuk). Această povestire pe zile este urmată de referințe: copii și extrase de scrisori folosite la întocmirea expunerii narative. Aspectul tipografic al primei broșuri arată clar că între finalul narațiunii și actele doveditoare a mai fost introdusă povestirea (f.C IIII recto și verso) marilor succese din Banat, capitularea turcilor de la Ineu, cu condiția să fie lăsați să meargă la Pîncota, și măcelărirea lor de către „haiducii liberi“ (!). Urmează îndată un pasaj foarte curios despre intrigile Bathoreștilor (Ștefan și cardinalul) cu turcii. Ionas Albert (?) a plecat de la Timișoara la Constantinopol. Fiul lui Ioan Iffiu [frate vitreg al Bathoreștilor, rămas orfan prin executarea lui Ioan Iffiu la Cluj în 1594 pentru așa-zisa conspirație] a fost trimis la sultan și se află pe lângă Sinan. În sfârșit, au sosit vești că în Țara Românească au fost loviți (*Geschlagen*) o bună parte din oamenii lui Sinan pașa, cu foarte puține pierderi „dintre ai noștri“ (!). Acest adaos, care a obligat la o schimbare a aspectului tipografic al paginii precedente în care textul a fost înghesuit pentru a nu trece în pagina adăugată, a fost reproduș fără asemenea inegalități în broșura a doua, și este urmat în continuare de textul latin cu care începe grupul referințelor amintite. Este o dovadă că broșura a doua a fost copiată după executarea completă a primei broșuri. Grupul referințelor este constituit din trei scrisori latine ale iezuitului Carrillo, redată și în versiune germană, și apoi de două scrisori redată doar în versiunea germană. Textele sînt distribuite astfel: primul poartă numele lui Carrillo, urmat de calitatea sa de confesor al principelui și predicator al curții. Al doilea dat în rezumat german este al lui „Stefan Iesto“ (= Ștefan Josica) și este datat din 24 octombrie (vezi textul în *Hurmuzaki*, XII, p. 131 sub data de 22 octombrie). Tot astfel este rezumat și extrasul făcut de o *persoană de seamă din Cluj* (= Carrillo) după scrisorile lui Sigismund către arhiducesă și către unii consilieri. Conține aceleași elemente ca scrisoarea latină a lui Carrillo (vulturul, cometa, cucerirea Tîrgoviștei, prada, prizonierii, răpunerea lui „Michael“ *wie der abtrünnige geweste Walachische Weyda Michael in der Festung erschlagen worden*). Ultimele două texte latine (ale lui Carrillo) sînt prezentate ca: a) „o scrisoare latină din Cluj din 2 noiembrie 1595, fără nici un nume și b) o scrisoare latină a părintelui Alfonso din 18 noiembrie din Alba Iulia. Așadar, cu excepția rezumatului german făcut după scrisoarea lui Josica, *toate celelalte texte de referințe îi aparțin lui Carrillo*. Trebuie semnalat aici un fapt care nu este întâmplător, anume stăruința cu care se revine neîncetat asupra aceluși „Michael“, fost voievod al Țării Românești, fugit la turci, renegat etc.

S-a crezut într-adevăr că fostul domn Mihnea, după turcire Mehmed, s-ar fi aflat printre turcii din cetatea Tîrgoviște. În rezumatul german al scrisorii lui Josica se spune *Michael gewesner Weyda in Sybenburgen (!) so abtrünnig geworden ist inn diesem Schlagen tod geblieben*. Dar în textul original latin nu se dă numele de Michael, ci se spune doar: *Unus Begha, Bassa iste dicitur Mehmet qui ex Vaivoda illius regni, turcicam religionem amplexus tandem nunc, defunctus aliis officiis, imperium illius provinciae consequutus erat*. Se credea deci că fostul Mihnea fusese însărcinat de turci cu cîrmuirea Țării Românești. Redarea numelui lui Mihnea prin Michael este însă neobișnuită. În toate textele contemporane se folosește forma Michna, Michne sau Michnia. Așadar stăruirea asupra trădării și fugii acestui *Michael* este intenționată, pentru a-l discredita pe Mihai Viteazul. Autorul acestui artificiu este Carrillo încă din primul său buletin „*Michael Vaivoda, olim Valacie nunc vero turca facto . . . et miser Michael Vaivoda olim merito periit* „Acest *nunc* în contextul acesta aduce la nivelul prezentului turcirea lui Mihnea din 1591. Se putea crede că era vorba de o turcire mai actuală, și anume a lui Mihai Viteazul. În scrisoarea latină a lui Josica acel *nunc* era totuși ancorat în trecut datorită timpului gramatical folosit (*consequutus erat*). O confuzie similară între Mihai Viteazul și Mihnea dar în sens invers se poate observa în Știrile din Viena din 25 noiembrie (*Hurmuzaki*, XII, p. 185). Sigismund, plecînd din Țara Românească din lipsă de provizii, *l-a instalat din nou în această țară pe Michnou ca voievod și i-a încredințat cele două cetăți recucerite și încă una dobîndită acuma, precum și toată Țara Românească!*

S-a văzut că elementele esențiale ale acestui scurt jurnal înfățișat în broșură au fost oferite de Carrillo. Apar însă și unele înflorituri: știri senzaționale — femeia creștină luptînd ca bărbat contra turcilor și dusă la Constantinopol; exagerări de cifre: turcii reîntorși în tabăra părăsită de la Tîrgoviște cu provizii, uciși de oastea lui Sigismund, ar fi fost în număr de 4 000! Vitele aduse de ei în tabără ar fi ajuns la 60 000 de capete! [Pentru asemenea știri, vezi și *Hurmuzaki*, XII; Știri din Viena, pp. 183, 187; Extrase din Stafete . . . pp. 204—209.] Se aflau în circulație o serie de zvonuri care se mai amplificau încă pe parcurs. Din acestea se alcătuiau foarte des micile cărțuții de propagandă. Așadar, pe lângă buletinele lui Carrillo, mai răzbeau în broșură și aluviuni de acestea generale. Redactorul anonim al jurnalului pretindea într-un loc că ar fi fost și el prizonierul turcilor o dată cu Samaria, Fa. Mathias și v. Hoffkirchen . . . Afirmație menită probabil să dea mai multă realitate spuselor sale. Sînt și unele omisiuni sau contraziceri, de pildă se spune doar că Sinan ar fi stricat podul, în vreme ce în textul latin se arată că Sinan ar fi rămas blocat în insula Giurgiului de unde ar

fi putut fugi doar în noaptea următoare pe o galeră turcească. În încheierea acestei părți relative la isprăvile lui Sigismund în Țara Românească, nu se mai apelează decît parțial la ultimul buletin al lui Carrillo din 18 noiembrie.

În loc de a se sublinia efectul produs asupra turcilor de către disgrazierea sau chiar întemnițarea lui Sinan etc. se stăruie asupra impresiei produse în creștinătate — Scrisoarea lui Sigismund către papă, bucuria acestuia, Te Deumul la Viena în prezența arhiducelui Matthias, — și se rezumă raportul entuziast al agentului imperial Carlo Magno.

Ca un fel de post-scriptum este raportată o altă ispravă săvîrșită după cucerirea Giurgiului, și comunicată după cît se afirmă de către Sigismund la Praga. Este vorba de surprinderea a 600 de turci bogatî, care nu erau ostași, și care fugeau cu tot avutul și familia lor dintr-un loc în Țara Românească, nu departe de Giurgiu. Sigismund a „cucerit” locul unde se aflau acei turci care au fost măcelăriți. S-a luat o pradă bogată, au fost capturate femeile cu copii lor și eliberați 70 de robi creștini.

Acest adaos la jurnal se încheie cu vestea chemării la oaste trimisă de sultan în toată împărăția în vederea campaniei de primăvară. El este cuprins de spaimă, văzînd realizările lui Sigismund. Acesta este un nou Mansfeld.

O rugăciune pentru el încheie acest capitol datat *s. decembr. 1595*.

Capitolul următor tratează despre Moldova sustrasă alianței creștine prin intervenția cancelarului Zamoyski. A fost instalat un domn, care plătește tribut sultanului, este supus lui Sinan și va deschide turcilor și tătarilor trei trecători spre Transilvania (p. 81). Titlul acestui capitol este *Pollnische, türkische und tartarische Handlung in der Moldau jüngs verlossen*.

Se dă un fel de jurnal „din Cracovia” a mișcărilor cancelarului polon. La 2 noiembrie (!) (= octombrie) este la Hotin, la 5 intră la Iași de unde plecase de două zile Ștefan Răzvan ca să se unească cu voievodul Mihai. Urmează înțelegerea încheiată cu tătarii, recunoașterea lui Ieremia... Corespondența din Cracovia se încheie la 14 noiembrie — Mai sînt adăugate a) intervenția papii la regele Poloniei în favoarea lui Sigismund, și b) presiunile Romei asupra cardinalului Báthory ca să pună capăt acțiunilor invidioase pornite contra rudei sale. Sinan a lăsat Moldova tătarilor, de aceea principele a strîns o oaste puternică de 25 000 de ostași (călăreți și pedestri) poruncind voievodului Moldovei să reocupe această țară și să închidă astfel cele trei trecători deschise tătarilor spre Transilvania. Cu această siguranță optimistă se încheie prima broșură.

Dar la sfîrșitul lui decembrie a avut loc precum se știe înfrîngerea și uciderea lui Ștefan Răzvan. De aceea în broșura a doua dispăre întreg acest pasaj, înlocuit după cîteva fraze, de un altul mult mai modest. În

mod destul de ciudat a fost păstrat cel precedent lăudînd calitățile războinice și devotamentul secuilor, deși evenimentele din urmă au dezmințit această apreciere. De aici încolo nu mai avem decît textul adaosului final al broșurii din „Wallstatt“, intitulat *Urmează cele ce s-au mai întîmplat după victoria reputerată de principele Transilvaniei*. El începe cu evocarea unor succese anterioare ale lui Sigismund. El a trimis papei steagul cel verde pierdut de turci în țara Românească. Au fost capturate în Banat 70 de trăsuri încărcate cu lucruri scumpe ale turcilor ce voiau să fugă. Mai sînt amintite fapte mai vechi: capturarea begilor de Trapezunt, Ablona (!), Balona (!), oferta de răscumpărare a lui „Alibassa“ constînd în bani, corturi minunate, cai de preț și pene scumpe de bîltan, apoi fuga și înecul celor 300 de turci din Brăila. Acum Țara Românească a fost eliberată pe de-a întregul de tirania turcilor. Numai după aceea este atinsă chestiunea expediției lui Ștefan Răzvan, pe un ton care contrastează cu cel din finalul broșurii precedente. Principele l-a trimis pe Ștefan Răzvan cu *un număr potrivit de oameni (mit einer Ziemlichen Anzahl Volcks)* în Moldova să-și încerce norocul dacă s-ar putea reinstala cu ajutorul acestor oameni, chiar fără voia polonilor — dar polonii care l-au împiedicat pe principe cu falsele lor lucrături și în cursul campaniei contra dușmanului de moarte (turcii)... au folosit acum fățiș forța... au nesocotit voința țării care scuturase jugul turcesc etc. Este înfierată intervenția Poloniei în Moldova și uciderea sălbatică a lui Ștefan Răzvan. Urmează apoi un fel de jurnal cu știri din Transilvania alternînd cu altele din Praga referitoare la persoana lui Sigismund. La 21 decembrie 1595 dieta Transilvaniei, hotărînd continuarea războiului, a pus o nouă taxă pe porți... Principele a plecat spre împărat pentru a-i cere ajutor în campania viitoare... a trecut pe la Cașovia cu 16 carete. Răscoala secuilor este tratată destul de insistent. Ea ar fi fost provocată de uneltirile cardinalului Ștefan (!) Báthory. Amănuntele reprimării sînt înfățișate cu sînge rece. Vești despre folosirea oștii contra lor, osîndirea celor 20 de „capi“ ai răscoalei la o moarte „foarte grea“, sluirea prin tăierea nasului și urechilor a 300 de secui, tragerea în țeapă la Alba Iulia a unuia din ei, sînt întrerupte de ecouri frivole despre pregătirile primirii lui Sigismund (1 februarie), despre numărul și calitatea însoțitorilor săi, primirea sa în seara de 4 februarie, sau de știri puțin eroice, ca aceea a surprinderii fostului pașă de Timișoara rechemat în Turcia și călătorind spre țară cu 70 de cufere pline. Capul său tăiat și expus a fost considerat drept un adevărat trofeu, iar cuferele o pradă glorioasă. Este însemnată apariția în public a lui Sigismund însănătoșit după o boală foarte ușoară.

La 26 februarie el bate mingea cu marchizul de Burgau! Este descrisă persoana sa: de înălțime obișnuită, cu mădulare puternice, o mustață neagră ascuțită (Knebelbart), un nas încovoiat, și oricît de bună i-ar fi dispoziția, ea nu se manifestă, ci el se arată ursuz și posac. Pentru vîrsta sa tînără de

douăzeci și ceva de ani are o minte foarte luminată (!) . . . La biserică răspunde printr-un discurs latin foarte lung salutului latin al preotului. El declară că își va face întotdeauna datoria față de creștinătate, (27 februarie). În castelul din Praga are loc un carusel în cinstea lui . . . Va pleca după încheierea lucrărilor dietei. Vestea despre sosirea iminentă a 10 000 de sârbi (!) (*Rätzen*) este urmată îndată de zvonul că ei ar fi fost mituiți de turci să se întoarcă împotriva lui Sigismund, în loc să lupte cu cei 3 000 de ieniceri de la Timișoara. Sigismund se hotărăște să se înapoieze cât mai curînd în Transilvania. Împăratul îi va da 2 000 de călăreți și 2 000 de pedestrași cu întreținerea lor pe 6 luni, și încă în fiecare lună, 24 000 de taleri. La 4 martie el pleacă din Praga *mit guter Satisfaction*.

Din comparația broșurilor rezultă că *textul de bază este cel al broșurii din Nürnberg*. S-ar părea că elaborarea sa nu s-a făcut dintr-odată, ci a suferit modificări pe parcurs. Materia este distribuită în așa fel ca diversele sale împărțiri să coincidă cu „caietele” sau colițele de patru foi numerotate cu litere A, B . . . etc. pînă la F inclusiv.

Vedem pe alocuri cum textul după un sfert de pagină este înghesuit, folosind litere mici și rînduri strînse pentru a putea cuprinde toată acea porțiune în limitele caietului (de pildă în caietul A, de la f. A III r<sup>o</sup> pînă la sfîrșitul caietului f.A III r<sup>o</sup>), pagina următoare fiind ocupată de gravura luptei de la Tîrgoviște. *Ar însemna deci că au mai fost incluse părți de text după o primă cristalizare*. Lucrul pare și mai probabil prin natura textului inclus în chipul acesta. După generalizări fără un interes real, sînt aduse elemente mai precise sau mai personale. Nu putem analiza aici toate aceste fluctuații tipografice întîlnite. Coincidența necesară între materie și caiete ar implica poate și o pregătire independentă a diferitelor caiete. Un fapt este destul de sugestiv. Caietul E care conține buletinele de referințe reprezintă o unitate aparte dar fără titlu propriu, acesta apărînd în josul paginii precedente care încheie caietul D.

Iar litera folosită în caietul E este deosebită de cea din restul caietelor cu excepția caietului A. Ea este aproape identică cu litera broșurii din „Wallstatt”. Diferă doar un detaliu foarte mărunț privind o trăsătură a literei r. Am crede deci că acest material alcătuit un fascicol aparte a fost încredințat autorului broșurii ca îndreptar la alcătuirea textului. Corespondențele dintre buletinele acestea și jurnalul campaniei din broșură sînt concludente.

După întocmirea relației a fost inclus și fascicolul căruia i s-a adăugat titlul necesar primei scrisori.

Broșura din Wallstatt nu oferă variații tipografice de natura celor arătate aici, pentru că ea este copia unui text gata încheiat.

Comparația ilustrațiilor arată că cele de la Nürnberg sînt superioare celor de la „Wallstatt”. Acestea din urmă sînt niște reproduceri îngroșate. Face

excepție doar portretul lui Sigismund de la p. 8 fără nimic corespunzător în broșura din Nürnberg. El reprezintă probabil proiectul unei medalii evocând rolul său în campania din 1595. A putut fi executat la Praga în timpul șederii acolo. Prezența sa în această broșură aduce dovada interesului de aproape al lui Sigismund pentru reclama organizată în jurul său. Ea corespunde cu alt moment decât cel al broșurii din Nürnberg, comandată probabil la începutul lui decembrie. Adăugirile ulterioare nu mai urmează o linie bine definită, păstrată în buletinul lui Carrillo, ci dau spicuiuri diverse insistând mai ales asupra elementelor putând satisface vanitatea personală a lui Sigismund. Așadar raportul dintre cele două broșuri este următorul. Compoziția din „Wallstatt“ este o corectare a celei din Nürnberg, ajunsă necesară după înfrângerea din Moldova. Pentru a masca acest fapt textul a fost sporit cu adaosul inițial (Descrierea geografică) și cu cel final (aducerea sa la zi, adică la prezența principelui la Praga).

În realitate este semnificativă atitudinea luată după uciderea lui Ștefan Răzvan și denunțarea acțiunii anticreștine a lui Zamoyski și a instigațiilor Bathoreștilor în secume.

Ilustrația primei broșuri a trecut aproape toată în a doua. Au fost omise medalioanele celor trei prizonieri turci, nu se știe din care motiv. Calitatea mai slabă a gravurilor reproduse indică mai degrabă o imitație a gravurilor originale.

Litera folosită acum este și ea mai puțin armonioasă ca cea din Nürnberg.

Dar unde trebuie situat misteriosul Wallstatt? Căci nu este vorba de o numire geografică, ci mai degrabă de mascarea lipsei unei asemenea localități. În broșura din Nürnberg au fost date precis indicațiile orașului, tipografului, și librarului respectiv. Dincoace toate acestea sînt înlocuite prin cuvintele *zu Wallstatt*. Este vorba de un substantiv comun care nu apare în dicționarele moderne și care s-ar traduce în forma aceasta prin *cîmpul de luptă*. În sensul acesta este folosit în cuprinsul aceleiași broșuri (vezi p. 35), și într-o altă broșură de propagandă privind luptele din Banat din luna mai, tipărită la Nürnberg în anul 1596 (vezi bibl. Ac. c. rară II 152023 *Neue Sibenbürgische Victorien mit Lippa, Temesvar und andern Orten Beschreibung . . .* etc.), unde apare de două ori.

Dar o cvasiidentitate de sunet putea să permită și o confuzie cu denumirea orașului Frankfurt am Main unde avea loc alegerea împăraților germani (*die freye Wahlstadt*) și care apare tot într-o asemenea cronică dusă însă pînă în septembrie 1664. În sfîrșit, poate mai era posibilă și o apropiere dintre Wallstatt și numirea românilor din acel text: *Walschen* (p. 10 . . . der Walschen Sitten . . . etc.).

Așadar folosirea acestei pseudoindicații este un artificiu. Dacă ne gîndim la buletinele întocmite la Cluj de Carrillo — și probabil tipărite acolo în

acea formă de fascicol, cu o literă deosebită de cea din restul broșurii, dinții. precum și la marea asemănare a caracterelor tipografice cu cele de la „Wallstatt“ ne putem întreba dacă broșura a doua nu a fost tipărită la Cluj? În cazul acela Wallstadt (= Wall-stadt) s-ar traduce prin echivalentul lui Claudiopolis = orașul închis cu ziduri, de la verbul *Claudere*. Bineînțeles înainte de a formula o ipoteză valabilă vor trebui cercetate textele tipărite la Cluj în acea vreme pentru a se putea controla litera folosită.



[BULETIN DESPRE CAMPANIA DIN  
ȚARA ROMÂNEASCĂ SUB FORMĂ DE  
SCRISOARE A LUI A. CARRILLO<sup>1</sup>]

*1595 octombrie 19, Alba Iulia.*

p. 62

Azi-dimineață a trimis la mine serenisimul pe un nobil care să mă informeze despre situația de pe câmpul de luptă. Acesta îl părăsise pe principe în ziua de 16 octombrie, în care principele rînduise să se asculte confesiunile ostașilor aflîndu-se la un sfert de milă de Tîrgoviște unde își are Sinan armata. Iar serenisimul hotărîse să dea lupta peste două zile, adică ieri în ziua de 18. Iar în ziua de 15 în zori de zi, în văzul nobilului, a apărut o cometă deasupra armatei serenisimului <strălu-cind> mai bine de o oră pe un cer senin.

Tocmai cînd voia acest nobil să-și ia slobozirea de plecare de la serenisim au fost aduși doi creștini liberați din mîinile turcilor care au declarat că atît de mult s-a înfricoșat armata turcă de apropierea atît de mare a sereni-

---

<sup>1</sup> Text latin cuprins în broșurile de propagandă de la Nürnberg și de la „Wallstatt“.

simului, încît Sinan abia a putut face ca să nu fugă în acea noapte și armata. Totuși este sigur că o parte a ienicerilor s-a retras fără voia lui Sinan.

p. 63 Nobilul afirmă că i se pare că oastea serenisimului este de 80 de mii de oameni sau negreșit mai numeroasă decît oastea de la Strigoniu din anul trecut, din care a făcut și el parte // Ieri reîntorcîndu-mă din Cluj aici am găsit scrisoarea din 6 octombrie a părintelui Valentin<sup>2</sup> din Societatea lui Iisus, pe care l-am trimis cu serenisimul pentru predicile pe limba maghiară, în care povestește că atunci cînd se întindea cortul serenisimului principe în primul sat al Țării Românești, a zburat spre el de pe o stîncă înaltă din apropiere pe care lumea o numește Piatra Craiului o acvilă foarte mare și s-a coborît atît de mult asupra acestuia, încît a fost prinsă de ai noștri, care o țin și o hrănesc în tabără pentru că ar fi un semn bun, dar eu cred că ar fi un semn mai bun acela pe care l-a mai amintit acel părinte; anume că în tabără se întetesc confesiunile, și că mulți se convertesc la credința catolică.

Dat la Alba Iulia la 19 octombrie în anul 1595.

Fie domnul binecuvîntat în veci, care în marea sa bunătate a îngăduit, la 18 octombrie serenisimului principe, ca fără nici o vărsare de sînge să-l biruiască pe Sinan, căci bătrînul și învechitul <ostaș> din zilele rele nu a suportat să dea ochii cu tînărul principe, ci zdruncinat de teamă și înțelegînd că s-a luat hotărîrea a se da negreșit lupta, a fugit cu armata cu mare dezonoare două ore înainte de venirea serenisimului la Țirgoviște, lăsînd în cetatea pe care o ridicase dintr-o mănăstire a orașului pe care o întărise, doar o garnizoană de 4 000<sup>3</sup> de turci cu Hassan pașa și cu Mihail, Voievodul dinainte al Țării Românești, acuma însă trecut la religia turcească. Principele a capturat multe prăzi și bombarde de ale lui Sinan și a prins și a ucis mulți turci<sup>4</sup>, care se duseseră departe după jaf, și se reîntorceau în tabăra principelui ca și cum ar mai fi fost a lui Sinan, și abia cînd nenorocii erau prinși și uciși înțelegeau că se mutase tabăra. În sfîrșit, în ziua de 18 octombrie serenisimul a cucerit cu forța cetatea Țirgoviște și orașul, omorînd toată garnizoana. Și el cu chiar mîna lui l-a capturat pe Hassan pașa, și de aceea nu a lăsat ca acela să fie ucis, și alți begi au fost prinși și jalnicul Michael<sup>5</sup> fostul voievod a pierit cu bună dreptate. Sinan îndemna pe turcii din garnizoană printr-o scrisoare <trimisă> printr-un turc care a fost prins de ai noștri, ca să fugă părăsindu-și postul dacă ar fi cu putință, el însuși se grăbește

---

<sup>2</sup> Valentin Lado, iezuit secui. Pentru activitatea sa, vezi Aspecte din Transilvania în volumul de față.

<sup>3</sup> Din informațiile participanților la campanie, numărul lor era de vreo mie și chiar mai puțini la ocuparea cetății.

<sup>4</sup> Carrillo caută neapărat să-i atribuie un rol activ lui Sigismund inventînd acțiuni inexistente. Vezi relația Toscanilor.

<sup>5</sup> Confuzie cu Mihnea care nu a fost la Țirgoviște.

să-și urmeze drumul pentru a trece Dunărea, și de aceea s-a dus spre București, și ai noștri au hotărât să-l urmărească. Cu câteva zile mai înainte, cinci sute de pedestrași transilvăneni <porniți> singuri<sup>6</sup> cu mare îndrăzneală prin locuri neumblate au ajuns în regiunea dintre Dunăre și București, unde au răpus foarte mulți turci și au slobozit trei mii de creștini români care erau duși în robie de turci.

*O ALTĂ COPIE A UNEI SCRIERI LATINEȘTI DIN CLUJ  
DIN ZIUA DE 2 NOIEMBRIE 1595*

*1595 noiembrie 2, Cluj.*

Azi-dimineață a venit un curier din Țara Românească cu scrisorile serenisimului principe, și ale altora, date la 26 octombrie, ziua în care luminăția sa a început să asedieze cetatea Giurgiu, principala cetate a lui Sinan în Țara Românească. Dar acesta <Sinan> nu a îndrăznit să-l aștepte nici în acest loc, nici în București. În această cetate ocupată de serenisim au fost găsite 39 de tunuri, iar în cetatea Țirgoviștei, din care a plecat serenisimul la 20 octombrie în urmărirea lui Sinan, au fost găsite 42 de tunuri. Dar în fuga sa grabnică el a vrut să treacă podul într-un mod atât de tumultuos, încît rupîndu-se podul<sup>7</sup>, foarte mulți turci s-au înecat și însuși jalnicul Sinan (care în anul trecut îi silise pe ai noștri să se retragă din insulă) a fost silit să rămînă împreună cu o parte a armatei sale în Însula Dunării, din care ar fi dorit să fugă, dar era oprit de faptul că podul era stricat. În timpul nopții însă fugarul Sinan a reușit să fugă pe o luntre din insula amintită. Insula nu este departe de Giurgiu asediat de serenisim. Acestea sînt într-adevăr judecățile și înfăptuirile lui Dumnezeu. Serenisimul principe se poartă cu atîta vigilență și atîta destoinicie încît toți declară că în foarte scurtă vreme a ajuns un ostaș neobosit și un comandant strălucit. Fie Domnul binecuvîntat.

Dat la Cluj, la 2 Noiembrie în anul 1595

*DIN SCRISOAREA PĂRINTELUI ALFONSO*

*1595 noiembrie 18, Alba Iulia.*

Azi a venit un curier de la serenisimul principe cu o scrisoare nespus de îmbucurătoare vestind că s-a terminat în chipul cel mai fericit lupta contra

<sup>6</sup> În alt loc se spune că ar fi fost trimiși de Sigismund.

<sup>7</sup> Informație fantezistă neconfirmată de participanții la campanie și necuprinsă de altminteri în narațiunea din broșură.

lui Sinan cu nouă zile mai înainte cînd serenisimul a cucerit cetatea Giurgiu în care au fost găsite 39 de tunuri, a nimicit vreo treizeci de mii (!) de turci care nu putuseră să treacă așa iute o dată cu Sinan; a capturat atîtea arme, încît — după cum scrie luminăția sa — ar fi îndeajuns pentru două Transilvanii. Au fost capturate multe luntre încărcate și au fost sloboziți și foarte mulți robi. Și acuma serenisimul, după biruință, este pe drumul reîntoarcerii în jurul orașului București. Scrie Domnul mareșal că împărăția otomană nu a suferit niciodată un dezastru mai mare. Mai spune curierul că era un zvon că Sinan ar fi fost dus legat la Constantinopol. Măine vor fi rugăciuni publice de mulțumire în biserica noastră. O altă oaste a serenisimului a cucerit cetatea Șiria (*Világosvár*), nu departe de Ineu.

## REPERTORIU CRONOLOGIC.

Franco Sivori	în Țara Românească înc. sept. 1583 în Transilvania solie sept. 1584 în Transilvania refugiat 16 aprilie 1585
Giov. dei Marini Poli	Țara Românească (I) înainte de 22 dec. 1583 — 15 sept. 1584
Francesco Vincenti	Țara Românească 22 dec. 1583
G. P. Campani	Transilvania (I) sf. dec. 1583 — martie 1584 [II] oct. 1585 — sf. ian. 1586
Ferrante Capeci	Transilvania sf. dec. 1583 — moare de ciumă la 31 iulie 1586
Aspecte din Transilvania (sf. 1583—1586)	
Superstiții	dec. 1583, ian. 1584
Viață religioasă	8 aug. 1585
Rom. și prop. rel. în Banat	mai 1586

Flagel în Transilvania	aprilie 1586, sf. mai 1586
Imigranți balc.	vara 1585
Medic. la Cluj	text aprilie 1585 (situația din ian. 1583)
Ciuma în Trans.	text sf. iunie 1586 (situația începând din mai 1586)
Ravagiile ciumei în colegiu	text 21 aug. 1586 (situația începând din iunie 1586)
Modul de îngrijire	text înc. sept. 1586 (situația descrisă începând de la 13 iunie)
Situația . . . la Oradea	text din oct. 1587 (raport pe ultimii trei ani)
Misiunea iezuiților de la Oradea	același text (raport pe ultimii trei ani)
Jacques Bongars	Transilvania. La 6 mai 1585 e la Satu Mare. Trece în Transilvania propriu-zisă la 2 iunie. Țara Românească la 26 iunie: 3 iulie trece Dunărea
Henry Austell	Moldova la 10 octombrie 1585, trece Dunărea la Isaccea — la 20 octombrie e la Camenița.
François de Pavie-Fourquevaux	Moldova decembrie 1585
Felician de Herberstein	Transilvania — text 22 decembrie 1585
Giov. dei Marini Poli	Țara Românească (II) decembrie 1585 . . . [ III] octombrie 1589 — după februarie 1590.
Descriere anonimă a Moldovei (probabil a lui Comuleo, care se afla în Moldova în 1586)	Moldova — după februarie 1590 — 19 august [1951].
Lestár Gyulafi	Moldova — text anterior datei de 3 septembrie 1587
Ioan Czimor Décsi	Moldova mai 1587
Pascal dei Marini Poli	Moldova mai 1587
Stanislaw Warszewicki	Țara Românească iulie 1587 — februarie 1590
Prima misiune iezuită în Moldova	Moldova după februarie 1590
William Harborne	Moldova înainte de 3 septembrie 1588 — decembrie? 1588.
Henry Cavendish (=Fox)	Corespunde cu venirea lui Warszewicki. [Țara Românească 1583] Țara Românească (II) august—septembrie 1588.
Jeremia Tranos	Moldova 5 septembrie 1588.
Alfonso Carrillo	Țara Românească 13 iulie 1589
	Moldova 16 (?) iulie 1589
	Țara Românească, Moldova sf. 1588; → Moscova → Moldova, Țara Românească (București), martie 1591.
	Transilvania sf. martie 1592 — aprilie 1598; [noiembrie 1598 — aprilie? 1599]

- Atilio Amalteo  
 Transilvania înainte de 2 mai 1592 — după 20 iulie
- Trifon Korobeinikov  
 Moldova 10 martie 1593 — 25 martie 1593  
 Dobrogea 25 martie — înc. aprilie
- Alessandro Comuleo  
 (I) Țara Românească 1585, Moldova 1586.  
 (II) Transilvania, ianuarie 1594 — după 6 martie 1594.  
 Moldova 20 (?) martie (la Iași 22—25 martie) mai revine în două rânduri: în iulie și la o dată nedeterminată
- Giovanni dei Marini Poli  
 Transilvania înc. 1594 → Moldova înainte de trecerea tătarilor → Transilvania mai? 1594 → Moldova după trecerea tătarilor (iunie), tratat 16 aug. — iar în Transilvania după „complot” (înc. sept.?) → Praga.  
 [Transilvania ian. 1595 — iulie → Praga.  
 În Țara Românească sf. 1597 primăvara 1598.]
- Matyas Kis  
 Transilvania încep. februarie 1594, la Alba Iulia la 6 februarie
- Paolo Giorgi  
 Moldova? 1593—1594  
 Transilvania ianuarie 1595 (Moldova (!) 1595);  
 [Moldova sf. 1595 — ianuarie 1596. Transilvania februarie (Bulgaria! aprilie 1596), Transilvania august 1596 (Țara Românească?) Transilvania Moldova mai—iunie 1598 — înainte de sf. noiembrie. Transilvania noiembrie 1598 — martie 1600]
- Valentin Prepostváry  
 Banat, ianuarie 1595
- Mihail Horváth  
 Țara Românească 15 noiembrie 1594 la București, raport din 12 ianuarie 1595.
- Pietro Busto  
 Transilvania scris. din 21 ianuarie 1595  
 Alba Iulia.
- Alfonso Visconti  
 Transilvania, 16 mai 1595 la Alba Iulia, text 18 mai 1595. (În campania din Țara Românească octombrie-noiembrie) pleacă din Transilvania sf. martie 1598.
- Lubieniecki  
 Țara Românească, București 27 iulie 1595
- Cosimo Capponi  
 Transilvania vine cu A. Visconti mai 1595, text 14 august 1595 — martie 1596
- Diego Galán  
 Țara Românească vara și toamna 1595  
 Călugăreni (?) și campania creștină

Giovan Pietro Giordano	Transilvania august 1595
Filippo Pigafetta	Transilvania și Țara Românească oct.-dec. 1595 text: 18 oct. 1595 Tîrgoviște — 6 dec. Alba Iulia. Alt text 2 mai 1598.
Silvio Piccolomini	Transilvania și Țara Românească oct.-dec. 1595 text: 18 oct. 1595 Tîrgoviște — 6 dec. Alba Iulia. Alt text 2 mai 1598
Cei „o sută de toscani“	Transilvania și Țara Românească veniți o dată cu Piccolomini și Pigafetta — relatare mai târzie.
Sinan Pașa	Țara Românească august 1595 — octombrie 1595
Nichifor Dascălul	[Moldova 1594... august...?] Țara Românească 1595, venit cu Sinan la București, pleacă în octombrie 1595 în Moldova la Zamoyiski și Ieremia Movilă text f.d.
Anonim italian	Țara Românească octombrie 1595, text 31 octombrie 1595
Petru Pellérdi	Țara Românească — octombrie 1595, text 1 noiembrie 1595
Giuseppe Pisculo	Țara Românească... prezent în august 1595... octombrie 1595 apoi Transilvania... text probabil din 1596
Francesco Pastis din Candia	[Moldova și Țara Românească 1588, 1589 (?) — 1595.] Transilvania aprilie? 1595 — apoi după campania din Țara Românească, (octombrie 1595) iar Transilvania pînă după 24 august 1596.
Jan Zamoyiski, jurnalul de campanie al expediției lui — (iulie-noiembrie 1595)	Moldova evenimentele de la 5 august — 4 noiembrie 1595
Alvise Davilatta	Țara Românească — octombrie-noiembrie 1595. Transilvania, la Brașov la 10 noiembrie, text 13 noiembrie 1595
Cesare Viadana	Țara Românească — Transilvania, venit o dată cu Davilatta. Text decembrie 1595.
Stanislaw Chanski	Moldova — evenimente 12 dec. 1595 text 8 februarie 1596. Suceava.



Giorgio Tomasi

Transilvania. Venit după sf. oct. 1596 (?)  
Descrie ca martor ocular evenimente de la începutul lui 1599.  
text dintr-o istorie elaborată după 1610, publicată în 1621.

Anexă

Ceaș turc

Două broșuri

.... 1595.

.... 1596.

## INDICE\*

### A

Abrud, oraș minier, 193, 194, 196.

Achim v. Ioachim.

Adrian August, împărat roman, 179.

Adrianopol, oraș 396, 403, 610.

Ahmed aga, apoi pașă, dregător, sol turc, 648, 649, 650, 663.

Ahmed bei, sangeac de Tighina, 645, 646, 651: „pașă al Moldovei” 649; ~ și Ieremia Movilă 646, 649; ~ și polonii 646—649; ~ și tătarii 649.

Aiud, oraș și castel, 139, 157, 168.

Ala, localitate, 579.

Alba Iulia (Apulum, Belograd, Hungarisch Weissenburg, oraș, reședință a principilor Transilvaniei, 20, 21, 26, 44, 56, 58, 65, 66, 69, 80, 84, 85, 96, 98, 102, 103, 121, 124—125, 130, 131, 137—140, 148, 157—158, 169, 194, 209, 252, 255, 259, 262, 268, 316—320, 322—327, 330, 335, 337, 339—341, 474, 475, 479, 487—490, 508, 509, 511, 514, 516, 538, 544, 555, 558, 620, 656, 657, 670, 671; *așezare* 671; *descriere*

\* Introducerile, observațiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte, precum și descrierile geografice nu au fost incluse în acest indice.

- 438, 671; *vecinătăți*; sat lângă ~ 555; suburbii 671; *monumente*; castel 143, 157; biserica Sf. Mihail, 506; inscripții 168; ruine antice 158; *populație* 78, 438; *religie*: episcopie catolică 104; episcop de ~, 325 (v. și Napragy Dumitru) arieni 668; catolici 96, 106, 110; calvini 108; Școală protestantă 109; iezuiți la ~ 104, 106, 108, 109; fundații iezuite 87; biserică iezuită 106; colegiu iezuit 124, 668; mănăstire iezuită 90; școală iezuită 106; *evenimente*: dietă, 247, 554; primirea lui Sigismund Báthory 557, 657; ciurma la, 131.
- Albania, albanezi 182, 361; ~ în Bulgaria 394, 406; ~ în Moldova 203, 282; ~ se așază în Ț. Rom. 406; zvon despre o răscoală contra turcilor, 402.
- Alberti Giacomo, fratele lui Tomaso Alberti, arendaș al dărilor din Ț. Rom. 74, 75.
- Alberti Tomaso, negustor, 74.
- Albotă, mare logofăt (?) în Mold. 272.
- <Aldobrandini Cinzio>, cardinal de San Giorgio, 360—362, 364, 366, 371.
- Aldobrandini Giovan Francesco comandant al trupelor pontificale 479, 486, 507, 573.
- Aldobrandini Ippolito, cardinal v. Clement al VIII-lea, papă.
- Aldobrandini Petru, cardinal, 323, 488.
- Aldulea, postelnic în Ț. Rom. 33.
- Alep, oraș, 204.
- Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei, 201, 281, 282.
- Alexandru <al II-lea Mircea>, domn al Ț. Rom. 224; familie 8, 203; citor al bisericii Sf. Troiță, 8.
- Alexandru cel Rău, domn al Ț. Rom. 393.
- Ali bei, ceaușul sangeacului de Tighina 646.
- Ali ceauș, 490.
- Ali pașa de Karaman, 616.
- Ali pașa, sangeac bei de Ciorum, 605.
- Ali pașa Haidaroglu, dregător otoman, 658.
- Ali pașa Tharapuluz, fiul lui Haidar pașa, 622.
- Almaș, rîu aurifer, 192.
- Almaș, sat jud. Bihor, mine, 192, 196.
- Aluta, Allutum, Alt v. Olt.
- Amalteo Atilio („reverendismul“), „nunțiu“ papal, biografie 331—334; text 335—344; observații critice 345—347. Venirea și șederea sa în Transilvania unde e întovărit și informat de Carrillo despre criza dintre Sig. și Batorești 316—317. Primirea sa oficială ca „nunțiu“ a fost hotărâtă de principe, în ciuda preferinței proprii pentru una particulară 337—339. Audiența secretă 340 cu tema dublă: problema iezuiților și împăcarea cu Batoreștii. Sigismund e dispus să creadă că acuzațiile aduse lui Baltazar sînt opera unor dușmani eretici.
- ~ și Batoreștii. Îi vizitează pe rînd 341. Baltazar se declară gata să impună dietei readucerea iezuiților dacă i se dă puterea necesară 341. Este sfătuit de Amalteo să meargă îndată la Alba Iulia 318. Fișa informativă despre Batorești 342—344 (redactată după informațiile lui Carrillo și declarațiile proprii ale fraților Bathory), ~ și Carrillo 335—336; 340.
- Ampoi, rîu, 191, 194.
- Anatolia, 610.
- Anatolia, pașă de ~ v. Hasan pașa.
- Ancona, oraș, 17.
- Andrea, Giovanni, stegar italian 595.
- Andrei al II-lea, rege al Ungariei, 165.
- Andrei <Corcodel>, mare hatman în Mold. 272.

- Andrei din Șimleu, croitor, 139, 143.
- Androne, mare postelnic (!) în Mold. 272.
- Anglia și englezi, 110, 165; regină, 110, 165, 278 (v. Elisabeta I) ambasador ~ la Constantinopol, 248, 393; (v. Barton Edward și Harborne William); emisari în Mold. și Polonia, 370; persecutarea catolicilor în ~ 278; ~ și Mold. (privilegiu comercial și negustorii englezi) 290.
- Annibale di Capua, arhiepiscop de Neapole, legat papal în Polonia 277, 282.
- Apulum v. Alba Iulia.
- <Aquaviva Claudio> prepozit general al ordinului iezuit la Roma 64, 83, 85, 87, 89, 90, 98, 100, 107, 111, 127, 282, 316, 317, 318, 321, 322.
- Aquaviva Ridolfo, iezuit, 110.
- Arabia, arabi, 40, 253.
- „Aracele”, sat neidentificat în Mold. 215.
- Ardulf Ioan (Ardolfus, Ardolphus) iezuit, Cluj, 134, 135, 138.
- Argeș, rîu, 481.
- Argeș v. Curtea de Argeș.
- „Argia”, rîu, afluent imaginar al Moldovei, 215.
- Arieș, rîu, 156, 157, 670.
- Aron Vodă, domn al Moldovei, 475; familie 475; avere 263, 662; rivalitatea cu Petru Cazacul, 320, 392; trec pe la curte: Trifon Korobeinikov, 352—353; Nichifor Dascălul 253; politica religioasă: ~ și iezuiții, 366, 370—371; relații externe: ~ și Anglia 370, 393; ~ și cazacii 246, 248; ~ și imperialii 245, 247, 249—251, 254, 259, 260, 262, 498; ~ și liga antiotomană 361—362, 364—366, 498; ~ și Polonia (cancelarul Ján Zamoyski) 368—371; ~ și Scaunul papal (Clement al VIII-lea) 262, 366; ~ și tătarii 247; ~ și Trans. (Sigismund Báthory) 247, 248, 250, 252—254, 257, 259, 262, 320, 364, 365, 393; ~ și turcii, 247, 253—254, 262, 263, 292, 393, 429, 446, 475, 499; scos din domnie, 498; înlocuit de Ștefan Răzvan 262—263.
- Asari Bassa, Assan Bassa v. Hasan pașa.
- Asia, 392, 396, 403.
- Aslan mîrza, sol tătar 648, 652.
- „Asupelonius” 139 v. Medabene Apolonius (?)
- Atanasie, episcop de Buzău, 13.
- Athos, Muntele ~, 300.
- Austell, Henry, călător englez, biografie 171—172; text, 173—174.
- Austria 14, 317, 319.
- Austria, casa de ~ v. Habsburgi.
- Avila v. Davilatta.
- ## B
- Babadag (Baba Dagh, Baba) 354, 392, 403
- Bacău, oraș 208, 215, 639; mănăstire franciscană 639
- Baia, oraș, bis. cat. 639.
- Baia Mare (Hungarisch Neustadt, Noibagna) oraș 155, 189, 197; mine aur 191, 196, imperialii și ~ 209, 325; mine, monetărie 670.
- Baiazid II și Ștefan cel Mare 180, 201
- Balcani, trecători din ~ 394; Munții (Haemus) 396, 400; peninsula ~ 249, 250.
- Balcic 397
- Ballina Teodor; fruntaș al bulgarilor insurgenți 411.
- Baly Beg la Tîrgoviște 622.
- Banat: propaganda catolică în ~ 120, 122, 148; români din ~ 85; țărănimea din ~ și tătarii 428—429; „haiducii liberi” din ~, pradă 514.
- Banatul de Lugoj și Severin („Valachia”) 105; orașe: Lugoj și Caransebeș.
- Banatul turcesc 111.
- Barrysco Barnardino v. Borisi Bernardo

- Barton Edward ambasador al Angliei la Poartă 248; ~ și Aron 393.
- Bas Hasan Efendi (Farshanson), înlocuiește pe Ferhat pașa 496.
- Báthory, neamul — ramuri de (Somlyo, Ecsed) 544.
- Báthory de Ecsed, Andrei 544.
- Báthory de Somlyo, Andrei, cardinalul; familie 24, 441, 544, 672; proprietăți 319, 340; și rev. Amalteo 317, 339—341; și Carrillo 327, 328; și Sig. Báthory, tensiune (1592) 340, 344; cooperare (febr. 1594) 361—364; dușmănie după „Complot”, (sf. 1594) 476, 512, împăcare (1599) 324—330. Pretendent la tronul Poloniei 365; ~ și Clement VIII 365.
- Báthory Baltazar — vărul lui Sig. Báthory, frate cu cardinalul 356 ~ și Sigismund 317—322; bănuț de intrigi la turci 340—344; și Amalteo 340—341; eventual comandant contra turcilor 361; 364, deține comitatul Făgăraș 440 și cetatea Făgăraș 672; executat 442—444; soție: fiica lui Alex. Kendy 443.  
Apare și ca *Gabriel* (!) 24, 26, 97.
- Báthory Cristofor, tatăl lui Sig. Báthory v. Cristofor Báthory.
- Báthory Gabriel v. Báthory Baltazar.
- Báthory Griselda, sora lui Sigismund, cerută de Petru Cercel 19, 24; familie 24.
- Báthory Nicolaie, de Ecsed 87.
- Báthory Sigismund v. Sigismund Báthory.
- Báthory Ștefan regele Poloniei v. Ștefan Báthory.
- Báthory Suzana, născută Kendy, soția lui Baltazar 443.
- Báthory Ștefan, fratele lui Baltazar și al cardinalului 24, 25, 26, 47, 58, 361; soție: Bebek Suzana de Pelsöcz; 83 și iezuiții 83, 95, 96, 97; și Sig. Báthory 317—322; raporturi (în 1598) 324, 325; și Amalteo 338—339; conflict cu Sig. 340—344; scos de la căpitania cetății Chioar (1592) 343; f. guvernator al Oradiei 441; instigă pe secui 512, 544; posesiune satul Torfalu. 57—58.
- Báthory Wolfgang (Farkas) 139.
- Bator (Nyir Bátor), oraș 544.
- Batorești (= Andrei, Baltazar, Ștefan Báthory) 317—321; 340—344; intrigi, 553.  
Vezi și: Sigismund și Batoreștii.
- Bazargic Hagioglu târg Bulg. 354, 397.
- Băile Orădene, v. Episcopia Bihorului
- Băița — mină de aramă 194, de argint 196.
- Bebek Judit — soția lui Francisc Kendy 51.
- Bebek Suzana de Pelsöcz, soția magnatului Ștefan Báthory 83, 96
- Beclean, castelul, 144.
- Beiuș (loc.) 321, castel 325.
- Belgrad cetate; ~ și Sinan 377; oraș 438; ~ și turcii 490, 555.
- Belograd v. Alba Iulia.
- Belverdi, Carlo 598, 599.
- Bender v. Tighina.
- Benetta, nepoata doamnei Ecaterina, soția m. clucer Pîrvu 224.
- Bernárdfy, sol al lui Sigismund Báthory la tătari (1598) 265.
- Bertrandy Barthélemy, marsiliez 161.
- Bess, Gheorghe, un comandant al trupei lui Sig. Báthory 621.
- „Beș Tepe” (azi Beștepe lângă Mahmudia) pe Dunăre 523.
- Bistrița oraș în Trans. 89, 330; populație 438; efective militare 621, 662; ~ riu în Moldova 200, 208.
- Bizanț (Constantinopol), patriarh 284.
- Bîc (loc.) 653.
- Bîrlad, riu, 295; oraș bis. cat. 639.
- Blachi 165.

- Blandrata, Giorgio, medic, consilier de stat al lui Sig. 23, 24, 26, unitarian 79; 80; ~ și iezuiții 82, 84, 106, 139, 157, 167, antecedente, moarte 440, 444—445, 446.
- Bloch — nume dat de sași românilor, 162.
- Blochsland v. Țara Românească.
- Bocskay Ștefan, unchiul lui Sig. Báthory, senator calvin, misiune la Praga 254, 255; 260, 325; guvernator al Oradiei 448; ~ și Piccolomini 486, 487, 514, 553, 557, 558; ~ și italienii 559; „locotenent” al armatei 584, 592, 620, 621; ~ și Josica 623, 659. Forme defectuoase: „Barchai”, „Bogeni”.
- Boemia 126.
- Bogdan IV Lăpușneanu, domn al Moldovei 282.
- Bogdania v. Moldova.
- Bologna 84.
- Bolognetti, nunțiu în Polonia — adresant 81—82; 95.
- Bolușeni (jud. Botoșani) 352.
- Bolvanovie (cartier Moscova) 351.
- Bongars, Jacques, biografie 149—153; text 154—170; inscripții din Transilvania, 168—170.
- Borbély G. Căpitanul „haiducilor liberi” din Banat — forțe, cifre 555.
- Boris Godunov 249.
- Borisi Bernardo (Barnardyno Barrysco) m. postelnic în Moldova (1589) 294.
- Bornemisza Ianoș executat pentru „complotul” contra lui Sig. Báthory 444.
- Borșa, m. sulger în Ț. Rom. (1585, 1590) 270.
- Boscoteni 653.
- Bosnia; ~ și calendarul gregorian 80; 397.
- Brad, oraș (jud. Hunedoara) 192.
- Bran (Tartschiwar, Törchvar), castel 160, 550; vamă și strajă 544, 545.
- Brandenburg, George margraf de ~ 259.
- Brantmaier Albert, iezuit, Cluj, 134, 138.
- Brașov (Corona, Cronstadt, Stephanopolis) orașul: descriere; populație, organizare, jude, 20; 26; cetatea 41, 42, 43, 45, 49, 50; târg vestit; 159, 165, 212, 247, 259, 265, 329, 374; populație 438; tabăra lui Sig. la ~ 477, 478, 484, 516, 543, 544, 548, 549; Brașov-Tîrgoviște itinerar, 550—551; banchet Sig. 553; dietă 554; ~ — Sibiu 5 zile de drum, 554, 558; sașii din ~ 561; consiliu Sig. la ~ 573; 600, 604, 621, 654—655, 656, 668; descriere negoț 669.
- Brașov, munți 41.
- Braïla, oraș, ~ cucerit de români 255; ~ ars de unguri, 612; ~ ocupat vremelnice de turci și tătari 515; „fortăreață a moldovenilor” (!) trage asupra galerelor turcești, 524; reînviștigat de Mihai Viteazul, 554.
- Brescia, oraș (Italia) 437.
- Brețc în secuime 176; trecătoare 208.
- Brutti, Bartolomeo, sfetnicul lui Petru Șchiopul, m. postelnic în Moldova 182, 184; ~ și catolicii 202, 203, 204, 282.
- București, fost oraș de scaun, descriere, clădiri: măn. Sf. Troiță, curtea domnească p. 8, 12; negustorii și meșteșugarii s-au mutat la Tîrgoviște 12, 33, 34, 161; franciscani la ~ 161; ragusani la ~ 161; 162; castelul 162; 222, 223, 225, 257, 266; Biserica sf. Nicolae a jupînesei Caplea 300—302; Bis. Sf. Nicolae (Mihai Vodă) 301—302; Bis, sf. Ioan cel Mare 302; 367. În campania creștină Sinan fortifică 2 mănăstiri de călugări 477. Sigismund spre ~ 480, 484; Lubieniecki la ~ 494; Curtea domnească 495; pașă turc la ~ (?) 499; 531, 545; gamizoană de turci în ~ cifre, 549; Sinan fuge din ~ 549; ars de turci

- 551; descrieri bogății, locuitori, biserici 551; București—Giurgiu 551; 561, 570; turcii la ~ 584; 590, 591; ~ și turcii 603 — 606, 610; fortificații turcești 611; biserici etc. arse de unguri 611—612; incendiat de turci 617; 622, 623, 630; fortificații 631, 654, 655.
- Buda, cetatea 361, 439; tătarii spre ~ 516.
- Bulgaria și bulgari 13, 79; calendarul gregorian în ~ 86; imigranți în Transilvania 126; 205; mercenari în Ț. Rom. 265; goliță de trupe turcești 396; Paolo Giorgi în ~ 395; ~ și turcii 392, 397, 402, 446, 539, 581; favorabili ligii anti otomane 394, 404, 408; ~ și Sig. Báthory 403; bulgarii răsculați și Sig. Báthory 409—412; refugiați în Ț. Rom. 406; ~ și Mihai Viteazul 408; populație albăneză din ~ refugiată în Ț. Rom. 406; incursiunea lui Mihai Viteazul în Bulgaria 414, 415, 437, 490; alimente din Ț. Rom. în ~ 517, 523, 539; ~ și o eventuală acțiune creștină la Rusciuk 555; Bulgaria superioară 580.
- Burman, Ioan, iezuit Cluj 134, 138.
- Busau Andreas, iezuit Cluj 130, 133, 136, 138.
- Busto Pietro, biografie 434—436; text 437—448; obs. crit. 449—454.
- Buzău, provincie (!) în Ț. Rom. 11; județ, venituri 28; oraș, colonie cipriotă la ~ 294; Episcopie de ~ v. Atanasie.
- Buzescu Radu clucer, sol al lui Mihai Viteazul la Sig. Báthory (1594) 249.
- Buzescu Stroe „Stroiță Cusa“ m. postelnic în Ț. Rom. (1591, 1593) 270.
- C**
- Caliacra, localitate în Dobrogea, 523.
- Calogera (Calugier), vistiierul grec al lui Aron conspiră cu Ștefan Răzvan contra lui 262.
- Calotă <din Cocorăști> („Calosa“), mare postelnic în Ț. Rom., 271.
- Calotă <din Lipov> („Calosa“), mare sluger și clucer în Ț. Rom., 270.
- Calugier v. Calogera.
- Camenia, oraș și cetate în Podolia, 174, 184, 201, 296, 351—354, 366—367, 402, 643, 662; castelan de ~, 366; căpitan de ~, 246; staroste de ~, 662 (v. și Potocki Jan); emisari englezi la ~, 370.
- Campani, Giovanni Paolo, provincial iezuit în Polonia, 64, 68, 95—96, 98, 103, 107, 117, 127, 131; biografie, 76—77; text, 78—90.
- Candia, oraș în Creta, 634.
- Capecci, Ferrante, rector al colegiului iezuit din Cluj, 54—55, 64, 89, 117, 119, 127, 133—135, 137—138, 148; biografie, 91—94; text, 95—112.
- Capponi, Alessandro, participant la asediul Giurgiului, 598—599.
- Capponi, Cosimo, nobil din Roma, participant la campania oastei creștine în Țara Românească, 482; biografie, 503—504; text, 505—517.
- Caraboldan v. Moldova.
- Caracal, oraș, 264, 266.
- <Caragea, Mihalcea> (Micali) din Chios, mare ban în Ț. Rom., 60, 62, 69.
- Caraiman (Caraman), mare agă în Mold., 272.
- Caraiman Ceaușu, dregător turc, 664.
- Karamania (Karaman), pașa de ~, 484, 548—549, 616 (v. și Ali pașa).
- Caransebeș, oraș și cetate, 105, 121—122, 148; populație, 78, 96; religie, 78, 120; ciumă la ~, 143.
- Carassuni poate Cernavodă sau Medgidia 354, 392.
- <Carlos, Don ~>, fiul regelui Spaniei Filip al II-lea, 250.
- Carminata, cleric iezuit la Cluj, 127.

Carol cel Mare, 99, 667.  
 Carol Quintul, 259.  
 Carpați, munți ~, 41, 212—214; ~ secuciești, 671.  
 Carpegna, Alessandro, conte de ~, participant la asediul Giurguiului, 482.  
 Carrillo, Alfonso (părintele Alfonso), iezuit spaniol, „teologul” și apoi confesorul lui Sigismund Báthory; biografie 303—305; text 316—336; mențiuni 254, 255, 260.  
 ~ și Amalteo 316—317; 335—336, 340.  
 ~ și Batoreștii: împăcarea lui Sigismund cu ei 317—326. Rol propriu 320. Descrie alarma contra lui Baltazar 318. Exploatează situația. Este vizat cancelarul Kovácsóczy, dar sînt executați doi consilieri calvini, adversari ai iezuiților Gyulai și Gálffy 320—321. Îi scrie lui Leleszi în Italia să intervină la Sigismund pentru executarea lui Gálffy care se mai afla întemnițat la Hust 322. ~ și problema iezuiților 320, 321, 322, 329; ~ și iezuiții din Transilvania 317, 319, 321, 322. ~ și Sigismund. El pătrunde firea lui fricoasă 318, 320. Toate comunicările agenților imperiali sau papali în 1594 se fac numai prin Carrillo: G. de Marini Poli 246, 249; Comuleo 361, 363; M. Kis 374, 377. El duce la Praga „capitolele” acordului 361, 364. În lipsa lui, Sigismund își demască față de Comuleo intențiile acaparatoare cu privire la țările române 365. Ar fi nevoie de cineva pe lângă Sigismund, poate Cardinalul 364. Baltazar Báthory e desemnat ca viitor comandant al oastei lui Sigismund care va trebui să se întoarcă pe neașteptate contra turcilor 361, 364. Pînă atunci Sigismund nu se declară. Din nou la Praga în misiune Carrillo se reîntîrnește cu G. de Marini Poli 259. În aprilie la Alba Iulia acesta i se plînge că nu e lăsat să meargă în Țara Românească 254, 255. În 1597 tratează renunțarea și di-

vorțul lui Sigismund 489; ~ și arestarea lui Josica 323—324. După reîntoarcerea lui Sigismund este trimis de papă din nou la el. Expune situația aflată de el și problemele insolubile 324 din cauza firii lui Sigismund 325 (ian. 1599). Încearcă să-l tempezeze 325. În scrisori secrete sînt denunțate tratativele cu turcii, chemarea cardinalului, intențiile reale ale lui Sigismund 326. Aleargă după acesta la Sighișoara, expune cardinalului dorințele papii 327. A aflat despre o cesiune a Transilvaniei făcută chiar regelui Poloniei(!). Sigismund, vrea să o căsătorească pe Maria Cristierna cu cardinalul 328. Sigismund se ascunde de Carrillo și de Arhiducesă 328, 329. Carrillo merge după Sigismund la Mediaș unde se ține dieta dar primește porunca să meargă la Alba Iulia. Scrie cu mare frică. Și chiar Maria Cristierna s-a temut să transmită mai departe scrisoarea lui 329; biografie 303—315; text, 316—330; ~ și A. Amalteo, 335—336, 340; ~ și M. Kis, 374—377; misiune la imperiali, 246, 249, 260, 361—364, 446, 489; ~ și țările române, 365.  
 Casimir, cleric iezuit la Cluj, 135, 138.  
 Cașovia, (Kosič), oraș în Slovacia, 64, 69, 264, 327, 374, 579, 605.  
 Caterina de Medici, regina Franței, 29.  
 Cavendish, Henry, nobil englez, călător în Ț. Rom., și Mold.; biografie, 291—293; text, 294—296.  
 Cazaci, 203, 217, 361—362; ~ din Polonia, 517; incursiuni în Mold. 320, 414; atacă Tighina, 201, 205, 253; mercenari în Mold., 245—248, 255, 262—263, 364, 368—370, 391, 396, 410, 478, 645; ~ în Trans., 259, 546, 556; ~ în Ț. Rom., 249, 256, 265—268, 414, 515; ~ la imperiali, 429; hatman ~, 366—367.



- „Călugăr” (!), preot ortodox la curtea lui Petru Șchiopul, 283—284.
- Călugăreni, bătălia de la ~, 528, 612 cerkezi, 376.
- Cerno Waivoda, v. Cervenă Voda.
- Cernăuți, oraș, 208—209.
- Cervenă Voda, localitate în Bulgaria, 163, 406.
- Ceșme, riu în Dobrogea, 354.
- Cetatea Albă (Akkerman, Citta Alba, Creman, Magraman), 179—181, 201, 217, 673; populație, 181, 201, 645.
- Cetatea de Baltă, 216.
- Cetatea de Floci, la Dunăre (Ț. Rom.), 432—433.
- Chanski, Stanislaw, comandant polon în Mold.; text, 661—664.
- „Charar Maluch” v. Karakarmaluch.
- „Checherente”, lupta de la ~, 408.
- Chiajna (Mirceaia), soția lui Mircea Ciobanul, 226.
- Chilia (Kili), oraș și cetate, 179, 201, 369, 673.
- Chioar (Cuivar), oraș și cetate, 55, 134, 138, 324, 330, 375, 442, 670; așezare, 54, 155; Petru Cercel la ~, 58; zălogită de Maximilian al II-lea, 66; în stăpînirea lui Ștefan Báthory, cel tînăr, 343; căpitan de ~ 54, 60, 65, 316 (v. și Kereszturi Cristofor).
- Chios, insulă, 74.
- Chisar <din Leotești>, mare vornic, fost mare logofăt în Ț. Rom., 270.
- Chiuești, sat (jud. Cluj), 209.
- Cibin, riu, 158, 562.
- Cibinium v. Sibiu.
- Cicala v. Cigala.
- Ciceu, cetate, 216.
- Cigala (Cicala), comandant al oastei turcești, 403, 490.
- Cincul Mare, scaun săsesc, 621.
- Cinuzzi, căpitan imperial, participant la asediul Giurgiului, 568, 580, 584, 586, 593—596, 598.
- Cipru, insulă, 294.
- circasieni, 364.
- Ciuc, scaun secuiesc, 85.
- Cîrniceni, sat lângă Țuțora (jud. Iași), 653.
- Cîrța, sat (jud. Brașov), 159.
- Claudiopolis v. Cluj.
- Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini, cardinal), papă, 317, 324, 327, 336, 506, 632, 638; misiune iezuită la Petru Șchiopul, 277; ~ și problema iezuiților în Trans., 340, 361; ~ și Aron al Mold., 262, 366; ~ și Andrei Báthory, 365; ~ și Sigismund Báthory, 364, 415—416; ~ și Mihai Viteazul, 261, 415—416; ~ și Rudolf II, 364, 415; ~ și liga creștină antiotomană, 337—341, 404—408; 411, 413—416.
- Clopizchi v. Klopicki.
- Cluj (Claudiopolis, Colosvar), oraș, 55, 80, 82, 84, 86, 89, 96—98, 102, 105, 122, 137—138, 156, 251, 268, 319, 321, 335, 475, 544; origine, 101; descriere 438, 668; viața economică, 124; monumente 110, 124—125, 340; cimitir, 84, 86; populație 438; municipalitate, 84, 88; dieta, 443; asistența medicală, 127—129; epidemie de ciurmă, 130—131, 133, 135; școli, 108; *viața religioasă*; arieni, 82, 108, 119, 668; catolici, 96, 119; iezuiți, 54, 64, 131—132, 138; colegiu și seminar iezuit, 81—85, 87, 104, 108, 127, 133, 135—136; comite de ~ 27 (v. și Kendy Francisc).
- Clujmănăștur, mănăstire, sediu iezuit, 116—117, 133—135, 138, 316, 335, 340—341.
- Codlea, sat lângă Brașov, 43, 620.
- Colosvar v. Cluj.

- Como, cardinal de ~ 61 (v. și Volpi Giovanni Antonio).
- Comuleo, Alessandro, legat papal, în Mold., și Trans., 246, 248—249, 334—337; biografie, 355—359; text, 360—371. v. și Descrierea anonimă 200—205.
- Connio Paolo Battista din Genova, 30.
- Constantin Vasile de Ostrog, palatier de Rusia și voievod de Kiev, 266, 369.
- Constantinopol (Stanbul, Țarigrad), oraș, 6, 9, 15, 17, 27—30, 32—33, 35—39, 62, 69, 126, 159, 162, 164, 173, 182, 204—205, 224, 226, 230, 248—249, 252—254, 265, 278, 289, 294, 317, 341, 343, 370, 376, 396—398, 402, 406, 412, 515, 517, 523, 537, 539, 580, 663, 668; cartiere: Pera, 28, 288; viața economică: 14, 401, 534, 560; negustori, 126; Aron al Mold., mazil la ~, 393; planuri de atac și cucerire a ~, 361—362, 364—365, 411, 414—415; răscoala ienicerilor, 31; patriarhia de ~, 638; exarh patriarhal, 653 (v. și Nichifor Parasios dascălul); patriarhi de ~ 402, 653 (v. și Gavriil I, Ieremia al II-lea Tranos).
- Constanța, port la Marea Neagră, 17, 392, 397.
- Cornazewski, participant polon la campania din Mold., 662.
- Cornis, Wolfgang, secui, 119.
- Corona v. Brașov.
- Cosăuși, localitate în Mold., 644.
- Cotnari, localitate (Mold.), 639.
- Cracovia, oraș, 62, 68—69, 80, 95—96, 129, 245, 340, 368.
- Craiova, oraș, 8, 14, 264—265; mare ban de ~, 261, 269 (v. și Dimitrie și Mihalcea).
- Creman v. Cetatea Albă.
- Cretesi, Bernabo, participant la asediul Giurgiului, 594.
- Crimeea, han de ~, 663 (v. și Gazi Ghirai al II-lea).
- Cristofor Báthory, voievod, apoi principe al Transilvaniei; — tatăl lui Sigismund ~, 25, 86; caracterizare 86; ~ și catolicismul 90; ~ și iezuitii 339; 440—441.
- „Cristopoli“ v. Hirșova.
- Csaki, Ștefan, comandant de călăreți în campania din Ț. Rom., 621.
- Csukat, Petru, slujbaş la minele de la Beiuș, 321.
- Cuivar v. Chioar.
- <Curtea> de Argeș, mănăstire, 18.
- „Cusa“ Stroita v. Buzescu Stroe.
- Czibák, Imre, episcop de Oradea, 669.

## D

- Dacia, 89; romani în ~, 165, 214; răzcoale, 670, 671.
- Daghi v. Ralli.
- Dalmația, preot la Oradea, 147.
- Damasc, 22.
- Dan <Danilovici>, mare vistier, fost al doilea logofăt în Ț. Rom., 270.
- Danciul, fost mare logofăt, apoi mare vornic în Ț. Rom., 269.
- Danciul din Brincoveni, mare postelnic în Ț. Rom., 271.
- Darstor v. Silistra.
- Davilata Alvise (Luigi Cipriano d'Avila, Avilio, Avillo, Davilatta) sol al ducelui de Mantova, misiune în Transilvania, 549, 553, 558, 656; text, 654—655; audiență la principesa Maria Cristierna, 659, 660.
- Dătășeni, sat com. Cuci, jud. Mureș, 61—62.
- Dealul, mănăstire; fortificată de turci, 478, 631.
- Decebal, 169.
- Décsi, Ioan Czimor de Baranya, scriitor maghiar, călător în Moldova spre

Polonia; biografie, 210—211; text, 212—218.

Dej, oraș, 156, 209; exploatarea sării, 670.

Deliorman, 400; populație turcă în ~, 391, 392.

Della Corda, conte italian, 598.

Despot, Ioan Heraclid (Iacob Despotul), domn al Moldovei, 217, 281, 282; ucis la Suceava, 208.

Deva, cetate, 670; căpitan de ~ 447 (v. și Geszthy Francisc).

Diach v. Kereszturi.

Dimitrie mare vornic în Ț. Rom., v. Mitrea din Hotărâni.

Dimitrie <din Cepturi>, fost mare ban al Craiovei, apoi mare vornic în Ț. Rom., 269.

Dimitrie <din Popești>, mare postelnic, mare cupar în Ț. Rom., 270.

Dîmbovița, râu, 8, 161, 301, 543, 545, 551, 561, 622; chei, 561.

Dobnice, cîmpiile de la ~ peste Dunăre, 663.

„Dobenisa” afluent imaginar al Moldovei, 215.

Dobrogea, 354; alimentare cu apă, 392; agricultură, 391; prețuri 402; comerț 392; monete (aspri) 402; populație, 392, 402; turci în ~ 391, 392; tătari, 402; așezări urbane, 392.

Dolina, topic Mold., 653.

Dracula v. Vlad Țepeș.

Dragomir, postelnic în Ț. Rom., 271.

<Dumitru> mare spătar în Ț. Rom., 7.

Dumitru, slujitor-paznic al lui Petru Cercel la Chioar, 56, 58, 59.

Dumitru Arianul v. Hunyadi Dimitrie.

Dunăre, fluviu, 7, 13, 17, 37, 39, 162, 173, 179, 201, 205, 215—217, 222, 229, 250, 252, 263—265, 294, 353, 354, 368, 391, 396, 397, 399, 406, 414, 432, 438, 485, 486, 515, 521, 528, 545, 549, 552, 562, 580,

581, 591—594, 596, 599, 606, 612, 624, 657, 663; braț, 594, 624; guri, 523; insule, 482, 650; pește de ~ 8, 14; hotar, 499; navigație turcă pe ~, 482, 483; „corsari” pe ~ 523; operații navale turcești, 525—528; cetate pe ~ 522, 523 (v. și Giurgiu); poduri turcești peste ~ 410, 482, 496, 499, 505, 506, 527, 528, 539, 555, 571, 623; trecerea oastei lui Sinan pașa peste ~ 481, 528; retragerea turcilor peste ~ 561; planuri ale lui Sigismund Báthory de trecere a ~, 485; trecerea de către tătari a ~ 574.

## E

Ecaterina Salvaresso, soția lui Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești, 223—228.

Ecsed, oraș în Ungaria, 87, 544.

egipteni v. țigani

Elbing Urban, iezuit Cluj, 135, 138.

Elisabeta I, regina Angliei, 278, 290, 370.

Elveția, 165.

Emtesi, Bernabo, participant la asediul Giurgiului, 595.

Enyeder Lukas, burgermaistru la Sibiu, 553.

<Episcopia Bihorului> (băi ardelen), 86.

Europa, 205, 361, 397, 408, 532, 574.

Evghenie, egumen al mănăstirii Simopetra de la Muatele Athos, 300—301.

evrei, 17.

## F

Fanfanio Hieronim (Girolamo, Hieronymus), iezuit, Cluj, 130—132, 134, 135, 138.

- Farkas Gheorghe, slujitor al lui Sigismund Báthory, 623.
- Farnese, Ranuccio, principe de Parma, 489.
- Farshanson v. Baş Hasan Efendi.
- Fatima, fiica sultanului Selim al II-lea, soția lui Siavuş paşa, 27, 31.
- Fazekas Mihail sau Olarul, catolic din Feneşul săsesc, 116.
- Făgăraş, comitat, 440; oraş şi cetate, 48, 159, 329, 330, 374, 670; castel, 491, 671, 672, căpitan de ~ 45, 49 (v. şi Horvat Cosma).
- Făget, „cetate” lângă Timişoara, cucerită de ardeleni, 507, 509; lupta de la ~ 538.
- Fălciu, târg, 174.
- Feodor turcitul, solul lui Ahmed bei, 647, 649.
- Feneş, Feneşul săsesc v. Floreşti.
- <Feodor II Ivanovici>, mare kneaz al Moscovei, 367.
- Ferdinand de Habsburg, arhiduce, 361.
- <Ferdinand de Medici>, mare duce de Toscana, 442, 479, 505, 538, 539, 543, 559, 566, 570, 584, 590; ~ şi Cosimo Capponi, 510, 511; ~ şi Sigismund Báthory, 479, 509; memoriu de la Paolo Giorgi, 409—412; v. şi Piccolomini scrisori către ~.
- Ferhat paşa, serdar otoman, 496.
- Ferrara, oraş, 579.
- Feth Ghirai, Kalga, fratele hanului tătar Gazi Ghirai II, 647, 650, 651, 663; han al tătarilor din Crimeia, 663.
- Filip al II-lea, rege al Spaniei, 250.
- Filipopol, oraş, 396.
- Finiş, sat, jud. Bihor, 85.
- „Flaccus”, 163, 165, 214.
- Florenţa, oraş, 511, 579.
- Floreşti (Feneş, Feneşul săsesc), sat lângă Cluj, 115, 319, 322.
- Focşani, riu (!) v. Milcov.
- Foşu bei de Amasia v. Koci bei de Amasia.
- Forro Ivan, executat pentru „complotul” împotriva lui Sigismund Báthory, 444.
- Fourquevaux, François de Pavie, senior de ~ călător francez; biografie, 175—177; text, 178—185.
- Fox, autor al jurnalului călătoriei lui Henry Cavendish, 294.
- Francesco I de’ Medici, mare duce de Toscana, 442.
- franci, cruciaşi, 166.
- franciscani, călugări la Tîrgovişte 12, 111, şi Bucureşti 161.
- Franken, rectorul şcolii ariene din Cluj, 88.
- Franţa, 26, 28, 70; rege 19, 26, 28 (v. şi Henric al III-lea); francezi în slujba lui Petru Cercel 7, 12, 18, 27, 40, 44, 45; limba ~ vorbită de Petru Cercel 19.
- Frederic, căpitan, 65.
- Friul, provincie în Italia, 439.
- Fuccari <Giacomo> (Jacomo), nobil raguzan, în Mold. Poate pers. fictiv 398.
- Fugger, bancherii din Augsburg, 55, exploatarea miniere la Baia Mare în trecut.

## G

- Gabriel, cleric, iezuit în Trans. 317, 319.
- Galán, Diego, spaniol, rob în oastea turcească, participant la campania lui Sinan paşa; biografie 518—520; text, 521—537.
- Galaţi, oraş, 391, 639.
- Gálfi Ioan, mareşal la curtea lui Sigismund Báthory, 23, 80, 102, 110, 320—322.
- Galicia, provincie în Spania, 523.
- Galiţia, identificată greşit de Bongars cu Valahia (= Ţ. Rom.), 265.

- Galli (britani, walli) populație din Anglia, 165.
- „Garchor“ munte neidentificat lângă Turnu Roșu, 562.
- Gaspar, iezuit, Cluj, 134, 138.
- <Gavriil I>, patriarh de Constantinopol, 402.
- <Gazi Ghirai II> han al tătarilor din Crimeea, 247, 248, 265, 414, 604, 647, 649, 650, 652, 653; familie: frate 650 (v. și Feth Ghirai Kalga); costum, 651; ~ și Moldova 484, 650, 651; ~ și Ieremia Movilă, 416, 478; ~ și polonii 646, 650; ~ și turcii, 528, 663.
- Geapiu, sat în cîmpia Tisei, 145.
- Géczy Ioan, fost căpitan de Oradea, guvernator al Trans. 53, 86—88, 139, 157, 168, 191, 445; ~ și iezuiții 90; ~ și Ferrante Capeci, 89; ~ și Petru Cercel, 53—54; ~ și Franco Sivori, 55.
- Genga Fabio, florentin, acuzat de velleități la domnia țarilor române 256, 479, 556, 655; familie: soție 658 (v. și Vellica); ~ și cancelarul Josica, 512.
- Genga Girolamo, toscan., participant la asediul Giurgiului, 482.
- Genga Simion, arhitect militar florentin, mare camerier al lui Sigismund Báthory, 256, 409—410, 412, 442, 479, 566, 567, 580, 588, 654, 655, 659; ~ și italienii, 559, 576; ~ intenții asupra Moldovei! 256; ~ și Josica 559; corespondență cu marele duce de Toscana, 508.
- Genova, oraș 30, 33, 56, 62; banca San Giorgio, 29.
- Gentile Ermodine, toscan, participant la asediul Giurgiului, 598, 599.
- George, iezuit Cluj, 138.
- <Georgi, Domenico dei> raguzan, oare frate cu Paolo Giorgi? 411.
- Georgieni (gruzini), răscoală contra turcilor, 376.
- <Gerendi Ioan>, grațiat ca nevinovat de „complotul“ contra lui Sigismund Báthory, 444.
- Germania, germani, 56, 65, 66, 173, 209, 328, 370, 416; *viață economică*: mine, 196; monede de argint, 38; *clase sociale*: meșteșugari, Trans., 194; muncitori, Trans. 195, nobili, 64; ostași; la Baia Mare 209; în Ungaria superioară 251.
- Germigmy de Germolles, ambasador al Franței la Constantinopol, 33, 73, 74.
- Geszthy Francisc (Ferencz), căpitan al cetății Deva, 261, 447.
- Geysa al II-lea, rege al Ungariei, 165.
- Gherla (Oivar, Samosuivar, Ujvar, Wyvar), cetate, 156, 321, 508, 670.
- Gheorghe, Deli, tânăr turc, credincios personal al lui Mihai Viteazul. Apare în textul paralel latin ca „marescalcus“, 495, 497.
- Gheorghe, pîrcălab de Hotin, 272.
- Gheorghe „Setepite“ (poate Șeptilici!) al doilea postelnic în Moldova, 272.
- Ghiberti, Bertuccio, toscan, participant la asediul Giurgiului, 599.
- Gian Ahmed Celebi, sol tătar în Polonia 652, 653.
- Giannachi v. Simota Ienache.
- Gian <Timur> (Giantimir), tălmaci tătar, 649.
- Giavarino v. Győr.
- Gilău, cetate, 324, 340—341.
- Giordano Giovanni Pietro, emisar al marelui duce de Toscana, 538—539.
- Giorgi Paolo, raguzan, agent al lui Sigismund și al lui Visconti folosit în legătură cu pomirea unei mișcări a bulgarilor contra turcilor. Biografie 378—390; text 391—416; observații critice 417—425; apare

- în Transilvania înainte de ianuarie 1595, 391; familie, văr cu Simion Ragnina ambasador al Ragusei la Poartă (poate frate cu Domenico dei Georgi), 411. Legături reale și imaginare 395 cu Moldova. Dușmănie față de Aron 392—393. A locuit mai mulți ani în Bulgaria 394. Se oferă lui Sigismund ca agent la bulgarii din Varna, Provadia, Șumla 394. Plan fictiv al unei acțiuni fluvialo-maritime pornite din Moldova contra turcilor 397. Îl însoțește pe Ștef. Răzvan în expediția nenorocită în Moldova 400. E ocrotit de Ieremia Movilă și trimis ca sol al acestuia în Transilvania 462. Prezență fictivă în Bulgaria (aprilie 1596) 401—403. Raporturi cu Visconti. Corespondența reală, 399 și fictivă 395, 401 cu acesta. Apoi dușmănie și insinuări contra lui 411, contra lui Mihai Viteazul 408, 411—412. Plan imaginar de acțiune fluvială pe Olt și Dunăre contra turcilor 410, 555. Martor în Moldova al incidentului cu Cazacii din 14 iulie 1598, 414. Adresează memoriu papii 404 și ducelui de Toscana 409.
- Giovan Francesco, Giovanni Francesco v. Al-dobrandini.
- Giurgiu, oraș și cetate, 267, 399, 410, 480, 481, 550, 554, 573, 581, 591—593, 603, 631; așezare 8, 572, 600; descriere 551, 594; importanță strategică 528, 571, 572, 600; ocupație turcă 549; garnizoană și forțe turcești la ~ 162, 481, 522, 549, 600; pod la ~ 481, 482, 499, 555, 571, 572; *operații militare*: ~ atacat de Mihai Viteazul 522; ~ cucerit de armata creștină 255, 481—483, 551, 552, 571, 593, 617, 623—624, 654, 655; retragerea lui Sinan pașa 534—537, 561; distrugerea cetății 485.
- Gniezno, oraș în Polonia; arhiepiscop de ~ 365, 661.
- „Gniloi Potok“, râu neidentificat în Mold. 353.
- Golski Ioan, comandant polon, 645.
- Golski Stanislaw, castelan de Halicz, 645, 647, 649, 650.
- Gonzaga, Ludovic de ~, duce de Nevers, 29.
- Gracertus Lucas, învățat unitarian, 157.
- Graz, oraș (Austria), 324, 488, 489.
- Grecia și greci, 165, 178, 205, 228, 247, 251; greci în Mold. 205, 262, 283; ~ oșteni călări 203; sfetnici ai lui Aron Vodă 252—254, 257; ~ în Turcia: negustori din Constantinopol 162; ~ în Țara Românească: boieri, 7; negustori 17; ostași în slujba lui Petru Cercel 34, 45; turci în ~ 396, 397.
- Grecia, beglerbeg de ~ v. Hasan pașa.
- Gregorius Vasarhelinus, cleric ie-zuit la Alba Iulia, 319.
- Grigore al XIII-lea, papă 28, 82.
- Grigore Literatul (Diacul), executat pentru „complotul“ contra lui Sigismund Báthory 444.
- Gritti, Andrea, f. bail al Veneției, doge, 668.
- Gritti Aloisio, „gubernator al Ungariei“, asediat și ucis în Trans. 668, 669.
- Grodno (Grotna) oraș, 65, 68.
- „Grosskirch“ (oare Grosschenk?), localitate, 656.
- Győr (Giavarin, Giavarino) cetate 406, 487, 552.
- Gyula, cetate, 557.
- Gyulafehervar v. Alba Iulia.
- Gyulafi Lestár, secretar aulic al principelui Transilvaniei, sol în Polonia, trece prin Moldova; biografie, 206—207; text, 208—209.

Gyulai Paul (Julanus) secretar al regelui Ștefan Báthory, apoi consilier al lui Sigismund Báthory, executat din porunca lui, 156, 321, 322.

## H

Habsburg, casa de ~ (casa de Austria), 260—261, 323, 658, 659; ~ și tronul Poloniei, 340.

Haemus munte v. Balcani.

Hagioglu v. Bazargic Hagioglu.

Haidar pașa, fost beglerbeg de Rumelia, 605.

haiduci liberi în Banat, 514—515, 517; ~ la Satu Mare, 155; ~ în Țara Românească, 403.

Halicz, castelan de ~ v. Golski, Stanislaw.

Hamburg, port, 173.

Harborne, William, ambasador al Angliei la Poartă, călător în Ț. Rom. și Mold., 278; biografie, 285—287; text, 288—290.

Hasan pașa, agă al ienicerilor, 70.

Hasan pașa („Asari“ Bașa, „Assan Bassa“), fiul lui Mehmed Sokoli, beglerbeg de Anadolia, apoi de Rumelia, 403, 483, 486, 499, 604, 658.

Hasan pașa, fiul lui Sinan pașa, beglerbeg de Rumelia, 611.

Hauman, Georgius, sacristierul colegiului iezuit din Cluj, 133—134, 138—139.

Henkel von Donnersmarck, Iacob (Henckl), demnitar imperial, 263.

Henric al III-lea, rege al Poloniei apoi al Franței, 19, 26, 28—29, 63, 74, 440.

Herberstein, Felician, baron de ~, arendaș al minelor de la Capnic, 55, 57, 156, 158, 167; biografie, 186—188; text, 189—197.

Herburt, comandant polon la Țuțora, 648, 650—651, 653.

Hirschler, Lucas, jude al Brașovului, 43, 46, 159.

Hîrlău, oraș, 639.

<Hîrșova> („Cristopoli“), oraș, 524,

„Hoina“ (!), afluent imaginar al Moldovei, 215.

Horvát, Cosma, căpitan al cetății Făgăraș (1583), 45, 49—50.

Horvát, Mihail, căpitan al cetății Făgăraș (1595); biografie, 430—431; text, 432—433.

Hotin, oraș și cetate pe Nistru, 174, 201, 296, 653; descriere, 184, 351—352.

Huet, Albert, jude regesc al Sibiului, 21, 158, 167, 553—554, 558, 581, 584.

Hungarisch Weissenburg v. Alba Iulia.

Hungarisch Neustatt v. Baia Mare.

huni, 99, 439.

Hunyadi, Dimitrie (Dumitru arianul; Dumitru din Huedin), superintendent al bisericii unitariene din Cluj, 124, 135, 340.

Huszar, Petru, comandant în oastea lui Sigismund Báthory, 621.

Hust, oraș și cetate pe malul Tisei, 69, 209, 321—322, 441, 490, 670; căpitan de ~, 442 (v. și Korniș, Gaspar).

## I

Iacob despot v. Despot Vodă.

Ialomița, rîu, 161, 547, 550, 561, 630—631.

Iancu Sasul, domn al Moldovei, 204, 282. „Ianculea“, pretendent român întemnițat la Poartă, (1595), 663.

<Iani>, mare ban în Ț. Rom., 226.

Ianus din Pojon, 268.

Iaroslav, oraș în Polonia, 83, 209, 245.

- Iasloviecki, căpitan de Snyatin (Polonia), 248.
- Iași, oraș, 174, 182, 184—185, 294, 366—367, 395, 398, 645—646; așezare 181; descriere, 181, 296, 352—354; curte domnească, 182, 248, 645; monumente 352—354, 639, 645; mahalale, 183; și un cartier de țigani 183; religie, 639; amenințare turcească, 499.
- Ibrahim pașa, caimacam al marelui vizir Sinan pașa, 610.
- Ieremia <Cernăuțeanu>, fost staroste apoi pircălab și portar de Suceava, 216.
- Ieremia Movilă, domn al Mold., boier (mare vornic), 271; merge la curtea lui Rudolf II (1594) (!) 263; înscăunat de poloni, 478, 645—646, 653, 661—662; cere steag de domnie hanului tătar 484; primește steag de domnie de la turci, 484, 516, 663; ~ și cazacii, 267, 414; ~ și liga creștină, 555, 558; ~ și tătarii 416, 484, 516, 650; ~ și Trans. (Sigismund Báthory), 329, 554; ~ și turcii, 646, 649, 663; ~ și Ț. Rom. (Mihai Viteazul), 267—268, 414.
- Ieremia al II-lea <Tranos>, patriarh de Constantinopol, călător în Ț. Rom., și Mold., 653; biografie, 297—299; text, 300—302.
- Iernut, castel în Trans., 51, 55.
- Ieronim „Czenevois” (poate Genevois?), căpitan de artilerie locuind la Alba Iulia, 157.
- Iezuit, ordin religios catolic, 29, 51; ~ în Mold., 277—278, 281—284; ~ în Trans., (așezări, venituri), 90, 105, 146, 322, 340—341, 445; colegiu la Alba Iulia, 330, 668; colegiu la Cluj, 83—84, 104, 668; convent la Clujmănaștur, 335; ierarhie, 139.
- Iffiu, Ioan, executat pentru „complotul” împotriva lui Sigismund Báthory, 444.
- Ighiu, sat în jud. Alba, 142.
- <Ileanda Mare>, castel în Trans., 156.
- Ineu (Genoa, Jenö), cetate a turcilor în Crișana, 321; cucerită de creștini 479, 509, 658.
- „Inlovăț”, localitate în Mold., 653.
- Insbruck, oraș în Austria, 257.
- Insula Șerpilor, 179.
- Ioachim (Achim), protopop la bis. Sf. Nicolae (Albă) din Iași, 352.
- Ioan I Zapolya, principe al Trans., rege al Ungariei, 156—157, 440.
- Ioan al II-lea Sigismund, principe al Trans., 90, 102, 104.
- Ioan vodă cel cumplit („Ivonia”), domn al Mold., 201—202, 216, 282.
- Ioan <din Cepari>, agă și mare căpitan de călărași și pedestrași în Ț. Rom., 270.
- <Ioan> „Ilzensis”, din Mold., 142.
- Ioan Mediomontanus, cleric iezuit în Mold., 321—322.
- Ioan Noroceă, mare logofăt (corect hatman) în Mold., 271.
- Ioan de Pojon, eventual emisar imperial în Mold., 254.
- <Ioan> Potcoavă, pretendent la scaunul Mold., 217.
- Is András, sol al lui Ștefan Răzvan în Polonia, 641.
- Isaccea, port în Dobrogea, 173, 354.
- Ismail, oraș și cetate, 253, 255.
- Istvanffy, Nicolae, istoric, emisar imperial în Trans., 323.
- Italia și italieni, 28, 29, 36, 48, 54, 58, 62—63, 109, 136 165, 185, 214, 340, 553—554, 559, 599, 656—657; „strămoși” ai românilor, 99; ~ la imperiali, 64; ~ în Mold., 558; ~ în Transil.; la curtea



lui Sigismund Báthory 25, 442; ostași, 512—513, 546, 553—554, 556—558, 600, 657; ~ în garnizoana Satu Mare 67, 155; ~ la Sibiu 553, 554; ~ în *Ț. Rom.*: la curtea lui Petru Cercel, 7, 12, 18, 26, 28, 40, 44, 49, 111; corp expediționar la Giurgiu, 481, 483, 552, 596, 617.

Iulanus Paul v. Gyulay Paul.

Iuliu, amintit în corespondența fraților Marini, 227.

Iustinian, negustor în serviciul fraților Marini, 227.

Ivan al IV-lea, țar al Rusiei, 101.

Ivan din Ruda, mare logofăt în Ț. Rom., 270.

„Ivonia“ v. Ioan vodă cel cumplit.  
Izvoarele Calde (Thermae), în apropiere de Oradea, 148.

## J

Japonia, 110.

Jatuchio, Javaccui v. Tulcea.

Jawicki, Stanislav, iezuit polon la Alba Iulia, 131, 138.

Jazlowiecki, Nicolae, staroste de Snyatin, 369—370.

Jijia, rîu, 645—646.

Jó, Ioannes, pastor la Alba Iulia, 322.

Josica Ștefan, secretar al lui Sigismund Báthory în 1585, 191; este „maestro di camera“ al acestuia în 1592, 337—338. Reîntors în mai 1592 din Italia, 316 (dintr-o misiune la Florența și la papă) primește pe Amalteo 337. Este cancelar din aug. sept. 1594 pînă la 4 aprilie 1598, 323—324, 432—433, 487, 490, 558, 574, 621, 632—633, 659, 660. De origine română 256, 512—513, 632—633, dar catolic el ajunge prin căsătorie rudă cu Sigismund 256 (în 1593). Este atorputernic 632—

633 în ciuda unor certuri după care e încărcat cu daruri 490 (iunie 1597). Pentru raporturile cu iezuiții v. notița biografică lui Carrillo. În conflict violent cu Baltazar Báthory (1592) 393. Inspiră politica urmată față de domnii români, Aron 253, 260, 262 cît și cu Mihai prin tratatul de la Alba Iulia. Impiedică orice contact între imperiali și Țara Românească 255, 256, 258, 260, 262 (v. Marini Poli, Giovanni). Are veleități proprii pentru una din țările române? 256. În rivalitate cu frații Genga, este ostil folosirii italienilor 512—513, 516, 558—559 sau valonilor recomandați de Genga 556. ~ și bulgarii; indică lui P. Giorgi drept temă a discursului său pe bulgari. Acuzat de acesta a fi frînat acțiunile inițiate de el, 405—407, 410, 412.

~ Și campania creștină — furnizează un corp de călăreți 621, e așteptat să se pronunțe asupra oportunității unor operații în Banat 475. Ar fi fost favorabil unei păci cu turcii 554—555. Explică în acest sens scrisoarea lui Sigismund către împărat 487. Caracterizare 632—633. Căderea sa s-ar fi datorat lui Genga (?) 412. Pentru aceasta v. biografia lui Visconti și cea a lui Carrillo, precum și pentru procesul său la Satu Mare și declarațiile atribuite lui Mihai Viteazul de către G. de Marini Poli.

## K

Kakas, Ștefan, nobil din Cluj, 136.

Kaliszki Iacob, cleric iezuit la Belean, 144.

Kalló, localitate în Ungaria, 605.

„Karakarmaluch, Karakarmaluch“ („Charar Maluch“, poate Caraman-

- chioi), localitate la gurile Dunării, 392, 397, 414.
- Karaman v. Caramania.
- Kara-su v. Carassuni.
- Karnkowski, arhiepiscop de Gniezno, 661.
- Kendy, Alexandru, „triumvir“ al Trans., senator, 22—24, 79, 87, 103, 157; caracter, 102; familie, 443; ~ și iezuiții, 82, 84—85; ~ și Petru Cercel 43—45, 53; ~ și F. Sivori, 21; ~ și turcii, 43; executat pentru „complotul“ contra lui Sigismund Báthory, 443—444.
- Kendy, Francisc, comite, fratele lui Alexandru ~; familie, 51, 55; relații cu Petru Cercel și F. Sivori, 51, 53—56, 61—62, 67—69; sol la Constantinopol, 27—28; ~ în Polonia, 27—28.
- <Kendy Gabriel>, executat pentru „complotul“ contra lui Sigismund Báthory, 444.
- Kereszturi Cristofor (Diach), căpitan al cetății Chioar, 54—56, 58—60, 65—66, 134, 138, 155, 316; sol la Aron al Mold., 262.
- Kertz, Paul, medic din Brașov, 43—44, 159—160, 165, 167—169.
- <Khadim Mesih pașa>, beglerbeg de Rumelia, 31—33, 35—37, 39, 41, 44, 54.
- Kili v. Chilia.
- Kinski, Paul, iezuit la Cluj, 134, 138.
- Király, Albert, căpitan al trupeii trimise de Sigismund în Ț. Rom., 495, apoi în Mold. cu Șt. Răzvan 555.
- Kis, Matyas, emisar al generalului imperial Cristofor Teuffenbach la Sigismund Báthory; biografie, 372—373; text, 374—377.
- Kisvarda, localitate în Ungaria, 85.
- Kłopicki, Stanislav, căpetenie a caza-cilor, 246.
- Koch, jude de Mediaș, 53.
- Koch, Toma, fiul judeului ~, 52—53.
- Koci (Foču), bei de Amasia, 617.
- Kornis, Gaspar, căpitan de Hust, 217, 442, 486, 620.
- Korobeinikov, Trifon, diac rus, călător în Mold.; biografie, 384—350; text, 351—354.
- Kovácsóczy Caterina, născută Harinnyai, prima soție a cancelarului Farkas ~, 342.
- Kovácsóczy <Cristina>, născută Kendy, a doua soție a cancelarului Farkas ~, 443.
- Kovácsóczy Farkas (Wolfgang), cancelar al Trans., 21—24, 50, 87, 112, 157, 167, 179, 213, 217; caracterizare, 102; familie, 443; posesiuni, 168; relații: cu iezuiții, 82, 84—85, 338—339; ~ cu Petru Cercel, 43—45, 53; ~ cu turcii, 43, 396; sol în Polonia, 208; executat pentru „complotul“ contra lui Sigismund Báthory, 250, 318—319, 341—342, 443—444.
- Krakowski <Ioan>, iezuit la Cluj, 138.
- Kredik, Ioan, iezuit din colegiul de la Cluj, 135, 138.
- Kunig de Schonhofen, Jan, misionar iezuit în Mold., 277, 283.
- Kurtisz, Nicolae, iezuit de la Clujmănaștur, 135, 138.
- Küstendil, localitate în Balcani, 635.

## L

- La „Cruce“, topic la hotarul dintre Ț. Rom. și Țara Birsei, 42.
- Ladó, Valentin (Valentin ungurul), misionar iezuit care a predicat și în Banat, 79, 85, 135, 138, 143, 147—148, 319; biografie, 114; text, 120—122.

- Lancosme, Jacques Savary de ~, ambasador al Franței la Poartă, 63.
- Laski, Albert, palatin de Sieradz, 217.
- Laurențiu, iezuit la Cluj, 135, 138.
- <Lauro Vincenzo>, cardinal de Mondovi, 61, 64.
- Lázár de Szárkély, familie însemnată din secuime, membrii ei vin să ceară preoți la Alba Iulia, 78, 85.
- Lazius, Wolfgang, umanist vienez, 169.
- Lăpuș, domeniu al lui Felician de Herberstein, 156.
- Lăpuș, munte, 209.
- Lăpușul românesc, sat (jud. Maramureș), 209.
- Lăpușul unguresc, sat (jud. Maramureș), 209.
- Lebiedówka, localitate în Polonia, 641.
- <Leghea> (Legea), sat (jud. Cluj), 122, 138.
- Leleszi, Ioan, iezuit, educatorul lui Sigismund Báthory, 85, 87, 89—90, 101, 103—104, 106, 109, 112, 121, 131, 138—139, 155.
- Lenormand, Guillaume, coleg și însoțitor de călătorie al lui J. Bongars, 164, 167.
- Liov, oraș, 185, 217—245; arhiepiscop de ~, 282—283 (v. și Solikowski Dimitrie).
- Lipova (Lippa), oraș și cetate, 555, 670; operații militare la ~ 479, 487, 490, 508—509, 515, 517, 538, 544, 554, 557—558, 613.
- Lituania, 65, 351, 353.
- Livorno, oraș, 409.
- Lobodă, hatman al cazacilor, 496.
- Lonay, Albert, fost căpitan al cetății Hust, implicat în „complotul” din 1594; grațiat 444.
- Londra, oraș, 289.
- longobarzi, 99.
- Loreto, localitate în Italia, 511.
- Lorga Francesco v. Sörgo.
- Lubieniecki, sol polon la Mihai Vi-teazul 494—495, 497, 502; biografie 492—493; text, 494—502.
- Luca, trimis de Petru Cercel în Franța, 74.
- Lucari, Lelio, căpitan în oastea toscană, 596.
- Lucca, oraș în Italia, 40, 48.
- Lugoj, oraș și cetate, 78, 96, 105, 148.
- Luiza de Lorena, regina Franței, soția lui Henric al III-lea, 29.
- Luzy, Alexandru, participant la atacul Giurgiului, 598.

## M

- Macau (Makó) oraș în Ungaria 437.
- Macedonia 581.
- Macra, munte (Banat) 428, 429.
- Madrucci v. Madruzzi.
- Madruzzi Lodovico (Madrucci), episcop de Trento, cardinal; și Petru Cercel, 61, 64.
- Magno, Carlo, milanez, gentilom al împăratului, trimis pe lângă Sigismund (1595) 264; încearcă să înființeze un serviciu de poștă de la și pînă la tabăra creștină 479; ~ și scrisoarea lui Sigismund către împărat 487, 558, 666.
- Magoczi Gaspar, magnat din Ungaria 68.
- Magraman, v. Cetatea Albă.
- „Maluch” (= Charar Maluch) v. Karakarmanluch.
- Mami pașa, renegat scoțian, comandă cele 4 galere turcești trimise pe Dunăre în sus (1595) 523, 525, 526; trimis să-l aducă pe hanul tătarilor 528, comportare 536, 537.

- Mangalia (în Dobrogea) 392; proiect de atac asupra sa 397.
- Mantova, ducele de ~, daruri de nuntă 553, 573, 654—656.
- Maramureș, munții ~-ului 155; 209.
- Marcello, confesorul arhiducesei Maria-Cristierna (1599) 330.
- Marchion, Michele, cavaler italian locuind la Alba Iulia în preajma campaniei creștine 509.
- Marco Raguzanul, emisar al lui Mihai Viteazul la imperiali (1598) 266, 268.
- Marcu, Deli, ragusan, comandă 2000 de „haiduci liberi“ adunați și organizați de el 515.
- Marcus, iezuit, la Alba Iulia (1585) are în grijă școala tinerilor tovarăși ai prințepelui 87; primește aproape simultan destinații diferite în timpul ciumii 140, 142, 143.
- Marea Neagră 17, 163, 179, 215; flota turcă în ~ 255; 354; planul fictiv de operații al lui Paolo Giorgi în ~ 397; 414, 673.
- Markhazi Petru, fostul soț al Doamnei Zamfira, fiica lui Moise vodă, pretendent al Transilvaniei 159.
- Maria Cristierna „Serenissima“ arhiducesă a Casei de Austria, nepoată a lui Rudolf al II-lea, soția principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory. Este așteptată, întârzierea ei naște îndoială despre venirea ei 255, 476; Primirea ei, nunta 261, 264, 506; daruri de nuntă 553, 558, 567, 573, 655. Portret fizic și moral 506, 658—660. În timpul campaniei stă la Gherla 508; apoi la Alba-Iulia 511, 512; E regentă în lipsa principelui la Praga (1596). Primește de la haiducii liberi din Banat prada făcută asupra pașei de Timișoara 514; reține în Transilvania pe doamna Stanca împreună cu fiul ei; ~ și Sigismund. Perspectiva în depărtării ei din Transilvania (1597) 488, 489, 491. După renunțarea lui Sigismund (IV 1598) va trebui să preia principatul pînă la sosirea unui arhiduce 324. Se retrage la Chioar 325. După reîntoarcerea lui în Transilvania (1598) domnește o mare cordialitate aparentă 325, 326. Ea îl însoțește în orașele săsești (martie 1599), 667, unde o părăsește la venirea Cardinalului Andrei 329. Sigismund propune lui Andrei să o ia de soție 328, 330. Se teme de Sigismund 329. Înlesnește uneori corespondența tainică a lui Carrillo 329.
- Maria de Graz, arhiducesa mamă, 491.
- Marini Poli Giovanni („Zuan, Zuanne, Dziva, Giva“) biografie 231—244; text 245—272; observații critice 273—274. În 1583 pe lângă Petru Cercel. Sol al acestuia la Ragusa 74. Dușmănit de el (!) 229. Duce negocieri cu el din partea lui Mihnea II 229. În preajma acestuia (1586—1589) 222, 223; înrudit cu el, 223; ia parte la divan 224; fast 225; strînge dijma mierii 225; cîștigă bine 229; ~ și doamna Ecaterina 227, 228; ~ și signora Marioara 225—228; 230. În 1594 ajunge agent imperial. Mișune la domnii români pentru o ligă anti-turcească 245 ș.u.; ~ și Moldova (și Aron faza I (1594). Audiență la acesta, alianță 245—246. Garantarea acestuia de tătari prin ajutorul lui Sigismund obținut de Giovanni 246. Afirmă sinceritatea domnului 247—248. Incheie cu el actul autentic de supunere (16 aug. 1594). Pleacă la Praga cu ambasadorul acestuia. M. Tolnai 250 — faza a II-a (1595). Atitudine nouă față de „trădător“ 10 apr. 1595. Acuzările lui Tolnai și Sigismund. Frica lui Giovanni de Aron, refuză să meargă în Moldova 252—253. Argumente pentru înlocuirea lui cu Ștef. Răzvan ca „guvernator“ 253; îndemnuri către Sigismund 254; justificarea

- unei viitoare înlocuiri 254; — faza a III-a (după sf. 1595). Proclamă credința lui Aron față de împărat, scos din domnie pentru că a refuzat să se închine lui Sigismund. Manevra lui Tolnai, Ștef. Răzvan și Caloghera; tezaurul domnului împărțit între ei. Au concediat și cazacii 262; ~ și Ștefan Răzvan (faza a II-a) laude 253, (faza a III-a) învinuiri 262, ~ și țările române, scurtă descriere: organ. polit. resurse ca oameni și grâne. Sentimentele antiturcești ale populației. Țările silite să asculte de Transilvania 250—251; ~ și domnii români... nestatornici (!) 253, perspectiva înlocuirii lor grabnice (chemați la Dietă etc.). Sigismund îndemnat să aducă îndreptare acestor țări (10. apr. 95) 254. Atitudine modificată (28 apr. 95) aflînd de atribuirea țărilor de către împărat lui Sigismund. Nemulțumit, nu crede că e adevărat 255. Veleități proprii de a juca un rol în Ț.R. în cazul unei schimbări (de domn) 254. Ar fi împiedicat „dezordinile“ (din Mold.) și proiectul de răscoală al Ț. Rom. și al lui Mihai (!) contra unguirilor 256. I s-a refuzat pașapoartele știind cît este el „de iubit de acel popor“ (din Ț. Rom.) 256, 257. Împăratul i-ar fi încredințat un fel de tutelă asupra țărilor române 260. Necunoașterea generală a spiritului din țările române înțeles de Petru Șchiopul 254. Consecințele acaparării lui Sigismund 255, 256.
- ~ și Mihai Viteazul (1594, 1595). Insi-nuări, aprecieri 253, 254, 260. Justificarea faptului că nu s-a dus în 1594 în Ț. Rom. prin neîncrederea în Mihai (motiv invocat și de Comuleo) 249. Dar a fost chemat acolo 249 și Mihai a trimis soli la împărat 261; și Giov. a primit jurămîntul comun de alianță cu împăratul al lui Sigismund și al lui Mihai (prin solul său) 249.
- Pretinsul plan de răscoală contra unguirilor al lui Mihai (!) (28 apr. 1595), 256.
- ~ și Mihai Viteazul (în 1598) Giov. vine în Ț. Rom. îl însoțește pe domn prin țară (Caracal, Craiova etc., Tîrgoviște). Situația acestuia după rechemarea oștii lui Moise Székely, 264. Pregătirile domnului la Craiova și spaima turcilor la Vidin 265—266; asistă la pregătirea unei delegații către Cazaci pentru năimirea a 5 000 de ostași. Problema plății lor. Se așteaptă banii împăratului. Sbuiciumul domnului 265—266.
- ~ și Transilvania (și Sigismund) (faza I-a). Audiență, scrisoarea împăratului cu titlatura nepotrivită 246. Trataive pentru garantarea ajutorului Moldovei contra tătarilor 246. Discutarea lor cu Senatul 247. Jurămînt comun de alianță: Sigismund, solul lui Mihai, Giovanni 247. Faza a II-a, după „complotul“ de la Cluj. Îndemnuri lui Sigismund să fie fără milă, mai ales față de cancelarul Kovácsóczy, 250. ~ și Carrillo, concursul lui 246, 249, 254; perfidia lui 259. ~ și Josica. Are veleități pentru una din țările române? 255, 256.
- ~ Rol activ: Scrie din Brașov lui Sigismund și comandanților imperiali să oprească trecerea tătarilor (!) 247. Merge să se întâlnească cu hatmanii cazacilor pentru a lămuri cauzele dezertării trupelor neplătite de Aron 246.
- ~ Informații, iscodiri, denunțări: polonii și Petru Șchiopul înțelegi cu tătarii 247, 248. Aceștia trimiși de turci 248. Trădarea senatului din Transilvania și a nobilimii din Ungaria superioară 249, 251. Diferiți informatori, creștini 247, 248 și turci 249. Buletinul succeselor la Dunăre, amenințare turcească 255. Portret moral datorat lui Pascal. G. este mînios dar bun! Iși iubește și vrăjmașii 229.
- Marini Poli Pascal de', biografie

- 219—221, text 222—230, familie 223. Primit de domn 224; caracterizează țara 224; ~ și Signora Marioara; afaceri de bani 225, 228; sfaturi cum să se poarte cu rudele din Țara Românească 225—226, 228; îl laudă pe Giovanni 229. Bîntuie frigurile. Zac pe rînd Doamna, Pascal, Giovanni 223—224, 225.
- Martin, „centumvir“ (în consiliul orășenesc) din Cluj, 136.
- Marton, Nicolaie, iezuit în Transilvania (1592) 317.
- Marzocco Giorgio, vărul negustorului Giacomo Alberti 75.
- Masini Giovanni, nobil florentin, în slujba lui Petru Cercel 56, 62, 65; trimis la Possesino 67.
- Massa Simon, paroh luteran la Rîșnov 43.
- Matei Zeleski, iezuit, Cluj 138.
- Matei Corvin, rege al Ungariei 117, 201, 216.
- Mathias de Habsburg, arhiducele — adresantul raportului lui Prepostvari (1598) 428; „regele Ungariei“ în 1595 (!) confuzie cu Rudolf II 522.
- Mazza Gaspar, negustor ragusan 223.
- Maxim v. Milanesei Massimo.
- Maximilian al II-lea, împărat (1564—1576) și zălogirea cetății Chioar, 66.
- Maximilian de Habsburg, arhiducele și tronul Poloniei 256; Sigismund și ~ 261; ~ la Cașovia cu prilejul venirii miresei lui Sigismund 264. Eventual generalism al creștinilor contra turcilor (1594) 465; ~ și Sigismund, operații militare la Oradea (1598) 324—325; ~ și Transilvania 415—416; oferă să vină în Transilvania: (în 1595) 478; ajutoare pentru „haiducii“ lui Borbely în Banat (1595).
- Măcin, galerele turcești la ~ (1595) 524.
- Mănăstur (Clujmănăstur) posesiune ie-zuită 116, 119, litigiu cu Clujul pentru hotare 131—132.
- Medabene Apolonius („Asupelonius“) medic, la Cluj, 139, călătorește cu Bongars de la Baia Mare 155.
- Mediaș, Petru Cercel închis la ~ 52—54; orașul 329—330, populația 438, efective pentru campania creștină 621, 656, descriere 558.
- Medici, cavalerul de ~ 558; don Antonio de ~ 539.
- Meghiorato, stegar „toscan“ 593.
- Mehmed al II-lea (1451—1481) și Ștefan cel Mare 201; ~ și Vlad Țepeș 216.
- Mehmed al III-lea (1595—1603) 403, 483, 516, 537, 594, 622; ~ și Moldova 478; ~ Transilvania 265, oferte către Sigismund (1595) 476, 549, 560, 657; ~ și Țara Românească: pune alt domn (!) 516; ~ și răscoala lui Mihai 521, 522, 524, 525, 657; intenția de a-l ataca în 1599, 416; ~ și претенdenții români la Poartă 663; ~ și bulgarii și sîrbii, făgăduieli (?) de abolire a tributului de sînge 402; ~ și puterile creștine: vrea pace 401; eventual mijlocitor Sigismund Wasa 663.
- Mehmed pașa, fiul lui Sinan pașa, coboară pe Dunăre cu luntrele pentru pod 527.
- Mehmet pașa, tatăl lui Hassan pașa (1596) 403.
- Mehmet Satîrgi pașa, va înlocui pe Sinan la București 610.
- Mehmet bei, mai mare peste beii din Țara Românească 611.
- Melisuan (?) mare postelnic în Moldova (1585, 1590), 272.
- Merclerus, iezuit în Polonia 322.
- Mezerich, loc. în Rusia Roșie 218.

- Micali, ban v. Mihalcea banul (Caragea).
- Michael, iezuit prefectul seminarului din Cluj moare de ciumă 135, 137; numit și „Ripinensis” 138.
- Michossenski, Hatman al cazacilor Zaporozjeni (1594) 246.
- Micloș, scrib, pus să-l servească pe Petru Cercel la cetatea Chioar 59.
- Miechowski Mathias, cronicar polon 201.
- Miercurea, loc. descriere 158; Scaunul — efective pentru campania creștină 621.
- Mihai ban de Mehedinți, viitorul domn.
- Mihai Viteazul — ctitor al bisericii Sf. Nicolae (măn. Mihai Vodă) din București 301—302.
- Mihai Viteazul, familie, copii 500; operații militare la Dunăre: Brăila (1595) 554; contra Brăilei reocupate (?) scurtă vreme de turci 515; pază la Giurgiu, 502; luptă la Călugăreni 529, 530, 612; se retrage 531; la Sud de Dunăre: incursiuni la Ruscuk (1595) 399, 406; arde Rusciukul și Siliștra 524, 525; (în 1598) 415. Pregătirea la Craiova a unei expediții pe Dunărea înghețată, spaimă la Vidin, 265, 266. În Campania creștină 548—549 comandă avangarda 545, 582, 583, 587. La Tîrgoviște 587. Eliberează la Giurgiu pe românii robiți de turci 534. Oaste de români, cifre 437, 621. Trupe ungurești în Țara Românească, pentru a colabora eventual cu românii (după campanie) 486. Spiritul de colaborare mai înainte, la Cetatea de Floci 432, 433. Domnul, avînd exemplul lui Aron, nu se încrede în trupele lui Sigismund din Țara Românească 498. Are mercenari cazaci (1596) 515. Tocmește Cazaci 267—268, dar sînt împiedecați a trece de către Ieremia Movilă (1598) 414. Cazacii folosiți pentru stoarcerea dărilor (?) 515. Reacția populației, cu concursul turcilor de la Vidin (!?) 515.
- Factori interni. ~ și boierii: neîncrederea lui în marii boieri după tratatul de la Alba Iulia, 497, 498. Ei l-au împiedicat să se apropie de Polonia 500. După eliberarea Bucureștiului trimite boieri acolo pentru a prelua cîrmuirea 623; ~ și populația săracă supusă la dări grele 515.
- Factori externi. Apelul prin Lubieniecki la ajutorul polon. Oferte de închinare 500, 501. E nevoie de 10 000 de ostași contra turcilor și de oprirea tătarilor de la joncțiunea cu turcii. Solii lui: v. Petru Grigorovici Armeanul 641; Radislav 646, Mihalcea, banul Radu Buzescu solii la ~ v. Lubieniecki, Giovanni de' Marini Poli 265, 494; G. Palaticz.
- ~ și domnii Moldovei: Aron Vodă 498, 499, 500; Ștefan Răzvan 497, 499, 500; poruncă (!) de la Sigismund să-l ajute și reia domnia 554. Jeremia Movilă (1598) 267, 268, 414.
- ~ și Sigismund Báthory 249, 250, 254, 256, 257, 259, 261, 264, 327, 364, 367; ajutor derizoriu din Transilvania (în 1596), 516; ... 657; învinuit de lipsa de alimente din cursul campaniei (1595) 552. v. și la Sigismund rubrica: și Mihai Viteazul. Informație greșită: s-ar fi retras după Călugăreni în Transilvania (!) 533—534. Pretins gînd de răscoală contra lui Sig. 256.
- ~ și turcii 249, 266, 267; le trimite tribut (1598) 406, tratative de pace (1598) 412; ceaș turc la ~ (1596), bănuielei 515; se răscoală contra turcilor („1596” = 1595) 521, 522; gînduri de alianță cu Sigismund contra lor (1595) 446; ~ și turcii 603, 604; ~ și Mehmed III, 657; înlcuit fără succes în scaun (!) (1596) 516; atitudinea lui

- Mihai față de turci: dă informații despre forțele lor (1595) 496; arată primejdia generală din partea lor: lumea creștină trebuie să se apere la Dunăre 499. Turcii îi oferă domnia ereditară 499, dar el va porni contra lor 499.
- ~ și Polonia. Poziția sa față de — (1595) 497, 500. Oferta de supunere și de tribut 500. Precizează clar 502 punctele cerute: efective militare la Dunăre, și oprirea tătarilor de a înainta 501. Se informează despre oastea polonă, tătari și cazaci 495, 496.
- ~ și Liga creștină, dispoziții pentru — 361—362; Insinuare că ar fi cu turcii(!) 367; informat greșit cu privire la atitudinea Poloniei 498. Adevăratul sens al ligii creștine: unirea tuturor 498. Întreabă de aderarea Poloniei, de cazaci și de turci 495, 496.
- ~ și papa Clement al VIII-lea, 261, 415—416.
- ~ și imperialii trimite soli la — 249—251; și Rudolf II 254, 255, 259, 261; 265—268; misiunea lui G. de Marini Poli 264, 266; primește trupe plătite de Rudolf II, 490. Așteaptă bani pentru plata cazacilor 265—266.
- ~ și Boris Godunov, 249; și Constantin Vasile de Ostrog, voievod de Kiev, 266.
- ~ și insurgenții bulgari 408, 411.
- Mihail, însoțitorul lui Trifon Korobeinikov primit la curtea lui Aron vodă (1593) 352—353.
- Mihalcea m. ban al Craiovei și Petru Cercel; („Micali“) 60, 62, 69 sol al lui Mihai Viteazul la împărat (1595) 261; ... 266.
- Mihalidjli Ahmed pașa, pașa de Timișoara 613.
- Mihnea II (Turcitul), domn al Țării Românești 160, 162, 227; familie 8, 41, 203, 222, 226; numit de Murad III 33, 35; ~ și Sigismund Báthory 158, 161; ~ pleacă cu toată curtea la București aflînd de boala doamnei Ecaterina 225; ~ și turcii: sarcini financiare față de ei 204; ~ și Petru Șchiopul 222; ~ și Petru Cercel 229, 230; vine cu turcii contra lui Mihai Viteazul, se retrage (1596) 402.
- Milanesi Massimo (Maximus), ie-zuit din Florența, la Colegiul din Cluj 79, 89; atribuții multiple, infirmier al colegiului 118—119; plecat la Alba Iulia 130; descrie ciuma și foamea din Transilvania (1586) 123—124; imigrarea de țărani balcanici mînași de foamete 126; practica medicinei la Cluj 127—129; îngrijirea ciumei în locașurile iezuite din Transilvania, el însuși zăcînd de această boală 137—144.
- Milcov, (hotar între Moldova și Țara Românească) 294 (rîul „Focșani“) 561.
- Mindszenti (Benedict) căpitan din Scaunul Odorhei (1592) 318.
- Mircioaia (Mirzon) v. Chiajna doamna.
- Mitrea din Hotărani (Dimitrie) m. vornic în Țara Românească 160; („Mistri“) f.m. vistier (1574, 1594) 270.
- Moesia provincia romană 214.
- Mogilnica 643.
- Mohács, lupta de la ~ 98.
- Moldova, Caracterizare indirectă, populație, boieri etc. 99.
- Descrierea directă (1585): țară, populație, port, limbă, organizare, tribut, 181—184.
- Descrierea anonimă (1587) — poate a lui Comuleo cuprinzînd pe lângă rubricile descrierii precedente și un istoric al țării și a împrejurărilor lui Petru Șchiopul 200—205.
- Descriere iezeită (1588) — scurt istoric, populație 281—284.



- Descrierea engleză (1589) -- bogății naturale, produse, condiții de trai 296.
- Descriere a lui Korobeinikov (1593) 351—354.
- Descriere sumară a lui Comuleo (1594) țară mănoasă, apicultură primitivă, venituri din miere și pescuit, condiții vitrege pentru populație 368.
- Descriere a lui Francesco Pastis din Candia, rit, limbă, guvernare, producție, cler, biserici confesiuni 638, 639.
- Descriere sumară indirectă (după 1599) 672—673, țară, populație, producție, oaste, religie, limbă.
- Domni v. Aron, Ieremia Movilă, Petre Șchiopul, Vlad fiul lui Miloș; „Guvernator“, v. Ștefan Răzvan; pașă al Moldovei v. Ahmed sangeacbegul de Tighina.
- Boeri 99, boieri mari 257, 260, 261; lista lui G. de Marini Poli 271—272; pribegi 253, 478. Hauman (1595) v. Ștefan Răzvan, fratele lui 662. M. Logofăt (1595) v. Stroici, Luca.
- Oaste, ostași, vitejie 16, 99, 368; efective, artilerie 182; 250, 251, 369, cifre 478, 583; mercenari cazaci v. Mold. și Cazacii; mercenari unguri v. Moldova și Ungaria; stindard 584; judecată domnească 182; nuntă domnească 222, 226; expediția lui Șt. Răzvan în ~ 478, 554; jafuri 645; tragerea sa în țepă 512; epidemie de ciumă în ~ 277.
- ~ și Anglia privilegiu comercial 290; emisari englezi prin — 370; călători englezi, vezi Austell, Cavendish, Harborne.
- ~ și Cazacii mercenari — 263, 266, 267, 364, 410; sprijină pe Petru Cazacul — 320; Cazacii și Moldova 645.
- ~ și Liga creștină 361—362, 364, 365, 366—367.
- ~ și polonii, acțiunea lor contra lui Ștefan Răzvan 545; influență polonă în — 548; acțiune polonă în — 553, 555; expediția lui Zamoyski în — 643, 644; moldovenii și Zamoyski în — 648.
- ~ și tătarii 369; liberă trece prin — 484; drum de invazie spre Transilvania și Țara Românească 484; Moldova concedată hanului 484; tătarii și Moldova 485, 490, 539, 555, 617, 645.
- ~ și Transilvania: boieri moldoveni chemați la dietă 257, 260, 261; intervenție militară pentru Aron 320; monopolizarea succesorilor militare contra turcilor 476; Ștefan Báthory în — ? 516; intenția de expediție a lui Sigismund în — 548, 549, 552, 573; accesul în Transilvania prin — 586; pază în munți 590; Sigismund și — 632; ~ și Brașovul (comerț) 159.
- ~ și turcii 31, 41, 173, 182, 247, 249, 251, 255, 282, 395, 476, 484; obligații: tribut, alimente 560; oraș (Reni?) atacat de turcii din Tulcea 523; atac turcesc eventual 561; Sinan și — 613.
- ~ și Țara Românească domnul pus de turci în locul lui Mihai Viteazul vine în Moldova 516.
- ~ și Ungurii: prizonieri unguri în — 512; mercenari unguri în — 250, 255, 410.
- ~ și propaganda catolică 81, 85, 100, 148, 278, 281—284; biserici catolice, listă 638, 639; episcop catolic, cifră de credincioși 640; romanitate 183, 184, 284, 672—673; nume diferite — Bogdania, Caraboldan; — Valahia Mică (!); — „Cisalpină“ (!)
- Moncastro 673.
- Mondevi v. Mondovi.
- Mondovi, Cardinal de — (Vincenzo Lauro) 61
- Montaguto Marzio, cavaler toscan, 596—598.
- Montalais (Montallays) francez, tovarăș de drum al lui Fourquevaux 181.

Moscova, orașul, 351, 352; râul 352; Aron ar. fugi la ~ 362, 370; mare kneaz de ~ v. Feodor Ivanovici 376; v. Boris Godunov 249. Țar („moscovit“) v. Ivan al IV-lea 101, Moscoviții și liga anti-otomană (1594) 364. Comuleo va merge la ~ 362; ~ (= polonii) învinși de Ștefan cel Mare (!) 216.

Mosto M. Giovanni Battista, muzicant de curte al lui Sigismund Báthory 446.

Mostowski Iacob, iezuit din Colegiul de la Cluj, 139

Motte, Paul de la ~ tovarăș de drum al lui Bongars 155.

„Moșoc“ (la moșiile lui ~ ?) localitate în Moldova 644

Movilă Ieremia, mare vornic, apoi domn 644, 645; familia lui ~645; legături cu Polonia 645. v. și Ieremia Movilă.

Movilă Simion, fratele lui Ieremia; oprește trecerea cazacilor tocmiți de Mihai Viteazul 414.

Munkács (azi Mukacevo) castel 68, oraș 209.

Muntele Sînpetru (Petersberg), sistem de a trage carele cu funii peste culmea muntelui 545, 551

Munteni v. români 17

Murad al III-lea sultan otoman (1574—1595), 7, 9; ~ și Petru Cercel 15, 27, 28, 32—36; confiscări de la ~ 52, 54, 61; cununat cu Siavuș pașa 31; ~ și țările române 31, numește pe Mihnea II 33, 35. ~ și Rudolf II, armistițiu 66, 67; ~ și Transilvania, aliat cu ~ 66; 251; sprijină candidatura lui Sigismund la tronul Poloniei (1592) 340; ~ și pretinsa cerere a principatului de către Baltazar 340, 341, 343; ~ și Moldova, tribut secret 204; tribut

245, 247, 248; ~ Război în Persia 203; răscoala gruzinilor și cerkezilor 376; operații militare în Ungaria (1594) 396; ~ și Sigismund Báthory 442, 446.

Mureș, râul 157, 158, 438, transportul sării pe ~ 544; 555, 657, 670, 671.

Mustafa Aga de Tighina, antecedente 646; și Ieremia Movilă 646.

## N

Nadasdy, nobil ungar din Transilvania, 256.

Nagy Francisc, comandant al mercenarilor unguri din Ț. Rom., 433.

Nagy Ștefan, mercenar ungar în Ț. Rom., 433.

Nale Bernard, prietenul lui Pascal de Marini Poli, 226.

Napragy Dumitru, episcop ales al Transilvaniei, 325.

Neajlov, râu, 528, 529.

Neamț v. Țirgul Neamț.

Neapole, oraș, 100.

Negru vodă, castelul lui ~ din Stroiești (jud. Argeș), 161.

nemți v. Germania și germani.

Nevers, duce de ~ v. Gonzaga Ludovic.

Nevridi, Nicolo din Chios, arendaș al dărilor din Ț. Rom., 74.

Nichifor Parasios dascălul, exarh patriarhal; biografie, 607—609; text, 610—613, ~ și Aron Vodă, 253. v. și „Vaslac“, [= Dascal], 653.

Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, 498, 501, 502, 516.

Nicolaus m. (magister) v. Kurtisz Nicolaus.

- Nicopole, cetate, 412, 527; negustori din ~ 517; turci la ~ 215; atac împotriva ~ 255 bei de ~ 405; sangeac bei de ~ 549.
- Nicopole, sangeacat de ~, 396.
- Niepolowice, oraș, Polonia, 192.
- Nipru, fluviu, 203, 369.
- Nipru v. Nistru 296.
- Nistru, (Turla, Tyras,) fluviu, 174, 179, 180, 184, 201, 267, 351, 414, 499, 662; identificat greșit cu Nipru, 296.
- Nogarola, Ferdinand de ~ guvernator al Ungariei superioare, 63, 64, 66, 67, 69; căpitan de Satu Mare, 154.
- O**
- Oblucița, târg, 354.
- Octavian, locotenent din Rimini, 181.
- Odette, logodnica lui Bongars, 167.
- Oituz, râu, 208, 212, 213.
- Olaus „coadjutor“ iezuit la Cluj, 134, 138.
- Olsacina (Olsonia), topic, 496.
- Olta (Allutum, Alt, Aluta, Olta), râu, 159, 215, 544, 550, 555, 562, 671.
- Oltenia, 269; înundere 14.
- Opolia, Oppeln ducat, 327.
- Oprea, postelnic în Ț. Rom., 65.
- Oradea, oraș și cetate, 80, 82, 84—87, 89, 105, 138, 146, 321, 343, 438, 486, 544, 670; urna de ~ 146; prețuri 145—146; guvernator, 441, 448 (v. și Báthory Ștefan); vin și creștini din locurile supuse turcilor la ~ 96; lăncieri și pedestrași din ~ 621; religie: episcop catolic de ~ 669 (v. și Czibak Imre); catolici la ~ 96, 106, 111, 147; iezuiți la ~ 104, 106, 108, 135; calvini la ~ 108, 111, 148; ravagiile ciumei la ~ 87, 88, 90, 124, 131, 148; lupte pentru ~ 324—326.
- Orăștie, oraș și cetate, archebuzieri din ~ 621.
- Orsino, Verginio, nobil italian, 539.
- Osman pașa, mare vizir otoman, 31, 32.
- Ottaviani, Mecenate, toscan participant la asediul Giurgiului, 598, 599.
- Ovidiu din Pont, poetul latin 163; exilat în Moldova (!) 673.
- Ö**
- Ördög János v. Gálfy Ioan.
- P**
- Padova, oraș, 21, 438.
- Palatics, Gheorghe, ban de Lugoj și Caransebeș, 120—121, 567.
- Parisola, Lorenzo, carmelit din Genova, 30.
- Parma, principe de ~ 489 (v. și Farnese, Ranuccio).
- Pastis, Francesco, din Candia, călugăr franciscan, duhovnicul lui Sigismund Báthory, 632; biografie, 634—637; text, 638—640.
- Paul, coadj. iezuit la conventul din Cluj-mănăstur, 135, 139—142.
- Paulina, fiica (?) lui Pascal de Marini Poli, 225—226.
- Pătrașcu cel bun, domn al Ț. Rom. 6.
- Păuna, nepoata doamnei Ecaterina a Ț. Rom., soția marelui spătar „Richiacana“ (!) 224.
- Pellérdi, Petru, subcămăraș al lui Sigismund Báthory; biografie, 618—619; text, 620—625.
- Pera v. Constantinopol, cartiere.
- Perekop, istm, 581.
- Persia și perși, 31—32, 203, 205, 377

- Perugino, Crispolti, locotenent, participant la asediul Giurgiului, 596.
- <Petrești> (Petridul), sat (jud. Cluj), 117.
- Pietro, francezul participant la asediul Giurgiului, 595.
- Petru, iezuit la colegiul din Cluj, 83, 131, 135, 138, 141—143.
- Petru, preot din Brașov, 159.
- <Petru din Băleni>, mare logofăt în Ț. Rom., 7, 271.
- Petru <din Luciani>, mare spătar în Ț. Rom., 270.
- Petru Cazacul, pretendent în Mold., 320, 392—393.
- Petru Cercel (Petru „Demetrius”), domn al Ț. Rom., 8, 42, 65; caracterizare, 73; familie, 6, 28, 61—62; avere, 38—40, 46—47, 50, 52—53, 69, 157; educație, 9; înscăunare, 7, 9; politică administrativă și edilitară, p. 11—12, 162; înconjurat de slujbași străini, 18, 45, 111; fiscalitate, 15, 288; justiție, 18—19; politică religioasă, 112; relații : cu boierii, 57, 74, 288; ~ cu secretarul său florentin Franco Sivori, 9—10, 17, 20, 25, 28, 53, 55—56, 58; 60—61, 63, 69, 111; politică externă; ~ și Franța (Henric al III-lea) 19, 26, 28—29; ~ și papa 26, 28, 61, 68; (~ și iezuiții) 62, 67; ~ și Trans. 38, 44, 52—53, 69; (~ și Sigismund Báthory), 19—20, 22; ~ și turcii, 15, 28, 30—31, 33, 63; mazălire, 31, 33, 35; fugă din Ț. Rom., 167; refugiu în Trans., 40, 45—46; închis la Mediaș, 52, 53; în cetatea Chioar, 55, 58—59, 65, 67; ~ în cetatea Hust, 69; fugă la Veneția, 229; călătorie la Constantinopol, 70; întemnițat, 229—230.
- Petru Grigorovici armeanul, sol al lui Mihai Viteazul în Polonia, 641.
- Petru Rareș, domn al Mold., 259.
- Petru saxonul, rectorul colegiului unitarian din Cluj, 82.
- Petru Șchiopul, domn al Mold., 174, 209, 226, 646; familie, 41, 203; înscăunare 203—204, 282; fiscalitate, 205; privilegiu comercial acordat negustorilor englezi, 290; sprijină catolicismul și pe iezuiți 202, 277—282, 282—284; trec pe la curte: Henry Cavendish; 296; Fr. de Pourquevaux, 182; Giovanni de Marini Poli, 254; ~ și polonii, 248; ~ și (papa Sixt V), 277—278; ~ și tătarii, 248; ~ și turcii, 41, 204, 282.
- Petrucchi, Francesco, participant la asediul Giurgiului, 598.
- Pezzen, Bartolomeu, adresant, 252—254; comisar imperial în Trans. 323.
- „Piaseski” (pîrcălab de Soroca?), sol al lui Ștefan Răzvan, 641.
- Piatra Craiului („Chiral Petra”), munte, 160, 561.
- Piatra <Neamț>, oraș, 639.
- Piatti, Girolamo, cleric iezuit, 108.
- Piccolomini, Alessandro, participant la asediul Giurgiului, 657.
- Piccolomini, Silvio, căpetenia ostașilor toscani în campania din Ț. Rom., 410, 509, 558, 580, 584, 593, 657, 679; biografie, 563—565; text, 566—574; ~ și operațiile militare de la Giurgiu, 481—482, 484—486, 512, 546, 552, 586—587, 593—596; 598; ~ la Tîrgoviște, 566—567; raporturi cu Sigismund Báthory, 486, 512, 546, 552, 554, 556—559, 598.
- Pigafetta, Filippo, istoric și arhitect militar italian, biografie, 540—542; text, 543—562.
- Pisculo, Giuseppe, călugăr franciscan în Trans., biografie, 626—629; text, 630—633.
- Pîrvu <din Ciorobași>, mare clucer în Ț. Rom., 224.

- Placidi, Girolamo, cavaler, participant la asediul Giurgiului, 598.
- Poarta otomană v. Turcia.
- Podolia, 201, 203, 248, 296.
- Polo, Zuan de ~ v. Marini Poli, Giovanni dei.
- Polonia și poloni, 52, 54, 64—65, 67, 74, 78, 83—84, 95, 131, 148, 173, 180, 202, 216—218, 247—248, 251, 282, 290, 322, 328—329, 341, 370, 414, 437, 507, 544; granițe, 209; comerț (cu Mold.) 295; oștire (efective), 496, 621; populație, 126; port, 17; rege, 20, 24 27, 53, 55, 61, 67, 158 (v. și Ștefan Báthory), cancelar, (v. Zamoyski Jan); hatmani (v. Zamoyski Jan și Zolkiewski); interregn, 69, 340; pretendenți la coroana ~ (cardinal Andrei Báthory), 365; răscoala cazacilor, 517; politică externă: ~ și Anglia, 370; ~ și liga creștină, 364—365; 495, 498; ~ și Mold., 201, 253, 281, 553; expediția contra lui Ștefan Răzvan, 260, 263, 512, 545—546, 648, 657; ~ și Sf. Scaun 368; ~ și tătarii 369, 371, 441, 485, 650; ~ și Trans., 325, 440; ~ și turcii, 11, 428, 402; ~ și Ț. Rom., 11, 69, 266.
- Pongratz, Frigyes, nobil maghiar, căpitan general al cavaleriei imperiale din Satu Mare, 64—66.
- Ponthus de la Planche, François, nobil francez la curtea lui Petru Cercel, 27, 45, 49, 51, 54, 59, 62—63, 68—69.
- Popel, Adam Gallo, sol imperial la Sigismund Báthory, 489.
- Possevino, Antonio, dipl. iezuit 55, 61—62, 64, 67—69, 86, 335—336.
- Potcoavă v. <Ioan> Potcoavă.
- Potocki, Jan, staroste de Camenița, 246, 366, 369, 662.
- Poturnak, ungur în oastea tătară, 648.
- Praga, oraș, curte imperială 254, 327—329, 489, 511, 632; nunțiu papal la ~, 363, (v. și Speciano).
- Prepia, vara lui Mihnea II Turcitul, soția lui Giovanni de Marini Poli, 223—226, 228.
- Prepostvári, Valentin, nobil maghiar, comandant în oastea imperială; biografie, 426—427; text, 428—429.
- Provodia, oraș în Bulgaria 394, 397.
- Prusia, 134.
- Prut (Hirassus), râu, 174, 181, 184, 209, 215, 217, 352, 644, 648—649.
- <Prybek, Petru>, nemeș din Odorhei, 318.
- Przemysl, oraș, 209.
- Psarski, Ioan, iezuit la colegiul din Cluj, 134—135, 138.
- Purcari, sat la hotarele Mold., 180.

## R

- Raab oraș, cetate, v. și Győr 499.
- Raab, Justyn, misionar iezuit venit din Polonia în Moldova (1588) 277, 283.
- Racovăț, 644.
- Rácz Gheorghe, sol al lui Sigismund Báthory la tătari (1598) 265.
- Radislav, solul lui Mihai Viteazul, 646.
- Rally sau Ralli, Dionisie („Daghi”), rudă cu Paleologii și Cantacuzinii, episcop de Timovo, 393; ~ și Sigismund Báthory, 405—406; este în legătură cu mișcarea bulgarilor contra turcilor, 405—406; 411.
- Radu, m. armaș în Ț. Rom. (1588, 1592) 270.
- Radul din Băleni, m. comis în Ț. Rom. (1585), 270.
- Radul din Cepari, m. comis în Ț. Rom. (1580, 1583) 270.

- Radu <din Cepturoaia> al doilea  
vistier în Ț. Rom. (1593, 1594) 271.
- Radul Socol <din Boldești>,  
postelnic în Ț. Rom. (1585, 1596) 62,  
271; îl însoțește pe Franco Sivori 68—69;
- Radu voievod, fiul doamnei Neaga, 226.
- Radu Mihnea, fiul lui Mihnea II turciful,  
pretendent la tronul Ț. Rom. 402.
- Ragusa (azi Dubrovnik) oraș, import de  
piei și ceară din Ț. Rom. 17; 173, 226,  
227, 296; cetate 408. Ragusani la Țirgo-  
viște, 12; ragusani fac comerț în Ț. Rom.,  
17; ragusani din Turcia 85; ragusan în  
Țara Românească; 223 ragusani nobili în  
Țara Românească (București) 161; în  
oastea creștină, 546; ragusani nobili în  
Ț. Rom., București, 161, ragusan Paolo  
Giorgi 555.
- „Raiterii“ germani sosesc în tabăra creș-  
tină 545; 582—583, 590.
- Rasz Simon, iezuit (Cluj) 134, 135, 138.
- Ratiano, Giovanni, v. Sîrbul Ioan.
- Razelm, lacul 354.
- Razgrad (Bulgaria) 163, 399.
- Remetea, loc. (Banat) 428.
- [Reni?] atacat de turcii din Tulcea 524;  
locuitorii din ~ atacă și ard Tulcea  
(1595) 524.
- Rhenanus, Beatus, umanist german  
publică inscripții 169.
- „Richiacana“ (!) m. spătar în Ț. Rom. 224.
- Rigilino, stegar toscan 596.
- Rîmnic, episcop de — (1583) v. Mihai, 13.
- Rîșnov, (jud. Brașov) târg și castel 160;  
biserica din ~ 160.
- Rodos 6, 204.
- Rodzinski, Stanislav, iezuit Cluj 135.
- Roma, Sivori la ~ 28, 29, 62, 64, 67,  
69; oraș, biserica Anunciata 86, 281,  
339; Carrillo spre ~, 489, 511, 559, 632.
- Roman, târgul, orașul, 208, 215, 282; 2 bise-  
riei catolice la ~ 639.
- Romani în Dacia 165, colonie în Mol-  
dova de astăzi 183, 284; strămoși ai ro-  
mânilor 439, 673, inscripții 168.
- români; limbă 162, 214; origine: italiană  
și longobardă (!) 99; descendență din  
Flaccus! 163; denumiri: Bloch 162; Wal-  
len, Welschen, 163; romanitate, 214 (v. și  
Moldova, Transilvania și Țara  
Românească).
- Rostov, oraș 352.
- „Roșii“ categorie cu rosturi militare în  
Ț. Rom., 250.
- Ruda (jud. Hunedoara) mină de aur  
exploatare 192.
- Rudolf II de Habsburg, împărat (1576—  
1611) 415, 429, 498 stăpânește Ungaria  
superioară 38, 40, 98, Satu Mare 58, 62;  
pretenție asupra cetății Chioar 66; italieni  
și maghiari în slujba lui 64; ~ și elibe-  
rarea lui Petru Cercel 67; ~ și introduce-  
rea calendarului gregorian 96; și eventuala  
ocupare a orașului Baia Mare, 209; ~ și  
Moldova (Aron) 245, 246, 249, 250, 251,  
252—254; 259, 260, 262 498; (Ieremia  
Movilă) 263; ~ și chestiunea Moldovei  
573; ~ și Țara Rom. (Mihai Viteazul)  
249, 250, 251, 254, 259, 261, 265—268;  
498, 500, alianță 522; ~ și Transilvania  
(Sigismund Báthory) 246, 247, 249, 250,  
251 254, 256, 259, 260, 261, 264; 325—  
330; alianța din 1594, 363, 364; 375, 377,  
416, 441—442; misiunea lui Carrillo la ~  
446, tratat 476, 489, 490; obligații 510,  
subsidiu în bani 516; 557; 605, 632; emisar  
în Transilvania și Ț. Rom. (G. Marini Poli)  
255. Raport de la G. de Marini Poli (1595)  
258—264; (1598) 264—268. Primește Tran-  
silvania la abdicarea lui Sigismund Báthory  
323—326; 353; ~ și turcii, armistițiu cu  
Murad III, 66, 67, 361—362, alianță con-  
tra lor, 416; 446; 554; ~ și Polonii, e

- desemnat prin litera X în cifrul lui Comuleo care e socotit de poloni a fi spionul lui, 369.
- ~ mercenari cazaci pentru țările române plătiți de ~ 410. Trimite, „raiteri“ în armata creștină 582—583, 590. Stindard 584.
- Rumelia, beglerbeg de ~ (1583) v. Khasim Mesih pașa, 31. În 1592, neidentificat, p. 392. În 1595 v. Hasan pașa, fiul lui Sinan 611.
- Rusciuk, cetate 163, 267; oraș 394; atacat de Mihai 399; turci masați la pod la ~ 496; 499; ars de Mihai Viteazul, 525; podul de la ~ la Giurgiu 528; acțiune eventuală la ~ 555.
- Rusia moscovită 65.
- Rusia Roșie 209, 215, 218.
- Ruși v. Rusciuk 555.
- S**
- Saban pașa comandant al Galerelor de pe Dunăre 612.
- Saccomar, v. Satu Mare 475.
- Safyie sultana validé: daruri către regina Elisabeta a Angliei 370; 401.
- Salvarezzo, levantin, rudă cu doamna Ecaterina 227.
- Samoil, căpitanul; însoțitor al banului Mihalcea, sol al lui Mihai Viteazul la imperiali (1595) 261.
- Samos, insula 281.
- San Giorgio, banca din Genova 29.
- San Giorgio, cardinalul de — 360, 364 v. Aldobrandini Cinzio.
- Sandomir, (în Volinia) 209.
- Santa Severina, cardinal de ~ 367.
- Sargetis (= „Sargilius“), azi Strei, râul, 169.
- Sargilius v. Sargetis.
- Sarmași 215.
- Sas Sebeș v. Sebeșul Săsesc.
- Sași, oraș în Transilvania 158.
- Sași (germani, valoni, teutoni) privilegii 165; 167; ~ locuitori în Moldova 278, 284, 327; în orașele săsești 438; meserii, religie 439; ~ și Sig Báthory 443, 446; în oastea sa 477: pedestrași, cifre, armament 545; 556, 561, 581, 584; ~ și ostașii italieni încvartiriți la ei, 600, 657; istoric, organizare, raporturi cu principele Transilvaniei, orașe 667, 668; judele, regeșc de Sibiu al ~ lor v. Huet Albert 581; locuitori la Tîrgoviște, foști protestanți, trecuți la catolicism, 639.
- Satîrdji Mehmed pașa, prezumptiv beglerbeg de Țara Românească (!) 604.
- Satu Mare, (Saccomar), cetate a împăratului 40, 58, 62, 63, 66, 68, 544; descrierea 154, istoric gamizoană 154—155; că pitan de ~ v. Szekely Mihail 247; oraș 429, 475.
- „Satul Nou“ (Moldova) 1 biserică romano-catolică 639.
- Sava, m. stolnic în Moldova (1588, 1591) 271.
- Saxonul <Petru> fost iezuit, transfug rectorul colegiului arian din Cluj 84, 88.
- Schipper, Urban, iezuit (Cluj) 134, 135, 138.
- Schwendy Lazarus a fortificat cetatea Satu Mare 155.
- Scitulia, Siculia, v. Secuime 99, 158.
- „Sciți“ (= secui) 99, 214; „siculi“ 669.
- „Scoțieni“, moschetarii — de la Gdansk — își oferă serviciile lui Sig. 556.
- Sebeș, tabăra creștină la ~ 620; orașul efective de campanie 621; populație 20; 158.
- Secui: la seminarul din Vilna 82; ~ din Ciuc 85; secuime (Scitulia, Siculia) 99, 158; populație, religie catolică 100; „eretici“ în ~ 100; informații din ~ despre

- tătari 490; Secui, comitatul — lor, 246, 669; mercenari în Moldova 262; adversarii ai lui Sig. 443; 446; pedestrași în oastea lui Sig. cifre, armament 477, 545, 581, 620, 621; ~ agitație pentru privilegiile lor 512; mișcarea lor reprimată sîngeros 514; 556; ~arhebuzieri echipați de Visconti. Corp de ~ ? Intervine „problema secuilor” 556. Secuii și promisiunile lui Sig. 556, 557. Istoric al răscoalei lor sub Ioan Sigismund Zápolya: căzuți în șerbie 556. Istoric, privilegii, organizare, obligații, religie 669.
- Seini, sat jud. Maramureș 155.
- Selim al II-lea și Ioan Vodă cel Cumplit 201; 216.
- Sendinopol (Semendria) 612.
- Sennyei, Nicolaie, comandant al lui Sig. 621, 623; ~ Pancrațiu, căpitan (1594) 246; emisar al lui Sig. la Mihai Viteazul (1598) 265; f. mareșal al curții lui Sig. 322; transmite scrisoarea trimisă de secretarul, lui Zamoyiski 485; are în pază granița dinspre Moldova 485.
- Severin, (loc.) 562.
- Sf. Mihail, cetatea și satul din preajma Albei Iulii dăruite iezuiților 131; f. cetate episcopală, ruinată 137; 142.
- Sf. Sava, ducat din apropierea Ragusei — răscoală contra turcilor 408.
- Sfondrata, Bartolomeo iezuit în Banatul turcesc 78, 79, 82, moare la Timișoara 85; 104.
- Siavus, pașa, mare vizir otoman între 1582 și 1593, soțul sultanei Fatima 27; 32 cumnatul lui Murad III 31.
- Sibiu (Cibinium, Hermanstadt) populație 20; 142, descriere 158; 159, inscripția din biserică 168; descriere, populație 438; Aron prizonier la ~ 475; 487, 544; capitala sașilor 554, 562; ~ și ostașii italieni 553; și toscanii lui Piccolomini 572, 573; 584; ostașii din ~ 621; 656; descriere după Reicherstorffer 668; protestanți 668, Sibiu jude v. Huet Albert, v. Enyeder, Lukas? 553, 558, 581, nunta judeului 554;
- Sibrik Gaspar, căpitanul gărzii lui Sig. 567; comandant al taberei 580, 586.
- Sighet, în Maramureș, 209.
- Sighișoara, oraș 327, 329, populație 438, efective pentru campanie 621, descriere 668.
- Sigismund de Luxemburg, împăratul —, 261.
- Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei 281, 282.
- Sigismund al III-lea Wasa, rege al Poloniei și al Suediei, 69. ~ și misiunarii iezuiți în Moldova (1588) 283; ~ și Sigismund Báthory, 328, 330; 340, 365; ~ și proclamarea lui Ieremia Movilă 478; 495; 496; ~ și Liga creștină 498; ~ și primejdia turcească 499; Mihai Viteazul și ~ 501; ~ și o eventuală coaliție turcească, 553; ~ și turcii 647; 653, 661, eventual mijlocitor al păcii dintre turci și creștini 663.
- Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, familie, nepotul regelui Poloniei, 20, 24, drept de grațiere 21, este sub o regență, fiind minor 21—22; ~ și Petru Cercel 19, 22; audiența lui Sivori la — 22, 23, 24; ~ și turcii 27; 38, 44, 49; și minele de la Baia Mare 55 și cea de la Ruda 192; caracter 82; ~ și iezuiții 89; ~și reformații 90: titlul său 101, educația sa 103, zelul său religios 103—104; ceaș turc la ~ 112; 134, 139, 142, 144, 155, 157; ~ și Mihnea Turcitul 158, 161, 195, 197; ~ atitudine, tratative secrete cu creștinii; misiunea la el a lui Comuleo (1594) 360; 361; a lui Matyas Kis, 374—377: „Complotul” contra lui; 250:



versiunea proprie prin P. Busto 442—444, situația țării 437, 439; 441, portret și caracterizare a lui 445—446; 488—489; ~ Comportare stranie 489, 490; cazul căpitanului de Lipova 490; misiunea lui Carrillo pentru renunțare și divorț 489; I-a renunțare (1598) 323—324, stare patologică 326;

Sig. și alianța cu Mihai Viteazul (1594) 249, 254, 256, 257; 259, 261, 264, 265, 267, 327; alianța contra turcilor 361—362; 364, 365, 367; Sig. smulge tratatul de la Alba Iulia (mai 1595) cuprinde în titlul sau țările române 476; cifra trupelor sale în Țara Românească; își atribuie sie-și toate succesele 476. După campanie lasă ceva trupe de unguri 487. Raportul dintre ei văzut de Mihai Viteazul: el nu se încrede în Sigismund, care a smuls Tratatul de la Alba Iulia prin trădarea boierilor 497 și care îi pregătește soarta lui Aron 497. Sig. nu e în stare să-l ajute contra turcilor cu toate promisiunile făcute, 498, 500. — Alianța (din 1594) 522, 528; Sig. îi cere apoi lui Mihai concursul pentru expediția din Moldova 554; îl jignește la pregătirea atacului Țîrgoviștei 587 „punînd ordine“ în dispozitivul lui de luptă, îi impută lipsa de alimente 552; autoriză jefuirea Țîrgoviștei 623. Ar face poate și pace cu turcii cu jertfirea lui Mihai 657, 658.

Sig. și campania din Țara Românească, 477, oaste, cifre 478; 506 semne cerești 479, succese 480; ~ și italienii 481—483; 506, 509, 534, 539, 544—546, 552, 553, 558, 559, 566—570; planul chemării generalului pontifical Giov. Fr. Aldobrandini 486. Tabăra de la Țîrgoviște, descriere critică, lipsuri 547—549, oaste proastă 553; urmărește pe Sinan 586—587, 591, ascunzîndu-se de el (!), 623, 624; 616,

620, oaste 621; La Giurgiu 654, 661. Comportarea ostașilor săi în Ț. Rom., devastări, pretenții, dau foc Giurgiului 552, scufundă tunurile capturate 485, 486.

Sig. și balcanicii: bulgari și sîrbi: bulgarii răsculași contra turcilor 394, 403; 404, 408; și cei încă în așteptare 409—412; cît și răsculașii sîrbi 403, 447; ~ tocmește Cazaci 259.

~ și imperialii (Rudolf II) 246, 247, 249—251, 254—256 325—330; alianță (1594) 363, 364; greutățile ivite în cale 375—377 416, 441—442; suspiciuni 476; scrisoare 487—489 (propuneri turcești de pace). Dilemă: ori ajutoare ori pace 554—555. Declarații cu tîlc 653, 663.

~ și domnii Moldovei, (Aron) 246, 248, 250, 252—254, 257, 259, 262; (în 1592) 320; (ajutor contra lui Petru Cazacul 393, 475 în 1594); alianța antiturcească 361—362; 364, 365; (Ștefan Răzvan) 262, 263; 485, 512. (Ieremia Movilă) 329.

~ și Polonia (în 1592) candidat la coroană 340; ~ și Zamoyski 340, 484, 549; și chestiunea Moldovei 485, 512, 545, 548, 549, 553; planul unei expediții proprii în Moldova 554. Polonii au neutralizat acțiunea lui antiturcească 655. Conflict pentru Moldova 657, 662, 663, 667. În 1598 eventual schimb al Transilvaniei în favoarea Poloniei (?) 328, 330.

~ și secuii 620, 621 (v. secuii); ~ și tătarii 265; ~ și Ducele de Toscana, subsidii în bani 569; ~ și turcii 265, 317; 327, 329; 362, 446, 448; Ofertele sultanului 476. Un trimis al lui Sig. la turci 490, 512, 528, 549; ceauși la Sig. 560; campania (din 1595), 561, 604, 612; pace? 657—658. ~ și Arhiducesa Maria Crisstierna 325, 326, 328—330; 476, 488, 489, 491, ~ și Batoreștii 317—322; 324—330;

- (conflict 1592) 340—344, ~ și Carrillo 632 (v. și Carrillo) și Clement VIII 415, 416; ~ și Dionisie Rally, arhiepiscopul de Tîrnovo 405—406, 411; ~ și Josica 256, 632, 633, ~ și Visconti 475, 481, 506, 507.
- Silezia** 173.
- Silistra**, oraș 252, cetate 267: bei de — (Darstor) 396, 405; sangeacat de — 396, turcii masați la ~ 496; tătari masați la ~, merg la Buda 516; orașul pîrjolit de Mihai Viteazul dar cetățuia a rămas 525; sangeacbegul de ~ căzut la Tîrgoviște 549; 605; bei de ~ 611.
- Silvasi Baltasar** acuzat de participare la „complotul” contra lui Sig. grațiat 444.
- Simion din Poltava**, iezuit coadjutor la colegiul din Cluj 134; 138.
- Simopetra**, mănăstire la Muntele Athos 300—302.
- Simota Ienache** (Giannachi) arendaș al dărilor în Ț. Rom. 74, 75.
- Sinan pașa** „serdarul” m. vizir otoman, și Bartolomeu Brutti 204, la Belgrad (1594), 377: în compania din Ț. Rom. (1595) 401, 410. ~ noi planuri contra Țării Rom. 402. Versiuni divergente despre moartea lui 402—403; Fortifică orașul București 477, 478 pleacă, taie (!) podul peste Argeș 481, martor de pe malul drept al Dunării al cuceririi Brăilei 482, destituit (?) 483; el aștepta venirea tătarilor 484, 485; 496; la Dunăre 505, 506; expediția în Țara Românească 521; armata, cifre 523; ambuscada românilor lângă Silistra 525; la Ruscica 526; ~ și Mami pașa 528; ~ și hanul tătarilor 528; la Călugăreni 530; ocupă și pustiește țara 531, 532, trimite peste pod trupe de ajutor spre Giurgiu (!) 535, 539; tabăra sa veche 547; fuge din Tîrgoviște spre București 547, lucrări sumare la Tîrgoviște 548; îl înșeală pe pașa de Caramania 548, 549; fuge din București 549; 562, 568, 570, 571, 573, 579, 581, 585—587; 589—590; 591, 594; strică podul 595; 596, 599; posibilități 600; ~ biografie 601—602; text 603—606. solul său la Zamoyski, Nichifor dascălul 553; Scăparea sa se datorește diversunii lui Zamoyski 555; 610; oaste, cifre fluctuații, tunuri, 612; ~ și Moldova 613, 616; tabăra în fața Giurgiului 617, fuga 622; 623; informat de români (!) 624; fortificații 630, 632; fuga 654; în Ungaria (în 1594) 249, 251.
- Siret**, riul, 208.
- Sivori, Benedetto**, tatăl lui Franco, 10; împrumută cu bani pe Petru Cercel 28, 30, ~ și P. Cercel 29; ~ Franco, biografie 1—5, text 6—70; familie: Sivori Niccolo 10; venituri dobândite în Țara Românească 11; eventual sol în Polonia 11; sol în Transilvania 11, 20; audiență la Sig. 22; daruri primite 25, 26; ~ și Ștefan Báthory, vărul lui Sig. 25; eventuală soție în Franța 26; ~ și turcii 43; lucruri de preț 40, 46, 50, 51; corespondența cu Petru Cercel 55, 56, 58, 60; cu Antonio Possevino 64; ~ și Ferdinand de Nogarola 67; Francisc Kendy 67; planul ocupării cetății Chioar 68; audiența la regele Ștefan Báthory 68; la Cracovia 68—69; tratative cu guvernanta Transilvaniei în chestia întemnițării lui P. Cercel 69, pornește cu P. Cercel în călătorie 70; viitor ambasador în Polonia (!) 74.
- Sixt al IV-lea** (1471—1484) 201.
- Sixt al V-lea** (1585—1590) 62, 64; ~ și P. Cercel 68; 204; ~ și Petru Șchiopul 277—278; trimite misiunea iezuită 282, 283; 367.
- Sîrbi, Serbia** (Rascia, rascieni) 79, 80; Sîrbi în oastea lui Petru Cercel 34, 45, 46; imigranți în Transilvania și Boemia

- 126, tâlmaci ai emisarilor englezi în Polonia (1594) 370; ~ și turcii; abolirea tributului de sînge (zvon) 402; ~ și Sigismund 403; răsculați contra turcilor 446, 539.
- Sîrbul (Ratiano, Rác) Ioan, fiul lui Ioan Sîrbul Szabó 62.
- Slavă, limba 183.
- Slavonă, limba, la români 638.
- Sloveni, ostași călare în Moldova 203.
- Sniatyn în Podolia 209, cetate 247, 248.
- Socola, fiul lui Hrych, rudă cu Feodor turcitol și cu I. Golski 647.
- Sofia, orașul 223, 227.
- Solikowski Dimitrie arhiepiscop de Liov 282, 283.
- Soliman pașa, beglerbegul Rumeliei 216.
- Soliman Măreșul, 668.
- Someș riul 23.
- Somlyó (Șimleul Silvaniei) 544. Familia Báthory de Somlyo.
- Sorgo (Lorga) Francesco, gentilom ragusan 567 în armata creștină din Ț. Rom., 567. ~ Lorenzo, emisar ragusan în Bulgaria (1595) 394; Sorgo (?) gentilom ragusan 412.
- Spania, spanioli, 56, 446, 523.
- Speciano, nunțiu papal la Praga (1595) 254, adresant (1594) 363, 364, 365.
- Spinola Canetti, Ottavio, nobil Genevez, colonel al cetății Satu Mare 64—65.
- Squarcialupi Marcello, medic italian al lui Sig. Báthory 25; ~ și iezuiții 79, 82, 84.
- Sambul v. Constantinopol 162.
- Stanca, Doamna, Giuvaerele ei pentru plata mercenarilor unguri 498; 500; la Tîrgoviște pentru siguranță; ar putea eventual merge în Polonia (?) 501; reținută în Transilvania cu fiul ei de către Maria Cristierna, suspectîndu-l pe Mihai Viteazul! 516.
- Stanislaw, iezuit coadjutor la colegiul din Alba Iulia 135.
- Stephanopolis, v. Brașov 159.
- Strigoniu, (Esztergom) în Ungaria 249; tabăra de la — 543, 605.
- Stroici, Luca m. logofăt în Mold. emisar la Rudolf II (1594) 263; 271; curtea lui ~ la Iași, 645; misiune la Hanul țatar 650; ~ și hanul Gazi Ghirai; și Feiuh Ghirai 650.
- Strus, Mateus iezuit din colegiul de la Cluj 134, 135; la Alba Iulia 138, 139, 142, 143.
- Subcetate, sat (com. Valcăul de Jos, jud. Sălaj) 60, 63.
- Suceava, (Suczva), oraș de scaun, cetate 201, 208; palatul și cetatea distruse 216; 217; descriere 353; Paolo Giorgi la. ~ (1598) 414; sint 2 biserică catolice 639; e capitala lui Ieremia Movilă 661, 662.
- Suedia 340.
- „Svinaiia Gora“ în Dobrogea 354.
- Szabó, Ioan Sîrbul, administrator de moșii la Fr. Kendy 62.
- Szántó Ștefan (Arator) iezuit ungar în Transilvania 80; activitatea sa la Oradea 87, 106; bolnav 131, 138; text 147—148.
- Székely Mihail căpitan imperial la Satu Mare 247.
- Székely Moise, rechemat de Sigismund cu oastea din Ț. Rom., (1598) 264, 265.
- Szolnok, oraș (Ung.) 336.
- Szombory Ladislaw, membru al triumviratului din Transilvania 21—24; ~ și Petru Cercel 43—45, 54; ~ și turcii 43; ~ și Sivori 50, 51; 79; ~ și iezuiții 82, 84, 85; 87; caracterizare 102; fiii lui 102; Szombory Sigismund (!) v. Szombory Ladislaw 157.
- Szydłowski, Petru, iezuit polon moare de ciumă 131, 135.

- Șercaia, ȕrg 159.
- Șimleu, (Somlyó), posesiunea lui Ștefan Báthory, vărul lui Sigismund 83, 85, 95, 138, oraș 318; castel 340, 341, 544.
- Șiria loc. (Banat) 428, 429.
- Ștefan, iezuit 143.
- Ștefan cel Mare („Ștefan cel bătrîn“), victorii 201, confundat cu Ștefăniță „Ștefan cel tînăr“, 201. ~ și turcii 216; confuzie cu Vlad Tepeș 216—217.
- Ștefan cel tînăr (Ștefăniță) confundat cu Ștefan cel Mare, ar fi cedat turcilor Cetatea Albă! 201.
- Ștefan Răzvan, hatman al Mold., luptă cu turcii și tătării 253; domn 262. ~ și Aron 498, și Mihai Viteazul 497 și moldovenii răsculați 478, 573. expediția în Moldova 400, 553—555, 558, 661, 662; tras în țepă 512, 662. ~ și Sigismund Báthory 262, 263, „guvernator“ 253; 478, 485; în Campania creștină 478, 546, 549, 582—3; 587, 592, 621, steag de domnie 662, 664 ~ și Zamoyski 643, 644; antecedente 497; caracterizare 500.
- Ștefan Báthory, voievod, apoi principe al Transilvaniei, rege al Poloniei 20, 25, 27, 52, 53; ~ și P. Cercel 54, 55, 61, 62, 65, 67, 68; moarte 69; 86—90; ~ și calendarul nou 96; ~ și Transilvania; titlu 101; 102, 103, 105, 110, 131, 148, 156; ~ și minele din — 189; și secuii 158, 159; alegerea sa 202; 216; ~ și turcii 217, 317; și iezuiții 339, 341, 440; și moscoviții 101.
- Ștefan din Cioroiași, m. clucer, m., ban 224.
- Ștefănești (jud. Botoșani) 174, 352, ars de cazaci 644.
- Șumla 394, 397.

- Tabăra, sat pe Prut, 644.
- Talpeș (poate Talpă Grigore?) hatman (!) și mare căpitan (!) în Mold. 272.
- Taranowski Andrei, nobil polon 501.
- Tartshiar v. Bran.
- Tătari 31, 217, 377, 415, 485, 499, 528, 546, 574, 590, 641, 663; pustiu tătăresc 203; Organizare 217—218; han al Crimeii 528, 604, 613, 646, 648, 649, 650, 652 (v. și Gazi Ghirai al II-lea și Feth Ghirai; răscoală 205. Superstiții 218; obiceiuri 528; disciplină 652.
- Se așază samovolnic în Banatul turcesc, deposedează populația, jafuri 428, 429; ~ Mold. 267, 268, 364, 402, 414, 484, 490, în Dobrogea: colonizare 354, 516; ~ și 507, 516, 553, 617, 645, 647, 650, 657, năvăliri și lupte 201, 245—248, 253, 657; ~ și Polonia 247, 248, 484, 496, 512, 646, 650, 657; incursiuni 369—371; ~ și Trans. (Sigismund Báthory) 265; incursiuni 327, 441—442, 474; ~ și turcii 402, 484, 516, 539, 581, 612; ~ și Ț. Rom. 402, 490; 555; ~ și Ungaria 474, 516; ~ din Astrahan 217; ~ circasieni 217; ~ crimleni 217; ~ nogai 217; ~ petigoriți 653; ~ din Riazan (rezihonensi) 217.
- Tăuți (Totfalu), sat lângă Baia Sprie 57.
- Tecuci, oraș, 294, 295.
- Telegdi Nicolae, nobil din Trans., 148.
- Temruk, interpret polon 647, 648.
- Tensier Adam, iezuit, Cluj, 138.
- Teremi Francisc, orașan din Cluj 118.
- Ternova v. Turnu.
- Tețcani, localitate Mold. 644, 653.
- Teuffenbach Cristofor, general imperial în Ungaria superioară 247, 374—377.
- Tighina (Bender) oraș și cetate 201, 253.

- 396, 414, 485, 652; cucerită de moldoveni 255; prădată de cazaci 201.
- Tighina**, sangeacat, 205.
- Tighina**, agă din ~ v. Mustafa.
- Tighina**, sangeac de ~ v. Ahmed.
- Timiș**, riu în Banat 557.
- Timișoara** (cetatea Timișului) oraș și cetate, 78, 79, 82, 85, 96, 486, 508, 515, 517, 538; descriere 557; ~ sub ocupație otomană: efective turcești 490, 553, 512, 557; pașă de ~ 507, 514, 613 (v. și Mihalidjli Ahmed pașă); religie: propagandă iezuită la ~ 104; introducerea calendarului gregorian 80; proiecte de atacare a ~ 102, 403, 446—447; 487, 517, 553, 554; operații militare: 573, 574, 657; oferit de turci lui Sigismund Báthory 487; prădăciuni tătărăști în jurul ~ 428, 429.
- Tisa**, riu 336, 438, 557.
- Tîrgoviște**, oraș și cetate de scaun a Ț. Rom. 20, 26, 162, 223, 264, 266, 268, 477, 484, 531, 543, 546, 547, 562, 566, 584, 585, 604, 624, 631; așezare 11—12; 581; descriere 12, 630, 631; bogății 550: căi de comunicație: drum spre București 551; Monumente: biserici ortodoxe 12, 162; biserici catolice 639; biserica Sf. Francisc (Bărăția) 12, 550; mănăstire catolică (franciscană) 561, 632; mitropolie 13, 457, 550, 612; palatul lui Cercel 12, 162, 550, 561; familia lui Mihai Viteazul la ~ 501, 502.
- Populație**: francezi, italieni și ragusani la ~ 12; călugări franciscani la ~ 161;
- Ocupație turcă la ~**: 546—547, 587, 588, 630; fortificații turcești la ~ 478, 533, 548—550, 590, 605, 611, 622; garnizoană turcă la ~ 521, 605, 616, 622, 630—633; pașă de ~ 545, 570, 617 (v. și Koci bei de Amasia); Sinan pașă la ~ 484; 574, 630.
- Operații militare** (Campania creștină) 478, 479, 480, 547, 548, 568, 582, 586—588, 616, 617, 623.
- Tîrgul Mureș**, oraș, 78, 85; ciumă la ~ 143.
- Tîrgul Neamț**, oraș 639.
- Tîrgul Siret**, orășel. 208, 217.
- Tîrnovo**, capitală și sediu mitropolitan ortodox (Bulgaria) 393, 394.
- Tokaj**, oraș, 615
- Tolnay Mihail**, Comandantul gărzii de unguri al lui Aron Vodă; sol al acestuia la imperiali (1594), 250, 253; poartă vorbele lui Ștefan Răzvan în Trans. 253, 262. Complice cu el.
- Tomasi Giorgio**, protonotar, apostolic; f. secretar intim al lui Sigismund, biografie 665—666; text, 667—674.
- Torre, Sigismondo de la ~** contele, nobil în slujba Habsburgilor trimis să vegheze asupra intereselor Mariei Cristierna 325—326, 489, 491.
- Toscana**, mare duce de ~ 409, 442, 479, 505, 510, 511, 538, 539, 543, 559, 566, 570, 584, 590, (v. și Ferdinand de Medici) ~ și Trans. (Sigismund Báthory) 479, 509; sol, 557, 588 (v. și Viadana);
- Toscani**, expediția celor „o sută de ~” 479; armament 546, 583, 584 aprovizionare 546, 570, 580, 587—589; itinerar 579—580; cantonament în Trans. (Sibiu) 566, 572, 573; notiță introductivă 575—578; text 579—600.
- Törchvar, Törcsvar v. Bran.**
- Török Ștefan**, comandant de pedestrași din Trans. 621.
- Törös George**, misionar catolic la Oradea 86, 96, 106, 131, 134.
- Totfallu v. Tăuti**
- Tracia** (Romania Mare) 289.
- Traian**, împăratul 169, 214, 562, 671.
- Transalpina v. Țara Românească.**

Transilvania („cele șapte cetăți”, *Septem castra*, Ultrasilvania) 12, 26, 28, 29, 34, 33, 37, 38, 40, 42, 51—54, 56, 58—61, 64, 67, 69, 81, 84, 156—157, 166, 197, 200, 212, 214—216, 222, 223, 329, 480, 484, 543, 555, 572, 579—581, 612; așezare 13, 14, 98, 437; relief 159, 200, 215, 437; ape 438, 544, 670; râuri aurifere 670; descoperire 537—538, 580.

Produse: cai 438; vite 438; grâne 159, 438; poame 438; vin 159, 367, 544; Bogății miniere: mine de aramă 193—196; ~ de aur și argint 55, 190—193, 196, 438; ~ de plumb 195, 196; ocne de sare 438, 670; extragere 670; pirită, 193; prețul metalelor 195; comerț; monete 56, 57, 195, 439; prețuri, fluctuații de ~ 124, 145, 146; ~ stabile 439. *Căi de acces*: 544, 561; *Populație* 669; națiuni privilegiate 556; români 44, 80, 81, 96, 97, 100, 123, 671, 669; denumire (Block) 162; sași 99, 100, 101, 165, 194, 195; secui 81; organizare 669; țigani 439; unguri 99, 100; imigranți 126 (v. bulgari, croați, sârbi). Limba românilor 99, 439; obiceiuri 25. Confesiuni: catolici 80, 87, 102; 116, 117; reformați 100, 111, 278, 440; calvini 88; unitarieni 341; diferențe între catolici și protestanți 109; episcop catolic 489; episcop român 88; iezuiți în ~ 101, 322, 340—341, 445—446; posesiuni iezuite în ~ 341; superstiții folosite pentru introducerea calendarului gregorian 80, 96, 115—117; *Clase sociale*: nobili 364, 476, 669; magnați 50; meșteșugari 194; muncitori agricoli români 669; iobagi 439; libertini 136. Medicină și îngrijire medicală la Colegiul iezeit din Cluj v. *Milanesi*, *Massimo*: medici, v. *Blandrata Squarcialupi*, *Medabene* „doftor” din Transilvania chemat de

Mihnea turcicul 227. Ciumă 123—124, 130—131, 133—136, 139—145, 193. Alte flagele: secetea (1585) și foametea 123.

*Organizarea politică*: capitală 20 (v. și *Alba Iulia*), principe, 101, (v. *Sigismund Báthory*); regim electiv 326; titulatură 99; din aprilie—mai 1595 Sig. cuprinde în titlul său și Țara Rom. și Moldova, 476; venituri 670; adunare extraordinară 325; cancelar 250 (v. *Kovacsóczy Farkas*, *Josica Ștefan*); dietă 257, 260—262; 329, 330, 360, 364, 445, 553, —557; regență prin senat 102, 247; ulterior triumvirat 157; apoi guvernator unic, 53, 55.

Orașe și cetăți, 101, 160, 669, 670 (v. și *Chioar*, *Deva*, *Făgăraș*, *Gherla*, *Oradea*).

Regimul dominației otomane 160; alimente p. turci 650; tribut 159, 341, 560; cetăți ocupate de turci în ~ 613, 670.

*Organizarea militară*: oaste 583, 584; efective 250; pedestrași 259; mercenari cazaci 266, 338; — italieni, v. *Sig.* și italienii trabanți 581; stindard 583, 584; aprovizionare 486, 548, 553; solde 490; uniforme 338. Transilvania, acțiune comună cu Mold și Ț. Rom. 361—362, 364, 365. Relații: cu imperialii 60, 324, 328; cu principii italieni, v. *Mantova* și *Toscana*, *Toscani*; cu Moldova v. *Mold.* ~ cu polonii 645; ~ cu tătarii 265, 327, 474; ~ cu turcii 38, 66, 203, 265, 323—324, 328, 361—362, 364, 365, 488, 554, 555, 613; ~ cu Ț. Rom. 34, 39, 44—47, 63, 69 (*Petru Cercel*); 162, 351 (*Mihai Viteazul*); cu Ungaria 96, 99, 555.

*Trapezunt*, oraș și port 548.

*Trembowra*, localitate 643.

*Trechsel*, căpitan la Satu Mare 154.

- Trento, oraș, 579.
- Troscia Niccolo, căpitan toscan 598, 599, 639.
- Trotuș, târg, 208, 214, 215.
- Tulcea (Jatuchio, Javaceni), oraș și port, 392, 523, 524.
- Turcia și turci (Poarta otomană) 9, 26, 31, 38, 40, 42, 43, 63, 86, 96, 167, 202, 203, 215, 218, 222, 253. 321, 336, 437, 548, 584, 612, 663.
- Hotare 8, 82; Economie: animale: cai 40: comerț cu Trans. import de sare 670; cu Ț. Rom. 17; monetă 38; negustori 517; robi; prețuri 532;
- Populație:* creștini în ~ 87, 96, 111, 447; ragusani în ~ 85; turci puțini în Banat 557; la Brăila 554; în Bugeac 414; în Bulgaria 397; în Deliorman 391, 392; în Dobrogea 391, 392, 402, 403; la Giurgiu 599. Costum 17; obiceiuri, 19.
- Organizare militară: armament 7; arcebuze 523; iatagan 525; muschete 525; durata campaniilor 534; efective 256, 496, 549, 581; însemne militare: steaguri și tuiuri 553; recrutare în Bulgaria 392; comandant 496 (v. și Ferhad pașa, Sinan pașa). Flotă: galere 523, 524, 526—528, 536; luntre 207, 523, 524, 527; comandant 523 (v. Mami pașa)
- Organizare politică și administrativă: sangeacbei de Nicopol 396, 549; de Silistra 396, de Vidin 396; *Relații* cu: bulgarii 394; răscoala bulgarilor 407; cu cazacii 368—369; cu imperialii 446; cu Mold. 255, 391, 441 (cu Aron Vodă) 262, 263, 392; (cu Ieremia Movilă) 267, 268, 516; (cu Petru Șchiopul) 41, 204; lupte 201, 216, 253, 254, 282; regimul dominației otomane 173, 182, 215; 499; cetăți ocupate de ~ 673; cu Persia 205; cu Polonia 11, 217, 402, 512, 553; cu liga creștină 361—365, 367—370, 416, 498; cu sîrbii, răscoală 407—408; cu Trans. 38, 112, 160, 203, 323—324, 362, 555 (cu Sigismund Báthory) 265, 317, 320, 327, 329—362, 480, 554, 555, 624; lupte 448, 538, 613; *regimul dominației otomane:* 341, 441; cetăți ocupate 557 (v. și Gyula, Lipova); cu Ț. Rom. 29, 40, 222, 224, 249, 251, 395, 498, 562, incursiuni ~ în Ț. Rom. 515; incursiunile haiducilor din Ț. R. în Dobrogea 403; ~ (și Petru Cercel) 34, 39; ~ (și Mihai Viteazul) 266, 267, 399—400, 406, 412; incursiunile lui Mihai Viteazul peste Dunăre 399—400; lupte (Cetatea de Floci) 432; campania lui Sinan pașa: pregătiri 490, 496; trecerea Dunării 481, 499, 528, 534—536, 546, 561, 592; operații militare 476, 529—530, 545, 555, 604; lupte: (Neajlov) 529, 590; (Giurgiu) 594—597, 599 (Tîrgoviște) 587, 588; 616, 617, 622—624; ocupație turcă 549; pradă 531, 533, 593, prizonieri ~ 583, 586, 590; robi români 532; *regimul dominației otomane:* tribut 295; cetăți ocupate 515, 521, 522 (v. și Brăila, Giurgiu) ~ și Ungaria 249, 327; operații militare 395, 396, 439.
- Turcu (Törch) rîu, 550, 544.
- Turda, oraș 78, 79, 85; așezare și descriere 156; inscripții 168; ocne de sare 156, 670.
- Turla v. Nistru.
- Turlone Gasparo, gentilom venețian mercenar 509, 539, 546, 552, 553, 567, 595, 598, 657.
- Turnu [Măgurele], (Ternova) 255, 562. 562.
- Turnu Roșu, trecătoare pe valea Oltului 562.
- Tușna d. localitate 80.

Tuzla (Tusla) târg, Dobrogea, 392, 397.  
Tworzanski, nobil polon, 662.  
Tyras v. Nistru.  
Tyrnavia (azi Trnava în R. S. Cehoslovacă) 80.

## T

Țara Românească (Muntenia, Transalpină, Valahia, Valahia Mare) și români (munteni), 7, 23, 40, 47—48, 53, 161, 205, 215, 222, 479, 505, 516, 539, 543, 546, 638; originea neamului, 14; limbă și scriere 19, 672; romanitate, 673; așezare, 13, 37, 41, 212; asemănare cu Mold., 203; climă, 13; faună, 15; întindere, 111, 672—673; relief, 20, 162; descriere, 13, 203, 295, 367, 580—581, 672—673; clase sociale: boieri, 19—20, 35, 50, 56—57, 59, 64—65, 99, 256, 260—261, 269—271, 475—476, 497—498; țărani dependenți, 14; viața economică: bogății animale, 367, 532—533, 571; bogății naturale, 13, 15, 17, 162, 254, 631, 639; mine de aur, 15; ~ de fier, 16, 367; ocne de sare, 16, 367; agricultura, 295, 367; piscicultura, 14; pomicultura, 367; viticultura, 295, 367, 533; abundență alimentară, 288, 295, 416, 517, 532, 548; lipsă de alimente, 485, 533, 548, 552, 570; prețuri la alimente, 288, 295, 533, 552; comerț, 17; cu Ancona 17; cu Ragusa, 12, 223; cu turcii, 17; schelă de ~, 8, 17; monete: aspri 38—39, 227, 235, 288; ducați (galbeni), 30, 225, 229—230; scuzi, 39; șaini, 295; taleri, 40, 51, 412; zloți roșii 497; regim fiscal, 11, 14, 28, 74, 288, 515; venituri, 203; orașe, 18; monumente 18, 162, 502; sate, 203; populație, 13, 16, 29, 99, 162, 552; obiceiuri, 11, 17, 52; credințe și superstiții, 18; port, 6;

mortalitate, 533; străini; hioți în ~ 74; italieni în ~, 111; turcii în ~, 395; împărțire administrativă, 14; organizare militară: oștire, 477, 583, 672; (efective, 250, 266, 506); fortificații 606; stindard 583—584; archebuzieri, 410; haiduci, 403; „roșii”, 250; mercenari cazaci, 256, 266—267, 414; ~ imperiali 490, 498; ~ unguri 255—256, 265, 290, 410; domnie, 9, 61, 224, 229, 582—583, 631; țuga lui Petru Cercel, 36, 167; titlul de domn al lui Sigismund Báthory, 476; intenții atribuite lui Simion Genga, 256; domni (v. Alexandru cel Rău, Alexandru II Mircea, Mihai Viteazul, Mihnea II Turcitul, Pătrașcu cel Bun, Petru Cercel); religie, 29, 673; cler 475; catolici în ~ 111, 148; regimul dominației otomane, 29, 159—160, 216, 639; tribut 15, 31, 295, 549, 560; relații externe: ~ și liga creștină, 361—362; 364—365, 367, 545—546, 581—583, 586—588, 594, 599, 605; ~ și tătarii 490, 515, 555; ~ și Transilvania (Sigismund Báthory), 260—261, 475—476, 497—498, 508, 633; ~ și turcii, 29, 34, 224, 255; campania lui Sinan pașa, 395—398, 401, 481—483, 517, 521, 525—526, 531—536, 561, 591—593, 600, 603—604, 613, 624; beglerbeg (!) de ~ 604 (v. și Satîrgi Mehmed pașa) Țara Secuilor (Siculia), 96, 158.  
Țuțora, sat (jud. Iași), 181, 645—646, 653, 662—663.

## U

Udriște, al doilea comis în I. Rom., 271.  
Udriște <din Drăgoești>, mare postelnic în Ț. Rom., 271.



Ujvár v. Gherla.  
 Ultrasilvania v. Transilvania.  
 Undó, Martin, rector al colegiului ie-  
 zuit din Cluj, 83—84, 98.  
 Ungaria și unguri, 24, 45, 47—48,  
 53—55, 57—58, 68, 80, 95, 135, 156,  
 328, 336, 370, 415, 437, 476, 506, 522,  
 555—556, 581, 669; relief, 145; produse  
 naturale, 367; comerț, 670; descriere, 98;  
 inscripții, 164; populație, 14; port, 17;  
 confesiuni, 82, 95, 440; situație politică,  
 98; ~ imperială 38, 40, 44, 52,  
 98, 441, 516, 605; (guvernator 63; v. și  
 Nogarola, Ferdinand, conte de  
 ~); ~ de sub turci, 105, 249, 439; lo-  
 cuitori ~ în Mold., 278, 284; ~ în  
 Trans., 96, 99, 438—440, 442, 512, 544,  
 556—557, 669; mercenari în Mold., 203,  
 245—246, 248, 252, 255, 257, 262—263,  
 278, 391, 393, 410, 512; mercenari în  
 Ț. Rom., 249, 255—256, 265, 391, 410,  
 432—433, 482—483, 485, 498, 552, 588,  
 594—596, 599, 612, 617, 624, 662; lupte  
 cu tătari, 327, 369, 371, 474, 490,  
 516; lupte cu turcii, 362, 364, 395—396,  
 402—403, 406, 411, 545—546, 554—555,  
 568, 581, 589; ~ superioară, 247, 249,  
 251, 261, 581.  
 Ungro-Vlahia, mitropolia ~, 300.  
 Urban, iezuit din Alba Iulia, 139—142.  
 Ureche <Nestor>, mare logotat în  
 Mold., 271.

## V

Vác, episcop de ~, emisar imperial în  
 Transilvania, 323.  
 „Valahia” v. Banatul de Lugoj și  
 Severin.  
 Valahia, „Valahia mare” v. Țara Româ-  
 nească.

Valahia, „Valahia mică” v. Moldova.  
 Valentin (Dyon) novice iezuit, Cluj,  
 135.  
 Valentin din Sard, aurar, iezuit din  
 Transilvania, 135.  
 Valentin ungurul v. Ladó Valentin.  
 Valona, oraș, 605; sangeacbeg de ~ 549.  
 valoni (waloni) 165; ofertă lui Sigismund  
 efective și solde 556.  
 Vallarga Marioara, sora Doamnei  
 Ecaterina Salvaresso, 222, 223, 225, 228,  
 230.  
 Vangrovitius v. Wuyek Iacob.  
 Varlaam, mitropolit în Țara Românească  
 13.  
 Varna, port și oraș, 17, 394, 397, 414,  
 523.  
 Varșovia, oraș, 208, 209.  
 Vartic, mare vornic în Moldova, 271.  
 Vas, Ambruș, sol transilvan în Polonia 641,  
 645.  
 Vasile, mare paharnic în Moldova, 271.  
 Vaslui, oraș, 639.  
 (Velica) fiica lui Ioan Norocea și a  
 domniței Stana, văduva lui Vlad Milos,  
 soția lui Fabio Genga, 256, 658.  
 Veneția, oraș, 25, 29, 30, 173, 224, 226,  
 227, 229; venețieni voluntari împotriva  
 turcilor, 546.  
 Viadana Cesare, ambasador toscan în  
 Transilvania 656; text 656—660; primire  
 solemnă 558.  
 Vidin, port și oraș pe Dunăre, 218, 265—  
 267; cazaci prizonieri la ~ 515; turci  
 la ~ 515.  
 Vidin, sangiacat de ~ 396.  
 „Vidov” lac lângă Cetatea Albă, 674.  
 Viena, oraș, 129, 579.  
 Viller, Mihail (Arcularius Michael),  
 iezuit, Cluj, 135, 138.  
 Vilna, oraș; seminar catolic la ~ 81, 82.

Vincenti Francesco, venit cu Petru Cercel; biografie, 71—72; text, 73—78.

Vinczfalva, sat în Maramureș, 209.

Vinta Belizarie, cancelar al marelui duce de Toscana, 508, 514, 543.

Vintilă <din Bengești>, mare stolnic în Ț. Rom., 270.

Visconti Alfonso episcop de Cer-  
via, nunțiu apostolic în Transilvania, bio-  
grafie 455—473; text 474—491; mențiuni  
264, 409 554, 557, 558, 659. Sosirea sa  
și situația aflată de el în Transilvania;  
noua situație a țărilor române față de  
Sig. 474—476; ~ și Sigismund, mare fa-  
voare și influență 506, 546, 632. Caută  
să-l tempereze 484, 486 în vreme ce Stef.  
Răzvan îl împinge la război cu Polonia  
486. Asistă la lichidarea precipitată a  
campaniei creștine. Încearcă să împiedice  
părăsirea cetății Giurgiu incendiată de  
unguri și a tunurilor înecate în Dunăre!  
486. Soluția lui Sigismund de a chema pe  
generalul pontifical G. Fr. Aldobrandini să  
cucerească (iarna!) Timișoara și să ierneze  
apoi în Țara Românească nu este realizabilă  
486. Laude aparente pentru Sigismund  
după campanie 483, îl crede sincer, dar  
află indirect de scrisoarea trimisă de el  
împăratului cu menționarea unor oterte  
turcești (dec. 1595) și mai apoi de tra-  
tativele sale particulare (mai 1597) în  
vederea divorțului 489. Il privește fără  
iluzii 488—491. Visconti în campania  
creștină, (comportare proprie și descriere)  
539, 546, 547, 571, 593... ~ și situația  
ostașilor italieni 566, 567 și a lui Picco-  
lomini 485, 546, 593; ~ și proiectul in-  
struirii secuilor: dăruiește 4000 de arche-  
buze 557. ~ și bulgarii. Ar fi trînat ac-  
țiunea de eliberare a lor! (după versiunea  
neadevărată a lui P. Georgi 395—404;  
404—408, 409—411) (v. Georgi Paolo

și Visconti) în care Visontie înfățișat ca  
adresant al unor scrisori fictive ale aceș-  
tuita și ca om fără cuvînt. Ar fi înșelat  
încrederea lui P. Georgi unindu-se cu  
Mihai Viteazul (!) 412. El ar fi fost do-  
borît de Genga o dată cu Josica, 412. Pen-  
tru rolul lui Visconti în prăbușirea lui Jo-  
sica v. biografia lui Visconti 471—472.

Vistula, rîu, 209.

Vlad, fiul lui Miloș vodă, vărul lui Mihnea  
turcitul, 223, 226.

Vlad, paharnic, mare cupar în Ț. Rom.,  
270.

Vlad Țepeș (Dracula) domn al Ț. Rom.,  
luptă cu Mehmed al II-lea, 216.

Vokitski, Albert, iezuit, Cluj, 134.

<Volpi Giovanni Antonio>, car-  
dinal de Como, 61, 64.

Vorniceni, sat în Moldova, 644.

Vratîl, topic în Moldova, 653.

## W

walch (!) etimologie pentru „Valahia” (Ța-  
ra Românească), 214.

Walchi v. Welsche.

Wallen v. români.

walli v. galli.

waloni v. valoni.

Walther, Wilhelm, cămăraș și vistier  
al lui Sigismund Báthory, 158.

Warszewicki, Stanislaw, iezuit, mi-  
sionar în Moldova; biografie, 275—276;  
text, 277—278; raport atribuit lui ~; in-  
trodúcere 279—280; text, 281—284.

Wayer Ioan (Weiher), comandant polon,  
621.

Welsche (Walchi) denumire dată italieni-  
lor, 165.

Welschen v. români.

Wilcox Thomas, emisar al ambasadorului englez E. Barton, 370.  
Wisniowiecki Mihail, principele polon, 645.  
Wolfgang, iezuit, Cluj, 106.  
Wolucki, iezuit, Cluj, 138.  
„Wulso“ (Vîlcu?) al doilea spătar în Ț. Rom., 271.  
Wuyek Iacob (Vangrovitius), rector al colegiului iezuit din Cluj, 79, 107, 127  
Wyvar v. Gherla.

## Z

Zalău, oraș, 543, 544.  
Zaleski, iezuit, Cluj, 138.  
Zambor, oraș, 209.  
Zamoyski Ján, cancelar al Poloniei, 69, 290, 441; mare hatman al coroanei, 496, 501, 553; ~ și Anglia, 370; ~ și

Moldova, 553, 573; ~ și Aron Vodă, 246, 366, 368—370; ~ și Ieremia Movilă, 484, 644, 645, 653; ~ și Ștefan Răzvan, 478, 555, 644; ~ și tătarii, 247, 248, 485, 553, 648, 650; ~ și Transilvania: Sigismund Báthory, 340, 545, 573; Andrei Báthory, 365; ~ și țara Românească: Mihai Viteazul, 646; ~ și turcii, 484, 553, 646, 647, 649, 663; ziarul expediției lui ~ în moldova: notiță introductivă, 641—642; text, 643—653.  
Zamoyski Ján, străjer, 649, 650.  
„Zarmis“ v. Sarmisegetuza.  
Zborowski Cristofor, nobil polon 282.  
Zebrzydowski, nobil polon, 662.  
Zeleski Matyas, iezuit, Cluj, 135.  
Zlatna, localitate, 194, 195; mine, 189—192, 196, 670.  
Zolkiewski Stanislav, hatman de câmp, 495, 496, 501.

O parte din materialul de față a fost lucrat într-o primă fază în colectivul „Călători” de la Institutul de Istorie N. Iorga. În general la început textele latine au fost traduse de M. Holban, cele franceze de M. M. Bulgaru și cele italiene de regretatul I. Totoiu și mai înainte de T. Sotirescu. Cu timpul însă textele italiene au fost împărțite fără deosebire între colaboratorii amintiți mai sus. Aportul colegului I. Totoiu a fost prețios și pentru o sumă de texte maghiare precum și pentru aparatul critic și bibliografic însoțind unele din textele relatve la Transilvania. La rîndul său regretatul P. P. Panaitescu a tradus textele polone și a fost consultat în multe probleme de istorie a românilor și de istorie a Poloniei. În această fază au existat inevitabile suprapuneri, rezultînd din revizuirea critică a textelor, din sugestiile date și discuțiile purtate, din adaosurile sau reducerile aduse textului inițial, notițelor introductive, aparatului critic etc.

Aceste contribuții complementare nu pot fi delimitate și arătate precis.

În faza a doua premergătoare tipăririi au fost re-luate în cercetare textele existente pentru aducerea lor la zi. Cu acest prilej colegii P. Cernovodeanu și L. Demény au contribuit masiv la verificarea și îmbogățirea aparatului critic precum și la semnala-rea de izvoare sau de cărți de un interes real pen-tru lucrare. În sfîrșit acum au fost incluși o serie de noi călători și totodată a fost completat materialul existent după noua optică a volumului. Au fost în-locuite unele notițe introductive bibliografice, care nu mai corespundeau cu lărgirea cadrului inițial și cu adîncirea unei cercetări analitice, întregite uneori și de Observații critice.

Pentru unii „călători” de ex. Carrillo, Visconti, Giovanni de'Marini Poli, Paolo Giorgi etc. aceste notițe introductive necesitau trecerea în revistă a în-tregii activități desfășurate de ei prin aceste locuri în decursul mai multor ani (respectiv 6, 3, 15 cu în-treruperi, 5 etc.) depășind deci cadrul obișnuit al unor asemenea notițe referitoare la o singură pro-blemă. Importanța concluziilor trase din asemenea

cercetări a fost accentuată și în Introducerea la volum.

În evidența care urmează apar uneori unu călători pe două liste deosebite potrivit cu contribuția autorilor respectivi. Când textul comportă bucăți sau fragmente deosebite datorate unor autori diferiți, se specifică numărul de pagini al fiecăruia.

În faza I s-a lucrat precum urmează:

### I. TOTOIU

Capeci, t. ital. parțial 10 p. ap. crit.

Gyulafi t. magh. integral, ap. crit. notă introd.

### P. P. PANAITESCU

Versiunea textului polon al lui Lubieniecki ap. crit. de M.H. și intr. de M.B. și M.H.

### M. M. BULGARU

Sivori t. it. ap. crit.

Bongars t. fr. Jurnalul călătoriei în Transilvania și Țara Românească — fără Satu Mare.

Pavie-Fourquevaux t. fr. ap. crit. not. introd. parțial.

Decsi t. latin integral ap. crit. notă introd.

Descrierea anonimă a Moldovei în 1587 t. it. n. introd.

Pascal de'Marini Poli t. it. parțial versiunea N. Iorga 3 pag.

Giovanni de'Marini Poli t. it. parțial 2 p.

Warszewicki p. introd.

Amalteo t. it. parțial 2<sup>1</sup>/<sub>2</sub> p.

Korobeinikov (textul rus tradus de tov. Chișcă-Tistu în faza I, cu concursul ulterior al tov. A. Lazea în faza II. S-a renunțat apoi în această fază la prezentarea variantei aceluiași text după alt manuscris aproape identic în ce privește trecerea prin Moldova) ap. crit. n. introd.

Comuleo n. intr. din faza I.

Paolo Giorgi t. it. parțial 6. p. ap. cr.

Busto t. it. ap. crit. parțial.

Visconti t. it. parțial 3 p. ap. crit.

Toscani t. it. ap. cr.

Sinan n. introd.

Pellerdi t. mag. după versiunea rom. a lui I. Crăciun ap. crit. și not. introd. împreună cu I. Totoiu și M. Holban.

Pigafetta t. it. parțial 5 p. ap. crit. n. introd.

Pisculo t. it. parțial 1<sup>1</sup>/<sub>2</sub> p.

Pastis t. it. ap. crit. parțial.

Tomasi t. it. ap. crit. n. introd.

Jeremia Tranos t. grec, ap. cr. n. introd.

Redarea într-o primă formă a relațiilor succinte ale lui Austell și Harborne (2—3 pag.) refăcute ulterior într-un context mai analitic și mai cuprinzător de P. Cernovodeanu.

Întocmirea unui număr de notițe introductive mai generale depășite ulterior de extinderea și adâncirea materialului.

#### M. HOLBAN

Bongars fragment inedit la noi reteritor la Satu-Mare. Scrisoarea dedicatorie către Lenormantius ap. crit. inscripții n. introd.

Warszewicki, t. it. ap. crit.

Herberstein t. lat. ap. cr. n. introd.

Prima misiune iezuită t. lat. ap. crit. n. intr.

Pascal de'Marini Poli completare 8. p. t. ap. cr. n. introd.

Giovanni de'Marini Poli t. parțial 16 p. ap. cr. n. introd.

Comuleo t. it. parțial ap. crit.

Prepostváry versiunea lui Veress op. cr. n. introd.

Horvath t. lat. ap. crit. n. introd.

Visconti t. ital. 10 p. ap. crit.

Sinan t. it. ap. crit.

#### In faza II

*includeți noi:*

#### M. M. BULGARU

Diego Galán — trad. rom. după versiunea tr. a lui A. Ciorănescu.

Relație anonimă italiană (f. succintă) a campaniei din 1595.

## P. CERNOVODEANU

Austell t. engl. ap. cr. n. introd.

Harbornl t. engl. ap. cr. n. introd.

*includere nouă*

Cavendish — t. inedit la noi — ap. cr. n. introd.

## M. HOLBAN

*includeri* de texte noi și n. intr. noi

Vincenti t. ital. ap. cr. n. intr.

Campani t. ital. ap. cr. n. intr.

Aspecte din Transilvania t. ital. ap. cr. n. introd.

Carrillo, t. lat. și ital. ap. cr. n. introd.

Kis t. lat. ap. cr. n. introd.

Capponi t. ital. ap. cr. n. introd.

Giordano t. ital. ap. cr.

Davilata t. ital. ap. crit.

Viadana t. ital. ap. crit.

Chanski t. pol. vers. rom. I. Corfus ap. cr.

*interpretări noi și sporiri de text*

Piccolomini t. ital. ap. cr. n. introd.

Capeci compl. ital. 7 p. ap. cr. n. intr.

Pascal de'M. Poli compl. text, n. introd.

Giovanni de'Marini Poli restul din text ap. cr. notă  
intr. Obs. crit.

Almalteo t. lat. și ital. 7 p. n. introd. și Obs. crit.

Comuleo t. ital. compl. ap. cr. n. introd. actuală.

Paolo Giorgi completare tot t. it. ap. cr. n. introd.  
Obs. crit.

Busto ap. crit. parțial n. introd. Obs. crit.

Visconti compl. restul din text ap. cr. n. intr.

Pigafetta compl. 14 p. t. ital. ap. cr. (cu atribuirea  
relației anonime a Toscanilor)

Toscani n. introd.

Pi culo compl. t. 2 p. n. introd.

Pastis n. introd.

Nichifor dascălul n. intr.

Pavie-Fourquevaux, n. introd parțial.

*adoptări de text*

*Jurnalul lui Piaskowski despre campania lui za-  
moyski în Moldova*, publicat recent de I. Corfus,  
care ne-a comunicat materialul său înainte de publi-  
care. Textul și introducerea au fost folosite sub for-

mă de extrase legate între ele prin explicațiile necesare.

Intervenții în aparatul critic al materialului din volum de ex. la Sivori, la Busto etc. atribuirea *Primei misiuni* iezuite lui Warszewicki, a relației toscanilor lui Pigafetta, a Descrierei Moldovei din 1587 lui Comuleo.



# CUPRINS

<i>Introdúcere</i> . . . . .	V—XVIII
FRANCO SIVORI	
biografie . . . . .	1
text . . . . .	6
FRANCESCO VINCENTI	
biografie . . . . .	71
text . . . . .	73
G. P. CAMPANI	
biografie . . . . .	76
text . . . . .	78

**FERRANTE CAPECI**

biografie . . . . .	91
text . . . . .	95

**ASPECTE DIN TRANSILVANIA**

Notiță introductivă . . . . .	113
Superstiții . . . . .	115
Viața religioasă . . . . .	118
Românii și propaganda catolică în Banat . . . . .	120
Flagel în Transilvania . . . . .	123
Imigranți balcanici . . . . .	126
Medicina la Cluj . . . . .	127
Ciuma în Transilvania . . . . .	130
Ravagiile în Colegiu . . . . .	133
Modul de îngrijire . . . . .	137
Situația ulterioară în Oradea . . . . .	145
Misiunea iezuiților de la Oradea . . . . .	147

**JACQUES BONGARS**

biografie . . . . .	149
text . . . . .	154

**HENRY AUSTELL**

biografie . . . . .	171
text . . . . .	173

**FRANÇOIS DE PAVIE**

biografie . . . . .	175
text . . . . .	178

**FELICIAN DE HERBERSTĚIN**

biografie . . . . .	186
text . . . . .	189

**DESCRIERE NOMINALĂ A MOLDOVEI**

notiță introductivă . . . . .	198
text . . . . .	200

<b>LESTÁR GYULAFI</b>	
biografie . . . . .	206
text . . . . .	208
<b>IOAN CZIMOR DECSI</b>	
biografie . . . . .	210
text . . . . .	212
<b>PASCAL DE'MARINI POLI</b>	
biografie . . . . .	219
text . . . . .	222
<b>GIOVANNI DE'MARINI POLI</b>	
biografie . . . . .	231
text . . . . .	245
observații critice . . . . .	273
<b>STANISLAW WARSZEWICKI</b>	
biografie . . . . .	275
text . . . . .	277
<b>PRIMA MISIUNE IEZUITĂ</b>	
biografie . . . . .	279
text . . . . .	281
<b>WILLIAM HARBORNE</b>	
biografie . . . . .	285
text . . . . .	288
<b>HENRY CAVENDISH</b>	
biografie . . . . .	291
text . . . . .	292
<b>IEREMIA TRANOS</b>	
biografie . . . . .	297
text . . . . .	300
	<b>763</b>

ALFONSO CARRILLO	
biografie . . . . .	303
text . . . . .	314
ATILIO AMALTEO	
biografie . . . . .	331
text . . . . .	335
observații critice . . . . .	345
TRIFON KOROBENIKOV	
biografie . . . . .	348
text . . . . .	351
ALESSANDRO COMULEO	
biografie . . . . .	355
text . . . . .	360
MATYAS KIS	
biografie . . . . .	372
text . . . . .	374
PAOLO GIORGI	
biografie . . . . .	378
text . . . . .	391
observații critice . . . . .	417
VALENTIN PRÉPOSTVÁRI	
biografie . . . . .	426
text . . . . .	428
MIHAIL ȚORVÁTH	
biografie . . . . .	430
text . . . . .	432
PIETRO BUSTO	
biografie . . . . .	434
text . . . . .	437
observații critice . . . . .	449

ALFONSO VISCONTI	
biografie . . . . .	455
text . . . . .	474
LUBIENIECKI	
biografie . . . . .	492
text . . . . .	494
COSIMO CAPPONI	
biografie . . . . .	503
text . . . . .	505
DIEGO GALÁN	
biografie . . . . .	518
text . . . . .	521
GIOVANI PIETRO GIORDANO	
text . . . . .	538
FILIPPO PIGAFETTA	
biografie . . . . .	540
text . . . . .	543
SILVIO PICCOLOMINI	
biografie . . . . .	563
text . . . . .	566
DARE DE SEAMĂ A CELOR „O SUTĂ DE TOSCANI”	
notiță introductivă . . . . .	575
text . . . . .	579
SINAN PAȘA	
biografie . . . . .	601
text . . . . .	603
NICHIFOR DASCĂLUL	
biografie . . . . .	607
text . . . . .	610

RELAȚIE ANONIMĂ ITALIANĂ

biografie . . . . .	614
text . . . . .	616

PETRU PELLÈRDI

biografie . . . . .	618
text . . . . .	620

GIUSEPPE PISCULO

biografie . . . . .	626
text . . . . .	630

FRANCESCO PASTIS

biografie . . . . .	634
text . . . . .	638

EXPEDIȚIA LUI ZAMOYSKI

biografie . . . . .	641
text . . . . .	643

ALUISE DAVILATTA

text . . . . .	654
----------------	-----

CESARE VIADANA

text . . . . .	656
----------------	-----

STANISLAW CHANSKI

text . . . . .	661
----------------	-----

GIORGI TOMASI

biografie . . . . .	665
text . . . . .	667

<i>ANEXA I</i> — Texte originale . . . . .	675
--	-----

BONGARS . . . . .	677
-------------------	-----

CAVENDISH . . . . .	679
---------------------	-----

COMULEO . . . . .	681
-------------------	-----

<i>ANEXA II — Mărturii indirecte</i> . . . . .	687
Ceaș turc . . . . .	687
<i>ANEXA III — Descrieri geografice</i> . . . . .	691
Două broșuri de propagandă (1596) . . . . .	693
<i>Repertoriu cronologic</i> . . . . .	707
<i>Indice</i> : . . . . .	713

REDACTOR: ELENA CURTOV  
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 49,25 + 44 PAG. PLAN-  
ȘE. INDICI PENTRU CLASIFICARE ZECI-  
MALĂ: BIBLIOTECI MARI: 9(498), BIBLIO-  
TECI MICI: 9(498).

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ,  
STR. BRASSAI NR. 5—7, REPUBLICA SO-  
CIALISTĂ ROMÂNIA.  
COMANDA NR. 353/1971.





Lei 46,—